İBN CERÎR ET-TABERÎ

İslam Klasikleri 15/4

Târihu't-Taberî

Taberî Tarihi

-4-

ANKARA OKULU

İBN CERÎR ET-TABERÎ

224/839 Taberistan'ın merkezi Âmül'de doğdu; hiç evlenmedi. Çiftçilikle uğraşan babası, onun gelirini sağladı. İlk öğrenimini Âmül'de yaptıktan sonra ilim tahsili için beş yıl kadar sürecek ilk seyahatini on iki yaşındayken Rey'e yaptı. Orada İbn İshâk'ın *Sîretü İbn İshâk*'ının icazetini elde etti ve sonrasında Bağdat'a gitti. Daha sonra sırasıyla Basra, Vâsıt, ve Kûfe'ye gitti. Sonra da Dımaşk yanında Suriye sahil şehirlerine uğrayıp Mısır'a geçti. Bütün bu şehirlerdeki ilim adamlarından istifade ettikten sonra Bağdat'a döndü.

Hayatının elli yıldan fazlasını geçirdiği Bağdat'ta babasının bıraktığı araziden gelen parayla geçindi. Abbasilerin teklif ettiği kadılık ve Dîvân-ı Mezâlim reisliği dâhil hiçbir görevi kabul etmedi. Ömrünün sonuna kadar ilimle meşgul olan Taberî birçok talebe yetiştirdi. Eserleriyle kıraat, tefsir, meânî, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında büyük bir otorite hâline geldi.

"İmâmü'l-Müfessirîn" diye anılan Taberî, sünnet ve hadis ilimleri sahasında Tirmizî ve Nesâî tabakasında bir muhaddis; fıkıh, ilm-i hilâf ve mukayeseli fıkıhta mezhep kurucusu bir müctehid; tarih alanında ise "şeyhü'l-müverrihîn" kabul edildi. Ayrıca Arap dili ve edebiyatı, aruz ve beyan ilimlerine vâkıf, aynı zamanda bir şair, ahlak ve terbiye sahalarında kitap yazmış; felsefe, mantık, cedel, tıp, cebir ve riyâziyyât alanında zengin bir kültüre sahip büyük bir şahsiyettir.

Hanbelîler ve Zâhirîler kendisine düşmanlıkları yüzünden büyük sıkıntı çekti. Mutaassıp Hanbelîler evini taşladılar. Vefatında Şiîlikle itham edilmesi yüzünden geceleyin çok az bir cemaatin iştirakiyle cenazesi gizlice kıldırılıp defnedildi (310/923).

Cemalettin SAYLIK

Mardin Midyat Deyrizbin'de 1953'te doğmuştur. 1973'te Mardin İmam Hatip Lisesinden, 1977'de ise İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünden mezun oldu. Resmî eğitim süreci yanında aralarında Halil Gönenç ve Abdulvahhap Aydın hocaefendilerin bulunduğu üstatlardan Arap dili ve edebiyatı alanında özel dersler aldı. 1994'te Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını tamamladı. 1987'de Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliğine ataşe olarak; 2006'da Türkiye'nin Kahire Büyükelçiliğine eğitim müşaviri olarak atandı. Muhtelif yıllarda bakan danışmanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığında Dış İlişkilerle İlgili Bakanlık müşaviri olarak görev yapmış ve emekli olmuştur.

Ankara Okulu Yayınları: 272/4

İslam Klasikleri: 15/4

Bu Proje T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Telif Hakları Genel Müdürlüğü Tarafından Desteklenmektedir

© Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Editör: Mehmet Azimli
Son okuma: Kasım Gezen
Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, cilt, kapak baskısı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Birinci baskı: Temmuz 2020

Tk.No: 978-605-7596-08-6
ISBN : 978-605-7596-57-4

Ankara Okulu Yayınları
Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/ANKARA
Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12
web: www.ankaraokulu.com
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com
ankaraokuluyayinlari@gmail.com

Târihu't-Taberî
Taberî Tarihi

-4-

Peygamberler ve Hükümdarlar Tarihi

İBN CERÎR ET-TABERÎ
(ö. 310/923)

Çeviren
Cemalettin SAYLIK

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2020

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN 9

HİCRETİN 16. YILI 11
- Behüresîr'in Fethi 11
- Medain'in Fethi 15
- Celûlâ Savaşı 32
- Tikrît'in Fethi 44
- Mâsebezân'ın Fethi 46
- Karkisya Vak'ası 47

HİCRETİN 17. YILI 49
- Fetihler 60
- Humus ve Rumlar 61
- Cezîre'nin Fethi 63
- Ömer b. el-Hattâb'ın Şam'a Gidişi 67
- Hâlid b. Velîd'in Azli 77
- Mescid-i Harâm'ın İmarı 80
- Basra Valiliği 81
- Ahvaz, Menâzir ve Nehr Tira'nın Fethi 84
- Tüster'in Fethi 90
- Bahreyn ve Fars 92
- Râmhürmüz ve Tüster'in Fethi 97
- Sus'un Fethi 105
- Cündîsâbûr 109

HİCRETİN 18. YILI 111
- Yokluk ve Ramâde Yılı 111

HİCRETİN 19. YILI 118
- Bu Yılın Olayları 118

HİCRETİN 20. YILI 119
- Bu Yılın Olayları 119
- Mısır ve İskenderiye'nin Fethi 119

HİCRETİN 21. YILI 129
- Nihâvend Savaşı 129
- İsbahan'ın Fethi 158

HİCRETİN 22. YILI 165
Hemezan'ın Fethi 165
Rey'in Fethi 169
Kümis'in Fethi 171
Cürcan'ın Fethi 172
Taberistan'ın Fethi 173
Azerbaycan'ın Fethi 174
Kûfe ve Basra Mücadelesi 182
Ammâr'ın Azli 185
Yezdicerd Horasan'da 189

HİCRETİN 23. YILI 198
Tevvec'in Fethi 198
İstahr'ın Fethi 199
Fesâ ve Dârâbücerd'in Fethi 202
Kirman'ın Fethi 204
Sicistan'ın Fethi 205
Mukrân'ın Fethi 206
Ahvaz-Beyrûz 208
Kürtler 211
Ömer'in Vefatı 216
Ömer'in Nesebi 220
Ömer'in Vasıfları 221
Ömer'in Eş ve Çocukları 223
Sireti 225
Hicrî Takvim 234
Divan Teşkilatı 234
Hutbeleri 240
Ağıtlar 244
Söz ve Eylemleri 245
Şûrâ Meselesi 254
Ömer'in Valileri 270

HİCRETİN 24. YILI 271
Hürmüzan'ın Öldürülmesi 272
Azerbaycan ve Ermeniye Gazası 275
Rum Saldırısı 277

HİCRETİN 25. YILI 279

HİCRETİN 26. YILI 280
Kûfe Valiliği 280

HİCRETİN 27. YILI 282

HİCRETİN 28. YILI 286
Kıbrıs Gazvesi 287

HİCRETİN 29. YILI 292
Basra Valiliği 292
Mina'da Namaz 296

HİCRETİN 30. YILI 298
Taberistan Gazası 298
Saîd b. el-Âs 301
Hz. Peygamber'in Yüzüğü 313
Ebû Zer 314

HİCRETİN 31. YILI 319
Savârî Gazası 319
Yezdicerd'in Öldürülmesi 324
Horasan Fetihleri 333

HİCRETİN 32. YILI 336
Ebû Zer'in Vefatı 341
Fetihler 343

HİCRETİN 33. YILI 350
Kûfe Sürgünleri 350
Basra Sürgünleri 361

HİCRETİN 34. YILI 364
Halifeye Muhalefet 365

HİCRETİN 35. YILI 375
Osman'ın (ra.) Öldürülmesi 405
Osman b. Affân'ın Sireti 443
Osman'ın Vasıfları 467
İslam'a Girişi 468
Künyeleri 468
Nesebi 468
Çocukları ve Zevceleri 469
Valileri 470
Hutbeleri 471
Mersiyeler 472

Ali'nin Hilafeti 475
Biat 485

HİCRETİN 36. YILI 492
Vali Atamaları 492
Zübeyr ve Talha 496
Ali'nin Hareketi 508
Hav'eb Köpekleri 510
Âişe Basra Yolunda 512
Basra'nın Ele Geçirilmesi 515
Ali Basra Yolunda 534
Cemel Savaşı 569
Cemel Vak'asından Sonra 611
Kays b. Ubâde 611
Muhammed b. Ebû Bekir 621
Amr b. el-Âs 625
Ali-Muâviye 628
Sıffîn'e Hareket 630
Su Savaşı 637
Mektuplar-Mübarezeler 641

DİZİN 645

EDİTÖRDEN

Ankara Okulu Yayınları "İslam-Klasikleri" projesi üst başlığı kapsamında yayımlanan serinin on beşinci (15) kitabı olarak Osmanlı'dan bu yana Türkçeye kazandırılmaya çalışılan ancak tam çevirisi bir türlü yapılamayan *Târihu't-Taberî*'nin Türkçe neşrine devam ediyoruz.

Bu eseri çevirmek gerçekten cesaret ister ve bu sebeple yıllardır yapılan teşebbüsler akim kalmıştır. Türkiye'de bu eserin, Osmanlı döneminde Farsçadan eksik olarak Latinize edilmiş hâli ve 1940'lı yıllarda Hz. Ömer dönemine kadar yapılabilmiş bir çevirisi bulunuyor.

Taberî'nin insanlığın başlangıcından başlayıp kendi vefatına yakın döneme kadar yazdığı ve sonraki tarihçilere öncülük ettiği bu ihtişamlı eserinin, Dört Halife dönemini anlatan 4. cildiyle karşınızdayız. Eserin her cildini (11 cilt) kısa aralıklarla projemizin on beşinci kitabı olarak yayımlamaya devam edeceğiz.

İlk dönem algısını güzellikleriyle, olumsuzluklarıyla olduğu gibi önünüze sermeye devam ediyoruz. Dört Halife dönemini panoramik olarak gözlemlemek üzere sizi *Taberî Tarihi*'nin 4. cildiyle baş başa bırakıyoruz... Hayırlara vesile olması dileğiyle...

Mehmet Azimli[1]
Çorum-2020

1 Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Bismillahirrahmânirrahîm

Hicretin 16. Yılı

Ebû Ca'fer dedi: Müslümanlar bu yılda Behüresîr şehrine girdiler. Medain şehrini de bu yılda fethettiler. Bunun üzerine Yezdicerd, Medain'i terk etti.

* * *

Behüresîr'in Fethi

Müslümanların Behüresîr'e Girişlerine Dair Diğer Rivayetler

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha ve Mühelleb'den şöyle dediklerini yazdı:

Sa'd, Behüresîr'e ayak basınca süvarileri sefere gönderdi. Bunun üzerine Dicle ile Fırat arasında ahit ehli olmayanlara baskın yaptılar ve yüz bin fellahı (çiftçi) esir aldılar. Sayımları yapıldı ve neticede her birine bir fellah düştü. Nitekim hepsi Behüresîr'de süvariydi. Sa'd onları hendeğin içine aldı. Bunun üzerine Sâbât Dihkânı Şîrzâz ona: "Bunlara dokunma. Bunlar, Farsların ırgatları olup sana karşı celbedilmediler. Bu konuda tavrınız netleşinceye kadar onları bana bırak," dedi. Sa'd bunların adını yazarak onları Şîrzâz'a teslim etti. Şîrzâz onlara: "Köylerinize gidin," dedi.

Sa'd, Ömer'e şöyle yazdı: Behüresîr'e vardık. Nitekim Kādisiye ile Behüresîr arasındaki harekâtımızda herhangi bir mukavemetle karşılaşmadık. Bu sebeple süvarileri bölgeye yayarak toprakları işleyen fellahları köylerden ve ormanlardan topladılar. Bu konuda görüşünü bize bildir.

Ömer şöyle yazdı: Fellahlardan kim evinde ikamet ederek size karşı düşmanlarınıza destek vermemişse bu durum onun için bir amandır. Kim de kaçarken onu yakalarsanız ona gereğini yaparsınız.

Mektup gelince Sa'd onları serbest bıraktı. Dihkânlar onunla yazıştılar. Sa'd onları İslam'a davet etti ve yerlerine dönmelerini söyledi. Ya da korunmaları ve zimmet ehli ol-

maları karşılığında cizye vereceklerdi. Onlar cizye vermek ve buna karşılık güvenliklerinin sağlanması hususunu tercih ettiler. Ancak bu anlaşmaya Kisrâ hanedanına ve onların yakın yardımcılarına ait olan arazi dâhil edilmedi. Böylece Dicle'nin batısından Arap diyarına kadar olan Sevâd ehlinden aman almayan ve İslam'ın hâkimiyetiyle durumu düzelip de sevinmeyen kalmadı. Müslümanlar haraçlarını tahsil ettiler. Bu arada Müslümanlar Behüresîr muhasarasını sürdürerek iki ay bo-
[6] yunca şehri mancınıklarla taşlıyor, debbabelerle onlara saldırıyor ve her çeşit silahla onlara karşı savaşıyorlardı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Mikdâm b. Şüreyh el-Hârisî ve babasından naklen şöyle dediğini yazdı:

Müslümanlar Behüresîr'in önünde konakladılar. Şehrin etrafında hendek vardı ve silahlı ve teçhizatlı muhafızlar tarafından korunuyordu. Onları mancınıklarla taşladılar. Bunun üzerine Sa'd, Şîrzâz'a mancınıklar yaptırdı ve yirmi mancınık kurarak düşmanı meşgul etti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Nadr b. Serî, İbnü'r-Rüfeyl ve babasından naklen şöyle dediğini yazdı:

Sa'd, Behüresîr'in önüne varınca Araplar şehrin etrafında konuşlanırken düşman kalenin içinde korunuyordu. Bazen Farslar dışarı çıkıp Müslümanlarla savaşmak için silah ve teçhizatlarıyla Dicle üzerine kurulan bentlerde yürüyüşe geçerler ancak dayanamayarak geri çekilirlerdi. Son olarak bir kez daha piyade ve okçularıyla harekete geçip savaşa azmettiler ve sebat edeceklerine dair sözleştilerse de Müslümanların saldırıları karşısında dayanamayarak kaçtılar. Zühre b. Cüveyye'nin üzerinde bir tarafında delik bulunan bir zırh vardı. Ona: "Bu deliğin örülmesini söyleseydin," diye söylendi. Zühre: "Neden?" diye sordu. Onlar: "Bu delik sebebiyle senin için endişeliyiz," dediler. Zühre: "Allah indinde bu kadar kıymetli miyim ki Farsların oku bütün askerleri bırakıp beni bulacak?" dedi. Nitekim o gün okla yaralanan ilk Müslüman oydu ve ok zırhın söz konusu delikten girerek vücuduna saplandı. Bazıları oku saplandığı yerden çekin, dedilerse de Zühre: "Bırakın o yerinde kaldığı sürece canım çıkmayacak ve böylece belki

düşmana bir darbe indiririm veya onlardan birini yaralarım ya da bir adım öne geçerim," dedi. Nitekim düşmana karşı bir hamle yaparak kılıcıyla İstahr ahalisinden Şehrberâz'a bir darbe indirdi ve onu öldürdü. Ancak düşman askerleri onu çember içine alarak öldürdüler. Akabinde de hezimete uğradılar.

Serî bana Şuayb, Seyf, Abdullah b. Saîd b. Sâbit, Amre bint Abdurrahman b. Es'ad ve Müminlerin Annesi Âişe'den naklen bana şöyle yazdı:

Allah zafer ihsan edip de Rüstem ve arkadaşları Kādisiye'de öldürülüp onların ordusu dağılınca Müslümanlar onları Medain'e kadar kovaladılar. Sonra da dağlara sığınarak askerleri darmadağın oldu. Ancak hükümdar ve maiyeti şehirde ve makamında hükmünü sürdürüyordu. [7]

Serî bana Şuayb, Seyf, Simâk b. Fülan el-Hüceymî, babası ve Muhammed b. Abdullah'tan naklen Enes b. el-Huleys'in şöyle dediğini yazdı:

Farsların saldırmaları ve hezimete uğramalarından sonra bizler Behüresir'i kuşatınca bir elçi bize geldi ve şöyle dedi: Hükümdar size diyor ki: "Dicle'den sonra bizim tarafımızda kalan topraklar ve Dağlık bölge bizde, Dicle ötesi sizin tarafınızda kalan topraklar ve Dağlık bölge de sizde kalmak üzere sulh yapmaya ne dersiniz? Doymadınız mı? Allah sizi doyurmasın." Bunun üzerine Ebû Müfezzir el-Esved b. Kutbe ön alarak elçiyle muhatap oldu ve Allah onun ve bizim bilmediğimiz sözleri ona söyletti. Elçi geri döndü. Onların Medain'e doğru yürüyüşe geçtiklerini gördük. Bizler: "Ey Ebû Müfezzir! Ona ne dedin?" diye sorduk. Ebû Müfezzir: "Muhammed'i hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki ne söylediğimi ben de bilmiyorum. Ancak bildiğim şey, bir huzur ve sekine hâli içindeydim. Dilerim ki bana hayırlı şeyler söyletilmiştir," dedi. İnsanlar adama sorup durdular. Nihayet Sa'd durumdan haberdar olunca geldi: "Ey Ebû Müfezzir! Onlara ne dedin? Vallahi onlar kaçıyorlar!" dedi. Ebû Müfezzir ona bize söylediğini söyledi. Bunun üzerine Sa'd, insanlara seslendi ve onları harekete geçirdi. Bu arada mancınıklarımız onlara taş yağdırıyordu. Buna rağmen şehirden bize yönelik hareket eden kimse görülmedi. Tek bir kişi çıktı ve aman diledi. Ona aman verdik.

Adam: "Şehirde kalan varsa da size mâni olacak durumda değillerdir," dedi. Bunun üzerine adamlarımız kalenin duvarlarına tırmandılar ve şehri fethettik. Şehirde in cin yoktu. Şehir halkından yalnızca şehrin dışında esir aldığımız kişiler ve aman verdiğimiz şahıs vardı. Onlara niçin kaçtıklarını sorduk. Adamlar: "Hükümdar size sulh teklifinde bulundu. Ancak siz ona: 'Efrîzîn'in balını Kûsâ'nın turunçlarıyla yemedikçe sizinle sulh yapmayacağız,' diye cevap vermişsiniz. Bunun üzerine Hükümdar: 'Vay hâlimize! Yoksa melekler mi Araplar adına konuşup bize cevap veriyor! Vallahi vazgeçmemiz için bu adama ilhamda bulunulmuştur," dedi ve uzaktaki şehre doğru yöneldiler.

Serî bana Seyf, Saîd b. el-Merzübân ve Müslim'den naklen Simâk'tan benzer bir rivayet yazdı.

[8] Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Sa'd ve Müslümanlar Behüresîr'e girince Sa'd onları şehirde konuşlandırdı. Ordu da buraya intikal etti. Sa'd karşı tarafa geçmek isteyince gemilerin düz arazilerle Tikrît arasında alıkonduğunu gördüler. Müslümanlar gece yarısı Behüresîr'e girince Beyaz Konağı gördüler. Bunun üzerine Dırâr b. el-Hattâb: Allahu Ekber! Kisrâ'nın Beyaz Konağı! Bu, Allah'ın ve Resulü'nün vaadidir. Müslümanlar sabaha kadar tekbir getirdiler. Muhammed ve Talha: Bu olay Müslümanların Behüresîr'e girdikleri gece gerçekleşti.

Serî bana Şuayb, Seyf, el-A'meş ve Habîb b. Suhbân Ebû Mâlik'in şöyle dediğini yazdı:

Medain'e –yani Behüresîr– doğru harekete geçtik. Bu el-Medain ed-Dünyâ'dır. Kısa bir süre sonra hükümdar ve yardımcılarını muhasara ettik. Muhasara neticesinde köpek ve kedi etini yemeye başladılar. Ravi dedi: Müslümanlar, ancak bir kişi: "Vallahi şehirde kimse yoktur," diye seslendikten sonra girdiler. Girdiklerinde şehirde hiç kimse yoktu.

* * *

Medain'in Fethi

Kisrâ'nın Sarayının Bulunduğu el-Medain el-Kusvâ Hakkındaki Rivayetler

Seyf dedi: H 16 yılının Safer ayıydı. Sa'd, Behüresîr'e –Medain ed-Dünyâ–[1] ayak basınca el-Medain el-Kusvâ'ya geçmek için gemileri aramaya koyuldu. Ancak bir şey bulamadı ve ge- [9]
mileri yanlarına aldıklarını gördü. Müslümanlar safer ayında birkaç gün Behüresîr'de bekleyerek nehri geçmek istediler. Ancak Sa'd, Müslümanların hayatını korumak mülahazasıyla karşıya geçmekten imtina etti. Derken bazı adamlar Sa'd'a gelerek ona nehrin karşı yakasına geçiş için elverişli bir yer gösterdilerse de Sa'd tereddüt ederek bundan çekindi. Bu arada aniden nehrin suları kabardı. Bu arada Sa'd rüyada Müslümanların atlarıyla nehri geçtiklerini ve suların kabarmasının hayırlı bir sonuca yol açtığını gördü. O bu rüyanın tabirinden hareketle suyu geçmeye azmetti. Yılın yaz mevsiminde suların kabarması sürdü. Sa'd insanları topladı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra ve şöyle dedi: "Düşmanınız bu nehirle sizden korunmaya çalışmaktadır. Bu nehir sebebiyle ona ulaşamıyorsunuz. Oysa onlar diledikleri zaman size ulaşabilirler. Gemileriyle size ulaşabilirler. Ancak arkadan maruz kalmaktan korktuğunuz bir şey yoktur. Zira önceki savaşlarda Müslüman savaşçılar bu tehlikelerden sizi kurtardılar ve sınır muhafaza merkezlerini yok ettiler ve askerlerini bertaraf ettiler. Benim görüşüm odur ki dünya sizin elinizi kolunuzu bağlamadan, azminizle düşmana karşı harekete geçin. Zira ben bu devasa suyu geçip düşmanın üzerine gitmeye azmettim." Bunun üzerine hep bir ağızdan: "Allah seni ve bizi hayırlara yönlendirsin. Azmini yerine getir," dediler. Sa'd insanları nehri geçmeye davet etti. Sa'd: "Kim bizim için nehrin kıyı şeridini kontrol altına alacak? Asker kıyıya çıkarken düşman tarafından engellenmemek için düşmana karşı kim duracak?" diye sordu. Ünlü bir savaşçı olan Âsım b. Amr bu göreve talip oldu. Ardından yiğitlerden altı yüz kişi

1 Medain ed-Dünyâ, şehrin Dicle'nin batı yakasındaki kısmıdır. Medain el-Kusvâ ise şehrin Dicle'nin doğu yakasındaki kısmıdır. (çev.)

bu işe talip oldular. Sa'd, Âsım'ı bunların başına getirdi. Âsım onları nehrin kenarına kadar götürdü. Onlara: "Kim benimle karşıya geçip karşı yakayı düşmana karşı kontrol altına almak ve geçtiğinizde sizi düşman saldırısından korumak için geçmek ister?" dedi. Bunun üzerine altmış kişi bu işe talip oldu. Bunların içinde Asam b. Vüllâd ve Şürahbîl de vardı. Atların suyu yüzerek geçmelerini kolaylaştırması için yarısı dişi diğer yarısı da erkek atlarla olmak üzere onları iki gruba ayırdı. Sonra atlarını Dicle'ye sürdüler. Ardından altı yüz kişinin geri kalanları da onları izlediler. Altmış kişilik gruptan nehri ilk geçenler Asam et-Teym, el-Kelec, Ebû Müfezzir, Şürahbîl, Cahl el-İclî, Mâlik b. Ka'b el-Hemdânî ve Benî Hâris b. Ka'b'dan bir gençti. Acemler Sa'd'a öncülük eden süvarilere karşı aynı hareketi gerçekleştirdiler ve atlarını Dicle'ye sürerek atlarını yüzdürdüler. İlk süvari olarak Âsım ile karşılaştılar. Âsım kıyıya yaklaşmıştı. Âsım: "Mızraklar! Mızraklar! Mızrakları kullanın ve düşmanların gözlerini hedef alın," dedi. İki taraf karşılaştı. Müslümanlar atlarını onların üzerine sürdüler. Onlar karşı koyamadılar. Müslümanlar tam kıyıda onları yakala-
[10] dılar. Onların çoğunu bertaraf ettiler. Kurtulanlar da âciz ve zillet içinde kurtulmuşlardı. Onların atları onlarla âdeta bir zelzeleye maruz kalmıştı. Kıyıdan ayrı düştüler. Müslümanlardan geri kalan altı yüz kişi de zorluk çekmeden altmış kişilik grubun peşinden sahile ulaştılar. Sa'd, Âsım'ın nehrin karşı yakasını kontrol altına aldığını görünce insanlara Dicle Nehrini geçmeye izin verdi. Onlara: "Allah'ın yardımını diliyoruz ve O'na tevekkül ediyoruz. Allah bize yeter. O ne güzel vekildir. *Kuvvet ve kudret ancak şanı yüce olan Allah'ındır.* deyin," diye tembih etti. Ordunun büyük çoğunluğu dalgalara meydan okuyarak atlarını sürdüler. Dicle suları köpüklerini saçıyor. Sular kapkara bir manzara arz ediyordu. İnsanlar birbirlerine yakın bir şekilde atlarını yüzdürüyor ve aldırmadan sanki karadayınışlar gibi kendi aralarında sohbet ediyorlardı. Müslümanlar Farslara tahmin edemedikleri bir sürpriz yaptılar. Onları âciz bıraktılar ve bu hızlı harekât karşısında mallarının çoğunu bırakarak şehri terk ettiler. Müslümanlar şehrin doğu

kısmına 16 yılının Safer ayında girdiler. Müslümanlar düşmana ait malları ele geçirdiler ve Kisrâ'ya ait konaklarda kalan üç milyar paraya el koydular. Buna ilaveten Şîrî ve ondan sonra gelenlerin topladıkları mallara da el koydular. Ebû Büceyd Nâfi' b. Esved bu konuda şu beyitleri dile getirdi:

Medain'e sel gibi süvariler sevk ettik. Karasında ve denizinde göz kamaştıran bir şekilde,

Kisrâ denen adam helak olmak üzereyken biz de Kisrâ'nın hazinelerine el koymuştuk.

Serî bana Şuayb, Seyf, Velîd b. Abdullah b. Ebî Taybe ve babasından şöyle dediğini yazdı:

Sa'd, Dicle kenarında beklemeye geçince yanına bir adam geldi. Ona: "Niye bekliyorsun? Üç gün geçmeden Yezdicerd her şeyi alıp Medain'den ayrılacak," dedi. Bu sözler Sa'd'ı heyecanlandırdı ve Dicle'yi geçme emrini vermesine sebep oldu.

Serî bana Şuayb, Seyf, bir zat ve Ebû Osman en-Nehdî'den naklen Sa'd'ın insanlara Dicle nehrini geçme emri hakkında benzer bir rivayet nakletti ve şöyle dedi: Dicle'yi süvariler, piyadeler ve hayvanlarla âdeta kapatmıştık. Kıyıdaki insanlar suyu görmüyorlardı. Atlarımız bizi sudan karşıya çıkardı [11] ve ıslanan yelelerini sudan silkeliyor ve kişniyordu. Düşman vaziyeti görünce arkalarına bakmadan kaçtılar. Biz de Beyaz Konağa gittik. İçinde korunaklı yerlere çekilmiş insanlar vardı. Bazıları bize bakıyor ve bizimle konuşuyorlardı. Onlara çağrıda bulunduk ve teklifimizi sunduk. Onlara dedik ki: "Üç şıktan dilediğinizi seçin." Onlar: "Üç şey nedir?" dediler. Onlara: "Müslüman olursanız bizimle aynı haklara sahip olup aynı mükellefiyetlerden sorumlu olacaksınız. Aksi takdirde cizye vergisi vereceksiniz. Bunu da kabul etmezseniz aramızda savaş vardır. Allah bizimle aranızda hükmünü verecektir," dedik. Bunun üzerine sözcüleri bize: "Birinci ve son teklifi değil ikinci teklifi kabul ediyoruz," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Atıyye'den benzer bir rivayeti yazılı olarak nakletti. Ravi dedi: Sefir (elçi), Selmân idi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Nadr b. Serî ve İbnü'r-Rüfeyl'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Müslümanlar hasımlarını suyun içinde hezimete uğratarak onları kıyıya sürdüler. Akabinde onları nehrin kıyısında da mağlup ettiler ve daha önce kurtardıkları hariç mallarına el koydular. Kisrâ'nın hazinesinde üç milyar para vardı. Bunun yarısını (savaş harcamaları için) Rüstem'e vermişlerdi. Yarısı da hazinelerde bırakıldı.

Serî ban Şuayb, Seyf, Bedr b. Osman ve Ebû Bekir b. Hafs b. Ömer'den şöyle dediğini yazdı:

Sa'd kıyıda dururken ve henüz orduya Dicle'yi geçme emrini vermeden öncü birliğinin düşmana karşı muharebesini izlerken şöyle dedi: Vallahi *el-Harsâ'* Birliği –İçinde Ka'kâ' b. Amr, Hammâl b. Mâlik ve Rübeyl b. Amr'ın bulunduğu birlik muharebeye katılsaydı ve aynı şekilde savaşsaydı– yeterli olacak ve kâfi gelecekti. Âsım'ın birliği *el-Ehvâl* idi. Böylece Sa'd, suyun içinde ve nehrin kıyısında ortaya koyduğu yararlık sebebiyle el-Harsâ' Birliği'ne benzetti. Düşmana karşı muharebelerinde düşmana zayiat verdirdikleri gibi bazı kayıplara maruz kalınca Müslümanlar birbirlerine seslendiler. Bunun üzerine onlara destek kuvvet yetişti. el-Ehvâl Birliği bütün unsurlarıyla ve destek kuvvetlerle kıyıda tutununca Sa'd orduya geçme emrini verdi. Sa'd, Dicle'yi geçerken yanında Selmân vardı. Atlarını
[12] yüzdürerek nehri geçtiler. Sa'd bu sırada şöyle diyordu: "Allah bize yeter. O ne güzel vekildir! Vallahi Allah dostunu muzaffer kılacak, dinini yüceltecek ve düşmanları hezimete uğratacaktır. Tabi orduda zulüm, azgınlık ve iyilikleri yok eden kötülük yoksa!" Selmân ona: "İslam yenidir. Vallahi karalar nasıl onlar için kolaylaştırıldıysa denizler de onlar için kolaylaştırılacaktır. Selmân'ın ruhunun elinde olduğu Allah'a yemin ederim ki Müslümanlar nasıl fevç fevç bu sulara girdilerse yine öylece selametle çıkacaklar," dedi. Ordu, Dicle Nehrini geçerken kıyıdan su görülmüyordu. Kendi aralarındaki sohbetleri karada seyrederken yaptıkları sohbetlerden daha fazlaydı. Nitekim Müslümanlar –Selmân'ın ifade ettiği gibi– selametle çıktılar. Hiçbir kayıpları olmadığı gibi onlardan boğulan da olmadı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Amr Disâr ve Ebû Osman en-Nehdî'den naklen şöyle yazdı:

Ordunun bütün fertleri Dicle'yi selametle geçtiler. Ancak Bârık'tan Garkade adında al atın sırtından düştü. Sırtı çıplak vaziyette yelesini silkelediği hâlâ gözümün önündedir. Binicisi battıktan sonra su yüzüne çıktı. Bunun üzerine Ka'kâ' b. Amr atının yularını çekerek atını ona doğru sürdü ve elinden tutarak karşı tarafa çıkardı. Bârıklı adam –insanların en güçlülerindendi–: "Ey Ka'kâ'! Kadınlar senin gibisini doğurmakta âciz kaldı," dedi. Bârık'ta Ka'kâ'ın dayıları vardı.

Serî bana Şuayb ve Seyf; Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve Saîd'den naklen şöyle dediklerini yazdı:

Bu geçiş olayında suya sadece bir bardakları düştü. Onun kulpu çürümüştü. Kulpu koptu ve suya düştü. Bardak sahibiyle birlikte suyu geçmekte olan adam alay ederek kader ona kastetti de düştü, dedi. Adam şöyle karşılık verdi: Vallahi ben ciddi bir iş üzere bulunuyorum. Bu kadar askerin arasında Allah benim bardağımı benden alacak değildir. Suyu geçtikten sonra sahili koruyan bir muhafız insanları karşılamak için nehrin kıyısına kadar inmişti. Bardak dalgaların ve rüzgârın etkisiyle kıyıya vurmuştu. Asker onu mızrağıyla çıkardı ve kampa getirerek "Kayıp bardak!" diye sahibini bulmaya çalıştı. Bunun üzerine sahibi onu aldı. Birlikte yüzdüğü arkadaşına: "Sana demedim mi?" dedi. Bardağın sahibi Kureyş'in müttefiki Anz kabilesinden Mâlik b. Âmir idi. Bardak düştü, diyen de Âmir b. Mâlik idi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Kâsım b. Velîd ve Umeyr es-Sâidî'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Sa'd askere Dicle'yi geçme emrini verince eşleştiler. Sel- [13]
mân, Sa'd'ın yanı başında seyreden arkadaşıydı. Sa'd: "Bu, Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdiridir," dedi. Sular kabarıyordu. Bazen bir at yorulunca su seviyesinden yüksek yerlere çekilir ve yerin üzerindeymiş gibi dinlendirilirdi. Medain'de o günden daha şaşırtıcı bir gün yaşanmamıştı. O güne su günü denildi. Aynı zamanda Yevmü'l-Cerâsim[2] adıyla da bilinmiştir.

2 Arapçada *cerâsim*, bir şeyin aslı anlamına geldiği gibi, karınca köyü, mikrop gibi anlamlara gelmektedir. Bu karınca ordusuna teşbihle ordunun ihtişam ve büyüklüğüne bir işarettir. (çev.)

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Mühelleb, Talha, Ömer ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Dicle'nin geçildiği güne Cerâsim günü adı verilmişti. Zira kim suyu geçmekte zorlanırsa onun için su seviyesinden yüksek bir yer bulunur ve orada dinlenirdi.

Serî bana Şuayb, Seyf, İsmâil b. Ebî Hâlid ve Kays b. Ebî Hâzim'den şöyle dediğini yazdı:

Dicle taşmış vaziyetteyken içine daldık. En derin noktasındayken bile sular at üzerindeki binicilerin kuşağına yetişmemişti.

Serî bana Şuayb, Seyf, el-A'meş ve Habîb b. Suhbân Ebî Mâlik'ten şöyle dediğini yazdı:

Sa'd, Medain'in batı yakasına (el-Medîne ed-Dünyâ) girip de düşmanlar köprüyü yıkıp gemileri yanlarına alarak karşıya geçince Müslümanlar birbirlerine "Bu su damlasını ne bekliyorsunuz?" dediler. Bunun üzerine bir Müslüman sulara daldı ve peşinden asker de Dicle'ye girdi. Onlardan tek bir kişi boğulmadı ve hiçbir eşyaları suya düşmedi. Yalnızca bir Müslümanın bardağının askısı koptu ve suya düştü. Bardağın su üzerinde yüzdüğünü gördüm.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha ve Mühelleb'den şöyle dediklerini yazdı:

Nehrin kıyısındaki Fars muhafızlarından bir adam gelip onlara: "Niçin kendinizi feda ediyorsunuz? Vallahi Medain'de hiç kimse kalmadı," deyinceye kadar savaşmaya devam ettiler.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha ve Mühelleb'den şöyle dediklerini yazdı:

Müşrikler Müslümanların durumunu ve yapmayı düşündüklerini görünce onların Dicle'yi geçmelerini engellemek için asker gönderdiler. Kendileri de eşyalarını alarak kaçtılar. Nitekim Yezdicerd bundan önce ve Behüresîr'in fethinden sonra– ailesini Hulvan'a göndermişti. Bu kez de Yezdicerd, Medain'den çıktı ve ailesine iltihak etti. Yerine de Mihrân er-Râzî ve Nehrevan'da beytülmâl üzerinde bulunan Nahîrcan'ı
[14] bıraktı. Kaçarken taşıyabildikleri asli ve hafif eşyalarıyla hazine evinden alabildiklerini ve kadınlarla çocuklarını aldılar. Geride hazinelerde elbise, eşya, çanak, taḅak, mal, tuhafiye ve

yağlardan paha biçilmez kıymette eşya bıraktılar. Ayrıca bir kuşatmaya karşı da sığır, davar, yiyecek ve içeceklerden hazırladıklarını da geride bıraktılar. Öte yandan Medain'e giren ilk birlik korkular anlamına gelen el-Ehvâl Birliği oldu. Ardından dâhiler anlamına gelen el-Harsâ' Birliği girdi. Bunlar şehrin sokaklarını gezdiler. Ancak Beyaz Konaktakiler hariç kimseyle karşılaşmadılar ve birilerinin mevcut olduğunu hissetmediler. Bunun üzerine Beyaz Konaktakileri kuşattılar ve onları teslim olmaya çağırdılar. Onlar Sa'd'ın cizye ve zimmet teklifini kabul ettiler. Medain ehli de aynı ahit üzerinde anlaştılar. Ancak Kisrâ hanedanına ve onların maiyetinde çıkanlara ait mal ve emlak antlaşmaya dâhil değildi. Sa'd: "Beyaz Konağa," girdi ve Zühre'yi öncü olarak düşmanın izini takip etmek üzere Nehrevan'a gönderdi. Zühre yola çıktı ve Nehrevan'a vardı. Sa'd aynı sayıdaki birlikleri düşmanı izlemek için diğer yönlere de gönderdi.

Serî bana Şuayb, Seyf, el-A'meş ve Habîb b. Suhbân Ebî Mâlik'ten şöyle dediğini yazdı:

Müslümanlar Medain Savaşında Dicle Nehrini geçince düşmanları onlara bakıp Farsça "*Deyvân âmed*"[3] dediler ve birbirlerine: "Vallahi insanlarla değil cinlerle savaşıyorsunuz," diye söylediler. Ardından da kaçtılar.

Serî bana Şuayb, Seyf, Atıyye b. el-Hâris, Atâ b. es-Sâib ve Ebü'l-Buhterî'den şöyle dediğini yazdı:

Müslümanların kılavuzu Selmân el-Fârisî idi. Müslümanlar onu Farslar nezdinde davetçi olarak görevlendirmişlerdi. Atıyye dedi: Müslümanlar Selmân'dan Behüresîr halkını İslam'a davet etmesini istediler. Beyaz Konak gününde de ondan aynı şeyi yapmasını istediler. Onlara üç teklifte bulundu. Atıyye ve Atâ şöyle dediler: Selmân onlara şöyle sesleniyordu: Kökenim sizlerle aynıdır. Sizin için kalbim sızlıyor. Size üç teklifim var. Bunlar sizin iyiliğiniz içindir. Müslüman olacaksınız. Bu takdirde bizimle aynı haklara sahip ve aynı vecibelerle mükellef olacaksınız. Aksi takdirde cizye vereceksiniz. Onu da reddederseniz sizinle aramızda savaş olduğuna dair ilanımız

3 Şeytan geldi.

olacaktır. Zira Allah hainleri sevmez. Behüresîr'de üçüncü gün de geçmesine rağmen bir cevap vermediler. Bunun üzerine Müslümanlar onlara savaş açtılar. Üçüncü gün olunca Beyaz Konaktakiler Müslümanların teklifini kabul ederek konaktan
[15] çıktılar. Bunun üzerine Sa'd, Beyaz Konağa geçti. Sa'd, konağın eyvan kısmını namazgâh edindi. Eyvanda alçıdan heykeller vardı. Ancak Sa'd onlara dokunmadı.[4]

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha ve Mühelleb ve Simâk el-Hüceymî'den şöyle dediklerini yazdı:

Hükümdar, Behüresîr ele geçirildiği zaman ailesini Hulvan'a göndermişti. Müslümanlar Dicle'yi geçmeye başladıklarında düşmanları kaçmaya başladılar. Ancak nehrin kenarında bulunan süvarileri, Müslümanları ve süvarilerini engellemeye çalışarak onlarla şiddetli bir muharebeye tutuştular. Derken bir tellal onlara: "Neden kendinizi feda ediyorsunuz? Vallahi Medain'de hiç kimse kalmadı," diye seslendi. Bunun üzerine kaçtılar. Sa'd da ordunun geri kalan kısmıyla nehri geçti.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha ve Mühelleb'in şöyle dediklerini yazdı:

Müslümanlar Farslardan geride kalanlara yetiştiler. Müslümanlardan Benî Adî b. Şerîf'ten Sakīf adında bir adam Farslardan bir adama yetişti. Adam, şehrin bir yolunda arkadaşlarının arkasını koruyordu. Adam atına vurarak Sakīf'in üzerine gitmek istedi. Ancak at yürümekten imtina etti. Sonra kaçmak için ata vurdu. Ancak at hareket etmedi. Bunun üzerine Müslüman kişi ona yetişti ve boynunu vurarak ve silah ve eşyasına el koydu.

Serî bana Şuayb, Seyf, Atıyye, Amr ve Disâr Ebû Amr'dan şöyle dediklerini yazdı:

Acem süvarilerinden biri Medain'de Câzir tarafında bulunuyordu. Ona: "Araplar şehre girdi ve Farslar kaçtı," dediler. Adam sözlerine kulak asmadı. Kendine güveniyordu. Adam çıktı ve bazı adamlarının yanına gitti. Adamlar elbiselerini

4 Büyük sahabi Sa'd b. Ebî Vakkâs namazgâh olarak kullandığı bu yerdeki insan ve hayvan heykellerine dokunmaması manidardır. Belki geçici olarak bu mekânı namazgâh olarak kullanmıştır. Ancak bu onun böyle bir mekânda namaz kıldığı, hatta kıldırdığı gerçeğini ortadan kaldırmaz. (çev.)

taşıyorlardı. Onlara: "Size ne oluyor?" dedi. Onlar: "Eşek arıları bizi istila etti ve bizi evlerimizi terk etmeye mecbur etti." Bunun üzerine çamur getirmelerini söyledi. Adam onlara çamur atarak onları duvara yapıştırıp yok etti. Müslümanlar tarafından ele geçirilme korkusu onu da sarınca adamlarından birine emir vererek bineğini hazırladı. Ancak kuşağı kopunca alelacele onu bağladı ve bineğine bindi. Çıkınca durdu. Bu sırada yanından bir adam geçti ve onu mızrakla vurarak: "Al sana ben İbnü'l-Muhârık'ım!" dedi ve adamı öldürdü, sonra dönüp ona bakmadı.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Saîd b. el-Merzübân'dan benzer bir rivayeti naklen yazdı. Adamı öldüren İbnü'l-Muhârık b. Şihâb idi.

Raviler dedi: Müslümanlardan bir adam Farslardan bir adama yetişti. Adamın yanında bir grup vardı ve kendi aralarında dertleşerek: "Biz neden kaçtık," diyorlardı. Sonra onlardan bir adam diğerine: "Bana bir top kaldır," dedi. Adam topu hata etmeden attı. Akabinde yerinden fırladı ve onlar da onun peşinden onu izlediler. Müslüman adamın yakınına varınca topu attığı mesafeden daha yakın bir noktadan ona attı ancak isabet kaydetmedi. Bunun üzerine Müslüman şahıs ona musallat oldu ve başını ikiye ayırarak: "Ben taşları yaran adamın oğluyum," dedi. Öldürülen adamın arkadaşları da kaçtılar. [16]

Bütün raviler, Muhammed, Mühelleb, Talha, Amr, Ebû Ömer ve Saîd şöyle dediler: Sa'd, Medain'e girince bomboş olduğunu gördü. Kisrâ'nın eyvanına varınca: "*Onlar geride nice şeyler bıraktılar; bahçeler, çeşmeler, ekinler, güzel konaklar ve zevkusefa sürdükleri nice nimetler! İşte böylece biz de onları başka bir topluma miras bıraktık,*"[5] ayetlerini okudu ve içinde fetih namazını kıldı –bu namaz cemaatle kılınmaz–, sekiz rekât kıldı ve rekâtlar arasında fasıla bırakmadı. Sa'd, eyvanı mescit edindi. Eyvanda erkek ve at heykelleri vardı. Ancak Sa'd ve Müslümanlar bunlardan rahatsızlık duymadı ve ol-

5 Duhân, 44/25-28.

duğu gibi bıraktılar.[6] Raviler dedi: Sa'd, Medain'e girdiği gün namazı tam olarak kıldı. Zira burada ikamet etmek istemişti. Irak'ta ilk cuma Medain'de kılındı. 16 yılının Safer ayında.

* * *

Medain Halkından Ele Geçirilen Fey

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Mühelleb, Ukbe, Amr, Ebû Ömer ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Sa'd, Kisrâ'nın eyvanına girdi. Akabinde de Zühre'yi öncü olarak Nehrevan'a kadar gitmesini emretti. Ayrıca Sa'd, müşrikleri kovmak ve feyi toplamak üzere bu büyüklükte birlikler gönderdi. Üçüncü günden sonra da konağa geçti. Amr b. Amr b. Mukarrin'i ganimetlerden sorumlu tuttu ve ona konaktaki, eyvandaki ve evlerdeki malları toplamasını ve kendisine teslim edilen ganimetlerin sayım ve dökümünü yapmasını emretti. Medain halkı kaçmakta âdeta birbirleriyle yarıştılar ve muhtelif yönlere kaçtılar. Onlardan hiç kimse Nehrevan'daki
[17] Mihrân'ın ordusunda bulunmayan ip dâhil hiçbir şeyi kurtaramadılar. Onlar sıkı bir şekilde takip edildiler ve ellerindekiler de onlardan alındı. Takip edenler ele geçirdikleri ganimetlerle döndüler ve onu toplanan ganimetlere kattılar. İlk olarak Beyaz Konaktaki ganimetlerle Kisrâ'nın diğer konakları ve Medain evlerindeki ganimetler toplandı.

Serî bana Şuayb, Seyf, el-A'meş ve Habîb b. Suhbân'dan şöyle dediğini yazdı:

Medain'e girdik. Burada şehirde kurşunla mühürlenmiş dolu sepetlerin olduğu Türkî çadırlarla karşılaştık. Bunların içinde yiyecekler olduğunu sandık. Ancak açıldığında altın ve gümüş kaplar olduğunu gördük. Bunlar da insanlara taksim

6 Büyük sahabenin söz konusu heykelleri olduğu gibi muhafaza etmeleri, hatta bunlardan rahatsızlık duymamaları 21. yüzyılda Tâliban'ın Afganistan'da Buda heykelini, DAİŞ'in Suriye'nin Tedmür şehrindeki antik eserleri sözde dinî hassasiyet endişesiyle tahrip etmeleri onların saplantılarını gözler önüne sermektedir. Yaklaşık bin dört yüz yıldan beri gelip geçen Müslüman kuşaklar tarafından muhafaza edilen bu eserlerin tahribinde asıl İslam değil, hurafe ve bidatler etkili olmuştur. Oysa bu gruplar her zaman ilk İslam'ı örnek aldıklarını ve bidatlere karşı olduklarını iddia ediyorlar. Saplantılı bu gruplar bu hadise karşısında ne diyebilirler? Doğrusu bunu merak ediyoruz. Kaldı ki Kâbe'de yıkılan heykel veya sanat değeri olan eserler değil, put timsalleriydi. (çev.)

edildi. Habîb dedi: Hatta bazı adamlar gördüm şöyle diyorlardı: "Kim gümüşünü altınla değiştirmek ister?" Bir yığın kâfur gördük. Onu tuz sandık. Onu tuz diye hamura kattık ancak acımsı bir tat verince kâfur olduğunu anladık.

Serî bana Şuayb, Seyf, Nadr b. Serî, İbnü'r-Rüfeyl ve babası Rüfeyl b. Meysûr'dan şöyle dediğini yazdı:

Zühre öncü olarak çıktı ve onları Nehrevan Köprüsüne kadar takip etti. Onlar köprünün üzerinde bulunuyorlardı. Köprüde izdiham vardı. Derken bir katır suya düştü. Bunun üzerine katırı kurtarmak için telaş içinde hızlıca hareket ettiler. Zühre: Allah'a yemin ederim ki bu katırda bir şey var. İnsanların bu hızda ve telaş içinde hareket etmeleri ve bu dar yerde kılıç darbelerine tahammül göstermeleri boşuna değildir ve burada bırakmak istemedikleri bir şeyler olsa gerektir. Derken üzerinde Kisrâ'nın şahsi eşyası olduğu anlaşıldı. Bunlar elbiseleri, boncukları, mücevherlerle süslü kemeri ve mücevheratla süslenmiş zırhından ibaretti. Kisrâ gösteriş için bununla otururdu. O gün Zühre atından inerek saldırdı ve onları püskürttü ve arkadaşlarına katırı kurtarmalarını emretti. Onlar katırı kurtardılar ve yükünü ona getirdiler. O da onu ganimeti teslim alanlara gönderdi. Henüz içinde ne olduğunu bilmiyorlardı. Zühre şu beyitleri dillendirdi:

Bugün kavmim, dayılarım ve amcalarım fedakârlık yaptılar. Nehirde beni terk etmeyi ve düşmana teslim etmeyi hoş görmediler.

Katır üzerine yapılan vuruşmayı baş kesmeye azimli insanlara karşı kazandılar.

Farsları tepeler üzerinde kurbanlık hayvanlar gibi bertaraf ettiler.

Serî bana Şuayb, Seyf, Hübeyre b. el-Eş'as ve dedesi Kelec'den şöyle dediğini yazdı:

Düşmanın peşine takılan grubun içindeydim. İki adam oklarla süvarileri katırlarından uzak tutuyorlardı. Sadece iki okları kalmıştı. Onları takip ettim. Bunun üzerine bir araya geldiler. Biri diğerine: "Ona ok at ben de seni koruyayım ya da ben atayım sen de beni koru!" dedi. İkili birbirlerini koru- [18]
yarak iki oku bana attılar. Peşinden ben onlara saldırdım ve ikisini de bertaraf ettim. İki katırı getirdim ancak yüklerinde ne olduğunu bilmiyordum. İkisini ganimetten sorumlu ada-

ma teslim ettim. Adam askerlerin getirdiği ganimetlerle hazinelerde ve evlerde bulunan malları kayda geçiriyordu. Bana: "Bekle ne getirdiğine bakalım!" dedi. Yüklerini indirdim. Bir de ne göreyim, birinin üzerinde iki sepet var. İçlerinde çözülmüş hâliyle Kisrâ'nın tacı bulunuyordu. Onu ancak iki silindir taşıyabiliyordu. İki sepetin içinde mücevherat da vardı. Diğer katırın üzerinde de iki sepet vardı. Bunların da içinde Kisrâ'nın altın karışımlı ve mücevheratla süslenmiş ipek elbiseleri vardı. Ayrıca ipek olmayan süslü elbiseleri de vardı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha ve Mühelleb'in şöyle dediklerini yazdı:

O gün Ka'kâ' da düşmanı takip harekâtına katıldı. Bu çerçevede Farsları koruyan bir adama rast geldi. İkili vuruştular. Ka'kâ' hasmını öldürdü. Öldürülen adamın bir de devesi vardı. Devenin üzerinde iki heybe ve iki kutu vardı. Kutuların birinde beş diğerinde de altı kılıç vardı. İki heybede de zırhlar vardı. Bu zırhlar arasında Kisrâ'nın zırhı, miğferi ve ona ait iki bacak ve iki kol zırhı, Heraklius'un zırhı, Hâkān'ın zırhı, Dâhir'in zırhı, Behrâm Şûbîn'in zırhı, Siyâvahş'ın zırhı ve Nu'mân'ın zırhı. Farslar bunları verasetle değil savaşlarda ele geçirmişlerdi. Hâkān, Heraklius ve Dâhir'e karşı savaşlarında elde etmişlerdi. Nu'mân ve Behrâm ise kaçtıkları ve Kisrâ'ya karşı geldiklerinde kılıçları ele geçirilmişti. Kutulardan birinde de Kisrâ, Hürmüz, Kubâz ve Feyrûz'un kılıçları vardı. Diğer kılıçlar Heraklius, Hâkān, Dâhir, Behrâm, Siyâvahş ve Nu'mân'ın kılıçları idi. Ka'kâ' bunları Sa'd'a getirdi. Sa'd ona: Bu kılıçlardan birini seç dedi. Ka'kâ' Heraklius'un kılıcını seçti. Sa'd ona Behrâm'ın zırhını da verdi. Sa'd geri kalan kılıç ve zırhları özel el-Harsâ' Birliğine ithaf etti. Kisrâ ve Nu'mân'ın kılıçlarıysa Arapların bu başarılardan haberdar olmaları için Ömer'e gönderildi. Bu maksatla bu iki kılıç humus mallarına ilave edildi. Ayrıca, Müslümanlar görsün ve Araplar bundan haberdar olsunlar diye Kisrâ'nın eşyası, tacı ve elbiseleri de bu kapsama alındı. Nitekim Hâlid b. Saîd riddet savaşında Amr b. Ma'dîkerib'in Samsâme adlı kılıcını bu anlayışla ele geçirdi. İnsanlar bu tür hâllere maruz kalırlarsa bundan mahcubiyet duyarlar.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ubeyde b. Muattib, Benî el-Hâris b. Tarîf ve İsmet b. el-Hâris ed-Dâbiî'den şöyle dediğini yazdı:

Ben de düşmanı takip edenlerle çıkmıştım. İşlek bir yol takip ettim. Derken eşek üzerinde seyreden bir adamla karşılaştım. Adam beni görünce eşini hızlandırmaya uğraştı ve [19] önden giden bir adama yetişti. İkili yoldan meylederek eşeklerini hızlıca sürdüler. İkili köprüsü yıkılmış bir su kanalına ulaştılar ve yerlerinde durdular. Onların yanına yetişince ayrıldılar. Onlardan biri bana bir ok attı. Bunun üzerine ona yöneldim ve onu öldürdüm. Arkadaşı kaçtı. Akabinde iki eşeğin yanına döndüm. Onları götürüp ganimet sorumlusuna teslim ettim. Birinin yükünü inceledi. Üzerinde iki sepet vardı. Sepetlerden birinde eyeri altın, eyerin ön ve arka kemerleri yakutla işlenmiş gümüşten, binicisi mücevherat giydirilmiş bir at heykeli vardı. Diğer sepetteyse sırtlık zırhı ve kuşağıyla başına bağlanan ip veya yuları altından ve bu kısımların hepsi yakutla işlenmiş, binicisi de mücevherlerle giydirilmiş bir gümüş deve heykeli vardı. Kisrâ bunları tacının yuvarlağı üzerine koyardı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Hübeyre b. el-Eş'as ve Ebû Ubeyde el-Anberî'den şöyle dediğini yazdı:

Müslümanlar Medain'e ayak basıp da ganimetleri toplayınca bir adam yanında küçük bir sandık olduğu hâlde geldi ve onu ganimetten sorumlu zata teslim etti. Ganimetten sorumlu olan ve maiyetindekiler: "Bu sandık gibisine şahit olmadık. Yanımızdakiler ona denk değil ve yanından bile geçemez," dedi. Ona: "Ondan bir şey aldın mı?" dediler. Adam: "Vallahi Allah'a olan imanım olmasa onu size teslim etmezdim," dedi. Adamlar bu zatın kıymetli bir kişi olduğunu anladılar. Ona: "Kimsin?" dediler. Adam: "Vallahi söylemem. Beni öveceksiniz. Başkalarına da söylemem onlar da beni methedecekler. Ben Allah'a hamdeder ve O'nun sevabıyla yetinirim," dedi. Bunun üzerine bir adam peşine taktılar. Adam onu gittiği arkadaşlarının yanına kadar takip etti. Onlara kim olduğunu sordu. Onun Âmir b. Abdi Kays olduğunu söylediler.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Sa'd dedi: Vallahi asker emanet ehlidir. Bedir ehlinin İslam'daki önceliği olmazsa diyecektim ki: Allah'a yemin ederim onlar Bedir ehlini bile fazilette geçtiler. Onlardan bazılarını izledim de ele geçirdikleri ganimetlerde yanlış işler yaptılar. Oysa bunlarda o tür şeyleri ne gördüm ne de duydum.

Serî bana Şuayb, Seyf, Mübeşşir b. el-Fudayl ve Câbir b. Abdullah'tan şöyle dediğini yazdı:

Vallahi, O'ndan başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki Kādisiye ehlinden ahiretin yanında dünyayı isteyen kimseye
[20] şahit olmadık. Öyle ki üç kişiyi suçladık. Ancak onların emanete sadakatleri ve zühdleri gibisini görmedik. Bunlar Tuleyha b. Huveylid, Amr b. Ma'dîkerib ve Kays b. el-Mekşûh'tur.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhalled b. Kays el-İclî ve babasından şöyle dediğini yazdı:

Kisrâ'nın kılıcı, kemeri ve altınla süslenmiş kıyafetleri Ömer'e getirilince Ömer: "Bunları teslim eden insanlar emanet ehlidir," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Amr, Mücâlid ve eş-Şa'bî'den şöyle dediğini yazdı:

Ömer, Kisrâ'nın silahını inceleyince: "Bunu teslim edenler gerçekten emanet ehlidirler," dedi.

* * *

Medain'de Ele Geçirilen Feyin Hak Sahibi Olan Altmış Bin Kişiye Taksimi

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Amr, Saîd ve Mühelleb'in şöyle dediğini yazdı:

Sa'd, Medain'de konakladıktan sonra Acemleri takip etmek üzere askerleri gönderdi. Takip Nehrevan'a kadar devam etti. Ardından Müslümanlar geri dönerken Acemler Hulvan'a doğru gittiler. Bunun üzerine Sa'd, feyin humusunu ayırdıktan sonra geri kalanı insanlara taksim etti. Süvarilere on iki bin düştü. Hepsi süvari idi ve aralarında piyade olan yoktu. Nitekim Medain'de yedekte çok sayıda binek hayvanı vardı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Mücâlid ve eş-Şa'bî'den benzer bir rivayet yazdı. Adı geçen ravilerin tümü şöyle dediler: Sa'd, humuslardan özel hisseler verdi ve o kısmı savaşta bilfiil gayret gösterenlere vermedi. Adı geçen raviler dedi: Sa'd, Medain'de-

ki meskenleri insanlar arasında taksim etti ve bu insanlar bu şehirde yerleştiler. Feyi teslim alan Amr b. Amr el-Müzenî, taksimatı yapan ise Selmân b. Rebîa idi. Medain'in fethi 16 yılının Safer'inde gerçekleşti. Ravilerin anlattığına göre Sa'd, Medain'e girince namazını tam olarak kılmaya başladı ve oruç tuttu. Sa'd, insanlara Kisrâ'nın eyvanına gitmelerini emretti ve burayı bayramlarda mescit olarak kullanarak içinde bir minber kurdu. Sa'd içinde heykeller bulunduğu hâlde burada namaz kılar ve cumayı kıldırırdı. Ramazan Bayramı girince açık [21] havada namaz kılalım. Zira bayramlarda açık havada namazı kılmak sünnettir, denildi. Ancak Sa'd: "Eyvanda namazı kılın, şehrin ortasında veya içinde kılmak aynıdır," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Amr ve eş-Şa'bî'den şöyle dediğini yazdı:

Sa'd, Medain'e girip de meskenleri taksim edince ailelere haber gönderdi ve onları mutfak ve banyo gibi bölümleri de bulunan evlere yerleştirdi. Onlar Celûlâ, Tikrît ve Musul'un işlerini yoluna koyuncaya kadar Medain'de ikamet ettiler. Ardından da Kûfe'ye geçtiler.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Ziyâd, Mühelleb ve Amr ve Saîd'in de iştirakiyle şöyle dediklerini yazdı:

Sa'd, humusu topladı ve buna Kisrâ'nın elbisesi, özel eşyası, kılıcı ve benzeri gibi Ömer'in ve Arapların beğenisine sebep olacak şeyleri de dâhil etti. Humuslardan özel hisseler verdi. İnsanlar arasında fey taksim edildikten ve humus ayrıldıktan sonra bir yaygı kalmıştı. O paylaştırılamadı. Sa'd, Müslümanlara dedi ki: "Bunun dört hissesini gönül hoşluğuyla bağışlasak ve onu Ömer'e yollasak? Ömer onda dilediği gibi tasarruf etsin. Zira paylaştırılmasının mümkün olmadığını görüyoruz. Küçük parçalara ayırsak işimize yaramayacak. Muhtemelen Medine ehlinin işine yarayabilir. Ne dersiniz?" Onlar: "Olur," dediler. Bunun üzerine Sa'd böyle bir çözüm şekliyle yaygıyı gönderdi. Bu yaygı, altmışa altmış arşın büyüklüğündeydi; tek parça ve bir cerîb alan kadardı. Üzerinde nehir mecralarını andıran yollar ve nehir resimleri vardı. Bunların arasında da çiftlik evi manzarası bulunuyordu. Kenarlarında ipekten işlenmiş ekili alanlar ve ilkbaharda yeşermiş yerin motifleri

bulunuyordu. Ayrıca altın ve gümüşten işlenmiş çiçek motifleriyle süslenmişti. Humuslar, Ömer'e ulaşınca bazı kişilere özel hisseler verdi ve dedi ki: "Humuslar, savaşa katılan ile katılmayan ve iki humus arasında hizmeti dokunmuş insanlara verilebilen mallardır. Görebildiğim kadarıyla Müslümanlar humustan özel hisseler vermemişlerdir." Ardından humusu sarf yerlerine taksim etti. Sonra "Bana bu yaygı hakkında tavsiyelerinizi söyleyin," dedi. İttifakla şöyle dediler: "Müslümanlar bu işi sana bıraktılar. Sen kararını ver," dediler. Ancak Ali şöyle dedi: Onlar doğru söylüyorlar. Ancak bu konuda düşünmek lazımdır. Bugün bu malı böyle kabul edersen yarın
[22] bazıları hak etmediği şeyi alabilecektir. Bunun üzerine Ömer: "Doğru söyledin ve bana nasihat etmiş oldun," dedi ve onu parçalara bölerek onlara taksim etti.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Abdülmelik b. Umeyr'den şöyle dediğini yazdı:

Müslümanlar, Medain gününde Kisrâ'nın Bahar adlı yaygısını ele geçirdiler. Ağır olduğu için onu yanlarına alamamışlardı. Onu kışın reyhan ve benzeri bitkiler kuruyunca kullanıyorlardı. İçmek istedikleri zaman üzerinde oturup içerlerdi. Âdeta bir bahçede oturuyorlardı. Zemini altın kaplama, nakışları kıymetli taşlar, meyveleri mücevherat, yaprakları altın suyuyla kalanmış ipektendi. Araplar ona "Kıtf" adını veriyorlardı. Sa'd, feyi onlara taksim edince bu yaygı ortada kaldı. Zira taksim edilemiyordu. Bunun üzerine Sa'd, Müslümanları topladı ve dedi ki: "Allah ellerinizi doldurdu. Ancak bu yaygının taksimini de zorlaştırdı. Onu satın almaya hiç kimsenin gücü yetmez. Ben bu yaygıyı gönül rızasıyla Müminlerin Emîri'ne bırakmanızı öneriyorum. O dilediği şekilde onda tasarrufta bulunsun." Müslümanlar razı oldular. Yaygı Medine'de Ömer'e teslim edildiğinde o bir rüya gördü. Bunun üzerine Müslümanları topladı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra yaygı hakkında onları bilgilendirdi ve onlara danıştı. Kimisi onu teslim almasını, kimisi bu hususta kendisinin karar vermesini tavsiye ederken kimisi de ince ifadeler kullanmakla yetindi. Ömer'in bu hususta önerilere kapalı olduğunu görünce Ali kalktı ve Ömer'in yanına giderek şöyle dedi: "Neden

ilmini cehalete, kesin ve doğru bilgiyi de şüpheye karıştırıyorsun? Senin için dünyada verip de yoluna koyduğundan başkası yoktur. Giydiğini çürütür, yediğini de yok edersin." Ömer: "Bana doğru söyledin," diyerek söz konusu yaygıyı parçalara böldü ve taksim etti. Ali'ye de hisse olarak bir parçası düştü. En kıymetli parçası olmadığı hâlde onu yirmi bine sattı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Medain humuslarını Medine'ye götüren zat, Beşîr b. el-Hasâsiyye, fetih müjdesini veren ise Hanîs b. Fülan el-Esedî idi. Feyi teslim alan Amr, taksim işini yapan Selmân idi. Yaygı taksim edilince insanlar Kādisiye Savaşına katılan insanların faziletlerinden çokça söz etmeye başladılar. Ömer şöyle dedi: Onlar Arapların büyükleri ve alicenaplarıdır. Onlar tehlikeleri göze alarak dine sahip çıktılar. Onlar önemli günlerin ve "Kādisiyelerin" ehlidirler. Kisrâ'nın şahsi eşyası ve önemli münasebetlerde giydiği kıyafetlerle diğer elbiseleri getirilince –Nitekim onun farklı münasebetlerde farklı kıyafetler giyerdi.– "Bana Muhallim'i getirin," dedi. Muhallim o gün Medine [23]
muhitinde en cüsseli Arap'tı. Kisra'nın tacı iki ahşap direkten oluşan bir kaide üzerinde olduğu hâlde Muhallim'e giydirildi. Ardından kemerleri, madalyaları ve elbiseleri de ona giydirildi. Sonra insanların karşısında oturtuldu. Ömer ve insanlar onu izlediler ve bu hâlin dünyanın bir fitnesi olduğunu düşündüler. Sonra bu kıyafeti çıkarılıp diğer kıyafeti ona giydirildi; o kıyafette de onu seyrettiler ve bu bir kıyafetle yetinmeyip bütün kıyafetleri giydirilip seyredildi. Akabinde silahlarını ve kılıcını kuşandırdı ve bu hâlde de onu seyrettiler. Sonra onu çıkardı. Ömer: "Vallahi bu eşyayı teslim edenler emanet ehlidir," dedi ve Muhallim'e Kisrâ'nın kılıcını verdi ve şöyle dedi: "Dünyanın aldattığı bir Müslüman ne kadar ahmaktır! Dünyanın kandırdığı kişi en fazla buna yakın veya aynı seviyeye gelebilir. Kisrâ'nın faydalı şeylerde değil, zararlı şeylerde önüne geçtiği bir Müslüman ne hayırlı bir insandır. Kisrâ kendisine verilen imkânlarla ahiretinden uzak kalmıştır. Topladıkları, ya eşinin kocasına ya kızının kocasına ya da oğlunun eşine ka-

lacaktır. Kendisi için önden bir şey göndermemiştir. Kim kendisi için önden bir şey gönderir ve geride kalanı yerinde sarf ederse bunlar kendisine dönecektir. Aksi takdirde sözünü ettiğimiz üç kişiye geçecektir. Bu üç kişi için veya silip süpüren bir düşman için toplayandan daha ahmak kim olabilir?"

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Küreyb ve Nâfi' b. Cübeyr'den şöyle dediğini yazdı:

Humuslar getirildiğinde Ömer, Kisrâ'nın silah, elbise ve özel eşyasını ve Nu'mân b. Münzir'in kılıcını görünce Cübeyr'e şöyle dedi: "Bunları teslim eden Müslümanlar gerçekten emanet ehlidir. Nu'mân'ı kimlere nispet ediyordunuz? Cübeyr: "Araplar onu Kanasların devamı olarak görüyorlardı. Benî Ucm b. Kanas'tandır," dedi. Bunun üzerine Ömer: "Onun kılıcını ona ver," dedi. İnsanlar bir telaffuz hatası olarak "Ucm" ismini "Lahm" olarak telaffuz ettiler. Ravilerin tümü dediler ki: Ömer, Sa'd b. Mâlik'e galip geldiği ve harbi kazandığı için namaz işlerini tevdi etti. Sa'd bu görevi ifa etti. Haraç işlerini Amr b. Mukarrin'in iki oğlu Nu'mân ve Süveyd'e verdi. Nu'mân, Fırat havzasından, Nu'mân da Dicle havzasından sorumlu oldu. İki nehir üzerinde köprüler kurdular. Ardından istifa ettiler ve onların yerine Huzeyfe b. Esîd ve Câbir b. Amr el-Müzenî'yi tayin etti. Daha sonra da onların yerine Huzeyfe b. el-Yemân ve Osman b. Huneyf'i getirdi.

* * *

Ravi dedi: Bu yıl –16– içinde Celûlâ Savaşı yapıldı.

[24] İbn Humeyd bize Seleme ve İbn İshâk'tan anlatarak, Serî de yazılı olarak bana Şuayb ve Seyf'ten bu konuyu rivayet ettiler.

* * *

Celûlâ Savaşı

Serî bana Şuayb, Seyf, İsmâil b. Ebî Hâlid ve Kays b. Ebî Hâzim'den şöyle dediğini yazdı:

Medain'e girince orada konakladık ve içindeki malları bölüşerek Ömer'e humusları gönderdik ve şehirde yerleştikten sonra Mihrân'ın Celûlâ'da kamp kurup etrafına da hendek kazdırdığını, Musulluların da Tikrît'te toplandıklarını haber aldık.

Serî bana Şuayb, Seyf, Velîd b. Abdullah b. Ebî Taybe el-Becelî ve babasından benzer bir rivayet yazdı. Orada şu ilaveyi de yaptı: Sa'd konuyu Ömer'e yazdı. Bunun üzerine Ömer ona şöyle yazdı: Hâşim b. Utbe'yi on iki bin askerle Celûlâ'ya gönder. Öncü birliğinin başına Ka'kâ' b. Amr'ı, sağ kanadın başına Si'r b. Mâlik'i, sol kanadın başına Amr b. Mâlik b. Utbe'yi ve artçıların başına Amr b. Mürre el-Cühenî'yi getir.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb ve Ziyâd'ın şöyle dediklerini yazdı:

Ömer, Sa'd'a şöyle yazdı: Allah her iki orduyu, Mihrân ve Entâk orduları hezimete uğrarsa Ka'kâ'ı ileriye doğru gönder Sevâd ile Dağ arasında Sevâd bölgenizin sınırında konuşlansın. Amr ve Saîd de onlara iştirak etsinler. Raviler dedi: Celûlâ ehlinin durumu şöyledir: Acemler Medain'den kaçıp Celûlâ'ya varınca Azerbaycanlılar, el-Bâblılar, Dağlılar ve Farslar yol ayırımına gelince burukluk duymaya başladılar ve birbirlerine: "Ayrılacak olsak bir daha bir araya gelemeyiz. Burası bir yol ayırımdır. Burada Araplara karşı bir araya gelip onlarla savaşalım. Galip gelirsek emelimize ulaşmış oluruz. Mağlup olsak görevimizi yerine getirmiş ve mazeret sahibi olmak için gayret göstermiş oluruz," dediler. Akabinde hendek kazdılar ve Mihrân er-Râzî komutasında birleştiler. Yezdicerd de Hulvan'a geçerek burada konakladı. Onlara asker takviyesinde [25] bulundu ve ihtiyaç duydukları malları onlara bıraktı. Hendeğin arkasında konuşlandılar ve kendi geçiş yolları dışında etraflarına ağaçtan dikenler serptiler. Âmir eş-Şa'bî'den naklen Amr şöyle dedi: Ebû Bekir vefat edinceye kadar riddet ehlinden hiç kimseden yardım almamıştır. Ömer ise onlardan yardım aldı. Onlardan hiç kimseyi manga ve daha küçük gruplar dışında başkasına emîr yapmazdı. Savaşı idare edebilecek sahabe varken başkalarını komutan yapmazdı. Sahabe bulamadığı zaman tâbiînden tayin ederdi. Riddete karışan hiç kimseye riyaset hususunda ümit vermezdi. İslam istikrara kavuşuncaya kadar riddet ehlinin liderleri savaşlarda sıradan kimselerdi.

Amr, Muhammed, Talha, Mühelleb ve Saîd rivayete iştirakle şöyle dediler:

Hâşim b. Utbe, 16 yılının Safer ayında on iki bin askerle Medain'den yola çıktı: Ordunun içinde Muhacir ve Ensarın ileri gelenleri ve riddete katılan ve katılmayan Arap ünlüleri vardı. Hâşim, Medain'den Celûlâ'ya dört günde vardı. Celûlâ'ya varınca onları kuşattı. Farslar onları oyaladılar ve ancak diledikleri zaman çıkarlardı. Müslümanlar seksen saldırı gerçekleştirdiler. Her defasında Allah Müslümanlara zafer ihsan ediyordu. Müşrikleri serptikleri ağaçtan yapılmış dikenli zemin üzerinde yendiler. Bu kez de demir dikenlerle önlem aldılar.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ukbe b. Mukrem ve Bitân b. Bişr'den şöyle dediğini yazdı:

Hâşim, Celûlâ'da Mihrân ve ordusunu hendeğin içinde muhasara edince düşman Zühâ' ve Ehâvîl'de Müslümanlarla karşılıklı saldırılarda bulunuyorlardı. Hâşim, askerlerine seslenerek şöyle diyordu: "Bu menzilin önemli sonuçları olacaktır." Sa'd da ona süvari takviyesinde bulunuyordu. Sonunda düşman Müslümanlara saldırmak üzere harekete geçti. Bunun üzerine Hâşim Müslümanlara seslenerek: "Allah için iyi bir imtihan verin. Allah ecrinizi verecek ve ganimete nail kılacaktır. İşleriniz Allah için olsun," dedi. İki taraf karşılaştı ve savaştılar. Allah bir kasırga gönderdi. Karanlık ortalığı kapladı. Mecburen muharebeyi durdurdular. Bu kez de süvarileri hendeği boyladılar. Süvarilerin hendekten çıkmaları için geçiş noktaları oluşturmak zorunda kaldılar. Bu yüzden hendeği kısmen bozmuş oldular. Bunu fark eden Müslümanlar: "Onlara karşı tekrar harekete geçip bu noktalardan giriş yapsak ya
[26] da bu uğurda ölsek!" diye söylediler. Müslümanlar harekete geçince düşman da harekete geçti ve süvarilerin saldırısını engellemek için hendeğin etrafına demir dikenler serptiler. Ancak geri dönmek için bir geçiş yeri bıraktılar ve aynı yerden Müslümanlara saldırdılar. İki taraf, uğultu gecesi dışında benzeri görülmemiş şiddette bir muharebeye tutuştular. Ancak bu muharebe daha hızlıydı. Derken Ka'kâ' b. Amr saldırdığı yönde hendeğin kapısına dayandı ve kapıyı tuttuktan sonra birisine: "Ey Müslümanlar! Komutanınız düşmanın hendeğini aştı ve kapısını kontrol altına aldı. Ona gelin, onunla aranızda bulunan düşman sizi ilerlemekten alıkoymasın," diye seslen-

mesini emretti. Bu emirle Müslümanların moralini takviye etmeyi düşündü. Müslümanlar Hâşim'in hendeği aştığından emin olarak saldırıya geçtiler. Bu yüzden saldırıları karşısında düşman direnemedi. Hendeğin kapısına vardıklarında, Ka'kâ'ın hendeğin kapısını tuttuğunu gördüler. Müşrikler ise sağa sola kaçışarak Müslümanlar için tuzakladıkları yönden kaçmak istediler. Ancak hayvanları telef oldu ve yaya kaldılar. Müslümanlar da onların peşine düştüler. Az bir kısmı hariç onlardan kurtulan olmadı. O gün düşmanın kaybı yüz bindi. Cesetler meydanı kaplamıştı. Bu yüzden buna Celûlâ Savaşı adı verildi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ubeydullah b. Muhaffiz ve babasından şöyle dediğini yazdı:

Ben Sâbât ve Muzlim bölgesine girdiğinde ordunun ön saflarındaydım. Dicle'yi geçtiğinde ve Medain'e girdiğinde de ön saflarında bulunuyordum. Medain'de mücevherat kaplı bir heykel ele geçirmiştim. Onu Bekir b. Vâil'e taksim edilseydi onların epey işlerine yarardı. Ancak onu ganimet sorumlusuna teslim ettim. Medain'de az bir müddet kalmıştık ki Acemlerin bize karşı büyük bir ordu topladıklarını ve ailelerini Dağlık bölgeye aldıklarını ve mallarını sakladıklarını haber aldık. Bunun üzerine Sa'd, Amr b. Mâlik b. Utbe b. Ehyeb b. Abdi Menâf b. Zühre'yi onların üzerine gönderdi. Bu ordu on iki bin kişiydi. Öncülerin başında Ka'kâ' b. Amr bulunuyordu. Ordunun içinde Müslümanların önde gelenleri ve silahşorları bulunuyordu. Babil Mehrûz'dan geçince oranın dihkânı bir cerîb araziyi dirhemlerle kaplamak karşılığında onunla sulh yaptı. Ardından Amr b. Mâlik ilerleyerek Celûlâ'ya vardı. Buraya vardığında hendeğin arkasında konuşlandıklarını gördü. Hazineleri de yanlarındaydı. Kendi aralarında birbirlerine söz vererek ve ateşe yemin ederek kaçmayacaklarına dair taahhütte bulundular. Müslümanlar onlara yakın bir yerde konuşlandılar. Her [27]
gün Hulvan'dan müşriklere takviye geliyordu. Yezdicerd, Dağlık bölgenin ahalisinden kendisine gelen takviye birliklerini Celûlâ'ya gönderiyordu. Müslümanlar da Sa'd'dan takviye asker göndermesini istediler. Bunun üzerine peş peşe üç kere iki

yüzer süvari gönderdi. Müşrikler Müslümanlara takviye birlikler gelmekte olduğunu görünce savaşı başlatmakta acele ettiler. Müslüman süvarilerin başında Benî Abdiddâr'dan Tuleyha b. Fülan, Acemlerin başında da Hurrezâz b. Hurre Hürmüz vardı. Çok şiddetli bir muharebeye tutuştular. Müslümanlar hiçbir yerde bu kadar çetin bir muharebede bulunmamışlardı. Oklarını tüketip mızraklarını kırınca kılıçlarına ve baltalarına sarıldılar. Muharebe öğleye kadar sürdü. Müslümanlar namazlarını imayla kıldılar. İki namaz arsında bir birlik geriye çekilerek yerine başka bir birlik geçti. Derken Ka'kâ' geldi ve "Bu birlik sizin yerinize mi geçti?" dedi. Onlar: "Evet, biz yorulduk. Onlar rahattırlar. Yorgun kişi istirahat etmezse aciz kalmaktan korkar," dediler. Ka'kâ': "Düşmana saldıracağız ve onlara karşı ciddi bir mücadelede bulunacağız. Allah iki taraf arasında hükmünü verinceye kadar geri durmayacağız. Tek bir vücut hâlinde onlara saldırın ve onlarla göğüs göğse muharebede bulunun. Hiçbiriniz vaadine muhalefet etmesin," dedi. Ka'kâ' saldırınca onlar çekildiler ve hiç kimse hendeğin kapısından geriye atılamadı. Gece karanlığı ortalığı kaplayınca düşman sağa sola kaçmaya başladı. Bu sırada takviye olarak Tuleyha, Kays b. Mekşûh, Amr b. Ma'dîkerib ve Hucr b. Adî geldiler. Ancak gece olduğu için iki taraf birbirlerinden uzaklaştılar. Bunun üzerine Ka'kâ'ın tellalı: "Komutanınız hendekte olduğu hâlde nereye gidiyorsunuz?" diye seslendi. Bunun üzerine müşrikler kaçmaya başladılar. Müslümanlar ise hamlelerini sürdürdüler. (Ravi dedi:) Derken hendeğe girdim. Sonra büyük bir çadıra rast geldim. İçinde ikamete müsait bölümleri bulunan evde üstü örtülmüş bir insan gördüm. Örtüyü kaldırınca ceylan gibi âdeta güneş gibi parlayan bir kadın olduğunu gördüm. Kıyafetleriyle onu aldım. Kıyafetleri teslim ettim. Ancak cariyenin bana verilmesini talep ettim. Bana verildi ve onu evladımın annesi olarak edindim.

Serî bana Şuayb, Seyf, Hammâd b. Fülan el-Bercemî ve babasından naklen şöyle yazdı:

Hârice b. Salt o gün inci ve yakut ile süslenmiş altından
[28] veya gümüşten bir deve heykeli ele geçirdi. Yere konulduğun-

da bir keçi yavrusu kadardı. Üzerinde de yine kıymetli taşlarla süslenmiş binicisi vardı. Hârice her ikisini getirip teslim etti.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr, Saîd, Velîd b. Abdullah, Mücâlid ve Ukbe b. Mukrem'in şöyle dediklerini yazdı:

Hâşim, Ka'kâ' b. Amr'a emir vererek kaçan düşman ordusunu takip etmesini istedi. Ka'kâ', Hânikîn'e kadar onları takip etti. Hezimetten haberdar olunca Yezdicerd, Hulvan'ı terk ederek Dağlık bölgeye doğru çekildi. Akabinde Ka'kâ', Hulvan'a geldi. Nitekim Ömer, Sa'd'a: "Allah Mihrân ve Entâk ordularını hezimete uğratırsa Ka'kâ'ın ilerlemesini ve Sevâd bölgesi ile Dağlık bölge arasında sınırınız tarafında konuşlanmasını sağla," diye yazmıştı. Bunun üzerine Ka'kâ' muhtelif kabilelerden ve el-Hamrâ'dan teşekkül eden askerlerinin başında Hulvan'da konuşlandı. O, Müslümanlar Medain'den Kûfe'ye geçinceye kadar burada kaldı. Sa'd, Medain'den ayrılıp Kûfe'ye gidince Ka'kâ' ona yetişti ve sınır bölgesine Kubâz'ı yerleştirdi. Kubâz, el-Hamrâ'dan idi. Ancak aslen Horasanlıdır. Hulvan harekâtına katılanlara ve Medain'de bulunduğu için uzakta kalan bazı savaşçılara ganimet payı verdi.

Raviler dedi: Şu hususları da nakletmeye katıldılar: Müslümanlar Ömer'e Celûlâ'nın fethini ve Ka'kâ'ın Hulvan'da konuşlandığını haber vererek ondan harekâtı ileriye doğru sürdürme izni istediler. Ancak bu talebi kabul etmedi ve şöyle dedi: "Dilerdim ki Sevâd bölgesi ile Dağlık bölge arasında bir duvar olsa da ne onlar bize, ne de biz onlara ulaşamasak. Bizim için kırsaldan Sevâd bölgesi yeterlidir. Ben Müslümanların selamet ve afiyet içinde olmasını mal ve ganimetlere tercih ederim." Raviler dedi: Sa'd, Ka'kâ'ı düşman ordusunu takip etmekle görevlendirmesi üzerine Ka'kâ', Hânikîn'de Mihrân'a yetişti ve onu öldürdü. Feyrûzân'a da yetişti, bir süre konakladıktan sonra atını ileriye doğru sürdü ve tepeleri geçerek bazı kadınları esir aldı. Onları Hâşim'in yanına gönderdi. Bunlar da fey olarak taksim edildiler ve Müslümanlar bunlarla evlenerek onlardan çocukları oldu. Bu esirler Celûlâ'ya nispet edilmişlerdir. Bunlar arasında eş-Şa'bî'nin annesi de vardı. Benî Abs'ten bir adamın hissesine düştü ve ondan çocuğu

oldu. Kocası ölünce Şerâhîl onu aldı ve ondan Âmir adındaki oğlu oldu. Âmir, Benî Abs muhitinde büyüdü.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha ve Mühelleb'in şöyle de-
[29] diklerini yazdı:

Raviler dedi: Celûlâ'da dağıtılan ganimetlerden her süvariye dokuz bin dirhem ve dokuz hayvan düştü. Hâşim, humusları da Sa'd'a götürdü.

Serî bana Şuayb, Seyf, Amr ve eş-Şa'bî'den şöyle dediğini yazdı:

Allah, Celûlâ'daki Müslümanlara düşman ordugâhında, askerlerin üzerinde ve onlara ait binek hayvanlarından az bir kısmı müstesna hepsini nasip etti. Neredeyse kendilerine ait hiçbir şeyi kurtaramadılar. Ganimetlerin taksimini Selmân b. Rebîa yaptı. O gün ganimetleri o teslim alıp dağıtıyordu. Bu yüzden Araplar ona Selmânu'l-Hayl adını vermişlerdi. Zira o atları tasnif ediyor ve onun dışındaki malları pek önemsemiyordu. Onun anlayışına göre asil atlar üç sınıftı. Celûlâ'da süvarinin payı Medain'deki payı kadar idi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Mücâlid ve Amr'dan naklen eş-Şa'bî'ninin şöyle dediğini yazdı:

Müslümanlar Celûlâ'da otuz milyonu bulan feyi bölüştüler. Bunun humusu altı milyondu.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Talha, Muhammed, Mühelleb ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Sa'd, Celûlâ ganimetlerinin humusundan Celûlâ'ya katılan ve yararlık gösterenlerle Medain'de bulunup da büyük yararlık gösterenlere özel bağışlarda bulundu. O, humusları Medine'ye Kudâî b. Amr ed-Düelî ile gönderdi. Bunlar altın, gümüş, tabaklar ve elbiselerdi. Esir ve cariyeleri de Ebû Müfezzir ile gönderdi. Her iki görevli Medine'ye gittiler.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Zühre ve Muhammed'in şöyle dediklerini yazdı:

Sa'd humusları Kudâî ve Ebû Müfezzir'le, hesap dökümlerini de Ziyâd b. Ebî Süfyân'la gönderdi. Ziyâd yazı ve divan işlerinden sorumluydu. Ömer'in yanına vardıklarında Ziyâd yanında bulunan hesap dökümlerini Ömer'e anlattı. Bunun üzerine Ömer ona: "Bu anlattığın hususları insanların geneli

hakkında uygulayabilir misin?" dedi. Ziyâd şöyle dedi: "Vallahi yeryüzünde benim yanımda senden daha heybetlisi yoktur. Öyleyse bu işe nasıl gücüm yetmez?" Ziyâd insanların elde et- [30]
tikleri, yaptıkları işleri ve muhtelif diyarlara girmek için izin talep etmeleriyle ilgili konuları kayıt altına aldı. Ömer onun hakkında: "Bu adam beliğ ve yüksek sesli bir hatiptir," dedi. Ziyâd: "Askerlerimiz eylemleriyle dillerimizin düğümünü çözdüler," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Zühre ve Muhammed'den naklen Ebû Seleme'nin şöyle dediğini yazdı:

Savaş ganimetleri Celûlâ'dan Ömer'e getirilince Ömer şöyle dedi: "Vallahi bir evin tavanının altına girmeden bu malları taksim edeceğim." Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf ve Abdullah b. Erkam, mescidin sahanında gece boyunca humusun yanında nöbet tuttular. Sabahlayınca Ömer insanlarla birlikte geldi ve deriden olan torbaları açtı. İçindeki yakut, zümrüt ve mücevheratı görünce ağladı. Bunun üzerine Abdurrahman ona: "Ey Müminlerin Emîri! Neden ağlıyorsun? Vallahi bu durum şükretmeyi gerektirir," dedi. Ömer: "Vallahi onun için ağlamıyorum. Allah'a yemin ederim ki Allah kime bu serveti ihsan ettiyse birbirlerine haset ettiler ve birbirlerinden nefret ettiler. Birbirlerine haset edince de kendi aralarında kavgaya tutuşurlar!" dedi. Ömer, Kâdisiye humusları hakkında tereddüde düştü. Ancak fey ayetini –humus– hatırladı ve onu sarf yerine harcadı ve Celûlâ humusunu Kâdisiye humusunu taksim ettiklerine taksim etti. Bu işi de gerekli istişareleri yaptıktan ve fikir birliğini sağladıktan sonra taksim etti. Bu mallardan bazı Medinelilere de özel hisse verdi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Saîd ve Amr'ın şöyle dediklerini yazdı:

Sa'd, Medain şehrinin kırsalında bulunanları topladı ve sayılmalarını emretti. Onların yüz otuz bin küsur olduklarını gördü. Bunlar otuz bin küsur aileydiler. Buna göre taksim edildiklerinde kendilerinden her adama ailesiyle birlikte üç kişi düşüyordu. Durumu Ömer'e yazdı. Ömer şöyle karşılık verdi: "Size karşı savaşan veya sizden kaçarak düşmana katıl-

mak isterken ona yetişip yakaladıklarınız hariç çiftçileri kendi hâllerinde bırak. Onlar hakkında daha önce çiftçilere yaptığın muamelenin aynısını yap. Sana bir kavim hakkında yazacak olsam benzerlerine de aynı muameleyi yapın." Bunun üzerine Sa'd, çiftçi olmayanlar hakkında Ömer'e yazdı. O şöyle cevap verdi: "Çiftçi olmayanlara gelince onları ganimet olarak ele geçirmediğiniz –yani bölüşmedikleriniz– onlar hakkında karar verin. Harp ehlinden kim tarlasını bırakıp giderse o sizindir. Henüz arazilerini taksim etmeden onları geri çağırır ve onlardan haraç almayı kabul ederseniz onlar zimmet ehli olurlar.
[31] Onları geri çağırmazsanız onların arazisi Allah'ın size ihsan ettiği feydir. Arazi feyi konusunda en şanslı olanlar Celûlâ ehli idiler. Onlar Nehrevan'ın ötesindeki yerleri fey olarak tercih ederken daha önceki mallara da ortak oldular. Onlar çiftçileri yerlerinde bıraktıkları gibi gidenleri de geri çağırdılar. Böylece çiftçilere ve geri dönüp zimmeti kabul edenlere haraç koydular. Kisrâ hanedanına ve onların maiyetinde gidenlere ait olan mallarıysa fey olarak aldılar. Dağdan dağa kadar olan ve Araplara ait olan bu araziden fey ehli hariç hiç kimse bir şey satamaz. Bu yerlerin satılmasını caiz görmemişlerdir. Buna göre Müslümanlar bu araziyi kendi hâlinde bıraktılar ve onu ganimet ehline taksim etmediler. Zira taksimat onlar için mümkün olmadı. Bunların içinde ormanlar, sulak yerler, ateş mabetlerine ve posta yollarına ait yerler, Kisrâ'ya, maiyetine öldürülenlere ait olan yerlerle değirmenler vardır. Bazen mali durumu zayıflayanlar, idarecilerden bu yerlerin taksimini istiyorlardı. Ancak cumhur onları bundan alıkoyuyordu. Onlar da bu talebi reddediyorlardı. Onlara: "Birbirinizin yüzüne vurmasaydınız bunu yapabilirdik," dediler. Bu talep hususunda bir ittifak olsaydı Ömer bu yerleri taksim edecekti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Talha b. el-A'lem ve Mâhân'dan şöyle dediğini yazdı:

Bazı köyler dışında Sevâd ehlinden hiç kimse Müslümanlarla olan taahhütlerine bağlı kalmadı. O yerleri kuvvet yoluyla ele geçirdiler. Hepsi ahitlerini bozdular. Söz konusu köyler ise geri çağrıldılar ve zimmet ehli oldular. Onları cizye karşılığında korunacaklardı. Ancak Kisrâ hanedanına ve onların

maiyetine ait olan ve Irak ile Hulvan arasında bulunan yerler *sâfiye*, yani sahibi olmayan veya sahibi ölen ve miras konusu olmayan yerlerdir. Ömer kırsaldan Sevâd bölgesini yeterli görmüştü.

Serî bana Şuayb, Seyf, Talha ve Mâhân'dan şöyle dediğini yazdı:

Sâfiye diye bilinen yerler hakkında Ömer'e yazdılar. O şöyle yazdı: "Allah'ın size *sâfiye* olarak iḥsan ettiği yerlere yönelin ve o yerleri fey ehline taksim edin. Dört payını askere dağıtın bir payını da sarf yerlerine dağıtılmak üzere bana gönderin. Dilerlerse orada ikamet edebilirler." Ömer bu yerleri onlara [32] verince Acem diyarında dağılmaktan kaçındılar. Söz konusu yerleri kendilerine ait bildiler ve bu yerleri işleme işini rıza gösterdikleri kimselere bıraktılar. Her yıl da mahsulünü paylaşıyorlardı. Üzerinde ittifak ettikleri kimseye işleme hakkını veriyorlardı. Bunlar da idarecilerdi. Medain'de bulunurken ve Kûfe'ye geçtikten sonra bu şekilde hareket ettiler.

Serî bana Şuayb, Seyf, Velîd b. Abdullah b. Ebî Taybe ve babasından şöyle dediğini yazdı: Ömer şöyle yazdı:

Feyinizi sahiplenin. Bunu yapmazsanız meselenin gecikmesi işi zorlaştırır. Ben bana düşeni yaptım. Allah'ım seni onlara karşı şahit tutuyorum. Sen şahit ol!

Serî bana Şuayb, Seyf, Velîd b. Abdullah ve babasından şöyle dediğini yazdı:

Çiftçiler cizye vermek yanında güçleri yettiği kadar yollar, köprüler, çarşılar, toprağı işlemek ve rehberlik yapmak gibi sorumlulukları vardı. Dihkânlar da kendileri ve mamur mahal adına haraç vermekle mükelleftiler. Hepsinin de rehberlik ve muhacir olan yolcuları misafir etme sorumlulukları vardı. Nitekim misafir ağırlamak, Allah'ın ihsanda bulunduğu kimseler için bir miras gibi intikal ederdi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Abdülazîz b. Siyâh ve Habîb b. Ebî Sâbit'ten yazılı olarak benzer bir rivayet nakletti. Ravilerin hepsi dediler ki: Celûlâ'nın fethi, 16 yılının Zilkade ayının başında gerçekleşti. Medain'in fethiyle Celûlâ'nın fethi arasında dokuz ay var. Ravilerin tümü şöyle dediler: Ömer'in zimmet ehliyle yaptığı sulha göre Müslümanlara ihanet ederlerse

zimmet hakkını kaybederlerdi. Bir Müslümana sövüp hakaret ederlerse cezalandırılacaklardı. Müslümanlarla savaşırlarsa öldürüleceklerdi. Onları korumak Ömer'in sorumluluğuydu. Ömer orduların vereceği zarardan zimmet ehline karşı sorumlu olduğunu kabul etti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Abdullah, Müstenîr ve İbrâhim'den naklen benzer bir rivayet yazdı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Talha ve Mâhân'dan şöyle dediğini yazdı:

[33] Celûlâ'da Farsların en bedbahtları Rey ehli idiler. Onlar Celûlâ'da Farslara hamilik yapıyorlardı. Bu yüzden Rey ehli, Celûlâ Savaşında yok oldular. Raviler dedi: Celûlâ'dakiler Medain'e dönünce tarla ve çiftliklerine gittiler ve Kisrâ'ya ve onunla gidenlere ait yerler hariç Sevâd arazisi onların zimmetine geçti. Ömer'in Sevâd bölgesi ve ötesi hakkındaki görüşü onlara ulaşınca Farslar dediler ki: Biz de onların razı olduklarına razıyız. Her memleketin Kürtleri kırsallarına dokunulmasına razı olmazlar.

Serî bana Şuayb, Seyf, Müstenîr b. Yezîd ve Hakîm b. Umeyr'den naklen İbrâhim b. Yezîd'in şöyle dediğini yazdı:

Hulvan ile Kādisiye arasındaki bölgede arazi satın almak helal değildir. Kādisiye ise *sâfiye* diye bilinen arazidendir. Zira orası Allah'ın hak sahiplerine verdiği bir yerdir.

Serî bana Şuayb, Seyf, Amr b. Muhammed ve eş-Şa'bî'den benzer bir rivayeti yazılı olarak nakletti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Kays ve Mugîre b. Şibl'den şöyle dediğini yazdı:

Cerîr, Sevâd bölgesinde Fırat kıyısında *sâfiye* olarak bilinen bir arazi satın aldı. Akabinde de Ömer'e giderek durumu haber verdi. Ömer o satışı reddetti ve uygun görmedi. Ömer taksim sonucu elde edilmeyen şeylerin satın alınmasını yasakladı.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Muhammed b. Kays'tan naklen şöyle dediğini yazdı:

eş-Şa'bî'ye: "Sevâd kuvvet yoluyla fethedildi," dedim. O: "Evet doğrudur. Bazı kaleler hariç her yer öyledir. Bu gibi yerlerin bir kısmı sulh yoluyla fethedildi. Bazıları da galip geldi,"

dedi. Ona: "Sevâd ehli kaçmadan önce zimmetleri var mıydı?" dedim. eş-Şa'bî: "Hayır. Ancak geri çağrılıp da haraç vermeye razı olduklarında, Müslümanlar onlardan haraç alınca zimmet ehli oldular," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Abdülazîz ve Habîb b. Ebî Sâbit'ten şöyle dediğini yazdı:

Benî Salûba, Hîre ehli, Kelvâzâ ehli ve Fırat havzasının bazı köyleri dışında Sevâd ehlinden hiç kimsenin bir ahitnamesi yoktur. Bunlar da ihanet ettiler. İhanet ettikten sonra da tekrar zimmete davet edildiler. Hâşim b. Utbe Celûlâ savaşı hakkında şu beyitleri dile getirdi:

Celûlâ günü ve Rüstem ile yapılan savaş ve daha önce yapılan Kûfe taarruzu,

Geçmesi zorlu olan nehirdeki vak'ada öyle günler geldi geçti ki

Şakaklarımı ağarttı da onlar artık Haram beldenin çiçeği ve meyvesi beyaz olan bitkisini andırmaktadır. [34]

Ebû Büceyd de şöyle dedi:

Celûlâ vak'asında bizim birliklerimiz kızgın atları meydana sürüp durdu.

Böylece Farsların birliklerini dağıttı ve ardından onların işini bitirdi. Cesetleri necis olan Farslar kahrolsun.

Feyrûzân ölüm şerbetinden bir yudumla onlardan kurtuldu. Kelleler uçurulduğu gün Mihrân'ı da bertaraf etti.

Ölümle buluşma yeri olan bir yerde ikamet ettiler. Orada şiddetli rüzgâr toprağı savurmakta ve eserleri silip süpürmektedir.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve Saîd'den şöyle dediklerini yazdı:

Ömer (ra.) Sa'd'a: "Allah, Celûlâ'nın fethini size müyesser kılarsa Ka'kâ' b. Amr'ı düşmanın peşine gönder ve Hulvan'a kadar gidip orada konuşlansın. Böylece Müslümanlar için bir kalkan olsun ve Allah Sevâd bölgesini sizin için korumuş olsun," diye yazmıştı. Allah, Celûlâ'da düşmanı hezimete uğratınca Hâşim b. Utbe, Celûlâ'da konakladı. Ka'kâ' b. Amr muhtelif kabilelerden ve el-Hamrâ'dan oluşan bir birliğin başında düşmanın peşine düştü ve Hânikîn'e kadar ilerledi. Burada yetiştiği bazı kişileri esir aldı, bazılarını öldürdü. Bunlardan

Mihrân'ı bertaraf ederken Feyrûzân kurtuldu. Yezdicerd, Celûlâ hezimetini ve Mihrân'ın öldürülmesi haberini alınca Hulvan'dan çıkıp Rey'e doğru gitti. Hulvan'da da Hüsrevşunûm komutasında bir süvari birliğini bıraktı. Ka'kâ' ilerleyişini sürdürerek Hulvan'ın bir fersah yakınındaki Kasrışîrîn'e varınca Hüsrevşunûm onu karşılamaya çıktı. Önce Hulvan Dihkânı ez-Zeynebî, Ka'kâ' ile karşılaştı. İki taraf vuruştular. ez-Zeynebî öldürüldü. Umeyre b. Târık ve Abdullah ikilisi ez-Zeynebî'yi öldürdüklerini söyleyince Ka'kâ' onun selebini ikisi arasında bölüştürdü. Umeyre bunu bir hakaret olarak telakki etti. Bunun üzerine Hüsrevşunûm kaçtı ve Müslümanlar Hulvan'ı ele geçirdiler. Ka'kâ', el-Hamrâ'yı buraya yerleştirdi. Onların başına da Kubâz'ı getirdi. Ka'kâ' sınırı muhafaza et-
[35] mek ve cizyeyi almak üzere bir süre burada kaldı. Akabinde onları geri çağırdı. Bunun üzerine geri döndüler ve cizye vermeyi kabul ettiler. Bu durum Sa'd'ın Medain'den Kûfe'ye gitmesine kadar öylece devam etti. Bu kez Ka'kâ', Sa'd'a iltihak etti ve Kubâz'ı sınırda bıraktı. Kubâz, Horasanlı idi.

* * *

Tikrît'in Fethi

Tikrît'in fethi Seyf'in rivayetine göre bu yılın –16– cemâziye ayında gerçekleşti.

Fethiyle ilgili rivayetler:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı (Velîd b. Abdullah b. Ebî Taybe de onlara iştirak etti):

Sa'd, Musul ehlinin Entâk'ın etrafında toplanmaları ve onun Tikrît'e giderek orada konuşlanması, burayı korumak maksadıyla hendekler oluşturmasıyla Celûlâ ehlinin Mihrân'ın etrafında toplanmaları hakkında Ömer'e yazdı. Ömer'in Celûlâ hakkında yazdıklarını bir önceki konuda dile getirmiştik. Tikrît ve Musul ehlinin Entâk'ın etrafında toplanmaları hakkında ise şöyle yazdı: Entâk'ın üzerine Abdullah b. el-Mu'temm'i gönder. Onun öncü birliğinin başına Rib'î b. el-Efkel el-Anzî'yi, sağ kanadına Hâris b. Hassân ez-Zühelî'yi, sol kanada da Furât b. Hayyân el-İclî'yi ve artçıların başına da Hânî b.

Kays'ı getir. Süvarilerin başına da Arfece b. Herseme'yi getir. Bunun üzerine Abdullah b. el-Mu'temm beş bin kişilik bir birlikle Medain'den yola çıktı. Dört gün içinde Tikrît'e ulaştı ve Entâk'a karşı konuşlandı. Entâk'ın ordusunda Rumlar, İyâd, Tağlib, Nemir ve Şehârice kabileleri vardı. Orduları Tikrît'te hendeklerin arkasında konuşlanmıştı. Abdullah kırk gün boyunca onları muhasara etti. İki taraf bu süre içinde yirmi dört kere karşılıklı saldırılarda bulundular. Düşman kolay yutulan bir lokma olup Celûlâ ehlinden daha hızlı bir şekilde bertaraf edildiler. Abdullah, kendisinden bir şey saklamayacakları için Arapları kendi safına katmak ve Rumlara karşı kendisini desteklemeleri için görevliler gönderdi. Öte yandan Rumlar gerçekleştirdikleri her hamlenin aleyhlerine sonuçlandığını ve saldırılarının hezimetle bittiğini görünce komutanlarını bırakarak eşyalarını gemilere taşıyarak ayrıldılar. Casuslar Tağlib, İyâd ve Nemir kabilelerinden gelerek durumu Abdullah'a bildirdiler ve ona Araplarla barış yapmasını söylediler. Ona Arapların barış talebine icabet ettiklerini ifade ettiler. Bunun üzerine onlara: "Doğru söylüyorsanız Allah'tan başka [36] ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna şehadet edin ve onun tebliğ ettiklerinin ilahî vahiy olduğunu ikrar edin ve bize görüşünüzü bildirin," diye bir mesaj gönderdi. Görevliler bu mesajla onlara gittiler. Adı geçen kabileler İslam'ı kabul ettiklerini bildirerek elçileri Abdullah'a gönderdiler. Abdullah görevlileri geri gönderdi ve şöyle dedi: "Tekbirlerimizi duyduğunuzda bilin ki biz kapılara karşı harekete geçtik ve buradan giriş yapacağız. Bu sebeple Dicle tarafındaki kapıları siz tutun ve tekbir getirerek karşınıza çıkanları bertaraf edin. Bunun için gidin ve bu hususta onlarla anlaşın." Ardından Abdullah ve Müslümanlar tekbir getirerek harekete geçtiler. Bunun üzerine Tağlib, İyâd ve Nemir, kapıları tutarak tekbir getirdiler. Düşman Müslümanların arkadan Dicle tarafından kendilerine saldırdıklarını sandılar ve Müslümanların eline geçen kapılara yöneldiler. Bunun üzerine önden Müslümanların arkadan da o gece Müslüman olan müttefiklerinin kılıçlarının hedefi oldular. Bunu sonucu hendek ehlinden o

gece Tağlib, İyâd ve Nemir'den Müslüman olanlar haricinde hiç kimse kurtulamadı. Ömer, Sa'd'a: "Düşman hezimete uğrarsa Abdullah b. el-Mu'temm'e emir vererek İbnü'l-Efkel el-Anzî'yi Hısneyn üzerine göndermesini emret," diye tembih etmişti. Bunun üzerine Abdullah b. el-Mu'temm, İbnü'l-Efkel el-Anzî'yi Hısneyn üzerine gönderdi. İbnü'l-Efkel yola çıktı. Abdullah b. el-Mu'temm ona: "Haber ulaşmadan varacaksın. Öğleden önce yürüyeceksin ve geceyi ihya edeceksin," dedi. Abdullah; Tağlib, İyâd ve Nemir kabilelerini onunla gönderdi. Onları öncü olarak orduya aldı. Onların başında Benî Ceşm b. Sa'd'dan Utbe b. Va'l, Zü'l-Kurt, Ebû Vedâe b. Ebî Kerib, İbn Zi's-Süneyne Katîl el-Külâb, İbnü'l-Huceyr el-İyâdî ve Bişr b. Ebî Havt vardı. Bunlar kendi aralarında yardımlaşıyorlardı. Haber ulaşmadan Hısneyn'e ulaştılar. Hısneyn'e yaklaşınca Utbe b. Va'l'i başa geçirdiler. Adam zafer, ganimet ve dönmeyi vadetti. Ardından sırayla Zü'l-Kurt, Ebû Vedâe b. Ebî Kerib, İbn Zi's-Süneyne Katîl el-Külâb, İbnü'l-Huceyr ve Bişr başa geçtiler. Kapıları tuttular. Arkadan süvariler Rib'î b. el-Efkel komutasında hızlı bir hamleyle Hısneyn'i bastılar. Hamle hedefine ulaşmıştı ve düşmanı sulha davet ettiler. İcabet eden yerinde kaldı, icabet etmeyenlerse kaçtılar. Ardından Abdullah b. el-Mu'temm onlara gelince kaçanları dönmeye davet ederken icabet edip de yerlerinde kalanlara vefa gösterdi. Bunun üzerine kaçanlar döndü ve yerlerinde kalıp sulh davetine icabet edenler kendi hâllerine sevindiler. Onların tümü zimmet kapsamına dâhil olarak koruma güvencesine kavuştular. Tikrît ganimeti her hisse bin dirhem olarak taksim edildi. Süvariler
[37] üç bin, piyadeler de bin dirhem olarak bölüştürüldü. Humuslar Furât b. Hayyân ile gönderilirken fetih müjdesini Hâris b. Hassân götürdü. Musul harbi Rib'î b. el-Efkel sorumluluğuna verilirken, haraçtan Arfece b. Herseme sorumlu kılındı.

* * *

Mâsebezân'ın Fethi

Yine bu yıl –16– içinde Mâsebezân fethedildi.

Fethiyle ilgili rivayetler:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Talha, Muhammed, Mühelleb, Amr ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Hâşim b. Utbe, Celûlâ'dan Medain'e dönünce Sa'd, Âzeyn b. Hürmüzân'ın asker toplayıp bunlarla ovaya çıktığı haberini aldı. Bunun üzerine durumu Ömer'e yazdı. Ömer ona: "Onların üzerine Dırâr b. el-Hattâb'ın komutasında asker gönder. Bunların öncü birliğinin başında İbnü'l-Hüzeyl el-Esedî'yi sağ ve sol kanatları üzerinde de Becîle'nin müttefiki Abdullah b. Vehb er-Râsibî ve Mudârib b. Fülan el-İclî'yi getir. Benî Muhârib b. Fihr'den olan Dırâr b. el-Hattâb askerleriyle yola çıktı. İbnü'l-Hüzeyl'i öncü olarak gönderdi. İbnü'l-Hüzeyl, Mâsebezân ovasına kadar gitti. Ardından iki taraf Hendef diye bilinen bir yerde karşılaştılar. Burada muharebeye tutuştular. Müslümanlar müşriklerin işini çabucak bitirirken Dırâr, Âzeyn'i esir aldı. Askerleriyse kaçtılar. Dırâr, Âzeyn'in boynunu vurdu ve askerlerinin peşine düşerek Seyrevân'a kadar ilerledi. Dırâr, Mâsebezân'ı savaşarak fethetti. Bunun üzerine şehrin ahalisi dağlara kaçtılar. Ancak Dırâr onları geri çağırdı. Onlar çağrıya icabet ettiler. Sa'd, Medain'den ayrılıncaya kadar Dırâr Mâsebezân'da ikamet etti. Sa'd onu çağırınca Kûfe'ye gitti ve İbnü'l-Hüzeyl'i Mâsebezân'da vekil olarak bıraktı. Böylece Kûfe'nin çıkış kapılarından biri oldu.

* * *

Karkisya Vak'ası

Aynı yılın receb ayında Karkisya Vak'ası gerçekleşti.

Bu vak'aya dair rivayet:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Talha, Muhammed, Mühelleb, Amr ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı: [38]

Hâşim b. Utbe, Celûlâ'dan Medain'e dönünce bu sırada el-Cezîre ehli toplanarak Humus'a karşı Heraklius'a destek verdiler ve Hît ehline asker gönderdiler. Sa'd durumu Ömer'e yazdı: Ömer ona şöyle yazdı: "Onların üzerine Ömer b. Mâlik b. Utbe b. Nevfel b. Abdi Menâf'ı gönder. Öncü birliğinin başına Hâris b. Yezîd el-Âmir'i, sağ ve sol kanatları üzerinde de Rib'î b. Âmir ve Mâlik b. Habîb'i getir." Bunun üzerine Ömer b.

Mâlik askerleriyle Hît üzerine yürüdü. Hâris b. Yezîd'i de öncü olarak Hît'e gönderdi. Hît ehli hendeğin arkasına çekilmişlerdi. Ömer b. Mâlik, düşmanın hendeğin arkasına sığındıklarını ve kuşatmanın uzayacağını düşündü ve çadırları terk ederek Hâris b. Yezîd'i muhasaranın sorumlusu olarak bıraktı; askerlerin yarısıyla Karkisya üzerine yürüdü. Karkisya'yı kuvvet kullanarak aldı. Karkisyalılar cizye vermeye razı oldular. Hâris b. Yezîd'e de yazarak: "Senin çağrına icabet ederlerse bırak çıksınlar. Aksi takdirde bu konuda ben bir çözüm bulana kadar onların hendeğine karşı kapıları senden taraf olan bir hendek yap." Bunun üzerine Hît ehli barış çağrısına icabet ettiler. Orada bulunan askerler de Ömer'e iltihak ederken Acemler de kendi kavimlerine gittiler.

* * *

Vâkıdî dedi: Bu yıl içinde Ömer, Ebû Mihcen es-Sekafî'yi Bâzı'a gönderdi.

Vâkıdî dedi: İbn Ömer bu yıl içinde Safiyye bint Ebî Ubeyde ile evlendi.

Vâkıdî dedi: Bu yılın muharrem ayında Resulullah'ın (sav.) eşi ve İbrâhim'in annesi Mâriye vefat etti. Cenaze namazını Ömer kıldırdı ve onu Bakî' Mezarlığına defnetti.

* * *

Vâkıdî dedi: Bu yılın rebîülevvel ayında tarih kaydı yazılmaya başlandı.

Vâkıdî dedi: İbn Ebî Sebre bana Osman b. Ubeydullah b. Ebî Râfi' ve İbnü'l-Müseyyeb'den şöyle dediğini anlattı:

Tarihi kayıt altına alan ilk kişi Ömer idi. Halife olduktan iki buçuk yıl sonra bunu gerçekleştirdi. Ömer, Ali b. Ebî Tâlib'e danışmasının ardından, hicretten 16 yıl sonra tarihin tesciline karar verdi.

[39] Abdurrahman b. Abdullah b. Abdulhakem bana Nuaym b. Hammâd, ed-Derâverdî ve Osman b. Ubeydullah b. Ebî Râfi'den şöyle dediğini nakletti:

Saîd b. el-Müseyyeb'den şöyle dediğini işittim: Ömer b. el-Hattâb insanları topladı ve onlara: "Hangi günden itibaren

tarihi başlatalım?" diye sordu. Ali: "Resulullah'ın (sav.) hicret ettiği ve şirk yurdunu terk ettiği günden itibaren," diye cevap verdi. Ömer bu görüşü uyguladı.

Abdurrahman bana Ya'kûb b. İshâk b. Ebî Abbâd, Muhammed b. Müslim et-Tâifî, Amr b. Dînâr ve İbn Abbâs'tan şöyle dediğini anlattı:

Tarih, Resulullah'ın (sav.) Medine'ye hicret ettiği yıldan başlatıldı. Abdullah b. ez-Zübeyr bu yılda doğdu.

* * *

Ömer bu yıl –16– içinde hacca gitti. Vâkıdî'nin rivayetine göre Ömer bu süre içinde Zeyd b. Sâbit'i Medine'de vekil bıraktı. Bu yıl içinde Ömer'in Mekke Valisi Attâb b. Esîd, Tâif Valisi Osman b. Ebi'l-Âs, Yemen Valisi Ya'lâ b. Ümeyye, Yemâme ve Bahreyn Valisi Alâ b. el-Hadramî, Umman Valisi Huzeyfe b. Muhsin Şam diyarının tümünün valisi Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Kûfe Valisi Sa'd b. Ebî Vakkâs, Kûfe Kâdısı Ebû Kurre, Basra ve çevresi valisi Mugîre b. Şu'be idi. Rib'î b. el-Efkel Musul bölgesinde savaş işlerinin sorumlusuydu. Musul'da haraç işleri sorumlusu bir görüşe göre Arfece b. Herseme diğer bir görüşe göre de bu vilayette Utbe b. Ferkad, savaş ve haraç işleri sorumlusuydu. Bir görüşe göre de bu işlerin sorumlusu Abdullah b. el-Mu'temm idi. el-Cezîre bölgesinin amili ise İyâz b. Amr el-Eş'arî idi.

Hicretin 17. Yılı

Seyf b. Amr'ın rivayetine göre Kûfe'nin şehir planı bu yıl [40] içinde çizildi.

Seyf'in rivayetine göre Müslümanların Medain'den Kûfe'ye geçmelerinin ve bu şehri kurmalarının sebebi

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Celûlâ ve Hulvan'ın fethi gerçekleşince Ka'kâ' b. Amr maiyetindeki askerlerle Hulvan'da konakladı. Tikrît ve Hısneyn fethedilince de Abdullah b. el-Mu'temm ve İbnü'l-Efkel maiyetindekilerle Hısneyn'de konakladılar. Bunun üzerine heyetler Ömer'e gitti. Ömer onları görünce onlara: "Vallahi durumunuz başlangıçtaki gibi değildir. Kâdisiye ve Medain heyetleri geldiler. Onlar başlangıçtaki gibiydiler. Sizleri değiştiren

şey nedir?" dedi. Onlar: "Ülkenin havasının ağır ve çekilmez olması", dediler. Bunun üzerine ihtiyaçlarına baktı ve onları göndermekte acele etti. Abdullah b. el-Mu'temm'in heyetlerinde Utbe b. Va'l, Zü'l-Kurt, İbn Zi's-Süneyne, İbnü'l-Huceyr ve Bişr de vardı. Bunlar Benî Tağlib'e karşı harekete geçmek üzere Ömer ile anlaştılar. Onlara verdiği talimata göre Benî Tağlib'den kim Müslüman olursa Müslümanlarla aynı haklara sahip ve aynı mükellefiyetlerle mükellef olacaktı. Müslüman olmayanlarsa cizye verecekti. İcbar ve zorlama Arap Yarımadasındaki Araplar için söz konusuydu. Onlar: "İcbar ve zorlama olursa kaçacaklar ve yabancılaşacaklar. En iyisi zekâtla mükellef olmalarıdır," dediler. Ömer: "Hayır, cizye verecekler," dedi. Onlar: "Onların cizyesini Müslümanların zekâtı gibi yapacaksın. Bu onların görevi olacak," dediler. Ömer bunu kabul etti ve babaları Müslüman olanların çocuklarını Hristiyanlaştırmamalarını şart koştu. Onlar: "Bu, senin hakkındır," dediler. Bu Tağlibliler ve onlara tâbi olan Nemirliler ve İyâdlılar Medain'e Sa'd'ın yanına hicret ettiler. Sonra onunla Kûfe'ye geçip şehrin kurulmasına yardımcı oldular. Bunlardan kendi yurtlarında kalanlar da Müslüman veya zimmî olarak Ömer ile yaptıkları anlaşmaya göre hareket ettiler.

Serî bana Şuayb, Seyf, İbn Şübrüme ve eş-Şa'bî'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Huzeyfe, Ömer'e: "Arapların mideleri doldu, kolları inceldi
[41] ve renkleri değişti," diye yazdı. Huzeyfe bu sırada Sa'd'ın maiyetindeydi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha ve arkadaşlarının şöyle dediklerini yazdı:

Ömer, Sa'd'a: "Bana haber ver, Arapların rengini değiştiren ve onları zayıflatan sebepler nelerdir?" diye yazdı. Sa'd ona: "Arapları zayıflatan ve renklerini değiştiren şehirlerin ve Dicle'nin ağır ve kötü havasıdır," diye yazdı. Bunun üzerine Ömer ona şöyle yazdı: "Araplar için en uygun yer, develeri için uygun olan yerdir. Bu sebeple Selmân ve Huzeyfe'yi –ikisi de ordunun kılavuzları idiler– kılavuz olarak gönder de denize yakın ancak karasal özellikleri olan ve sizinle aramda deniz veya köprüsü bulunmayan bir yer tespit etsinler. Orduyla ilgili hiçbir görev

boş kalmamıştı. Sa'd, Selmân ve Huzeyfe'yi gönderdi. Selmân çıktı ve Enbâr'a kadar gitti. Bu seferinde Fırat'ın batısında Kûfe'ye kadar olan bölgede uygun bir ikamet yeri bulamadı. Huzeyfe de Fırat'ın doğu bölgesinde yer aramaya koyuldu. Ancak Kûfe'ye kadar uygun bir yer bulamadı. Kûfe kumluk bir arazi üzerinde bulunuyordu. Kırmızı renkteki kumluk araziye *sihle*, çakıl taşlı ve kırmızı kumluk karışımı olan yerlere de *kûfe* denir. Buraya geldiklerinde burada Deyr Hurka, Deyr Üm Amr ve Deyr Silsile olmak üzere üç mezra vardı. Bunların arasında da ağaç veya kamıştan meskenler vardı. Bu bölgeyi beğendiler. Burada konakladılar ve namaz kılarak şöyle dua ettiler: "Ey göğün ve altındakilerin Rabbi! Ey yerin ve üzerindekileri Rabbi olan Allah! Ey Rüzgârın ve savurduklarının Rabbi! Ey yıldızların ve onlardan kayan cisimlerin Rabbi! Ey denizlerin ve akan nehirlerin Rabbi! Şeytanları ve saptırdıklarının Rabbi! Ey barınakların ve bunların barındırdıklarının Rabbi! Bu bölgeyi bizim için mübarek kıl ve onu sebat menzili olarak nasip eyle!" Ardından da Sa'd'a durumu yazdılar.

Muhammed b. Abdullah b. Safvân bana Ümeyye b. Hâlid, Ebû Avâne ve Husayn b. Abdurrahman'dan şöyle dediğini anlattı:

Celûlâ Savaşında düşman hezimete uğradığında Sa'd, ordusuyla Medain'e döndü. Ammâr geldiğinde insanlarla birlikte Medain'e geçtiler. Ancak ondan hoşlanmadılar. Ammâr: "Burası develer için uygun bir yer mi?" diye sordu. "Hayır, sivrisineği vardır," dediler. Ammâr: "Ömer der ki: 'Develer için uygun olmayan bir yer Araplar için de uygun değildir,' diye söyledi," dedi. Bunun üzerine Ammâr insanlarla birlikte Medain'den ayrılarak Kûfe'ye gitti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhalled b. Kays, babası ve Nüseyr b. Sevr'den şöyle [42] dediğini yazdı:

Müslümanlar Medain şehrinde konakladıktan sonra sinek ve tozu bizi rahatsız edince Sa'd'a yazılarak ordusundaki rehberlerin denize yakın ancak karasal özellikleri olan bir yer aramaları istendi. Zira ancak develer ve koyunlar için elverişli olan yerler Araplar için uygun olabilirdi. Ömer maiyetindekilerden bu özelliklere sahip olan yerler hakkında sordu. Arapların ileri gelenlerinden Irak'ı bilenler el-Lisân bölgesini tavsiye ettiler. –

Nitekim Kûfe'nin arkası el-Lisân olarak bilinirdi. Burası iki nehir arasında Ayn Beni'l-Hizâ'ya kadar uzanan bölgedir. Araplar bu bölgeyi, "Kara parçası kırsala doğru dilini çıkarmış," şeklinde niteliyorlardı. Bu bölgenin Fırat'a mücavir olan kısmına Miltât, çamurlu yerlere mücavir olan kısmına ise en-Nicâf deniliyordu.– Ömer, Sa'd'a yazarak bu yere yerleşmelerini emretti.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Süleyman ve Huzeyfe, Sa'd'ın yanına gelip de Kûfe'den haber verdiğinde ve Ömer'in bu konudaki mektubu ona ulaşınca Sa'd, Ka'kâ' b. Amr'a şöyle yazdı: "Kubâz'ı size tâbi olan insanlarla el-Hamrâ'dan ona tâbi olanların başında Celûlâ'da vekil olarak bırak." Ka'kâ' emri yerine getirdi ve askerleriyle gelip Sa'd'a iltihak etti. Sa'd ayrıca Abdullah b. el-Mu'temm'e de şöyle yazdı: "Kādisiye Savaşında esir düşen Müslim b. Abdullah'ı davetinize icabet eden ve sizinle hareket eden okçu ve komutanların başında Musul'da vekil olarak bırak." O da emri yerine getirdi ve askerleriyle birlikte gelip Sa'd'a iltihak etti. Sa'd ordusuyla birlikte Medain'den ayrıldı ve 17 yılının Muharrem ayında Kûfe'ye geçip orada konakladı. Medain'in fethiyle Kûfe'ye intikalleri arasında bir yıl iki ay geçmişti. Ömer'in halife oluşuyla Kûfe şehrinin kurulması arasında üç yıl sekiz ay geçmişti. Yani Ömer'in halifeliğinin dördüncü, hicretin on yedinci yılı muharrem ayında kuruldu. Medain'den ayrılmadan önce muharrem ayında insanlara atiyyeler verildi. Behüresîr'de de 16 yılının Muharrem ayında bu iş yapıldı. Basra ehliyse bugünkü yerlerinde üç kere yerleşip ayrıldılar. Ancak ardından 17 yılının Muharrem ayında buraya temelli olarak yerleştiler. Bu yerleşim bir ay sürdü.

* * *

Vâkıdî dedi: Kâsım b. Maîn'in şöyle dediğini işittim:

İnsanlar Kûfe'ye 17 yılının sonunda yerleştiler.

[43] **Vâkıdî dedi: İbn Ebi'r-Rukkâd babasından naklen bana şöyle anlattı:**

Müslümanlar Kûfe'ye 18 yılının başında yerleştiler.

* * *

Şimdi de söz sırası Seyf'in rivayetinde: Ömer, Sa'd b. Mâlik ve Utbe b. Gazvân'a yazarak bahar mevsiminde en güzel topraklarında insanlarla birlikte konaklamalarını söyledi. Her yıl bahar mevsiminde onlara yardımcılar verilmesini, her yılın muharrem ayında atiyyeler verilmesini, her yıl Şira yıldızı göründüğünde ve mahsuller yetiştiğinde onların feylerinin onlara verilmesini emretti. Nitekim Kûfe'ye yerleşmeden önce iki atiyye aldılar.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhalled b. Kays ve Benî Esed ve Mağrûr adında bir şahıstan şöyle dediğini yazdı:

Sa'd, Kûfe'de yerleşince Ömer'e şöyle yazdı: Ben Hîre ile Fırat arasında bir yerde olan Kûfe'de konakladım. Hem deniz (Fırat) yakınında hem de karasal özellikleri olan ve mızrak otu bitkisinin yetiştiği bir yerdir. Müslümanları Medain'de kalmakta muhayyer bıraktım. Orada ikamet etmeyi arzu edenleri orada bıraktım. Orası bir askerî üs gibi kalacaktır. Nitekim çoğunluğu Benî Abs'tan olmak üzere çeşitli kabilelerden ayaktakımı bazı insanlar kaldı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Amr, Saîd ve Mühelleb'in şöyle dediklerini yazdı: Kûfe ehli, Kûfe'de yerleşince, Basra ehli de Basra'da temelli olarak ikamet edince insanlar kendi kendilerini tanıyarak ve kaybettikleri şeyleri tekrar kazanmaya başladılar. Ardından Kûfe ehli kamıştan barınaklar yapmak için izin istediler. Basra ehli de aynı talepte bulundular. Ömer: "Kamplar savaş için daha uygun ve daha mantıkidir. Ancak yine de size muhalefet etmek istemem. Kamış nedir?" dedi. "*İkreş*'tir. Sulanırsa sertleşerek kamış hâline gelir," dediler. Ömer: "Serbestsiniz," dedi. Bunun üzerine Basra ve Kûfe ehli kamıştan evler edindiler.

Daha sonra Basra ve Kûfe'de yangın çıktı. Kûfe yangını daha büyüktü. Seksen çatı yandı. Tek bir kamış barınak kalmadı. [44] Yangın şevval ayında vuku buldu. İnsanlar bu olayı unutmadılar. Bunun üzerine Sa'd, Müslümanlardan bir heyeti Ömer'e göndererek evlerin kerpiçten yapılması için ondan izin istediler. Heyet Ömer'e yangın olayını ve bunun neticesinde başla-

rına gelenleri haber verdi. Nitekim Müslümanlar bir şeyi terk etmek veya bir şey yapmak istedikleri zaman mutlaka ona danışırlardı. Ömer onlara: "Yapabilirsiniz. Ancak hiçbiriniz üç evden fazla yapmayın. Evleri yükseltmeyin. Sünnete sarılın ki kuvvet ve galibiyet sizin olsun. Heyet bu talimatla Kûfe'ye döndü. Ömer aynı hususları Utbe ve Basra ehline de yazdı. Kûfe ehlinin iskânından Ebü'l-Heyyâc b. Mâlik, Basra ehlinin iskânından da Âsım b. ed-Dülef Ebü'l-Cerbâ sorumlu kılındı.

Ömer heyete emir vererek binaların gereğinden fazla yükseltilmemesini istedi. Onlar: "Gereğinden fazlanın ölçüsü nedir?" diye sordular. Ömer: "Sizi israfa yaklaştıran ve maksadı aşan durumdur," dedi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Müslümanlar Kûfe'nin kurulmasını kararlaştırdıkları zaman Sa'd, Ebü'l-Heyyâc b. Mâlik'e yazarak ona, Ömer'in mektubunda yollara dair talimatını bildirdi. Buna göre, ana caddeler kırk arşın, ikinci derecedeki caddeler otuz arşın, üçüncü derecedeki yollar yirmi arşın, sokaklar yedi arşın olarak ön görülmüştü. Benî Dabbe'ye ait olanı hariç, arsalar altmış arşından aşağı olmayacaktı. Bu konuda karar vermek kanaat ehline aitti. Karar aldıklarında da bunu uygulamak ve ona göre taksimatı yapmak Ebü'l-Heyyâc'a aitti. Kûfe'de ilk çizilen plan ve ilk bina edilen Kûfe Mescidi oldu. Mescit, çarşıda sabuncular ve hurma satıcılarının mekânında düşünüldü ve planı çizildi. Sonra kuvvetli şekilde ok atan bir okçu, arsanın ortasında durdu ve sağa bir ok fırlattı. Okun düştüğü yerden sonra ev inşa etmek isteyene ev kurabilecekleri söylendi. Okçu aynı şekilde öne ve arkaya doğru ok fırlattı ve bu noktalardan sonra dileyen ev kurabilirdi. Mescit kenarları üç yüz arşın uzunluğunda kare bir saha üzerinde bina edildi. Mescidin ön tarafında kare biçiminde bir çatı bina edildi. Yanlarda ve arka tarafında revakları yoktu. İzdiham olmaması için bu
[45] çatı kurulmuştu. Mescid-i Harâm hariç diğer mescitler de öyleydi. Müslümanlar saygınlığı sebebiyle diğer mescitleri ona benzetmezlerdi. Çatısı iki yüz arşın uzunluğundaydı ve Kis-

râlara ait mermer sütunlar üzerine inşa edilmişti. Üstü, Rum kiliselerinin üstüne benzerdi. Ev inşa edenlerin Mescidin hududuna tecavüz etmemeleri için avlunun etrafında hendek yapıldı. Karşısında da Sa'd'a bir ikametgâh inşa edildi. Aralarında iki yüz arşın uzunluğunda dar bir yol bulunuyordu. Bu bölümün içinde beytülmâl de bulunuyordu. Bugün buna Kûfe Kasrı denilmektedir. Bu binayı Rûzbeh, Kisrâların Hîre'deki konaklarının tuğlasından inşa etti. Avlunun arkasında beş cadde, kıble tarafında dört cadde, doğusunda üç cadde ve batısında üç cadde planlanıp bunların sınırları belirlendi. Süleym ve Sakîf'i avlunun civarında iki caddede iskân etti. Hemdan'ı bir caddede, Becîle'yi bir caddede ve Teymüllât ve Tağlib'i bir sokakta yerleştirdi. Avlunun güneyinde bir caddede Benî Esed'i yerleştirerek en-Neha' ile aralarında bir yol bıraktı. en-Neha' ile Kinde arasında da bir yol bırakıldı. Kinde ve Ezd arasında da bir yol bırakıldı. Avlunun doğusunda Ensarı yerleştirdi. Bu tarafta bir caddede Müzeyne, Temîm ve Muhârib bir caddede; Esed ve Âmir bir caddede yerleştirildiler. Avlunun batısında bir caddede Bicâle ve Becle'yi, bir caddede Cedîle ve muhtelif aidiyette kişileri, bir caddede Cüheyne ve muhtelif aidiyetteki kişileri iskân etti. Mescidin civarında olan bu insanların arkasında diğer insanlar yerleştirildi. Bu yerler kur'ayla belirlendi. Büyük caddeler bunlardır. Arkasından bunlardan daha küçük ve bunlarla bağlantılı caddeler yapıldı. Meskenlerse bunların arasında ve arkasında bulunuyordu. Bu yollar mescidin avlusundan sonra başlıyordu. Kādisiye ve diğer önemli savaşlara katılan on kabile burada ikamet etti. Sınır muhafızlarıyla Musul'dan gelecekler için de yerler ayırdı. Bunların taallukatı arkadan gelince ve kalabalıklaşınca meskenler dar gelmeye başladı. Bu sebeple çok olanlar mahallelerini terk ederek onların yanına gittiler. Taallukatı az olanlar da dar olduğu için yerini terk eden komşularının yerine yerleştirildi. Aksi takdirde taallukatına yer vererek kendi yerlerini paylaşmak suretiyle daraltmış oldular. Mescidin avlusu Ömer'in hilafeti dönemi boyunca olduğu gibi kaldı. Kabileler bu alana dokunmadılar. Bu sahada yal-

nızca Mescit ve İmaret Konağı vardı. Çarşı ve pazar ise açık alanda kurulmuş olup binalarda ve sınırlandırılmış vaziyette değildi. Ömer: "Çarşı ve pazar, mescitlerle aynı hükümlere
[46] tâbidir. Kim daha önce bir yere yerleşirse evine dönünceye veya malını satıncaya kadar orası onundur," diye talimat vermişti. Müslümanlar arkadan gelenler için bir alan ayırmışlardı. Bu alan herkesin eşit olarak yararlanabileceği bir yerdi. el-Heyyâc gelip de onların işlerini yoluna koyuncaya ve istedikleri yerde onlara yer tahsis edinceye kadar söz konusu alan Benî Bekkâ'nın ikamet yeridir. Sa'd bugünkü Kûfe Mescidinin mihrabı yakınında, mimarlara bir konak çizdirdi ve o binayı inşa ederek beytülmâli de buraya kurdu. Kendisi de bu konakta ikamet etti. Sonra beytülmâlin duvarı delindi ve ondan bazı mallar alındı. Sa'd konuyu Ömer'e yazdı ve ona konağın ve beytülmâlin mescidin avlusu içinde konağın arkasındaki konumunu anlattı. Bunun üzerine Ömer ona: "Mescidi konağın bitişiğine taşı. Konak, mescidin kıble tarafında olsun. Zira gece gündüz mescidin müdavimleri vardır. Onlar mallarını koruyacaklardır," diye tembih etti. Bunun üzerine Sa'd, mescidi nakletti ve binasının yerini değiştirdi. Hemezan'dan Rûzbeh b. Büzürcmihr adında bir dihkân, Sa'd'a: "Ben mescidi inşa edeyim. Sana bir konak da kurayım ve ikisini bitiştirerek bir tek bina hâline getireyim," dedi. Adam Kûfe İmaret Konağının planını çizdi ve binasını Hîre'nin yakınında Kisrâlara ait yıkılmış bir konağın tuğlasından inşa etti. Konak bugünkü alanı üzerinde inşa edildi. Ancak sonradan kullanılmasına müsaade edilmedi. Mescidi de beytülmâlin karşısında, konağın sağ tarafında ve kıble tarafına inşa etti. Sonra Ali b. Ebî Tâlib'in (as.) avlusuna kadar uzatıldı. Mescidin kıble tarafına konağın sağı ve avlusu düşüyordu. Bina Kisrâ'ya ait mabetlerin sütunları üzerine bina edildi. Mescit, Muâviye b. Ebî Süfyân zamanında Ziyâd tarafından yeniden inşa edilinceye kadar bu hâl üzere kaldı. Ziyâd, mescidi inşa etmeyi düşününce mimarları çağırdı; onlara mescidin yeri, büyüklüğü ve yüksekliği hakkında bilgi verdi: "Bu yapı için bir şeyler arzu ediyorum ama vasıflarını tam olarak ortaya

koyamıyorum," dedi. Bunun üzerine Kisrâ'nın bir mimarı ona: "Bu bina ancak Ahvaz dağlarından getirilecek sütunlarla yapılabilir. Bu sütunlar delinecek ve içi kurşunla ve demir şişlerle doldurularak otuz arşın yüksekliğinde dikilecek ve çatısını çattıktan sonra yanlarını da duvarlarla öreceksin. Ancak bu şekilde sağlam bir bina hâline gelir," dedi. Ziyâd: "İşte benim düşündüğüm ancak ifade edemediğim hususlar [47] budur," dedi. Sa'd, konağın kapısını kapattı. Pazar da hemen yanındaydı ve kalabalık Sa'd'ın rahat bir şekilde konuşmasını engelliyordu. Konağı inşa edince insanlar söylemediği şeyleri ona isnat ederek: "Bu sesleri engelleyin," diye söylediğini iddia ettiler. Durum Ömer'e intikal etti ve insanların bu binayı Sa'd'ın konağı diye adlandırdıklarını haber aldı. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme'yi çağırdı ve onu Kûfe'ye gönderdi. Ona: "Git ve o konağın kapısını yak ve hiç beklemeden geri dön," dedi. Muhammed b. Mesleme yola çıktı ve Kûfe'ye varınca odun satın alarak konağın kapısına geldi ve onu yaktı. Olayı Sa'd'a haber verdiler. Sa'd: "Anlaşılan bu zat bu iş için gönderildi," dedi ve bu zatın kim olduğunu öğrenmelerini istedi. Muhammed b. Mesleme olduğu anlaşılınca ona haber göndererek girmesini istedi. Ancak Muhammed içeri girmedi. Bunun üzerine Sa'd yanına çıktı. Ona girmesini söylese de Muhammed imtina etti. Ona yol nafakası vermeyi teklif etti onu da kabul etmedi ve Ömer'in mektubunu Sa'd'a verdi. Mektupta şunlar yazılıydı: "Bana intikal eden haberlere göre bir konak inşa etmiş ve onu kendine tahsis ederek yaptırdığın kapıyla insanlarla aranı ayırmışsın. O senin konağın değildir. O el-Habâl Konağıdır. Onun beytülmâl bitişiğindeki bir kısmına yerleş ve onu kapat. İnsanların girişini engellemek ve onları makamına ulaşma ve evinden çıkarken seninle karşılaşma haklarından mahrum etmek için konağı kapıyla kapatma." Sa'd yemin ederek söylenenlerin doğru olmadığını söyledi. Muhammed b. Mesleme beklemeden geri döndü. Medine'ye yakın bir yerde yiyeceği bitince ağaçların kabuklarıyla karnını doyurmaya çalıştı. Ömer'in yanına varınca yediklerinden midesi rahatsızlanmıştı. Ömer'e olup bitenleri

anlattı. Ömer ona: "Sa'd'ın azık teklifini kabul etseydin," deyince Muhammed: "Bunu uygun görseydin bana bu hususu yazacak veya izin verecektin," dedi. Ömer şöyle dedi: "İnsanların en akıllısı, amirinden talimat bulunmayan hususlarda kendi karar ve görüşüyle hareket edip kendine eziyet etmeyendir." Ayrıca ona Sa'd'ın yeminini ve söylediklerini haber verdi. Ömer, Sa'd'ın sözlerini doğru kabul etti ve "O, bana aleyhinde söz nakledenlerden daha doğrudur," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve İshâk b. Talha'nın mevlası Atâ Ebû Muhammed'den şöyle dediğini yazdı:

Ziyâd onu yeniden inşa etmeden önce büyük mescitte otururdum. Onun ne yan ne de arka duvarları yoktu. İçeride otururken Deyr Hind'i ve Bâbü'l-Cisr'i görebiliyordum.

[48] **Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Şebreme ve eş-Şa'bî'den şöyle dediğini yazdı:**

İnsanlar mescitte otururken Bâbu'l-Cisr'i görebiliyorlardı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Bekir b. Ayyâş'ın kardeşi Ömer b. Ayyâş ve Ebû Kesîr'den naklen şöyle yazdı:

Rûzbeh b. Büzürcmihr b. Sâsân, Hemezanlı idi ve Rum sınır kapılarından birinde bulunuyordu. Onların tarafına silah soktu. Bu yüzden Kisrâlar onu tehdit ettiler. Bunun üzerine Rumlara kaçtı ve Sa'd b. Mâlik gelinceye kadar orada kalarak dönmekten kaçındı. Rûzbeh geri dönünce Sa'd'ın emriyle mescit ile İmaret Konağını inşa etti. Sonra onu Ömer'e gönderdi ve Ömer'e durumunu anlatan bir mektup yazarak ona verdi. Adam Müslüman oldu. Bunun üzerine Ömer ona maaş bağladı ve atiyye verdi. Akabinde de onu hizmetçileriyle Sa'd'a gönderdi. –O zamanda bunlar *İbâdî* kişilerdi.– Yolda "Kabru'l-İbâdî" mevkiine varınca orada öldü. Maiyetindekiler onu gömmek için mezar kazdılar; ancak onu bekleterek Araplardan oluşan bir kafileyi ölümüne şahit tuttular. Böylelikle onun kanından berî olduklarını göstermek için onları buna şahit tuttular. Mezara da Kabru'l-İbâdî adı verildi. Ebû Kesîr: "Vallahi bu zat benim babamdır," dedi. Ona: "Onun durumunu insanlara anlatmaz mısın?" dedim. O: "Hayır," dedi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr, Saîd ve Ziyâd'ın şöyle dediklerini yazdı:

A'şar denilen kabile grupları büyük ölçüde birbirlerine meylettiler. Bu sebeple Sa'd, Ömer'e yazarak bu grupların yeniden yapılandırılmasını önerdi. Ömer ona yazarak bu grupların yeniden tasnif edilmelerini istedi. Bunun üzerine Sa'd aralarında Saîd b. Nimrân ve Meş'ale b. Niam'ın da aralarında olduğu bir grup nesep uzmanına, akillere ve kanaat ehline yazarak bu tasnifi yapmalarını istedi. Bu insanlar bu tasnifi yedi grup olarak yaptılar. Buna göre Kinâne ve Ahâbîş olarak bilinen müttefikleriyle Cedîle –bunlar Benî Amr b. Kays b. Aylân'dır– bir sübu', Kudâa –onlardan Gassân b. Şübâm–, Becîle, Huş'am, Kinde, Hadramut ve Ezd bir sübu', Mezhic, Himyer, Hemdan ve müttefikleri bir sübu', Temîm, Ribâb ve Hevâzin bir sübu'; Esed, Gatafân, Muhârib, Nemir, Dubey'a ve Tağlib bir sübu'; İyâd, Akk, Abdülkays, Hecer ve Hamrâ bir sübu' olarak tasnif edildi. Bu tasnif Ömer, Osman, Ali ve Muâviye dönemlerinde geçerli kaldı. Bu tasnif Ziyâd zamanında dörde düşürüldü.

İnsanların Yeniden Gruplandırılması [49]

İnsanları *irâfe* adıyla bilinen gruplara ayırarak bu grupların her birinin geliri yüz bin dirhem olarak belirlendi. Kādisiye'de bir *irâfe* kırk üç erkek, kırk üç kadın ve elli çocuktan oluşuyordu. Savaşlara katılanlardan oluşan her *irâfe*'den her yirmi erkek ve yirmi kadın için kişi başına üç bin, her çocuk için yüz olmak üzere toplam yüz bin dirhem tahsis edildi. Savaşlara katılanlara tâbi olan ilk kişilerden oluşan her *irâfe*'den oluşan her altmış erkek, altmış kadın ve kırk çocuk erkeklerin her birine bin beş yüz olmak üzere yüz bin dirhem tespit edildi. Bu konuda hesap için ön görülen ölçü budur.

Atıyye b. el-Hâris dedi: Yüz arifin görev yaptığına şahit oldum. Basra ehli de aynı şekilde yapılanmışlardı. Atiyyeler Sübu' amirlerine ve sancak sahiplerine –ki bunlar Arapların elinde bulunuyordu– teslim edilir, onlar da onu arif, nakip ve eminlere veriyorlardı. Bunlar da atiyyeleri hak sahiplerine kendi evlerinde teslim ederlerdi.

* * *

Fetihler

Kûfe Kurulmadan Önce Gerçekleşen Fetihler

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Medain, Sevâd Hulvan, Mâsebezân ve Karkisya'nın fethi gerçekleşmişti. Kûfe'nin sınır üsleri dörttü. Hulvan: Ka'kâ' b. Amr'ın hâkimiyeti altındaydı. Mâsebezân: Dırâr b. el-Hattâb el-Fihrî yönetiminde idi. Karkisya: Başında Ömer b. Mâlik veya Amr b. Utbe b. Nevfel b. Abdi Menâf bulunuyordu. Musul: Başında Abdullah b. el-Mu'temm vardı. Bunlar böyleyken Müslümanlar Medain'de ikamet ediyorlardı. Sa'd da Kûfe şehrini kurmaktaydı. Adı geçen komutanlar da sınır merkezlerindeki yerlerinde görevlerini ifa edecek vekiller bırakarak Sa'd'a iltihak ettiler. Hulvan'da Ka'kâ'ın vekili Kubâz b. Abdullah, Abdullah b. el-Mu'temm'in Musul üzerindeki vekili Müslim b. Abdullah idi. Dırâr'ın vekili Râfi' b. Abdullah idi. Ömer b. Mâlik'in vekili Aşennak b. Abdullah idi. Ayrıca Ömer onlara yazarak ihtiyaç duydukları büyük kişilerle okçuların cizye vergisini kaldırmaları karşılığında onların desteğini almalarını istedi. Onlar Ömer'in bu emrini yerine getirdiler. Kûfe'nin imar planı çizilince ve Müslümanlara orada mesken inşa etme izni verince insanlar Medain'deki kapılarını alarak Kûfe'ye
[50] intikal ettiler ve orada inşa ettikleri evlere taktılar. Yukarıda saydığımız yerler onlar için askerî savunma merkezleridir. Kırsal bölge olarak da yalnızca bu yerlere hükmediyorlardı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Mücâlid ve Âmir'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Kûfe, ona bağlı topraklar ve Hulvan, Musul, Mâsebezân ve Karkisya gibi çıkış yerleri Müslümanların hüküm sürdükleri yerlerdi. Amr b. Reyyân da senedde geçen ravilere uyarak Mûsâ b. Îsâ el-Hemdânî'den benzer bir rivayet nakletti. Ömer bunun ötesindeki bölgelere girmelerine ve daha fazla genişlemelerine izin vermedi. Bütün ravilerin ittifakıyla Sa'd b. Mâlik, Medain'deki emîrliği dışında kurulduktan sonra üç buçuk yıl boyunca Kûfe'de valilik yaptı. Kûfe, Hulvan, Musul, Mâsebezân ve Karkisya'dan Basra'ya kadar olan yerler de ona bağlaydı. Utbe b. Gazvân, Basra valiliği görevini icra ederken

öldü. Bu sırada Sa'd, Kûfe valisiydi. Ömer, Utbe'nin yerine Ebû Sebre'yi tayin etti. Sonra onu azletti ve yerine Mugîre'yi tayin etti. Ardından Mugîre'yi azlederek Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi bu göreve getirdi.

* * *

Humus ve Rumlar

Rumların Humus Üzerine Yürümeleri

Bu yıl içinde Rumlar, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve emri altındaki Müslümanlara karşı savaşmak üzere Humus üzerine yürüdüler. Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Amr ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı: Ömer'in orduya ilerleme emri vermesi şöyle oldu: Rumlar, el-Cezîre ehliyle ittifak ederek Humus'ta Ebû Ubeyde ve Müslümanlarla karşılaşmak üzere harekete geçtiler. Ebû Ubeyde kendisine bağlı olan askerî merkezlerdeki askerleri yanına alarak Humus şehrinin dışında savaş vaziyeti aldılar. Ebû Ubeyde'ye katılan merkezlerin komutanları arasında Hâlid de Kınnesrîn'den gelerek ona katıldı. Ebû Ubeyde gelen komutanlara savaşmak veya yardım gelinceye kadar kaleye çekilmek hususunda danıştı. Hâlid ona muharebeyi tavsiye ederken diğer komutanlar kaleye çekilmeyi ve Ömer'e durumu yazmasını tavsiye ettiler. Ebû Ubeyde, Hâlid'in görüşüne değil diğer komutanların görüşüne uydu ve Ömer'e yazarak Rumların kendisine karşı [51] harekâtını ve Şam ehlini ona katılmaktan alıkoymaları hakkında bilgi verdi. Ömer, Müslümanların ihtiyaçlarından artakalan mallarla ortaya çıkacak hadiselere karşı tedbir almak üzere her vilayette atlar hazırlamıştı. Kûfe'de bu vasıfta dört bin at vardı. Durum Ömer'e bildirilince Sa'd b. Mâlik'e şöyle yazdı: "Mektubum sana ulaştığı gün Ka'kâ' b. Amr komutasında askerleri Humus üzerine gönder. Zira Ebû Ubeyde orada kuşatılmış bulunuyor. Onları teşvik et ve tam bir ciddiyetle hareket etmelerini söyle."

Ömer, Sa'd'a da şöyle yazdı: "Süheyl b. Adî'yi askerin başında el-Cezîre'ye gönder. Zira Rumları Humus ehline karşı kışkırtanlar el-Cezîre ehlidir. Karkisya ehli onlar için selef duru-

mundadır. Abdullah b. Abdillah b. İtbân'ı da Nusaybin'e gönder. Karkisya ehli bunlar için de seleftirler. Onlar Ruhâ ve Harran'ı da silkelesinler. Velîd b. Ukbe'yi de Rebîa ve Tenûh'tan olan el-Cezîre Araplarının başında gönder. İyâz'ı da yola çıkar. Savaş olursa bunların komutası İyâz b. Ganm'da olsun." Aslında İyâz daha önce Hâlid b. Velîd komutasında Müslümanlara yardım etmek üzere Şam'a gitmiş ve ardından Kādisiye Savaşına katılmak üzere tekrar Irak'a gitmişti. İyâz, Ebû Ubeyde'nin refakatinde bulunuyordu. Ömer'in mektubu ulaştığı gün Ka'kâ' dört bin askerden oluşan süvari birliğiyle Humus'a gitmek üzere yola çıktı. İyâz b. Ganm ve el-Cezîre komutanları Firâd güzergâhı ve diğer güzergâhlardan el-Cezîre üzerine yürüdüler. Her komutan tayin edildiği bölgeye yöneldi. İyâz, Rakka'ya ulaştı. Ömer de Ebû Ubeyde'ye destek vermek için Humus'a müteveccihen Medine'den yola çıktı ve el-Câbiye'ye gitti. Rumları Humus'taki Müslümanlara kışkırtan ve onlara yardım eden el-Cezîre ehli, Müslümanların Kûfe'den yola çıktıklarını ancak el-Cezîre'ye mi yoksa Humus'a mı yöneleceklerini bilemeyince kendi beldelerine ve yakınlarının yanına
[52] gitmek üzere dağılarak Rumları yalnız bıraktılar. Ebû Ubeyde bu gelişme üzerine harekete geçmek hususunda Hâlid ile istişarede bulundu. Hâlid meydana çıkıp harekete geçmeyi tavsiye etti. Harekete geçildi ve Allah onlara zafer ihsan etti. Ka'kâ' b. Amr muharebenin üçüncü gününde Kûfe askerleriyle ulaştı. Bu sırada Ömer de Câbiye'ye ulaşmıştı. Ebû Ubeyde, Ömer'e yazarak zaferi müjdeledi ve Ka'kâ'ın üçüncü günde ulaştığını bildirdi ve bu konuda kararını sordu. Ömer onlara yazarak Irak'tan gelen askerleri de ganimete ortak kılmalarını istedi ve şöyle dedi: Allah, Kûfe ehline iyilik versin. Onlar hem bölgelerini koruyorlar hem de öbür vilayetlere destek oluyorlar.

Serî bana Şuayb, Seyf, Zekeriyyâ b. Siyâh ve eş-Şa'bî'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Ebû Ubeyde, Ömer'den destek istedi. Zira Rumlar ona karşı harekete geçmiş ve Hristiyanlar da onlara katılarak onu kuşatmışlardı. Bunun üzerine o da harekete geçti ve Kûfe ehline

yazarak destek olmalarını istedi. Bu talep üzerine bir sabah vakti dört bin asker atların eşliğindeki katırların sırtında Kûfe'den yola çıktılar. Bu birlik muharebenin üçüncü gününde Ebû Ubeyde'nin imdadına yetişti. Ebû Ubeyde, el-Câbiye'ye ulaşan Ömer'e bu birlik hakkında yazdı. Ömer ona: "Onları ganimete ortak kıl. Zira size yardım etmek üzere seferber oldular ve düşmanlarınız onların gelişi sebebiyle dağıldılar," diye yazdı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Talha ve Mâhân'dan naklen şöyle dediğini yazdı:

Ömer'in emrine bağlı dört bin at vardı. Bunlar herhangi bir gelişmeye karşı hazır bekletiliyordu. Bunlar kış mevsiminde Kûfe İmaret Konağının güneyinde ve sol tarafındaki barınakta tutuluyorlardı. Bu sebepledir ki bugüne kadar bu yere tavla manasında "el-Ârî" denilmektedir. Baharda ise Fırat ile Kûfe arasında Âkûl civarında barındırılıyordu. Acemler bu yere hükümdarların tavlası anlamında "Ahurşahcan" adını vermişlerdi. Buranın sorumlusu Süleyman b. Rebîa el-Bâhilî ve yönetimindeki bir grup Kûfeli idi. Her yıl bunlar arasında yarışlar düzenler ve yarışları kazanan atlar yetiştirirdi. Basra'da da bu miktarda atlar vardı. Buradaki atların sorumlusu Cez' b. Muâviye idi. Her sekiz vilayette bu civarda atlar hazır bekletiliyordu. Müslümanlar olağanüstü bir durumla karşılaşırlarsa insanlar seferber olmadan önce süvariler bu atlara binerek önden harekete geçerlerdi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Hallâm ve Şehr b. Mâlik'ten naklen benzer bir rivayet nakletti. Bu birlikler görevlerini ifa ettikten sonra merkezlerine dönerlerdi. [53]

Cezîre'nin Fethi

Seyf'in rivayetine göre bu yıl –17– içinde el-Cezîre fethedildi. İbn İshâk ise el-Cezîre'nin 19 yılında fethedildiğini söylemiştir. İbn Humeyd bize Seleme'den naklen İbn İshâk'tan şöyle rivayet etti: Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a şöyle yazdı: "Allah, Şam ve Irak'ın fethini Müslümanlara nasip kıldı. el-Cezîre üzerine asker gönder ve başlarına Hâlid b. Urfuta, Hâşim b. Utbe ve İyâz b. Ganm'dan birini başlarına getir." Ömer'in

mektubu Sa'd'a ulaşınca: "Müminlerin Emîri'nin İyâz'ın adını sonda zikretmesi onu tayin etmemi arzu etmesinden olsa gerektir, onu başa getireceğim," dedi. Sa'd, İyâz'ı bir orduyla gönderdi. Ayrıca Ebû Mûsâ el-Eş'arî, henüz çok genç olan oğlu Ömer b. Sa'd ve Osman b. Ebi'l-Âs b. Bişr es-Sekafî'yi de gönderdi. –Bu 19 yılındaydı.– İyâz ordusuyla el-Cezîre bölgesi üzerine yürüyerek Ruhâ'ya indi. Ruhâ ehli, cizye vermek üzere onunla antlaşma yaptılar. Ruhâ sulh yapınca Harran da sulh yaptı. Onlar da cizye vermeyi kabul ettiler. Ardından Müslümanlar için bir kalkan olmaları için süvari birlikleri başında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Nusaybin üzerine, Ömer b. Sa'd'ı da Re'sül'ayn üzerine süvari birlikleriyle gönderdi. Ebû Mûsâ, Nusaybin'i 19 yılında fethetti. İyâz ordunun geri kalan kısmıyla Dârâ üzerine yürüdü ve orayı fethetti. Ardından Osman b. Ebi'l-Âs'ı Dördüncü Ermeniye bölgesine gönderdi. Burada muharebe oldu ve Safvân b. el-Muattal es-Sülemî şehit oldu. Ancak onlar da Osman b. Ebi'l-Âs ile anlaşarak hane başına yıllık bir dinar olmak üzere cizye vermeyi kabul ettiler. Arkasından Filistin'de Kayseriyye fethedildi ve Heraklius kaçtı.

Seyf'in rivayetine gelince; bu rivayet şöyledir: Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve Sa'd'ın şöyle dediklerini yazdı:

Ömer, Humus'ta Rumların muhasarası altında bulunan Ebû Ubeyde'ye destek olması için Sa'd'a, Ka'kâ'ı dört bin süvariyle göndermesini yazmıştı. Ka'kâ' gönderildi ve İyâz b. Ganm, Ka'kâ'ın peşinden yola çıktı. Diğer komutanlar da harekete
[54] geçtiler. Bunlar Firâd ve diğer güzergâhları izleyerek el-Cezîre bölgesine yöneldiler. Bunlardan Süheyl b. Adî askerleriyle Firâd güzergâhını izledi ve Rakka'ya ulaştı. Bu sırada Humus'ta bulunan el-Cezîre ehli, Kûfelilerin yola çıktıklarını haber alınca kendi beldelerine geri döndüler. Süheyl onları kuşattı ve onlar sulha razı oluncaya kadar kuşatmayı sürdürdü. Onlar aralarında şöyle demişler: "Biz Irak ve Şam Müslümanları arasında bulunuyoruz. Neden bunlarla ve onlarla savaşalım." Bunun üzerine el-Cezîre bölgesinin ortasında bir mevkide bulunan İyâz'a haber göndererek sulh tekliflerini bildirdiler. İyâz tekliflerini kabul etti. Onlar da ona taahhütte bulundular. O da onayladı. On-

larla antlaşmayı İyâz adına Süheyl b. Adî yaptı. Zira genel komutan İyâz idi. Savaşarak elde ettikleri ganimetleri taksim ettiler. Sonra zimmet ehlinin talebini kabul ettiler. Abdullah b. Abdillah b. İtbân yola çıktı ve Dicle yoluyla Musul'a kadar gitti. Oradan da Beled üzerinden Nusaybin'e geçti. Nusaybin ehli onu sulh teklifiyle karşıladılar. Onlar da Rakka ehli gibi davrandılar. Zira endişe içindeydiler. Bu sebeple İyâz'a yazarak sulh tekliflerini ilettiler. İyâz tekliflerini kabul etti. Bunun üzerine Abdullah b. Abdillah onlarla antlaşma yaptı. Ancak daha önce savaş yoluyla elde ettiklerini aldılar. Sonra zimmet ehlinin talebini kabul ettiler. Velîd b. Ukbe de harekete geçerek Benî Tağlib ve el-Cezîre Arapları üzerine yürüdü. İyâz b. Nezâr hariç onların Müslüman olanları ve olmayanları ona katıldılar. Bu küçük grup yerlerini terk ederek Rum diyarına göçtüler. Bunun üzerine Velîd, Ömer b. el-Hattâb'a durumu yazdı. Rakka ve Nusaybin boyun eğince İyâz, Süheyl ve Abdullah'ı yanına alarak Harran üzerine yürüdü ve Harran'a kadar olan yerleri aldı. Harran'a varınca Harran ehli ona cizye vermeyi kabul ettiklerini bildirdiler. Galibiyetinden sonra sulh talebinde bulunanlara zimmet ehli muamelesi yaptı. Akabinde İyâz, Süheyl ve Abdullah'ı Ruhâ üzerine gönderdi. Onlar da cizye vermeyi kabul ederek kendi kendilerini koruduular. Onlardan sonra gelenlere de aynı muameleyi yaptı. Böylece el-Cezîre'nin fethi çok kolay oldu. Bu durum onlar için ve orada ikamet eden Müslümanlar için bir kerem vesilesi oldu. Nitekim İyâz b. Ganm şu beyitleri dile getirmiştir:

Kim insanlara haber verecek ki bizim birliklerimiz zor bir zamanda el-Cezîre'yi zapturapt altına aldı.

el-Cezîre ile imdat için gidenleri topladılar ve destek kuvvetler henüz Humus'a varmadan Humus'takilere nefes aldırdılar.

İzzet ve asalet insanları el-Cezîre'yi zararlı hayvanlar gibi olanların yavrularından temizlediler. [55]

Hükümdarları el-Cezîre'de hezimete uğrattılar. Böylece Şam diyarını barınak kılmak isteyenleri bertaraf ettiler.

Ömer, el-Câbiye'ye ayak basınca ve Humus'taki Müslümanlar düşmana karşı zafer kazanınca Habîb b. Mesleme'yi İyâz b. Ganm'a ilhak etti. Bunun üzerine Habîb takviye birlik olarak

İyâz'a katıldı. Ömer, el-Câbiye'den ayrılınca Ebû Ubeyde'ye yazarak İyâz b. Ganm'ı kendisine ilhak etmesini söyledi. Zira Ömer, Hâlid'i Medine'ye çekerek yanına almıştı. Süheyl b. Adî ve Abdullah b. Abdillah'ı da Kûfe'ye göndererek doğu cephesine çekti. Habîb b. Mesleme'yi de el-Cezîre Acemlerinden ve oradaki savaş işlerinden sorumlu kıldı. Velîd b. Ukbe'yi de el-Cezîre Araplarından sorumlu kıldı. Her iki zat, el-Cezîre'de ikametle görevlerini sürdürdüler.

Raviler dedi: Velîd'in mektubu Ömer'e ulaşınca Rum Kralı'na şöyle yazdı: "Bana gelen bilgiye göre Arap kabilelerinden biri yurdumuzu terk ederek yurdunuza geçmiştir. Vallahi ya onları geri gönderirsin ya da biz de Hristiyanları yurdumuzdan çıkarıp sana göndereceğiz." Bunun üzerine Rum Kralı onları geri gönderdi. Bunlardan dört bin kişi Ebû Adî b. Ziyâd maiyetinde Rum diyarından çıktılar. Geri kalanlar da Şam ve el-Cezîre'ye mücavir Rum diyarında izlerini kaybettirdiler. Arap diyarındaki İyâdiler bu dört bin kişiden oluşan gruba mensupturlar. Velîd b. Ukbe, Benî Tağlib'den İslam'dan başka bir şey kabul etmedi. Onlar ona: "Sa'd ile yapılan antlaşmada kavmine nakip olarak yetki verilenlerle İslam'ı kabul edenler sizinle bir meseleleri yoktur. Bir nakibe bağlı olmayan ve nakip olana karşı sorumluluğu olmayanlar hakkında ne yapacaksın?" diye sordular. Bunun üzerine bu hususu Ömer'e yazarak sordu. Ömer ona şöyle cevap verdi: "Bu durum Arap Yarımadasına mahsustur. Burada olanlardan İslam'dan başkası kabul edilemez. Onlar çocuklarını Hristiyanlaştıramazlar. Müslüman olurlarsa bunu kabul et." Çocuklarını Hristiyanlaştırmamaları ve onlardan Müslüman olmak isteyenleri engellememeleri kaydıyla kabul edildiler. Bazıları bu şartı kabul ettiler. Bazıları ise yalnız cizye vermeyi kabul ettiler. O da İbâdileri ve Tenûhileri kabul ettiği gibi onları kabul etti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Atıyye ve Ebû Seyf et-Tağlibî'nin şöyle dediğini yazdı:

[56] Resulullah (sav.) Benî Tağlib heyetiyle anlaşarak çocuklarını Hristiyanlaştırmamalarını şart koşmuştu. Aslında bu şart yalnızca heyeti ve heyeti gönderen kişileri bağlıyordu. Diğer insanlarını bağlamıyordu. Ömer'in halifeliği döneminde ise

onlardan Müslüman olanlar dediler ki: "Haraç ile onları nefret ettirmeyin ki gitmesinler. Ancak onlardan zekâtı iki kat artırarak alın. Bu da cizye gibi olur. Zira onlar cizye kelimesinin zikredilmesinden hoşlanmazlar. Ayrıca babaları İslam'a giren çocukları Hristiyanlaştırmaktan imtina edeceklerdi. Bu sebeple onların heyeti Ömer'e gitti. Ona dediler ki: "Bize aman ver. Vallahi bizden cizye alırsan Rum diyarına kaçacağız. Araplar arasında bizi rezil mi edeceksin?" Ömer onlara: "Siz kendinizi rezil ettiniz ve ed-Dâhiye Araplarından muhalefet edenler gibi ümmetinize muhalefet ettiniz. Vallahi cizyeyi küçülmüş, hakir olarak vereceksiniz. Rum diyarına kaçarsanız hakkınızda yazı yazacağım ve size esir muamelesi yapacağım," dedi. Ona: "Bizden alacağını al ancak buna cizye deme," dediler. Ömer: "Biz ona cizye diyoruz. Siz ona istediğiniz şekilde ifade edin," dedi. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib ona dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Sa'd b. Mâlik onlardan zekâtı iki kat olarak almadı mı?" Ömer: "Evet," dedi ve Ali'nin sözünü dinleyerek onlardan bu formülle vergi almayı kabul etti. Benî Tağlib'de gurur ve inat vardı. Velîd ile sürekli sürtüşme içindeydiler. Bu sebeple Velîd onlar hakkında kötü düşündü ve şöyle dedi:

Başıma sarığı saracak olursam Tağlib bint Vâil'in benden çekecekleri vardır!

Ömer bunları duyunca onu Velîd'i zorda bırakacaklarından endişe ederek onu azletti ve onların başına Furât b. Hayyân ve Hind b. Amr el-Cemelî'yi getirdi. Velîd ayrılınca develerini Benî Tağlib'den Benî Kinâne b. Teym'e mensup Hureys b. en-Nu'mân'a emanet etti. Ancak Velîd ayrıldıktan sonra adam yüz adet deveden oluşan bu emanete ihanet etti.

el-Cezîre'nin fethi 17 yılında Zilhicce ayında gerçekleşti.

* * *

Ömer b. el-Hattâb'ın Şam'a Gidişi

Bu yıl içinde –17– Ömer, Şam'a gitmek üzere Medine'den yola çıktı ve Serğ'a vardı. Bu rivayeti bize İbn Humeyd, Seleme'den naklen İbn İshâk'tan rivayet etti. Vâkıdî de bunu ifade etti. [57]

Ömer'in Şam'a gidişi hakkındaki rivayetler:

İbn Humeyd bize Seleme'den naklen İbn İshâk'ın şöyle dediğini anlattı:

Ömer, 17 yılında gazi olarak Şam'a gitmek üzere yola çıktı. Serğ'a varınca komutanlar onu karşıladılar. Ona hastalığın ülkede kol gezdiğini haber verdiler. Bunun üzerine maiyetindekilerle Medine'ye döndü.

İbn Humeyd bize Seleme, Muhammed b. İshâk, İbn Şihâb ez-Zührî, Abdülhamîd b. Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb, Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel ve Abdullah b. Abbâs'tan şöyle anlattı:

Ömer gaza niyetiyle yola çıkmış ve Muhacirler ile Ensar ona eşlik etmişlerdi. Diğer Müslümanlar da onunla gazaya çıktı. Serğ'a varınca komutanlardan Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Yezîd b. Ebî Süfyân ve Şürahbîl b. Hasene onu karşıladılar ve hastalığın ortalıkta kol gezdiğini haber verdiler. Ömer: "Bana kıdemli Muhacirleri topla," dedi. İbn Abbâs şöyle dedi: Bunun üzerine onları topladım. Ömer onlara danıştı. Muhacirler bu konuda ihtilafa düştüler. Kimisi, "Allah'ı rızasını ve mükâfatını umarak çıktın. Karşına çıkan bir bela da olsa seni yolundan alıkoymamalı," derken kimisi de "Bu bir bela ve ölümdür. Üzerine gitmeni uygun görmüyoruz," dediler. Onlar ihtilafa düşünce Ömer: "Kalkın gidin," dedi. Akabinde bana: "Ensar 'muhacirlerini' getir," dedi. Onları topladım. Onlara da danıştı. Onlar da Muhacirlerin söylediğini söylediler. Sanki onların söylediklerini duymuşlar gibi aynı şeyleri söylediler. Onlar da ihtilafa düşünce onlara: "Kalkın gidin," dedi. Arkasından bana: "Fetih muhacirlerinden Kureyşlileri topla," dedi. Onları topladım. Onlara danıştı. Bunlar ihtilafa düşmeden hepsi: "Geri dön, zira bu bir musibet ve ölümdür," dediler. Bunun üzerine bana: "Ey İbn Abbâs! İnsanlara seslen ve de ki: Müminlerin Emîri bu yüksekçe yerde bulunuyor. Siz de oraya çıkın!" dedi. Ömer o yere çıktı. İnsanlar da orada toplanınca Ömer: "Ey insanlar! Ben dönüyorum. Siz de dönün," dedi. Ebû Ubeyde b. Cerrâh ona: "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" dedi. Ömer:
[58] "Evet, Allah'ın kaderinden O'nun kaderine kaçıyorum. Bir adam iki tarafı olan ve bir tarafı mümbit bir tarafı da kurak bir vadiye inerse kurak yerde de mümbit yerde de hayvanla-

rını otlatan Allah'ın kaderiyle bunu yapmıyor mu?" Sonra "Ey Ebû Ubeyde! Keşke bu sözü sen değil başkası söylese," dedi ve onu bir kenara çekerek görüştü. Derken Abdurrahman b. Avf geldi. Abdurrahman geç gelmiş ve dünkü buluşmada bulunmamıştı. "İnsanlara ne oluyor?" diye sordu. Ona olup bitenler anlatılınca: "Bu konuda benim bildiklerim vardır," dedi. Ömer ona: "Bize göre sen doğru sözlüsün ve emin bir kişisin. Sendeki bilgi nedir?" dedi. Abdurrahman: «Resulullah'ın (sav.) şöyle dediğini işittim: "Bir memlekette bu vebanın olduğunu duyarsanız oraya girmeyin. Siz oradayken ortaya çıkarsa oradan çıkmayın." Bundan başka bir şey de sizi çıkarmasın,» dedi. Bunun üzerine Ömer: "Allah'a hamdolsun. Ey insanlar ayrılabilirsiniz," dedi ve onlarla ayrıldı.

İbn Humeyd bize Seleme, Muhammed b. İshâk ve İbn Şihâb ez-Zührî'den naklen Abdullah b. Âmir b. Rebîa ve Sâlim b. Abdullah b. Ömer'in kendisine şöyle rivayet ettiklerini anlattı:

Ömer, Abdurrahman b. Avf'ın naklettiği hadis sebebiyle maiyetiyle birlikte döndü. O geri dönünce komutanlar da görevlerinin başına döndüler.

* * *

Seyf'e gelince: Serî bana Şuayb, Seyf'ten naklen Ebû Hârise, Ebû Osman ve er-Rebî'in şöyle dediklerini yazdı:

Veba Şam, Mısır ve Irak'ta görüldü. Şam'da uzun bir süre kaldı. Söz konusu yerlerde muharrem ve safer aylarında çok sayıda insan bununla hayatını kaybetti. Şam dışındaki yerlerde hastalık kayboldu. Durumu Ömer'e yazdılar. Ömer, Şam'a gitmek üzere yola çıktı. Şam'a yaklaşınca hastalığın şiddetini artırdığını haber verdiler. Bunun üzerine Ömer ve sahabe dediler ki: Resulullah (sav.) şöyle buyurdu: "Bir yerde veba varsa oraya girmeyin. Bulunduğunuz yerde çıkarsa oradan ayrılmayın." Bu sebeple Ömer hastalık kayboluncaya kadar gitmekten kaçındı. Müslümanlar ona durumu ve mirasları yazdılar. Ömer bunun üzerine 17 yılının Cemâziyelevvel ayında insanları topladı ve onlarla vilayetler hakkında istişare ederek dedi ki: "Düşünüyorum ki vilayetlerdeki Müslümanları ziyaret edeyim de onların eserlerini göreyim. Bana görüşle-

[59] rinizi söyleyin," dedi. Aynı yılda Müslüman olan ve orada bulunan Ka'bü'l-Ahbâr şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Hangi vilayetten başlamak istersin?" dedi. Ömer: "Irak'tan," diye söyledi. Ka'b: "Irak'tan başlama. Zira şer on kısımdır. Hayır da on kısımdır. Hayrın bir kısmı şarkta dokuz kısmı da batıdadır. Şerrin bir kısmı batıda dokuz kısmı da doğudadır. Şeytanın boynuzu da amansız hastalıklar da oradadır," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Saîd ve Asbuğ ve Ali'den naklen şöyle yazdı: Ali ona şöyle dedi:

"Ey Müminlerin Emîri! Vallahi Kûfe hicretten sonra hicret yurdudur. O İslam'ın kubbesidir. Bir gün gelecek ve birçok mümin ona yönelecek ve onda huzur bulacak. Vallahi nasıl Lût kavmine karşı azap taşlarından destek alındıysa Kûfe ehlinden de destek alınacaktır."

Serî bana Şuayb, Seyf, Mutarrih, Kâsım ve Ebû Ümâme'den naklen Osman'ın şöyle dediğini yazdı:

Ey Müminlerin Emîri! Batı şer yurdudur. Şer yüz kısma ayrıldı. Bir kısmı insanlara verilirken geri kalanı oradadır.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Yahyâ et-Temîmî ve Ebû Mâcid'den naklen Ömer'in şöyle dediğini yazdı:

Kûfe, Allah'ın mızrağıdır. İslam'ın kubbesi ve Arapların kafatasıdır. Onun Müslümanları kendi sınırlarını korur ve diğer vilayetlere asker takviyesinde bulunur. Amevâs vebasıyla helak olanların mirasları kaybolmak üzeredir. Bu sebeple oradan başlayacağım.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Osman, Ebû Hârise ve Rebî' b. en-Nu'mân'ın şöyle dediklerini yazdı:

Ömer dedi: "Şam'da insanların mirasları kaybolacaktır. Oradan başlayıp mirasları hak sahiplerine dağıtacağım ve talimatlarımı oradaki insanlara bildirip hayata geçireceğim. Ardından da vilayetleri dolaşıp onlara emirlerimi ileteceğim." Ömer, 16 yılında iki ve 17 yılında iki kere olmak üzere Şam'a dört kere gitti. Bunlardan son iki ziyaretinden birincisinde Şam'a giremedi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Bekir b. Vâil'den naklen Muhammed b. Müslim'in şöyle dediğini yazdı:

Resulullah (sav.) şöyle buyurdu: "Hafıza on kısma ayrıldı. Bunun dokuz kısmı Türklere bir kısmı da sair insanlara verildi. Cimrilik de on kısma bölündü. Bunun dokuz kısmı Farslarda bir kısmı da sair insanlara verildi. Cömertlik de on kısma [60] ayrıldı. Bunun dokuz kısmı Sudan'a geri kalan bir kısmı diğer insanlara verildi. Şehvet de on kısma ayrıldı. Bunun dokuz kısmı Hind'e verilirken geri kalan bir kısmı sair insanlara verildi. Hayâ da on bölüme ayrıldı dokuz payı kadınlara bir payı da diğer insanlara verildi. Haset de on kısma ayrıldı. Dokuz payı Araplara kalan bir kısmı sair insanlara verildi. Kibir de ona ayrıldı. Dokuz kısmı Rumlara bir kısmı da diğer insanlara verildi."

* * *

Amevâs vebasının hangi yılda vuku bulduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. İbn Humeyd bize Seleme'den naklen İbn İshâk'ın şöyle dediğini yazdı: Sonra hicretin 18. yılı girdi. Bu yıl içinde Amevâs vebası vuku buldu. İnsanlar âdeta helak oldular. Müslümanların komutanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Muâz b. Cebel, Yezîd b. Ebî Süfyân, Hâris b. Hişâm, Süheyl b. Amr, Utbe b. Süheyl ve insanların ileri gelenleri hayatlarını kaybettiler.

Ahmed b. Sâbit er-Râzî bana İshâk b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den şöyle dediğini anlattı:

Amevâs ve Câbiye vebası 18 yılında vuku buldu.

İbn Humeyd bize Seleme, Muhammed b. İshâk, Şu'be b. el-Haccâc, Muhârik b. Abdullah el-Becelî ve Târık b. Şihâb el-Becelî'den şöyle dediğini anlattı:

Kûfe'deki evinde sohbet etmek üzere Ebû Mûsâ'ya gittik. Oturduğumuzda bize: Acele edip ayrılmanızda bir beis yoktur. Zira evde bu vebaya yakalanmış bir kişi vardır. Bu veba son buluncaya kadar bu beldeden çıkıp ülkenizin geniş bölgelerinde gezintiye çıkmanızda bir beis yoktur. Size bu konuda neden sakınmanın uygun olup olmadığını söyleyeyim. Kişi burada kalsam ölürüm, diye çıkarsa ya da burada kalmaya devam edip de bu hastalığa yakalanınca çıksaydım başıma bunlar gelmezdi, demesi sakıncalıdır. Ancak böyle bir anlayışla çıkmayanın çıkmasında ve uzaklaşmasında bir beis yoktur. Amevâs vebası

yayıldığında Şam'da Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın maiyetindeydim.
[61] Hastalık şiddetlenince Ömer durumdan haberdar oldu. Ömer, Ebû Ubeyde'ye yazarak onu oradan uzaklaştırmak istedi. "Selamün aleyk. Seninle şifahi olarak görüşmek ihtiyacında olduğum bir mesele var. Bu mektubumu okur okumaz bana gel!" dedi. Ebû Ubeyde, Ömer'in kendisini vebadan uzaklaştırmak istediğini anladı ve "Allah, Müminlerin Emîri'ni bağışlasın," dedi. Ona şöyle yazdı: "Ey Müminlerin Emîri! Bana olan işini anladım. Ben Müslüman askerlerin başında bulunuyorum. Kendimi onlardan ayırmak istemiyorum. Allah benim ve onların hakkında hükmünü verinceye kadar onlardan ayrılmayı düşünmüyorum. Ey Müminlerin Emîri! Beni bu hususta kararından muaf tut ve askerlerimle baş başa bırak." Ömer mektubu okuyunca ağladı. İnsanlar: "Ey Müminlerin Emîri! Ebû Ubeyde öldü mü?" dediler. Ömer: "Hayır, ama muhtemelen ölecek," dedi. Sonra Ömer şöyle yazdı: "Selamün aleyk. Orduyu havası ağır bir bölgede konuşlandırdın. Askeri havası temiz ve havadar bir yere naklet." Ömer'in mektubu ona ulaşınca beni çağırıp: "Ey Ebû Mûsâ! Müminlerin Emîri'nin bize mektubu var. Çık da bize bir yer bul, insanları alıp getireyim," dedi. Bunun üzerine yola çıkmak üzere eve gittim. Eşimin hastalığa yakalandığını gördüm. Tekrar Ebû Ubeyde'nin yanına döndüm ve ona: "Vallahi aileme bir şeyler olmuş," dedim. Ebû Ubeyde: "Her hâlde eşin hastalandı," dedi. "Evet," dedim. Bunun üzerine devesinin yolculuk için hazırlanmasını istedi. Binmek için ayağını üzengiye takınca hastalığa yakalandığını fark etti ve "Vallahi hastalığa yakalanmışım," dedi. Ancak orduyla birlikte Câbiye'ye geçti. Hastalık burada son buldu.

İbn Humeyd bize Seleme, Muhammed b. İshâk, Ebân b. Sâlih, Şehr b. Havşeb el-Eş'arî ve –Amevâs vebasına şahit olan ve babasından sonra annesine bakan– Râbe adında bir zattan naklen şöyle dediğini anlattı:

Hastalık şiddetlenince Ebû Ubeyde insanlara şöyle hitap etti: "Ey insanlar! Bu hastalık sizin için bir rahmet olup Peygamberiniz Muhammed'in (sav.) hakkınızdaki duasının bir sonucu ve içinizdeki salih insanların sizden önce ölümünün vesilesidir. Ebû Ubeyde Allah'tan diler ki bu hastalıktan bir
[62] nasibi olsun." Bunun üzerine hastalığa yakalandı ve vefat etti.

Ondan sonra Muâz b. Cebel insanların başına getirildi. Ravi dedi: O da insanlara şöyle hitap etti: "Bu hastalık Rabbinizin bir rahmeti, Peygamberinizin duasının sonucu ve salih insanların sizden önce ölümünün bir vesilesidir. Muâz Allah'tan diler ki ailesinin bundan bir nasibi olsun." Bunun üzerine oğlu Abdurrahman b. Muâz bu hastalığa yakalandı ve vefat etti. Akabinde Muâz kendisi için aynı duada bulundu. Bunun üzerine hastalık avucuna bulaştı. Onu, avucuna bakıp kendi elini öptüğünü ve "Senden sonra dünyada bir nasibimin olmasını arzu etmiyorum," dediğini gördüm. Muâz ölünce insanların başına Amr b. el-Âs getirildi. O da insanlara şöyle hitap etti: "Ey insanlar! Bu hastalık ortaya çıkınca ateşin tutuşması gibi tutuşur. Dağlara çekilerek ondan korunmaya çalışın." Bunun üzerine Ebû Vâile el-Hüzelî şöyle dedi: "Vallahi Resulullah'a (sav.) refakat ederken sen bu eşeğimden daha kötüydün." Amr: "Vallahi senin sözlerine cevap vermeyeceğim. Vallahi bu hastalığın bulunduğu yere mıhlanıp kalmayacağız," dedi ve yola çıkarak insanlar da ona uydu ve dağıldılar. Allah onların üzerinden hastalığı kaldırdı. Amr b. el-Âs'ın bu görüşü Ömer'e haber verildi. Vallahi Ömer onu reddetmedi.

İbn Humeyd bize Seleme, Muhammed b. İshâk, bir zat ve Ebû Kilâbe Abdullah b. Zeyd el-Cermî'den şöyle nakletti: Abdullah şöyle diyordu:

Ebû Ubeyde ve Muâz b. Cebel'in söz konusu sözleri söylediklerini haber aldım. Kendi kendime, Resulullah (sav.) ümmetine nasıl bu şekilde bedduada bulunur? diye düşünürdüm. Ancak doğruluğundan şüphe etmediğim bir zat bana bu sözü Resulullah'tan (sav.) işittiğini nakletti. Şöyle dedi: Cebrail (as.) ona geldi ve "Ümmetinin helaki savaş ve vebayla olacak," dedi. Bunun üzerine Resulullah (sav.): "Allah'ım (illa olacaksa savaşla değil) vebayla olsun," buyurdu. Böylece Ebû Ubeyde ve Muâz'ın söyledikleri sözlerin doğru olduğuna kanaat getirdim.

İbn Humeyd bize Seleme'den naklen Muhammed b. İshâk'ın şöyle dediğini anlattı:

Ömer; Ebû Ubeyde ve Yezîd b. Ebî Süfyân'ın vebaya yakalanıp vefat ettiklerini duyunca Muâviye b. Ebî Süfyân'ı Şam or-

dusunun başına getirdi ve oranın haracından sorumlu tuttu. Şürahbîl b. Hasene'yi de Ürdün'deki ordunun başına getirdi ve haracından sorumlu kıldı.

Seyf'e gelince o, Amevâs vebasının 17 yılında vuku bulduğunu söyledi.

[63] Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen kendi senedleriyle Ebû Osman, Ebû Hârise ve Rebî'den şöyle dediklerini yazdı:

Bu veba –Amevâs vebası– benzeri görülmemiş çapta ölümlere sebep oldu. Öyle ki düşman bu hastalığa sevinip ümit bağlarken Müslümanları korkuttu. Ölümleri çoktu ve uzun sürdü. Aylarca sürdü ve insanlar çok uzun sürdüğünden dem vurup durdular.

Serî bana Şuayb, Seyf, Abdullah b. Saîd ve Ebû Saîd'den şöyle dediğini yazdı:

Bu veba sebebiyle Basra feci ölümlere maruz kaldı. Hatta Benî Temîm'den bir adamın biricik bir küçük oğlu vardı. Acem kölesiyle onu merkebe bindirerek Sefevân'a gönderdi. Kendisi de onlara yetişecekti. Gecenin son demlerinde yola çıktılar. Akabinde de onların peşinden çıktı, Sefevân'a yaklaşmışlardı. Temîmli adam da onlara yaklaşmıştı. Köle yüksek sesle şu beyitleri dillendirdi:

Eşekle yola çıksalar da, alnında beyaz leke bulunun koşu atla çıksalar da Allah'ı âciz bırakamazlar.

Ölüm bazen bulaşıcı hastalığın önüne geçer.

Temîmli adam onlara yetişinceye kadar ses çıkarmadı. Kölesi ve küçük çocuğu olduklarını görünce kölesine: "Sen ne dedin?" diye sordu. Kölesi: "Ben de bilmiyorum," dedi. Temîmli ona: "Dön," dedi. Bunu üzerine küçük çocuğu geri döndürdü. Aslında adam bir işaret gördüğünü anlamıştı.

Ravi dedi: Bir adam vebaya yakalandıktan sonra vebanın bulunduğu bir yere gitmekte tereddüt edince Acem kölesi ona şöyle seslendi:

Ey hüzünlü adam, hüzünlenme. Zira kaderinde hummaya yakalanmak varsa ona mutlaka yakalanırsın.

* * *

Bu yıl –17– içinde Ömer, Şam'a son kez çıktı. Seyf'in rivayetine göre Ömer bir daha Şam'a gitmedi. İbn İshâk'a gelince daha önce bahsi geçti.

Seyf'in bu konuda ve Ömer'in bu seferinde Müslümanların menfaatlerine dönük icraatı hakkındaki rivayeti şöyledir:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Osman, Ebû Hârise ve Rebî'in şöyle dediklerini yazdı:

Ömer yola çıktı ve Medine'de Ali'yi vekil olarak bıraktı. Yanına sahabileri de götürdü. Süratle yol alıyorlardı. Ömer, Eyle [64] güzergâhını izliyordu. Eyle'ye yaklaşınca yoldan saptı ve kölesi de onu izledi. Sonra ihtiyaç gidermek için bineğinden indi, kölesinin devesine bindi. Semerinin üzerinde ters çevrilmiş bir kürk vardı. Bineğini de kölesine verdi. Karşılamaya ilk gelenler: "Müminlerin Emîri nerede?" diye sordular. Ömer, kendini kastederek: "Önünüzde," diye cevap verdi. Karşılayanlar öne geçerek onları Eyle'ye kadar götürdüler. Ömer burada konakladı. Karşılamada bulunacak olanlara: "Müminlerin Emîri, Eyle'ye geçti ve orada konakladı," denildi. Bunun üzerine onlar yanına gittiler.

Serî bana Şuayb, Seyf, Hişâm b. Urve ve babasından şöyle dediğini yazdı:

Ömer b. el-Hattâb yanında Muhacir ve Ensar olduğu hâlde Eyle'ye girince uzun yolculuğun etkisiyle arkası yırtılmış pamuklu kumaştan yapılmış elbisesini piskoposa vererek: "Bunu yıkayın ve yamalayın," dedi. Piskopos elbiseyi yamaladı ve onun gibi bir elbise dikerek ona götürdü. Ömer: "Bu nedir?" dedi. Piskopos: "Bu senin elbisendir. Onu yıkadım ve yamaladım. Bu diğer elbise de benim sana hediyemdir," dedi. Ömer elbiseye göz attı ve ona dokundu. Ardından da kendi elbisesini giydi ve diğer elbiseyi piskoposa vererek: "Bu elbise daha çok ter çeker," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Atıyye, Hilâl ve Râfi' b. Ömer'den şöyle dediğini yazdı:

Câbiye'de Abbâs'ın Ömer'e şöyle dediğini işittim: Dört şey var ki bunları yapan adaleti gözetmiş olur: Mal konusunda emanete riayet etmek, paylaşımda eşitliği gözetmek, vaadine sadık olmak ve ayıplardan sakınmak. Kendini ve aileni temiz tut.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen kendi senedleriyle Ebû Osman, Rebî' ve Ebû Hârise'nin şöyle dediklerini yazdı:

Ömer erzakı taksim etti. Kış ve yaz ikamet yerlerini isimlendirdi. Şam diyarının giriş ve çıkış yerlerini ve askerî merkezleri belirledi. Bölgede inceleme gezilerinde bulundu. Bütün yerleşim merkezlerinde idari işleri yoluna koydu. Abdullah b. Kays'ı yerleşim merkezlerinin sahillerinden sorumlu
[65] kıldı. Şürahbîl'i azletti ve Muâviye'ye emîrlik görevi verdi. Ebû Ubeyde'yi komutanlığa, Hâlid b. Velîd'i de yardımcılığına getirdi. Şürahbîl ona: "Ey Müminlerin Emîri! Bana kızdığın için mi azlettin?" dedi. Ömer: "Hayır, sen arzu ettiğim gibisin. Ancak daha güçlü bir adam olsun istedim," dedi. Şürahbîl: "Tamam. Ancak insanlara karşı beni tezkiye et. Beni dışlamasınlar," dedi. Bunun üzerine Ömer ayağa kalktı ve "Ey insanlar! Vallahi ona kızdığım için Şürahbîl'i azletmedim. Ancak ben onun yerinde ondan daha güçlü bir adam bulunsun istedim," dedi. Ömer, el-Ehrâ'ya Amr b. Abese'yi tayin etti ve her şeye isim verdikten sonra insanlara veda etti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Damre, Ebû Amr, el-Müstevrid ve Adî b. Süheyl'in şöyle dediğini yazdı:

Ömer, Şam diyarındaki açık ve gedikleri kapatıp işleri yoluna koyduktan sonra mirasları taksim etti. Mirasta hakkı olanlara haklarını verdi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Mücâlid ve eş-Şa'bî'den naklen şöyle yazdı:

Hâris b. Hişâm yakınlarından yetmiş kişiyle çıkmıştı. Ancak onlardan yalnızca dört kişi döndü. Bunun üzerine Muhâcir b. Hâlid b. Velîd şöyle dedi:

Kim Şam diyarında ikamet ederse oradaki ikameti daim olur. Şam bizi helak etmese bile bizi zora sokar.

Benî Reyta'yı helak etti. Onlardan daha bıyıkları taze olan yirmi atlıyı helak etti.

Onların amca oğullarından da o kadar helak oldu. Hayret edenler bundan dolayı hayretler içinde kaldı.

Ölümleri savaşla ve vebayla oldu. Kâtip kaderimizi böyle yazdı.

Ravi dedi: Ömer, zilhicce ayında Şam'dan Medine'ye döndü. Dönmeye karar verince insanlara hitap etti: Allah'a hamd

ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Bilesiniz ki başınıza idareciler getirdim. Allah'ın bana yüklediği sorumlulukla üzerime düşen görevleri ifa ettim. Allah'ın izniyle feyinizi, evlerinizi ve gazalardan doğan haklarınızı size taksim ettik. Elinizde olan şeyleri ulaştırılması gereken yerlere ulaştırdık. Sizin için ordular kurduk. Giriş ve çıkış yerlerini emniyet altına aldık. Sizi iskân ettik. Feyiniz yettiği kadar ve Şam'ınızda savaşlarınızla kazandıklarınızla sizin geçiminizi iyileştirdik. Erzakınızı belirledik. Atiyyelerinizi size verdik. Erzakınızı ve ganimetlerden [66] paylarınızı size ulaştırdık. Kim bir şey biliyorsa onu bize tebliğ etsin, inşallah onun gereğini yaparız. Kuvvet ve kudret Allah'tandır." Namaz vakti girmişti. İnsanlar ona: "Bilâl'e söylesen de ezan okusa," dediler. Ömer ona ezan okumasını söyledi. Bilâl ezanı okuyunca Resulullah (sav.) dönemine şahit olan herkes sakalını ıslatıncaya kadar gözyaşı döktü. Ömer, en çok gözyaşı dökeniydi. Resulullah dönemine şahit olmayanlar da onların ağlayışına ve Resulullah'ı (sav.) anmasına ağladı.

* * *

Hâlid b. Velîd'in Azli

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Osman ve Ebû Hârise'nin şöyle dediklerini yazdı:

Hâlid'in Kınnesrîn'deki görevi, gazaya çıkıp da ele geçirdiği ganimetleri taksim etmesine kadar sürdü.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Ebü'l-Mücâlid'den benzer bir rivayeti yazılı olarak nakletti. Raviler dedi: Ömer, Hâlid'in hamama girip hamam otuyla (ya da kıl döken bir nevi ilaç) yıkandıktan sonra şarapla yoğrulmuş aspur macunuyla vücudunu ovaladığını haber aldı. Bunun üzerine ona şöyle yazdı: Senin vücudunu şarapla ovaladığını haber aldım. Oysa Allah günahın zahirini ve bâtınını haram kıldığı gibi şarabın zahirini de bâtınını da haram kılmıştır. Yıkanmayıncaya kadar şaraba dokunulmasını da haram kılmıştır. Bu sebeple vücudunuza sürmeyin. Zira necasettir. Yaptıysanız bir daha yapmayın.

Bunun üzerine Hâlid ona şöyle yazdı: "Biz onu dönüştürdük. Bir temizlik maddesi hâline geldi." Bunun üzerine Ömer

ona şöyle yazdı: "Sanırım Mugîre ailesi cefayla imtihan oldular. Allah sizi cefa üzere öldürmesin." Bu mesaj Hâlid'e ulaştı.

* * *

Seyf'in üstatlarından rivayet ettiğine göre Hâlid b. Velîd ve İyâz b. Ganm bu yıl –17– içinde Rum diyarında sefere çıktılar.

[67] Bu rivayet şöyledir:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Osman, Ebû Hârise ve Mühelleb'in şöyle dediklerini yazdı:

Hâlid ve İyâz, 17 yılında Rum diyarında sefere çıktılar. Bu seferde çok miktarda ganimetler elde ettiler. İkili, Ömer Medine'ye dönünce Câbiye'den sefere çıkmışlardı. Bu sırada Ebû Ubeyde, Humus'ta Hâlid de onun yardımcısı olarak Kınnesrîn'de bulunuyordu. Dımaşk'ta Yezîd b. Ebî Süfyân, Ürdün'de Muâviye b. Ebî Süfyân, Filistin'de Alkame b. Mücezziz, el-Ehrâ'da Amr b. Abese, Sevâhil'de Abdullah b. Kays ve diğer bölgelerin hepsinde görev yapan amiller vardı. İşte o gün bu gündür Şam, Mısır ve Irak merkezleri varlığını sürdürmüş ve bu bölgeler birbirlerinin sınır ve yetkilerini aşmamışlardır. Bunlardan küfre meyledenler ise müdahalelere maruz kalmışlar ve bu sebeple sınır değişikliği olmuştur. Bu durum 17 yılında düzene kavuşmuştur.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebü'l-Mücâlid, Ebû Osman, Rebî' ve Ebû Hârise'nin şöyle dediklerini yazdı:

Hâlid bu seferden dönüp de bu yaz seferinin önemli kazançlara yol açtığı insanlar tarafından haber alınınca bazı şahsiyetler Hâlid'den yardım talebiyle ona yöneldiler. Bunlardan el-Eş'as b. Kays, Kınnesrîn'de Hâlid'den yardım talebinde bulundu. Hâlid ona on bin dirhem verdi. Ömer, Hâlid'in icraatından haberdardı. Ona Irak'tan çıkanlarla Şam diyarında mali destek alanlar yazıldı. Bunun üzerine posta görevlisini çağırdı ve ona Ebû Ubeyde'ye ulaştırması için bir mektup verdi. Mektupta Ebû Ubeyde'ye emir vererek Hâlid'i alıkoyup el-Eş'as'a verdiği yardımın kaynağını açıklayıncaya ve kendi malından mı, yoksa elde ettiği ganimetten mi verdiğini bildirinceye kadar onu sarığıyla bağlamasını ve başlığını almasını

istedi. Eğer elde ettiği bir ganimetten verdiğini iddia ederse bu bir ihanettir. Malından verdiğini söylerse bu da bir israftır. Ama her iki durumda da onu azlet ve bölgesini kendine bağla. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, Hâlid'e yazarak kendisine gelmesini söyledi. Hâlid, Ebû Ubeyde'ye gitti. Ebû Ubeyde insanları topladı ve minbere çıktı. Bu sırada posta görevlisi ayağa kalktı ve şöyle sordu: "Ey Hâlid! Bu atiyyeyi malından mı verdin yoksa elde ettiğin bir ganimetten mi verdin?" Hâlid cevap vermeyince aynı soruyu tekrar ve tekrar sordu. Ebû Ubeyde ise sesini çıkarmıyordu. Bunun üzerine Bilâl ayağa kalktı ve "Müminlerin Emîri senin hakkında şöyle hüküm verdi," dedi ve onun sarığını alıp onu bağladı. Ona: "Söyle, malından mı yoksa ele geçirdiğin bir ganimetten mi verdin?" dedi. Hâlid: "Malımdan verdim," dedi. Bunun üzerine onu serbest bıraktı ve başlığını ona iade ederek kendi eliyle sarığını sardı ve şöyle dedi: "İdarecilerimizin sözünü dinler ve onlara itaat ederiz. Büyüklerimizi yüceltir ve onlara hizmet ederiz." Raviler dedi: Hâlid bu arada ne durumda olduğunu, görevinden azledilip azledilmediğini bilemiyordu. Ebû Ubeyde henüz ona azledil- [68]
diğini bildirmemişti. Nitekim iş uzayınca Ömer olup biteni tahmin etti ve ona yazarak kendisine gelmesini söyledi. Hâlid, Ebû Ubeyde'ye gitti ve ona: "Allah seni bağışlasın. Ne yapmak istedin? Durumu benden sakladın. Oysa ben bunu daha önce öğrenmeliydim," dedi. Ebû Ubeyde: "Mümkün olduğu kadar seni üzmek istemedim. Zira bu durumun seni üzeceğini biliyordum," dedi. Bunun üzerine Hâlid Kınnesrîn'e döndü ve emri altındaki insanlara hitap ederek onlara veda etti ve sabır gösterdi. Ardından Humus'a geçti ve onlara hitap ederek veda etti. Akabinde de Medine'ye doğru yola çıktı. Medine'ye varınca Ömer'e gitti ve ona serzenişte bulunarak: "Ey Ömer! Seni Müslümanlara şikâyet ettim. Allah'a yemin ederim ki hakkımda güzel davranmıyorsun," dedi. Ömer: "Bu servet nereden?" diye sordu. Hâlid: "Ganimetlerden ve hisselerimden. Altmış binin üzerindeki senin olsun," dedi. Bunun üzerine Ömer malını değerlendirdi. Neticede yirmi binini aldı ve beytülmâle aktardı. Sonra dedi ki: "Ey Hâlid! Vallahi sen yanımda kıymet-

lisin ve seni seviyorum. Bugünden sonra herhangi bir şey için beni eleştirmeyeceksin."

Serî bana Şuayb, Seyf, Abdullah b. el-Müstevrid, babası ve Adî b. Süheyl'den şöyle dediğini yazdı:

Ömer vilayetlere şöyle yazdı: Hâlid'e kızdığım için veya onun bir hıyaneti sebebiyle azletmedim. Belki insanlar ona çok meftun oldular. Korktum ki başarıları hep ona isnat edecekler ve bu yüzden de fitneye düşecekler. İstedim ki zaferleri ihsan edenin Allah olduğunu görsünler ve fitneye maruz kalmasınlar.

Serî bana Şuayb, Seyf, Mübeşşir ve Sâlim'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Hâlid, Ömer'in yanına varınca Ömer şöyle dedi:

Öyle işler yaptın ki hiç kimse senin yaptıkların gibisini yapamadı. Ancak asıl yapan insanlar değil Allah'tır!

Ömer onun malının bir kısmını aldı. Sonra da telafi ederek onun itibarını korumak için söz konusu mektubunu yazdı.

* * *

Mescid-i Harâm'ın İmarı

Mescid-i Harâm'ın Yenilenmesi ve Genişletilmesi

Vâkıdî'nin rivayetine göre bu yıl –17– içinde Ömer umre ziyaretinde bulundu ve Mescid-i Harâm'ı yeniden bina ederek genişletti. Mekke'de yirmi gün ikamet etti. Bu amaç için evlerini satmak istemeyenlerin evlerini yıktırdı ve yıktırdığı evlerinin bedelini onlar alıncaya kadar beytülmâle yatırdı.

[69] Ravi dedi: Ömer, receb ayında umre ziyaretini gerçekleştirdi. Bu seyahatinde Medine'de Zeyd b. Sâbit'i vekil bıraktı.

Vâkıdî dedi: Ömer bu umre ziyaretinde Harem'in taş kaidelerinin yenilenmesini emretti. Bu iş için de Mahreme b. Nevfel, Ezher b. Abdi Avf, Huveytıb b. Abduluzzâ ve Saîd b. Yerbû'u görevlendirdi.

Vâkıdî dedi: Kesîr b. Abdullah el-Müzenî bana babası ve dedesinden naklen şöyle dediğini anlattı:

17 yılında umre ziyareti için Ömer'in maiyetinde Mekke'ye gittik. Yoldan geçerken su kuyularının çevresinde bulunanlar

Mekke ile Medine arasında ev inşa etmek için ondan izin istediler. Nitekim daha önce burada meskenler yoktu. Ömer onlara izin verdi ancak yolcuların öncelikli olarak su ve gölgeden istifade etmeleri şartını koştu.

* * *

Vâkıdî dedi: Bu yıl içinde Ömer, Ümmü Külsûm bint Ali b. Ebî Tâlib –Resulullah'ın (sav.) kızı Fâtıma'nın kızıdır– ile evlendi ve zilkade ayında onunla zifafa girdi.

Basra Valiliği

Mugîre'nin Basra Valiliğinde Azli ve Yerine Ebû Mûsâ'nın Tayin Edilmesi

Vâkıdî dedi: Bu yıl içinde Ömer, Ebû Mûsâ'yı Basra valiliğine tayin etti. Ömer ona emir vererek rebîülevvel ayında Mugîre'yi kendisine yollamasını istedi. Ma'mer'in bana Zührî ve İbnü'l-Müseyyeb'den naklettiğine göre Ebû Bekre, Şibl b. Ma'bed el-Becelî, Nâfi' b. Kelede ve Ziyâd adındaki şahitler Mugîre'nin aleyhinde şahitlik yaptılar.

Ravi dedi: Muhammed b. Ya'kûb b. Utbe bana babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Mugîre, Ümmü Cemîl adındaki kadınla arada sırada buluşuyordu. Bu kadın Benî Hilâl'dendi. Haccâc b. Ubeyd adındaki Sakîfli kocası daha önce ölmüştü. Mugîre onunla buluşuyordu. Basra ehli bunları duydu ve büyük bir hata olduğuna inandı. Bir gün Mugîre çıktı ve ona gitti. Durumu izleyenler kadını tarassut altında tutmuşlardı. Olaya şahit olanlar perdeyi kaldırdılar ve onunla temas hâlinde olduğunu tespit ettiler. Ardından Ebû Bekre, Ömer'e gitti. Ömer arada bir perde olmasına rağmen sesinden onu tanıdı. Ona: "Ebû Bekre misin?" dedi. Ebû Bekre: "Evet," dedi. Ömer: "Kötü bir şey için gelmişsin," dedi. Ebû Bekre: "Mugîre benim gelmeme sebep oldu," dedi ve ona olayı anlattı. Bunun üzerine Ömer, Ebû Mûsâ'yı vali olarak gönderdi ve Mugîre'yi ona yollamasını istedi. Mugîre, Ebû [70]
Mûsâ'ya Akîle'yi hediye ederek: "Onu sana uygun gördüm," dedi. Ebû Mûsâ, Mugîre'yi Ömer'e gönderdi.

Vâkıdî dedi: Abdurrahman b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm bana babası ve Mâlik b. Evs b. el-Hadesân'dan şöyle dediğini anlattı:

Mugîre huzuruna getirilince Ömer'in huzurunda bulunuyordum. Mugîre, Benî Mürre'den bir kadınla evlenmişti. Ömer ona: "Kalbin boş, cinsel arzuların azgındır." Ömer'in kadın hakkında sorular sorduğuna şahit oldum. Mugîre: "er-Raktâ adında olup kocası Sakîfli Benî Hilâl'dendir," dedi.

* * *

Ebû Ca'fer dedi: Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen kendi senedleriyle Muhammed, Talha, Mühelleb ve Amr'ın şöyle dediklerini yazdı:

Ebû Bekre'nin Mugîre aleyhine şahitlik yapmasının sebebi ve ikili arasında cereyan eden hadise şöyledir: Mugîre ona takılıyordu. O da her işinde Mugîre ile zıtlaşıyordu. Her ikisi Basra'da ikamet ediyorlardı. İkisi komşuydu ve aralarında yol geçiyordu. Evlerinde karşılıklı iki oturma odaları vardı. İkisinin de karşılıklı pencereleri vardı. Ebû Bekre'nin oturma odasında sohbet etmek üzere bazı kişiler oturuyordu. Derken rüzgârın esmesiyle pencere açıldı. Ebû Bekre pencereyi kapatmak için kalkmıştı ki Mugîre'nin penceresi de rüzgârın etkisiyle açılmış olduğunu ve Mugîre'nin bir kadının bacakları arasında olduğunu gördü. Bunun üzerine Ebû Bekre odasındaki gruba: "Gelin bakın," dedi. Kalkıp baktılar ve "Bu kadın kimdir?" dediler. Ebû Bekre: "Efkam'ın kızı Ümmü Cemîl'dir," dedi. Kadın Benî Âmir b. Sa'sa'dandı ve Mugîre ile ilişkisi vardı. Aynı zamanda emîr ve eşrafla da ilişkisi vardı. Nitekim o zaman bazı kadınların bu tür ilişkileri vardı. Adamlar: "Onların arkalarını gördük ancak yüzlerini görmedik," dediler. Sonra kadın ayağa kalktığında sustular. Mugîre namazı kıldırmak için çıkınca Ebû Bekre namazı kıldırmasına engel oldu: "Bize kıldıramazsın," dedi. Konuyu Ömer'e yazdılar ve bu konuda yazışmalar oldu. Ardından Ömer, Ebû Mûsâ'ya haber göndererek: "Seni vali tayin ediyorum. Seni şeytanın yumurtlayıp yavruladığı bir yere gönderiyorum. Bildiklerine bağlı kal. Değişme. Aksi takdirde Allah senin yerine başkalarını geçirecektir," diye tavsiyede bulundu. Ebû Mûsâ: "Ey Müminlerin
[71] Emîri! Muhacir ve Ensardan bazı sahabeyle bana destek ver.

Ben onları bu ümmette yemekteki tuz gibi görüyorum. Onlar olmadan olmaz," dedi. Ömer: "Dilediklerini yanına al," dedi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ yanına yirmi dokuz sahabeyi aldı. Bunlar arasında Enes b. Mâlik, İmrân b. Husayn ve Hişâm b. Âmir de vardı. Ebû Mûsâ maiyetindekilerle yola çıktı ve Mirbed'e kadar giderek burada konakladı. Mugîre, Ebû Mûsâ'nın Mirbed'de konakladığını haber alınca: "Vallahi Ebû Mûsâ ne ziyaret ne de ticaret için geldi. O emîr olarak geldi," dedi. Derken Ebû Mûsâ yanlarına geldi ve Mugîre'ye Ömer'in mektubunu verdi. Mektup son derece veciz yazılmıştı. Dört cümleden ibaretti. Azletti, tenkit etti, dönmesi için acele etmesini istedi ve Ebû Mûsâ'yı valiliğe getirdi. Şöyle dedi: "Vahim bir olayı haber aldım. Bunun üzerine Ebû Mûsâ'yı emîr olarak gönderdim. Görevi ona devret ve acilen gel." Basra ehline hitaben şöyle yazdı: Zayıfın hakkını güçlüden almak, düşmanlarınızla savaşmak, zimmetinizi korumak, feyinizin hesap işlerini yapmak ve onu aranızda taksim etmek ve yollarınızı sizin için temizlemek üzere Ebû Mûsâ'yı emîr olarak size gönderdim.

Mugîre, Ebû Mûsâ'ya Akîle adında Tâifli genç ve güzel bir cariyeyi hediye ederek: "Onu sana uygun gördüm," dedi. Ardından Mugîre, Ebû Bekre, Nâfi' b. Kelede, Ziyâd ve Şibl b. Ma'bed el-Becelî, Medine'ye gitmek üzere yola çıktılar. Ömer onları bir araya getirdi. Mugîre dedi ki: "Bu kullara sor. Beni nasıl gördüler? Yüzüm onlara dönük müydü, yoksa arkam mı onlara dönüktü? Yüzüm onlara dönük idiyse nasıl kendimi örtmedim. Arkam onlara dönük idiyse eşimle birlikte olduğum bir hâlde bizi izlemeyi nasıl caiz gördüler? Vallahi zevcemle birlikteydim. Zevcem söz konusu kadına benzemektedir." Ömer şahitlerden Ebû Bekre'yi dinlemekle başladı. Ebû Bekre: "Mugîre'yi Ümmü Cemîl'in bacakları arasında gördüm, uzvunu sürme torbasındaki sürme mili gibi sokup çıkardığını gördüm," dedi. Ömer: "Onları nasıl gördün?" dedi. "Onları arkadan gördüm," dedi. Ömer: "Öyleyse kadının başını nasıl gördün?" dedi. Ebû Bekre: "Başıyla yana meylediyordu," dedi. Arkasından Şibl b. Ma'bed'i çağırdı. O da aynı şekilde şahitlik yaptı. Ömer ona: "Arkadan mı önden mi onları gördün?" diye

[72] sordu. Şibl b. Ma'bed: "Onları önden gördüm," dedi. Nâfi' de Ebû Bekre gibi şahitlik yaptı. Ancak Ziyâd onlar gibi şahitlik yapmadı. Şöyle dedi: "Mugîre'yi bir kadının bacakları arasında gördüm. Kınalı ve sallanan iki ayak gördüm. Arkaları açıktaydı. Şiddetli bir soluk alma verme sesi işittim." Ömer: "Milin sürme torbasındaki durumu gibi bir şey gördün mü?" diye sordu. Ziyâd: "Hayır," dedi. Ömer: "Kadını tanıdın mı?" dedi. Ziyâd: "Hayır," dedi. Ömer: "O hâlde çekil," dedi. Diğer üç şahide seksen değnek vurdu ve şu ayeti okudu: "*Madem ki şahitleri getirmediler, öyleyse Allah nezdinde yalancıdırlar!*"[7] Mugîre şöyle dedi: "Bu kullardan sadrıma şifa ver," dedi. Ömer: "Sus! Allah sesini kessin. Vallahi şahitler tamamlansaydı seni taşlarınla recmedecektim," dedi.

* * *

Ahvaz, Menâzir ve Nehr Tira'nın Fethi

Bu yıl –17– içinde Sûkü'l-Ahvaz, Menâzir ve Nehr Tira fethedildi. Kimi raviler bu görüşü savunurken kimileri de bu yerlerin 16 yılında fethedildiklerini savunmuştur.

Bu yerlerin fethedilmesinin sebepleri ve kimler tarafından fethedildiklerine dair rivayetler:

Serî bana Şuayb ve Seyf b. Amr'dan naklen Muhammed, Talha, Mühelleb ve Amr'ın şöyle dediklerini yazdı:

Hürmüzân, Farsların belli başlı Büyûtât-ı Seb'a'dan[8] biriydi. Onun milleti Mihrecan Kazek ve Ahvaz bölgesinde yaşıyorlardı. Bunlar diğer Fars sülaleleri içinde ayrı bir konuma sahipti. Hürmüzân, Kādisiye Savaşında hezimete uğrayınca kendi milletine yöneldi ve onların başına geçerek onlarla onlara kasteden düşmanlarıyla savaştı. Bu sebeple Hürmüzân, Menâzir ve Nehr Tira beldelerinden Meysân ve Destimeysân'a iki yönden saldırı ve baskınlar düzenliyordu. Bunun üzerine Utbe b. Gazvân, Sa'd'dan yardım talebinde bulundu. Sa'd ona Nuaym b. Mukarrin ve Nuaym b. Mes'ûd'u gönderdi ve onlara Yukarı

7 Nûr, 24/33.

8 Yedi büyük hane veya sülale anlamında kullanılan *büyûtât*, ev anlamına gelen *beyt*in çoğuludur. Beytten maksat, sülaledir. (çev.)

Meysân ve Destimeysân'a gitmelerini emretti. Böylece Meysân ve Destimeysân ile Nehr Tira arasında konuşlandılar. Utbe b. Gazvân Sülmâ b. el-Kayn ve Harmele b. Müreyta –her iki zat Resulullah (sav.) ile hicret eden iki sahabe olup Benî Adevîyye b. Hanzale'dendiler– da Meysân ve Destimeysân sınırlarında konuşlandılar. Bunlar da bu iki beldeyle Menâzir arasında konuşlanmış oldular. Akabinde Benî el-Ami'yi davet ettiler. Onlara Gâlib el-Vâilî ve Küleyb b. Vâil el-Küleybî davete icabetle yanlarına gittiler. İkili Nuaym b. Mukarrin ve Nuaym b. Mes'ûd'un yanından Sülmâ ve Harmele'nin tarafına geçtiler. Onlara: "Siz aşirettensiniz. Sizin terekeniz yoktur. Falanca gün olunca Hürmüzân'a karşı harekete geçin. Birimiz Menâzir'de birimiz de Nehr Tira'da başkaldıracağız ve savaşçılarını öldürdükten sonra size katılacağız. İnşallah Hürmüzân'ı bertaraf etmeye bir engel olmayacak," dediler. Ardından beldelerine döndüler ve kavimleri olan Benî el-Ami de davetlerine icabet ettiler. [73]

Ravi dedi: el-Amî, Mürre b. Mâlik b. Hanzale b. Mâlik b. Zeydi Menât b. Temîm'dir. Ona ve Usayye b. İmriulkays'a karşı Mead'ın muhtelif grupları bir araya geldiler. Erdevânlılara karşı Farslara yardım etmesini tasvip etmeyenler onu doğruluktan uzaklaştırdılar. Bu konuda kardeşi Ka'b b. Mâlik –bir rivayete göre de Sudâ b. Mâlik– şöyle dedi:

Mürre hakikati göremez oldu ve ortaya atılarak kör ve sağır davrandığı gibi aşiretin uyarılarına da kulak asmadı.

Böylece bizden uzaklaşarak yüksek makamlar elde etmek için kendi memleketinden de uzaklaşmış oldu.

Bu beyitte geçen "hakikati görmez oldu" anlamındaki *el-ami* kelimesi, onlar için isim oldu ve onlara Benî el-Ami denildi. Farslara yardım etmek suretiyle haktan sapmış oldu. Nitekim ayette geçen "*Sonra kör ve sağır oldular,*"[9] ayetinin orijinal metninde geçen *amû* kelimesi de aynı anlamda kullanılmıştır.

Yerbû' b. Mâlik de şöyle dedi:

Mead'ın büyükleri bilirler ki gösteriş ve gurur sabahında o hamlede yüzü ak olanlarız.

9 Mâide, 5/71.

Düşmanlara rağmen toplandık. Ancak Temîm kabilesiyle ve birçok toplulukla bir araya gelmedik.

Nebatileri Farslardan uzaklaştırdık. Ancak henüz bizim onlarla kısa süren sıkıntılarımız vardır.

Yüksek meziyetli olan Arapların denizleri coşarsa bütün engin denizlere karşı gururumuz kabarır.

Eyyûb b. Usayye b. İmriulkays şöyle dedi:

Bir araya gelmekte kabileleri geride bıraktık. Onlar gruplar hâlinde gelirken biz birlik hâlinde geldik.

Biz hükümdarlar olarak önceki nesilleri izzet sahibi yaptık ve her zaman bize helal olan eşlere sahip olduk.

[74] Sülmâ ve Harmele ile Gâlib ve Küleyb'in Hürmüzân'a karşı Nehr Tira ve Dülüs arasında karşılaşma gecesi gelip çatınca bu gecenin sabahında Sülmâ ve Harmele seferber olarak harekete geçtiler ve Nuaym b. Mukarrin ile Nuaym b. Mes'ûd'u da harekete geçirerek Dülüs ve Nehr Tira arasında Hürmüzân ile karşılaştılar. Sülmâ b. el-Kayn Basralılara, Nuaym b. Mukarrin de Kûfelilere komuta ediyordu. İki taraf muharebeye tutuştular. Derken Gâlib ve Küleyb'in komuta ettiği takviye kuvvetler muharebeye katıldı. Bu arada Hürmüzân, Menâzir ve Nehr Tira'nın düştüğü haberini aldı. Bunun neticesinde onun ve askerlerinin maneviyatı kırıldı ve Allah onları hezimete uğrattı. Müslümanlar diledikleri kadar düşman askerini öldürdüler ve diledikleri kadar zayiat verdirdiler. Onları takip ederek Düceyl kıyısına kadar onları kovaladılar. Nehrin kenarına kadar olan bölgeyi ele geçirerek Sûkü'l-Ahvaz karşısında konuşlandılar. Hürmüzân da Sûkü'l-Ahvaz Köprüsünü geçerek burada konakladı. Düceyl, Hürmüzân ile Harmele, Sülmâ, Nuaym b. Mukarrin, Nuaym b. Mes'ûd, Gâlib ve Küleyb arasında kaldı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Abdullah b. el-Mugîre el-Abdî ve Suhâra adında Abdülkays'tan bir adamdan naklen şöyle dediğini yazdı:

Düceyl ile Delves arasında bulunan Herim b. Hayyân'a bir sepet hurma götürdüm. Herim hurmaya dayanamıyordu. Genelde hurmayla besleniyordu. Hurma azığı bitince saptan yapılmış zahire sepetleri bulur ve bir yerden bir yere intikal

ederken dağlık yer olsun ova olsun nereye giderse bunları yanına alıp içindeki hurmalarla beslenirdi.

Raviler dedi: Müslümanlar Hürmüzân'ı sıkıştırıp da Ahvaz'da karşısında konuşlanınca gücünün yetmeyeceği bir güç karşısında olduğunu gördü ve sulh teklifini Müslümanlara iletti. Bunun üzerine durumu Utbe'ye yazarak bu konuda talimatını istediler. Hürmüzân da ona yazdı. Utbe, Ahvaz bölgesinin tümü ve Mihrecan Kazek içinde olmak üzere sulh teklifini kabul etti. Nehr Tira ve Menâzir ile ele geçirdikleri Sûkü'l-Ahvaz hariç tutuldu. Zira ele geçirdiğimiz yerleri onlara geri vermezdik. Utbe, Sülmâ b. el-Kayn'ı askerî merkez olan Menâzir'de görevlendirdi. Gâlib'i de buranın idaresinden sorumlu tuttu. Harmele'yi Nehr Tira'da görevlendirdi ve buranın sorumluluğunu Küleyb'e verdi. Böylece ikisi Basra askerî merkezlerinden sorumlu kılındılar. Benî el-Ami de göçerek Basra'da yerleştiler ve peyderpey bu geçiş sürecini sürdürdüler. Utbe bu durumu Ömer'e yazdı ve aralarında Sülmâ'nın da bulunduğu bir heyeti Ömer'e gönderdi. Sülmâ'ya bu görev süresince yerine bir vekil bırakmasını söyledi. Heyette Harmele –Sülmâ ile ikisi sahabe idiler–, Gâlib ve Küleyb de vardı. Ayrıca Basra'dan [75]
başka heyetler de Ömer'e gitti. Onlara taleplerini sordu. Hepsi: "Ammenin sahibi sensin. Geride kalan bizleriz," dediler ve şahsi bazı talepleri oldu. Ancak Ahnef b. Kays şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Sen söyledikleri gibisin. Ammenin yararına olan hususlarda sana iletmemiz gereken şeyler vardır. Bunlar sence meçhul olabilir. Amir, vâkıf olmadığı hususlara ancak onu haberdar edenlerin gözlemleriyle bakabilir ve onların duyumlarıyla duyabilir. Bizler peyderpey yerleştik ve çöle gelip dayandık. Kûfeli kardeşlerimiz ise mümbit ve tatlı su pınarlarının verimli bahçelerin bulunduğu bir yerde konakladılar. Taze meyveler yiyorlar. Biz Basra ehli ise suyu acı toprağı tuzlu ve gevşek sulak ancak mümbit olmayan topraklarda konakladık. Buranın bir tarafı suyu acı deniz bir tarafı da çöldür. Verilen atiyyeler deve kuşunun dar boğazı gibi dardır. Evlerimiz dolu, yerlerimiz dardır. Sayımız çoktur. Eşrafımız azdır. Fedakâr insanlarımız çoktur. Dirhemimiz büyük, alan/hacim ölçümüz kü-

çüktür. Allah nimetlerini bizden esirgemedi ve topraklarımızı geniş kıldı. Ey Müminlerin Emîri! Bizim maişetimizi ve yerimizi genişlet ki orada rahat yaşayalım." Ömer taşlık bölgeye kadar olan evlerini değerlendirdi ve ikamet ettikleri evlerini onlara bağışlayıp ikta etti. Bu yerler Kisrâ hanedanına aitti. Böylece Dicle ile taşlık bölge arasındaki yerler fey hükmünde kabul edilerek taksim edildi. Basra bölgesinde Kisrâ hanedanına ait olan yerler Kûfe'de onlara ait yerlerle aynı hükme tâbiydi. Orada istedikleri kimseleri iskân edebiliyor ve orayı onlar arasında taksim edebiliyorlardı. O yerlerin humusunu valiye verdikten sonra hiç kimse orayı kendi mülkiyetine geçiremezdi. Böylelikle Basra ehline ikta edilen yerler ikiye ayrılıyordu. Yarısı taksim edildi. Diğer yarısı da askere bırakıldı ve toplanma alanı olarak ayrıldı. Burada ikamet edenlerden iki bin kişi Kādisiye Savaşına katılanlardı. Ardından beş bin kişi Utbe ile birlikte Basra'ya geldiler. Kûfe'de ikamet edenler ise otuz bin kişiydiler. Ömer iki bin kişiye ilaveten Basra'ya Ahvaz'ın fethine katılanları da yerleştirerek Kûfe'dekilerle eşit hâle getirdi. Sonra dedi ki: "Bu genç, Basra ehlinin büyüğüdür." Utbe'ye de yazarak onu dinle-
[76] mesini ve görüşlerine itibar etmesini söyledi. Sülmâ, Harmele, Gâlib ve Küleyb'i Menâzir ve Nehr Tira'ya geri gönderdi. Onlar burada hazır bekleyen bir kuvvet idiler ve buranın haracından sorumlu bulunuyorlardı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb ve Amr'ın şöyle dediğini yazdı:

Basra ehliyle zimmetlerine dâhil olanlar arasında ilişkiler bu durumdayken hudut meselesi hakkında Hürmüzân ile Gâlib ve Küleyb arasında ihtilaf ortaya çıktı. Bunun üzerine Sülmâ ve Harmele ihtilafı çözmek için hazır bulundular. Meseleye vâkıf olunca Gâlib ve Küleyb'in haklı oldukları ve Hürmüzân'ın haksız olduğunu gördüler ve iki tarafın çatışmasına engel oldular. Ancak Hürmüzân aradaki anlaşmayı reddetti ve daha önce kabul ettiklerinden vazgeçerek Kürtlerden yardım almak suretiyle ordusunu takviye etti. Bunun üzerine Sülmâ, Harmele, Gâlib ve Küleyb, Hürmüzân'ın haksızlığını, zulmünü ve anlaşmayı ihlalini Utbe b. Gazvân'a yazdılar. Utbe de durumu Ömer'e yazdı.

Bunun üzerine Ömer ona bu konudaki talimatını yazdı ve onlara destek olmak üzere sahabeden olan Hurkūs b. Züheyr es-Sa'dî'yi gönderdi. Onu savaşa ve galip geleceği yerlere emîr tayin etti. Hürmüzân, emri altındakilerle harekete geçti. Harmele, Gâlib ve Küleyb de harekete geçtiler ve Sûkü'l-Ahvaz Köprüsüne kadar ilerlediler. Burada Hürmüzân'a yazarak: "Ya biz sizin tarafınıza geçeceğiz ya da siz bizim tarafa geçeceksiniz," diye söylediler. Hürmüzân: "Siz bizim tarafa geçin," dedi. Bunun üzerine Müslümanlar köprüyü geçtiler. İki taraf köprünün Sûkü'l-Ahvaz tarafında muharebeye tutuştular. Hürmüzân hezimete uğrayıncaya kadar muharebe sürdü. Bunun üzerine Râmhürmüz istikametinde kaçtı ve Erbek Köprüsü üzerinden eş-Şağar köyünden Râmhürmüz'e geçti. Böylece Hurkūs, Sûkü'l-Ahvaz'ı fethetti ve burada ikamet ederek Dağlık bölgede konakladı. Tüster'e kadar olan Sûkü'l-Ahvaz beldeleri onun yönetimine girdi. Bunları cizyeye bağladı ve bir heyetle fetih müjdesiyle humusları Ömer'e gönderdi. Ömer bundan dolayı Allah'a hamdetti ve Hurkūs'a dua ederek sebat etmesini, fetihlerinin artmasını diledi. Sahabe olan Esved b. Serî' bu konuda şöyle demiştir:

Yemin ederim ki kavmimiz kaybetmediler. Aksine itaat edenlerle kendilerini koruduar.

Onlar Rablerine itaat ederken onların hasımları O'na isyan ettiler ve emrini bilmeyenlerle bir oldular.

Mecusidirler. Onları hiçbir kitap isyandan alıkoyamaz. Bu yüzden döküldüler ve sinip kaldılar.

Hürmüzân hızlı koşan bir at üzerinde kaçtı. Ancak herkes peşine düşerek onu kovaladı.

el-Cisr karşılaşması sabahında istemeye istemeye Ahvaz bölgesini [77]
terk etti. Hem de baharın gelişinde.

Hurkūs da şöyle dedi:

Hürmüzân'ı her tarafta zahireleri bulunan beldelerde hezimete uğrattık.

Sabah vakti asil atları harekete geçince karasında da denizlerinde de bunu başardık.

Onun bir denizi vardır ki iki tarafında suları cömertçe akan nehirler akmaktadır.

* * *

Tüster'in Fethi

Seyf'in rivayetine göre bu yıl –17– içinde Tüster fethedildi. Bazılarına göre 16 yılında, bazılarına göre ise 19 yılında fethedildi.

Tüster'in fethine dair rivayetler:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb ve Amr'ın şöyle dediklerini yazdı:

Sûkü'l-Ahvaz Savaşında Hürmüzân hezimete uğrayıp da Hurküs b. Züheyr, Ahvaz'ı fethedince Hurküs burada ikamet etti ve Ömer'in emri gereğince Cez' b. Muâviye'yi Sürrak'a kadar onu takip etmek üzere gönderdi. Nitekim Ömer, Hurküs'a talimat vererek fetih müyesser olunca onu takip etmek üzere Cez' b. Muâviye'yi Sürrak'a kadar göndermesini emretmişti. Bu çerçevede Cüz', Hürmüzân'ın peşine düştü. Hürmüzân da kaçarak Râmhürmüz'e yöneldi. Cüz' onları bertaraf etmeye devam ederek eş-Şağar köyüne kadar ilerledi. Hürmüzân ona karşı burada direnince Cez', Devrak beldesine yöneldi. İçinde yayalar olmakla beraber âdeta boştu. –Devrak'a Sürrak şehri de denilmektedir ve içindekiler onu savunamıyorlardı.– Bu sebeple Cez', burayı tamamen kontrol altına aldı ve Ömer'e ve Utbe'ye yazarak durumu ve emniyetlerini sağlamak üzere cizye ödemeyi kabul etmek suretiyle kaçanları geri dönmeye davet ettiğini ve bu davete icabet ettiklerini bildirdi. Ömer, Cez' b. Muâviye ve Hurküs b. Züheyr'e yazarak talimatını beklemelerini ve ulaştıkları yerlerde kalmalarını emretti. Utbe vasıtasıyla Cez'e ayrıca bu hususu yazdı. İkili gelen emir doğrultusunda hareket ettiler. Cez' hâkimiyetindeki yerleri imar etmek için Ömer'den izin istedi. Ömer ona izin verdi. Bunun üzerine bölgesindeki arazileri ıslah etti ve kanallar açarak sulama faaliyetlerini geliştirdi.[10] Hürmüzân, Râmhürmüz'e ge-

10 Aslında savaş hâlinde olmalarına ve Hicaz bölgesi gibi hayat şartları zor olan bir bölgeden gelmelerine rağmen Fırat ve Dicle nehirlerinin topraklara bereket kattığı bir diyarı fethederken Müslümanların ganimetlerle yetindiklerine dair iddiaları çürüten imar faaliyetlerinin örneklerinden biri de budur. Aslında Kûfe ve Basra şehirlerinin o günün şartlarının çok ileri-

çip de orada konaklayınca Ahvaz bölgesi ona dar geldi. Zira [78]
Müslümanlar orayı ele geçirmiş ve yanı başında konuşlanmışlardı. Bu sebeple sulh istedi ve bu konuda Hurkûs ve Cez' ile mektup teatisinde bulundu. Bunun üzerine Hurkûs durumu Ömer'e yazdı. Ömer ona ve Utbe'ye yazarak Râmhürmüz, Tüster, Sus, Cündîsâbûr, Bünyan ve Mihrecan Kazek gibi şehirleri kapsamak üzere sulh yapılmasını emretti. Hürmüzân buna icabet etti. Böylece Ahvaz bölgesi komutanları kendilerine tevdi edilen görevlerinde kaldılar. Hürmüzân ise sulh kapsamına giren yerlerde bırakıldı ve vergi vermesi karşılığında emniyet içinde kalması taahhüt edildi. Fars Kürtlerinin saldırılarına maruz kalırsa onu koruyup savunacaklardı. Akabinde Ömer, Utbe'ye yazarak Basra ordusundan on kişilik iyi bir heyet göndermesini emretti. Bunun üzerine içlerinde Ahnef b. Kays'ın da bulunduğu on kişilik heyet Ömer'e gitti. Ömer, Ahnef'e: "Sen dürüst bir kişisin ve seni iyi bir adam olarak görüyorum. Zimmet ehli zulme uğradıkları için mi hareketlendiler, yoksa başka bir sebebi mi var?" dedi. Ahnef: "Hayır, onlara zulme uğramadılar. Hâlen insanlar arzu ettiğin gibidirler," dedi. Ömer: "Tamam, artık gidebilirsiniz," dedi. Heyet yolculuk için bineklerine doğru yöneldiler. Ömer kıyafetlerine bakınca bir heybenin içinden sarkan bir elbise gördü. Ömer onu koklayıp: "Bu elbise kimin?" dedi. Ahnef: "Benim," dedi. Ömer: "Onu kaça aldın?" dedi. Ahnef düşük bir fiyat söyledi: "Sekiz dirhem kadar," dedi. Ahnef gerçek fiyatı söylemedi. Zira onu on iki dirheme almıştı. Ömer: "Bundan daha düşük bir fiyatta bir elbise alıp bundan artanı da bir Müslümanın ihtiyacını karşılamakta kullanamaz mıydın? Elinizdekini bölüşün ve ihtiyacınızdan artanı gerekli yerlerde harcayın. Bu hem kendiniz için hem de mallarınız için daha hayırlıdır. İsraf ederek kendinizi ve malınızı hüsrana uğratmayın. Bu şekil-

sinde bir mantık ve planlamayla kurulması İslam fütuhatının şehirleşme ve medeniyet hamleleriyle paralel bir şekilde yapıldığını göstermektedir. Nitekim daha önce Kûfe'nin kurulmasıyla ilgili Hz. Ömer'in cadde ve sokakların genişliğine varıncaya kadar verdiği talimat, devleti idare edenlerin yalnızca fütuhatla ilgilenmedikleri, bunun yanında insan ve toplum hayatının daha iyi inşa edilmesi için de çaba gösterdiklerinin önemli bir göstergesidir. (çev.)

de düşünen ve infak edene Allah infak ettiklerinin karşılığını verecektir," dedi. Ömer ayrıca Utbe'ye şöyle yazdı: "İnsanları zulümden koru. Zulümden ve azgınlıktan sakının ve tedbirli olun ki size musallat olunmasın. Zira elde ettiğiniz başarıları ancak Allah'ın yardımı ve size olan vaadiyle elde ettiniz. O sizden aldığı taahhütlerin karşılığını ihsan etmiştir. O hâlde O'nun ahdine vefa gösterin. O'nun emirlerine sadık kalın ki yardımını sizden esirgemesin."

Ömer, Hurkūs'un Ahvaz'ın dağlık mevkiinde ikamet ettiğini ve insanların ona meseleleri için uğradıklarını, bunun da meşakkatli olduğu haberini aldı. Bunun üzerine ona şöyle yazdı: Bana ulaşan malumata göre ulaşılması zor, engebeli bir yere yerleşmişsin. Düz bir yerde ikamet et ki bir Müslüman veya bir antlaşmalı gayrimüslim sana rahat ulaşabilsin. İşlerini yaparken atacağın her adım seni, ahiretini kazanmana ve dünyanı da kederden uzak kılmaya vesile olsun. Ne acele et ne de yavaş davran ki dünyan kederli olmasın ve ahiretini zayi etmeyesin.

[79] Daha sonra Hurkūs, Sıffîn Savaşında Harûriyye fırkasına girdi ve ona bağlı kaldı. Nehrevan Savaşında da Harûriyye safında savaştı.

* * *

Bahreyn ve Fars

Müslümanların Bahreyn Tarafından Farslara Karşı Harekâtı

Seyf'in rivayetine göre bu yıl –17– içinde Müslümanlar Fars diyarına karşı askerî bir harekât icra ettiler.

Bu konudaki rivayet şöyledir:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Mühelleb ve Amr'ın şöyle dediklerini yazdı:

Müslümanlar Basra'da ve ona bağlı kırsalında ve Ahvaz'da yerleşmişlerdi. Ahvaz bölgesinden ele geçirdikleri yerler onlarındı. Sulh yaptıkları yerlerse sahiplerinin elindeydi. Onlar zimmet ehli olarak haraç ödüyorlardı. Onlara karışılmıyordu.

Zimmet ehli olarak Müslümanların himayesinde bulunuyorlardı. Karşı tarafın sulh duayeni Hürmüzân idi. Ömer şöyle demiştir: "Basra ehli için Basra toprakları ve Ahvaz yeterlidir. Dilerdim ki bizimle Farslar arasında ateşten bir dağ olsun da ne onlar bize ne de biz onlara ulaşsak!" Nitekim Kûfe ehli için de: "Dilerdim ki onlarla Fars dağları arasında ateşten bir dağ olsa da ne onlar bize ne de biz onlara ulaşsak," diye söylemişti.[11]

Diğer yandan el-Alâ b. el-Hadramî, Ebû Bekir döneminde Bahreyn'de vali bulunuyordu. Ömer onu azletti ve yerine Kudâme b. el-Maz'ûn'u tayin etti. Ardından Kudâme'yi görevden aldı ve onun yerine el-Alâ'yı atadı. Esasında takdirin bir sonucu olarak el-Alâ, Sa'd ile bir rekabet içinde bulunuyordu. Nitekim riddet savaşlarında el-Alâ, Sa'd'ın önüne geçti ve daha üstün bir konuma geldi. Sa'd, Kādisiye zaferini kazanıp da Kisrâları bertaraf edip Sevâd bölgesinin ötesine geçince üstün bir konuma geçti ve el-Alâ'dan daha önemli işler başardı. Bunun üzerine el-Alâ, Acemlere karşı bir şeyler yapmayı arzu etti. Ümit etti ki kendisine üstün gelindiği gibi o da üstün bir konuma gelsin. el-Alâ durumu iyi değerlendirmedi ve muhalefete karşı itaatin üstünlüğünü ciddi bir manada takdir edemedi. Ebû Bekir ona görev vermiş riddet ehline karşı savaşmasına izin vermişti. Ömer de ona görev vermiş ancak deniz seferine çıkmasına izin vermemişti. Neticede itaat ve muhalefeti ve bunların sonuçlarını iyi değerlendiremeyerek Bahreyn ehlini Fars diyarına karşı sefere gönderdi. Bu işe aceleyle kalkıştılar. Onları birliklere ayırarak bir grubun başına [80]
Cârûd b. el-Muallâ'yı, diğer bir grubun başına Sevvâr b. Hemmâm'ı ve bir grubun başına Huleyd b. Münzir b. Sâvâ'yı getirerek Huleyd'i hepsinden sorumlu tuttu. el-Alâ, Ömer'in izni olmadan onları deniz yoluyla Fars diyarına gönderdi. Aslında Ömer hiç kimseye gaza maksadıyla deniz seferine çıkmaya izin vermiyordu. Askerlerini bir maceraya sürüklemeyi arzu

11 Hz. Ömer Irak ve Suriye fütuhatında sırf toprak kazanmak gayesiyle hareket edilmesini çoğu zaman uygun görmemiş ve komutanlarını bu hususta uyarmıştır. Yukarıdaki rivayette geçen ifadeleri de bu kapsamda düşünmek gerekir. Nitekim daha önce zikredildiği gibi Hz. Ömer askerin selamet ve emniyetini birinci öncelik olarak kabul etmiştir. (çev.)

etmiyordu. Nitekim Peygamber (sav.) ve Ebû Bekir de böyle bir harekâta tevessül etmemişlerdi. Ömer de aynı yolu izledi. Gönderilen askerler Bahreyn'den deniz yoluyla Fars diyarına geçtiler. İstahr bölgesinde karaya çıktılar. Karşılarında Farslar vardı ve onların başında Hirbiz bulunuyordu. Onun etrafında toplandılar ve Müslümanlarla gemileri arasına girerek onları kuşattılar. Bunun üzerine Huleyd ayağa kalktı ve Müslümanlara şöyle seslendi: Allah bir şeyi takdir edince mukadderat o yönde cereyan eder ve o iş gerçekleşir. Bu insanlar yaptıklarıyla sizi onlarla savaşmaya davet ettiler. Aslında siz de onlarla savaşmak için geldiniz. Gemiler ve yer galiplerin olacaktır. Öyleyse *"Namaz ve sabır ile yardım dileyin. Namaz ki huşu ehli dışında zor ve ağır gelen bir ibadettir."*[12] Askerler ona icabet ederek öğle namazını kıldılar ve akabinde düşmana saldırdılar. İki taraf Tâvus denilen bir mevkide şiddetli bir muharebeye tutuştular. Sevvâr bu arada kavmini uyararak şöyle diyordu:

Ey Abdülkays! Vuruşmak için mümbit ve güzel topraklarda toplandılar.

Hepsi de muharebede örnek olmakta, hepsi düşmana keskin kılıçlarla vurmayı iyi becermektedir.

Sevvâr öldürülünceye kadar savaştı. Cârûd da şöyle diyordu:

Bilinen ve yakın olan bir taam olsaydı onu yerdim. Bulanık bir su olsaydı onu tanıyacaktım.

Ancak bu karşımıza çıkan muamma bir denizdir.

O da öldürülünceye kadar savaştı. O gün Abdullah b. Sevvâr ve Münzir b. Cârûd da savaşarak can verdiler. Bunun üzerine Huleyd şöyle seslendi:

Ey Temîm! Toplanın. Zira Ömer'in ordusu yok olacak!

Hepiniz ne dediğimi iyi bilirsiniz.

[81] Meydana inin, dedi. Asker meydana indi ve şiddetli bir muharebeye tutuştular. Farslar daha önce benzeri görülmemiş şekilde can kaybına uğradılar. Sonra Basra'ya gitmek üzere

12 Bakara, 2/45.

harekete geçtiler. Ancak gemileri battığı için deniz yoluyla dönmeye imkân bulamadılar. Derken Şehrek'in yolları tuttuğunu gördüler. Bunun üzerine karargâh kurdular ve kendi mekânlarında savunma pozisyonu aldılar. Ömer, el-Alâ'nın askerleri deniz yoluyla sefere çıkardığı haberini alınca âdeta korktukları başına geldi ve el-Alâ'ya olan öfkesi kabardı. Onu azlettiğini bildiren bir mektup yazdı ve onu cezalandıracağını ifade etti. Ona çok ağır gelen bir emirle ve en çok nefret edeceği talimatla maiyetindekilerle Sa'd'ın emrine girmesini istedi. Ona: "Yanındakilerle Sa'd b. Ebî Vakkâs'a iltihak et," dedi. Bunun üzerine maiyetindekilerle Sa'd'a iltihak etmek üzere yola çıktı. Ömer, Utbe b. Gazvân'a da şöyle yazdı: "el-Alâ b. el-Hadramî, Müslüman askerleri sefere çıkardı. Ancak Farslar onların yollarını kestiler. O bana isyan etti. Sanırım bu hareketiyle Allah'ın rızasını gözetmedi. Korkarım ki onlara yardım gitmezse mağlup olacak ve yerlerinde mahsur kalacaklar. Onlara takviye gönder. Onlar bertaraf edilmeden onları himayene al." Bunun üzerine Utbe, Müslümanlara Ömer'in mektubunu haber verdi ve onları sefere gönderdi. Gönderilenler arasında Âsım b. Amr, Arfece b. Herseme, Huzeyfe b. Muhsin, Meczee b. Sevr, Nehâr b. el-Hâris, Tercümân b. Fülan, Husayn b. Ebi'l-Hurr, Ahnef b. Kays, Sa'd b. Ebi'l-Arcâ, Abdurrahman b. Sehl ve Sa'sa' b. Muâviye bulunuyordu. Bunlar on iki bin askerin başında sefere çıktılar. Genelde binek olarak katırlar üzerinde yola çıktılar. Ancak (münhasıran muharebede kullanılmak üzere) atlar da katırlara bağlanmış olarak götürüldü. Başlarında Benî Mâlik b. Hisl b. Âmir b. Lüey'den Ebû Sebre b. Ebî Rühm vardı. Ahvaz bölgesindeki garnizonlar yerinde faal idi ve zimmet ehli de ahitleri üzerinde bulunuyordu. Bu durum mukim olan ve gazada bulunan Müslümanlar için bir kalkan mesabesindeydi. Ebû Sebre herhangi bir müdahaleye karşı askerin başında sahil yolunu izledi. Nihayet Ebû Sebre, Huleyd ile Tâvus muharebesinden sonra yollarının kesildiği yerde buluştular. Tâvus'ta Müslümanlarla yapılan muharebeye [82] yalnız başına İstahr ehli ve aidiyet olarak onlardan olmayan bazı kimseler katıldılar. İstahr ehli Müslümanların yollarını

kesince onları mahsur bıraktılar ve onlara karşı Farslardan yardım istediler. Bunun üzerine her taraftan ve her şehirden onlara yardım geldi. Tâvus muharebesinden sonra Farslar, Ebû Sebre ile karşı karşıya geldiler. Müslümanlara da müşriklere de yardım ulaşmıştı. Müşriklerin başında Şehrek vardı. Kıyasıya savaştılar ve Allah Müslümanlara zafer nasip etti ve müşrikleri can kaybına uğrattı. Müslümanlar alabildiğine onları can ve mal kaybına uğrattılar. Bu gazada Basra gençleri öne çıktı. Gerçekten de vilayetlerin gençleri arasında en iyileriydiler. Müslümanlar elde ettikleriyle döndüler. Nitekim Utbe, onlara tavsiyede bulunarak ve yazarak süratle dönmelerini ve fazla beklememelerini tembih etmişti. Bu yüzden Basra'ya dönerek Utbe'ye katıldılar. Basra sakinlerinden olanlar evlerine gittiler. Hecer kabilelerinden olanlar ise kabilelerine döndüler. Abdülkays'tan olanlar da Sûkü'l-Bahreyn'e geçtiler. Utbe, Ahvaz bölgesini ele geçirip Farsları dize getirince hacca gitmek için Ömer'den izin istedi. Ömer ona izin verdi. Hac vecibesini ifa ettikten sonra görevden affını istedi. Ancak Ömer talebini kabul etmedi ve görev yerine dönmesini istedi. Bunun üzerine Rabbine niyazda bulundu ve geri döndü. Ancak Batn-ı Nahle'de vefat etti ve orada defnedildi. Ömer vefat haberini alınca kabrini ziyaret etti ve "Takdir edilmiş bir ecel olmasaydı ölümüne ben sebep oldum diyecektim," dedi ve onu övdü. Muhacirler arasında ev edinmeyenlerdendi. Onun evlatları evlerini Fâhite bint Gazvân'dan miras olarak almışlardı. Fâhite, Osman b. Affân'ın eşiydi. Onun mevlası Habbâb da onu örnek alarak ev edinmemişti. Utbe, Medain'de Sa'd'dan ayrıldıktan üç buçuk yıl sonra vefat etti. Yerine Ebû Sebre b. Ebî Rühm'ü bıraktı. Onun amilleri ise görevlerine devam ediyorlardı. Garnizonları da Nehr Tira, Menâzir, Sûkü'l-Ahvaz ve Sürrak'ta yerinde duruyordu. Hürmüzân da antlaşmalı olarak Râmhürmüz, Sus, Bünyan, Cündîsâbûr ve Mihrecan Kazek'ten sorumlu bulunuyordu. el-Alâ'nın deniz seferiyle gönderdiği askerler de kurtarılmış ve Basra'ya getirilmişlerdi.

[83] Bu insanlara, katıldıkları muharebeye nispetle Tâvus ehli deniliyordu. Ömer, yıl sonuna kadar Ebû Sebre b. Ebî Rühm'ü

Basra valisi olarak görevlendirdi. Ardından ve Utbe'nin vefatının ikinci yılında Mugîre b. Şu'be'yi Basra'ya vali olarak tayin etti. Mugîre o yıl ve ertesi yıl görevini icra etti. Görevi boyunca hiç kimse ona muhalefet etmedi. Barıştan yana şansı iyiydi. Ebû Bekre ile olan meselesi dışında onun da aykırı bir uygulaması olmadı.

Ömer, Mugîre'den sonra Basra'ya Ebû Mûsâ'yı vali tayin etti. Ondan sonra Kûfe'ye tayin edildi. Bu kez Ömer b. Sürâka, Basra'ya tayin edildi ve bir müddet sonra buradan Kûfe'ye gönderildi ve valilik görevini burada sürdürdü.

* * *

Râmhürmüz ve Tüster'in Fethi

Yine bu yıl –17– Râmhürmüz, Sus ve Tüster şehirleri fethedildi. Seyf'in rivayetine göre bu yıl içinde Hürmüzân esir alındı.

Bu fetihlere dair Seyf'in rivayeti şöyledir:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb ve Amr'dan şöyle dediklerini yazdı:

Yezdicerd, başlarına gelenlerin üzüntüsüyle daima Farsları tahrik ediyordu. Bu çerçevede Merv'de bulunan Yezdicerd, Farslara yazarak iki taraf arasındaki husumet ve nefretleri hatırlatıyor ve onları tahrik ediyordu. Onlara: "Ey Farslar! Yoksa Arapların Sevâd bölgesini (Irak) ve ötesini ve Ahvaz'ı alarak size galebe çalmasına rıza mı gösterdiniz? Araplar bununla da yetinmeyerek öz yurdunuza ve memleketinize kadar geldiler," dedi. Bunun üzerine hareketlendiler ve Farslarla Ahvaz ehli mektuplaşarak birbirlerine yardım edeceklerine dair taahhütte bulundular. Buna dair haberler Hurküs b. Züheyr'e ulaştı. Aynı zamanda Cez', Sülmâ ve Harmele de aynı haberi Gâlib ve Küleyb kanalıyla aldılar. Bunun üzerine Sülmâ ve Harmele durumu Ömer'e ve Basra ehline yazdılar. Sülmâ'nın mektubu Harmele'den önce ulaştı. Bunun üzerine Ömer, Sa'd'a şöyle yazdı: "Nu'mân b. Mukarrin komutasında Ahvaz'a büyük bir ordu gönder. Yine acilen Süveyd b. Mukarrin, Abdullah b. Zi's-Sehmeyn, Cerîr b. Abdullah el-Himyerî ve Cerîr

b. Abdullah el-Becelî'yi gönder. Bunlar Hürmüzân'a karşı ko-
[84] nuşlansınlar ve onun durumunu izleyerek ne yapmak istediğini araştırsınlar." Ebû Mûsâ'ya da şöyle yazdı: "Ahvaz'a Sehl b. Adî –Süheyl b. Adî'nin kardeşi– komutasında büyük bir ordu gönder. Sehl'in maiyetinde olmak üzere Berâ b. Mâlik, Âsım b. Amr, Meczee b. Sevr, Ka'b b. Süver, Arfece b. Herseme, Huzeyfe b. Mihsan, Abdurrahman b. Sehl ve Husayn b. Ma'bed'i de gönder. Kûfe ve Basra ordularının başında Ebû Sebre b. Ebî Rühm bulunsun ve ona takviye olarak gelenler de ona iltihak etsin."

Bunun üzerine Nu'mân b. Mukarrin, Kûfe ordusunun başında sefere çıktı. Sevâd bölgesinin ortasından ilerleyerek Meysân karşısında Dicle Nehrini geçti ve Ahvaz istikametinde ilerleyişini sürdürdü. Askerler, yedeklerinde atların bulunduğu katırlar üzerinde seyrediyorlardı.[13] Ordu Nehr Tira'yı aşarak yoluna devam etti. Ardından Menâzir ve Sûkü'l-Ahvaz'ı da aşarak bölgede bulunan Hurküs, Sülmâ ve Harmele'yi geride bırakarak –Râmhürmüz'de bulunan– Hürmüzân'a doğru yürüyüşünü sürdürdü. Hürmüzân Nu'mân'ın ilerleyişini haber alınca erken davrandı ve Nu'mân'ı durdurmayı ümit etti. Zira Fars ehlinin yardımına güveniyordu. Nitekim Farslar Hürmüzân'ın yardımına gidiyorlardı. İlk birlikler Tüster'e varmıştı. Nu'mân ve Hürmüzân, Erbük'te karşılaştılar. Şiddetli bir muharebeye tutuştular. Allah'ın inayetiyle Nu'mân, Hürmüzân'ı hezimete uğrattı. Hürmüzân, Râmhürmüz'ü terk ederek Tüster'e çekildi. Nu'mân da Râmhürmüz'de konuşlanmak üzere Erbük'ten yola çıktı. Ancak burada da durmayarak Îzec üzerine yürüdü. Tireveyh, Nu'mân ile sulh yapmak istedi, Nu'mân talebini kabul etti ve Râmhürmüz'e dönüp burada konakladı.

Raviler dedi: Ömer, Sa'd ve Ebû Mûsâ'ya yazdıktan sonra Nu'mân ve Sehl sefere çıktılar. Ancak Kûfe ordusunun başında Nu'mân, Sehl'den önce bölgeye intikal etti ve Hürmüzân'ı perişan etti. Ardından Sehl, Basra ordusuyla bölgeye intikal

13 Anlaşılan atlar savaş meydanında kullanılmak üzere ve sırtlarına binilmeden rahat bir şekilde muharebe için götürülüyordu. Atların yorulmadan savaş meydanına ulaşması için katırlara bağlanıyordu. (çev.)

ederek Râmhürmüz'e gitmek üzere Sûkü'l-Ahvaz'da konakladı. Ancak Hürmüzân'ın Tüster'e kaçtığı haberini alınca oraya doğru harekete geçtiler. Nu'mân da oraya doğru hareket etti. Sülmâ, Harmele ve Hurküs da Tüster üzerine gittiler. Hepsi Tüster karşısında konuşlandılar. Kûfe ordusunun başında Nu'mân bulunurken Basra ordusu da tam bir tesanüt içindeydi. Hürmüzân, Tüster'de Farslar, Dağlık bölgenin ehli ve Ahvaz ehli hendeklerin arkasında mevzilenmişlerdi. Müslümanlar durumu Ömer'e yazdılar. Ebû Sebre başkomutan sıfatıyla Ömer'den destek istedi. Ömer, Basra Valisi Ebû Mûsâ'yı imdatlarına gönderdi. Ebû Mûsâ onlara katılmak üzere sefere çıktı. Basra ordusunun başında Ebû Mûsâ, Kûfe ordusunun başında Nu'mân ve hepsinin başında Ebû Sebre bulunuyordu. Tüster [85]
aylarca kuşatma altında kaldı. Onlardan çok sayıda insanı bertaraf ettiler. Berâ b. Mâlik muhasaranın başlangıcından fethin gerçekleşmesine kadar yüz mübarizi saf dışı etti. Mübarezeler dışında da bertaraf ettikleri oldu. Meczee b. Sevr, Ka'b b. Süver ve Ebû Temîme de Basralı bazı savaşçılarla bu kadar düşmanı bertaraf ettiler. Kûfelilerden Habîb b. Kurre, Rib'î b. Âmir, Âmir b. Abdülesved'in –o da komutanlardandı– de benzer başarıları oldu. Tüster muhasarası boyunca müşriklerle seksen çatışma oldu. Bu çatışmalarda bazen Müslümanlar bazen hasımları baskın çıkardı. Son çarpışmada muharebe şiddetlenince Müslümanlar: "Ey Berâ! Allah'a dua et de onları mağlup etsin," dediler. Bunun üzerine Berâ: "Allah'ım! Onları hezimete uğrat ve şehadetimi kabul et," diye dua etti. Bunun üzerine Müslümanlar onları hezimete uğratarak hendeklerine soktular. Akabinde de onları hendeklerinde bastılar. Arkasından şehre yöneldiler ve onu kuşattılar. Durum böyleyken ve şehir onlara dar gelince, savaş da uzayınca karşı taraftan bir adam Nu'mân'a giderek kendisine aman verilmesi karşılığında onlara şehre giriş yolunu göstereceğini söyledi. Adam Ebû Mûsâ tarafına yazılı bir ok attı. Yazıda: "Size güveniyorum. Bana aman vermenizi diliyorum. Size şehre giriş için yol göstereceğim. Bu yolla şehri fethedeceksiniz," dedi. Bunun üzerine yazılı bir ok atarak ona aman verdiler. Adam bir ok

daha atarak: "Su tahliye istikametinden giriş yaparsanız şehri fethedeceksiniz," dedi. Bunun üzerine konu istişare edildi ve bu iş için bazı kişilere görev verildi. Âmir b. Abdi Kays, Ka'b b. Süver, Meczee b. Sevr, Haseke el-Habetî ve daha birçok kişi bu görevi üstlendi. Bunlar gece vakti söz konusu yerden harekete geçtiler. Adam Nu'mân'a gelince Nu'mân adamlarını görevlendirdi. Bunlar Süveyd b. el-Mes'abe, Verkâ b. el-Hâris, Bişr b. Rebîa el-Has'amî, Nâfi' b. Zeyd el-Himyerî ve Abdullah b. Bişr el-Hilâlî idi. Bunlar birçok askerle harekete geçtiler. Bunlar Basralılarla gösterilen giriş yerinde buluştular. Süveyd ve Abdullah b. Bişr önce sızdılar. Ardından da her iki grup onları izlediler. Bunlar girişlerini tamamladıktan sonra tekbir getirdiler. Bunun üzerine dışarıda hazır bekleyen insanlar da tekbir getirdiler. Akabinde kapılar açıldı ve vuruşma başladı. Müslümanlar çok sayıda düşman savaşçıyı bertaraf ettiler. Hürmüzân kaleye yöneldi. Su tahliye yerinden sızanlar onun etrafında bir çember oluşturdular. Ona yönelmeye başlayınca onlara: "Dilediğiniz kadar gelin. Sizinle bulunduğumuz [86] mekânın ne kadar dar olduğunu görüyorsunuz. Ok torbamda yüz okum var. Vallahi yanımda tek bir ok bulundukça bana ulaşamazsınız. Bir tane okum da hedefi şaşırmaz. Sizden ölü veya yaralı yüz adamı vurduktan sonra beni esir alırsanız size ne yararı olacaktır," dedi. Onlar: "Bize ne demek istiyorsun?" dediler. "Ömer benim hakkımda hükmünü vermek üzere size elimi uzatıyorum," dedi. Grup: "Senin talebini kabul ediyoruz," dediler. Bunun üzerine adam yayını yere bıraktı ve onlara teslim oldu. Onu bağladılar ve Allah'ın onlara verdiği feyi paylaştılar. Bu taksimatta atlıya üç bin, piyadeye bin düştü. Ok atarak şehre giriş yerini gösteren kişiyle bizzat çıkarak onlara yolu gösteren adamı çağırdılar. İkili geldiler ve: "İstediğimiz amanı bize ve bizden yana davrananlara kim verecek," dediler. Müslümanlar: "Sizden yana davrananlar kimdir?" dediler. "Girdiğiniz zaman evine kapananlar," dediler. Müslümanlar onların isteklerini kabul ettiler. O gece Müslümanlardan da çok sayıda insan öldürülmüştü. Hürmüzân'ın bizzat öldürdüğü kişiler arasında Meczee b. Sevr ve Berâ b. Mâlik de vardı.

Daha sonra Ebû Sebre, esir bulunan Hürmüzân'ı da yanlarına alan Nu'mân ve Ebû Mûsâ olduğu hâlde Sus'a doğru kaçanların peşine düştü. Müslümanlar bu kez de Sus'u kuşattılar ve durumu Ömer'e yazdılar. Bunun üzerine Ömer, Ömer b. Sürâka'ya şehre doğru hareket etmesini istedi. Ebû Mûsâ'ya da yazarak onu Basra'ya iade etti. Bununla Ömer, Ebû Mûsâ'yı üç kez Basra'ya iade etmiş oluyordu. Ömer b. Sürâka'yı da iki kere Basra'ya geri göndermiş oluyordu. Ayrıca Ömer, Zirr b. Abdillah b. Küleyb el-Fukaymî'ye yazarak Cündîsâbûr'a gitmesini emretti. Zirr harekete geçti ve Cündîsâbûr'a kadar gitti. Ebû Mûsâ da Ömer'in mektubunun gelişi üzerine Basra'ya döndü. Ömer, Basra ordusunun başına Benî Rebîa b. Mâlik'ten el-Mukterib Esved b. Rebîa b. Mâlik'i getirdi. Esved ve Zirr, Resulullah'ın (sav.) Muhacir sahabilerindendi. Nitekim Esved, Resulullah'a gitmiş ve ona: "Sana arkadaş olmak suretiyle Allah'a yakın olmak istiyorum," demişti. Bunun üzerine Resulullah (sav.) ona el-Mukterib adını vermişti. Zirr de Resulullah'a (sav.) gitmiş ve ona: "Yâ Resulellah! Batnım helak oldu ve kardeşlerimiz arttı. Bizim için dua et," demişti. Bunun üzerine "Allah'ım Zirr'in ömrünü bereketlendir," buyurmuştu. Bunun üzerine sayıları arttı. Bu arada Ebû Sebre, içlerinde Enes b. Mâlik ile Ahnef b. Kays'ın da bulunduğu bir heyeti yola çıkardı. Heyet, Hürmüzân'ı da onlarla gönderdi. Heyet, Basra'ya kadar Ebû Mûsâ ile birlikte gitti. Akabinde de Medine'ye doğru yola çıktılar. Medine'ye varınca Hürmüzân'a özel kıyafetini [87] giydirdiler. Ona altınla süslenmiş kıyafetini giydirdiler. Başına da Âzîn diye isimlendirilen yakutla süslü tacını giydirdiler. Üzerinde de ziynet ve takıları vardı. Onu özel kıyafeti ve hâli içinde Ömer'in ve Müslümanların huzuruna çıkarmak istediler. Ömer'in evine gittiler. Onu evde bulamadılar. Onu sordular. Kendilerine: "Kûfe'den gelen bir heyeti kabul etmek üzere mescide gitti," dediler. Bunun üzerine mescide gittiler. Ancak burada da bulamayınca çıktılar. Çıkarken oyun oynayan Medineli bazı çocuklar onlara: "Kimi arıyorsunuz? Müminlerin Emîri ile görüşecekseniz, o mescidin sağ tarafında abasını başının altına koymuş yatıyor," dediler. Nitekim Ömer, Kûfe

heyetini kabul ederken üzerinde abası vardı. Görüşmesi bitip de onlar ayrılınca abasını çıkararak başının altına koymuş ve orada uyuyakalmıştı. Bunun üzerine yanlarında onu bulmak için onlara katılanlar olduğu hâlde söylenen yere gittiler. Onu görünce biraz uzağında oturdular. Mescitte ondan başka uyuyan yoktu. Durre adlı asası elinde asılı bulunuyordu. Hürmüzân: "Ömer nerede?" dedi. Heyet: "İşte Ömer!" dediler ve insanlar: "Onunla konuşmayın," diye işaret ettiler. Hürmüzân heyetle konuşuyor ve onları dinliyordu. Onlara: "Koruması nerede?" diye sordu. Heyet: "Onun koruması ve kapıcısı yoktur," dediler. Hürmüzân: "Kâtibi ve divanı nerede?" diye sordu. "Kâtibi ve divanı da yoktur," dediler. Hürmüzân: "Bu bir peygamber olsa gerek," dedi. Heyet: "O peygamberlerin yolundan gidiyor," dedi. Mescide gelenler çoğalınca gürültü yüzünden Ömer uyandı ve oturdu. Sonra Hürmüzân'a baktı. "Hürmüzân mı?" dedi. "Evet," diye cevap verdiler. Ömer ona ve kıyafetine dikkatlice baktı ve şöyle dedi: "Ateşten Allah'a sığınırım ve Allah'tan yardım dilerim. Bunu ve benzerlerini zelil kılan Allah'a hamdolsun. Ey Müslümanlar! Bu dine sarılın ve Peygamberinizin hidayet yolunu izleyin. Dünya sizi şımartmasın. Zira o aldatıcıdır." Heyet: "Bu zat Ahvaz hükümdarıdır, onunla konuşacak mısın?" dediler. Ömer: "Hayır, üzerindeki süs ve kıyafetler çıkarılsın ondan sonra onunla konuşacağım," dedi. Bunun üzerine vücudunu örten bir elbise hariç üzerinde ne varsa çıkarıldı ve kalın dokumalı bir elbise giydirildi. Ömer ona: "Evet, ey Hürmüzân ihanetin vebalini ve Allah'ın takdirinin sonucunu nasıl buldun?" dedi. Hürmüzân: "Ey Ömer! Cahiliye döneminde Allah bizimle sizi baş başa bıraktı. O, ne bizimle ne de sizinleydi. Biz size galip geliyorduk. Allah si-
[88] zinle olunca bize galip geldiniz," dedi. Ömer şöyle dedi: "Cahiliye döneminde bizler dağınıkken sizler bir bütün olarak karşımıza çıktığınız için bize galip geldiniz." Sonra ona: "Senin defalarca antlaşmayı ihlal etmenin sebebi ve gerekçesi nedir?" diye sordu. Hürmüzân: "Sana anlatmadan önce beni öldüreceğinden korkuyorum," dedi. Ömer: "Öldürülmekten korkma," dedi. Hürmüzân içmek için su istedi. Ona kalın bir

bardakta su getirildi. Hürmüzân: "Susuzluktan ölsem de bu bardaktan içemem," dedi. Bunun üzerine istediği bir kapta ona su getirildi. Eli titremeye başladı ve dedi ki: "Korkarım ki su içerken öldürüleceğim." Ömer: "Bu sudan içmedikçe sana bir şey olmayacak," deyince Hürmüzân suyu döktü. Ancak Ömer: "Tekrar ona su getirin ve onu hem ölüm hem de susuzluğa mahkûm etmeyin," dedi. Hürmüzân: "Susuz değilim. Ben bununla aman almayı düşündüm," dedi. Ömer: "Ben seni öldüreceğim," dedi. Hürmüzân: "Ama sen bana aman verdin," dedi. Ömer: "Yalan söyledin," dedi. Enes: "Ey Müminlerin Emîri! Doğru söyledi, ona aman verdin," dedi. Ömer: "Ya Enes! Meczee ve Berâ'nın katiline ben nasıl aman veririm. Vallahi ya bir açıklama getirirsin ya da seni de cezalandıracağım," dedi. Enes: "Ona, bana anlatmadıkça seni öldürmeyeceğim ve su içmedikçe sen öldürmeyeceğim," dedin. Etrafındakiler de aynı şeyi söyleyince Ömer, Hürmüzân'a dönerek: "Beni kandırdın. Vallahi ben ancak bir Müslümanın sözüne kanabilirim," dedi. Bunun üzerine Hürmüzân Müslüman oldu. Ömer ona iki bin tahsisat bağladı ve onu Medine'de misafir etti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Süfyân, Talha b. Abdurrahman ve İbn Îsâ'dan naklen şöyle dediğini yazdı:

Hürmüzân'ın ifadesi alındığı gün asıl tercüman gelinceye kadar tercüman Mugîre b. Şu'be idi. Mugîre biraz Farsça biliyordu. Ömer Mugîre'ye: "Ona nereden olduğunu sor," dedi. Mugîre ona: "*Ez kûdam erdi?*" diye sordu. Hürmüzân Mihrecanlı olduğunu söyledi. Ona: "Savunmanı yap," dedi. Hürmüzân: "Bir diri yoksa bir ölü sözü mü?" diye sordu. Ömer: "Tabi ki bir diri sözü," dedi. Hürmüzân: "Bana aman verdin," dedi. Ömer: "Beni kandırdın. Kandırmanın savaşta ancak yeri vardır. Vallahi Müslüman olmadıkça sana aman vermem," dedi. Böylece Hürmüzân önünde ölüm veya Müslüman olmak üzere iki yol olduğunu anlayınca Müslüman oldu. Bunun üzerine Ömer ona iki bin maaş bağladı ve ona Medine'de ikamet izni verdi. Ömer, Mugîre'ye: "Farsçayı iyi bilmiyorsun. Bu dili kim iyi öğrenirse hileye başvurur. Hileye başvuran da başkasına zarar verir. Ondan sakının zira irabı bozuyor." Ardından

Zeyd geldi ve Hürmüzân ile konuştu ve Ömer'e onun sözlerini, Ömer'in sözlerini de ona aktardı.

[89] Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha ve Amr'ın eş-Şa'bî ve Süfyân'dan, onlar da Hasan'dan rivayetle şöyle dediğini yazdı:

Ömer heyete şöyle dedi: Muhtemelen Müslümanlar zimmet ehline eziyet ediyorlar ve bazı haksızlıklara yelteniyorlar da bunun sonucu onlar da anlaşmaları ihlal ediyorlar. Heyettekiler: "Biz vefa gösteriyor ve güzel muamelede bulunuyoruz," dediler. Ömer: "Öyleyse bu ihlaller neden oluyor?" diye sordu. Ancak heyettekilerden hiçbirinin sözleri Ömer'i tatmin etmedi ve sadra şifa olacak bir söz söyleyemediler. Ancak Ahnef şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Sana söylemem gerekir ki sen bizi düşman yurdunda ilerlemekten menettin ve elimizdeki topraklarla yetinmemizi istedin. Buna karşı Fars Hükümdarı Farslar arasında yaşamaktadır. Kaldı ki onlar hükümdarları aralarında yaşadığı sürece bizimle çekişecekler. İki hükümdar aynı yerde bulunamaz. Onlardan biri ötekini çıkarmak için azmetmiş bulunuyorlar. Ayrıca görüyorum ki onlar bize karşı harekete geçmedikçe onlardan bir şey koparmıyoruz. Onları bize saldırtan da hükümdarlarıdır. Onlar hep bu tarzda hareket edeceklerdir. Öyleyse bize izin ver biz onların yurduna karşı harekete geçelim ki o hükümdarı Fars yurdundan çıkaralım ve milletini izzetinden mahrum edelim. Bunu yaptığımız takdirde Farslar ümitlerini kaybedecek ve bulundukları yerde duracaklardır." Ömer: "Vallahi bana doğruyu söyledin ve hakikatiyle durumu izah ettin," dedi. Sonra heyetin taleplerini karşıladı ve onları gönderdi.

Ömer'e gelen mektupta Nihâvend ehlinin toplandıkları ve Mihrecan Kazek ile Ahvaz bölgesindeki şehirlerin Hürmüzân'ın görüş ve emrine girdiği ifade edilmişti. Ömer'in Müslümanlara Fars yurduna karşı harekete geçme izninin sebebi buydu.[14]

14 Rivayet gayet sarihtir. Nitekim daha önceki konularda ve zikredilen rivayetlerde Hz. Ömer ordularına ilerleme emri vermemiş, hep bulundukları yerde kalarak bir savunma stratejisi izlemelerini tavsiye etmiştir. Ancak Sâsânîler hep antlaşmaları ihlal etmiş ve Müslümanlara saldırmayı âdeta vazgeçilmez bir askerî strateji olarak benimsemişlerdir. Müslümanların

* * *

Sus'un Fethi

Sus'un fethi konusunda siyer âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Ebû Zeyd'in bana anlattığına göre el-Medâinî şöyle dedi: Celûlâ'dan kaçan Fars askerleri Yezdicerd'in bulunduğu Hulvan'a ulaşınca kendi has adamlarını ve Mevbez'i huzuruna çağırdı ve şöyle dedi: "Müslümanlar hangi orduyla karşılaşıyorlarsa onu hezimete uğratıyorlar. Bu konuda görüşünüz nedir?" Mevbez şöyle dedi: "Bizim görüşümüz odur ki: Buradan çık ve İstahr'a git. Hanedanın hanesi orasıdır. Hazinelerini de yanına al. Sonra askerleri yönlendireceksin." Yezdicerd, Mevbez'in görüşüne uyarak Asbahân'a gitti. Sonra Siyâh'ı çağırdı. [90] Onu üç yüz kişiyle görevlendirdi. Bunların içinde büyük şahsiyetlerden yetmiş kişi vardı. Yezdicerd ona uğradığı her beldeden istediği kişileri yanına almasını emretti. Nihayet İstahr'a vardılar. Bu sırada Ebû Mûsâ, Sus şehrini kuşatmış bulunuyordu. Bunun üzerine Yezdicerd, Siyâh'ı Sus'a, Hürmüzân'ı da Tüster'e gönderdi. Siyâh, el-Kelbâniyye'de konakladı. Sus ehli Celûlâ mağlubiyetini ve Yezdicerd'in hezimete uğrayıp İstahr'a gittiği haberini alınca Ebû Mûsâ'ya sulh teklifinde bulundular. Ebû Mûsâ onlarla sulh yaptı ve Râmhürmüz'e geçti. Siyâh bu sırada el-Kelbâniyye'de bulunuyordu. Müslümanların durumunu kaygıyla izliyordu. Bu sebeple Ebû Mûsâ, Tüster'e geçinceye kadar beklemedeydi. Bunun üzerine yerinden ayrılarak Râmhürmüz ve Tüster arasında konuşlandı. Ammâr b. Yâsir buraya intikal edince Siyâh, Asbahân'dan çıktığında ona refakat eden komutanları yanına çağırdı ve şöyle dedi: "Bilirsiniz ki biz kendi aramızda bu insanlar yokluk ve zaruret ehlidirler. Bu memlekette galip gelecekler ve hayvanları İstahr eyvanlarını ve hükümdarlarımızın bahçelerini tersle-

askerî harekât icra ettikleri Irak bölgesinde nüfusun çoğunluğunu Araplar oluşturuyordu. Kuzey Arabistan yarımadasının bir devamı olan bu bölgede Müslümanlığın yayılması Fars nüfuzunun bertaraf edilmesine bağlıydı. Bu hedefe ulaşılınca Hz. Ömer ordulara hep oldukları yerde kalmalarını ve ileriye doğru hiçbir askerî harekât icra etmemelerini kesin olarak ihtar ediyordu. Hatta "Keşke iki taraf arasında ateşten bir dağ olsa da kalıcı bir barış olabilirse" diye temennide bulunuyordu. (çev.)

riyle kirletecek ve atlarını ağaçlarına bağlayacaklar, diye konuşuyorduk. Gördüğünüz gibi galip geldiler. Karşılaştıkları her orduyu hezimete uğratıyorlar. Yöneldikleri her kaleyi fethediyorlar. Bu sebeple kendiniz için ne düşünürsünüz?" dedi. Onlar: "Senin görüşün ne ise bizim görüşümüz de odur," dediler. Siyâh: "Herkes ailesini ve ona tâbi olanları tekeffül etsin. Benim görüşüm, onların dinine girmektir," dedi. Bunun için Şîreveyh'i ileri gelenlerinden on kişiyle Ebû Mûsâ'yla Müslüman olmanın şartlarını görüşmek üzere gönderdi. Şîreveyh, Ebû Mûsâ'nın yanına gitti. Ona: "Biz dininize rağbet ettik. Müslüman olacak ve sizinle birlikte Acemlere karşı savaşacağız. Biz Araplarla savaşmayacağız. Araplardan bize karşı savaşan olursa siz bizi himaye edeceksiniz. İstediğimiz yerde ikamet edecek ve sizden istediklerimizle hareket edeceğiz. Bizi atiyyeler hususunda eşrafla aynı konumda kabul edeceksiniz. Senin üstün olan amir de bize ahitname verecektir," dedi. Ebû Mûsâ onlara: "Bizimle aynı haklara sahip ve aynı mükellefiyetlerle mükellef olacaksınız," dedi. Onlar: "Hayır, kabul etmiyoruz," dediler.

Bunun üzerine Ebû Mûsâ durumlarını Ömer'e yazdı. Ömer, Ebû Mûsâ'ya: "Onlara istediklerini ver," diye yazdı. Bunun üzerine Ebû Mûsâ onlara bu hususta ahitname yazdı ve Müslüman oldular ve onun safında Tüster muhasarasına katıldılar. Ancak Ebû Mûsâ gayret ve fedakârlığı görmedi. Bunun üzerine Siyâh'a: "Ey tek gözlü! Sen ve arkadaşların umduğumuz gibi değilsiniz. Biz bu dinde sizin gibi değiliz. Sizin gibi de basiret sahibi değiliz. İçinizde onları savunacağımız eşlerimiz ve dokunulmazlarımız da yoktur. Bizi atiyyelerde eşrafa ilhak
[91] etmedin. Bizim silah ve atlarımız vardır. Sizler ise zırhsızsınız. Bunun üzerine Ebû Mûsâ durum hakkında Ömer'e yazdı. Ömer ona: "Yararlıkları oranında onlara atiyye ver ve en çok alan Arap kadar onlara ver," diye yazdı. Bunun üzerine Ebû Mûsâ onlardan yüz kişiye ikişer bin, altı kişiye iki bin beş yüz verdi. Bunlar Siyâh, Hüsrev –lakabı Miklâs'tır–, Şehriyâr, Şehreveyh ve Efrîzîn idiler.[15] Şair bu hususta şöyle dedi:

15 Görülüyor ki Arap-Acem ayrımı yapılmamıştır. (çev.)

el-Fârûk (Ömer) onların yararlıklarını gördü. Nitekim işlerinde hep basiret sahibiydi.

Bu sebeple Akk ve Himyer'e üç yüz verirken onlara iki bin tahsisat bağladı.

Ravi dedi: Müslümanlar Fars diyarında bir kaleyi kuşattılar. Siyâh, Acem kıyafetine bürünerek gecenin son demlerinde kanlı elbisesi içinde kalenin dibine kadar sokuldu ve orada uzandı. Kaledekiler sabahladıklarında Acem kıyafeti içinde orada vurulmuş yatan bir adam gördüler. Onu kendilerinden sanarak kalenin kapısını açtılar ve içeriye almak istediler. Adam ayaklandı ve onlarla vuruşmaya başladı. Bunun üzerine grup kalenin kapısını bırakıp kaçtılar. Siyâh böylece ve tek başına kaleyi açarak Müslümanlar içeri girdiler. Bazı raviler Siyâh bu eylemini Tüster'de gerçekleştirdi, demektedirler. Yine bir kaleyi muhasara ettiler. Hüsrev kaleye doğru ilerleyince kaleden bir adam onunla konuşmak için yukarıdan bakınca Hüsrev ona bir ok atarak onu öldürdü.

Seyf'in rivayetine gelince: Serî bana Şuayb ve ondan naklen Muhammed, Talha, Amr ve Disâr Ebû Ömer'in şöyle dediklerini yazdı:

Ebû Sebre, Müslümanların başında Sus'un önüne gelince Müslümanlar şehri kuşattılar. Susluların başında Hürmüzân'ın kardeşi Şehriyâr bulunuyordu. İki taraf arasında atışmalar oldu ve Sus ehli Müslümanlara zarar veriyorlardı. Bir gün rahip ve keşişler yukarıdan seslenerek: "Ey Araplar! Âlimlerimiz ve selefimizin bize bildirdiklerine göre Sus'u ancak Deccal veya içlerinde Deccal'ın bulunduğu bir kavim fethedecektir. Deccal aranızdaysa şehri fethedeceksiniz. İçinizde yoksa bizi muhasaradan vazgeçin," dediler. Bu arada Ebû Mûsâ'nın Basra'ya gönderilmesi ve Sus'taki Basra ordusunun başına Ebû Mûsâ yerine el-Mukterib'in getirilmesi talimatı geldi. Acemler Nihâvend'de toplandılar. Nu'mân da Kûfe ordusu komutanı olarak Ebû Sebre'nin komutası altında Sus muhasarasına ka- [92]
tılmıştı. Zirr ise Nihâvend'i muhasara etmekteydi. Huzeyfe ile Kûfe ehline haber göndererek Nihâvend'de kendisiyle buluşmalarını emretti. Bunun üzerine Nu'mân, Nihâvend'e gitmek üzere hazırlanmak istedi. Ancak düşündü ve ayrılmadan önce

Sus'a karşı bir hamle daha yaptı. Rahip ve keşişler yine Müslümanlara seslenerek: "Ey Araplar! Kendinizi yormayın. Şehri ancak Deccal veya içlerinde Deccal'ın bulunduğu bir kavim fethedebilir," dediler ve Müslümanları kızdırmaya çalıştılar. Sâfi b. Sayyâd o gün Nu'mân'ın süvari birliği içindeydi. Müslümanlar topyekûn harekete geçerek ayrılmadan önce bir daha savaşalım dediler. Ebû Mûsâ da henüz yola çıkmamıştı. Sâfi öfkeli bir şekilde Sus kapısına doğru harekete geçti ve kapıya bir tekme atarak: "Açıl!" dedi. Bunun üzerine kapının zincirleri koptu ve kilitleri kırılarak yerinden fırladı. Müslümanlar içeri girdiler. Müşrikler ellerini uzatarak: "Sulh, sulh!" diye seslenmeye başladılar ve ellerini tuttular. Müslümanlar zorla şehre girmelerine rağmen onların sulh davetine icabet ettiler. Ancak sulhtan önce ele geçirdiklerini paylaştılar. Akabinde şehirden ayrılarak her grup farklı yerlere gitti. Nu'mân, Kûfe ordusunun başında Ahvaz'dan Mâh'e gitti. Ebû Sebre el-Mukterib'i Zirr ile birlikte Cündîsâbûr'a gönderdi. Nu'mân Mâh'e girince Kûfeliler yetişene kadar burada ikamet etti. Sonra onlarla birlikte Nihâvend'e yöneldi. Burada fetih gerçekleşince Sâfi, Medine'ye döndü ve buraya yerleşerek orada vefat etti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Atıyye ve Sus'un fethini rivayet eden zattan naklen şöyle dediğini yazdı:

Ebû Sebre'ye: "Şehirdeki bu naaş Danyal'ın naaşıdır," dediler. Ebû Sebre: "Bunu ne yapacağız?" dedi ve onu onlara teslim etti. Atıyye kendi isnadıyla şöyle dedi: Danyal, Buhtunnasr'dan sonra Fars diyarının bazı sahillerinde yaşamaya devam etti. Vefat edeceği zaman Farslarda İslam'a (hak dine) bağlı olan hiç kimse olmadığından Allah'ın kitabına icabet etmeyenlere karşı onun saygınlığını korumak maksadıyla onu Rabbine tevdi etmeyi düşündü. Bu maksatla oğluna: "Deniz sahiline git ve bu kitabı denize at," dedi. Oğlu kitabı aldı ancak ona kıyamadı ve gidip dönecek kadar bekledikten sonra geldi ve: "Kitabı denize attım," dedi. Danyal: "Kitap içindeyken deniz ne yaptı?" dedi. Oğlu: "Bir şey yaptığına şahit olmadım," dedi. Bunun üzerine Danyal kızdı ve: "Vallahi sana verdiğim emri yerine getirmedin," dedi. Oğlu tekrar çıktı ve ilk çıkışındaki gibi davrandıktan sonra babasına döndü ve yaptım, dedi.

Danyal: "Kitap denizin içindeyken denizi nasıl gördün?" dedi. Oğul: "Dalgalandı ve hareketlendi," dedi. Danyal öncekinden daha çok kızdı ve: "Vallahi sana söylediğimi yapmadın," dedi. Üçüncü kez aldığı emri artık yerine getirmeye karar verdi ve [93] sahile giderek kitabı denize attı. Bunu üzerine deniz çekildi ve dibi göründü. Sonra ve yerden bir nur fışkırdı. Kitap bu nura gark oldu. Sonra yer birleşti ve deniz suyu eski vaziyetini aldı. Oğul dönünce Danyal oğluna olup biteni sordu. Oğul olup biteni anlatınca Danyal: "Şimdi doğru söyledin," dedi. Akabinde de Danyal Sus'ta vefat etti. İnsanlar onun naaşıyla yağmur yağdırması için Allah'a dua ediyorlardı. Müslümanlar Sus'u fethedince Danyal'ın naaşı onlara getirildi. Müslümanlar onu onların elinde bıraktılar. Ebû Sebre, Cündîsâbûr'a gidince Ebû Mûsâ, Sus'ta kaldı ve Danyal hakkında Ömer'e yazdı. Ömer ona yazarak defnedilmesini emretti. Bunun üzerine onu kefenledi ve Müslümanlar tarafından defnedildi. Ebû Mûsâ, Ömer'e yazarak: "Üzerinde yüzüğü vardı. Yüzük bizdedir," dedi. Ömer, Ebû Mûsâ'ya: "Onu parmağına tak," diye yazdı. Yüzüğün taşında iki aslan arasında duran bir erkek resmi vardı.

* * *

Cündîsâbûr

Müslümanların Cündîsâbûr Halkıyla Sulh Yaptıkları

Bu yılda –17– Müslümanlar Cündîsâbûr ile sulh yaptılar.

Bu konudaki rivayetler:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Ebû Amr, Ebû Süfyân ve Mühelleb'in şöyle dediklerini yazdı:

Ebû Sebre, Sus'taki işleri yoluna koyduktan sonra ordusuyla Cündîsâbûr üzerine yürüdü. Nitekim şehir Zirr b. Abdullah b. Küleyb'in kuşatması altındaydı. Muhasarayı sürdürdüler, sabah ve akşam karşılaşmalar oluyordu. Kuşatma sürerken Müslüman askerler onlara attıkları aman yazılı bir okla aman verdiler. Cündîsâbûr ile Nihâvend'in fethi iki ay kadar sürdü. Müslümanlar ansızın şehrin kapılarının açıldığını gördüler. Akabinde hayvanlar çıktı, çarşılar açıldı ve insanlar ortaya çıktılar. Müslümanlar onlara: "Ne üzerine şehri açtınız?" diye

haber gönderdiler. Onlar: "Bize aman oku attınız, biz de onu kabul ettik ve bizi korumanız karşılığında cizye vergisi vermeyi taahhüt ediyoruz," dediler. Müslümanlar: "Hayır, biz size aman vermedik," dediler. Suslular: "Biz yalan söylemiyoruz," dediler. Bunun üzerine Müslümanlar kendi aralarında bu durumu araştırınca Müknif adında, Sus asıllı bir kölenin bu işi yaptığı anlaşıldı. Müslümanlar: "Bu bir köledir," dediler. Suslular: "Biz hür mü köle mi olduğunu bilmiyorduk, sizden bir
[94] aman geldi ve biz de onu kabul ettik, biz bu şartımıza bağlıyız. İsterseniz ihanet edebilirsiniz," dediler. Bunun üzerine Müslümanlar onlara dokunmadılar ve Ömer'e yazdılar. Ömer onlara şöyle yazdı: 'Allah ahde vefayı tazim etmiştir. Vefa göstermedikçe vefa ehli olamazsınız. Şüphe içinde olsanız dahi onların talebini kabul edin ve onlara vefa gösterin." Bunun üzerine onlara vefa gösterdiler ve şehirden ayrıldılar.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb ve Amr'ın şöyle dediğini yazdı:

Ömer, Ahnef b. Kays'ın görüşünü kabul ederek 17 yılında Fars diyarında geniş çaplı bir askerî harekât icra edilmesi iznini verdi. O, Ahnef'in bu hususta kıymetini ve doğruluğunu takdir etti. O komutanları ve askerleri ayrı ayrı görev yerlerine gönderdi. Basra'ya ve Kûfe'ye komutanlar tayin etti. Bu komutanlar doğrudan onun emirleriyle tayin edildi. Ömer Fars diyarında geniş çaplı harekât için 17 yılında izin vermiş ancak harekât 18 yılında icra edilmiştir. Ömer, Ebû Mûsâ'ya emir vererek kendisine emirlerini bildirmek için Basra'dan çıkıp Kûfe sınırına kadar gitmesini istedi. Ömer atadığı komutanlara sancaklarını Benî Abdüleşhel'in müttefiki Süheyl b. Adî ile gönderdi. Süheyl sancakları getirdi. Horasan bölgesinin sancağını Ahnef b. Kays'a, Erdeşîr Hurre ve Sâbûr sancağını Mücâşi' b. Mes'ûd es-Sülemî'ye, İstahr sancağını Osman b. Ebi'l-Âs es-Sekafî'ye, Fesâ ve Dârâbücerd sancağını Sâriye b. Züneym el-Kinânî'ye, Kirman sancağını Süheyl b. Adî'ye, Sicistan sancağını sahabeden Âsım b. Amr'a ve Mukrân sancağını Hakem b. Umeyr et-Tağlibî'ye teslim etti. Bu komutanlar 17 yılında bu bölgelere gitmek üzere kamp kurdular. Ancak

hazırlıkların tamamlanması 18 yılına sarktı. Ömer onları Kûfelilerle takviye etti. Takviye olarak Abdullah b. Abdillah b. İtbân'ı Süheyl b. Adî'ye, Alkame b. en-Nadr, Abdullah b. Ebî Akîl, Rib'î b. Âmir ve İbn Ümmü Gazâl'ı Ahnef'e, Abdullah b. Umeyr el-Eşcaî'yi Âsım b. Amr'a ve Şihâb b. el-Muhârik el-Mâzinî'yi Hakem b. Umeyr'e gönderdi. Bazı raviler, Sus ve Râmhürmüz'ün fethiyle Hürmüzân'ın Medine'ye esir olarak gönderilmesinin 20 yılında gerçekleştiğini söylemişlerdir.

* * *

Bu yıl içinde –17– Ömer, hac ibadetini ifa etti. Bu sırada Mekke Valisi Attâb b. Esîd, Yemen Valisi Ya'lâ b. Ümeyye, Yemâme ve Bahreyn Valisi Osman b. Ebi'l-Âs, Umman Valisi Huzeyfe b. Mihsan, Şam diyarında ise daha önce isimleri zikredilenler, Kûfe ve bölgesi Valisi Sa'd b. Ebî Vakkâs, Kûfe kādısı Ebû Kurre ve Basra ve bölgesi Valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî idi. Nitekim daha önce Ebû Mûsâ'nın Basra valiliğinden ne zaman alındığı ve ne zaman tekrar emîr olara buraya tayin edildiğini zikretmiştim. Buranın kādısı –rivayete göre– Ebû Meryem el-Hanefî idi. Daha önce el-Cezîre bölgesi ve Musul valilerini zikretmiştim. [95]

Hicretin 18. Yılı

On Sekizinci Yılın Olayları

Ebû Ca'fer dedi: Bu yıl –18– içinde insanlar şiddetli bir açlığa, kuraklığa ve yokluğa maruz kaldılar. Bu yıla Ramâde Yılı denildi.

Yokluk ve Ramâde Yılı

İbn Humeyd bize Seleme'den naklen Muhammed b. İshâk'ın şöyle dediğini anlattı:

On sekizinci yılı girdi. Ramâde kıtlığı ve Amevâs vebası bu yılda vuku buldu. İnsanlar âdeta helak oldular.

Ahmed b. Sâbit er-Râzî bana İshâk b. Îsâ'dan naklen Ebû Ma'şer'in şöyle dediğini nakletti:

Ramâde kıtlığı 18 yılında vuku buldu. Amevâs vebası da bu yıl içinde vuku buldu.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Rebî', Ebü'l-Mücâlid, Ebû Osman ve Ebû Hârise'nin şöyle dediklerini yazdı:

Ebû Ubeyde, Ömer'e şöyle yazdı: Müslümanlardan bir grup şarap içtiler. Bunların içinde Dırâr ve Ebû Cendel de vardır. Onlara sorduk. Te'villere sığındılar ve şöyle dediler: "Muhayyer bırakıldık. Bu sebeple içmeyi tercih ettik. Kur'an: '*Artık vazgeçecek misiniz?*'[16] diye buyuruyor ve kesin bir emir vermiyor." Bunun üzerine Ömer ona şöyle yazdı: Onlarla aramızda bir meseledir. "*Artık vazgeçecek misiniz?*" ifadesi, vazgeçin manasınadır. Bunun üzerine onlara seksen kırbaç vurmak için topladı. Bu şekilde te'villere kaçanlar fâsık olurlar. Bu hükmü reddeden öldürülür. Ömer bu konuda Ebû Ubeyde'ye şöyle yazdı: "Onları hakka çağır. Helal olduğunu söylerlerse onları öldür. Haram olduğunu söylerlerse onlara seksen kırbaç vur." Ebû Ubeyde onları çağırdı ve insanların huzurunda onlara şarap içmenin hükmünü sordu. Haram olduğunu söyleyince onlara seksen kırbaç vurdu. Böylece onlara had uygulandı. Onlar inatlarından dolayı
[97] pişman oldular. Ömer: "Ey Şam ehli! Başınıza bir musibet gelecek," dedi. Nitekim Ramâde kıtlığı ve yokluğu vuku buldu.

Serî bana Şuayb, Seyf, Abdullah b. Şebreme ve eş-Şa'bî'den benzer bir rivayeti yazarak nakletti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ubeydullah b. Ömer ve Nâfi'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Dırâr ve Ebû Cendel hakkındaki Ebû Ubeyde'nin mektubu Ömer'e ulaşınca Ömer, Ebû Ubeyde'ye yazarak onları çağırmasını ve insanların huzurunda şarabın haram olup olmadığını sormasını emretti. Haram olduğunu söylerlerse onlara seksen kırbaç vurmasını ve tövbe etmelerini istemesini, helaldir derlerse onların boyunlarını vurmasını emretti. Bunun üzerine Ebû Ubeyde onları çağırdı ve onlara sordu. Onlar: "Haramdır," dediler. Ebû Ubeyde onlara seksen değnek vurdu. Bunlar utançlarından evlerine kapandılar. Ebû Cendel vesveselere kapıldı. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, Ömer'e: Ebû Cendel vesveseye kapıldı. Senin telkinlerin belki düzelmesine vesile olur, onun için ona yaz ve nasihat et," diye yazdı. Ömer

16 Mâide, 5/91.

ona yazdı ve nasihatte bulundu. Şöyle yazdı: «Ömer'den Ebû Cendel'e! "*Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez. Bunun dışında dilediğinin günahlarını bağışlar.*"[17] O hâlde tövbe et ve başın dik olsun. Uzletten çık ve ümitsizliğe kapılma. Zira Allah şöyle buyurmuştur: "*Ey haddi aşarak nefislerine zulmeden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. O gafur ve rahîmdir.*"[18]» Ebû Ubeyde, Ömer'in mektubunu ona okuyunca yüzü açıldı ve içinde bulunduğu tutukluktan kurtuldu. Ömer diğerlerine de benzer mektuplar yazdı. Onlar da içinde bulundukları uzletten kurtuldular. İnsanlara da şöyle yazdı: "Siz kendi nefsinize bakın. Kim suç işlerse onun hakkında gerekeni yapın. Ancak kimseyi ayıplamayın aksi takdirde bela size musallat olur."

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Abdullah ve Atâ'dan benzer bir rivayet yazdı. Ancak ravi bunda "Ömer insanlara yazarak onları ayıplamamalarını istedi," ifadesi yer almamış ve şöyle demiştir:

Had cezasına çarptırılanlar dediler ki: "Rumlar harekete geçmiş bulunuyor. Bırakın onlara karşı gazaya çıkalım. Allah bizim için şehadeti takdir etmişse mesele yoktur. Aksi takdirde O'nun emrini yerine getirirsin." Nitekim çıktıkları gazada Dırâr b. el-Ezver bazı kişilerle şehit oldu. Şehit olmayanlar ise cezaya çarptırıldı. Ebü'z-Zehrâ el-Kuşeyrî bu hususta şöyle demiştir:

Görmez misin ki zaman bazen kişinin tökezlemesine sebep olur. Ne var ki ölümü ötelemeye gücü yoktur.

Kardeşlerim öldü. Ancak sabrettim, feryat ve figan etmedim. Ne [98]
var ki şaraba karşı sabır gösteremedim.

Müminlerin Emîri onu helak etti de arkadaşları masaraların etrafında ağıt döküyorlar.

Serî bana Şuayb, Seyf, Rebî' b. en-Nu'mân'dan naklen Ebü'l-Mücâlid Cerâd b. Amr, Ebû Osman Yezîd b. Esîd el-Gassânî, Ebû Hârise Muhriz el-Absemî'den kendi senedleriyle ve Küreyb'den naklen Muhammed b. Abdullah'ın şöyle dediklerini yazdı:

Ömer'in halifeliği döneminde Medine ve etrafı kıtlığa maruz kaldı. Rüzgâr estiği zaman (kuraklıktan) toprak kül gibi

17 Nisâ, 4/48.
18 Zümer, 39/53.

savruluyordu. Bu yüzden bu seneye, kül anlamında *ramâde* adı verildi. Ömer insanlar yağacak ilk yağmurla hayat buluncaya kadar yağ, süt ve et yemeyeceğine dair yemin etti. İnsanlar ilk yağmurla bolluğa kavuşuncaya kadar Ömer bu yeminine sadık kaldı. Nihayet çarşı pazara bir tulum yağ ve bir kırba süt geldi. Ömer'in kölesi bunları kırka aldı ve Ömer'e giderek: "Ey Müminlerin Emîri! Allah yeminini mübarek kıldı ve sevabını verdi. Çarşıya bir kırba süt ve bir tulum yağ geldi. İkisini kırka aldım," dedi. Ömer: 'Onların fiyatını yükseltmişsin. Onları sadaka olarak ver. Zira israftan yemeği sevmiyorum," dedi. Ayrıca şunları söyledi: "Halkın hâliyle hemhâl olmazsam onlarla nasıl ilgili olabilirim!"

Serî bana Şuayb, Seyf, Sehl b. Yûsuf es-Sülemî'den naklen Abdurrahman b. Ka'b b. Mâlik'in şöyle dediğini yazdı:

Kıtlık, 17 yılının sonu ve 18 yılının başlangıcında vuku buldu. Açlık, Medine ve etrafını vurmuş ve âdeta onları helak etmişti. Hatta vahşi hayvanlar bile meskûn yerlere yöneliyordu. Bazen adam koyununu kesiyor ancak etinden tiksinerek yemekten kaçınıyor ve ekmeğini katıksız yiyordu.

Serî bana Şuayb, Seyf, Sehl b. Yûsuf ve Abdurrahman b. Ka'b'dan şöyle dediğini yazdı:

İnsanlar bu hâldeyken Ömer âdeta diğer vilayetlerden kopuk bulunuyordu. Bir gün Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî geldi ve onun huzuruna çıkmak için izin istedi. Ona: "Ben Resulullah'ın elçisi olarak sana geldim. Resulullah (sav.) sana diyor ki: Ben seni akıllı biliyordum. Hâlâ da ayakta bulunuyorsun. Sana ne oluyor?" dedi. Ömer: "Bu rüyayı ne zaman gördün?" diye sordu. Bilâl: "Bu gece," dedi. Bunun üzerine "*es-Salâtu câmia!*"
[99] çağrısıyla insanları topladı ve onlara iki rekât namaz kıldırdı. Sonra ayağa kalktı ve şöyle hitap etti: "Ey insanlar! Allah hakkı için size soruyorum: Yaptığım işler arasında yanlış bulduğunuz bir şey var mı?" Onlar: "Hayır," dediler. Ömer: "Ancak Bilâl b. el-Hâris şöyle şöyle diyor," dedi. Onlar: "Bilâl doğru söyledi. Allah'tan ve Müslümanlardan yardım dile," dediler. Bunun üzerine Ömer, kaçındığı yardım çağrısıyla Müslümanlara haber gönderdi. Ömer: "Allahu Ekber! Afet yeterince etkisini

gösterdi ve iyice hissedildi. Bir kavme talepte bulunma izni verilirse Allah belayı onlardan defeder," dedi ve vilayetlerin valilerine şöyle yazdı: "Medine çevresindeki insanlara yardım edin. Zira onlar zaruret içinde bulunuyorlar." Ayrıca insanları yağmur duası için çıkardı ve Abbâs da yürüyerek onunla çıktı. Ömer veciz bir hutbe okudu. Akabinde namaz kıldı sonra dizleri üzerine çöktü ve şöyle dedi: "Allah'ım! Sana ibadet eder ve Senden yardım dileriz. Allah'ım! Bizim günahlarımızı bağışla, rahmetini bizden esirgeme ve bizden razı ol." Ardından da döndü. Onlar henüz evlerine varmadan yollar sularla taştı ve suların içinden geçerek evlerine vardılar.

Serî bana Şuayb, Seyf, Mübeşşir b. el-Fudayl ve Cübeyr b. Sahr'dan naklen Âsım b. Ömer b. el-Hattâb'ın şöyle dediğini yazdı:

Ömer devrinde insanlar bir yıl kıtlığa maruz kaldılar. Yiyecek iyice azaldı. Ehl-i beyt çölde yaşayan Müzeyne'den bir aile reisine: "İyice acıktık bize bir koyun kes," dediler. O: "Hayvanlarda et yok," dedi. Ancak onlar ısrar edip durdular. Bunun üzerine bir koyun kesti. Derisini yüzmeye çalışırken kemiklerin morardığını görünce: "Ya Muhammed!" diye bağırdı. Adam rüyada Resulullah'ın (sav.) kendisine gelip: "Müjde! Rahmet yağacak. Ömer'e git, benden ona selam söyle ve de ki: Sana olan ahdim kaimdir. Sen de ahdine sadıksın ve sıkı bir şekilde ona bağlısın. Ey Ömer! Akıl, akıl!" buyurmuş. Bunun üzerine adam Ömer'e gitti. Kölesine: "Resulullah (sav.) için izin iste," dedi. Adam, Ömer'e gidip izin talebini iletti. Ömer: "İrkildi ve madden onu gördün mü?" dedi. Kölesi: "Hayır," dedi. Ömer: "Onu içeriye al," dedi. Onu içeri aldı. Adam gördüğünü anlattı. Bunun üzerine insanları topladı ve minbere çıkarak şöyle dedi: "Sizi İslam ile hidayete kavuşturan Allah hakkı için söyleyin. Bende hoşlanmadığınız bir şey gördünüz mü?" dedi. Onlar: "Hayır. Neden bunu sordun?" dediler. Ömer rüyayı onlara anlatınca ilk planda zihinlerinin intikal edemediği gerçeği kavradılar. Onlar: "O, senin yağmur duasına çıkmakta geç kaldığını ifade buyurmuştur. Bizi yağmur duasına çıkar," dediler. Ömer insanları topladı ve veciz bir hitabede bulundu ve akabinde iki rekât namaz kıldıktan sonra şöyle dedi: "Al-

lah'ım, Ensarımız bize yardım etmekte âciz kaldılar. Güç ve
[100] takatimiz zayıf kaldı ve kendi kendimize yardım etmekte âciz kaldık. *Lâ havle velâ kuvvete illâ billah.* (Kuvvet ve kudret ancak Allah'tandır.)"

Serî bana Şuayb, Seyf, Rebî' b. en-Nu'mân, Cerâd Ebü'l-Mücâlid, Ebû Osman ve Ebû Hârise'den naklen Recâ'dan –ayrıca Ebû Osman ve Ebû Hârise: Ubâde ve Hâlid'den, onlar da Abdurrahman b. Ganm'dan– rivayetle şöyle dediklerini yazdı:

Ömer, vilayetlerin valilerine yazarak Medine ve çevresinde yardımda bulunmalarını istedi. İlk yardım kafilesi Ebû Ubeyde b. Cerrâh yönetiminde Medine'ye geldi. Yiyecek taşıyan dört bin yük hayvanından oluşuyordu. Ömer, Ebû Ubeyde'yi bu erzakı Medine çevresinde yaşayan insanlara dağıtmakla görevlendirdi. Yardımları dağıttıktan sonra Ömer'in yanına döndü. Ömer ona hizmetlerine karşılık dört bin dirhem verilmesini emretti. Ancak Ebû Ubeyde: "Ey Müminlerin Emîri! Buna ihtiyacım yok. Ben bu hizmetle Allah'ın rızasını ve kabulünü murat ettim," dedi. Ömer: "Sen istemediğin için almanda bir beis yoktur. (Hayır ve ecrin bakidir)," dedi. Ancak Ebû Ubeyde almaktan kaçındı. Ömer: "Bu parayı al. Zira Resulullah (sav.) için benzer bir görev ifa ettim. Bana sana söylediğimin aynısını söyledi. Ben de ona senin bana söylediğini söyledim. Ancak yine de bana verdi," dedi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde parayı kabul etti ve görev yerine döndü. Yardım kafileleri gelmeye devam etti ve yağan ilk yağmurla da insanlar hayat buldu.

Raviler aynı senetle şöyle dediler: Amr b. el-Âs'ın yardım hakkındaki cevabi mektubu Ömer'e ulaştı. Şöyle diyordu: Resulullah'ın (sav.) gönderilmesi üzerine Şam Denizi kazılarak Arap Denizine bağlandı. Ancak Rumlar ve Kıbtiler onu kapattılar. Yiyecek maddelerinin Medine'deki fiyatıyla Mısır'daki fiyatının aynı olmasını istiyorsan, onun için bir kanal açayım ve üzerinde köprüler kurayım," dedi.[19] Ömer

19 Bazı kaynaklarda Amr'ın Nil Nehri ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan ve Firavun Naha zamanında yapılan ancak zamanla kapanan bir kanalı yeniden açtığı ve böylelikle Mısır ile Medine arasındaki deniz ulaşımını sağladığı anlatılmıştır. Kanal, Nil Nehriyle Kızıldeniz'i birbirine bağlamak suretiyle

ona: "Yap ve acele et," diye yazdı. Mısır ehli ona: "Haracın kolaylıkla ödenmektedir. Emîrin de bundan memnundur. Bu işi gerçekleştirirsen haraç işi aksayabilir," dediler. Amr durumu Ömer'e yazdı. Ancak Ömer bu işi yap ve acele et. Allah Medine'nin umranı uğrunda Mısır'ı tahrip etsin. Amr bu işi Kulzüm'deyken ele aldı. Böylece Medine'nin fiyatları Mısır'ın fiyatlarıyla aynı seviyeye geldi. Bu durum Mısır'a daha çok refah getirdi. Medine ehli de Ramâde kıtlığından sonra benzer bir kıtlığa maruz kalmadılar. Ancak Osman'ın öldürülmesi üzerine denizin bereketinden mahrum kaldılar. Bunun üzerine zillete maruz kaldılar ve imkânları kısır kalarak mütevazı bir duruma düştüler.

* * *

Ebû Ca'fer dedi: Vâkıdî dedi: Rakka, Ruhâ ve Harran bu [101] yıl içinde İyâz b. Ganm tarafından fethedildi. Aynı yılda Aynü'l-Verde, Umeyr b. Sa'd tarafından fethedildi. Vâkıdî'ye bu konularda muhalefet edenlerin görüşüne daha önce değinmiştim. Vâkıdî der ki: Ömer bu yılın zilhicce ayında Kâbe'ye yapışıkken Makam'ı bugünkü yerine nakletti. Yine Vâkıdî Amevâs vebasında yirmi beş bin kişinin öldüğünü söyledi.

* * *

Ebû Ca'fer dedi: Bazı ravilere göre Ömer, Şüreyh b. el-Hâris el-Kindî'yi Kûfe'ye, Ka'b b. Süver el-Ezdî'yi de Basra'ya kādı olarak tayin etti.

Vâkıdî dedi: Ömer b. el-Hattâb (ra.) insanlarla bu yılda da hac ibadetini yerine getirdi.

* * *

Ömer'in 17 yılında görev yapan valileri bu yılda da görevlerini sürdürmüşlerdir.

Mısır ile Arap Yarımadası arasında deniz ulaşımını sağlamıştır. (ar.m.wikikipedia.org) (çev.)

[102]

Hicretin 19. Yılı

Bu Yılın Olayları

Ebû Ca'fer dedi: Ahmed b. Sâbit er-Râzî kendisine rivayette bulunan bir zattan naklen İshâk b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayetle bana şöyle anlattı:

Celûlâ'nın fethi Sa'd tarafından 19 yılında gerçekleşti. Vâkıdî de aynı şeyi söylemiştir.

İbn İshâk şöyle dedi: el-Cezîre, Ruhâ, Harran, Re'sül'ayn ve Nusaybin 19 yılında fethedilmişlerdir.

Ebû Ca'fer dedi: Bu konuda onlara muhalefet edenlerin görüşünü daha önce zikretmiştim.

Ebû Ma'şer dedi: Kayseriyye'nin fethi bu yılda –19– gerçekleşti. Kayseriyye'nin başında Muâviye b. Ebî Süfyân vardı. Bu rivayeti Ahmed b. Sâbit er-Râzî bir raviden naklen İshâk b. Îsâ'dan rivayetle Ebû Ma'şer'den bana anlatmıştır.

Vâkıdî de Ebû Ma'şer ile aynı görüştedir.

İbn İshâk ise şöyle demiştir: Filistin'de Kayseriyye'nin fethi ve Heraklius'un kaçışıyla Mısır'ın fethi, 20 yılında gerçekleşti. Buna dair rivayeti bana Seleme ve İbn İshâk'tan İbn Humeyd rivayet etmiştir.

Seyf b. Amr ise şöyle dedi: Kayseriyye'nin fethi, 16 yılında vuku buldu. Mısır da aynı yılda fethedildi.

Kayseriyye'nin fethine dair rivayetler daha önce nakledildi. Mısır'ın fethini ve onlara muhalefet edenlerin görüşünü ise daha sonra, 20 yılı olayları arasında zikredeceğim.

Ebû Ca'fer dedi: Vâkıdî'nin naklettiğine göre bu yılda –19– Harret Leylâ'da yangın çıktı. Ömer insanlarla yangını söndürmeye azmetti ve sadaka vermelerini emretti. Bunun üzerine yangın söndü.

[103] Vâkıdî'ye göre Medain ve Celûlâ şehirleri bu yıl içinde fethedilmişlerdir. Bu konuda ona muhalefet edenlerin görüşü daha önce nakledilmiştir.

* * *

Bu yılda da Ömer hac ibadetini ifa etmiştir. 18 yılında görev yapan valiler bu yılda da görevlerini sürdürmüşlerdir.

Hicretin 20. Yılı [104]

Bu Yılın Olayları

Bu Yılda Yapılan Gazalarla Diğer Olaylar

Ebû Ca'fer dedi: İbn İshâk'ın görüşüne göre bu yıl içinde Mısır fethedildi. İbn Humeyd bize Seleme'den naklen İbn İshâk'ın şöyle dediğini anlattı: Mısır, 20 yılında fethedildi.

Ebû Ma'şer de aynı görüştedir. Ahmed b. Sâbit naklettiği raviden rivayetle İshâk b. Îsâ'dan naklen bana Ebû Ma'şer'in şöyle dediğini anlattı: Mısır, 20 yılında fethedildi. Onun başında emîr olarak Amr b. el-Âs bulunuyordu.

Ahmed b. Sâbit naklettiği raviden o da İshâk b. Îsâ'dan naklen bana Ebû Ma'şer'in şöyle dediğini anlattı: İskenderiye, 25 yılında fethedildi.

Vâkıdî dedi: İbn Sa'd'dan naklen Vâkıdî şöyle dedi: Mısır ve İskenderiye, 20 yılında fethedildi.

Seyf'e gelince, Serî'nin Şuayb ve Seyf'ten naklen bana yazdığına göre Mısır ve İskenderiye 16 yılında fethedildi.

* * *

Mısır ve İskenderiye'nin Fethi

Mısır ve İskenderiye'nin Fethine Dair Rivayetler

Ebû Ca'fer dedi: Siyer ehlinin Mısır ve İskenderiye'nin fethine dair ihtilaflarını zikrettik. Şimdi de Mısır ve İskenderiye'nin fethinin sebeplerini ve kimlerin komutasında fethedildiği ve bu konudaki ihtilafları ele alacağız. İbn İshâk'ın görüşü: İbn Humeyd bize Seleme'den naklen İbn İshâk şöyle dedi: Ömer (ra.), Şam diyarını tamamen fethettikten sonra Amr b. el-Âs'a yazarak ordusuyla Mısır'a hareket etmesini emretti. Bunun üzerine Amr sefere çıktı ve 20 yılında Bâb Elyon'u fethetti.

İbn İshâk dedi: İskenderiye'nin fethi konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre 25 yılında fethedildi. Yani Osman b. [105]
Affân'ın (ra.) hilafetinin ikinci yılında gerçekleşti. Başında da Amr b. el-Âs bulunuyordu.

İbn Humeyd bize Seleme ve Muhammed b. İshâk'tan; Kâsım b. Kuzmân –Mısırlı bir adam–, Ziyâd b. Cez' ez-Zübeydî'den şöyle dediğini anlattılar:

Zübeydî'nin anlattığına göre o, Mısır ve İskenderiye fethedildiğinde Amr b. el-Âs'ın ordusunda bulunuyordu. O şöyle dedi: İskenderiye'yi Ömer'in hilafet döneminde 21 –veya 22– yılında fethettik. Bâb Elyon'u fethettiğimiz zaman İskenderiye ile aramızdaki kırsal bölgenin köylerine kadar indik. Belhîb denen –ve kır köylerinden er-Riş olarak da bilinen– bir köye vardık. Esir aldıklarımız Medine, Mekke ve Yemen'e gönderildiler.

Ravi dedi: Belhîb'e vardığımızda İskenderiye'nin sahibi, Amr b. el-Âs'a şöyle yazdı: Ben sizden daha fazla kızdığım Rum ve Farslara cizye veriyordum. Dilersen sana cizye vereyim de topraklarımızda aldığınız esir ve cariyeleri bize geri verin.

Amr b. el-Âs ona şöyle yazdı: "Benim başımda bir emîr var onsuz hiçbir iş yapamam. İstersen bana yaptığın teklifi ona yazayım da cevabı gelinceye kadar ben sana, sen de bana karşı herhangi bir harekette bulunmayalım. Teklifi kabul ederse ben de kabul edeceğim. Aksi takdirde bana vereceği emirleri yerine getireceğim." Adam: "Tamam," dedi. Bunun üzerine Amr, Ömer'e mektup yazarak ona İskenderiye büyüğünün teklifini sundu. Ravi dedi: Nitekim komutanlar yazdıkları mektupları bizden gizlemezlerdi. Bizim elimizde onlardan esir erkek ve kadınlar vardı. Belhîb'de harekâtı durdurduk ve Ömer'in mektubunu beklemeye başladık. Mektup gelince Amr onu bize okudu. Şöyle diyordu: Mektubunu aldım. Mektupta İskenderiye büyüğünün sana cizye vermeyi ve bunun karşılığında esirlerini onlara geri vermeni teklif ettiğini yazmışsın. Yemin ederim ki ben taksim edilip heba olacak bir ganimet yerine, devamlı verilecek bir verginin bize ve bizden sonra gelecek Müslümanlara daha yararlı olduğunu düşünü-
[106] yorum. Ona cizye vermesini ve onun karşılığında elinizdeki esirleri Müslüman olmakla kendi dinlerinde kalmak arasında muhayyer bırakmayı teklif et. Kim İslam'ı tercih ederse onlar bizimle aynı haklara sahip ve aynı mükellefiyetlerden so-

rumlu olacaktır. Kim de kavminin dinini tercih ederse kavmi gibi cizye vergisine tâbi olacaktır. Esirlerinden Arap diyarına dağılıp da Mekke, Medine ve Yemen'e ulaşanlara gelince onları tekrar Mısır'a geri göndermeye gücümüz yetmediği gibi yerine getiremeyeceğimiz bir konu üzerinde onunla sulh yapmayız." Bunun üzerine Amr, İskenderiye liderine haber göndererek Ömer'in yazdıklarını kendisine bildirdi. Adam: "Kabul ediyorum," dedi. Ravi dedi: Bunun üzerine elimizdeki esirleri topladık. Hristiyanlar da toplandı. Biz elimizdeki esiri getirip onu İslam ile Hristiyanlık arasında muhayyer bırakıyorduk. İslam'ı tercih ederse bir beldeyi fethettiğimiz zaman getirdiğimiz tekbirden daha gür bir sesle tekbir getiriyorduk ve adamı aramıza alıyorduk. Hristiyanlığı tercih ederse Hristiyanlar mırıldanıyorlar ve onu aralarına alıyorlardı. Biz de ona cizye vergisi koyuyor ve sanki bizden olan bir adamdı da onlara iltihak etmiş gibi üzülüyorduk. Bu minval üzere tek tek onları bu muameleye tâbi tuttuk. Bunlardan biri de Ebû Meryem Abdullah b. Abdurrahman idi. –Kâsım dedi: Onu Benî Zübeyd'in arifi olarak tanımıştım.– Onu durdurduk ve İslam ile Hristiyanlık arasında muhayyer bıraktık. Annesi, babası ve kardeşleri Hristiyan idiler ve orada hazır bulunuyorlardı. Onu aramıza alınca annesi, babası ve kardeşleri ona karşı bir hamle yaparak onu bizden almak için bizi çekip duruyorlardı ve üzerindeki elbiselerini yırttılar. Bugün de bizim arifimizdir. Bu işi gerçekleştirdikten sonra da İskenderiye bize açıldı ve şehre girdik. Ey İbn Ebî Kâsım! Bu gördüğün çöp de İskenderiye civarında etrafı taşlarla çevrilmiş olup ne artmış ne de eksilmiştir. Aksini iddia edip de İskenderiye ve etrafındaki köy ve beldelerin bağlı oldukları bir antlaşmaları yoktu ve cizyeye tâbi değillerdi diye söyleyenler, vallahi yalan söylemektedirler. Kâsım dedi: Bu rivayetin gündeme getirilmesinin sebebi, Benî Ümeyye hükümdarlarının Mısır valilerine: "Mısır kuvvet yoluyla fethedilmiştir; onlar kölelerimizdir. Dilediğimiz kadar vergilerini artırır ve eksiltiriz," diye yazmalarıydı.

Ebû Ca'fer dedi: Seyf'e gelince; Serî bana Şuayb, Seyf ve er-Rebî' Ebû Saîd'den naklen Ebû Osman ve Ebû Hârise'nin şöyle dediklerini yazdı:

Ömer, İlyâ ehliyle sulh antlaşması yaptıktan sonra İlyâ'da birkaç gün ikamet etti. Akabinde Amr b. el-Âs'ı Mısır üzerine gönderdi ve fethin gerçekleşmesi hâlinde onun Mısır valisi ol-
[107] masını emretti. Arkasından Zübeyr b. el-Avvâm'ı da ona takviye olarak gönderdi. Ebû Ubeyde'yi de er-Remâde'ye gönderdi ve fethin gerçekleşmesi hâlinde görev yerine dönmesini emretti.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Ebû Osman'dan naklen Hâlid ve Ubâde'nin şöyle dediklerini yazdı:

Ömer, Medine'ye dönünce Amr b. el-Âs Mısır seferine çıktı. Amr, Bâb Elyon'a kadar gitti. Zübeyr de peşinden gitti ve ikili buluştular. Akabinde Mısır Piskoposu Ebû Meryem onlarla karşılaştı. Onun maiyetinde en-Niyyât ehlinin piskoposu da vardı. Mukavkıs onu memleketlerini savunmak için göndermişti. Amr onların karşısında konuşlanınca onunla savaşmaya başladılar. Amr onlara: "Savaş için acele etmeyin. Önce size teklifimizi yapacağız, siz de görüşünüzü tespit edin," diye haber gönderdi. Bunun üzerine askerlerini durdurdular. Amr onlara: "Ben çıkıyorum. Ebû Meryem ve Ebû Meryâm da çıksın ve bana gelsinler," diye haber gönderdi. Onlar davetine icabet ettiler ve iki taraf birbirlerine aman verdiler. Amr onlara: "İkiniz bu beldenin rahiplerisiniz. Beni dinleyin. Yüce Allah, Muhammed'i (sav.) hak ile gönderdi ve ona hakkı emretti. Muhammed (sav.) de bize hakkı emretti. Ona emredilenlerin tümünü bize tebliğ etti. Görevini ifa ettikten sonra da Rabbine kavuştu ve bize apaçık bir din bıraktı. Bize emrettiği şeyler arasında insanlara tebliğde bulunmak ve onları tercihleriyle baş başa bırakmaktır. Biz önce sizi İslam'a davet ediyoruz. Bunu kabul edenler bizimle aynı haklara sahip olurlar. Bu teklifi kabul etmeyenlere de cizye vermelerini teklif ederiz. Bu takdirde de onların güvenliğini sağlamak bizim sorumluluğumuzdur. Peygamberimiz bize sizin memleketinizi fethedeceğimizi bildirmiştir. Sizinle akrabalık bağımız sebebiyle size merhametle muamele etmemizi emretti. Davetimize icabet ederseniz bize karşı iki zimmet hakkına sahip olursunuz. Bizim emîrimiz bize: 'Kıptilere iyi muamele edin. Zira Resu-

lullah (sav.) bize Kıptilere hayırla muamele etmemizi emretti. Zira onlarla akrabalık bağımız vardır,' dedi. Onlar: Çok eskilere dayanan bir akrabalık bağı. Onu ancak peygamberler gözetir. O ünlü ve asil bir kadındı. Hükümdarımızın kızıydı. Menf ehlindendi ve hükümdar onlardandı. Ayn Şems ehli onlara galip geldiler. Onları öldürdüler ve hâkimiyetleri son buldu. Kalanlar da gurbet yollarına düştüler. Bu yüzden İbrahim'e (as.) vardı. Böylece o bir akraba olarak hoş karşılandı. Bize aman ver sana döneceğiz," dediler. Amr: "Benim gibiler kandırılamaz. Size üç gün mühlet veriyorum. Düşünün ve kavminizle görüşün. Aksi takdirde size savaş açarım," dedi. İkili: "Mühleti artır," dediler. Amr mühleti bir gün artırdı. Onlar: "Biraz daha artır," dediler. Amr bir gün daha artırdı. Bunun üzerine Mukavkıs'a gittiler. Mukavkıs kabul etmeyi düşündü ancak Artabûn onlara olumlu cevap vermeyi reddetti ve onlara karşı [108]
koymayı emretti ve Mısır ehline: "Bize gelince; sizi savunmaya gayret edecek ve onlara dönmeyeceğiz. Mühlet olarak dört gün vardır. Size bir zarar gelirse selametle sonuçlanmasını dileriz." Amr ve Zübeyr, Ferkâd'da gece saldırıya uğradılar. Amr hazırlıklıydı. İkili, Artabûn ve maiyetiyle karşılaştılar ve maiyetiyle bertaraf edildi. Ardından da bineklerine bindiler. Amr ve Zübeyr, Ayn Şems'e yöneldiler. Zira düşmanlar burada toplanmışlardı. Amr, Feremâ'ya Ebrehe b. es-Sabâh'ı gönderdi. Ebrehe, Feremâ'nın önünde konuşlandı. Avf b. Mâlik'i de İskenderiye üzerine gönderdi ve o da şehrin önünde konakladı. Her iki komutan üzerine gittikleri şehrin ahalisine: "Aşağı inerseniz sizin için aman vardır," dediler. Şehirlerin sakinleri, evet dediler ve birbirlerine mektuplar yazdılar. Ayn Şems ahalisi onları gözetleyip duruyorlardı. Müslümanlar bu beldeler arasında kalanları esir aldılar. Avf b. Mâlik: "Ey İskenderiyeliler! Sizin ne güzel şehriniz, vardır!" dedi. Onlar: "İskender şöyle demiş: 'Ben öyle bir şehir kuracağım ki Allah'a muhtaç ancak insanlardan müstağni olacak.' Bu yüzden güzelliği kalıcıdır," dediler.

Ebrehe de Feremâ ehline: "Şehriniz ne kadar çirkin?" dedi. Onlar: "Feremâ, bir şehir kuracağım ki Allah'tan müstağni ve

insanlara muhtaç olacak," demiş. Bu yüzden güzelliği kayboldu. Nitekim İskender ve Feremâ kardeştiler.

Ebû Ca'fer dedi: el-Kelbî dedi: İskender ve Feremâ kardeştiler. Sonra benzer bir rivayet nakletti. İki şehir iki kardeşe nispet edildi. Feremâ şehrinde her gün bir şeyler yıkılır ve görünümü bozulurken İskenderiye'nin güzelliği kalıcı oldu.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Hârise ve Ebû Osman'ın şöyle dediklerini yazdı:

Amr, Zübeyr ile birlikte hâkimiyetin Kıptilerle Nûbiler arasında olduğu Ayn Şems'e indiğinde Mısırlılar mühletin dördüncü gününde hükümdarlarına: "Kisrâ ve Kayser'i hezimete uğratan ve onların yurtlarını ele geçiren bir kavme karşı ne yapabilirsin? Onlarla sulh yap ve onlara karşı gelmekten ve bizi de onlarla karşı karşıya getirmekten sakın," dediler. Ancak o imtina etti ve onlara karşı gelerek savaştı. Zübeyr şehrin surlarına tırmandı. Onu görünce kapıyı Amr'a açtılar ve sulh talebiyle ona gittiler. Amr taleplerini kabul etti. Ancak Zübeyr savaşarak şehre girdi ve onlarla birlikte Amr'ın yanına çıktı.
[109] Aslında bertaraf edilmek üzereyken antlaşma yaptılar ve savaş sonucu ele geçirilenlere de sulhle elde edilenin hükmüne tâbi tuttular. Böylece sulh antlaşmalı muamelesiyle onlara muamele edildi. Sulh ahitnamesi şöyledir:

* * *

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahitnameyle Amr b. el-Âs Mısır ehline, nefisleri, milletleri, malları, kiliseleri, haçları, kara ve denizleri için aman vermiştir. Bu konularda onlara müdahale edilmeyecek, hiçbir şeyleri eksiltilmeyecek ve Nûbiler onlarla aynı yerleri ikamet yeri olarak paylaşmayacaklardır. Bu sulha muvafık olan Mısır ehli, nehirlerinin mahsulleri elli milyonu bulursa cizye vereceklerdir. Onların hırsızlarının çaldıklarından kendileri sorumlu olacaklardır. Onlardan cizye vermekten imtina eden olursa o nispette cizye vergilerinden düşülecektir. Bu sorumluluktan kaçınanlardan zimmetimiz berîdir. Nehirleri normal seviyesinden düşerse normal seviyesini bulunca o nispette mükellefiyetleri azaltılacak. Rumlar

ve Nûbilerden onların sulhuna dâhil olanlar, kendileriyle aynı haklara sahip ve aynı mükellefiyetlerle mükelleftirler. Kim buna dâhil olmayı reddeder ve gitmeyi tercih ederse varacağı yere varıncaya veya hâkimiyet alanımızdan çıkıncaya kadar ona aman verilir. Borçlarını üç taksitte ve her taksitte borçlarının üçte birini ödeyeceklerdir. Bu ahitname için Allah'ın, Resulü'nün, Halife'nin ve müminlerin ahdi ve zimmeti vardır. Buna icabet eden Nûbiler şu kadar baş hayvan ve şu sayıda at vermek suretiyle yardımcı olacaklardır. Buna karşılık saldırılara maruz kalmayacak, giren ve çıkan ticaret mallarına müdahale edilmeyecektir. Şahitler: Zübeyr ve iki oğlu Abdullah ve Muhammed. Kâtip: Verdân.

Bütün Mısır ehli bu antlaşmaya dâhildi ve sulhu kabul etmişlerdi. Atlar toplandı ve Amr, Fustât'ı şehir hâline getirdi. Müslümanlar burada ikamet ettiler. Ebû Meryem ve Ebû Meryâm gelip Amr ile konuştular ve muharebeden sonra ele geçirilen esirlerin durumunu görüştüler. Amr: "Onların bir ahit veya akitleri var mı? Biz sizinle konuşup anlaştığımız gün saldırıya maruz kaldık," dedi ve onları kovdu. Sonra döndüler ve şöyle dediler: "Size dönünceye kadar ele geçireceğiniz şeyler sizin zimmetinizde olacak." Amr: "Hem bize saldıracaksınız hem de saldıranlar zimmette olacaklar, öyle mi?" dedi. İkili: "Evet," dediler. Ancak Amr, o esirleri insanlara taksim etti ve Arap diyarına dağıldılar. Ardından Beşîr humusları Ömer'e [110] götürdü. Amr heyetleri de gönderdi. Ömer onlara durum hakkında sordu. Heyet ona durum hakkında bilgi verdi. el-Câselîk ve arkadaşının hikâyesini de anlattılar. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: "Onlar hakikati görüyor, hâlbuki siz bilmezden geliyor ve görmek istemiyorsunuz. Sizinle savaşanlar için aman söz konusu değildir. Sizinle savaşmadığı hâlde sizden zarar görenler için beş günlük mühlet süresince aman vardır." Akabinde de vilayetlere yazarak mezkûr süre içinde savaşmadığı hâlde esir alınanların iade edilmesini istedi. Bunun üzerine onlar iade edildi. Öte yandan Kıptiler Amr'ın kapısına geldiler. Amr onların: "Araplar ne kadar zayıflar ve ne kadar nefislerini küçümsüyorlar. Bizim gibi onlara boyun eğen kimse olmadı,"

diye konuştuklarını haber aldı. Bu durumun onları tahrik etmesinden endişe etti. Bu sebeple birkaç devenin getirilip kesilmesini emretti. Develer kesildi ve etleri haşlandıktan sonra ordu komutanlarının gelmesini söyledi. Onlar da arkadaşlarına haber verdiler. Amr oturdu ve Mısırlılara da orada hazır bulunma izni verdi. Sonra Müslümanlara suda haşlanmış et ikram edildi. Arap usulü yemek yediler. Eti alıp yiyor ve et suyunu yudumluyorlardı. Silahsız olup abalarını giymişlerdi. Mısırlılar bu manzara karşısında daha çok hırslanıp cesaret aldılar ve dağıldılar. Amr ordu komutanlarına haber göndererek adamlarıyla ertesi gün sabah hazır bulunmalarını ve Mısırlıların kıyafet ve ayakkabılarını giymelerini, aynı şeyi arkadaşlarına da tembih etmelerini emretti. Mısırlılara da hazır bulunmaları için izin verdi. Mısırlılar dünkü manzaradan farklı bir manzarayla karşılaştılar. Görev yapanlar da Mısır renkleriyle onlara hizmet ettiler. Misafirler Mısırlılar gibi yiyip içtiler. Mısırlılar tereddüt içinde dağıldılar ve bize hile yapıldı, dediler. Amr Müslümanlara: "Yarın yapılacak gösteri geçidi için silahlarınızı alıp gelin," diye haber gönderdi. Kendisi de sabah hazır bulundu ve Mısırlılara da gösteriyi izleme izni verdi. Gösteriyi izledikten sonra onlara şöyle dedi: "Biliyorum ki Arapların mütevazı ve kolaylığı esas alan hayatlarını görünce kibre kapıldınız. Kendinizi tehlikeye atmanızdan endişe ettim. Bu sebeple size onları tanıtmak istedim. Kendi yurtlarındaki yaşam tarzlarını, sizin yurdunuzdaki yaşam biçimlerini ve savaştaki hâllerini size göstermek istedim. Size galip gelenler bunlardır. Onlar henüz ikinci gündeki tarzlarını kazanmadan sizin memleketinize hâkim oldular. Bununla üçüncü günde gördüğünüz insanların ikinci günün yaşam tarzını terk etmeyecek ve birinci günün tarzına dönmeyeceklerini bilmenizi istedim." Bunun üzerine dağıldılar ve "Araplar sizi adamlarıyla vurdular," diye söylediler.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Saîd er-Rebî' b. en-Nu'mân ve Amr b. Şuayb'dan şöyle dediğini yazdı:

[111] Amr ve Mukavkıs, Ayn Şems'te karşılaşıp süvarileri savaşınca Müslümanlar gerilemeye başladılar. Amr onları sıkıştı-

rınca Yemenli bir adam: "Bizler demirden veya taştan yaratılmış değiliz," dedi. Amr ona: "Sus, sen ancak bir köpeksin," dedi. Adam Amr'a: "Sen de köpeklerin komutanısın," dedi. Bu durum böyle devam edince Amr: "Resulullah'ın ashabı nerede?" diye sordu. Bunun üzerine muharebeye katılan ashap hazır oldular. Amr onlara: "İlerleyin, Allah sizinle Müslümanları muzaffer kılacaktır," dedi. Aralarında Ebû Bürde ve Ebû Berze'nin de bulunduğu ashap ileriye geçtiler. Müslümanlar da onları takip ettiler. Bunun üzerine Allah Müslümanları zafere ulaştırdı. Güzel bir zafer kazandılar. Böylece Mısır, 16 yılının Rebîülevvel ayında fethedildi ve İslam hâkimiyeti burada sağlam bir şekilde kurulmuş oldu ve diğer ülke ve milletlere nüfuz etmeye devam etti. Bu süreçte Mısır ehli Ecl'e, Mukrân ehli Râsil ve Dâhir'e, Sicistan ehli Şâh'a ve yakınlarına, Horasan ve el-Bâb ehli Hâkān'a ve ötesindeki milletlere doğru akın ediyorlardı. Bu sebeple Ömer, Müslümanların bekasını düşünerek onlara iyi muamele etti. Onların çıkışına imkân verseydi her tarafa akın edeceklerdi.

Ali b. Sehl bana Velîd b. Müslim, İbn Lehîa ve Yezîd b. Habîb'den şöyle anlattı:

Müslümanlar Mısır'ı fethedince Mısır'ın Nûbe bölgesine askerî harekât icra ettiler. Müslümanlar, birçok yaralı ve maharetle atılan oklarla göz bebekleri isabet almış gaziyle döndüler. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Mısır'a vali olunca –Osman b. Affân (ra.) tarafından atandı– onlarla, her yıl birkaç baş Müslümanlara hediye etmek, buna mukabil de Müslümanlar da her yıl belli miktarda onlara yiyecek ve elbise hediye etmek üzere sulh yaptı.

Ali dedi: Velîd ve İbn Lehîa'dan naklen şöyle dedi: Osman ve ondan sonra gelen vali ve emîrler de bu sulhu uyguladılar. Ömer b. Abdülazîz de Müslümanların maslahatını ve bekasını gözeterek söz konusu sulhu uyguladı.

* * *

Seyf dedi: Ömer (ra.) 16 yılının Zilkade ayından itibaren Mısır sahillerinin tümüne askerî üsler kurdurdu. Bunun se- [112]
bebi Heraklius'un Mısır ve Şam diyarına karşı deniz seferi dü-

zenlemesi ve bizzat Humus'a karşı sefer düzenlemesiydi. Bu gelişmeler Ömer'in (ra.) halife olmasından üç yıl altı ay sonra vuku buldu.

* * *

Ebû Ca'fer dedi: Bu yıl –20– içinde Ebû Bahriye el-Kindî Abdullah b. Kays, Rum diyarına karşı askerî sefer düzenledi. Rum diyarına giren ilk komutandı. Bir rivayete göre de Rum diyarına ilk giren Meysere b. Mesrûk el-Absî olup ganimetler elde ederek salimen geri döndü.

Ebû Ca'fer dedi: Vâkıdî dedi: Ömer bu yıl içinde Kudâme b. el-Maz'ûn'u Bahreyn valiliğinden azletti ve şarap içtiği için ona had cezası uyguladı.

Aynı yıl içinde de Ömer, Ebû Hüreyre'yi Bahreyn ve Yemâme'ye vali tayin etti.

Vâkıdî dedi: Yine bu yıl içinde Ömer, Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm'ın annesi Fâtıma bint el-Velîd ile evlendi.

Ravi dedi: Bu yıl içinde Bilâl b. Rebâh (ra.) vefat etti ve Dımaşk Mezarlığında defnedildi.

Yine bu yılda Sa'd'ı Kûfe valiliğinden azletti. Zira onu şikâyet ettiler ve namazı güzel kılmıyor, dediler.

Bu yılda Ömer, Hayber'i Müslümanlar arasında taksim etti ve Yahudileri sürdü. Ebû Habîbe'yi Fedek'e gönderdi ve onlara yarısını verdi. Oradan da Vâdi'l-Kurâ'ya geçti ve orayı taksim etti.

Vâkıdî'nin rivayetine göre Ömer bu yıl içinde Necran Yahudilerini Kûfe'ye sürdü.

Vâkıdî dedi: Yine bu yıl –20– içinde Ömer, divan teşkilatını ihdas etti. Ebû Ca'fer dedi: Vâkıdî'ye muhalefet edenlerin görüşüne daha önce zikrettik.

Bu yıl içinde Ömer (ra.) Alkame b. el-Mücezziz el-Müdlicî'yi deniz yoluyla Habeşistan'a gönderdi. Rivayete göre Habeşistan Müslümanların hududuna tecavüz etmişti. Ancak hepsi denizde boğuldular. Bunun üzerine Ömer kendi ken-

dine taahhütte bulunarak bir daha deniz yoluyla asker nakli cihetine gitmeyeceğine söz verdi.

Ahmed b. Sâbit bana zikrettiği bir raviden naklen İshâk b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den şöyle rivayet etti: [113]

Esâvide Gazası 31 yılında vuku buldu.

Vâkıdî dedi: Üseyd b. el-Hudayr bu yılın şaban ayında vefat etti.

Yine bu yıl içinde Zeyneb b. Cahş vefat etti.

* * *

Ömer (ra.) bu yılda da hac görevini ifa etti.

Bu yılda vilayetlerin başında bulunan valiler, azlettiğini ve değiştirdiğini zikrettiklerim hariç bir önceki yılda görev yapan valilerin aynısıydı. Bir önceki yılda görev yapan kādılar bu yılda da görevlerini sürdürdüler.

Hicretin 21. Yılı [114]

Ebû Ca'fer dedi: İbn Humeyd bize Seleme'den naklen İbn İshâk'tan şöyle anlattı: Nihâvend vak'ası bu yılda vuku buldu.

Ebû Ma'şer de aynı görüştedir. Ahmed b. Sâbit bana zikrettiği bir ravi ve İshâk b. Îsâ'dan naklen Ebû Ma'şer'in bu yöndeki görüşünü anlattı.

Vâkıdî de aynı görüştedir.

Seyf b. Ömer'e gelince; o şöyle dedi: Nihâvend vak'ası 16 yılında ve Ömer'in hilafetinin altıncı yılında vuku bulmuştur. Serî bu rivayeti Şuayb rivayetiyle Seyf'ten naklen yazmıştır.

* * *

Nihâvend Savaşı

Nihâvend Savaşına Dair Rivayetler

Vak'anın evveliyatı: İbn Humeyd bize Seleme'den naklen İbn İshâk'ın şöyle dediğini anlattı: Nu'mân b. Mukarrin, Kesker amiliydi. Ömer'e mektup yazarak Sa'd'ın kendisini haraç işlerinden sorumlu olarak görevlendirdiğini ancak cihat etmek istediğini bildirdi.

Bunun üzerine Ömer, Sa'd'a mektup yazarak Nu'mân'ın, mektubunda kendisini haraç işleriyle görevlendirdiğini ancak bu işi sevmediğini ve cihat etmek istediğini yazdı. Onu en önemli bölgelerinden Nihâvend'e gönder, diye emretti.

Ravi dedi: Acemler, Zü'l-Hâcib –bir Acem– komutasında Nihâvend'de toplanmışlardı. Ömer, Nu'mân b. Mukarrin'e
[115] şöyle yazdı: Allah'ın kulu Ömer'den Nu'mân b. Mukarrin'e. Selamün aleyk. Seninle O'ndan başka ilah olmayan Allah'a hamdediyorum. Bana ulaşan haberlere göre, Acemler size karşı Nihâvend şehrinde büyük bir ordu toplamışlar. Mektubum sana ulaşır ulaşmaz Allah'ın izni ve yardımıyla maiyetindeki Müslümanlarla harekete geç. Onları sarp yollardan geçirip de onlara eziyet etme. Onları hukuklarından mahrum etme ki küfran-ı nimete yönelmesinler. Onları bataklık araziden geçirme. Zira benim için bir Müslüman yüz bin dinardan daha kıymetlidir. Selamun aleyk.

Nu'mân yola çıktı. Yanında Peygamber (sav.) ashabının ünlülerinden Huzeyfe b. el-Yemân, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Mugîre b. Şu'be, Amr b. Ma'dîkerib ez-Zübeydî, Tuleyha b. Huveylid el-Esedî ve Kays b. Mekşûh el-Murâdî vardı. Nu'mân b. Mukarrin Ordusuyla Nihâvend'e varınca araziye demir dikenler serptiler. Nu'mân düşman tarafına casuslar gönderdi. Ancak demir dikenlerden habersiz oldukları için atlarıyla o araziden geçmeye yeltendiler. Birisinin atının ayağına diken batmıştı. Adam atına kızarak onu yürütmeye çalıştı. Ancak at yürüyemedi. Adam inip atının ayağına bakınca toynağına demir diken battığını gördü. Adam geri döndü ve Nu'mân'a haber verdi. Nu'mân insanlara: "Ne dersiniz?" dedi. Onlar: "Bu yerden ayrıl. Onlar senin kaçtığını sanacaklar ve senin peşine düşecekler," dediler. Bunun üzerine Nu'mân konuşlandığı yeri terk etti. Acemler de demir dikenleri süpürdüler ve Nu'mân'ın peşine düştüler. Bunun üzerine Nu'mân onlara yöneldi. Ordusunu konuşlandırdı ve savaş düzenine soktu. Sonra insanlara hitap ederek şöyle dedi: "Öldürülürsem Huzeyfe b. el-Yemân başınıza geçsin. O da öldürülürse Cerîr b. Abdullah askerin başına geçsin. O

da öldürülürse Kays b. Mekşûh başa geçsin," dedi. Mugîre b. Şu'be görev için ismi zikredilmediğinden alındı. Bunun üzerine Nu'mân ona geldi. Mugîre ona: "Ne yapmayı düşünüyorsun?" dedi. Nu'mân: "Öğleyin namazdan sonra savaşı başlatacağım," dedi. "Zira Resulullah'ın (sav.) böyle davrandığını gördüm," dedi. Mugîre: "Senin yerinde olsam savaşı sabah erken başlatırdım," dedi. Nu'mân: "Savaşı erken başlattığın için umarım ki Allah yüzünü kara çıkarmaz. Zira cuma günüdür," dedi. Nu'mân: "İnşallah namazı kılar sonra düşmanımızla karşılaşırız," dedi. Saflar hâlinde savaş vaziyeti alınca Nu'mân insanlara: "Üç kere tekbir getireceğim. Birinci tekbirde ayakkabısını bağlasın ve kendine çeki düzen versin. İkinci tekbiri getirdiğimde elbisesini bağlasın ve hamle yapılacak yöne yönelsin. Üçüncü tekbiri getirdiğimde de ben saldıracağım ve sizde saldırın," dedi. Acemler kaçmamak için savaş meydanına birbirlerine zincirlerle bağlanmış vaziyette çıktılar. Müslümanlar taarruza ve düşmanla vuruşmaya başladılar. Nu'mân'a bir ok isabet etti ve şehit oldu. Kardeşi Süveyd onu elbisesiyle sardı ve zafere kadar şehadetini gizli tuttu. Ondan sonra sancağı Huzeyfe b. el-Yemân'a verdi. Allah, Zü'l-Hâcib'i öldürdü. Nihâvend de fethedildi. Ondan sonra Acemler bir daha toparlanamadılar. [116]

* * *

Ebû Ca'fer dedi: Bana rivayet edildiğine göre Ömer b. el-Hattâb, Sakīf'in mevlası Sâib b. el-Akra'ı –kâtip ve muhasip bir kişiydi– gönderdi ve ona: "Bu orduya iltihak et. Allah fethi müyesser kılarsa ganimetleri Müslümanlara taksim et ve Allah'ın ve Resulü'nün hissesini ayır. Bu ordu yenilirse yeryüzünde başını al git. Zira o zaman yerin altı üstünden daha hayırlıdır," dedi.

Sâib dedi: Allah, Nihâvend'in fethini müyesser kılınca Müslümanlar büyük ganimetler elde ettiler. Vallahi ben ganimetleri insanlara taksim ederken şehrin sakinlerinden bir adam geldi ve bana: "Sana Nahîrcan hazinelerinin –Kisrâ hanedanına ait hazineler– yerini göstersem bana, yakınlarıma ve aile-

me aman verecek misin? Bunlar senin ve arkadaşının (Emîr) olsun ve kimseyi buna ortak etmeyin," dedi. Sâib: "Evet," dedim. Adam: "Benimle bir adam gönder de ona göstereyim," dedi. Bunun üzerine onunla bir adam gönderdim. Bir müddet sonra içinde yalnızca inci, yakut ve zebercet bulunan iki büyük sandık getirdi. Ganimeti taksim ettikten sonra bu iki sandığı aldım ve Ömer'e götürdüm. Ömer: "Ey Sâib! Ne var ne yok," dedi. Ben: "İyilik, ey Müminlerin Emîri! Allah sana büyük bir fethi nasip kıldı. Nu'mân b. Mukarrin şehit oldu," dedim. Ömer: "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn*," dedi ve hıçkırarak ağlamaya başladı. Öyle ki onu izlerken iki omzunun yükseldiğini gördüm. Sâib dedi: Olaya çok üzüldüğünü görünce ona: "Ey Müminlerin Emîri! Vallahi, Nu'mân'dan başka muharebede yüzü (kimliği) bilinen (belli başlı) hiç kimse öldürülmedi," dedim. Ömer: "Onlar Müslümanlardan müstaz'af olanlardır. Onları şehadetle onurlandıran Allah onların yüzlerini ve neseplerini bilir. Onların Ümmü Ömer'in oğlu Ömer'in tanımasına ne ihtiyaçları var!" dedi. Sonra eve girmek için kalktı. Ona: "Yanımda getirdiğim çok kıymetli bir mal var," dedim ve iki ahşap sandığın hikâyesini anlattım. Ömer bana: "Onları beytülmâle koyun da sonra gereğine bakacağız, sen de birliğine dön," dedi. Sâib: Bunun üzerine iki sandığı beytülmâle teslim ettim ve süratle Kûfe yoluna çıktım. Ömer geceyi geçirdikten sonra sabah peşimden bir elçi gönderdi. Adam ancak Kûfe'de bana yetişti. Ben devemi henüz çöktürürken o da devesini devemin arka ayaklarının dibinde çöktürdü. Bana: "Müminlerin Emîri'ne git. Zira beni senin peşine gönderdi," dedi. Ona: "Neden ve ne için?" dedim. Adam: "Vallahi bilmiyorum," dedi. Sâib dedi: Bunun üzerine onunla birlikte bineklerimize binerek Medine'ye gittim. Ömer beni görünce bana: "Ümmü Sâib'in oğluyla ne yapacağız. Daha doğrusu Ümmü Sâib'in oğlu benimle ne yapacak?" dedi. "Ey Müminlerin Emîri! Ne oldu?" dedim. Ömer: "Vallahi yola çıktığın gece gördüğüm rüyada melekler beni sürükleyerek o iki sandığın yanına götürdüler. Her iki sandık alev alev yanıyordu. Bana bunlarla senin canını dağlayacağız, dediler. Ben de bunları Müslümanlar arasında

[117]

taksim edeceğim, dedim. Sen bunları al götür ve bunları satarak Müslümanların erzak ve atiyyeleri için harca," dedi. Sâib: Onları götürdüm ve Kûfe mescidine bıraktım. Bunun üzerine tüccarlar hemen etrafımı sardılar ve onları Amr b. Hureys el-Mahzûmî bir milyon dirheme satın aldı. Akabinde de onları Acem yurduna götürdü ve orada dört milyona sattı. O hâlâ Kûfe ehlinin en zenginidir.

Rebî' b. Süleyman bize Esed b. Mûsâ, Mübârek b. Fedâle, Ziyâd b. Hudayr ve babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. el-Hattâb (ra.), Hürmüzân'a aman verdiği zaman ona: "Sen endişe etme. Ancak bana doğru söyle," dedi. Bunun üzerine Hürmüzân: "Tamam, Farslar bir baş ve iki kanat gibidir," dedi. Ömer: "Baş nerede?" dedi. Hürmüzân: "Baş Nihâvend'de Bündâr'da. Kisrâ'nın Kisrâ'nın silahşorları İsbahan ehli onunladır," dedi. Ömer: "Kanatlar nerede?" dedi. Hürmüzân –Bir yer söyledi. Ancak adını unuttum.– iki kanadı kes, başın hakkından gelmek kolaylaşır," dedi. Ömer: "Ey Allah düşmanı yalan söylüyorsun! Ben başa yönelecek ve onu keseceğim. Allah onu keserse kanatlar karşı çıkamaz," dedi. Ömer bizzat Nihâvend üzerine yürümek istediyse de Müslümanlar: "Ey Müminlerin Emîri! Allah hakkı için, Acem yurdunun muharebe meydanına nasıl gidersin? Sana bir şey olursa Müslümanların nizamı bozulur. Sen orduyu gönder," dediler. [118] Bunun üzerine içlerinde Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb ve Muhacir ve Ensarın bulunduğu Medinelileri gönderdi. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yazarak, Basra ehliyle yola çıkmasını, Huzeyfe b. el-Yemân'a da Kûfe ehliyle harekete geçmesini ve Nihâvend'de buluşmalarını emretti. Ayrıca onlara: "Buluştuğunuz zaman komutanınız Nu'mân b. Mukarrin el-Müzenî olacaktır," diye yazdı. Nihâvend'de buluşunca Bündâr onlara adamlarını gönderdi ve "Bize bir adam gönderin ki onunla konuşalım," dedi. Bunun üzerine ona Mugîre b. Şu'be'yi gönderdiler. Ziyâd dedi: Babam şöyle dedi: Hâlâ gözümün önündedir. Uzun saçlı ve tek gözlüydü. Şu'be dönünce ona intibalarını sorduk. Mugîre şöyle dedi: Liderlerini, "Bu Arabı nasıl bir hâlde, kabul edelim, güzel ve ihtişamlı hâlimizle mi, yoksa bize rağbet etmeme-

si için maiyetimizdekilerle basit bir hâlde mi kabul edelim," diye danıştığı ve onların da ona: "Hayır onu ihtişamımız, silah ve teçhizatımızla karşılayalım," dedikleri intibaını edindim. Adamlar bu şekilde hazırlanmışlardı. Onların yanına vardığımızda harbelerinin parlaklığı az kalsın gözlerimizi alıyordu. Liderleri altın bir taht üzerinde ve tacını giymiş vaziyette oturuyordu. Onlar da onun etrafında âdeta şeytanlar gibi duruyorlardı. Mugîre: Ben olduğum gibiydim ve başım öne doğru meyilli ilerliyordum. Ancak beni itip kaktılar. Onlara: "Elçilere böyle davranılmaz," dedim. Onlar: "Sen ancak bir köpeksin," dediler. Onlara: "Ben kavmim nezdinde sizin bu adamınızdan daha şerefliyim," dedim. Ancak beni azarladılar ve otur, dediler. Bündâr'ın sözleri Mugîre'ye tercüme edildi. Şöyle dedi: "Siz Araplar hayırdan en uzak insanlarsınız. Çoğu zaman açsınız. İnsanların en bedbahtlarısınız. En kirli insanlarsınız. Ücra köşelerde yaşıyorsunuz. Etrafımdaki bu okçuların oklarıyla sizi bertaraf etmelerini emretmekte beni alıkoyan sadece sizin leşlerinizden tiksinmemizdir. Zira siz murdarsınız. Çekip giderseniz sizden vazgeçeriz. Üzerimize gelirseniz size ölümünüzü göstereceğiz." Bunun üzerine Allah'a hamd ve senada bulundum ve şöyle dedim: "Vallahi bizim hakkımızda söylediklerinde hata etmedin. Doğrudur biz ücra köşelerde yaşıyor ve çoğu zaman aç yaşıyorduk. İnsanların en bedbahtı ve her türlü hayırdan en uzak olan insanlardık. Ancak Allah bize Resulü'nü gönderdi. O bize dünyada zaferi ve ahirette cenneti vadetti. Vallahi Allah'ın resulü bize geldiği günden size geldiğimiz bugüne kadar hep Allah'ın fetih ve zafer inayetine mazhar olduk. Vallahi biz artık eski bedbahtlığımıza hiçbir zaman dönmeyecek ve sizi yurdunuzda mağlup edeceğiz. Ya da bu topraklarınızda öldürüleceğiz." Bunun üzerine adam: "Vallahi bu tek gözlü size kendi içindekini doğru aktardı," dedi. Ben
[119] kalktım ve alabildiğine adamlarını korkutmuştum. Ravi dedi: Adam bize adamlarını göndererek, ya siz bize doğru geçeceksiniz, ya da biz size doğru geçeceğiz, diye teklifte bulundu. Nu'mân: "Siz bizim tarafa geçin," dedi. Ravi: Babam şöyle dedi: Vallahi o gün gibi bir gün görmedim. Üzerimize gelen

ordu âdeta demirden dağlar gibiydi. Araplar karşısında kaçmaya meydan vermemek için yedişer kişilik gruplar hâlinde birbirlerine bağlanmışlardı. Kaçanların ayaklarına batması için de arkalarına demir dikenler serpiştirmişlerdi. Mugîre: "Bugün gibi bir pasiflik görmedim. Düşmanımıza hazırlanma fırsatı verilmekte ve herhangi bir müdahaleye maruz kalmamaktadır. Vallahi komutan ben olsaydım acilen müdahale ederdim," dedi. Nitekim Nu'mân b. Mukarrin soğukkanlı bir insandı. Mugîre'ye şöyle dedi: "Allah benzerine şahit olmayı nasip etsin ve tavrından dolayı seni üzecek ve ayıplanacak bir duruma düşürmesin. Bilesin ki beni onlara acilen saldırmaktan alıkoyan şey, Resulullah'ta gördüğüm bir meziyetten dolayıdır. Zira Resulullah (sav.) gazaya çıktığı zaman günün ilk saatlerinde saldırmazdı. Namaz vakti gelip de ruhlar coşunca ve muharebe için moraller yükselince savaşı başlatırdı. Beni harekete geçmekten alıkoyan budur. Allah'ım gözümü İslam'ı aziz kılan ve kâfirleri zillete duçar eden bir zaferle aydın kıl. Akabinde de bana şehadeti nasip ederek yanına al! Âmin, deyin Allah'ın rahmeti üzerinize olsun." Bunun üzerine âmin dedik ve ağladık. Nu'mân sonra şöyle dedi: "Sancağı sallayacağım. O zaman silahınızı kuşanın. İkinci kez salladığımda muharebe için hazır olun. Üçüncü kez salladığımda herkes Allah'ın inayet ve bereketiyle karşısındaki düşmana saldırsın."

Ravi dedi: Düşman sahaya demir dikenler serpiştirdi. Mukarrin ise namaz vaktini ve ruhların coşkusunun doruğa çıkmasını bekledi. Vakti gelince tekbir getirdi ve biz de tekbir getirdik. Akabinde de şöyle dedi: "Dilerim ki Allah duamı kabul buyursun ve bana fethi müyesser kılsın." Sonra sancağı salladı. Bunun üzerine hazır ol vaziyetine geçtik. İkinci kez tekbir getirince düşman karşısında taarruz durumuna geçtik. Arkadan da üçüncü kez sancağı salladı.

Ravi dedi: Nu'mân tekbir getirdi ve peşinden Müslümanlar tekbir getirdiler ve: "Allah İslam'ı ve Müslümanları aziz kılan bir fetih ihsan buyursun," diye dua ettiler. Nu'mân şöyle dedi: "Öldürülürsem Huzeyfe b. el-Yemân insanların başına geçsin. O da öldürülürse filan kişi geçsin. O da öldürülürse filan

geçsin," dedi ve bu şekilde yedi kişinin adını verdi. Bunların yedincisi Mugîre b. Şu'be idi. Nu'mân üçüncü kez sancağı sallayınca herkes karşısındaki düşmana saldırdı. Vallahi o gün Müslümanlar içinde bir daha ailesine dönme isteği içinde olan hiçbir kimse görmedim. Herkes ya ölüm ya da zafer peşindeydi. Biz topyekûn saldırdık. Ancak onlar direndiler. Demir seslerinden başka bir ses duymuyorduk. Müslümanlar büyük kayıplar verdiler. Ancak düşman bizim sebatımızı ve
[120] meydanı terk etmeme azmimizi görünce hezimete uğradılar. Yedi kişi olarak birbirlerine bağlı olanlardan biri düşerse hepsi düşüyor ve öldürülüyorlardı. Kaçmamak için arkalarına serpiştirdikleri demir dikenler de ayaklarına batarak yaralıyordu. Bunun üzerine Nu'mân (ra.): "Sancağı ileriye alın," diyordu. Bizler de devamlı sancağı ileriye alıyor ve onları öldürerek hezimete uğratıyorduk. Nu'mân duasının kabul olup zaferin gerçekleştiğini görünce böğrüne bir ok isabet etti ve onu öldürdü. Bunun üzerine kardeşi Ma'kıl geldi ve üzerini örttükten sonra sancağı aldı ve savaşmaya devam etti. Ma'kıl: "İlerleyin. Onları öldürelim ve hezimete uğratalım," diyordu. İnsanlar toplanınca: "Komutanımız nerede?" diye sordular. Ma'kıl: "İşte komutanınız burada. Allah fetihle onun gözünü aydın kıldı ve şehadetle hayatını nihayete erdirdi," dedi. Ardından da insanlar Huzeyfe'ye biat ettiler. Ömer de Medine'de ona dua ediyordu.

Ravi dedi: Ömer'e fetih hakkında mektup yazılarak Müslümanlardan bir adam vasıtasıyla Ömer'e ulaştırıldı. Adam Ömer'in yanına varınca ona: "Ey Müminlerin Emîri! Müjdeler olsun! Allah İslam'ı ve Müslümanları aziz kılan, küfrü ve ehlini zillete mahkûm eden bir fetih ihsan etti," dedi. Bunun üzerine Ömer Allah'a hamd ve senada bulundu. Sonra "Nu'mân mı seni gönderdi?" diye sordu. Adam: "Ey Müminlerin Emîri! Nu'mân'ı Allah yolunda şehit olarak bil," dedi. Bunun üzerine Ömer ağladı ve "*innâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn*" dedi. Akabinde Ömer: "Başka kimler şehit oldu?" diye sordu. Adam: "Filan ve falan kişiler," diye birçok kimsenin adını zikrettikten sonra "ve tanımadığın başka kimseler," diye söyledi. Ömer ağ-

layarak "Ömer'in onları tanımaması onların kıymetini düşürmez. Zira onları Allah bilir," dedi.

Seyf'e gelince: Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Mühelleb, Talha, Amr ve Saîd'den rivayetle şöyle yazdı:

Nihâvend Savaşının fitilini yakan gelişmeler şöyledir: Basra ordusu Hürmüzân'ı perişan edince ve el-Alâ'nın askerlerinin başına gelenlerden ötürü Farsları bastırarak Fars diyarının içine nüfuz edince Farslar Merv'de bulunan hükümdarlarına yazarak onu harekete geçirdiler. Bunun üzerine Hükümdar, el-Bâb, Sind, Horasan ve Hulvan'a kadar olan Dağlık bölge ahalisiyle yazıştı. Bunun üzerine birbirleriyle yazışarak harekete geçtiler ve birbirlerine gidip gelerek Nihâvend'e gitmeye ve meselelerini orada halletmeye karar verdiler. Bunun üzerine ilk grupları Nihâvend'e intikal etmeye başladılar.

Bu arada Sa'd, Hulvan hâkimi Kubâz'ın hareketleri hakkında bazı haberler aldı ve konuyu Ömer'e yazdı. Bu arada Farslar kendi aralarında yazışıp Nihâvend'e intikal ederken bazı kişiler Sa'd'ın aleyhinde bulunuyor ve ona karşı kışkırtmalarda bulunuyorlardı. Müslümanların içinde bulunduğu durum [121] onları bu hareketlerden alıkoymadı. Bu hareketlerde bulunanlardan biri de Cerrâh b. Sinân el-Esedî ve grubuydu. Ömer ona: "Şer işleriyle meşgul olduğunuzun bir delili bu şartlarda harekete geçmenizdir. Oysa size karşı hazırlık içinde olanlar var. Ancak bu gerçekler beni sizin şikâyetlerinizi ele almaktan alıkoyamaz. Düşman saldırısına maruz kalsanız da bu böyledir," dedi ve Muhammed b. Mesleme'yi gönderdi. –Bu zat, Ömer zamanında şikâyet edilen amil ve valileri soruşturan ve tahkikatta bulunan kimsedir.– Muhammed, Sa'd'ı Kûfe ehli arasında dolaştırarak durumunu öğrenmek maksadıyla Kûfe'ye geldi. Oysa bu sırada Nihâvend üzerine gitmek için vilayetlerde hazırlıklar devam ediyordu. Muhammed b. Mesleme, Sa'd'ı Kûfe mescitlerinde dolaştırdı. Muhammed meseleyi gizlice araştırmıyordu. Zira o zaman bu mesele şeffaf bir şekilde ele alınıyordu. Muhammed hangi mescidin yanında durup Sa'd hakkında sorular sorduysa hepsi: "Onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyoruz ve onun değiştirilmesin is-

temiyoruz, onun aleyhinde bulunmuyor ve ona karşı kimseye yardım etmiyoruz," dediler. Tabi ki Cerrâh b. Sinân ve onunla iş birliği yapanlar hariç. Onlar susuyor, aleyhinde bir şey demiyorlar ve bilerek onun hakkında güzel şeyler söylemekten de kaçınıyorlardı. Nihayet Benî Abs'ın yanına gittiler. Muhammed: "Allah hakkı için doğru bildiğini söyleyeceksin," dedi. Üsâme b. Katâde: "Bizden sorduğuna göre Allah için söyleyelim. Sa'd taksimatta eşitliği gözetmiyor, halka adil davranmıyor ve gazalarda askerin başında bulunmuyor," dedi. Bunun üzerine Sa'd: "Allah'ım! Yalan konuştuysa ve riyada bulunup şöhret için söylediyse onun gözünü kör et ve ayalini artır," dedi. Bunun üzerine gözleri kör oldu ve on tane kızı evinde kaldı. O bir kadının varlığından haberdar olursa onu ellerdi. Bu durumu fark edilirse "Bu, Sa'd denen mübarek adamın bedduasının sonucudur," derdi. Sa'd ardından da diğer gruba şöyle beddua etti: "Allah'ım! Eğer böbürlenerek, şımararak ve yalan söylemek üzere çıktılarsa onların belasını ver." Nitekim belalarını buldular. Bunlardan el-Cerrâh, Sâbât'ta Hasan b. Ali'yi öldürmek için onunla birbirinin üzerine saldırırken kılıçlarla parçalandı. Kabîsa'nın başı da taşlarla kırıldı. Erbed de dövülerek ve kılıç kabzalarıyla öldürüldü. Sa'd dedi: Ben müşriklerden kan akıtan ilk kişiyim. Resulullah (sav.) benim için "Anam babam sana kurban olsun," dedi. Benden önce hiç kimse için bu tabiri kullanmadı. Ben Müslümanların beşinci-
[122] siyim. Benî Esed benim iyi namaz kılmadığımı ve avlanmanın beni eğlendirip meşgul ettiğini iddia ediyorlar. Muhammed, Ömer'e gitmek üzere Sa'd'ı ve şikâyetçileri yanına alarak yola çıktı. Ömer'in yanına varınca ona durumu anlattı. Ömer: "Ey Sa'd! Nasıl namaz kılıyorsun?" diye sordu. Sa'd: "İlk iki rekâtı uzatıyor ve son iki rekâtı hazfediyorum," dedi. Ömer: "Senin hakkındaki iddia budur. Eğer ihtiyatlı hareket etme gereği olmasaydı onların iddiası sübut bulurdu." Sonra Ömer: "Ey Sa'd! Kûfe'ye kimi vekil bıraktın?" diye sordu. Sa'd: "Abdullah b. Abdillah b. İtbân," dedi. Bunun üzerine Ömer onu onayladı ve amil olarak görevlendirdi. Bu sebeple Nihâvend Savaşının sebepleri ona dair istişare ve kararlarla orduların görevlen-

dirilmesi Sa'd döneminde, muharebeyse Abdullah'ın valiliği döneminde gerçekleşti.

Raviler dedi: Farsların durumuna gelince; onlar Yezdicerd'in mektubu üzerine harekete geçtiler. Onlar Horasan'dan Hulvan'a, el-Bâb'dan Hulvan'a, Sicistan'dan Hulvan'a intikal ettiler. Farslar ve Pehlevilerden oluşan otuz bin dağlı, el-Bâb'dan Hulvan'a intikal ettiler. Horasan'dan Hulvan'a intikal edenler altmış bin, Sicistan'dan Fars yurduna ve Hulvan'a altmış bin kişi toplandı. Bunlar Feyrûzân'ın etrafında toplandılar. Nitekim onun komutası altında toplanmak üzere gelmişlerdi. Mûsâ da onlara katıldı.

Hamza b. Mugîre b. Şu'be bu olaylara şahit olan Ebû Tu'me es-Sekafî'den naklen şöyle anlattı:

Farslar dediler ki: Araplara din getiren Muhammed bize karşı emeller içinde olmadı. Ondan sonra onlara hükmeden Ebû Bekir'in de Farslarla karşı karşıya geldiği bir baskınla Fars yurduna mücavir Sevâd bölgesi dışında Fars yurduna karşı doğrudan bir müdahalesi olmadı. Ondan sonra Ömer işbaşına geldi. Onun zamanında mülkü uzayıp genişledi ve size musallat olarak Sevâd ve Ahvaz bölgelerine girdi ve bununla yetinmeyerek Fars yurduna ve hanedanın merkezine kadar sokuldu. Eğer siz ona saldırmazsanız o size saldıracak. Nitekim hükümdarlığınızın merkezini tahrip etti ve yurdunuzu bastı. Memleketinizdeki askerlerini çıkarmazsanız ve kurdukları iki şehri ortadan kaldırmazsa ve onu öz yurdunda ve memleketinin merkezinde bertaraf etmezseniz o durmayacaktır. Farslar bunun üzerine kendi aralarında bir taahhütname yazdılar ve bu konuda ittifak ettiler.

Sa'd durumdan haberdar oldu. Abdullah b. Abdillah b. İtbân'ı Kûfe'de vekil bıraktı. Sa'd yola çıkınca durumu şifahi olarak Ömer'e bildirdi. Nitekim daha önce de durumu Ömer'e yazılı olarak bildirmiş ve "Kûfe ehli henüz düşmanın saldırısına uğramadan düşmana karşı askerî harekât başlatmak için senden iznin isterler," dedi. Oysa Ömer onları Dağlık bölgeye karşı askerî harekâta girişmekten menetmişti.

[123] Ayrıca Kûfe Valisi Abdullah ve başkaları da Ömer'e yazarak Farsların yüz elli bin asker topladıklarını, biz onlara saldırmadan onlar bize saldırırlarsa cüret ve cesaretleri artacaktır. İlk önce biz saldırırsak bu imkâna sahip olacağız, diye bildirdi. Mektubu götüren elçi Karîb b. Zafer el-Abdî idi.

Ardından Sa'd, Ömer ile istişarelerde bulunmak üzere yola çıktı. Elçi mektubu Ömer'e iletince ona: "Adın nedir?" dedi. Elçi: "Karîb," dedi. Ömer: "Kimin oğlusun?" dedi. Elçi: "Zafer'in," dedi. Bunun üzerine Ömer bunu hayra yorarak: "İnşallah zafer, *karîb* (yakın)dır ve kuvvet ancak Allah'tandır," dedi. Akabinde toplanmaları için insanlara çağrıda bulunuldu. İnsanlar toplandı. Sa'd da yanına vardı. Ömer, Sa'd'ın gelişini de hayra yordu. Sonra Ömer minbere çıkarak konuşma yaptı ve insanlara durumu haber verdi ve onlarla istişarede bulundu. Şöyle dedi: "Bugünün önemli sonuçları olacak. Ben bir işe azmettim. Onu size açacağım. Beni iyi dinleyin. Siz de fikrinizi veciz olarak bana bildirin. İhtilafa düşmeyin. Aksi takdirde başarısız olursunuz ve gücünüz heba olur. Özün gözden kaçmaması ve konunun dağılmaması için sözlerinizi uzatmayın. Düşünüyorum ki elim altındakilerle ve toplayabildiğim insanlarla yola çıkayım ve Kûfe ile Basra arasında konaklayayım ve Müslümanları seferber ederek başlarında bulunayım. Allah, Müslümanlara fethi müyesser kılıncaya ve arzu ettiğimi nasip edinceye kadar harekâtı sürdüreyim. Allah, Müslümanlara fethi nasip ederse Müslümanları onların diyarına yayar ve mülklerini ellerinden alır." Bunun üzerine Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvâm ve Abdurrahman b. Avf ile kanaat ve görüş sahibi bazı sahabiler ayağa kalkarak görüş beyanında bulundular. Şöyle dediler: Bunu uygun görmüyoruz. Ancak görüşün ve tesirin onlardan uzak kalmasın. Düşman karşısında Arapların ileri gelenleri, savaşçıları ve ünlüleri durmaktadır. Bunlar onların ordularını dağıtan, komutanlarını bertaraf eden ve bundan daha büyük vak'aları başarıyla sonuçlandıranlardır. Onlar senden izin talep etmişler ancak imdat çağrısında bulunmadılar. Onlara izin ver, onlara yardım gönder ve onlara dua et. Abbâs'ın (ra.) da görüşünü sorar ve onun fikrini alırdı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Hamza ve Ebû Tu'me'den şöyle dediğini yazdı: Sonra Ali b. Ebî Tâlib (as.) ayağa kalktı ve şöyle konuştu:

"Ey Müminlerin Emîri! Konuşanların görüşleri isabetlidir. [124] Sana yazılanları da iyi anlamışlardır. Bu davanın zaferi veya hezimeti sayının fazla veya eksik olmasıyla alakalı değildir. Bu, Allah'ın zahir kıldığı dinidir. Müslümanlar Allah'ın melekleriyle aziz ve güçlü kıldığı askerleridir. Varılan netice bunun sonucudur. Biz Allah'ın vaadine mazhar olduk. Allah vaadini gerçekleştirecek ve askerlerine yardım edecektir. Müslümanlar içinde senin yerin, boncukları bağlayan ve bir arada tutan ip gibidir. İp çözülürse boncuklar dağılır ve bir daha eskisi gibi bir araya gelemez. Bugün Araplar sayı itibarıyla az olsa da İslam ile aziz ve güçlüdürler. Hepsi harekete geçmese de üçte ikisi sefere çıksın üçte biri de beklesin. Basra ehline de yazarak onlara destek vermelerini söyle.

Ömer onların güzel görüşlerinden dolayı sevindi ve görüşleri hoşuna gitti. Sonra Sa'd kalktı ve: "Ey Müminlerin Emîri! Endişe etme, onlar intikam için bir araya geldiler," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Ebû Bekir el-Hüzelî'nin şöyle dediğini yazdı:

Ömer, Müslümanlara durumu haber verip onlarla istişare edince ve "Konuların dağılmaması için sözlerinizi öz olarak ifade edin ve uzatmayın. Bilesiniz ki bugün sonuçları olan bir gündür. Konuşun!" deyince Talha b. Ubeydullah –Resulullah'ın (sav.) ashabı içinde hatip bir kişiydi– kalktı ve şehadet kelimesini söyleyerek şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Olaylar seni hikmet sahibi yaptı. Musibetler senin mukavemetini artırdı ve tecrübeler seni deneyim sahibi kıldı. Sen uygun gördüğün gibi davran ve görüşüne göre hareket et. Dileğine karşı çıkmayız ve sana yük olmayız. Bu durum senden sorulur. Bize emret, sana itaat ederiz. Bizi davet et sana icabet ederiz. Bize emir ver, bineklerimize biner ve sefere çıkarız. Bizi gönderirsen gideriz. Bizi sevk ve idare et, itaat ederiz. Sen bu işin başısın. Sen imtihan ettin ve tecrübe ettin. Allah'ın iradesi ve takdiri senin için hayırla tecelli eder." Sonra oturdu. Ömer tekrar: "Bugün sonuçları olacak olan bir gündür. Konuşun!" dedi. Akabinde Osman b. Affân ayağa kalktı ve şehadet keli-

mesini söyledikten sonra şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri!
[125] Görüşüm odur ki Şam ehline yaz, Şam'dan hareket etsinler. Yemen ehline yaz, onlar da yurtlarından yola çıksınlar. Sen de Mekke ve Medine ehliyle Kûfe ve Basra'ya hareket et. Böylece Müslümanlarla müşrikler topluluğuna karşı harekete geç. Maiyetindekilerle harekete geçsen düşmanın çokluğuna dair seni huzursuz eden hisler değişecek ve senin gözünde düşman az görülecektir. Böylece kendini daha güçlü ve askerini daha çok hissedeceksin. Ey Müminlerin Emîri, Araplardan sonra kendini kalıcı olarak düşünme. Dünyanın güzelliklerine meyletme ve dünyanın muhkem mevkilerine heves etme. Bugün sonuçları olan bir gündür. Bu güne görüşünle ve yardımcılarınla şahit ol ve ondan uzak kalma." Sonra oturdu.

Ömer tekrar: "Bugün sonuçları olan bir gün olacaktır. Konuşun!" dedi. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Şam ehlini Şam'dan göndersen, Rumlar onların kadın ve çocuklarına saldıracaklar. Yemen ehlini de Yemen'den gönderirsen Habeşistanlılar onların kadın ve çocuklarına musallat olacaklar. Sen de buradan gidersen her tarafta sana karşı birtakım hareketler ortaya çıkacaktır. O takdirde de geride aile ve savunmasız yer ve kimselerle alakalı daha mühim meseleler zuhur edecektir. Vilayetlerdekileri kendi vilayetlerinde bırak. Basra ehline de yazarak üç grup hâlinde hazırlık yapmalarını söyle. Bir grup kadın ve çocukları korumak üzere Basra'da kalacak, bir grup da zimmîlerin ahdi bozma ihtimaline karşı koyacak, bir grup da Kûfe'deki kardeşlerinin imdadına gidecektir. Yarın oraya intikal edersen Acemler: 'Arapların emîri ve aslı bu adamdır,' deyip daha çok kuduracak ve onları kendine karşı daha çok kışkırtmış olacaksın. Düşmanın harekâtı hakkında söylediklerine gelince: Allah senden daha çok onların hareketlerini istememekte ve istemediklerini değiştirmeye daha çok muktedirdir. Onların sayısı hakkında söylediğine gelince geçmişte de biz sayımızın fazlalığıyla değil Allah'ın yardımıyla savaştık."

Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: "Vallahi doğrudur. Ben ayrılırsam muhtelif bölgelerde karşı çıkışlar ve muhalif hareket-

ler çıkacak ve Acemler beni karşılarında görürlerse meydanı terk etmeyecek ve onlara yardım etmeyenler de yardım edecekler ve Arapların asıl lideri budur. Onu bertaraf ederseniz Arapların kökünü kazımış olacaksınız, diyeceklerdir. O zaman [126] yarın o cepheye tayin edeceğim bir adam söyleyin." Hazırûn: "Sen daha iyi bilirsin ve daha vâkıfsın," dediler. Ömer: "Bana bir adam söyleyin. Bu adam Iraklılardan olsun," dedi. Onlar: "Iraklıları sen daha iyi bilirsin. Onlar senin askerlerindir. Oradan gelen heyetleriyle görüşmüş ve konuşmuşsun," dediler. Ömer: "Vallahi onların başına öyle bir adam getireceğim ki yarın savaş başladığında mızraklarla ilk yüz yüze gelecek olan kişi olacak," dedi. Onlar: "Ey Müminlerin Emîri! Bu adam kimdir?" dediler. Ömer: "Nu'mân b. Mukarrin el-Müzenî," dedi. Onlar: "O bu işin erbabıdır," dediler. Nitekim o sırada Nu'mân, Basra'da bulunuyordu ve maiyetinde Ömer'in takviye olarak emrine verdiği komutanlar vardı. Nu'mân ve maiyetindekiler, Hürmüzân antlaşmayı bozduğunda askerî harekâtı icra etmişler ve Râmhürmüz ve Îzec'i fethetmiş ve Tüster, Cündîsâbûr ve Sus şehirlerinin fethinde diğer komutanlara destek vermişlerdi. Ömer ona mektup yazdı ve mektubu Zirr b. Küleyb ve Mukterib el-Esved b. Rebîa ile gönderdi. Mektupta: "Seni bu savaşa komuta etmekle gönderdim. Hemen yola çık ve Mâh'e kadar ilerle. Zira Kûfe ehline yazarak orada sana iltihak etmelerini söyledim. Bütün askerler komutan altında birleşince Feyrûzân'ın ve Acemlerle Farslar ve diğerlerinden toplanan düşmanların üzerine yürü. Allah'ın yardımını dile. *Lâ havle velâ kuvvete illa billah* (Kuvvet ve kudret ancak ve ancak Allah'tandır) sözünü çokça tekrarlayın."

* * *

Ömer'in Nu'mân b. Mukarrin'i Nihâvend üzerine göndermesinin sebebi hakkında şu rivayet de nakledilmiştir: Muhammed b. Abdullah b. Safvân es-Sekafî bana Ümeyye b. Hâlid, Ebû Avâne ve Husayn b. Abdurrahman'dan naklen Ebû Vâil'in şöyle dediğini rivayet etti: Nu'mân b. Mukarrin, Kesker üzerinde amil olarak bulunuyordu. Ömer'e şöyle yazdı: Kesker'de benim durumum, yanında renkten renge giren ve gü-

zel kokular süren cilveli bir kadın bulunan bir gence benzer. Allah hakkı için beni bu görevden al ve bir Müslüman ordusunda görevlendir!

Ravi dedi: Bunun üzerine Ömer ona şöyle yazdı: Nihâvend'e git ve Müslümanların başına geç. İki ordu burada karşı karşıya gelince ilk şehit kendisi oldu. Ardından kardeşi Süveyd b. Mukarrin sancağı aldı. Allah, Müslümanlara zafer ihsan etti. Bu savaştan sonra Farslar bir daha toparlanamadılar. Artık her vilayet kendi diyarında düşmanlarıyla savaşıyorlardı.

* * *

[127] Söz tekrar Seyf'in rivayetine döndü. Ömer, Abdullah b. Abdillah'a mektup yazarak Rib'î b. Âmir ile gönderdi. Mektupta şunlar yazılıydı: "Kûfe ehlinden şu kadar askeri Nu'mân'a gönder. Zira ona Ahvaz'dan Mâh'e gitmesini yazdım. Asker Mâh'te onunla buluşsun. Nu'mân da askerle Nihâvend üzerine gitsin. Kûfe ordusu Nu'mân ile buluşuncaya kadar onların başında Huzeyfe b. el-Yemân olsun. Nu'mân'a da 'Başına bir şey gelirse Huzeyfe askerin başına geçsin,' diye yazdım." Karîb b. Zafer'i ona geri gönderdi. Sâib b. el-Akra'ı da "emin" olarak ona gönderdi. Ona: "Allah size fethi müyesser kılarsa Allah'ın ihsan ettiği feyi aralarında taksim et. Beni kandırma ve bana bâtıl bir davayla gelme. Ordu hezimete uğrarsa seni görmeyeceğim." İkili Ömer'in acilen hareket etmeyi emreden mektubunu getirdiler. Din uğrunda iyi bir imtihan vermek ve bu yolda bir pay sahibi olmak için sonradan Müslüman olan bedeviler bu işe en hızlı icabet edenlerdi. Huzeyfe b. el-Yemân askerin başında ve yanında Nuaym olduğu hâlde sefere çıktı. Nu'mân ile Tazer'da buluştular. Mercü'l-Kal'a'da, başlarında Nüseyr'in bulunduğu bir süvari birliğini bıraktılar. Ömer, Sülmâ b. Kayn, Harmele b. Müreyt, Zirr b. Küleyb, Mukterib b. Esved ve Fars bölgesiyle Ahvaz arasında bulunan komutanlara yazarak: "Fars bölgesinin yollarını kesin ve kardeşlerinize karşı harekete geçmelerine engel olun. Böylece ümmetinizi ve topraklarını koruyun ve emrim gelinceye kadar Ahvaz bölgesiyle Fars bölgesi arasında konuşlanın," diye emretti. Ayrıca Mücâşi' b.

Mes'ûd es-Sülemî'yi Ahvaz'a gönderdi ve ona: "Oradan Mâh'e doğru hareket et," diye emretti. Mes'ûd yola çıktı ve ormanlık bölgeye vasıl olunca Nu'mân ona olduğu yerde konuşlanmasını söyledi. Mes'ûd böylece Mercü'l-Kal'a ile ormanlık bölge arasında konuşlandı. Sülmâ, Harmele ve Mukterib de çıkarak İsbahan ve Fars bölgesi arasında konuşlandılar. Böylelikle Fars bölgesiyle Nihâvend arasındaki bağlantıyı kestiler.

Kûfe ordusu et-Taraz'da Nu'mân'a iltihak edince Karîb, Ömer'in mektubunu Nu'mân'a ulaştırdı. Mektupta şunlar yazılıydı: Cahiliye döneminin önemli şahsiyetleri maiyetinde bulunuyorlar. Özellikle ve münhasıran onları savaş işlerine dâhil et. Onlardan yardım al ve görüşlerinden istifade et. Tuleyha, Amr ve Amr'a danış ancak görev verme. Bunu üzerine kendisine düşman hakkında malumat getirmeleri için et-Taraz'dan Tuleyha, Amr ve Amr'ı öncü olarak gönderdi ve onlara düşman bölgesinde çok derinlere dalmamalarını söyledi. Bunun üze- [128]
rine Tuleyha b. Huveylid, Amr b. Ebî Sülmâ el-Anezî ve Amr b. Ma'dîkerib ez-Zübeydî yola çıktılar. Gündüz boyunca gece vaktine kadar yürüdüler. Amr b. Ebî Sülmâ geri döndü. Ona: "Neden döndün?" diye sordular. Amr: "Acem topraklarında ilerledim. Yeri bilmeyeni yer bertaraf eder. Yerin hakkından da yeri bilen gelir," dedi. Tuleyha ve Amr ise yollarına devam ettiler. Gecenin sonuna doğru Amr da geri döndü. Ona: "Neden döndün?" diye sordular. Amr: "Bir gün ve bir gece yürüdük. Ancak bir şey görmedik ve yolumuzu kaybetmekten korktum," dedi. Ancak Tuleyha iki arkadaşına aldırmayarak yoluna devam etti. İnsanlar: "Tuleyha ikinci kez irtidat mı etti?" dediler. Tuleyha yoluna devam ederek Nihâvend'e kadar gitti. Halbuki Nihâvend ile et-Tazer arasında yirmi küsur fersah mesafe vardır. Tuleyha, düşman hakkında gereken malumatı aldı ve durumu öğrenerek geri döndü. Müslümanların yanına varınca tekbir getirdiler. Tuleyha: "İnsanların durumu nasıl?" diye sordu. Onlar kendisi için korkuya kapıldıklarını söylediler. Tuleyha: "Vallahi Allah'ın dini olmasaydı bu Âribe Araplarına karşı Acemlere bir imkân vermezdim," dedi ve Nu'mân'a giderek ona: Nihâvend'e kadar senin yolunda hoşuna gitmeyecek bir

şey veya bir kimse yoktur," dedi. Bunun üzerine yola çıkmak için ordusunu seferber etti. Mücâşi' b. Mes'ûd'a haber göndererek orduyu sevk etmesini söyledi. Nu'mân bu hâl üzere yola çıktı. Ordunun öncü birliğinin başında Nuaym b. Mukarrin, sağ ve sol kanatların başında Huzeyfe b. el-Yemân ve Süveyd b. Mukarrin, artçıların başında Mücâşi', süvarilerin başında da Ka'kâ' b. Amr vardı. Medine'den gönderilen ve içlerinde Mugîre ve Abdullah'ın da bulunduğu takviye birlikler de ulaştı. Ordu İsbîzehan'ın önüne kadar ilerledi. Düşman ordusu da Vayhurd civarında seferber olmuş vaziyette bekliyordu. Ordunun başında Feyrûzân, sağ ve sol kanatların başında da Zerduk ve Zü'l-Hâcib'in yerine geçen Câzeveyh vardı. Nihâvend'e, Kādisiye ve diğer savaşlara katılmamış sınır bölgeleri asker, komutan ve ünlüleri de gelmiş bulunuyorlardı. Süvarilerinin başında Anûşak vardı. Nu'mân onları görünce tekbir getirdi ve Müslümanlar da tekbir getirdiler. Bu seda karşısında Acemler
[129] âdeta sarsıldılar. Nu'mân durdu ve yüklerin indirilmesini ve çadırların kurulmasını emretti. Çadırını kurmak için Kûfe ehlinin eşraf ve âyanları yarışa girdiler. Bunlar on dört kişiydiler: Huzeyfe b. el-Yemân, Ukbe b. Amr, Mugîre b. Şu'be, Beşîr b. el-Hasâsiyye, Hanzale el-Kâtib b. er-Rebî', İbnü'l-Hevber, Rib'î b. Âmir, Âmir b. Matar, Cerîr b. Abdullah el-Himyerî, el-Akra' b. Abdullah el-Himyerî, Cerîr b. Abdullah el-Becelî, el-Eş'as b. Kays el-Kindî, Saîd b. Kays el-Hemdânî ve Vâil b. Hucr. Irak'ta bunlar kadar büyük çadır kurma maharetine sahip kimse görülmedi. Yükler indirildikten sonra Nu'mân savaşı başlattı. İki taraf çarşamba ve perşembe günleri savaştılar. Savaş Ömer'in hilafetinin yedinci ve hicretin on dokuzuncu yılında vuku bulmuştu. Savaş iki tarafın karşılıklı hamleleriyle devam etti. Ancak cuma günü düşman, hendeklerinin arkasına çekildiler. Müslümanlar onları muhasara etmeye başladılar. Muhasara bir süre devam etti. Ancak Acemler istedikleri zaman Müslümanlara saldırıyor; bu takdirde Müslümanlar karşılık verme imkânına sahip olabiliyorlardı. Bu durum Müslümanları rahatsız etti ve savaşın uzamasından korktular. [Müslümanlar düşmanın karşılarına çıkmasını arzu ediyorlardı.] Nihayet

bir cuma günü görüş ve kanaat sahibi Müslümanlar bir araya geldiler ve konuyu kendi aralarında müzakere ettiler. Savaşın düşmanın isteğine bağlı olarak cereyan etmesinden endişelerini ifade ettiler ve durumu görüşmek üzere Nu'mân'a gittiler. Ona gidince onun da bu konu üzerinde düşünmekte olduğunu gördüler. Onlara: "Sakin olun ve biraz bekleyin," dedi ve savaş hakkında dirayet ve tecrübe sahibi olanlara haber göndererek gelmelerini istedi. Onlar gelince Nu'mân konuştu ve şöyle dedi: Müşriklerin durumunu görüyorsunuz. Onlar kale ve hendeklerin arkasına sığınmış ancak diledikleri zaman oradan çıkmaktadırlar. Müslümanlar onlara rağmen onları sığınaklarından çıkarma imkânına sahip değildirler. Bundan dolayı da Müslümanların sıkıntı içinde olduklarını görüyorsunuz. Bana bir görüş söyleyin ki onunla düşmanı kızdırıp bulunduğu yerden çıkarıp onlarla karşılaşalım ve işi sürüncemede bırakmalarına son verelim.

Bunun üzerine Amr b. Sübey konuştu –Yaşça onların en bü- [130]
yüğüydü nitekim onların konuşma âdabı en yaşlıdan başlamayı gerektiriyordu–: "Onların sığınaklarda mahsur kalmaları, sizin uzun süre beklemenizden onlar için daha sıkıntılıdır. Onları öyle bırak ve çıkarmaya yeltenme. Daha uzun bir süre muhasara altında bırak ve size karşı savaşmaya gelenlerle savaş." Herkes bu görüşe karşı çıktı ve dediler ki: "Rabbimizin bize olan vaadini gerçekleştireceğine kesin olarak inanıyoruz."

Sonra Amr b. Ma'dîkerib konuştu ve şöyle dedi: "Onlara karşı harekete geç ve hamle üstüne hamle yap ve onlardan korkma." Hepsi onun bu görüşünü reddettiler ve şöyle dediler: "Bizi duvarlarla mı savaştıracaksın? Duvarların bize karşı yardımcıları var."

Tuleyha da şöyle konuştu: İki konuşmacı konuştular ancak sözlerinde isabet etmediler. Ben derim ki onların üzerine süvariler gönder. Onları kuşatsınlar ve savaşı başlatmak için onlara ok atışında bulunup onları tahrik etsinler. Yerlerinden çıkıp karşı karşıya gelirlerse üzerimize gelecekler biz de onları meydana çekmek için gerileyeceğiz. Daha önceki karşılaşma-

larımızda hiç gerilemediğimiz için bu kez gerileyecek olsak bizi hezimete uğratabileceklerini ümit ederek dışarı çıkacaklar ve ciddi bir şekilde onlar bize biz de onlara saldıracağız. Allah iki taraf hakkında hükmünü icra edecektir.

Bunun üzerine Nu'mân süvarilerin başında bulunan Ka'kâ' b. Amr'a emir verdi ve Acemlerle bir süre devam eden çatışmasızlıktan sonra bu taktiği uygulayarak savaşı başlattı. Onları tahrik edip kızdırdı. Onlar çıkınca o yavaş yavaş geriye çekiliyordu. Acemler bu geri çekilmeyi fırsat addedip Tuleyha'nın tahmin ettiği gibi davrandılar ve: "Bu bir fırsattır," diyerek topyekûn çıktılar. Kapıların muhafızları dışında herkes çıktı. Müslümanların üzerine gitmeye devam ettiler. Ka'kâ' da Müslümanların bulunduğu yere kadar geriledi. Acemler de kalelerinden uzaklaştılar. Nu'mân b. Mukarrin ve Müslümanlar seferber olmuşlardı. Bir cuma sabahı idi. Nu'mân, Müslümanlara talimatını vermiş ve emir vermedikçe yerlerinden ayrılmamalarını ve herhangi bir çatışmaya girmemelerini söylemişti. Müslümanlar bu talimata uydu ve düşmanın ok atışlarından korunmak için deriden kalkanları kullandılar. Müşrikler ise daha çok Müslümanlar üzerine giderek ok atıyorlardı. Müslümanlar arasında çok sayıda kişiyi yaralamışlardı. İnsanlar bu durumdan rahatsızlıklarını birbirlerine ifade etmeye başladılar. Daha sonra da Nu'mân'a: "İçinde bulunduğumuz durumu görmüyor musun? İnsanların karşı karşıya geldiği durumu
[131] görmüyor musun? Neden bekliyorsun? İnsanlara izin ver de düşmanlarıyla savaşsınlar," dediler. Nu'mân: "Yavaş yavaş," dedi. Onlar tekrar ve tekrar bu şikâyetlerini ona iletirken o da aynı cevabı veriyordu. Mugîre: "Bu sorumluluk ben de olsaydı ne yapacağımı bilirdim," dedi. Ona da: "Yavaş olalım. Senin istediğin olacak. Sen bu görevi yaptın ve güzel de yaptın. Allah bizi ve seni mahcup etmesin. Senin acele etmekle murat ettiğin şeyi biz teenniyle olsun istiyoruz." Nu'mân savaşı, Resulullah'ın (sav.) tercih ettiği saatlerde başlatmayı arzu ediyordu. Bu saat de öğleden sonradır ve gölgelerin oluştuğu ve rüzgârın esmeye başladığı vakittir. O saat yaklaşınca Nu'mân hareketlendi. Kırmızı ve bacakları kısa olan bir beygire bine-

rek orduyu denetledi. Her sancağın yanında bir miktar durarak Allah'a hamt ve senada bulunuyor ve şöyle diyordu: "Bu dinle Allah'ın ne kadar sizi aziz kıldığını bilirsiniz. Size üstün geleceğinizi vadetti. Size vadettiklerinin baş ve göğüs kısmını (büyük kısmı) ihsan etmiştir. Geride kuyruk tarafı ve ayaklar (önemli olmayan) kaldı. Allah vaadini gerçekleştirecektir. Bu işin sonunu başlangıcı gibi sonuçlandıracaktır. Hatırlayın, geçmişte zillet içindeydiniz. Bu dinle izzete nail oldunuz. Siz bugün gerçekten Allah'ın kulları ve dostlarısınız. Kûfe'den yola çıkışınızın ne anlama geldiğini bilirsiniz. Zaferinizin oradaki insanlar için ne anlam ifade ettiğini ve hezimetinizin onlar için ne denli vahim bir durum olduğunu da bilirsiniz. Karşınızdaki düşman ve onun amaçlarıyla kendi amaçlarınız malumunuzdur. Onların amacı ve gayesi bu dünya metaı ve bu kara parçasıdır. Sizin amacınız ve onlara sunmak istediğiniz şey, dininiz ve silahınızdır. Sizin sahip olduklarınızla onların sahip oldukları eşit değildir. Dininiz için göstereceğiniz gayret ve fedakârlık onların dünyaları için gösterdikleri gayret ve fedakârlıktan daha az olmamalıdır. Allah'a sadakat gösteren ve fedakârlık yaparak güzel imtihan veren Allah'tan sakınmış olur. Siz iki hayırlı neticeyle karşı karşıyasınız. Ya ölümsüz ve Allah'ın mükâfatına mazhar olmuş bir şehit ya da yakın bir fetih ve müyesser olmuş bir zafere nail olmuş olacaksınız. Herkes karşısındakinin hakkından gelmeli ve kendi yükünü kardeşine havale etmemelidir. Aksi takdirde kişi kınanır ve ayıplanır. Bazen köpek, sahibi için savaşır. Sizin her biriniz önündeki hasmına musallat olmalıdır. Hazırlığımı bitirince hazır olun. Üç kere tekbir getireceğim. Birinci tekbirde hazır olmayanlar hazır olsun. İkinci tekbirde silahınızı kuşanın ve [132] harekete geçmek için hazır olun. Üçüncü tekbirde düşmana karşı saldırıya geçeceğim ve siz de benimle birlikte saldırın. Allah'ım! Dinini aziz kıl ve kullarına yardım eyle. Dinini aziz kılmak ve kullarına zafer ihsan etmek uğrunda Nu'mân'ı da bugün ilk şehit olarak kabul buyur."

Nu'mân cephedeki birlikleri ayrı ayrı denetledikten ve onlara gerekli emirleri verdikten sonra kendi karargâhına dön-

dü. Akabinde de üç kere tekbir getirdi. İnsanlar savaşı başlatmak için hazır vaziyette emir bekliyordu. Her biri diğerini yolundan çekilmeye davet ediyordu. Nu'mân saldırıya geçti ve Müslümanlar da saldırıya geçtiler. Nu'mân'ın sancağı bir kartal gibi onlara doğru dalgalanıyordu. Nu'mân özel olarak beyaz bir kaftan ve başlık kullanıyordu. Şiddetli bir kılıç muharebesine tutuştular. Bu kadar şiddetli bir muharebe henüz duyulmamıştı. Müslümanlar öğleden akşama kadar süren muharebede, savaş meydanını kana bulayacak kadar düşman askerini öldürdüler. Akan kandan yer kaygan hâle gelmiş ve birçok Müslüman silahşor bu kaygan zeminde kaymış ve hayatını kaybetmiştir. Nu'mân'ın atı da kaymış ve Nu'mân hayatını kaybetmiştir. Onun ardından yere düşmeden sancağı Nuaym b. Mukarrin aldı ve onu Huzeyfe'ye getirip teslim etmiştir. Bayrak da Huzeyfe'nin yanındaydı. Huzeyfe sancağı Nuaym'da bıraktı. Huzeyfe, Nu'mân'ın bulunduğu yere giderek bayrağı oraya dikti. Mugîre ona, Allah düşmanla aramızda hükmünü verinceye kadar insanlar gevşemesinler diye komutanın ölümünü gizlemelerini söyledi. İki taraf karanlık basıncaya kadar savaştılar ve müşrikleri hezimete uğrattılar. Müslümanlar kaçan düşmanın peşini bırakmadılar. Düşman yolunu şaşırdı ve daha önce İsbîzehan'da, yanında konakladıkları uçurum istikametinde kaçmaya devam ettiler. Sonra bu uçuruma yuvarlandılar. Uçuruma yuvarlanan herkes "*vâyeh hurd*" diye bağırıyordu. Bu sebeple bugüne kadar söz konusu mevki "*Vâyeh Hurd*" olarak adlandırıldı. Rivayete göre bu vak'ada yüz bin civarında Acem öldü. Muharebede de bu kadar düşman öldürüldü. Münferit olarak kaçanlar dışında kurtulan olmadı. Muharebede Feyrûzân yaralı olarak kurtulabildi ve münferit olarak kaçanlar arasındaydı. Nuaym b. Mukarrin onun peşine düştü ve Ka'kâ'ı öncü olarak gönderdi. Ka'kâ', Hemezan girişindeki vadide ona yetişti. Bu mevkide bal yüklü katır ve eşekler duruyordu. Hayvanlar âdeta onu ge-
[133] len eceli için alıkoydular. Bu nedenle Ka'kâ' ona yetişti ve teslim olmaktan imtina ettiği için onu bu vadide (veya tepede) öldürdü. Bunun üzerine Müslümanlar: "Allah'ın baldan asker-

leri vardır," diyerek bala ve diğer yüklere el koydular, onları önlerine katarak götürdüler. Bu yüzden bu vadiye (veya tepeye) Seniyyetü'l-Asel adı verildi. Feyrûzân, Ka'kâ' tarafından kuşatıldığını anlayıp da kaçacak bir yol bulamayınca indi ve dağa tırmandı. Ka'kâ' da onun peşine düştü ve onu yakaladı. Kaçkınlar kaçmaya devam ederek Hemezan şehrine vardılar. Müslümanların süvarileri onların peşindeydi ve şehri kuşattılar. Hüsrevşunûm vaziyeti görünce onlardan aman diledi; Hemezan ve Destebî şehirleri adına onlara güvence verdi ve bu iki şehirden kendilerine bir zarar gelmeyeceğini taahhüt etti. Müslümanlar bu talebi kabul ettiler ve onlara aman verdiler. Artık insanlar emniyetteydi. Kaçanlar da geri döndüler. Düşman Nihâvend'de hezimete uğradıktan sonra Müslümanlar şehre girdiler. Şehrin etrafında ve içinde olanları kontrol altına aldılar. Savaşçıların silah ve eşyalarına el koydular ve onları ganimetlerden sorumlu olan Sâib b. el-Akra'a teslim ettiler.

Müslümanlar bu durumdayken ve Hemezan'daki kardeşlerinden haber beklerken ateş mabedinin kâhini geldi ve aman diledi. Huzeyfe'ye: "Bana ve istediğim kişilere aman verirsen Nüheyrecan'ın bana tevdi ettiği Kisrâ'nın mallarını sana teslim edeceğim," dedi. Huzeyfe ona aman verdi. Kâhin de ona Kisrâ'nın kötü günler için sakladığı mücevheratını ve değerli eşyalarını teslim etti. Müslümanlar bu eşyaya bakıp incelediler ve bunların Ömer'e teslim edilmesi hususunda ittifak ettiler. Bu malı bir kenara koydular. İşlerini bitirince de onu ve humusları Ömer'e gönderdiler. Huzeyfe b. el-Yemân ganimeti insanlar arasında taksim etti. Nihâvend Savaşında atlılara düşen pay altı bin, piyadelerin payı ise iki bindi. Huzeyfe, Nihâvend Savaşında yararlık gösterenlerden dilediklerine humustan özel paylar verdi. Geri kalan humusları Sâib b. el-Akra'a teslim etti. Bunun üzerine Sâib humusları teslim alarak Kisrâ'nın mallarıyla birlikte Medine'ye götürdü ve Ömer'e teslim etti. Huzeyfe, Nihâvend fethinden sonra Ömer'e mektup yazdı ve Nihâvend'de kalarak Ömer'in cevabi mektubunu ve talimatını bekledi. Fetih haberini Ömer'e götüren elçi Benî Rebîa b. Mâlik'ten Tarîf b. Sehm idi.

Māheyn ehli Hemezan'ın da Müslümanlar tarafından alındığı ve Nuaym b. Mukarrin ile Ka'kâ' b. Amr'ın şehre girdikleri ha-
[134] berini alınca Hüsrevşunûm gibi davrandılar ve Huzeyfe'ye yazarak sulh teklif ettiler. Huzeyfe taleplerini kabul etti. Onlar da bu hususta görüş birliğine vararak Huzeyfe'ye gitmeye karar verdiler. Ancak Dînâr adındaki kişi –Bu şahıs emîr rütbesinden düşük bir mertebedeydi. Rütbesi ondan yüksek emîrler vardı. Bunların en üstünü Kārin idi.– onları kandırdı. Onlara: "Müslümanlarla güzelliğiniz içinde değil, kirli olarak karşılaşın," dedi. Onlar böyle davrandılar ancak kendisi ipek elbiseler içinde ve ziynet eşyalarını takarak geldi. Müslümanların talebini kabul etti ve ona yükledikleri yükleri yüklendi. Diğerleri de onun emrine girmekten başka çare bulamadılar. Bu yüzden ona "Māh Dînâr" denildi. Bunun üzerine Huzeyfe, Māh Dînâr'ı yanına alarak götürdü. Nu'mân da daha önce Behrezân ile antlaşma yapmıştı. Bu sebeple bu muahede Behrezân'a nispet edilmişti. Huzeyfe düşmandan bir grubun sığındığı bir kaleyi fethetmekle Nüseyr b. Sevr'i görevlendirmişti. Nüseyr onlarla savaştı ve kaleyi fethetti. Bu yüzden kale ona nispet edildi. Diğer yandan Huzeyfe, Mercü'l-Kal'a'da, ormanlık bölgede ve askerî merkezlerde görevlendirdiği kişilere muharebeye katılanlara verdiği hisseler kadar ganimetten hisse verdi. Zira bunlar savaşan askerler için bir kalkan gibiydiler ve herhangi bir taraftan saldırıya maruz kalmalarına karşı koyacaklardı. Ömer karşılaşma gününden itibaren yerinde duramıyor ve bir bu yana bir o yana dönüp duruyor ve Medine'nin dışına çıkarak gelip geçen yolculardan haber almaya çalışıyordu. Derken bir Müslüman bir işi için çıkmış ve bir gece vakti Medine'ye dönerken Nihâvend Savaşının üçüncü gününde, Medine'ye giden bir yolcuya rast geldi. Ona: "Ey Allah'ın kulu! Nereden geliyorsun?" dedi. Adam: "Nihâvend'den," dedi. Adama: "Haberler nasıl?" diye sordu. Adam: "Hayırlı haberler var. Allah, Nu'mân'a fethi ve şehadeti ihsan etti. Müslümanlar ganimeti paylaştılar ve bir atlıya altı bin dirhem hisse düştü," dedi. Akabinde bu yolcu Medineliyi geride bırakarak Medine'nin içine girdi. Medineli de Medine'ye vardı ve geceyi geçirdikten sonra sabah vakti bu haberi yaydı.

Haber yayıldı ve Ömer'in kulağına gitti. Ömer onu çağırdı ve haberi sordu. Adam Ömer'e haberi anlattı. Ömer: "O da sen de doğru söylüyorsunuz. O kişi cinlerin postası Useym'dir ve insanların postasını görmüştür," dedi. Akabinde Tarîf, fetih haberini getirdi. Ona: "Ne haber!" dedi. Tarîf: "Fetih'ten başka bir haber yok. Yola çıktığımda Müslümanlar düşmanı takip ediyorlardı ve topyekûn hareket hâlindeydiler," dedi. Tarîf hoş olmayan hususları söylemedi.

Ardından Ömer ve arkadaşları Medine'nin dışına çıktılar. Yolu dikkatlice gözlerken gelen bir yolcuya gözü takıldı. Arkadaşlarına: "Gelen kim acaba, söyleyin bakalım," dedi. Osman b. Affân: "Sâib'dir," dedi. Yaklaşınca ona: "Geride bıraktıkların nasıl?" diye sordu. Sâib: "Müjde ve fetih vardır," dedi. Ömer: [135] "Nu'mân ne yaptı?" dedi. Sâib: "Atı kan birikintilerinde kaydı ve düşerek şehit oldu," dedi. Ömer, Medine'ye döndü. Sâib de onunla birlikteydi. Ömer ayrıca Sâib'e Müslümanların kayıplarının kaç kişi olduğunu sordu. Sâib kayıplarının az olduğunu söyledi. Ayrıca Nu'mân'ın büyük fetih anlamına gelen "Fethü'l-Fütûh" günündeki ilk şehit olduğunu söyledi. –Nitekim Kûfeliler ve Müslümanlar bu fethe "Fethü'l-Fütûh" adını vermişlerdi.– Ömer mescide girince yükler indirildi ve aralarında Abdurrahman b. Avf ve Abdullah b. Erkam'ın da bulunduğu arkadaşlarından bir grubu gece mescitte kalarak nöbet tutmalarını istedi. Akabinde de evine çekildi. Sâib b. el-Akra' da iki sepetle onu takip etti. Ona bunların durumunu ve insanların bunlar hakkındaki kanaatlerini anlattı. Ömer ona: "Ey İbn Müleyke! Vallahi onlar da sen de bu malın hakikatini idrak etmiş değilsiniz. Kurtuluş, kurtuluş! Bunları getirdiğin gibi götür ve ganimet ehline taksim etmesi için Huzeyfe'ye teslim et," dedi. Sâib geri döndü ve Mâh'te Huzeyfe'ye gitti. Huzeyfe bunları satışa çıkardı ve dört milyona sattı.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Muhammed b. Kays el-Esedî'den naklen şöyle yazdı:

Nihâvend'de bulundukları sırada Ca'fer b. Râşid adında bir adam, Tuleyha'ya şöyle dedi: "İhtiyaç sahibiyiz. Sende bize yardım edeceğin bir şey kaldı mı?" Tuleyha: "Olduğunuz yerden ayrılmayın, bakayım," dedi ve bir örtü alarak onunla başı-

nı ve yüzünü kısmen örttü ve şöyle dedi: "el-Beyan, el-beyan, Dihkânın davarları zor bir mekânda, bir bostandadır." Bunun üzerine bostana girdiler ve semiz davarı buldular.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Ma'bed el-Absî, Urve b. Velîd ve kabilelerinden onlara anlatan ravinin şöyle dediğini yazdı:

Nihâvend ehlini kuşatmıştık. Bir gün şehirden çıktılar ve bizimle savaşa tutuştular. Çok geçmeden Allah onları hezimete uğrattı. Akabinde Semmâk b. Ubeyd el-Absî düşmandan bir adamın üzerine yürüdü. Adamın maiyetinde sekiz süvari vardı. Semmâk onlardan kendisiyle mübarezeye çıkmalarını istedi. Onlardan kim mübarezeye çıktıysa Semmâk onu öldürdü ve onların sonunu getirdikten sonra başlarındaki adama saldırdı ve onu esir alıp silahına el koydu. Sonra Abd adında bir kişiyi çağırdı ve esiri ona teslim etti. Adam onlara: "Beni emîrinize götürün ben onunla bu topraklar üzerinde sulh antlaşması yapayım ve ona cizye vereyim. Beni esaretten kurtarırsan benden ne istersen sana veririm. Beni öldürmediğin için sana minnettarım. Şimdilik ben senin kulunum. Beni
[136] emîrin yanına götürür ve onunla aramızı düzeltirsen sana teşekkür borcum olur ve kardeşim gibi olursun," dedi. Bunun üzerine Semmâk onu serbest bıraktı ve ona aman verdi. Ona: "Kimsin?" dedi. Adam: "Ben Dînâr'ım, dedi. –Nitekim onlarda liderlik Kārin ailesinde idi. Semmâk onu Huzeyfe'nin yanına götürdü. Dînâr, Huzeyfe'ye Semmâk'ın civanmertliğini ve savaşta öldürdüklerini ve Müslümanlara yararlıklarını anlattı. Huzeyfe haraç karşılığında onunla sulh yaptı. Bu sebeple Māh ona nispet edildi. Dînâr, Semmâk ile daima irtibat hâlindeydi ve ona hediyeler veriyordu. Kûfe amiline tâbi olduğu zaman daima Kûfe'ye uğrardı. Muâviye'nin emîrliği zamanında Kûfe'ye uğradı ve Kûfelilere: "Ey Kûfeliler! Bize ilk uğrayan sizdiniz. Hayırlı insanlardınız. Ömer ve Osman zamanında da o meziyetinizi muhafaza ettiniz. Daha sonra değiştiniz ve dört kötü haslet aranızda yayıldı. Bunlar cimrilik, hilekârlık, ihanet ve darlıktır. Bunlar daha önce sizde yoktu. Sizi gözlemledim ve anladım ki bu hasletler sizin anneleriniz tarafından size geçmiştir. Hilekârlık Nebatilerden, cimrilik Farslardan, ihanet Horasanlılardan ve darlık Ahvazlılardan size geçmiştir."

Serî bana Şuayb, Seyf ve Amr b. Muhammed'den naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini yazdı:

Nihâvend esirleri Medine'ye getirildiği zaman Mugîre b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lüe Feyrûz karşılaştığı çocukların başını okşuyor ve ağlayarak: "Ömer, ciğerimi yaktı," diyordu. Bu şahıs Nihâvendliydi. Fars hâkimiyeti zamanında Rumlar tarafından esir edilmişti. Ardından da Müslümanlar onu esir aldılar ve esir alındığı yere nispet edildi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Amr b. Muhammed'den naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini yazdı:

Uçuruma seksen bin Acem yuvarlanarak hayatını kaybetti. Muharebede hayatını kaybeden Acemlerin sayısı otuz bindi. Bunu dışında takibatta öldürülenler de vardı. Bu savaşta Müslümanların sayısı otuz bindi. Nihâvend'in fethi 18 yılının sonu ve 19 yılının başında, Ömer'in hilafetinin yedinci yılında vuku bulmuştur.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Nu'mân b. Mukarrin ve Huzeyfe'nin Mâheyn ehline gönderdikleri mektupları hakkında Muhammed, Mühelleb ve Talha'dan rivayetle şöyle yazdı:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahitname Nu'mân b. Mukarrin tarafından Mâhbehrâzân ehline verilmiştir. Nu'mân [137]
onlara kendilerinin can, mal ve arazi güvenliğini garanti eder. Dinlerini değiştirmeye zorlanmayacaklar ve şeriatlarından alıkonulmayacaklar. Akil ve baliğ olan herkesin kendi nefsi ve malı için gücü nispetinde yıllık cizye borçlarını onlara hükmeden Müslümanlara verdikleri sürece korunacaklar. Ayrıca onlar yolcuya yol gösterecek, yolları tamir edecek ve onlara uğrayan Müslüman askerleri bir gün bir gece misafir edecekler, vefa ve sadakat göstereceklerdir. İhanet eder ve ahitlerini değiştirirlerse zimmetimiz onlardan berîdir. Şahitler: Abdullah b. Zi's-Sehmeyn, Ka'kâ' b. Amr ve Cerîr b. Abdullah.

19 yılının Muharrem ayında şöyle yazılmıştır:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahitname Huzeyfe b. el-Yemân tarafından Mâlı Dînâr ehline verilmiştir. Huzeyfe onlara kendilerinin can, mal ve arazi güvenliğini garanti eder. Dinlerini değiştirmeye zorlanmayacaklar ve şeriatlarından

alıkonulmayacaklar. Akil ve baliğ olan herkesin kendi nefsi ve malı için gücü nispetinde yıllık cizye borçlarını onlara hükmeden Müslümanlara verdikleri sürece korunacaklar. Ayrıca onlar yolcuya yol gösterecek, yolları tamir edecek ve onlara uğrayan Müslüman askerleri bir gün bir gece misafir edecekler, vefa ve sadakat göstereceklerdir. İhanet eder ve ahitlerini değiştirirlerse zimmetimiz onlardan beridir. Şahitler: Ka'kâ' b. Amr, Nuaym b. Mukarrin ve Süveyd b. Mukarrin. Muharrem ayında yazılmıştır.

Raviler dedi: Ömer, Nihâvend'e katılan ve yararlıklar gösteren yardımcıları da Kādisiye savaşçılarıyla aynı haklara sahip kılarak onlara ikişer bin dirhem verdi.

* * *

Bu yıl içinde Ömer, Irak ordularına emir vererek nerede olursa olsun Fars orduları üzerine gidilmesini istedi. Basra'da ve çevresinde bulunan birliklerin bir kısmının Fars bölgesi, Kirman ve Asbahân'a intikal etmelerini; Kûfe'de ve su bölgelerinde bulunan birliklerin bazılarının da Asbahân, Azerbaycan ve Rey üzerine gitmesini emretti. Bazı ravilere göre Ömer bu emirleri 18 yılında vermiştir. Seyf b. Ömer de bu görüştedir.

* * *

Bu yılda –21– Ömer'in her iki orduya verdiği emirlere dair rivayetler şöyledir:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve
[138] Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Ömer, Yezdicerd'in her yıl kendisine karşı bir savaşa giriştiğini görünce ve ona Yezdicerd Müslümanları memleketinden çıkarıncaya kadar bu savaşları sürdüreceği söylenince Müslümanlara, Kisrâ'nın hükümran olduğu topraklarda Yezdicerd'i kesin olarak hezimete uğratmak için Acem diyarında geniş çapta bir askerî harekâta girişme izni verdi. Bu maksatla Nihâvend Savaşından sonra Basra'daki komutanlara harekete geçme emri verdi. Aynı zamanda Kûfe'deki komutanlara da harekete geçme talimatını verdi. Öte yandan Sa'd b. Ebî Vakkās'ın valiliği ile Ammâr b. Yâsir'in valiliği arasında iki

vali daha Kûfe'de görev yaptı. Bunlar Abdullah b. Abdillah b. İtbân –Nitekim onun döneminde Nihâvend Savaşı gerçekleşti– ve Ziyâd b. Hanzale idi. Benî Abd b. Kusay'ın müttefiki olan Ziyâd b. Hanzale, Abdullah'ın azledilmesinden sonra valiliğe getirildi ve onun döneminde, Acem diyarına karşı geniş çapta askerî harekât başlatılması emri verildi. Ziyâd, Muhacirdi. Az bir süre görev yaptıktan sonra istifa etmekte ısrar etti ve istifası kabul edildi. Onun yerine Ammâr b. Yâsir vali oldu. Ömer, Abdullah b. Abdillah'ı Basra'ya destek olarak gönderdi. Ebû Mûsâ'yı da Kûfe'ye destek olarak gönderdi. Ebû Mûsâ'nın yerine de Ömer b. Sürâka'yı vali yaptı. Ziyâd b. Hanzale'nin valiliği döneminde Ömer, Kûfe'deki bir grup komutana sancak gönderdi. Bunlardan biri Nuaym b. Mukarrin'e verildi. Bu sırda Hemezan ehli, sulh muahedesini ihlal ettiler. Bunun üzerine onu Hemezan üzerine gönderdi ve ona: "Allah sana fethi müyesser kılarsa ilerlemeye devam et ve Horasan'a kadar git," dedi. Utbe b. Ferkad ve Bükeyr b. Abdullah'ı da Azerbaycan'a gönderdi ve Azerbaycan'ı onlara bağlayarak ikisi arasında taksim etti. Onlardan birine Hulvan'dan sağa doğru harekete geçmesini emrederken birine de Musul'dan sola doğru harekete geçmesini istedi. Biri sağa doğru öbürü de sola doğru yola çıktılar. Ömer, Abdullah b. Abdillah'a da bir sancak göndererek İsbahan üzerine gitmesini emretti. Abdullah cesur ve kahraman bir kişi olup ashabın ve Ensarın ileri gelenlerindendi. Benî Esed'in Benî el-Hublâ'nın müttefikiydi. Basra'da vali bulunan Ebû Mûsâ'yı da destek olarak onun emrine verdi. Ebû Mûsâ'nın yerine de Ömer b. Sürâka'yı vali yaptı.

Rivayete göre Ömer, Nihâvend'in fetih haberi kendisine ulaşınca Acem diyarında geniş çaplı bir askerî harekâta girişmeyi düşündü. Bunun üzerine Abdullah b. Abdillah'a: "Kûfe'den çık ve Medain'e giderek orada konakla. Onları bir seçime tâbi tutmadan sefere çıkar. Bana neticeyi yaz." Ömer, onu İsbahan'a göndermek istiyordu. Bunun üzerine bu iş için Abdullah b. Verkâ er-Riyâhî ve Abdullah b. el-Hâris b. Verkâ el-Esedî'yi görevlendirerek yanına aldı. Bu hususa vâkıf ol- [139]
mayanlar isimlerinde Verkâ adı geçtiği için bu iki zattan bi-

rinin dedesine nispet edildiğini sanarak Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî olarak bilirler. Oysa Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ, Sıffîn'de öldürüldüğünde yirmi dört yaşında bir gençti. Ömer zamanında ise henüz bir çocuktu.

Ömer, Abdullah'ın sefere çıktığı haberini alınca onun yerine Ziyâd b. Hanzale'yi Kûfe'ye gönderdi. Askerî harekâta girildiği haberini alınca Ziyâd'ın yerine Ammâr b. Yâsir'i Kûfe valisi olarak görevlendirdi ve şu ayeti okudu: "*Biz yeryüzünde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve yeryüzüne mirasçı kılmak istiyoruz.*"[20] Aslında Ziyâd, Sa'd'ın valiliği döneminin ortasında, Selmân ve Abdurrahman b. Rebîa'nın görevden alınmalarından sonra Kûfe'de kādılık görevine getirilmişti. Abdullah b. Mes'ûd, Humus'tan bu göreve getirilinceye kadar Ziyâd bu görevde kaldı. Bu sırada Nu'mân b. Mukarrin ve kardeşi Süveyd b. Mukarrin Fırat ve Dicle havzalarında haraç işlerinde amil olarak görev yapıyorlardı. Ancak renkten renge giren ve bir maşuka gibi bizim için süslenen bu görevden, bizi affet, diyerek görevlerinden affedilmeyi talep ettiler. Ömer taleplerini kabul etti ve onların yerine Huzeyfe b. Esîd el-Gıfârî ve Câbir b. Amr el-Müzenî'yi getirdi. Bunlar da istifa ettiler ve onların istifası kabul edildi. Onların yerine bu kez de Huzeyfe b. el-Yemân ve Osman b. Huneyf'i getirdi. Huzeyfe, Dicle havzasına ve arkasında kalan bölgeye gönderilirken Osman b. Huneyf ise Fırat'ın suladığı iki sevâd bölgesine tayin edildi. Ömer şöyle yazdı: Ammâr b. Yâsir'i size vali olarak Abdullah b. Mes'ûd'u da öğretici ve vezir olarak gönderdim. Dicle'nin suladığı bölgeye ve ötesine amil olarak Huzeyfe b. el-Yemân'ı, Fırat havzasına ve suladığı bölgelere de Osman b. Huneyf'i tayin ettim.

İsbahan'ın Fethi

İsbahan Harekâtı Hakkında

Raviler dedi: Ammâr, Kûfe'ye vali olarak gidince ve Ömer'in: "Ziyâd Kûfe'de kalsın sen de İsbahan üzerine git. Öncü birliğinin başında Abdullah b. Verkâ er-Riyâhî, sağ ve sol kanadının ba-

20 Kasas, 28/5.

şında da Abdullah b. Verkâ el-Esedî ve İsmet b. Abdullah –İsmet b. Abdullah b. Ubeyde b. Seyf b. Abdülhâris– bulunsun," diye emirnamesi Abdullah'a ulaşınca o, insanların başında olduğu hâlde Huzeyfe'nin yanına gitti. Bunun üzerine Huzeyfe görevine döndü. Abdullah ise maiyetindeki askerlerle Nu'mân'ın ordusundan ona katılanların başında olduğu hâlde Nihâvend'de [140] yola çıkarak Üstendar komutasındaki İsbahan ordusu üzerine yürüdü. Bu ordunun öncü birliğinin başında Şehrberâz Câzeveyh vardı. Yaşlı bir kişiydi ve kalabalık bir öncü birliğiyle İsbahan'ın bir beldesinde karşılaştılar ve şiddetli bir muharebeye tutuştular. Yaşlı komutan Müslümanları mübarezeye davet etti. Abdullah b. Verkâ onunla mübarezeye çıktı ve onu öldürdü. Bunun üzerine İsbahan ordusu hezimete uğradı. Müslümanlar savaşın cereyan ettiği beldeye, Rüstâk eş-Şeyh adını verdiler. Söz konusu belde hâlâ bu isimle tanınır. Abdullah b. Abdillah karşısındakilere sulh çağrısında bulundu. Üstendar sulh talebinde bulundu. Abdullah onlarla sulh yaptı. Böylece bu belde İsbahan bölgesinde alınan ilk belde oldu. Ardından Abdullah, Rüstâk eş-Şeyh'ten Ceyy'e doğru ilerlemeye başladı ve Ceyy'e ulaştı. Bu sırada İsbahan Valisi Fâzûsefân idi. Abdullah, Ceyy'i muhasara etti. Ceyy ehli kalabalık bir şekilde ona karşı harekete geçtiler. İki ordu karşılaşınca Fâzûsefân, Abdullah'a: "Sen benim askerlerimi öldürme, ben de senin askerlerini öldürmeyeyim. Sen karşıma çık. Ben seni öldürürsem askerlerin çekilip gitsin. Sen beni öldürürsen askerlerim seninle sulh yapacaklar. Askerlerim ok atmada bir tane bile boş ok atmazlarsa da buna razı olacaklar," dedi. Abdullah ona karşı meydana çıkarak: "İstersen önce sen hamle yap, istersen önce ben hamle yapayım," dedi. Adam: "Önce ben hamle yapayım," dedi. Bunun üzerine Abdullah durdu, Fâzûsefân saldırarak ona bir darbe indirdi ve eyerin ön çıkıntısıyla onu sabitleyen bağ ve kuşağı kesti. Sonra Abdullah'ın altından keçe ve eyer kayarak düştü. Abdullah da ayakları üzerinde attan düştü. Ancak süratle sırtı çıplak kalan ata tekrar bindi ve hasmına: "Yerinde dur," dedi. Fâzûsefân vuruşmaktan imtina etti ve Abdullah'a: "Seni mükemmel bir insan olarak gördüm. Seninle vuruşmak istemiyorum. Seninle

karargâhına geleyim ve seninle sulh yapayım. Şehri sana teslim edeyim. Buna karşılık dileyen yerinde kalacak ve malına sahip olacaktır. Savaşla elde ettiğiniz yerleri de sahiplerine iade edeceksiniz. Onların sahipleri geri dönsünler. Antlaşmayı kabul etmeyenler de diledikleri yere gidebilecekler ve bunların yerleri sizin olsun," dedi. Abdullah: "Talebinizi kabul ettim," dedi.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî de Ahvaz tarafından Abdullah'a geldi. Bu sırada Fâzûsefân Abdullah ile sulh yapmıştı. Ceyy ehli de şehirden çıkarak zimmete dâhil oldular. Yalnızca İsbahan'dan otuz kişi hemşerilerine muhalefet ederek maiyetleriyle birlikte Kirman'a geçerek orada toplanan düşman topluluğuna katıldılar. Abdullah ve Ebû Mûsâ, Ceyy'e –İsbahan'da bir şehir–
[141] girdiler. Abdullah durumu Ömer'e yazdı. Sulhe dâhil olup da yerlerinde kalanlar kendi hâllerinden memnun kaldılar. Çıkıp gidenlerse pişman oldular. Ardından Ömer'in mektubu Abdullah'a ulaştı. Şöyle diyordu: Yola çık ve Süheyl b. Adî ile Kirman üzerine git ve orada bulunan Acemlerle savaşın. Ceyy'de vekil bırak. İsbahan'da da vekil olarak Sâib b. el-Akra'ı bırak.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen aralarında Mübârek b. Fedâle'nin de bulunduğu Hasan'ın arkadaşlarından rivayetle Esîd b. el-Müteşemmis b. Ahi'l-Ahnef'in şöyle dediğini yazdı:

Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile birlikte İsbahan'ın fethinde bulunduk. Ebû Mûsâ takviye kuvvet olarak bu harekâta katıldı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve Saîd'den naklen şöyle yazdı: İsbahan şehriyle yapılan sulh antlaşması şöyledir:

Bismillahirrahmânirrahîm. Abdullah'tan Fâzûsefân'a, İsbahan ehline ve çevresinde yaşayanlara verilen ahitnamedir. Cizye borcunuzu ödediğiniz sürece sizin için aman vardır. Cizye vergisi yıllık olarak ve herkesin gücü nispetinde akil ve baliğ olan herkes tarafından memleketinizi yönetecek kişilere ödenecektir. Ayrıca Müslümanlara yol gösterilecek ve yolları tamir edilecek ve yolcuları bir gün bir gece misafir edilecekler ve bineği olmayanlar yolun bir merhalesi için taşınacaklardır. Müslümanlara tasallutta bulunmayın. Onlara sadakat gösterecek ve borcunuzu vereceksiniz. Bu görevleri yaptığınız sürece

sizin için aman vardır. Bu durumu değiştirirseniz veya değiştirmeye yeltenenleri teslim etmezseniz sizin için aman yoktur. Kim bir Müslümana küfrederse cezalandırılır. Kim de bir Müslümanı döverse onu öldürürüz. Abdullah b. Kays yazdı ve şahit oldu. Abdullah b. Verkâ ile İsmet b. Abdullah da şahit oldular.

Ömer'in mektubu Abdullah'a ulaşınca ve mektupta Kirman'da Süheyl b. Adî'ye iltihak etmesi emrini alınca Sâib'i yerinde vekil bırakarak bir süvari birliğiyle harekete geçti, Kirman'a varmadan Süheyl ile buluştu.

* * *

Ancak Ma'kıl b. Yesâr'dan rivayet edildiğine göre İsbahan gazasında Müslümanların başında Nu'mân b. Mukarrin bulunuyordu.

Buna dair rivayet şöyledir:

Ya'kûb b. İbrâhim ve Amr b. Ali bize Abdurrahman b. Mehdî, Hammâd b. Seleme, Ebû İmrân el-Cevnî, Alkame b. Abdullah el-Müzenî ve Ma'kıl b. Yesâr'dan [142] şöyle anlattılar:

Ömer b. el-Hattâb, Hürmüzân'a danışarak: "Ne dersin? Fars bölgesi, Azerbaycan ve İsbahan bölgelerinden hangisinden başlayayım?" diye sordu. Hürmüzân: "Fars bölgesi ve Azerbaycan kanatlardır. İsbahan ise baştır. İki kanattan birini kessen diğer kanat hareket eder. Başı kessen iki kanat hareketsiz kalır. Onun için baştan başla," dedi. Ömer mescide girdi. Bu sırada Nu'mân b. Mukarrin namaz kılıyordu. Ömer yanında oturdu ve ona: "Seni görevlendirmek istiyorum," dedi. Nu'mân: "Vergi ve haraç işlerine hayır, gazaya ise evet," dedi. Ömer: "Seni gazi olarak görevlendiriyorum," dedi. Bunun üzerine Ömer onu İsbahan üzerine gönderdi ve Kûfe ehline yazarak ona destek olmalarını istedi. Nu'mân, İsbahan üzerine gitti. Ancak iki taraf arasında nehir engeli vardı. Nu'mân, Mugîre b. Şu'be'yi elçi olarak karşı tarafa gönderdi. Mugîre onlara gitti. Acemler, hükümdarları Zü'l-Hâcib'e: "Arapların elçisi kapıda," dediler. Bunun üzerine adamlarına danıştı: "Ne dersiniz onu hükümdarlar heyetinde mi kabul edeyim?" dedi. Onlar: "Evet," dediler. Adam tacını giydi ve tahtına oturdu. Prensler de kulaklarında küpeler,

kollarında altın bilezikler ve ipek kıyafetleriyle düzenli şekilde oturuyorlardı. Mugîre'ye girme izni verildi. Mugîre elinde mızrağı ve kalkanı olduğu hâlde giriş yaptı ve onları kızdırmak için mızrağını yaygılara batırarak yürüyordu. İki adam da onun kollarından tutuyorlardı. Mugîre hükümdarın huzurunda durdu. Adam, Mugîre ile konuştu. Şöyle dedi: "Ey Araplar! Herhâlde siz şiddetli bir açlığa maruz kaldığınız için sefere çıktınız. Dilerseniz size azık veririz ve yurdunuza dönersiniz!" Bunun üzerine Mugîre, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Biz Araplar ölü hayvan etini ve leşleri yerdik. İnsanlar bize musallat olurlardı ancak biz onlara güç yetiremiyorduk. Sonra Allah içimizden bir peygamber gönderdi. Soy sop olarak bizim en hayırlımız, söz olarak da en doğru olanımızdır. Ayrıca Peygamber'i (sav.) hakkıyla anlattı. O bize bazı vaatlerde bulundu. Bunlar doğru çıktı. Bize size galip geleceğimizi ve bu diyara hâkim olacağımızı da vadetti. Ben sizi güzel kıyafetler ve nizam içinde görüyorum. Yanlarından geldiğim insanlar bu duruma el koymadan gideceklerini düşünmüyorum.

Mugîre dedi: Kendi kendime düşündüm ve: "Elbiselerimi toplayıp da bu kudretli adamın yanında tahtı üzerinde otursam belki onu kızdırırım," diye söylendim. Derken bir boşluktan istifadeyle sıçradım ve tahta çıkarak yanına oturdum. Bunun üzerine kendisini aldılar ve tartaklayarak ayaklar altına
[143] aldılar. Mugîre dedi: Onlara: "Siz elçilere böyle mi davranıyorsunuz? Biz böyle davranmayız. Elçilerinize böyle muamele etmeyiz," dedim. Sonra hükümdar bana: "Dilerseniz siz bizim tarafa geçin, dilerseniz de biz sizin tarafa geçelim," dedi. Ona: "Biz sizin tarafa geçelim," dedim. Mugîre dedi: Nehri aşarak onların tarafına geçtik. Onlarla karşı karşıya gelince bizi ok yağmuruna tuttular ve zayiat verdirdiler. Bunun üzerine Mugîre b. Şu'be, Nu'mân'a: "Allah rahmetini senden esirgemesin. Düşman insanlarımıza zayiat verdirdi. Artık hamle yap," dedi. Nu'mân: "Sen menkıbeleri olan bir insansın. Ben Resulullah'ın (sav.) savaşlarına katıldım. Resulullah (sav.) sabah erkenden savaşı başlatmadığı zaman savaşı öğleden sonra başlatırdı. O vakitte rüzgâr esmeye başlar ve Allah zafer ihsan eder," dedi.

Ravi dedi: Nu'mân: Sancağımı üç kere sallayacağım. Birincisinde herkes ihtiyacını karşılar ve abdest alır. İkincisinde herkes silahını kontrol eder ve ayakkabısının bağını bağlar. Üçüncüsündeyse düşmana saldırın. Kimse kimseye meyledip bakmasın. Nu'mân öldürülürse hiç kimse dönüp de ona bakmasın. Ben dua ediyor ve Allah'tan diliyorum. Her biriniz de âmin değin. "Allah'ım, Müslümanları muzaffer eyle ve bu uğurda Nu'mân'a şehadeti nasip et. Allah'ım Müslümanlara fethi müyesser kıl!" diye dua etti. Akabinde sancağını üç kere salladı. Sonra zırhını çıkardı ve hamle yaptı. İlk şehit o oldu. Ma'kıl dedi: Yanına vardım ve azmini düşündüm ve yanına bir alamet bıraktım ve gittim. –Nitekim biz bir adam öldürsek onun arkadaşları onunla meşgul olurlardı.– Zü'l-Hâcibeyn katırın sırtından düştü ve karnı yarıldı. Bunun üzerine Allah onları hezimete uğrattı. Bunun üzerine Nu'mân'ın yanına gittim. Yanımda içinde su bulunan bir kırba vardı. Yüzündeki toprağı sildim ve yüzünü yıkadım. Bana: "Kimsin?" dedi. "Ma'kıl b. Yesâr'ım," dedim. "İnsanlar ne yaptılar?" diye sordu. "Allah onlara fethi ihsan etti," dedim. Nu'mân: "el-Hamdülillah. Durumu Ömer'e yazın," dedi ve ruhunu teslim etti.

İnsanlar el-Eş'as b. Kays'ın etrafında toplandılar. İçlerinde İbn Ömer, İbnü'z-Zübeyr, Amr b. Ma'dîkerib ve Huzeyfe de vardı. Nu'mân'ın eşine haber göndererek bir vasiyet bırakıp bırakmadığını sordular. Kadın: "Burada içinde mektup bulunan bir torba vardır," dedi. Bunun üzerine mektubu aldılar. İçinde, "Nu'mân öldürülürse falan kişi onun yerine geçsin. O da öldürülürse falan şahıs başa geçsin," diye yazılıydı.

* * *

Vâkıdî şöyle dedi: Bu yıl –21– içinde Hâlid b. Velîd Hu- [144]
mus'ta vefat etti ve Ömer b. el-Hattâb'a vasiyet etti.

Vâkıdî dedi: Bu yıl içinde Amr'ın iki oğlu Abdullah ve Abdurrahman ile Ebû Sevaa, gazaya çıkarak Mısır'a gittiler. Abdurrahman ve Ebû Servaa şarap içtiler ve ikisi hakkında gereken yapıldı.

Vâkıdî dedi: Bu yıl içinde Amr b. el-Âs, Antâbulus'e –Berka– gitti ve burayı fethetti. Berka ehli on üç bin dinar cizye vermek üzere sulh yaptılar. Cizye yerine diledikleri takdirde oğullarını verebileceklerdi.

Vâkıdî dedi: Bu yıl içinde Ömer, Ammâr b. Yâsir'i Kûfe'ye vali olarak İbn Mes'ûd'u da kādı olarak ve Osman b. Huneyf'i arazi ölçüm işleri ve haracından sorumlu olarak tayin etti. Ancak Kûfe ehli, Ammâr'ı şikâyet ettiler. Bunun üzerine Ammâr, Ömer'e istifasını sundu. Ömer, Cübeyr b. Mut'im ile yalnız başına görüştü ve onu Kûfe valiliğine tayin etti ve durumu kimseye açıklamamasını söyledi. Ömer'in Cübeyr b. Mut'im ile yalnız başına görüştüğü haberi Mugîre b. Şu'be'nin kulağına gitti. Mugîre karısına gitti ve ona: "Cübeyr b. Mut'im'in karısına git ve ona yol azığı verebileceğini söyle," dedi. Mugîre'nin karısı Cübeyr'in karısına gitti ve ona yol azığı vermeyi teklif etti. Kadın önce sustu sonra getir, dedi. Mugîre bundan hareketle durumu tahmin etti ve Ömer'e giderek: "Allah tayinini mübarek kılsın," dedi. Ömer: "Kimi vali yaptım?" dedi. Mugîre: "Cübeyr b. Mut'im'i tayin ettin," dedi. Ömer: "Ne yapacağımı şaşırdım," dedi ve bu kez Mugîre'yi Kûfe'ye vali olarak atadı ve Ömer'in vefatına kadar bu görevde kaldı.

Vâkıdî dedi: Bu yıl içinde Amr b. el-Âs, Ukbe b. Nâfi' el-Fihrî'yi sefere gönderdi. Ukbe, Zevîle'yi sulh yoluyla fethetti ve Berka ile Zevîle arası da sulhe dâhil oldu.

İbn Humeyd bize Seleme'den naklen İbn İshâk'ın şöyle dediğini anlattı: 21 yılında Muâviye b. Ebî Süfyân, Şam diyarında gazaya çıkmıştı. Bu sırada Umeyr b. Sa'd el-Ensârî; Dımaşk, Beseniyye, Havran, Humus, Kınnesrîn ve el-Cezîre'ye hükmediyordu. Muâviye ise el-Belkâ, Ürdün, Filistin, Sevâhil, Antak-
[145] ya, Maarret Masrîn ve Kilikya bölgelerine hâkimdi. Nitekim bu sıralarda Ebû Hâşim b. Utbe b. Rebîa b. Abdi Şems Kilikya, Antakya ve Maarret Masrîn için sulh yaptı.

Rivayete göre Hasan el-Basrî ve Âmir eş-Şa'bî bu yılda doğdular.

Vâkıdî dedi: Bu yılda Ömer b. el-Hattâb Müslümanların başında hac ibadetini ifa etti. Zeyd b. Sâbit'i de Medine'de ve-

kil olarak bıraktı. Bu yıl içinde Mekke, Tâif, Yemen, Yemâme, Bahreyn, Şam, Mısır ve Basra'da vali olarak görev yapanlar 20 yılında görev yapan valilerdi. Kûfe vilayetine gelince Ammâr b. Yâsir burada vali olarak bulunuyordu. Burada Abdullah b. Mes'ûd beytülmâlden, Osman b. Huneyf haraçtan, Şüreyh ise yargı işlerinden sorumluydu.

Hicretin 22. Yılı [146]

Hemezan'ın Fethi

Ebû Ca'fer dedi: Bu yılda Azerbaycan fethedildi. Ahmed b. Sâbit er-Râzî bana zikrettiği bir raviden naklen İshâk b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den şöyle dediğini anlattı:

Azerbaycan 22 yılında fethedildi. Onun komutanı Mugîre b. Şu'be idi. Vâkıdî de aynı şeyi söylemiştir.

Seyf b. Ömer'e gelince; Serî bana Şuayb'dan naklen Seyf'in şöyle dediğini yazdı:

Azerbaycan 18 yılında Hemezan, Rey ve Cürcan'ın fethiyle Taberistan İsbehbezi'nin Müslümanlarla sulh antlaşması yapmasından sonra gerçekleşti. Bu olayların hepsi 18 yılında tahakkuk etti.

Ravi dedi: Seyf'in iddiasına ve Muhammed, Mühelleb, Talha, Amr ve Saîd'in kendisine aktardıklarına göre Acemler Nihâvend'de toplanınca Nu'mân, Māheyn üzerine gönderildi. Kûfe ehli de Huzeyfe'nin komutasında ona destek olarak gönderildiler. Kûfe ehli Hulvan'dan ayrılıp da Māh'e yönelince Merc'de içinde askerî garnizon bulunan bir kaleye saldırdılar. Düşmanı kaleden indirdiler ve burayı zapturapt altına almak için bir süvari birliğini buraya konuşlandırdılar. Bu fethin ilk adımıydı. Buradaki kamplarına Mercü'l-Kal'a adını verdiler. Ardından da Mercü'l-Kal'a'dan Nihâvend'e doğru harekete geçtiler. İlerleyişlerinde içinde bazı insanların ikamet ettiği bir kaleye rast geldiler ve Nüseyr b. Sevr'i İcl ve Hanîfe kabilelerinin başında burada bıraktılar. Bu yüzden bu kale Nüseyr'e nispet edildi. Nitekim Nüseyr burayı Nihâvend fethinden sonra fethetti. Bu sebeple ve Nüseyr'in komutası altında kalede konuşlandırıldıkları için İcl ve Hanîfe'den hiç kimse Nihâvend Savaşına katılmadı. Nihâvend ve kalelerin feyi taksim edilince hepsine ortak edildiler.

Zira birbirlerine güç verdiler. Müslümanlar Mercü'l-Kal'a ile Nihâvend arasındaki yerlere bazı sıfat isimler taktılar. Örneğin Mâh'in *seniye* (tepe iki dağ arasındaki geçiş yer)lerinden
[147] birinde develer izdihama yol açınca buraya Seniyyetü'r-Rikâb adı verildi. Akabinde yolu kayalık bir zeminden geçen bir mevkiden geçtiler ve buraya Melviyye adını verdiler. Böylece bu yerlerin eski isimleri ihmal edildi ve bu sıfat isimlerle anıldılar. Yine yanlarındaki dağlardan yüksek bir dağın yanından geçince bir adam bu dağ Sümeyra'nın dişine benzer, dedi. –Sümeyra, Muhacirlerden bir kadın olup Dabbe kabilesine mensup Benî Muâviye'dendir. Dişlerinden biri diğerlerinden daha uzundu. Söz konusu dağ, Sümeyra'nın dişi diye adlandırıldı.– Diğer yandan Huzeyfe, Nihâvend kaçkınlarının peşine Nuaym b. Mukarrin ve Ka'kâ' b. Amr'ı gönderdi. İkili Hemezan'a kadar gittiler. Burada Hüsrevşunûm onlarla sulh yaptı. Bunun üzerine geri döndüler. Ancak Hüsrevşunûm daha sonra ahdini bozdu. Huzeyfe'ye veda etti Huzeyfe de ona veda etti. Biri Kûfe'ye, öbürü de Hemezan'a yöneldi. Huzeyfe, Māheyn'de Amr b. Bilâl b. el-Hâris'i vekil olarak bıraktı.

Ömer, Nuaym b. Mukarrin'e mektup yazdı. Mektupta, Hemezan'a kadar ilerle. Sağ ve sol kanatlarının başında Rib'î b. Âmir ve Mühelhil b. Zeyd bulunsun. Bunlardan biri Tayy'dan diğeri de Temîm'dendir. Bunun üzerine Nuaym b. Mukarrin askerini seferber ederek sefere çıktı ve Seniyyetü'l-Asel'e kadar gitti. –Buraya Seniyyetü'l-Asel adının verilmesi Nihâvend Savaşından sonra kaçkınları kovalarken bu mevkide bal yüklerini ele geçirmelerinden dolayıdır.– Feyrûzân kaçarken bal yüklü hayvanların geçiş yolundaki izdihamları sebebiyle burada mahsur kaldı. Bunun üzerine atından inerek dağa tırmandı ve atı uzaklaştı. Bunun üzerine ona yetişildi ve yakalandı. Müslümanlar Kinkiver'de konaklayınca hayvanlarının bir kısmı çalındı. Bu sebeple buraya Kasrü'l-Lusûs (Haramiler Kasrı) adı verildi.

Ardından Nuaym, Seniyyetü'l-Asel'den Hemezan'a geçti ve şehri muhasara etti. Bu sırada Hemezan ile Cermîzan arasındaki bölgeyi ele geçirerek Hemezan'a bağlı beldelerin tümüne

hâkim oldular. Şehir halkı bu durumu görünce sulh istediler ve Nuaym'dan kendilerine sulh ehli gibi muamele etmesini talep ettiler. Nuaym taleplerini kabul etti ve cizye karşılığında onlara aman verdi ve Destebâ'yı Kûfeli bir grup arasında taksim etti. Bunlar İsmet b. Abdullah ed-Dâbiî, Mühelhil b. Zeyd [148] et-Tâî, Simâk b. Ubeyd el-Absî, Simâk b. Mahreme el-Esedî ve Simâk b. Hareşe el-Ensârî idi. Bu şahıslar Destebâ bölgesinin askerî üslerinin başına getirilen ve Deylemlilerle savaşan ilk komutanlardır.

* * *

Vâkıdî ise şöyle dedi: Hemezan ve Rey'in fethi 23 yılında gerçekleşti. Vâkıdî dedi: Bir rivayete göre Rey şehrini Karaza b. Ka'b fethetti.

Rebîa b. Osman bana şöyle anlattı: Hemezan şehri cemâziyelevvel ayında ve Ömer b. el-Hattâb'ın öldürülmesinden altı ay önce fethedildi. Hemezan'ın emîri Mugîre b. Şu'be idi.

Ravi dedi: Bir rivayete göre de Rey'in fethi Ömer'in vefatından iki yıl önce gerçekleşti. Bir rivayete göre de orduları şehri muhasara ederken Ömer öldürüldü.

* * *

Şimdi söz sırası Seyf'in rivayetine döndü. Seyf dedi: Nuaym on iki bin askerin başında olduğu hâlde Hemezan şehrinde işleri yoluna koymaya çalışırken Deylem, Rey ve Azerbaycan ahalisi kendi aralarında yazıştılar. Bunun üzerine Mûtâ, Deylem'in başında Vâc er-Rûz'a gitmek üzere yola çıktı. ez-Zeynebî Ebü'l-Ferruhân, Rey ehlinin başında yola çıktı ve ona katıldı. Rüstem'in kardeşi İsfendiyaz da Azerbaycanlıların başında Vâc er-Rûz'a gitti ve diğerlerine katıldı. Destebâ askerî üslerin komutanları kalelere çekilerek savunma vaziyetine geçtiler ve Nuaym'a durumu haber verdiler. Nuaym, Yezîd b. Kays'ı yerinde vekil olarak bıraktı ve askerlerinin başında sefere çıkarak Vâc er-Rûz'a gitti. İki taraf şiddetli bir muharebeye tutuştular. Büyük bir muharebe oldu. Nihâvend Savaşı çapında bir muharebeydi ve ondan eksik değildi. Düşman sayılamayacak

kadar büyük can kaybına uğradı. Müslümanlar büyük bir destan yazdılar. Nitekim düşmanın hazırlıkları hakkında Ömer'e mektup yazmışlardı. Ömer çok endişeliydi ve buna dair gelişmeleri büyük bir ehemmiyetle izliyor ve Müslümanlardan gelecek haberleri endişeyle bekliyordu. Derken postacı müjdeyle Medine'ye ulaştı. Ömer ona: "[Müjdeci anlamında] *Beşîr* misin?" dedi. O: "Urve'yim," dedi. Ömer ikinci kez: "Beşîr" misin?" deyince postacı, Ömer'in ne demek istediğini anladı ve: "Evet, *beşîr*," dedi. Ömer: "Nuaym'ın elçisi misin?" dedi. Postacı: Evet, Nuaym'ın elçisi," dedi. Ömer: "Haberler nasıl?" diye sordu. Postacı: "Fetih ve zafer müjdesiyle geldim," dedi ve ona durumu anlattı. Ömer, Allah'a hamdetti ve mektubun Müslümanların huzurunda okunmasını emretti. Mektup okununca Müslümanlar da Allah'a hamdettiler. Ardından Simâk b. Mahreme, Simâk b. Ubeyd ve Simâk b. Hareşe Kûfeli heyetlerin başında humusları Ömer'e ulaştırdılar. Ömer onlara isimlerini
[149] nesepleriyle söylemelerini istedi. (Üçü de Simâk adında olan bu zatlar neseplerini söyleyince Ömer: "Allah sizi mübarek kılsın. Allah'ım! Onlarla İslam'ı güçlü eyle ve onları da İslam'la güçlü kıl," dedi. Destebâ bölgesi, Hemezan ve Hemezan'a kadar olan bölgedeki askerî merkezler bu durumdayken elçi, Ömer'in cevabi mektubunu Nuaym b. Mukarrin'e ulaştırdı. Mektupta şunlar yazılıydı: "Hemezan'da vekil bırak. Simâk b. Hareşe'yi Bükeyr b. Abdullah'a destek olarak görevlendir. Rey üzerine git, onların topluluğuyla karşılaş ve Rey'de ikamet et. Zira Rey o diyarın merkezindedir ve istediklerini gerçekleştirmek için en müsait yerdir." Bunun üzerine Nuaym, Yezîd b. Kays el-Hemezânî'yi Hemezan'da vekil bıraktı ve ordusunun başında, Vâc er-Rûz'dan Rey'e hareket etti.

Nuaym, Vâc er-Rûz'da şu manzumeyi dile getirdi:

Mûtâ ve Benî Bâsil'den oluşan ordusuyla Mûtâ'nın bize karşı Acemlerin askerlerini harekete geçirdikleri haberini alınca,

İftiharla askerlerimle harekete geçtim ve kılıçlarla zimmetimi onlardan korumak için azmettim.

Onların üzerine demirlerle gittik ve dağ yollarından gözetlenen dağlar gibi karşılarında dikildik.

Büyük karşılaşmada onlara mülaki olduğumuzda âdeta fal oklarıyla kur'a çeker gibi bir tavırla davranıyorlardı.

Onları ordumuzla Vâc er-Rûz'da çarptık ve o sabah vaktinde onlara büyük bir darbe indirdik.

Ölüm meydanında keskin mızraklarımıza ve kesici kılıçlarımıza bir saat dahi dayanamadılar.

Birlikleri dağıldığında yıkılırken kerpiçleri parçalanan bir duvar gibiydiler.

Muharebede Mûtâ'yı ve onun topluluğuna katılanları bertaraf ettik. Orada ganimetler elde ettik. Onları geciktirmeden taksim ettik.

Onları kovaladık ve dağdaki yollarda onları kudurmuş köpekler gibi öldürdük.

Vâc er-Rûz'da ve alçak zeminlerinde yolunu şaşırmış koyunlar gibi yollarını şaşırdılar.

Simâk b. Mahreme, Simâk Mescidinin kurucusudur.

Nuaym, Hemezan mektubunu onlara geri verdi ve Yezîd b. [150] Kays el-Hemezânî'yi Hemezan'da vekil bırakarak ordusuyla Rey üzerine yürüdü. Bunlar Araplardan Deylem'e gelen ilk nesildi ve Nuaym onlarla orada mücadele etti.

* * *

Rey'in Fethi

Raviler dedi: Nuaym b. Mukarrin askerin başında Destebâ'ya gitmek üzere tahrip ettiği Vâc er-Rûz'dan ayrıldı. Oradan da Rey'e gitmek üzere ayrıldı. Düşman burada hazırlık yapmıştı. ez-Zeynebî Ebü'l-Ferruhân da yola çıktı ve Kihâ diye bilinen bir yerde Nuaym ile karşılaştı ve Rey Hükümdarı'na muhalefet ederek sulh talebinde bulundu. Müslümanlar Siyâvahş ve aile fertlerinin hasedine rağmen ez-Zeynebî'nin sulh talebini uygun gördüler. Bunun üzerine ez-Zeynebî, Nuaym ile birlikte hareket etti. Bu sırada Rey'de hükümdar Siyâvahş b. Mihrân b. Behrâm Şûbîn idi. Siyâvahş; Dünbâvend, Taberistan, Kümis ve Cürcan'dan destek istedi. Onlara şöyle dedi: Biliyorsunuz ki bunlar gelip Rey'e dayandılar. Sizin barınacak yeriniz kalmadı. Bunun üzerine toplandılar ve Siyâvahş, Nuaym ile karşı karşı-

ya geldi. İki taraf Rey Dağının eteğinde şehrin civarında karşılaştılar. Burada muharebeye tutuştular. ez-Zeynebî, Nuaym'a: "Onlar çoktur. Senin askerlerin ise azdır. Bana bir süvari birliği ver. Onları fark edemeyecekleri bir noktadan şehre sokacağım. Sen de onlara saldır. Süvari birliği onlara saldırırsa sana karşı sebat edemeyecekler," dedi. Bunun üzerine Nuaym gece vakti ona başında kardeşinin oğlu Münzir b. Amr'ın bulunduğu bir süvari birliği verdi. ez-Zeynebî onları şehre soktu ve şehirdekiler fark edemediler. Nuaym ise gece vakti saldırdı ve düşmanı meşgul ederek dikkatlerini dağıttı. İki taraf savaştılar. Düşman Nuaym'a karşı sebat etti. Ancak arkalarından gelen tekbir seslerini duyunca kaçtılar ve kamış sahasında büyük can kaybına maruz kaldılar. Müslümanlar Rey'de Medain'deki kadar ganimetler elde ettiler. ez-Zeynebî şehir halkı adına Nuaym ile sulh yaptı ve Nuaym onu şehrin başına getirdi. Rey'in eşrafının soyu, ez-Zeynebî'nin soyunun atalarıyla birleşiyordu. Bunlar arasında Şehrâm ve Ferruhân da vardı. Rey'deki Behrâm ailesinin hâkimiyeti sona erdi. Nuaym onların şehrini tahrip etti. Rey'e Uteyka adı da verilmiştir. ez-Zeynebî emir verdi ve yeni Rey şehrini kurdu. Nuaym, Ömer'e yazarak Allah'ın ihsan ettiği fethi Ömer'e Mudârib el-İclî ile gönderdi. Humusları da Uteybe b. en-Nehhâs, Ebû Müfezzir ve Kûfe ileri gelenlerinden
[151] bir heyetle Medine'ye gönderdi. Nuaym, Rey'in fethinden sonra Simâk b. Hareşe el-Ensârî'yi Bükeyr b. Abdullah'a destek olarak gönderdi. Simâk bu amaçla Azerbaycan'a gitti. Nuaym, Rey ehline şu ahitnameyi yazdı:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahitname Nuaym b. Mukarrin tarafından ez-Zeynebî b. Küleh'e verilmiştir. Rey ehli ve onlarla birlikte olanlar için ona cizye karşılığında aman vermiştir. Herkes gücü nispetinde yıllık olarak cizye verecektir. Onlar Müslümanlara iyilikte bulunacak, rehberlik yapacak, ihanet etmeyecek ve hırsızlık yapmayacaklar. Yolculuk yapan Müslümanları bir gün bir gece misafir edecek ve onlara saygı gösterecekler. Kim bir Müslümana hakaret eder veya onu küçümserse cezalandırılacak, kim onu döverse öldürülecektir. Onlardan kim bu antlaşmayı değiştirmeye yeltenir ve buna

uymazsa bütün topluluğunuz ahdini değiştirmiş olur. Bu ahitname şahitler huzurunda yazılmıştır.

Ayrıca Masmuğân bir vergi karşılığında sulh talebinde bulunmak için Nuaym'a yazdı. Bu talebinde yardım ve koruma talebinde bulunmadı. Nuaym bu talebi kabul etti ve herhangi bir tarafa karşı yardım ve destek şartını içermeyen bir ahitname yazdı. Ahitname şöyledir:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahitname Nuaym b. Mukarrin tarafından Dünbâvend ve sakinleri, Huvâr, Lâriz ve Şirz'in büyüğü Merdanşah Masmuğan'a verilmiştir. Sen ve seninle beraber olanlar karşı gelmekten sakınmak kaydıyla aman içinde olacaksınız. Yurdunun insanlarını karşı gelmekten alıkoyacaksın. Her yıl için *veznü's-seb'a* ağırlığında iki yüz bin dirhem vergi vermek suretiyle korunacaksın. Sana baskın yapılmayacak ve izinsiz gelinmeyecektir. Bu ahdi yerine getirdiğin sürece bu böyle olacaktır. Kim ahdini değiştirirse onun için ahit yoktur ve onu koruyanın da ahdi yoktur. Bu ahitname şahitler huzurunda yazılmıştır.

* * *

Kümis'in Fethi

Raviler dedi: Nuaym, Rey'in fethini bir mektupla Mudârib el-İclî vasıtasıyla ganimetlerin humuslarını da bir heyet ile Ömer'e ulaştırdı. Bunun üzerine Ömer, Nuaym'a şöyle yazdı: Süveyd b. Mukarrin'i Kümis üzerine gönder. Onun öncü birliğinin başında Simâk b. Mahreme bulunsun. Sağ ve sol kanatların başında da Uteybe b. en-Nehhâs ve Hind b. Amr el-Cemelî bulunsunlar. Süveyd ordusunu seferber etti ve Rey'den ayrılarak Kümis üzerine gitti. Ancak bir mukavemet olmadığı için şehri barış içinde aldı ve orada konuşlandı. Oranın nehrinden su içince aralarında boyun rahatsızlığı yayıldı. Bunun üzerine Süveyd, Müslümanlara: "Suyunuzu değiştirin oranın sakinleri gibi olursunuz," dedi. Müslümanlar dediğini yaptılar ve su [152] hoşlarına gitti. Şehrin sakinlerinden Taberistan'a sığınanlar ve çöle kaçanlar Nuaym ile yazıştılar. Nuaym onları sulha ve vergi vermeye davet etti ve onlara şu ahitnameyi yazdı:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahitname Süveyd b. Mukarrin tarafından Kümis ehline ve onlarla birlikte olanlara verilmiştir. Onlar için can, mal ve din güvenliği vardır. Buna karşılık cizye vergisi vereceklerdir. Akil ve baliğ olan herkes gücü nispetinde bu vergiyi verecektir. Ayrıca sadakat gösterecek, kandırmayacak ve Müslümanlara rehberlik yapacaklardır. Onlara uğrayan yolcu Müslümanları bir gün bir gece misafir edecek ve vasat yiyeceklerinden onlara ikramda bulunacaklardır. Ahitlerini değiştirir veya önemsemezlerse zimmet hakkını kaybederler. Bu ahitname şahitler huzurunda yazılmıştır.

* * *

Cürcan'ın Fethi

Raviler dedi: Süveyd b. Mukarrin, Bistâm'da konakladı ve Cürcan Hükümdarı Ruzbân Sûl ile yazıştıktan sonra Cürcan üzerine yürüdü. Ruzbân Sûl da onunla yazıştı ve cizye vermek üzere sulh teklifinde bulundu ve kendisini Cürcan savaşı külfetinden kurtarmayı vadetti. Ruzbân Sûl mağlup olması durumunda Süveyd'in kendisine destek vermesini istedi. Süveyd bu talebi kabul etti. Süveyd, Cürcan'a girmeden önce Ruzbân Sûl onu karşıladı ve birlikte şehre girdiler. Süveyd burada ikamet ederek Ruzbân Sûl'un haracı toplamasını bekledi. Ayrıca şehrin giriş ve çıkış noktalarını belirledi ve bu noktaları Dihistan Türkleriyle koruma altına aldı. Şehri korumakla görevli kişileri haraçtan muaf tuttu ve diğer insanları bu vergiye tâbi tuttu. Süveyd, Cürcan ehliyle bir sulh antlaşması yaptılar. Ahitname şöyledir:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahitname Süveyd b. Mukarrin tarafından Ruzbân Sûl b. Ruzbân'a, Dihistan ehline ve Cürcan ehline verilmiştir. Siz zimmet ehlisiniz. Biz de sizi korumakla mükellefiz. Siz her yıl gücünüz nispetinde cizye vermekle mükellefsiniz. Akil ve baliğ olan herkes vergi vermekle mükelleftir. Sizden yardım talebinde bulunursak yapacağınız yardım için ücret vereceğiz ve ücretini cizyeden mahsuben alacağız. Onlar için can ve mal güvenliği vardır; inanç ve şeriatları teminat altındadır. Vergilerini verdikleri Müslüman yol-

culara yol gösterdikleri, sadakatten ayrılmadıkları, Müslüman yolcuları misafir ettikleri, çalmadıkları ve ihanet etmedikleri sürece antlaşmada yer alan hükümler onların aleyhine değiştirilmeyecektir. Kim onlarla birlikte ikamet ederse onun için de aynı haklar vardır. Kim onlardan ayrılırsa varacağı yere kadar emniyet içinde olacaktır. Kim bir Müslümana hakaret ederse cezalandırılacak ve kim bir Müslümanı döverse onun kanını akıtmak helaldir. Bu antlaşmaya Sevâd b. Kutbe, Hind b. Amr, Simâk b. Mahreme ve Uteybe b. en-Nehhâs şahittir. 18 yılında yazılmıştır.

Medâinî'ye gelince; Ebû Zeyd ondan naklen bana şöyle dediğini anlattı: [153]

Cürcan, Osman'ın hilafeti döneminde 30 yılında fethedildi.

* * *

Taberistan'ın Fethi

Raviler dedi: İsbehbez, Süveyd'e haber göndererek sulh teklifinde bulundu. İki taraf saldırmazlık cihetine gidecek ve karşı taraf vergi verecektir. Ancak herhangi bir tarafa karşı kendisine yardım ve destek vermeyecektir. Süveyd bu teklifi kabul etti. Bu şartlarda bir antlaşma yapıldı ve Süveyd onlara şu ahitnameyi yazdı:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahitname Süveyd b. Mukarrin tarafından Taberistan'daki Horasan İstehbezi Ferruhân ile Cîlân ehline verildi. Hırsızlarını ve yurdunun insanlarını alıkoyduğun ve bize muhalif olan hiç kimseyi korumadığın sürece senin için Allah'ın amanı vardır. Ayrıca yurdunun çıkış yerlerini koruyanlara beş yüz bin yerli dirhem para vereceksiniz. Bu şartları yerine getirdiğin takdirde ahitnamede yer alan hiçbir hüküm sizin aleyhinize değiştirilmeyecek ve senin topraklarına girilmeyecektir. Senin iznin olmadan hiç kimse sana gelmeyecektir. İzinle bizden size gelenler emniyet içinde olacaklar. Sizden bize gelenler de emniyette olacaklardır. Düşmanlarımızı korumayacaksınız. Sırlarımızı düşmana vermeyeceksiniz. İhanet etmeyeceksiniz. Bu şartları ihlal ederseniz sizinle aramızda ahit yoktur. Bu ahitnameye Sevâd b. Kutbe et-Temîmî, Hind b. Amr el-Murâdî, Simâk b. Mahreme el-Ese-

dî, Simâk b. Ubeyd el-Absî ve Uteybe b. en-Nehhâs el-Bekrî şahittir. 18 yılında yazılmıştır.

* * *

Azerbaycan'ın Fethi

Ravi dedi: Nuaym, Hemezan'ı ikinci kez fethedip de Vâc er-Rûz'dan Rey'e intikal edince Ömer ona yazarak Simâk b. Hareşe el-Ensârî'yi Bükeyr b. Abdullah'a destek olmak üzere Azerbaycan'a göndermesini istedi. Nuaym bu işi Rey'i fethedinceye kadar erteledi ve onu Rey'den gönderdi. Bunun üzerine Simâk, Bükeyr'e destek olarak Azerbaycan'a gitti. Simâk b. Hareşe ve Utbe b. Ferkad, Arapların zenginlerindendiler.
[154] İkisi de Kûfe'ye zengin olarak gitmişlerdi. Bükeyr, Azerbaycan'a gönderilince yürüyüşünü sürdürerek Cermîzan civarına kadar ilerlemiş ve burada Vâc er-Rûz'da hezimete uğrayarak kaçan İsfendiyaz b. el-Ferruhzâz ile karşılaştı ve Azerbaycan'daki ilk muharebesini yaptı. İki taraf savaştılar ve Allah, İsfendiyaz'ın ordusunu hezimete uğrattı. Bükeyr, İsfendiyaz'ı esir aldı. İsfendiyaz, Bükeyr'e: "Sulhu mu yoksa savaşı mı tercih edersin?" diye sordu. Bükeyr: "Sulhu severim," dedi. İsfendiyaz: "Öyleyse beni yanında tut. Zira Azerbaycan ehli onlar adına sulh yapmazsam veya ben gelmezsem seninle anlaşmazlar ve etraftaki Kabc ve Rum dağlarına göçerler. Kalelerde olanlar da bir müddet orada korunup direnecekler," dedi. Bunun üzerine Bükeyr, İsfendiyaz'ı yanında tuttu. Bükeyr burada ikamet ettiği süre içinde onu yanından ayırmadı. Bazı kaleler dışında bütün bölge Bükeyr'in hâkimiyetine geçti. Akabinde Simâk b. Hareşe de destek olarak ona geldi. İsfendiyaz henüz esirdi. Bükeyr kendisine ait yerleri fethetmişti. Utbe b. Ferkad da ona ayrılan yerleri fethetmiş bulunuyordu. Simâk, Bükeyr'in yanına varınca Bükeyr şaka yaparak ona: "İki zengin adam olan sana ve Utbe'ye ne yapayım? İçimden geçiyor ve istiyorum ki ben ilerlemeye devam edeyim ve ikinizi geride bırakayım. Dilersen benimle gel. Dilersen de Utbe'ye git. Ben sana izin veriyorum. Ben ikinizi bırakıp şartları daha zor yerlere yöneleceğim," dedi. Bükeyr bu maksatla Ömer'den

izin talep etti. Bunun üzerine Ömer, Bükeyr'e izin vererek el-Bâb'a doğru harekete geçmesini ve yerinde vekil bırakmasını emretti. Bükeyr, Utbe'yi fethettiği yerde vekil bıraktı ve ileriye doğru harekete geçti. İsfendiyaz'ı da Utbe'ye teslim etti. Utbe, İsfendiyaz'ı maiyetine aldı. Ayrıca Simâk b. Hareşe'ye de –Ebû Dücâne değildir– Bükeyr'in fethettiği yerlerin idaresini bıraktı. Ardından Ömer bütün Azerbaycan'ı Utbe b. Ferkad'ın idaresine bıraktı.

Raviler dedi: Behrâm b. Ferruhzâz, Utbe b. Ferkad'ın geçeceği yola yığınak yaparak savaş hazırlığı yaptı. Utbe gelince iki taraf savaşa tutuştu. Utbe onu hezimete uğrattı. Bunun üzerine Behrâm kaçtı. Behrâm'ın hezimete uğradığı haberi Bükeyr'in yanında esir bulunan İsfendiyaz'ın kulağına gidince İsfendiyaz: "Şimdi sulh için her şey tamam! Savaş ateşi de söndü," dedi ve onunla sulh yaptı. Herkes bu anlaşmaya razı oldu ve Azerbaycan sulh yoluyla Müslümanların eline geçti. Bükeyr ve Utbe durumu Ömer'e yazdılar ve ganimetlerin humuslarını Medine'ye gönderdiler. Bu iş için de heyetler görevlendirdiler. Bükeyr ele geçirdiği yerleri Utbe'den önce fethetmişti. Ancak sulh, Utbe'nin Behrâm'ı hezimete uğratmasından sonra gerçekleşti. Bunun üzerine Utbe, Azerbaycan ehliyle bir sulh ahitnamesi yazdı ve Bükeyr'in bölgesi de ona bağlandı. [155] Antlaşma şöyledir:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahitname Müminlerin Emîri Ömer b. el-Hattâb'ın valisi Utbe b. Ferkad tarafından ovaları, dağları, civarı ve kenarlarıyla bütün Azerbaycan ehline ve dinî gruplarına verilmiştir. Herkes için can ve mal güvenliği vardır; dinleri ve şeriatları teminat altındadır. Buna karşılık güçleri nispetinde cizye vergi borçlarını ödeyeceklerdir. Çocuklar, kadınlar, elinde dünya malından bir şey bulunmayan güçsüzler, kendini ibadete veren ve dünyalık bir şeye sahip olmayanlar bu vergiden muaftırlar. Onlar ve onlarla birlikte yaşayanlar buna dâhildir. Ayrıca seferde bulunan Müslüman askerleri bir gün bir gece misafir etmek ve onlara yol göstermekle yükümlüdürler. Onlardan kim bir yıl içinde seferber edilirse o yıl için vergi borçları düşer. Kim de ikamet ederse

ikamet edenler gibi mükellef sayılır. Kim de göçerse gideceği yere varıncaya kadar emniyet içinde olacaktır. Bu ahitname Cündeb tarafından kaleme alındı ve bu antlaşmaya Bükeyr b. Abdullah el-Leysî ve Simâk b. Hareşe el-Ensârî şahitlik yapmışlardır. 18 yılında yazılmıştır.

* * *

Raviler dedi: Bu yıl içinde Utbe, kendisine hediye edilen *el-habîs* yemeğiyle geldi. Nitekim Ömer her yıl valilerini hac mevsimine katılmakla mükellef tutardı. Bununla onları zulümden kurtarmayı ve zulümle aralarına mesafe koymayı düşünüyordu.

* * *

el-Bâb'ın Fethi

Seyf'in rivayet ve görüşüne göre el-Bâb bu yılda fethedildi. Seyf dedi: Raviler –daha önce adı zikredilenler– şöyle dediler:

Ömer, Ebû Mûsâ'yı Basra'ya; Sürâka b. Amr'ı –Zennûr olarak da bilinirdi– el-Bâb'a gönderdi. Öncü birliğinin başına Abdurrahman b. Rebîa'yı, sağ ve sol kanatların başına da Huzeyfe b. Esîd el-Gıfârî ile Bükeyr b. Abdullah el-Leysî'yi getirdi. Bükeyr, Sürâka henüz gelmeden el-Bâb'ın karşısında konaklamıştı. Ömer ona yazarak Sürâka'ya katılmasını emret-
[156] ti. Selmân b. Rebîa'yı da ganimetlerin taksiminden sorumlu tuttu. Sürâka öncü birliğinin başında bulunan Abdurrahman b. Rebîa'yı önden gönderdi ve arkadan onu izleyerek sefere çıktı. Azerbaycan'dan el-Bâb'a doğru ilerlerken el-Bâb'ın civarında Bükeyr ile buluştu ve onu da yanına aldı. Akabinde Ömer'in talimatı doğrultusunda el-Bâb'a girdi. Ömer ayrıca ona el-Cezîre bölgesinde bulunan Habîb b. Mesleme'yi de destek olarak gönderdi. Ziyâd b. Hanzale'yi de Habîb'in yerine el-Cezîre'ye yolladı. Abdurrahman, el-Bâb'da hükümdar olan ve İsrailoğullarını dağıtan, onları Şam diyarından süren Şehrberâz'ın soyundan gelen Şehrberâz ile karşı karşıya gelince Abdurrahman b. Rebîa'ya mektup yazarak kendisiyle görüşmek için aman diledi ve izin istedi. Abdurrahman bu talebi kabul etti. Bunun üzerine Şehrberâz ona gidip şöyle

dedi: "Ben kudurmuş bir düşman ve muhtelif milletlerle karşı karşıyayım. Bunlar soysuz kimseler olup akıl ve şeref sahibi olanın bunlara yardım etmesi veya şerefli ve asil insanlara karşı bunlardan yardım dilemesi uygun değildir. Şerefli insan nerede olursa olsun şerefli insana yakındır. Benim Kabc ve Ermen topluluğuyla hiçbir yakınlığım ve bağım yoktur. Sizlere gelince, siz milletime ve memleketime karşı galip geldiniz. Ben bugün sizdenim ve sizinleyim. Size meyyalim. Allah bize ve size mübarek kılsın. Size vereceğimiz şey size yardım etmek ve istediğinizi yapmaktır. Bizi cizye vergisiyle zillete mahkûm edip de düşmanınıza karşı küçük düşürmeyin." Abdurrahman ona: "Üstümde bir adam var. Bize yakındır, ona git," dedi ve onu geçirdi. Şehrberâz, Sürâka'ya gitti ve ona aynı şeyleri söyledi. Sürâka şöyle dedi: "Talebini kabul ettim. Seninle birlikte olanlar da bu anlayışta oldukları sürece onlara da aynı muameleyi yapacağız. Ancak ikamet edip de düşmana karşı harekete geçmezseniz cizye vermek durumundasınız." Bu talebi kabul etti ve müşriklerden olan düşmana karşı savaşanlar ve cizye verecek durumda olmayanlar hakkında bir muamele şekli oldu. Ancak seferberliğe tâbi tutuldukları yıl için cizye vergisi düşürülür. Sürâka bu durumu Ömer'e yazdı. Ömer bunu hoş karşıladı ve onayladı. O Dağlık bölgede küçük tepeler yoktur. Ermeniler yüksek yerlerde ikamet ediyor; civar bölgelerde mukim ve göçer olarak yaşıyorlardı. Baskınlar ikamete elverişli yerlerde ikamet edenleri vurdu ve dağlık yerlerin insanları dağlarına sığındılar ve yerlerini terk ettiler. Bu yüzden burada ancak askerler, onlara yardım edenler veya onlara mal satanlar ikamet ederlerdi. Sürâka b. Amr'dan aşağıdaki ahitnameyi aldılar:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahitname Müminlerin Emîri Ömer b. el-Hattâb'ın valisi Sürâka b. Amr tarafından Şehr- [157]
berâz'a ve Ermeniye'de ikamet edenlerle Ermenilere verilen amannamedir. Onlara mal ve can güvenliği hususunda ve dinlerinde zarara uğratılmayacakları ve haksızlığa maruz bırakılmayacaklarına dair aman vermiştir. Ermeniye ve Ebvâb ehlinden mukim olanlarla göçerler, onların civarında ikamet

edip de onlara tâbi olanlar her türlü baskına karşı seferber olacaklar ve vuku bulan veya vuku bulmayan her çeşit hadiseye karşı valinin gerekli gördüğü hazırlık içinde bulunacaklar. Buna icabet edenler cizye vergisinden muaf olacaklardır. Sefere çıkmak cizye yerine geçer. Sefere çıkarılmayan Azerbaycan ehlinin verdiği kadar cizye vergisi verecek, Müslümanlara yol rehberliği yapacak ve yolcu Müslümanları bir tam gün misafir edecektir. Sefere alınırlarsa bu vergiden muaf olurlar. Sefere çıkmaktan imtina eden cizye vergisini ödeyecektir. Şahitler: Abdurrahman b. Rebîa, Selmân b. Rebîa ve Bükeyr b. Abdullah. Kâtip ve şahit: Mardî b. Mukarrin.

Ardından Sürâka, Bükeyr b. Abdullah, Habîb b. Mesleme, Huzeyfe b. Esîd ve Selmân b. Rebîa'yı Ermeniye'nin etrafındaki Dağlık bölgeye yönlendirdi. Bükeyr'i Mûkān'a, Habîb'i Tiflis'e, Huzeyfe b. Esîd'i el-Lân Dağlarına ve Selmân b. Rebîa'yı bölgenin arka tarafına gönderdi. Sürâka, fetih haberini ve komutanlara verdiği yeni görevleri Ömer b. el-Hattâb'a bildiren bir mektup yazdı. Ömer kendisi için tahakkuk edeceğini beklemediği ve âdeta azıksız bir sefer hakkında bilgi almış bulunuyordu. Oysa söz konusu sınır bölgesi büyüktü ve orada çok kalabalık bir ordu vardı. Farsların ne yapacağı beklenecekti. Ondan sonra ya savaşı durduracak ya da savaşa devam edeceklerdi.

Fethedilen bu bölgenin insanları İslam'ın adaletini benimseyip huzura kavuşunca Sürâka vefat etti. Sürâka yerine Abdurrahman b. Rebîa'yı bıraktı. Sürâka'nın gazaya gönderdiği komutanlar görev bölgelerine gittiler. Ancak Bükeyr dışında hiçbirinin fetih harekâtı başarılı olamadı. Bükeyr, Mûkān'ı dağıttı. Sonra cizye vermek üzere döndüler. Bükeyr onlara şu ahitnameyi yazdı:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahitname Bükeyr b. Abdullah'tan Kabc Dağlarındaki Mûkān ehline verilmiştir. Malları, canları, dinleri ve şeriatlarıyla ilgili olarak onlara aman verilmiştir. Buna mukabil akil ve baliğ olan her kişi için bir dinar veya bir dinar değerinde ayni eşya olmak üzere cizye

vereceklerdir. Ayrıca sadakat gösterecek, Müslümanlara yol rehberliği yapacak, yolcularını bir gün bir gece misafir edecek ve onlara yol göstereceklerdir. Antlaşmaya bağlı kaldıkları ve Müslümanlara sadakat gösterdikleri sürece emniyet içinde yaşayacaklardır. Vefa göstermek bizim görevimizdir. Allah yardımcımız olsun. Antlaşmayı ihlal eder ve ihanet içinde oldukları tebeyyün ederse ihlal edenlerin tümünü teslim etmedikleri takdirde onlar için aman yoktur ve onlar da ihlal edenlerle işbirliği içinde kabul edileceklerdir. Şemmâh b. Dırâr, Rusâris b. Cünâdib ve Hamele b. Cüveyye bu antlaşmaya şahittir. 21 yılında yazılmıştır.

Raviler dedi: Sürâka'nın ölümü ve Abdurrahman b. Rebîa'yı yerine getirmesi haberi Ömer'e ulaşınca Ömer, Abdurrahman'ın el-Bâb emîrliğini onayladı ve Türk yurduna gazaya çıkmasını emretti. Bunun üzerine Abdurrahman, Müslümanların başında olduğu hâlde el-Bâb'dan ayrılarak sefere çıktı. Şehrberâz ona: "Ne yapmak istiyorsun?" dedi. Abdurrahman: "Belencer üzerine gitmek istiyorum," dedi. Şehrberâz: "Bizi el-Bâb yakınında bırakmalarına razıyız," dedi. Abdurrahman: "Biz buna razı değiliz ve onların diyarında onların üzerine gideceğiz. Allah'a yemin ederim, bizimle öyle insanlar var ki emîrimiz bize ilerleme emri verirse onlarla büyük (Çin) Seddine kadar gidebilirim," dedi. Şehrberâz: "Bunlar kimdir?" dedi. Abdurrahman: "Bunlar Resulullah'a (sav.) arkadaşlık yapmış ve bu dine ihlasla girmişlerdir. Onlar Cahiliye döneminde de vakar ve kerem sahibiydiler. İslam'da onların vakar ve kerimi daha da artmıştır. Bu din daima onların uhdesinde olacak ve onlara hâkim olanlar onları değiştirmeyinceye ve onları değiştiren onları içinde bulundukları konumdan alıkonulmayıncaya kadar zafer onların olacaktır," dedi. Abdurrahman, Ömer döneminde Belencer gazasına çıktı. Bu gazada hiçbir kadın dul ve hiçbir çocuk yetim kalmadı. Onun süvarileri Belencer'den iki yüz fersah mesafede bulunan el-Beydâ'ya kadar ilerledi. Sonra gazada bulundu ve salimen görevlerini icra etti. Osman döneminde de gazalarda bulundu. Ancak Osman döneminde, onun bir zamanlar riddet hareketine katılan kimi [158]

kişileri ıslah etmek düşüncesiyle idarenin başına getirmesiyle Kûfe ehlinin durumu değişmiş ve işbaşına getirilenler de ıslah olmamışlardır. Onların idaresini üstlenenler dünyevi menfaat peşinde oldukları için insanlardaki çürüme daha da artmış ve Osman'ın işini de zorlaştırmışlardır. Bu durum onu şu beyti dillendirmeye sevk etmiştir:

> *Ben ve Amr köpeğini besleyen sonra da köpeğinin saldırısına maruz kalan ve dişleri ve tırnaklarıyla yaralanan adamın durumuna düştük.*

Serî bana Şuayb, Seyf, Gusn b. el-Kâsım ve bir raviden naklen Selmân b. Rebîa'nın şöyle dediğini yazdı:

Abdurrahman, Türklere karşı gazaya çıkınca Allah onları ona karşı koymaktan alıkoydu. Onlar şöyle diyorlardı: Bu adamın bize saldırmaya cüret etmesi meleklerin ona yardım etmesi ve onu ölümden koruması sayesindedir. Bu sebeple ona karşı sığınaklara çekildiler ve savaştan kaçındılar. Böyle olunca da Ömer döneminde Abdurrahman zafer ve ganimetle dönüyordu. Ardından Osman zamanında da birkaç kez onlara karşı gazaya çıktı ve daha önce olduğu gibi zaferler kazandı. Ancak Osman'ın daha önce riddet hareketine katılmış bazı kimseleri onların başına getirmesiyle bozulmaya başladıktan sonra Abdurrahman gazalara çıkınca Türkler burukluk duyarak birbirlerine: "Galiba bunlar ölmüyorlar," dediler. Bazıları
[159] bir deneyin dediler. Bunun üzerine sık ağaçlı bir yerde kamufle olarak ansızın bir Müslümana ok atıp onu öldürdüler. Müslümanın arkadaşları kaçıp onu bırakınca Türkler, Abdurrahman'a karşı gelmeye başladılar. İki taraf arasında şiddetli bir muharebe cereyan etti. Yukarıdan bir ses geldi: "Ey Abdurrahman'ın adamları! Sabır ve sebat edin. Sizin için cennet vadedilmiştir. Bunun üzerine Abdurrahman ölünceye kadar savaştı. İnsanlar hezimete uğradı. Bu kez Selmân b. Rebîa sancağı aldı ve savaşmaya başladı. Yine yukarıdan bir ses: "Ey Selmân b. Rebîa'nın adamları! Sabırlı olun," diye duyuldu. Selmân: "Bir yılgınlık mı görüyorsun?" diye karşılık verdi ve arkasından insanlarla oradan çıktı ve Ebû Hüreyre ed-Devsî ile birlikte Cîlân üzerinden Cürcan'a geçti. Bu muharebeden son-

ra Türkler cüret kazandılar. Buna rağmen Abdurrahman'ın cesedini koruyarak şimdiye kadar onunla yağmur dileklerinde bulunuyorlar.

Amr b. Ma'dîkerib, Matar b. Selc et-Temîmî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

el-Bâb'da yanında Şehrberâz olduğu hâlde Abdurrahman b. Rebîa'nın yanına uğradım. Derken benzi sararmış bir adam geldi ve Abdurrahman'ın meclisine girdi. Şehrberâz'ın yanında oturdu. Matar'ın üzerinde zemini kırmızı deseni siyah – veya zemini siyah ve deseni kırmızı– Yemenî bir kaftan vardı. Adam ve Şehrberâz birbirlerine sualler sordular.

Ardından Şehrberâz: Ey Emîr! Bu adamın nereden geldiğini bilir misin? Bu adamı yıllar önce sedde göndererek durumunu ve onun ötesinde yaşayanların kim olduğunu öğrenmesini istedim. Bunun için de ona külliyetli miktarda para verdim. Ayrıca seferi boyunca geçeceği memleketlerin hükümdarlarına mektuplar yazdım ve hediyeler verdim. Adam sedde varıncaya kadar memleketinden geçtiği hükümdarlara mektup ve hediyelerini verdi. Topraklarının sınırında seddin bulunduğu hükümdarın yanına varınca seddin civarındaki yerin valisine bir mektup yazarak ona verdi. Adam valiye gidince vali ona bir mihmandar verdi. Mihmandarın yanında kartalı vardı. Ona ipekten bir kumaş parçası verdi. Adam: Mihmandar bana teşekkür etti. Yolumuzun sonuna gelince aralarında bir set bulunan iki dağla karşılaştık. Set iki dağın hizasında yükseliyordu. Hatta onları aşıyordu. Seddin arkasında da bir hendek uzanıyordu. Uzaklığı sebebiyle karanlık bir görüntüsü vardı. Hepsini iyi izledim ve üzerinde düşündükten sonra ayrılmaya yeltendim. Mihmandar sabırlı ol, sana mükâfatım olacak. Bir hükümdar işbaşına geçince dünyada sahip olduğu en iyi şeyle Allah'a yaklaşmak ister ve o şeyi bu uçuruma atar. Yanındaki etten bir parça kesti ve havaya attı. Kartallar onu kapmaya yeltendi. Mihmandar: "Et düşmeden kartallar onu yakalasa netice boştur. Ancak düştükten sonra ona ulaşırlarsa netice iyidir," dedi. Biraz sonra kartallar pençelerinde et olduğu hâlde geldiler. İçinde yakut vardı. Mih- [160]
mandar yakutu bana verdi. İşte o yakut budur, dedi. Şehrberâz kırmızı yakutu aldı ve onu Abdurrahman'a verdi. Abdurrah-

man ona baktı ve Şehrberâz'a geri verdi. Şehrberâz: Bu yakutun maddi değeri bu beldeden –el-Bâb– daha fazladır. Allah'a yemin ederim ki siz Kisrâ hanedanından bana daha sevimlisiniz. Zira onların hükmü altında olsaydım ve bundan haberdar olsalardı bu yakutu benden alacaklardı. Allah'a yemin ederim ki siz ve sizin büyük hükümdarınız vefa ehli olduğunuz sürece hiçbir güç karşınızda duramaz.

Abdurrahman elçiye dönerek: "Bu set nasıl ve neye benzer?" dedi. Elçi üzerimdeki elbiseye baktı: "Bu adamın üzerindeki elbise gibidir," dedi. Matar b. Selc, Abdurrahman b. Rebîa'ya: "Vallahi adam doğru söyledi. İyi görmüş ve iyi tespit etmiştir," dedi. Abdurrahman: "Doğru, demir ve bakırın vasfını ifade etmiştir." Sonra "*Bana demir parçalarını getirin,*"[21] ayetini okudu.

Abdurrahman, Şehrberâz'a: "Hediyenin kıymeti ne kadardır?" dedi. Şehrberâz: "Bu memlekette yüz bin, söz konusu diyardaysa üç milyon ve belki daha çok para eder," dedi.

Vâkıdî dedi: Bu yıl içinde Muâviye yaz mevsiminde gazaya çıktı ve on bin kişilik bir orduyla Rum diyarına girdi.

Bazı ravilere göre bu yıl içinde Hâlid b. Velîd vefat etti.

Yine bu yıl içinde Yezîd b. Muâviye ve Abdülmelik b. Mervân doğmuşlardır.

Bu yılda da Ömer b. el-Hattâb hac merasiminde Müslümanların başında bulunmuştur. Onun Mekke Valisi Attâb b. Esîd, Yemen Valisi Ya'lâ b. Ümeyye idi. Diğer vilayetlerin valileriyse bir önceki yılda valilik görevini icra edenlerdi. Onların adlarını daha önce zikretmiştik.

Kûfe ve Basra Mücadelesi

Kûfe ve Basra Ehlinin Fethettikleri Yerlerin Yeniden Tespiti

Bu yıl içinde Ömer, Basra ve Kûfe ordularının fethettikleri yerleri yeniden tespit etti.

21 Kehf, 18/96.

Bu konudaki rivayet şöyledir:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb, Amr ve Saîd'in şöyle dediklerini yazdı: [161]

Ammâr b. Yâsir, Ömer'in hilafeti döneminde Kûfe'de bir küsur yıl valilik yaptı. Bu sırada Basra Valisi Ömer b. Sürâka, Ömer b. el-Hattâb'a yazarak Basra ehlinin çokluğunu ve haraç vergisinin onlara yeterli gelmediğini dile getirmiş ve Māheyn bölgelerinden birini veya Sebezan'ı Basra vilayetine dâhil etmesini istedi. Kûfe ehli durumu haber alınca Ammâr'a şöyle dediler: "Ömer'e yaz. Râmhürmüz ve Îzec bizimdir. Basralıların bunlarda hakları yoktur. Bu iki yeri biz fethettik ve bunda onların hiçbir katkıları olmadı. Onlar bize yetiştiklerinde fetih işini gerçekleştirmiştik." Ammâr: "Bu işlerden bana ne?" dedi. Bunun üzerine Utârid ona: "Ey kesik kulaklı köle! Neden feyimizi (başkasına) bırakıyorsun?" dedi. Ammâr: "Bana iki kulağımdan en sevimli olanına hakaret ettin," dedi ve bu hususta bir şey yazmadı. Bu yüzden ona kızdılar ve bu iki yer hususunda Basralılarla husumetlerini sürdürdüler. Bunun üzerine bazı insanlar Basra ehli lehine şahitlik yaptılar. Dediler ki: "Ebû Mûsâ, Râmhürmüz ve Îzec ehline aman verdi. Kûfe ehli ve Nu'mân ise aman içinde oldukları hâlde bu iki yerin ehliyle yazışmaya yeltenmişlerdi. Bu sebeple Ömer bu yerlerin Basra vilayetine bağlı olduğunu bildirdi ve şahitlerin şahitliğiyle söz konusu yerleri onlara bağladı. Öte yandan Basralılar İsbahan'da bazı beldelerle ilgili olarak dava açtılar. Şöyle ki: Ömer, Ebû Mûsâ'yı Abdullah b. Abdillah b. İtbân'a destek olarak göndermişti. Bu harekât esnasında Ebû Mûsâ'nın Ceyy'in ötesindeki bu yerleri fethettiğini iddia ettiler. Ancak Kûfe ehli: "Bize destek olarak geldiğinizde fetih harekâtını tamamlamıştık. Size bir jest olarak ganimetten pay verdik. Zimmet bizim zimmetimiz, yer de bize aittir," dediler. Ömer: "Doğru söylediler," dedi. Öte yandan Basra ehlinden daha önceki savaşlara ve Kādisiye Savaşına katılanlar başka bir dava açtılar. Dediler ki: "Sevâd bölgesi ve civarındaki yerlerde onlarla ortağız, hisselerimizi bize versinler." Ömer onlara: "Māh'e razı olur musunuz?" Kûfe ehline de: "Māheyn'den birini onlara vermemize razı olur

musunuz?" dedi. Kûfeliler: "Nasıl uygun görürsen öyle yap," dediler. Bunun üzerine Ömer, Basra ehlinden önceki savaşlara ve Kādisiye Savaşına katılanların hisselerine mahsuben Basra topraklarına ilaveten Māh Dînâr ile Mihrecan Kazek'i verdi. Muâviye b. Ebî Süfyân işbaşına geçince –Nitekim Muâviye, Ali döneminde Kınnesrîn'e geçen Basra ve Kûfelileri silahlandırmıştı.– Humus'a bağlı bir nahiye olan Kınnesrîn'i şehir hâline getirmiş; Basra ve Kûfe'yi terk edenleri silahlandırıp buraya yerleştirerek Irak fütuhatında fethedilen Azerbaycan, Musul ve el-Bâb'ı bunların hissesi olarak onlara bağlamıştır. Musul ve el-Cezîre sakinleri o dönemde göçerdiler. Bu iki bölge, Basra ve Kûfe'den göç edenlerle iskân edildi. el-Bâb, Azerbaycan,
[162] el-Cezîre ve Musul, Kûfeliler tarafından fethedilmişlerdi. Ali zamanında onlardan bir kısmı Şam'a intikal etmiş ve yine bir kısmı Ali döneminde hicretini terk ederek el-Cezîre ve Musul'a yerleşmiştir. Muâviye döneminde Ermeniye ehli ahitlerini bozdular. Muâviye, Habîb b. Mesleme'yi el-Bâb'a emîr tayin etmişti. Habîb o gün Cürzan'da bulunuyordu. O, Tiflis ve Dağlık bölgenin ehliyle yazıştı, sonra onlarla savaştı. Nihayetinde barış davetine icabetle onunla ahitname akdettiler. Yazışmalardan sonra onlara şu mektubu yazdı:

Bismillahirrahmânirrahîm. Habîb b. Mesleme'den Hürmüz diyarının Cürzan ve Tiflis ehline. Selamette kalın. O'ndan başka ilah bulunmayan Allah'a hamdederim. Elçiniz Teflâ bize geldi ve sizin talebinizi tebliğ etti, gönderdiğiniz mektubu ulaştırdı. Elçinizin anlattığına göre siz bizi bir millet olarak sanmıyordunuz. Doğrusu biz bir ümmet değildik. Ancak Allah, Muhammed (sav.) ile bizi hidayete erdirdi ve zillet, Cahiliyet ve azlıktan sonra İslam ile aziz kıldı. Teflâ'nın anlattığına göre siz bizimle barış içinde yaşamak istiyorsunuz. Ben ve maiyetimdeki müminler bu durumdan hoşnut olduk. Size Abdurrahman b. Cez' es-Sülemî'yi gönderdim. O en bilgili olanlarımızdan olup Allah'ı bilen ve Kur'an'a vâkıf olan bir kimsedir. Onunla size bir amanname gönderdim. Razı olursanız onu size tevdi edecek aksi takdirde size savaş ilanında bulunacaktır. Allah hainleri sevmez. (Amanname):

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahitname Habîb b. Mesleme'de Hürmüz diyarı Cürzan ve Tiflis ehline verilmiştir. Sizin için can ve mal güvenliği vardır. Manastırlarınız, kiliseleriniz ve namazlarınız teminat altındadır. Buna mukabil her hane halkı tam bir dinar cizye vermek üzere boyun eğmeyi kabul edeceksiniz. Ayrıca Allah düşmanlarına ve düşmanlarımıza karşı bize yardım edeceksiniz ve sadakat içinde olacaksınız. Yolcuları bir gece misafir edecek ve Ehl-i kitabın temiz yiyecek ve içeceğinden yedireceksiniz. Size zarar vermemesi kaydıyla yol rehberliği yapacaksınız. Müslüman olur, namaz kılar ve zekât verirseniz dinde kardeşimiz ve dostlarımız olursunuz. Kim de Allah'tan, peygamberlerinden, kitaplarından ve hizbinden yüz çevirirse o takdirde size karşı savaş ilanında [163] bulunuruz. Allah hainleri sevmez. Şahitler: Abdurrahman b. Hâlid, Haccâc ve İyâz. Kâtip: Rebâh. Allah, melekleri ve müminler şahit olsun. Şahit olarak Allah yeter.

* * *

Ammâr'ın Azli

Ammâr'ın Kûfe Valiliğinden Azli

Bu yıl içinde Ömer b. el-Hattâb, Ammâr'ı Kûfe valiliğinden azletti. Bir rivayete göre onun yerine Ebû Mûsâ'yı tayin etti. Vâkıdî'nin bu konuda söylediklerini zikretmiştim.

Azlin sebepleri:

Azlinin sebeplerinden bazılarını daha önce naklettim. Şimdi de geri kalan sebepleri zikredelim.

Serî bana Şuayb, Seyf ve üstatlarından isimlerini daha önce zikrettiğim ravilerden nakleden şöyle dediklerini yazdı:

Kûfe ehlinden Utârid ve bazı kişiler Ammâr hakkında şöyle yazdılar: "O bir emîr gibi değildir ve görevini taşıyamıyor. Kûfe ehli ona karşı bir hareket içindeler." Bunun üzerine Ömer, Ammâr'a yazarak Medine'ye gelmesini emretti. Ammâr, Kûfe ehlinden bir heyetle yola çıktı. Heyete kendisinden yana olduklarını sandığı kişileri aldı. Ancak onlar geride kalanlardan daha çok aleyhindeydiler. Bu nedenle infiale kapıldı. Ona: "Ey Ebü'l-

Yakzân! Neden infial içindesin?" denildi. O şöyle dedi: "Vallahi ben de bundan memnun değilim. Ancak bu infial bana musallat oldu. Maiyetinde Muhtâr'ın amcası Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafî ve Cerîr b. Abdullah da vardı. Onlar da aleyhinde bulundular ve onun hakkında, Ömer'in hoşuna gitmeyecek şeyler söylediler. Bunun üzerine Ömer onu azletti ve görev vermedi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Velîd b. Cümey' ve Ebû Tufeyl'den şöyle dediğini yazdı:

"Azil işi sana dokundu mu?" diye soruldu. O şöyle cevap verdi: "Vallahi görev verildiğinde sevinmemiştim. Ancak azledilmem bana dokundu."

Serî bana Şuayb, Seyf, İsmâil b. Ebî Hâlid ve Mücâlid'den naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini yazdı:

Ömer, Kûfe ehline: "Sizin yüz ifadelerinizden anlıyorum ancak yine de sorayım: İki şehirden hangisini tercih edersiniz, Kûfe'yi mi Medain'i mi?" Cerîr: "Bu yakın olan şehir, mevki olarak Sevâd bölgesine, karaya daha yakındır. Öbürüyse de-
[164] nizin nemli ve ağır havası ve sivrisineğiyle rahatsız edicidir. Ammâr: "Yalan söyledin," dedi. Ömer, Ammâr'a: "Sen daha yalancısın," dedi. Sonra, "Emîriniz Ammâr hakkında ne dersiniz?" diye sordu. Cerîr: "Vallahi, yeterli değildir ve siyaseti bilmemektedir," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Zekeriyyâ b. Siyâh ve Hişâm b. Abdurrahman es-Sekafî'den naklen Sa'd b. Mes'ûd'un şöyle dediğini yazdı:

Vallahi onu nereye tayin ettiğini bilmiyor, dedi. Bunun üzerine Ömer, ona: "Ey Ammâr! Seni nereye tayin ettim?" diye sordu. Ammâr: "Hîre ve çevresine," dedi. Ömer: "Hîre'deki tüccarlara uğradığını duydum. Başka nerelere tayin ettim?" dedi. Ammâr: "Babil ve bölgesine," dedi. Ömer: "Onun adının Kur'an'da geçtiğini duymuşsun," dedi. "Başka nereye tayin ettim?" diye sordu. Ammâr: "Medain ve çevresine," dedi. Ömer: "Kisrâ'nın Medâin'i mi? dedi. Ammâr: "Evet," diye cevap verdi. Ömer: "Başka nereye tayin ettim?" diye sordu. Ammâr: "Mihrecan Kazek ve bölgesine," dedi. Bunun üzerine heyettekiler: "Sana nereye tayin edildiğini bilmediğini söylemedik mi?" dediler. Bunun üzerine Ömer onu azletti. Akabinde de onu çağırdı ve ona: "Seni azletmem sana dokundu mu?" diye

sordu. Ammâr: "Vallahi beni görevlendirdiğine sevinmemiştim. Ancak beni azletmen bana dokundu," diye cevap verdi. Ömer: "Vallahi senin valilik yapacak durumda olmadığını biliyordum. Ancak '*Yeryüzünde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler kılmak ve onları yeryüzüne mirasçı kılmak istiyorduk,*'[22] ayetinin mealinden hareketle seni görevlendirmiştim," diye karşılık verdi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Huleyd b. Zefere en-Nemerî ve babasından naklen benzer bir rivayet nakletti. Ancak şu ilaveyi de yaptı: Ömer: "Göreve gittiğin günden beri idare ettiklerinden dolayı için rahat mı? Ey Ammâr! Vallahi senin hiddetin seni şerre götürebilir. Vallahi Ömer sana yetişirse yumuşayacaksın. Yumuşarsan da sınanacaksın. Öyleyse ölümü dile?" dedi. Sonra Kûfelilere: "Ey Kûfe ehli! Kimi istersiniz?" Onlar: "Ebû Mûsâ'yı istiyoruz," dediler. Bunun üzerine Ömer, Ammâr'dan sonra onu tayin etti. Ebû Mûsâ bir yıl görev yaptıktan son- [165]
ra onun kölesi yemi (halkın mahsulünü) sattı. Velîd b. Abdi Şems onun şöyle dediğini işitti: "Birileriyle arkadaşlık etsem muhakkak onları üstün tutarım. Beni Basra'nın şahitlerini yalanlamaktan meneden şey onlarla arkadaşlığımdır. Sizinle arkadaşlık etsem size hayrım dokunacaktır." Bunun üzerine Velîd: "Senden başka arazimizin mahsulünü götüren olmadı. Zararı yok bize amillik yapma," dedi ve yanında bir grup olduğu hâlde yola çıktılar. Ömer'e: "Ebû Mûsâ'ya ihtiyacımız yok," dediler. Ömer: "Neden?" dedi. Onlar: "Onun kölesi bizim mahsulümüzle ticaret yapıyor," dediler. Bunun üzerine Ömer onu azletti ve Basra'ya gönderdi. Ömer b. Sürâka'yı da el-Cezîre'ye gönderdi. Ömer, Ebû Mûsâ'nın azledilmesi için giden Kûfeli heyete: "Sizin için güçlü ve sert bir kişi mi yoksa zayıf ve mümin bir kişi mi istersiniz?" diye sordu. Ancak onlardan tatmin edici bir cevap bulamayınca yanlarından ayrıldı ve mescidin bir tarafında istirahate çekildi ve uykuya daldı. Mugîre b. Şu'be yanına gitti ve onu uyandırdı. Uyanınca ona: "Ey Müminlerin Emîri! Ancak büyük bir sıkıntıdan dolayı buraya çekilmişsin. Başına bir şey mi geldi?" dedi. Ömer: Bundan daha büyük bir

22 Kasas, 28/5.

musibet mi var? Yüz bin kişi bir emîr beğenemiyor, bir emîr de onlardan razı olamıyor," dedi ve dert yandı.

Nitekim Kûfe planlandığında yüz bin savaşçının ikamet yeri olarak planlanmıştı. Ömer'in arkadaşları ona gelerek ona: "Ey Müminlerin Emîri! Bir mesele mi var?" dediler. Ömer: "Benim meselem Kûfe ehlidir. Bana zorluk çıkarıyorlar," dedi ve mesele hakkında tekrar onlarla istişare etti. Mugîre ona şöyle dedi: "Zayıf Müslüman vali olursa iman ve üstünlüğü şahsına aittir. Onun zaafı da sana ve Müslümanlara zarar verir. Güçlü ve sert valinin gücüyse sana ve müminlere güç verecek, sertliğiyse şahsına zarar verecektir." Bunun üzerine Ömer onu Kûfe'ye vali olarak gönderdi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Abdullah ve Saîd b. Amr'dan naklen şöyle yazdı:

Ömer, Mugîre'yi vali yapmadan önce: "Müslüman ancak zayıf olan bir kişinin valiliğiyle güçlü ve sert bir kişinin valiliği hakkında ne dersiniz?" diye sordu. Mugîre şöyle dedi: "Zayıf Müslümanın Müslümanlığı kendisinedir. Ancak zayıflığı senin aleyhinedir. Güçlü ve sert kişinin sertliği kendisine zarar verirken gücü Müslümanlara güç verecektir." Bunun üzerine Ömer ona: "Ey Mugîre! Seni vali olarak gönderiyorum," dedi. Mugîre, Ömer vefat edinceye kadar Kûfe'de görevini sürdürdü. Bu süre iki küsur senedir. Mugîre, Kûfe'ye gitmek üzere Ömer'e veda edince Ömer ona: "Hayırlı insanlar senden emin olsunlar. Kötü insanlar da senden korksunlar," dedi. Sonra da Sa'd'ı vali olarak Mugîre'nin yerine atamak istedi. Ancak bunu gerçekleştirmeden öldürüldü. Bunun üzerine görevlendirme-
[166] nin yapılmasını vasiyet etti. Her yıl hac mevsiminde valilerini siyasi mülahazalarla çeker ve onları halkla temastan alıkoyardı. Böylece bu süre zarfında valileri şikâyet edecek insanlara kendisine ulaşmaya fırsat verirdi.

Bazı rivayetlere göre Ahnef b. Kays bu yıl içinde Horasan gazasına çıktı ve Yezdicerd ile savaştı. Seyf'in rivayetine göreyse Ahnef'in Horasan gazasına çıkışı 18 yılında gerçekleşmiştir.

* * *

Yezdicerd Horasan'da

Yezdicerd'in Horasan'a Gidişi ve Sebepleri

Siyer ehli bunun sebepleri ve bu olayın nasıl gerçekleştiği hakkında ihtilaf etmişlerdir.

Seyf'in bu konuda üstatlarından naklettiği rivayet şöyledir: Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb ve Amr'ın şöyle dediklerini yazdı:

Yezdicerd b. Şehriyâr b. Kisrâ söz konusu dönemde Fars hükümdarıydı. Acemler Celûlâ'da hezimete uğrayınca Yezdicerd, Rey'e gitmek üzere yola çıktı. Onun için devesinin sırtına bir mahfe konuldu. Yolculuk yaparken mahfede uyur ve istirahat için maiyetindekilerle mola vermezdi. Derken bir nehrin yanına vardılar. Yezdicerd mahfede uyuyordu. Deve sudan geçerken uyanıp da irkilmemesi için onu uyandırdılar. Ancak Yezdicerd onlara kızdı: "Ne kötü şey yaptınız! Keşke beni bıraksaydınız. Bu milletin daha ne kadar hükümran kalacağını bilecektim. Zira rüyada Muhammed ile Allah indinde münacatta bulunduk. Allah ona: 'Onlara yüz yıllık bir hükümranlık vereceğim,' dedi. Muhammed: 'Artır,' diyordu. Allah: 'Yüz on yıl,' dedi. Muhammed: 'Artır' dedi. Allah: 'Yüz yirmi yıl olsun,' dedi. Muhammed: 'Bana daha fazla ver,' dedi. Allah ona: 'Senin için,' demişti ki beni uyandırdınız. Beni uyandırmasaydınız bu milletin ne kadar hükümran olacağını bilecektim," dedi.

Yezdicerd, Rey'e ulaşınca burada Âbân Câzeveyh hüküm sürüyordu. Câzeveyh harekete geçti ve Yezdicerd'i kontrolü altına aldı. Yezdicerd ona: "Ey Âbân Câzeveyh! Bana ihanet mi edeceksin?" dedi. Âbân: "Hayır, ancak mülkünü terk ettin. Artık mülkün başkasının elindedir. Ben de istedim ki bana ait olan şeyler için bir yazı yazayım. Bundan başka bir amacım yoktur," dedi. Âbân Câzeveyh, Yezdicerd'in mührünü ve kayıt vesikalarını aldı, senetleri yazdı ve istediği belgeleri hazırladı ve onları mühürledikten sonra mührü geri verdi. Ardından Sa'd'a gitti ve yazısında tescil ettiği her şeyi ona sundu. Âbân Câzeveyh, Yezdicerd'e bunları yapınca Yezdicerd Âbân Câzeveyh'e kızdı [167] ve ona güvenmeyerek Rey'den ayrıldı ve İsbahan'a geçti. Ardından yanında (kutsal) "ateş" olduğu hâlde Kirman'a geçti.

"Ateş"i burada muhafaza etmek istedi. Ancak Horasan bölgesine intikal etmeye azmetti ve Merv'e geçti ve burada konakladı. "Ateş"i de buraya nakletti. Burada bir ateş mabedi kurdu. Bir bostan edindi ve bostandan Merv'e uzanan bir bina yaptı. Merv ile bostan arasında iki fersah mesafe vardı. Artık emniyet içinde olduğunu ve ona ulaşılamayacağını düşünüyordu. O, Merv'den Müslümanların henüz fethedemediği Acemlere yazarak kendisine bağlı kalmalarını sağladı. Fars diyarını ve Hürmüzân'ı kışkırttı. Bunun üzerine ahitlerini bozdular. Dağlık bölgelerin ahalisi ve Feyrûzân başkaldırarak ahitlerini bozdular. Bu, Ömer'in Müslümanların Acem diyarında geniş çapta bir askerî harekâta girişmelerine izin vermesine sebep oldu. Bunun üzerine Basra ve Kûfe orduları geniş bir askerî harekâta giriştiler. Bu çerçevede Ahnef, Horasan üzerine gitmek üzere Mihrecan Kazek'e ve oradan da İsbahan üzerine gitti. Bu sırada Kûfe ordusu da Ceyy'i kuşatmışlardı. Ahnef, Horasan bölgesine Tabeseyn'den girdi ve Herat'ı savaşarak teslim aldı. Suhâr b. Fülan el-Abdî'yi burada bıraktı. Ardından Merveşşâhicân üzerine yürüdü. Nîsâbûr üzerine de Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şıhhîr'i gönderdi. Ancak burada muharebe olmadı. Hâris b. Hassân'ı da Serhas'a gönderdi. Ahnef, Merveşşâhicân'a yaklaşınca Yezdicerd buradan ayrıldı ve Merverrûz'e geçti ve burada konakladı. Ahnef de Merveşşâhicân'a girdi. Yezdicerd, ikamet etmekte olduğu Merverrûz'den Hâkān'a yazarak ondan yardım istedi. es-Suğd Hükümdarı'na da yazdı ve onun desteğini talep etti. Her iki hükümdara da elçiler gönderdi. Çin Hükümdarı'na da yazdı ve ondan yardım istedi. Akabinde Alkame b. en-Nadr en-Nadrî, Rib'î b. Âmir et-Temîmî, Abdullah b. Ebî Akîl es-Sekafî ve İbn Ümmü Gazâl el-Hemdânî komutasında Kûfe ehlinin takviye kuvvetleri ulaştıktan sonra Ahnef, Merveşşâhicân'dan ayrıldı ve burada Hâtim b. en-Nu'mân el-Bâhilî'yi bıraktı. Ahnef, komutası altındaki kuvvetlerle Merverrûz üzerine yürüdü. Yezdicerd bunu haber alınca Belh'e geçti. Ahnef, Merverrûz'a girdi. Kûfe ehli ulaşınca Belh üzerine yürüdüler. Ahnef de onların arkasından oraya intikal etti. Kûfe ordusu ve Yezdicerd, Belh'te karşı karşıya geldiler. Allah,

Yezdicerd'i hezimete uğrattı. Yezdicerd, Farslarla Nehr'e doğru çekildi ve Nehr'i geçti. Ahnef, Kûfe ehline Kûfe kuvvetlerine [168] yetişince bu kuvvetler kesin bir zafer kazanmışlardı. Böylece Belh, Kûfe ehlinin fethettiği şehirlerden biridir. Kisrâ'ya tâbi olanlardan Nîsâbûr ile Tuharistan arasında yalnız başına kalanlarla kalelere çekilenler peş peşe sulh yaptılar. Ahnef de Tuharistan'da Rib'î b. Âmir'i bırakarak Merverrûz'e geçti ve burada konakladı. Şair Necâşî –Onu annesine nispet etti. Nitekim annesi Arap eşrafından idi.– onun hakkında şöyle demiştir:

Bilesiniz ki delikanlı diye bilinen niceleri vardır ki onlar böyle değildir. Gerçek delikanlı Rib'î b. Ke's'tir.

Evinin ortasında insanlar uzun süre otururlar ve onun kazanından doyasıya yerler. Susayınca da içirilirler.

Ahnef, Ömer'e Horasan'ın fethinin gerçekleştiğini yazdı. Ömer şöyle dedi: "Keşke o bölgeye asker göndermeseydim. Keşke aramızda ateşten bir deniz olsaydı!" Ali ona: "Neden ey Müminlerin Emîri!" diye sordu. Ömer şöyle dedi: "Zira buranın ahalisi üç kere dağılacaklar. Üçüncüsünde de istilaya maruz kalacaklar. İsterim ki Müslümanlar böyle bir duruma maruz kalacağına asli sahipleri maruz kalsın."

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Abdurrahman el-Fezârî ve Ebû Cenûb el-Yeşkerî'den naklen şöyle yazdı: Ali b. Ebî Tâlib (as.) şöyle dedi:

Ömer, Horasan bölgesini fethettikten sonra, keşke bu bölgeyle aramızda ateşten bir deniz olsa! Ali ona: "Oranın fethi neden sana ağır geliyor? Buranın fethi sevindirici değil mi?" dedi. Ömer: "Doğrudur, ancak," diye söze başladı ve rivayetin geri kalan kısmını zikretti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Îsâ b. el-Mugîre ve Vâzi' b. Zeyd b. Huleyde'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Ömer, Ahnef'in Merveyn ve Belh şehirlerini fethettiği haberini alınca: "O Ahnef'tir. Meşrık ehlinin efendisidir ve ismiyle müsemma değildir," dedi ve ona şöyle yazdı: "Sakın nehri geçme, bulunduğun yerde kal ve bununla yetin. Horasan'a nasıl girdiğinizi bilirsiniz. Horasan'a girdiğiniz hâlde kalmaya devam ederseniz zaferiniz de daim olacak. Sakın nehri geçmeyin. Yoksa dağılırsınız."

Yezdicerd'in iki elçisi Hâkān ve Gozek'e gidince, Yezdicerd'e
[169] yardım etmekte kararlı olamadılar. Ancak hezimete uğrayıp da nehri geçince durum onlar için tebeyyün etti ve Hâkān ona destek vermeye başladı. Nitekim krallar birbirlerine yardım etmeyi kendileri için görev addederler. Hâkān, Türklerin başında olduğu hâlde Yezdicerd'in imdadına gitti. Ordusuna Fergana ve Suğd ehlini de kattı ve sefere çıktı. Bunun üzerine Yezdicerd, Horasan'a geri döndü. Belh'e kadar ilerledi. Hâkān da onunla beraber Belh üzerine yürüdü. Bunun üzerine Kûfeliler Merverrûz'de bulunan Ahnef'e yöneldiler. Müşrikler de Belh'ten hareket ettiler ve Ahnef'in bulunduğu Merverrûz üzerine yürüdüler. Ahnef, Hâkān ve Suğd'un Belh Nehrini geçtiklerini ve Müslümanlara saldıracaklarını haber alınca bir gece vakti çıktı ve insanların beklenen savaş hakkında neler konuştuklarını duymak istedi. Derken yem için arpa veya saman ayıklayan iki adamın yanından geçerken birinin diğerine şöyle dediğini duydu: "Emîr arkamızı şu dağlara verse de önden de nehir düşmanla aramızda bir hendek gibi kalsa, arkadan da saldırıya maruz kalmamıza dağ mâni teşkil etse umulur ki Allah bizi muzaffer kılacaktır." Ahnef bu sözle yetindi ve geri döndü. Karanlık bir geceydi. Sabah olunca insanları topladı. Onlara: "Sayınız azdır. Düşmanınız çoktur. Bu sizi ürkütmesin. Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir. Bulunduğunuz bu mevkiden ayrılın ve şu karşıdaki dağa sırtınızı verin. Nehri de önünüze alın ve düşmana karşı tek bir yönden saldırın," dedi. Müslümanlar bu şekilde savaş vaziyeti aldılar. Gereken hazırlığı yaptılar. Ahnef'in komutasında Kûfe ehlinden on bin, Basra ehlinden de o kadar asker vardı. Türkler ve yanlarına aldıkları askerlerle Müslümanların üzerine geldiler. Sabahtan akşama kadar saldırıyorlar ve gece olunca belli bir mesafeye çekiliyorlardı. Ahnef gece çekildikleri mevkii öğrendi ve öncü olarak Hâkān'ın kampının yakınına kadar sokuldu ve orada durdu. Sabaha doğru bir Türk silahşoru boynunda halka olduğu hâlde çıktı ve davulunu çaldı. Askere yakın bir yerde durdu. Ahnef ona saldırdı. İkili birbirleriyle vuruştular.

Ahnef ona bir darbe indirip onu öldürdü. Ahnef şu beyitleri dile getirdi:

Her reise düşen görev gerektiğinde kılıcını kana boyayacak veya kırılana kadar onu kullanacak.

Bir büyüğümüz vardır ki Ömer'in kalan kılıcıyla bu görevle karşı karşıyadır.

Akabinde Türkün düştüğü yerde durdu ve boynundaki gerdanlığı aldı. Sonra bir Türk daha çıktı ve önceki arkadaşı [170] gibi yaptı ve yakınında durdu. Ahnef ona da saldırdı. Karşılıklı olarak birbirlerine birer darbe indirdiler. Ahnef onu vurdu ve öldürdü. Şöyle diyordu:

Reis başkasından daha çok kendini göstermeli ve görünmeli ve temkinli hareket eden dostları korumalıdır.

Ahnef ikinci Türkün üzerinde durdu ve gerdanlığını aldı. Ardından üçüncü bir Türk çıktı ve önceki iki adamın yaptıklarının aynısını yaptı ve ikinci adamın yakınında durdu. Ahnef ona da saldırdı ve her biri hasmına bir darbe indirdi. Sonunda Ahnef ona bir darbe indirerek öldürdü ve şöyle dedi:

İki zor adamın müsabakası gibiydi mücadelemiz. Böbürlenerek yürüyor ve hasma karşı sert davranıyorduk.

Akabinde Ahnef, karargâhına döndü ve karargâhına varıncaya kadar düşman üzerine gittiğinden kimsenin haberi olmamıştı. Türklerin savaşa çıkmadan üç tane silahşorlarının meydana çıkıp davul çalması onların meziyetlerindendi. Asker üçüncü silahşordan sonra meydana çıkardı. Türkler bu kez meydana çıkınca her üç silahşorlarının öldürüldüğünü gördüler. Hâkān bu sebeple kötümserliğe kapıldı ve uğursuz bir durumla karşı karşıya olduklarını düşündü. O şöyle dedi: "Buradaki ikametimiz uzun sürdü. Bu askerlerimiz de neredeyse gözümüzün önünde vurulmuşlar. Daha önce böyle bir durum vaki olmamıştır. Bu insanlara karşı savaşmamızın bir yararı yoktur. Artık çekip gidelim." Türkler yüzlerini çevirip ayrıldılar. Güneş ufukta yükseldiği hâlde düşmandan bir eser görülmüyordu. Bilahare Hâkān'ın Belh'e doğru geri çekildiği haberi Müslümanlara ulaştı. Yezdicerd b. Şehriyâr b. Kisrâ,

Hâkān'ı Merverrûz'de bırakmış ve Merveşşâhicân üzerine gitmişti. Bunun üzerine Hâtim b. en-Nu'mân ve maiyetindekiler kaleye çekilmişti. Yezdicerd onları sıkıştırdı ve hazinesini bulunduğu yerden çıkardı. Hâkān henüz Belh'te onu bekliyordu. Bunun üzerine Müslümanlar Ahnef'e: "Ne dersin onların üzerine gidelim mi?" dediler. Ahnef: "Yerinizde kalın ve onları bırakın," dedi. Yezdicerd Merv'de bıraktığı mallarını ele geçirince acele ederek bu mala yalnız başına sahip olmak istedi. Zira Fars hazinesi çok mühimdi. Yezdicerd, bir an önce Hâkān'a yetişmek istedi. Farslar ona: "Ne yapmak istiyorsun?" dediler. O: "Hâkān'a yetişerek onunla kalmak veya Çin'e yerleşmek istiyorum," dedi. Onlar ona: "Sakin ol, bu görüş hayırlı bir görüş değildir. Sen yabancı bir memlekete gitmek ve memleketini ve milletini terk etmek istiyorsun. Sen bizimle gel, Müslü-
[171] manlarla sulh yapalım. Zira onlar din ve vefa ehlidirler. Bizim ülkemizde bize hâkim olacaklar. Bize kendi memleketimizde hâkim olacak din ehli bir hasmın hâkimiyeti, kendi ülkesinde bize hükmedecek dinsiz bir hasmın hâkimiyetinden daha iyidir. Kaldı ki onların vefa ehli olup olmadıklarını da bilmiyoruz," dediler. Yezdicerd onların, onlar da onun fikrini kabul etmediler. Bunun üzerine ona: "Bizim hazinelerimizi bırak. Onları memleketimize ve ona hükmedenlere götürelim, onları yabancı memleketlere götürme," dediler. Yezdicerd bu talebi kabul etmedi. Ona: "Bunu yapmana izin vermeyeceğiz," dediler ve onu maiyetiyle baş başa bıraktılar. Sonra onunla vuruştular ve onu mağlup ederek hazineleri ele geçirdiler ve onu perişan ettiler. Ahnef'e de durumu yazdılar. Bunun üzerine Müslümanlar onun üzerine gittiler. Onun kavmi olan müşrikler onu Merv'den sürmeye çalışıyorlardı. Onunla vuruştular ve maiyetindekilerin arkasında yaraladılar. Yüklerini bırakarak çekilmek zorunda kaldı. Sığınacağı bir yere geçmek için kaçtı ve nehri geçerek Fergana'ya ve Türk topraklarına sığındı. Ömer'in dönemi boyunca orada kaldı ve onlarla yazışıyordu. Ancak Osman zamanında Horasan ehli isyan ettiler. Farslar ise onunla sulh yaptılar ve bir antlaşma akdederek hazineleri ona devrettiler. Buna karşılık yurtlarına döndüler

ve mallarına sahip olarak Kisrâ zamanında olduğu gibi hatta daha iyi bir duruma kavuştular. Âdeta kendi hâkimiyetleri altında yaşıyorlardı. Hatta Müslümanlar onlara kendi hükümdarlarından daha vefalı ve daha adil davranıyorlardı. Onlar bu duruma gıpta ettiler, başkaları da onların durumuna imrendiler.[23] Yezdicerd ile yapılan muharebede ganimetlerden bir atlının payı Kādisiye Savaşında bir atlının hissesine eşit oldu.

Horasan ehli, Osman döneminde ahitlerini bozunca Yezdicerd çekilerek Merv'e geçti. O maiyetindekiler ve Horasan ehliyle ihtilafa düşünce bir değirmene sığındı. Değirmenin etrafında hurma yerken ona baskın yaptılar ve onu öldürerek nehre attılar.

Yezdicerd, Kirman'a gitmek üzere Merv'de bir değirmende saklanırken ele geçirilince Müslümanlar ve müşrikler onun malını ele geçirdiler. Ahnef, durumdan haberdar olunca hemen başında bulunduğu askerleriyle birlikte ve Müslümanlar ve müşriklerdeki Farslı Yezdicerd'in maiyetini takip etmek ve Hâkān üzerine gitmek için yola çıktı. Bu sırada Hâkān ve Türkler, Belh'te bulunuyorlardı. Hâkān, Yezdicerd'in başına gelenlerle Müslümanların Ahnef'in komutasında Merverrûz'den yola çıkarak kendisi üzerine geldiklerini haber alınca Belh'i terk etti ve nehri aşarak karşı tarafa geçti. Ahnef ise Belh'e kadar geldi ve burada konakladı. Kûfeliler Belh'in dört nahiyesinde konuşlandılar. Ardından Merverrûz'e geçti ve burada ikamet etti. Akabinde Hâkān'a ve Yezdicerd'e karşı kazanılan zaferleri Ömer'e yazdı ve humusları heyetlerle ona gönderdi. [172] Raviler dedi: Hâkān, nehri geçince Kisrâ hanedanının maiyeti veya onlardan Yezdicerd ile birlikte Belh'e doğru götürdükleri insanlar da nehri geçtiler. Burada Yezdicerd'in Çin Hü-

23 Bu tarihî gerçekler üzerinde iyi durulması gerekir. Her şey iyi veya her şey kötü değildir. Bu tarihî ve sosyal hakikatler Müslümanların ne bir soykırım ne de bir kültür ve medeniyet düşmanlığı yaptıklarını göstermektedir. İslam dinini benimseyen milletler kültür ve medeniyetlerini muhafaza etmişler ve herhangi bir beka sorunuyla karşılaşmamışlardır. İslam tarihinde hâkimiyetin muhtelif milletlere geçmesi ve Arapların bir müddet sonra diğer Müslüman milletlerin hâkimiyeti altına girmesi, emperyalist bir hegemonyanın hüküm sürmediği ve nispeten yumuşak bir değişim ve dönüşümün gerçekleştiğinin bir göstergesidir. (çev.)

kümdarı'na yolladığı ve onunla hediyeler gönderdiği elçisiyle karşılaştılar. Elçi, Çin Hükümdarı'nın cevabi mektubunu taşıyordu. Elçiye intibalarını sordular. Elçi: "Ona mektup ve hediyeleri sununca gördüğünüz şeylerle bizi mükâfatlandırdı," dedi ve hediyeleri gösterdi. Hükümdar, Yezdicerd'in mektubuna cevabi mektup yazdı ve bana: "Hükümdarların, kendilerini mağlup edenlere karşı hükümdarlara yardım etmeleri gerektiğini kabul ediyorum. Ancak bana sizin yurdunuzdan çıkaran bu kavmin meziyetlerini anlat. Zira onların az, sizin çok olduğunuzu söylüyorsun. Onlar az, sizin çok olmanıza rağmen size galip gelmeleri muhakkak sizdeki bir kötülük ve onlardaki bir iyilikten kaynaklanmaktadır," dedi. Ona: "Bana sor sana cevap vereyim," dedim. O: "Ahde vefa gösterirler mi?" dedi. "Evet," dedim. Adam: "Sizinle savaşmadan önce size ne diyorlar?" dedi. "Bize üç teklifte bulunup bizi dinlerine davet ediyorlar. Buna olumlu cevap verirsek bizi kendileriyle aynı haklara sahip ve aynı mükellefiyetlerle mükellef kabul ederler. Aksi takdirde cizye vergisi vermemiz karşılığında bize koruma güvencesi verirler. Bunu da kabul etmezsek bize savaş ilan ederler," dedim. Hükümdar: "Amirlerine itaatleri nasıldır," dedi. "Mürşitlerine çok itaat eden bir kavimdirler," dedim. Hükümdar: "Neleri helal ve haram bilirler," dedi. Ben ona anlattım. O: "Kendilerine helal kılınanları haram, haram kılınanları da helal kılarlar mı?" diye sordu. "Hayır," dedim. O: "Bu kavim kendilerine haram kılınanları helal, helal kılınanları da haram kılmadıkça helak olmayacaklar," dedikten sonra bana "Kıyafetleri ve binekleri hakkında bilgi ver," dedi. Ona kıyafetlerini anlattım. "Binek hayvanları Arap atlarıdır," dedim ve ona vasıflarını dile getirdim. Hükümdar: "Bunlar ne güzel atlardır," dedi. Ona develerinin çöküşünü ve yüküyle ayağa kalkışını anlattım. Adam: "Bunlar uzun boyunlu hayvanların vasıflarıdır," dedi.

Elçiye Yezdicerd'e hitaben şu mektubu verdi: "Sana başı Merv'de sonu da Çin'de olan bir ordu göndermeye mâni bir durum yoktur. Bu sana karşı görevimdir. Ne var ki senin elçin bana bu kavmin vasıflarını anlattı. Bunlar dağları yıkmaya az-

mederlerse onları yıkabilirler. Onların bu vasıfları devam ettiği sürece develerine yol verilirse beni de yerimden ederler. Bu [173] sebeple onlarla sulh yap ve onlarla bir arada yaşamaya razı ol. Onlar seninle savaşmadan onlarla savaşma." Bunun üzerine Yezdicerd ve Kisrâ hanedanı, Fergana'da ikamet ettiler. Hâkān onlara ahitname verdi. Ahnef tarafından yollanan elçi, fetih müjdesiyle, heyet de ganimetlerle Ömer b. el-Hattâb'ın yanına varınca Ömer insanları topladı ve onlara hitap etti. Sonra fetih müjdesini ihtiva eden mektubun okunmasını emretti. Ömer konuşmasında şunları söyledi: Allah Resulü'nden söz ederek onu hidayetle gönderdiğini ve ona tâbi olanlara dünya ve ahirette sevap ve ihsanını esirgemeyeceğini vadetti ve şöyle buyurdu: *"Allah, müşrikler hoşlanmasa da Kendi dinini bütün dinlere üstün kılmak üzere Resulü'nü hidayet ve hak dinle gönderdi."*[24] Vaadini yerine getiren ve askerlerini zafere ulaştıran Allah'a hamdolsun. Bilesiniz ki Allah, Mecusi hâkimiyetine son vermiş ve onları dağıtmıştır. Yurtlarında Müslümana zarar verecek bir karış toprağa bile hâkim değillerdir. Bilesiniz ki Allah onların topraklarını, diyarını, mallarını ve oğullarını size miras bıraktı[25] ve bununla sizi imtihan edecektir. Basra ve Kûfe'nin sınırdan uzaklığı sizinle iki şehir arasındaki mesafe kadardır. Müslümanlar o diyarda derinlere dalmışlar. Allah emrini ve takdirini icra edecek ve vaadini yerine getirecektir. O'nun davasına sahip çıkın ki size olan ahdini ve vaadini yerine getirecektir. İstikametinizi değiştirmeyin. Aksi takdirde sizin yerinize başkalarını getirecektir. Benim bu ümmet için yegâne korkum ve endişem sizin kendi hatalarınızdır.

* * *

Ebû Ca'fer dedi: Osman döneminde hilafetinin ikinci yılında Horasan ehli en yakınından en uzağına kadar ahitlerini bozdular. İnşallah yeri gelince ahitlerini bozmalarına dair haberi ve Yezdicerd'in öldürülmesini anlatacağız.

24 Tevbe, 9/33.

25 *"Allah onların yerlerine, yurtlarına, mallarına ve ayak basmadığınız topraklara sizi mirasçı yaptı. Allah her şeye kadirdir"* (Ahzâb, 33/27). Görüldüğü gibi ayette oğullar kelimesi geçmemektedir. (çev.)

* * *

Bu yılda da hac mevsiminde Ömer b. el-Hattâb Müslümanlara öncülük etti. Bu yılda vilayetlerin başında bulunan valiler Basra ve Kûfe dışında 21 yılındaki valilerdi. Kûfe ve yeni yerler üzerinde vali olarak Mugîre b. Şu'be, Basra üzerinde de Ebû Mûsâ el-Eş'arî idi.

[174] **Hicretin 23. Yılı**

Ebû Ma'şer'e göre İstahr bu yıl içinde fethedildi. Ahmed b. Sâbit er-Râzî bana bir ravi, İshâk b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den şöyle dediğini rivayet etti: 23 yılında birinci İstahr fethiyle Hemezan fethi gerçekleşti. Vâkıdî de aynı şeyi söyledi. Seyf ise İstahr'ın fethi, son Tevvec fethinden sonra gerçekleşti demiştir.

* * *

Tevvec'in Fethi

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb ve Amr'ın şöyle dediklerini yazdı:

Fars bölgesine komutan olarak gönderilen ve aralarında Sâriye b. Züneym ile Fars bölgesinin ötesine gönderilenlerin de bulunduğu Basralılar yola çıktı. Bu sırada Farslar, Tevvec'de toplanmışlardı. Müslümanlar toplu hâlde onlarla karşılaşmadılar ve her komutan gönderildiği nahiyeye yöneldi. Farslar bunu haber alınca memleketlerine döndüler. Müslümanlar da oraları savunmak için dağıldılar. Bu olay düşmanın hezimetine, durumlarının kötüleşmesine ve birliklerinin bozulmasına sebep oldu. Müşrikler bu durumu bir uğursuzluk olarak gördüler. Sanki olup biteni önceden gözleriyle müşahede etmişlerdi. Mücâşi' b. Mes'ûd maiyetindeki Müslümanlarla Sâbûr ve Erdeşîr Hurre'ye yöneldi ve Tevvec'de Farslarla karşılaşarak alabildiğine savaştılar. Nihayetinde Allah, Müslümanlar karşısında Tevvec ehlini hezimete uğrattı ve Müslümanları onlara musallat etti. Onları öldürdükçe öldürdüler ve hedeflerini tam olarak gerçekleştirdiler. Kamplarında ne varsa ele geçirdiler. Bu harekât son Tevvec harekâtıdır ve bundan sonra onların burada bir gücü kalmamıştır. Birinci Tevvec seferi, Tâvus zamanında el-Alâ askerlerinin zayiata maruz kal-

dığı seferdir. Son sefer birinci seferin âdeta bir rövanşı oldu. Sonra düşman cizye vererek zimmete girmeye davet edildi. Bunun üzerine durumlarını düşünerek talebi kabul ettiler. Mücâşi' ganimetlerin humusunu ayırdı ve Medine'ye heyet [175] gönderildi. Resulullah'tan (sav.)gelen bir sünnet olarak müjdeci ve heyetler ödüllendirilir ve istekleri yerine getirilirdi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Sürâka, Âsım b. Kûleyb ve babasından şöyle dediğini yazdı:

Mücâşi' b. Mes'ûd ile Tevvec üzerine yürümek için yola çıktık. Tevvec'i kuşattık ve bir müddet onlarla savaştık. Orayı fethettik. Büyük miktarda ganimet ele geçirdik ve çok sayıda düşmanı bertaraf ettik. Elbisem âdeta delik deşik olmuştu. İğne, iplik aldım ve elbisemi çıkararak dikmeye başladım. Sonra öldürülmüş bir kişinin üzerindeki elbiseyi görünce onu çıkardım ve su kenarına götürerek üzerine su döktüm ve iki taş arasında döverek temizledim. Sonra giydim. Ardından ev eşyaları toplanınca Mücâşi' bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Ganimet malını zimmetinize geçirmeyin. Kim bunu yaparsa kıyamet günü o şeyi getirecektir. İğne de olsa aldıysanız onu geri getirin." Bu sözleri duyunca elbiseyi çıkardım ve humusların arasına bıraktım.

* * *

İstahr'ın Fethi

Ravi dedi: Osman b. Ebi'l-Âs, İstahr'a yöneldi. Osman, İstahr ehliyle Cûr'da karşılaştılar ve Allah'ın takdir ettiği bir süre için savaştılar. Diledikleri kadar düşman öldürdüler ve diledikleri kadar ganimet elde ettiler. Düşman askerlerinden bir kısmı kaçtılar. Arkasından Osman insanları cizye vermeye ve zimmete girmeye davet etti. Onlarla karşılıklı mektup teatisinde bulundular. Hirbiz ve kaçan herkesle kaçan veya savaşa katılmaktan vazgeçenler davetine icabet ederek geri döndüler ve cizye vermeyi açıkça kabul ettiler. Osman hasımlarını hezimete uğratınca Allah'ın kendilerine helal kıldığı feyi topladı ve onun humusunu ayırıp Ömer'e gönderdi. Ganimetin beşte dört payını insanlara taksim etti. Asker yağma işle-

rinden imtina etti. Emaneti teslim ettiler ve dünyayı küçümsediler. Osman onları topladı ve ayağa kalkarak şöyle dedi: Bu din, mensupları ihanet etmedikleri sürece zafere koşacaktır. İhanet ederlerse hoşlanmadıkları durumlarla karşılaşacaklar ve çok şey bugünün az şeyi kadar yeterli olmayacaktır.

[176] Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Süfyân ve Hasan'dan şöyle dediğini yazdı:

İstahr fethinde Osman b. Ebi'l-Âs şöyle dedi: Allah bir kavim hakkında hayır dilerse onları (emanete ihanet etmekten) alıkoyar ve emanete riayet etmelerini sağlar. O hâlde emanetleri koruyun. Dininizden kaybedeceğiniz ilk şey emanettir. Onu kaybettikten sonra her gün dininizden yeni bir şey kaybedersiniz.

Daha sonra Şehrek, Ömer'in hilafetinin son demlerinde ve Osman'ın hilafetinin ilk zamanlarında halledildi. Akabinde de Farsları tahrik etti ve onları antlaşmayı ihlal etmeye davet etti. Bunun üzerine ikinci kez Osman b. Ebi'l-Âs onun üzerine gönderildi ve ona Ubeydullah b. Ma'mer ve Şibl b. Ma'bed el-Becelî komutasında destek askerler verildi. Farslarla karşı karşıya geldiler. Şehrek, Rîşehr diye adlandırılan bir beldeden üç fersah, karargâhlarından on iki fersah uzaklıkta muharebede oğluna: "Oğulcuğum, sabah yemeğimizi nerede, burada mı yoksa Rîşehr'de mi yiyelim?" dedi. Oğlu: "Babacığım, bizden vazgeçerlerse sabah yemeğini ne burada ne de Rîşehr'de değil, evde yiyeceğiz. Ancak gördüğüm kadarıyla bizden vazgeçmeyecekler," dedi. İkili konuşmalarını bitirir bitirmez Müslümanlar savaşı başlattılar. İki taraf arasında şiddetli bir muharebe oldu ve Şehrek ile oğlu öldürüldüler ve çok sayıda düşman askeri bertaraf edildi. Şehrek'in öldürülmesi Osman'ın kardeşi Hakem b. Ebi'l-Âs b. Bişr b. Dühmân'ın eliyle oldu.

Ebû Ma'şer'e gelince o şöyle dedi: Birinci Fars ve son İstahr harekâtı 28 yılında gerçekleşti. Son Fars ve Cûr harekâtı ise 29 yılında vuku buldu.

Ahmed b. Sâbit er-Râzî bana İshâk b. Îsâ'dan nakleden bir ravi ve Ebû Ma'şer'den bu hususu nakletti. Abdullah b. Ahmed b. Şebbeveyh el-Mervezî bana babası, Süleyman b. Sâlih, Ubeydullah ve Ubeydullah b. Süleyman'dan şöyle dediğini anlattı:

Osman b. Ebi'l-Âs, Bahreyn'e gönderilmişti. Bunun üzerine kardeşi Hakem b. Ebi'l-Âs'ı iki bin askerle Tevvec üzerine gönderdi. Kisrâ ise Medain'den kaçmış ve Fars bölgesindeki Cûr'a geçmişti.

Ravi dedi: Hakem b. Ebi'l-Âs'ın kölesi bana Hakem b. Ebi'l-Âs'tan şöyle dediğini anlattı:

Şehrek üzerime geldi. –Ubeyd: Kisrâ onu göndermişti.– Askerleriyle üzerime geldi ve bir yokuştan aşağıya doğru seyrediyordu. Zırhlıydılar. İnsanların gözünün kamaşmasından korktum ve bir tellala: "Kimin kefiyesi varsa gözlerine bağlasın, kimin kefiyesi yoksa gözlerini yumsun," diye seslenmesini emrettim. Akabinde, "Hayvanlarınızdan inin," siye seslendim. Şehrek bunu görünce onlar da indiler. Sonra binin diye seslendim ve saflar hâlinde onlara karşı vaziyet aldık. Onlar da bindiler. Sağ kanada Cârûd el-Abdî'yi, sol kanada Ebû Sufra'yı –Ebü'l-Mühelleb– görevlendirdim. Düşman Müslümanlara saldırdı. Ancak Müslümanlar onları hezimete uğrattılar. Artık onların sesini duymuyordum. Cârûd bana: "Ey emîr! Asker kayboldu," dedi. Ona: "Durumu biraz sonra göreceksin," dedim. Akabinde atlarının döndüğünü gördük. Ancak binicileri yoktu. Müslümanlar da onların peşinden onları kovalıyor ve öldürüyorlardı. Başlar önümüze döküldü. Onların büyüklerinden adı Müke'bir olan biri Kisrâ'dan ayrılarak bana katılmıştı ve yanımda duruyordu. Bana büyük bir kelle getirildi. Müke'bir: "Bu, Ezdehâk'ın –Şehrek– başıdır," dedi. Sonra Sâbûr şehrinde kuşatıldılar. Komutan onlarla sulh yaptı. Onların büyükleri Âzerbeyân idi. Hakem, İstahr ehline karşı savaşta Âzerbeyân'dan yardım aldı. Bu sırada da Ömer vefat etti. Bunun üzerine Osman, Hakem'in yerine Ubeydullah b. Ma'mer'i gönderdi. Ubeydullah, Âzerbeyân'ın ihanet edeceğine dair duyumlar aldı. Bunun üzerine ona: "Arkadaşlarım için bir ziyafet hazırlamanı ve bunun için de bir inek kesmeni istiyorum. Önümdeki büyük tabağa da kemikleri koy. Zira kemiklerin kıkırdaklarını ve içlerindeki ilikleri severim," dedi. Adam ziyafeti hazırladı. Ubeydullah ancak baltayla kırılabilen kemikleri alıyor ve eliyle kırıyor ve iliğini çıkarıyordu. Ubey- [177]

dullah çok güçlü bir kişiydi. Âzerbeyân ayağa kalktı ve ayağına sarılarak: "Bu sığınanın makamıdır," dedi. Bunun üzerine Ubeydullah ona aman verdi. Mancınıktan atılan bir taş Ubeydullah'a isabet etti. Bunun üzerine vasiyet etti ve şöyle dedi: "Bu şehri inşallah fethedeceksiniz. Benim yerime bir saat süreyle onları öldürün. Müslümanlar vasiyetini yerine getirdiler ve onlardan birçok kişiyi öldürdüler.

Osman b. Ebi'l-Âs, Hakem'e yetişince Hakem, Şehrek'i hezimete uğratmıştı. Bunun üzerine Ömer'e şöyle yazdı: "Kûfe ile aramızda bir gedik vardır. Düşmanın bu gedikten bize saldırmasından korkuyorum." Kûfe valisi de benimle şu yer arasında bir gedik vardır, diye aynı şeyi yazdı. Her iki mektup aynı anda ona ulaşınca Ebû Mûsâ'yı yedi yüz kişiyle Basra'ya gönderdi.[26]

* * *

[178] **Fesâ ve Dârâbücerd'in Fethi**

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb ve Amr'ın şöyle dediklerini yazdı:

Sâriye b. Züneym, Fesâ ve Dârâbücerd'e gitmek üzere yola çıktı. Düşmanın kampının yanına varınca onlara saldırdı ve onları kuşattı. Düşman takviye istedi ve toplanmaya başladılar. Fars Kürtleri de onlara iltihak ettiler. Bu sebeple Müslümanlar bir badireyle ve büyük bir düşman ordusuyla karşı karşıya kaldılar. O gece Ömer rüyada gündüz cereyan edecek muharebeyi ve sayılarını gördü. Ertesi sabah Müslümanları "Namaz toplayıcıdır," nidasıyla Müslümanları topladı. Günün o saati girince Ömer çıktı. Ömer rüyada bir çölde olduklarını ve burada kalırlarsa düşman tarafından kuşatılacaklarını, arkalarındaki dağa sığınırlarsa sadece bir yönde savaşmak durumunda kalacaklarını görmüştü. Ömer ayağa kalktı ve: "Ey insanlar! Bu iki orduyu rüyada gördüm," dedi ve onların durumlarını anlattı. Derken, Ömer: "Ey Sâriye! Dağa yönel, dağa yönel," diye seslendi. Sonra cemaate yöneldi ve: "Allah'ın askerleri vardır! Onlar cephedeki Müslümanlara bu uyarıyı ya-

26 Anlaşılıyor ki Basra'da bir zafiyet vardı. (çev.)

pabilirler," dedi. Aynı gün ve aynı saatte Sâriye ve ordusu dağa yönelmeye karar verdiler. Sırtlarını dağa verince tek bir istikamette düşmanla savaştılar ve Allah, düşmanlarını hezimete uğrattı. Bunun üzerine durumu Ömer'e yazdılar ve beldeye hâkim olduklarını ve ahaliye çağrılarını yaptıklarını ve onlara sükûnetle muamele ettiklerini bildirdiler.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Ömer Disâr b. Ebî Şebîb, Ebû Osman ve Ebû Amr b. el-Alâ ve Benî Mâzin'den bir raviden naklen şöyle yazdı:

Ömer, Sâriye b. Züneym ed-Düelî'yi Fesâ ve Dârâbücerd üzerine göndermişti. Sâriye onları kuşattı. Bunun üzerine ona karşı seferberlik çağrılarında bulundular ve ona karşı çölde konuşlandılar. Kalabalık bir hâlde etrafını sardılar. Bir cuma günü hutbe okurken Ömer: "Ey Sâriye b. Züneym! Dağa yönel, dağa!" diye seslendi. Cephede bulunan Müslümanlar yakınlarında bulunan dağa yöneldiler. Düşmanla muharebeye bu mevkiden devam eden Müslümanlar düşmanı hezimete uğrattılar. Sâriye ganimetler arasında içinde mücevherat bulunan bir küçük sandığı Ömer'e hediye etmek üzere Müslümanlardan talepte bulundu. Müslümanlar bu talebi kabul ettiler. Komutan Sâriye bu hediyeyi ve fetih müjdesini bir el- [179]
çiyle Ömer'e gönderdi. Elçiler ve heyetler ödüllendiriliyor ve istekleri karşılanıyordu. Sâriye ona: "Tebliğ edeceğin hususlar için ailene bırakacağın mükâfatı talep et," dedi. Adam Basra'ya gelince söylenenleri yaptı. Sonra yola çıktı ve Ömer'in yanına vardı. Ömer insanları yediriyordu. Yanında devesini onunla dürttüğü asası vardı. Asası elinde olduğu hâlde ona yöneldi ve "Otur," dedi. Adam oturdu ve insanlar yemeklerini yedikten sonra Ömer ayrıldı. Elçi de onun peşine takıldı. Ömer onun doymadığını sandı ve evinin kapısının önüne geldiklerinde ona "Gir," dedi. –Ekmekçiye yemek masasını Müslümanların mutfağına götürmesini söyledi.– Evde oturunca ona yemeği getirildi. Yemek; ekmek, zeytinyağı ve ufaltılmamış tuzdu. Yemek konuldu. Ömer: "Ey kadın! Çıkıp da yemek istemez misin?" dedi. Eşi: "Bir erkeğin bulunduğunu hissediyorum," dedi. Ömer: "Evet," dedi. Eşi: "Erkeklere görünmemi isteseydin, bana üzerimdeki bu elbiseden farklı bir kıyafet

alacaktın," dedi. Ömer: "İnsanların Ali'nin kızı ve Ömer'in eşi Ümmü Külsûm diye senden bahsetmelerini istemez misin?" dedi. Eşi: "O benim için çok önemli değil," dedi. Sonra adama: "Yaklaş da yemekye. Kadın hoşnut olsaydı gördüğünden daha güzel olurdu," dedi. İkisi yediler. Yemek faslı bitince adam: "Ey Müminlerin Emîri! Sâriye b. Züneym'in elçisiyim," dedi. Ömer: "Hoş geldin," dedi ve yanına yaklaşmasını söyledi ve ikilinin dizleri neredeyse birbirine dokunacak kadar yakın oturdular. Ömer ona Müslümanların hâlini sordu. Sonra Sâriye b. Züneym'i sordu. Elçi ona anlattı. Sonra ona küçük mücevherat sandığını söyledi. Ömer ona baktı ve ona bağırarak: "Bu asla olmaz, onu götür ve askerler arasında taksim etmeden kıymet bilmek de yoktur," dedi ve adamı huzurundan kovdu. Elçi: "Ey Müminlerin Emîri! Devem yorgundur ve ikramiyeye karşılık borçlandım, bana yetecek kadar harçlık ver," dedi ve ısrar etti. Bunun üzerine Ömer yorgun devesini zekât develerinden biriyle değiştirdi. Ancak elçi, Ömer'in gazabına uğramış ve herhangi bir mükâfattan mahrum bir hâlde geri döndü ve Basra'ya ulaştı. Ömer'in emrini yerine getirdi. Medine ehli ona Sâriye ve zafer hakkında sorular sormuş ve muharebede bir ses işitip işitmediklerini söylemişlerdi. Elçi: "Evet, 'Ey Sâriye, dağa yönel, dağa!' diye bir ses işittiklerini ve helak olmak üzereyken dağa sığındıklarını ve Allah'ın yardımına mazhar olduklarını," söylemişti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Mücâlid ve eş-Şa'bî'den Amr'ın rivayetine benzer bir rivayet nakletti.

* * *

[180] **Kirman'ın Fethi**

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb ve Amr'ın şöyle dediklerini yazdı:

Süheyl b. Adî, Kirman üzerine gitti. Arkasından Abdullah b. Abdillah b. İtbân ona yetişti. Süheyl b. Adî'nin öncü birliğinin başında Nüseyr b. Amr el-İclî vardı. Kirman ehli seferber olmuşlar ve Kufs'tan yardım almışlardı. En yakın topraklarında savaştılar. Allah onları dağıttı. Müslümanlar onların yollarını

tuttular. Nüseyr düşmanın merzübânını öldürdü. Süheyl bugünkü Tarîkü'l-Kurâ tarafından Cîreft'e girdi. Abdullah b. Abdillah ise Şîr Çölü tarafından girdiler. Çok miktarda deve ve davar ganimet ele geçti. Deve ve davarların kıymeti tespit edildi ve hak sahipleri hisselerini aldılar. Zira *el-buht* (Horasan'ın çift hörgüçlü) develeri Arap develerinden daha büyüktür. Ancak Arap devesinden daha fazla kıymet biçmek istemediler. Bu durumu Ömer'e yazdılar. Ömer onlara şöyle yazdı: Arap develeri etine göre değerlendirilmiştir. Öbür deve de onun gibidir. Buht devesinin eti fazlaysa onun kıymetini esas alın.

Medâinî ise Ali b. Mücâhid, Kuhistan kādısı Hanbel b. Ebî Harîde ve Kuhistan Merzübânı'ndan naklen şöyle anlattı:

Kirman'ı Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî, Ömer'in hilafeti döneminde fethetti. Ardından da Kirman'ın Tabeseyn bölgesine geçti. Akabinde de Ömer'e gitti ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Tabeseyn'i fethettim. Onları bana ikta et." Ömer talebini karşılamak istedi. Ancak ona: "Onlar iki büyük nahiyedir," denilince Ömer onları vermedi. Tabeseyn, Horasan'ın iki kapısı konumundadır.

* * *

Sicistan'ın Fethi

Raviler dedi: Âsım b. Amr, Sicistan üzerine gitti. Abdullah b. Umeyr de ona yetişti. Sicistan ehli onları karşıladılar ve onlarla kendilerine en yakın mevkide karşılaştılar. Müslümanlar onları hezimete uğrattılar ve onları kovalayarak Zerenc'de kuşattılar. Diledikleri gibi Sicistan içlerine nüfuz ettiler. Ardından Zerenc ve ele geçirilen yerler için sulh yapmayı teklif ettiler. Onların teklifi kabul edildi. Sulh antlaşmasında geniş ve boş arazinin korunmuş arazi anlamında "himâ" olduğu şartını koşmuşlardı. Bu yüzden Müslümanlar çıktıklarında araziye zarar vermekten çekinir ve ahitlerini ihlal etmekten endişe [181]
ederlerdi. Böylece Sicistan ehli haraç, Müslümanlar da itâ üzerinde karar kılmışlardı. Sicistan, Horasan'dan daha büyüktü ve çıkış kapıları (sınırları) daha uzaktı. Kunduhar, Türkler ve daha birçok kavimle savaşıyorlardı. Sind ile Belh Nehri ara-

sında bulunuyordu. Hâlâ da iki bölgenin en büyüğü, giriş çıkış yerleri (sınırları), nüfusu ve askerleri en fazla olanıdır. Bu, Muâviye dönemine kadar da öyleydi. Ondan sonra Şah, kardeşi Rutbîl'den Âmül adındaki memlekete kaçtı ve o sırada Sicistan Valisi Selm b. Ziyâd'ın emrine girdiler. Selm buna sevindi ve onlarla bir antlaşma yaparak onları o memlekete yerleştirdi. Muâviye'ye yazarak orayı fethettiğini göstermek istedi. Muâviye: "Kardeşimin oğlu üzüldüğüm bu duruma seviniyor. Oysa üzülmesi gerekir," dedi. Yanındakiler: "Ey Müminlerin Emîri! Neden?" dediler. Muâviye: "Zira Âmül, Zerenc ile arası zor ve engebelidir. Kaldı ki bunlar nankör ve hain bir kavimdirler. Yarın ilişkiler sarsılabilir. En azından Âmül'e tamamen hâkim olurlar," dedi. Nitekim İbn Ziyâd zamanında durum bu minval üzere devam etti. Ancak Muâviye'den sonra fitne vuku buldu ve Şah başkaldırdı ve Âmül'e hâkim oldu. Rutbîl, Şah'tan korktu ve bugün bulunduğu yere sığındı. Müslümanlar başka meselelerle meşgul olunca Şah bununla yetinmedi ve Zerenc'e göz dikti ve oraya saldırdı. Şehri muhasara altına aldı. Ancak Basra'dan takviye geldi. Rutbîl ve onunla gelenler söz konusu bölgelere yerleştiler ve bugüne kadar boğaza takılan ve çıkarılamayan bir kemik gibi kaldılar. Oysa Muâviye ölünceye kadar o yerler Müslümanlara boyun eğiyorlardı.

* * *

Mukrân'ın Fethi

Raviler dedi: Hakem b. Amr et-Tağlibî, Mukrân üzerine yürüdü. Mukrân'ın önüne varınca Şihâb b. el-Muhârik b. Şihâb ona yetişti ve ona katıldı. Süheyl b. Adî ve Abdullah b. Abdillah b. İtbân da ona destek verdiler. Müslümanlar Düveyn en-Nehr'e kadar gittiler. Mukrân ehli dağılmış ve bu nehrin kenarında konaklamışlardı. Burada karargâh kurdular. Sind Hükümdarı nehri geçti ve onlarla Müslümanlara karşı konakladı. İki taraf Mukrân'ın bir yerinde ve nehirden birkaç gün mesafede karşılaştılar. Nitekim buraya önden gelenleri ulaşmış ve
[182] burada konaklayarak geriden iltihak edecek olanları beklemişlerdir. Buna rağmen Allah, Râsil'i hezimete uğrattı. Müslü-

manlar onun mallarına el koydular ve ordugâhını ele geçirdiler. Muharebede düşmanın can kaybı oldukça büyüktü. Müslümanlar günlerce düşmanı kovalayarak onları bertaraf ettiler ve nehrin kenarına kadar vardılar. Ardından geri döndüler ve Mukrân'da ikamet ettiler. Hakem, Ömer'e yazarak fütuhatı haber verdi. Humusları da Suhâr el-Abdî ile gönderdi ve ele geçirilen filler hakkında Ömer'in emrini talep etti. Suhâr mektubu ve ganimetleri Ömer'e ulaştırdı. Ömer ona Mukrân hakkında sordu. Nitekim Ömer gelen elçilere geldikleri yer hakkında sorular sorardı. Suhâr şöyle cevap verdi: "Ey Müminlerin Emîri! Mukrân, düzlüğü olmayan dağlık bir mekân, suyu kıt, hurması kötü, düşmanı kahraman, hayrı az, şerri büyüktür. Çok olan orada az, az olan da kayıptır. Onun ötesi ondan da kötüdür," dedi. Ömer ona: "Sen şair misin yoksa haberci misin?"[27] dedi. Suhâr: "Ben haberciyim," dedi. Ömer: "Vallahi bana itaat edildiği sürece oraya askerî harekât yapılmayacak," dedi. Ömer, Hakem b. Amr ve Süheyl'e yazarak: "Tek bir askeriniz Mukrân'ı geçmeyecek ve nehre kadar olan yerlerle yetineceksiniz," dedi ve fillerin İslam yurdunda satılmasını ve parasının hak sahiplerine dağıtılmasını emretti.

Hakem b. Amr bu konuda şu beyitleri dillendirdi:

Öğünmeden söylemek gerekirse dullar Mukrân'dan gelen fey ile doymuşlardır.

Bu bolluk bir açlık ve zahmetten sonra onlara yetişti. Hem de kış mevsiminde dumandan bir eser yokken.

Asker benim yaptıklarımı eleştirmez. Benim kılıcım ve mızrağım da tenkit edilmez.

Dağılmış olan düşmanı geniş ve uzak Sind'e doğru püskürttüm. [183]

Mihrân dilediğimiz gibi bize itaat etmekte ve yularını sıkı bir şekilde elimizde tutmaktayız.

Emîrimin emri olmazsa nehri geçer ve dağılmış namus yoksunun üzerine giderdik.

* * *

27 Nitekim Suhâr'ın ifadeleri oldukça etkili bir seci şeklinde ifade edilmiştir. (çev.)

Ahvaz-Beyrûz

Ahvaz Bölgesindeki Beyrûz Hakkında

Raviler dedi: Süvariler yerleşim merkezlerine yönelince Kürtlerden ve başkalarından büyük bir topluluk Beyrûz'da toplandılar. Ömer, Ebû Mûsâ'ya emir vererek asker yerleşim merkezlerine karşı harekete geçtiğinde arkadan vurulmalarını engellemek için Basra zimmîlerine karşı konuşlanmasını istedi. Ömer, askerlerinin bazısının kuşatılmasından veya bir kısmının ordudan ayrı düşmesinden veya geride kalmasından endişe etti. Nitekim Beyrûz ehlinin seferber olması ve Ebû Mûsâ'nın gecikmesi, endişelerinde haklı olduğunu gösterdi. Ebû Mûsâ, Beyrûz'da konaklamak ve orada toplanan düşmana karşı durmak üzere harekete geçti. Ramazan ayıydı. İki taraf Nehr Tira ile Menâzir arasında karşılaştılar. Farslar ve Kürtlerden oluşan yardım ve destek kuvvetleri Müslümanları tuzağa düşürmek ve açıklarını bulup onları oradan vurmak için seferber oldular. Bu iki yönden biriyle neticeye ulaşmaktan emin bulunuyorlardı. Bunun üzerine Muhâcir b. Ziyâd güzel koku sürmüş ve ölümün üzerine gidercesine harekete geçti ve Ebû Mûsâ'ya: "Oruç tutanlar dönecek olurlarsa onların üzerinde dur ve oruçlarını bozdur," dedi. Onun kardeşi yeminini yerine getirmek için döndü. Bundan gayesi kardeşini yanından başka yere yönlendirmek suretiyle ölümün üzerine gitmesine mâni olmasını engellemekti. İleriye atıldı ve öldürülünceye kadar savaştı. Allah müşriklerin gücünü kırdı. Düşman azlık ve zillet içinde sığınaklara çekildiler. Kardeşi Rebî' geldi ve: "Ey yakışıklı, ey dünyaya düşkün kişi!" dedi ve ona çok üzüldü. Ebû Mûsâ kardeşine olan üzüntüsünü görünce ona acıdı ve onu bir grup Müslümanın başında orada bıraktı ve İsbahan'a gitmek üzere yola çıktı. Ebû Mûsâ, Kûfe ehlinin İsbahan bölgesinde Ceyy'i kuşattıklarını gördü.
[184] Ardından da askerleri muzaffer olduktan sonra Basra'ya döndü. Allah Rebî' b. Ziyâd'a da Nehr Tira'da Beyrûz'un fethini müyesser kıldı. Ebû Mûsâ, ellerindeki esirleri aldı ve içlerinden fidye verebilecek olanları ayırdı. Zira fidye Müslümanlar

için onların şahsından ve kıymetlerinden daha yararlıydı.[28] Ardından heyet oluşturarak humusları Medine'ye yolladı. Heyeti oluştururken Anze kabilesinden bir adam ayağa kalktı ve kendisini heyete almasını istedi. Ancak Ebû Mûsâ talebini geri çevirdi. Bunun üzerine adam yola çıktı ve Ömer'e giderek Ebû Mûsâ'yı şikâyet etti. Ömer, Ebû Mûsâ'yı Medine'ye çağırdı. Ebû Mûsâ gelince Ömer ikisini bir araya getirdi. Ömer hizmetçisinin şikâyeti hariç –bu konuda onu hatalı buldu– Ebû Mûsâ'yı haklı gördü ve onu görev yerine geri gönderdi. Ancak şikâyetçiyi günah işlemekle suçladı. Adam bir daha böyle bir şey yapmayacağını söyledi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Mühelleb ve Amr'ın şöyle dediklerini yazdı:

Ebû Mûsâ ordunun yerleşim merkezlerine girmesi ve Rebî' b. Ziyâd'ın Beyrûz ehlini hezimete uğratmasından sonra İsbahan'dan geri döndü; esir ve ganimetleri toplayarak dihkânların oğullarında altmış kişiyi ayırdı. Akabinde de fetih haberini iletmek üzere Ömer'e bir elçi gönderdi. Ayrıca humusları götürmek üzere bir heyet oluşturdu. Derken Anze kabilesinden bir adam geldi ve ona: "Beni heyete al," dedi. Ebû Mûsâ: "Senden daha çok hak edenleri yazdık," dedi. Adam kızarak ve zillet içinde çıktı. Ebû Mûsâ, Ömer'e: "Anze kabilesinden Dabbe b. Mihsan adında bir şahıs şöyle yaptı," diye adamın yaptıklarını yazdı. Mektup, heyet ve fetih haberi Ömer'e ulaşınca Anzeli adam da ulaştı. Ömer'e selam verdi. Ömer: "Kimsin?" dedi. Adam kendini tanıtınca Ömer: "Sana merhaba ve ehlen demeyeceğim," dedi. Adam: "*Merhaben* (ferahlık genişlik) Allah'tandır. *Ehlenen* (akrabalık, yakınlık) ise zaten söz konusu değildir," dedi ve üç gün Ömer'e gelerek Ömer ona, o da Ömer'e aynı şeyleri söyledi. Dördüncü gün yine Ömer'in huzuruna çıktı. Ömer ona: "Neden emîrine kızdın?" diye sordu. Adam: "Dihkânların oğullarında altmış kişiyi kendine ayırdı. Onun Akîle adında bir cariyesi var. Sabah bir çanak ve akşam da bir çanak dolusu yemek yediriliyor. Bizden hiçbir

28 Ebû Mûsâ onlara esir ve köle olarak muamele etmeyi tercih etmemiş ve fidye karşılığında onları serbest bırakmayı tercih etmiştir. (çev.)

adamın böyle bir imkânı yoktur. İki kafîz[29] erzak hakkı vardır. İki mührü vardır. Ziyâd b. Ebî Süfyân'a idari yetki vermiştir. –Nitekim Ziyâd, Basra'nın idari işlerinden sorumluydu.– Hutaye'ye de bin dirhem ikramiye vermiştir," dedi. Ömer bütün söylediklerini not aldı.

[185] Akabinde de Ebû Mûsâ'ya haber göndererek Medine'ye gelmesini istedi. Ebû Mûsâ gelince de Ömer onu birkaç gün gözaltında tuttu. Sonra onu ve Dabbe b. Mihsan'ı huzuruna davet etti. Ömer aldığı notları Ebû Mûsâ'ya verdi ve "Bunları oku," dedi. Ebû Mûsâ: "Kendine altmış köle ayırdı," cümlesini okudu. Şöyle dedi: "Onlar hakkında bilgilendirildim. Fidye verecek durumdaydılar. Onlarda fidye aldım ve fidyeleri Müslümanlara taksim ettim." Dabbe: "Vallahi yalan söylemedi. Ben de yalan söylemedim," dedi. "Onun iki kafîz erzak hakkı vardır," sözüne, Ebû Mûsâ: "Bir kafîz ile ailemin erzak ihtiyacını karşılıyorum. Bir kafîz de Müslümanların eli altındadır, ondan nasipleniyorlar," dedi. Dabbe: "Vallahi ne o ne de ben yalan söylemedik," dedi. Akîle'nin adını zikredince Ebû Mûsâ sustu ve bir açıklamada bulunmadı. Bu Dabbe'nin doğru söylediği anlamına geliyordu. Ebû Mûsâ: "Ziyâd insanların idare işlerini icra ediyor. Bu adam bu konuyu bilmemektedir. Ben onda bir asalet ve basiret gördüğüm için ona (bazı) görevlerimi verdim," dedi. "Hutaye'ye bin dirhem ikramiye verdi," ifadesine ise "Bana sövmemesi için ona malımdan vererek ağzını kapattım," diye cevap verdi. Ömer: "Yaptıklarını yapmışsın," dedi ve onu görevine iade etti ve ona: "Gidince bana Ziyâd ve Akîle'yi gönder," dedi. Ebû Mûsâ onları gönderdi. Akîle, Ziyâd'dan önce geldi. Ziyâd da geldi ve kapıda durdu. Ömer çıktığında Ziyâd kapıda bekliyordu. Üzerinde beyaz ketenden bir elbise vardı. Ömer ona: "Bu beyaz elbise nedir?" dedi. Ziyâd ona bilgi verdi. Ömer: "Kaça aldın?" dedi. Ziyâd küçük bir rakam söyledi. Ömer: "Doğru söyledin," dedi ve ona: "Maaşın ne kadar?" dedi. "İki bin," dedi. Ömer: "İlk maaşını ne yaptın?" dedi. Ziyâd: "Annemi satın alarak hürriyetine kavuşturdum. İkinci maaşla da eşimin oğlu Ubeyd'i satın aldım ve

29 Bir çeşit ölçek olup takriben yirmi altı kiloya tekabül eder. (çev.)

hürriyetine kavuşturdum," dedi. Ömer: "İsabetli bir iş yaptın," dedi ve ona farz ve sünnetlerle Kur'an hakkında sordu. Onu fıkıh konusunda vukûf sahibi gördü. Bu sebeple onu görevine geri gönderdi. Ayrıca Basra'daki komutanlara onun görüşlerine itibar etmelerini emretti. Akîle'yi ise Medine'de alıkoydu. Ömer şöyle dedi: "Dabbe el-Anzî hakkı isabet ettiği hâlde ona kızdı ve dünya menfaatinden mahrum kaldığı için de onunla ayrılığa düştü. Onun hakkında hem doğru hem de yalan söyledi. Onun yalanı onun doğruluğunu bozdu. Yalandan sakının zira yalan ateşe götürür. Öte yandan Hutaye, Beyrûz gazasında Ebû Mûsâ ile karşılaşmış ve Ebû Mûsâ ona ikramiye vermişti. Nitekim Ebû Mûsâ onları kuşatmış ve onlarla savaşarak onları geri püskürtmüştü. Ardından da ayrıldı ve vekil olarak Rebî'i başlarında vekil olarak bıraktı. Fetihten sonra da döndü [186] ve ganimetleri taksim etti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Amr, Hasan ve Ahnef b. Kays'ın kardeşinin oğlu Esîd b. Müteşemmis'in şöyle dediğini yazdı:

İsbahan Savaşında beldelerin fethinde Ebû Mûsâ'nın maiyetinde bulunuyordum. İsbahan'ın başında Abdullah b. Verkâ er-Riyâhî ve Abdullah b. Verkâ el-Esedî bulunuyorlardı. Akabinde Ebû Mûsâ, Kûfe'ye çekildi ve Kûfe valiliğine Ömer b. Sürâka el-Mahzûmî getirildi.

Arkasından Ebû Mûsâ, Basra'ya geri gönderildi. Ebû Mûsâ, Basra'da görevliyken (namaz kıldırırken) Ömer vefat etti. Basra'nın yönetim işleri farklı kişilerin elinde bulunuyordu. Ömer bazen Ebû Mûsâ'ya talimat vererek bazı askerî harekâta katılmasını ve kimi ordulara destek vermesini istiyordu.

* * *

Kürtler

Seleme b. Kays el-Eşcaî ve Kürtler

Abdullah b. Kesîr el-Abdî bana Ca'fer b. Avn, Ebû Cenâb, Ebü'l-Muhaccel er-Redînî, Mahled el-Bekrî, Alkame b. Mersed ve Süleyman b. Büreyde'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Müminlerin Emîri Ömer bir orduyu sefere çıkarırsa başına ilim ve fıkıh ehlinden bir kişiyi getirirdi. Bir keresinde yine bir

askerî birlik kurdu ve başına Seleme b. Kays el-Eşcaî'yi getirdi ve ona şöyle dedi: "Allah'ın adıyla sefere çık. Allah yolunda Allah'ı inkâr edenlerle savaş. Düşmanınız olan müşriklerle karşılaştığınızda onları üç şeye davet edin. Önce onları İslam'a davet edin. Müslüman olurlarsa, evlerinde ikamet etmeyi tercih ederlerse onların mallarına zekât düşer ve feyde hakları yoktur. Sizinle birlikte seferlere katılırlarsa sizinle aynı haklara sahip ve aynı mükellefiyetlerle mükellef olurlar. Müslüman olmayı reddederlerse onları haraç vermeye davet edin. Haraç vermeyi kabul ederlerse onların düşmanlarıyla siz savaşacaksınız ve onları sadece haraçtan sorumlu tutacaksınız. Onlara
[187] takatlerinin üstünde haraç yüklemeyin. Bunu da reddederlerse onlarla savaşın. Allah sizi onlara galip getirecektir. Eğer sığınaklara çekilirlerse Allah'ın ve Resulü'nün hükmü üzerine kalelerinden ineceklerini söylerlerse bunu kabul etmeyin. Zira özel olarak onlar hakkında Allah'ın ve Resulü'nün hükmünü bilemezsiniz. Allah'ın ve Resulü'nün zimmeti üzerine ineceklerini söylerlerse onlara o taahhüdü vermeyin. Siz onlara kendi zimmet taahhüdünüzü verin. Sizinle savaşırlarsa aşırı gitmeyin, ihanet etmeyin ve ölülerin cesetlerine zarar vermeyin ve çocuk öldürmeyin." Seleme dedi: Yola çıktık. Nihayet düşmanımızla karşı karşıya geldik.[30] Müminlerin Emîrinin talimatı doğrultusunda onlara tekliflerimizi sunduk. Onlar Müslüman olmayı reddettiler. Onları haraç vermeye davet ettik. Onu da reddettiler. Bunun üzerine onlarla savaştık ve Allah bizi onlara galip getirdi. Savaşçılarını öldürdük, kadın ve çocukları esir aldık. Eşyalarını da ganimet olarak ele geçirdik. Derken Seleme b. Kays ziynet eşyasına rast geldi. Bu eşya size yetişmez. Hoş görüyorsanız bunu Müminlerin Emîri'ne gönderelim. Onun hırkaya ve azığa ihtiyacı vardır. "Olur, hoşnuduz," dediler. Ravi dedi: Bunun üzerine Seleme o eşyayı küçük bir sandığa koydu ve kavminden bir adamla gönderdi. Adama: "Bunu götür. Basra'ya vardığında Müminleri Emîri'nin sana vereceği ikramiyelerin karşılığıyla iki binek hayvanı al ve onları kendin ve kölen için azık yükle ve Müminlerin Emîri'ne git," dedi.

30 İbn Habiş nüshasında "Kürtlerden" tabiri geçmektedir.

Adam dedi: Müminlerin Emîri'nin yanına vardım. İnsanlara yemek ikram ediyordu. Çoban gibi asasına dayanarak sofranın başında gidip geliyor ve: "Ey Yerfe! Şu tabağa et, bu tabağa et suyu, şuraya ekmek ver," diyordu. Yanına varınca bana: "Otur," dedi. Bunun üzerine son tarafta oturdum. Yemek biraz basitti ve yanımdaki yiyecek ondan iyiydi. İnsanlar tabaklardaki yemekleri bitirince Ömer: "Ey Yerfe! Tabaklarını al ve git," dedi. Ömer'in arkasından gittim. Bir odaya girdi. Ben de izin istedim. Bana izin verdi. Selam vererek girdim. Kıldan dokunmuş bir kilim üzerinde oturuyor ve içi lif doldurulmuş deriden iki yastığa yaslanıyordu. Yastıklardan birini bana verdi. Üzerine oturdum. Karşıda bir sofa ve içinde perdesi olan bir oda vardı. Ömer: "Ey Ümmü Külsûm! Öğle yemeğimizi getir," dedi. Ona ekmek zeytinyağı ve ufaltılmamış tuz verdi. Ömer ona: "Çıkıp da gelmez misin, bizimle yemek yesen," dedi. Eşi: "Yanında bir [188] erkek olduğunu sanıyorum," dedi. Ömer: "Doğrudur. Sanırım bizim buradan değildir," dedi. Eşi: "Erkeklere görünmemi isteseydin beni İbn Ca'fer'in, Zübeyr'in ve Talha'nın zevcelerini giydirdikleri gibi giydirirdin," dedi. Ömer: "Senin için Ali b. Ebî Tâlib'in kızı ve Müminlerin Emîri Ömer'in eşi demeleri yetmez mi?" dedi. Sonra bana: "Ye, kadın hoşnut olsaydı daha güzel bir yemek ikram ederdi," dedi. Biraz yedim. Aslında yanımdaki yemek daha iyiydi. Ömer yedi. Çok güzel yiyordu. Eline ve ağzına bulaştırmadı. Akabinde "Bize bir şey içirin," dedi. Bize büyük bir bardakta arpa unundan (tatlı yemiş karışımıyla) yapılmış içecek getirdiler. Yanımdaki içecek daha iyi olduğu için az içtim. Sonra Ömer bardağı aldı ve alnına değecek kadar içindekini içti ve: "Bize yedire ve doyuran, içiren ve susuzluğumuzu gideren Allah'a hamdolsun," dedi. Elçi: Müminlerin Emîri yedi ve doydu. Sonra da içeceğini içti. "Şimdi benim işimin sırası geldi," dedim. Ömer: "Senin işin nedir?" dedi. "Ben Seleme b. Kays'ın elçisiyim," dedim. Ömer: "Seleme b. Kays ve elçisine merhaba diyorum. Bana Muhacirler hakkında konuş. Nasıldırlar?" Elçi: "Ey Müminlerin Emîri! Onlar istediğin gibidirler. Afiyetteler ve düşmanlarına karşı muzaffer oldular," dedim. Ömer: "Fiyatlar nasıl?" dedi. "Çok ucuz,"

dedim. Ömer: "Onlarda etin fiyatları nasıldır? Zira et Arapların temel yiyeceğidir ve onsuz yaşayamazlar," dedi. "İneğin fiyatı şöyle, koyunun fiyatı böyle," dedim. Ey Müminlerin Emîri! Düşmanımız üzerine gittik. Bize emrettiğin gibi onları İslam'a davet ettik. Ancak reddettiler. Onları haraç vermeye davet ettik onu da reddettiler. Bunun üzerine onlarla savaştık ve Allah bizi onlara galip getirdi. Savaşçılarını öldürdük ve diğerlerini esir aldık. Sonra ganimeti topladık. Seleme ganimetin içinde ziynet eşyası buldu. İnsanlara bu size yetişmez. Gönlünüz razı olursa bunu Müminlerin Emîri'ne göndermek istiyorum, dedi. Müslümanlar: Olur dediler, diye anlattım ve sepeti çıkardım. Ömer içindeki kırmızı sarı ve yeşil renklerdeki kıymetli taşlara bakınca yerinden fırladı ve ellerini böğrüne dayayarak: "Buna razı olursam Allah Ömer'i doyurmasın," diye bağırdı. Kadınlar ona suikast yapmak istediğimi sandılar ve perdenin yanına geldiler. Ömer bana: "Getirdiğin bu şeyi kapat,
[189] sen de ey Yerfe, ellerinle boğazını sık!" dedi. Elçi: Ben sepeti toplarken Yerfe boğazıma yapışmıştı. "Ey Müminlerin Emîri! Bineksiz kaldım bana binek ver," dedim. Ömer: "Ey Yerfe! Ona zekât develerinden iki tane ver," dedikten sonra da bana: "(İşin bittikten sonra) senden daha fakir olanı bulursan develeri ona ver," diye tembih etti. Ben de "Olur, ey Müminlerin Emîri!" diye söyledim. Arkasından dedi ki: "Kış mevsimi gelip de Müslümanlar yurtlarına dağılmadan bu eşya onlara taksim edilmezse sana ve komutanına neler yapacağımı ben bilirim!"

Elçi: Yola çıktım ve nihayet Seleme'nin yanına vardım. Ona: "Bana verdiğin görevi Allah bana hayırlı kılmadı. Bu eşyayı hemen insanlara dağıt yoksa ikimizin başına büyük bir gaile gelebilir." Bunun üzerine Seleme eşyayı taksim etti. Her bir taş beşle altı dirhem arasında satılıyordu. Hâlbuki kıymeti yirmi bin dirhemden fazlaydı.

Serî ise bana Şuayb, Seyf, Ebû Cenâb ve Süleyman b. Büreyde'den naklen şöyle yazdı:

Seleme b. Kays el-Eşcaî'nin elçisiyle karşılaştım. Bana şöyle: "Ömer b. el-Hattâb Araplardan bir ordu teşekkül ederse," diye anlatmaya başladı ve Abdullah b. Kesîr b. Ca'fer b. Avn'ın

rivayetine benzer bir rivayet nakletti. Ancak rivayetinde: "Onlara kendi zimmet ahdinizi verin, dedi. Sonra Kürt düşmanlarımızla karşılaştık ve onları İslam'a davet ettik," ifadelerine yer verdi.

Yine şöyle dedi: Mallarını topladık. Seleme bunlar arasında iki mücevherat kutusu buldu ve onları bir sepete koydu.

Yine şöyle dedi: "O, Ali b. Ebî Tâlib'in kızı ve Ömer b. el-Hattâb'ın zevcesi Ümmü Külsûm'dur, demeleri sana yetmez mi?" dedi. Ümmü Külsûm: "O bana fazla bir faydası yok," dedi. Sonra Ömer: "Ye," dedi.

Yine şöyle dedi: Arpa unu (ile tatlı yemiş karışımı) büyük bir bardak içecek getirdiler. Sallandığında içindeki fışkırır, hareket ettirilmesi dururdu. Ondan az içtim. Zira yanımdaki içecek ondan iyiydi. Ömer bardağı aldı ve alnına dayayana kadar içti. Bana sen az yiyen ve az içen birisin, dedi.

Yine şöyle dedi: "Seleme'nin elçisiyim," dedim. Ömer: "Seleme'ye ve elçisine merhaba diyorum, sanki onun sulbünden çıkmışsın! Bana Muhacirler hakkında konuş," dedi.

Yine şöyle dedi: Ömer sonra "Buna razı olursam Allah kar- [190]
nımı doyurmasın!" dedi. Kadınlar onu öldürdüğümü sanarak perdeyi kaldırdılar. Ömer: "Ey Yerfe! Onun boğazını sık," dedi. Bunun üzerine boğazımı sıktı. Ben çığlık attım. Ömer: "Süratle git. Geç kalmandan endişe ederim. Ondan başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki bunu taksim etmeden insanlar kışın yurtlarına giderlerse," diye ve Abdullah b. Kesîr'in rivayetine benzer bir rivayeti nakletti.

Rebî' b. Süleyman bize Esed b. Mûsâ, Şihâb b. Hirâş el-Havşebî, Haccâc b. Dînâr, Mansûr b. el-Mu'temir, Şakîk b. Seleme el-Esedî ve Ömer b. el-Hattâb ile Seleme b. Kays arasında elçilik yapan zattan şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. el-Hattâb insanları Seleme b. Kays el-Eşcaî'nin emrine vererek Hîre'ye gönderdi. Onlara Allah'ın adıyla yola çıkın, dedi. Sonra Abdullah b. Kesîr'in Ca'fer'den naklettiği rivayete benzer bir nakilde bulundu.

Ebû Ca'fer dedi: Bu yıl içinde Ömer, Resulullah'ın (sav.) zevcelerini hacca götürdü. Bu, Ömer'in insanlara öncülük etti-

ği son hac ziyaretiydi. Bu rivayeti bana İbn Sa'd ve Vâkıdî'den naklen el-Hâris rivayet etti.

* * *

Ömer'in Vefatı

Ömer (ra.) bu yılda vefat etmiştir.

Öldürülmesi hakkındaki rivayetler:

Seleme b. Cünâde bana Süleyman b. Abdülazîz b. Ebî Sâbit b. Abdülazîz b. Ömer b. Abdurrahman b. Avf, babası, Abdullah b. Ca'fer, babası, Misver b. Mahreme'den –annesi Âtike bint Avf idi– naklen şöyle anlattı:

Bir gün Ömer çarşıya çıkmıştı. Mugîre b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lüe ile karşılaştı. Adam Hristiyan'dı. Ebû Lü'lüe ona: "Ey Müminlerin Emîri! Mugîre b. Şu'be'ye karşı bana yardım
[191] et. Zira bana konulan haraç ağırdır," dedi. Ömer: "Haracın ne kadardır?" dedi. Ebû Lü'lüe: "Günlük iki dirhemdir," dedi. Ömer: "Ne iş yaparsın?" diye sordu. Ebû Lü'lüe: "Marangoz, nakkaş ve demirciyim," dedi. Ömer: "Yaptığın işlere göre senin haracın çok değildir. Duyduğuma göre: 'İstesem rüzgârla çalışan bir değirmen yapabilirim,' diyormuşsun," dedi. Ebû Lü'lüe: "Evet, doğrudur," dedi. Ömer: "O zaman bana böyle bir değirmen yap," dedi. Adam: "Sağ kalırsam senin için öyle bir değirmen yapacağım ki doğudan batıya kadar insanlar ondan bahsedecekler," dedi. Sonra ayrılıp gitti. Ömer (ra.): "O köle beni tehdit etti," dedi ve evine gitti. Ertesi sabah Ka'bü'l-Ahbâr ona gitti ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Vasiyetini yap. Zira üç gün içinde öleceksin." Ömer: "Nereden biliyorsun?" diye sordu. Ka'bü'l-Ahbâr: "Onu Allah'ın kitabı Tevrat'ta buldum," dedi. Ömer: "Allah! Tevrat'ta Ömer b. el-Hattâb olarak mı gördün?" dedi. Ka'b: "Hayır, senin vasıflarını, meziyetlerini ve ecelinin geldiğini görüyorum," dedi. Oysa Ömer'in herhangi bir rahatsızlığı yoktu. Ertesi sabah Ka'b geldi ve ona: "Bir gün geçti ve iki gün kaldı," dedi. Ertesi sabah yine geldi ve ona: "İki gün geçti bir gün bir gece kaldı. Üçüncü gecenin sabahına kadar ömrün var," dedi. Ömer sabah olunca namaz için evden çıktı. Ömer bir kişiye safları düzene sokması için görev vermişti. Adam safları düzene soktuktan sonra Ömer

girer ve namaz için tekbir getirirdi. Ravi dedi: Ebû Lü'lüe insanlar arasına girdi. Elinde iki ucu olan ve kabzası ortasında bulunan bir hançer vardı. Ömer'i altı yerinden vurdu. Birisi göbeğinin altına isabet etti. Nitekim Ömer'i öldüren darbe oydu. Ayrıca arkasında duran Küleyb b. Ebî Bükeyr de onunla öldürüldü. Ömer silahın etkisini ve yakıcılığını hissedince düştü ve "İnsanlar arasında Abdurrahman b. Avf var mı?" diye sordu. İnsanlar: "Evet, ey Müminlerin Emîri! İşte burada," dediler. Ömer: "Öne geç ve namazı kıldır," dedi. Bunun üzerine Abdurrahman namazı kıldırdı. Ömer yerde uzanıyordu. Sonra taşınarak evine götürüldü. Ömer, Abdurrahman b. Avf'ı çağırdı. Ona: "Sana vasiyet etmek istiyorum," dedi. Abdurrahman: "Evet, ey Müminlerin Emîri! Bana tavsiyede bulunsan tavsiyeni kabul ederim. Bana ne tavsiye edeceksin? Allah hakkı için bana tavsiyede mi bulunacaksın?" dedi. Ömer: "Hayır," dedi. [192] Abdurrahman: "Vallahi o işe asla girmeyeceğim," dedi. Ömer: "O zaman beni dinle. Resulullah (sav.) vefat edince kendilerinden hoşnut olduğu gruba vasiyette bulunmak istiyorum. Bana Ali, Osman, Zübeyr ve Sa'd'ı çağır," dedi. (Grup gelince Ömer) onlara şöyle dedi: "Talha kardeşinizi de üç güne kadar bekleyin. Gelmediği takdirde emîrlik işiniz hakkında kararınızı verin. Ey Ali! Allah hakkı için insanların idaresi işinden sana bir görev tevdi edilse Benî Hâşim'i insanların omuzlarına musallat etme! Ey Osman! Allah için sana diyorum! İnsanların idaresi sana tevdi edilse Benî Ebî Muayt'ı insanların omuzlarına musallat etme! Ey Sa'd! İnsanların idaresinden sana bir görev tevdi edilse akrabalarını insanların omuzlarına musallat etme! Kalkın, birbirinizle danışın ve kararınızı verin. Suheyb de insanlara namaz kıldırsın."

Akabinde Ömer, Ebû Talha el-Ensârî'yi çağırdı ve şöyle dedi: "Kapılarında bekle ve kimsenin onların yanına girmesine izin verme. Benden sonraki halifeye vasiyetimdir: Muhacirlerden önce Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan Ensara iyi davransın. İyi olanlarına iyilikle muamele etsin, hata edenlerini affetsin. Yine benden sonraki halifeye vasiyetimdir: Araplara iyi davransın. Zira onlar

İslam'ın temel unsurudur. Onların zekâtları alınsın ve fakirlerine verilsin. Yine benden sonraki halifeye vasiyetimdir. Resulullah'ın (sav.) zimmetinde olan zimmîlere iyi davransın ve onlara verilen ahitleri gözetsin. Allah'ım tebliğ ettim. Benden sonraki halifeye temiz ve rahat bir ortam bıraktım. Ey Abdullah! Çık da bak, beni kim öldürmek istedi?" Abdullah: "Ey Müminlerin Emîri! Mugîre b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lüe seni öldürmek istedi," dedi. Ömer: "Allah'a hamdolsun ki ölümüm bir kere olsun Allah'a secde etmemiş birinin eliyle gerçekleşti. Ey Abdullah b. Ömer! Âişe'ye git ve ona ricada bulun. Resulullah (sav.) ile Ebû Bekir'in yanında defnedilmeme izin versin. Ey Abdullah! Şûrâ Heyeti ihtilafa düşse çoğunluğun yanında ol. Üçe üç olurlarsa Abdurrahman b. Avf'ın bulunduğu gruba tâbi ol. Ey Abdullah! İnsanların girmesine izin ver. Ravi dedi: Bunun üzerine Muhacir ve Ensar selam vermek üzere yanına girmeye başladılar. Onlara: "Sizin bilginiz ve telkininiz ile mi oldu?" diyor, onlar da: "Allah'a sığınırız," diye cevap veriyorlardı. Derken Ka'b da girdi. Ömer onu görünce şu beyitleri dillendirdi:

Ka'b bana üç gün süre vermişti. Şüphesiz Ka'b'ın dediği oldu.

[193] *Artık ölümden çekinmiyorum Zira benim için ölüm vuku bulmuştur. Ancak günah endişesi peş peşe kendini hissettirmektedir.*

Ravi dedi: Ömer'e: "Ey Müminlerin Emîri! Tabibi çağırsak," dediler. Bunun üzerine Benî Hâris b. Ka'b'dan bir tabip çağrıldı. Ona nebiz içirildi. Nebiz (karnındaki yaralı yerden) kanla karışık çıktı. Adam: "Süt içirin," dedi. Süt aynen süt olarak çıktı. Ona: "Ey Müminlerin Emîri! Vasiyetini yap," dediler. "Vasiyetim tamam," dedi.

Ravi dedi: Ömer çarşamba günü zilhiccenin bitimine üç gün kala 23 yılında vefat etti. Cenazesi çarşamba sabahı kaldırıldı ve Âişe'nin evinde Peygamber (sav.) ve Ebû Bekir'in yanında defnedildi. Suheyb öne geçerek namazını kıldırdı. Suheyb öne geçmeden Resulullah'ın (sav.) ashabından Osman ve Ali öne geçtiler ve biri cenazenin başı tarafında diğeri de ayakları tarafında durdular. Abdurrahman b. Avf: "Lâ ilahe illallah! Emîrliğe ne kadar hırslısınız! Müminlerin Emîri'nin

Suheyb insanlara namaz kıldırsın, dediğini bilmiyor musunuz?" dedi. Bunun üzerine Suheyb öne geçerek namazı kıldırdı. Ravi dedi: Cenazeyi kabrine beş kişi indirdi.[31]

* * *

Ebû Ca'fer dedi: Bir rivayete göre Ömer'in vefatı muharremin başında24 tarihinde gerçekleşti.

Bu konudaki rivayet şöyledir:

Hâris bana Muhammed b. Sa'd, Muhammed b. Ömer, Ebû Bekir b. İsmâil b. Muhammed b. Sa'd ve babası İbn Ömer'den naklen şöyle dediğini rivayet etti:

Ömer (ra.) zilhiccenin bitimine dört gün kala 23 yılında hançerle yaralandı. Pazar sabahı Muharrem'in birinci gününde de defnedildi. Böylece o Ebû Bekir'in vefatını müteakip on yıl beş ay yirmi bir gün işbaşında kalmıştır. Yani hicretten 22 yıl dokuz ay yirmi üç gün sonra vefat etti. Osman b. Affân'a da Muharrem ayının üçünde Pazartesi günü biat edildi.

Ravi dedi: Bu konuyu Osman b. el-Ahnes'e açtım. Bana şöyle dedi: Seni vehme kapılmış olarak görüyorum. Ömer zilhiccenin bitimine dört gün kala vefat etti. Osman b. Affân'a da zilhiccenin bitimine bir gün kala biat edilmiştir. Osman, 24 yılının Muharrem ayına halife olarak girmiştir. [194]

Ahmed b. Sâbit er-Râzî bana bir muhaddis, İshâk b. Îsâ'dan naklen Ebû Ma'şer'in şöyle dediğini anlattı:

Ömer çarşamba günü zilhiccenin bitimine dört gün kala hicretten tam yirmi üç yıl sonra suikastla öldürüldü. O, on yıl altı ay dört gün işbaşında kalmıştır. Ardından da Osman b. Affân'a biat edilmiştir.

Ebû Ca'fer dedi: Medâinî ise bana rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Ömer bana Şerîk, el-A'meş –veya Câbir el-Cu'fî–, Avf b. Mâlik el-Eşcaî, Âmir b. Ebî Muhammed, kavminden bazı üstatlar ve Osman b. Abdurrahman ve Şihâb ez-Zührî'nin iki oğlundan naklen şöyle dediklerini rivayet etti:

Ömer, zilhiccenin bitimine yedi gün kala çarşamba günü hançerle yaralandı. Başka bazı ravilere göre de zilhiccenin bitimine altı gün kala yaralanmıştır.

31 Bunlar Şûrâ Heyetine seçilen Ali, Osman, Abdurrahman b. Avf, Sa'd ve Zübeyr'dir. (çev.)

Seyf'e gelince: Serî bana Şuayb, Seyf, Huleyd b. Zefere ve Mücâlid'den şöyle dediğini yazdı:

Osman, 24 yılı Muharrem'in üçüncü gününde halife seçilmiştir. O gün ikindi namazını kendisi kıldırdı. Ayrıca atiyyeleri artırdı ve vilayetlere heyetler gönderdi ve ona itaat edildi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Amr'dan naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini yazdı:

Şûrâ Heyeti Muharrem'in üçüncü gününde ikindi vakti Osman'ın halife olması hususunda karar aldı. Suheyb'in müezzini ezanı okumuştu. Ezan ile kamet arasında bulunuyorlardı. Osman çıktı ve namazı kıldırdı. İnsanların atiyyelerini yüz dirhem artırdı ve vilayetlere heyetler gönderdi. İnsanlara ikramda bulundu. Bu işleri ilk olarak kendisi yaptı.

Hişâm b. Muhammed'den naklen bana şöyle dediği anlatıldı: Ömer zilhiccenin bitimine üç gün kala 23 yılında öldürüldü. Onun hilafeti on yıl altı ay dört gün sürmüştür.

* * *

[195] **Ömer'in Nesebi**

İbn Humeyd bize Seleme ve Muhammed b. İshâk'tan; Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer ve Hişâm b. Muhammed'den; Ömer bana Ali b. Muhammed'den şöyle naklettiler:

Ömer'in nesebi şöyledir: Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl, b. Abduluzzâ b. Riyâlı b. Abdullah b. Kurt b. Rezâh b. Adî b. Ka'b b. Lüey. Künyesi Ebû Hafs'tır. Annesi: Hanteme bint Hâşim b. el-Mugîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm'dur.

* * *

Ömer'e el-Fârûk Adının Verilmesi

Ebû Ca'fer dedi: Ömer'e el-Fârûk da deniliyordu. Selef bu lakabın kim tarafından ona verildiği hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bu lakabı kendisine Resulullah (sav.) vermiştir, demiştir.

Bu konudaki rivayetler:

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Ebû Hazre Ya'kûb b. Mücâhid, Muhammed b. İbrâhim ve Ebû Amr Zekvân'dan naklen şöyle dediğini rivayet etti:

Âişe'ye: "Ömer'e el-Fârûk adını kim verdi?" diye sordum. O: "Peygamber (sav.) ona bu adı vermiştir," dedi.

* * *

Bazıları da bu ismi ona Kitap ehli vermiştir demişlerdir:

Bu konudaki rivayet şöyledir:

Hâris bana İbn Sa'd, Ya'kûb b. İbrâhim b. Sa'd, babası, Sâlih b. Keysân ve İbn Şihâb'dan şöyle dediğini anlattı:

Bize anlatıldığına göre Ömer'e ilk olarak el-Fârûk adını verenler Kitap ehlidir. Müslümanlar bu ismi onlardan esinlenerek kullanıyorlardı. Resulullah'ın (sav.) bu ismi kullandığına dair bize herhangi bir bilgi intikal etmiş değildir. [196]

* * *

Ömer'in Vasıfları

Hennâd b. es-Serî bize Vekî', Süfyân, Âsım b. Ebi'n-Necûd ve Zir b. Hubeyş'ten şöyle dediğini anlattı:

Ömer bir bayram gününde –veya Zeyneb'in cenaze merasiminde– çıktı. Esmer tenli, uzun boylu, kel kafalı ve solaktı. Yürürken sanki bir binek hayvanı üzerindeymiş gibi duruyordu.

Hennâd bize Şerîk, Âsım ve Zirr'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer'in Bayram'a yürüyerek ve yalın ayak geldiğini gördüm. Solaktı ve üzerinde *Katarî* bir aba vardı. Bir binek hayvanı üzerinde duyuyormuş gibi insanlara yukarıdan bakıyordu. Şöyle diyordu: Ey insanlar hicret edin ki hicret ettirilmeyesiniz.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Ömer b. İmrân b. Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû Bekir, Âsım b. Ubeydullah ve Abdullah b. Âmir b. Rebîa'dan şöyle dediğini anlattı:

Ömer'i gördüm. Beyaz ve kırmızımtırak tenliydi. Uzun boylu ve kel kafalıydı.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Şuayb b. Talha, babası ve Kâsım b. Muhammed'den şöyle dediğini anlattı: Ömer'in vasıflarını anlatırken İbn Ömer'in şöyle dediğini işittim:

Beyaz ve kırmızımtırak tenli, uzun boylu, kır saçlı ve kel kafalıydı.

Hâris bana Muhammed b. Sa'd, Muhammed b. Ömer ve Hâlid b. Ebî Bekir'den şöyle dediğini anlattı:

Ömer sakalını sarıya boyar, saçına da kına sürerdi.

* * *

[197] **Ömer'in Doğumu ve Yaşı Hakkında**

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Üsâme b. Zeyd b. Eslem, babası ve dedesi Eslem'den şöyle dediğini anlattı: Ömer'in şöyle dediğini işittim:

Son büyük ficar savaşından dört yıl önce doğdum.

* * *

Ebû Ca'fer dedi: Selef, Ömer'in yaşı hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları öldürüldüğünde elli beş yaşındaydı, demişlerdir.

Bu görüşte olan raviler:

Zeyd b. Ahzem et-Tâî bana Ebû Kuteybe, Cerîr b. Hâzim, Eyyûb, Nâfi' ve İbn Ömer'in şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. el-Hattâb öldürüldüğünde elli beş yaşındaydı.

Abdurrahman b. Abdullah b. Abdulhakem, Nuaym b. Hammâd, Derâverdî, Ubeydullah b. Ömer, Nâfi' ve İbn Ömer'den şöyle dediğini anlattı:

Ömer vefat ettiğinde elli beş yaşındaydı.

Abdürrezzâk, İbn Cüreyc ve İbn Şihâb'dan şöyle anlatıldı:

Ömer elli beş yaşına girdiğinde öldürülmüştü.

* * *

Diğer bazı raviler ise şöyle demişlerdir: Ömer vefat ettiğinde yaşı elli üç yılı birkaç ay geçmişti.

Bu görüşte olanlar:

Bu rivayet Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'den rivayet edilmiştir.

* * *

Bazıları da Ömer vefat ettiğinde altmış üç yaşındaydı, demiştir.

[198] Bu görüşte olanlar:

İbnü'l-Müsennâ bize İbn Ebî Adî ve Dâvûd'dan naklen Âmir'in şöyle dediğini anlattı: Ömer vefat ettiğinde altmış üç yaşındaydı.

* * *

Bazılarına göre de vefat ettiğinde altmış bir yaşındaydı.

Bu görüşte olanlar:

Bu görüş bana Ebû Seleme et-Tebûzkî, Ebû Hilâl ve Katâde'den nakledildi.

* * *

Bazılarına göre de altmış yaşında vefat etti.

Bu görüşte olanlar:

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Hişâm b. Sa'd, Zeyd b. Eslem ve babası Eslem'den şöyle dediğini anlattı:

Ömer, vefat ettiğinde altmış yaşındaydı.

Muhammed b. Ömer dedi: Bu görüş bizce en sağlam olanıdır. Medâinî'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: Ömer, vefat ettiğinde elli yedi yaşındaydı.

* * *

Ömer'in Eş ve Çocukları

Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe bize Ali b. Muhammed ve Hâris, Muhammed b. Sa'd, Muhammed b. Ömer'den şöyle dediğini anlattı:

–Mana olarak aynı ancak lafızda farklı bir rivayet de– bana Hişâm b. Muhammed'den de şöyle anlatıldı: Ömer Cahiliye döneminde Zeyneb bint el-Maz'ûn b. Habîb b. Vehb b. Huzzafe b. Cümah ile evlendi ve ondan Abdullah, Abdurrahman ve Hafsa adlarındaki çocukları oldu.

Ali b. Muhammed dedi: Yine Cahiliye döneminde Müleyke bint Cervel el-Huzâî ile evlendi ve ondan Ubeydullah adındaki çocuğu oldu. Ömer, mütareke döneminde ondan ayrıldı ve ondan sonra Ebü'l-Cehm b. Huzeyfe onunla evlendi.

Muhammed b. Ömer ise şöyle dedi: Zeyd el-Asgar ve Sıffîn'de Muâviye'nin safında savaşan ve öldürülen Ubeydullah'ın anneleri Ümmü Külsûm bint Cervel b. Mâlik b. el-Müseyyeb b. Rebîa b. Asrem b. Dabîs b. Harâm b. Habeşiyye b. Selûl b. Ka'b b. Amr b. Huzâa idi. Müslümanlık onunla Ömer'i birbirinden ayırdı. [199]

Ali b. Muhammed dedi: Ömer ayrıca Cahiliye döneminde Kureybe bint Ebî Ümeyye el-Mahzûmî ile evlendi. Onunla da mütareke döneminde ayrıldılar ve ardından Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddık ile evlendi.

Raviler dedi: Ömer, Müslüman olduktan sonra Ümmü Hakîm bint el-Hâris b. Hişâm b. el-Mugîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm ile evlendi ve ondan Fâtıma adındaki kızı olduktan sonra onu boşadı. Medâinî dedi: Bir rivayete göre de Ömer onu boşamamıştır.

Ömer, Âsım b. Sâbit b. Ebî el-Aklah –Adı Kays b. İsmet b. Mâlik b. Dabîa b. Zeyd b. el-Evs'tir ve Ensardandır.– ile evlendi ve ondan Âsım adındaki oğlu oldu. Ömer onu boşadı ve Ali b. Ebî Tâlib'in kızı Ümmü Külsûm ile evlendi. Annesi, Resulullah'ın kızı Fâtıma'dır. Onun mehri kırk bin dirhemdi. Ondan da Zeyd ve Rukiyye adındaki evlatları oldu.

Ömer, Lüheyye adında Yemenli bir kadınla da evlendi ve ondan Abdurrahman adındaki oğlu oldu. Medâinî dedi: Lüheyye'nin Ömer'den küçük Abdurrahman adındaki oğlu oldu. Rivayete göre cariyeydi. Vâkıdî dedi: Lüheyye cariyedir ve ondan Ömer'in ortanca oğlu Abdurrahman adındaki oğlu oldu. Vâkıdî dedi: Küçük Abdurrahman'ın annesi cariyedir.

Ömer'in Fükeyhe isminde cariye olan bir eşi vardı. Rivayete göre Zeyneb adında bir kızı oldu. Vâkıdî dedi: Zeyneb, Ömer'in evlatlarının en küçüğüydü.

Ömer, Âtike bint Zeyd b. Amr b. Nevfel ile evlendi. Ondan önce Abdullah b. Ebû Bekir'in eşiydi. Ömer vefat edince Zübeyr b. el-Avvâm onunla evlendi.

Medâinî dedi: Ömer, Ebû Bekir'in Kızı Ümmü Külsûm'ü istedi. Henüz yaşı küçüktü. Ömer onu Âişe'den istedi. Âişe kız kardeşine: "Karar senindir," dedi. Ancak Ümmü Külsûm: "Onu
[200] istemiyorum, dedi. Âişe ona: "Müminlerin Emîri'ni istemiyor musun?" dedi. Ümmü Külsûm: "Evet, istemiyorum. O haşin bir yaşam tarzına sahiptir. Kadınlara karşı kabadır," dedi. Bunun üzerine Âişe, Amr b. el-Âs'a durumu haber verdi. Amr ona: "Ben senin yerine ona iletirim," dedi. Amr Ömer'e gitti ve ona: "Ey Müminlerin Emîri! Bir şey duydum. Allah seni ondan sakındırsın," dedi. Ömer: "Nedir?" dedi. Amr: "Ebû Bekir'in kızı Ümmü Külsûm'ü istemişsin!" dedi. Ömer: "Evet, beni mi ona, onu mu bana layık görmedin?" dedi. Amr: "İkisi de değil. An-

cak o gençtir ve Müminlerin Annesi'nin himayesinde ince ve yumuşak bir muameleyle büyütüldü. Sende de bir sertlik var. Biz bile senin karşında mehabet duyuyoruz ve seni hiçbir meziyetinden alıkoyamıyoruz. O herhangi bir konuda sana ters düşerse ve sen de ona tahakküm kurmaya kalkarsan Ebû Bekir'in evladına ve sana yakışmayan bir tavır takınmış olursun," dedi. Ömer: "Ama Âişe ile konuyu konuştum. O ne olacak?" dedi. Amr: "Ben senin yerine Âişe ile meseleyi halledeyim, sana ondan daha iyisini tavsiye edeyim. Ali b. Ebî Tâlib'in kızı Ümmü Külsûm. Hem de onun vasıtasıyla Resulullah (sav.) ile hısım olursun," dedi.

Medâinî dedi: Ömer, Ümmü Ebân bint Utbe b. Rebîa'yı istedi. Ancak kız onu istemedi ve şöyle dedi: "Kapısını kapatır, hayır yapmaz ve asık suretle girer ve asık suretle çıkar."

* * *

Ne Zaman Müslüman Oldu

Ebû Ca'fer dedi: Rivayete göre Ömer, kırk beş erkek ve yirmi bir kadın Müslüman olduktan sonra Müslüman olmuştur.

Bu görüşte olanlar:

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Muhammed b. Abdullah ve babasından şöyle dediğini anlattı: Ona Ömer hakkında sordum şöyle dedi: Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr bana şöyle dedi:

Ömer kırk beş erkek ve yirmi bir kadından sonra Müslüman oldu.

* * *

Sireti

Ebü's-Sâib bana İbn Fudayl ve Dırâr b. |201|Husayn el-Merrî'den şöyle dediğini [201]
anlattı: Ömer şöyle dedi:

Araplar, yularından çekilen ve burnundaki yular halkasından rahatsızlık duyan bir deve gibidirler. Sahibinin onu nereye götüreceğini düşünmesi lazım. Bana gelince Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ben onları (doğru) yola yönlendireceğim.

Ya'kûb b. İbrâhim bana İsmâil b. İbrâhim, Yûnus ve Hasan'dan naklen şöyle anlattı: Ömer şöyle dedi:

Bana yeterli ve geniş gelen bir yerde olsam ancak bu yer insanlara dar geliyorsa vallahi o yer bana da olmaz. Zira o yerde insanlara örnek olamam.

Hallâd b. Eslem bize Nadr b. Şümeyl, Katan, Ebû Yezîd el-Medînî ve Osman b. Affân'ın kölesinden naklen şöyle dediğini anlattı:

Osman ile aynı deveye binmiştik. Sıcak bir rüzgârın estiği çok sıcak bir günde zekât ağılına gittik. Üzerinde entari ve kaftan bulunan, başını da bir örtüyle örtmüş bir adamla karşılaştık. Develeri ağıla sokmak için onları kovalıyordu. Osman: "Sence bu adam kimdir?" dedi. Yanına varınca Ömer b. el-Hattâb olduğunu gördük. Osman: "Vallahi o güçlü ve emin olandır," dedi.

Ca'fer b. Muhammed el-Kûfî ve Abbâs b. Ebî Tâlib bana Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Mus'ab el-Kelbî, Ömer b. Nâfi' ve Ebû Bekir el-Absî'den şöyle dediğini anlattılar:

Ömer b. el-Hattâb ve Ali b. Ebî Tâlib ile birlikte zekât hayvanlarının ağılına girdik. Osman gölgede oturmuş yazıyor; Ömer ise güneşte başında durmuş yazacaklarını söylüyordu. Çok sıcak bir gündü. Üzerinde iki elbise vardı. Birini giymiş diğerini de başına sarmıştı. Zekât develerini sayıyor; renklerini ve yaşlarını kaydediyordu. Ali, Osman'a Şuayb'ın kızının Allah'ın kitabındaki "*Babacığım onu ücretli olarak yanına al. Zira güçlü ve emindir,*"[32] ifadesini hatırlatarak Ömer'i işaret etti ve "İşte bu adam güçlü ve emin olandır," dedi.

Ya'kûb b. İbrâhim bana İsmâil, Yûnus ve Hasan'dan naklen şöyle dediğini anlattı: Ömer şöyle dedi:

İnşallah yaşayacak olursam bir yıl boyunca halkla birlikte olmak maksadıyla seyahat edeceğim. Zira biliyorum ki insanların meseleleri var ve bu meseleler hakkında bilgim dışında hüküm veriliyor. Ya yöneticileri o meseleleri bana getirmiyor-
[202] lar ya da onlar bana ulaşamıyorlar. Bu sebeple Şam'a gideyim ve orada iki ay, sonra el-Cezîre'ye gideyim ve orada iki ay, akabinde Mısır'a gideyim ve orada iki ay, arkasından Bahreyn'e gideyim ve orada iki ay, ardından Kûfe'ye gideyim ve orada iki ay, sonra Basra'ya gideyim ve orada da iki ay kalayım. Vallahi çok güzel bir yıl olurdu.

32 Kasas, 28/26.

Muhammed b. Avf bana Ebü'l-Mugîre Abdülkuddûs b. el-Haccâc, Safvân b. Amr ve Ebü'l-Muhârik Züheyr b. Sâlim'den şöyle rivayet etti: Ka'bü'l-Ahbâr şöyle dedi:

Ömer b. el-Hattâb'ın komşusu Mâlik'in yanına gittim. Ona: "Müminlerin Emîri'ne nasıl gidilebilir?" diye sordum. Adam bana: "Onun ne kapısı ne de onu görmeye engel bir perde vardır. Namazı kıldıktan sonra oturur ve dileyen onunla konuşabilir," dedi.

Yûnus b. Abdula'lâ bana Süfyân, Yahyâ, Sâlim ve Eslem'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer, benden zekât develerinden birkaçını ağıla götürmemi istedi. Eşyamı birine yükledim. Onları götürmeye kalktığımda bana: "Onları bana göster," dedi. Onları ona gösterince eşyamı güzel bir deveye yüklediğimi görünce bana: "Yazık sana! Müslümanların beytülmâlini şenlendiren bir deveye yükünü yüklemişsin. İki yaşını tamamlamış ve idrarını kaçıran veya sütü bol olmayan bir deveye yükleseydin," dedi.

Ömer b. İsmâil b. Mücâlid el-Hemdânî bana Ebû Muâviye, Ebû Hayyân, Ebü'z-Zenbâ' ve Ebû Dehkâne'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. el-Hattâb'a: "Divan işlerinde dirayet sahibi bir Enbarlı var. Onu kâtip olarak çalıştırırsan," dedi. Ömer: "O zaman müminlerden olmayan birini sırdaş edinmiş olurum," dedi.

Yûnus b. Abdula'lâ bana İbn Vehb, Abdurrahman b. Zeyd, babası ve dedesinden naklen şöyle anlattı:

Ömer b. el-Hattâb insanlara hitap ederek şöyle dedi: "Muhammed'i hak peygamber olarak gönderene yemin olsun [203]
Fırat kenarında bir deve telef olursa korkarım ki Allah onun hesabını Ömer'in hane halkından sorar." Ebû Zeyd dedi: Ömer bu ifadeyle başkasını değil, bizzat kendi nefsini kastetmiştir.

İbnü'l-Müsennâ bize İbn Ebî Adî, Şu'be ve İbn İmrân el-Cevnî'den şöyle dediğini anlattı:

Ömer, Ebû Mûsâ'ya şöyle yazdı: İnsanların ihtiyaçlarıyla ilgilenen ileri gelenler vardır. Bu insanlara kıymet ver. Yönetimde ve mal paylaşımında zayıf Müslümana insafla muamele edilmesi adaletin gereğidir.

Ebû Küreyb bize İbn İdrîs, Mutarraf ve eş-Şa'bî'den şöyle dediğini anlattı:

Bir bedevi, Ömer'e geldi ve: "Benim devemin sırtında yara bere var. Bana bineceğim bir deve ver," dedi. Ömer ona: "Devende yara bere yoktur," dedi. Ravi: Adam ayrılırken şöyle mırıldandı:

Ebû Hafs Ömer Allah'a yemin ederek devemin yara beresi yoktur, dedi.

Allah'ım günah işlediyse günahını affet.

Bunun üzerine Ömer: "Allah'ım beni affet," dedi ve adama bir deve verdi.

Ya'kûb b. İbrâhim bana İsmâil, Eyyûb ve Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Bana anlatıldığına göre Ömer'in bir akrabası vardı. Ömer'e talepte bulundu. Ömer onu azarlayıp huzurundan çıkardı. Bunun üzerine Ömer'e: "Ey Müminlerin Emîri! Falanca adam senden istedi. Ancak onu azarlayıp huzurundan uzaklaştırdın," denildi. Ömer: "O, beytülmâlden kendisine vermemi istedi. Ya haksız yere talepte bulunuyor ya da bir şeylere malikse benim sorumluluğum ne olacak? Keşke şahsıma ait malımdan isteseydi," dedi ve ona (kendi malından) on bin gönderdi.

Ömer amillerini gönderince onlara şöyle dedi:

Muhammed b. el-Müsennâ bize Abdurrahman b. Mehdî, Şu'be, Yahyâ b. Hudayn ve Târık b. Şihâb'dan şöyle dediğini anlattı:

Ömer, amilleri hakkında şöyle dedi: Allah'ım, onları insanların mallarını almaları ve onlara vurmaları için göndermedim. Kim emîri tarafından zulme maruz kalırsa ona itaat ederek şikâyet etmekten imtina etmesin.

[204] **İbn Beşşâr bize İbn Ebî Adî, Şu'be, Katâde, Sâlim b. Ebi'l-Ca'd ve Ma'dân b. Ebî Talha'dan şöyle anlattı:**

Ömer b. el-Hattâb bir cuma günü insanlara hitap ederek şöyle dedi: Allah'ım sen şahit ol! Vilayetlere valileri insanlara dinlerini ve peygamberlerinin sünnetini öğretsinler, feylerini aralarında adil bir şekilde taksim etsinler ve adaletle hükmetsinler diye gönderdim. Çözemedikleri bir meseleyle karşılaşırlarsa onu bana iletsinler.

Ebû Küreyb bize Ebû Bekir b. Ayyâş ve Ebû Husayn'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer, valileri gönderince onları yolcu eder ve şöyle derdi: "Sizi Muhammed'in (sav.) ümmetine, onlara ve hayvanlarına musallat olasınız diye vali tayin etmedim. Namazı dosdoğru kılmalarını sağlamak, aralarında adaletle hükmetmek, malı aralarında adil bir şekilde taksim etmek için sizi gönderiyorum. Evet ben sizi onlara ve hayvanlarına musallat olmanız için göndermiyorum. Arapları kırbaçlayıp onları zillete mahkûm etmeyin. Onları düşman topraklarında uzun süre alıkoymayın. Aksi takdirde onları fitneye maruz bırakırsınız. Onlardan gafil kalmayın ki mahrumiyet içinde kalmasınlar. Kur'an'ın hükümlerini değerlendirin ve Muhammed'den (sav.) çok rivayet etmekten sakının. Ben de sizin yönetim ortağınızım." Ömer (gerektiğinde) valilerini cezalandırırdı. Bir vali hakkında kendisine bir şikâyet iletilse valiyle onu şikâyet edeni bir araya getirirdi. Şikâyet eden haklı çıkar ve görevden almayı gerektiren bir suçsa valiyi azlederdi.

Ya'kûb b. İbrâhim bana İsmâil b. İbrâhim, Saîd el-Cüreyrî, Ebû Nadre ve Ebû Firâs'tan şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. el-Hattâb insanlara hitap ederek şöyle dedi: "Ey insanlar! Vallahi ben size, sizi vursunlar ve mallarınızı alsınlar diye valileri göndermiyorum. Onları size dininizi ve Peygamber'in sünnetini öğretsinler diye gönderiyorum. Bunun dışında bir muameleye tâbi tutulan olursa onu bana bildirsin. Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki böyle bir durum vaki olursa valiye gereken cezayı vermekten imtina etmem." Bunun üzerine Amr b. el-Âs ayağa kalktı ve dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Müslümanların emîrlerinden biri, emri altındakilerden birini tedip etmeye kalksa ona kısas mı uygulayacaksın?" dedi. Ömer: "Evet, vallahi ona kısas uygularım. Ben nasıl yapmam! Hem de Resulullah'ın (sav.) bizzat kendisine kısas uyguladığını gördüm. Sakın Müslümanlara vurarak onları zillete mahkûm etmeyin. Onları düşman topraklarında uzun süre tutarak fitneye düşürmeyin. Haklarından mahrum ederek onları inkâra mecbur etmeyin. Kesif ağaçlı yerlere göndererek yollarını şaşırmalarına sebep olmayın."

Rivayete göre Ömer gece çıkar ve âdeta nöbet tutardı ve [205]
Müslümanların evlerine uğrayarak onların hâlini sorardı.

Bu konudaki rivayetler:

İbn Beşşâr bize Ebû Âmir, Kurre b. Hâlid ve Bekir b. Abdullah el-Müzenî'den şöyle dediğini anlattı:

Ömer bir akşam çıktı ve Abdurrahman b. Avf'ın evine gitti. Kapıyı çaldı. Kapıyı kadın açtı ve ona: "Yerime geçmeden girme," dedi. Bunun üzerine kadın kendi yerine geçip oturmadan Ömer girmedi. Kadın oturduktan sonra ona: "Gir," dedi. Ömer girdi ve: "Yiyecek bir şey var mı?" diye sordu. Kadın yemek getirdi ve Ömer onunla karnını doyurdu. Bu sırada Abdurrahman namaz kılıyordu. Ömer ona: "Namazını kısa tut," dedi. Bunun üzerine selam verdi ve Ömer'e dönerek: "Ey Müminlerin Emîri! Bu saatte seni getiren sebep nedir?" dedi. Ömer: "Bir grup yol arkadaşı çarşı tarafında konaklamışlar. Şehrin haramilerinin onlara zarar vermesinden korktum. Seninle gidelim de onları koruyalım," dedi. Bunun üzerine ikili çıktılar ve çarşıya gittiler. Orada havadar bir mekânda oturup sohbet etmeye başladılar. Onlar için bir lamba yakıldı. Ömer: "Uyku saatinden sonra ışık yakılmasını yasaklamadım mı?" dedi. Akabinde gruba doğru gittiler. Bir de ne görsünler gruptakiler şarap içiyorlardı. Ömer: "Gidelim onu tanıdım," dedi. Sabah olunca adama haber göndererek gelmesini söyledi. Adam gelince ona: "Be adam, sen ve arkadaşların gece şarap ziyafeti üzerinde bulunuyordunuz," dedi. Adam: "Ey Müminlerin Emîri! Nasıl öğrendin?" dedi. Ömer: "Şahit oldum," dedi. Adam: "Allah seni tecessüsten menetmedi mi?" dedi. Bunun üzerine Ömer onu affetti.

Bekir b. Abdullah el-Müzenî dedi: Ömer'in uyku saatinden sonra lambaların yakılmasını yasaklamasının sebebi, farelerin lambaların fitilini alıp evin çatısına götürüp yangın çıkmasıdır. Nitekim o zaman evlerin çatıları hurma dallarındandı.

Ahmed b. Harb bana Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, babası, Rebîa b. Osman, Zeyd b. Eslem ve babası Eslem'den şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. el-Hattâb ile Vâkım Harresi'ne gittik. Sirâr mevkiine varınca bir ateşin yanmakta olduğunu gördük. Ömer: "Ey Eslem! Bunların yolcu olduğunu sanıyorum. Gecenin soğuğu onları alıkoymuştur. Oraya gidelim," dedi. Hızlı yürüyerek onlara yaklaştık. Oracıkta bir kadın ve yanında çocukları vardı. Ateşin

üzerinde de bir tencere duruyordu. Çocukları açlıktan ağlıyor- [206]
lardı. Ömer: "Ey ışık sahipleri –ateş sahipleri demek istemedi–!
es-Selamü aleyküm," dedi. Kadın: "Aleykesselam," dedi. Ömer:
"Yaklaşalım mı?" dedi Kadın: "Hayırla yaklaş ya da bırak git,"
dedi. Ömer yaklaştı ve: "Neyiniz var?" dedi. Kadın: "Gece ve so-
ğuk bizi bu duruma düşürdü," dedi. Ömer: "Bu çocuklar neden
böyle ağlıyorlar?" dedi. Kadın: "Açlıktan," dedi. Ömer: "Tence-
rede ne var?" dedi. Kadın: "Sadece su var. Belki uyurlar diye
onları avutuyorum. Allah bizimle Ömer arasında hükmünü
verir inşallah!" dedi. Ömer: "Allah iyiliğini versin, Ömer sizin
durumunu nasıl bilsin?" dedi. Kadın: "Başımıza geçiyor ancak
bizden haberdar olmuyor. Bu bir gaflettir," dedi. Bunun üzerine
bana yönelerek: "Gidelim," dedi. Oradan ayrıldık ve hızla yürü-
yerek un bulunan bir eve geldik. Ömer içinde yağlı un bulunan
bir çuval aldı ve: "Onu sırtıma yükle," dedi. Ben ona: "Bırak ben
taşıyayım," dedim. Ömer: "Sırtıma yükle," dedi. İki veya üç kere
onunla bunu tekrarladık. Sonuncusunda bana: "Be adam, kıya-
met günü benim günahımı sen mi taşıyacaksın?!" dedi. Bunun
üzerine un çuvalını sırtına koydum. Yine hızlıca gittik ve kadı-
nın yanına vardık. Çuvalı indirdi ve bir miktar un çıkardı. Kadı-
na: "Sen suya yavaş yavaş dök ben de karıştırayım," dedi. Ömer
tencerenin altındaki ateşi de üfleyerek yakmaya çalışıyordu ve
dumanlar sık olan sakalının aralarından çıkıyordu. Tenceredeki
yemek pişince tencereyi ocaktan indirdi ve kadına: "Bana bir
şey getir yemeği içine koyayım," dedi. Kadın bir tabak getirdi.
Ömer yemeği tabağa boşalttı ve kadına: "Onlara yedir, eksilir-
se tamamlarım," dedi. Çocuklar doyuncaya kadar Ömer ilgi ve
yardımını eksik etmedi. Ardından geri kalan unu kadına bıraktı
ve ayrılmak üzere kalktı. Ben de onunla kalktım. Kadın: "Allah
senin iyiliğini versin. Sen Müminlerin Emîri'nin makamına on-
dan daha layıksın," diyordu. Ömer ona: "Hayır söyle, Müminle-
rin Emîri'nin yanına gelirsen, beni orada bulursun," dedi. Sonra
biraz uzaklaşarak kadına doğru yöneldi ve avını izler gibi izle-
meye başladı. Ona başka işlerin var, dediysem de o bana cevap
vermedi. Nihayet çocuklar kendi aralarında güreşmeye ve gü-
lüşmeye başladılar; akabinde de uykuya dalarak sessiz kaldılar.
Bunun üzerine Ömer kalktı ve Allah'a hamdettikten sonra bana

döndü ve şöyle dedi: "Ey Eslem! Açlık onların uykusunu kaçırmış ve onları ağlatmıştı. İstedim ki onların son hâlini göreyim de sonra ayrılayım."

Ömer, Müslümanlara bir şeyi emretse veya menfaatleri gereği onları bir şeyden menetmek istese bu işe ailesinden başlardı ve onlara bu konuda vaaz ve nasihatte bulunur, emirlerine muhalefet etmeleri hâlinde onlara cezai müeyyide uygulama tehdidinde bulunurdu.

[207] Ebû Küreyb Muhammed b. el-Alâ bize Ebû Bekir b. Ayyâş'tan şöyle dediğini anlattı: Ubeydullah b. Ömer, Eslem'den naklen Medine'de bize şöyle anlattı:

Ömer minbere çıkıp da insanlara bir şeyi yasaklasa ailesini de toplar ve onlara şöyle derdi: İnsanlara şu hususu yasakladım. Artık insanlar bu hususta size yırtıcı kuşun ete baktığı gibi bakacaklar. Allah'a yemin ederim ki sizden kim bu hususa riayet etmezse cezayı ona iki misli uygulayacağım.

Ebû Ca'fer dedi: Ömer (ra.) kötülük ehline karşı sert, Allah'a karşı görevinde hakkı sahibine iade edinceye kadar metanet sahibiydi. Zayıfa karşı merhametliydi.

Ubeydullah b. Saîd ez-Zührî bana amcasından naklen şöyle anlattı: Babam bana Velîd b. Kesîr, Muhammed b. Aclân, Zeyd b. Eslem ve babasından şöyle anlattı:

Bir grup Müslüman, Abdurrahman b. Avf ile konuşarak: "Ömer b. el-Hattâb ile konuş. Zira o bizi korkuttu. Hatta ona dönüp bakamıyoruz," dediler. Abdurrahman b. Avf konuyu Ömer'e açtı. Ömer: "Gerçekten bunları söylediler mi? Vallahi onlara karşı yumuşadım ve bundan dolayı Allah'tan korktum. Aynı şekilde onlara karşı sertleştim ve bundan dolayı da Allah'tan korktum. Allah'a yemin ederim ki onların benden korktuğundan çok, ben onlardan korkuyorum."

Ebû Küreyb bize Ebû Bekir ve Âsım'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer, Mısır'a[33] bir vali tayin etti. Bir gün Ömer, Medine'nin yollarından birinde yürürken bir adamın, "Ey Ömer! İhanet edeni vali yapıyorsun sonra da benim suçum yok, diyorsun. Ama senin valin şöyle şöyle davranıyor," diye söyledi. Bunun üzerine Ömer gelmesi için valiye haber gönderdi. Adı İyâz b. Ganm olan

33 Buradaki Mısır, eyalet anlamında olmalıdır. Çünkü İyâz b. Ganm Mısır'a değil Cezîre bölgesine görevlendirilmiştir. (ed. n.)

vali gelince Ömer ona bir asa ve yün elbiseyle bir davar sürüsü verdi ve: "Bu sürüyü güt, zira baban bir çobandı," dedi. Ardından onu huzuruna çağırdı ve bazı tavsiyelerde bulunduktan sonra: "Seni görevine iade edeyim mi?" dedi ve onu görevine iade etti. Ona: "İnce giymeyeceksin ve beygire binmeyeceksin," dedi.

Ebû Küreyb bize Ebû Üsâme, Abdullah b. Velîd, Âsım ve İbn Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî'den naklen şöyle dediğini anlattı: [208]

Ömer bir vali tayin ettiğinde ona bir ahitname yazarak beygire binmemek, nefis yemekler yememek, ince elbise giymemek ve kapısını ihtiyaç sahiplerinin yüzüne kapatmamak hususunda Muhacir ve Ensardan bir grubu ona şahit tutardı.

Hâris bana İbn Sa'd, Müslim b. İbrâhim, Sellâm b. Miskîn ve İmrân'dan naklen şöyle anlattı:

Ömer b. el-Hattâb ihtiyacı olduğunda beytülmâlden sorumlu kişiye gider ve ondan borçlanırdı. Ömer borcunu kapatmakta bazen sıkıntı çekerdi. O zaman beytülmâl sorumlusu ona gider ve borcunu kapatmasını isterdi. Ömer borcunu kapatmak için bir çare bulmaya çalışır veya maaşını aldığı zaman borcunu öderdi.

Ebû Âmir el-Akadî, Îsâ b. Hafs, Benî Seleme'den bir zat ve İbnü'l-Berâ b. Ma'rûr'dan şöyle dediğini rivayet etti:

Bir gün Ömer minbere çıktı. Daha önce de rahatsızlanmış ve iyileşmesi için ona bal yemesi tavsiye edilmişti. Beytülmâlde de küçük bir bal tulumu vardı. Minberden insanlara: İzin verirseniz bu balı alayım. Aksi takdirde almam haramdır.

* * *

Ömer'e Emîrülmüminîn Unvanının Verilmesi

Ebû Ca'fer dedi: Emîrülmüminîn unvanını ilk alan Ömer b. el-Hattâb'dır. Ondan sonra bu unvan kullanılmaya devam etti ve halifeler, bugüne kadar bu unvanı kullanmışlardır.

Bu konuyla ilgili rivayetler:

Ahmed b. Abdüssamed el-Ensârî bana Ümmü Amr bint Hassân el-Kûfîye ve babası Hassân'dan şöyle dediğini anlattı:

Ömer halife olunca ona "Ey Resulullah'ın halifesinin halifesi," diye hitap edilince Ömer: "Bu unvan uzadıkça uzayacak!

Siz müminlersiniz ben de emîrinizim," dedi. Bunun üzerine ona, Emîrülmüminîn diye hitap edildi.

Ahmed b. Abdüssamed dedi: "Ümmü Amr'a, kaç yıl yaşadın?" diye sordum. O: "Yüz otuz üç yıl," dedi.

[209] İbn Humeyd bize Yahyâ b. Vâdıh, Ebû Hamza ve Câbir'den şöyle dediğini anlattı:

Bir adam Ömer b. el-Hattâb'a: "Ey Allah'ın halifesi!" diye hitap etti. Ömer: "Allah müstahakkını versin!" dedi. Adam: "Allah beni sana kurban etsin," dedi. Ömer: "O zaman Allah seni zillete duçar eder," dedi.

* * *

Hicrî Takvim

Ömer'in Takvimi İhdas Etmesi

Ebû Ca'fer dedi: Bana Hâris'in İbn Sa'd ve Muhammed b. Ömer'den naklettiğine göre Ömer, 16 yılının Rebîülevvel ayında takvimi ilk ihdas eden ve tarihi kayda geçiren halifedir. Nitekim daha önce bu olayın nasıl vuku bulduğunu ve sebeplerini zikretmiştim.

Ömer (ra.) mektuplara tarih kaydını koyan ve çamurdan mühür kullanan kişidir. Aynı şekilde ramazan ayında teravih namazını bir imamın kıldırması geleneğini ilk ihdas eden kişidir. Bu hususu vilayetlere de yazarak onlara bunu emretti. Hâris bana İbn Sa'd ve Muhammed b. Ömer'den şöyle anlattı: Ömer 14 yılında birisi erkeklere biri de kadınlara namaz kıldırmak üzere iki kurra görevlendirdi.

* * *

Divan Teşkilatı

ed-Dürre Adlı Asasını Kullanması ve Divan Teşkilatını İhdas Etmesi

Ömer, dürre adlı asayı ilk kullanan ve onunla vuran ilk halifedir. İlk olarak Divan teşkilatını kuran ve kabile kayıtlarını tutarak bu nizama göre insanlara tahsisat veren kişidir. [34]

34 Daha önce de tahsisat ödemeleri yapılıyordu. Ancak bunun bir sistem dâhilinde yapılması Divan teşkilatının kurulmasıyla olmuştur. (çev.)

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Âiz b. Yahyâ, Ebü'l-Huveyris ve Cübeyr b. Huveyris b. Nukayd'dan şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. el-Hattâb (ra.) Divan teşkilatının ihdası konusunda Müslümanlarla istişarede bulundu. Ali b. Ebî Tâlib şöyle dedi: "Her yıl toplanan gelirleri taksim et ve bir şey bırakma." Osman b. Affân: "Görüyorum ki insanlara yetecek kadar çok mal vardır. İnsanların sayımı ve kayda geçirilmesi işi yapılmazsa korkarım ki alan ve almayanlar belli olmayacak ve işler karışacaktır," dedi. Velîd b. Hişâm b. el-Mugîre ise şöyle dedi: "Şam'a gittiğimde şahit oldum. Hükümdarlar Divan ve ordu teşkilatı kurmuşlar. Sen de Divan ihdas et ve nizami asker tut." Ömer, Velîd'in dediğini yaptı ve Akîl b. Ebî Tâlib, Mahreme b. Nevfel ve Cübeyr b. Mut'im'i çağırdı. Bunlar Kureyş'in [210]
nesep âlimleri idiler. Onlara: "İnsanları hanelerine göre kayda geçirin," dedi. Bunun üzerine yazmaya başladılar ve Benî Hâşim'den başladılar. Benî Hâşim'den sonra Ebû Bekir ve akrabaları, sonra Ömer ve akrabaları kaydedildi. Ömer kayıtlara bakınca: "Vallahi böyle olmasını isterdim. Ancak Resulullah'ın akrabalarından başlayın ve onlara yakınlık derecesine göre insanları kayıt altına alın ve Ömer'i de Allah'ın dilediği sıraya koyun," dedi.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Üsâme b. Zeyd b. Eslem, babası Zeyd ve dedesi Eslem'den şöyle dediğini anlattı:

Kayıt defteri kendisine arz edildiği zaman Ömer'i gördüm. Kayıtlarda Benî Hâşim'den sonra Benî Teym onlardan sonra da Benî Adî kaydedilmişti. Bunun üzerine Ömer'in şöyle dediğini işittim: "Ömer'i bırakın." Resulullah'a (sav.) yakınlık derecesine göre insanların kayıtlara geçirilmesini istedi. Bunun üzerine Benî Adî, Ömer'e gelerek: "Sen Resulullah'ın (sav.) halifesisin," dediler. Ömer: "Ya da ben Ebû Bekir'in halifesiyim, Ebû Bekir de Resulullah'ın halifesidir," dedi. Onlar: "Öyle de denilebilir. Kâtipler senin sıranı nasıl yazdılarsa sen de o sıralamayı kabul etseydin," dediler. Ömer: "Ey Benî Adî! Ne güzel söylüyorsunuz! Benim sırtımdan yemek istiyorsunuz. Hasenatımı sizin uğrunuza mahvedecek miyim? Hayır, vallahi davet size ulaşıncaya kadar veya defter size kapatılınca veya insanların en sonunda yazılırsanız dahi (itiraz etmeyin).

Benim iki arkadaşım var. Onların bir yolu ve bir istikameti vardı. Onlara muhalif olursam bana da muhalefet edilecektir. Vallahi dünyada fazilete sahip olduysak ve amelimize karşılık ahirette Allah'ın sevabına nail olmayı diliyorsak bu ancak Muhammed'in (sav.) sayesindedir. O bizim onurumuzdur. Onun aşireti Arapların en şereflisidir. Onların yakınları da yakınlık derecesine göre değerlendirilir. Araplar Muhammed (sav.) ile müşerref olmuşlardır. Bazıları çok uzun bir soy bağıyla Resulullah'a bağlanmaktadır. Onunla aramızdaki akrabalık bağı uzun olmayıp birkaç babadan ibarettir. Bununla beraber Arap olmayanlar amelleriyle gelirlerse ve bizim amellerimiz yoksa onlar Muhammed'e bizden daha yakındır. O hâlde kişi akrabalığa bakmasın. Belki Allah'ın huzuruna amelle hazırlansın. Zira ameli taksiratlı olanı nesebi kurtaramaz."

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Hizâm b. Hişâm el-Ka'bî ve babasından şöyle dediğini anlattı:

[211] Ömer b. el-Hattâb'ın Huzâa'nın Divan kayıtlarını alıp Kudeyd'e indiğini gördüm. Biz de peşinden Kudeyd'e giderdik. Bakire olsun dul olsun bütün kadınlar hazır bulunur ve Ömer atiyyelerini bizzat onlara teslim ederdi. Ardından Usfân'a iner ve aynı işi orada da icra ederdi. Ömer, vefat edinceye kadar böyle davrandı.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Abdullah b. Ca'fer ez-Zührî, Abdülmelik b. Süleyman, İsmâil b. Muhammed b. Sa'd ve Sâib b. Yezîd'den şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. el-Hattâb'ın üç kere şöyle dediğini işittim: O'ndan başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki ister verilsin ister menedilmiş olsun bu malda hakkı olmayan kimse yoktur. Başkasının kölesi olan bir köle hariç hiç kimse diğerlerinden daha çok hak sahibi değildir. Benim ondaki hakkım da sizden birinizin hakkı kadardır. Ancak Allah'ın kitabı karşısında ve Peygamber'e (sav.) yakınlığı yönünden her birimizin konumu farklıdır. Kişi İslam'daki gayret ve başarısı, İslam'daki konumu ve yeterliliği ve ihtiyacına göre değerlendirilir. Vallahi ömrüm vefa ederse San'â Dağındaki çoban dahi bulunduğu yerde bu maldan hakkını alacaktır.

İsmâil b. Muhammed dedi: Bu rivayeti babama zikrettim. Hadisi bildiğini söyledi.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Muhammed b. Abdullah, Zührî ve Sâib b. Yezîd'den şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. el-Hattâb'ın yanında, bacaklarında işaretler bulunan ve Allah yolunda onlardan yararlanılmak üzere bekletilen atlar gördüm.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Kays b. er-Rebî', Atâ b. es-Sâib, Zâzân ve Süleyman'dan şöyle anlattı:

Ömer ona şöyle dedi: "Ben hükümdar mıyım, halife miyim?" Süleyman ona: "Müslümanların topraklarından bir dirhem veya bir dirhemden az ya da çok vergi alır da onu haksız yere aktarırsan o takdirde sen halife değil hükümdarsın," dedi. Bunun üzerine Ömer gözyaşını tutamadı.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Üsâme b. Zeyd ve Zübeyr ailesinin kölesi Nâfi'den şöyle dediğini anlattı: Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini işittim:

İbn Hanteme'ye Allah rahmet etsin! Ramâde kıtlık yılında sırtına iki tulum, elinde zeytinyağı kabı olduğu hâlde Eslem'le yardımlaşarak gittiklerini gördüm. Beni görünce: "Ey Ebû Hüreyre! Nereden geliyorsun?" dedi. Yakın bir yerden dedim ve ona yardım ederek Sirâr'a kadar gittik ve orada Mehârib'den yirmi kadar çadırın kurulduğunu gördük. Ömer onlara oraya geliş sebeplerini sordu. Onlar da: "Zaruret," dediler ve bize yemek için ateşte pişirdikleri hayvan ölüsünün derisini ve ufaltılmış çürük kemikleri gösterdiler. Bunun üzerine Ömer ridasını çıkardı ve peştamal bağlayarak onlara yemek pişirdi. Onları doyuruncaya kadar durmadı. Akabinde Eslem'i Medine'ye göndererek develer getirmesini söyledi. Ömer gelen develerle onları Cebbâne'ye götürdü ve onları giydirdi. Allah kıtlığı kaldırıncaya kadar Ömer bu insanlara ve diğer yoksullara uğrar ve yardım ederdi. [212]

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Mûsâ b. Ya'kûb, amcası ve Hişâm b. Hâlid'den şöyle dediğini anlattı: Ömer b. el-Hattâb'ın şöyle dediğini işittim:

Ey kadınlar! Su ısınmadan unu içine dökmeyin. Su ısınınca unu azar azar içine karıştırarak dökün. Böylece un suya daha iyi karışır ve daha iyi pişer.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Mus'ab el-Karkasânî, Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebî Meryem ve Râşid b. Sa'd'dan şöyle anlattı:

Ömer'e bir mal getirildi. Ömer onu insanlara taksim etmeye başlayınca izdiham oldu. Bu sırada Sa'd b. Ebî Vakkâs geldi ve topluluğu yararak Ömer'in yanına vardı. Ömer, elindeki Dürre adlı asasıyla ona musallat oldu ve: "Allah'ın yeryüzündeki otoritesini nazarıitibara almadan geldin. Ben de sana Allah'ın otoritesinin senden korkmadığını öğretmek istedim," dedi.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Ömer b. Süleyman b. Ebî Hasme ve babasından şöyle dediğini anlattı: Şifâ bint Abdullah şöyle dedi:

Mutedil yürüyen ve yavaş konuşan bir grup genç gördüm. Onlara: "Kimsiniz?" dedim. Onlar: "Kendini ibadete veren kimseleriz," dediler. Kadın: "Vallahi Ömer konuşunca sesini duyurur, yürüyünce hızlı yürür ve vurduğu zaman da incitirdi. Vallahi gerçek âbid oydu."

[213] Ömer bana Ali b. Muhammed ve Abdullah b. Âmir'den şöyle dediğini anlattı:

Ömer bir adama eşyasını taşımakta yardımcı oldu. Adam ona dua etti ve: "Allah seni oğullarından yararlandırsın," dedi. Ömer: "Bilakis Allah beni onlara muhtaç etmesin," dedi.

Ömer bana Ali b. Muhammed ve Ömer b. Mücâşi'den şöyle dediğini anlattı: Ömer (ra.) şöyle dedi:

İşte güçlü olmak, bugünkü işi yarına bırakmamaktır. Emanet ise gizli hâlinde açık hâline muhalefet etmemendir. Allah'tan sakının. Takva sakınmakla olur. Allah'tan sakınanı Allah korur.

Ömer bana Ali, Avâne ve –Avâne'nin dışındaki raviler biraz ilaveyle– eş-Şa'bî'den şöyle rivayet etti:

Ömer (ra.) çarşılarda gezer, Kur'an okur ve hasımlar meselelerini ona arz edince aralarında hükmünü verirdi.

Ömer bana Ali, Muhammed b. Sâlih ve Mûsâ b. Ukbe'den naklen şöyle anlattı:

Bir grup Ömer'e gelerek: "Çoluk çocuk çoğaldı, geçim sıkıntısı arttı. Bizim atiyyelerimizi artır," dediler. Ömer: "Siz buna sebep oldunuz. Çok kadınla evlendiniz ve hizmetçiler tuttunuz. Bunları da Allah'ın malıyla yaptınız. Dilerdim ki sizlerle denizin dalgaları arasında seyreden ve sağa sola savrulan bir gemide

olsak. Bu durumda insanlar, geminin sevk ve idaresini kendilerinden birine tevdi etmekte tereddüt etmezler. İstikamet üzere giderse ona uyacaklar. Aksi takdirde ve rotadan sapsa onu bertaraf ederler," dedi. Bunun üzerine Talha: "Saparsa onu azlederler deseydin," diye söyleyince Ömer: "Öldürmek sonrakiler için daha caydırıcıdır. Kureyş'in delikanlısı ve asil insanından sakının. Zira o ancak hoşnut olduğu zaman uyur, öfke anında da güler, yukarısından ve aşağısından da almasını bilir."

Ömer bana Ali, Abdullah b. Dâvûd el-Vâsıtî ve Zeyd b. Eslem'den şöyle dediğini anlattı: Ömer şöyle dedi:

Karzıhasen vereni cimri sayardık. Oysa bu bir dayanışmaydı.[35]

Ömer bana Ali, İbn De'b, Ebû Ma'bed el-Eslemî ve İbn Abbâs'tan şöyle anlattı:

Ömer, Kureyşli insanlara şöyle dedi: Bana bildirildiğine göre sohbet meclisleri edindiniz. İki kişi yanyana oturup sohbet edince de filanın meclisinde oturanlar, diye insanlardan söz edilir. Bunun sonucunda da meclisler sürekli bir hâl aldı. Allah'a yemin ederim ki bu, dininize, şerefinize ve aranızdaki ilişkilere olumsuz etkisi olacaktır. Bana öyle geliyor ki sizden sonra gelenler, "Bu falancanın görüşüdür. Onlar İslam'ı parçalara ayırmışlar," diyeceklerdir. Meclislerinizi birleştirin ve birlikte oturun. Zira bu, aranızdaki ülfeti devam ettirir ve insanlar nezdinde mehabetinizi güçlendirir. Allah'ım, beni usandırdılar. Ben de onları usandırdım. Bunu içimde hissediyorum. Onlar da hissediyorlar. Bizden kimin başına ne geleceğini ben bilemem. Ancak onların kendilerine ait bir hizipleri vardır. Allah'ım! Beni yanına al! [214]

Ömer bana Ali, İbrâhim b. Muhammed ve babasından şöyle dediğini anlattı:

Abdullah b. Ebî Rebîa Medine'de at yetiştirmeye başladı. Ömer b. el-Hattâb onu bu işten menetti. Bunun üzerine insanlar onunla konuşarak adama izin vermesini rica ettiler. Ömer: "Yemini Medine'nin dışından getirmedikçe ona izin vermeyeceğim," dedi. Adam atları bağlayarak yemini Yemen'deki arazisinden getiriyordu.

35 Bundan anlaşılıyor ki ihtiyaç sahibine karşılıksız vermek cömertlik olarak kabul edilmiş, borç vermek ise cimrilik sayılmıştır.

Ömer bana Ali, Ebû İsmâil el-Hemdânî ve Mücâlid'den şöyle dediğini anlattı:

Bana anlatıldığına göre bazı kimseler Ömer'e bir adam hakkında bilgi vererek: "Ey Müminlerin Emîri! O şahıs fazilet sahibi bir kişi olup kötülük nedir bilmez," dediler. Ömer: "Onun kötülüğe bulaşma tehlikesi daha büyüktür," dedi.

* * *

Hutbeleri

Ömer'in (ra.) Bazı Hutbeleri

Ömer bana Ali, Ebû Ma'şer, İbnü'l-Münkedir ve diğerleri, Ebû Muâz el-Ensârî ve Zührî'den; Yezîd b. İyâz, Abdullah b. Ebî Bekir'den; Ali b. Mücâhid, İbn İshâk, Yezîd b. İyâz, Abdullah b. Ebî İshâk, Yezîd b. Rûmân ve Urve b. ez-Zübeyr'den şöyle rivayet ettiler:

Ömer (ra.) bir hutbe okudu. Gereği gibi Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra insanlara Allah'ı ve ahiret gününü hatırlattı ve şöyle dedi: Ey insanlar! Size emîr olarak görevlendirildim. İçinizde size en iyi davrananınız, sizi idare etmekte
[215] en güçlünüz ve karşılaşacağınız meseleleri çözmekte en maharetli olanınız ümidi olmasaydı bu görevi üstlenmezdim. Ömer için, haklarınızı nasıl temin edeceğimi, sizi nasıl sevk ve idare edeceğimi uygun bir şekilde hesaplamak, sıkıntı ve üzüntü olarak kâfidir. Rabbim yardımcımız olsun. Zira Ömer Allah'ın rahmeti, yardımı ve inayeti olmazsa artık hiçbir güce ve hiçbir çareye güveni kalmamıştır.

* * *

Ömer'in Başka Bir Hutbesi

Allah, idare işlerinizi bana tevdi buyurmuştur. Sizin menfaatinizin nasıl sağlanacağını bilirim. Bu hususta Allah'tan bana yardımcı olmasını ve başkalarına karşı beni koruduğu gibi kendi katında da beni korumasını ve emrettiği gibi malınızı aranızda paylaştırmak hususunda bana adalet ilham etmesini diliyorum. Ben Müslümanım ve Allah'ın inayeti olmaksızın zayıf bir kulum. Bu makama getirilmem, inşallah benim ahlakımı değiştiremeyecektir. Azamet ancak Allah'ındır ve kulların bunda bir payı yoktur. Sizden hiç kimse, Ömer işbaşına geldikten sonra değişti, diyemeyecektir. Kendimi hakka

bağlar ve o şekilde ilerliyorum, size emirlerimi beyan ediyorum. Kimin bir talebi veya mağduriyeti veya ahlaki açıdan bir eleştirisi varsa bana bildirsin. Zira ben sizden biriyim. İçiniz ve dışınızla, dokunulmazlarınızda ve mallarınız ve ırzlarınızda Allah'ın takvasına sarılın. Kendiliğinizden hakkı gözetin ve birbirinizle husumete girerek bana (mümkün olduğu kadar) gelmeyin. Hiç kimseyle aramda bir göz yumma ve özel muamele ilişkisi yoktur. Salahınız benim için sevimlidir. Eleştiri ve serzenişiniz benim için azizdir. Sizin ammeniz Allah'ın beldelerinde mukimsiniz. Siz Allah'ın kısmet ettikleri dışında ekini ve verimli bir hayvan serveti olmayan bir memleketin insanlarısınız. Ancak Allah size büyük bir kıymet vadetmiştir. Ben bana tevdi edilen emanetten ve bulunduğum konumdan sorumluyum. İnşallah kendi görevlerimi bizzat ifa etmekte kararlıyım. Görevimi kimseye yüklemeyeceğim. Uzağımda kalan görevleri de emin kişilere ve amme hukukuna sadık olanlara tevdi edeceğim. İnşallah uhdemde emanet olan bu görevleri bunlardan başkasına tevdi etmeyeceğim.

* * *

Ömer'in Başka Bir Hutbesi

Allah'a hamd ve senada bulundu ve Peygamber'e salat ve selam getirdi ve şöyle dedi:

Ey insanlar! Tamah bir anlamıyla fakirliktir. Ümitsizlik de arzu etmekten müstağni olmaktır. Sizler yiyemeyeceğiniz kadar topluyor ve elde edemeyeceğiniz şeyleri ümit ediyorsunuz. [216] Kandıran bir dünyada eceliniz sınırlıdır. Resulullah (sav.) döneminde vahiyle sorumlu tutuluyordunuz. Kişi sakladıklarıyla da açıkladıklarıyla da sorumluydu. Bize güzel ahlakınızı gösterin. Sizin içinizdekini ancak Allah bilir. Zira kötü davranıp da içinin temiz olduğunu söyleyen kişiyi tasdik etmeyiz. Ancak zahirde iyi davranan hakkında hüsnüniyet besleriz. Bilesiniz ki cimrilik bazen nifaktan bir şubedir. İnfak etmeniz sizin için hayırlıdır. Kim nefsinin cimriliğinden sakınırsa onlar kurtulmuştur.

Ey insanlar! Yerinizi güzelleştirin ve işlerinizi düzeltin. Rabbiniz olan Allah'tan sakının. Kadınlarınıza Kabâtî elbisesi

giydirmeyin. Zira vücudu göstermese bile vücudun vasıflarını gösterir.

Ey insanlar! Dilerim ki ne lehte ne de aleyhte bir neticeyle kurtulabilsem. Yine dileğim odur ki az veya çok, yaşayacak olsam inşallah aranızda hakla hükmedeyim ve kendi evinde de oturuyor olsa ve onu elde etmek için bir çaba göstermese, bir zahmete katlanmasa da her Müslüman Allah'ın malından hakkını alsın. Allah'ın size verdiği mallarınızı güzelce elde edin. Sühuletle elde edilen bir şey, sıkıntı ve zorlukla elde edilen şeyden daha hayırlıdır. Öldürmek helak olmanın bir türüdür. Hayırlı veya fâsık herkesin başına gelebilir. Şehit ise Allah için canını feda edendir. Biriniz bir deve almak istediğinde uzun olanı tercih etsin ve değneğiyle ona vursun. Dayanıklı olduğunu görürse onu alsın.

* * *

Başka Bir Hutbesi

Yüce Allah'a karşı hamd ve şükür göreviniz vardır. Sizin bir talebiniz ve isteğiniz olmadan size dünya ve ahiret onurunu vermiş ve bu kapsamda size haccı farz kılmıştır. Siz yokken sizi Kendi zatı için ve O'na ibadet etmeniz için yarattı. O sizi en zayıf varlık olarak yaratabilirdi. Ancak yarattıklarını size musahhar kılmıştır. O sizi Kendisinden başkası için yaratmadı. Yerde ve göklerde ne varsa onları size amade kılmıştır. Gizli ve aşikâr nimetlerini size bahşetmiştir. Sizi karada ve denizde taşımıştır. O'na şükretmeniz için size güzel nimetler ihsan etmiştir.

[217] Allah size kulak verdi, göz verdi. Allah'ın size verdiği nimetlerden bazıları bütün insanlara verdiği nimetlerdir. Bir kısmı da siz Müslümanlara özel olarak verdiği nimetlerdir. Özeliyle ve genel olanıyla bu nimetlerin tümü devletinizde, döneminizde ve neslinizde varlık buldu. Bu nimetler kişilere has bir nimet değildir. İnsanlar arasında taksim edilen ve uğrunda yoruldukları ve hak edilmesinde ağır yük yüklendikleri ve Allah'ın inayetiyle Allah'a ve Resulü'ne olan imanları sayesinde elde ettikleri nimetlerdir. Sizler yeryüzünün halifelerisiniz.

İnsanlara gücünüzle boyun eğdiriyorsunuz. Allah dininizi galip kıldı. Sizin dininize muhalif olan iki millet vardır. Birisi İslam'a ve Müslümanlara boyun eğen ve size vergi verenler. Bunlar geçimlerini emekleri ve alın terleriyle kazanırlar. Azığı onlar temin ederler ve sizler ondan yararlanırsınız. Diğeri de Allah'tan başlarına gelecek musibetleri ve O'nun satvetini gece gündüz beklemektedirler. Allah onların kalplerine korku salmıştır. Sığınacak sığınakları ve kaçacak yerleri yoktur. Allah'ın askerleri onlara musallat olmuş ve onların sahalarına inmişlerdir. Geçim bolluğu ve mal çokluğu yanında ordular peş peşe gönderiliyor ve Allah'ın izniyle sınırlardaki gedikler kapatılıyor. Artık güzel ve umumi bir afiyet hüküm sürmektedir. İslam'ın doğuşundan bu yana en güzel yaşam şartları tahakkuk etmiştir. Hamd ancak Allah'ındır. Bunun yanında her yerde büyük fetihler gerçekleşti. Şükredenlerin şükrü, zikredenlerin zikri ve gayret gösterenlerin gayretleri bu nimetlerin hakkını eda etmekte ne kadar çaba harcarsa, Allah'ın lütfu, yardımı ve rahmeti olmadan bunu hakkıyla ifa edemez. O'ndan başka ilah olmayan ve bizi bu imtihanla karşı karşıya getiren Allah'tan dileğimiz, emirlerine itaat etmeyi ve rızasını kazanmak için gayret göstermeyi bize nasip etmesidir.

Ey Allah'ın kulları! Allah'ın sizi imtihan etmekte olduğunu unutmayın. Meclislerinizde tek tek ve toplu hâlde Allah'tan size olan nimetini tamamlamasını dileğin. Nitekim Allah, Musa'ya şöyle buyurdu: "*Kavmini karanlıklardan nura çıkar ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat.*"[36] Muhammed'e (sav.) de şöyle buyurdu: "*Hatırlayın ki bir zamanlar az idiniz ve insanlar tarafından küçümseniyordunuz ve insanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz.*"[37] Eğer küçümsenen ve dünya nimetlerinden mahrumiyet içindeyken hak üzere olsaydınız, iman ve huzur içinde Allah'ı ve dinini bilen ve ölümden sonra kurtuluşu ümit etseydiniz bu da iyi bir şeydi. Ne var ki maişet bakımından zor bir durumda idiniz ve Allah hakkında [218]
tam bir cehalet içindeydiniz. Davet edildiğiniz bu dinde sizin

36 İbrâhîm, 14/5.
37 Enfâl, 8/26.

için dünyadan bir nasip olmasa ancak dönüşünüzün olacağı ahiret saadetiniz için bir teminattan ibaret olsaydı ve içinde bulunduğunuz maişet zorluğu içinde kalsaydınız bile bu davetten nasibinizi almanız ve bu davayı hasımlarına karşı galip getirmeniz gerekirdi. Kaldı ki bu dava sizin için dünya ve ahiret saadetini temin etmektedir. Sizden dileyen kendisi için bu iki nimeti temin edebilir. Size sizinle kalpleriniz arasında kaim olan Allah'ı ve O'nun hakkını bilip O'nun için amel etmenizi ve O'nun taatinden çıkmamanızı hatırlatıyorum! Sakın sizin için sürur kaynağı olan nimetlerin zayi olmaması ve elinizden çıkmaması için dikkatli olun. Zira nimete nankörlük kadar, nimeti zayi eden başka bir şey yoktur. Şükür, gayretler için bir teminat; nimetlerin neması için bir vesiledir. Bunlar size tavsiye edeceğim ve sizi sakındıracağım hususlar olarak Allah'ın bana yüklediği sorumluluktur.

* * *

Ağıtlar

Ömer'e (ra.) Ağıt Yakanlar ve Ağlayanlar

Ömer bana Ali, Ebû Abdullah el-Bürcümî ve Hişâm b. Urve'den şöyle anlattı:

Ağıtçı bir kadın, Ömer'e ağlayarak: "Vah Ömer! Yakıcı bir sıcak yayıldı ve âleme doldu!" Başka bir ağıtçı da: "Vah Ömer! Yakıcı bir sıcak yayıldı ve insanlar arasında yayıldı!" diye ağıt yakmış.

Ömer bana Ali, İbn De'b ve Saîd b. Hâlid, Sâlih b. Keysân ve Mugîre b. Şu'be'den naklen şöyle anlattı: Ömer vefat edince Ebû Hasme'nin kızı ona ağıt yaktı ve şöyle dedi:

Vah Ömer! Eğriyi düzeltti. Yarayı iyileştirdi. Fitneleri yok etti ve sünnetleri diriltti. Temiz giysilerle ve ayıplardan beri olarak çıktı.

Ravi dedi: Mugîre b. Şu'be şöyle dedi: Ömer defnedildikten sonra Ömer hakkında ne söyleyeceğini öğrenmek maksadıyla Ali'ye gittim. Çıktı ve saçını sakalını silkeliyordu. Banyo yapmıştı ve bir esvaba bürünmüştü. Hilafetin kendisine geçeceğinden emin görünüyordu. Şöyle dedi: "Allah, İbnü'l-Hattâb'a rahmet etsin. Ebû Hasme'nin kızı onun hakkında doğru söy-

ledi. Hayırlarıyla gitti ve şerrinden kurtuldu. Vallahi adı geçen kadın kendi kendine söylemedi, ona söyletildi.

Âtike bint Zeyd b. Ömer b. el-Hattâb şöyle dedi:

Feyrûz –nesli kurusun– bir hançerle kitabı okuyan ve Rabbine dö- [219]
nen bir adamı öldürerek beni feci bir hâle soktu.

O yakınlarına merhametle muamele ederken düşmana karşı sertti. Güvenilir bir kişiydi ve musibette yardıma koşan bir insandı.

Söz verdiği zaman sözünü eyleme dönüştürürdü. Hayırlara koşar ve yüzünü asmazdı.

Yine şöyle dedi:

Gözüm, gözyaşlarını esirgeme ve feryat et. O asil İmama bunları yaparken usanma.

Savaş ve imdat gününde nişanlı atlının ölümü beni feci bir hâle soktu.

İnsanların sığınağı, zamanın çıkmazlarına karşı yardım elini uzatır, musibete maruz kalan ve malı gasbedilenin imdadına yetişirdi.

Varlıklı ve yoksul kimselere söyle, siz de ölün. Zira ölüm ona ayırıcı şerbetini içirdi.

Ona ağıt yakan bir kadın da şöyle dedi:

Mahallenin kadınları feryat figanla ve yaralı bir kalple sana ağlayacaklar.

Dinar (altın) gibi parlayan yüzlerini tırnaklarıyla tırmalayacaklar.

Simli elbiseler yerine hüzün elbiselerini giyecekler.

* * *

Söz ve Eylemleri

Bahsi Geçmemiş Bazı Söz ve Eylemleri

Ömer b. Şebbe bize Ali b. Muhammed, İbn Cü'dube, İsmâil b. Ebî Hakîm ve Saîd b. el-Müseyyeb'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer hac seyahatine çıkmıştı. Dacnân'a varınca şöyle dedi: Azim ve Yüce Allah'tan başka ilah yoktur. O, dilediğine dilediği kadar ihsanda bulunandır. el-Hattâb'ın develerini bu vadide güderdim. Üzerimde yün keçeden bir rida vardı. Sert mizaçlıydı. İş yaparken beni yorardı. Taksiratım olduğu zaman beni

döverdi. Gün geldi Allah ile aramda hiç kimse kalmadı. Sonra şu beyitleri dillendirdi:

Gördüğün hiçbir şeyin güzelliği kalıcı değildir. İlah bakidir. Ancak mal ve evlat gidicidir.

Hazineleri hiçbir zaman Hürmüz'e yaramadı. Âd kavmi de kalıcı olduklarını sandılar ancak olamadılar.

[220] *İnsanların ve cinlerin onunla seyrettiği rüzgârın emrinde amade olduğu Süleyman da kalıcı olmadı.*

Atiyye ve hediyeleri için binicilerin her taraftan onlara yöneldikleri hükümdarlar nerede?

Yalan yok, orası bir havuz gibidir. Oraya öncekiler gibi herkes uğrayacaktır.

Ömer b. Şebbe bana Ali ve Ebû Velîd el-Mekkî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Bir gün Ömer otururken aksayan devesini çeken topal bir adam ona yöneldi ve yanı başında durarak şu beyitleri söyledi:

Biz reaya sen de gözetmesi umulan kimsesin. Sen siman ile taleplerin muhatabısın.

Kötü günde kötülük, ehline aittir. Bilesin ki bugün Mudar kabilesi, şerefini ve asaletini sana emanet etmiştir.

Bunun üzerine Ömer: "*Lâ havle velâ kuvvete illa billah*," dedi. Adam devesinin aksamasını ona arz etti. Ömer, adamın sakat devesini aldı ve sahibine kızıl bir deveyle yetecek kadar azık verdi. Adam ayrıldı. Kısa bir süre sonra Ömer hacca gitti. Yoldayken bir bineği üzerinde seyreden bir yolcuya rast geldi. Adam şu beyitleri dillendirdi:

Ey İbnü'l-Hattâb! Senin gibi hiç kimse bizi yönetemedi. Sen yabancıya da yakınlarına da iyilik yaparsın.

Evet, Peygamber'den sonra senin gibi yöneten olmadı.

Bunun üzerine elindeki asayla onu dürttü ve: "Ebû Bekir nerede?" diye uyardı.

Ömer bana Ali b. Muhammed, Muhammed b. Sâlih ve Abdülmelik b. Nevfel b. Mesâhık'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer, Utbe b. Ebî Süfyân'ı Kinâne'ye amil olarak tayin etti. Utbe yanında mal olduğu hâlde dönünce Ömer ona: "Ey Utbe! Bu nedir?" diye sordu. Utbe: "Yanıma aldığım ve ticaretini yap-

tığım bir maldır," dedi. Ömer: "Nasıl oluyor da bu şekilde yanına mal alıyorsun?" dedi ve malı alarak beytülmâle aktardı. Osman halife olunca Ebû Süfyân'a: "Ömer'in Utbe'den aldığı malları istersen sana geri verebilirim," dedi. Ebû Süfyân ona: "Senden önceki halifeye muhalif olursan insanlar hakkında kötü düşünürler. Sakın senden önceki halifenin kararlarına aykırı hareket etme. Aksi takdirde insanlar senin hakkında kötü düşünürler. Sakın senden öncekilerin kararlarını hiçe sayma. Sen bunu yapsan senden sonrakiler de senin icraatını reddederler."

Serî bana Şuayb, Seyf, Rebî' b. en-Nu'mân, Ebû Mücâlid Cerâd b. Amr, Ebû Osman, Ebû Hârise, İbrâhim b. Talha'nın kölesi Ebû Amr, Zeyd b. Eslem ve babası Eslem'den şöyle dediklerini anlattı:

Hind bint Utbe, Ömer b. el-Hattâb'a giderek ticaret yapmak amacıyla beytülmâlden teminat vermek suretiyle kendisine borç para vermesini istedi. Ömer talebini kabul ederek ona borç para verdi. Kadın bu parayla Kelb diyarına gitti. Orada mal alıp sattı. Hind, Ebû Süfyân ve Amr b. Ebî Süfyân'ın Muâviye'ye gideceklerini haber aldı. Bunun üzerine Kelb diyarından Şam'a doğru hareket etti ve Muâviye'ye gitti. Ebû Süfyân onu boşamıştı. Muâviye ona: "Anacığım! Geliş sebebin nedir?" dedi Hind: "Senin yüzünü görmek, bir de Ömer hakkında seni uyarmak. O Ömer'dir ve Allah için çalışır. Baban sana gelmiş. Korktum ki ona çok şey verirsin. O buna ehildir. Ancak insanlar senin ona nereden verdiğini bilmezler ve seni eleştirirler. Ömer de seni şiddetle kınar ve hiçbir zaman bunu hoş görmez," dedi. Bunun üzerine Muâviye, babasına ve kardeşine yüz dinar verip onları giydirdi ve binek vererek gönderdi. Amr bu ikramları büyük bir ikram olarak gördü. Ebû Süfyân şöyle dedi: "Bunu çok büyütme. Bu ikram Hind'in gıyabında yapılmadı. Onun bilgisi dâhilinde yapıldı." Üçlü beraber döndüler. Ebû Süfyân, Hind'e: "Kâr ettin mi?" dedi. Hind: "Allah bilir, Medine'ye mal götürüyorum," dedi. Hind, Medine'ye varıp da malını satınca zarar etmekten yakındı. Ömer ona: "Mal benim olsaydı sana bırakabilirdim. Ne var ki Müslümanların malıdır," dedi. Nitekim bu mevzu Ebû Süfyân'a da danışılmıştı. Ömer, Ebû Süfyân'a haber göndererek durumu bildirdi; Hind

borcunu ödeyinceye kadar Ebû Süfyân'ı hapsetti. Ebû Süfyân'a: "Muâviye sana ne kadar ikramda bulundu?" diye sordu. Ebû Süfyân: "Yüz dinar," diye cevap verdi.

Ömer bana Ali, Mesleme b. Muhârib, Hâlid el-Hazzâ, Abdullah b. Ebî Sa'sa' ve Ahnef'ten şöyle dediğini anlattı:

Abdullah b. Umeyr, Ömer'e gitti. Ömer insanlara atiyyelerini veriyordu. Abdullah'ın babası Umeyr, Huneyn'de şehit olmuştur. Abdullah: "Ey Müminlerin Emîri! Bana tahsisat bağla," dedi. Ancak Ömer ona iltifat etmedi. Bunun üzerine onu dürttü. Ömer ona dönerek: "Kimsin?" dedi. Abdullah: "Abdullah b. Umeyr," dedi. Ömer: "Ey Yerfe! Ona altı yüz ver," dedi. Yerfe ona beş yüz verdi. Abdullah kabul etmedi ve Müminlerin Emîri bana altı yüz emretti," diyerek Ömer'in yanına gitti ve durumu söyledi. Bunun üzerine Ömer: "Ey Yerfe! Ona altı
[222] yüz ve bir elbise ver," dedi. Yerfe ona verdi. Abdullah üzerindeki elbiseleri çıkardı ve Ömer'in verdiği elbiseyi giydi. Ömer ona: "Evladım eski elbiseni de al. Bunlar ailen için çalışırken giyersin, yeni elbiseyi de ziynet olarak giyersin," dedi.

Ömer bana Ali, Ebû Velîd el-Mekkî, Talha soyundan bir raviden naklen İbn Abbâs'ın şöyle dediğini anlattı:

Bir seferinde Ömer ile yolculuk yaptım. Bir gece seyrettik. Bir ara ona yaklaştım. Ömer asasıyla semerin ön kısmına vurdu ve şu mısraları dillendirdi:

Allah'ın Evine yemin ederim, yalan söylüyorsunuz. Ahmed öldürülüyor da onun uğrunda savaşmıyor ve mücadele etmiyoruz.

Onu yalnız başına terk ettik de etrafında yıkıldık. Böylece de oğullarımız ve zevcelerimizi unuttuk.

Sonra "Allah'ım bağışla," dedi. Sonra Sâra yoluna devam etti. Ardından şu beyitleri dillendirdi:

Hiçbir deve sırtında Muhammed'den daha hayırlı ve daha vefalı bir insan taşımadı.

O boş hırkasını giymeden başkasına giydirir ve yarışı kazanan atın hakkını verirdi.

Sonra, "Estağfurullah," dedi ve "Ey İbn Abbâs! Ali bizimle neden çıkmadı?" dedi. "Bilmiyorum," dedim. Ömer: "Ey İbn Abbâs! Baban Resulullah'ın (sav.) amcasıdır. Sen de Resulul-

lah'ın (sav.) amcasının oğlusun. Kavminiz neden size kayıtsızdır," dedi. "Bilmiyorum," dedim. Ömer: "Ama ben biliyorum. Onlar onların başına geçmenizi istemiyorlar," dedi. "Neden? Oysa biz onlar için hayır mesabesindeyiz," dedim. Ömer: "Allah'ım affet. Onlar nübüvvet ve hilafetin ikisinin sizde olmasını istemiyorlar. O zaman azamet ve şerefin tümü sizde olacak. Siz Ebû Bekir'in önünüzü kestiğini sanıyorsunuz. Hayır, vallahi Ebû Bekir karşılaştığı durum hakkında en kararlı şeyi yaptı. Hilafeti size verseydi Resulullah'ın akrabaları olduğunuz hâlde size faydası olmayacaktı. Ey İbn Abbâs! Şairlerin şairi Züheyr'in şu beytini oku.

Kays b. Aylân şerefin zirvesine çıkmak için gayret gösteriyor. Kim o zirveye nail olmakta öne geçerse onlar insanlara hâkim olur.

Ben de ona şiiri okudum. Derken şafak söktü. Bana: "Vâkıa suresini oku," dedi. Vâkıa suresini okudum. Akabinde indi ve sabah namazını Vâkıa suresini okuyarak kıldı.

İbn Humeyd bana Seleme, Muhammed b. İshâk, bir ravi ve İkrime'den naklen İbn Abbâs'ın şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. el-Hattâb (ra.) ve bir grup sahabi şiir hakkında [223] sohbet ediyorlardı. Kimisi filan şair daha iyi şiir söyler derken bir başkası, hayır falanca şair daha iyi şairdir, diyorlardı. Ben de o sırada hazır oldum. Bunun üzerine Ömer: "Bu işi en iyi bilen geldi. Ey İbn Abbâs! Şairlerin en iyisi kimdir?" dedi. "Züheyr b. Ebî Sülmâ," dedim. Ömer: "Senin görüşünü teyit edecek bazı şiirlerini söyle," dedi. Benî Abdullah b. Gatafân'dan bir grubu methederek şöyle demiştir:

Şerefiyle güneşin üstünde oturmayı hak eden bir kavim olsa mazileri ve şerefleriyle bu hak onlarındır.

Onların nesebine baksan babaları Sinân'dır. Onlar güzel evlatları da güzel olan bir kavimdir.

Emniyette oldukları zaman insandırlar. Ama tehdit edilirlerse cin kesilirler. Toplandıkları zaman gece de olsa icabet ederler.

Sahip oldukları nimetler yüzünden kıskanılırlar. Ancak Allah haset edilen o nimetleri onlardan almaz.

Ömer: "Güzel söylemiş. Bu şiirde anlatılanlar, Resulullah'ın üstünlüğü ve akrabaları olmaları hasebiyle en çok Benî Hâ-

şim'in vasıflarına uymaktadır," dedi. Ona: "Muvaffak olasın ve her zaman muvaffak olacaksın," dedim. Bana: "Ey İbn Abbâs! Muhammed'den (sav.) sonra kavminizi size itaat etmekten alıkoyan nedir?" dedi. Bu soruya cevap vermek istemedim: "Ben bilmesem dahi Müminlerin Emîri bana bu hususu anlatabilir," dedim. Ömer: "Kavminiz, kendilerine karşı övünmeyesiniz diye peygamberlikle hilafetin ikisini de size tevdi etmeyi arzu etmediler. Bu sebeple Kureyş bu makamı kendisi için uygun gördü; bunda da muvaffak oldu, isabet etti," dedi. Ona: "Bana konuşma izni verirsen ve kızmayacaksan konuşmak istiyorum," dedim. Ömer: "Ey İbn Abbâs! Konuş," dedi. Ona: «Ey Müminlerin Emîri! "Kureyş bu makamı kendisine uygun gördü; bunda muvaffak oldu, isabet etti," sözüne gelince: Keşke Kureyş Allah'ın kendileri için uygun gördüğünü tercih etseydi isabet etmiş olurdu ve kıskanılmazdı. Senin: "Onlar peygamberlikle hilafetin ikisinin bizde olmasından hoşlanmadılar," sözüne gelince: Yüce Allah bir kavmi "hoş görmemek" ile şöyle vasıflandırmıştır: "*Onlar Allah'ın indirdiğinden hoşlanmadılar. Bu yüzden Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır.*"[38]» dedim. Ömer: "Heyhat ey İbn Abbâs! Senin hakkında bana bazı şeyler intikal ediyordu. Yanımdaki konumuna halel gelmesin
[224] diye bunları sana açıklamaktan imtina ettim," dedi. Ona: "Ey Müminlerin Emîri! Bunlar nedir? Bunlar hak ise yanındaki konumuma halel getirmemesi gerekir. Bâtıl şeylerse benim gibi bir kişinin bâtıldan uzak durmasına vesile olur," dedim. Ömer: "Bana anlatıldığına göre, 'Onlar hilafeti zulmen ve haset ederek bizden aldılar,' demişsin, diye söylemişsin," dedi. Ben: «Ey Müminlerin Emîri! "Zulmen aldılar," sözüne gelince: Bu husus cahil ve hilm sahibi olan herkes için malumdur. "Haset ederek" sözüne gelince: Malum olduğu üzere İblis, Âdem'e haset etti. Biz de Âdem'in kıskanılan çocuklarıyız,» dedim. Bunun üzerine Ömer: "Ey İbn Abbâs! Heyhat! Vallahi kalpleriniz hasetten, kin ve hileden kurtulmuyor," dedi. Ben: "Ey Müminlerin Emîri! Allah'ın kendilerini kirden arındırdığını, hile ve kandırmadan temizlediğini buyurduğu bir kavmi, kalplerinde

38 Muhammed, 47/9.

haset ve hile vardır diye itham etmekten kaçın. Zira Resulullah'ın kalbi de Benî Hâşim'in kalplerindendir," dedim. Ömer: "Ey İbn Abbâs! Yanımda durma!" dedi. "Tamam," dedim ve kalkmak için davrandım. Ancak Ömer benden utanarak: "Ey İbn Abbâs! Otur. Vallahi, ben senin hakkını gözetirim ve seni sevindireni severim," dedi. Ona: "Ey Müminlerin Emîri! Senin ve her Müslümanın üzerinde hakkım vardır. O hakkı gözeten nasibini almış, onu kaybeden de kendi nasibini kaybetmiş olur," dedim. Akabinde de Ömer kalktı ve ayrıldı.

Ahmed b. Amr bana Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî, İkrime b. Ammâr, İyâs b. Seleme ve babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Ömer (ra.) elinde asası olduğu hâlde çarşıya uğradı. Asasıyla bana vurdu ve "Yoldan çekil," dedi. Asa elbiseme değmişti. Ertesi yıl bir karşılaşmamızda bana: "Ey Seleme! Hacca gitmek ister misin?" dedi. "Evet," dedim. Bunun üzerine elimden tuttu ve beni evine götürdü. Bana altı yüz dirhem vererek: "Bunlarla haccını ifa et. Bunlar sana vurmamın karşılığıdır," dedi. Ben: "Ben hatırlayamadım," dedim. O: "Ben de hiç unutmadım," dedi.

Abdurrahman b. Beyân bana Muhammed b. Yezîd, İsmâil b. Ebî Hâlid ve Seleme b. Küheyl'den şöyle dediğini anlattı: Ömer b. el-Hattâb (ra.) şöyle dedi:

Ey insanlar! Sizin üzerinizde hakkımız vardır. Gıyabımızda sadakat göstermek ve hayırda yardım etmek. Allah'a en sevimli ve umuma en yararlı hilm İmamın (lider) hilm ve yumuşak muamelesidir. Ey insanlar! Kim ki sorumlu olduklarına karşı afiyetle muamele ederse Allah yücelerden afiyeti onun üzerine indirir.

Muhammed b. İshâk bana Yahyâ b. Maîn, Ya'kûb b. İbrâhim, Îsâ b. Yezîd b. De'b, Abdurrahman b. Ebî Zeyd ve İmrân b. Sevâde'den şöyle dediğini anlattı: [225]

Ömer ile sabah namazını kıldık. "Sübhân" suresiyle bir sure daha okudu. Sonra ayrıldı. Ben de onunla birlikte kalktım. Bana: "Bir işin mi var?" dedi. "Evet," dedim. "O zaman peşimden gel," dedi. Onu takip ettim. Eve girince bana da izin verdi. Baktım ki minderi olmayan bir sofa üzerinde oturmuş. Ona: "Bir nasihatim var," dedim. Ömer: "Sabahtan akşama kadar nasihat ne güzeldir," dedi. Ona: "Ümmet dört meselede seni eleştiriyor," dedim. Bunun üzerine asasının başını çenesine,

ucunu da bacağına dayayarak bana, söyle dedi. Dedim ki: "Hac aylarında umreyi yasakladığını söylüyorlar. Oysa Resulullah (sav.) ve Ebû Bekir böyle bir şey yapmadılar. Hem de helaldir." Ömer: "Hac aylarında umre yaparlarsa bunu hac ibadeti yerine geçmiş kabul ederler. Ancak bu kez Mekke hac mevsiminde boş kalacak. Oysa hac, âdeta Allah'ın cemalinin bir tecellisidir," dedi. Ona: "Muta nikâhını yasakladın. Hâlbuki Allah'ın verdiği bir ruhsattı. Bir avuç hurma veya unla mutayı yapar ve üçle ayrılırdık," dedim. Ömer: "Resulullah (sav.) bunu bir zaruret üzerine helal kılmıştı. Sonradan insanlar normal ve rahat şartlara kavuştu. Bildiğim kadarıyla Müslümanlardan hiç kimse buna tevessül etmemiş ve buna bir daha başvurmamıştır. Artık dileyen nikâhla evlenir ve üçle boşanır. Bunu yasaklamakla isabet ettim," dedi. Ona: "Cariye çocuğunu doğurunca efendisinin inisiyatifi olmadan hürriyetine kavuştuğuna hükmettin," dedim. Ömer: "Annenin hürriyetini çocuğunun hürriyetine ilhak ettim. Bununla sadece hayrı murat ettim ve Allah'ın bağışlamasını diliyorum," dedi. "İnsanları azarladığından ve sert davrandığından yakınıyorlar," dedim. Bunun üzerine asasını çıkardı ve baştan aşağıya kadar eliyle mesh etti ve şöyle dedi: "Ben Muhammed'in arkadaşıyım. –Nitekim Karkaratülküdr'de de onunla beraberdi.– Vallahi güderim ve doyururum, kana kana içiririm, kendisini sağanı ısırmak
[226] isteyen deveyi savarım, yoldan sapan deveyi doğrulturum, onurumu savunurum. Adımlarımı gücüm kadar atarım, sünnetlerden ayrılanı düzeltirim. Geride kalan deveyi kafileye yetiştiririm. Sık sık uyarırım. Vurmayı azaltırım ancak asayı göstermekten geri durmam. Elimle savarım. Bunları yapmazsam haktan saparım." Ravi dedi: Muâviye'ye bunlar haber verilince Muâviye: "Vallahi onları idare etmeyi iyi bilirdi," dedi.

Ya'kûb b. İbrâhim bize İbn Uleyye, İbn Avn ve Muhammed'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Bana anlatıldığına göre Osman şöyle dedi: Bana anlatıldığına göre Ömer, Allah'ın rızası ümidiyle akrabalarını görev almaktan menederdi. Ben de Allah'ın rızasını umarak akrabalarıma imkânlar veriyorum. Aslında Ömer gibi üç kişi daha bulunmaz.

Ali b. Sehl bana Damre b. Rebîa, Abdullah b. Ebî Süleyman ve babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Medine'ye geldim ve bir evde ikamet ettim. Ömer b. el-Hattâb, Kıtrî bir elbise içinde zekât develerine katran sürerdi.

İbn Beşşâr bize Abdurrahman, Süfyân, Habîb ve Ebû Vâil'den şöyle dediğini anlattı: Ömer b. el-Hattâb (ra.) şöyle dedi:

Eğer ömrüm vefa ederse zenginlerin malının fazlasını alıp fakir Muhacirlere taksim edeceğim.

İbn Beşşâr bize Abdurrahman b. Mehdî, Mansûr b. Ebû Esved, el-A'meş, İbrâhim ve Esved b. Yezîd'in şöyle dediğini anlattı:

Bir heyet Ömer'e gelince onlara emîrleri hakkında sorardı. Onlar iyi şeyler söylerse Ömer: "Hastalarınızı ziyaret ediyor mu?" diye sorardı. Onlar, evet derlerse: "Köleyi ziyaret eder mi?" diye sorardı. Onlar, evet derlerse: "Zayıf insanlara nasıl davranıyor, onun kapısının önünde oturuyor mu?" diye sorardı. Onlar bu sorulardan birine olumsuz cevap verirlerse Ömer emîrlerini azlederdi.

İbn Humeyd bize Hakem b. Beşîr ve Amr'dan naklen şöyle dediğini anlattı: [227]

Ömer b. el-Hattâb şöyle diyordu: Dört husus vardır ki hiçbir zaman ve hiçbir sebeple onları zayi etmek veya terk etmek istemem: Allah'ın malı hakkında ve onu toplamak hususunda kararlı olmak. Onu topladıktan sonra da onu hak sahiplerine dağıttık ve Ömer ailesi olarak ondan istifade etmedik ve elimiz boş olduğu hâlde oturduk. Kılıçların gölgesinde olan Muhacirler uzun süre düşman diyarında alıkonulup evlerine dönmelerine engel olmamak. Onların ve ailelerinin feyden haklarını tam olarak vermek. Onlar evlerine dönünceye kadar ailelerden ben sorumluyum. Yine Allah'a karşı sorumluluklarını ifa eden ve bu uğurda insanlarla savaşmaktan geri durmayan Ensarın iyilerine hüsnü kabulle muamele edilmesi ve hatalı olanların hatalarının affedilmesi ve önemli işlerde onlara danışılması. Yine İslam'ın temel unsuru ve Arapların da özünü teşkil eden Arabın ihmal edilmemesi ve zekâtın hakkıyla alınması. Onlardan dinar ve dirhem alınmaması ve alınan zekâtlarının fakirlerine verilmesi.

Serî bana Şuayb, Seyf, İbn Cüreyc, Nâfi' ve Abdullah b. Ömer'den naklen Ömer'in şöyle dediğini yazdı:

Bilirim ki insanlar Resulullah'ın (sav.) Cebrail'den gelen vahyi onlara tebliğ ettiği sırdaşı olan iki kişiyi başka hiç kimseyle eşit görmemektedir. Resulullah (sav.) vahyi Cebrail'den alır ve onlara yazdırırdı.

* * *

Şûrâ Meselesi

Ömer b. Şebbe bana Ali b. Muhammed, Vekî', el-A'meş, İbrâhim ve Muhammed b. Abdullah el-Ensârî, İbn Ebî Arûbe, Katâde, Şehr b. Havşeb ve Ebû Mihnef, Yûsuf b. Zeyd, Abbâs b. Sehl ve Mübârek b. Fedâle, Ubeydullah b. Ömer ve Yûnus b. Ebî İshâk ve Amr b. Meymûn el-Evdî'den şöyle nakletti:

Ömer b. el-Hattâb yaralandığı zaman ona: "Ey Müminlerin Emîri! Halife tayin et," dediler. Ömer: "Kimi halife bırakayım? Ubeyde b. Cerrâh hayatta olsaydı onu tayin ederdim. Rabbim bana bunu sorarsa diyeceğim ki: Senin peygamberinin şöyle dediğini işittim: 'Ebû Ubeyde bu ümmetin eminidir.' Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim sağ olsaydı onu halife olarak tayin ederdim. Rabbim bunu bana sorsa derim ki: Senin Peygamberinin şöyle dediğini işittim: 'Sâlim, Allah'ı çok sever.' Bunun üzerine
[228] bir adam Ömer'e: "Sana halife olacak kişiyi söyleyeyim: Abdullah b. Ömer," dedi. Ömer ona: "Allah seni kahretsin! Vallahi bu sözünle Allah'ın rızasını murat etmiş değilsin. Yazık sana! Karısını boşamaktan âciz bir kişiyi nasıl halife yaparım? Sizin yönetim işlerinizde gözümüz yok. Ondan hoşnut olmadım ki hane halkımdan birisi için onu arzu edeyim. Hayırlı ondan nasibimizi aldık. Şerse Ömer'in hane halkından uzak olsun. Ömer'in ailesinden bir kişinin hesaba çekilmesi ve Muhammed'in ümmetinin durumundan sorumlu tutulması onlar için kâfidir. Bilesiniz ki kendimi yordum ve aile ve akrabalarımı mahrum ettim. Ne günah ne de sevaplarım ağır basmadan kurtulabilsem mutlu olacağım. Bakacağım. Halife bırakacak olsam benden iyi olan da bıraktı. Halife tayin etmesem de benden hayırlı olan da tayin etmedi. Allah dinini zayi etmez." Bunun üzerine çıktılar. Sonra tekrar döndüler ve: "Ey Müminlerin Emîri! Vasiyet bıraksan," dediler. Ömer: "Sizinle konuştuktan sonra düşündüm ki içinizden –Ali'yi işaret ederek– en

layık olana idarenizi tevdi edeyim de sizi hak üzere kaim kılsın. Ancak o sırada kendimden geçtim. O hâldeyken bir adam gördüm. Ağaçlarını diktiği bahçesine girdi ve olgunlaşan ve olgunlaşmayan meyveleri toplayıp alıyor ve altına bırakıyordu. Bundan anladım ki Allah hükmünü icra edecek ve Ömer'i Dâr-ı Bekâ'ya alacaktır. Artık hayatımda olduğu gibi ölümümden sonra da bu mesuliyeti üzerime almayayım. Resulullah'ın (sav.): 'Cennet ehlindendirler,' dediği bu grubun bu işi üstlenmesini istiyorum. Bu gruba dâhilse de Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'i hariç tutuyorum. Geri kalanlar: Abdi Menâf'tan Ali ve Osman, Resulullah'ın (sav.) dayılarından Abdurrahman ve Sa'd, Resulullah'ın havarisi ve halasının oğlu Zübeyr b. Avvâm ve Talhatülhayr b. Ubeydullah. Bunlar kendi aralarından birini seçecekler. Bunlar birine görev tevdi ederlerse güzelce ona destek verip yardımcı olun. O da size bir emanet tevdi ederse emanetini versin," dedi. Sonra çıktılar. Abbâs, Ali'ye: "Onların grubuna girme," dedi. Ali: "Muhalefet etmekten hoşlanmıyorum," dedi. Abbâs: "O hâlde hoşlanmadığın durumla karşılaşacaksın," dedi. Ömer sabahlayınca Ali, Osman, Sa'd, Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. el-Avvâm'ı çağırdı ve onlara: "Düşündüm ve sizi insanların reisleri ve önde gelenleri olduğunuzu gördüm. Bu görev münhasıran sizde olacaktır. Nitekim Resulullah (sav.) sizden hoşnut olarak Rabbine kavuştu. Siz istikamet üzere olursanız insanlardan bir endişem yoktur. Benim endişem kendi aranızda ihtilaf etmeniz sebebiyle insanların ihtilafa düşmesidir. Âişe'den izin alın ve evinde toplanarak istişare edin ve aranızdan birini seçin. Sonra Âişe'nin [229] odasına girmeyin ancak ona yakın bir yerde toplanın," dedi. Ardından başını yastığa koydu, kanaması devam ediyordu.

Heyet içeri girdiler ve sessiz bir şekilde kendi aralarında konuşmaya başladılar. Ancak kısa bir süre sonra sesleri yükselmeye başladı. Abdullah b. Ömer şöyle dedi: "Süphanallah! Müminlerin Emîri henüz ölmedi." Abdullah'ın sesiyle uyanan Ömer: "Bu işi şimdilik bırakın. Ben ölürsem üç gün boyunca bu mesele hakkında istişarelerinizi yapın. Bu süre zarfında da Suheyb insanlara namaz kıldırsın. Dördüncü güne girince

muhakkak sizden biri size emîr olsun. Abdullah b. Ömer de heyete müşavir olarak katılsın ancak bu göreve seçilmesin. Talha da bu işte ortağınızdır. Bu üç gün içinde dönerse onu aranıza alın. Üç gün geçip de dönmezse kararınızı verin. Kim Talha'yı ikna edecek?" dedi. Sa'd b. Ebî Vakkās: "Ben onu ikna edeceğim. İnşallah muhalefet etmez," dedi. Ömer şöyle dedi: "İnşallah muhalefet etmez. Bu görev bu iki adam, yani Ali veya Osman'dan başkasına verileceğini tahmin etmiyorum. Osman işbaşına gelirse yumuşak bir kimsedir. Ali işbaşına gelirse Müslümanları ḥak yolunda istikamet üzere tutmakta daha kararlı olacak. Ancak bunu çok makul olmayan tarzda da yapabilir. Sa'd'ı işbaşına getirirlerse o buna ehildir. Aksi takdirde işbaşına geçecek olan kişi ondan yararlansın. Zira ben onu bir ihanet veya zafiyetten dolayı azletmedim. Abdurrahman b. Avf da kanaat sahibi olup başarılı ve akil bir kişidir ve Allah tarafından korunmuştur. Bu sebeple onu dinleyin."

Ömer, Ebû Talha el-Ensârî'ye şöyle dedi: "Ey Ebû Talha! Allah hep sizinle İslam'ı aziz kılmıştır. Ensardan elli kadar adam seç ve onları kendilerinden birini seçmeleri için teşvik et." Ömer ayrıca Mikdâd b. Esved'e: "Beni kabrime indirdiğiniz zaman kendilerinden bir kişiyi seçmeleri için bu grubu bir evde topla. Suheyb'e üç gün boyunca insanlara namaz kıldırmasını söyle. Ayrıca Ali, Osman, Zübeyr, Sa'd, Abdurrahman b. Avf ve döndüğü takdirde Talha'yı bir yere al; Abdullah b. Ömer'i de onlarla birlikte hazır bulundur. Ancak onun bu görev hususunda herhangi bir payı olmayacaktır. Sen onların başında dur. Eğer beş kişi bir kişiyi seçer ve bir kişi bunu reddederse o takdirde muhalifin kafasını kır veya boynunu vur. Aynı şekilde dört kişi bir kişi üzerinde ittifak edip onu seçerlerse ve iki kişi bunu reddederse onların boynunu vur. Üç kişi kendilerinden birini seçerse diğer üç kişi de kendilerinden birini seçerse Abdullah b. Ömer'e hakem olarak başvurun. O hangi grubun lehine hüküm verirse o grup kendilerinden birini seçsinler. Abdullah b. Ömer'in hükmünü kabul etmezlerse Abdurrahman b. Avf'ın bulunduğu tarafı tutun ve muhalif

olanlar insanların üzerinde ittifak ettiğini kabul etmeyerek başka bir tercihte bulunurlarsa onları öldürün."[39]

Bunun üzerine çıktılar. Ali yanında bulunan Benî Hâşimlilere: "Sizin hakkınızda kavminize itaat edilirse hiçbir zaman işbaşına getirilmeyeceksiniz," dedi. Sonra Abbâs ile karşılaştılar. Ona: "Galiba öbür tarafa meyletti," dedi. Abbâs: "Nereden biliyorsun?" diye sordu. Ali: "Osman bana rakip [230] yapıldı ve ekseriyetin olduğu yerden yana olun. Netice ikiye iki olursa Abdurrahman b. Avf'ın olduğu taraftan yana olun. Sa'd, amcası oğlu Abdurrahman'a muhalefet etmez. Abdurrahman da Osman'ın damadıdır. Bu ikisi de ihtilaf etmezler. Bu sebeple Abdurrahman, Osman'ı veya Osman, Abdurrahman'ı tercih eder. Diğer iki kişi benden yana olsa da benim için yeterli değildir. Kaldı ki diğer iki kişiden yalnızca birinin beni tercih edeceğini sanıyorum." Abbâs şöyle dedi: "Seni ne zaman bir iş için harekete geçirsem muhakkak istemediğim bir neticeyle ve geç kalmış olarak bana dönersin. Resulullah (sav.) vefat etmek üzereyken sana: 'Resulullah'a (sav.) git ve ona bu görevin kimde olacağını sor,' dedim. Ancak sen bundan imtina ettin. Vefat ettikten sonra da sana bir an önce bu işe yönel dedim. Yine imtina ettin. Ömer seni Şûrâ Heyetine aldığında bu heyete dâhil olma dedim ancak yine imtina ettin. Benim sana tek tavsiyem şudur: Bu insanlar seni işbaşına getirmedikleri sürece sana ne derlerse hayır de ve bu gruptan sakın. Bunlar sürekli olarak bizi bu işten uzak tutuyorlar ve başkasını işbaşına getiriyorlar. Vallahi bu göreve ancak hayırlı olmayan getirilir," dedi. Ali şöyle dedi: "Vallahi Osman kalırsa ona yaptıklarını hatırlatacağım. Ölürse hilafeti kendi aralarında birbirlerine vereceklerdir. Böyle yaparlarsa beni karşılarında bulacaklardır." Sonra şu beyitleri dillendirdi.

39 Karşı gelmekle muhalefet etmek farklı şeylerdir. Burada "karşı gelme" ifadesiyle fiilî bir durum yaratarak muhalefetini kaba kuvvetle yapanların eylemleri kastedilmiştir. Muhalefet kaba kuvvete dönüştürülmedikçe makbuldur. Hz. Ali'ye kadar yapılan halife seçimlerinde muhalifler olmuş ancak bundan dolayı kimseye dokunulmamıştır. Ancak seçildikten sonra seçimi tanımamak ve karşı gelmek suçtur. (çev.)

Akşam vakti âdeta raksederek seyreden develerin Rabbine yemin ederim ki sabah vakti süratle Mina'ya intikal ettiler.

İbn Ya'mer aşireti kuvvetli ve metanet sahibi olan Benî Şuddâh ile çetin bir muharebede karşılaşacaklar.

Ali dönüp bakınca Ebû Talha'yı gördü ve bulunduğu mekândan hazzetmedi. Bunun üzerine Ebû Talha: "Ey Ebü'l-Hasan! Endişe etme," dedi. Ardından Ömer ölünce cenazesi çıkarıldı. Ali ve Osman namazı kıldırmak için âdeta bir yarışa girdiler. Abdurrahman b. Avf: "İkiniz de emîrliğe âşıksınız. Bu görev size değil, Suheyb'e aittir. Ömer üç gün boyunca Suheyb'in insanlara namaz kıldırmasını emretti," dedi. Bunun üzerine Suheyb cenaze namazını kıldırdı. Ömer defnedildikten sonra Mikdâd, Şûrâ Heyetini Misver b. Mahreme'nin evinde –Bir rivayete göre de beytülmâlde, başka bir rivayette de Âişe'nin izniyle onun evinde– topladı. Heyet beş kişiden oluşuyordu. İbn Ömer de onlara refakat ediyordu. Heyetin diğer üyesi Talha henüz dönmemişti. Heyet Ebû Talha'nın kendilerine koruma yapmasını emrettiler. Amr b. el-Âs ve Mugîre b. Şu'be kapıda oturdular. Sa'd onlara küçük taşlar atarak kapıdan uzaklaştırdı. Onlara: "Biz de oradaydık ve Şûrâ Heyetine dâhil idik, demek istiyorsunuz," dedi. Heyet üyeleri âdeta bir yarışa
[231] girdiler ve çokça tartıştılar. Ebû Talha şöyle dedi: "Bu işi ötelemeniz rekabet ve yarışa girmekten daha çok endişe vericidir. Ömer'in ruhunu teslim alan Allah'a yemin ederim ki sizin için ön görülen üç günden fazla bu işe devam etmenize izin vermeyeceğim ve bu süre sonunda evime çekileceğim ve ne yapacağınıza bakacağım." Abdurrahman b. Avf: "Sizden kim adaylıktan çekilmek ve en üstün olana fırsat vermek ister?" diye sordu. Kimse cevap vermeyince: "Ben çekiliyorum," dedi. Bunun üzerine Osman: "Ben bu göreve talibim ve bundan dolayı hoşnudum. Zira Resulullah'ın (sav.): 'Yerde de gökte de güvenilir kişidir,' dediğini işittim," dedi. Heyettekiler: "Biz de razıyız," dediler. Ali ise suskundu. Osman: "Ey Ebü'l-Hasan! Bu işe ne dersin?" dedi. Ali: "Hakkı üstün kılacağına ve nefsinin hevasına uymayacağına, akrabalarına özel muamelede bulunmayacağına ve ümmet hakkında taksiratta bulunmayacağına

dair bana taahhütte bulun," dedi. Osman: "Allah'ın dinini değiştirmeye kalkanlara karşı durmak, işbaşına getireceklerime rıza göstermek hususunda bana destek vermeniz hususunda bana söz verin. Ben de size söz veriyorum ki akraba olduğu için hiç kimseye özel muamelede bulunmayacak ve Müslümanlar hakkında taksiratta bulunmayacağım," dedi. Böylece onlardan söz aldı ve onlara taahhütte bulundu. Sonra Ali'ye: "Sen Resulullah'ın akrabası olduğun, İslam'daki önceliğin, dine hizmetlerin dolayısıyla bu işe daha layık olduğunu söylüyorsun. Nitekim de öyledir. Ancak bu işten uzak tutulsan ve hazır bulunmazsan bu heyetten kimin bu işe daha layık olduğunu düşünürdün?" diye sordu. Ali: "Osman," dedi. Abdurrahman daha sonra Osman ile baş başa kaldı ve ona: "Abdi Menâf'tan yaşını başını almış, Resulullah'ın (sav.) damadı ve amcazadesiyim ve İslam'da önceliğim ve üstünlüğüm vardır. –Nitekim de öylesin.– Bu nedenle bu görev benden başkasına verilmemelidir, diyorsun. Ancak hazır olmasaydın bu gruptan hangisini bu göreve daha layık görürdün?" dedi. Osman: "Ali," dedi. Sonra Zübeyr ile baş başa kaldı ve ona Ali ve Osman'a sorduğu soruyu yöneltti. Zübeyr: "Osman," dedi. Sonra Sa'd ile baş başa görüştü ve ona da aynı şeyi sordu. Sa'd: "Osman," dedi. Akabinde Ali, Sa'd ile karşılaşınca ona: "*Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten sakının. Şüphe yok ki Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir,*"[40] ayetini okudu ve: Şu oğlumun Resulullah'a (sav.) olan akrabalığı ve amcam Hamza'nın sana olan yakınlığı adına diyorum ki bana karşı Abdurrahman ile birlikte Osman'a destek olma. Ben Osman'ın ileri süremeyeceği delilleri ileri sürüyorum. Kaldı ki Abdurrahman birkaç gecedir geziyor ve Resulullah'ın (sav.) ashabı, Medine'ye gelen komutanlar ve eşrafla görüşüyor; karşılaştığı herkese Osman'ı tavsiye ediyor. Sürenin biteceği günün gecesi karanlık bastıktan sonra Misver b. Mahreme'nin evine gitti ve onu uyandırdı ve [232]
ona: Senin uyuduğunu görüyorum. Bu gece gözüm uyku tutmadı. Git de Zübeyr ve Sa'd'ı çağır," dedi.

40 Nisâ, 4/1.

Mahreme ikisini davet etti. Önce mescidin arka tarafında Mervân'ın evinin berisinde bulunan Suffe'de Zübeyr ile görüştü. Ona: "Bu işi Abdi Menâf'ın iki oğluna bırak," dedi. Zübeyr: "Hakkım Ali'nin olsun," dedi. Sa'd'a da şöyle dedi: "Ben ve sen, erkek tarafından akrabayız. Hakkını bana devret ben seçeyim," dedi. Sa'd: "Kendin olacaksan, tamam. Ama Osman'ı seçeceksen Ali bana daha sevimlidir. Be adam, kendin için biat al da rahat edelim ve başımız dik olsun," dedi. Abdurrahman: "Ey Ebû İshâk! Ben seçebilmek için adaylıktan çekildim. Hatta çekilmesem de kendim seçilecek olsam kabul etmezdim. Rüyada yeşili çok olan yeşil bir bahçe gördüm. İçinden bir erkek deve geçti. Onun kadar güzel bir deve görmedim. Âdeta bir ok gibi ve bahçede bulunan şeylere bakmadan geçti. Arkasından bir deve daha geçti ve öncekinin izini takip ederek bahçeden çıktı. Akabinde boyunduruğunu çeken büyük bir erkek deve girdi. Sağa sola dönüp bakarak ve ilk iki devenin izinden gitti. Ardından dördüncü bir deve bahçeye girip otlamaya başladı. Vallahi dördüncüsü ben olmayacağım. Zira Ebû Bekir ve Ömer'den sonra gelecek olan hiç kimse onlar gibi olamayacağı gibi insanlar da ondan razı olmaz," dedi. Sa'd: "Korkarım ki zafiyet sana yetişti. Bildiğin gibi yap. Nitekim Ömer'in devrini/vasiyetini biliyorsun," dedi.

Zübeyr ve Sa'd ayrıldılar. Misver b. Mahreme'yi de Ali'ye gönderdi. Ali'yle baş başa ve uzun bir süre konuştu. Ali hilafet görevinin uhdesinde kalacağından şüphe etmiyordu. Akabinde de kalktı ve Misver'i Osman'a gönderdi. Mahreme ikisiyle baş başa görüşüyordu ve sabah ezanıyla birbirinden ayrıldılar. Amr b. Meymûn şöyle dedi: "Abdullah b. Ömer bana: 'Ey Amr! Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Avf'ın Ali ve Osman ile konuştuklarını bilir, diyen bilmeden konuşmuştur. Rabbinin takdiri, Osman'ın halife olması şeklinde tecelli etmiştir." Sabah namazını kılınca Abdurrahman heyeti topladı. Ardından Muhacirlere, İslam'da önceliği olan, fazilet ehli Ensar ve ordu komutanlarına haber gönderdi. Hepsi hazır bulundular ve mescit hınca hınç dolmuştu. Şöyle dedi: "Ey insanlar! İnsanlar vilayetlerden gelenlerin vilayetlerine dönmelerini is-

terler. Onlar emîrlerinin kim olduğunu bilirler." Saîd b. Zeyd: "Seni hilafete ehil görüyoruz," dedi. Abdurrahman: "Bana başka bir tavsiyede bulunun," dedi. Ammâr: "Müslümanlar ihtilaf etsin istemiyorsan Ali'ye biat et!" dedi. Abdurrahman: "Bana başka bir tavsiyede bulunun," dedi. Mikdâd b. Esved: "Ammâr doğru söyledi. Ali'ye biat etsen, dinledik ve itaat ettik, diyeceğiz!" dedi. İbn Ebî Serh: "Kureyş'in ihtilafa düşmesini istemiyorsan Osman'a biat et," dedi. Abdullah b. Ebî Rebîa: "Doğru söyledi. Osman'a biat etsen dinledik ve itaat ettik diyeceğiz," dedi. Bunun üzerine Ammâr, İbn Ebî Serh'e sövdü ve "Ne zamandan beri Müslümanlara nasihat ediyordun?" dedi. [233]

Ardından Benî Hâşim ve Benî Ümeyye konuştular. Bu arada Ammâr da konuştu ve dedi ki: "Ey insanlar! Yüce Allah bizi peygamberiyle şereflendirdi ve diniyle aziz kıldı. Nasıl olur da bu işi Peygamberinizin Ehl-i beytinden esirgiyorsunuz?" Bunun üzerine Benî Mahzûm'dan bir adam: "Ey Sümeyye'nin oğlu! Haddini aştın. Sen kim oluyorsun da Kureyş'in imaret işlerine karışıyorsun?" dedi. Bunun üzerine Sa'd b. Ebî Vakkās: "Ey Abdurrahman! İnsanlar fitneye düşmeden bu işi bitir," dedi. Abdurrahman şöyle dedi: "Düşündüm ve istişarelerde bulundum. Ey Heyet! Kendiniz aleyhine asla yol vermeyin." Sonra Ali'yi çağırdı ve ona şöyle dedi: Allah'ın kitabı, Resulü'nün sünneti ve ondan sonra gelen iki halifenin siretiyle amel edeceğine dair Allah adına söz veriyor ve taahhütte bulunuyor musun?" Ali: "Umarım yaparım, bilgim ve gücüm yettiği kadar bununla amel edeceğim," dedi. Sonra Osman'ı davet etti ve ona da Ali'ye söylediklerini söyledi. Osman: "Evet," dedi. Bunun üzerine ona biat etti. Ali: "Bir ömür kadar ondan yana taraf tuttun. Bize karşı birbirinize destek vermeniz ilk defa olmuyor. Vallahi Osman'ı işbaşına getirmen ancak işi sana tevdi etmesi içindir. Artık bize düşen güzelce sabretmektir. Yaptıklarınıza karşı yardımı dilenecek olan ancak Allah'tır. Allah her an yaratma hâlindedir,"[41] dedi. Abdurrahman: "Ey Ali! Kendin

41 Hiçbir hâl kalıcı değildir. Her şey bir değişim süreci içindedir. Ali (ra.) bu siteminde Allah'ın iradesine dikkati çekmektedir. Bu durumun kalıcı olmadığını ve mutlaka değişeceğini ifade etmektedir. Âdeta gün doğmadan neler doğar, demek istemiştir. Kasıt ve niyet hariç tutulmak kaydıyla

aleyhine yol verme. Ben düşündüm ve insanlara danıştım. Onlar Osman'a başkasını tercih etmediler," dedi. Bunun üzerine Ali çıktı ve şöyle dedi: "Hak tecelli edecektir." Mikdâd da şöyle dedi: "Ey Abdurrahman! Vallahi hak ile hükmeden ve bununla adaleti gözeten o insanı ihmal ettin." Abdurrahman: "Ey Mikdâd! Vallahi Müslümanlar için gayret gösterdim," dedi. Mikdâd: "Bununla Allah'ın rızasını gözettiysen Allah senin ecrini versin. Ancak peygamberlerinden sonra bu Ehl-i beytin başına gelenlerin başkalarının başına geldiğini görmedim. Kureyş'e hayret ediyorum. Onlar, öyle bir adamı terk ettiler ki onun kadar hakkı bilen ve adaleti gözeten yoktur. Vallahi bu konuda bana yardım edecek kimseler bulsam," deyince Abdurrahman: "Ey Mikdâd! Allah'tan sakın. Korkarım ki fitneye düşeceksin!" dedi. Bir adam Mikdâd'a: "Bu hanenin sahibi kimdir ve bu adam kim?" diye sorunca Mikdâd: "Bunlar Abdülmuttalib'in oğullarıdır. Adam da Ali b. Ebî Tâlib'dir," dedi. Ali dedi: "İnsanlar Kureyş'e, Kureyş de kendi evine bakmaktadır ve şöyle demektedir: Benî Hâşim işbaşına gelirse imaret bir daha onlardan başkasına gitmez. Başkalarına verilse o aranızda el değiştirebilir." Öte yandan Talha, Osman'a biat edildiği gün döndü.
[234] Ona: "Osman'a biat et," denildi. Talha: "Bütün Kureyş ona razı oldu mu?" dedi. "Evet," dediler. Bunun üzerine Osman'a gitti. Osman ona: "Muhayyersin. Biat etmezsen görevi geri verebilirim," dedi. Talha: "İade mi edeceksin?" dedi. Osman: "Evet," dedi. Talha: "Herkes sana biat etti mi?" Osman: "Evet," dedi. Talha: "Ben de razı oldum ve insanların üzerinde ittifak ettiğinden başka bir yola tevessül etmem," dedi ve biat etti.

Mugîre b. Şu'be, Abdurrahman'a: "Ey Ebû Muhammed! Osman'a biat etmekle isabet ettin," dedi. Osman'a da: "Abdur-

sürecin çok da adil ve tarafsız bir şekilde işletildiğini söylemek zordur. Özellikle Şûrâ Heyetinde bir riyaset olmadığı veya böyle yetki verme durumu olmadığı hâlde Abdurrahman b. Avf'ın süreci yönetmesi âdeta fiilî bir durumdur. Dikkat çeken husus odur ki halife seçiminde inisiyatif ve ön alma unsuru belirleyici olmuştur. Resulullah'ın akrabası olmak Ali taraftarlarının en başta gelen deliliyse karşı taraftakilerde de farklı akrabalık temayülleri öne çıkmaktadır. Hz. Ömer'in Abdurrahman b. Avf'a bu seçimde artı bir değer vermesi çok da haklı bir davranış değildir. Ancak bu da kendi tercihidir. (çev.)

rahman senden başkasına biat etseydi razı olmazdık," dedi. Abdurrahman: "Ey tek gözlü! Yalan söyledin. Başkasına biat etseydim sen de ona biat edecektin ve ona göre konuşacaktın," dedi.

Ferazdak şu beyitleri dillendirdi:

Suhayb üç gün boyunca namazı kıldırdıktan sonra onu Osman b. Affân'a bıraktı. Artık mülk kayıtsız ve tam olarak onun uhdesindeydi.

Hilafet Ebû Bekir'den arkadaşına geçti. Onlar dost idi ve mehdi ve memur idiler.

Misver b. Mahreme şöyle diyordu: "Abdurrahman b. Avf kadar beraber çalıştığı heyettekileri bastırıp mağlup eden başka bir kimse bilmiyorum."

* * *

Ebû Ca'fer dedi: Misver b. Mahreme'ye gelince, ondan nakledilen rivayet şöyledir: Silm b. Cünâde Ebü's-Sâib, Süleyman b. Abdülazîz b. Ebî Sâbit b. Abdülazîz b. Abdurrahman b. Avf, babası, Abdullah b. Ca'fer, babası ve Misver b. Mahreme'den –annesi Âtike bint Avf'tır– naklen daha önce Ömer b. el-Hattâb'ın öldürülmesi bahsinde zikrettiğimiz rivayette şöyle dediğini anlattı:

Ömer'in kabrine Şûrâ Heyetini oluşturan beş kişi indi. Ardından da evlerine dönmek üzere ayrıldılar. Ancak Abdurrahman onlara: "Nereye gidiyorsunuz? Gelin," diye seslendi. Bunun üzerine peşine takıldılar. Abdurrahman, Dahhâk b. Kays el-Fihrî'nin kız kardeşi Fâtıma bint Kays el-Fihriyye'nin evine gitti. –İlim ehli bazıları da zevcesi olduğunu söylemiştir. Akil bir insandı.– Ravi dedi: Abdurrahman konuşmaya başladı ve şöyle dedi: "Ey Hazırûn! Bir fikrim var. Sizin de bir bakış açınız var. Dinleyin ki öğrenesiniz. İcabet edin ki kavrayasınız. Yere [235] değdikten sonra hedefi bulan ok hedefi şaşıran oktan iyidir. Tuzlu ancak soğuk bir yudum su veba bulaştıran tatlı sudan hayırlıdır. Sizler hidayet yolunun uyulan rehberlerisiniz ve insanların yöneldiği âlimlersiniz. Aranızda ihtilafa düşerek kör bıçak gibi olmayın. Düşmana karşı kılıçlarınızı kınlarına sokmayın ki öcünüz yerde kalmasın ve amelleriniz eksilmesin. Her zamanın bir kitabı vardır. Her hanenin bir büyüğü vardır. Onun emriyle ayakta dururlar. Yasaklarıyla sakınırlar. İdari iş-

lerinizi sizden olan bir kişiye tevdi edin ki rahatça yürüyebilesiniz ve hedefe ulaşasınız. Eğer kör fitne ve kendi görüşlerini dillendiren şaşırtıcı dalalet ehli olmazsa niyetleriniz bilgi sınırlarınızı aşmaz ve amelleriniz niyetlerinizi geçmezdi. Heva ve hevese dayanan nasihatten ve ayrılık dilinden sakının. Zira mantığa dayanan hile, kılıçların yaralamasından daha etkilidir. İşinizi vuku bulan sıkıntılar karşısında güçlü olana ve karşılaşılan musibetlerde gıyabınızda haklarınızı koruyana tevdi edin. Bu sizin rızanız ve hoşnutluğunuzla olsun. Sizin seçmenizle ve size dayanılarak olsun. Bozguncunun nasihatini dinlemeyin. Yardımına koşulan mürşide muhalefet etmeyin. Bu sözlerle yetiniyor ve kendim ve sizler için Allah'ın mağfiretini diliyorum."

Arkasından Osman b. Affân konuştu ve şöyle dedi: Muhammed'i peygamber olarak gönderen, elçi olarak görevlendiren Allah'a hamdolsun. Ona olan vaadini gerçekleştirdi. Ona yabancı veya yakın olsun, bütün hasımlarına karşı zafer ihsan etmiştir. Allah'ın salatı ve selamı onun üzerine olsun. Allah bizi ona tâbi kıldı ve emriyle hidayete erdirdi. O bizim için bir nurdur. Arzuların farklılaştığı ve düşmana karşı mücadele edildiği zaman onun emrine amadeyiz. Allah onun üstünlüğüyle bizi önderler kıldı ve ona itaat etmekle bizi ümera yaptı. Bu işimiz bizden alınmaz ve hakkı bilmeyenler ve maksattan uzaklaşanlar dışında başkaları bu işimize müdahale edemez. Ey İbn Avf! Bu işten sarfınazar edilemez. Sakın senin emrine muhalefet edilmesin ve davetin terk edilmesin! Ben sana icabet edecek, sana davet edecek ve sözüme bağlı kalacak ilk kişiyim. Kendim ve sizin için Allah'tan mağfiret diliyorum.

Sonra Zübeyr b. el-Avvâm konuştu ve şöyle dedi: Heva ve heveslerin dağıldığı ve boyunların eğildiği vakit Allah'a davet eden cehalete düşmez ve ona icabet eden terk edilmez. Söylediğin hususlarda ancak dalalete düşen taksiratta bulunur. Davet ettiğin şeyleri de ancak şaki olan terk eder. Allah'ın farz kıldığı hükümlerini ve sınırları belli emirlerini insanlara tatbik etme görev ve sorumluluğu olmasaydı emîrlikten kaçış bir kurtuluştu. Ancak kör bir ölüme maruz kalmamak ve kör

bir cehalete düşmemek için Allah'ın davetine icabet etmek ve sünneti izhar etmekle mükellefiz. Ben senin davetine icabet ediyor ve emrettiğin hususlarda sana yardımcıyım. Kuvvet ve kudret ancak Allah'tandır ve kendim ve sizler için Allah'ın affını diliyorum.

Arkasından Sa'd b. Ebî Vakkâs konuştu ve şöyle dedi: Başlarken ve bitirirken hamd Allah'a mahsustur. Beni dalaletten kurtardığı, isyana karşı basiret verdiği için O'na hamdederim. Kurtulan Allah'ın hidayetiyle başarmıştır. Arınan O'nun rahmetiyle kurtuluşa ermiştir. Yollar Muhammed b. Abdullah ile aydınlandı, onunla istikamet buldu, hak onunla zuhur etti ve her türlü bâtıl onunla zail öldü. Ey topluluk! Yalan sözden sakının ve dalalet ehlinin kuruntularından kaçının. Zira boş arzular ve kuruntular sizin mirasçı olduklarınıza mirasçı olmuş ve nail olduklarınıza nail olmuş kavimlerin ellerindekini onlardan almış ve Allah onları düşman kabul ederek onları büyük bir lanete duçar etmiştir. Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lanetlenmişlerdir. Bunun sebebi isyan etmeleri ve haddi aşmalarıdır. Onlar işledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Andolsun yaptıkları ne kötüdür!"*[42] Benim ok torbam döküldü. İsabet eden okumu aldım. Talha b. Abdullah için de kendim için aldığımı aldım. Ben ona kefilim. Onun adına verdiğimin de kefiliyim. Ey İbn Avf! Emir senindir. Gayret göstermek ve hakkı gözetmek sana düşer. Doğru yol Allah'ındır. Dönüş O'nadır. Kendim için ve sizler için Allah'ın mağfiretini diliyorum ve muhalefetinizden Allah'a sığınıyorum.

Sonra Ali b. Ebî Tâlib (ra.) konuştu ve şöyle dedi: Muhammed'i bizden peygamber olarak gönderen, elçi olarak görevlendiren Allah'a hamdolsun. Biz nübüvvet eviyiz. Hikmetin madeni ve özüyüz. Yeryüzü ehlinin güveniyiz. Talep eden için bir kurtuluş vesilesiyiz. Bir hakkımız vardır. Bize verilse onu alırız. Bize verilmezse develerimize biner ve uzasa da

42 Mâide, 5/78-79.

gece yolculuğumuza devam ederiz. Resulullah (sav.) bize bir vasiyet bıraksaydı onun vasiyetini icra ederdik. Bize bir talimat verseydi ölene kadar o talimat doğrultusunda mücadele ederdik. Hakka davet ve sılayırahim için benden önce ileri
[237] atılacak kimse olmayacak. Güç ve kudret ancak Allah'tandır. Sözümü iyi dinleyin ne demek istediğimi kavrayın. Bu buluşmadan sonra belki de kılıçlar çekilecek, ahitler ihlal edilecek ve neticede bir cemaat olacaksınız, bir kısmınız dalalet ehli için önderler olacaksınız ve cehalet ehlinin tarafı olacaksınız. Akabinde de şu iki beyti dillendirdi:

Eğer Câsim helak olduysa Benî Abd b. Dahm'ın yaptıklarına

Sıcak günlerde her âcize itaat edebilir ve uzak olanı yıldızların rehberliğinde görebilirim.

Abdurrahman dedi: "İçinizde kim gönüllü olarak kendini bu işin dışına çıkarmak ve hakkını başkasına bırakmak ister?" Kimseden bir cevap gelmedi. Bunun üzerine şöyle dedi: "Ben kendimi ve amcam oğlunu bu işin dışında tutuyorum." Heyet, işi uhdesine bıraktı. Kendisi de minberin yanında yemin ettirdi. Onlar, bir eliyle diğer eline biat etse dahi, kime biat ederse onların da o kişiye biat edeceklerine dair yemin ettiler. Abdurrahman üç gün boyunca hâlihazırda Rahbetü'l-Kadâ olarak adlandırılan mescidin yanındaki evinde ikamet etti ve bu süre zarfında Suheyb insanlara namaz kıldırdı.

Ravi dedi: Abdurrahman, Ali'ye haber göndererek ona: "Sana biat etmezsem kime biat edeyim? Banana tavsiye et," dedi. Ali: "Osman," dedi. Akabinde Abdurrahman, Osman'a haber göndererek: "Kime biat edeyim?" diye sordu. Osman: "Ali," dedi. Sonra ikisine: "Gidebilirsiniz," dedi. Arkasından Zübeyr'i çağırdı ve ona: "Sana biat etmezsem kime biat etmemi tavsiye edersin?" diye sordu. Zübeyr: "Osman," dedi. Arkasında Sa'd'ı çağırdı ve ona: "Bana kimi tavsiye edersin? Zira ben ve sen bu görevi istemiyoruz," dedi. Sa'd: "Osman," dedi. Üçüncü gece olunca Abdurrahman: "Ey Misver!" diye seslendi. Ben: "Lebbeyk," dedim. Abdurrahman: "Sanırım uyuyordun. Vallahi üç gecedir gözlerim uyku tutmadı. Git bana Ali ve Osman'ı çağır," dedi. Ona: "Dayı, hangisini önce çağırayım," dedim. Ab-

durrahman: "Hangisini istersen," dedi. Bunun üzerine çıktım ve Ali'ye gittim. Nitekim gönlüm ondan yanaydı. Ona: "Dayımın davetine icabet et," dedim. Ali: "Seni benden başkasına da gönderdi mi?" dedi. "Evet," dedim. O: "Kime gönderdi?" dedi. "Osman'a," dedim. Ali: "Hangimizden başlamanı istedi?" diye sordu. "Bana hangisinden istersen," dedi. "Ben de senden başladım. Zira gönlüm senden yanadır," diye cevap verdim. Onunla birlikte çıktık ve otorakların yanına geldik. Ali orada oturdu. Sonra Osman'a gittim. O fecir vaktinde vitir namazını kılıyordu ve ona: "Dayımın davetine icabet et," dedim. O: "Seni başkasına da gönderdi mi?" dedi. "Evet, Ali'ye," dedim. Bana: "Hangimizden başlamanı istedi?" diye sordu. "Ona sordum. Bana hangisinden istersen," dedi. "İşte Ali oturakta otu- [238]
ruyor," dedim. Benimle çıktı ve beraber dayıma gittik. Kıbleye dönmüş namaz kılıyordu. Bizi görünce namazını bitirdi. Sonra Ali ve Osman'a dönüp baktı ve şöyle dedi: "Ben ikinizi ve başkalarını sordum. İnsanların sizden başkasını istemediklerini gördüm. Ey Ali! Allah'ın kitabı, nebisinin sünneti ve Ebû Bekir ile Ömer'in tatbikatına uyacağına taahhüt eder misin?" dedi. Ali: "Allah'ım! Hayır. Belki gücüm ve kuvvetim kadar bunlara uymaya çalışacağım," dedi. Sonra Osman'a döndü ve şöyle dedi: "Allah'ın kitabı, nebisinin sünneti ve Ebû Bekir ile Ömer'in tatbikatına uyacağına dair bana taahhütte bulunur musun?" dedi. Osman: "Allah'ım, evet," dedi. Bunun üzerine eliyle omuzlarına işaret ederek şöyle dedi: "Dilerseniz buyurun," dedi. Ayağa kalktık ve mescide girdik. Birisi: "*es-Salâtu câmia* (namaz birleştiricidir)," dedi. Osman: "Ali'ye doğru süratle gittiği için utancımdan geride kaldım. Bu yüzden mescidin arka tarafında kaldım. Abdurrahman b. Avf, Resulullah'ın (sav.) ona verdiği sarığı başında ve kılıcı elinde olduğu hâlde minbere çıktı. Uzun bir duruş durdu ve sessizce dua etti.

Sonra konuştu ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Size açık ve gizli olarak müstakbel imamınız hakkında sordum. Bu iki zattan, yani Ali ve Osman, başka kimseyi tercih etmediğinizi gördüm. Ey Ali! Beri gel." Ali ona yanaştı ve minberin önünde durdu. Abdurrahman onun elinden tuttu ve şöyle dedi: "Allah'ın ki-

tabı, nebisinin sünneti ve Ebû Bekir ile Ömer'in tatbikatına bağlı kalmak hususunda bana taahhütte bulunur musun?" Ali: "Allah'ım, hayır. Ancak gücüm ve takatim yettiğince bunlarla amel edeceğim," dedi. Bunun üzerine elini bıraktı ve şöyle dedi: "Ey Osman! Beri gel." Osman, Ali'nin durduğu yerde durdu ve Abdurrahman onun elinden tuttu ve şöyle dedi: "Allah'ın kitabı, nebisinin sünneti ve Ebû Bekir ile Ömer'in tatbikatına bağlı kalacağına söz verir misin?" Osman: "Allah'ım, evet," dedi. Abdurrahman, Osman'ın eli onun elinde olduğu hâlde başını kaldırdı ve mescidin tavanına bakarak şöyle dedi: "Allah'ım sen duyuyor ve görüyorsun. Allah'ım boynumdaki emaneti Osman'ın boynuna yüklüyorum." Bunun üzerine insanlar biat etmek üzere Osman'a yöneldiler ve minberin yanında etrafını kuşattılar. Abdurrahman minberin üzerinde Peygamber'in (sav.) oturduğu basamağa oturdu ve Osman'ı ikinci basamağa oturttu. İnsanlar biat etmeye devam ettiler. Ali biraz duraksadı. Abdurrahman: "*Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.*"[43] Ali insan-
[239] ların arasından geçerek biat etti ve şöyle dedi: "Kandırmaca, hem de nasıl kandırmaca!"

Abdülazîz dedi: Ali'nin "kandırmaca" demesinin sebebi şudur: Şûrâ Heyetinin çalışmalarını sürdürdüğü günlerde Amr b. el-Âs, Ali'yle karşılaşmış ve ona şöyle demiştir: "Abdurrahman çalışkan bir insandır. Vallahi ancak azimet sözüyle sana biat edecek. Onun bu yöndeki talebini kabul et," dedi. Ardından Osman ile karşılaştı ve ona: "Abdurrahman çalışkan bir insandır. O ancak azimetle sana biat edebilir. Onun bu yöndeki talebini kabul et," dedi. Ali bu nedenle "kandırmaca" tabirini kullanmıştır.

Ravi dedi: Ardından Osman'ı Fâtıma bint Kays'ın evine götürdü. Burada oturdu. İnsanlar da yanındaydı. Mugîre b. Şu'be kalktı ve bir konuşma yaptı. Şöyle dedi: "Ey Ebû Muhammed! Seni muvaffak eden Allah'a hamdolsun. Vallahi bu işe layık

43 Fetih, 48/10.

olan yalnız Osman idi." Ali de oturuyordu. Bunun üzerine Abdurrahman: "Ey Debbâğ'ın oğlu! Sana ne oluyor? Vallahi kime biat etseydim onun hakkında aynı şeyi söyleyecektin," dedi.

Ravi dedi: Arkasından Osman, mescidin yanında oturdu ve Ubeydullah b. Ömer'in getirilmesini istedi. Ubeydullah, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın evinde hapsedilmişti. Nitekim Sa'd, Cüfeyne, Hürmüzân ve Ebû Lü'lüe'nin kızını öldürdükten sonra ve Muhacir ve Ensarı kastederek: "Vallahi babamın öldürülmesinde parmağı olan bazı adamları öldüreceğim," demesi üzerine Sa'd onun üzerine gitti ve kılıcı elinden alarak saçından tuttu ve onu çekerek yere yatırdı ve kendi evinde hapsetti. Osman onu oradan çıkartarak yanına getirtti. Osman, Muhacir ve Ensara: "Bana söyleyin, İslam'a zarar veren bu adama ne yapayım," dedi. Ali: "Ben derim ki onu öldür," dedi. Bazı Muhacirlerse: "Dün babası öldürüldü bugün de onun oğlu mu öldürülsün?" dediler. Amr b. el-Âs: "Ey Müminlerin Emîri! Bu olay vuku bulduğunda işbaşında değildin. Allah seni bu mesuliyetten kurtarmıştır," dedi. Osman: "Ama ben onların velisiyim, bunun için diyete karar verdim ve bu diyeti kendi malımdan vereceğim," dedi.

Ravi dedi: Ensardan Ziyâd b. Lebîd el-Beyâdî adında bir adam vardı. Ubeydullah b. Ömer'i görünce şöyle derdi:

Ey Ubeydullah, senin İbn Ervâ'dan kaçacak ve sığınacak yerin olmadığı gibi seni koruyacak kimse de yoktur.

Haksız yere kan akıttın. Bu haramdır ve Hürmüzân'ı öldürmek [240]
tehlikeli bir iştir.

Sebepsiz yere ve birileri, Ömer'in öldürülmesinden Hürmüzân'ı sorumlu tutmaz mısınız, dediği için mi?

Bir ahmak, öyle demiş: Nitekim böyle olaylar çokça görülür. Evet onu suçlayın. Zira bu işte işaret ve emri vardır.

O kölenin silahı evinin içindeydi. Bu işi evirip çeviriyordu. Durum emirle tahakkuk eder.

Ravi dedi: Ubeydullah, şiirinden dolayı Ziyâd b. Lebîd'i şikâyet etti. Bunun üzerine Osman, Ziyâd'ı çağırdı ve onu bu işten menetti. Bu kez Ziyâd, Osman hakkında şöyle dedi:

Ey Ebû Amr! Ubeydullah rehindir. Hürmüzân'ın öldürülmesinde şüpheye mahâl yoktur.

Sen bu cürümden dolayı onu affedersen hatanın sebepleri iki at yarışı gibidir.

Haksız bir şekilde affedecek misin? O takdirde söylediğin şeyler eleştirilecektir.

Bunun üzerine Osman tekrar Lebîd'i çağırdı ve onu bu işten menetti ve huzurundan kovdu.

* * *

Serî bana Şuayb, Seyf, Yahyâ b. Saîd ve Saîd b. el-Müseyyeb'den naklen Ömer'in hançerle vurulduğu sabah Abdurrahman b. Ebû Bekir'in şöyle dediğini yazdı:

Dün akşam Ebû Lü'lüe'nin yanından geçtim. Yanında Cüfeyne ve Hürmüzân vardı. Onları dikkatlice izleyince heyecanlandılar ve onlardan kabzası ortasında iki başlı bir hançer düştü, bakın da Ömer neyle suikasta uğradı. Bu sırada mescitteki insanlar karışmıştı. Ebû Lü'lüe kaçarken Benî Temîm'den bir adam onun peşine takılmış ve onu zapt ederek öldürmüş ve Abdurrahman b. Ebî Bekir'in bahsettiği hançeri getirmişti. Ubeydullah b. Ömer olaydan haberdar olunca Ömer vefat edinceye kadar bekledi. Vefat edince kılıcını aldı ve Hürmüzân'a giderek onu öldürdü. Kılıç vücuduna saplanınca "*Lâ ilâhe illallah,*" dedi. Akabinde Cüfeyne'ye gitti. Adam Hîreli bir Hristiyan olup Sa'd b. Mâlik'in sütannesinin eşiydi. Onu aralarındaki sulh mucibince Medinelilere yazı yazmayı öğretmesi için Medine'ye getirmişti. Ubeydullah kılıcını kaldırıp ona
[241] vurmaya yeltenince adam alnına haç işareti yaptı. Haber Suheyb'e ulaşınca Amr b. el-Âs'ı üzerine gönderdi. Amr onu teslim olmak için ikna etmeye çalışıyordu. Ona: "Kurban olayım şu kılıcı ver," diyordu. Nihayet kılıcı ona teslim etti. Sa'd da üzerine atıldı ve saçından tutarak onu Suheyb'e götürdüler.

* * *

Ömer'in Valileri

Ömer'in öldürüldüğü 23 yılında valileri: Nâfi' b. Abdülhâris el-Huzâî: Mekke valisi. Süfyân b. Abdullah es-Sekafî: Tâif valisi. Ya'lâ b. Müneyye: San'â valisiydi ve Benî Nevfel b. Abdi

Menâf'ın müttefikiydi. Buradaki ordunun başında ise Abdullah b. Ebî Rebîa bulunuyordu. Mugîre b. Şu'be: Kûfe valisi. Ebû Mûsâ el-Eş'arî: Basra valisi. Muâviye b. Ebî Süfyân: Dımaşk valisi. Osman b. Ebi'l-Âs es-Sekafî: Bahreyn ve ona tâbi olan yerlerin valisi.

* * *

Vâkıdî'nin rivayetine göre bu yıl –23– Katâde b. en-Nu'mân ez-Zaferî vefat etmiş ve Ömer b. el-Hattâb namazını kıldırmıştır.

Yine bu yıl içinde Muâviye yaz mevsiminde gazaya çıkarak Ammûriye'ye kadar gitti. Maiyetinde Resulullah'ın ashabından Ubâde b. es-Sâmit, Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd, Ebû Zer ve Şeddâd b. Evs vardı.

Bu yıl içinde Muâviye, Askalan'ı sulh yoluyla fethetti.

Bir görüşe göre Ömer b. el-Hattâb'ın vefat ettiği yılda Kûfe kādısı Şüreyh idi. Basra kādısı Ka'b b. Süver bulunuyordu. Mus'ab b. Abdullah ise Mâlik b. Enes'in İbn Şihâb'dan naklettiği rivayete istinaden Ebû Bekir ve Ömer, kādı atamamışlardır.

Hicretin 24. Yılı [242]

Bu yıl içinde Osman'a biat edildi. Ancak biat günü hakkında ihtilaf vardır.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Ebû Bekir b. İsmâil b. Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkās, Osman b. Muhammed el-Ahnesî'den naklen; Muhammed b. Ömer bize Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebî Sebre, Ya'kûb b. Zeyd ve babası Zeyd'den şöyle dediğini anlattılar:

Osman b. Affân'a, zilhiccenin bitimine bir gece kala pazartesi günü biat edildi. 24 yılının Muharrem ayı Osman'ın hilafetiyle karşılandı.

Diğer bir kısım raviler de şöyle dediler: Ahmed b. Sâbit er-Râzî, İshâk b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet edenlerden naklen bana şöyle anlattı: Ebû Ma'şer dedi ki:

Osman'a Ruâf yılında, 24 senesinde biat edildi. Bu yılda burun kanaması yaygın bir hâle geldiğinden bu adı almıştır.

Serî'nin bana yazdığına göre diğer bir kısım raviler şöyle demişlerdir: Serî bana Şuayb, Seyf, Huleyd b. Zefere ve Mücâlid'den naklen şöyle dediklerini yazdı:

Osman'a 24 yılında Muharrem'in üçüncü gününde biat edildi. Osman ikindi vakti insanlara namaz kıldırdı. Ayrıca şu

ilaveyi de yaptı. Osman vilayetlere heyetler gönderdi ve bu uyulan bir uygulama oldu.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ömer ve eş-Şa'bî'den şöyle dediğini yazdı:

Muharrem'in üçüncü gününde Şûrâ Heyeti Osman üzerinde ittifak ettiler. İkindi vakti girmişti. Suheyb'in müezzini ezan okumuştu. Ezan ile kamet arasında karara varmışlardı. Bunun üzerine çıktı ve insanlara namaz kıldırdı. Vilayetlere heyetler gönderdi. Bu uygulamayı ilk yapan Osman oldu.

Bazı raviler de şöyle demişlerdir: İbn Sa'd'ın Vâkıdî, İbn Cüreyc ve İbn Müleyke'den naklettiğine göre şöyle demiştir:

Osman'a, 10 Muharrem'de, Ömer'in öldürülmesinden üç gün sonra biat edildi.

[243] **Hürmüzan'ın Öldürülmesi**

Osman'ın (ra.) Konuşması

Ubeydullah b. Ömer'in Hürmüzân'ı Öldürmesi

Serî bana Şuayb, Seyf, Bedr b. Osman ve amcasından şöyle dediğini yazdı:

Şûrâ Heyeti Osman'a biat edince endişeli bir şekilde çıktı. Onların arasında en hüzünlüsüydü. Resulullah'ın (sav.) minberinde insanlara hitap etti. Allah'a hamd ve senada bulundu ve Peygamber'e (sav.) salat getirdi. Şöyle dedi: Sizler geçici bir dünyada ve ömrünüzden arta kalan kısmını yaşıyorsunuz. Eceliniz gelmeden gücünüz yettiğince iyilik yapmakta acele edin. Size gelinmiştir. Sabah vakti veya akşam. Bilesiniz ki dünya gurur üzerine dürülmüştür. Dünya hayatı sizi aldatmasın ve aldatıcı da Allah ile sizi kandırmasın sizi kandırmasın. Geçmişlerinizden ibret alın. Ciddiyetle çalışın ve gaflete düşmeyin. Zira Allah sizden habersiz değildir. Yeryüzünü kazıp altüst eden, onu imar eden ve uzun süre ondan faydalanan dünyanın oğulları ve kardeşleri nerede? Dünya onları bir kenara atmadı mı? Dünyayı Allah'ın bıraktığı yerde bırakın ve ahireti talep edin. Allah onun hakkında ve hayırlı olana dair güzel misaller vermiştir. Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlara şu misali de ver: Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su gibidir. Bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi birbirine karışmış, arkasından rüzgârın savurduğu çer çöp hâline gelmiştir. Allah her şey*

üzerinde kudret sahibidir."[44] Akabinde de insanlar ona yönelerek ona biat ettiler.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Ebû Mansûr'dan şöyle dediğini yazdı: Babasının öldürülmesini anlatırken Kamâzebân'ın şöyle dediğini işittim:

Medine'de ikamet eden Acemler birbirlerine uğrarlardı. Bir gün Feyrûz babama uğradı. Yanında çift başlı bir hançer vardı. Hançeri ondan aldı ve ona: "Bu hançerle bu diyarda ne yapacaksın?" diye sordu. Adam: "Onunla teselli buluyorum," dedi. Bir adam bunu gördü. Ömer suikasta maruz kalınca bu şahıs: "Bu hançeri Hürmüzân'da gördüm. Onu Feyrûz'a verdi," dedi. Bunun üzerine Ubeydullah, Hürmüzân'ın üzerine gitti ve onu öldürdü. Osman işbaşına gelince beni çağırdı ve onu bana: "Babanın katili budur. Onu cezalandırmak bizden çok senin hakkındır. Git ve onu öldür," dedi. Onu çıkardım. Herkes benden yanaydı. Ancak onu öldürmemem için ricada bulunuyorlardı. Onlara: "Onu öldürmek benim elimde midir?" dedim. Onlar: "Evet," dediler ve ona sövdüler. Onlara: "Onu bana karşı koruma hakkınız var mı?" dedim. Onlar: "Yok," dediler ve onun hakkında kötü sözler söylediler. Bunun üzerine Allah [244] için ve onlar için ondan vazgeçtim. Onlar beni omuzlarına aldılar ve eve kadar onların başları ve elleri üstünde gittim.

Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Kûfe Valisi Olması

Bu yıl içinde Osman, Mugîre b. Şu'be'yi Kûfe valiliğinden alarak oraya Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı vali yaptı.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Mücâlid'den naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini yazdı: Ömer şöyle demişti:

Benden sonra gelecek halifeye, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı valilik görevine getirmesini vasiyet ediyorum. Ben onu bir kötülük sebebiyle azletmedim. Korkarım ki bundan dolayı müteessir olur. Osman, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Kûfe'ye vali olarak tayin etmesiyle ilk vali atamasını geçekleştirmiş oldu. Mugîre b. Şu'be'yi azletti. Mugîre bu sırada Medine'de bulunuyordu. Sa'd bir küsur yıl bu görevi sürdürdü. Ebû Mûsâ'yı da birkaç yıl görevinde tuttu.

44 Kehf, 18/45.

Vâkıdî'ye gelince Üsâme b. Zeyd b. Eslem ve babasından naklen şöyle anlattı:

Ömer valilerinin bir yıl süreyle görevde bırakılmalarını vasiyet etti. Osman işbaşına gelince Mugîre b. Şu'be'yi bir yıl süreyle Kûfe valiliğinde bıraktıktan sonra onu azletti, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı vali yaptı. Sonra onu da azledip yerine Velîd b. Ukbe'yi tayin etti. Vâkıdî'nin rivayeti doğruysa Osman'ın Sa'd'ı Kûfe valiliğine getirmesi 25 yılında gerçekleşmiştir.

* * *

Osman'ın Valilere, Amillere ve Halka Mektupları

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen kendi senedleriyle Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Osman işbaşına geçince Abdullah b. Âmir'i Kâbil'e gönderdi. Burası Sicistan vilayetine tâbiydi. Abdullah, Kâbil'e vardı ve oradaki meseleleri halletti. Sicistan vilayeti Horasan'dan daha büyük oldu. Muâviye ölünceye ve Kâbil ehli itaatten imtina edinceye kadar durum bu şekildeydi.

Raviler dedi: Osman'ın amillerine yazdığı ilk mektup şöyledir: Allah imamların gözetici olmalarını emretmiştir. Onlardan vergi ve haraç toplayıcısı olmalarını istememiştir. Bu
[245] ümmetin öncüleri vergi toplayıcı değil çoban (gözetici) olarak yaratıldılar. Muhtemelen imamlarınız gözetici olmayı bırakıp vergi toplayıcı olmayı yeğleyeceklerdir. Böyle olurlarsa hayâ, emanet ve vefa bağları kesilecektir. En adil tatbikat odur ki Müslümanların durumunu gözeterek onlara haklarını verecek ve yükümlü oldukları şeylerden sorumlu tutacaksınız. İkinci olarak zimmet ehlini gözeteceksiniz. Onlara haklarını verecek ve mükellef oldukları yükümlülüklerinden sorumlu tutacaksınız. Sonra üzerine gideceğiniz düşmana karşı vefayla muzaffer olmaya bakın.

Raviler dedi: Sınır boylarındaki ordu komutanlarına yazdığı ilk mektup şöyledir: Sizler Müslümanların hamisi ve savunucularısınız. Malumunuz olduğu üzere Ömer sizin için kurallar koymuştur. Bunları bizim bilgimiz dâhilinde yapmıştır. Bu durumda bir değişiklik yapmaya yeltendiğinizi duymayayım. Buna yeltenirseniz Allah hâlinizi değiştirir ve sizin yerinize

başkalarını getirir. Nasıl olmanız gerektiğine dikkat edin. Ben de Allah'ın bana emrettiği şekilde işime bakıyorum ve görevimi ifa ediyorum.

Raviler dedi: Haraç amillerine yazdığı ilk mektup da şöyledir: Allah hakla varlıkları yaratmıştır. Bu sebeple de ancak hakkı kabul eder. Alırken de verirken de hakkı gözetin. Emanet, emanet. Emaneti koruyun. Emaneti ilk ihlal edenler olmayın. Aksi takdirde sizden sonra gelen ve yaptıklarınızı örnek alanların kötülüklerine ortak olursunuz. Vefa, vefa! Yetime ve antlaşmalıya zulmetmeyin. Allah onlara zulmedenlerin hasmıdır.

Raviler dedi: Onun halka mektubu şöyledir: Siz bulunduğunuz duruma, uymak ve itaat etmekle ulaştınız. Dünya sizin istikametinizi bozmasın. (Korkarım ki) bu ümmetin durumu birlikten sonra bidatlere maruz kalacaktır. Üç şeyden korkarım: Nimetlerin bolluğu, evlatlarınızın cariyelere ulaşması ve Arap ile Acemlerin Kur'an'ı okumaları. Zira anlamakta güçlük çekince zorlanırlar ve uydururlar.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Âsım b. Süleyman'dan naklen Âmir eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini yazdı:

İnsanların atiyyelerini yüz dirhem artıran ilk halife Osman'dır. Bu uygulama esas oldu. Ömer de fey ehlinden olan her doğan çocuğa ramazan ayında günde bir dirhem tahsisat verirdi. Resulullah'ın (sav.) zevcelerine de kişi başına günlük iki dirhem tahsis etti. Ona: "Onlara yemek yapıp da toplasan," diye söylendi. Ömer: "İnsanları kendi evlerinde doyuracağım," dedi. Osman da bu uygulamayı devam ettirdi. Ayrıca ramazan yemeğini de ihdas etti. Buna göre mescitte kendini ibadete verene, yolcuya ve yoksula ramazan ayında bu uygulamaya gitti. [246]

* * *

Azerbaycan ve Ermeniye Gazası

Ebû Mihnef'in rivayetine göre bu yıl –24– içinde Velîd b. Ukbe, Azerbaycan ve Ermeniye gazasına çıktı. Zira bu iki bölgenin ahalisi, Ömer döneminde Müslümanlarla yaptıkları

antlaşmayı uygulamaktan imtina ediyorlardı. Diğer ravilere göreyse bu gaza 26 yılında gerçekleşti.

* * *

Bu gazayla ilgili rivayet ve bu gazada Müslümanların durumu:

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef ve Ferve b. Lakît el-Ezdî el-Gâmidî'den naklen şöyle anlattı:

Kûfe ehli, Rey ve Azerbaycan'da askerî harekât icra ediyorlardı. Her iki sınır bölgesinde Kûfe ehlinden on bin asker konuşlanmıştı. Bunun altı bini Azerbaycan'da dört bini de Rey'de bulunuyordu. O sırada Kûfe'de kırk bin asker bulunuyordu. Bunlardan on bin asker her yıl bu iki bölgede askerî harekât icra ediyorlardı. Buna göre bir asker dört yılda bir kere gazaya çıkıyordu. Osman'ın hâkimiyeti döneminde Kûfe valisiyken Velîd b. Ukbe, Azerbaycan ve Ermeniye'ye karşı sefere çıktı. Velîd, Selmân b. Rebîa el-Bâhilî'ye emir vererek öncü olarak yola çıkmasını istedi. Kendisi de ordunun başında yola çıktı. Amacı Ermeniye bölgesinde derinliğine harekât icra etmekti. Velîd yürüyüşünü sürdürerek Azerbaycan'a girdi ve Abdullah b. Şübeyl b. Avf el-Ahmesî'yi dört bin askerin başında gönderdi. Abdullah; Mokān, Bebr ve Taylesân'a karşı saldırılar düzenledi. Bu saldırılarda ganimetler elde etti. Bu bölgelerin ahalisi ona karşı kendilerini korunaklı yerlerde savundular. Bunun üzerinde elindeki az sayıdaki esirlerle Velîd b. Ukbe'nin yanına döndü.

[247] Ardından Velîd, Azerbaycan ehliyle sekiz yüz bin dirhem karşılığında sulh yaptı. Nitekim 22 yılında ve Nihâvend Savaşından bir yıl sonra aynı şartlarda Huzeyfe b. el-Yemân ile sulh yapmışlardı. Ancak Ömer'in vefatı üzerine bu antlaşmayı askıya almışlardı. Osman işbaşına geçip de Velîd b. Ukbe de Kûfe valisi olunca ordusuyla onların üzerine gitti. Bu durumu görünce ona boyun eğdiler ve önceki sulhun şartlarında onlarla antlaşmasını talep ettiler. Velîd taleplerini kabul etti. Onlardan vergiyi aldı ve onların çevresinde bulunan Müslümanların düşmanlarına karşı baskınlar düzenledi. Abdullah b. Şübeyl bu baskınlardan ganimetle ve salimen dönünce Velîd bu kez de 24 yılında Selmân b. Rebîa el-Bâhilî'yi on iki bin as-

kerle Ermeniye üzerine gönderdi. Selmân, Ermeniye topraklarında ilerleyerek kimilerini öldürdü, kimilerini esir aldı ve ganimetler elde etti. Ardından çok miktarda ganimetle ayrıldı ve elini avucunu doldurarak Velîd'e döndü. Velîd de muzaffer olarak amacına ulaşmış vaziyette döndü.

* * *

Rum Saldırısı

Rumların Müslümanların Üzerine Sevk Edilmesi ve Müslümanların Kûfe'den Yardım İstemesi

Ebû Mihnef'in rivayetine gör bu yıl içinde Rumlar hareket geçtiler. Bunun üzerine Şam'daki Müslümanlar Osman'dan destek istediler.

Bu konuda nakledilen rivayetler:

Hişâm dedi: Ebû Mihnef bana Ferve b. Lakît el-Ezdî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Velîd, 24 yılında gerçekleştirdiği Ermeniye seferinden amacına ulaşmış olarak dönünce Musul'a girdi ve Hadîse'de konakladı. Buradayken Osman'dan (ra.)kendisine bir mektup geldi:

Muâviye b. Ebî Süfyân bana yazarak Rumların büyük bir orduyla Müslümanların üzerine gittiğini haber verdi. Kûfe'deki kardeşlerinin kendilerine destek vermelerinin uygun olacağını düşündüm. Mektubum sana ulaşınca elçimin sana geldiği yerden kahramanlığına muharebe yeteneğine, cesaretine ve Müslümanlığına güvendiğin bir kişinin komutanlığı altında [248] sekizle on bin arasında asker gönder. Selamla."

Bunun üzerine Velîd kalktı ve insanlara hitapta bulundu. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Allah bu seferde Müslümanları imtihan ederek güzel neticelere ulaştırdı. Küfre düşen yurtlarını onlara geri verdi ve daha önce fethi müyesser olmamış beldelerin fethini nasip etti. Onları salimen, ganimetler elde ederek ecirle dönmelerini sağladı. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun. Müminlerin Emîri bana yazarak Şam'daki kardeşlerinize destek olarak sekizle on bin arasında asker göndermemi emretti.

Zira Rumlar onlara karşı harekete geçmişlerdir. Bunun ecri ve fazileti büyüktür. Selmân b. Rebîa el-Bâhilî komutasında yola çıkın. Allah'ın rahmeti üzerinizde olsun." Bunun üzerine insanlar hazırlığa başladılar ve üç gün geçmeden Kûfe ehlinden sekiz bin savaşçı yola çıktı. Şam'a ulaşınca Şam ehliyle birlikte Rum topraklarına girdiler. Şam ordusunun başında Habîb b. Mesleme b. Hâlid el-Fihrî vardı. Kûfe ordusunun başında ise Selmân b. Rebîa el-Bâhilî bulunuyordu. İkili Rum diyarına karşı saldırılar düzenlediler ve çok sayıda esir ve ganimet ele geçirip birçok kaleyi fethettiler.

Vâkıdî şöyle dedi: Selmân b. Rebîa'yı Habîb b. Mesleme'nin imdadına gönderen Saîd b. el-Âs idi. Şöyle ki Muâviye'ye yazarak Habîb b. Mesleme'yi Şam ehlinin başında Ermeniye üzerine göndermesini emretti. Muâviye onu gönderdi. Ancak Habîb, Mevriyân er-Rûmî'nin Rumlarla Türklerden oluşan seksen bin askerle üzerine geldiğini haber alınca Habîb durumu Muâviye'ye yazdı. Muâviye de durumu Osman'a yazdı. Bunun üzerine Osman, Saîd b. el-Âs'a yazarak Habîb b. Mesleme'nin imdadına yetişmesini emretti. Saîd, Selmân b. Rebîa'yı altı bin savaşçıyla Habîb'in imdadına gönderdi. Habîb savaşta plan kurmasını iyi bilirdi. Mevriyân'a karşı gece vakti bir plan kurmaya karar verdi. Karısı Ümmü Abdullah bint Zeyd el-Kelbiyye eşinin sözlerini işitti. Ona: "Nereyi hedefledin?" diye sordu. Habîb: "Mevriyân'ın çadırı veya cennettir," dedi. Ardından onlara gece vakti baskın yaptı. Önüne çıkanları öldürdü ve çadıra gitti. Ancak karısının ondan önce oraya vardığını
[249] gördü. Nitekim Araplarda kendisine çadır kurulan ilk kadındır.[45] Habîb vefat edince Dahhâk b. Kays el-Fihrî dul kalan bu eşiyle evlendi ve ondan çocuğu oldu.

* * *

Bu yılda hac ibadetinin kimin yönetiminde icra edildiği konusunda ihtilaf edilmiştir.

45 Araplar daha çok hayme dedikleri kıl çadırlarını kullanırlar. Özellikle hayvanlarını mümbit yerlere götürerek yer değiştirenler bu tür çadırlarda barınırlar. Yukarıdaki çadırdan kastedilen kıymetli kumaştan yapılan komutan veya hükümdar çadırıdır. (çev.)

Bazıları bu yılda hac Osman'ın emriyle Abdurrahman b. Avf yönetiminde icra edildi. Ebû Ma'şer ve Vâkıdî bu görüştedirler.

Başkaları ise Osman b. Affân'ın hacca gittiğini söylemişlerdir.

* * *

Kimilerinin Ömer döneminde, kimilerinin Osman döneminde gerçekleştiği ifade edilen fetihlere ilişkin ihtilaflara gelince: Bu konuları işlerken buna ilişkin ihtilaflara değinmiştim.

Hicretin 25. Yılı [250]

Bu Yıl İçinde Vuku Bulan Önemli Olaylar

Ahmed b. Sâbit er-Râzî bana bir muhaddis ve İshâk b. İsâ'dan naklen Ebû Ma'şer'den şöyle rivayet etti:

İskenderiye'nin fethi 25 yılında gerçekleşti.

Vâkıdî şöyle dedi: Bu yıl zarfında İskenderiye ahdini ihlal etti. Bunun üzerine Amr b. el-Âs onların üzerine gitti ve onları bertaraf etti. Nitekim daha önce bu konuyu ve Ebû Ma'şer ile Vâkıdî'ye muhalefet edenlerin görüşlerini zikretmiştik.

* * *

Yine bu yıl içinde –Vâkıdî'ye göre– Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh tarafından süvari ordusu Mağrib'e gönderildi.

* * *

Ravi dedi: Amr b. el-Âs daha önce Mağrib üzerine asker göndermiş ve ganimetler elde etmişlerdi. Bunun üzerine Abdullah ona mektup yazarak Afrika'da askerî harekât düzenlenmesi için izin istedi. Amr ona izin verdi.

Ravi dedi: Bu yılda Osman hac işlerini yönetti ve Medine'de vekil bıraktı.

Ravi dedi: Bu yıl zarfında kaleler fethedildi ve emîr Muâviye b. Ebî Süfyân idi.

Ravi dedi: Bu yıl içinde Yezîd b. Ebî Muâviye doğdu.

Ravi dedi: Bu yıl içinde Sâbûr el-Ûlâ fethedildi.

[251] **Hicretin 26. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Önemli Olaylar

Ebû Ma'şer ve Vâkıdî'nin rivayetlerine göre bu yılda Sâbûr fethedilmiştir. Onlara muhalefet edenlerin görüşleri bahsinde bu konuya değinilmiştir.

Vâkıdî dedi: Bu yılda Osman, Harem'in dikili taşlarının yenilenmesini emretmiştir.[46]

Vâkıdî dedi: Bu yıl içinde Osman, Harem'i genişletmiş ve bu amaçla bazı arsa sahiplerinden emlak satın almıştır. Bazıları satmaktan imtina ettiler. Bunun üzerine onlara rağmen evlerini yıktı ve istimlak bedellerini beytülmâle yatırdı. Bunlar Osman'ın adını söyleyerek yüksek sesle bağırıp çağırdılar. Bunun üzerine hapsedilmelerini emretti ve: "Bana karşı olan cüretinizin sebebi benim hilm sahibi olmamdır. Ömer sizi hapsedince ona karşı böyle davranmadınız." Ancak Abdullah b. Hâlid b. Esîd onlar hakkında Osman ile konuşunca onları serbest bıraktı.

Vâkıdî dedi: Bu yılda da hac ibadeti Osman b. Affân'ın sevk ve idaresinde yapıldı.

Vâkıdî'nin görüşüne göre bu yıl içinde Osman, Sa'd'ı Kûfe valiliğinden azletti; yerine Velîd b. Ukbe'yi tayin etti. Seyf'in görüşüne göre ise Osman, Sa'd'ı 25 yılında azletti.

Aynı yılda Velîd, Kûfe valisi oldu. Seyf, Ömer vefat edince Osman, Mugîre b. Şu'be'yi Kûfe valiliğinden aldı ve yerine Sa'd'ı gönderdi. Sa'd bir yıl birkaç ay burada vali olarak çalıştı.

* * *

Kûfe Valiliği

Osman'ın Sa'd'ı Kûfe Valiliğinden Alması ve Yerine Velîd'i Tayin Etmesi

Serî bana Şuayb, Seyf ve Amr'dan naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini yazdı:

Kûfe ehli arasındaki ilk fitne –Kûfe, İslam'da ahalisi arasında fitne zuhur eden ilk vilayettir.– şöyle başladı: Sa'd b.

46 Dikili taşlar, Harem'in hududunu tayin eden alametlerdi.

Ebî Vakkâs beytülmâlden borç para vermesi için Abdullah b. Mes'ûd'dan talepte bulundu. Abdullah ona istediği parayı verdi. Ancak vakti gelince Sa'd ödeme imkânı bulamadı. Bunun üzerine aralarında tartışma çıktı. Abdullah parayı tahsil etmek için bazı adamları devreye soktu. Sa'd da mühlet verilmesi için bazı kişileri devreye soktu. Bu iki grup karşı karşıya geldiler ve birbirlerini eleştirdiler. Bir grup Sa'd'ı bir grup da Abdullah b. Mes'ûd'u suçladılar. [252]

Serî bana Şuayb, Seyf, İsmâil b. Ebî Hâlid ve Kays b. Ebî Hâzim'den şöyle dediğini yazdı:

Sa'd'ın yanında oturuyordum, kardeşinin oğlu Hâşim b. Utbe de yanındaydı. O sırada İbn Mes'ûd, Sa'd'a geldi ve ona: "Borcunu öde," dedi. Sa'd ona: "Sen bela mı arıyorsun? Sen Hüzeyl'den bir köle olan Mes'ûd'un oğlusun," dedi. İbn Mes'ûd: "Evet ben Mes'ûd'un oğluysam sen de Humeyne'nin oğlusun," dedi. Hâşim b. Utbe: "Evet, vallahi ikiniz de Resulullah'ın (sav.) sahabilerisiniz ve size o gözle bakılıyor," dedi. Sa'd elindeki değneği yere attı –hiddetli bir kişiydi– ve iki elini semaya kaldırarak şöyle dedi: "Ey göklerin ve yerin Rabbi olan Allah! Abdullah ona: "Be adam! Hayır söyle ve lanet okuma," dedi. Sa'd şöyle dedi: "Vallahi Allah korkusu olmasaydı sana mutlaka zarar veren bir bedduada bulunacaktım." Bunun üzerine Abdullah hemen kalktı ve gitti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Kâsım b. Velîd, Müseyyeb b. Abdi Hayr ve Abdullah b. Ukeym'den şöyle dediğini yazdı:

Abdullah, kendisine borç para verip de bu borcunu ödeyemeyen Sa'd ile arasında tartışma çıkınca Osman ikisine kızdı ve Sa'd'ı valilik görevinden aldı. Ancak Abdullah'ı görevinde bıraktı. Sonra el-Cezîre'de Ömer'in Rebîa üzerindeki valisi olan Velîd b. Ukbe'yi Kûfe valisi yaptı. Ukbe, Kûfe'ye geldi ve buradan ayrılıncaya kadar evinde kapı bulundurmadı.[47]

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediğini yazdı:

47 Kûfe'deki İmaret Konağında kapı bulundurmama sebebi devlet kapısına gelenlerin rahatça girip bir engelle karşılaşmamalarıydı. Nitekim Sa'd b. Ebî Vakkâs konağa kapı taktırınca Ömer bir görevli gönderip kapıyı yaktırdığı daha önce zikredilmişti. (çev.)

Abdullah ile Sa'd arasında vuku bulan ihtilaf ve tartışmadan haberdar olunca Osman onlara kızdı ve onları görevden almayı düşündü. Sonra İbn Mes'ûd'u yerinde bıraktı; Sa'd'ı azletti ve zimmetinde olan borcu ondan tahsil etti. İbn Mes'ûd'u görevinde bıraktı ve ona talimat verdi. Sa'd'ın yerine de el-Cezîre Araplarının başında bulunan Ömer'in valisi Velîd b. Ukbe'yi getirdi. Velîd, Osman'ın hilafetinin ikinci yılında Kûfe'ye gelip görevine başladı. Sa'd burada bir küsur yıl valilik yaptı. Velîd, Kûfe'deki görevine başladı. Sevilen bir kişiydi ve insanlara merhametle muamelede bulunuyordu. Buradaki görevi beş yıl sürdü ve evine kapı taktırmadı.

[253] **Hicretin 27. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Önemli Olaylar

Bu yılda gerçekleşen fetihlerden biri Afrika'nın Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh tarafından fethedilmesidir. Ahmed b. Sâbit er-Râzî bu hususu bana bir muhaddis, İshâk b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet etmiştir. Vâkıdî de aynı görüştedir.

Afrika'nın fethi ve Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Mısır'a vali olmasının ve Osman'ın Amr b. el-Âs'ı azletmesinin sebeplerine dair rivayetler:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ömer vefat ettiğinde Amr b. el-Âs, Mısır valisiydi. Mısır kâdısı ise Hârice b. Huzâfe es-Sehmî idi. Osman işbaşına gelince ikisini de görevlerinde bıraktı. İki yıl geçtikten sonra Amr'ı azledip onun yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i tayin etti.

Serî bana Şuayb, Seyf'ten naklen Ebû Hârise ve Ebû Osman'ın şöylede dediklerini yazdı:

Osman işbaşına geçince Amr b. el-Âs'ı yerinde bıraktı. Nitekim Osman, bir şikâyet veya bir istifa olmadan kimseyi azletmezdi. Abdullah b. Sa'd Mısır ordusundaydı. Osman, Abdullah b. Sa'd'ı askerlerin başına getirdi ve onu savaşçılarla destekleyerek Afrika üzerine gönderdi. Abdullah b. Nâfi' b. Abdülkays el-Fihrî ve Abdullah b. Nâfi' b. Husayn el-Fihrî'yi de onunla gönderdi. Abdullah'a: "Allah, Afrika'yı fethetmeni

müyesser kılarsa ganimetin humusunun beşte biri özel olarak senindir," dedi. İki Abdullah'ı askerlerin başına getirerek, onları savaşçılarla takviye ederek Endülüs üzerine gönderdi. İkisine ve Abdullah b. Sa'd'a emir vererek Ecell üzerine birlikte gitmelerini istedi. Savaştan sonra Abdullah b. Sa'd kendi işine, onlar da kendi işlerine gideceklerdi.

Üçü sefere çıktılar. Mısır bölgesini geçip de Afrika topraklarında ilerleyerek uzaklara varınca Ecell üzerine gittiler. Maiyetinde aidiyetleri farklı savaşçılar vardı. İki taraf kıyasıya savaştılar ve Abdullah b. Sa'd, Ecell'i öldürerek ve Afrika'yı dağları ve ovalarıyla fethetti. Fethedilen yerlerin insanları İslam'a girdiler ve güzelce itaat ettiler. Abdullah da ganimetleri askerlere taksim etti ve kendisi de humusun beşte birini aldı.[48] Humusun beşte dördünü de İbn Vesîme en-Nasrî ile Osman'a gönderdi. Kayrevan mevkiinde çadır kurdu ve bir heyet gönderdi. Ancak heyet aldığı ganimet payı sebebiyle onu Osman'a şikâyet ettiler. Osman onlara: "Ben ona o payı vadettim, –Nitekim de öyle yapardı.– şimdi o hisse sizin olsun. Razı olursanız mesele yoktur. Aksi takdirde onu iade edeceğiz," dedi. Heyettekiler: "Ona verilmesine razı değiliz," dediler. Osman: "O zaman onu iade ediyorum," dedi ve Abdullah'a yazarak aldığını geri vermesini ve gönüllerini almasını emretti. Ancak heyet: "Onu azlet. Bütün bunlar olduktan sonra başımızda kalmasını istemiyoruz," dediler. Bunun üzerine Osman, Abdullah b. Sa'd'a: "Afrika'da senin ve onların uygun göreceği bir kişiyi vekil bırak ve sana vadettiğim hususi ganimeti onlar arasında taksim et. Zira bu duruma kızmışlardır," diye yazdı. Abdullah emri yerine getirdi. Abdullah b. Sa'd da Afrika'yı fethedip Ecell'i öldürdükten sonra Mısır'a döndü. Buranın ahalisi Hişâm b. Abdülmelik dönemine kadar en muti insanlar idiler. Iraklı davetçiler oraya ayak bastıktan sonra onları tahrik ettiler ve birliklerini bozarak bugüne kadar süren tefrikayı aralarına soktular. Tefrikaya maruz bırakılmalarının sebebi, onların; biz halifeleri valilerin hatalarından sorumlu tutmayız ve bundan dolayı onlara muhalefet etmeyiz demeleriydi. Onlara: "Amiller onların emirleriyle amel [254]

48 Humusun beşte biri, bütün ganimetin yirmi beşte biridir. (çev.)

ederler," dediler. Afrikalılar: "Onlara sormadıkça bunu kabul etmeyiz," dediler. Meysere on küsur adamla birlikte Hişâm'a gitmek üzere yola çıktı. Görüşmek için izin istediler. Ancak zorluklarla karşılaştılar. Bunun üzerine Ebraş'a gittiler ve ona şöyle dediler: "Müminlerin Emîri'ne söyle, komutan bizi askerleriyle birlikte gazaya götürüyor. Ganimet elde ettiğinde onlara veriyor, bize vermiyor ve bu onların hakkıdır, diyor. Biz de cihatta ihlas mülahazasıyla buna razı oluyoruz. Zira karşılıksız cihat ediyoruz. Eğer hakkımız varsa hakkımızı helal ediyoruz. Bizim hakkımız değilse bir şey istemeyiz. Bir de bir şehri kuşatırsak komutan bize ilerleyin der ve askerlerini geride bırakır. Buna karşı birbirimize ilerleyin bu, cihatta ileri gitmektir ve bizim gibiler kardeşleri için fedakârlık yaparlar, der ve kardeşlerimiz için fedakârlık yaparız. Onları canlarımızla koruruz. Sonra
[255] onlar hayvanlarımıza el uzatarak yeni yavrulamış olanlarının beyaz kürklerini Müminlerin Emîri adına talep ederek karınlarını deşiyorlar ve bu maksatla bin koyunu kesme cesaretini gösteriyorlar. Biz bunlara tahammül ettik ve "Bunlar Müminlerin Emîri için kolayca yapılabilecek şeylerdir," diyerek onların yaptıklarına karşı çıkmadık. Sonra ne kadar güzel kızımız varsa onları bizden almak suretiyle bize çektirdiler. Buna karşı bunlar ne kitapta ne de sünnette var. Biz Müslümanız, diyerek bunlar Müminlerin Emîri'nin bilgisi dâhilinde mi yapıldığını öğrenmek istedik. Ebraş: "Tamam arz edeceğiz," dedi. Zaman geçiyor ve azıkları bitmeye yüz tutunca isimlerini yazarak vezirlere sundular: "İsim ve neseplerimiz budur. Müminlerin Emîri bizi soracak olursa ona bu bilgileri verin," dediler ve Afrika'ya döndüler ve Hişâm'ın valisine isyan ederek onu öldürdüler ve Afrika'ya hâkim oldular. Hişâm haberdar olunca bu heyeti sordu. Heyettekilerin isimleri ona sunulunca isyan hareketini gerçekleştirenlerin bunlar olduğu anlaşıldı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Osman, Abdullah b. Nâfi' b. Husayn ile Abdullah b. Nâfi' b. Abdülkays'ı gecikmeksizin Afrika'dan Endülüs'e gönderdi. Bunlar denizi geçerek oraya vardılar. Osman, Endülüs ehlinden temsilci olarak görevlendirdiklerine şöyle yazdı: "Kos-

tantiniye (İstanbul) ancak Endülüslüler tarafından fethedilecektir. Sizler orayı fethederseniz, fethedenlere ecirde ortak olursunuz. Selamla." Ka'bü'l-Ahbâr: Bazı insanlar denizi geçerek Endülüs'e geçecek ve orayı fethedecekler. Kıyamet günü nurlarıyla tanınacaklar, diye söylemiş.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'dan şöyle dediklerini yazdı:

Fetih ordusu Berberilerle birlikte sefere çıktılar ve topraklarına girerek orayı ve İfrance'yi fethettiler ve Afrika'da olduğu gibi orada da Müslümanların hâkimiyetini yaydılar. Osman, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i azledince onun yerine Abdullah b. Nâfi' b. Abdülkays'ı getirdi. Abdullah b. Sa'd da Mısır'a döndü. Endülüs'ün durumu Afrika gibi Hişâm'ın hilafetine kadar bu minval üzere devam etti. Berberiler yurtlarını savundular Endülüs'te olanlar da durumlarını muhafaza ettiler.

|256|Vâkıdî ise şöyle demiştir: İbn Ebî Sebre bana Muhammed b. Ebî Harmele'den naklen Küreyb'in şöyle dediğini anlattı: [256]

Osman, Amr b. el-Âs'ı Mısır valiliğinden azledince Amr çok kızdı ve Osman'a kin besledi. Osman, Abdullah b. Sa'd'ı Mısır'a gönderdi ve Afrika üzerine gitmesini emretti. Osman ayrıca Afrika'ya takviye askerler gönderdi. Bunun üzerine Kureyş, Ensar ve Muhacirlerden on bin savaşçı Afrika'ya gitmek üzere yola çıktılar.

Vâkıdî dedi: Üsâme b. Zeyd el-Leysî bana İbn Ka'b'ın şöyle dediğini anlattı:

Osman, Abdullah b. Sa'd'ı Afrika'ya gönderince Afrika patriği Cürcîr iki milyon beş yüz yirmi bin dirhem karşılığında Müslümanlarla sulh yaptı. Bunun üzerine Rum Kralı elçi gönderdi ve ondan Abdullah b. Sa'd'ın aldığı kadar onlardan üç yüz kantar almasını istedi. Elçi, Afrika'nın liderlerini topladı ve onlara: "Kral bana emir vererek Abdullah b. Sa'd'ın sizden aldığı kadar ben de sizden üç yüz kantar altın almamı istedi. Onlar: "Vereceğimiz bir mal yok. Elimizde olanla canımızı kurtardık. Kral bizim efendimizdir. O bizden her yıl ona verdiğimiz ödülü alsın," dediler. Adam vaziyeti görünce onların hapsedilmesini emretti. Bunun üzerine adamlarına haber gönderdiler. Adamları geldiler ve hapishaneyi açarak içinde-

kileri serbest bıraktılar. Nitekim Abdullah onlarla üç yüz kantar altın karşılığında sulh yapmıştı. Osman bu paranın Hakem ailesi ve akrabalarına verilmesini emretti. Ben: "Yoksa Mervân'a mı?" deyince ravi: "Bilmem," dedi.

İbn Ömer dedi: Üsâme b. Zeyd bana Yezîd b. Ebî Habîb'in şöyle dediğini anlattı:

Osman, Amr b. el-Âs'ı Mısır haracından azletti; bu göreve Abdullah b. Sa'd'ı getirdi. Bunun üzerine ikili çekiştiler; Abdullah b. Sa'd, Osman'a yazarak Amr'ın haracı zimmetine geçirdiğini söyledi. Amr da: "Abdullah benim savaş planıma zarar verdi," diye yazdı. Osman, Amr'a yazarak: "Oradan ayrıl," dedi ve haraç işleriyle orduyu Abdullah'a teslim etmesini istedi. Amr kızgın bir hâlde döndü. Osman'ın huzuruna, içi pamukla beslenmiş Yemenî bir kaftan içinde çıktı. Osman ona: "Kaftanın içinde ne var?" diye sordu. Amr: "İçinde Amr var," dedi. Osman: "İçindekinin Amr olduğunu biliyorum. Ancak onu demek istemedim. İçi pamukla mı yoksa başka bir maddeyle mi beslendi," demek istedim, dedi.

Vâkıdî dedi: Üsâme b. Zeyd bana Yezîd b. Ebî Habîb'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Abdullah b. Sa'd, Mısır'dan Osman'a mal gönderdi. Sütleri boldu. Bu sırada Amr, Osman'ın yanına geldi. Osman ona: "Ey Amr! Senden sonra o develerin sütünün bollaştığını bilir misin?" dedi. Amr: "Onların yavruları telef oldu," dedi.

Bu yılda da Osman hacca giderek hac işlerini bizzat sevk ve idare etti.

* * *

Vâkıdî dedi: Bu yıl içinde İkinci İstahr fethi Osman b. Ebi'l-Âs'ın eliyle gerçekleşti.

Vâkıdî dedi: Muâviye bu yılda Kınnesrîn gazasına çıktı.

[258] **Hicretin 28. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Önemli Olaylar

Rivayet edildiğine göre Kıbrıs'ın fethi Muâviye tarafından bu yılda gerçekleşti. Muâviye, Osman'ın emriyle Kıbrıs gazasını gerçekleştirdi. Vâkıdî'nin görüşü böyledir.

Ebû Ma'şer ise şöyle demiştir: Kıbrıs 33 yılında fethedildi. Ahmed b. Sâbit bu rivayeti bana bir ravi ve İshâk b. Îsâ'dan naklen Ebû Ma'şer'den rivayet etti.

Bazıları da Kıbrıs, 27 yılında fethedildi demişlerdir. Rivayet edildiğine göre aralarında Ebû Zer, Ubâde b. es-Sâmit ve zevcesi Ümmü Harâm, Mikdâd, Ebü'd-Derdâ ve Şeddâd b. Evs'in de aralarında bulunduğu Resulullah'ın ashabından bir topluluk tarafından fethedilmiştir.

Kıbrıs Gazvesi

Muâviye'nin Kıbrıs Gazası

Serî bana Şuayb, Seyf, Rebî' b. en-Nu'mân en-Nasrî ve Ebü'l-Mücâlid Cerâd b. Amr, Recâ b. Hayve ve Ebû Hârise ve Ebû Osman, Recâ, Ubâde ve Hâlid'den şöyle dediklerini yazdı:

Ömer b. el-Hattâb döneminde Humus şehrine yakın Rumların üzerine harekete geçmek ve deniz seferine çıkmak hususunda ısrar etmiş ve şöyle demiş: Humus şehrinin bazı köylerinde insanlar Rumların köpeklerinin sesini ve horozlarının ötüşünü duymaktadırlar. Muâviye bu mesajla Ömer'in yüreğini neredeyse ağzına getirmişti. Bunun üzerine Ömer, Amr b. el-Âs'a yazarak: "Bana deniz ve denizde seyreden bir denizciyi anlat. Zira kalbim bu hususta mutmain değil," dedi. Ubâde ve Hâlid de şöyle dediler: Amr, Ömer'e şöyle yazdı: "Ben büyük bir su dünyası ve içinde seyreden küçük varlıklar gördüm. Durgun olduğunda kalbi hoplatır. Dalgalandığında aklı çeler. Güven duygusu içinde zayıflar. Güvensizlik hissi artar. İçinde seyredenler bir ağaç parçasına yapışmış kurtlar gibidir. Eğilirse batar. Kurtulursa parlar."

Ömer bu mesajı okuyunca Muâviye'ye yazdığı mektupta: [259]
"Muhammed'i hakla gönderen Allah'a yemin ederim ki Müslümanları deniz seferine asla göndermeyeceğim," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Saîd, Ubâde b. Nusey ve Cünâde b. Ebî Ümeyye el-Ezdî'nin şöyle dediğini yazdı:

Muâviye, Ömer'e mektup yazarak onu deniz seferi için teşvik etmiş ve şöyle demişti: "Ey Müminlerin Emîri! Şam'da bir köy var. Köyün halkı Rumların köpeklerinin havlama sesini ve horozların ötüşünü duymaktadırlar. Humus şehrinin

sahilinin karşısında bulunuyorlar." Ömer onun söyledikleri hakkında tereddütleri oldu. Zira bu konuyu dikkatine sunan oydu. Bu sebeple Amr'a yazarak kendisine denizde seyrüseferi anlatmasını ve hakkında bilgi vermesini istedi. Amr ona şöyle yazdı: Ey Müminlerin Emîri! Ben büyük bir su dünyası gördüm. Orada sema ve sudan başka bir şey yoktur. İnsanlar içinde ağaç parçasına yapışmış kurtlar gibidir. Meylederse batar, kurtulursa parlar.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Osman ve Ebû Hârise, Ubâde, Cünâde b. Ebî Ümeyye, Rebî' ve Ebü'l-Mücâlid'den şöyle dediklerini yazdı:

Ömer, Muâviye'ye şöyle yazdı: Duyduğumuza göre Şam diyarının denizi yeryüzünün en uzun sahiline nazırdır. Her gün her gece taşmak ve yeryüzünü sular altında bırakmak için Allah'tan izin ister. Bu nankör ve zorlu (denizde) askerleri nasıl taşıyabilirim. Vallahi benim için tek bir Müslüman bütün Rumların dünyasının ihtiva ettiklerinden daha sevimlidir. Sakın bana böyle bir talepte bulunma. Sana talimatımı verdim ve el-Alâ'nın benden gördüğü muameleyi bilirsin.[49] Ben ondan da bir talepte bulunmamıştım.

Raviler dedi: Rum Kralı savaşı bıraktı ve Ömer ile yazışarak ona yaklaşmaya çalıştı. Ömer'e ilmin tamamını içinde toplayan bir kelime sordu. Ömer ona şöyle yazdı: Kendin için sevdiğini insanlar için de sev. Kendin için sevmediğini onlar için de sevme. Böylelikle bütün hikmete nail olursun. Senin etrafındaki insanlara itibar et, bütün marifet sende toplanacak.

Rum Kralı, Ömer'e mektup yazdı ve ona bir şişe gönderdi: "Bana bu şişeyi her şey ile doldur," dedi. Bunun üzerine Ömer şişeyi suyla doldurdu ve ona şöyle yazdı: "Bu, dünyadaki her şeydir," dedi.

[260] Rum Kralı ona yazarak: "Hak ile bâtıl arasındaki uzaklık ne kadardır?" diye sordu. Ömer ona şöyle yazdı: "Dört parmak. Hak genellikle gözle görülen huşularla ilgilidir. Bâtıl ise genelde gözle görülemeyen ancak duyulan şeydir."

49 el-Alâ el-Hadramî Hz. Ömer'den izin almadan uçsuz bucaksız Acem diyarında sefere çıkarak İslam ordusunu riske atmıştı. Hz. Ömer, Muâviye'yi böyle bir maceraya girmemesi için uyarmıştır. (çev.)

Rum Kralı ona yazarak: "Yerle gök, doğuyla batı arasında ne var?" diye sordu. Ömer: "Yol düz olsaydı yolcu için beş yüz yıl," diye cevap verdi.

Ravi dedi: Ümmü Külsûm bint Ali b. Ebî Tâlib, Rum Kraliçesi'ne güzel koku, bardaklar ve güzel koku kapları gönderdi. Onları postaya verdi. Posta onları yetiştirdi ve ondan teslim alındı. Heraklius'un eşi maiyetindeki kadınları topladı ve şöyle dedi: Bunlar Arapların hükümdarının eşi ve peygamberlerinin kızının hediyeleridir. Kraliçe de ona yazdı ve hediyeler gönderdi. Ben de ona yazdım ve ona hediyeler gönderdim. Ona gönderdiği hediyeler arasında kıymetli bir gerdanlık da vardı. Posta ulaşınca Ömer (ra.) postaya hediyeleri yanında tutmasını emretti ve insanların namaza çağrılmasını söyledi. İnsanlar toplandı. Ömer (ra.) iki rekât namaz kıldırdı ve akabinde şöyle dedi: "İşlerim içinde istişarede bulunmadan yapılanlarında hayır yoktur. Bana söyleyin, Ümmü Külsûm'ün Rum Kralı'nın eşine gönderdiği hediyeye karşılık Rum Kraliçesi'nin ona gönderdiği hakkında ne dersiniz?" Bazıları şöyle dediler: "Verdiğinin karşılığını almıştır. Rum Kraliçesi de zimmî değildir ki tasannu yapsın, ayrıca senin hâkimiyetin altında değildir ki bu hediyelerle senden sakınmış olsun."

Başkaları da şöyle dediler: "Bizler sevap kazanmak için elbiseleri hediye ederdik. Aynı şekilde satılması ve para kazanmak için elbiseleri gönderirdik." Ömer: "Ama elçi ve posta Müslümanlara aittir (görevlidir). Müslümanlar bir ziynet eşyası olarak hediyeyi fazla buldular, dedi ve beytülmâle verilmesini emretti. Eşine de harcadığı kadarını geri verdi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Ebû Hârise'den naklen Hâlid b. Ma'dân'ın şöyle dediğini yazdı:

İlk deniz seferine çıkan Muâviye b. Ebî Süfyân'dır. Bu seferi Osman b. Affân döneminde ve ondan izin alarak gerçekleştirmiştir. Aslında bu sefere çıkmak için Ömer'den izin istemiş ancak Ömer ona izin vermemişti. Osman işbaşına geçince Muâviye bu talebinde ısrar etti. Ancak Osman gecikmeli olarak karar verdi. Muâviye'ye: "Bu sefer için adam seçme, kur'a da çekme. Onları muhayyer bırak. Kim gönüllü olarak gazaya çıkmak is-

terse onu taşı ve ona yardımcı ol," dedi. Muâviye bu talimatı yerine getirdi ve Benî Fezâre'nin müttefiki Abdullah b. Kays el-Câsî'yi deniz kuvveti komutanı olarak görevlendirdi. Yaz ve kış mevsimlerinde elli gaza gerçekleştirdiler. Bu harekâtta hiç
[261] kimse boğulmadı ve bir kazaya maruz kalmadı. Her zaman askerleri için Allah'tan afiyet diler ve onlardan hiç kimsenin başına bir musibet gelmemesini dilerdi. Allah bu duasını kabul etti. Allah'ın iradesi onun şehit olmasını takdir edince öncü olarak bir tekneyle seyretmeye başladı. Rum diyarının sahiline varınca orada dilenen dilencilere rastladı. Onlara sadaka verdi. Bunlardan bir kadın köyüne döndü ve köylülere: "Abdullah b. Kays ile karşılaşmak ister misiniz?" dedi. Onlar: "O neredadir?" dediler. Kadın: "Sahilde," dedi. Ona: "Ey Allah düşmanı! Abdullah b. Kays'ı nereden tanıyorsun?" dediler. Kadın onları ayıpladı ve "Abdullah'ın tanınmayacak bir adam olmadığını bilmeyecek kadar âcizsiniz," dedi. Bunun üzerine harekete geçtiler ve ona saldırdılar. Onunla vuruştular. Abdullah öldürüldü ve teknenin kaptanı kurtularak Müslümanların yanına vardı. Bunun üzerine harekete geçtiler ve sahile çıktılar. Abdullah'ın halefi Süfyân b. Avf el-Ezdî idi. Süfyân ortaya atıldı ve düşmanla vuruştu. Süfyân hiddetlenerek kendi adamlarına kızıyor ve onlara seslenerek ileri geri konuşuyor ve onlara sövüyordu. Bunun üzerine Abdullah'ın cariyesi: "Vah Abdullah! O savaşırken böyle konuşmazdı," dedi. Süfyân: "Nasıl konuşurdu?" dedi. Cariye:

«"Zorluklar var, ancak bunlar son bulacak," diyordu,» dedi.

Bunun üzerine Süfyân ileri geri konuşmayı bıraktı ve "Zorluklar var ancak son bulacak," sözünü söyleyip duruyordu. O gün Müslümanların bazı kayıpları oldu. Abdullah b. Kays el-Câsî'nin son muharebesiydi. Onu ihbar eden kadına: "Onu nasıl tanıdın?" diye söylemişler. Kadın: "Verdiği sadakadan, krallar gibi veriyordu. Tüccar gibi vermekte çekingen davranmıyordu. Bu sebeple Abdullah b. Kays olduğunu bildim," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Hârise ve Ebû Osman'dan naklen şöyle dediklerini yazdı:

Abdullah b. Kays'a karşı Rumları harekete geçiren kadına: "Onu nasıl tanıdın?" diye soruldu. Kadın: "Tüccar gibi görü-

nüyordu. Ancak ondan isteyince kral gibi verdi. Bu sebeple Abdullah b. Kays olduğunu anladım," dedi.

Osman (ra.), Muâviye'ye ve diğer amillere şöyle yazdı: "Ömer'i kaybettiğiniz zamanki gibi hareket edin. Tavrınızı değiştirmeyin. Bir meseleyle karşılaştığınızda onu bize havale edin. Ümmetin o mesele hakkındaki kararını alacak ve size bildireceğiz. Sakın değiştirmeyin! Ben sizden ancak Ömer'in kabul ettiklerini kabul edebilirim." Bazen Ömer'in yaptığı sulh Osman döneminde ihlal edilirdi. Bunun üzerine o yere birilerini gönderir ve orayı fethederlerdi. Oranın fethi yeni fatihlere nispet edilirdi. Ancak normalde fetih ilk fethedenlere nispet edilir. [262]

* * *

Ebû Ca'fer dedi: Muâviye, Kıbrıs gazasını gerçekleştirince Kıbrıs ehliyle sulh antlaşması yaptı.

Ali b. Sehl bana Velîd b. Müslim, Süleyman b. Ebî Kerîme, Leys b. Sa'd, Dımaşk ve Dımaşk sahilinin diğer bazı yaşlı zatlarından naklen şöyle anlattı:

Kıbrıs sulhu yıllık yedi bin dinar cizye karşılığında yapıldı. Kıbrıslılar Rumlara da o kadar vergi veriyorlardı. Müslümanlar bunu engellemeyeceklerdi. Buna karşılık Müslümanlar onlara saldırmayacak ve onlara saldıranlara karşı koymayacaklardı. Kıbrıslılar, Müslümanların düşmanı olan Rumların onlara yönelik hareketlerini bildirmekle mükellef tutuldular ve Müslümanların İmamı onlara onlardan bir patrik tayin edecekti.

Vâkıdî dedi: Muâviye 28 yılında Kıbrıs gazasını gerçekleştirdi. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh komutasında Mısır Müslümanları da Kıbrıs gazasına çıktılar ve Muâviye ile karşılaştılar ve Muâviye Müslümanların başına geçti.

Sevr b. Yezîd bana Hâlid b. Ma'dân'dan naklen Cübeyr b. Nüfeyr'den şöyle dediğini anlattı:

Düşmanları esir aldığımızda Ebü'd-Derdâ'nın ağladığını gördüm. Ona: "Allah'ın İslam'ı ve Müslümanları aziz kıldığı ve küfrü ve kâfirleri zelil kıldığı bir günde neden ağlıyorsun?" dedim. O eliyle omzuma vurdu ve şöyle dedi: "Ey Cübeyr! Annen seni kaybetsin! Allah'ın emirlerini terk eden insanların Allah

indindeki değerleri ne kadar azdır! Bunlar güçlü kudretli ve hâkimiyet sahibi bir milletken Allah'ın emirlerini terk edince gördüğün duruma düştüler ve Allah onları esarete duçar etti. Esaret bir kavme musallat olunca Allah'ın onlarla bir ilişkisi olmaz."

Vâkıdî dedi: Ebû Saîd bana şöyle anlattı: Muâviye b. Ebî
[263] Süfyân Osman döneminde Kıbrıs halkıyla sulh yaptı. Rumlara karşı gazaya çıkan ilk komutandır. Aralarındaki sulhnameye göre Müslümanlar, düşman olan Rum kadınlarla ancak izinle evlenebileceklerdi.

* * *

Vâkıdî dedi: Habîb b. Mesleme bu yıl içinde Rumların Suriye bölgesine gazaya çıktı.

Yine bu yıl içinde Osman, Nâile bint el-Ferâfîse (el-Kelbiyye) ile evlendi. Nâile, Hristiyandı. Ancak zifafa girmeden önce Müslüman oldu.

Bu yıl içinde ilk Fars ve son İstahr fetihleri gerçekleşti. Komutan Hişâm b. Âmir idi.

Vâkıdî dedi: Bu yılda Osman hac mevsiminde hac işlerini sevk ve idare etti.

[264] **Hicretin 29. Yılı**

Basra Valiliği

Bu Yılın Önemli Olayları

Bu yıl içinde Osman, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra valiliğinden aldı. Altı yıl boyunca burada valilik yaptı. Onun ardından bu göreve Abdullah b. Âmir b. Küreyz'i tayin etti. Abdullah yirmi beş yaşındaydı ve ataması yapıldıktan sonra Basra'ya intikal etti. Bir rivayete göre de Ebû Mûsâ, Osman döneminde Basra'da yalnızca üç yıl görev yaptı.

Ali b. Muhammed'in anlattığına göre Muhârib, Avf el-A'râbî'den naklen şöyle dediğini anlattı: Gaylân b. Hareşe ed-Dâbiî, Osman b. Affân'a çıktı ve şöyle dedi:

"Sizin yaşı küçük bir insanınız bir genciniz yok mu ki Basra'ya vali yapacaksınız. Bu yaşlı zat daha ne zamana kadar bu

şehri idare edecek?" Bununla Ebû Mûsâ kastedilmiştir. Nitekim Ömer'in vefatından itibaren altı yıl boyunca burayı idare etmiştir.

Ravi dedi: Bunun üzerine Osman, Ebû Mûsâ'yı azletti ve onun yerine Abdullah b. Âmir b. Küreyz b. Rebîa b. Habîb b. Abdi Şems'i gönderdi. Onun annesi Deccâce bint Esmâ es-Sülemî idi. Aynı zamanda Osman b. Affân'ın dayısının oğluydu. Mesleme dedi: Abdullah, 29 yılında Basra'ya gittiğinde yirmi beş yaşındaydı.

* * *

Osman'ın Ebû Mûsâ'yı Basra Valiliğinden Azlinin Sebepleri

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Osman halife olunca üç yıl süreyle Ebû Mûsâ'yı Basra valiliğinde bıraktı ve dördüncü yılda azletti. Osman Horasan'a Umeyr b. Osman b. Sa'd'ı, Sicistan'a da Abdullah b. Umeyr el-Leysî'yi – Kinâne'dendir– atadı. Abdullah, Kâbil'e kadar ilerledi. Umeyr de Horasan'da ilerleyerek Fergana'ya kadar gitti. Oraya kadar olan vilayetleri ıslah etti. Mukrân'a da Ubeydullah b. Ma'mer et-Temîmî'yi gönderdi. O da bölgede ilerleyerek Nehr'e kadar gitti. Kirman'a Abdurrahman b. Gubeys'i gönderdi. Fars bölgesi [265] ve Ahvaz'a bir grup gönderdi. Basra'nın kırsalını Husayn b. Ebî Hurr'e bağladı. Sonra Abdullah b. Umeyr'i azletti ve Abdullah b. Âmir'i tayin edip bir yıl orada tuttuktan sonra azletti ve yerine Âsım b. Amr'ı atadı. Abdurrahman b. Gubeys'i de azletti ve Adî b. Süheyl b. Adî'yi tekrar atadı.

Valiliğinin üçüncü yılında Îzec halkı ve Kürtler kâfir oldular. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, insanlara çağrıda bulundu, onları teşvik etti ve onları düşman üzerine yolladı. Yaya olarak cihadın faziletini öyle anlattı ki bazıları bineklerini başkalarına vererek yaya olarak cihada gitmeye karar verdiler. Başkaları da: "Hayır vallahi acele etmeyeceğiz. Bakacağız o ne yapacak. Eğer fiili sözü gibiyse biz de arkadaşlarımızın yaptığını yapacağız," dediler.

Çıkış günü gelince Ebû Mûsâ eşyasını konağından kırk katır üzerine taşıdı. Onun bineğinin yularına asılarak: "Bizi bu boş binekler üzerinde taşı ve bizi teşvik ettiğin gibi yaya olarak seyretmeyi tercih et," dediler. Ebû Mûsâ, onları ikna etti ve bineğinin yularını bıraktılar ve yoluna devam etti. Onlar da Osman'a gittiler ve onu görevden almasını istediler. Şöyle dediler: "Her bildiğimizi söylemek istemeyiz. Onu değiştir." Osman: "Kimi tercih edersiniz?" dedi. Gaylân b. Hareşe dedi ki: "Toprağımızı yiyen ve aramızda Cahiliyeyi ihya eden ve Eş'arîler için mülkünü büyütüp Basra'nın mülkünü küçümseyen bu adamdan kurtulamadık. Başımıza yaşı küçük birini getirsen onu aratmaz. Hatta aklını yitirmiş birisi bile onun yerini tutabilir. İnsanların ammesi içinden herhangi bir kimse ondan hayırlıdır."

Bunun üzerine Abdullah b. Âmir'i davet etti ve onu Basra valisi yaptı ve Ubeydullah b. Ma'mer'i Fars bölgesine gönderdi. Onun yerine Umeyr b. Osman b. Sa'd'ı atadı. Hilafetinin dördüncü yılında Horasan'a Ümeyn b. Ahmer el-Yeşkerî'yi tayin etti. Dördüncü yılında Sicistan'a İmrân b. el-Fasîl el-Bercemî'yi, Kirman'a Âsım b. Amr'ı atadı ve orada vefat etti. Bunun üzerine Fars bölgesi hareketlendi ve Ubeydullah b. Ma'mer'e karşı ahdi bozdular. Ona karşı İstahr'da toplandılar. İki taraf İstahr kapısında vuruştular. Ubeydullah öldürüldü ve askeri hezimete uğradı. Haber Abdullah b. Âmir'e ulaşınca Basra ehlini seferber etti. İnsanlar onunla birlikte çıktılar. Öncü birliğinin başında Osman b. Ebi'l-Âs vardı. İki taraf İstahr'da karşılaştılar ve düşmandan çok sayıda savaşçı
[266] öldürüldü. Bu hezimet sebebiyle sürekli zillet içinde kaldılar. Abdullah b. Âmir durumu Osman'a yazdı. Osman ona Herim b. Hassân el-Yeşkerî, Abdülkays'tan Herim b. Hayyân el-Abdî, Benî Sâme'den Hirrît b. Râşid, Mincâb b. Râşid ve Tercümân el-Hüceymî'yi Fars bölgesindeki beldelere emir tayin ettiğini yazdı. Horasan bölgesini altı kişi arasında taksim etti: Ahnef, Merveyn'e; Habîb b. Kurre el-Yerbûî, Belh'e –burası Kûfeliler tarafından fethedilmişti–; Hâlid b. Abdullah b. Züheyr, Herat'a; Ümeyn b. Ahmer el-Yeşkerî, Tûs'a ve Kays b. Heysem es-Sü-

lemî ve amcasının oğlu Abdullah b. Hâzim, Nîsâbûr'a tayin edildiler. –Kays ilk huruç edendir.– Ardından vefat etmeden önce Osman, Horasan'ı onun emîrliği altında birleştirdi. Böylece Osman vefat ettiğinde Kays, Horasan valisiydi. Osman, Emîn b. Ahmer'i Sicistan'a tayin etti. Ardından buraya Habîb b. Abdi Şems'ten Abdurrahman b. Semûre'yi getirdi. Vefat ettiğinde Abdurrahman, Sicistan'da; İmrân, Kirman'da; Umeyr b. Osman b. Sa'd, Fars'ta ve İbn Kindîr el-Kuşeyrî, Mukrân'da valilik yapıyorlardı.

Ali b. Muhammed dedi: Ali b. Mücâhid bize üstatlarından naklen Gaylân b. Hareşe, Osman b. Affân'a şöyle dediğini anlattı:

"İçinizde düşük biri yok mu ki onu ayağa kaldıracak, bir fakir yok mu ki onu koruyacaksınız! Ey Kureyş topluluğu! Bu Eş'arî şeyhi daha ne kadar bu diyarı yiyecektir?" Bunun üzerine Osman meselenin farkına vardı ve Basra'ya Abdullah b. Âmir'i atadı.

Ali b. Muhammed dedi: Ebû Bekir el-Hüzelî bize şöyle anlattı:

Osman, İbn Âmir'i Basra'ya vali yaptı. Hasan dedi ki: Bunun üzerine Ebû Mûsâ şöyle dedi: "Size iş bilen ve becerikli bir çocuk gelecek. Nineleri, teyzeleri ve halaları asil bir kişidir. İki ordu onun liderliğine verilecek." Hasan dedi: Ardından İbn Âmir geldi ve Ebû Mûsâ ile Osman b. Ebi'l-Âs es-Sekafî'nin askerleri onun emîrliği altında toplandı. Osman b. Ebi'l-Âs, Umman ve Bahreyn'den geçenler arasındaydı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Osman döneminde Kays b. Heysem, Abdullah b. Hâzim'i Abdullah b. Âmir'e gönderdi. Abdullah b. Âmir, Abdullah b. Hâzim'e değer verirdi. Abdullah b. Hâzim ona: "Bana Horasan valiliği için bir ahit yaz. Kays b. Heysem oradan ayrılırsa oranın emîri ben olayım," dedi. Abdullah b. Âmir talebini kabul etti. Akabinde Abdullah b. Hâzim, Horasan'a döndü. Osman öldürülüp de olay duyulunca düşman hareketlendi. Bunun üzerine Kays: "Ey Abdullah! Ne dersin," dedi. Abdullah: "Bence beni yerinde bırak, gitmekten geri kalma ve ne olacağını gör," dedi. Kays dediğini yaptı ve onu yerinde bıraktı. Abdul-

[267] lah, Kays'ın halefi olacağına dair ahdi çıkardı ve Ali (ra.) halife oluncaya kadar Horasan'da emîrliğini pekiştirdi. Abdullah'ın annesi Aclâ idi. Kays bu durum karşısında: "Ben, Aclâ'nın oğlu olmalıydım," dedi ve Abdullah'ın başına getirdiğine öfkelendi.

* * *

Bu yılda Abdullah b. Âmir, Fars bölgesini fethetti. Vâkıdî ve Ebû Ma'şer bu görüştedirler. Buna dair Ebû Ma'şer'in görüşünü bana Ahmed b. Sâbit, bir ravi ve İshâk b. Îsâ'dan naklen anlattı. Vâkıdî'nin görüşüne dair rivayeti daha önce zikrettik.

* * *

Bu yılda –29– Osman, Resulullah'ın (sav.) mescidini genişletti ve ona ilaveler yaptı. Bu işe rebîülevvel ayında başladı. Taşlar Batn-ı Nahle'den taşınıyordu. Mescit işlemeli taşlardan inşa edildi. Sütunları kurşunla kaplı taşlardan yapıldı. Üstü saçla kaplandı. Uzunluğu yüz altmış arşın, genişliği yüz elli arşındı. Kapıları Ömer zamanında olduğu gibi altı taneydi.

* * *

Mina'da Namaz

Bu yılda da hac işlerini Osman sevk ve idare etti. Mina'da çadır kurdu. Bu Osman'ın Mina'da kurduğu ilk çadırdı. Osman Mina'da ve Arafat'ta namazı tam olarak kıldı.

Vâkıdî, Ömer b. Sâlih b. Nâfi' ve Sâlih Mevlâ et-Tev'eme'den naklen şöyle anlattı: İbn Abbâs'ın şöyle dediğini işittim:

Açık bir şekilde insanların Osman'ı eleştirmesi, hilafeti döneminde Mina'da namazı iki rekât olarak kılarken altıncı yılında tam olarak kılması sebebiyledir. Peygamber'in (sav.) ashabından bazıları bundan dolayı Osman'ı ayıpladılar. Bu konuda onu çokça eleştirenler de oldu. Ona gidip eleştirilerini iletenler arasında Ali de vardı. Ona şöyle dedi: "Vallahi yeni bir durum hasıl olmadığı gibi geçmişten intikal eden bir uygulama da yoktur. Peygamber'in (sav.) iki rekât olarak kıldığına şahit oldun. Ebû Bekir ve Ömer de iki rekât kıldılar. Sen de daha önce öyle kıldın. Bilemiyorum neye dayanarak bunu yaptın!" Osman: "Şahsıma ait bir görüştür," dedi.

Vâkıdî dedi: Dâvûd b. Hâlid bana Abdülmelik b. Amr b. Ebî Süfyân es-Sekafî'den naklen amcasının şöyle dediğini anlattı: [268]

Osman, Mina'da namazı dört rekât olarak kıldı. Bunun üzerine bir adam Abdurrahman b. Avf'a gitti ve ona: "Biliyor musun kardeşin ne yaptı? Namazı dört rekât olarak kıldı," dedi. Abdurrahman arkadaşlarına iki rekât olarak kıldırdı ve çıkıp Osman'a gitti. Ona: "Bu mekânda Resulullah (sav.) ile namazı iki rekât olarak kılmadın mı?" dedi. Osman: "Evet," dedi. Abdurrahman: "Ebû Bekir ile iki rekât olarak kılmadın mı?" dedi. Osman: "Evet," dedi. Abdurrahman: "Ömer ile iki rekât olarak kılmadın mı?" dedi. Osman: "Evet," dedi. Abdurrahman: "Hilafetinin ilk yıllarında iki rekât olarak kılmadın mı?" dedi. Osman: "Evet," dedi. Abdurrahman: "Ey Ebû Muhammed! Beni dinle! Bazı Yemenli hacılar ve bir kısım kaba insanlar geçen yılımızda bana: 'Namaz mukim kimseler için iki rekâttır. İşte İmamınız Osman da iki rekât kılıyor,' demişlerdi," dedi. Osman: "Mekke'de ailem oldu. Ayrıca burada zevcem ikamet ediyor. İnsanlar için endişe ettiğimden dört rekât olarak kılmak istedim. Tâif'te de mal ve mülküm var. Belki buradan ayrıldıktan sonra onu görmek için orada (bir süre) ikamet edeceğim," dedi. Abdurrahman b. Avf: "Bunlar senin için bir mazeret sayılmaz. Senin ailem oldu, sözüne gelince zevcen Medine'dedir. Onu istediğin zaman götürüp getirebilirsin. Sen neredeysen o da oradadır. Yemen ehlinden hacdan dönenler, "İmamınız Osman mukim olduğu hâlde namazı iki rekât olarak kılmaktadır, diyecekler," sözüne gelince: Resulullah'a (sav.) vahiy nazil oluyordu ve o zaman Müslümanlar az oldukları hâlde namazı öyle kılardı. Ebû Bekir de ve arkasından Ömer de öyle kıldılar. Sonra İslam yayıldı, Müslümanlar çoğaldı, Ömer vefat edinceye kadar iki rekât olarak kıldı. Bunun üzerine Osman: "Bu benim şahsi görüşümdür," dedi.

Vâkıdî dedi: Abdurrahman çıktı ve yolda İbn Mes'ûd ile karşılaştı. İbn Mes'ûd: "Ey Ebû Muhammed! Osman bilineni değiştirdi," dedi. Abdurrahman: "Hayır, öyle yapmayacaksın," dedi. Abdurrahman: "Sen bildiğin gibi amel et," dedi. İbn Mes'ûd: "İhtilaf kötüdür. Dört rekât olarak kıldığını duyunca ben de arkadaşlarıma de dört rekât kıldırdım," dedi. Abdur-

rahman: "Ben de dört rekât kıldırdığını duyunca arkadaşlarıma iki rekât kıldırdım. Ancak şimdi senin dediğin olacak. Yani onunla dört rekât kılacağım," dedi.

[269] **Hicretin 30. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Önemli Olaylar

Ebû Ma'şer'in rivayetine göre bu yılda vuku bulan olaylardan biri de Saîd b. el-Âs'ın Taberistan gazasıdır. Ahmed b. Sâbit bu hususu bana bir ravi, İshâk b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den naklen anlattı. Vâkıdî ve Ali b. Muhammed el-Medâinî'nin görüşüne gelince: Ömer b. Şebbe'nin Vâkıdî'den naklettiğine göre Taberistan gazası bu yılda gerçekleşti. Seyf b. Ömer'e gelince: Onun anlattığına göre Taberistan İsbehbezi Süveyd b. Mukarrin'le anlaşarak ona verdiği mal karşılığında Taberistan'a girmemesi hususunda sulh antlaşması yaptılar. Bu konudaki iki rivayet, daha önce ve Ömer dönemine ilişkin bahiste anlatılmıştı.

Ali b. Muhammed el-Medâinî dedi: Ömer'in ondan naklettiğine göre şöyle dedi:

Taberistan, Osman b. Affân işbaşına gelinceye kadar herhangi bir harekâta maruz kalmamıştı. Saîd b. el-Âs buraya 30 yılında sefer düzenledi.

Taberistan Gazası

Saîd b. el-Âs'ın Taberistan Gazası

Ömer b. Şebbe bana Ali b. Muhammed, Ali b. Mücâhid ve Haneş b. Mâlik'ten şöyle dediğini rivayet etti: Saîd b. el-Âs, 30 yılında Horasan gazasını gerçekleştirmek üzere Kûfe'den yola çıktı. Maiyetinde Huzeyfe b. el-Yemân ve Resulullah'ın (sav.) bazı sahabileriyle Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs ve Abdullah b. ez-Zübeyr vardı. Abdullah b. Âmir de Horasan üzerine gitmek üzere Basra'dan yola çıktı, Saîd'i geçerek Ebreşehr'e vardı ve burada konakladı. Ebreşehr'e ulaştığı haberi Saîd'e ulaşınca Kümis'te konakladı. Burası sulh ile fethedilmişti. Nihâvend Savaşından sonra Huzeyfe onlarla sulh antlaşması yapmıştı. Sonra Cürcan'a geçti ve ahalisiyle iki yüz bin dirhem karşılığında

sulh yaptı. Sonra Tamîse'ye geçti. Tamîse, Cürcan'ın Taberistan bölgesindendir. Bir sahil şehridir ve Cürcan civarındadır. Buranın ahalisi onunla savaştılar. Saîd burada "salâtü'l-havf" namazını kıldı. Huzeyfe'ye: "Resulullah (sav.) bu namazı nasıl kıldı?" diye sordu. Huzeyfe ona anlattı. Bunun üzerine Saîd savaş hâlin salâtü'l-havf namazını kıldı. O gün Saîd müşrik- [270]
lerden bir adamın omzuna bir kılıç darbesi indirdi. Kılıç koltuk altından çıktı. Saîd b. el-Âs onları kuşattı. Bunun üzerine aman dilediler. Onlardan tek bir adam öldürmemek kaydıyla onlarla sulh yaptı. Düşman kalenin kapılarını açtı. Saîd onları tek bir adam hariç hepsini bertaraf etti ve kalede olan her şeyi ele geçirdi. Benî Nehd'den bir adam bir sandık ele geçirdi. Kilitliydi. İçinde mücevherat olduğunu sandı. Haber Saîd'e ulaştı. Saîd, Nehdliye, ona gitmesi için haber gönderdi. Nehdli sandığı Saîd'e götürdü. Sandığın kilidi kırıldı. Ancak sandığın içinde bir sandık vardı. Onu da açtılar. İçinden katlanmış siyah bir bez çıktı. Bezi açtılar. İçinden kırmızı bir bez çıktı. Onu da açtılar. İçinden sarı bir bez çıktı. Bezin içinde koyu kırmızı ve pembe renkte iki erkek uzvu olduğunu gördüler. Bunun üzerine şair, Benî Nehd'i şu beyitlerle hicvetti:

Asil insanlar ganimet olarak esirlerle dönerken Benî Nehd bir sandıkta iki uzuv ile döndüler!

Koyu kırmızı ve pembe renkli iki uzvu ganimet sandılar. Bu nasıl bir yanılma!

Saîd b. Kays, Nâmiye'yi fethetti. Ancak burası bir şehir değil bir sahradır.

* * *

Ömer b. Şebbe bana Ali b. Muhammed, Ali b. Mücâhid ve Haneş b. Mâlik et-Tağlibî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Saîd, 30 yılında gazaya çıktı; Cürcan ve Taberistan üzerine gitti. Maiyetinde Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, İbnü'z-Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. el-Âs vardı. Onlara hizmet eden bir köylü bana şöyle anlattı: Onlara sofrayı götürürdüm. Yemeklerini yedikten sonra bana emrederlerdi de sofra bezini silkeler ve asardım. Saîd b. el-Âs'ın maiyetinde bulunan Yûsuf b. Ömer'in dedesi Muhammed b. Hakem b. Ebî Akîl es-Sekafî

öldü. Yûsuf, Kahzem'e: "Ey Kahzem! Muhammed b. Hakem'in nerede öldüğünü bilir misin?" diye sordu. Kahzem: "Evet, Saîd b. el-Âs'ı maiyetindeyken Taberistan'da şehit oldu," dedi. Yûsuf: "Hayır, Saîd'in maiyetindeyken Taberistan'da öldü," dedi. Ardından Saîd, Kûfe'ye döndü. Ka'b b. Cuayl onu şöyle methetti:

Etrafında çekilip sonra saldıranlar saldırınca ne güzel adamdır o!

Ey hayırlı adam, ey Saîd! Bilesin ki bineğim yokuş aşağı inerken sırtının yaralanmasından korkarım.

Dağdaki yollarda pusu kurmuş bir aslan gibisin. Yatağından çıkmış ve çöle açılmış bir aslan!

[271] *Senden önce kimsenin yönetemediğini yönetirsin. Onlar zırhsız olarak düşmanla savaşırlar.*

Ömer bana Ali, Küleyb b. Halef ve başkalarından naklen şöyle dediğini anlattı:

Saîd b. el-Âs, Cürcan ehliyle sulh yaptı. Ancak onlar bilahare sulhu ihlal ettiler. Bu sebeple Saîd'den sonra hiç kimse oraya gitmedi ve o yolu kapattılar. Artık Kümis tarafından Cürcan yolunu takip edenler Cürcan ehlinden korku içinde hareket ediyordu. Horasan'a gitmek için Fars Kirman güzergâhı takip ediliyordu. Kümis güzergâhını ilk kullanan Horasan valisi olunca Kuteybe b. Müslim oldu.

Ömer bana Ali, Küleyb b. Halef el-Ammî, Tufeyl b. Mirdâs el-Ammî ve İdrîs b. Hanzale el-Ammî'den naklen şöyle anlattı:

Saîd b. el-Âs, Cürcan ehliyle sulh yaptı. Onlar bazen yüz bin dirhem toplarlar ve bu sulhumuzda ön görülen haraçtır, derlerdi. Bazen de iki yüz, bazen de üç yüz toplarlardı. Bazen verirler bazen de vermezlerdi. Daha sonra vermekten imtina ederek antlaşmayı ihlal ettiler ve Yezîd b. el-Mühelleb onların üzerine gidinceye kadar haraç vermediler. Yezîd onların üzerine gidince hiç kimse ona karşı duramadı. Yezîd, Solâ ile sulh yaptı ve Buhayre ve Dehistan'ı fethetti. Bunun üzerine Cürcan ehli Saîd b. el-Âs ile yaptıkları sulhu kabul ettiler.

* * *

Seyf b. Ömer'in rivayetine göre bu yılda –30– Osman, Velîd b. Ukbe'yi Kûfe valiliğinden aldı ve yerine Saîd b. el-Âs'ı atadı.

* * *

Saîd b. el-Âs

Osman'ın Velîd'i Kûfe Valiliğinden Azletmesi ve Saîd'i Atamasının Sebepleri

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Abdullah b. Mes'ûd ile Sa'd arasındaki çekişmeden haberdar olunca Osman onlara kızdı ve ikisini görevden almayı düşündü. Akabinde Abdullah'ı yerinde bıraktı ve Sa'd'ı görevden alarak borcunu tahsil etti. Abdullah'ı yerinde bıraktı ve ona emirler verdi. Sa'd'ın yerine de Ömer b. el-Hattâb zamanında el-Cezîre Araplarının başında bulunan Velîd b. Ukbe'yi getirdi. Velîd, Osman'ın hilafetinin ikinci yılında Kûfe'ye gitti. Sa'd, Kûfe'de bir küsur yıl görev yaptı.[50] İnsanlar onu çok seviyordu. O da onlara müşfik davranıyordu. Daha önce beş yıl süreyle bu görevi icra ederken konağın kapısı yoktu. Bir gün Kûfe'nin gençlerinden bazıları İbn Haysümân el-Huzâî'nin peşine düş- [272]
tüler ve kabadayılık taslayarak ona meydan okudular. Adam hazırlandı ve kılıcını alarak karşılarına çıktı. Kalabalık olduklarını görünce "İmdat!" dedi. Ona: "Sus, bir darbeyle seni bu gecenin korkusundan kurtaracağız," dediler. Ebû Şüreyh el-Huzâî onları yukarıdan izliyordu. Onları azarladı. Ancak adama vurup onu öldürdüler. İnsanlar onların etrafını sardılar ve onları alıkoydular. Aralarında Züheyr b. Cündeb el-Ezdî, Muverri' b. Muverri' el-Esedî ve Şübeyl b. Übey el-Ezdî vardı. Ebû Şüreyh ve oğlu, katillerin aleyhinde şahitlik yaparak maktulün evine girdiler ve birbirlerini insanlardan koruyarak adamı öldürdüler, dediler. Velîd, konuyu Osman'a yazdı. Osman, öldürülmelerini emretti. Bunun üzerine Velîd konağın kapısının önündeki sahada onları öldürdü. Amr b. Âsım et-Teymî bu konuda şöyle dedi:

Ey kötü ahlak sahipleri! Osman'ın mülkünde haddi aşarak komşularınızı yemeyin.

Şu beyitleri de dillendirmiştir:

50 Sa'd, Hz. Osman döneminde bir küsur yıl Kûfe valiliği görevinde bulunmuştur. Daha önce de bu vilayette aynı görevi icra etmişti. (çev.)

Tecrübe ettiğiniz İbn Affân Kur'an'ın muhkem ayetleriyle hırsızların

O daima Kitap ile amel etmekte ve onunla boyunlara ve parmaklara hükmetmektedir.[51]

Serî bana Şuayb, Seyf, Abdullah b. Saîd ve Ebû Saîd'in şöyle dediğini yazdı: Ebû Şüreyh el-Huzâî Resulullah'ın (sav.) ashabındandı ve gaza bölgesine yakın olmak için Medine'den Kûfe'ye intikal etmişti. Bir gece dama çıkmıştı. Derken komşusunun imdat sesini duyunca yukarıdan izlemeye başladı. Bir grup Kûfeli genç komşusuna musallat olmuşlar ve ona: "Bağırma! Bir darbeyle seni rahatlatacağız," dediler ve onu öldürdüler. Bunun üzerine Osman'a gitti ve Medine'ye dönerek ailesini oraya nakletti. Bu olay sebebiyle *kasâme*[52] ihdas edildi ve herkesin gözü önünde insan öldürmenin önüne geçmek için maktulün velisinin sözüne itibar edilmesi cihetine gidildi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Muhammed b. Küreyb'den naklen Nâfi' b. Cübeyr'in şöyle dediğini yazdı: Osman dedi:

Kasâme davalıya ve yakınlarına düşer. Kesin delil yoksa onlardan elli adam yemin ederler. Bu sayıya ulaşılmaz veya bir kişi yemin etmekten imtina ederse onların yemini kabul edilmez ve yemin etmek davacılara düşer. Onlar yemin ettirilirler. Onlardan elli kişi yemin ederse davayı kazanmış olurlar.

[273] Serî bana Şuayb, Seyf, Gusn b. Kâsım ve Avn b. Abdullah'tan naklen şöyle dediğini yazdı:

Osman'ın Kûfe'de ihdas ettiği uygulama şöyle cereyan etti: Osman'a intikal eden habere göre Ebû Semmâl el-Esedî, bir grup Kûfeliyle hareket ettikleri ve erzak sorumlusu geldiğinde söz konusu grubun tellalları şöyle sesleniyordu: "Kelb kabilesinden ya da falancalardan olup da Kûfe'de evleri olmayanların misafir edilmesi Ebû Semmâl'e aittir." Bu maksatla Akîl'in evi ve İbn Hebbâr'ın evi misafirhane edinildi. Abdullah

51 Bu ifadeyle yol kesen ve insanların mallarını yağmalayanlara ağır müeyyideler uygulamak suretiyle caydırıcı cezalar verdiğine işaret etmektedir. (çev.)

52 *Kasâme* fıkhi bir tabirdir. Yemin anlamına gelmektedir. Maktulün velisi bu yeminle hükmün sanık hakkında uygulanmasını temin edebilir. Bu yemine katil de başvurabilir. (çev.)

b. Mes'ûd'un evi Hüzeyl mahallesinde Ramâde mevkiinde bulunuyordu. Evini misafirhane olarak bıraktı. Mescidin etrafı dar geldiği zaman İbn Mes'ûd'un evinde konaklarlardı.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Mugîre b. Mukassem ve Kûfe ehlinin âlimlerine yetişen ravilerden naklen şöyle yazdı:

Ebû Semmâl'ın tellalı çarşıda ve barınma yerlerinde şöyle çağırırdı: Falancalardan burada bulunup da Kûfe'de evi bulunmayanların konaklama yeri Ebû Semmâl'ın evidir. Ardından Osman, misafirler için evler yaptırdı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Talha ailesinin kölesi ve Mûsâ b. Talha'dan benzer bir rivayet nakletti.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ömer b. el-Hattâb, Velîd b. Ukbe'yi el-Cezîre Araplarının başına getirmişti. Velîd, Benî Tağlib arasında konakladı. Ebû Zübeyd, Müslüman oluncaya kadar Cahiliye döneminde de İslam döneminde de Benî Tağlib'de ikamet ediyordu. Zira Benî Tağlib onun dayıları oluyordu. Dayıları ona zulmettiler ve ona olan borçlarını ödemediler. Velîd onun alacağını tahsil etti. Ebû Zübeyd bu iyiliğinden dolayı Velîd'e minnettar kaldı; bu yüzden Medine'de sık sık ona giderdi. Velîd, Kûfe valisi olunca Ebû Zübeyd, Medine ve el-Cezîre'de olduğu gibi hürmet ve teslimiyet içinde Velîd'i ziyaret ettiğinde misafirhanede kalırdı. Ancak arada sırada ona uğrar ve geri dönerdi. Daha önce Hristiyandı. Velîd her zaman onunla ilgilendi. Ebû Zübeyd, Velîd'in valiliğinin son dönemlerinde Müslüman oldu ve İslam'ı güzelce yaşadı. Bunun üzerine Velîd onu himayesine aldı. İslam'a girince bir Arap şairi oldu. Derken bir adam Ebû Zeyneb, Ebû Muverri' ve Cündeb'e gitti. Nitekim bu kişiler, çocuklarını idam ettiği günden beri Velîd'e kin besliyor ve [274]
onu takip ettiriyorlardı. Adam onlara: "Biliyor musunuz Velîd, Ebû Zübeyd ile birlikte şarap içiyor!" dedi. Bunun üzerine Ebû Zeyneb, Ebû Muverri' ve Cündeb harekete geçtiler ve Kûfe'nin bazı ileri gelenlerine: "İşte valiniz ve en yakın dostu Ebû Zübeyd şarap âlemi yapıyorlar," dediler. Bunlar onlarla birlikte kalkıp Velîd'in –Umâre b. Ukbe ile oturduğu meydandaki– evi-

ne yöneldiler. Mescide bakan kapısından evine girdiler. Velîd onların ani girişi üzerine önündeki tabağı sofanın altına soktu. Onlardan biri izin istemeden elini sofanın altına soktu ve tabağı çıkardı; içinde birkaç üzüm vardı. Onu saklaması, tabağın içinde birkaç üzüm tanesinden başka bir şey bulunmamasından mahcup olmasıydı. Bunun üzerine oradan ayrıldılar ve birbirlerini suçlayıp eleştiriyorlardı. İnsanlar onların bu hareketinden haberdar olunca onları lanetlediler ve onlara sövdüler. "Bunlar Allah'ın gazabına uğramış kimselerdir. Tecessüs ve başkasının hayatını araştırma hissi onları bu duruma düşürdü," dediler. Ancak Velîd yine de bunu açığa vurmadığı gibi Osman'a da bildirmedi. Konuyu insanların dedikodusuna malzeme yapmadı; onların arasında fitneye sebep olmaması için sustu ve sabretti.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Feyd b. Muhammed'den şöyle dediğini yazdı:

eş-Şa'bî'nin Muhammed b. Amr b. Velîd'in –İbn Ukbe– yanında oturduğunu gördüm. Bu zat, Muhammed b. Abdülmelik'in halefiydi. Muhammed Mesleme'nin gazasından bahsetti. eş-Şa'bî: "Keşke Velîd'in gazaları ve valiliğine yetişseydiniz! O gazaya çıkar ve hedeflerini peş peşe gerçekleştirirdi. Görevinden alınıncaya kadar muhatapları ona karşı taksiratta bulunmadı ve ahitlerini ihlal etmediler. O gün kapının üzerinde Abdurrahman b. Rebîa el-Bâhilî bulunuyordu. Onun vasıtasıyla Osman b. Affân artan maldan Kûfe'deki kölelere aylık üç dirhem refah payı ödeme yaptı. Onların sahipleri de iaşe paylarını eksiltmeyeceklerdi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Gusn b. Kâsım ve Avn b. Abdullah'tan naklen şöyle dediğini yazdı:

Cündeb yanında bir grup olduğu hâlde İbn Mes'ûd'a gitti. Onlar: "Velîd şarap içmeye devam ediyor," dediler ve bu hu-
[275] susu yaydılar ve insanlar bunu dillerine doladılar. İbn Mes'ûd onlara: "Kim bizden gizlenerek bir günah işlerse onun yaptıklarına tecessüste bulunmaz ve onun ayıbını açığa vurmayız," dedi. Bunun üzerine Velîd ona haber göndererek yanına gelmesini istedi. İbn Mes'ûd yanına gelince Velîd ona sitem etti ve "Senin gibi bir kişi intikam peşinde olan o kişilere böyle

mi cevap verir? Ben neyi sakladım? Bu cevap ancak şüpheli kişiler hakkında söylenebilir." İkili birbirlerine kötü sözler söylediler ve öfke içinde birbirlerinden ayrıldılar. Aralarında bundan başka bir tartışma olmadı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Velîd'e bir sihirbaz getirildi. Velîd, İbn Mes'ûd'a haber göndererek cezasını sordu. İbn Mes'ûd: "Sihirbaz olduğunu nerede biliyorsun?" dedi. Velîd onu getiren grubu kastederek: "Bu grup onun sihirbaz olduğunu söylüyorlar," dedi. İbn Mes'ûd: "Onun sihirbaz olduğunu nereden bileceksin?" dedi. Velîd: "O bunu iddia ediyor," dedi. Ona: "Sihirbaz mısın?" diye sordu. Adam: "Evet," dedi ve bir eşeğe yönelerek kuyruğu tarafından ona bindi ve onlara, makatından girip ağzından çıktığını gösterdi. Bunun üzerine İbn Mes'ûd: "Onu öldür," dedi. Velîd çıktı. Bu arada insanlar, mescitte: "Velîd'in yanında bir sihirbaz var, oyunlar oynuyor," diye seslendiler. Bunun üzerine toplandılar. Cündeb de geldi ve bunu fırsat bilerek, "Sihirbaz nerede? O nerede?" dedi. Ona gösterilince ona bir darbe indirdi. Abdullah ve Velîd onu hapsetmeyi kararlaştırdılar. Osman'a durumu yazdı. Osman: "Sizin maktul hakkındaki hükmünüzü bilmediğine dair yemin ettirin. Had cezasını infazını durdurmasına ilişkin sözü de doğru kabul edilir," diye cevap verdi. Bunun üzerine Cündeb'ü tedip ettiler ve serbest bıraktılar. Ayrıca insanlara zanla amel etmemeleri ve hâkimin kararı dışında had cezasını uygulamamaları hususunda uyarıda bulunarak; "Had cezasını yanlış infaz edene kısas uygularız, yetkisiz olarak infaz edeni de tedip ederiz," dedi. Cündeb'e bu çerçevede muamele edildi ve hükme uygun bir infazda bulunduğu için kısas uygulanmadı. Ancak yine de adamları ona yapılan muameleden rahatsız oldular ve Medine yolunu tuttular. İçlerinde Ebû Huşşe el-Gıfârî, Ceşşâme b. Sa'b b. Ceşşâme ve Cündeb de vardı. Osman'dan Velîd'i görevden almasını talep ettiler. Osman onlara: "Zanla amel edersiniz, İslam'ı yanlış anlarsınız ve izinsiz çıkar gelirsiniz; dönün," diyerek onları geri gönderdi. Kûfe'ye dönünce öç alma peşinde olan ne kadar kişi varsa

onlara gitti ve kendi aralarında bir karara vararak bunu yerine getirmek için harekete geçtiler. Velîd'e ulaşmak için fırsat kolladılar. Velîd'in koruması yoktu. Ebû Zeyneb el-Ezdî ve Ebû Muverri' el-Esedî, onun evine girerek yüzüğünü aldılar ve Osman'a gittiler. Velîd'in aleyhinde şahitlik yaptılar. Onlarla beraber bazı bilinen aveneleri de vardı. Osman, Velîd'e haber göndererek gelmesini istedi. Medine'ye ulaşınca Osman, Saîd b. el-Âs'ı cezasını infaz etmekle görevlendirdi. Saîd: "Ey Müminlerin Emîri! Allah hakkı için sana sesleniyorum. Bu iki
[276] adam öç alma peşinde olan iki hasımdır," dedi. Osman: "Zararı yok, biz zahire göre hükmederiz. Kim zulmederse Allah onun cezasını verir. Kim de zulme uğrarsa Allah onun yardımcısıdır," dedi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Gassân Seken b. Abdurrahman b. Hubeyş'in şöyle dediğini yazdı:

Kûfe ehlinden bir grup bir araya gelerek Velîd'in valilikten azledilmesi için anlaştılar. Ebû Zeyneb b. Avf ve Ebû Muverri' b. Fülan el-Esedî aleyhinde şahitlik yapmayı üstlendiler. Onu takip edip izlediler. Bir gün evine gittiler. Onun iki karısı vardı ve kendi odalarında bulunuyorlardı. Birisi Zü'l-Himâr'ın kızı, öbürü de Ebû Akîl'in kızıydı. Derken Velîd uykuya daldı. Etrafındaki kişiler dağıldılar. Ancak Ebû Zeyneb ve Ebû Muverri' kaldılar ve onlardan biri yüzüğünü aldıktan sonra çıktılar. Sonra Velîd uyandı. İki karısı yanındaydı. Yüzüğünün parmağında olmadığını fark etti ve onlara onu sordu. Ancak bilgileri olmadığını söylediler. Onlara en son kimlerin çıktığını sordu. "En son iki kişi çıktı ama onları tanımıyoruz, bir az önce çıktılar," dediler. "Onların vasıflarını söyleyin," dedi. Onlar: "Birisinin üzerinde desenli bir elbise vardı. Diğerinin üzerinde de ipekten nakışlı bir elbise vardı. İpek elbise sahibi senden biraz uzaktaydı," dediler. Velîd: "Uzun olanları mı?" dedi. "Evet, desenli elbise sahibi ise sana yakındı," dediler. Velîd: "Kısa boylu muydu?" dedi. "Evet, elinin senin elin üzerinde olduğunu gördük," dediler. Velîd: "Bu kişi Ebû Zeyneb, öbürü Ebû Muverri'dir. Bunlar bir kötülük düşünüyorlar. Ama bu düşündükleri şey ne olabilir?" dedi. Onları ihzar etmek istedi. An-

cak onlara ulaşılamadı ve Medine'ye doğru yola çıktıkları anlaşıldı. İkili, yanlarında Osman'ı yakından bilenlerden Velîd'in görevden aldığı bazı adamlar olduğu hâlde Osman'ın yanına gittiler. Ona olayı anlattılar. Osman: "Kim şahit olacak?" dedi. "Ebû Zeyneb ve Ebû Muverri'," dediler. Diğer iki kişi şahitlik yapmaktan çekindiler. "Yanına gittik şarap kustuğunu gördük," dediler. Osman: "Şarap kusan muhakkak şarap içmiştir," dedi ve gelmesi için ona haber gönderdi. İçeri girince ikisini gördü ve şöyle dedi:

Bir şeyden korktuysam muhakkak onunla karşılaşırım. Artık bundan korkmam ve hayret etmem.

Velîd yemin etti ve onların yaptıklarını anlattı. Osman: "Had cezalarını uygulamakla mükellefiz. Yalan şahidin varacağı yer cehennemdir, kardeşim sabırlı ol," dedi ve Saîd b. el-Âs'a emrederek ona kırbaç cezasını uyguladı. Bu olay iki tarafın evlatları arasında bugüne kadar süren bir husumete sebep oldu. Kırbaç cezasına çarptırıldığında üzerinde desenli bir elbise vardı. Ali b. Ebî Tâlib (as.) onun elbisesini çıkarttı. [277]

Serî bana Şuayb, Seyf ve Ubeyd et-Tanâfimî'den naklen Ebû Ubeyde el-İyâdî'nin şöyle dediğini yazdı:

Ebû Zeyneb ve Ebû Muverri' çıktılar ve Velîd'in evine gittiler. Biri Zü'l-Himâr'ın diğeri de Ebû Akîl'in kızı olan iki eşi vardı. O sırada Velîd uykudaydı. Girenlerden biri eğildi ve Velîd'in yüzüğünü parmağından çıkardı ve ayrıldılar. Velîd uyanınca zevcelerine yüzüğünü sordu. Onlar, almadıklarını söylediler. Velîd: "Son çıkan kimdi?" diye sordu. Onlar: "Biri kısa boylu ve üzerinde desenli bir elbise vardı, diğeriyse uzun boylu ve üzerinde ipek elbise vardı. "Desenli elbise giyen adamın sana doğru eğildiğini gördük," dediler. Velîd: "O, Ebû Zeyneb'dir," dedi ve onları bulmak üzere çıktı. Ancak onların bazı arkadaşlarıyla yola çıktıklarını öğrendi. Velîd onların neyin peşinde olduklarını bilmiyordu. İkili, Osman'a gittiler ve insanların huzurunda ona olayı anlattılar. Osman, Velîd'e haber göndererek Medine'ye gelmesini istedi. Velîd, Medine'ye gitti ve ikilinin orada olduğunu gördü. Osman ikisini çağırdı ve onlara: "Ne gördünüz? Onun şarap içtiğini gördünüz mü?" dedi. On-

lar çekingen bir tavırla: "Hayır," dediler. Osman: "Nasıl gördünüz?" dedi. Onlar: "Sakalını sıktık içinden şarap çıktı ve şarap kusuyordu," dediler. Bunun üzerine Saîd b. el-Âs'a emir vererek onu kırbaçlamasını istedi. O da onu kırbaçladı. Bu olay iki aile arasında süregelen bir husumete sebep oldu.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Atıyye'den naklen Ebü'l-Arîf ve Yezîd el-Fek'asî'nin şöyle dediklerini anlattılar:

İnsanlar Velîd hakkında iki gruba ayrıldılar. Avam onu desteklerken havas onun aleyhindeydi. Sıffîn Savaşına kadar onların üzerindeki etkisi devam etti. Muâviye vali olunca şöyle diyorlardı: "Osman bâtıl ile adamı suçladı." Ali (as.) onlara: "Osman'ı suçlamakla arkadaşını öldürmek için kendini vuran gibisiniz. Yaptığından dolayı adamı cezalandırmasında ve azletmesinde ne günahı var. Bize bunu emrettiği için onun günahı nedir?"

Serî bana Şuayb, Seyf ve Muhammed b. Küreyb'den naklen Nâfi' b. Cüreyb'in şöyle dediğini yazdı:

Osman (ra.) dedi: Kişi kırbaç cezasına çarptırıldıktan sonra tövbe ederse şahit olması caizdir.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Ebû Kibrân'dan naklen –hayırla yâd ettiği– bir cariyelerinin şöyle dediğini yazdı:

Velîd insanlara iyilik yapıyordu. Hatta yeni doğan kız ço-
[278] cuklarına ve kölelere bile ödemeler yapıyordu. Ona hür ve köleler acı duymuşlardır. Yas tutan kız çocuklarının şöyle dedikleri duyuluyordu:

Vay hâlimize! Velîd azledildi. Bizi açlığa mahkûm eden Saîd geldi.

Sâ'ı azaltıyor artırmıyor. Cariyeler ve köleler aç bırakıldı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Gusn b. Kâsım'dan şöyle dediğini yazdı:

Velîd azledilip de Saîd vali olarak atanınca insanlar şöyle diyorlardı:

Vasıfları yüz çevirince mülk uzaklaşmaz. Kâtipler de reis olunca riyaset son bulmaz.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen kendi senedleriyle Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Saîd b. el-Âs, Osman'ın hilafetinin yedinci yılında Kûfe'ye vali olarak geldi. Saîd b. el-Âs, Âs b. Ümeyye'nin son mirasçı-

sıydı. Onun akrabaları çoktu ve peş peşe öldüler. Allah, Şam'ın fethini müyesser kılınca oraya intikal etti ve Muâviye'nin yanında ikamet etti. Yetim olarak büyümüş ve Osman'ın himayesinde yetişmişti. Ömer, Kureyş'i düşündü ve insanların durumlarını araştırırken onu da sordu. Ona: "Ey Müminlerin Emîri! O Dımaşk'tadır ve son olarak gören ölüm döşeğinde olduğunu bildirdi," diye söylendi. Bunun üzerine Ömer, Muâviye'ye haber göndererek: "Saîd b. el-Âs'ı bana bir nakil bineğiyle acele gönder," diye yazdı. Muâviye hasta hâlinde onu gönderdi. Medine'ye ulaşınca kendine geldi. Ömer ona: "Ey kardeşimin oğlu! Bana senin hasta ve salih bir insan olduğun haberi ulaştı. Allah senin iyiliğini artırsın. Senin zevcen var mı?" dedi. Saîd: "Hayır," dedi. Ömer: "Ey Ebû Amr! Bu genci evlendirmen için bir mâni olmasa gerek," dedi. Ebû Amr: "Ona teklif ettim. Ancak hayır," dedi. Ömer bir çevre gezisine çıktı ve bir kuyuya uğradı. Burada dört kadına rast geldi. Ona hürmeten ayağa kalktılar. Onlara: "Ne yapıyorsunuz? Kimsiniz?" dedi. Onlar: "Süfyân b. Uveyf'in kızlarıyız," dediler. Anneleri de onlarla beraberdi. Anneleri: "Erkeklerimiz öldü. Erkekler ölünce kadınlar kaybolur. Onları denkleriyle evlendir," dedi. Ömer; birini Saîd'le, birini Abdurrahman b. Avf'la, birini Velîd b. Ukbe'yle evlendirdi. Ardından Mes'ûd b. Nuaym en-Neşhelî'nin kızları ona geldi. Onlar da: "Erkeklerimiz öldüler. Çocuklar da ortada kaldılar. Bizi denklerimizle evlendir," dediler. Bunun üzerine birini Saîd ile birini Cübeyr b. Mut'im ile evlendirdi. Böylece Saîd hem bunlardan hem de onlardan evlenmiş oldu. Amcalarının da İslam'da güzel hizmetleri ve güzel geçmişleri vardı ve Resulullah'ın (sav.) yanında yer alan kıdemli Müslümanlardandılar. Ömer, henüz vefat etmeden Saîd önde gelen insanlardan biri oldu.

Böylece Osman'ın halifeliği zamanında Saîd, Kûfe'ye emîr [279]
olarak gitti. Mekke –veya Medine'den çıkarken maiyetinde Eşter, Ebû Huşşe el-Gıfârî, Cündeb b. Abdullah ve Ebû Mus'ab b. Cessâme de vardı. Bunlar Velîd ile çıkmışlar ve onu suçlamışlardı. Bu kez de Saîd ile geri döndüler. Saîd minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Vallahi size gönderildim. Ancak bundan hoşnut değilim. Fakat

emîrlik bana yüklenince bundan kaçınmaya imkân bulamadım. Bilesiniz ki fitne burnunu ve gözlerini göstermiştir. Vallahi yüzüne vuracağım ve kökünü kazıyacağım. Ya da beni usandıracaktır. Bugün nefsimi terbiye edeceğim." Akabinde minberden indi ve Kûfe ehlinin durumunu sordu. Bunun üzerine Kûfe ehlinin durumundan haberdar kılındı.

Saîd, Osman'a tespitlerini şöyle yazdı: Kûfe ehlinin durumu çalkantılıdır. Şerefli insanlar, belli başlı aileler, geçmişteki hizmetleriyle bilinenler ve kıdemli Müslümanlar mağlup edilmişlerdir. Galip gelenlerse peş peşe gelen sarsıntılar ve sonradan gelip katılan "a'râb"dır.[53] Öyle ki bu şehre yerleşenlerle burada yetişenler tarafından şeref ehline ve yararlıkları olan insanlara değer verilmemektedir.

Osman ona şöyle yazdı: Allah'ın o memleketlerin fethini kendilerine müyesser kıldığı ve geçmişteki hizmetleriyle bilinenleri ve İslam'da kıdemli olanları üstün tut. Onların sayesinde oraya yerleşenleri de onlara tâbi kıl. Ancak hakkı ikame etmekte gevşek davranan ve bu görevlerini ifa etmeyip de bu görevi bunlara terk edenler hariç. Herkesin hak ettiği konumu muhafaza et. Herkese hak ettiği payını ver. İnsanları gereği gibi tanımakla adalet temin edilebilir.

Bunun üzerine Saîd, Kādisiye ve daha önceki savaşlara iştirak eden insanlara haber gönderdi (ve onları topladı). Onlara: Siz insanların yüzü mesabesindesiniz. Yüz ise vücudun ifadesidir. Siz ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını ve meselesi olanların meselelerini bize ulaştırın. Ayrıca onlara sonradan gelenleri ve onların arkadaşlarını da dâhil etti. Kurra ve dinde güzel görüş sahiplerini gece sohbetlerinde bulundurdu. Ancak Kûfe âdeta ateşin tutuşturduğu kuru odun gibiydi. Onlar artık bu tarz bir yaşam sürüyorlardı. Söylentiler ve söz nakletme eğilimleri yaygın bir hâl aldı.

Saîd bu durumu yazdı. Bunun üzerine Osman'ın tellalı: "Namaz toplayıcıdır," çağrısını yaptı. İnsanlar toplanınca Osman

53 "A'râb" şehirli olmayan, bedevi olan, yerleşik hayatın medeni şartlarından nasibini almamış tabaka kastedilmektedir. (çev.)

onlara Saîd'e yazdıklarını, Saîd'in Kûfeliler hakkında yazdıklarını ve ona iletilen söylenti ve dedikoduları anlattı. Hazırûn: "Doğru söylemişsin. Bu hususta onlara yardımcı olma. Hak etmedikleri şeyleri onlara verme. Zira işler ehil olmayanlara tevdi edilse o yükü taşıyamazlar ve bozarlar," dediler. Osman şöyle dedi: "Ey Medine ehli! Hazırlıklı olun ve dayanışma içinde olun. Zira fitne içinize sirayet etmiştir." Sonra evine gitti ve bu durumda olan ve ihtilaflara başlayan insanların durumunu bu şiirle ifade etti:

Ey Benî Ubeyd! Söylentileriniz ve şairin şiiri sizin benzerlerinize ulaşmıştır.

Bu size de yetişirse hazırlıklı olun. Zira mızraklar zırhsız olana isabet eder.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Hişâm b. Urve'nin şöyle dediğini yazdı:

Osman, şiirin birden beşe kadar olan beyitlerini en iyi rivayet edendir.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Saîd b. Abdullah el-Cumâhî ve Ubeydullah b. Ömer'den naklen şöyle yazdı: Ubeydullah'ın babama şöyle dediğini işittim:

Osman, Medine ehlini topladı ve şöyle dedi: "Ey Medine ehli! İnsanlar fitnenin doğum sancılarını yaşamaktadır. Vallahi size ait gayrimenkulleriniz için bir çözüm buldum. Uygun görürseniz onları nakledeceğim. İsterseniz Irak fütuhatına katılanlar orada ikamet edebilecekler." Bu durumda olanlar kalktılar ve dediler ki: "Allah'ın, fey olarak verdiği araziyi bize nasıl nakledeceksin?" diye sordular. Hicaz'daki emlakiyle değiştireceğiz. Buna sevindiler ve hesapta olmayan bir imkânı Allah onlara ihsan etti. Bu çözümle muratlarına nail olarak ayrıldılar. Talha b. Ubeydullah sahip olduklarına ilaveten Hayber'de de önemli miktarda hisseleri vardı. Talha bu emlakle Medine ehlinden Kādisiye ve Medain savaşlarına katılan ve Irak'ta ikamet etmeyip Medine'de kalanlardan Neşâstec'deki paylarını aldı.[54] Yine bununla Irak'ta Bi'ri Erîs'te Osman'a ait olan gayrimenkulü aldı. Mervân b. Hakem de Osman'ın kendi-

54 Burada yapılanlar bir satıştan çok, bir emlak mübadelesidir. Irak'ta emlaki olup da orada ikamet etmek istemeyenler, Irak'taki emlaklerini Hicaz'daki emlaklerle değiştirmişlerdir. (çev.)

sine Merv Nehri civarında verdiği ormanlık bir gayrimenkulle ondan satın aldı. Yine Irak'taki Arap kabilelerinden Mekke, Medine Tâif, Yemen ve Hadramut'tan bazı kişiler Arap Yarımadasındaki emlakleri mukabilinde fethedilen yerlerde arazi aldılar. Bunlardan el-Eş'as, Hadramut'taki gayrimenkulleri mukabilinde Tayznabaz'da gayrimenkuller aldı. Bu çerçevede Osman vilayetlere yazı yazarak feyin kaç cerîb olduğunu ve vilayetlerdekilerin sahip olduklarının kaç cerîbe tekabül etti-
[281] ğini tespit etmelerini istedi. Bu tür arazi Kisrâ ve haşiyesiyle Kayser ve haşiyesine ait olan yerlerdir. Bunlar tespit edildi. Netice tahmin ettikleri gibiydi. Medine ehlinden gazalara katılanlar sayısınca ve hisseleri kadar arazi onlara verildi ve bununla Hicaz, Mekke, Yemen ve Hadramut'ta gayrimenkul aldılar.

Serî bana Şuayb ve Seyf, Muhammed ve Talha'dan benzer bir rivayeti naklen yazdı. Ancak şu ilaveyi yaptılar:

Bu tür mübadeleden gayrimenkulü bulunanlar yararlandılar. Karşılıklı rızayla bu mübadele yapıldı ve mülkiyet hakkı kabul edildi. Ancak İslam'da geçmiş hizmeti ve kıdemi olmayanlar, riyasette ve haklarda hizmeti ve kıdemi olanlar gibi bir üstünlükleri yoktur. Bu tercihi ayıplıyorlar ve onu bir dışlama olarak kabul ediyorlardı. Bu hâllerini gizliyor ve açığa vurmuyorlardı. Zira ellerinde dayanacakları kuvvetli bir delilleri yoktu. Genç bir Arap veya bir azatlı onlara katılırsa onların sözlerini hoş bulurdu. Bu yüzden sayıları artıyordu. Diğer Müslümanların sayısı nispeten eksiliyordu. Bunun neticesinde şer galebe çaldı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Huzeyfe, Abdurrahman b. Rebîa'ya destek olmak üzere Rey cephesinden alınarak el-Bâb cephesine gönderildi. Saîd b. el-Âs da onunla birlikte çıktı ve Azerbaycan üzerine gittiler. Müslümanlar bu tarz muharebe yöntemini tercih ediyorlardı. Düşmana karşı bir tedbir olarak buna başvuruluyordu. Saîd b. el-Âs, Huzeyfe dönünceye kadar orada konakladı. Huzeyfe, geri dönünce o da onunla geri döndü.

Bu yılda –30– Resulullah'ın yüzüğü Osman'ın parmağından Erîs Kuyusuna düştü. Burası Medine'den iki mil uzaktaydı. Suyu en az olan kuyuydu. Ancak bu âna kadar dibi görülmedi.

* * *

Hz. Peygamber'in Yüzüğü

Yüzüğün Osman'ın Parmağından Eris Kuyusuna Düşmesinin Sebepleri

Muhammed b. Mûsâ el-Haşremî bana Ebû Halef Abdullah b. Îsâ el-Hazzâz –Yûnus b. Ubeyd'in ortağı idi–, Dâvûd b. Ebî Hind, İkrime ve İbn Abbâs'tan naklen şöyle anlattı:

Resulullah (sav.) yabancıları Allah'a davet etmek için onlara [282] mektup yazmak istedi. Bunun üzerine bir adam ona: "Ey Allah'ın resulü! Onlar mühürsüz mektuba itibar etmezler," dedi. Bunun üzerine Allah'ın resulü kendisine ait demirden bir mühür yapılmasını emretti. Resulullah yüzük olarak yapılan mührü parmağına taktı. Ancak Cebrail ona geldi ve: "Mührü parmağından at," dedi. Bunun üzerine onu parmağından çıkarıp attı ve başka bir mühür yapılmasını emretti. Bu kez bakırdan bir yüzük mühür yapıldı. Onu parmağına taktı. Cebrail: "Onu parmağından çıkar," dedi. Resulullah (sav.) onu da çıkarıp attı. Bu kez gümüşten bir yüzük mühür yapılmasını emretti. Mühür yapıldı ve Resulullah onu parmağına taktı. Bu kez Cebrail onu onayladı ve üzerine: "*Muhammedün Resûlullah*" ibaresinin yazılmasını emretti. Resulullah (sav.) bu mührü kullanmaya başladı ve istediği yabancılara yazdı. Mührün üzerindeki yazı üç satır şeklindeydi. Resulullah (sav.), Kisrâ b. Hürmüz'e mektup yazdı ve onu Ömer b. el-Hattâb ile gönderdi. Ömer mektubu Kisrâ'ya götürdü. Mektup okundu ancak Kisrâ ilgilenmedi. Ömer: "Yâ Resulellah! Kurban olayım, sen hurma ağacının kabuğundan yapılmış sofa üzerinde otururken Kisrâ b. Hürmüz altından taht üzerinde oturuyor ve ipek elbise giyiyor," dedi. Resulullah (sav.): "Dünya onların ahiret de bizim olsun istemez misin?" diye buyurdu. Ömer: "Kurban olayım, razı oldum," dedi.

Resulullah (sav.) bir mektup daha yazda ve onu Dihye b. Halîfe el-Kelbî ile Rum Kralı Heraklius'a gönderdi. Heraklius mektubu okudu ve yanına aldı.

Resulullah'ın mührü parmağındaydı, vefat edinceye kadar onu kullandı. Ardından Ebû Bekir halife oldu, vefat edinceye kadar aynı mührü kullandı. Onun ardından Ömer işbaşına geçti ve söz konusu mührü vefat edinceye kadar kullandı. Arkasında Osman b. Affân başa geçti ve altı yıl boyunca aynı mührü kullandı. Sonra Müslümanların içme suyu ihtiyacı için bir kuyu kazdırdı. Kuyunun başında otururken elindeki mühür yüzükle oynamaya ve parmağında çevirmeye başladı ve yüzüğü kuyuya düşürdü. Yüzüğü kuyuda bulmak için suyunu boşaltmaya çalıştılar. Ancak onu bir türlü onu bulamadılar. Yüzüğü bulup çıkarana büyük ödül koydu. Yüzük için çok üzüldü. Ondan ümidini kesince onun gibi gümüşten bir
[283] mühür yüzük yapılmasını emretti. Üzerine de "*Muhammedün Resûlullah*" yazısı nakşedildi. Onu vefat edinceye kadar parmağında bulundurdu. Öldürülünce yüzük kayboldu ve kimin tarafından alındığı bilinemedi.

* * *

Ebû Zer

Ebû Zer (ra.) Hakkında

Bu yıl –30– içinde Muâviye ile Ebû Zer arasında cereyan ettiği zikredilen sürtüşme vuku bulmuş ve onu Şam'dan çıkararak Medine'ye göndermiştir. Ebû Zer'i Şam'dan çıkarması ve Medine'ye göndermesi hakkında birçok sebep nakledilmişse de çoğunu zikretmeyi hoş görmedim.

Bu konuda Muâviye'yi mazur görenler şu hikâyeyi anlatırlar:

Serî bana Şuayb, Seyf, Atıyye ve Yezîd el-Fek'asî'den şöyle dediğini yazdı:

İbnü's-Sevdâ,[55] Şam'a gidince Ebû Zer ile karşılaştı ve ona şöyle dedi: "Ey Ebû Zer! Muâviye'ye hayret etmiyor musun? 'Mal Allah'ındır,' diyor! Tabii ki her şey Allah'ındır. Ancak o bu sözüyle malı Müslümanlardan sakınıp kendi inhisarına almak istiyor ve Müslümanların adını silmek istiyor." Bunun üzerine Ebû Zer, Muâviye'ye gitti ve ona: "Neden Müslümanların

55 İbnü's-Sevdâ, Abdullah b. Sebe'dir.

malına Allah'ın malı diyorsun?" dedi. Muâviye: "Ey Ebû Zer! Allah sana rahmet etsin. Biz Allah'ın kulları değil miyiz? Mal O'nundur, mahlukat O'na aittir ve emir de O'nun değil mi?" dedi. Ebû Zer: "Ama böyle deme," dedi. Muâviye: "Demeyeceğim. Mal Allah'ın değil Müslümanlarındır, diyeceğim," dedi.

Ravi dedi: İbnü's-Sevdâ, Ebü'd-Derdâ'ya gitti. Ebü'd-Derdâ ona: "Kimsin? Vallahi Yahudi olduğunu zannediyorum!" dedi. Bunun üzerine Ubâde b. es-Sâmit'e gitti ve ona ilişip kaldı. Ubâde onu Muâviye'ye götürüp: "Vallahi Ebû Zer'i sana bu adam gönderdi," dedi. Ebû Zer, Şam'da ortaya çıkıp: "Ey Zenginler! Fakirlere yardım edin. Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda infak etmeyenler ateşten dağlayıcılarla müjdelendiler. Bunlarla alınları, yanları ve sırtları dağlanacaktır," dedi. Ebû Zer bu söylemini sürekli gündemde tuttu. Fakirler de bu söyleme iyice bağlandılar ve zenginleri buna mecbur ettiler. Zenginler artık insanlardan çektiklerinden şikâyet etmeye başladılar.

Bunun üzerine Muâviye, Osman'a: "Ebû Zer beni zorda bıraktı ve şöyle şöyle yaptı," diye eylemlerini yazdı. Osman ona: "Fitne burnunu ve gözlerini çıkarmıştır. Artık saldırmak üze- [284]
redir. Yarayı deşme. Ebû Zer'i bana gönder. Yanına bir rehber ve azık ver, ona merhametle muamele et. Mümkün olduğu kadar insanları ve kendini kolla. İşine sımsıkı sarıldıkça tutunabileceksin," diye yazdı. Bunun üzerine Muâviye, Ebû Zer'i rehber eşliğinde Medine'ye gönderdi. Ebû Zer, Medine'ye varıp da oturma meclislerinin misvak ağaçlarının dibinde kurulduğunu görünce: "Medine ehline şiddetli ve yaygın bir baskını ve çetin bir savaşı haber ver!" dedi.

Ebû Zer, Osman'ın yanına girdi. Osman ona: "Ey Ebû Zer! Şam ehli neden senin dilinin bayağılığından şikâyet ediyor!" dedi. Ebû Zer ona: "Allah'ın malı, denmez, zenginler de mal biriktirmemeli," dedi. Osman: "Ey Ebû Zer! Bana düşen mükellefiyetlerimi yerine getirmek, halktan da alınması gerekeni almak düşer. Ancak onları zahitliğe mecbur tutamam. Onları çalışmaya ve tutumlu olmaya davet edeceğim," dedi.

Ebû Zer: "Bana Medine'den çıkmaya izin verecek misin? Zira Medine benim için yurt olamaz," dedi. Osman: "Medine'den daha hayırlısını bulamazsın," dedi. Ebû Zer: "Resulullah (sav.) bana: 'Binalar sel' (misvak) ağacının yüksekliğine ulaşırsa Medine'den çık,' diye emretti," dedi. Osman: "O zaman sana verdiği emri yerine getir," dedi. Bunun üzerine Ebû Zer ayrıldı ve Rebeze'ye gitti. Orada bir mescit kurdu. Osman ona bir deve sürüsü ve iki köle verdi. Ayrıca ona: "Medine ile ilişkini sürdür, yoksa bedevi olur çıkarsın," diye haber gönderdi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Muhammed b. İkrime'den naklen İbn Abbâs'ın şöyle dediğini yazdı:

Ebû Zer, bedevi olmak korkusuyla arada bir Rebeze'den Medine'ye gidip gelirdi. Ancak yalnızlığı ve halveti severdi. Bir kere Osman'ın yanına girdi. Ka'bü'l-Ahbâr da Osman'ın yanındaydı. Ebû Zer Osman'a: "İnsanlardan yalnızca zarar vermemekle razı olmayın. Zekâtı veren kişi bununla yetinmemeli, belki komşuya ve kardeşlerine iyilik yapmalı ve akrabalara yardım etmeli," deyince Ka'b: "Farzı eda eden görevini yapmış olur," dedi. Bunun üzerine Ebû Zer bastonuyla kafasına vurdu ve kafasını kırdı. Osman, bastonu kendisine bırakmasını istedi. Ebû Zer kabul etti. Osman: "Ey Ebû Zer! Allah'tan sakın ve elini ve çeneni tut," dedi. Ebû Zer, Ka'b'a: "Ey Yahudi! Ananın oğlu, ne işin var burada. Vallahi ya beni dinlersin ya da birilerini senin üzerine göndereceğim."

Serî bana Şuayb, Seyf ve el-Eş'as b. Sivâr'dan naklen Muhammed b. Sîrîn'in şöyle dediğini yazdı:

Ebû Zer, Osman'ın görüşlerine meyletmeyeceğini görünce
[285] kendi kararıyla Rebeze'ye gitti. Muâviye ondan sonra ailesini de çıkardı. Ailesi çıktı ve bir erkeğin eline ağır gelecek bir tulum taşıyorlardı. Muâviye: "Bakın şu dünyada zahitlik yapan adamda neler var?" dedi. Zevcesi: "Vallahi içinde ne dinar ne de gümüş var. İçinde *fils*ler[56] var. Atiyyesini aldığı zaman ihtiyaçlarımızı almak için parasıyla filsler alırdı," dedi.

56 *Fils* bir dirhemin altıda biri değerinde altın ve gümüş dışındaki madenî paradır. (çev.)

Ebû Zer, Rebeze'ye inince namaz için kamet getirildi. Namazı, zekâttan sorumlu bir adam kıldırıyordu. Adam: "Ey Ebû Zer! Öne geç," dedi. Ebû Zer: "Hayır, sen geç. Zira Resulullah (sav.) bana dedi ki: 'Dinle ve itaat et. Başındaki burnu kesik bir köle de olsa.' Sen burnu kesik olmayan bir kölesin," dedi. Adam Mücâşi' adında siyahi bir zekât kölesiydi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Mübeşşir b. el-Fudayl'dan naklen Câbir'in şöyle dediğini yazdı:

Osman her gün için Ebû Zer'e (etli) bir kemik tahsis etmişti. Râfi' b. Hadîc'e de aynısını tahsis etmişti. İkisi duydukları ama kendilerine açıklanmayan bir şey için Medine'den ayrılmışlardı. İkisi görmüşler ancak hata etmişlerdir.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Sûka ve Âsım b. Küleyb'den naklen Seleme b. Nebâte'nin şöyle dediğini yazdı:

Umre için yola çıkmıştık. Rebeze'ye uğradık ve Ebû Zer'i evinde ziyaret etmek istedik. Ancak onu bulamadık. Suya gittiğini söylediler. Oradan ayrıldık ve evine yakın bir yerde konakladık. Ebû Zer geçti ve yanında bir parça kemikli deve etini taşıyan bir köle vardı. Selam verdi ve geçti. Evine girdi ve kısa bir süre kaldıktan sonra yanımıza gelip oturdu ve şöyle dedi: "Resulullah (sav.) bana şöyle dedi: 'Dile ve itaat et. Başındaki burnu kesik bir Habeşli de olsa.' Ben de bu, su muhitinde konaklıyordum. Burada Allah'ın malından olan köleler vardır. Onların başında bir Habeşî vardır. –Burnu kesik değil. Onu iyi bilirim, dedi ve onu methetti.– Her gün bir deve kesme hakları var. Ondan bir kemikli parça da ben alıyorum ve ailemle onu yiyoruz," dedi. Ona: "Ne malın var?" diye sordum. Ebû Zer: "Otuzu geçmeyen davarım ve bir deve sürüm var. Birine kölem diğerine de cariyem bakıyor. Kölem yılbaşından itibaren hürdür," dedi. Ona: "Muhitimizdeki arkadaşların, insanların en zenginidirler," dedim. O: "Bilesiniz ki onların Allah'ın malında ne kadar hakları varsa benim de o kadar hakkım var," dedi.

Diğer raviler ise Ebû Zer'in Rebeze'ye gönderilmesinin se- [286]
bebi bağlamında birçok şey ve çirkin hususlar rivayet ettiler. Bunları nakletmek istemedim.

* * *

Yezdicerd'in Horasan'a Kaçması

Bazı ravilere göre bu yıl içinde Yezdicerd b. Şehriyâr, Fars bölgesinden Horasan'a kaçmıştır.

Bu görüşte olanlar ve bu konuda söyledikleri:

Ali b. Muhammed, Mesleme'nin Dâvûd'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

İbn Âmir, Basra'ya geldi. Ardından Fars bölgesi üzerine gitti ve orayı fethetti. Yezdicerd 30 yılında Cûz'dan –Erdeşîr Hurre– kaçtı. İbn Âmir, Mücâşi' b. Mes'ûd es-Sülemî'yi peşinden gönderdi. Mücâşi', Kirman'a kadar onu takip etti ve askerleriyle Seyrecan'da karargâh kurdu. Yezdicerd, Horasan'a kaçtı. Ravi dedi: Abdülkays ise İbn Âmir'in Herim b. Hayyân el-Abdî'yi Yezdicerd'in üzerine gönderdiğini söylemektedir. Bekir b. Vâil de İbn Hassân el-Yeşkerî'yi gönderdiğini söylemektedir. Ravi dedi: Bizce en doğrusu Mücâşi'in gönderildiğine dair olan rivayettir.

Ali dedi: Seleme b. Osman –faziletli bir kişidir– bize Kirmanlı ihtiyar bir zattan ve Fadl el-Kirmânî ve babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Mücâşi', Yezdicerd'in peşine düştü. Akabinde Seyrecan'dan çıktı. Bîmend'de köşkün –buna Mücâşi' Köşkü adı verildi– yanında, kar yağışına ve tipiye maruz kaldılar. Kar yağdı ve şiddetli bir soğuk oldu. Kar bir mızrak boyuna ulaştı. Asker telef oldu. Mücâşi' ve yanında cariyesi olan bir adam kurtul-
[287] dular. Adam devenin karnını yardı ve cariyeyi içine soktuktan sonra kaçtı. Ertesi gün geldi ve cariyenin sağ olduğunu gördü. Cariyeyi oradan taşıdı. Askerleri burada helak oldukları için onların anısına köşke Mücâşi' Köşkü adı verildi. Burası Seyrecan'dan beş veya altı fersah mesafededir.

Ali dedi: Ebü'l-Mikdâm bazı üstatlarından naklen bize şöyle anlattı:

Mücâşi', Basra ordusunun başında Tüster'den yola çıktı. – Aralarında Ahnef de vardı.– Bir gün attan inmeyerek elli bin askerle ve es-Safrâ bint el-Garrâ bint el-Gabrâ adlı atı üzerinde seyretti. Ömer, valilerin mallarını onlarla bölüşünce bu atı ondan aldı.

Ali dedi: Nadr b. İshâk'a: "Ebü'l-Mikdâm bu rivayeti nakletti," deyince o, "Doğru," dedi. Zira bu rivayeti kabileden bir-

den fazla raviden ve başka ravilerden işittim dedi. Atının adı es-Safrâ bint el-Garrâ bint el-Gabrâ'ydı. Kendisinin nesebi şöyledir: Mücâşi' b. Mes'ûd b. Sa'lebe b. Âiz b. Vehb b. Rebîa b. Yerbû' b. Semmâl b. Avf b. İmruülkays b. Bühse b. Süleym. Künyesi Ebû Süleyman'dır.

* * *

Ravi dedi: Bu yılda Osman üçüncü çağrının Zevrâ'da yapılmasını emretti. Mina'da da namazı dört rekât olarak kıldı.

Bu yılda da hac mevsiminin başında Osman vardı.

Hicretin 31. Yılı [288]

Bu Yılın Önemli Olayları

Savârî Gazası

Müslümanların Rumlara Karşı Gerçekleştirdikleri Savârî Gazası

Vâkıdî'nin görüşüne göre bu gaza bu yılda yapıldı. Ebû Ma'şer'in görüşüne gelince: Ahmed b. Sâbit er-Râzî bana zikrettiği bir ravi, İshâk b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den naklen şöyle anlattı: Savârî gazası 34 yılında vuku buldu. Esâvide deniz seferi ve Kisrâ vak'aları ise 31 yılında oldu.

Vâkıdî dedi: Savârî ve Esâvide deniz seferleri 31 yılında gerçekleştirildi.

Bu İki Gazaya Dair Rivayetler:

Vâkıdî, Muhammed b. Sâlih'in Âsım b. Ömer b. Katâde'den naklen kendisine şöyle naklettiğini anlattı:

Şam ehli, Muâviye b. Süfyân komutasında sefere çıktılar. Nitekim Şam diyarı Muâviye b. Ebî Süfyân'a bağlanmıştı.

Şam diyarının Muâviye'nin emîrliği altında birleştirilmesinin sebepleri:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Abdülmelik, Rebî', Ebü'l-Mücâlid, Ebû Osman ve Ebû Hârise'nin şöyle dediklerini yazdı:

Ebû Ubeyde ölüm döşeğindeyken İyâz b. Ganm'ı yerinde bıraktı. Nitekim onun dayısı ve amcasının oğluydu. İyâz daha önce el-Cezîre'de amillik yapmış; ancak Ömer b. el-Hattâb onu

azletmişti. Bunun üzerine Ebû Ubeyde'ye iltihak etmişti. Ebû
[289] Ubeyde'nin maiyetindeydi. Çok cömertti ve mal biriktirmezdi. Kimseye de vermemezlik etmezdi. Ömer ile onun durumu hakkında konuşuldu ve ona şöyle denildi: "Hâlid'i azlettin ve atâdan dolayı onu eleştirdin. Ancak İyâz en cömert Araptır. Ondan istendiği zaman hiçbir şeyi vermezlik etmez. Ömer: "İyâz kendi malından verebilir. Ancak bizim malımızdan verecek değildir. Kaldı ki Ebû Ubeyde'nin verdiği bir kararı değiştirecek değilim," dedi. İyâz b. Ganm da Ebû Ubeyde'den sonra vefat etti. Bunun üzerine Ömer onun yerine Saîd b. Hizyem el-Cumahî'yi atadı. Ardından Saîd de vefat etti. Ömer onun yerine Umeyr b. Sa'd el-Ensârî'yi atadı. Sonra Ömer vefat ettiğinde Muâviye, Dımaşk ve Ürdün'e hükmediyordu. Umeyr b. Sa'd ise Humus ve Kınnesrîn'e hükmediyordu. Aslında Muâviye b. Ebî Süfyân, Kınnesrîn'i kendisine katılan Iraklılara has bir şehir hâline getirmişti. Yezîd b. Ebî Süfyân ölünce Ömer onun yerine kardeşi Muâviye'yi getirdi ve Ebû Süfyân'a ölüm haberini iletti. Ebû Süfyân: "Ey Müminlerin Emîri! Onun yerine kimi atadın?" dedi. Ömer: "Muâviye," dedi. Ebû Süfyân: "Sılayırahim seni bulsun," dedi. Böylece Dımaşk ve Ürdün, Muâviye'nin hükmü altında birleşti. Ömer vefat ettiğinde Muâviye, Dımaşk ve Ürdün'e; Umeyr b. Sa'd, Humus ve Kınnesrîn'e; Alkame b. Mücezziz, Filistin'e ve Amr b. el-Âs, Mısır'a hükmediyorlardı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Mübeşşir ve Sâlim'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Osman b. Affân'ın Ömer'in vasiyeti üzerine atadığı ilk amil Sa'd b. Ebî Vakkâs idi. Sonra Umeyr b. Sa'd vebaya yakalandı, hastalığın etkisiyle görevini yapamayarak yatağa mahkûm oldu; Osman'a istifasını sundu ve ailesinin yanına dönmek için izin istedi. Osman ona izin verdi. Humus ve Kınnesrîn'i Muâviye'ye bağladı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Hârise ve Ebû Osman'dan naklen Hâlid b. Ma'dân'ın şöyle dediğini yazdı:

Osman işbaşına geçince Ömer'in Şam diyarındaki amillerini görevlerinde bıraktı. Filistin'de görev yapan Abdurrahman b. Alkame el-Kinânî vefat edince onun görev bölgesini Muâ-

viye'ye bağladı. Umeyr b. Sa'd, Osman'ın hilafeti döneminde hastalandı ve hastalığı uzadı. Bunun üzerine Osman'a istifasını sundu ve izin istedi. Osman talebini kabul etti ve görev bölgesini Muâviye'ye bağladı. Böylece Şam diyarı Osman'ın hilafeti döneminde iki seneliğine Muâviye'nin valiliğinde birleşti. Amr b. el-Âs, Ömer döneminde bütün bölgeleriyle Mısır'ın [290] valisi olarak görev yaptı. Osman, halifeliğinin ilk döneminde onu görevinde bıraktı.

* * *

Şimdi söz sırası, sözünü ettiğim iki gazaya ilişkin Vâkıdî'nin rivayetine geldi.

Şam ehli, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın komutası altında sefere çıktılar. Deniz seferine çıkan savaşçıların başında da Abdullah b. Ebî Serh vardı. Vâkıdî dedi: Müslümanlar Afrika'yı fethetmeleri üzerine aynı yılda Kostantin b. Hirakl, İslam'ın zuhurundan beri Rumlar tarafından benzeri görülmemiş kalabalık bir orduyla bir deniz seferine çıktı. Beş yüz parçadan oluşan bir donanmayla çıkmışlardı. Abdullah b. Sa'd komutasındaki İslam donanmasıyla karşılaştılar. İki taraf birbirlerine aman vererek gemilerin yelkenlerini birbirine bağlamak suretiyle Müslümanlarla müşriklerin donanmalarını birbirlerine yanaştırdılar.

İbn Ömer dedi: Îsâ b. Alkame bana Abdullah b. Ebî Süfyân ve babasından naklen Mâlik b. Evs b. el-Hadesân'ın şöyle dediğini anlattı:

Onlarla beraberdim. Düşmanla denizde karşılaştık. Düşmanın gemilerine baktık. Daha önce benzerlerini görmemiştik. Rüzgâr bize karşı esiyordu. Bir süre için durduk. Onlar da bize yakın bir yerde durdular. Rüzgâr da durdu. Onlara: "Aramızda aman var," dedik. Onlar da: "Biz de size aman veriyoruz," dediler. Onlara: "Dilerseniz sahile çıkalım ve bizden ve sizden eceli gelen ölecektir. Dilerseniz de denizde savaşalım," dedik. Onlar bir ağızdan: "Denizde," dediler. Onlara yanaştık ve gemileri birbirine bağlayarak gemilerimiz ve onların gemileri üzerinde savaşmaya başladık. Çok şiddetli bir muharebe oldu. Erkekler erkeklerin üzerine gitti. Gemilerde kılıç sallı-

yorduk. Hançerlerle de vuruştuk. Akan kan dalgaların sürüklemesiyle sahile vurdu. Dalgalar cesetleri kıyıya sürükledi.

İbn Ömer dedi: Hişâm b. Sa'd bana Zeyd b. Müslim ve babasından naklen söz konusu muharebeye katılanların şöyle dediklerini anlattı:

Dalgaların kıyıyı dövdüğü sahili gördüm. Cesetler âdeta bir tepe gibi duruyordu. Kan rengi suyun rengine baskın gelmişti.
[291] Müslümanların kayıpları çoktu. Ancak küffarın kayıpları sayılamayacak kadar çoktu. Müslümanlar o gün daha önce benzeri görülmemiş bir sabır gösterdiler. Sonra Allah Müslümanlara zafer ihsan etti. Kostantin hezimete uğradı ve arkasına bakmadan kaçtı. Safında çok sayıda can kaybı ve yaralanma olduktan sonra hezimete uğradı. O da birden fazla yara almış ve bunlarla yaşamıştır.

İbn Ömer dedi: Ümmü Muhammed'in kölesi Sâlim bana Hâlid b. Ebî İmrân ve Haneş b. Abdullah es-San'ânî'den naklen şöyle anlattı:

Müslümanlar 31 yılında deniz seferine çıktıklarında Abdullah b. Ebî Serh ikindi namazını kıldırırken Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin yüksek sesle tekbir getirdiği duyuldu. İmam Abdullah b. Ebî Serh namazı bitirince: "Bu ne?" diye sordu. Ona: "Muhammed b. Ebî Huzeyfe tekbir getiriyor," dediler. Bunun üzerine Abdullah b. Sa'd onu çağırdı ve ona dedi: "Ne bu bidat ve hadise?" dedi. Muhammed ona: "Bu, bidat falan değildir ve tekbirin zararı yoktur," dedi. Abdullah: "Bir daha tekrarlama," dedi.

Ravi dedi: Muhammed b. Ebî Huzeyfe sustu. Abdullah b. Sa'd akşam namazını kılarken Muhammed b. Ebî Huzeyfe öncekinden daha yüksek bir sesle tekbir getirmeye başladı. Abdullah ona haber gönderdi. Gelince ona: "Sen ahmak bir gençsin. Vallahi Müminlerin Emîri'nin onaylayacağını bilseydim sana adım attırmazdım," dedi. Muhammed b. Ebî Huzeyfe: "Vallahi buna gücün yetmez. Buna yeltensen bile yapamazsın," dedi. Abdullah: "Sussan senin için daha hayırlıdır. Vallahi bizimle binmeyeceksin," dedi. Muhammed: "Müslümanlarla beraber mi bineceğim?" dedi. Abdullah: "Nerede binersen bin," dedi. Bunun üzerine Zâtu's-Savârî'ye varıncaya kadar yalnız başına Kıptilerle bindi. Burada Rum donanmasıyla

karşılaştılar. Rum donanması beş yüz veya altı yüz parçadan oluşuyordu. Onlara Kostantin b. Hirakl komuta ediyordu. "Ne yapalım bana söyleyin," dedi. "Bu gece bekleyeceğiz," dediler. Onlar geceyi çan çalarak geçirdiler. Müslümanlar ise namaz kılarak ve dua ederek gecelediler.

Sabah olunca Kostantin savaş kararı aldı. Onlar gemilerini yanaştırdılar. Müslümanlar da yanaştılar ve donanmaları birbirine bağladılar. Abdullah, Müslümanları gemilerin kenarlarında saf düzenine soktu ve onlara Kur'an okumalarını ve sabırlı olmalarını emretti. Rumlar, Müslümanların gemilerine saldırdılar ve saflarını dağıttılar. Artık saf düzeni olmaksızın savaşıyorlardı. Şiddetli bir muharebe oldu. Nihayetinde Allah Müslümanları muzaffer kıldı ve düşmandan çok sayıda savaşçı bertaraf edildi ve kaçanlar dışında düşmandan kurtulan olmadı. [292]

Ravi dedi: Düşman hezimete uğradıktan sonra Abdullah birkaç gün Zâtu's-Savârî'de kaldıktan sonra geri döndü. Muhammed b. Ebî Huzeyfe ise insanlara: "Vallahi biz arkamızda gerçek cihadı bıraktık," dedi. Ona: "Hangi cihattan bahsediyorsun?" diye soranlara: "Osman b. Affân şöyle şöyle yapıyor ve insanların fikirlerini bozuyordu. Yurtlarına dönünce fikirleri bozulmuş ve daha önce telaffuz etmedikleri sözleri söylüyorlardı," diyordu.

Muhammed b. Ömer dedi: Ma'mer b. Râşid, Zührî'den naklen bana şöyle dediğini anlattı:

Abdullah b. Sa'd'ın deniz seferine çıktığı yıl Muhammed b. Ebî Huzeyfe ve Muhammed b. Ebû Bekir de çıkmışlardı. İkili, Osman'ın hatalarını dile getiriyor ve Ebû Bekir ile Ömer'in uygulamalarına muhalif icraatını eleştiriyor ve kanının akıtılmasının caiz olduğunu ifade ederek Resulullah'ın (sav.) kanının akıtılmasını mübah kıldığı, Kur'an'ın küfründen söz ettiği Abdullah b. Sa'd gibi bir adamı vali yaptı, diyorlardı. Resulullah'ın (sav.) dışladığı kimseleri o içeri aldı. Resulullah'ın ashabını azledip yerlerine Saîd b. el-Âs ve Abdullah b. Âmir'i getirdiğini ifade ediyorlardı. Abdullah b. Sa'd bunları duyunca onlara: "Bizimle binmeyin," dedi. Bunun üzerine yalnız başla-

rına bir deniz aracına bindiler. Düşmana rast geldiler, ancak savaşçı olarak en tembelleriydiler. Onlara bu husus sorulunca: "Başımızda bulundurmamamız gereken bir adamın komutasında nasıl savaşabiliriz," dedi. Abdullah b. Sa'd'ı Osman amil yaptı. "Osman şunları şunları yaptı," diye gazaya iştirak eden insanların kafasını karıştırdılar Osman'ı ayıplayıp çok sert şekilde suçladılar. Bunun üzerine Abdullah b. Sa'd onları sert ifadelerle uyardı ve bundan kaçınmalarını isteyerek: "Vallahi Müminlerin Emîri'nin onaylayacağını bilseydim sizi cezalandırır ve hapsederdim," dedi.

Vâkıdî dedi: Bu yılda Ebû Süfyân b. Harb öldü. Öldüğünde seksen sekiz yaşındaydı.

Vâkıdî'nin rivayetine göre bu yılda –31– Ermeniye, Habîb b. Mesleme el-Fihrî tarafından fethedildi.

Yezdicerd'in Öldürülmesi

[293] **Fars Hükümdarı Yezdicerd'in Öldürülmesi**

Bu yılda Fars Hükümdarı Yezdicerd öldürülmüştür.

Öldürülmesinin Sebebi

Öldürülmesi ve bunun nasıl gerçekleştiği hakkında farklı görüşler vardır.

Ali b. Muhammed dedi: Giyâs b. İbrâhim bize İbn İshâk'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Yezdicerd yanında küçük bir grup olduğu hâlde Kirman'dan Merv'e kaçtı. Merv Merzübânı'ndan para istedi. Ancak o, vermekten imtina etti. Ancak kendilerine zarar vermesinden korktular ve Türklerden yardım istediler. Türkler geldiler ve gece vakti ona plan kurarak adamlarını öldürdüler. Yezdicerd kaçtı ve gece vakti Mergâb kıyısında değirmen taşı oymacısı bir adamın evine sığındı. Gece uyuyunca onu öldürdü.

Ali dedi: Hüzelî bize şöyle anlattı: Yezdicerd, Kirman'dan kaçarak Merv'e geldi. Merv Merzübânı'ndan ve ehlinden para istedi. Ancak vermekten imtina ettiler. Ondan korktukları için ona plan kurarak adamlarını öldürdüler. Türkleri bu işe sokmadılar. Bunun üzerine yayan olarak kaçtı. Üzerinde kemeri,

tacı ve kılıcı vardı. Sonunda Mergâb kıyısında bir değirmen taşı oymacısının evine sığındı. Yezdicerd'in dikkati dağılınca oymacı onu öldürdü ve eşyasını aldı. Merv sabahlayınca onun izini takip ettiler. İz oymacı evinin yanında bitince oymacıyı alıkoydular. Adam öldürdüğünü itiraf etti ve eşyasını çıkardı. Bunun üzerine oymacıyı ve aile fertlerini öldürerek onun ve Yezdicerd'in eşyasını aldılar ve cesedini Mergâb'dan çıkararak ahşaptan bir tabuta koydular.

Ravi dedi: Bazı ravilere göre, Merv ehli onu İstahr'a naklederek 31 yılı başında orada gömdüler. Merv şehri "Huzâh Düşmen" diye adlandırıldı. Yezdicerd, Merv'de bir kadınla birlikte olmuş ve ölümünden sonra ondan eksik yaratılışlı bir oğlu oldu ve ona Muhdec adı verildi. Onun da Horasan'da çocukları olmuş. Kuteybe, Suğd ve civarını fethettiğinde iki cariye gördü. Ona: "Bunlar Muhdec'in soyundandır," dediler. Bunun üzerine ikisini veya birini Haccâc b. Yûsuf'a gönderdi. O da onu Velîd b. Abdülmelik'e gönderdi ve Velîd'in ondan Yezîd b. Velîd en-Nâkıs adındaki oğlu oldu.

Ali dedi: Ravh b. Abdullah bize Hurdazbeh er-Râzî'den naklen şöyle anlattı: Yezdicerd maiyetinde Rüstem'in kardeşi [294] Hurrezâzmehr olduğu hâlde Horasan'a geldi. Merv Merzübânı Māheveyh'e: "Ben mülkü sana teslim ettim," dedi ve arkasından Irak'a gitti. Yezdicerd ise Merv'de ikamet etti ve Māheveyh'i azletmeyi düşündü. Bunun üzerine Māheveyh Türklere Yezdicerd'in hezimete uğradığını ve yanına geldiğini bildirdi. Ayrıca Yezdicerd'e karşı kendilerine yardım edeceğini söyledi ve yolu onlara açık tuttu.

Ravi dedi: Türkler, Merv'e yöneldiler. Yezdicerd maiyetindekilerle onlara karşı çıktı. Māheveyh de Merv okçu ve muhafızları onunla birlikteydiler. Yezdicerd, Türklere karşı varlık gösterdi. Māheveyh Yezdicerd'in galip gelmesinden endişe etti. Bu sebeple Merv muhafız ve okçularıyla onların tarafına geçti. Bunun neticesinde Yezdicerd'in askerleri hezimete uğradı ve bertaraf edildiler. Akşama doğru Yezdicerd'in atı yaralandı. Bunun üzerine yaya olarak kaçtı ve Mergâb kenarında

bir değirmene girdi. Burada iki gece kaldı. Māheveyh peşine düştü ancak onu ele geçiremedi. Ertesi gün değirmenci evine girdi. Yezdicerd'in durumunu görünce ona: "İn misin cin misin?" dedi. Yezdicerd: "İnsanım. Yemeğin var mı?" dedi. Adam: "Evet," dedi ve ona yemek getirdi. Yezdicerd: "Ben terennüm ederim. Bana yemekte terennümde bulunacağım bir alet getir," dedi. Bunun üzerine değirmenci muhafızlardan birine gitti ve ondan bir alet istedi. Muhafız: "Onu ne yapacaksın?" dedi. Değirmenci: "Yanımda bir adam var, onun gibisini görmedim. O benden istedi," dedi. Bunun üzerine muhafız değirmenciyi Māheveyh'in yanına aldı. Māheveyh: "Bahsettiğiniz bu adam Yezdicerd'dir. Gidin ve bana kellesini getirin," dedi. Bunun üzerine Mevbez: "Bu senin yetkin dâhilinde değildir. Biliyorsun ki din ve mülk (devlet) birbirinden ayrı değildir. Biri olmadan öbürü düzelmez. Bunu yaparsan en büyük hürmeti çiğnemiş olursun," dedi. İnsanlar da bu konuda konuştular ve meselenin önemine işaret ettiler. Ancak Māheveyh onlara küfretti ve muhafızlara: "Kim konuşursa onu öldürün," dedi ve bir grup muhafıza emir vererek değirmenciyle gitmelerini ve Yezdicerd'i öldürmelerini istedi. Gittiler ve adamı görünce onu öldürmek istemediler. Bu işten kaçındılar ve değirmenciye: "Gir ve onu öldür," dediler. Değirmenci bir taşla içeri girdi ve uykuda olan Yezdicerd'in kafasına taşla vurdu ve kafasını kırdı. Sonra kellesini kesti ve onlara verdi. Cesedini Mergâb'a attı. Bunun üzerine Merv'den bir grup çıkıp geldiler ve değirmenciyi öldürerek değirmeni yıktılar. Merv Piskoposu Merv'den çıkıp geldi ve Yezdicerd'in cesedini Mergâb'dan çıkararak onu bir tabuta yerleştirdi ve İstahr'a naklederek taştan yapılmış bir mezara defnetti.

[295] Diğer bazı ravilerin görüşleri şöyledir: Hişâm b. Muhammed'in zikrettiğine göre ona şöyle anlatılmıştır:

Yezdicerd, Nihâvend vak'asından sonra kaçtı. Nitekim Nihâvend onların son muharebesiydi. Yezdicerd kaçarken İsbahan'a geçti. İsbahan'da Mityâr adında bir dihkân vardı. Acemler Araplarla savaştan sarfınazar ettikten sonra bu adam onlarla savaşmakla görevliydi. Mityâr onları liderliği etrafın-

da toplanmaya davet etti. Şöyle dedi: "İşlerinizi deruhte etsem ve sizi onların üzerine götürsem bana ne vereceksiniz?" diye sordu. Onlar ona: "Senin üstünlüğünü kabul edeceğiz," dediler. Onları ileri sürdü ve Araplara karşı bazı kazanımları oldu. Bununla onlar nezdinde kıymet kazandı ve en yüksek derecelere nail oldu. Yezdicerd, İsbahan'ın durumunu görüp de burada konaklayınca bir gün Mityâr ziyaretçi olarak ona geldi. Ancak koruması onu alıkoydu ve ona: "Bekle, senin için ondan izin alayım," dedi. Ancak Mityâr, kendisini alıkoyduğu için bunu gurur yaptı ve ona saldırıp onun kafasını yardı. Kapıcı kanlar içinde Yezdicerd'in huzuruna girdi. Onun bu hâlini görünce dehşete kapıldı ve aynı saatte bineğine bindi ve İsbahan'ı terk etti. Ona memleketinin en uzak köşesine gitmesi ve orada kalması tavsiye edildi. Zira Araplar bir müddet onunla ilgilenmeyecek kadar meşguldüler. Bunun için Rey tarafına doğru yola çıktı. Rey'e ulaşınca Taberistan'ın sahibi onu karşıladı ve ülkesini ona arz edip emin bir yer olduğunu söyledi. Ona: "Bugün davetime icabet etmezsen sonra bana gelsen seni kabul etmeyecek ve barındırmayacağım," dedi. Yezdicerd teklifi kabul etmedi ve ona İsbehbeziyyece yazdı. Daha önce onun ondan daha düşük bir mertebesi vardı.

Bazı raviler ise şöyle demişlerdir: Yezdicerd gecikmeksizin Sicistan'a gitti. Oradan da bin muhafızla Merv'e gitti.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Yezdicerd, Fars bölgesine yerleşti ve dört yıl orada ikamet etti. Ardından Kirman'a geçti ve orada iki veya üç yıl kaldı. Kirman Dihkânı ondan yanında kalmasını istedi. Ancak Yezdicerd bu talebi kabul etmedi. Yezdicerd, dihkândan kendisine bir rehine vermesini istedi. Ancak Kirman Dihkânı ona bir şey vermedi, talebini kabul etmedi. Onu ayağından tutarak yerde süründürdü ve ülkesinden kovdu. Bunun üzerine Sicistan'a geçti. Burada da yaklaşık beş yıl kaldı. Ardından Horasan'a geçmeye ve burada bir ordu toplayarak kendi ülkesinde kendisini mağlup edenler üzerine gitmeye karar verdi. Yezdicerd maiyetindekilerle Merv'e geçti. Yanında rehine olarak dihkânların evlatları vardı. Reislerinde Ferruhzâz da vardı. Yezdicerd, Merv'e geçince düşma-

na karşı hükümdarlardan yardım istedi ve bu talebini yazılı olarak onlara iletti. Bunlar arasında Çin Hükümdarı, Fergana Hükümdarı, Kâbil Hükümdarı ve Hazer Hükümdarı da var-
[296] dı. O sırada Merv'de dihkân olarak Mâheveyh b. Mâfenâh b. Feyd Ebû Berâz bulunuyordu. Mâheveyh oğlu Berâz'ı Merv şehrinde vekil olarak bıraktı –nitekim de ona teslim edildi–. Yezdicerd şehri ve kalesini görmek için şehre girmek istedi. Oysa Mâheveyh oğluna tembih ederek şehre girmek isterse ihaneti ve hilesi endişesiyle Yezdicerd'e şehrin kapısını açmamasını söylemişti. Yezdicerd şehre girmek istediği günde bineğine bindi ve şehrin önünde bir tur attı. Şehrin kapılarından birinin yanına varınca şehre girmek istedi. Bunun üzerine Ebû Berâz, Berâz'a seslenerek kapıyı açmasını söyledi. Bunu yaparken de kuşağını bağlıyordu. Böylece oğluna kapıyı açmamasını ima ediyordu. Yezdicerd'in adamlarından biri bunu fark etti ve Yezdicerd'e bildirdi. Mâheveyh'in boynunu vurmak için ondan izin istedi. Ona: "Bunu yaparsan senin için mesele halledilmiş olacak," dedi. Ancak Yezdicerd bu teklifi reddetti.

* * *

Bazıları da şöyle demişlerdir: Aslında Yezdicerd, Ferruhzâz'ı Merv'e vali yaptı ve Berâz'a emir vererek şehri ve kalesini ona teslim etmesini emretti. Ancak şehir halkı buna karşı çıktılar. Zira Mâheveyh Ebû Berâz onlara: "Bu adam sizin hükümdarınız olamaz. O kaçkın ve yaralı olarak size gelmiş bulunuyor. Kaldı ki Merv diğer vilayetler gibi böyle bir yükü taşıyamaz. Yarın size gelirse kapıyı açmayın," diye tembih etmişti. Onlara gelince şehir halkı kapıyı açmadılar. Bunun üzerine Ferruhzâz geri döndü ve Yezdicerd'in önünde diz çökerek dedi ki: "Merv sana zorluk çıkardı. İşte Araplar da senin üzerine gelmiş bulunuyorlar." Yezdicerd: "O zaman ne yapmak gerekir?" dedi. Ferruhzâz: "Doğrusu Türk yurduna geçip orada ikamet etmek ve Arapların ne yapacaklarını görmek gerekir. Zira onların girmedikleri şehir kalmadı," dedi. Yezdicerd: "Hayır, bunu yapmayacağım, geldiğim yere döneceğim," dedi. Böylece Ferruhzâz'ın görüşünü kabul etmedi ve Merv Dihkânı

Berâz'a gitti. Dihkânları da kardeşinin oğlu Sincan'a göndermeye karar verdi. Durum Māheveyh Ebû Berâz'a haber verilince Yezdicerd'i tasfiye etmek için çalışmaya başladı. Neyzek Tarhan'a yazarak Yezdicerd'in kaçmış olarak yanına geldiğini bildirdi. Ona yanına gelmesini ve birlikte hareket ederek adamı ele geçirmeyi ve onun şerrinden kurtulmayı; bunun için de onu öldürmeyi ya da sulh karşılığında Araplara teslim etmeyi teklif etti. Māheveyh ayrıca kendisini Yezdicerd'den kurtarması durumunda Neyzek Tarhan'a günlük bin dirhem vermeyi vadetti. Ondan, bir plan olarak Yezdicerd'e, ordusunu dağıtmasını ve yanında yalnızca has adamlarını ve askerî şahsiyetleri bırakmasını yazmasını istedi ki böylece onun gücü ve kudreti kırılsın. Ayrıca ona; kendisine gelmesini, ona yardım edeceğini, samimi davranacağını, düşmanı olan Arapları kahretmek üzere destek vereceğini mektubunda bildirmesini istedi. Yine ona, sana yüksek derecede bir unvan verdiğini bir [297] yazıyla tescil etmesini ve o yazıyı altın mühürle mühürlemesini, ayrıca Ferruhzâz'ı azletmeden kendisine gitmeyeceğini bildirmesini tembih etti.

Bunun üzerine Neyzek bu konuda Yezdicerd'e mektup yazdı. Mektup Yezdicerd'in eline geçince Merv'in ileri gelenlerine haber gönderdi ve onlarla istişarelerde bulundu. Sencan şöyle dedi: Hiçbir şey için askerlerini ve Ferruhzâz'ı yanından uzaklaştırmanı uygun görmüyorum. Ebû Berâz: "Neyzek'in gönlünü kazanmanı ve isteklerini kabul etmeni gerekli görüyorum," dedi. Yezdicerd, Ebû Berâz'ın görüşünü kabul etti ve ordusunu dağıttı. Ferruhzâz'a da emir vererek Serahs ormanlarına intikal etmesini emretti. Bunun üzerine Ferruhzâz gömleğini bağırıp çağırıp gömleğini yırtarak eline bir değnek aldı ve onunla Ebû Berâz'a vurmak istedi. Onlara: "Ey hükümdarların katilleri! İki hükümdar öldürdünüz. Şimdi de bunu öldüreceksiniz," dedi. Çok geçmeden Yezdicerd kendi eliyle Ferruhzâz'a şöyle yazdı: Ferruhzâz'a mektubumdur. Sen Yezdicerd'i, ailesini, evlatlarını, haşiyesini ve maiyetini Merv Dihkânı Māheveyh'e teslim etmiş bulunuyorsun. Ben de buna şahidim.

Bunun üzerine Neyzek iki Merv arasında Halsedân diye bilinen bir yere geldi. Yezdicerd onun yanına gitmek ve onunla buluşmak isteyince Ebû Berâz ona kendisinden şüphe etmemesi ve ondan nefret etmemesi için silahlı olarak değil, belki zurnalarla ve eğlencelerle onu karşılamasını söyledi. Yezdicerd öyle yaptı ve Māheveyh'in tavsiye ettiği ve isimlerini verdiği kişilerle karşılamaya gitti. Ebû Berâz bu karşılamada bulunmaktan sakındı. Neyzek adamlarını gruplara ayırdı. İkili birbirlerine yaklaşınca Neyzek yaya olarak onu karşılarken Yezdicerd atı üzerinde bulunuyordu. Yezdicerd atlarından birinin ona takdim edilmesini emretti. Neyzek ona bindi ve askerlerinin ortasında yerini aldı. Neyzek ona: "Bana kızlarından birini ver, sana samimi davranayım ve seninle düşmanına karşı savaşayım," dedi. Yezdicerd ona: "Ey köpek! Bana karşı bu ne cüret!" dedi. Bunun üzerine Neyzek kırbacını kaldırarak ona vurmaya yeltendi. Yezdicerd çığlık atarak: "Hain ihanet etti," dedi ve kaçmaya başladı. Neyzek'in adamları kılıçlarına davranarak Yezdicerd'in adamlarından çok sayıda kişiyi bertaraf ettiler. Yezdicerd ise Merv bölgesinde bir yere sığındı. Atından indi ve bir değirmencinin
[298] evine girdi. Orada üç gün kaldı. Değirmenci ona: "Ey bedbaht çık da bir şeyler ye. Üç gündür açsın," dedi. Yezdicerd: "*Zemzeme*[57] olmadan yemem," dedi. Merv'de zemzeme terennüm eden bir adam, buğdayını öğütmek için değirmene getirmişti. Değirmenci ona, yemek yemesi için adamın yanında *zemzeme*'de bulunmasını istedi. Adam *zemzeme*'de bulundu. Merv'e dönünce Ebû Berâz'ın Yezdicerd'den söz ettiğini işitti. Onlara vasıflarını sordu. Ona vasıflarını anlatınca onlara adamı bir değirmencinin evinde gördüğünü haber verdi. Onun kıvırcık saçlı, çatık kaşlı, güzel dişli, küpeli ve bilezikli bir adamdır, dedi. Bunun üzerine Māheveyh muhafızlarından birini onun üzerine gönderdi. Ona, ona güç yetirmesi durumunda onu bir telle boğmasını ve onu Merv Nehrine atmasını söyledi. Muhafızlar değirmenciyle karşılaştılar. Yezdicerd'in yerini göstermesi için onu dövdüler. Adam yerini göstermedi ve nereye gittiğini bilmediğini söyle-

57 Zemzeme, Mecusilerde yemek yemeden önce sessizce söylenen sözlerdir. Bir ritüel olarak yemek âdabındandır. (çev.)

di. Adamlar tam ayrılıyorlardı ki arkadaşlarından biri: "Misk kokusunu aldım," dedi ve suda bir ipek elbisenin bir kısmını gördü. Onu kendine doğru çekince Yezdicerd olduğunu anladı. Yezdicerd ona, kendisini öldürmemesi ve yerini kimseye söylememesi karşılığında ona yüzüğünü, bileziklerini ve kemerini vermeyi teklif etti. Adam: "Bana dört dirhem ver," dedi. Yezdicerd: "Be adam! Yüzüğümü sana veriyorum o paha biçilmez kıymettedir," dedi. Ancak adam kabul etmedi. Yezdicerd: "Bana, bir gün dört dirheme muhtaç olacağım ve kedi gibi yemek zorunda kalacağım, söyleniyordu. İşte onu gözümle gördüm ve hakikat olduğunu müşahede ettim. Küpelerinden birini, yerini söylemediği için değirmenciye mükâfat olarak verdi. Onunla konuşmak istiyormuş gibi ona yaklaştı ve yerini tarif etti. Adam ise arkadaşlarını çağırdı. Adamlar geldiler. Yezdicerd onlardan kendisini öldürmemelerini istedi ve onlara: "Size yazık olur. Kitaplarımızda okuduğumuza göre hükümdarları öldürmeye cüret edenleri Allah dünyada ateşle yakarak cezalandıracağını buyurmuştur. Beni öldürmeyin. Beni, ya Dihkân'a götürün ya da Araplara teslim edin. Onlar benim gibi hükümdarları cezalandırmaktan utanırlar,' dedi. Ancak onlar üzerindeki ziynet eşyalarını aldılar ve onu bir tuluma koyarak üzerini mühürledikten sonra telle boğup Merv Nehrine attılar. Su akıntısı onu sürükleyerek Ruzeyk Kapısına kadar getirdi. Burada bir ağaca takıldı. Ardında Merv Piskoposu gelip onu oradan taşıdı ve misk sürülmüş bir taylasanla kefenleyerek bir tabuta koydu ve onu Mâcan'ın aşağısındaki Bâî Bâbân'a nakletti. Onu tavanı taştan olan Piskoposlar Meclisi olarak kullanılan bir odaya gömdü ve üstünü toprakla kapattı. Ebû Berâz kaybolan küpenin tekini sordu ve onun yerini gösteren adamı alıkoyarak canı çıkıncaya kadar onu dövdü. Ebû Berâz onun şahsi eşyasını halifeye gönderdi. Ancak halife kayıp küpenin kıymetini dihkândan aldı.

Bazı raviler de şöyle dediler: Araplar Kirman'a girmeden [299]
önce Yezdicerd oradan ayrıldı ve Tabeseyn ve Kuhistan yolunu izleyerek yaklaşık dört bin adamla Merv'in önüne geldi. Amacı Horasan'dan çok sayıda savaşçı toplamak ve Araplara saldırarak onlarla savaşmaktı. Merv'de birbirlerine öfke duyan, birbi-

rini çekemeyen iki komutan onu karşıladılar. Biri Sencan öbürü de Beraz idi. Her ikisi Yezdicerd'e itaat ettiler. Bunun üzerine Merv'de ikamet etti ve Berâz'ı has adamı kıldı. Bu, Sencan'ın ona haset etmesine yol açtı. Berâz, Sencan'ın başına gaileler açmaya çalışıyor ve ona karşı Yezdicerd'in içini öfkeyle doldu-ruyordu. Yezdicerd, Sencan'ı öldürmeye azmetmişti. Bu azmini Berâz'ın onunla birlikte olduğu eşlerinden birine ifşa etmişti. Bu kadın, bazı kadınları Berâz'a göndererek ona Yezdicerd'in Sencan'ı öldürme niyetini bildirdi. Böylece Yezdicerd'in bu azmi ifşa oldu. Bunun üzerine Sencan durumdan haberdar oldu ve tedbirini aldı. Bunun için Berâz'ın ve Yezdicerd'in as-kerleri kadar adam topladı ve Yezdicerd'in konakladığı köşke doğru harekete geçti. Haber Berâz'a ulaştıysa da askerlerinin çokluğu sebebiyle Sencan'a karşı harekete geçmekten kaçındı. Sencan'ın ordusu Yezdicerd'i korkuttu. Bu sebeple tebdilikıya-fetle konağı terk etti; kurtulmak için yalnız başına ve yaya ola-rak arkasına bakmadan çekip gitti. Yaklaşık iki fersah yol katet-tikten sonra bir değirmene rast geldi ve oraya girdi. Düşünceli ve yorgundu. Değirmenci onu vakar sahibi, nişanları olan ve güzel kıyafetli olarak görünce onun için üzerinde oturacağı bir yaygı serdi. Adam oturdu. Sonra ona yemek getirdi ve karnı-nı doyurdu. Yanında bir gün bir gece kaldı. Değirmenci ondan kendisine bir şey vermesini istedi. Yezdicerd üzerindeki mü-cevherle süslü kemerini ona takdim etti. Ancak değirmenci onu kabul etmedi ve dedi ki: "İsterdim ki bu kemer yerine bana dört dirhem verseydin onunla yer ve içerdim." Yezdicerd, yanında gümüş olmadığını söyledi. Değirmenci ona karşı yapmacık il-tifatlarda bulundu. Uykuya dalınca baltayı alarak ona yöneldi ve kafasına vurarak onu öldürdü ve kellesini kesti. Üzerindeki elbiseyi ve kemerini aldıktan sonra cesedini değirmenini çalış-tıran nehre attı. Onun karnını deşti ve içine nehrin kenarında yetişen acı ılgınlı ağaç kökünü koydu ki ceset dibe çökmesin ve atıldığı yerde dursun. Böylece katili takip edilecek ve aldığı özel eşyası bulunacak. Yezdicerd'in öldüğü haberi, Ahvaz ahalisin-
[300] den ve Merv'de piskopos olan Îliyâ adında bir kişi tarafından duyuldu. Bunun üzerine Hristiyanları topladı ve onlara şöyle

dedi: "Farsların hükümdarı öldürüldü. O Şehriyâr b. Kisrâ'nın oğludur. Şehriyâr da birçok yönden milletine yaptığı iyiliklerini bildiğiniz ve hakkını teslim ettiğiniz bir mümine olan Şîrîn'in oğludur. Onun dedesi döneminde Hristiyanların şeref ve itibarlarının artması sebebiyle Hristiyanlığa önemli hizmeti olmuştur. Daha önce de seleflerinin hâkimiyeti döneminde Hristiyanlara hayırlı hizmetleri olmuş ve onlar için kiliseler kurmuş, bazı dindaşlarına destek vermiş ve korumuşlardır. Bu itibarla seleflerinin ve ninesi Şîrîn'in Hristiyanlara olan iyilikleri dolayısıyla bu hükümdarın ölümü için üzülmemiz gerekir. Bu sebeple onun için bir *nâvûs* yapmayı ve naaşını onurlu bir şekilde naklederek orada defnetmeyi uygun gördüm."

Bunun üzerine Hristiyanlar: "Ey Piskopos! Biz senin emrine amadeyiz ve bu görüşüne muvafıkız," dediler. Piskopos Merv'deki Piskoposlar Bostanının ortasında bir *nâvûs* kurulmasını emretti ve kendisi başta olmak üzere Merv Hristiyanlarıyla giderek Yezdicerd'in cesedini nehirden çıkardı ve onu kefenleyerek bir tabuta yerleştirdikten sonra maiyetindeki Hristiyanlar onu omuzları üzerinde taşıyarak kurdurduğu *nâvûs*'a kadar götürdüler ve onu orada defnettikten sonra kapısını kapattılar. Böylece Yezdicerd yirmi yıl hüküm sürdü. Bunun dört yılı rahat ve huzur içinde geçti. Geri kalan on altı yılı ise Arapların ona karşı savaşları ve ona sert davranmaları yüzünden zahmet içinde geçti.

Yezdicerd, Erdeşîr b. Bâbek hanedanının son hükümdarıydı. Ondan sonra hâkimiyet tamamen Arapların eline geçti.

* * *

Horasan Fetihleri

Abdullah b. Âmir'in Horasan Üzerine Gitmesi ve Fetihleri

Bu yılda –31– Abdullah b. Âmir, Horasan üzerine gitti. Bu seferinde Ebreşehr, Tûs, Bîverd ve Nesâ'yı fethederek Serahs'a kadar ulaştı ve Merv ile sulh yaptı.

Buna dair rivayetler:

Rivayete göre İbn Âmir, Fars bölgesini fethettiği zaman Evs b. Habîb et-Temîmî kalktı ve ona: "Allah, emîrin iyiliğini versin. Yer senin elin altındadır. Onun az bir kısmını fethetmiş bulunuyorsun. Harekâtı sürdür. Allah senin yardımcın-
[301] dır," dedi. Emîr: "İlerlemek için bize emîr verilmedi mi?" diyerek onun görüşünü kabul ettiğini göstermek istemedi. Ali b. Muhammed'in anlattığına göre Mesleme b. Muhârib, Seken b. Kutâde el-Ureynî'den kendisine şöyle naklettiğini anlattı: İbn Âmir, Fars[58] yurdunu fethetti. Ardından Basra'ya döndü. İstahr üzerine de Şerîk b. el-A'ver el-Hârisî'yi amil tayin etti. Şerîk, İstahr mescidini inşa etti. İbn Âmir'in huzuruna Benî Temîm'den bir adam girdi –Biz bu adamın Ahnef olduğunu söylüyorduk. Onun Evs b. Câbir el-Cüşemî olduğu da söylenmektedir.– ve ona şöyle dedi: Düşmanın senden kaçıyor ve senden korkuyor. Yeryüzü geniştir. İlerlemeye devam et. Allah senin yardımcındır ve dinini aziz kılacaktır.

Bunun üzerine İbn Âmir hazırlandı ve insanlara sefer için hazırlanmalarını emretti. Basra'ya Ziyâd'ı vekil bıraktı. Akabinde Kirman üzerine yürüdü. Arkasından Horasan'a geçti. Bir rivayete göre de İsbahan üzerinden Horasan'a geçmiştir.

Ali dedi: Mufaddal el-Kirmânî bize babasından naklen şöyle dediğini anlattı: Kirman büyükleri şöyle anlatıyorlardı:

İbn Âmir, Sîrcan'da kampa girdi. Ardından Horasan'a geçti. Kirman'a da Mücâşi' b. Mes'ûd es-Sülemî'yi amil olarak görevlendirdi. Ardında İbn Âmir, Raber Çölünde yoluna devam etti. Bu mesafe seksen fersahtır;[59] sonra Ebreşehr'e gitmek üzere Tabeseyn'e gitti. Burası Nîsâbûr şehridir. İbn Âmir'in öncü birliğinin başında Ahnef b. Kays vardı. Önce Kuhistan'a, oradan da Ebreşehr'e geçti. Burada Heyâtıla onunla karşılaştı. Bunlar Herat ehlidir. Ahnef onlarla savaştı ve onları hezimete uğrattı. Arkasından da İbn Âmir, Nîsâbûr'a geldi.

Ali dedi: Ebû Mihnef bize Nümeyr b. Va'le'den naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini rivayet etti:

58 Fars bölgesi o günkü Acem diyarının bir eyaletiydi. Diğer bir ifadeyle Fars bölgesi Sâsânî İmparatorluğu'nun bir bölgesiydi.

59 Bir fersah beş ile altı km arasında bir mesafeye tekabül eder. (çev.)

İbn Âmir, Habîs Çölü güzergâhını, ardından da Huvâst –bir rivayete göre de Yezd– güzergâhını takip ederek Kuhistan'a gitti. Burada Ahnef'i öncü olarak yola çıkardı. Heyâtıla onunla karşılaştılar. Ancak Ahnef onları hezimete uğrattı. Sonra İbn Âmir, Ebreşehr'e girdi ve orada konakladı. Saîd b. el-Âs da Kûfe ordusunun başındaydı. Horasan'a gitmek üzere Cürcan'a geldi. İbn Âmir'in Ebreşehr'e geldiğini haber alınca Kûfe'ye döndü.

Ali dedi: Ali b. Mücâhid bize şöyle dediğini anlattı:

İbn Âmir, Ebreşehr'e geldi ve savaşarak şehrin yarısını aldı. Diğer yarısıyla Nesâ ve Tûs'un yarısı Kenârâ'nın elindeydi. Bu sebeple İbn Âmir, Merv'e geçemedi ve Kenârâ ile sulh yaptı ve oğlu Ebû Salt b. Kenârâ ile kardeşinin oğlu Selîm'i rehine olarak verdi. Abdullah b. Hâzim'i de Herat'a, Hâtim b. [302]
en-Nu'mân'ı da Merv'e gönderdi. İbn Âmir, Kenârâ'nın iki oğlunu aldı. İkili, Nu'mân b. Efkam en-Nasrî'ye dönünce onları serbest bıraktı.

Ali dedi: Ebû Hafs el-Ezdî bize İdrîs b. Hanzale el-Ammî'den şöyle dediğini anlattı:

İbn Âmir, Ebreşehr'i kuvvet yoluyla fethetti. Çevresindeki Tûs, Bîverd, Nesâ ve Humran'ı da fethetti. Bütün bunlar 31 yılında gerçekleşti.

Ali dedi: Ebü's-Serî el-Mervezî bize babasından naklen şöyle dediğini anlattı: Abdullah b. Hâzim'in şöyle dediğini işittim:

Babam Serahs ehliyle sulh yaptı. Onu onlara Ebreşehr'den Abdullah b. Âmir gönderdi. İbn Âmir de Ebreşehr ile sulh yapmıştı. Ona Kisrâ hanedanından Bâbûnc ve Tahmîc –veya Tamhîc– adlarında iki cariye verdiler. Onları yanında getirdi. Umeyn b. Ahmer el-Yeşkerî'yi de gönderdi. Umeyn, Ebreşehr muhitindeki Tûs, Bîverd, Nesâ ve Humran'ı fethetti ve Serahs'a ulaştı.

Ali dedi: Salt b. Dînâr bize İbn Sîrîn'den naklen şöyle dediğini anlattı:

İbn Âmir, Abdullah b. Hâzim'i Serahs'a gönderdi. Abdullah burayı fethetti. İbn Âmir'in hissesine Kisrâ hanedanından iki cariye düştü. Birisini Nûşecan'a verdi. Diğer cariye Bâbûnc ise öldü.

Ali dedi: Ebü'z-Zeyyâl Züheyr b. Hüneyd el-Adevî bize Horasan ehlinden bazı üstatlardan naklen şöyle anlattı:

İbn Âmir'e Esved b. Külsûm el-Adevî'yi –Adî er-Rebâb'ı– Beyhak üzerine gönderdi. Bu kişi Ebreşehr'dendir. Beyhak ile Ebreşehr arasında on altı fersah vardır. Burayı fethetti ve Esved b. Külsûm öldürüldü. Ravi dedi: O dininde fazilet sahibiydi. Âmir b. Abdullah el-Anberî'nin adamlarındandı. Basra'dan çıkarıldıktan sonra Âmir şöyle diyordu: "Irak'ın yalnızca sıcakta kedilerin sesini, müezzinlerin aynı anda ezanı uyum içinde okumalarını ve Esved b. Külsûm gibi kardeşleri özlüyorum.

Ali dedi: Züheyr b. Hüneyd bize bir amcazadesinden naklen şöyle dediğini anlattı:

İbn Âmir, Nîsâbûr'a galip geldikten sonra Serahs'a geçti.
[303] Merv ehline de haber göndererek onlarla sulh yapmayı teklif etti. Bu maksatla İbn Âmir, Hâtim b. en-Nu'mân el-Bâhilî'yi onlara gönderdi. Merv Merzübânı Berâz ile iki milyon iki yüz bin haraç karşılığında sulh yaptı.

Ravi dedi: Mus'ab b. Hayyân bize kardeşi Mukâtil b. Hayyân'dan şöyle dediğini anlattı:

Onlarla altı milyon iki yüz bin haraç karşılığında sulh yaptı.

* * *

Bu yılda da Osman (ra.) hac ibadetini yaptı ve hac mevsimini yönetti.

[304] **Hicretin 32. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Önemli Olaylar

Bu olaylardan biri Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Kostantiniye Boğazı gazasıdır. Bu seferde yanına zevcesi Âtike bint Kirta b. Amr b. Nevfel b. Abdi Menâf'ı da almıştı.

Bir rivayete göre de zevcesi Fâhite'yi yanına almıştır. Bu rivayeti bana Ahmed b. Sâbit, zikrettiği bir raviden naklen İshâk ve Ebû Ma'şer'den rivayet etmiştir. Bu aynı zamanda Vâkıdî'nin de görüşüdür.

Yine bu yıl içinde Saîd b. el-Âs, Selmân b. Rebîa'yı Belencer'e amil tayin etmiştir ve –Seyf'e göre– orada bulunan Hu-

zeyfe komutasındaki askerleri Habîb b. Mesleme el-Fihrî komutasındaki Şam ehliyle takviye etti. Burada Selmân ve Habîb arasında ihtilaf çıktı; Kûfe ehliyle Şam ehli arasında çekişme vuku buldu.

Bu konuyla ilgili rivayetler:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Osman, Saîd'e: "Selmân'ı el-Bâb gazasına gönder," diye yazdı. el-Bâb'da görevli bulunan Abdurrahman b. Rebîa'ya da şöyle yazdı: "Aşırı beslenme, raiyeyi şımartmıştır. Aşırı gitme. Sakın Müslümanları tehlikeye atma. Korkarım ki Müslümanlar bir musibete maruz kalırlar." Ancak bunlar Abdurrahman'ı gayesinden caydıramadı. O Belencer'e karşı harekâttan geri durmuyordu ve Osman'ın hilafetinin dokuzuncu yılında gazaya çıktı; Belencer'e kadar gitti ve onu muhasara altına alarak etrafına mancınıklar kurdurdu. Ancak kim yaklaştıysa onları sıkıntıya soktular veya bertaraf ettiler. İnsanlara zayiat verdirdiler. Bu sırada Mi'dad öldürüldü.

Ardından bir gün Türkler kendi aralarında sözleştiler. Belencer ehli çıktı, Türkler de onlara katıldılar ve Müslümanlarla karşılaştılar ve savaşa tutuştular; Abdurrahman b. Rebîa öldürüldü. Ona Zünnûr adı verilmişti. Müslümanlar hezimete uğrayıp dağıldılar. Selmân b. Rebîa'nın yolundan gidenleri Selmân himaye etti ve el-Bâb'dan çıktılar. Hazer yolunu izleyen ve o bölgedeki beldelere uğrayanlar Cîlân ve Cürcan üzerinden çekildiler. Bunların içinde Selmân el-Fârisî ve Ebû Hüreyre de vardı. Karşı taraf Abdurrahman'ın cesedini alıp bir sepete koydular, bundan dolayı onlarda kaldı. Bugüne kadar onunla yağmur yağmasını diliyorlar ve yardım talebinde bulunuyorlar. [305]

Serî bana Şuayb, Seyf ve Dâvûd b. Yezîd'den naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini yazdı:

Vallahi Süleyman b. Rebîa vuruşmanın yer ve zamanını, tıpkı kasabın hayvanın mafsal yerlerini bildiği gibi bilirdi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Gusn b. Kâsım ve Benî Kinâne'den bir adamdan şöyle dediğini yazdı:

Hazer bölgesine karşı gazalar peş peşe devam edince düşmanlar buruk bir durumda kaldılar ve birbirlerini suçlayarak dediler ki: Öyle bir millettik ki hiç kimse bize denk değildi. Bu sayısı az olan millet gelince ona karşı duramaz olduk. Bunlar herhâlde ölmüyorlar. Ölselerdi bu şekilde bizim üzerimize gelmezlerdi. Gazalarında Abdurrahman'ın son gazasına kadar kayıpları olmadı. Denemez misiniz? Bunun üzerine ağaçlık bir yerde pusu kurdular. Oradan bir grup asker geçti. Pusudakiler onlara ok attılar ve onları öldürdüler. Bunun üzerine reisleriyle sözleştiler ve birbirlerini Müslümanlara karşı savaşmaya davet ettiler. Bir gün belirlediler ve bunun için sözleştiler. İki taraf o gün savaşa tutuştular. Abdurrahman öldürüldü. Müslümanlara kayıp verdirildi. Müslümanlar iki gruba ayrıldılar. Bir grup el-Bâb'a doğru çekildi. Onları Süleyman korudu ve tehlikeli bölgeden çıkardı. Bir grup da Hazer tarafından Cîlân ve Cürcan'a çekildiler. Bunların içinde Selmân el-Fârisî ve Ebû Hüreyre vardı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Müstenîr b. Yezîd, kardeşi Kays ve babasından naklen şöyle dediğini yazdı:

Yezîd b. Muâviye, Alkame b. Kays, Mi'dad eş-Şeybânî ve Ebû Mufezzer aynı haymede bulunuyorlardı. Amr b. Utbe, Hâlid b. Rebîa, Halhâl b. Zurrî ve Karse' da bir haymede ikamet ediyorlardı. İki taraf da Belencer ordugâhında birbirlerine yakın bulunuyorlardı. Karse': "Elbisenin üzerinde kanın parlaması ne güzeldir!" derdi. Amr b. Utbe: "Üzerindeki beyaz elbiseye, senin beyazlığında kanın kırmızılığı ne kadar güzeldir!" diyordu.

Kûfe ehli, Osman'ın halifeliği döneminde senelerce Belencer'e karşı seferler düzenlediler. Ancak savaştan dolayı tek bir kadın dul, tek bir çocuk yetim kalmadı. Osman'ın hi-
[306] lafetinin dokuzuncu yılında, savaştan iki gün önce Yezîd[60] b. Muâviye, rüyada bir ceylanın haymesine getirildiğini, yorganının ona sarıldığını, akabinde de son derece düzgün ve güzel görünümlü bir kabre götürülüp gömüldüğünü görmüştü. İnsanlara sabah vakti Türkler üzerine gidince Yezîd'e bir taş

60 Muâviye'den sonra işbaşına gelen Emevî halifesi Yezîd ile karıştırılmamalı. Burada sözü edilen Yezîd b. Muâviye en-Nehaî'dir. (çev.)

atıldı ve başını kırdı. Elbisesine kan sıçramış gibi değil, kanla boyanmıştı. Rüyada gördüğü ceylan bu olayın simgesiydi. Beyaz elbisenin üzerindeki kan da hakikat oldu. Savaştan iki gün önce sabah vakti karşılaştılar. Mi'dad, Alkame'ye: "Abanı bana emaneten ver de onu başıma sarayım," dedi. Alkame abasını verdi. Mi'dad, Yezîd'in öldürüldüğü burcun bulunduğu mekâna geldi. Mi'dad onlara ok atarak bazılarını öldürdü. Ancak mancınıktan atılan bir taşın hedefi oldu ve başı kırıldı. Adamları onu meydandan çekerek Yezîd'in yanına defnettiler. Amr b. Utbe de yaralandı. O da elbisesini görmek istediği gibi kana boyandı. O da öldürüldü. Karşılıklı saldırıların meydana geldiği gün Karse' savaştı ve vücudu harbelerle delik deşik edildi. Onun da elbisesi beyaz zemin üzerindeki kırmızı nakışlar gibi olmuştu. Buna rağmen insanlar sebat içinde savaştılar. Ancak komutan Abdurrahman öldürülünce insanlar hezimete uğradılar.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Dâvûd b. Yezîd'in şöyle dediğini yazdı:

Yezîd b. Muâviye en-Nehaî (ra.), Amr b. Utbe ve Mi'dad, Belencer Savaşında öldürüldüler. Mi'dad, Alkame'ye ait bir hırkayla başını bağlamıştı. Mancınıkla atılan bir taştan kopan bir taş parçası başına isabet etti. Mi'dad onu önemsemedi ve elini isabet ettiği yere koydu. Ancak Mi'dad öldü. Alkame hırkasını yıkadıysa da kan çıkmadı ve cuma günlerinde onunla cumaya geliyor ve: "Ondaki Mi'dad'ın kanı, onu bana daha cazip kılıyor," derdi. Amr'a gelince beyaz bir kaftan giydi ve "Bunun üzerinde kan ne güzeldir," dedi. Ona da bir taş isabet etmek suretiyle öldürüldü ve kanlar içinde kaldı. Yezîd'e gelince, yukarıdan üzerine bir şey atılarak öldürüldü. Daha önce bir kabir kazmışlar ve defin için hazırlamışlardı. Yezîd ona bakıp: "Ne güzel!" dedi. Bir de gördüğü rüyada son derece güzel bir ceylan getirilmiş ve o kabre defnedilmiş. İşte bu ceylan Yezîd'i sembolize etmiştir. Yezîd (ra.) ince yapılı ve yakışıklıydı. Olay Osman'a haber verildi. Bunun üzerine şöyle dedi: "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn.* Kûfe ehli ahitlerini bozdular. Allah'ım onların tövbelerini kabul et ve onları doğru istikamete yönlendir."

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

[307] Saîd o kapıya Selmân b. Rebîa'yı görevlendirmişti. Kûfe askerlerinin başına da Huzeyfe b. el-Yemân'ı getirmişti. Daha önce söz konusu kapının başında Abdurrahman b. Rebîa vardı. Osman hilafetinin onuncu yılında onları Habîb b. Mesleme el-Kureşî komutasındaki Şam ehliyle desteklemişti. Selmân onlara komuta etmeye kalktı. Ancak Habîb bunu kabul etmedi. Şam ehli: "Selmân'a vurmayı düşündük," dediler. Bunun üzerine Kûfe ehli: "Vallahi o zaman biz de Habîb'e vurur ve onu hapsederiz," dediler. Eğer imtina ederseniz sizin ve bizim aramızda çok kişi ölür, dediler

Evs b. Miğrâ bu konuda şöyle demiştir:

Selmân'a vurursanız Habîb'e vururuz. İbn Affân'a giderseniz biz de gideriz.

Adil olursanız bu sınır merkezi emirimize bağlıdır. Öbür emir takviye birliğinin başında gelmiştir.

Bu mevkinin sahipleri ve koruyucuları biziz. Geceler boyu düşmana ok atar ve onlara çektirirdik.

Habîb sınır kapısındaki komutana geldiği zaman Kûfe ordusu komutanı gibi emretmeye kalktı. Huzeyfe durumdan haberdar olunca herkes yerini ve konumunu kabul etti. Huzeyfe üç kere buradan gazaya çıktı. Üçüncü gaza esnasında Osman öldürüldü. Osman'ın öldürüldüğüne dair haber gelince Huzeyfe: Allah'ım! Osman'ın katillerini lanetle. Osman'ın üzerine gidenleri lanetle ve hasımlarını lanetle! Allah'ım, Biz onu eleştirirdik ve o da bizi eleştirirdi. Nitekim ondan öncekileri de eleştirirdik ve onlar da bizi eleştirirlerdi. Ancak kimileri bunu fitne için vesile yaptı. Allah'ım onları kılıçlarla öldür.

* * *

Bu yıl içinde Abdurrahman b. Avf vefat etti. Vâkıdî dedi: Abdullah b. Ca'fer, Ya'kûb b. Utbe'den naklen bana bunu anlattı. Öldüğünde yetmiş beş yaşındaydı.

Vâkıdî dedi: Aynı yılda Abbâs b. Abdülmuttalib de vefat etti. Abbâs seksen sekiz yaşında vefat etti. O Resulullah'tan (sav.) üç yaş büyüktü.

Ravi dedi: Ezan rüyasını gören Abdullah b. Zeyd b. Abdirabbih (ra.) de bu yılda vefat etmiştir.

Vâkıdî dedi: Bu yıl içinde Abdullah b. Mes'ûd, Medine'de [308] vefat etti ve Bakî' Mezarlığında defnedildi. Allah kendisine rahmet etsin. Bir rivayete göre Ammâr, bir rivayete göre de Osman namazını kıldırmıştır.

Ebû Talha da bu yılda vefat etmiştir.

* * *

Ebû Zer'in Vefatı

Ravi dedi: Seyf'in rivayetine göre Ebû Zer (ra.) bu yılda vefat etmiştir.

Buna dair rivayet:

Serî bana Şuayb, Seyf ve Atıyye'den naklen Yezîd el-Fek'asî'nin şöyle dediğini yazdı:

Osman'ın hilafetinin sekizinci yılının muharrem ayında Ebû Zer Rabbine kavuşmak üzereyken kızına: "Ey kızcağızım! Bak da gelen var mı?" diye söyledi. Kızı: "Hayır," dedi. Ebû Zer: "Öyleyse ölüm saatim daha gelmedi," dedi ve kızına bir koyun kesmesini ve pişirmesini söyledi. Ayrıca ona: "Beni defnedenler gelince onlara: Ebû Zer, 'Yemek yemeden sizin yola çıkmamanızı yemin ederek vasiyet etti,' diye söyle," dedi. Yemek pişince kızına: "Bak gelen var mı?" dedi. Kız: "Evet, yolda gelen bir kafile var," dedi. Ebû Zer ona: "Yüzümü kıbleye çevir," dedi. Kız yüzünü çevirdi Ebû Zer şöyle dedi: "*Bismillah ve billah ve alâ milleti resûlillah.*" Akabinde kız çıktı ve gelen grubu karşıladı. Onlara: "Allah'ın rahmeti üzerinize olsun. Ebû Zer'in hâline şahit olun," dedi. Onlar: "Ebû Zer nerede?" dediler. Kız: "İşte orada," diye işaret edip: "Onu defnedin," dedi. Onlar: "Olur, baş göz üstüne! Allah bu görevle bize ihsanda bulundu," dediler. Onlar Kûfe'den gelen bir kafileydiler ve içlerinde Abdullah b. Mes'ûd da vardı. Cenazesine doğru yöneldiler. Abdullah b. Mes'ûd ağlıyor ve şöyle diyordu: "Resulullah (sav.) doğru söyledi: 'Ebû Zer yalnız ölecek ve yalnız diriltilecek'!" Grup onu yıkayıp kefenleyerek defnettiler. Yola

çıkmak istediklerinde onlara: "Ebû Zer'in size selamı var ve yemek yemeden yola çıkmamanızı yeminle tembih etti," dedi. Adamlar yemek yedikten sonra yola çıktılar ve aile fertlerini de yanlarına alarak Mekke'ye götürdüler. Osman'a da ölüm haberini bildirdiler. Osman, Ebû Zer'in kızını kendi ailesine katarak onu himayesine aldı ve şöyle dedi: "Allah Ebû Zer'e rahmet etsin ve Râfi' b. Hadîc'e ikamet yeri için mağfiret buyursun."

[309] Serî bana Şuayb, Seyf, Ka'kâ' b. Salt, bir ravi, Küleyb b. Halhâl ve Halhâl b. Zurrî'den şöyle dediğini yazdı:

İbn Mes'ûd ile birlikte on dört kişi olarak 31 yılında yola çıktık. Rebeze'den geçerken bir kadın önümüze çıktı ve bize: "Ebû Zer'in hâline şahit olun," dedi. Onun hâlinden haberdar değildik. Ona: "Ebû Zer nerede?" dedik. Kadın çadırı işaret etti. Biz: "Neyi var?" dedik. Kadın: "Ona tebliğ edilen bir emir üzerine Medine'yi terk etti," dedi. İbn Mes'ûd: "Onu A'râb'a (çöle) davet eden nedir?" dedi. Kadın: "Müminlerin Emîri bunu hoş görmedi. O: 'Orası ölümdür, orası şehirdir,' diyordu," dedi. Ardından İbn Mes'ûd ağlayarak ona yöneldi. Onu yıkadık ve kefenledik. Derken misk kokan bir çadır dikkatimizi çekti. Kadına: "Bu nedir?" dedik. Kadın: "Biraz misk vardı. Ruhunu teslim edeceği sırada: 'Kişi ölünce ölümünde hazır bulunanlar olur. Hoş olmayan koku olabilir. Bu yüzden yemek yemezler. O miski suyla karıştır ve çadırın içine serp. Güzel kokuyla onları karşıla. Bu eti de haşla. Zira benim defin işlerimi gerçekleştirecek salih insanlar olacak. Onlara ikramda bulun,' dedi." Onu defnedince kadın bizi yemeye çağırdı. Yemek yedik, onu da yanımıza alıp götürmek istedik. Ancak İbn Mes'ûd: "Müminlerin Emîri yakındır. Onun iznini alalım," dedi. Akabinde Mekke'ye varınca Ebû Zer'in ölüm haberini ona ilettik. O şöyle dedi: Allah, Ebû Zer'e rahmet etsin ve Rebeze'ye intikalinden dolayı onu affetsin.

Osman, Mekke'den ayrılınca Rebeze istikametini tuttu ve Ebû Zer'in aile fertlerini kendi ailesine katarak Medine'ye döndü. Biz de Irak'a döndük. Kafilemiz şu kişilerden oluşuyordu: İbn Mes'ûd, Ebû Mufezzer et-Temîmî, Bekir b. Abdullah et-Temîmî, Esved b. Yezîd en-Nehaî, Alkame b. Kays en-Nehaî,

Halhâl b. Zurrî ed-Dâbiî, Hâris b. Süveyd et-Temîmî, Amr b. Utbe b. Ferkad es-Sülemî, İbn Rebîa es-Sülemî, Ebû Râfi' el-Müzenî, Süveyd b. Mes'abe et-Temîmî, Ziyâd b. Muâviye en-Nehaî, Karse' ed-Dâbiî'nin kardeşi ve Mi'dad eş-Şeybânî'nin kardeşi.

Fetihler

Mervrûz, Tâlikân, Fâryâb, Cüzcan ve Tuharistan Beldelerinin Fethi

Bu konudaki rivayetler:

Ali dedi: Seleme b. Osman ve diğerleri bize İsmâil b. Müslim ve İbn Sîrîn'den şöyle dediğini anlattı: [310]

İbn Âmir Ahnef b. Kays, Merverrûz üzerine gönderildi. İbn Âmir şehri kuşattı. Bunun üzerine şehirden çıkarak Müslümanlarla savaştılar. Ancak Müslümanlar onları hezimete uğratınca kalelerine çekildiler ve kalenin üzerinden Müslümanlara: "Ey Araplar! Biz sizin böyle olduğunuzu bilmiyorduk. Eğer bilseydik sizinle durumumuz bundan farklı olacaktı. Bize bir gün mühlet verin, düşünelim. Siz de kampınıza dönün, diye seslendiler. Bunun üzerine Ahnef döndü. Sabah olunca tekrar onların üzerine gitti ve harbe hazırlandıklarını gördü. Derken Acemlerden bir adam çıkageldi. Şehirden mektup getirmişti. Adam: "Ben elçiyim bana aman verin," dedi. Ona aman verdiler. Adam Merv Merzübânı'nın elçisi, kâtibi ve tercümanıydı. Mektup Merzübân'dan Ahnef'e yazılmıştı. Mektubu okudu. Ordu komutanına hitaben yazılmıştı. Devletlerin yed-i kudretinde olduğu Allah'a hamdederiz. Mülkü dilediği gibi değiştirir. Zillete duçar olduktan sonra dilediği kimseleri yüceltir. Yüceldikten sonra dilediği kimseleri de alçaltır. Beni seninle sulh ve mütareke yapmaya dedemin Müslüman olması ve lideriniz de gördüğüm keramet ve yüksek derecesi vesile oldu. Hoş geldiniz! Müjdeler olsun! Sizi bizimle sulh yapmaya davet ediyorum. Bunun karşılığında size altmış bin dirhem vermeyi taahhüt ediyorum. Siz de şahlar şahı Kisrâ'nın büyük dedeme, insanları yutan, belde ve köylere giden yolları kesen yılanı öldürdüğü için verdiği yerleri elimde bırakacaksınız. Hane halkımdan kimseden haraç almayacaksınız. Yine hane halkımdan olan reisler sizden başkası için çık-

mayacaklar. Eğer görevi bana verirsen senin için çıkarım. Sana kardeşimin oğlu Mâhek'i gönderdim ki senden istediklerim hakkında güvence alsın.

Ravi dedi: Ahnef ona şöyle yazdı: Bismillahirrahmânirrahîm. Ordu komutanı Sahr b. Kays'tan Merverrûz Merzübânı Bâzân'ı ve maiyetindeki komutan ve Acemlere! Hidayete
[311] tâbi olan, iman eden ve kötülükten sakınanlara selam olsun. Kardeşinin oğlu Mâhek bana geldi. Senin için gayretini esirgemedi ve mesajını tebliğ etti. Senin mesajını maiyetimdeki Müslümanlara arz ettim. Ben ve onlar senin mükellefiyetlerin konusunda mutabıkız. Taleplerine icabet etmiş bulunuyoruz. Bana ve benden sonraki Müslüman valiye çalışanların, çiftçilerin ve araziniz için altmış bin dirhem vermeyi arz etmişsin. Ancak kendine zulmeden Kisrâ'nın, yeryüzünü karıştıran, yolları kesen yılanı öldürmesi karşılığında büyük dedene verdiği araziler hariç. Zira yeryüzü Allah'ın ve Resulü'nündür. Onu dilediği kullarına verir. Müslümanlar dilerlerse maiyetindeki komutanlarla onlara yardım etmek ve düşmanlarına karşı savaşmakla mükellefsin. Buna karşılık milletine savaş açanlar karşısında Müslümanlar sana yardım etmekle mükelleftirler. Benden sonra da bu husus bir ahitnameyle geçerli olacaktır. Sen ve senin hane halkından ve yakın akrabalarından hiç kimse haraç vermekle mükellef değildir. Sen Müslüman olursan ve Resule itaat edersen Müslümanlar nezdinde senin için atiyye, erzak ve mertebe vardır ve onların kardeşisin. Bu konuda senin için benim ve babamın zimmetiyle Müslümanların ve babalarının zimmeti vardır. Bu mektuptaki hususlara Cüz' b. Muâviye –veya Muâviye b. Cüz' es-Sa'dî–, Hamza b. Hermâs, Humeyd b. el-Hiyâr el-Mâziniyyân ve İyâz b. Verkâ el-Esedî şahitlik yapmışlardır. Benî Sa'lebe'nin kölesi Keysân pazar günü muharrem ayında bu mektubu yazmıştır. Ordu komutanı Ahnef b. Kays mühürlemiştir. Ahnef'in mührünün üzerinde "*Na'budu'llah* (Allah'a ibadet ederiz,)" ibaresi yazılıdır.

Ali dedi: Mus'ab b. Hayyân bize kardeşi Mukātil b. Hayyân'ın şöyle dediğini anlattı:

İbn Âmir, Merv ehliyle sulh yaptı ve Ahnef'i dört bin askerle Tuharistan üzerine gönderdi. Ahnef yürüyüşünü sürdü-

rerek Merverrûz'da Kasrü'l-Ahnef mekânına geldi ve orada konakladı. Tuharistan, Cüzcan, Tâlikân ve Fâryâb ehli üç grup hâlinde ve otuz bin kişiyi ona karşı topladılar. Ahnef onların hazırlık yaptıkları haberini aldı. Bunun üzerine insanlarla istişarelerde bulundu. Farklı görüşler ortaya çıktı. Kimisi Merv'e geri dönelim derken kimisi de Ebreşehr'e geri dönelim, kimisi de yardım isteyelim ve yerimizden ayrılmayalım, kimisi de onlarla karşılaşalım ve savaşalım demişlerdir.

Ravi dedi: Akşam olunca Ahnef çıktı ve askerler arasında yürümeye başladı. Bir çadırın yanından geçti. Adam ocakta *hazîre* yemeği pişiriyor ya da hamur yoğuruyordu. Kendi aralarında konuşuyorlar ve düşmanın durumundan söz ediyorlardı. Bazıları: "Emîr bilir, sabah olunca harekete geçer [312] ve düşmanla nerede karşılaşsa onlarla savaşacaktır. Zira bu düşmanı korkutmak için daha uygundur," dedi. *Hazîre* yemeğini pişiren veya hamur yoğuran adam ise şöyle dedi: "Böyle yaparsa hata eder ve siz de hata edersiniz. Onun çölü aşarak düşman sınırına kadar gitmesini ve az sayıdaki askerleriyle çok sayıdaki düşmanla karşılaşmasını mı istiyorsunuz? Onlar bir saldırıyla bizi yok ederler. En doğru görüş onun Mergâb Nehri ile dağ arasında konuşlanmasıdır. Mergâb'ı sağına dağı da soluna getirecek şekilde konaklasın. Düşman ne kadar çok olursa olsun ancak kendi askerleri kadar bir düşman askeriyle karşılaşacaktır." Ahnef geri döndü ve bu fikri benimsedi. Ardından askerini harekete geçirdi ve adı geçen yerde konuşlandı. Merv ehli ona haber göndererek onun safında düşmanına karşı savaşmayı teklif ettiler. Ahnef şöyle dedi: "Müşriklerden yardım almaktan hoşlanmıyorum. Siz bize verdiğimiz taahhüde ve yaptığımız anlaşmaya bağlı kalın. Eğer muzaffer olursak size olan taahhüdümüze bağlı kalacağız. Onlar bize galip gelir ve size de savaş açarlarsa kendinizi savunun."

Ravi dedi: Müslümanlar ikindi namazını idrak ettiler. Ancak müşrikler acele ederek onlara saldırdılar. İki taraf savaşa tutuştular ve akşama kadar sabır ve sebat ettiler. Ahnef, İbn Cüeyye el-A'recî'nin şiirini okuyordu:

Ölümden korkmayan gücü kuvveti yerinde olan ve zürriyeti olmayan gençlerdir.

Ali dedi: Ebü'l-Eşheb es-Sa'dî bize babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Ahnef, Müslümanların başında olduğu hâlde Merverrûz, Tâlikân, Fâryâb ve Cüzcan ehliyle gece vakti karşılaştı ve onlarla savaştı. Gece boyunca savaşı sürdürdü ve Allah düşmanı hezimete uğrattı. Müslümanlar –Kasrü'l-Ahnef'ten on iki fersah mesafede olan– Resken'e varıncaya kadar onları bertaraf etmeye devam ettiler. Merverrûz Merzübânı Müslümanların durumunun ne olacağını görünceye kadar sulh gereği vereceği haracı taşımayarak bekletmişti.

Ravi dedi: Ahnef muzaffer olunca merzübâna iki adam gönderdi ve onlara, onu teslim alıncaya kadar onunla konuşmamalarını tembih etti. İkili öyle yaptılar. Merzübân bunların böyle davranmalarından zafer kazandıklarını anladı ve borcunu ödedi.

Ali dedi: Mufaddal ed-Dâbiî, babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Akra' b. Hâbis, Cüzcan'a gitmek için acele etti. Ahnef onu
[313] bir süvari birliğinin başında mağlup ettiği düşman ordusundan arta kalan düşman askerlerini bertaraf etmek üzere gönderdi. Akra' onlarla savaştı. Müslümanlar bir hamle yaptılar ve süvarilerinden bazıları öldürüldü. Ancak Müslümanlar onları hezimete uğratarak onları bertaraf ettiler. Bunun üzerine Küseyr en-Nehşelî şöyle dedi:

Bulutlardan yağan yağmurlar Cüzcan'da öldürülen gençlerin düşüş yerlerini suladı.

Hût bölgesinin Kasreyn tarafında vuku bulan muharebede Akra' onlara komuta etti.

Şiir uzuncadır.

* * *

Ahnef ile Belh Ehli Arasında Yapılan Sulh

Bu yıl içinde Ahnef ile Belh ehli arasında sulh yapıldı.

Bu konudaki rivayetler:

Ali dedi: Züheyr b. el-Hüneyd bize İyâs b. el-Mühelleb'den şöyle dediğini anlattı:

Ahnef, Merverrûz'den hareketle Belh üzerine gitti ve Belh'i kuşattı. Bunun üzerine Belh ehli, dört yüz bin dirhem vermek üzere onunla anlaştılar. Ahnef razı oldu ve alacaklarını tahsil etmek için amcasının oğlu Useyd b. Müteşemmis'i orada amil olarak bıraktı. Akabinde Ahnef, Hârizm'e gitti ve kış bastırıncaya kadar orada ikamet etti. Kış gelince adamlarına: "Ne dersiniz?" dedi. Husayn ona: "Sana Amr b. Ma'dîkerib söyledi," dedi. Ahnef: "Ne demiş?" dedi. Husayn şöyle dedi:

Bir işi yapmaya gücün yetişmezse onu bırak ve yapabileceğin zamana kadar ertele.

Ravi dedi. Bunun üzerine Ahnef yola çıkılmasını emretti. Ardından Belh'e geçti. Amcazadesi de sulh ile öngörülen vergiyi tahsil etmişti. Ahnef'in amcazadesi vergi tahsili süreci Mihrecan'a rast geldi. Bu münasebetle ona altın ve gümüş tabaklar, dinar, dirhem, eşya ve elbiseler hediye ettiler. Ahnef'in amcazadesi: "Bu, üzerinde anlaştığımız şeyler mi?" diye sordu. Onlar: "Hayır. Bugünde onların gönlünü kazanmak için başımızda bulunanlara takdim ettiğimiz hediyelerdir," dediler. Adam: "Bu nasıl bir gündür?" dedi. Onlar: "Mihrecan günüdür," dediler. O: "Bunu bilmiyorum. Geri vermeyi de hoş görmüyorum. Belki benim için bir haktır. Ancak onu teslim alacağım ve durumun- [314]
dan emin oluncaya kadar ayrı tutacağım," diyerek hediyeleri teslim aldı. Ahnef gelince durumu ona bildirdi. Ahnef onlara konu hakkında sordu. Ona amcazadesine söylediklerinin aynısını söylediler. Bunun üzerine amcazadesine: "Onları Emîr'e götür," dedi. Useyd hediyeleri İbn Âmir'e götürdü ve kendisine durumu bildirdi. İbn Âmir ona: "Ey Ebû Bahr! Onu al, senin hakkındır," dedi. Useyd: "Ona ihtiyacım yoktur," dedi. İbn Âmir: "Ey katı kafalı! Al, diyorum," dedi. Hasan dedi: Bunun üzerine Kureyşli adam onları kabzetti. Nitekim kabzediciydi.

Ali dedi: Amr b. Muhammed el-Meriy bize Benî Mürre'den bazı yaşlı zevattan şöyle anlattı:

Ahnef, Belh'e Bişr b. Müteşemmis'i amil olarak tayin etti.

Ali dedi: Sadaka b. Humeyd bize babasının şöyle dediğini anlattı:

İbn Âmir –kendisi Merv ehliyle, Ahnef de Belh ehliyle sulh yaptıkları zaman– Huleyd b. Abdullah el-Hanefî'yi Herat ve

Bâzeğîs üzerine gönderdi. Her iki şehri fethetti. Ancak ikisi de ahitlerini bozdular ve Kârin ile beraber hareket ettiler.

Ali dedi: Mesleme bize Dâvûd'dan şöyle dediğini anlattı:

Ahnef, İbn Âmir'e dönünce insanlar İbn Âmir'e: "Allah kimseye nasip kılmadığı fetihleri sana nasip etmiştir. Fars bölgesi, Kirman, Sicistan ve bütün Horasan!" dediler. İbn Âmir: "Tabii ki ben de Allah'a şükran borcum olarak bulunduğum yerden ihramlı olarak umre ziyaretine gideceğim," dedi. Sonra da Nîsâbûr'dan ihrama girerek umreye gitti. Ancak Osman'ın yanına gidince Osman Horasan'da ihrama girdiği için onu eleştirdi ve "Keşke insanların ihrama girdiği mikatta ihrama girseydin," dedi.

Ali dedi: Mesleme bize Seken b. Kutâde el-Ureynî'den şöyle dediğini anlattı:

İbn Âmir, Horasan'da vekil olarak Kays b. Heysem'i bıraktı. İbn Âmir oradan 32 yılında ayrıldı. Ravi dedi: Kârin, Tabeseyn, Bâzeğîs, Herat ve Kuhistan'dan büyük bir topluluk topladı. Kırk bin kişiyle harekete geçti. Kays, Abdullah b. Hâzim'e: "Ne dersin?" dedi. Abdullah: "Görüşüm odur ki memleketi terk et. Zira emîr benim. Ayrıca İbn Âmir'den benim ahdim var. Horasan'da bir savaş vaki olursa onun komutanı benim," dedi ve uydurduğu bir mektubu çıkardı. Bunun üzerine Kays onunla
[315] gürültü ve kargaşa çıkarmak istemedi ve Horasan'ı ona bıraktı. Akabinde de İbn Âmir'e gitti. İbn Âmir onu eleştirdi. Ona: "Memleketi savaş içinde bırakıp geldin," dedi. Kays: "Senden bir ahitle bana geldi," dedi. Bunun üzerine annesi ona: "Ben sana, ikisini aynı yerde bırakma, zira onunla gürültü ve kargaşa çıkarıyor, diye söylemiştim," dedi.

Ravi dedi: İbn Hâzim dört bin savaşçıyla Kârin'in üzerine gitti. Askerlerine emir vererek yanlarına yağ aldılar. Kârin'in askerlerine yaklaşınca askerlerine emir vererek her birinin kendi mızrağının ucuna yanında bulunan bez parçası, pamuk veya yünü sarmalarını, onu içyağı veya zeytinyağına batırmalarını söyleyerek yoluna devam etti. Akşam olunca altı yüz kişilik öncü birliğini önden gönderdi, kendisi de onları izledi. Sonra insanlara mızrakların uçlarındaki yağlı maddeyi

tutuşturmalarını emretti. İnsanlar birbirlerinden ateş alarak fitillerini tutuşturdular. Öncü birlik Kārin askerlerinin yanına vardı. Gece yarısıydı. Onların nöbetteki muhafızlarıyla çatıştılar. İnsanlar dehşet ve heyecan içinde harekete geçtiler. Onlar gece vakti saldırıya maruz kalmayı beklemiyorlardı. İbn Hâzim onlara yaklaşınca sağda, solda, önde, arkada yanan ateşlerin bazen yükselip bazen alçaldığını görüyor, başka da bir şey görmüyorlardı. Bu durum onları korkuttu. İbn Hâzim'in öncü birliği onları kırıp geçirdi. Akabinde İbn Hâzim Müslümanlarla onlara saldırdı. Kārin öldürüldü ve düşman hezimete uğradı. Müslümanlar onların peşine düştüler ve onları bertaraf etmeye devam ettiler. Çok sayıda esir aldılar. Benî Temîm'den yaşlı bir zatın anlattığına göre Salt b. Hureys'in annesi, Ziyâd b. er-Rebî'in annesi ve fakih olan Avn Ebû Abdullah b. Avn'ın annesi bu esirlerdendi.

Ali dedi: Mesleme bize şöyle anlattı: İbn Hâzim Kārin'in ordugâhını içindekilerle ele geçirdi ve İbn Âmir'e muzaffer olduklarını yazdı. İbn Âmir hoşnut oldu ve onu Horasan'da bıraktı. İbn Hâzim, Cemel vak'ası sonrasına kadar yerinde kaldı. O zaman Basra'ya döndü ve İbnü'l-Hadramî'nin vak'asında bulundu ve Dârü's-Sebîl'de (han) onunla beraber kalmışlardı.

Ali dedi: Hasan b. Reşîd bize Süleyman b. Kesîr (el-Ammî) el-Huzâî'den şöyle dediğini anlattı:

Kārin, Müslümanlara karşı büyük bir ordu topladı. Bunun üzerine Müslümanlar sıkıntı duymaya başladılar. Kays b. Heysem, Abdullah b. Hâzim'e: "Ne görüyorsun?" dedi. İbn Hâzim: "Üzerimize gelmekte olan büyük orduyla başa çıkamayacağını görüyorum. Sen bizzat İbn Âmir'e git ve ona, bize karşı büyük bir ordu hazırladıklarını haber ver. Biz de sizler takviye kuvvetlerle gelinceye kadar bu kalelerde korunacak ve onları oyalayacağız," dedi. [316]

Ravi dedi: Kays b. Heysem yola çıktı. Yola devam ederken İbn Hâzim bir ahit çıkardı ve: "İbn Âmir beni Horasan'ın başına getirdi," dedi ve Kārin'in üzerine gitti. Ona karşı zafer kazandı. Zafer'i İbn Âmire yazınca onu Horasan'da bıraktı.

Basra ehli Horasan bölgesinde sulha dâhil olmayanlara karşı gazalarını sürdürdüler. Geri döndüklerinde de orada dört bin kişi bırakarak dönüyorlardı. Bu durum fitne zuhur edinceye kadar devam etti.

[317] **Hicretin 33. Yılı**

Vâkıdî'ye göre bu yıl içinde Muâviye'nin Rum diyarında Malatya yöresindeki Hısn el-Mer'e gazası gerçekleşti.

Yine bu yılda Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, ahitlerini bozmaları üzerine ikinci Afrika gazasını gerçekleştirdi.

Bu yıl içinde Abdullah b. Âmir, ahitlerini bozmaları üzerine Ahnef b. Kays'ı Horasan üzerine gönderdi. Ahnef, Merveyn'i fethetti. Merveşşâhicân'ı sulh ile Merverrûz'i ise şiddetli bir muharebeden sonra ele geçirdi. Abdullah b. Âmir de peşinden gitti ve Ebreşehr'de konakladı. Vâkıdî'nin rivayetine göre İbn Âmir burayı sulhle fethetti.

Ebû Ma'şer'e gelince: Ahmed b. Sâbit er-Râzî bana bir ravi ve İshâk b. Îsâ'dan naklen Vâkıdî'nin şöyle dediğini anlattı:

Kıbrıs gazası, 33 yılında gerçekleşti. Daha önce Kıbrıs hakkında Vâkıdî'ye muhalefet edenlerin görüşünü nakletmiştik.

Bu yıl içinde Osman bazı Iraklıları Şam'a göndermiştir.

* * *

Kûfe Sürgünleri

Kûfe'den Şam'a Gönderilenler

Siyer âlimleri bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı: Saîd b. el-Âs'a, Kûfe'de mukim olanlar, "Ehlü'l-Eyâm"ın ileri gelenleri, Kādisiye savaşçıları ve dünyadan el etek çekenler o yalnızken onunla özel olarak görüşürlerdi.
[318] Meclisi umuma açık olduğunda herkes meclisine girebilirdi. Bir gün umuma açık meclisinde otururken insanlar etrafında oturuyordu. Sohbet ederlerken Huneys b. Fülan dedi ki: "Talha b. Ubeydullah ne kadar cömert bir kişidir!" Saîd b. el-Âs: "Nişâstec gibi bir köyü olan tabii ki cömert olacak. Vallahi benim onun gibi arazim olsa Allah sizi refah içinde yaşatacaktı,"

dedi. Abdurrahman b. Huneys –genç bir kişidir–: "Vallahi isterim ki şu Miltât –Daha önce Kisrâ hanedanına ait olan ve Kûfe yakınında Fırat kıyısındaki emlak– senin olsun," deyince orada bulunanlar: "Allah ağzını kırsın! Vallahi sana haddini bildirebiliriz!" dediler. Huneys: "O bir çocuktur, ona dokunmayın!" dedi. Onlar: "Sevâdımızın onun eline geçmesini temenni ediyor," dediler. O: "Sizin için kat kat fazlasını temenni eder," dedi. Onlar: "Ne ona ne de bize temennide bulunmasın," dediler. Saîd: "Size ne oluyor?" dedi Onlar: "Vallahi sen ona bu sözleri telkin ettin," dediler. Eşter, İbn Zilhabeke, Cündeb, Sa'sa', İbnü'l-Kevvâ, Kümeyl b. Ziyâd ve Umeyr b. Dâbiî ona yöneldiler ve onu alıp götürdüler. Babası onu kurtarmak için gittiyse de ikisini bayılıncaya kadar dövdüler. Saîd sakin olmaları için onlara rica edip durdu. Ancak ikiliyi diledikleri kadar dövdüler. Benî Esed bu olayı duyunca toplandılar ve aralarında Tuleyha olduğu hâlde konağın etrafını sardılar. Kabileler harekete geçtiler. Bu kez Saîd'e sığınarak: "Bizi kurtar," dediler.

Bunun üzerine Saîd insanların karşısına çıktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! İki grup çekiştiler, birbirlerine saldırırken yere düştüler. Allah afiyet ve selameti nasip etti." Bunun üzerine oturdular ve tekrar aynı mevzuyu konuşmaya devam ettiler. Saîd onları azarladı ve bundan menetti. Baba oğul kendilerine geldiler. Saîd onlara: "Yaşıyor musunuz?" dedi. "Bizi senin özel meclisine devam edenler dövdüler," dediler. Saîd: "Vallahi bana hiçbir zaman gelmeyecekler. Beni suçlamayın ve insanları bana karşı kışkırtmayın," dedi. İkili kabul ettiler. O grup bu olaydan umduklarını bulamayınca evlerinde oturdular ve dedikodulara başladılar. Artık Kûfe ehli bu grubun yaptıklarından dolayı Saîd'i suçlamaya başladılar. Bunun üzerine Saîd: "Sizin Emîriniz herhangi bir harekete geçmeyi bana yasakladı. Sizden kim bir işe tevessül ederse edebilir," dedi.

Bunun üzerine Kûfe ehli ve salih insanlar, onları Kûfe'den uzaklaştırması için mektup yazdılar. Osman: "Bu hususta topluluğunuz ittifak ederse onları Muâviye'ye gönderin," diye yazdı. Bunun üzerine onları Kûfe'den çıkardılar. Bu kez zillete düştüler ve boyun eğerek ona gittiler. Onlar on küsur kişiydi-

ler. Onlar Osman'a yazdılar. Osman da Muâviye'ye: "Kûfe ehli fitne için yaratılmış bir grubu sana gönderdiler. Onları gözet
[319] ve onları idare et. Eğer onların doğru yola girdiklerini görürsen onları kabul et. Aksi takdirde seni sıkıntıya sokarlarsa onları onlara geri gönder," diye yazdı. Grup Muâviye'ye gidince onları hoş karşıladı ve Meryem Kilisesi diye bilinen bir kilisede misafir etti. Osman'ın emriyle Irak'ta onlara verilen ödeneğin aynısını verdi. Hatta bizzat kendisi sabah ve akşam onlarla birlikte yemek yiyordu. Derken bir gün onlara: "Siz Araplardansınız. Siz dişli insanlarsınız ve ağzınız laf yapıyor. İslam ile müşerref oldunuz ve milletlere galip geldiniz. Onların makamlarına ve miraslarına sahip oldunuz. Bana ulaşan haberlere göre Kureyş'e buğzediyormuşsunuz. Oysa Kureyş olmazsa yine eskisi gibi zillete düşeceksiniz. Sizin İmam ve emîrleriniz sizin için kalkandır. Koruyucularınızdan şaşmayın. Sizin emîrleriniz sizin uğrunuzda sıkıntılara giriyorlar ve maişetleriniz için sorumluluk üstleniyorlar. Vallahi bu huyunuzdan ya vazgeçeceksiniz ya da Allah size çektirecek insanları size musallat edecek ve sabrınızı da sizden kabul etmeyecek. Sonra da hayatınızda ve öldükten sonra raiyenin başına getirdiklerinizden dolayı o zalimlere ortak olacaksınız," dedi.

Bunun üzerine gruptan bir adam kalktı ve şöyle dedi: "Kureyş'ten bahsettin. Oysa Cahiliye döneminde Kureyş, Araplar içinde ne en büyüğü ne de en güçlüsü değildi ki bizi onunla korkutasın. Sözünü ettiğin kalkanlara gelince, kalkanlar delinirse bize ulaşılmış olacak."

Muâviye: Sizi şimdi tanıdım. Sizi bu konuda kandıran aklı kısa olanlardır. Sen de bu grubun hatibisin. Sen akıllı bir kişi değilsin. Ben sana İslam'ın azametinden bahsediyorum, sana onu hatırlatırken sen bana Cahiliyeyi anlatıyorsun. Oysa ben sana nasihat ettim. Bir de seni koruyan kalkanın delinen bir şey olduğunu söylüyorsun. Oysa delinebilecek şeyler kalkan olamaz. Sizin meselenizi abartan ve durumunuzu halifenize arz edenleri Allah perişan etsin. Bilesiniz ki –ancak kavrayacağınızı hiç sanmıyorum– Kureyş Cahiliyede de İslam'da da ancak Allah ile aziz olmuştur. Arapların en büyüğü ve en güçlüsü değildi. An-

cak en asil olanları ve en halis nesebe mensuptu ve tehlikesi en büyük olanları ve mürüvveti en mükemmel olanlarıydı. Cahiliye döneminde insanlar birbirlerini yerken onlar, aziz kıldığı zelil kılınamayan, yücelttikleri alçaltılamayan Allah ile korundular. Etraflarında insanlar kaçırılıp götürülürken Allah onları emniyetli olan Harem'de yerleştirdi. Araplar ve Acemlerde, siyahiler ve beyazlarda kendi diyarında ve hareminde Kureyş dışında düşüşe maruz kalmamış kimse bilir misiniz? Kim Kureyş'e bir tuzak kurmaya yeltendiyse Allah onun yüzünü yere [320] sürtmüştür. Böylelikle Allah'ın şereflendirdiklerini ve dinine tâbi olanları dünyanın zilletinden ve ahirette kötü akıbetten kurtarmayı murat buyurmuştur. Bunun neticesinde yaratılmışların en hayırlısını seçmiştir. Onun için ashabını da seçmiştir. Bunların en hayırlı olanları da Kureyşlidir. Bu mülkü de onlar vasıtasıyla bina etmiştir. Hilafeti de onlarda kılmıştır. Hilafet ancak onlarla kaim olabilir. Allah, Cahiliye döneminde kendisine şirk koştukları hâlde onları korumuşken O'nun dinine bağlanınca onları korumayacağını mı düşünüyorsun! Cahiliye döneminde onları size hükmeden krallardan korumuştur. Sana ve senin adamlarına yazıklar olsun! Senden başkası da konuştuysa da sen başladın. Sana gelince, ey Sa'sa'! Senin belden en kötü Arap beldesidir. Bitkisi en kötü kokulu, vadisi en derin olanıdır. En kötüsü olarak bilinmektedir. Komşuları da en şirretli insanlardır. Orada şerefli veya düşük kim ikamet ettiyse muhakkak ona sövülmüştür ve asaletini yitirmiştir. Sonra onlar Araplar arasında en kötü lakaplarla anılmışlardır. Onların hısımları da düşük insanlardır. Onlar millerin içinde sığıntıdırlar. Sizler sınıra mücavirsiniz ve Farsların eserisiniz. Sonra Peygamber'in (sav.) daveti sizi idrak etti ve seni feci bir duruma düşürdü. Sen Umman'da bir yabancı ve bir sığıntısın. Bahreyn'de kalmadın ki onları Peygamber'in (sav.) davetine ortak kılasın. Sen kavminin en kötüsüsün. Ne zaman ki İslam seni ortaya çıkardı ve topluma kattı ve sana karşı olan insanların başına getirdi. Allah'ın dinini eğip bükmeye, şirret ve zillete yeltendin. Bu hâlin Kureyş'i alçaltmaz, onlara zarar vermez ve mükellefiyetlerini ifa etmelerine engel olamaz. Şeytan, sizin peşinizi bırakmıyor; sizi

milletiniz içinde şerle tanımıştır. İnsanları sizinle kandırmaktadır. O sizi mağlup etmiştir. Şeytan sizinle Allah'ın kaderini değiştiremeyeceğini ve Allah'ın iradesine engel olamayacağını bilmektedir. Sizler şerle ne zaman ki bir neticeye ulaşırsanız Allah muhakkak başınıza daha vahim ve daha kötü işler açar.

Ardından Muâviye kalktı ve onları kendi hâllerinde bıraktı. Moralleri bozulmuş ve çaresizlik içinde olduklarını hissetmişlerdi. Daha sonra tekrar geldi ve onlara: "Ben size izin veriyorum. Dilediğiniz yere gidebilirsiniz. Vallahi Allah sizinle kimseye ne zarar ne de fayda verir. Sizlerden ne menfaat ne de zarar gelir. Siz inkârcısınız. Sonra kurtulmak isterseniz cemaate sarılın ki insanların tümüne yeten size de yeter. Nimet sizi şımartmasın. Zira şımarıklık hayırlı insanların şanından değildir. Dilediğiniz yere gidebilirsiniz. Ben sizin durumunuzu Müminlerin Emîri'ne yazacağım," dedi.

[321] Onlar çıkınca Muâviye onları çağırdı ve şöyle dedi: Ben size tekrar söylüyorum. Resulullah (sav.) masum bir peygamber olarak bana görev verdi ve işine dâhil etti. Arkasından Ebû Bekir halife oldu ve bana görev verdi. Sonra Ömer halife oldu ve bana görev verdi. Ardından Osman halife oldu ve bana görev verdi. Ben onlardan kimle görev yaptıysam ve kim bana görev verdiyse benden razı olmuştur. Aslında Resulullah (sav.) görevler için zor, zafiyet ve cehalet ehlini değil, ehliyet ve liyakat sahibi insanları tercih etmiştir. Allah, satvet ve intikam sahibi olup O'na tuzak kuranları cezalandırır. Sakın bir işe kalkıştığınızda içinizdekinden farklı bir davranış sergilemeyin. Zira Allah, sizi imtihan etmeden ve içinizdekini insanlara göstermeden sizi rahat bırakmaz. Allah şöyle buyurmuştur: *"Elif-Lâm-Mîm. İnsanlar imtihandan geçmeden, sadece iman ettik, demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?"*[61]

Muâviye, Osman'a şöyle yazdı: Bazı insanlar bana geldiler. Onların ne akılları ne de dinleri vardır. İslam onlara ağır gelmiş, adalet onları sıkmıştır. Allah için bir gayret ve çabaları yoktur. Konuşmaları mesnetsizdir. Onların işi fitnedir ve zim-

61 Ankebût, 29/1-2.

met ehlinin mallarıdır. Allah onları imtihan etmektedir. Sonra onları rezil ve rüsva edecektir. Bunlar yalnız başlarına kimseyi de mağlup edemezler. Saîd'i bu konuda uyar ve sakındır. Bunlar sadece inkârcıdır ve kargaşa peşindedirler.

Ardından Dımaşk'tan ayrıldılar ve birbirlerine: "Kûfe'ye dönmeyin. Zira onlar sizin hâlinize sevinecekler. el-Cezîre'ye yönelelim ve Irak ile Şam'ı terk edelim," dediler ve el-Cezîre bölgesine geçtiler. Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd –Muâviye onu Humus ve el-Cezîre bölgesindeki Rakka ve Harran'a vali yapmıştı– onlardan haberdar olunca onları çağırdı ve onlara şöyle dedi: "Ey şeytanın oyuncakları! Hoş gelmediniz, sefalar getirmediniz. Şeytan yese düşmüş vaziyette geri gitti ancak sizler hâlâ faalsiniz. Sizi tedip edip bıktırmazsa Allah Abdurrahman'ın canını alsın. Bilmem Arap mısınız Acem misiniz? Sakın Muâviye hakkında söz söylediğinizi duymayayım. Ben Hâlid b. Velîd'in oğluyum. Ben, tecrübe ve zorlukların yoğurduğu kişinin oğluyum. Riddeti parçalayan adamın oğluyum. Ey Sa'sa' b. Zill! Duysam ki maiyetimdekilerden biri senin burnunu sürtüp sana 'Babanın uzvunu yala,' dediğini duysam seni [322]
derin bir uçuruma sürükleyeceğim!" Birkaç ay bölgesinde ikamet etmelerine izin verdi. Ancak her sefere çıktığında onları da çıkarırdı. Sa'sa' yanına uğradığında ona: "Ey İbnü'l-Hutaye! Bilmez misin ki iyilikle ıslah olmayan kötülükle ıslah olabilir! Ne oluyor da benim hakkımda Saîd ve Muâviye hakkında söylediğini duyduğum eleştirileri yapmıyorsun?" diyordu. Bunun üzerine Sa'sa' ve diğerleri: "Allah'a tövbe ediyoruz. Bizi affet Allah da seni affetsin," diyorlardı. Bu sözlerini ısrarla tekrarlayınca Abdurrahman onlara: "Allah sizi affetsin," dedi.

Ardından Eşter'i Osman'a gönderdi. Onlara: "Nasıl isterseniz. Dilerseniz çıkın gidin. İsterseniz de ikamet edin," dedi. Eşter çıktı ve Osman'ın yanına gitti. Osman'ın huzurunda tövbe etti ve pişman olduğunu, bir daha yapmayacağını ve arkadaşlarından ayrılacağını söyledi. Osman ona: "Allah selamet versin," dedi. Saîd b. el-Âs da Medine'ye geldi. Osman, Eşter'e: "Dilediğin yerde ikamet edebilirsin," dedi. Eşter: "Abdurrahman'ın bölgesinde ikamet etmek istiyorum," dedi ve faziletle-

rinden dem vurdu. Osman: "Tamam orada ikamet edebilirsin," dedi. Bunun üzerine Eşter, Abdurrahman'ın yanına döndü.

Muhammed b. Ömer'e gelince: Onun anlattığına göre Ebû Bekir b. İsmâil ona babası İsmâil'den naklen Âmir b. Sa'd'ın şöyle dediğini anlattı:

Velîd b. Ukbe'nin şarap içtiğine dair bazılarının şehadeti üzerine Osman, Saîd b. el-Âs'ı Kûfe'ye vali olarak gönderdi ve ona Velîd b. Ukbe'yi kendisine göndermesini emretti. Ravi dedi: Saîd b. el-Âs, Kûfe'ye geldi ve Velîd'e haber göndererek: "Müminlerin Emîri kendisine gitmeni emrediyor," dedi. Ancak Velîd birkaç gün işi savsakladı. Bunun üzerine Saîd ona: "Kardeşine git. Zira seni ona göndermemi bana emretti," dedi. Ravi dedi: Saîd minbere çıkmadan minberin yıkanmasını emretti. Ancak onun maiyetinde çıkmış Kureyşli ve Benî Ümeyye'den bazı adamlar: "Bu çirkin bir davranıştır; vallahi bunu başkası söyleseydi karşı çıkman gerekirdi. Bu onun için daima bir leke olarak kalacaktır," dediler. Ancak Saîd bunu yapmakta ısrar etti ve minberi yıkattı. Akabinde de Velîd'in İmaret Konağını boşaltması için ona haber gönderdi. Bunun üzerine Velîd, konağı terk etti ve Umâre b. Ukbe'nin evine yerleşti. Ardından da Osman'a gitti. Osman, Velîd ile hasımlarını bir araya getirdi. Neticede ona kırbaç cezası uygulamayı gerekli görmesi üzerine ona had cezasını uyguladı.

Muhammed b. Ömer dedi: Şeyban bana Mücâlid'den naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini anlattı:

Saîd b. el-Âs, Kûfe'ye geldikten sonra insanların ileri ge-
[323] lenlerini kabul etmeye başladı. Bu insanlar onunla gece sohbetlerinde bulunuyorlardı. Derken bir gece aralarında Mâlik b. Ka'b el-Erhabî, Esved b. Yezîd en-Nehaî, Alkame b. Kays en-Nehaî ve yanında bazı adamlar olduğu hâlde Mâlik el-Eşter'in de bulunduğu Kûfe'nin ileri gelenleriyle yine sohbette bulunuyorlardı. Sa'd dedi ki: "Sevâd bölgesi, Kureyş'in bostanıdır," deyince Eşter: "Kılıçlarımızın hakkı için Allah'ın bize fey olarak verdiği Sevâd'ın, senin ve aşiretinin hakkı olduğunu mu iddia ediyorsun? Vallahi sizin en iyinizin ondaki hakkı, bizden birisinin hakkından daha fazla değildir," dedi ve diğer insanlar da bu konuda söz söylediler.

Bunun üzerine Saîd'in koruma amiri Abdurrahman el-Esedî: "Emîr'in sözüne karşı mı çıkıyorsunuz?" dedi ve onlara karşı kaba konuştu. Bunun üzerine Eşter: "Bu da kim oluyor? Bu adama haddini bildirin," demesi üzerine adamın üzerine çullandılar ve onu bayıltıncaya kadar ayakları altına aldılar. Sonra ayağından çekilerek atıldı. Sonra yüzüne su serpilerek uyandırıldı. Saîd ona: "Yaşıyor musun?" dedi. Adam: "Senin İslam için seçtiğin kişiler beni dövdüler," dedi. Saîd: "Vallahi bir daha onlardan hiç kimse sohbetimde bulunmayacak," dedi. Artık onlar, özel meclislerinde ve kendi evlerinde oturuyor; Osman'a ve Saîd'e kötü sözler söylüyorlardı. İnsanlar onların yanında toplanıyorlardı. Onların müdavimleri gittikçe çoğalıyordu. Bunun üzerine Saîd, Osman'a yazarak durumlarını bildirdi: "Kûfe ehlinden bir grup –on kişinin ismini verdi–, insanları tahrik ediyorlar ve bir araya gelerek seni ve beni ayıplayarak din anlayışımızı eleştiriyorlar. Korkarım ki bu böyle devam ederse çoğalacaklar," dedi. Bunun üzerine Osman ona: "Onları Muâviye'ye gönder," dedi. Nitekim o sıralarda Muâviye, Şam valisiydi. Saîd onları Muâviye'ye gönderdi. Dokuz kişiydiler. Aralarında Mâlik el-Eşter, Sâbit b. Kays b. Münka', Kümeyl b. Ziyâd en-Nehaî ve Sa'sa' b. Sûhan vardı.

Sonra Serî'nin Şuayb'den rivayet ettiğinin benzerini nakletti. Ancak bu rivayette şu ifadeyi kullanmıştır: Sa'sa': "Eğer kalkan delinirse bize ulaşılmayacak mı?" deyince Muâviye: "Kalkanlar delinmez. O hâlde Kureyş'in emrini hazır bulunanların en hayırlısına tevdi et," dedi.

Yine ravi bu rivayette şu ilaveyi yapmıştır: Muâviye ertesi gece onlara tekrar gidip uyarınca şöyle dedi: "Vallahi ben size neyi emretsem muhakkak o işe önce kendim, ailem ve has adamlarımla başlarız. Kureyş de Ebû Süfyân'ın, Kureyş'in en kıymetlisi ve en kıymetlisinin oğlu olduğunu biliyordu. Tabii ki Allah'ın rahmet peygamberi olan Peygamberine olan ikramı müstesnadır. Zira Allah onu seçmiş ve ona ikramda bulunmuştur. Allah kimi güzel bir ahlak ve meziyetle yarattıysa muhakkak peygamberine ondan daha güzelini ihsan etmiştir. Allah kime de kötü ahlak verdiyse peygamberini ondan münezzeh

[324] kılmak suretiyle onu onurlandırmıştır. Ben sanıyorum ki Ebû Süfyân insanların babası olsaydı muhakkak kararlı ve doğru insanlar doğururdu," dedi. Sa'sa': "Yalan söyledin. İnsanları doğuran Ebû Süfyân'dan hayırlıdır. Allah onu elleriyle yarattı ve ona ruhundan üfledi ve meleklere ona secde etmelerini emretti. Buna rağmen içlerinde hayırlısı da kötüsü de, ahmak olanı da akıllı olanı da vardır," dedi. Muâviye o gece onların yanından çıktı ve ertesi gece onların yanına geldi. Onlarla uzun uzun konuştu ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Bana hayır söyleyin ya da susun; düşünüp size, ailenize, aşiretlerinize Müslüman cemaate faydalı şeyler yapmaya bakın. Bu gerçeğin takipçisi olun ki yaşayasınız ve biz de sizin vesilenizle yaşayalım." Sa'sa': "Sen buna ehil değilsin. Senin ne kıymetin var ki Allah'a isyanda sana itaat edilsin," dedi. Muâviye: "Ben başta size, Allah'tan sakınmanızı, O'na ve peygamberine itaat etmenizi, hep birlikte Allah'ın ipine sarılmanızı ve tefrikaya düşmemenizi söylemedim mi?" dedi. Onlar: "Aksine, ayrılığa düşmemizi ve Peygamber'in getirdiklerine muhalefet etmemizi bize emrettin," dediler. Muâviye: "O zaman şimdi size emrediyorum. Eğer dediğiniz gibi yaptıysam Allah'a tövbe ediyorum ve size de Allah'ın takvasını, O'na ve peygamberine itaat etmenizi, cemaate sarılmanızı, tefrikadan sakınmanızı, İmamlarınıza saygı göstermenizi, gücünüz yettiğince onlara güzeli göstermenizi, bir kusurları olursa onlara yumuşak bir üslup içinde nasihat etmenizi emrediyorum," dedi. Sa'sa': "Biz sana görevini bırakmanı emrediyoruz. Zira Müslümanlar arasında bu göreve senden daha layık kimseler var," dedi. Muâviye: "Kim buna benden daha layıktır?" diye sordu. Onlar: "Kimin babası İslam'da senin babandan daha kıdemli ve kendisi de senden daha kıdemli ise," dediler. Muâviye şöyle dedi: "Benim de İslam'da bir yerim vardır. Başkalarının da daha güzel kıdemleri vardır. Ancak benim zamanımda bu görevi benden daha güçlü bir şekilde ifa edecek kimse yoktur. Ömer b. el-Hattâb bu gerçeği gördü. Eğer başkaları benden daha güçlü olsalardı ne benim ne de başkasının Ömer nezdinde bir ayrıcalığı yoktu. Hem bir suç işlemedim ki görevimi bırakayım. Eğer Müminlerin Emîri ve Müslüman cemaatin böyle bir görüşleri

olsaydı Müminlerin Emîri bana bunu kendi el yazısıyla yazacaktı ve ben de görevimi bırakacaktım. Eğer Allah'ın böyle bir takdiri olacaksa bunu hayra vesile kılsın. Öyleyse bu talep ve benzerleri şeytanın arzu ve telkinleridir. Yemin ederim ki işler sizin görüş ve arzularınıza göre icra edilseydi Müslümanların [325] işleri bir gün veya bir gece dahi doğru şekilde çözüme kavuşturulamazdı. Ancak Allah bu işleri çözüme kavuşturuyor ve tedbirini alıyor. Zira O hükmünü icra edecektir. O hâlde haberi gözden geçirin ve ona göre konuşun."

Onlar: "Bu işe ehil değilsin," dediler. Bunun üzerine Muâviye: "Vallahi Allah'ın öyle satvetleri ve intikamları vardır ki korkarım şeytana uymakta yarışa girer ve bu yolda toplanmaya devam ederseniz şeytana itaat ve Rahmân'a isyan sizi zillete düşürecek ve kısa vadede Allah'ın intikamına, uzun vadede de rezil ve rüsva olmaya maruz bırakacaktır," dedi.

Bunun üzerine onun üzerine çullanarak saçını ve sakalını çektiler. Onlara: "Sakin olun, burası Kûfe değildir. Vallahi Şam ehlinin gözü önünde bunları bana yapsanız sizin işinizi bitirirler ve onları bundan menetmeye bana fırsat bile vermezler. Yemin ederim ki, sizin işleriniz birbirine benzer. Sonra yanlarından ayrıldı ve bir daha hayatta size uğramam, dedi.

Ardından Muâviye, Osman'a şöyle yazdı: Bismillahirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve Müminlerin Emîri Osman'a! Muâviye b. Ebî Süfyân'dan. Ey Müminlerin Emîri! Bana öyle insanlar gönderdin ki şeytanların dili ve onların telkinleriyle konuşuyorlar. İnsanlara Kur'an ile yaklaşmaya çalışıyorlar. İnsanları şüpheye düşürüyorlar. Herkes de onların asıl maksatlarını bilmez. Onlar ayrılık çıkarıyorlar ve insanlara fitneyi yaklaştırıyorlar. İslam onlara ağır gelmiş ve onların canını sıkmıştır. Şeytanın telkinleri kalplerine yerleşmiştir. Kûfe'de beraber yaşadıkları birçok insanı bozdular. Sihir ve saplantılarıyla Şam ehlinin arasında ikamet edecek olurlarsa onları da kandırmayacaklarından emin değilim. Onları şehirlerine geri gönder. Onların meskenleri nifaklarının doğduğu şehirde olsun. Selamla.

Osman ona yazarak onları Kûfe'ye Saîd b. el-Âs'a göndermesini emretti. Bunun üzerine Muâviye onları Saîd b. el-Âs'a gönderdi. Ancak döndükten sonra dilleri daha da sivrildi.

Saîd bu kez de Osman'a yakınarak yazdı ve onları şikâyet etti. Osman, Saîd'e: "Onları Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd'e gönder," diye yazdı. Abdurrahman bu sırada Humus valisiydi.

[326] Eşter ve adamlarına da şöyle yazdı: Sizi Humus şehrine gönderiyorum. Mektubum size ulaşınca hemen Humus'a gidin. Zira İslam'a ve Müslümanlara kötülük yapmaktan geri durmuyorsunuz. Selamla.[62]

Eşter mektubu okuyunca: "Allah'ım bizden kim ki halka bakışı daha kötü ise ve onlara karşı davranışı masiyete dayanıyorsa acilen onu cezalandır," diye beddua etti.

Saîd bunları Osman'a yazdı. Eşter ve arkadaşları da Humus'a gittiler. Abdurrahman b. Hâlid onları sahile yerleştirdi ve azık ihtiyaçlarını düzenli olarak karşıladı.

Muhammed b. Ömer dedi: Îsâ b. Abdurrahman bana Ebû İshâk el-Hemdânî'den şöyle dediğini anlattı:

Irak eşrafından bir grup Kûfe'de bir araya gelerek Osman'ı kötülemeye başladılar. Bunlar Mâlik b. el-Hâris el-Eşter, Sâbit b. Kays en-Nehaî, Kümeyl b. Ziyâd en-Nehaî, Zeyd b. Sûhan el-Abdî, Cündeb b. Züheyr el-Gâmidî, Cündeb b. Ka'b el-Ezdî, Urve b. el-Ca'd ve Amr b. el-Hamik el-Huzâî idiler.

Saîd b. el-Âs, Osman'a yazarak onların durumunu bildirdi. Bunun üzerine Osman ona: "Onları Şam'a gönder ve onları yollara mahkûm et," diye yazdı.

* * *

62 Burada anlatılanlar siyasi muhalefetin ciddi bir boyutta olduğunu gösterdiği kadar muhaliflerin üzerine demir yumrukla gidilmediğini, hatta önceki rivayette bunların Muâviye'nin saçını ve sakalını yolacak kadar muhalefetlerini kaba kuvvete dökmelerine rağmen onlara zecri bir muamelede bulunulmadığını göstermektedir. Halife'nin mektup yazarak diplomatik bir üslup içinde onlara hitap ettiğini ve selamını esirgemediğini görüyoruz. Halife ve valilerin üslubu makul ve mantıki olmasına rağmen muhalifler şiddete meyilli ve uzlaşmaz bir üslup kullanmaktadır. Muhaliflerin üslubundaki katılık ve şiddet ise yaklaşan fırtınanın habercisidir. (çev.)

Basra Sürgünleri

Osman'ın Bazı Basralıları Şam'a Göndermesi

Serî bana Şuayb, Seyf ve Atıyye'den naklen Yezîd el-Fek'amî'nin şöyle dediğini yazdı:

İbn Âmir'in valiliği üzerinden üç yıl geçince Abdülkays kabilesinde ikamet eden Hukeym b. Cebele adında bir şahıs bulunduğu haberini aldı. Hukeym b. Cebele bir çapulcuydu. Ordu seferden dönünce gizlice onlardan ayrılır ve Fars diyarında eylemlerde bulunur ve zimmet ehline tecavüz ederdi. Bu eylemleri kimliğini saklayarak yapar ve bozgunculuk yapıp bazı şeyleri elde ederek geri dönerdi. Zimmet ehli ile Kıble ehli onu Osman'a şikâyet ettiler. Bunun üzerine Osman, İbn Âmir'e: "Onu ve onun gibileri hapset. Onların ıslah olduklarına dair onlarda bir değişme olduğunu görmeyinceye kadar onu hapiste bırak," diye yazdı. İbn Âmir onu hapsetti. Adam hapisten çıkamıyordu. İbnü's-Sevdâ[63] gelince bir grup ona gitti ve onunla görüştü. Bu adam onlara gizlice bir teklifte bulundu. Onlar bu teklifi kabul ettiler ve adama büyük kıymet verdiler. İbn Âmir ona haber göndererek ona sordu: "Sen nesin?" dedi. Adam ona, Ehl-i kitaptan olduğunu, Müslüman [327] olmak istediğini ve onun civarında ikamet etmeyi arzu ettiğini söyledi. İbn Âmir: "Bana gelen duyumlar bundan farklıdır, burayı terk et," dedi. Bunun üzerine adam oradan ayrıldı ve Kûfe'ye geçti. Ancak oradan da çıkarıldı. Bunun üzerine Mısır'a gitti ve orada ikamet etti. Ancak adamlarıyla yazışmaya devam etti ve onunla aralarında haberciler gidip geliyorlardı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Humrân b. Ebân henüz iddeti bitmeyen bir kadınla evlendi. Osman bu sebeple onu cezalandırdı ve kadınla arasını ayırarak onu Basra'ya sürdü. Adam, İbn Âmir'in müdavimlerinden oldu. Bir gün kendi aralarında konuşarak Âmir b. Kays'a gitmeyi kararlaştırdılar. Adam inzivaya çekilmişti. Humrân: "Ben sizden önce gideyim ve ona haber vereyim," dedi. Humrân yola çıktı ve adamın yanına vardı. Adam Kur'an okuyordu.

63 Bu kişi Abdullah b. Sebe'dir. (çev.)

Ona: "Emîr sana uğramak istedi. Ben de sana haber vermeyi düşündüm," dedi. Ancak İbn Âmir okumaya devam etti, dönüp onunla ilgilenmedi. Bunun üzerine yanından çıktı. Kapıdayken İbn Âmir ile yüz yüze geldiler. Humrân: "Bir adamın yanından geliyorum ki Âl-i İbrâhim'in kendisinden üstün olmadıklarını sanmaktadır," dedi. İbn Âmir izin isteyerek içeri girdi ve Âmir b. Kays'ın yanında oturdu. Âmir Kur'an'ı bıraktı ve bir saat ona hitaben konuştu. İbn Âmir ona: "Bize uğramaz mısın?" dedi. Adam: "Sa'd b. Ebî Arcâ şerefi sever," dedi. İbn Âmir: "Sana amillik görevi verelim mi?" diye sordu. Adam: "Husayn b. Ebî Hurr amilliği sever," dedi. İbn Âmir: "Seni evlendirmeyelim mi?" dedi: Adam: "Rebîa b. İsl kadınlardan hoşlanır," dedi. Emîr: "Bu adam senin Âl-i İbrâhim'i kendinden üstün görmediğini söylüyor," dedi. Âmir b. Kays Kur'an'ı açtı ve gözünün ilk iliştiği ayet şuydu: "*Allah Âdem'i Nuh'u, Âl-i İbrâhim'i ve Âl-i İmrân'ı âleme tercih etmiştir.*"[64] Humrân reddedilince ve bazı kişiler de Âmir'in aleyhinde şahitlik yapınca onu izledi ve onun açığını bulmaya çalıştı. Nihayet Emîr onu Şam'a sürdü. Ancak gerçek hâlini öğrenince ona izin verdilerse de dönmeyi reddetti ve Şam'da kaldı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediğini yazdı:

Osman, iddeti bitmeden bir kadınla evlendiği için Humrân b. Ebân'ı kadından ayırdı ve onu kırbaçlayarak Basra'ya sürdü. Bir müddet geçtikten sonra ve hakkında iyi haberler alınca ona Medine'ye dönme iznini verdi. Bunu üzerine Medine'ye döndü ve yanında bir grup da vardı. Bunlar Âmir b. Abdülkays'ın aleyhinde bulunarak onun evlenmeye karşı olduğunu, et yemediğini ve cumalara gitmediğini söylediler. Ni-
[328] tekim Âmir münzevi bir yaşam sürüyor ve bütün amelleri gizliydi. Osman bu durumu İbn Âmir'e yazdı. İbn Âmir de Âmir b. Kays'ı Muâviye'ye gönderdi. Âmir, Muâviye'nin huzuruna varınca tesadüfen önünde etli tirit yemeği vardı. Şaşırtıcı bir şekilde yedi. Muâviye bu sebeple adamın iftiraya uğradığını anladı. Muâviye ona: "Niçin sürüldüğünü bilir misin?" dedi. Adam: "Hayır," dedi. Muâviye: "Halife'ye senin et yemediğin,

64 Âl-i İmrân, 3/33.

anlatılmış. Ancak yiyişinden anladım ki bu konuda iftiraya uğramışsın. Ayrıca senin cumaya gitmediğin ve evlenmeye karşı olduğun anlatılmıştır," dedi. Adam: "Cumayı mescidin arka taraflarında kılıyor ve insanlardan önce dönüyorum. Evlenmeye gelince çıktığımda bana kadın istemişlerdi. Ete gelince gördüğün gibi et yiyorum. Ancak kasaplardan et alan bir kişi değilim. Zira bir gün bir kasabın bir koyunu kesim yerine götürdüğünü ve bıçağı boğazına dayayarak 'Bitti, bitti,' dedi ve o şekilde sattı," dedi. Muâviye: "Dönebilirsin," dedi. Adam: "Ahalisi bana bunları reva gören bir memlekete dönmeyeceğim. Allah bana bu memleketi kısmet etti. Burada ikamet etmek istiyorum," dedi. Daha çok sahillerde ikamet ederdi. Muâviye karşılaştığında ona: "İhtiyacın var mı?" sorusunu çok tekrarlardı. Adam: "Hayır," derdi. Muâviye ısrar edince: "Yapabilirsen Basra sıcağını bana yaşat ki, orucum daha zor olsun. Zira sizin memleketinizde oruç tutmak kolaydır," derdi.

Serî bana Seyf'ten naklen Ebû Hârise ve Ebû Osman'ın şöyle dediklerini yazdı:

Kûfe ehlinden sürülenler Muâviye'nin yanına vardıklarında onları bir evde misafir etti. Akabinde de onlarla baş başa görüştü. O onlara, onlar da ona düşüncelerini aktardılar. Tartışma bitince Muâviye onlara: "Ahmaklığınız sizi bu duruma getirdi. Vallahi sizde tutarlı bir mantık, açık seçik bir gerekçe, bir hilm ve kuvvetli bir istidlal göremiyorum. Ey Sa'sa'! Sen onların en ahmağısın. Allah'ın emirlerini terk etmek dışında istediğinizi yapın ve dilediğinizi konuşun. O'nun masiyeti dışında her şeyinize ve her davranışınıza tahammül edilir. Sizinle bizim aramızdaki ilişkilere gelince kendi kendinizi yönetebilirsiniz," dedi. Ardından onların namazın akabinde cemaatin hatibinin yanında durduklarını gördü. Bir gün onların yanına gitti. Birbirlerine okutuyorlardı. Onlara: "Bu yaptıklarınız Cahiliye âdetine meyletmekten vazgeçmek anlamını taşır. Dilediğiniz yere gitmekte serbestsiniz. Bilesiniz ki cemaatinizle olursanız bundan mutlu olursunuz. Onlardan ayrı olursanız bundan mutsuz olursunuz olur ve kimseye bir zararınız olmaz," dedi. Bu sebeple ona hayır dilediler ve onu [329]
methettiler. Muâviye: "Ey İbn Kevvâ! Ben nasıl bir kişiyim?"

dedi. İbnü'l-Kevvâ: "Nemin derin, otlağın bol, kavrayış sahibi, derin, genelde hilm sahibi İslam'ın bir dayanağı. Seninle kritik ve bir gedik kapatıldı." Muâviye: "Vilayetlerin "ihdas"[65] ehli hakkında bana anlat. Zira sen arkadaşların içinde en akıllı kişisin," dedi. İbnü'l-Kevvâ: "Onlarla yazıştım. Onlar da bana yazdılar. Onlar beni anlamadılar. Ancak ben onları anladım. Medine ehlinin "ihdas" ehli, ümmetin şerre en meyilli insanlarıdır. Ancak şerri gerçekleştirmekte âcizdirler. Kûfe'nin "ihdas" ehli ise küçük meseleleri önemserken büyük hatalar yaparlar. Basra'nın "ihdas" ehliyse hep birlikte su kaynağına giderler. Ancak ayrı ayrı dönerler. Mısır'ın "ihdas" ehli de şerre yatkınlar ancak yaptıkları kötülükten çabuk pişmanlık duyarlar. Şam ehlinin "ihdas" ehli rehberlerine en çok bağlı olanlardır ve onları kandırana en asi olanlardır."

* * *

Bu yılda da Osman, hac mevsimine öncülük etti.

Ebû Ma'şer dedi: Kıbrıs bu yılda fethedildi. Ona bu konuda muhalefet edenlerin görüşlerini zikretmiştim.

[330] **Hicretin 34. Yılı**

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Ebû Ma'şer, es-Savârî Deniz Gazasının bu yılda vuku bulduğunu ifade etmiştir. Ahmed bana bir ravi ve İshâk'tan naklen Ebû Ma'şer'in bu görüşünü nakletmiştir. Daha önce bu gaza hakkındaki rivayetlerle tarihi hakkında Ebû Ma'şer'e muhalefet edenlerin görüşü nakledilmiştir.

Yine bu yıl içinde Kûfe ehli, Saîd b. el-Âs'ı Kûfe'den geri gönderdiler.

65 "İhdas" kelimesini orijinal hâliyle naklettik. Sözlükte yeni bir şey ortaya koymak ve farklı bir durum meydana getirmektir. Çağdaş Arapçadaki modernlik ve yenilik anlamına gelen "hadase" ile aynı köktendir. Görüldüğü gibi bu kavram o günün şartları içerisinde de kullanılmıştır. O gün için toplumda süregelen uygulama ve anlayıştan farklı bir anlayış ve üslupla meseleleri ele alan ve mevcut duruma itiraz eden insanların muhalif duruşunu ifade etmektedir. Bu kavram "bidat" kavramını ifade ettiği gibi, yöneticilerin tasarruflarına ve temel nizama muhalif uygulamalarına karşı çıkmanın da bir ifadesidir. (çev.)

* * *

Halifeye Muhalefet

Osman'a Muhalefet Edenlerin Toplanması

Bu yıl içinde Osman'ın muhalifleri onunla tartışmak üzere bir araya gelmek için yazıştılar. Nitekim bu kişiler Osman'ı eleştiriyorlardı.

Muhaliflerin Toplanması ve Ceraa Olayı

Serî bana Şuayb, Seyf ve Müstenîr b. Yezîd'den naklen Kays b. Yezîd en-Nehaî'nin şöyle dediğini yazdı:

Muâviye sürülenleri geri gönderince onlar dediler ki Irak ve Şam bizim için uygun bir yurt değildir. el-Cezîre bölgesine gidelim. Bunlar el-Cezîre'ye kendi istekleriyle gittiler. Ancak buranın valisi Abdurrahman b. Hâlid bunlara baskı ve şiddet uyguladı. Ona boyun eğdiler ve ona uydular. Eşter'i de Osman'a gönderdi. Osman onu çağırdı ve ona: "Nereye gitmek istersen oraya gidebilirsin," dedi. Eşter: "Abdurrahman'a gideceğim," dedi ve oraya gitti. Diğer yandan Saîd b. el-Âs, Osman'ın hilafetinin on birinci yılında Osman'a gitti. Saîd b. el-Âs, Kûfe'den ayrılmadan bir küsur yıl önce Osman, el-Eş'as b. Kays'ı Azerbaycan'a, Saîd b. Kays'ı Rey'e gönderdi. Daha önce Saîd, Hemezan valisiyken azledildi ve oraya Nüseyr el-İclî atandı. İsbahan'a Sâib b. el-Akra', Mâh'e Mâlik b. Habîb el-Yerbûî, Musul'a Hakîm b. Selâme el-Hizâmî, Karkisya'ya Cerîr b. Abdullah, el-Bâb'a Selmân b. Rebîa'yı atandılar. Savaş [331]
işlerinden sorumlu olarak Ka'kâ' b. Amr tayin edildi. Hulvan'a da Uteybe b. en-Nehhâs atanırken Kûfe reislerden mahrum kaldı. Burada sığıntı ve fitneye karışmış kişilerin varlığı daha çok dikkat çekiyordu. Bu sırada Osman'ı azletmek niyetiyle Yezîd b. Kays çıktı ve mescide girip oturdu. Ona İbnü's-Sevdâ'nın yazıştığı grup da katıldı. Ka'kâ' onun üzerine gitti ve onu derdest etti. Yezîd b. Kays: "Biz Saîd'in görevden alınmasını istiyoruz," dedi. Ka'kâ': "Bu hususta size izin verilmiş değildir. Burada bu iş için oturma ve bu grup senin etrafında toplanmasınlar," dedi. "Sen kendi talebini ayrıca ilet. Umarım ki talebin kabul görür," dedi. Bunun üzerine Yezîd eve dön-

dü ve bir adamı ücretle tuttu ve ona para ve bir katır vererek sürülenlere gönderdi ve onlara şöyle yazdı: Mektubumu okur okumaz gelin. Zira Mısır ehli bizimle beraber oldular. Adam yola çıktı ve sürülenlere gitti. Ona: "Adın nedir?" diye sordular. Adam: "Buğsur," dedi. Ona: "Kimlerdensin?" dediler. Adam: "Kelb'den," dedi. Onlar: "Biçare biri, kafa karıştırıyor. Seninle işimiz yok," dediler. Eşter ise onlara muhalefet etti ve asi olarak döndü. Yola çıkınca arkadaşları: "Allah onu uzaklaştırsın. Bizim de çıkmamıza sebep oldu. Biz de ona uymak zorundayız. Abdurrahman durumu öğrenirse bize inanmayacak ve buna kayıtsız kalmaz," dediler ve Eşter'in izinden gittiler. Ancak ona yetişemediler. Abdurrahman grubun yola çıktıklarını haber alınca Sevâd bölgesinde onları aradı. Ancak Eşter yedi gün yol giderken grup on gün yol gittiler. İnsanlar cuma günü Eşter'in mescidin kapısında dikildiğini gördüler. Şöyle diyordu: "Ey insanlar! Ben Müminlerin Emîri Osman'dan size geldim. Ben ayrılırken Saîd de ondan eşlerinizin tahsisatının yüz dirheme indirilmesini, yararlık sahibi insanların da tahsisatını iki bine düşürmesini istiyordu. Bir de diyor ki ne oluyor da eşraftan olan kadınların atiyyelerine bu ilave yapılmıştır. Ayrıca sizin feyinizin Kureyş'in bostanı olduğunu söylemektedir. Bir müddet onu izledim ancak ondan ayrılıncaya kadar bunu dillendirmeye devam etti. Şöyle diyordu:

Eşraftan olan kadınların benden çekecekleri vardır. Ben kudretliyim. Ben bir cin gibiyim.

Eşter insanları hafife aldı. Akil insanlar onu bu tavrından vazgeçmeye davet ettiler ancak onlara kulak vermedi. Âdeta
[332] bir feryat ve gürültü kopmuştu. Bunun üzerine Yezîd b. Kays çıktı ve bir tellala: "Saîd'i geri göndermek ve yerine başka bir valinin atanmasını talep etmek üzere çıkan Zeyd'e uymak isteyen çıksın," diye çağrıda bulunmasını söyledi. Geride hilm sahibi insanlarla eşraf ve ileri gelenler mescitte kaldılar. Amr b. Hureys vali vekiliydi. Minbere çıktı ve Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Bir zamanlar düşmandınız. Allah kalplerinize birbirinize ülfeti yerleştirdi. Böylece onun nimetiyle kardeş

oldunuz. Bir ateş çukurunun kenarındaydınız da sizi ondan kurtardı. Allah'ın sizi ondan kurtardığı şerre bir daha dönmeyin. İslam'dan, onun hidayetinden ve yolundan sonra hak tanımaz bir duruma düştünüz ve İslam'ın kapısından sarfınazar ediyorsunuz!" Ka'kâ' b. Amr şöyle dedi: "Selin coşkusunu nasıl durdurabilirsin! Fırat'ı geriye akıtabilir misin? Heyhat! Hayır, vallahi kalabalıkları ancak Meşrefî[66] kılıçları durdurabilir. Kılıçların kınlarından çıkarılması yakındır. O zaman oğlaklar gibi bağrışacaklar ve kendi hâllerine dönmeyi dileyecekler. Ancak Allah bir daha onları o hâle geri döndürmeyecektir. Sen sabırlı ol," dedi. Amr b. Hureys: "Sabırlı olacağım," dedi ve evine döndü. Yezîd b. Kays yola çıktı ve Ceraa'da konakladı. Eşter de onunla birlikteydi. Saîd de yolda yavaş seyrediyordu. Onlarla karşılaştı. Onlar da onu bekliyorlar ve bu amaçla bu amaçla konaklamışlardı. Ona: "Sana ihtiyacımız yok," dediler. Saîd: "Hepiniz neye geldiniz Müminlerin Emîri'ne bir adam göndermeniz ve bana da bir adam bırakmanız yeterliydi. Akıllı bin adam bir adama gider mi? Saîd'in devesi yorgun düşmüş bir kölesinin ağzını yokladılar. Adam: "Vallahi Saîd geri gitmemeliydi," dedi. Bunun üzerine Eşter onun boynunu vurdu. Saîd yoluna devam ederek Osman'a gitti. Osman'a durumu haber verdi. Osman: "Bunlar ne istiyorlar? Yoksa baş mı kaldırdılar?" dedi. Saîd: "Görünürde valinin değişmesini istiyorlar," dedi. Osman: "Kimi istiyorlar?" dedi. Saîd: "Ebû Mûsâ'yı istiyorlar," dedi. Osman: "Ebû Mûsâ'yı onlara vereceğiz. Vallahi kimseye bir bahane bulma fırsatı vermeyeceğiz ve onlara gerekçe ileri sürme imkânı bırakmayacağız, bize emredildiği gibi sabredeceğiz ve onların taleplerini karşılayacağız," dedi. Bu arada görev yerleri Kûfe'ye yakın olanlar da döndüler. Cerîr, Karkisya'dan; Uteybe ise Hulvan'dan döndüler. Ebû Mûsâ da Kûfe'de konuştu ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Böyle bir durumda harekete geçmeyin ve benzer bir davranışta bulunmaktan imtina edin. Cemaatinize bağlı kalın ve itaatten ayrılmayın. Sakın aceleci olmayın ve sabırlı olun. Size vali tayin edilmek üzeredir." Onlar: "Bize namaz kıldır," dediler. Ebû

66 Meşrefi kılıç tabiri kaliteli bir kılıç markasıdır. (çev.)

Mûsâ: "Hayır, Osman'a itaat olmadan asla!" dedi. Onlar: "Osman'ı dinleyecek ve ona itaat edeceğiz," dediler.

[333] Ca'fer b. Abdullah el-Muhammedî bana Amr b. Hammâd b. Talha ve Ali b. Hüseyin b. Îsâ'dan naklen Hüseyin b. Îsâ, babası, Hârûn b. Sa'd ve el-Alâ b. Abdullah b. Zeyd el-Anberî'den şöyle dediğini anlattı:

Müslümanlardan bir grup bir araya geldiler. Osman'ın uygulama ve davranışlarını kendi aralarında konuştular ve ona bir adam göndererek onunla konuşması ve aykırı davranışlarını ona hatırlatması hususunda görüş birliğine vardılar. Ona Âmir b. Abdullah et-Temîmî el-Anberî'yi gönderdiler. Bu zat Âmir b. Abdülkays olarak da bilinir. Adam ona gitti ve huzuruna çıkarak şöyle dedi: "Müslümanlardan bir grup bir araya gelerek senin uygulamalarını değerlendirdiler ve senin büyük hatalar işlediğini gördüler. Allah'tan sakın, ona tövbe et ve bu davranışlardan vazgeç!" Osman ona: "Şu adama bakın. Bir de insanlar onun okumuş bir kişi olduğunu söylüyorlar. Sonra bana geliyor ve hakaretlerle bana hitap ediyor. Vallahi Allah'ın nerede olduğunu bilmez!" Âmir: "Ben mi Allah'ın nerede olduğunu bilmiyorum?" dedi. Osman: "Evet, vallahi Allah'ın nerede olduğunu bilmiyorsun," dedi. Âmir: "Vallahi Allah'ın seni gözetmekte olduğunu biliyorum," dedi.

Bunun üzerine Osman, Muâviye b. Ebî Süfyân, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Saîd b. el-Âs, Amr b. el-Âs b. Vâil es-Sehmî ve Abdullah b. Âmir'e haber göndererek onlarla istişarelerde bulunmak, ona vaki olan talepleri ve valilerden kendisine iletilen bilgileri değerlendirmek için onları topladı. Toplantı yapılınca Osman onlara şöyle dedi: "Her adamın vezirleri ve danışmanları vardır. Sizler benim vezirlerim ve danışmanlarımsınız. Size güveniyorum. İnsanların yaptıklarını gördünüz. Valilerimi azletmemi ve hoşlanmadıkları şeylerden kaçınmamı ve arzu ettiklerine yönelmemi istediler. Bunlara ilişkin değerlendirmelerinizi yapın ve tavsiyede bulunun."

Abdullah b. Âmir ona şöyle dedi: "Benim sana tavsiyem onlara cihadı emrederek onları meşgul etmen ve uzun süre onları gazalarda tutmandır. Böylece sana boyun eğecek ve ancak kendi nefislerini düşünecek hâle gelecekler. Binek hayvanla-

rının sırtındaki yarayı, kürkündeki bitleri dert edinecekler." Ardından Osman, Saîd b. el-Âs'a yönelerek: "Senin görüşün nedir?" diye sordu. Saîd: "Ey Müminlerin Emîri! Görüşümüz esas alacaksan hastalığı bertaraf et ve korktuğun şeyleri kes ve at. Benim görüşümü hayata geçirirsen isabetli iş yapmış olursun," dedi. Osman: "Görüşün nedir?" dedi. Saîd: "Her kavmin önderleri vardır. Onlar helak olursa o kavim dağılır ve [334] işleri düzene girmez," dedi. Osman: "İçi problemli olmazsa dikkate şayan bir görüştür." Sonra Muâviye geldi. Ona: "Senin görüşün nedir?" diye sordu. Muâviye: "Ey Müminlerin Emîri! Valilerini yönettiklerini idare etmekte yeterli olmak üzere görev yerlerine geri gönder. Ben de yönettiklerime kefilim," dedi.

Akabinde Abdullah b. Sa'd'a döndü: "Senin görüşün nedir?" dedi. Abdullah: "Ey Müminlerin Emîri! İnsanlar tamah ehlidir. Onlara bu maldan ver kalpleri sana meyledecektir," dedi. Sonra Amr b. el-Âs'a döndü ve ona: "Senin görüşün nedir?" dedi. Amr: "İnsanların hoşuna gitmeyen davranışlarda bulundun. Bu sebeple mutedil olmaya azmet. Bunu yapamazsan görevi bırakmaya azmet! Bunu da yapamazsan azimli ol ve yoluna devam et," dedi. Osman: "Sana ne oluyor? Kürkün bitlensin! Senin ciddiyetin bu mu?" dedi. Amr bir müddet sustu ve herkes ayrılınca Osman'a: "Ey Müminlerin Emîri! Vallahi hayır. Sen benim nazarımda çok azizsin. Ancak sözlerimizin insanlara yansıyacağını bildiğim için sözlerimin de o şekilde yansıması hâlinde bana güveneceklerini düşündüm. Ben de bundan yararlanarak sana yararlı olmak veya senden şerri defetmek istedim," dedi.

Ca'fer bana Amr b. Hammâd, Ali b. Hüseyin, babası, Amr b. Ebî Mikdâm ve Abdülmelik b. Umeyr ez-Zührî'den şöyle dediğini anlattı:

Osman ordu kumandanlarını çağırdı. Bunlar Muâviye b. Ebî Süfyân, Saîd b. el-Âs, Abdullah b. Âmir, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh ve Amr b. el-Âs idiler. Onlara: "Bana tavsiyelerde bulunun. Zira insanlar bana karşı aslan kesildiler," dedi. Muâviye ona şöyle dedi: "Sana derim ki ordu kumandanlarına emir ver, onlardan her biri emri altındakileri sana karşı gelmekten

alıkoysunlar, ben de seni Şam ehlinin şerrinden koruyayım." Abdullah b. Âmir de şöyle dedi: "Ben derim ki insanları bu ordularda seferlerde uzun süre bırakarak her biri binek hayvanının sırtındaki yaralarla ilgilenmesini ve böylelikle onları sana karşı dedikodu yapmaktan alıkoyacaksın." Abdullah b. Sa'd da şöyle dedi: "Benim görüşüm odur ki onları kızdıran şeyleri gözden geçirmek suretiyle kendilerini razı edecek ve bu malı çıkar da aralarında taksim edilsin."

Arkasından Amr b. el-Âs kalktı ve şöyle dedi: "Ey Osman! Sen Benî Ümeyye ile insanlara musallat oldun. Sen söyledin, insanlar söyledi. Sen haktan meylettin ve onlar da meyletti. Artık istikametini düzelt ya da görevi bırak. Bunu yapmazsan azimli ol ve yoluna devam et." Osman ona: "Kürkün bitlensin!
[335] Senin ciddiliğin bu mudur?" dedi. Amr sustu. Herkes ayrılınca Osman'a: "Hayır, ey Müminlerin Emîri! Sen benim nazarımda kıymetli bir insansın. Ancak kapının önünde bizi istişare etmek için topladığını bilen bir grup olduğunu biliyorum. İstedim ki sözüm onların kulağına gitsin de belki sana yararım olur veya şerri senden uzaklaştırırım," dedi. Osman valilerini görev yerlerine geri gönderdi ve emirleri altındaki insanları boş bırakmamalarını ve onları uzun süren seferlere çıkarmalarını emretti. Ayrıca ona itaat etmeleri ve ona muhtaç olmaları için atiyyelerini kesmeye azmetti. Saîd b. el-Âs'ı da tekrar Kûfe'ye geri gönderdi. Ancak Kûfe ehli onu silahla karşıladılar ve geri çevirerek: "Vallahi silahlarımızı taşıyabildiğimiz sürece onun bize hükmetmesine izin vermeyeceğiz," dediler.

Ca'fer bana Amr ve Ali b. Hüseyin'den naklen babası, Hârûn b. Sa'd ve Ebû Yahyâ Umeyr b. Sa'd en-Nehaî'nin şöyle dediğini rivayet etti:

Eşter, Mâlik b. el-Hâris en-Nehaî'ye gözüm ilişti. Yüzünde toz vardı ve kılıcını kuşanmıştı. Şöyle diyordu: Vallahi kılıçlarımızı taşıyabildiğimiz sürece –Saîd'i kastederek– bu adam Kûfe'ye girmeyecektir. Ceraa günüydü. Ceraa, Kādisiye'ye yakın havadar bir yerdir. Kûfe ehli Saîd'i burada karşıladılar.

Ca'fer bana Amr ve Ali'den naklen Hüseyin, babası, Hârûn b. Sa'd, Amr b. Mürre el-Cemelî ve Ebü'l-Buhterî et-Tâî'den rivayetle Ebû Sevr el-Hadâî'nin –Hadâ, Murâd kabilesinin bir koludur.– şöyle dediğini anlattı:

İnsanların Saîd b. el-Âs'a karşı başkaldırdıkları Ceraa günü Huzeyfe b. el-Yemân ve Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr el-Ensârî'nin yanına uğradım. Kûfe Mescidinde oturuyorlardı. Ebû Mes'ûd olayı önemsiyor ve "Kan akmadan bu olayın biteceğini düşünmüyorum," diyordu. Huzeyfe: "Vallahi bir hacamat kadar kan akmadan bu olay bitecektir. Bugün olup bitenlerin hepsini henüz Muhammed (sav.) hayattayken öğrenmiştim. Kişi Müslüman olarak sabahlayacak ve akşam olunca bundan tamamen uzak olacak ve Kıble ehliyle savaşacak ve Allah ertesi gün onu öldürecektir. Böylece kalbi ricat etmiş ve altı üstüne gelecektir. Ebû Sevr'e, herhâlde bu gerçekleşmiştir," dedim. O: "Hayır, [336]
vallahi henüz gerçekleşmemiştir," dedi. Saîd b. el-Âs kovulmuş olarak Osman'a geri dönünce Ebû Mûsâ'yı vali olarak Kûfe'ye gönderdi. Kûfeliler Ebû Mûsâ'nın valiliğini onayladılar.[67]

Serî bana Şuayb, Seyf, Yahyâ b. Müslim ve Vâkid b. Abdullah'tan naklen Abdullah b. Umeyr el-Eşcaî'nin şöyle dediğini yazdı:

Fitne zuhur ettiğinde Kûfe Mescidinde ayağa kalktı ve şöyle dedi: Ey insanlar! Susun. Ben Resulullah'ın (sav.) şöyle dediğini işittim: "Kim ki insanların başında bir imam olduğu hâlde başkaldırırsa –vallahi adil kelimesini telaffuz etmedi–Müslümanların gücünü yaracak ve cemaatlerini dağıtmış olacaktır. Bu sebeple kim olursa olsun onu öldürün."

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Yezîd b. Kays, Saîd b. el-Âs'a karşı insanları harekete geçmeye davet edince Osman hakkında da eleştirilerde bulundu. Bunun üzerine Ka'kâ' b. Amr ona gitti ve şöyle dedi: "Onu derdest etmekle ne istiyorsun? Senin bizden azil talebinde bulunma hakkın var mı?" Yezîd: "Hayır," dedi. Ka'kâ': "Bundan başka ne olabilir?" dedi. Yezîd: "Hayır," dedi. Ka'kâ': "O zaman

67 İsyanda birden fazla amil rol oynamıştır. Daha önce zikredilen rivayetlerin satır araları iyi değerlendirildiğinde aidiyet ve kabile asabiyetinin de rol oynadığı görülmektedir. Eşter gibi isyanın başını çekenlerin önemli bir kısmı Yemenlidir ve Kureyş hâkimiyetine karşı tereddütleri vardır. Bir Yemenli olarak Ebû Mûsâ vali olarak atanınca Kûfe'deki galeyan nispeten son bulmuştur. Aslında Sıffîn Savaşında da Hz. Ali'ye rağmen özellikle el-Eş'as b. Kays'ın bir Yemenli olan Ebû Mûsâ'nın hakem olarak tayin edilmesi ısrarla kabul ettirilmiştir. (çev.)

azil talebinde bulun," dedi. Yezîd muhtelif yerlerde bulunan arkadaşlarını topladı ve Saîd'i geri gönderdiler ve Ebû Mûsâ'yı istediler. Bunun üzerine Osman onlara şöyle yazdı:

Bismillahirrahmânirrahîm. Seçtiğiniz kişiyi size vali olarak atadım ve Saîd'i azlettim. Varlığımı sizin için ortaya koyacağım. Sabrımı sizin için sonuna kadar göstereceğim. Gayretimle sizin yararınızı gözeteceğim. Allah'a isyan dışında arzu ettiğiniz her şeyi isteyeceksiniz. Ben de sizin arzu ettiklerinizi yerine getireceğim ki benim aleyhimde haklı bir hüccet ve gerekçeniz olmasın.

Osman diğer vilayetlere de benzer mektuplar yazdı. Ebû Mûsâ'nın valiliği ve Huzeyfe'nin gazası öncelikli olarak gerçekleştirildi. Ebû Mûsâ valilik görevine başladı. Valiler de görev yerlerine döndüler. Huzeyfe, el-Bâb'a gitti.

Vâkıdî ise şöyle dedi: Abdullah b. Muhammed ona babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

34 yılı girince Resulullah'ın (sav.) ashabı birbirlerine: "Gelin, cihat etmek istiyorsanız cihat bizde," diye yazdılar. İnsan-
[337] lar fazlasıyla Osman'ı en çirkin şekilde eleştirmeye ve onun aleyhinde konuşmaya başladılar. Bunları Resulullah'ın (sav.) ashabı görüp işitiyorlardı; aralarında Zeyd b. Sâbit, Ebû Useyd es-Sâidî, Ka'b b. Mâlik ve Hassân b. Sâbit'in de bulunduğu küçük bir grup dışında hiç kimse bunu önleme cihetine gitmiyordu. İnsanlar toplanıp Ali b. Ebî Tâlib ile konuştular. Bunun üzerine Osman'ın yanına girdi ve: "İnsanlar senin hakkında benimle konuştular. Vallahi sana ne diyeceğimi bilemiyorum. Senin bilmediğin bir şeyi biliyor değilim. Sana hakkında yol göstereceğim hususları bilmiyor değilsin. Sen bildiklerimizi biliyorsun. Senden önce bir şeye ulaşmış değiliz ki onu sana haber verelim. Bir halvet hâli içinde bir şeye vâkıf olmadık ki onu sana tebliğ edelim. Senin dışında bize özel bir şey tahsis edilmiş değildir. Sen de gördün, işittin ve Resulullah'ın (sav.) arkadaşı ve damadı oldun. İbn Ebî Kuhâfe hakla amel etmeyi senden daha çok hak etmiyor. İbnü'l-Hattâb da hayırlı olan bir şeyi senden daha çok hak etmiyor. Resulullah'ın (sav.) damadı olmakla onların nail olamadığı meziyete nail oldun. Sen Resu-

lullah'a (sav.) onlardan daha yakınsın. Herhangi bir hususta senin önüne geçmiş değillerdir. Kendin hakkında Allah'tan sakın. Vallahi basiretsiz değilsin ki sana hakikat gösterilsin. Cahil değilsin ki sana öğretilsin. Yol açık ve seçiktir. Dinin alametleri ortada durmaktadır. Ey Osman! Bilesin ki Allah nezdinde en faziletli kul, hidayete ermiş ve başkasını hidayete erdirmiş adil ve bilinen bir sünneti ayakta tutan ve terk edilen bir bidati ortadan kaldıran hükümdardır. Vallahi her şey açık ve seçiktir. Sünnetler ayaktadır ve alametleri vardır. Bidatler de ayaktadır ve alametleri vardır. Allah nezdinde en kötü insan dalalette olan ve onunla dalalete düşülen ve bilinen bir sünneti öldüren ve terk edilen bir bidati ihya eden zalim hükümdardır. Resulullah'ın (sav.) şöyle buyurduğunu işittim: "Kıyamet günü zalim olan hükümdar getirilecektir. Yanında yardımcısı ve özrünü beyan edeni yoktur ve cehenneme atılacaktır. Değirmenin döndüğü gibi cehennemde döndürülecektir." Ben seni Allah'tan sakınmaya davet ediyorum. Seni satvetinden ve cezasından sakındırıyorum. Zira O'nun azabı şedit ve elimdir. Seni uyarıyorum! Bu ümmetin öldürülmüş İmamı olmayasın. Zira bu ümmette bir İmam öldürülecek ve onun öldürülmesi kıyamete kadar öldürmenin ve savaşların önünü açacaktır. Bu olay ümmetin işlerini karmaşık hâle getirecek ve onları fırkalara ayıracaktır. Bâtılın baskın olması sebebiyle hakkı göremeyecekler işleri karmaşık hâle gelecek ve yaşamları çalkantıya maruz kalacaklardır.

Osman şöyle dedi: "Vallahi söylediklerini dile getirecek- [338]
lerini bilmiştim. Vallahi sen benim yerimde olsaydın bir sılayırahimde bulunduğun, bir gediği kapattığın, bir kayıp kişiyi barındırdığın, Ömer'in işbaşına getirdiklerinin benzerini başa getirdiğin için sana hiddet ve şiddetle muamele etmez, seni terk etmez, seni ayıplamaz ve kötü muamele etmezdim. Ey Ali! Allah için söyle, Mugîre b. Şu'be'nin orada olmadığını bilir misin?" Ali: "Evet," dedi. Osman: "Ömer'in onu görevlendirdiğini bilir misin?" Ali: "Evet," dedi. Osman: "O zaman neden akraba olan İbn Âmir'i görevlendirdiğim için beni eleştiriyorsun?" Ali: "Sana anlatmalıyım ki, Ömer b. el-Hattâb kime görev ver-

diyse onun yoldan saptığını duyarsa onu celbeder ve ona son derece sert davranır ve kulağına basardı. Sen ise böyle davranmıyorsun. Akrabalarına karşı zayıf kaldın ve merhametli davrandın." Osman: "Onlar senin de akrabalarındır," dedi. Ali: "Yemin ederim ki onlar benim de yakınlarımdır ancak fazilet başkalarındadır," dedi. Osman: "Ömer'in hilafeti boyunca Muâviye'ye valilik görevi verdiğini bilir misin? Ben de ona görev verdim," dedi. Ali: "Allah için söyle! Muâviye, Ömer'in kölesi Yerfe'den daha çok Ömer'den korktuğunu bilir misin?" dedi. Osman: "Evet," dedi. Ali: "Muâviye senden habersiz işler çevirir ve insanlara 'Bu, Osman'ın emridir,' der. Sonra bundan haberdar oluyorsun ve Muâviye'ye karşı kayıtsız kalıyorsun," dedi. Ardından Ali onun yanından ayrıldı. Osman da onun arkasından çıktı ve minberde oturarak şöyle dedi: "Her şeyin bir afeti, her durumun bir illeti vardır. Bu ümmetin ve bu nimetin afeti de ayıplayıp eleştiren ve kötüleyenlerdir. Size, sizi seviyorlarmış gibi görünürler ancak perde arkasında hoşunuza gitmeyen işler yaparlar. Size söylerler. Siz de onlara söylersiniz. Deve kuşu gibi ilk seslenen kişinin peşinden giderler. En uzak su kaynaklarına meylederler. Ancak bulanık sudan içerler ve bulanık su kaynağına rağbet ederler. Onlardan bir önder çıkmaz. Meseleler karşısında acze düşerler. Başarılardan nasiplerini alamazlar. Bilesiniz ki İbnü'l-Hattâb yaptığında onayladığınız şeyleri ben yapınca ayıplıyorsunuz. Oysa Ömer sizi ayakları altına alır, eliyle vurur ve diliyle acıtırdı. Sevdiğiniz ve sevmediğiniz şeylerde ona boyun eğdiniz. Ben ise size yumuşak davrandım, sizi omzuma aldım. Elimi ve dilimi size karşı tuttum. Buna rağmen bana cüret ettiniz. Vallahi benim
[339] kavmim daha güçlüdür. Yardımcılarım bana daha yakındır ve sayıca daha fazladır. Gelin, dediğimde bana hemen gelmeye daha yatkındırlar. Size denk insanlar hazırladım ve size ihsanda bulundum. Size keskin dişlerimi de gösterdim. Beni yapmayı beceremediğim seciye ve meziyetlere meylettirdiniz; tevessül etmediğim söylemlere yönelttiniz. Ne olur dillerinizi tutun. İdarecilerinizi ayıplamayı ve onları incitmeyi bırakın. Zira benim gibi konuşmadığı hâlde söylediğinde boyun eğe-

ceğiniz kişilerin size karışmalarına mâni oldum. Gerçekten siz hangi hakkınızı kaybettiniz? Vallahi kendilerine muhalefet etmediğiniz benden öncekilerin vardığı noktaya varmakta taksiratım olmadı. Hak sahiplerinin hakları verildikten sonra arta kalan mal hakkında yetkimi neden kullanmayayım? Bunu yapamayacaksam İmam olmamın ne anlamı vardır!"

Bunun üzerine Mervân b. Hakem kalktı ve şöyle dedi: Vallahi dilerseniz sizinle aramızda kılıç hakem olsun! Sizinle olan durumumuz şairin dediği gibidir:

Sevgilerimizi önünüze serdik. Ancak bunlardan sarfınazar ederek davarların kirlettiği mekânları ikamet yeri olarak tercih ettiniz.

Osman: "Sus! Dilin kurusun. Beni ve adamlarımı baş başa bırak. Sen neden karışıyorsun? Sana konuşma demedim mi?" deyince Mervân sustu ve akabinde minberden indi.

* * *

Bu yıl içinde Ebû Abs b. Cebr, Medine'de öldü. Bedir Savaşına katılanlardandır. Yine bu yıl içinde Mistah b. Esâse, Benî Sa'd b. Leys'ten ve Benî Adî'nin müttefiki Akîl b. Ebî Bükeyr de vefat ettiler. Her iki zat da Bedir savaşçılarındandı.

Bu yılda da Osman b. Affân (ra.) hac merasiminde öncülük yaptı.

Hicretin 35. Yılı [340]

Bu Yılda Vuku Bulan Olaylar

Bu yılda –35– Mısırlılar Zî Huşub mevkiinde konakladılar.

Ahmet b. Sâbit, bana bir ravi, İshâk b. Îsâ'dan naklen Ebû Ma'şer'in şöyle dediğini rivayet etti:

Zî Huşub olayı 35 yılında vuku buldu. Vâkidî de aynı şeyi söylemiştir.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Atıyye'den naklen Yezîd el-Fek'asî'nin şöyle dediğini yazdı: Abdullah b. Sebe', San'âlı bir Yahudiydi. Annesi siyahiydi. Osman zamanında Müslüman oldu ve İslam beldeleri arasında mekik dokuyarak Müslümanları saptırmaya çalıştı. Hicaz ile başladı ve ardından Bas-

ra'ya, sonra Kûfe'ye sonra da Şam'a intikal etti. Ancak Şam'da istediğini, hiç kimseye kabul ettiremedi. Müslümanlar onu Şam'dan uzaklaştırınca Mısır'a geçti ve onlarla birlikte umre yaptı. Onlara anlattıkları hususlardan biri de şuydu: "Hayret vericidir ki bazıları İsa'nın döneceğini söyler ancak Muhammed'in döneceğini kabul etmez. Oysa Allah şöyle buyurmuştur: '*Kur'an'ı sana indiren Allah elbette seni dönüş yerine döndürecektir.*'[68] Muhammed, İsa'dan daha çok dönüşü hak eder." Ravi dedi: Bu sözleri tedavüle girdi. Ricat söylemini ortaya koydu ve insanlar bunu konuşur oldular. Bundan başka onlara: "Bin peygamber geldi ve her peygamberin bir vasisi vardı. Ali de Muhammed'in vasisidir. Muhammed, Hatemü'l-Enbiyâ; Ali de Hatemü'l-Eviyâ'dır. Resulullah'ın vasiyetini icra etmeyen ve onun vasisinin üzerine giden kimseden kim daha zalim olabilir?" Adam ümmetin durumunu tartışmaya açtı ve Müslümanlara şöyle dedi: "Osman hilafeti hak etmeyerek aldı.
[341] İşte Resulullah'ın (sav.) vasisi! Bu iş için harekete geçin ve onu da harekete geçirin. Bu işe emîrlerinizi kötüleyerek başlayın. "İyiliği emretme ve kötülüğü önleme" düsturunu yayın. İnsanları bu şekilde tarafınıza çekmiş ve onları bu işe davet etmiş olursunuz."

Adam, davetçilerini yaydı ve vilayetlerde fikirlerini bozduğu kimselerle yazıştı. Gizliden gizliye davetini yayarken açıkta emri bilma'rûf ve nehyi anilmünkerden dem vuruyorlardı. Vilayetlere yazdıkları mektuplarda valilerin kusurlarını işliyorlardı. Onların muhatapları da onlara aynı konularda yazıyorlardı. Her vilayetteki adamları diğer vilayetlerdeki adamlara yaptıklarını yazıyorlardı. Herkes ayrı vilayetlerde bu hususları okuyorlardı. En son bu hususu Medine'ye de yaydılar ve her tarafa ulaştırdılar. Onların görünürdekinden farklı gayeleri vardı. Asıl gayeleri, açıkladıklarında farklıydı، Her vilayet ahalisi: "Biz bu sıkıntılardan uzağız," diyorlardı. Medine ehline gelince, bu cereyan bütün vilayetlerden sonra onlara sirayet etti. Muhammed ve Talha da bu noktadan sonra raviyle birleşip şöyle dediler: Medineliler Osman'a geldiler ve ona şöyle dediler: "Ey

68 Kasas, 28/85.

Müminlerin Emîri! Bize gelen bilgiler sana da geliyor mu?" Osman: "Hayır, vallahi bana selamet ve afiyetten başka bir bilgi gelmedi," dedi. Onlar: "Bize geldi," dediler ve onlara gelen haberleri ilettiler. Osman: "Siz benim ortağım ve müminlerin şahitlerisiniz. Bana tavsiyede bulunun," dedi. Müslümanlar ona: "Sana tavsiyemiz güvendiğin adamları vilayetlere gönder ki sana durum hakkında bilgi getirsinler," dediler. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme'yi çağırdı ve onu Kûfe'ye gönderdi. Üsâme b. Zeyd'i Basra'ya, Ammâr b. Yâsir'i Mısır'a, Abdullah b. Ömer'i Şam'a, bunlardan başka kişileri de başka yerlere gönderdi. Hepsi Ammâr'dan önce döndüler. Şöyle dediler: "Kötü bir şey tespit etmedik. Müslümanların ileri gelenleri de avamları bir kötü durumdan bahsetmediler." Hepsi şöyle dediler: "Müslümanların bazı meseleleri vardır. Ancak emîrleri aralarında adaletle hükmediyorlar ve onları gözetiyorlar." İnsanlar Ammâr'ın geç kalmasını merak ediyorlardı. Hatta onun bir suikasta maruz kalmış olabileceğini düşündüler. Derken Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'ten gelen bir mektupta, Mısır'da bir taifenin Ammâr'ı kendi taraflarına meylettirdikleri bildiriliyordu. Ammâr'dan ayrılmayan bu grubun içinde Abdullah b. es-Sevdâ, Hâlid b. Mülcem, Sûdân b. Humrân ve Kinâne b. Bişr vardı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha ve Atıyye'nin şöyle dediklerini yazdı: [342]

Osman, vilayetlerin ahalisine şöyle yazdı: Her mevsimde valileri bana hesap vermekle sorumlu tutuyorum. İşbaşına geçtiğimden beri ümmet emri bilma'rûf ve nehyi anilmünker üzerinde yoğunlaştı. Bana veya amillerime iletilen her talebi karşıladım. Benim ve ailemin halka karşı ne kadar hakkı varsa onlara bırakılmıştır. Medine ahalisi bana kimi insanlara sövüldüğü, kimi insanların da dövüldüğünü bildirdiler. Kim gizlice dövüldüyse kime gizlice sövüldüyse evet kimin böyle bir iddiası varsa mevsime gelsin, nerede olursa olsun benden veya amillerimden hakkını alsın. Ya da hakkınızı tasadduk edin. Zira Allah tasaddukta bulunanları mükâfatlandırır. Mektup vilayetlerde okununca insanları ağlattı ve Osman'a dua ederek: "Ümmet bir şerrin doğum sancılarını yaşamakta-

dır,' dediler. Osman (ra.) vilayetlerin emîrlerini çağırdı. Valiler Osman'a gittiler. Bunlar Abdullah b. Âmir, Muâviye ve Abdullah b. Sa'd. Saîd ve Amr'ı da istişare kapsamına aldı. Onlara: "Yazık size! Ne bu şikâyetler, ne bu yayılan söylentiler! Korkarım ki aleyhinizdeki bu iddialar doğrudur. Bunlar benimle alakalandırılıyor," dedi. Valiler ona şöyle dediler: "Muhakkik göndermedin mi? Bunlar hakkında sana bilgi göndermedik mi? Muhakkikler hiç kimsenin aleyhimizde bir söz söylediğine şahit olmadan dönmediler mi? Vallahi, şikâyetçiler doğru ve hayırlı bir şey söylemediler. Bu iddiaların aslı yoktur. Hiç kimseyi bu iddialarla sorumlu tutmamalısın. Zira bu hususta dayanacağın bir delil yoktur. Sadece nazarıitibara alınması ve onunla neticeye gidilmesi caiz olmayan söylentilerdir."

Osman (ra.): "O zaman bana tavsiyede bulunun," dedi. Saîd b. el-Âs şöyle dedi: "Bu iş gizlice planlanmaktadır. İşin farkında olmayan buna itibar eder. Sonra haber olarak yayılır ve meclislerinde söz konusu edilir." Osman: "Bu işin ilacı nedir?" dedi. Saîd: "Bu iddiaları yayanları takip etmek ve bu söylentileri çıkaranları bertaraf etmektir," dedi.

Abdullah b. Sa'd şöyle dedi: "İnsanlara haklarını verirken onlardan alınması gerekeni onlardan al. Bu onları kendi hâllerinde bırakmaktan daha hayırlıdır." Muâviye: "Beni işbaşına getirdin. Başlarına getirildiğim insanlardan sana ancak hayır gelir. Diğer iki zat da kendi bölgelerini daha iyi bilirler," dedi.[69] Osman: "Senin görüşün nedir?" dedi. Muâviye: "Güzel edeptir," dedi. Osman: "Ey Amr! Sen ne dersin?" Amr: "Ben derim
[343] ki sen onlara karşı yumuşak ve gevşek davrandın ve onlara Ömer'in verdiğinden daha fazla verdin. Görüşüm odur ki iki arkadaşının[70] tarzını esas alacaksın. Sert davranmak gerektiğinde sert olacak ve yumuşak davranman gereken yerde yumuşak olacaksın. Şiddet insanlara zarar vermekten kaçınmayanlara karşı, yumuşaklık da insanlara iyi ve samimi davrananlara karşı kullanılır. Hâlbuki sen iki tarzdan yalnızca yumuşaklığı esas aldın," dedi.

69 Mısır ve Basra valilerini kastediyor. (ed. n.)
70 İlk iki halife. (ed. n.)

Ardından Osman kalktı ve Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: Tavsiyelerinizi dinledim. Her meselenin bir çözüm yolu vardır. Bu ümmetin başına gelmesinden korkulan şey olacaktır. Onun kapısını kapatacak şey yumuşak muamele, uyum ve takiptir. Ancak Allah'ın hududunun ihlali müstesna. Hiç kimse bu konuda hiç kimsenin kusurunu hoş göremez. Bu meselenin kapısını kapatacak şey suhuletle muameledir. Ancak bu kapı açılacaktır. Hiç kimsenin benim aleyhimde haklı bir hücceti yoktur. Allah bilir ki insanlara ve kendime iyi davranmakta taksiratım olmamıştır. Vallahi fitnenin değirmeni dönmektedir. Ne mutlu Osman'a ki onu tahrik etmeden ölürse insanlara nezaketle muamele edin ve onlara haklarını verin. Onlara karşı affedici olun. Allah'ın hukuku ihlal edilirse bu hususta yağcılık yapmayın.

Osman bayramın ikinci günü Mina'dan Mekke'ye geçince Muâviye ve Abdullah b. Sa'd, Medine'ye gitmek üzere yola çıktılar. İbn Âmir ve Saîd onunla birlikte döndüler. Osman yola çıkınca develeri süren kişi şu beyitleri mırıldanıyordu:

Binicilerin zayıf develeri de kavisli yayın taşıyıcıları bilir ki,

Emîrden sonra Ali gelecek. Zübeyr de hayırlı bir haleftir.

Talha da bu işin hamisi ve velisi gibi görünmektedir.

Osman'ın arkasında seyreden Ka'b, Muâviye'yi işaret ederek: "Vallahi ondan sonra emîr katırın sahibidir," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Bedr b. el-Halîl b. Osman b. Kutbe el-Esedî'den naklen Benî Esed'den bir ravinin şöyle dediğini yazdı:

Muâviye, Osman'ın daveti üzerine hac mevsiminde yapılan toplantıya katıldıktan sonra hilafete tamah eder hâle geldi. Bunun üzerine şair şöyle dedi:

Osman'dan sonra emîr Ali'dir. Zübeyr de hayırlı ve arzu edilen bir halef olabilir.

Ka'b dedi: "Yalan söyledin. Ondan sonra emîr boz katırın sahibi –yani Muâviye–'dir." Bu konu Muâviye'ye haber verilince Ka'b'a kendisine haber verilen hususu sordu. Ka'b: "Evet, Osman'dan sonra emîr sensin. Vallahi emîrlik ancak bu sö-

zümle aksi iddiaları yalanlarsan sana geçebilir," dedi. Bunun üzerine emîrlik Muâviye'nin kalbine doğdu.

Ebû Hârise ve Ebû Osman da Recâ b. Hayve'den ve diğer
[344] bazı ravilerden naklen bu rivayete katıldı. Raviler şöyle dediler: Osman, Medine'ye dönünce valileri görev yerlerine geri gönderdi. Bunun üzerine bütün valiler görev yerlerine giderken Saîd geride kaldı. Muâviye, Osman'a veda ettikten sonra kılıcını kuşandı ve yayına dayanarak çıktı; aralarında Talha, Zübeyr ve Ali'nin de bulunduğu bir grup Muhacirle karşılaştı. Onlara selam verdikten sonra yayına dayandı ve şöyle dedi: "Malumunuz bu iş önceleri insanların üzerinde çekiştikleri bir şeydi. Sizin her birinizin aşiretinde bir reisi vardı. Reis tek başına hükmederdi ve yalnız başına karar verir ve insanları ortak etmez ve onlarla işbirliği yapmazdı. Allah, Peygamberini (sav.) gönderip de ona uyanları onunla aziz kılınca ondan sonra gelen halifeleri işbaşına getirmeye başladılar. Nitekim işleri kendi aralarında meşveretledir. Dinde kıdem ve harcanan çabayla yarışır oldular. Eğer bunu esas alır ve buna bağlı kalırlarsa onlar hüküm sürecek ve insanlar onlara tâbi olacaklar. Eğer dünyaya kulak asarlar, ona talip olurlar ve onun üzerine çekişirlerse onlardan alınacak ve Allah onu daha önce onlara liderlik yapanlara tevdi edecektir. Kıskançlıklardan sakınsınlar. Zira Allah tebdil ve tağyire kadirdir ve mülkünde yegâne irade ve hüküm sahibidir. Yaşlı bir zatı aranızda bırakıyorum onun hakkında hayır tavsiye edin. Ona nezaket ve incelikle muamele edin. Bunu yaparsanız ondan çok siz mutlu olursunuz." Akabinde de onlara veda etti ve ayrıldı. Ali: "Bu durumda bir hayır olacağını tahmin etmiyorum," dedi. Zübeyr: "Hayır, vallahi bu işin yarını hakkında senin ve bizim içimizde duyduğumuz sıkıntıyı daha önce hiç yaşamadık," dedi.

* * *

Abdullah b. Ahmed b. Şebbeveyh bana babası, Abdullah ve İshâk b. Yahyâ'dan naklen Mûsâ b. Talha'nın şöyle dediğini anlattı:

Osman, Talha'ya haber göndererek onu yanına çağırdı. Ben de onunla birlikte çıktım ve Osman'ın yanına varıncaya kadar ona refakat ettim. Ali, Sa'd, Zübeyr, Osman ve Muâviye bir ara-

daydılar. Muâviye, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Sizler Resulullah'ın (sav.) ashabı ve yeryüzündeki seçkinlersiniz ve bu ümmetin amirleri durumundasınız. Buna sizden başkası tamah edemez. Arkadaşınızı zor kullanmadan ve tamah etmeden seçtiniz. Onun yaşı büyüktür ve ömrü ilerlemiştir. Onu beklerseniz uzak olmayan bir safhada ileri bir yaş safhasına ulaşmış olacak. Allah onu acze düşecek bir yaş safhasına ulaştırmamasını dilerim. Beni korkutan bazı söylentiler yaygın bir hâl almıştır. Osman hakkında bir eleştiriniz varsa benim elim de sizinledir. İnsanların bu makama heveslenmesine fırsat vermeyin. Vallahi insanlar bu işe heveslenirse siz bu işte hep geriye itileceksiniz." Ali: "Sana ne! Anası kötü olan! Neden karışıyorsun?" dedi. Muâviye: "Annemi yerinde bırak. Kaldı ki anneleriniz arasında kötü bir anne değildir. O Müslüman olmuş ve Peygamber'e (sav.) biat etmiştir. Söyle- [345]
diklerime cevap ver," dedi. Bunun üzerine Osman şöyle dedi: "Kardeşimin oğlu doğru söyledi. Size kendim ve görevle icraatım hakkında bilgi vereyim. Benden önceki iki arkadaşımın hasbi olarak kendileri ve yakınları hakkında taksiratları oldu. Oysa Resulullah (sav.) akrabalarına verirdi. Ben de muhtaç ve geçimi dar bir akraba topluluğundanım. Bu sebeple biraz onlara cömert davrandım. Bunu yetkim dâhilinde yaptım. Bunun salahiyetim dairesinde olduğunu düşünüyorum. Bunun yanlış olduğunu düşünüyorsanız verdiklerimi geri alın. Ben bu hususta emrinize tâbiyim." Onlar: "İsabet ettin ve güzel söyledin. Ancak Abdullah b. Hâlid b. Esîd ile Mervân'a verdin –Onun Mervân'a on beş bin, İbn Esîd'e de elli bin verdiğini söylüyorlardı–, onlara verdiklerini geri alın," dediler. Bunun üzerinde mutabakat oldu ve hoşnut olarak ayrıldılar.

* * *

Şimdi söz Seyf'in üstatlarından naklettiği rivayete döndü;

Muâviye, Osman'a veda edip yola çıktığı sabah: "Ey Müminleri Emîri! Onlara karşı koyamayacağın kimseler henüz sana saldırmadan benimle Şam'a gel. Zira Şam ehli hâlâ istikamet üzeredirler," dedi. Osman: "Boğazımın kesilmesi pahasına da

olsa Resulullah'ın (sav.) komşuluğunu hiçbir şeye değişmem," dedi. Muâviye: "O zaman Medine'ye karşı vuku bulacak ya da başına gelebilecek bir badireye karşı Şam ehlinden Medine'de konuşlanacak bir askerî birlik göndereyim," dedi. Osman: "Aralarında konuşlanacak askerler sebebiyle Resulullah'ın (sav.) komşularının rızıklarını kısmış ve Hicret yurdunun ehliyle Ensarı geçim darlığına mahkûm etmiş olacağım," dedi. Muâviye: "Ey Müminlerin Emîri! Vallahi ya suikasta maruz kalacaksın ya da sana savaş açılacak," dedi. Osman: "Allah bana yeter. O en güzel vekildir," dedi. Muâviye: "Ey devenin etini paylaştıranlar! Devenin etini paylaştıranlar nerede?" dedi. Ardından çıktı ve grubun yanında durdu. Sonra yoluna devam etti. Bu arada Mısırlılar; Kûfeli ve Basralı dava arkadaşlarına ve onlara icabet eden herkese yazarak valilerine karşı harekete geçmelerini istemişlerdi. Bunun için de emîrlerinin vilayetlerden çıkacakları bir gün için sözleştiler. Ancak Kûfe ehli dışında bu husus mümkün olmadı. Nitekim Yezîd b. Kays el-Erhabî, Kûfe'de başkaldırdı. Onun taraftarları etrafında toplandılar. O sırada savaş işlerinin başında Ka'kâ' b. Amr vardı. Ka'kâ' ona gitti ve insanlar onları kuşattılar. Bunun üzerine Yezîd, Ka'kâ'a: "Benden ve bunlardan ne istiyorsun? Vallahi ben diliyor ve itaat ediyorum, cemaate bağlıyım. Ancak ben ve gördüğün bu insanlar, Saîd'in[71] azledilmesini istiyoruz," dedi. Ka'kâ': "Avamın razı olduğu bir işe, havas istifa talebiyle karşı çıkıyor öyle
[346] mi?" dedi. Yezîd: "Bu, Müminlerin Emîri'nin takdirine kalmıştır," dedi. Bunun üzerine Ka'kâ' azil isteğinde bulunmalarına karışmadı. Onlar da başka bir harekete yeltenemediler. Saîd'i karşıladılar ve onu Ceraa'dan geri gönderdiler. İnsanlar Ebû Mûsâ'nın valiliği üzerinde ittifak ettiler. Osman (ra.) da onu onayladı. Valiler görev yerlerine dönünce Sebeiyye taraftarları için vilayetlerden çıkma imkânı kalmamıştı. Ancak vilayetlerdeki taraftarlarıyla yazışarak durum değerlendirmesi yapmak üzere Medine'ye intikal etmelerini istediler. Görünürde "iyiliği emretme" görevini yapıyorlardı. Osman'a sorular soruyorlardı ve bunlar insanlar arasında dilden dile dolaştırılıyordu. Bu

71 Kûfe valisi Saîd b. el-Âs. (ed.)

sorular Osman'ı sorumlu duruma düşürüyordu. Muhalifler Medine'ye akın ettiler. Osman, biri Zührilerden, diğeri de Mahzûmilerden iki adamı onlara gönderdi ve onlara: "Bakın ne istiyorlar? Onların düşüncelerini öğrenin," dedi. İkili, Osman'ın edebinden etkilenmiş kimselerdi. Bu nedenle hak için sabır ve gayretle hareket ettiler ve bir garaz gütmediler. Muhalifler onları görünce içlerini onlara döktüler ve taleplerini onlara ilettiler. Onlara: "Medine ehlinden kim sizinle beraber?" diye sordular. Onlar: "Üç kişi," diye cevap verdiler. İkili: "Başka kimse yok mu?" diye sordular. Muhalifler: "Hayır," dediler. Onlara: "Ne yapmayı düşünüyorsunuz?" dediler. Muhalifler şöyle dediler: "İnsanların zihinlerine soktuğumuz bazı meseleler hakkında Osman'a sorular sormak istiyoruz. Sonra döndüğümüzde onlara: 'Bu hususları ona hatırlattık ancak bunlardan vazgeçmedi ve tövbe etmedi,' diyeceğiz. Ardından da ziyaretçi kılığında çıkacak ve ona gelip onu kuşatacağız ve azledeceğiz. İmtina ederse onu öldüreceğiz." Nitekim de öyle oldu. İki zat Osman'a dönerek ona bilgi verdiler. Bunun üzerine güldü ve şöyle dedi: "Allah'ım bu insanları selamete kavuştur. Onları selamete ulaştırmazsan eşkıya durumuna düşecekler."

Ammâr ise Abbâs b. Utbe b. Ebû Leheb üzerine yürüdü ve onu dövdü. Muhammed b. Ebû Bekir ise gurura kapıldı ve hukukun kendisini bağlamadığını düşündü. İbn Sehle ise belaya maruz kalıyordu. Bunun üzerine (Halife) Basralı ve Kûfelileri davet etti ve tellal: "Namaz toplayıcıdır!" çağrısında bulundu. Minberin yanında onun etrafında bulunuyorlardı. Resulullah (sav.) ashabı da toplandılar ve etrafında oturdular. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra onlara muhaliflerin durumu hakkında bilgi verdi. İki adam ayağa kalktı ve herkes: Onları öldür, zira Resulullah (sav.): "Kim ki insanların başında bir imam bulunduğu hâlde, kendisi veya başkası için insanları biat etmeye çağırırsa ona lanet olsun ve onu öldürün!" diye buyurmuştur. Ömer (ra.) de: "Kayıtsız kalmak size helal değildir; onu mutlaka öldürün, ben de sizin ortağınızım," dedi.

Osman ise şöyle dedi: Hayır, affedeceğiz, onlara yöneleceğiz ve hakkı göstermek için gayret edeceğiz. Haddi gerektiren

bir suç işlemedikçe veya küfrünü açığa vurmadıkça kimseyle bir husumete girmeyeceğiz. Bu insanlar sizin de malumunuz olan bazı meseleler hakkında mülahazalarda bulunmuşlar; bu meseleleri benimle müzakere ederek cahiller nezdinde bu hususlarda beni sorumlu duruma düşüreceklerini ifade etmişlerdir.[72]

Dediler ki: "Yolculukta namazı tam olarak kılmıştır. Oysa namaz seferde tam olarak kılınmazdı. Gerçek şu ki ailemin
[347] bulunduğu bir beldeye gitmiştim. Bu sebeple namazı tam olarak kılmıştım. Öyle değil mi?" Hazırûn: "Allah'ım, evet," diye karşılık verdiler.

"Bana arazi himâ[73] ettin," dediler. Vallahi ben arazi himâ etmedim. Benden önce himâ cihetine gidildi. Kimseye ait olan bir yer himâ edilmedi. Himâ edilen yerlerden de Medine ehli yararlanmıştır. Kimsenin orada hayvanlarını gütmesine mâni olmamışlardır. Müslümanların zekât hayvanları için meralar tahsis edildi ki kimseyle bu meralar üzerinde bir çekişme olmasın. Sonra kimseyi buralardan menetmediler ve kimseyi uzaklaştırmadılar. Çok sayıda deveyi himâya salanlar hariç. İki binek devem dışında develerim yoktur. Benim ne devem ne de koyunum vardır. İşbaşına geldiğimde Araplar içinde devesi ve koyunu en fazla olan kişiydim. Daha çok hac yolculuğunda kullandığım iki deveden başka ne devem ne de koyunum vardır. Öyle değil mi? Hazırûn: "Allah'ım evet," dediler.

Dediler ki: Kur'an birkaç nüshaydı. Bunlardan tek bir nüsha bıraktın. Bilesiniz ki Kur'an tektir ve bir olan Allah tarafından indirilmiştir. Ben bu konuda bunlara tâbiyim. Öyle değil mi? Hazırûn: "Evet," dediler ve muhalifleri bertaraf etmesini istediler.

"Resulullah (sav.) Hakem'i sürdüğü hâlde sen onu geri çağırdın," dediler. "Hakem, Mekkelidir ve Resulullah (sav.) onu

72 Halife Osman, mescitteki topluluğa kendisine yapılan eleştirileri izah etmeye başlıyor. (ed. n.)

73 Özel mülkiyet altında olmayan bir arazinin hayvan otlatmak üzere kamu yararına tahsisi ve tahsis edilen arazi. (çev.)

Mekke'den Tâif'e sürdü. Sonra onu geri döndürdü. Onu süren ve sonra döndüren Resulullah'ın (sav.) kendisidir. Öyle değil mi?" diye sordu. Hazırûn: "Evet," dediler.

"Gençleri amil yaptın," dediler. "Oysa gelişimini tamamlamış, saçı sakalı olan, tahammül sahibi ve kabul gören kişiler dışında hiç kimseye amillik görevi vermedim. Bunlar aynı zaman işin ehlidirler. Bunu onlara sorabilirsiniz. Bu kişiler görev aldıkları yeri de iyi bilirler. Kaldı ki benden öncekiler daha genç olan insanları amil yapmışlardı. Hatta Üsâme'ye görev verdiği için Resulullah (sav.) hakkında söylenenler, bana söylenenlerden daha sertti. Öyle değil mi?" dedi. Hazırûn: "Evet, izah edemeyecekleri suçlamalarda bulunuyorlar," dediler.

Yine benim Abdullah b. Serh'e Allah'ın ihsan ettiği feyden verdiğimi söylediler. Oysa ona Allah'ın ihsan ettiği humusun beşte birini verdim. Toplamda yüz bindi. Ebû Bekir ve Ömer de benzer uygulamalarda bulundular. Asker bunu hoş görmeyince onu onlara iade ettim. Hâlbuki bu mal onların paylarından değildi. Öyle değil mi?" Hazırûn: "Evet, öyledir," dediler.

Benim akrabalarımı sevdiğimi ve onlara ihsanda bulunduğumu söylüyorlar. Benim onları sevmem zulme istinat eden bir durum değildir ve bunları onlara sorumluluk yükleyerek yapıyorum. Onlara malımdan veriyorum ve Müslümanların mallarını ne kendim için ne de başkaları için mübah görmüyorum. Hatta Resulullah (sav.), Ebû Bekir ve Ömer zamanında ben henüz mala düşkünken öz malımdan büyük ve rağbet edilen atiyyeler veriyordum. Şimdi hane halkı içinde yaşı ilerlemişken ve ömrüm geçince ve bana ait olanı aile fertlerime tevdi edince inkârcılar söylediklerini söylediler. Vallahi herhangi bir vilayetten hakkı aşan bir mal nakletmedim ki bu sözleri söylüyorlar. Onlardan tahsil ettiğimizi yine onlara geri veriyoruz. Bana sadece humus geliyor. Bu da benim şahsıma helal değildir. Müslümanlar bu mal kalemini de hak sahiplerine verirler. Allah'ın malından tek bir fils ve üzeri bile zayi olmaz. Ondan bir şey bana ulaşmaz, ancak kendi malımdan yiyorum. [348]

"Bazı insanlara toprak verdin," dediler. Bu topraklar fethedildiğinde Muhacir ve Ensar da onda hak sahibiydiler. Kim burada ikamet ettiyse o ailesi için uyulan bir kişiydi. Kim de ikamet etmeyip ailesine geri dönerse Allah'ın ona ihsan ettiği hakkı düşürmezdi. Onların payına düşeni değerlendirdim ve Arap yurdunda gayrimenkulü olanların arazisi karşılığında ve onların rızalarıyla sattım. Böylece onların hisselerini onlara nakletmiş oldum. Bu mallar benim değil, hak sahiplerinindir.

Osman mal ve arazisini Benî Ümeyye arasında taksim etmiş ve evlatlarına, diğer akrabaları kadar vermişti. Benî Ebi'l-Âs'tan başlamış ve Âl-i Hakem'den olan erkeklere onar bin olmak üzere toplam yüz bin verdi. Benî Osman'a da o kadar verdi. Benî el-Âs, Benî el-Îs ve Benî Harb'e de taksim etti. Osman'ın maiyeti muhalif gruplara karşı yumuşak davrandı. Bazı Müslümanlar da onların öldürülmesinde ısrar etti. Osman ise onlara dokunmamakta ısrarcı oldu. Onlar da hacılarla birlikte dönmek ve Osman'a karşı hareket geçmek üzere memleketlerine geri döndüler. Bu nedenle kendi aralarında yazıştılar ve birbirlerine: "Buluşma yerimiz şevval ayında Medine'nin etrafı olacaktır," dediler. Osman'ın hilafetinin on ikinci yılının şevval ayı girince yollara düştüler ve Medine'nin civarında konakladılar.

* * *

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Ebû Hârise ve Ebû Osman'dan şöyle dediklerini yazdı:

35 yılının Şevval ayı girince Mısır ehli dört kafile ve dört amir hâlinde kimi raviler altı yüz kişi, kimi raviler de bin kişi olarak yola çıktılar. Bunların belli başlı olanları ve elebaşları Abdurrahman b. Udeys el-Belevî, Kinâne b. Bişr et-Tücîbî, Urve b. Şuyeym el-Leysî, Ebû Amr b. Budeyl b. Verkâ el-Huzâî, Sevâd b. Rûmân el-Asbâhî, Zer' b. Yeşker el-Yâfiî, Sûdân b. Humrân es-Sekkûnî ve Kuteyre b. Fulan es-Sekkûnî idiler.
[349] Hepsinin başında da el-Gâfikî b. Harb el-Akkî vardı. Savaşmak için çıkmak istediklerini insanlara bildirmeye cüret edemediler. Bu sebeple hac yolcusu gibi çıktılar. Aralarında İbnü's-Sevdâ da vardı. Kûfe ehli de dört kafile hâlinde çıktılar. Kafilelerin

başında Zeyd b. Sûhan el-Abdî, Eşter en-Nehaî, Ziyâd b. Nadr el-Hârisî ve Benî Âmir b. Sa'sa'dan Abdullah b. el-Esamm vardı. Sayıları Mısırlılar kadardı. Hepsinin başında ise Amr b. el-Esamm vardı. Basra ehli de dört grup hâlinde yola çıktılar. Grupların başında Hukeym b. Cebele el-Abdî, Zerîh b. Abbâd el-Abdî, Bişr b. Şüreyh el-Hutam b. Dubey'a el-Kaysî ve İbnü'l-Muharriş b. Abd b. Amr el-Hanefî vardı. Bunların da sayısı Mısırlı grup kadardı. Hepsinin başında da Hurküs b. Züheyr es-Sa'dî vardı. Bunlara başka bazı insanlar iltihak ettiler. Mısırlılar Ali'yi istiyorlardı. Basra ehli ise Talha'yı tercih ediyorlardı. Kûfe ehli de Zübeyr'i istiyorlardı.

Hepsi harekete geçtiler ve başkaldırmaya kararlıydılar. Ancak aralarında fikir birliği yoktu; her grup zaferin diğer grupların değil, kendisinin olacağından şüphe etmiyordu. Yola çıktılar ve Medine'ye üç gün mesafedeyken Basra ehlinden bazı insanlar Zî Huşub mevkiinde konakladılar. Kûfe'den bir grup Avas'ta konakladılar. Mısırlılardan bazı insanlar da kendi arkadaşlarını Zü'l-Merve'de bırakarak bunların yanına geldiler. Mısırlılarla Basralılar arasında görüşmeleri Ziyâd b. Nadr ve Abdullah b. el-Esamm yürütüyorlardı. İkili: "Acele etmeyin ve bizi de acele etmeye mecbur etmeyin. Medine'ye girelim ve duruma bakalım. Bize karşı bir hazırlık yaptıklarını haber aldık. Vallahi Medine ehli bizden korkup da bize karşı savaşmayı mübah gördüler ve bizim hareketimizden habersiz oldukları hâlde bir hazırlık içindeyseler hareketimizi öğrenecek olurlarsa bize karşı daha sert davranacaklar. Bu hareketimiz de çıkmaza girmiş olur. Eğer bizimle savaşmayı mübah görmemişlerse kulağımıza gelenlerin gerçek olmadığını tespit etsek dönüp durumu size bildireceğiz," dediler.

Onlara: "İkiniz gidin," dediler. İkili Medine'ye girdiler ve Peygamber'in (sav.) zevceleri, Ali, Talha ve Zübeyr ile görüştüler. İkili onlara: "Biz bu beyti ziyaret edip emîrden bazı amillerimizin görevden affını isteyeceğiz. Biz sadece bunun [350] için geldik," dediler ve insanların Medine'ye girmelerine izin vermelerini istediler. Hepsi karşı çıktılar ve girmemelerini tembih ederek: "Bu yumurtadan yavru çıkmaz," dediler. Bu-

nun üzerine ikili kendi adamlarının yanına döndüler. Bu kez Mısır ehlinden bir grup bir araya gelip Ali'ye gittiler. Basra ehlinden de bir grup Talha'ya gittiler. Kûfe ehlinden bir grup da Zübeyr'e gittiler. Bunlardan her bir grup: "Ya adamımıza biat edecekler ya da onlara karşı planımızı uygulayacak ve topluluklarını dağıtacağız. Sonra aniden saldıracak ve onları bertaraf edeceğiz," dediler. Mısırlı grup Ali'ye gittiler. Ali bu sırada Ahcârü'z-Zeyt'teki bir istirahat yerinde bulunuyordu. Üzerinde pamuklu bir hırka, başında da kırmızı yemeni bir sarık vardı. Kılıcını kuşanmıştı. Gömlek giymemişti. Hasan'ı da Osman'a göndermişti. O da Osman'ın yanında toplananlar arasındaydı. Hasan, Osman'ın yanındayken Ali, Ahcârü'z-Zeyt'te bulunuyordu. Mısırlılar yanına varıp selam verdiler ve ona taleplerini sundular. Ancak o onlara bağırdı ve huzurundan kovarak: "Salih insanlar bilir ki Zü'l-Merve ve Zî Huşub askerleri Muhammed (sav.) tarafından lanetle anılmışlardır. Hemen arkadaşlarınızın yanına dönün. Allah size yâr olmasın," dedi. Bunun üzerine yanından ayrıldılar.

Basralılar da Talha'ya gittiler. O da başka bir grupla birlikte Ali'nin yakınında oturuyordu. O da her iki oğlunu Osman'ın yanına göndermişti. Basralılar ona selam verdiler; teklif ve taleplerini sundular. O da onlara bağırdı ve yanından kovarak: "Müminler bilirler ki Zü'l-Merve, Zî Huşub ve Avas'ın askerleri Muhammed (sav.) tarafından lanetlenmişlerdir," dedi.

Kûfeliler de başka bir grup içinde bulunan Zübeyr'e gittiler. Zübeyr de oğlu Abdullah'ı Osman'a göndermişti. Kûfeliler ona selam verdiler ve taleplerini arz ettiler. O da onlara bağırdı ve yanından uzaklaştırarak şöyle dedi: "Müslümanlar bilirler ki Zü'l-Merve, Zî Huşub ve Avas askerleri Muhammed (sav.) diliyle lanetlenmişlerdir." Bunun üzerine grup çıktılar ve geri dönüyormuş gibi davrandılar. Sonra Zî Huşub ve Avas'tan ayrılarak kendi kamplarına çekildiler. Üç günlük bir mesafede bulunuyorlardı. Amaçları Medine ehlinin dağılmasından sonra tekrar Medine üzerine yürümekti. Onların Medine'den uzaklaşmaları üzerine Medine ehli dağıldılar.

Muhalifler askerlerinin yanına ulaşınca onlarla Medine üzerine yürüdüler ve ansızın Medine'ye girdiler. Medine ehli, [351] Medine'nin muhtelif taraflarından tekbir seslerinin yükseldiğini fark ettiler. Söz konusu gruplar Medine'de konuşlandılar ve Osman'ı kuşattılar. "Kim elini tutarsa emniyette olacaktır," dediler.

Osman birkaç gün imam olarak insanlara namaz kıldırdı. İnsanlar evlerine kapandılar. Kimseye konuşma yasağı koymadılar. Aralarında Ali'nin de bulunduğu insanlar gidip onlarla konuştular. Ali onlara: "Sizler gittikten sonra sizi tekrar dönmeye sevk eden sebep nedir?" diye sordu. Onlar: "Öldürülmemizi emreden bir mektubu bir postacıyla yakaladık," dediler. Talha da onlara gitti. Basralılar ona da aynı şeyi söylediler. Zübeyr de onlara gitti. Ancak Kûfeliler ona da aynı şeyi söylediler. Kûfeliler ve Basralılar: "Biz kardeşlerimizin hepsine yardım edecek ve onları koruyacağız," dediler ve hepsi bir sözleşme yapmış gibi hareket ediyorlardı. Ali onlara: "Ey Kûfe ve Basra ehli! Birkaç günlük mesafe yol katettikten sonra Mısırlıların karşılaştıkları durumu nasıl bildiniz de tekrar bize yöneldiniz? Vallahi bu, Medine'de kararlaştırılan bir eylemdir!" dedi. Onlar: "Osman'ı dilediğiniz bir yere çekin. Bu adama ihtiyacımız yok. Artık bizim başımızdan ayrılsın," dediler. Oysa Osman onlara namaz kıldırıyor, onlar da arkasında namaz kılıyorlardı. Dileyen de Osman'ın meclisinde oturuyordu. Onlar Osman'ın gözünde topraktan daha basit ve güçsüzdüler. Onlar kimseye konuşma yasağı koymadılar. Medine'de gruplar hâlinde dağılmışlar ve insanların toplanmasını yasaklamışlardı.

Osman vilayetlere yazarak destek istedi. Şöyle yazdı: Bismillahirrahmânirrahîm. Allah, Muhammed'i müjdeci ve uyarıcı olarak hakla gönderdi. O Allah'ın kendisine verdiği emirleri tebliğ etti. O görevini ifa etmiş olarak gitti ve bize kitabını bıraktı. Bu kitapta helal ve haramla takdir ettiği hükümler mevcuttur. Bu hükümleri isteyen istemeyen herkese tatbik etti. Sonra Ebû Bekir ve Ömer (ra.) halife oldular. Sonra bilgim dışında ve istemediğim hâlde ümmetin teklifiyle Şûrâ

Heyetine dâhil edildim. Akabinde de Şûrâ ehli kendilerinin ve insanların tercihiyle kendim istemediğim ve arzu etmediğim hâlde bana bu görevi tevdi ettiler. Ben de onların tasvip ettikleri ve reddetmedikleri şekilde hükmettim. Ben tâbi oldum, bidatçi olmadım. Uydum ve olduğumdan başka türlü görünen olmadım. İşler yoluna girip de şer, ehlini bulunca garazlar ve heva ve heves herhangi bir cürüm veya bir intikam davası olmadığı hâlde Kitabın hükümlerini icra etme talebiyle ortaya çıktılar, bir delil ve gerekçe beyan etmeden, başka bir şey ileri sürdüler. Daha önce razı oldukları hususlardan ve Medine ehlinin onayladığı ve maslahat gereği olan işlerden dolayı beni
[352] suçladılar. Yıllardan beri onların yaptıklarına sabrettim ve onlara dokunmadım. Onların aleyhimdeki söz ve davranışlarını görüyor ve işitiyordum. Sonra Allah'a karşı cüretleri daha da arttı ve Resulullah'ın (sav.) civarında, hareminde ve Hicret yurdunda bize saldırdılar Araplar da onlara meylettiler. Ahzâb günündeki gibi veya Uhud'da bize savaş açanlar gibi ancak farklı görüntü içinde harekete geçtiler. Kim bize iltihak etmek isterse etsin.

Mektup vilayetlere ulaşınca zorluklara rağmen ve boyun eğerek yola çıktılar. Muâviye, Habîb b. Mesleme el-Fihrî'yi, Abdullah b. Sa'd, Muâviye b. Hudeyc es-Sekkûnî'yi gönderirken Ka'kâ' b. Amr, Kûfe'den yola çıktı.

Kûfe'de Medine ehline yardım etmeyi teşvik edenler Ukbe b. Amr, Abdullah b. Ebî Evfâ ve Hanzale b. er-Rebî' et-Temîmî ve benzerleri olan sahabilerdi. Yine bu şehirde tâbiînden olan teşvikçiler Abdullah Mesrûk b. el-Ecda'ın adamlarıyla Esved b. Yezîd, Şüreyh b. el-Hâris ve Abdullah b. Ukeym gibi zevatlardı. Bunlar Kûfe'de dolaşıyorlar ve meclislerine uğrayarak şöyle diyorlardı: "Ey insanlar! Söz sırası yarın değil, bugündür. Meseleye eğilmek bugün güzeldir ancak yarın çirkin kaçabilir. Savaşmak bugün helal, yarın haramdır. Halifeniz ve dininizin koruyucusu için harekete geçin!"

Basra'da da İmrân b. Husayn, Enes b. Mâlik ve Hişâm b. Âmir gibi Peygamber'in sahabileri aynı sözleri dile getiriyor-

lardı. Tâbiînden Ka'b b. Süver ve Herim b. Hayyân gibi zatlar aynı sözlerle insanları teşvik ediyorlardı. Şam'da da Ubâde b. es-Sâmit, Ebü'd-Derdâ ve Ebû Ümâme gibi sahabiler benzer sözlerle insanları teşvik ederken tâbiînden Şerîk b. Hubâşe en-Nümeyrî, Ebû Müslim el-Havlânî ve Abdurrahman b. Ganm da benzer faaliyetlerde bulunuyorlardı. Mısır'da da Hârice gibi şahsiyetler bu görevi ifa ediyorlardı. Bu teşviklerde bulunanların bir kısmı muhaliflerin Medine üzerine yürümelerine şahit olmuş ancak onların hâllerini görünce şehirlerine dönerek bu faaliyetleri yerine getirdiler.

Mısırlıların Resulullah'ın Mescidine inmelerini müteakip cuma günü Osman çıktı ve insanlara namaz kıldırdı. Sonra [353] minbere çıktı ve şöyle dedi: "Ey hasımlar! Allah! Allah! Vallahi Medine ehli bilirler ki sizler Muhammed'in (sav.) diliyle melunsunuz. Hataları doğruyla silin. Zira Allah kötüyü ancak güzelle siler."

Muhammed b. Mesleme ayağa kalkarak: "Ben buna şahidim," dedi. Ancak Hukeym b. Cebele onu aldı ve oturttu. Akabinde Zeyd b. Sâbit ayağa kalktı ve "Mektubu bana getir," dedi. Ancak Muhammed b. Ebî Kuteyre hareketlendi ve onu oturtarak feci konuştu. Bunun üzerine hepsi ayaklanarak insanları çakıl taşlarıyla taşlayarak mescitten çıkardılar. Osman'a da taş attılar ve minberde baygınlık geçirdi. Bunun üzerine onu taşıyarak evine götürdüler. Mısırlılar Medine ehlinden yalnızca üç kişiden yardımına tamah ediyorlardı. Nitekim bu üç kişiyle yazışıyorlardı. Bunlar Muhammed b. Ebû Bekir, Muhammed b. Ebî Huzeyfe ve Ammâr b. Yâsir. Bazı insanlar da harekete geçerek savaşmaya yeltendiler. Bunlar arasında Sa'd b. Mâlik, Ebû Hüreyre, Zeyd b. Sâbit ve Hasan b. Ali vardı. Osman onlara azimli olduğunu haber gönderdi. Bunun üzerine ayrıldılar. Ali (as.) de geldi ve Osman'ın yanına geçti. Talha da geldi ve yanına vardı. Zübeyr de geldi ve yanına girdi. Geçirdiği baygınlık için onu ziyaret ettiler ve ona üzüntülerini ifade ettiler. Ardından da evlerine döndüler.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Amr ve Hasan'dan naklen şöyle dediğini yazdı:

Ona: "Osman'ın muhasarasına şahit oldun mu?" dedim. O: "Evet. O gün çocuktum. Mescitte akranlarımla bulunuyordum. Lakırdı artınca ya dizlerim üzerine çöküyordum ya da ayağa kalkıyordum. Muhalifler geldiler; mescitte ve etrafında konakladılar. Medineli bazı kişiler toplandılar ve onlara yaptıklarının büyük bir hata olduğunu söylediler. Onlar da Medinelileri tehdit ettiler. Derken onlar kapıda ve çevresinde lakırdılarına devam ederken Osman çıktı ve ortalık sönmüş ateş havasına büründü ve Osman minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulundu. Bu sırada bir adam hareketlendi. Ancak başka bir adam tarafından oturtuldu. Sonra bir adam daha kalktı, onu da başka bir adam oturttu. Ardından hareketlendiler ve bayılıncaya kadar Osman'a çakıl taşları attılar. Bunun üzerine taşınarak evine götürüldü. Osman onlara yirmi gün namaz kıldırdı. Akabinde de onu namazı kıldırmaktan alıkoydular.

[354] Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Ebû Hârise ve Ebû Osman'dan şöyle dediklerini yazdı:

Muhalifler Medine'ye geldikten sonra Osman otuz gün boyunca mescitte insanlara namaz kıldırdı. Sonra onu namaz kıldırmaktan menettiler. Ondan sonra onların emîri el-Gâfikî namazı kıldırdı. Mısırlı, Kûfeli ve Basralı gruplar ona itaat ederken Medine ehli bahçelerine ve evlerine kapandılar. Her biri çıkarken veya otururken yanına kılıcını alıyor ve muhaliflerin fitnesine karşı kendini koruyordu. Muhasara kırk gün sürdü. Son günlerde öldürme hadiseleri vuku buldu. Kim onlara karşı gelirse kılıçla ona muamele ediyorlardı. İlk otuz günde öldürmekten imtina ediyorlardı.

* * *

Seyf dışındaki ravilere gelince kimileri şöyle demiştir: Muhaliflerin Osman ile münazaraları ve onu kuşatmalarının sebebi şöyledir:

Ya'kûb b. İbrâhim bana Mu'temir b. Süleyman et-Teymî, babası, Ebû Nadre ve Ebû Useyd el-Ensârî'nin mevlası Ebû Saîd'den şöyle dediğini anlattı:

Osman, Mısır grubunun geldiğini duydu ve onları karşıladı. Bu sırada Medine'nin dışında olan köyünde bulunuyordu –ya da benzer bir ifade kullandı.– Onun orada olduğunu duyunca

ona gittiler. O, Medine'de kendisine gelmelerini istemiyordu. Ona geldiklerinde kendisine: "Mushafı getirt," dediler. Osman Mushaf'ı getirtti. Ona: "Dokuzuncuyu aç!" dediler. –Ravi dedi: Yûnus suresine dokuzuncu, diyorlardı.– Osman sureyi okumaya başladı. "*De ki: Gördünüz mü, Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerin bir kısmını haram ve bir kısmını helal yaptınız. De ki: Allah mı size böyle izin verdi, yoksa siz Allah'a iftira mı ediyorsunuz?*"[74] ayetini okuyunca: "Dur," dediler ve "Himâ ettiğin arazi var ya, Allah mı sana izin verdi yoksa Allah'a iftira mı ediyorsun?" dediler. Osman: "Onu geç; ayet şu şu hususlara dair nazil oldu. Himâ işine gelince: Ömer benden önce zekât develeri için mezkûr yeri himâ etti. Ben işbaşına gelince zekât develeri artınca himâ arazisini artırdım. Onu da geçin," dedi. Ravi dedi: Onlar Osman'ı ayetle sorguluyorlar o da, onu geç, ayet şu, şu konu hakkında indi, diyordu. –Ravi dedi: Ebû Saîd, Ebû Nadre'ye: O gün Osman ile tartışan senin yaşındaydı. Ben [355] de o gün senin yaşındaydım. Henüz sakalım çıkmamıştı. İyi hatırlamıyorum ama başka bir anlatımda, o gün otuz yaşındaydım.– Sonra onu başka bazı konularda sorguladılar. Ancak onlara cevap veremedi ve suçlamaları kabul etti ve tövbe ve istiğfarda bulundu. Akabinde onlara: "Ne istiyorsunuz?" dedi. Bunun üzerine ondan söz aldılar. –Ravi: Sanırım onu bağlayan bir şartname yazdılar, dedi.– O da kendisinden söz aldıkları gibi onlardan, şartlarını yerine getirdiği sürece isyan etmeyeceklerine ve cemaatten ayrılmayacaklarına dair söz aldı. Sonra onlara: "Başka ne istiyorsunuz?" dedi. Onlar: "Medine ehli atiyye almasın. Zira bu mal savaşçıların ve Resulullah'ın (sav.) yaşı geçmiş ashabının hakkıdır," dediler. Ravi dedi: İki taraf mutabık kaldılar ve muhalifler onunla birlikte Medine'ye döndüler.

Ravi dedi: Sonra Osman kalktı ve bir konuşma yaptı. Şöyle dedi: "Vallahi yeryüzünde bana gelen bu grup kadar hatalarım için hayırlı kimse görmedim." Başka bir konuşmasında da: "Mısır'dan gelen bu gruptan korku ve endişe duydum. Kimin bir ekini varsa ona yetişsin. Kimin de süt hayvanları var-

74 Yûnus, 10/59.

sa onları sağsın. Bilesiniz ki yanımızda sizin malınız yoktur. Zira bu mal, savaşarak onu elde edenlerle Resulullah'ın (sav.) yaşı geçkin ashabının hakkıdır," dedi. Bunun üzerine insanlar kızdılar ve "Bu, Benî Ümeyye'nin bir oyunudur," dediler.

Ravi dedi: Bunun üzerine Mısırlı grup hoşnut olarak döndü. Ancak yoldayken bir süvari onlara karışıyor sonra onlardan ayrılıyor ve onlara dikkatlice bakıyordu. Ona: "Sana ne oluyor? Senin garip bir hâlin var. Necisin," dediler. Adam: "Müminlerin Emîri'nin Mısır valisine elçisiyim," dedi. Bunun üzerine onu aradılar ve üzerinde Osman adına Mısır valisine yazılmış mühürlü bir mektup buldular. Mektupta valiye, gruptakileri öldürmesi, asması veya el ve ayaklarını çaprazlamasına kesmesi emrediliyordu. Bunun üzerine Medine'ye döndüler ve Ali'ye giderek şöyle dediler: "Allah'ın düşmanını görüyor musun? Bizim hakkımızda şöyle şöyle yazmıştır. Allah onun kanını bize helal kıldı. Bizimle gel, ona gidelim," dediler. Ali: "Hayır, vallahi sizinle gelmem," dedi. Onlar: "O zaman neden bize mektup yazdın?" diye sordular. Ali: "Vallahi size hiç mektup yazmadım," dedi. Bunun üzerine birbirlerine baktılar ve birbirlerine: "Bu adam için mi savaşıyorsunuz? Veya bu adam için mi öfkeleniyorsunuz?" dediler.

[356] Ravi dedi: Akabinde Ali, Medine'den ayrıldı ve civardaki bir köye çekildi. Grup da Osman'a gitti ve ona: "Bizim hakkımızda şöyle şöyle yazmışsın," dediler. Osman: "İki şıktan birini yapacaksınız. Ya iki Müslüman şahit getireceksiniz ya da yazmadığım, dikte etmediğim ve bilgi sahibi olmadığıma dair O'ndan başka ilah bulunmayan Allah'a yemin edeceğim. Kaldı ki mektup kişinin adına da yazılabilir. Mühür de taklit edilebilir," dedi. Onlar: "Allah senin kanını bize helal kıldı, aramızdaki ahit ve misakı ihlal ettin," dediler ve onu muhasara altına aldılar.

* * *

Vâkıdî'ye gelince: O Mısırlıların Osman'a gitmeleri ve Zî Huşub'da konaklamalarının sebepleri üzerinde durmuştur. Nitekim bu konuya daha önce değinmiş ancak bazı hususları zikretmekten kaçınmıştım. Zira çok yadırgadığım çirkin

hususlardır. Bunlardan bir kısmını da Abdullah b. Ca'fer, Misver'in mevlası Ebû Avn'dan naklen rivayet ettiği anlatılmıştır. Şöyle ki: Amr b. el-Âs, Osman'ın Mısır valisi olarak görev yapıyordu. Osman onu haraç işlerinden aldı ve namaz amili olarak görevlendirdi. Abdullah b. Sa'd'ı haraç işlerinden sorumlu kıldı. Arkasından her iki görevi de Abdullah b. Sa'd'a tevdi etti. Amr b. el-Âs, Medine'ye dönünce Osman'ı eleştirmeye başladı. Bunun üzerine Osman bir gün ona haber gönderdi ve onunla yalnız görüşerek kendisine şöyle dedi: "Ey dâhinin oğlu! Cübbenin yakaları ne çabuk bitlendi! Daha bir yıl önce valilik yapıyordun. Beni eleştirdiğin hâlde bana bir yüzle geliyorsun ve gıyabımda farklı bir yüzle ortaya çıkıyorsun. Vallahi yemlik bir şey olmazsa böyle yapmazdın." Amr şöyle dedi: "İnsanların yöneticilerine naklettikleri bilgilerin çoğu bâtıldır. Ey Müminlerin Emîri! Raiyen konusunda Allah'tan sakın." Osman şöyle dedi: "Vallahi işlerinde aksaklık yaptığın hâlde ve senin aleyhindeki dedikodulara rağmen seni görevlendirdim." Amr: "Ömer'e de valilik yaptım. Dünyadan ayrılırken benden razıydı," dedi. Osman: "Vallahi sana Ömer'in davrandığı gibi davransaydım istikametini düzeltirdin. Ancak sana yumuşak davranınca bana cüret gösterdin. Bilesin ki bu makama gelmeden önce ve Cahiliye döneminde insan sayısı bakımından da senden güçlüyüm," dedi. Amr: "Bırak bunları. Bizi Muhammed (sav.) ile onurlandıran ve onunla hidayete erdiren Allah'a hamdolsun. Âs b. Vâil'i gördüm ve baban Affân'ı da gördüm. Vallahi Âs babandan daha şerefliydi," dedi. Bunun üzerine Osman pes etti ve şöyle dedi: "Bize ne oluyor ki Cahiliye dönemini anıyoruz!"

Ravi dedi: Amr çıkınca Mervân girdi ve dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Öyle bir duruma düştün ki Amr b. el-Âs senin babanı küçümsüyor." Osman: "Bırak bunları! Elâlemin babasını küçümseyenin babasını küçümserler," dedi.

Ravi dedi: Amr, Osman'ın yanından ona kızgın olarak çıktı. [357]
Kâh Ali'ye giderek onu Osman'a karşı kışkırtıyor, kâh da Zübeyr'e giderek onu Osman'a karşı kışkırtıyor, kâh da Talha'nın yanına giderek onu Osman'a karşı kışkırtıyordu. Bazen de

hacı adaylarına giderek Osman'ın aykırı davranışlarını onlara anlatıyordu. Osman'ın ilk muhasarasında Amr, Medine'den çıktı ve Filistin'in es-Seb' bölgesine gitti. Kendisine ait ve el-Aclân adı verilen konağında konakladı. Şöyle diyordu: "İbn Affân hakkında bize ilginç haberler gelecek!"

Ravi dedi: Amr kendi konağında, yanında iki oğlu Muhammed ve Abdullah ile Selâme b. Ravh el-Cüzâmî'yle beraber otururken yakınlarından bir süvari geçti. Amr ona: "Yolcu nereden geliyor?" diye sordu. Adam: "Medine'den," diye cevap verdi. Amr Osman'ı kastederek: "Adam ne yaptı?" diye sordu. Yolcu: "Ayrıldığımda şiddetli bir muhasara altındaydı," dedi. Amr: "Ben Abdullah'ın babasıyım, eşek yellenmek üzeredir ve dağlama şişi ateşin içindedir," dedi. Amr oturduğu yerden henüz kalkmadan bir yolcu daha geçti. Amr, Osman'ı kastederek yolcuya: "Adam ne yaptı?" diye sordu. Yolcu: "Öldürüldü," dedi. Amr: "Ben Ebû Abdullah'ım bir yarayı kaşısam şifa bulamaz hâle getiririm. Ona karşı herkesi kışkırtmak isterdim. Hatta dağ başında davarları arasında olan çobanı dahi kışkırtmak isterdim," dedi. Bunun üzerine Selâme b. Ravh ona: "Ey Kureyş topluluğu! Sizlerle Araplar arasında sağlam bir kapı vardı ancak onu kırdınız. Sizi buna iten sebep nedir?" diye sordu. Amr: "Hakkı bâtılın toynağından çıkarmak istedik. İnsanlar hakta eşit olsun istedik," dedi. Amr'ın bir eşi de Osman'ın ana bir kız kardeşi ve Ukbe b. Muayt'ın kızıydı. Osman onu azledince onu boşadı.

Muhammed b. Ömer dedi: Abdullah b. Muhammed babasından naklen bana şöyle dediğini anlattı:

Muhammed b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Huzeyfe, Mısır'da insanları Osman'a karşı kışkırtıyorlardı. Muhammed b. Ebû Bekir Medine'ye gelirken Muhammed b. Ebî Huzeyfe Mısır'da kaldı. Mısırlılar yola çıkınca Abdurrahman b. Udeys el-Belevî beş yüz adamla çıktı. Mısırlılar umre ziyareti için çıktıkları görüntüsü verdiler. Receb ayında yola çıktılar. Abdullah b. Sa'd; İbn Udeys ve adamlarının onun üzerine gönderildiklerini haber vermek üzere Osman'a bir elçi gönderdi. Elçinin yolculuğu on bir gün sürdü. Ayrıca Muhammed b.

Ebî Huzeyfe'nin Acrûd'a kadar onlarla giderek onları yolcu ettiğini de haber verdi. Muhammed geri dönünce umreye gittiklerini ancak gizli olarak Halife üzerine gittiklerini, dönmediği takdirde onu öldüreceklerini söylüyordu. Muhalifler Medine sınırına kadar gittiler ama sınırı aşmadılar. En son Zî [358] Huşub'da konakladılar. Onlar Medine'ye gelmeden önce Abdullah b. Sa'd'ın elçisi gelince Osman: "Bunlar Mısır'dan gelen insanlardır. Umre için geldiklerini söylüyorlar. Vallahi umre için geldiklerini düşünmüyorum. Bu insanların aklı çelinmiş ve süratle fitneye yönelmişlerdir. Ömrüm onlara uzun geldi. Vallahi ayrılırsam, keşke ömrüm her bir gün için bir yıl uzasaydı, diye temenni edecekler. Zira akıtılan kanlara, husumetlere ve açığa vurulan enaniyetlere ve değiştirilen hükümlere şahit olacaklardır," dedi.

Ravi dedi: Muhaliflerin Zî Huşub'da konaklayınca tutumundan vazgeçmezse Osman'ı öldürmek istedikleri haberi geldi. Nitekim gece vakti onların elçisi Ali'ye, Talha'ya ve Ammâr b. Yâsir'e gelmişti. Muhammed b. Ebî Huzeyfe, Ali'ye mektup yazarak onlarla göndermişti. Mektubu Ali'ye teslim ettiler. Ancak Ali onu açıklamadı. Osman durumdan haberdar olunca Ali'ye gitti ve ona: "Ey amcam oğlu! Benim bir sığınağım yok. Seninle yakın akrabayız. Senin üzerinde büyük hakkım var. Bu gelen muhaliflerin durumunu görüyorsun. Sabah bana gelecekler. Biliyorum ki onların nezdinde senin saygınlığın var ve seni dinlerler. Bu sebeple bineğine binip onlara gitmeni ve onları başımdan savmanı istiyorum. Bana gelmelerini istemiyorum. Zira bununla bana cüret edecekler ve başkaları da bunu duyacaktır," dedi. Ali: "Onları geri çevirsem ne olacak?" dedi. Osman: "Onları geri çevirirsen senin tavsiyene uyacak ve benim için uygun gördüğün gibi davranacağım ve senin elinin altından çıkmayacağım," dedi. Ali: "Ben sana defalarca söyledim. Ancak çıktıktan sonra seninle konuşuluyor. Sonra biz söyleriz, ardından da sen söylersin. Bunun hepsi Mervân b. Hakem, Saîd b. el-Âs, İbn Âmir ve Muâviye'nin yaptıklarıdır. Onlara itaat ettin ve beni dinlemedin," dedi. Osman: "Onları dinlemeyecek ve sana itaat edeceğim," dedi.

Ravi dedi: Ali insanlara emrederek Muhacir ve Ensarla birlikte Osman'la beraber oldular. Osman, Ammâr b. Yâsir'e de haber göndererek Ali'yle beraber ona refakat etmesini istedi. Ancak Ammâr kabul etmedi. Bunun üzerine Osman, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a haber göndererek Ammâr'a gidip onu Ali'ye refakat etmesi için ikna etmesini istedi. Sa'd çıktı ve Ammâr'ın yanına giderek ona: "Ey Ebü'l-Yakzân! Çıkanlarla çıkmaz mısın? Ali çıkıyor sen de ona refakat et ve bu topluluğu İmamı-
[359] nın başından sav! İnanıyorum ki bundan daha hayırlı bir yola çıkmış değilsin," dedi.

Ravi dedi: Osman, taraftarlarından olan Kesîr b. es-Salt el-Kindî'ye haber göndererek ona: "Sa'd'ın peşinden git, Ammâr'a neler söylediğini, Ammâr'ın ne dediğini öğren ve süratle bana haber getir," dedi.

Kesîr gitti ve Sa'd'ın Ammâr ile baş başa görüştüklerini görünce kapı deliğinden onları izlemeye başladı. Ancak Ammâr fark edince elindeki değneği kapının deliğine soktu. Adam hemen ayrıldı ve yüzünü saklayarak geri döndü. Ammâr onu takip etti ve kendisini tanıyınca, "Ey kem annenin oğlu kem kişi! Beni mi gözetliyor ve dinliyorsun? Vallahi seni tanısaydım değneği gözüne sokup gözünü çıkaracaktım. Nitekim Resulullah (sav.) buna cevaz vermiştir," dedi.[75] Akabinde Ammâr, Sa'd'ın yanına döndü. Sa'd onu ikna etmek için uğraştı durdu. Ancak Ammâr'ın son sözü şu oldu: "Vallahi muhalifleri başından savmayacağım!" Bunun üzerine Sa'd, Osman'ın yanına döndü ve Ammâr'ın söylediğini kendisine iletti. Osman, Sa'd'ın kendisine samimi davranmadığını düşündü. Ancak

75 Günümüzde tecessüs ve dinlene faaliyetleri sınır tanımaz bir hâl almış ve mahremiyet diye bir kavram tanımamaktadır. Hiç kimse kendini bu had bilmez faaliyetten emin olduğunu düşünemez. Özel hayatın mahremiyeti kimi örgütler tarafından çiğnendiği gibi, bu alanı korumakla mükellef devlet kurumu adına yapılması daha vahim ve daha ileri boyutlarda gerçekleşebilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de işitsel tecessüs anlamına gelen *istiraku's-sem'* ifadesi şeytanca bir eylem olarak değerlendirilmiştir. Bu tür bilgiler meşru ve makbul bilgi olarak kabul edilmediği için sahih bilgi olarak kabul edilmemiştir. Yukarıdaki hadiste de görsel ve işitsel tecessüsün Resulullah'ın diliyle takbih edildiğini görüyoruz. Bu tür eylemler insanları itibarsızlaştırmak ve aileleri ve dostları nezdinde zor durumda bırakmaya matuf bir çeşit bozulma (fesâd) olarak kabul edilmiştir. (çev.)

Sa'd yemin ederek kendisini ikna etmeye çalıştığını söyleyince Osman ona inandı. Ravi dedi: Ali (as.) Mısır ehline gitmek üzere yola çıktı ve onları Osman'ın üzerine gitmekten vazgeçirdi. Bunun üzerine geri döndüler.

Muhammed b. Ömer dedi: Muhammed b. Sâlih bana Âsım b. Ömer'den naklen Mahmûd b. Lebîd'in şöyle dediğini anlattı:

Muhalifler Zî Huşub'da konakladıklarında Osman, Ali ve Resulullah'ın ashabıyla konuştu ve onlardan onları geri döndürmelerini sağlamalarını istedi. Bunun üzerine Ali bineğine bindi ve aralarında Muhacirlerden Saîd b. Zeyd, Ebû Cehm el-Adevî, Cübeyr b. Mut'im, Hakîm b. Hizâm, Mervân b. Hakem, Saîd b. el-Âs ve Abdurrahman b. Attâb b. Esîd; Ensardan Ebû Useyd es-Sâidî, Ebû Humeyd es-Sâidî, Zeyd b. Sâbit, Hassân b. Sâbit ve Ka'b b. Mâlik'in de bulunduğu zevat ona refakat ettiler. Yine Araplardan Niyâr b. Mikrem ve başkalarının bulunduğu otuz kişi ona refakat ettiler. Ali ve Muhammed b. Mesleme onlarla konuştular. Bu ikili insanlara öncü oldular. Muhalifler de onların sözlerini dinlediler ve geri döndüler. Mahmûd dedi: Muhammed b. Mesleme bana şöyle nakletti: Muhalifler Mısır'a dönmek üzere yola çıkmayıncaya kadar Zî Huşub'dan ayrılmadık. Bana selam verip duruyorlardı. Hatta Abdurrahman b. Udeys'in sözünü hiç unutmuyorum: "Ey Ebû Abdurrahman! Bize bir şey söyleyecek misin?" diyordu. Muhammed b. Mesleme ona: "Yalnızca şeriki olmayan Allah'tan sakınacak ve maiyetindekileri İmamın üzerine gitmekten alı koyacaksın. Zira o bize yanlışlarından döneceğini ve bunlar- [360]
dan kaçınacağını vadetti," dedi. İbn Udeys: "İnşallah yapacağım," dedi. Bunun üzerine Medine'ye döndük.

Muhammed b. Ömer dedi: Abdullah b. Muhammed babasından naklen bana şöyle dediğini anlattı:

Ali (as.), Osman'ın (ra.) yanına dönünce muhaliflerin geri döndüklerini ona bildirdi. Akabinde de içinden geçen bazı hususları ona anlattı ve dedi ki: "Bilesin ki sana çok şey söyledim." Ardından da evine döndü. Osman o gün bekledi. Ertesi gün Mervân ona geldi ve kendisine: "Konuş ve insanlara Mısır ehlinin geri döndüklerini ve İmamları hakkında kendilerine ve-

rilen bilgilerin gerçek dışı olduğunu bildir. Bunu yapacak olursan insanlar şehirlerinden senin üzerine gelmeden, konuşman vilayetlere intikal edecektir. Aksi takdirde geriletemeyeceğin insanlar senin üzerine gelecek ve onları defedemeyeceksin," dedi. Ancak Osman çıkmaktan imtina etti. Mervân bu talebinde diretince Osman minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Mısır ehlinden olan bunlar İmamları hakkında bazı şeyler işitmişlerdi. Bunun gerçek dışı olduğunu anlayınca memleketlerine geri döndüler." Bunun üzerine Amr b. el-Âs mescidin bir köşesinden şöyle seslendi: "Ey Osman! Allah'tan sakın. Sen helak edici şeyler yaptın. Biz de sana uyduk. Allah'a tövbe et ki biz de tövbe edelim." Osman ona: "Ey dâhinin oğlu! Vallahi seni görevden aldığım günden beri senin cübbenin yakası bitlenmiştir," diye karşılık verdi. Akabinde caminin başka bir köşesinden şöyle seslenildi: "Allah'a tövbe et ve tövbeni ilan et ki insanlar senden vazgeçsinler." Bunun üzerine Osman ellerini semaya kaldırarak kıbleye döndü ve şöyle dedi: "Allah'ım öncelikle Sana tövbe ediyorum." Ardından da evine döndü. Amr b. el-Âs da Medine'den çıktı ve Filistin'deki konağına yerleşti. Şöyle diyordu: Vallahi bir çobanla karşılaşsam onu da Osman'a karşı kışkırtacağım.

Muhammed b. Ömer dedi: Ali b. Ömer babasından naklen bana şöyle dediğini anlattı:

Mısırlılar geri döndükten sonra Ali, Osman'a geldi ve ona şöyle dedi: "İnsanların duyacağı şekilde konuş ki senin lehine
[361] şahitlik yapsınlar ve Allah da senin içinden gelerek tövbe ettiğine ve yanlış yoldan ayrıldığına şahit olsun. Zira vilayetler sana karşı sancılıdır. Ben Kûfe'den başka bir topluluğun gelmemesinden emin değilim. O zaman yine: 'Ey Ali! Bineğine bin ve onlara git,' diyeceksin. Ama ben gidemeyeceğim, bir mazeret dinlemek de istemiyorum. Basra'dan da başka bir kafile gelirse bana: 'Ey Ali! Bineğine bin ve onlara git,' diyeceksin. Yapmadığım takdirde sılayırahimi kestiğimi ve senin hakkını hafife aldığımı düşüneceksin."

Ravi dedi: Bunun üzerine Osman çıktı ve tövbe ettiğini açıkladığı ve insanlara taahhütte bulunduğu konuşmasını yap-

tı. Gereği gibi Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Vallahi sizin bende gördüğünüz kusur ve hataları bilmiyor değilim. Yaptığım her şeyi de bilerek yaptım. Ancak nefsim bana bunları yaptırdı ve bana yalan söyledi. Rüşdümü kaybettim. Resulullah'ın (sav.) şöyle dediğini işittim: 'Kim yanılır ve hata ederse tövbe etsin. Sakın helakte kalmaya devam etmesin. Kim zulme devam ederse haktan daha çok uzak olacaktır.' Ben öncelikle ders almış bulunuyorum. Yaptıklarımdan dolayı Allah'a tövbe ediyor ve O'ndan mağfiret diliyorum. Tövbe ettim ve önceki hâlimden vazgeçtim. İndiğim zaman eşrafınız bana gelip görüşlerini iletsinler. Vallahi hak beni köle olarak döndürürse köle gibi davranacağım ve O'nun zilletine razı olacağım. Köle gibi mülk olursam sabredecek ve azat edilirsem şükredeceğim. Allah'a dönüşten başka O'nun kaderinden kaçacak yol yoktur. Hayırlı olanlarınız bana yaklaşmakta âciz davranmasınlar. Sağ elim imtina ederse sol elim bana uyacaktır."

Ravi dedi: Bunun üzerine insanlar ona karşı yumuşadılar ve bir kısmı ağladılar. Saîd b. Zeyd onun huzurunda kalktı ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Seninle beraber olmayan, senin hakkında sılayırahmi gözetecek değildir. Allah için nefsin hakkında sakın! Söylediğin şeyleri gerçekleştirdiğini bana göster." Osman inince Mervân, Saîd ve Benî Ümeyye'den bir grubun evinde olduklarını gördü. Konuşmasına şahit olmamışlardı. Oturunca Mervân şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Konuşayım mı, susayım mı?" Osman'ın Kelb kabilesinden olan zevcesi Nâile bint el-Ferâfise: "Hayır, sus. Vallahi onu öldürecekler ve günahkâr ilan edecekler. O bir söz vermiştir ve sözünden dönmemesi gerekir," dedi. Mervân kadına yöneldi ve ona: "Sana ne bu işlerden? Vallahi baban abdest almasını bilmezdi ve öylece öldü," dedi. Nâile: "Ey Mervân! Sakin ol ve babalara dil uzatma! Babam yokken ona iftira ediyorsun! Baban onu savunamaz. Vallahi onun amcası olmasa, onun için üzülmese ben sana baban hakkında yalan söylemeyeceğim şeyler söyleyecektim," dedi.

Ravi dedi: Mervân, Nâile'yi bıraktı ve Osman'a: "Ey Müminlerin Emîri! Konuşayım mı, susayım mı?" diye sordu. Osman: [362]

"Konuş," dedi. Mervân: "Anam babam sana feda olsun. Dilerdim ki bu konuşmanı güçlü bir konumdayken söyleseydin buna rıza gösteren ve destekleyen ilk kişi ben olurdum. Ne var ki kuşak memelere kadar kayıp dayandıktan sonra ve sel köpükleri geride bıraktıktan ve zelil olan, zillet planını sunduktan sonra[76] bu sözlerini söyledin. Vallahi korkaklık olarak kabul edilecek bir tövbe yerine, istiğfarda bulunacağın bir hataya devam etmek daha güzeldir. Dilersen tövbeyle yaklaş ancak hatalı olduğunu kabul etme. Dağ gibi bir kalabalık kapına dayanmışlardır," dedi. Osman: "Öyleyse çık ve onlara konuş. Ben onlara konuşmaktan hayâ ediyorum," dedi. Ravi dedi: Bunun üzerine Mervân kapıya çıktı. İnsanlar izdihamdan neredeyse birbirlerinin sırtına bineceklerdi. Mervân şöyle dedi: "Size ne oluyor? Bir yağma için gelmiş gibisiniz. O yüzler çirkin ola! Her biriniz arkadaşının kulağından tutmuş gibidir. Mülkümüzü elimizden almak için gelmişsiniz! Çekilin gidin. Vallahi bize kastederseniz başınıza öyle bir şey getireceğiz ki onunla sevinemeyecek ve görüşlerinizle övünemeyeceksiniz. Evlerinize geri dönün. Vallahi biz sahip olduğumuz şeyler konusunda mağlup olmuş değiliz."

Ravi dedi: İnsanlar döndüler ve bir kısmı da çıkıp Ali'ye gittiler ve ona durumu haber verdiler. Ali (as.) kızgın bir şekilde geldi ve Osman'ın yanına girdi. Ona: "Mervân seni dininden ve aklından meylettirmeden birbirinizden hoşnut kalmadınız. Âdeta göç yolundaki deve gibi nereye yönlendirilirse oraya yönelir oldun. Vallahi Mervân ne kendisi ne de dini hakkında doğru bir görüş sahibidir. Vallahi kanaatim odur ki seni bir noktaya götürecek ama oradan geri getirmeyecektir. Bundan sonra seni eleştirmek için bir daha sana dönmeyeceğim. Kendi onurunu yok ettin ve acze düştün", dedi. Ali çıkınca zevcesi Nâile bint el-Ferâfise yanına girdi ve ona: "Konuşayım mı, susayım mı?" dedi. Osman: "Konuş," dedi. Şöyle dedi: "Ali'nin sana söylediklerini duydun. Bir daha sana dönmeye-

76 Semeri tutan kuşak, hayvanın memelerine kadar kaydıysa işler çok sıkıntılı bir safhaya varmıştır, demektir. Bu deyimle işlerin çıkmaza girdiği ifade edilmektedir. "Sel köpükleri bırakıp çekildikten sonra" deyimi de olan olduktan sonra, iş işten geçtikten sonra, demektir. (çev.)

cek. Mervân'a itaat ettin. O seni dilediği gibi yönlendiriyor." Osman: "Ne yapayım?" diye sordu. Nâile: "Ortağı olmayan Allah'tan sakınacak ve senden önceki iki arkadaşının izinden gideceksin. Sen Mervân'a itaat edersen seni öldürecek. Mervân'ın insanlar nezdinde bir kıymeti, bir heybeti ve bir sevgisi yoktur. İnsanlar Mervân'dan dolayı seni terk ettiler. Ali'ye haber gönder ve onunla aranı düzelt. Zira o senin akrabandır ve ona karşı çıkılmaz," dedi. Bunun üzerine Osman, gelmesi için [363] Ali'ye haber gönderdi. Ancak Ali gelmeyi reddetti ve "Ona bir daha gelmeyeceğimi bildirmiştim," dedi.

Ravi dedi: Mervân, Nâile'nin aleyhinde söylediklerini haber alınca Osman'a geldi ve huzurunda oturarak: "Konuşayım mı, susayım mı?" dedi. Osman: "Konuş," dedi. Mervân: "Bint el-Ferâfise..." diye başlayınca Osman: "Onun hakkında tek bir söz söyleme yoksa senin yüzünü kötü ederim. Vallahi o bana senden daha iyi nasihat eder," dedi. Bunun üzerine Mervân sustu.

Muhammed b. Ömer dedi: Şürahbîl b. Ebî Avn bana babasından naklen Abdurrahman b. Esved b. Abdi Yagûs'un Mervân b. Hakem hakkında konuştuğunu işittim. Şöyle diyordu:

Allah, Mervân'ı kötü etsin! Osman, insanların karşısına çıktı ve onları hoşnut etti. O ağladı ve insanlar da ağladı. Ağlarken Osman'ın sakalının gözyaşlarıyla ıslandığı hâlde şöyle dediğine şahit oldum: Allah'ım Sana tövbe ediyorum! Allah'ım Sana tövbe ediyorum! Allah'ım Sana tövbe ediyorum! Vallahi hak beni köle kılsa ona razı olacağım. Evime girdiğim zaman yanıma gelebilirsiniz. Vallahi sizinle arama muhafız koymam. Razı olacağınız kadar hatta ondan fazlasını size vereceğim. Mervân'ı ve adamlarını da görevden alacağım!" Eve girince kapının açık bırakılmasını emretti. Mervân huzuruna çıktı ve onu saptırmaya ve kandırmaya çalıştı. Sonunda da onu caydırdı ve takip etmek istediği çizgiden kaydırdı. Osman mahcubiyetinden dolayı üç gün boyunca ortaya çıkmadı. Ancak Mervân insanların karşısına çıktı ve şöyle dedi: "O yüzler kötü olsun! İstediklerim hariç, evlerinize dönün. Müminlerin Emîri'nin birinize ihtiyacı varsa ona haber gönderir. Aksi takdirde herkes

evinde karar kılsın." Abdurrahman dedi: Ali'ye gittim, baktım ki kabir ile minber arasındadır. Yanında Ammâr b. Yâsir ve Muhammed b. Ebû Bekir vardı. İkili şöyle diyorlardı: "Mervân insanlara yapacağını yaptı." Sonra Ali bana döndü: "Osman'ın konuşmasına şahit oldun mu?" dedi. "Evet," dedim. "Mervân'ın insanlara söylediklerine de şahit oldun mu?" dedi. "Evet," de-
[364] dim. Ali: "Allah korusun! Vay Müslümanların hâline! Evime kapansam bana: 'Beni terk ettin. Akrabalığı ve hakkımı gözetmiyorsun,' der. Konuşsam Mervân gelir ve dilediği gibi onunla oynar. Resulullah'ın sahabiliği ve yaşının ilerlemiş olmasına rağmen o, Mervân'ın elinde güdülecek vaziyette ve Mervân onu dilediği yöne yönlendirmektedir," dedi. Abdurrahman b. Esved dedi: Ali yerinde henüz ayrılmamıştı ki Osman'ın elçisi geldi ve Osman'ın davetini ona iletti. Ali yüksek sesle ve kızgın bir ifadeyle şöyle dedi: "Ona söyle, ben ona gelmiyorum ve ziyaret etmeyeceğim." Bunun üzerine elçi ayrıldı. İki gece sonra Osman ile karşılaştım. Ümitsiz bir hâli vardı. Onun kölesi Nâtil'e: "Müminlerin Emîri nereden geldi?" diye sordum. O: "Ali'nin yanındaydı," dedi. Abdurrahman b. Esved: Sabah vakti Ali'nin (as.) yanına gittim ve yanında oturdum. «Bana: "Osman dün gece vakti bana geldi ve bir daha aynı duruma düşmeyeceğim ve gerekeni yapacağım," deyip durdu. Ona şöyle dedim: "Resulullah'ın (sav.) minberi üzerinden insanlara seslendin ve onlara söz verdin. Evine girdikten sonra Mervân çıktı ve kapından insanlara sövdü ve onlara hakaret etti." Bunun üzerine dönerek bana: "Akrabalık bağını kestin, beni terk ettin ve insanları bana karşı cesaretlendirdin," dedi. Ona: "Vallahi insanlara karşı daima seni kolladım. Ancak ne kadar sana faydalı olacağını sandığım bir tavsiyeyle gelsem Mervân sana aksi bir tavsiyeyle gelmektedir. Sen Mervân'ın sözünü benim sözüme tercih ediyor ve onu kendine yakın tutuyorsun," dedim. Bunun üzerine evine döndü.» Abdurrahman b. Esved dedi: Ali'nin artık ondan uzak durduğunu ve daha önce yaptığı katkıyı yapmaktan imtina ettiğini görüyordum. Ancak biliyorum ki suçların girmesine izin verilmeyince Ali, Talha ile konuştu ve olaya çok kızdı. Bunun üzerine Osman'a sucular gitti.

Muhammed b. Ömer dedi: Abdullah b. Ca'fer bana İsmâil b. Muhammed'den şöyle nakletti:

Cuma günü Osman minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulundu. Bu sırada bir adam kalktı: "Allah'ın kitabını hâkim kıl," dedi. Osman: "Otur," dedi. Adam oturdu. Sonra üçüncü kez kalktı. Bunun üzerine Osman oturtulmasını emretti ve adam oturdu. Ardından çakıl taşlarıyla atıştılar ve atışmanın yoğunluğundan neredeyse gökyüzü görünmüyordu. Osman ise minberde kendinden geçti. Bunun üzerine taşındı ve baygın hâlde evine götürüldü. Bu arada Osman'ın muhafızlarından biri elinde Kur'an olduğu hâlde çıktı: "*Dinlerini bölüp parçalayanlar ve guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır,*"[77] ayetini okuyarak seslendi. Ali b. Ebî Tâlib içeri girdi. Osman henüz baygındı, [365] Benî Ümeyye etrafında bulunuyorlardı. Ali: "Ey Müminlerin Emîri! Neyin var?" dedi. Benî Ümeyye tek ağızdan: "Ey Ali! Bizi helak ettin ve Müminlerin Emîri'ne yapacağını yaptın! Vallahi, muradına erersen dünya üzerinden geçecek!" dediler. Bunun üzerine Ali kızgın bir hâlde kalktı.

* * *

Osman'ın (ra.) Öldürülmesi

Bu yıl içinde Osman b. Affân (ra.) öldürüldü.

Öldürülmesi ve Nasıl Öldürüldüğü Hakkındaki Rivayetler:

Ebû Ca'fer (ra.) dedi: Onun öldürülmesine ilişkin birçok sebep zikrettik. Onu öldürenler bu sebepleri gerekçe göstererek onu öldürdüler. Bunların birçoğunu bazı sebeplerle zikretmekten kaçındık. Şimdi de onun nasıl öldürüldüğünü, bu işe nasıl başlandığını, kimin başladığını ve bu işe kimin cüret ettiğini anlatacağız.

Muhammed b. Ömer'in anlattığına göre Abdullah b. Ca'fer kendisine Ümmü Bekir bint Misver b. Mahreme'den naklen babası Misver'in şöyle dediğini nakletti:

Osman'a zekât develeri getirildi. O bunları Benî Hakem'den bazı kişilere verdi. Durum Abdurrahman b. Avf'a bildirilince Misver b. Mahreme ve Abdurrahman b. Esved b. Abdi Yagûs'a

77 En'âm, 6/159.

haber gönderdi. İkili bunları geri aldılar. Abdurrahman b. Avf bu develeri, Osman evindeyken insanlara taksim etti.

Muhammed b. Ömer dedi: Muhammed b. Sâlih bana Ubeydullah b. Râfi' b. Nakâha'dan naklen Osman b. eş-Şerîd'in şöyle dediğini anlattı:

Osman, kendi evinin bahçesinde bulunduğu hâlde Cebele b. Amr es-Sâidî'nin yanından geçti. Adamın yanında bir zincir vardı. Adam Osman'a: "Ey Na'sel! Vallahi seni öldüreceğim, seni uyuz ve genç bir deve üzerinde taşıyacağım ve seni Harretü'n-Nâr'a çıkaracağım," dedi. Aynı şahıs başka bir keresinde geldi ve onu minberden indirdi.

Muhammed bana Ebû Bekir b. İsmâil ve babasından naklen Âmir b. Sa'd'ın şöy-
[366] le dediğini anlattı:

Osman'a kötü söz söyleme cüretini gösteren ilk kişi, Cebele b. Amr es-Sâidî idi. Bir gün Osman geçerken adam elinde bir tasma olduğu hâlde kavminin meclisinde oturuyordu. Osman selam verince insanlar selamına selamla karşılık verdiler. Bunun üzerine adam: "Neden şöyle böyle yapan bir adamın selamına karşılık veriyorsunuz?" dedi ve Osman'ın üzerine yürüyerek dedi ki: "Vallahi ya bu has adamlarını terk edersin ya da bu tasmayı boynuna geçireceğim!" Osman: "Hangi has adamlar? Ben insanları seçerek alıyorum," dedi. Adam: "Evet, Mervân'ı seçtin, Muâviye'yi seçtin, Abdullah b. Âmir b. Küreyz'i seçtin ve Abdullah b. Sa'd'ı seçtin. Bunlardan kimisi Kur'an'ın hükmü ve Resulullah'ın (sav.) emriyle kanı mübah kılınmıştır!" dedi.

Ravi dedi: Osman oradan ayrıldı ve o gün bugündür insanlar ona karşı cüretkâr davranmaktadırlar.

Muhammed b. Ömer dedi: İbn Ebi'z-Zinâd bana Mûsâ b. Ebî Ukbe'den naklen Ebû Habîbe'nin şöyle dediğini anlattı:

Bir gün Osman insanlara bir konuşma yaptı. Amr b. el-Âs ona: "Ey Müminlerin Emîri! Sen helak edici işler yaptın ve biz de sana uyduk. Tövbe et ki biz de tövbe edelim," dedi. Bunun üzerine Osman kıbleye yöneldi ve ellerini semaya açtı! –Ebû Habîbe dedi: O gün kadar ağlayan erkek veya kadın görmedim.– Ondan sonra yine insanlara bir konuşma yaptı. Bunun üzerine Cehcâh el-Gıfârî kalktı ve yüksek sesle şöyle seslendi:

"Ey Osman! İşte yaşlı bir deve, senin için getirdik. Üzerinde bir aba ve bir tasma vardır. İnde sana abayı giydirelim ve tasmayı boynuna geçirelim. Sonra seni yaşlı deveye bindirelim ve dumanlı dağa atalım." Osman: "Allah seni ve senin teklifini kötü etsin," dedi. Ebû Habîbe dedi: Adam bu sözleri bazı insanların telkiniyle söylemişti. Bunun üzerine Benî Ümeyye'den taraftarları Osman'ı taşıyıp evine götürdüler.

Ebû Habîbe dedi: Bu, Osman'ı son kez görüşümdü.

Muhammed dedi: Üsâme b. Zeyd el-Leysî bana Yahyâ b. Abdurrahman b. Hâtıb'dan naklen babası Hâtıb'ın şöyle dediğini anlattı:

Ebû Bekir ve Ömer'in (ra.) hutbe okurken ellerinde bulundurdukları Peygamber'in (sav.) asasına yaslanarak hutbe okuyan Osman'a bakıyordum. Derken Cehcâh ona: "Ey Na'sel! Bu minberden in!" dedi ve elindeki asayı alarak sağ dizi üzerinde kırdı. Kırılan asanın bir parçası dizine saplandı ve bu [367]
yara çürüyene kadar iyileşmedi ve onun kurtlandığına şahit oldum. Osman minberden indi ve onu taşıdılar. O, asanın getirilmesini ve kırılan yerin bağlanmasını emretti. Asa kırık duruyordu. Osman o günden sonra bir veya iki kez daha çıktı ve ondan sonra muhasara edilerek öldürüldü.

Ahmed b. İbrâhim bana Abdullah b. İdrîs, Ubeydullah b. Ömer ve Nâfi'den naklen şöyle anlattı:

Cehcâh el-Gıfârî, Osman'ın elindeki asayı aldı ve dizinin üzerinde kırdı. Bunun üzerine dizinde kapanmayan bir yara çıktı.

Ca'fer b. Abdullah el-Muhammedî bana Amr ve Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî'den naklen amcası Abdurrahman b. Yesâr'ın şöyle dediğini rivayet etti:

İnsanlar Osman'ın icraatını görünce Medine'de bulunan Resulullah'ın (sav.) ashabı vilayetlerde bulunan –ve sınır boylarında yer alan merkezlerdeki– Müslümanlara şöyle yazdılar: "Sizler Allah yolunda cihat için ve Muhammed'in (sav.) dini uğruna çıktınız. Ancak Muhammed'in (sav.) dini siz çıktıktan sonra ifsat edilmiş ve terk edilmiştir. Gelin de Muhammed'in (sav.) dinini ayağa kaldırın." Bunun üzerine her taraftan toplanıp geldiler ve Osman'ı öldürdüler. Osman, –tövbe ettiğini

iddia edip insanlar geri dönünce– Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e en sert muhalif olan ve Mısır'dan çıkarak başkaldıranlar hakkında yazarak: "Onlar sana geldiklerinde filanların boynunu vur ve filancaları –bunların içinde sahabiler ve tâbiînden olanlar da vardı– cezalandır," diye emretti. Bu iş için elçi olarak Ebü'l-A'ver b. Süfyân es-Sülemî'yi görevlendirmişti. Osman onu kendisine ait bir deveye bindirmişti. Ona, muhalif grup Mısır'a yetişmeden Mısır'a ulaşmasını emretti. Ebü'l-A'ver yolda onlara yetişti. Ona: "Nereye gideceksin?" diye sordular. Mısır'a gideceğini söyledi. Yanında Şam ehlinden Havlân adında bir kişi daha vardı. Osman'ın devesiyle yolculuk yaptığını görünce: "Senin yanında mektup var mı?" diye sordular. Adam: "Hayır," dedi. Ona: "Niçin gönderildin?" diye sordular. "Bilmiyorum," deyince onlar: "Hem mektup yok diyorsun hem de bilmiyorum, diyorsun. Senin durumun şüphelidir," dediler ve onu aradılar. Mektubu kuru bir kırbada buldular. Mektuba göz attılar ve mektupta bazılarının öldürülmesi bazılarının da şahsi ve mali cezalara çarptırılmaları emrediliyordu. Bunun üzerine Medine'ye döndüler. Diğer insanlar da bu durumdan haberdar olunca döndüler ve Medine ehli de başkaldırdı.

[368] Ca'fer bana şöyle dedi: Amr ve Ali bize Hüseyin ve babasından naklen Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'nin şöyle dediğini anlattılar:

Mısırlılar Osman'ı bırakıp Mısır'a dönmek üzere yola çıktıktan sonra onları geri döndüren olay şöyledir: Osman'ın bir kölesi Osman'a ait bir deve üzerinde yolda onlara yetişti. Üzerinde Mısır valisine yazılmış ve bazılarının öldürülmesini, bazılarının da asılmasını içeren bir mektup çıktı. Bunun üzerine geri dönüp Osman'a geldiler ve ona: "Bu senin kölendir," dediler. Osman: "Evet, ancak benim bilgim dışında gitmiştir," dedi. "Senin deven," dediler. Osman: "Onu da bilgim dışında evden almıştır," dedi. Onlar: "Senin mührün var," dediler. Osman: "Onu taklit ederek işlemiştir," dedi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Udeys et-Tücîbî, Mısır ehli Medine'ye gelince şöyle dedi:

Bilbîs ve Saîd bölgelerinden özel olarak kısas için yaylar gibi geldik.

Zırhları taşıyarak ve Allah'ın doğan çocuğa dair hakkını arayarak geldik.

Osman'da ve Saîd'de olan hakları da almak için geldik. Ya Rabbi! İstediğimizi alarak geri dönmeyi müyesser eyle!

Osman başına gelenleri ve üzerine gelen insanları görünce Şam'da bulunan Muâviye b. Ebî Süfyân'a şöyle yazdı: Bismillahirrahmânirrahîm. Medine ehli reddettiler ve itaatten sarfınazar ederek biati bozdular. Bana Şam savaşçılarını, asi ve itaatkâr bineklerle gönder.

Mektup Muâviye'ye ulaşınca onu beklemeye aldı ve Resulullah'ın (sav.) ashabına açıkça muhalefet etmeyi uygun görmedi. Zira onların ittifak hâlinde olduklarını biliyordu. Muâviye'nin geç kaldığını görünce bu kez Yezîd b. Esed b. Kürz ve Şam ehline yazarak onların seferber olmalarını ve onlar üzerindeki hakkını hatırlattı; halifelerin hakkını ve onlara itaat etmenin ve onlara sadık davranmanın Allah'ın emri olduğunu zikretti. Gerektiğinde Allah'ın onlara yardım edeceğini ve insanlar dışındaki askerleriyle destek vaadini dile getirdi. Ayrıca onlara olan iyiliğini de hatırlattı ve şöyle dedi: Eğer yardım edecek kuvvetiniz varsa acele yardım edin. Zira acilen işimi bitirmek istiyorlar.

Osman'ın mektubu okununca Yezîd b. Esed b. Kürz el-Becelî –sonra el-Kasrî– kalktı ve Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra Osman'dan bahsetti ve hakkının büyük olduğunu ifadeyle ona yardım etmeleri için onları teşvik etti. Onlara emir vererek imdadına gitmelerini istedi. Çok sayıda insan ona uydu ve ona katılarak yola çıktılar. Vâdi'l-Kurâ'ya ulaştıklarında, Osman'ın (ra.) öldürüldüğü haberi onlara ulaştı. Bunun üzerine geri döndüler.

Osman, Abdullah b. Âmir'e: "Basra ehlini bana gönder," diye bir mektup yazdı. Bu mektup Şam ehline gönderdiği mektubun bir nüshasıydı.

Abdullah b. Âmir insanları topladı ve Osman'ın mektubu- [369]
nu onlara okudu. Bunun üzerine Basra ehlinin bazı hatipleri konuştular ve onu Osman'a gitmeye ve yardım etmeye teşvik

ettiler. Bunlar arasında Mücâşi' b. Mes'ûd es-Sülemî vardı. İlk konuşmacı oydu. O, Basra'da Kays kabilesinin reisiydi. Kays b. Heysem es-Sülemî de kalktı ve bir konuşma yaparak insanları Osman'a yardım etmeye teşvik etti. Bunun üzerine insanlar hemen harekete geçtiler. Abdullah b. Âmir bunların başına Mücâşi' b. Mes'ûd'u getirdi. Mücâşi' bu kuvveti yola çıkardı. Rebeze'ye ve öncü birliği de Medine tarafındaki Sirâr mevkiine ulaşınca Osman'ın öldürüldüğü haberini aldılar.

Ca'fer bana Amr ve Ali'den naklen Hüseyin, babası, Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî ve Yahyâ b. Abbâd b. Abdullah b. ez-Zübeyr'den rivayetle babası Zübeyr'in şöyle dediğini anlattı:

Mısır ehli, Sukya'da –veya Zî Huşub'da– Osman'a bir mektup yazdılar. Mektubu onlardan bir adam getirdi, yanına girerek ona teslim etti. Ancak Osman ona bir cevap vermedi. Ayrıca evden çıkarılmasını emretti. Mısır grubu altı yüz kişiden oluşuyorlardı ve dört kola ayrılmışlardı. Her bir kolun başında bir reis vardı ve her birinin bir sancağı vardı. Hepsinin başında da Resulullah'ın (sav.) ashabından Amr b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî ile Abdurrahman b. Udeys et-Tücîbî vardı. Osman'a yazdıkları mektup şöyledir: "Bismillahirrahmânirrahîm. Bilesin ki bir kavim hâllerini değiştirmedikçe Allah onların hâlini değiştirmez.[78] Allah, Allah, ve yine Allah, Allah! Dünyanı ahiretinle birlikte düşün ve birini diğeriyle tamamla. Ahiret payını ihmal etme ki dünya senin için çekilmez bir hâl almasın. Bilesin ki biz Allah için kızar ve Allah için hoşnut oluruz. Senden açık seçik olarak tövbe ettiğine ya da açık ve net dalalette bulunduğuna dair bir haber gelmedikçe kılıçlarımızı omuzlarımızdan asla indirmeyeceğiz. Sana söyleyeceğimiz tek söz budur. Allah yardımcımız olsun. Selamla."

Medine ehli de Osman'a yazarak onu tövbe etmeye davet ettiler. Ona itirazlarını sundular, Allah'ın emrettiği hakkı ken-

78 "Bir kavim hâlini değiştirmedikçe Allah onların hâlini değiştirmez," (Ra'd, 13/30) ayeti önemli bir sosyolojik gerçeğe işaret etmektedir. Aynı zamanda ilahî iradenin insanın iradesiyle tecelli ettiğini ifade etmektedir. Yani insan sorumluluğunun da önemli bir açıklaması gibidir. Buna göre insan ve toplum iyi hâlini kötüye, kötü hâlini de iyiye dönüştürme kabiliyet ve gücüne sahiptir. (çev.)

dilerine teslim edecek veya onun öldürülmesine karşı koymayacaklarına dair Allah'a yemin ettiler.

Öldürülmekten endişe edince danışmanlarına ve aile fertlerine: "Bunların yaptıklarını görüyorsunuz. Çıkış yolu nedir?" diye sordu. Onlar ona Ali b. Ebî Tâlib'e haber göndermesini, ondan muhalifleri üzerine gelmekten vazgeçirmesini, onları razı edecek bazı tavizler vermesini, böylece destek ve yardım gelinceye kadar onları oyalamasını söylediler. Osman [370] şöyle dedi: "Bunlar ümit vermeye razı olmazlar. Kaldı ki ilk gelişlerinde benim onlara bir taahhüdüm vardı. Onlar benden ahde vefa isteyecekler." Mervân şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Sen güçleninceye kadar onlara yakın durmaya çalış. Bu onlara çok şey vermekten evladır. Onlara istediklerini ver ve mümkün olduğunca onları oyala. Onlar sana isyan etmişlerdir. Bu sebeple onların ahdi yoktur."

Osman, Ali'ye haber göndererek onu davet etti. Ali gelince ona: "Ey Ebü'l-Hasan! Bu insanların yaptıklarını görüyorsun. Benim yaptığımı da bilirsin. Onların beni öldürmeyeceklerinden emin değilim. Onları benden vazgeçir. Allah adına onlara söz veriyorum. Onlara eleştirdikleri konularda onları razı edecek ve gerek bende gerekse de başkalarında hakları varsa bu, kanımın akıtılması da olsa bu hakkı onlara vereceğim," dedi. Ali: "İnsanlar seni öldürmeye değil, senin adaletine muhtaçtırlar. Benim kanaatime göre bu insanlar rızadan başka bir şey kabul etmezler. Birinci gelişlerinde onlara Allah adına söz vererek karşı çıktıkları şeylerden imtina edeceğine taahhütte bulundun ve onları vazgeçirdin. Ancak hiçbir sözünü yerine getirmedin. Bu kez de beni kandırma. Aksi takdirde sana karşı onlara hak vereceğim," dedi. Osman: "Tamam, vallahi onlara verdiğim sözü yerine getireceğim," dedi. Bunun üzerine Ali insanların karşısına geçti ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Siz hakkı istediniz. İstediğinizi almış bulunuyorsunuz. Osman kendisi ve başkaları hakkında size adil davranacağını ve istemediğiniz hususlardan kaçınacağını söylemektedir. Bu taahhüdünü kabul edin ve ahdini alın." İnsanlar: "Kabul ettik. Bizim için ondan taahhüt al. Vallahi biz fiiliyata dönüşmeyen bir söze

razı olmayız," dediler. Ali onlara: "Bu sizin hakkınızdır," dedi ve Osman'ın yanına girdi ve ona durumu bildirdi. Osman şöyle dedi: "Bunun için bana mühlet ver. Onların hoşnut olmadıkları hususları bir günde düzeltemem." Ali: "Medine'de olan meseleler için bir mühlet olmaz. Medine'den uzak olan yerlerdeki meseleler için de mühlet senin emrinin oraya ulaşmasına kadardır," dedi. Osman: "Tamam. Ancak Medine'deki işler için bana üç gün süre ver," dedi. Ali: "Olur," dedi ve insanların huzuruna çıkarak durumu bildirdi. Ayrıca Osman ile onlar arasında bir yazı yazdı. Yazıda her türlü mağduriyeti gidermesi ve istemedikleri valileri görevden alması için Osman'a üç gün mühlet verdi ve bunun için Allah adına en ağır ahit ve misakı şart koştu. Muhacir ve Ensarın ileri gelenlerinden bazı zevatı şahit tuttu. Bunun üzerine Müslümanlar onun üzerine gitmekten vazgeçtiler ve kendilerine şahsıyla ilgili verdiği sözü yerine getirmesi için döndüler. Ancak o savaşmak için hazır-
[371] lanmaya, silahlanmaya başladı. Nitekim humus kölelerinden hatırı sayılır bir birlik hazırlamıştı. Üç günlük süre geçtiği hâlde onların hoşlanmadıkları hiçbir şeyi değiştirmeyince, hiçbir amili azletmeyince insanlar harekete geçtiler. Bu cümleden olmak üzere Amr b. Hazın el-Ensârî çıktı ve Zî Huşub'da bulunan Mısırlıların yanına gitti ve onlara durumu anlattı. Ardından onlarla birlikte Medine'ye döndü. Grup Osman'a: "Biz ayrıldığımızda yaptığın yanlış işlerden dolayı tövbe ettiğini, hoşnut olmadığımız tasarruflarından vazgeçeceğini ve buna dair Allah adına söz ve taahhütte bulunmadın mı?" diye haber gönderdiler. Osman: "Evet, buna bağlıyım," dedi. Onlar: "O zaman elçinin üzerinde bulduğumuz ve amiline yazdığın bu mektup da neyin nesidir?" diye sordular. Osman: "Böyle bir şey yapmadım ve bu konuda hiç bilgim yok," dedi. Onlar: "Postacı senin postacın. Onunla yolculuk yaptığı deve senin ve mektup senin kâtibin tarafından yazılmış ve senin mührünle mühürlenmiş," dediler. Osman: "Deve çalınmıştır. Yazı kâtibin yazısına benzeyebilir. Mühür de taklit edilerek işlenmiştir," dedi. Onlar: "Seni itham ediyorsak da biz aceleci davranmayacağız. Fâsık olan başımızdaki amillerini azlet ve kanımız ve mallarımız konu-

sunda herhangi bir suçla itham edilmemiş kişileri başımıza getir ve mağduriyetlerimizi gidererek haklarımızı bize geri ver," dediler. Osman: "Sizin istediğinizi atayacak ve hoşlanmadığınız kişileri azledeceksem benim bir salahiyetim kalmaz ve hüküm size ait olacak," dedi. Onlar: "Vallahi ya bunu yaparsın ya da azledilecek veya öldürüleceksin. Sen tercihini yap veya bu işi bırak," dediler. Osman kabul etmedi ve şöyle dedi: "Allah'ın bana giydirdiği bir kisveyi çıkaracak değilim," dedi. Bunun üzerine kırk gece boyunca onu kuşattılar. Bu süre zarfında da Talha insanlara namaz kıldırıyordu.

Ya'kûb b. İbrâhim bana İsmâil b. İbrâhim, İbn Avn ve Hasan'dan naklen Vessâb'ın –Müminlerin Emîri Ömer'in azat ettiği kölelerden. Ravi: Boğazında Osman'ın evinin muhasarası esnasında maruz kaldığı iki bıçak izi gördüm.– şöyle dediğini anlattı:

Osman beni Eşter'i çağırmaya gönderdi. Onu davet ettim. Eşter geldi. –İbn Avn dedi: Sanırım Vessâb şöyle dedi: Müminlerin Emîri'ne ve ona birer yastık verdim.– Osman ona: "Ey Eşter! İnsanlar benden ne isterler?" dedi. Eşter: "Üç şey isterler. Mutlak bunlardan biri olacak," dedi. Osman: "Bunlar nelerdir?" dedi. Eşter: "Seni muhayyer bırakıyorlar. Onların idari işlerini onlara bırakmanı ve: 'İşte emîrlik görevini alın ve ona dilediğinizi seçin, diyeceksin ya da kendine kısas uygulayacaksın. Bunların her ikisini reddedersen seni öldürecekler," dedi. Osman: "Bunların dışında bir yol yok mu?" dedi. Eşter: "Bunlardan başka yol yok," dedi. Osman: «Emîrlik görevini onlara bırakmak konusuna gelince: Allah'ın bana giydirdiği bir kisveyi çıkaracak değilim. –Ravi dedi: Başka raviler şöyle demişlerdir: "Vallahi boynum vurulsa Allah'ın bana giydirdiği bir gömleği çıkarmaktan ve Muhammed'in (sav.) ümmetini kendi içinde savaşan bir vaziyette bırakmaktan daha sevimlidir." İbn Avn: "Bu söz onun üslubuna daha çok benzer," dedi.– Kendime kısas uygulamama gelince: Vallahi benim iki arkadaşım benim yanımda cezayı uyguluyorlardı. Kaldı ki benim bünyem kısası kaldırabilecek durumda değildir. Beni öldürmenize gelince: Vallahi beni öldürürseniz benden sonra birbirinizi sevemeyecek, birlikte namaz kılamayacak ve düşmana karşı birlikte savaşamayacaksınız.» Bunun üzerine [372]

Eşter kalktı ve gitti. Birkaç gün bekledik. Ardından Ruveycil geldi. Âdeta bir kurt gibiydi. Bir kapıdan baktı ve sonra geri döndü. Arkasından yanında on üç kişi olduğu hâlde Muhammed b. Ebû Bekir geldi ve Osman'ın yanına kadar giderek sakalından tuttu. Onun dişlerinin takırdaması duyuluncaya kadar ona saydırdı. Ona: "Muâviye'nin sana bir faydası olmadı. İbn Âmir'in de sana bir faydası olmadı. Mektuplarının sana bir yararı olmadı," dedi. Osman: "Ey kardeşimin oğlu! Sakalımı bırak, sakalımı bırak," dedi. Ravi dedi: Bizzat ben onun muhalif gruptan bir adamdan yardım istedi. Adam bir harbe ile ona yöneldi ve harbeyle kafasını yardı. "Sonra ne yaptılar?" dedim. Ravi dedi: Üzerine üşüştüler ve onu öldürdüler.

Vâkıdî dedi: Yahyâ b. Abdülazîz kendisine Ca'fer b. Mahmûd ve Muhammed b. Mesleme'den şöyle anlattı:

Kavmimden bir grupla Mısırlılara gittim. Başlarında dört kişi vardı: Abdurrahman b. Udeys el-Belevî, Sûdân b. Humrân el-Murâdî, Amr b. el-Hamik el-Huzâî –Bu isim çok anılıyordu. Hatta bazen Habîs b. el-Hamik olarak anılırdı.– ve İbnü'n-Nibâ'. Onların yanına girdim. Dördü bir kıl çadırında bulunuyorlardı. İnsanların da onlara itaat hâlinde olduklarına şahit oldum. Osman'ın hakkını ve biatlerinin onlara yüklediği mesuliyeti önemle anlattım. Onları fitneden sakındırdım. Osman'ın öldürülmesinin ihtilafa yol açacağını ve vahim bir şey olduğunu söyledim. Onlara, bu ihtilafın ilk başlatanları olmayın, dedim. İtiraz ettikleri hususlardan Osman'ın uzak kalacağını ve benim ona kefil olduğumu söyledim. Onlar: "Ya bu hususlardan kaçınmazsa," dediler. Onlara: "O zaman siz dilediğinizi yaparsınız," dedim. Muhammed b. Mesleme dedi: Bunun üzerine grup hoşnut olarak ayrıldı. Ben de Osman'ın yanına döndüm. Ona yalnız görüşelim dedim. Yalnız görüştük. Ona: "Ey Osman! Kendin hakkında Allah'tan sakın! Bu insanlar senin kanını akıtmak için geldiler. Adamlarının seni nasıl terk ettiklerini görüyorsun. Hatta onlar düşmanını sana karşı güçlendiriyorlar,' dedim. Muhammed b. Mesleme dedi: Osman benim sözlerimi rızayla karşıladı ve bana hayır diledi. Akabinde yanından ayrıldım ve bir müddet bekledim.

Ravi dedi: Osman, Mısırlıların geri gittikleri hakkında ko- [373]
nuştu. O: "Onlar bir mesele için gelmişlerdi ancak durumun farklı olduğunu görünce geri döndüler. Bu sebeple ona gidip onu sert şekilde eleştireyim istedim. Sonra sustum. Derken bir adam Mısırlıların geldiklerini ve Suveydâ'da olduklarını söyledi. Ona: "Doğru mu söylüyorsun," dedim. Adam: "Evet," dedi. Bu arada Osman bana haber gönderdi.

Ravi dedi: Meğer haber ona da ulaşmış ve Mısırlıların Zî Huşub'da konakladıkları bildirilmiş. Osman bana: "Ey Ebû Abdurrahman! Bu insanlar geri dönmüşler. Onları ne yapalım?" dedi. "Vallahi bilmiyorum. Ancak bildiğim şey bunların hayırlı bir iş için dönmedikleridir," dedim. Bana: "Onlara dön ve onları geri gönder," dedi. "Hayır, vallahi bunu yapamam," dedim. O: "Niçin?" dedi. "Zira ben onlara bazı konularda senin tavır değiştireceğine dair kendilerine garanti verdim. Ancak sen tek bir şeyde bile tavır değiştirmedin," dedim. Bunun üzerine Osman: "Yardımı dilenecek yalnız Allah var," dedi.

Ravi dedi: Ben yanından ayrıldım. Muhalifler de gelip Esvâf'ta konakladılar ve peşinden Osman'ı muhasara altına aldılar.

Muhammed b. Mesleme dedi: Ardından Abdurrahman b. Udeys yanında Sûdân b. Humrân ve iki arkadaşı oldukları hâlde bana geldiler ve şöyle dediler: "Biliyorsun ki bizimle konuştun ve geri gönderdin, adamımızın istemediğimiz uygulamalarından vazgeçeceğini söyledin." "Evet doğrudur," dedim. Bunun üzerine üzerinde kurşundan bir çubuk bulunan küçük bir sayfa çıkardılar: "Yolda zekât develerinden bir deve üzerinde Osman'ın kölesine rast geldik. Eşyalarını aradık ve şu mektubu bulduk," dediler. Mektupta şunlar yazılıydı: "Bismillahirrahmânirrahîm. Abdurrahman b. Udeys sana gelirse ona yüz kırbaç vur, saçını ve sakalını kes, emrim sana gelinceye kadar onu hapiste tut. Amr b. el-Hamik, Sûdân b. Humrân ve Urve b. en-Nibâ' el-Leysî'ye de aynı şeyi yap." Ben onlara: "Osman'ın bu mektubu yazdığını nasıl biliyorsunuz," dedim. Onlar: "Mervân, Osman'a bu oyunu oynuyor öyle mi? Bu va-

him bir durumdur. O zaman kendini temize çıkarsın," dediler. Arkasından bana: "Bizimle Osman'a gel. Zira Ali'yle de konuştuk ve bize öğle namazını kılınca onunla konuşacağını söyledi. Sa'd b. Ebî Vakkâs ile de konuştuk. Ancak o bize: 'Ben sizin işinize karışmayacağım,' dedi. Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ile de konuştuk o da aynı şeyi söyledi. Muhammed: "Ali size nerede olacağını söyledi?" diye sordu. Onlar: "Öğle namazını kıldıktan sonra Osman ile görüşeceğini söyledi," dediler.

Muhammed dedi: Ali'yle birlikte namaz kıldıktan sonra Os-
[374] man'ın yanına gittik. Ona: "Mısırlılar kapıda bekliyorlar. Onlara izin ver girsinler," dedik. Osman onlara izin verdi. Mervân da yanında oturuyordu. Osman'a: "Kurban olayım bırak ben onlarla konuşayım," dedi. Osman: "Allah ağzını dağıtsın! Çık git. Bu konuda ne konuşacaksın!" dedi. Bunun üzerine Mervân çıktı. Akabinde Ali ona yöneldi –Nitekim Mısırlılar bana anlattıklarını ona da anlatmışlardı– ve mektuptaki ifadeler hakkında onu bilgilendirdi. Osman, Allah'a yemin ederek ne yazdığını, ne bilgisi olduğunu ne de kendisine danışıldığını söyledi. Muhammed b. Mesleme: "Doğru söylüyor, olsa olsa bu Mervân'ın işidir," dedi. Ali: "Onları içeri alayım da onlara özrünü beyan et," dedi. Osman, Ali'ye yöneldi ve ona: "Benim seninle akrabalık bağımız ve hukukumuz var. Vallahi sen bu halkanın içinde olsaydın ben bunun düğümünü çözerdim. Çık onlarla konuş. Zira onlar seni dinlerler," dedi. Ali: "Vallahi bunu yapmayacağım, ancak onları yanına alacağım. Onlardan sen özür dile," dedi. Bunun üzerine içeri alındılar.

Muhammed b. Mesleme dedi: İçeri girdiler ama hilafet unvanıyla ona selam vermediler. O zaman anladım ki durum kötüdür. "Selamün aleyküm," dediler. Biz de: "Ve aleyküm selam," dedik. Onlar konuştular. Sözcü olarak İbn Udeys'i takdim ettiler. Bunun üzerine İbn Sa'd'ın Mısır'da neleri yaptığını anlattı. Onun Müslümanlara ve zimmet ehline baskılarını, Müslümanların hakkı olan ganimetlerde kendi malıymış gibi tasarrufta bulunduğunu, bu hususta ona itiraz edilince de: "Bu konuda Müminlerin Emîri'nin bana mektubu var," dediğini anlattı. Sonra Osman'ın Medine'de yaptığı aykırı işleri

ve ilk iki halifeye muhalefetini söz konusu ettiler. "Mısır'dan ayrıldığımızda niyetimiz, seni öldürmek ya da seni azletmekti. Ancak Ali ve Muhammed b. Mesleme bizi geri gönderdiler ve Muhammed bize bütün itirazlarımızda yer alan hususlardan kaçınılacağına dair taahhütte bulundu," dediler ve Muhammed b. Mesleme'ye: "Sen bize böyle demedin mi?" diye sordular. Muhammed: "Evet," dedim. Onlar: "Bunun üzerine memleketimize döndük ve Allah'tan sana karşı bize kuvvet vermesini ve bizim için bir hüccet olmasını diledik. Büveyb'e vardığımızda senin köleni alıkoyduk, Abdullah b. Sa'd'a yazdığın mühürlü mektubuna da el koyduk. Mektupta sırtlarımızı kırbaçlamasını, saçlarımızı kesmesini ve uzun süreyle bizi hapsetmesini emretmişsin. İşte mektubun," dediler.

Osman, Allah'a hamd ve senada bulundu ve şöyle dedi: "Vallahi yazmadım, emir vermedim, danışılmadım ve bu hususta bilgilendirilmedim." Bunun üzerine ben ve Ali bir ağızdan: "Doğru söyledi," dedik. Osman bizim sözlerimizle rahat [375] etti. Mısırlılar: "O zaman kim onu yazdı?" dediler. Osman: "Bilmiyorum," dedi. Mısırlıların sözcüsü: "Sana karşı senin kölen zekât devesiyle gönderilsin, senin mührün taklit edilsin, amiline bu büyük meseleler hakkında yazı yazılsın ve sen bilme!" dedi. Osman: "Evet," dedi. Onlar: "O zaman senin gibisinin işbaşında olmaması gerekir. Allah seni azlettiği gibi kendini bu görevden azlet," dediler. Osman: "Allah'ın bana giydirdiği bir gömleği çıkarmam," dedi. Bunun üzerine bağrışmalar ve sesler yükselmeye başladı. Onun üzerine çullanmadan çıkmayacaklarını düşündüm. Akabinde Ali kalktı ve çıktı. O çıkınca ben de çıktım. Mısırlılara: "Çıkın!" dedi. Bunun üzerine çıktılar. Muhammed: Evime döndüm. Ali de evine dönmüştü. Muhalifler onu öldürünceye kadar muhasarayı kaldırmadılar.

Muhammed b. Ömer dedi: Abdullah b. el-Hâris b. Fudayl bana babasından naklen Süfyân b. Ebi'l-Avcâ'ın şöyle dediğini anlattı:

Mısırlılar ilk gelişlerinde Muhammed b. Mesleme, Osman ile durumu konuştu. Ensardan elli süvariyle çıktı ve Zî Huşub'da onlarla görüştüler. Onları geri döndürdü. Mısır'a dönüş yolunda Büveyb'e vardıklarında Osman'ın kölesine rast

geldiler. Onun üzerinde Osman'ın Abdullah b. Sa'd'a yazdığı mektubu vardı. Bunun üzerine geri döndüler. Medine'ye vardılar. Muhaliflerden Eşter ve Hukeym b. Cebele henüz Medine'den ayrılmamışlardı. Mektubu getirdiler ancak Osman mektubun kendisi tarafından yazıldığı iddiasını reddetti: "Bu uydurulmuştur," dedi. Onlar: "Mektup senin kâtibin tarafından yazılmıştır!" dediler. Osman: "Evet, ancak onu emrim dışında yazmıştır," dedi. Onlar: "Mektubu üzerinde bulduğumuz köle, senin kölendir," dediler. Osman: "Evet, ancak iznim olmadan çıkmış," dedi. Onlar: "Deve de senindir," dediler. Osman: "Evet, ancak bilgim dışında alındı," dedi. Onlar: "Bu durumda ya doğru söylüyorsun ya da yalan konuşuyorsun. Eğer yalan söylüyorsan haksız yere öldürülmemizi emrettiğin için azledilmeyi hak ettin. Doğru söylüyorsan zayıf olduğun için gaflet içinde olduğun ve adamlarının kötü olmasından dolayı azledilmeyi hak ettin. Gaflet ve zafiyet içinde olduğundan dolayı bu gibi kararların ondan habersiz alındığı bir kişinin başımızda kalmasına izin vermememiz gerekir." Ayrıca ona dediler ki: "Yanlış davranışlarına şahit oldukları zaman seni uyardıkları ve hakkı düşünmeyi tavsiye ettikleri için Resulullah'ın (sav.)
[376] bir sahabisini ve başkasını dövdürdüğünden dolayı kendine kısas uygula. Zira ona zulmettin." Osman: "İmam hata da eder isabet de eder. Bu sebeple kendime kısas uygulamam. Aksi takdirde her hata ettiğimde kendime kısas uygulasam hayatıma son vermiş olurum," dedi. Onlar: "Büyük hatalar yaptın. Bu sebeple azledilmeyi hak ettin. Bu hatalar hakkında seninle konuşulunca tövbe etme sözü verirsin. Ancak yine aynı hatalara ve benzerlerine dönersin. Sonra sana geldik. Bize tövbe edeceğini ve hakka döneceğini söyledin. Muhammed b. Mesleme de senin için bizi eleştirdi; senin aykırı davranışlarını düzelteceğine dair bize garanti verdi. Onu da kötü duruma düşürdün. Bu nedenle senden teberri etti ve onun işine karışmayacağım dedi. Birinci gelişimizde senin delillerini geçersiz kılmak ve son bir şans tanımak için geri döndük. Bununla sana karşı Allah'tan kuvvet diledik. Derken senin başımızda bulunan amiline bizi öldürmesi, el ve ayaklarımızı kesmesi ve

bizi asması için emir verdiğin mektubuna rast geldik. İddia ediyorsun ki mektup bilgin dışında yazılmıştır. Oysa mektup senin devenle yolculuk yapan kölen üzerindeydi. Hem mektup senin kâtibinin el yazısıyla yazılmış ve mührünle mühürlenmiştir. Böylece çirkin bir töhmetin altında kaldın. Daha önce de yönetimdeki zulmüne, ganimet taksiminde kendini ayrıcalıklı kılmana, iyiliği tavsiye edenleri cezalandırmana, insanları basit görüp tövbe etmiş görüntüsü vererek tekrar hatalara dönmek gibi davranışlarına tanık olduk. Buna rağmen sana dokunmadan döndük. Aslında seni azletmeden ve senin yerine, Resulullah'ın ashabından senin gibi aykırı davranışları olmayan, töhmet altında kalmamış bir zatı geçirmeden dönmemeliydik. O hâlde hilafetimizi bize iade et bizim işimizden elini çek. Zira bu bizim için de senin için de daha sağlıklı bir durumdur."

Osman: "Bütün söylemek istedikleriniz bunda mı ibaretti?" dedi. "Evet," dediler. Osman şöyle konuştu: "Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamdeder ve O'ndan yardım dilerim. O'na inanıyor ve O'na tevekkül ediyorum. O'ndan başka ilah olmadığına, tek olduğuna, ortağı olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim. Allah onu hidayetle ve müşrikler istemese de bütün dinlere üstün kıldığı hak dinle gönderdi. Sizler konuşmanızda adil olmadınız. Hüküm verirken insaflı davranmadınız. Sizin 'Kendini azlet,' demenize gelince: Allah'ın bana giydirdiği, onunla beni onurlandırdığı ve diğerlerine karşı bana has kıldığı bu gömleği çıkaramam. Ancak tövbe ederim ve yanlışlardan kaçınarak Müslümanların kusur ve hata olarak gördükleri şeylerden imtina edeceğim ve onlara dönmeyeceğim. Ben Allah'a muhtacım ve O'ndan korkarım." Onlar: "Bu, ilk defa yaptığın ilk aykırı iş olsaydı, ondan dolayı tövbe etseydin ve onda ısrar etmeseydin onu senden kabul etmemiz gerekirdi. Ancak bundan önce nice aykırı davranışların olduğunu biliyorsun. Buna rağmen birinci gelişimizde senden sarfınazar ederek geri döndük; aleyhimizde yazacağından, kölende bulduğumuz mektubunda itham [377] ettiğin kişiler aleyhinde bulunacağından endişe etmiyorduk.

Seninle olan tecrübemizden anladık ki ne zaman tövbe etsen muhakkak tekrar aynı işleri yapmaya yeltendiğin hâlde senin tövbeni nasıl kabul edebiliriz? O hâlde seni azletmeden ve senin yerine başkasını seçmeden ayrılmayacağız. Kavminden ve akrabalarından sana bağlı olanlar senin için savaşarak engel olurlarsa sana ulaşmak ve seni öldürmek için onlarla savaşır ve sana ulaşıp seni öldürürüz ya da ruhlarımızı Allah'a teslim ederiz." Bunun üzerine Osman şöyle dedi: "İmaretten istifa etmeme gelince: Beni asmanız, Allah'ın verdiği emîrlik ve hilafetten istifa etmemden bana daha sevimlidir. Sizin benim için savaşacak insanlarla savaşacağız, sözünüze gelince: Ben hiç kimseye sizinle savaşmasını emretmem. Kim benim için savaşırsa benim iznim dışında savaşmış olur. Yemin ederim ki sizinle savaşmak isteseydim komutanlara yazarak askerleri harekete geçirir ve savaşçıları gönderirlerdi. Ya da ben Mısır veya Irak'a geçerdim. Sakın sakın canlarınıza kıymayın! Beni yaşatmazsanız bile canlarınızı koruyun. Beni öldürür ve kanımı akıtırsanız, bundan sorumlu tutulacak ve celbedileceksiniz." Bunun üzerine ona savaş ilan ederek yanından ayrıldılar. Osman, Muhammed b. Mesleme'ye haber gönderdi ve onunla konuşarak onları geri göndermesini istedi. Ancak o: "Vallahi bir yılda iki kere Allah adına yalan söyleyemem," dedi.

Muhammed b. Ömer dedi: Muhammed b. Müslim bana Mûsâ b. Ukbe'den naklen Ebû Habîbe'nin şöyle dediğini anlattı:

Osman'ın öldürüldüğü gün Sa'd b. Ebî Vakkās'ın onun yanına girdiğini, bir süre sonra çıktığını ve kapının önündeki vaziyeti görünce, "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn*" dediğini gördüm. Bunun üzerine Mervân ona: "Şimdi mi pişmanlık duyuyorsun? Oysa sen onu sözlerinle yaraladın," dedi. Sa'd'ın şöyle konuştuğunu duydum: Allah'tan mağfiret diliyorum. İnsanların ona karşı böyle cüretkâr olacaklarını ve kanını talep edeceklerini sanmamıştım. Yanına girdim. O bir konuşma yaptı. Sen ve adamların buna şahit olmadınız. Hoş karşılanmayan bütün davranışlarından teberri ederek tövbe etti ve dedi ki: "Helak edici gidişata devam etmeyeceğim. Kim zulümde ısrar ederse yoldan sapmış olur. Ben tövbe ediyorum ve yanlış dav-

ranışları terk ediyorum." Mervân şöyle dedi: "Onu savunmak istiyorsan Ali b. Ebî Tâlib'e git. Zira o ortalıktan kaybolmuş ve Osman'a cevap vermemiştir." Bunun üzerine Sa'd çıktı ve Ali'ye gitti. Ali mescitte, kabir ile minber arasında oturuyordu. Sa'd: "Ey Ebü'l-Hasan! Anam babam sana feda olsun. Kalk! Vallahi sana öyle hayırlı bir teklifle geldim ki hiç kimse böyle hayırlı bir teklifle hiç kimseye gitmiş değildir. Amcanın oğluna karşı akrabalık hakkını gözetmiş, ona iyilik yaparak alicenaplığını göstermiş ve kanının akıtılmasını önlemiş olursun ve durum istediğimiz noktaya gelmiş olur. Halife kendi rızasıyla tövbe [378] etmiş ve dönmüştür," dedi. Ali şöyle dedi: "Ey Ebû İshâk! Allah onun tövbesini kabul etsin. Vallahi onu savunmakta tereddüt etmedim, bazen bunu yaparken mahcubiyet duyuyorum. Zira ona bunları reva görenler Muâviye, Abdullah b. Âmir ve Saîd b. el-Âs'tır. Onlar bu duruma yol açtılar. Ona nasihat edip onları azletmesini tavsiye edince benim sözümü nazarıitibara almadı. Nihayet görmekte olduğun bu duruma düştü." Onlar böyle konuşurken Muhammed b. Ebû Bekir geldi ve Ali'ye gizlice bir şey söyledi. Bunun üzerine Ali elimden tuttu ve ayağa kalkarak şöyle dedi: "Onun tövbesi ne işe yarayacak? Vallahi henüz evime varmamıştım ki Osman'ın öldürüldüğünü bildiren o korkutucu sesi duydum. Vallahi o günden beri bu kötü durumdayız."

Muhammed b. Ömer dedi: Şürahbîl b. Ebî Avn bana Yezîd b. Ebî Habîb'den naklen Ebü'l-Hayr'ın şöyle dediğini anlattı:

Mısırlılar Osman'ın (ra.) üzerine gitmek için yola çıktıklarında Abdullah b. Sa'd süratli seyreden bir postacıyla Osman'a onların yola çıkışını haber verdi. Ona, onların umre ziyaretçisi görüntüsüyle yola çıktıklarını bildirdi. Postacı, Osman b. Affân'ın yanına vardı ve ona durumu haber verdi. Onun üzerine Osman konuştu ve Mekke'dekilere haber göndererek söz konusu Mısırlı gruba karşı uyardı ve İmama karşı kötü davrandıklarını bildirdi. Diğer yandan Abdullah b. Sa'd, Mısırlıların arkasından Medine'ye gitmek üzere yola çıktı. Nitekim Osman'dan izin isteyerek onunla görüşme talebinde bulunmuş, o da ona izin vermişti. Eyle'deyken Mısırlıların tekrar Osman'ın üzerine gitmek

için geri döndükleri ve onu muhasara altına aldıkları haberini aldı. Muhammed b. Huzeyfe de bu sırada Mısır'da bulunuyordu. Osman'ın kuşatıldığı ve Abdullah b. Sa'd'ın Mısır'dan ayrıldığını görünce Mısır'da yönetime el koydu ve Mısırlılar da ona icabet ettiler. Abdullah b. Sa'd da Mısır'a dönmek üzere yola çıktı. Ancak İbn Ebî Huzeyfe onu Mısır'a sokmadı. Bunun üzerine Filistin'e yöneldi ve Osman (ra.) öldürülünceye kadar orada ikamet etti. Diğer yandan Mısırlılar Esvâf'ta konaklayarak Osman'ı muhasara altına aldılar. Hukeym b. Cebele de bir grupla Basra'dan yola çıktı. Eşter de Kûfe ehliyle yola çıktı ve Medine'de buluştular. Eşter uzlete çekildi. Hukeym b. Cebele de uzlete çekildi. Osman'ı muhasara altında tutan İbn Udeys ve adamlarıydı. Sayıları beş yüzdü. Muhasarayı kırk dokuz gün sürdürdüler ve Osman (ra.), 18 Zilhicce 35 Cuma günü öldürüldü.

[379] İbrâhim b. Sâlim bana babası, Büsr b. Saîd ve Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebîa'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Osman'a (ra.) gittim. Bir saat onunla sohbet ettim. Bana: "Ey İbn Ayyâş! Gel!" dedi ve elimden tutarak kapının yanına götürdü ve bana kapının önündeki insanların konuşmalarını dinletti. Kimisi, "Daha neyi bekliyorsunuz?" diyor, kimisi de "Bakın belki durumunu gözden geçirir," diyordu. Henüz ikimiz ayakta dururken Talha b. Ubeydullah geçti ve bir an için durarak "İbn Udeys nerede?" diye sordu. Bunun üzerine İbn Udeys onun yanına geldi ve Talha onun kulağına bir şeyler fısıldadı. Akabinde de İbn Udeys geri döndü ve adamlarına: "Bırakmayın, bu adamın yanına hiç kimse girip çıkmasın." Bunun üzerine Osman bana: "Bu, Talha b. Ubeydullah'ın emridir. Allah'ım beni Talha'nın şerrinden koru. Zira bu insanları bana karşı harekete geçiren ve onları kışkırtan odur. Dileğim odur ki bu işten eli boş çıksın ve onun kanı akıtılsın! O bana karşı kendisi için meşru olmayan haksızlıklarda bulundu. Resulullah'ın (sav.) şöyle buyurduğunu işittim: 'Müslüman kişinin kanını akıtmak ancak üç şeyden dolayı helaldir: Müslüman olduktan sonra tekrar küfre dönen, evli olduğu hâlde zina eden veya haksız yere adam öldüren.' O hâlde ben ne için öldürüleceğim?" Sonra Osman kapının yanından ayrıldı. İbn Ayyâş

dedi: Evden ayrılmak istedim. Ancak çıkmama izin vermediler. Derken Muhammed b. Ebû Bekir oradan geçerken: "Onu bırakın," dedi. Bunun üzerine çıkmama izin verdiler.

Muhammed dedi: Ya'kûb b. Abdullah el-Eş'arî bana Ca'fer b. Ebî Mugîre, Saîd b. Abdurrahman b. Ebzâ'dan naklen babasının şöyle dediğini anlattı:

Osman'ın evine girildiği güne şahit oldum. Osman'ın evine Amr b. Hâzim'in evinden girdiler. Sonra bir pencereden içeri girdiler. Vallahi hâlâ unutmuş değiliz. Sûdân b. Humrân'ın şöyle dediğini duydum: "Talha b. Ubeydullah nerede? İbn Affân'ı öldürdük!"

Muhammed b. Ömer dedi: Şürahbîl b. Ebî Avn bana babasından naklen Ebû Hafs el-Yemânî'nin şöyle dediğini anlattı:

Badiyedeki bir Arabın mülkiyetindeydim. O –yani Mervân– beni beğendi. Beni, zevcemi ve evladımı satın aldı ve bizi azat etti. Onun maiyetinde bulunuyordum. Osman muhasara altına alınınca Benî Ümeyye onunla birlikte teyakkuza geçtiğinde Mervân da evdeydi. Ben de onunla birlikte evdeydim. Vallahi insanlar arasında çatışmayı ben başlattım. Evin üzerinde Eslem'den bir adama ok atarak onu öldürdüm. O, Niyâr el-Eslemî'ydi. Bunun üzerine vuruşma başladı. Ben de aşağı indim. İnsanlar kapıda vuruştular. Mervân yere yığılıncaya kadar savaştı. Onu taşıdım ve bir koca karının evine götürerek kapıyı kilitledim. İnsanlar Osman'ın evinin kapılarını ateşe verdi. Bazıları yandı. Osman şöyle dedi: "Kapı daha büyük bir hadise için yanmıştır. Sizden hiç kimse elini kıpırdatmasın. Vallahi uzağınızda olsam beni öldürmek için sizi atlarlar. Onlara sizden yakın olsam benden başkasına yönelmezler. Ben sabırlıyım ve Resulullah'ın (sav.) bana vadettiği gibiyim. Allah'ın benim için takdir ettiği yerde öldürüleceğim." Mervân: "Vallahi ben sesi duyduğum sürece öldürülmeyeceksin," dedi ve eline kılıcı alarak kapıya çıktı ve şu beyitleri dillendirdi: [380]

Meyilli boynuz sahibi ve ince avuç ve parmaklı ceylan bilir ki

Ben öncü grubun önünde onları seyretmeye teşvik ederim. Tıpkı vadideki su mecrasına konan bağırtlak kuşu gibi.

Muhammed dedi: Abdullah b. el-Hâris b. Fudayl bana babasından naklen Ebû Hafsa'nın şöyle dediğini anlattı:

Perşembe günü evin üstünden bir taş bıraktım ve Eslem'den Niyâr adında bir adamı öldürdüm. Osman'a haber göndererek: "Katili bize teslim et," dediler. Osman: "Vallahi onu kimin öldürdüğünü bilmiyorum," dedi. Bunun üzerine cuma gecesi ateş şulelerle bize yöneldiler. Sonra sabah erkenden harekete geçtiler. Bize ilk yönelen Kinâne b. Attâb idi ve elinde bir ateş şulesi vardı, damlarımızdan bize yöneldi. Ona Âl-i Hazm'in evinden yol açıldı. Peşinden neftle yanan ateş şuleleri peş peşe geldi. Bir süre tutuşmuş ahşap üzerinde onlarla savaştık. Bu arada Osman'ın, adamlarına şöyle dediğini işittim: "Yangından sonra bir şey kalmadı. Ahşap yandı ve kapılar yandı. Kim bana itaat ederse kendi evini korusun. Zira bunlar benim peşimdedirler. Onlar beni öldürdükleri için pişman olacaklar. Vallahi benden vazgeçerlerse hayatı sevmeyeceğimi sanıyorum. Benim hâlim değişmiştir. Dişlerim düşmüş ve kemiklerim incelmiştir."

Ravi dedi: Sonra Mervân'a şöyle dedi: "Otur ve çıkma!" Ancak Mervân onu dinlemedi ve ona: "Vallahi öldürülmeyeceksin ve ben sesi duyduğum hâlde sana ulaşılamayacak," dedi ve onlara karşı çıktı. Kendi kendime: 'Efendimi terk edecek değilim,' dedim ve onunla birlikte çıktım ve onu kolluyordum. Sayımız azdı. Mervân'ın şu beyti dillendirdiğini işittim:

[381] *Meyilli boynuz sahibi ve ince avuç ve parmaklı ceylan bilir ki*

Ben öncü grubun önünde onları seyretmeye teşvik ederim. Tıpkı vadideki su mecrasına konan kata gibi.

Sonra "Kim mübarezeye çıkacak?" diye seslendi ve zırhının alt tarafını kaldırarak bel tarafına sabitledi. Derken İbn en-Nibâ' ona yöneldi ve boyun tarafına bir darbe indirerek hareketsiz hâle getirecek şekilde onu yaraladı. Bunun üzerine yere düştü. Damarlarında nabız yoktu. Onu alarak İbrâhim b. Adî'nin ninesi Fâtıma bint Evs'in evine taşıdım. Ravi dedi: Abdülmelik ve Benî Ümeyye, Adî ailesini bu iyilikleri sebebiyle takdir ederlerdi.

Ahmed b. Osman b. Hakîm bana Abdurrahman b. Şerîk, babası, Muhammed b. İshâk, Ya'kûb b. Utbe b. el-Ahnes, İbnü'l-Hâris b. Ebî Bekir ve babası Ebû Bekir b. el-Hâris b. Hişâm'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Abdurrahman b. Udeys el-Belevî'ye bakıyordum. Sırtını Allah'ın peygamberinin (sav.) mescidine dayamıştı. Osman b. Affân (ra.) da muhasara altındaydı. Derken Mervân b. Hakem çıktı ve "Kim mübarezeye çıkacak?" dedi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Udeys, Fülan b. Urve'ye: "Bu adama karşı mübarezeye çık," dedi. Uzun boylu bir gençti. Onun karşısına çıktı. Mervân zırhın halkasını alıp kuşağına bağladı. Bunun üzerine bacağı açıkta kaldı. Mervân ona saldırdı. Ancak İbn Urve onun boynuna bir darbe indirdi. Kendi etrafında dönüp düştüğünü gördüm. Bu arada Ubeyd b. Rifâa ez-Zürekî ona saldırdı. Bunun üzerine İbrâhim b. Adî'nin ninesi Fâtıma bint Evs ona yönelerek: "Adamı öldürmek istiyorsan zaten ölmüştür. Ama etiyle oynamak istiyorsan bu çirkin bir şeydir," dedi. Bunun üzerine adam vazgeçti. Ravi dedi: Kadın, Mervân'ı ve çocuklarını emzirmişti. Bu sebeple bu iyiliğini daima şükranla anmışlar ve oğlu İbrâhim'i amil olarak görevlendirmişlerdir.

İbn İshâk dedi: Abdurrahman b. Udeys el-Belevî, Mısır'dan Medine'ye gittiğinde şu beyitleri dile getirdi:

Bilbîs ve Saîd bölgelerinden yola çıktık ve demir zırhlara büründük.

Saîd'in kaybettiği Allah'ın hakkını arayarak çıktık ve muradımıza ererek döndük.

Ca'fer b. Abdullah el-Muhammedî bana Amr b. Hammâd ve Ali b. Hüseyin'den şöyle dediklerini anlattı: Hüseyin b. Îsâ bize babasından naklen şöyle dediğini rivayet ettiler: [382]

Teşrik günleri geçince Osman'ın (ra.) evinin etrafını kuşattılar. Osman görevini bırakmayı reddetti. Bunun üzerine Resulullah (sav.) ashabından Niyâr b. İyâz adında yaşlı bir zat ayağa kalkarak: "Ey Osman!" diye seslendi. Osman evinin damından ona baktı. Adam, Osman'a Allah adına uyarıda bulundu ve uzlete çekilmesi hususunda Allah'ı hatırlattı. Osman ile karşılıklı konuşurlarken Osman'ın adamlarından biri ona bir atarak onu öldürdü. Rivayete göre onu öldüren Kesîr b. es-Salt el-Kindî idi. Bunun üzerine Osman'a: "Niyâr'ın katilini bize teslim et ki ona karşı onu öldürelim," dediler. Osman: "Beni öldürmek isteyen sizlere karşı bana yardım eden bir adamı öldürecek değilim," dedi. Bu durum karşısında hareke-

te geçtiler ve Osman'ın kapısını yaktılar. Mervân b. Hakem bir grupla birlikte Osman'ın evinden çıkarak onlara saldırdı. Saîd b. el-Âs da bir grupla çıktı. Benî Zühre'nin müttefiki Mugîre b. el-Ahnes b. Şerîk es-Sekafî de bir grupla çıktı. İki taraf şiddetli bir çatışmaya girdiler. Onları savaşmaya sevk eden sebeplerden biri de Basra ehlinden bir destek birliğinin –Medine'den bir günlük mesafede olan– Sirâr bölgesine ulaştığı ve Şam ehlinin de yolda olduklarına dair haber alınmasıydı. Bu sebeple kapının önünde şiddetli bir çatışmaya giriştiler. Mugîre b. el-Ahnes es-Sekafî muhaliflere saldırarak şöyle dedi:

O uzun boylu, dolgun, boynu uzun ve halhallı ve gerdanlı cariye bilir ki

Ben kılıcın sapına aşinayım

Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî ona saldırdı ve şöyle dedi:

Eğer kılıç hususunda dediğin gibiysen hamle yapan asil ve onurlu bu kişinin karşısında kendini göster.

Onun elindeki kılıç Meşrefîdir ve oldukça keskindir.

Abdullah ona bir darbe indirerek işini bitirdi. Rifâa b. Râfi' el-Ensârî –sonra ez-Zürakî–, Mervân b. Hakem'e saldırdı ve ona bir darbe indirerek yere serdi. Onu öldürdüğünü sanarak ondan sarfınazar etti. Abdullah b. ez-Zübeyr çeşitli yerlerinden yaralandı. Bunun üzerine hezimete uğrayarak konağa sığındılar ve kapısında tutunmaya çalıştılar. Burada da şiddetli
[383] bir çatışma oldu ve Ziyâd b. Nuaym el-Fihrî, Osman'ın adamlarından bir grupla birlikte öldürüldü. İki taraf vuruşmaya devam ettiler. Ardından Osman'ın komşusu Amr b. Hazm kapısını açtı ve muhaliflere seslenerek muhalifler oradan saldırıya geçtiler ve evin içinde savaştılar. Nihayetinde Osman'ı savunanlar yenilgiye uğradılar ve evin kapısı onlara açık tutularak Medine sokaklarında kaçarak dağıldılar. Osman aile fertlerinden bazılarıyla ve bir kısım adamlarıyla yalnız kaldı. Onlar da öldürüldüler ve Osman (ra.) da öldürüldü.

Ya'kûb b. İbrâhim bana şöyle anlattı: Mu'temir b. Süleyman et-Teymî bana babası ve Ebû Nadre'den naklen Ebû Useyd el-Ensârî'nin kölesi Ebû Saîd'in şöyle dediğini anlattı:

Bir gün Osman (ra.) onlara yukarıdan baktı ve "es-Selamü aleyküm," dedi. Ancak içinden karşılık vermiş olanlar haricinde kimsenin açıktan onun selamına karşılık verdiğini görmedi. Onlara: "Allah için söyleyin. Bilmez misiniz ki Rûme suyunu kendi öz malımla aldım ve insanlar, içme suyu ihtiyaçlarını ondan karşılıyorlar. Benim ondaki payım Müslümanlardan birinin payı kadardır," dedi. Onlar: "Doğrudur," dediler. Osman: "Öyleyse bu sudan içmem neden engelleniyor ve deniz suyuyla iftarımı açmak zorunda bırakılıyorum?" dedi. Sonra dedi ki: "Allah için söyleyin! Bilmez misiniz ki şu şu yerleri satın aldım ve mescide kattım." Onlar: "Evet," dediler. Osman: "Benden önce kimsenin bu mescitte namaz kılmaktan menedildiğini hiç gördünüz mü? Allah için söyleyin, Resulullah'ın (sav.) benim hakkımda şöyle şöyle dediğini işitmediniz mi?" Allah'ın mufassal kitabında anıldığını hatırlattı. Bunun üzerine nehiy yaygınlaştı.

Ravi dedi: Bunun üzerine insanlar: "Müminlerin Emîri üzerine gitmekte acele edilmesin," diyorlar. Nehiy yaygınlaştı. Ravi dedi: Eşter kalktı –Ravi: O gün mü, yoksa başka bir günde mi, iyi hatırlamıyorum– ve şöyle dedi: "Belki onu ve sizi kandırmıştır," dedi. Ravi dedi: Bunun üzerine insanlar onu ayakları altına aldılar ve şöyle şöyle duruma maruz kaldı. Bundan başka bir kere daha onlara yukarıdan baktı ve onlara nasihatte bulundu. Ancak nasihat onlara tesir etmedi. İnsanlar nasihatle ilk kez karşılaştıklarında etkilenirlerdi. Ancak tekrar onlara hatırlatılınca tesir etmezdi. Ravi dedi: Osman kapıyı açtı ve Kur'an'ı açıp okudu. Nitekim rüyasında Allah'ın peygamberini (sav.) görmüş şöyle diyordu: "Bu gece iftarını bizde yap!"

Ebü'l-Mu'temir dedi: Hasan bize şöyle anlattı:

Muhammed b. Ebû Bekir, Osman'ın yanına girdi ve saka- [384]
lından tuttu. Ravi dedi: Osman: "Öyle bir yakaladın ve öyle bir oturuş oturdun ki baban asla böyle bir yakalayış yakalamaz ve öyle bir oturuş oturmazdı," dedi. Bunun üzerine Muhammed onu bıraktı ve çıktı. Akabinde "Kara Ölüm" olarak bilinen bir adam girdi, önce onu boğdu sonra da onu sarstı ve akabinde çıktı: "Vallahi onun boğazından daha yumuşak bir şey

görmedim. Vallahi onu boğdum ve nefesi cinlerin nefesi gibi içinde dolaşıyordu," dedi ve çıktı.

Ebû Saîd'ın rivayetinde ravi der ki: Bir adam Osman'ın yanına girdi. Osman'ın elinde Kur'an vardı. Adama: "Seninle aramda Allah'ın kitabı var," dedi. Ancak adam kılıcını ona salladı. Osman eliyle korunmak isteyince kılıç elini kesti. –Ravi dedi: Elini yalnızca yaraladı mı, yoksa tamamen mi kesti? Bilemiyorum.– Bunun üzerine şöyle dedi: "Vallahi Mufassal Kitabı yazan ilk eldir. Ebû Saîd'in rivayeti dışındaki rivayetlerde derler ki: et-Tücîbî, Osman'ın bulunduğu mekâna girdi ve ona harbeyi sapladı. Fışkıran kan "*Onlara karşı Allah sana yeter! O işiten ve bilendir,*"[79] ayeti üzerine sıçradı. Bu leke Mushaf üzerinde bırakıldı ve silinmedi.

Ebû Saîd'in rivayetine göre İbnetü'l-Ferâfisa, Osman öldürülmeden önce ziynet eşyalarını kucağına almıştı. Yaralanınca –ya da öldürülünce, dedi– ona ağıt yaktı. Saldırganlardan bazıları "Allah kahretsin ne büyük kalçası var!" deyince Nâile, bu, Allah düşmanının dünyadan başka bir derdi olmadığını anladı.[80]

Seyf'e gelince: Serî bana Şuayb, Seyf ve Bedr b. Osman'dan naklen amcasının şöyle dediğini yazdı:

Osman'ın (ra.) bir cemaate hitaben yaptığı son konuşma şöyledir: Allah onunla ahireti aramanız için size dünyayı verdi. Ona dayanasınız diye onu size vermiş değildir. Dünya fânidir, ahiret ise bakidir. Öyleyse fâni olan sizi şımartmasın ve ahiretten meşgul etmesin. Baki olanı, fâni olana tercih edin. Dünya ayrılık yeridir ve dönüş Allah'adır. Allah'tan sakının. Zira takva, O'nun azabına karşı bir kalkandır ve O'na ulaştıran bir vesiledir. Haset hususunda Allah'a sığının. Cemaatinize

79 Bakara, 2/137.

80 Nakledilen rivayetlerde, İslami bir anlayış ve bilincin bu toplulukta sanılanın aksine ve istisnalar dışında oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Haklı olmak meşruiyet için yeterli bir unsur değildir. Hakkı ihkak etmek için meşru yöntemlere başvurmak önemli bir şarttır. Hz. Osman'ı cezalandırma hareketi yargısız bir infaz hâlini almıştır. Olay tamamen bir kitle hareketi darbesi marifetiyle gerçekleşmiş ve bir linç girişimine dönüşmüştür. Hz. Osman'ın icraatı eleştirilebilir. Ancak yapılan infazın hem hukuki, hem ahlaki ve insani olarak mazur görülecek bir yanı yoktur. (çev.)

sarılın. Hiziplere bölünmeyin. *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Bir zamanlar düşman idiniz de Allah kalplerinizi uzlaştırdı. Böylelikle de O'nun nimetiyle kardeş oldunuz."*[81]

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Ebû Hârise ve Ebû Os- [385]
man'ın şöyle dediklerini yazdı:

Osman o mecliste ihtiyaçlarını karşılayıp ortaya çıkan duruma karşı azmini ortaya koydu. Müslümanlar da onun için azimlerini sabırla ortaya koydular ve muhaliflere karşı Allah'ın kudretine sığınmak suretiyle korunmaya azmettiler. Bunun üzerine Osman onlara: "Allah'ın rahmeti üzerinize olsun. Kapıya çıkın ve bana ulaşması engellenenler de sizinle birlikte olsunlar." Ayrıca Ali, Zübeyr, Talha ve bir grup adama haber göndererek hazır olmalarını istedi. Toplanınca onlara yukarıdan bakarak: "Oturun," dedi. Dışarıdan gelen savaşçı ve mukim barışçı dâhil hepsi oturdular. Şöyle dedi: "Ey Medine ehli! Sizi Allah'a emanet ediyorum ve benden sonra hilafeti sizin için güzel kılmasını dilerim. Vallahi bugünden sonra Allah hakkımda hükmünü verinceye kadar kimseye gitmeyeceğim. Bunları ve kapımın arkasında duranları öyle bırakacağım ve onlara hiçbir şey vermeyeceğim ki bunlardan hareketle Allah'ın dinine ve dünya işlerinize müdahil olmasınlar. Böylece bu hususta Allah, dilediğini gerçekleştirecektir." Osman (ra.); Hasan, Muhammed, İbnü'z-Zübeyr ve benzerleri hariç Medine ehline evlerine dönmelerini emretti ve bunun için yemin etti. Bunun üzerine babalarının emriyle Hasan, Muhammed, İbnü'z-Zübeyr ve benzerleri kapının önünde kaldılar ve bunların dışında Medineliler evlerine döndüler. Çok sayıda insan onlara katıldı. Osman da evine kapandı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Hârise, Ebû Osman, Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Muhasara kırk gün, muhaliflerin Medine'deki konaklamaları yetmiş gün sürdü. Muhasaranın on sekizinci gününde ileri gelenlerden bazı haberciler geldiler ve vilayetlerden Medine'ye gelmek için hazırlık yapanları haber verdiler. Şam'dan Habîb, Mısır'dan Muâviye, Kûfe'den Ka'kâ' ve Basra'dan Mü-

81 Âl-i İmrân, 3/103.

câşi'in geleceği bilgisi verildi. Bunun üzerine muhalifler Osman'ın insanlarla irtibatını kestiler ve su dâhil her şeyden mahrum ettiler. Bazen Ali onun istediği şeyleri götürüyordu. Saldırmak için bahane aradılar ancak bulamadılar. Bunun üzerine gece vakti evine taş attılar ki evdekiler bu taşları onlara atsınlar. O zaman da bize saldırıldı diyeceklerdi. Osman onlara seslenerek: "Allah'tan sakınmaz mısınız? Evde benden başka insanlar da var," dedi. Onlar: "Hayır, vallahi biz sana taş atmadık," dediler. Osman: "O zaman kim attı?" diye sordu. "Allah attı," dediler. Osman: "Yalan söylüyorsunuz. Allah atsaydı atışları bizi bulurdu. Sizin atışlarınız bizi bulamıyor," dedi. Osman komşuları olan Âl-i Hazm'e yukarıdan baktı ve Amr'ın oğlunu Ali'ye göndererek sudan mahrum bırakıldıklarını haber verdi ve ona: "İmkân bulursanız bize su gönderin," dedi. Durumu Talha, Zübeyr, Âişe ve Peygamber'in (sav.) diğer zevcelerine bildirdi. Onun yardımına ilk koşan Ali ve Ümmü Habîbe oldular. Ali sabaha doğru henüz aydınlık basmadan gitti:
[386] "Ey insanlar! Bu yaptığınızı ne müminler ne de kâfirler yapar. Bu adamı yaşam maddelerinden mahrum etmeyin. Rumlar ve Farslar esir aldıklarını yedirir ve içirirler. Kaldı ki bu adam size dokunmadı. Onu muhasara etmeyi ve öldürmeyi nasıl meşru görüyorsunuz?" dedi. Onlar: "Hayır, vallahi yemesine ve içmesine izin vermeyeceğiz," dediler. Bunun üzerine Ali kefiyesini eve atmak suretiyle Osman'a, ondan talep ettiğini yerine getirmeye çalıştığını bildirmek istedi ve döndü. Ümmü Habîbe de bir katır üzerinde geldi. Müminlerin Annesi Ümmü Habîbe geldi denildi. Ancak katırının yüzüne vurdular. Ümmü Habîbe: "Benî Ümeyye'nin bu adamda vasiyetleri vardır. İstedim ki o vasiyetler hakkında ondan bilgi alayım ki yetim ve dulların hakları zayi olmasın," dedi. Onlar: "Yalancısın," dediler ve üzerine yürüyerek katırın bağını kılıçla kestiler. Katır sıçradı ve koşmaya başladı. Ancak insanlar onu durdurdular. Hayvanın semeri yana meyletmişti. Onu çekiştirdiler ve alıkoydular. Az kalsın öldürülüyordu. Sonra onu evine götürdüler. Âişe de kaçmak için hacca gitmeye hazırlık yapıyordu. Kardeşinin kendisine tâbi olmasını istedi. Ancak o bu isteği

reddetti. Âişe şöyle dedi: Vallahi gücüm yetse bunları yapmak istediklerinde alıkoyacaktım.

Hanzale el-Kâtib de Muhammed b. Ebû Bekir'in yanında durdu ve ona: "Ey Muhammed! Müminlerin Annesi senden kendisine eşlik etmeni istiyor ama sen ona eşlik etmiyorsun. Oysa Arap kurtları seni meşru olmayan işlere davet ediyor ve onlara icabet ediyorsun," dedi. Muhammed: "Ey Temîmli annenin oğlu! Sana ne bundan!" dedi. Hanzale: "Ey Has'amiyye'nin oğlu! Bu iş bir güç yarışına dönüşürse Benî Abdi Menâf senin pabucunu dama atarlar," dedi ve giderken şu beyitleri terennüm etti:

İnsanların içine düştükleri duruma şaşıyorum. Hilafetin zail olmasını istiyorlar.

Oysa hilafet zail olursa hayır da onlardan uzak olacak ondan sonra zillete duçar olacaklar.

Onlar da Yahudiler ve Hristiyanlar gibi olacaklar ve hepsi yolu şaşırmakta eşit olacaklar.

Hanzale, Kûfe'ye intikal etti. Âişe de Mısır ehline öfkeyle dolu bir hissiyatla yola çıktı. Mervân b. Hakem ona geldi: "Ey Müminlerin Annesi! İkamet etseydin belki bu adamı gözetmeleri bakımından daha yararlı olurdu," dedi. Âişe ona: "Ümmü Habîbe'ye yapılanın bana da yapılmasını mı istiyorsun? Beni savunacak kimse de bulamayacağım. Hayır, vallahi ayıplanmayacağım ve bunların durumunun sonunun nereye varacağını bilemiyorum," dedi. Ali ve Ümmü Habîbe'nin ma- [387]
ruz kaldıkları durumdan Talha ve Zübeyr haberdar olunca evlerine kapandılar. Osman kendi başına kaldı ve fırsat bulduklarında komşuları Âl-i Hazm ona içme suyu veriyorlardı. Zira gözetleniyorlardı. Osman evin üzerinden insanlara baktı: "Ey Abdullah b. Abbâs! Git hac mevsimi senin uhdende olsun," dedi. Abdullah da kapıda nöbet tutanlardandı. Şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Bunlara karşı cihat benim için hacca gitmekten daha sevimlidir." Ancak Osman yemin ederek gitmesini söyledi. Bunun üzerine o yıl hac mevsiminin emîri Abdullah b. Abbâs oldu. Osman vasiyetini Zübeyr'e attı. Zübeyr vasiyeti aldı ve gitti. –Zübeyr, Osman'ın öldürülmesi esnasın-

da Medine'de miydi yoksa ondan önce çıkmış mıydı hakkında ihtilaf vardır.– Osman şöyle dedi: *"Ey kavmim! Sakın bana olan husumetiniz sizi Nûh kavminin başına gelen musibet gibi bir musibete maruz bırakmasın."*[82] Allah'ım! Bu hizipleri daha öncekilere yaptığın gibi emellerine eriştirme!

Serî bana Şuayb, Seyf ve Amr b. Muhammed'den naklen şöyle yazdı:

Leylâ bint Umeys, Muhammed b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Ca'fer'e haber göndererek şöyle dedi: "Kandil kendini yakıyor ve insanları aydınlatıyor. Bu iş için günah işlersiniz sonra günah işlemeyene gider teslim edersiniz. Bu, elde etmek istediğiniz şey, yarın başkasının eline geçecek. Allah'tan sakının ve yarın yaptıklarınızdan dolayı pişmanlık duyacak duruma düşmeyin." Bunun üzerine öfkelendiler, kızgın hâlde çıkıp: "Osman'ın bize yaptıklarını unutamayız," dediler. Leylâ: "Osman size ne yaptı? Sizi Allah'a teslim ederim!" dedi. Çıktıklarında Saîd b. el-Âs ile karşılaştılar. Onunla Muhammed b. Ebû Bekir'in arası açıktı. Leylâ'nın yanından çıkarken onu görmezden geldi ve şu beyti dillendirdi:

Dostunu sevmekte öne geç ve arkadaşını terk etmekte ısrar eden olma.

Bunun üzerine Saîd ona şöyle cevap verdi:

O zaman cürümden uzak olanlardan şiddetli bir vuruşa maruz kalacaksınız.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Ebû Hârise ve Ebû Osman'dan şöyle dediklerini yazdı:

İnsanlara biat edilince hacdan erken dönenler selametle vardılar; onlara hac mevsimine katılanların hepsinin Mısırlıların ve onların tarafındaki insanların üzerine gitmeyi düşündükleri ve bu işi hac merasiminin hemen sonrasında gerçekleştirmeyi düşündükleri ifade edildi. Bu haberle vilayetlerin seferber olarak harekete geçecekleri haberi muhaliflere ulaş-
[388] tı. Vilayetlerden gelen hazırlık haberlerinden sonra gelen bu haberle şeytan onların akıllarını çeldi. Şöyle düşündüler: İçinde bulunduğumuz bu vartadan bizi ancak bu adamı öldür-

82 Hûd, 11/89.

memiz kurtarabilir. İnsanlar onun ölümüyle meşgul olacaklarından bizimle meşgul olacak imkânları olmaz. Muhalifler kurtulmak için onu öldürmekten başka çareleri kalmamıştı. Kapıya yöneldiler. Ancak Hasan, İbnü'z-Zübeyr, Muhammed b. Talha, Mervân b. Hakem, Saîd b. el-Âs ve onlarla birlikte hareket eden sahabilerin oğulları onlara engel oldular ve iki taraf arasında vuruşma meydana geldi. Osman onlara: "Allah, Allah! Sizler beni savunmaktan azadesiniz," dedi. Ancak onlar bu isteği kabul etmediler. Bunun üzerine kapıyı açtı ve onları vazgeçirmek için bir elinde kılıç bir elinde de kalkan olduğu hâlde çıktı. Mısırlılar onu görünce geri çekildiler. Bu taraftakiler de onların üzerine gittiler. Osman (ra.) onları vazgeçirmeye çalıştı. Bunun üzerine çekildiler. İki tarafa da uyarılarda bulundu ve yemin ederek sahabilere içeri girmelerini söyledi. Ancak ayrılmaktan imtina ettiler. Akabinde içeri girdiler ve Mısırlılara karşı kapı kapatıldı. Mugîre b. el-Ahnes b. Şerîk hacca gidenler arasındaydı. Maiyetindeki bir grupla dönmekte acele etti ve henüz öldürülmeden Osman'a yetişti ve iki taraf arasındaki bu itiş kakışa şahit oldu. O da içeri girdi ve içeride kapıda oturup şöyle dedi: "Seni terk etsek, gücümüz yettiği kadar ve ölünceye kadar seni savunmazsak Allah katında ne mazeretimiz olacak?" O günlerde Osman Kur'an'ı yanından ayırmazdı. Namaz kılarken Kur'an'ı yanında bulundururdu. Yorulunca oturur ve okurdu. –Nitekim Kur'an okumayı ibadet olarak görürlerdi.– Muhaliflerle vuruşmaktan alıkoyduğu kişiler de kapıyla onun arasında bulunuyorlardı. Evin dışında kapıyla aralarında bir engel kalmayınca Mısırlılar ateş getirip kapıyı ve önündeki gölgeliği ateşe verdiler. Kapı ve gölgelik yandı. Ahşap kısmı yanınca gölgelik kapının üzerine çöktü. Bunun üzerine içeridekiler hareketlendiler. Osman namaz kılıyordu. İçeridekiler saldıranları girmekten alıkoydular. Saldıranlara karşı ilk karşı koyan Mugîre b. el-Ahnes idi. Direnirken şöyle diyordu:

O uzun boylu, yapılı, gerdanlı ve saçı örgülü cariye bilir ki
Kılıca aşinayım ve dostumu size karşı koruyacağım.
Hem de kararlı ve geri kaçmaz biri olarak

Hasan b. Ali de çıktı ve şöyle dedi:

Onlarla aynı dinden değilim ve onlardan biri de değilim. Gerektiğinde yüksek bir dağın zirvesine çıkarım.

Muhammed b. Talha da şöyle diyordu:

Uhud'da Peygamber'i savunanın oğluyum ve Ahzâb'ı Meadd'a rağmen geri çevirdi.

[389] Saîd b. el-Âs da çıktı ve şöyle dedi:

Dâr-ı Osman gününde ölüm karanlığı çökerken kılıçlarımızla vuruşarak İbn Arvâ'yı savunduk.

O korkulu günde Dâr-ı Osman'da ölüm delip geçerken destek olduk ve yüz yüze vuruştuk.

Evden en son çıkan Abdullah b. ez-Zübeyr'di. Osman ona vasiyetini babasına götürmesini emretti. Ayrıca ona, evindeki Müslümanların evlerine dönmeleri için gelip onları ikna etmesini söyledi. Abdullah b. ez-Zübeyr bu hadiseyi ve vefat ettiğinde karşı karşıya kaldığı son durumunu devamlı anlatıyordu.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Ebû Hârise ve Ebû Osman'dan şöyle dediklerini yazdı:

Osman namaz kılarken kapıyı yaktılar. Tâhâ suresinin ilk ayetiyle başlamıştı. "*Tâ-Hâ. Biz sana Kur'an'ı meşakkat içinde kalasın diye indirmedik.*"[83] O hızlı okurdu. Onun duydukları onu durup düşündürmediği gibi, okumada bir yanlışlık yapmadı ve takılmadı. Onlar ona ulaşmadan sureyi bitirdi. Namazı bitirince de tekrar oturdu ve Kur'an okumaya başladı. "*Bir kısım insanlar müminlere: 'Düşmanlarınız size karşı güç topladılar. Onlardan sakının!' dediklerinde bu onların imanını bir kat daha artırdı ve 'Allah bize yeter. O ne güzel vekildir,' dediler,*"[84] ayetini okumuştu.

Abdullah b. el-Ahnes de adamlarıyla evin yanında şu beyitleri dillendiriyordu:

Kıvrımlı boynuzu ve ziynet eşyasıyla süslenmiş ve ince parmaklı ceylan bilir ki

83 Tâhâ, 20/1-2.
84 Âl-i İmrân, 3/173.

Dostuma olan biatime sadık kalacağım. Hem de güzel cilalı ve keskin kılıcımla.

Bundan taviz vermem ve sözümden caymam.

Ebû Hüreyre de geldi. O grup dışında insanlar eve girmekten menedilmişlerdi. Grup savundular ve savaştılar. O da onlarla birlikte durdu: "Ben sizin için örneğim. Bugün vuruşma hak ve helal oldu," dedi. Sonra şöyle seslendi: "Ey kavmim! Nedir bu durum? Ben sizi kurtuluşa davet ediyorum, sizse beni ateşe davet ediyorsunuz!" Mervân ortaya atılarak: "Teke tek," diye seslendi. Bunun üzerine Benî Leys'ten Nibâ' adında bir adam onunla mübarezeye çıktı. İkisi aynı anda birbirlerine kılıç darbesiyle vuruştular. Mervân onun ayağına vururken [390] adam Mervân'ın boynuna bir darbe indirdi ve onu devirdi. Mervân sırtüstü düştü. Onu adamları çekip aldı ve diğerini de adamları çekip aldılar. Bunun üzerine Mısırlılar: "Vallahi ümmet içinde aleyhimizde hüccet olmamanız için sizi uyardıktan sonra sizi öldürdük," dediler. Mugîre: "Kim mübarezeye çıkacak?" dedi. Karşısına bir adam çıktı. Mugîre kılıcıyla vuruşmaya başladı; o şu beyitleri dile getirdi.

Onlara sert silahla ve cesur ve savaşçı bir gencin vuruşu gibi vuruyorum!

Hem de hayattan ümidini kesmiş bir genç!

Onun hasmı ona cevap verdi. İnsanlar: "Mugîre b. el-Ahnes öldürüldü," dediler. Onu öldüren: "*İnnâ lillah!*" dedi. Abdurrahman b. Udeys ona: "Neyin var?" dedi. Adam: "Rüyada gördüm," dedi. Bana: "Mugîre b. el-Ahnes'in katilini ateşle müjdele," denildi. Ben onunla imtihan edildim. Kabâs el-Kinânî de Niyâr b. Abdullah el-Eslemî'yi öldürdü. Muhalifler Osman'ın (ra.) evine komşuların evlerinden saldırıya geçtiler ve evi doldurdular. Kapıda bekleyenler bundan habersizdi. Kabileler gelip Emîrlerini savunmakta mağlup olan oğullarını götürdüler. Osman'ı öldürmek için bir adamı görevlendirdiler. Adam içeri girdi ve ona: "Hilafeti bırakırsan sana dokunmayacağız," dedi. Osman: "Size yazıklar olsun! Vallahi ne Cahiliye döneminde ne de Müslüman olduktan sonra bir kadının üzerini açtım. Teganni ve temennide de bulunmadım. Resulullah'a

(sav.) biat ettikten sonra da sağ elimle avretime dokunmadım. Allah'ın bana giydirdiği bir elbiseyi de çıkaracak değilim. Allah saadet ehline ikramda bulununcaya ve şekavet ehlini zelil kılıncaya kadar yerimde kalacağım," dedi.

Bunun üzerine adam çıktı. Ona: "Ne yaptın?" dediler. Adam: "Bir tuzağa düştük. Onu öldürmekten başka hiçbir şey bizi insanlardan kurtaramaz. Ama onu öldürmek bize helal değildir," dedi. Bunun üzerine Benî Leys'ten bir adamı onu öldürmesi için gönderdiler. Osman: "Kimlerdensin?" dedi. Adam: "Leys'ten," dedi. Osman: "Beni öldürecek kişi değilsin," dedi. Adam: "Nasıl?" diye sordu. Osman: "Sen değil misin ki Peygamber (sav.) sana ve birlikte olduğun gruba şöyle şöyle bir günde korunmanız için dua etmişti," dedi. Adam: "Evet," dedi. Osman: "Sen kaybolmayacaksın," dedi. Bunun üzerine adam döndü ve gruptan ayrıldı. Bu kez de Kureyş'ten bir adamı ona gönderdiler. Adam: "Ey Osman! Seni öldüreceğim," dedi. Osman: "Hayır, ey filan! Beni öldürme," dedi. Adam: "Neden?" dedi. Osman: "Resulullah (sav.) haksız yere kan akıtmayasın diye senin için istiğfarda bulunmuştu," dedi. Bunun üzerine adam istiğfarda bulundu ve geri dönerek adamlarından ayrıl-
[391] dı. Bu kez de Abdullah b. Selâm geldi ve evin kapısında durarak Osman'ı öldürmemeleri için onlara telkinde bulundu ve şöyle dedi: "Ey kavmim! Allah'ın kılıcını kendinize karşı kınından çıkarmayın. Vallahi onu çıkarırsanız bir daha kınına sokamazsınız. Size yazık! Sizin hükümranlığınız asayla ayakta durabilir ancak onu öldürürseniz mülkünüz ancak kılıç zoruyla korunabilir. Medine'niz Allah'ın melekleriyle korunmaktadır. Vallahi onu öldürürseniz melekler Medine'yi terk edecek." Onlar: "Ey Yahudi ananın oğlu! Sen ne karışıyorsun," dediler. Bunun üzerine geri çekildi.

Raviler dedi: Onu öldürmek üzeri içeri girip de geri dönenlerin sonuncusu Muhammed b. Ebû Bekir'di. Osman ona: "Veyl sana! Allah'a mı kızıyorsun? Haksızlıkla sana karşı bir cürüm mü işledim, bir hakkını mı aldım?" dedi. Bunun üzerine caydı ve geri döndü.

Raviler dediler: Muhammed b. Ebû Bekir çıkınca moralinin bozuk olduğunu anladılar; Kuteyre es-Sekkûnî ve Sûdân b. Humrân es-Sekkûnî ve el-Gâfikî ayaklandılar. el-Gâfikî elindeki demir çubukla ona vurdu ve önündeki Kur'an'ı tekmeledi. Kur'an elinden fırlattı ve önüne düştü. Akan kan Mushaf'ın üzerine sıçradı. Sûdân b. Humrân ona yöneldi ve kılıçla vurmaya yeltendi. Bunun üzerine zevcesi Nâile bint el-Ferâfise üzerine kapandı ve eliyle kılıca mâni olmak istedi. Ancak bu kez ona kastetti ve parmaklarını kesti. El parmaklarından kanlar fışkırdı ve can acısıyla gitti. Giderken gözü kalçasına takılan Sûdân b. Humrân: "Ne büyük kalçası var," dedi. Sonra Osman'a bir darbe indirdi ve onu öldürdü. Osman'a yardım etmek için bazı köleleri içeri girmişti. Osman onlardan sakin duranları azat etmişti. Onlardan biri Sûdân'ın Osman'a kılıçla vurduğunu görünce ona saldırdı ve boynuna bir kılıç darbesi indirerek onu öldürdü. Kuteyre de kölenin üzerine atılarak onu öldürdü. Saldırganlar evi yağmaladılar ve içindeki insanları çıkardılar. Akabinde de üç maktulü içeride bırakarak kapıyı kapattılar. Evden çıktıklarında Osman'ın bir kölesi Kuteyre'ye saldırdı ve onu öldürdü. Saldırganlar evi arayarak bulduklarını aldılar. Hatta kadınların üzerindekileri de aldılar. Külsûm b. Tücîb adında bir adam Nâile'nin kaftanını aldı. Nâile eğilince adam: "Vay anasına! Ne büyük kalçan var. Mükemmelsin," dedi. Osman'ın bir kölesi görünce onu öldürdü. Ancak o da öldürüldü. Bunun üzerine insanlar birbirlerine: "Herkes yanındakini tanıyor mu?" diye seslendi. Evdekiler, insanları, "Beytülmâle yetişin ve sizden önce yetişen olmasın," diye uyardılar. Beytülmâl görevlileri seslerini duydular. İçinde sadece iki kese vardı. Görevliler: "İmdat! Bu insanların aradığı şey dünya menfaatidir," dediler ve kaçtılar. Saldırganlar beytülmâle geldiler ve onu yağmaladılar. İnsanlar içine girdi- [392]
ler. Medine'de ikamet edenler *"İnnâ lillahi..."* deyip ağlarken dışarıdan gelenler de seviniyorlardı. İnsanlar pişman oldular. Zübeyr, Medine'nin dışına çıkmış, Halife'nin öldürülmesine şahit olmamak için Mekke yolunda konaklamıştı. Osman'ın öldürüldüğü haberi ona ulaşınca: *"İnnâ lillahi ve innâ ileyhi*

râci'ûn! Allah, Osman'a rahmet etsin ve onun hakkını bırakmasın," dedi. Ona: Adamlar pişman oldular denilince Zübeyr: Güya planlamışlar ve kurgulamışlardı. Ancak *"Kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekilmiştir,"*[85] dedi. Haber Talha'ya ulaşınca: "Allah, Osman'a rahmet etsin ve onun hakkını bırakmasın ve İslam'ı aziz kılsın," dedi. Ona: Bu insanlar pişman olmuşlar, denildi. Talha: "Hayatları sönsün," dedi ve şu ayeti okudu: *"Onlar ne vasiyette bulunabilir ne de ailelerine dönebilirler."*[86] Ali de çıkıp geldi. Ona: "Osman öldürüldü," denildi. O: "Allah, Osman'a rahmet etsin ve bize hayırlı bir halef nasip etsin," dedi. Ona: "Bu insanlar pişman oldular," denildi. Ali şu ayeti okudu: *"Tıpkı şeytan gibi insana küfre gir, dedi..."*[87] Sa'd'ı ulaşılmaya çalışıldı. Bahçesinde olduğu görüldü. Onun katline şahit olmak istemiyorum, demiştir. Ona öldürüldüğü haberi verilince o, "Alçaltan dünyaya meylettik o da bizi alçalttı," dedi ve şu ayeti okudu: *"Onlar ki dünya hayatında emekleri boşa gitti. Oysa onlar iyi şeyler yaptıklarını sanıyorlar."*[88] Allah'ım onları pişman et ve onların canını al!"

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Mücâlid, eş-Şa'bî ve Mugîre b. Şu'be'den şöyle dediğini yazdı:

Ali'ye: "Bu adam öldürülecek. Medine'de olduğun hâlde öldürülürse seni sorumlu tutacaklar. Bu sebeple çık ve falanca yere git. Zira çıksan ve Yemen'de bir mağarada konaklasan da insanlar peşini bırakmazlar." Ancak Ali bu tavsiyemi kabul etmedi. Osman yirmi iki gün muhasara altına alındı. Ardından kapısını yaktılar. Evin içinde çok sayıda insan vardı. Bunlar arasında Abdullah b. ez-Zübeyr ve Mervân da vardı. Ona: "Bize izin ver," dediler. O şöyle dedi: "Resulullah (sav.) bana bir ahit verdi. Ben bu ahde sabırla bağlı kalacağım." Bu insanlar evin kapısını daha büyük bir şey için yaktılar. Sakın hiç kimse öldürmeye ve savaşa talip olmasın. Bunun üzerine içeridekilerin hepsi çıktı. Mushaf'ı getirmelerini istedi; okumaya başladı ve Hasan yanındaydı. Ona: "Baban şimdi çok

85 Sebe', 34/54.
86 Yâsîn, 36/50.
87 Haşr, 59/16.
88 Kehf, 18/104.

mühim bir işle meşgul. Sana yeminle söylüyorum, sakın çıkma!" Osman Ebû Kerib'e –Hemdanlı bir adam– ve Ensardan başka bir adama emir vererek beytülmâlin kapısını beklemelerini söyledi. Oysa beytülmâlde iki kese gümüşten başka bir şey yoktu. İbnü'z-Zübeyr ve Mervân onlarla çatıştıktan sonra ateş söndürüldü. Muhammed b. Ebû Bekir; İbnü'z-Zübeyr ve Mervân'ı tehdit etti. Nitekim Muhammed, Osman'ın üzerine gidince ikisi kaçtı. Muhammed b. Ebû Bekir, Osman'ın üzerine yürüdü ve sakalından tuttu. Osman ona: "Sakalımı bırak. Baban bile ona dokunmazdı," dedi. Bunun üzerine sakalından elini çekti. Bu kez de saldırganlar üzerine gittiler. Kimisi kılıcının kabzasıyla başına vuruyor, kimisi onu yumrukluyordu. Derken birisi bir süngüyle saldırdı ve süngüsünü köprücük kemiğinin altına sapladı ve fışkıran kan Mushaf'ın üzerine sıçradı. Buna rağmen onu öldürmekten ürperiyorlardı. Yaşı büyüktü. Bayıldı. Başka bir grup girdi. Baygın olduğunu görünce ayağından tutup çektiler. Bunun üzerine Nâile ve kızları bağırmaya başladılar. Bu sırada Tücîbî kılıcını çekmiş olarak girdi ve kılıcını karnına saplamak istedi. Ancak Nâile eliyle engel olunca elini kesti. Akabinde de kılıcı göğsüne dayadı ve ağırlığını ona verdi. Osman (ra.) güneş batmak üzereyken öldürüldü. Bu sırada bir tellal: "Kanı ve malı helal değildir!" diye seslendi. Ancak her şeyi yağmaladılar. Ardından beytülmâle yöneldiler. İki muhafız anahtarları atıp canlarını kurtardılar. Onlar: "Kaçış! Kaçış! Bunların yapacağı buydu," dediler. [393]

Muhammed b. Ömer şöyle dedi: Abdurrahman b. Abdülazîz, Abdurrahman b. Muhammed'den naklen kendisine şöyle anlattı:

Muhammed b. Ebû Bekir, Amr b. Hazm'ın bahçe duvarının üstünden Osman'ın üzerine gitti. Yanında Kinâne b. Bişr b. Attâb, Sûdân b. Humrân ve Amr b. el-Hamik vardı. Osman'ı, zevcesi Nâile ile birlikte oturmakta olduğunu ve Mushaf'tan Bakara suresini okumakta olduğunu gördüler. Muhammed adamlarının önüne geçti ve Osman'ın sakalını tutarak: "Ey Na'sel! Allah seni rezil etti!" dedi. Osman: "Na'sel değilim. Ben Allah'ın kulu ve Müminlerin Emîri'yim," dedi. Muhammed: "Muâviye, ve filancalar sana fayda etmediler," dedi. Osman:

"Ey kardeşimin oğlu! Sakalımı bırak, baban olsaydı böyle davranmazdı," dedi. Muhammed: "Babam bu uygulamalarını görseydi bunları senden kabul etmezdi. Sana yapacağım sakalını tutmaktan daha büyüktür," dedi. Osman: "Sana karşı Allah'ın yardımını diliyorum," dedi. Bunun üzerine elindeki süngüyle alnını yardı. Kinâne b. Bişr de elindeki süngüyü kaldırdı ve onu Osman'ın kulağının alt tarafına sapladı. Süngü boğazına kadar girdi. Akabinde de kılıcını ona salladı ve onu öldürdü. Ravi Muhammed dedi: Ebû Avn'un şöyle dediğini işittim:
[394] Kinâne b. Bişr, Osman'ın alnına, kafasının ön kısmına bir demir çubukla vurdu ve alnının üzerine yıkıldı. Bunun üzerine yere yığılınca Sûdân b. Humrân el-Murâdî kılıçla onu öldürdü.

Muhammed b. Ömer dedi: Abdurrahman b. Ebî Zinâd bana Abdurrahman b. el-Hâris'ten naklen şöyle anlattı:

Onu öldüren Kinâne b. Bişr b. Attâb et-Tücîbî idi. Manzûr b. Seyyâr el-Fezârî'nin zevcesi şöyle diyordu: "Hacca gitmek için yola çıktık. Osman'ın öldürüldüğüne dair bir haber almamıştık. Arc mevkiindeyken gece vakti bir adamın şöyle teganni ettiğini işittik:

Üç kişiden sonra insanların en hayırlısı Mısır'dan gelen Tücîbî tarafından öldürülmüştür.

Ravi dedi: Amr b. el-Hamik ise Osman'ın üzerine atılarak göğsüne çöktü. Ruhunu teslim etmesine ramak kalmıştı ki dokuz hançer darbesiyle ona kastetti. Amr: Üç vuruşu Allah için, altı vuruşu da ona olan kızgınlığım içindi.

Muhammed dedi: İshâk b. Yahyâ bana Mûsâ b. Talha'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

ed-Dâr (Osman'ın evi vak'ası) gününde Urve b. Şuyeym'in Mervân'ın boynuna kılıçla bir darbe indirdiğini ve boynunun damarını kestiğini gördüm. Bu yüzden Mervân boynu kısalmış olarak yaşadı. Mervân şu beyitleri terennüm etmiştir:

Yevmü'd-Dâr'da insanlara kavgayı sakince ayırın demediğim gibi hayatı öldürmeye tercih edin de demedim.

İnsanlara; Kılıçlarınızla savaşın ki yaşlı adama ulaşamasınlar, dedim.

Muhammed el-Vâkıdî dedi: Yûsuf b. Ya'kûb bana Osman b. Muhammed el-Ahnesî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Mısır ehli henüz ulaşmadan Osman muhasara altına alınmıştı. Akabinde cuma günü Mısırlılar geldiler ve bir sonraki cuma gününde onu öldürdüler.

Abdullah b. Ahmed el-Mervezî bana babası, Süleyman, Abdullah, Harmele b. İmrân ve Yezîd b. Ebî Habîb'den şöyle dediğini anlattı:

Osman'ın öldürülmesi işini Nehrân el-Asbahî üstlendi. Benî Abdüddâr'dan olan bu şahıs Abdullah b. Büsre'nin de katilidir.

Muhammed b. Ömer dedi: Hakem b. Kâsım bana Misver b. Mahreme'nin kölesi Ebû Avn'dan şöyle dediğini anlattı: [395]

Mısırlılar Osmanı öldürmekten ve savaşmaktan imtina ediyorlardı. Ancak Irak'ın Basra ve Kûfe'sinden ve Şam'dan gelenler Medine'ye varınca onları teşvik ettiler ve askerî birliklerin Irak'tan ve Abdullah b. Sa'd'ın yönetimindeki Mısırdan yola çıktığı haberleri geldi. Oysa Abdullah b. Sa'd o sırada Mısır'da değildi ve Şam'a kaçmıştı. Muhalifler bu gelişmeler üzerine: "Destek kuvvetler ulaşmadan acele ederek onu öldürelim," dediler.

Muhammed dedi: Zübeyr b. Abdullah bana Yûsuf b. Abdullah'tan naklen Abdullah b. Selâm'ın şöyle dediğini anlattı:

Osman muhasara altındayken evin üstünden onlara baktı. Evi her tarafından kuşatmışlardı. Onlara şöyle seslendi: Bilmez misiniz ki Müminlerin Emîri Ömer b. el-Hattâb suikasta uğrayıp da öldürülünce Allah'a dua ettiniz de size hayırlı kimseyi nasip etmesini ve sizin hayırlı olan üzerinde ittifak etmenizi sağlamasını dilediniz. Öyleyse Allah hakkında ne düşünüyorsunuz? Allah'ın size icabet etmediğini ve size değer vermediğini mi söylüyorsunuz? Oysa kulları arasında hak üzereydiniz ve işlerinizde birlik hâlindeydiniz. Yoksa Allah dinini önemsememiştir ve kimi ondan sorumlu kılacağına ehemmiyet vermemiştir mi diyorsunuz? Oysa dinle Allah'a ibadet ediliyordu ve bu dine mensup olanlar parçalanmamışlardı. Öyleyse Allah'a tevekkül edin. Aksi takdirde terk edileceksiniz ve cezalandırılacaksınız. Yoksa bu iş meşveret olmadan kararlaştırıldı ve hak gasbı cihetine gidildi ve O'na isyan ettiği ve İmam seçerken meşverete gitmediği için Allah ümmeti kaderiyle baş başa

bıraktı mı diyorsunuz? Yoksa Allah benim ne yapacağımı bilmiyordu da bazı işlerimde iyilik yaptım ve din ehlinin rızasına muvafık işler yaptım sonra da Allah'ın rızasına muhalif ve sizin hoşnut olmadığınız işler mi yaptım? Allah beni bu iş için seçerken ve bana bu libası ikram ederken bilmeden mi seçti beni? Allah hakkı için söyleyin. Benim hayırlı geçmişimi ve Allah'ın bana kısmet ettiği hayırlı işleri ve hakka şahitliğimi ve düşmanlarına karşı mücahede gayretimi bilmez misiniz? Benden sonra gelecek olan herkese benim bu yönlerimi takdir etmek düşer. Öyleyse teenniyle hareket edin ve beni öldürmeyin. Zira evliyken zina eden, Müslümanken küfre dönen ve cana kıymış olan kimseler dışında kimseyi öldürmek helal değildir. Beni öldürecek olsanız kılıcı boynunuza koyacaksınız ve kıyamet gününe kadar Allah onu üzerinizden kaldırmayacaktır. Beni öldürmeyin. Zira beni öldürürseniz benden sonra birlik hâlinde namazı kılamayacaksınız ve ebediyen Allah ihtilafları aranızdan kaldırmayacaktır.[89]

Onlar ona: Senin zikrettiğin ve Ömer'den (ra.) sonra insanların başlarına geçecek emîrler hususunda Allah'tan hayırlısını dilemeleri ve bunun üzerine de onların seni seçmelerine
[396] gelince: Allah'ın bütün yaptıkları hayırlıdır. Ancak Allah seni kullarını onunla imtihan ettiği bir müspet kılmıştır. Kıdemin ve Resulullah'ın maiyetindeki önceliğine gelince: Evet sen kıdemliydin ve seleftendin. Velayet işine de ehildin. Ancak ondan sonra değiştin ve bildiğin aykırı işler yaptın. Zikrettiğin ve seni öldürecek olsak başımıza musibet geleceğine dair sözlerine gelince: Daha sonra fitne olabilir endişesiyle senin hakkında hakkı uygulamaktan sarfınazar etmek doğru değildir. Senin üç kimse dışında adam öldürülmez sözüne gelince: Allah'ın kitabında zikrettiğin üç kimse dışında öldürülecek kimseler

89 Taberî yaklaşık 1200 yıl önce bu bilgileri naklederken belki o günün insanları bu sorunun günümüze kadar devam edeceğini bilmiyorlardı. Gerçekten de bu ihtilaf ve kavgalar hiddetini kaybetmeden günümüze kadar sürmüştür. Hâlen kimi İslam ülkelerinde bu kavga daha dramatik bir şekilde cereyan etmektedir. Bu nedenle Osman'ın (ra.) bu tespiti çok manidardır. Hz Osman'ı öldüren gafiller, akıllarınca çareyi bulmuşlardı. Oysa bununla sonu gelmez bir ihtilafın ilk adımını atmışlardı. (çev.)

olduğunu görüyoruz. Yeryüzünde fesat çıkaran, zulüm ve azgınlıkta bulunan ve bunu sürdürmek için savaşanlar, hakkı yerine getirmekten imtina eden ve bu uğurda savaşan ve zorbalıkla bu işi yapanlar da öldürülür. Nitekim zulüm ve azgınlıkta bulundun, hakkı yerine getirmekten kaçındın ve hakkın uygulanmasına engel oldun, bu uğurda baskı ve zorbalık yaptın ve kasten zulmettiklerinden dolayı sana kısasın uygulanmasına karşı çıktın. Bize karşı emîrliğe yapıştın, yönetiminde zulmettin ve mal dağılımında adil olmadın. Eğer bu konuda zorbalık yapmadığını ve seni bize karşı savunanların senin emrin dışında savaştıklarını iddia ediyorsan onlar emîrliğe sıkı bir şekilde tutunduğun için savaşıyorlar. Eğer kendini azledersen senin için savaşmaktan imtina edeceklerdir.

* * *

Osman b. Affân'ın Sireti

Ziyâd b. Eyyûb bana Hüşeym, Ebü'l-Mikdâm ve Hasan b. Ebû Hasan'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Mescide girdim. Osman b. Affân ridasına yaslanmıştı. Derken ihtilaf hâlinde olan iki sucu ona geldiler. Bunun üzerine aralarında hükmünü verdi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Umâre b. Ka'kâ' ve Hasan el-Basrî'nin şöyle dediğini anlattı:

Ömer b. el-Hattâb, Kureyşli Muhacirlerin önde gelenlerine izinsiz ve süresiz olarak diğer vilayetlere seyahat yasağı koymuştu. Onun bu uygulamasını şikâyet konusu yaptılar. Bu durumu haber alınca bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: Bilesiniz ki İslam'da tıpkı develerdeki gibi bir tasnife gittim. Buna göre *ceza'*, sonra *senî*, sonra *rebâî*, sonra *sedîs*, sonra da *bâzil* olarak ayrılırlar.[90] Bâzil olan devede noksanlık beklenir mi? [397] Bilesiniz ki İslam da olgunluk çağına girdi. Yine bilesiniz ki Kureyş, Allah'ın malını kullarını dışlayarak ianeler hâline getirmek istiyorlar. Bilesiniz ki İbnü'l-Hattâb hayatta olduğu sürece bu olmayacak. Ben Harre geçidinin ağzında bekliyorum

90 *Senî*, üç yaşına kadar olan; *ceza'*, iki ön dişi düşen ve üç yaşına giren; *rebâî*, azı dişlerle kesici dişler arasındaki dişleri düşen ve dört yaşına giren; *sedîs*, altı yaşına giren ve sivri dişi eti yararak çıkan deve anlamlarına gelir.

ve ateşe yuvarlanmamaları için onların boğazını sıkıyorum ve bellerinden tutuyorum.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'dan şöyle dediklerini yazdı:

Osman işbaşına geçince onları vilayetlere gitmek için Ömer gibi izin şartını uygulamadı. Bunun üzerine diğer vilayetlere seyahate çıktılar. Bu memleketleri ve dünyayı görüp tanıyınca, insanlar da onları görüp tanıyınca İslam'da bir meziyeti ve gücü olmayanlar onlara meylettiler ve aralarında kuşatılmış olarak yaşamlarını sürdürdüler ve gruplara ayrıldılar. Onlara ümit verdiler ve bu hususta ileri giderek dediler ki: "Hükmedecekler, biz de onları tanımış olacağız, onlara yakın olacağız ve onlara meyledeceğiz." İşte bu durum İslam'da meydana gelen ilk zafiyettir. Avam arasında ortaya çıkan ilk fitnedir. Mesele bundan başka bir şey değildir.

Serî bana Şuayb, Seyf, Amr ve eş-Şa'bî'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Ömer (ra.) henüz ölmeden Kureyş ondan sıkılmaya başlamıştı. Zira onları Medine'ye hapsetmiş ve alıkoymuştu. Şöyle diyordu: "Bu ümmet için en çok korktuğum şey, çeşitli memleketlere dağılmanızdır." Hatta bazen birileri gazaya çıkmak için ondan izin isterdi. Ancak Ömer ona: "Resulullah (sav.) ile yaptığın gazalar sana yeter. Bugün senin için gazadan daha hayırlısı dünyayı görmemen ve dünyanın seni görmemesidir," derdi. Osman işbaşına gelir gelmez onları serbest bıraktı. Bunun üzerine memleketlere yayıldılar. İnsanlar da onlara meylettiler. Bu yüzden Osman onlara Ömer'den daha sevimli oldu.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Mübeşşir b. Fudayl'dan naklen Sâlim b. Abdullah'ın şöyle dediğini yazdı:

Osman işbaşına geçtikten sonra, son yılı hariç her yıl hacca gitti. Resulullah'ın (sav.) zevcelerini de Ömer'in yaptığı gibi hacca götürüyordu. Abdurrahman b. Avf'ı da yerinde vekil olarak bırakıyordu. Saîd b. Zeyd'i de kendi yerinde bırakıyordu. Biri kafilenin başında biri de sonunda. İnsanlar emniyet içinde olduklarını hissettiler. Vilayetlere de yazarak her hac mevsiminde valilerin ve onlardan şikâyetçi olanların kendisine gitmelerini istedi. Vilayetlerdeki insanlara: "Marufu em-

redin ve münkeri nehyedin. Mümin kendini zillete mahkûm etmesin, zira ben güçlüye karşı mazlum olduğu takdirde zayıfın yanındayım," diye yazdı. İnsanlar bu talimata göre hareket ediyorlardı. Ancak bazı insanlar bu uygulamayı ümmeti böl- [398]
mek için vesile kıldılar.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Osman'ın emîrliği üzerinden henüz bir yıl geçmeden bazı Kureyşliler vilayetlerde servet sahibi oldular ve insanlar onların etrafında toplandılar. Yedi yıl boyunca bu hâl üzere devam ettiler. Her grup kendi liderinin işbaşına gelmesini arzu ediyordu. Derken İbnü's-Sevdâ Müslüman oldu ve konuştu. Onun etkisiyle çalkalanmalar ve olaylar zuhur etmiştir. Osman'ın (ra.) ömrü onlara uzun geldi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Osman b. Hakîm b. Abbâd b. Huneyf ve babasından naklen şöyle dediğini yazdı:

Müslüman dünyası büyüyüp gelişince Medine'de zuhur eden ilk münker, güvercinleri yarıştırmak ve *culâhik* yaylarını kullanmaktı. Bunun üzerine hilafetinin sekizinci yılında Osman, Benî Leys'ten bir adam görevlendirdi. Adam yarış güvercinlerinin kanatlarındaki tüyleri kısmen kesti ve yayları kırdı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Abdullah ve Amr b. Şuayb'den naklen şöyle yazdı:

Güvercin uçurtma ve culâhik yaylarını ilk yasaklayan Osman oldu. Medine'de yaygınlık kazanınca Osman bir adam görevlendirerek insanları bundan menetti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Sehl b. Yûsuf, Kâsım b. Muhammed ve babasından naklen benzer bir rivayet nakletti: Ancak "ve insanlar arasında eğlenme alışkanlığı ortaya çıktı" ifadesini ilave etti. Ravi dedi: Bunun üzerine Osman, değnekli bir adam görevlendirdi. Adam Medine'yi dolaştı ve insanları bu alışkanlıklardan menetti. Sonra bu durum yaygınlaşınca hududu genişleterek uyguladı. Osman bu durum hakkında insanları uyardı ve rahatsızlığını bildirdi. Bunun üzerine şarap kullanımına karşı kırbaç cezası üzerinde karar kıldılar. Bunun neticesinde bir kısım insanlara kırbaç cezası verildi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Mübeşşir b. Fudayl'dan naklen Sâlim b. Abdullah'ın şöyle dediğini yazdı:

Medine'de olaylar zuhur ettiğinde bazı adamlar cihat gayesiyle oradaki Araplarla yakın ilişki kurmak için vilayetlere intikal ettiler. Kimisi Basra'ya, kimisi Kûfe'ye, kimisi de Şam'a geçtiler. Bu kez Şam'dakiler hariç vilayetlerdeki Muhacirlerin oğulları Medine'dekilerin oğullarının durumuna yöneldiler. Bu sebeple Muhacirlerin çoğu Medine'ye döndüler ve Os-
[399] man'a bunları haber verdiler. Bunun üzerine Osman insanlara bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: "Ey Medine ehli! Siz İslam'ın aslısınız. Siz bozulursanız insanlar da bozulacak. Siz iyi olursanız insanlar da iyi olacak. Vallahi, vallahi, vallahi! Sizden kimin aykırı bir davranışta bulunduğu haberi bana ulaşırsa o kimseyi süreceğim. Bilesiniz ki o kimseler için hiç kimse bir söz veya bir ricayla bana gelmesin. Zira sizden öncekilerin ceza olarak uzuvları kesilse bile hiç kimse lehinde veya aleyhinde bir söz söylemezdi." Artık Osman kim bir şerre karışır, asa başta olmak üzere silah teşhirinde bulunursa onları sürerdi. Bunun üzerine babalarının infial göstermesi Osman'ın kulağına gitti. Onlar şöyle diyorlardı: "Evet, adam sürme Resulullah (sav.) döneminde oldu. Nitekim Hakem b. Ebi'l-Âs'ı Tâif'e sürdü." Osman şöyle dedi: "Hakem, Mekkeliydi ve Resulullah (sav.) onu Tâif'e sürdü. Sonra da onu memleketine geri gönderdi. Suç işlediği için onu sürdü ve kendisi affederek onu geri gönderdi. Ebû Bekir de ondan sonra adam sürdü. Ondan sonra da Ömer adam sürdü. Allah'a yemin ederim ki affı, ahlakınızdan alacağım ve onu kendi ahlakımdan size vereceğim. Bazı gelişmeler yakında zuhur edecek. Bunların başımıza ve başınıza gelmesini istemiyorum. Ben endişeliyim ve dikkatli davranıyorum. Siz de dikkatli olun ve ibret alın."

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen, Abdullah b. Saîd b. Sâbit ve Yahyâ b. Saîd'in şöyle dediklerini yazdı:

Bir adam Saîd b. el-Müseyyeb'e Muhammed b. Ebî Huzeyfe hakkında: "Onu Osman'a başkaldırmaya iten sebep nedir?" diye sordu. Saîd dedi ki: "Osman'ın himayesinde olan bir yetimdi. Nitekim Osman yakınlarının yetimlerine de bakar ve hepsinin yükünü taşırdı. Osman halife olunca Muhammed

ondan kendisini amil tayin etmesini istedi. Osman ona: "Oğulcuğum, sana rıza gözüyle bakılsaydı seni tayin ederdim. Ancak orada değilsin," dedi. Muhammed: "O zaman bana izin ver çıkayım ve rızkımı kazanayım," dedi. Osman ona: "Dilediğin yere gidebilirsin!" dedi. Bunun için de ona ihtiyaçlarını ve binek hayvanı verdi. Mısır'a yerleşince kendisine amillik görevi vermediği için ona başkaldırdı. Saîd b. el-Müseyyeb'e: "Ya Ammâr b. Yâsir?" denildi. Saîd: "Onunla Abbâs b. Utbe b. Ebî Leheb arasında bir tartışma oldu. Osman bu sebeple ikisine vurdu. Bu olay Âl-i Ammâr ile Âl-i Utbe nezdinde bugüne kadar süren bir hoşnutsuzluğa sebep oldu ve vurmasının sebebini gizledi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Abdullah b. Saîd b. Sâbit'ten şöyle dediğini yazdı:

Süleyman b. Ebî Hasme'ye onlara vurmasının sebebini sorduğumda, karşılıklı kazf (iftira) olduğunu söyledi.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Mübeşşir'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Sâlim b. Abdullah'a Muhammed b. Ebû Bekir'in Osman'ın [400] aleyhinde bulunmasının sebebini sordum. O: "Öfke ve tamah," dedi. "Nasıl öfke ve tamah?" dedim. "İslam'da iyi bir konumu vardı. Ancak bazı insanlar onu kandırdılar; o da tamah etti. Onun bir şöhreti vardı. Onun zimmetine bir hak geçti. Osman hakkı ondan aldı ve ona arka çıkmadı. Bütün bunlar bir araya geldiğinde "Muhammed" (tekrar tekrar övülmüş) iken "müzemmem" (bayağı, aşağılık, fena, küstah) oldu.

Serî bana Şuayb, Seyf, Mübeşşir ve Sâlim b. Abdullah'tan naklen şöyle dediğini yazdı:

Osman işbaşına geçince onlara karşı yumuşak davrandı. Hakları almakta kararlı davrandı ve hiçbir hakkı ihmal etmedi. İnsanlar yumuşaklığı sebebiyle onu sevdiler. Bu ise onları Allah'ın emrine teslim olmaya sevk etti.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Sehl'den naklen Kâsım'ın şöyle dediğini yazdı:

Osman'ın yapıp da hoşnutlukla karşılanan bir davranışı da bir çekişmede Abbâs b. Abdülmuttalib'i hafife alan bir adama vurmasıdır. Bu konu hakkında onunla konuşulunca şöyle dedi: Evet, Resulullah (sav.), amcasına kıymet verecek de ben de

onun küçümsenmesini hoş mu göreceğim! Böyle davranan Resulullah'a (sav.) muhalefet etmiş olur. Buna rıza gösteren de.

Serî bana Şuayb, Seyf, Ruzeyk b. Abdullah er-Râzî ve Alkame b. Mersed'den naklen Humrân b. Ebân'ın şöyle dediğini yazdı:

Kendisine biat edildikten sonra Osman beni Abbâs'a gönderdi. Onu Osman'a gitmesi için davet ettim. Abbâs ona: "Hayırdır, beni davet etmişsin," dedi. Osman: "Bugün sana çok ihtiyacım var," dedi. Abbâs: "Beş şeyi ihmal etme. Bunları ihmal etmezsen ümmet itaatini senden esirgemez," dedi. Osman: "Bunlar nelerdir?" dedi. Abbâs: "Öldürmekten kaçın, insanlara sevimli davran, affet, idareci ol ve sır sakla."

Muhammed b. Ömer dedi: İbn Ebî Sebre bana Amr b. Ümeyye ed-Damrî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Kureyşliler yaşlanınca *hazîre* yemeğine düşkün olurlar. Bir gün Osman ile akşam yemeği olarak *hazîre* yiyorduk. Çok güzel pişirilmişti. Koyun işkembesiyle süt ve yağdan oluşuyordu. Osman bana: "Yemeği nasıl buluyorsun?" dedi. "Bu yemek, yediğim en lezzetli yemektir," dedim. Osman: "Allah,
[401] İbnü'l-Hattâb'a rahmet etsin. Onunla *hazîre* yemeğini hiç yemedin, değil mi?" dedi. "Evet. –Lokmayı ağzıma götürürken elimde dağılacak gibiydi.– İçinde et yoktu ve katığı sadece yağdı ve sütü yoktu," dedim. Osman: "Doğru söylüyorsun. Vallahi Ömer kendinden sonra gelenleri yormuştur. O bu şeylerden kaçınmak suretiyle nefsinin arzularına engel olmuştur. Vallahi ben Müslümanların malından değil, kendi malımdan yiyorum. Sen de bilirsin ki, Kureyşliler arasında en varlıklısı bendim ve ticarette en ciddi işleri ben yapıyordum. Ben hâlâ yemeğin yumuşağını severim. Bu yaşa gelince de yemeğin yumuşağını tercih ederim. Hiç kimsenin bu hususta bana geçen bir hakkı da yoktur," dedi.

Muhammed dedi: İbn Ebî Sebre bana Âsım b. Abdullah'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Ramazan ayında Osman ile iftarımı açıyordum. Bize ikram ettiği yemek Ömer'in yemeğinden daha yumuşaktı. Osman'ın sofrasında her akşam kaliteli beyaz un (ekmek) ve yaşı küçük kuzu etinin sunulduğunu gördüm. Oysa Ömer'in kepek-

siz ekmek yediğini görmedim, davarın yaşlısından başkasının etini yediğine de şahit olmadım. Osman'a bunu hatırlatınca, Osman: "Allah, Ömer'e rahmet etsin. Kim Ömer gibi davranabilir?" dedi.

Muhammed dedi: Abdülmelik b. Yezîd b. Sâib bana Abdullah b. Sâib'den naklen şöyle dediğini anlattı: Babam bana şöyle dedi:

Mina'da gördüğüm ilk otağ, Osman'ın otağı idi. Diğer büyük çadır da Abdullah b. Âmir b. Küreyz'e aitti. Cuma günü üçüncü çağrıyı ilk ilave eden de Osman'dı. Emîrler arasında ilk kepeksiz ekmeği yiyen de Osman (ra.) oldu.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Osman, İbn Zilhabeke en-Nehdî'nin *neyrenc* (tılsım) yaptığını haber aldı. –Muhammed b. Seleme: Doğrusu *neyrec*dir.– Bunun üzerine vali Velîd b. Ukbe'ye haber göndererek onu sorgulamasını istedi. "Eğer itiraf ederse onun canını acıt," dedi. Velîd onu çağırdı ve sorguladı. Adam: "Latif bir telkindir ve garip bir hâldir," dedi. Bunun üzerine emir verdi ve ona tazir cezası uygulandı. İnsanlara da durumu bildirdi ve Osman'ın mektubunu okudu. Mektupta şu ifadelere yer vermişti: "Size ciddiyet emredildi. Öyleyse ciddiyetten ayrılmayın. Şaka ve alaycılardan sakının." Adam bu duruma kızdı ve sefere çıkanlarla birlikte çıktı. Bunun üzerine hakkında Osman'a yazıldı. Osman bazı kişileri Şam'a sürünce Ka'b b. Zilhabeke ve Mâlik b. Abdullah'ı –ikisi aynı dine bağlıydı– Dünbâvend'e sürdü. Zira burası sihirbazların yurduydu. Ka'b b. Zilhabeke bu konuda Velîd'e şu beyitlerle seslendi: [402]

Yemin olsun beni kovacak olsan da arzu ettiğin düşüşümü göremeyeceksin.

Ey İbn Ervâ! Döneceğimi umuyorum. Hakka dönüşüm ise gulyabani tarafından helak oldu.

Çeşitli beldelerdeki gurbetim ve terk edilmişliğim ve ilahın zatına sövmem uzun sürmeyecek.

Dünbâvend'de gece ve gündüz sana bedduam uzun olacaktır.

Saîd vali olunca onu geri getirdi ve ona iyilikte bulundu, ıslah olması için uğraştı ve onu affetti. Ancak o daha da bo-

zuldu. Dâbi' b. el-Hâris el-Bercemî, Velîd b. Ukbe zamanında Ensardan ceylanları avlayan Karhân adında bir köpeği ödünç aldı. Sonra da köpeği alıkoydu. Bunun üzerine sahipleri onunla birbirlerinin aleyhinde bulundular ve kavminden yardım istediler. Onlar da onunla mücadele ettiler ve köpeği alarak Ensara geri verdiler. Dâbi' onları hicvetti ve şöyle dedi:

Karhân'ın grubu bana öyle bir oyun oynadı ki yüz ona karşı kızarır ve âciz kalır.

Tok olarak gecelediler ve öyle mutluydular ki sanki merzübânın evinde bir emîr onları ağırladı.

Köpeğinizi sakın terk etmeyin. Zira o sizin ananızdır ve anaların hakkının ihlali büyük günahtır.

Bunun üzerine ona karşı Osman'dan yardım dilediler. Osman onun için haber göndererek Müslümanlara yaptığı gibi ona tazir cezası verdi ve onu hapsetti. Bu ona ağır geldi. Ölünceye kadar hapiste kaldı. İhanet hakkında da konuştu ve adamlarından özür dileyerek şöyle dedi:

Azmettim ancak yapmadım. Az kalsın yapıyordum. Keşke yapsaydım ve ağlamayı onu becerenlere bıraksaydım.

Dâbi' hapiste öldü diyenler olacak. Hasımlar bilsinler ki mücadele edecek kimse bulamayacaklar.

[403] *Kimileri de Allah Dâbi'i uzaklaştırmasın. O ne güzel adamdır. Ona sırrını açıklar ve açılırsın.*

Bu yüzden Umeyr b. Dâbiî, Sebeiyye oldu.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Müstenîr'den naklen kardeşinin şöyle dediğini yazdı:

Vallahi Osman'ı öldürmek için üzerine kim gittiyse bu maksatla yola çıkıp da öldürülmeyen olmamıştır. Kûfe'de aralarında Eşter, Zeyd b. Sûhan, Ka'b b. Zilhabeke, Ebû Muverri', Kümeyl b. Ziyâd ve Umeyr b. Dâbiî'nin bulunduğu bir grup bir araya geldiler şöyle dediler: "Osman başta olduğu sürece hiç kimse başını kaldıramaz." Bunun üzerine Umeyr b. Dâbiî ve Kümeyl b. Ziyâd: "Biz onu öldüreceğiz," dediler ve bu maksatla Medine'ye gitmek üzere yola çıktılar. Umeyr bu işten vazgeçti. Kümeyl b. Ziyâd ise bu işe cüret etti ve Halife'ye saldırdı. Ancak Halife otururken onu gözlüyordu ve aniden onun üzerine giderek yüzü-

nü yaraladı ve arkası üzerine düşürdü. Adam: "Ey Müminlerin Emîri! Beni acıttın," dedi. Osman: "Sen gaddarlık peşinde değil miydin?" dedi. Kümeyl: "Hayır, O'ndan başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim, değilim," dedi. İnsanlar orada toplanmışlardı. "Onu arayalım," dediler. Osman: "Olay selametle neticelendi. Onun beyanından başka bir şeye vâkıf olmak istemem. Ey Kümeyl! Eğer dediğin doğruysa benden hakkını al ve yüzümü yarala. Vallahi beni öldürmeyi düşündüğünü sanıyorum. Doğru söylüyorsan Allah hayrını versin, yalan söylüyorsan Allah seni zillete mahkûm etsin," dedi. Sonra ayakları üzerinde durdu ve "Hakkını al," dedi. Kümeyl: "Ben vazgeçtim," dedi. İkili o şekilde beklediler. İnsanlar ise onlara ricada bulunarak işi bitirmelerini söylediler. Daha sonra Haccâc işbaşına geçince: "el-Mühelleb grubundan olanlar kaydını yapsın ve başına bir şey gelmesine sebep olmasın," dedi. Bunun üzerine Umeyr ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Ben yaşlı bir adamım. Gücü ve kuvveti yerinde olan iki oğlum var. Onlardan birini veya ikisini yerime al," dedi. Haccâc ona: "Sen kimsin?" dedi. Adam: "Umeyr b. Dâbiî'yim," dedi. Haccâc: "Vallahi kırk yıl önce Allah'a isyan ettin. Vallahi Müslümanları sana musallat edeceğim. Köpeği gasbeden zalim adam için öfkelendin. Senin baban kastetti ve ihanet etti. Sen de azmettin ve caydın. Ben de azmederim sonra caymam," dedi. Bunun üzerine adamın boynu vuruldu.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Benî Esed'den bir adamın şöyle dediğini yazdı:

Osman (ra.) bazı gazalar gerçekleştirmişti. Haccâc gelip de çağrısını yapınca bir adam kendi yerine görev yapacak kişi- [404]
yi teklif etti. Haccâc kabul etti. Adam ayrılınca Esmâ b. Hârice: "Umeyr'in işi beni hep düşündürmüştür," dedi. Haccâc: "Umeyr kimdir?" dedi. Esmâ b. Hârice: "Bu yaşlı adamdır," dedi. Haccâc şöyle dedi:

Unutmuştum, yarayı bana hatırlattın.

"Osman'ı bertaraf etmek için çıkanlardan değil mi?" Esmâ: "Evet," dedi. Haccâc: "Ondan başka o gruptan Kûfe'de olan var mı?" dedi. Esmâ: "Evet, Kümeyl," dedi. Haccâc: "Bana Umeyr'i getirin," dedi ve onun boynunu vurdu. Kümeyl'in de getirilme-

sini istedi. Ancak Kümeyl kaçtı. Haccâc ona mukabil Nehaîleri alıkoydu. Esved b. Heysem ona: "Bir ihtiyardan ne istiyorsun? Onun yaşı senin için kâfi değil mi?" deyince Haccâc: "Vallahi ya lisanını bana karşı tutarsın ya da senin de boynunu kılıçla vururum," dedi. Esved: "Tamam tutacağım," dedi. Kümeyl iki bin savaşçıdan oluşan kavminin yaşadığı korkuyu görünce: "Ölüm, korkudan daha iyidir. Benim yüzümden iki bin kişi korkutulur ve mahrum bırakılırsa ölüm bundan hayırlıdır," dedi. Bu sebeple çıktı ve Haccâc'a gitti. Haccâc ona: "Halifeyi öldürmek istedin ve Müminlerin Emîri senin durumunu keşfetmek istemedi. Buna rağmen nefsini müdafaa ederken seni yaraladığından kısas için onu karşına oturtmadan razı olmadın, öyle mi?" Kümeyl: "Beni hangisi için öldüreceksin? Beni affettiği için mi, yoksa afiyette kaldığım için mi?" dedi. Haccâc: "Ey Edhem b. el-Mühriz! Onu öldür," dedi. Edhem: "Sevabı seninle benim aramda mı?" dedi. Haccâc: "Evet," dedi. Edhem: "Belki sevabı senin, günahı da benim," dedi. Bunun üzerine Mâlik b. Abdullah –sürülenlerdendi– şu beyitleri söyledi:

İbn Ervâ'nın Kümeyl tarafından geçmişte bir mağduriyeti oldu. Ancak onu affetti ve kısas isteyen kınanmaktadır.

Ona: Ey Ebû Amr! Sana misillemede bulunmayacağım. Zira sen İmamsın.

Başımı yardın. Sana beis yoktur. Kureyş'in bize uygulanan âdetlerini büyüğe uygulamak şık değildir.

Affın insanlar nezdinde bir kıymeti vardır ve bir amandır. Ama kısas yapmak da günah değildir.

Senin yaptığını Fârûk bilseydi seni mutlak olarak bundan alıkoyardı.

Amr b. Şebbe bana Ali b. Muhammed'den naklen Suhaym b. Hafs'ın şöyle dediğini anlattı:

Rebîa b. el-Hâris b. Abdülmuttalib, Cahiliye döneminde Osman'ın ortağıydı. Abbâs b. Rebîa, Osman'a şöyle dedi: "İbn Âmir'e benim için mektup yaz, bana ödünç olarak yüz bin dirhem versin." Osman ona yazdı. Bunun üzerine ona yüz bin verdi ve bununla sıla hakkını gözetti. Ayrıca evini ona ikta etti. Bugünkü Abbâs b. Rebîa'nın evidir.

Ömer bana Ali, İshâk b. Yahyâ ve Mûsâ b. Talha'dan şöyle dediğini anlattı:

[405] Osman'ın Talha'dan elli bin alacağı vardı. Bir gün Osman, mescide çıkarken Talha ona: "Malın hazırdır, onu teslim al," dedi. Osman ona: "Onu mertliğin için sana bağışladım," dedi.

Ömer bana Ali, Abdurabbih, Nâfi' ve İsmâil b. Ebî Hâlid'den naklen Hakîm b. Câbir'in şöyle dediğini anlattı:

Ali, Talha'ya: "Allah hakkı için insanların Osman üzerine gitmesine mâni ol," dedi. Talha: "Hayır, vallahi Benî Ümeyye kendileri hakkındaki hakkı teslim edinceye kadar bunu yapmayacağım," dedi.

Ömer bana Ali, Ebû Bekir el-Bekrî ve Hişâm b. Hassân'dan naklen Hasan'ın şöyle dediğini anlattı:

Talha b. Ubeydullah kendisine ait bir araziyi Osman'a yedi yüz bine sattı. Parayı götürüp ona teslim etti. Talha: "Bir adam ki yanında ve evinde bu kadar para olsun ama kendisi hakkında Allah'ın takdirinin ne olacağını bilmiyorsa Allah'tan gafildir," dedi. Bunun üzerine adamı akşam vakti Medine sokaklarını gezerek sabaha kadar bunu taksim etti. Sabahladığında tek bir dirhem kalmamıştı. Hasan dedi: Adam sonra geldi ve dinar ve dirhem arayışına – veya sarı ve beyaz, dedi– girdi.

* * *

Bu yılda –35– hac emîri Abdullah b. Abbâs oldu. Bu görevi Osman'ın emri üzerine ifa etti. Bu rivayeti bana Ahmed b. Sâbit er-Râzî bir ravi ve İshâk b. Îsâ'dan naklen Ebû Ma'şer'den rivayet etti.

* * *

Osman'ın (ra.) Emri Üzerine Abdullah b. Abbâs'ın Bu Yılda Hac Emîri Olmasının Sebebi

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, Üsâme b. Zeyd, Dâvûd b. Husayn ve İkrime'den naklen İbn Abbâs'ın şöyle dediğini anlattı:

Osman son muhasarayla karşı karşıya kalınca İkrime, İbn Abbâs'a: "Osman iki kere mi muhasara altına alındı?" dedi. İbn Abbâs: «Evet, birinci muhasarada on iki gün kuşatıldı. [406] Mısırlılar gelince Ali onları Zî Huşub'da karşıladı ve geri çevirdi. Vallahi Ali onun için sadık bir arkadaştı. Ancak Ali'yi

kendine karşı öfkelendirdi. Mervân, Saîd ve yakınları sürekli onu Ali'ye karşı yüklüyorlar ve diyorlardı ki: "Ali isterse hiç kimse sana bir şey söyleyemez." O da kendisine yaptıkları bu telkinleri içine sindiriyordu. Aslında Ali onunla konuşuyor ve ona nasihat ediyordu. Hatta Mervân ve akrabaları konusunda sert konuşuyordu. Onlar da Osman'a: "Onun İmamı, onun bacanağı, amcası oğlu ve halası oğlu olduğun hâlde sana öyle davranıyorsa senin gıyabında acaba nasıl davranıyor," diye telkinde bulunuyorlardı. Sürekli Ali'yi sıkıştırınca Ali ona sahip çıkmamaya karar verdi. Mekke'ye gittiğim gün ona gittim ve ona: "Osman benim Mekke'ye gitmemi söyledi," dedim. Ali bana: "Osman kimsenin nasihatini kabul etmiyor. Etrafına bir grup kandırıcıyı almış ve bunlardan her biri bir bölgeyi kendisine bağlayarak oranın haracını yiyor ve insanlarını zillete mahkûm ediyor," dedi. Ona: "Onunla akrabalık bağın ve hukukun var. Dilersen ona yardımcı olabilirsin. Zira ancak bu şekilde kendini töhmetten kurtarabilirsin," dedim.»

İbn Abbâs dedi: Allah bilir ki onda Osman'a karşı bir incelik ve hüzünlü bir his gördüm. Hatta başına gelenin ona ağır geldiğini gördüm. İkrime dedi: İbn Abbâs'ın şöyle dediğini işittim: Osman bana dedi ki: Mekke'de bulunan Hâlid b. el-Âs'a git ve ona: Müminlerin Emîri'nin selamı var ve sana der ki: Şu kadar gündür muhasara altındayım. Evimdeki acı sudan başka bir şey içemiyorum. Öz malımdan satın aldığım kuyunun suyundan almam bana yasaklandı. Rûme kuyusundan insanlar içiyor ama ben ondan içemiyorum. Ancak evimdeki yiyeceklerle geçiniyorum çünkü çarşı pazardan bir şey almak bana yasaklandı. Gördüğün gibi kuşatma altındayım. Ona söyle, insanların hac işlerini ifa etsin. Ancak bunu kabul etmeyecektir. Bu sebeple sen bu görevi ifa et.

Hac için zilhiccenin ilk on gününde Mekke'ye gittim. Osman'ın bana söylediklerini ona ilettim. Bana: "Gördüğün bu insanların husumetine güç yeter mi?" dedi ve hac emîrliği görevini kabul etmeyerek bana dedi ki: "Hac görevini sen ifa et. Zira sen adamın amcasının oğlusun ve imaret işi ondan –yani Ali'den– başkasına tevdi edilmeyecek. Bu görevi onun adına

üstlenmek senin hakkındır." Bunun üzerine hac görevini ifa ettim ve insanlara gerekli hizmette bulundum. Ardından ayın sonunda geri döndüm. Medine'ye vardığımda Osman'ın öldü- [407]
rüldüğünü öğrendim. İnsanlar da Ali b. Ebî Tâlib'e yönetimi alması için yükleniyorlardı. Ali beni görünce insanları bıraktı ve bana yönelerek benimle gizlice konuştu: "Olup bitenler için ne diyorsun? Çok vahim bir hadise vuku buldu. Gördüğün gibi bu durumu düzeltmeye kimsenin gücü yetmez." Kendisine: "Benim görüşüme göre bugün insanların sana ihtiyacı var. Yine kanaatimce bugün kime biat edilse bu adamın öldürülmesinde töhmet altında kalacaktır," dedim. Ali, biati kabul etmeye zorlandı ve Osman'ın öldürülmesi konusunda töhmet altında kaldı.

Muhammed dedi: İbn Ebî Sebre bana Abdülmecîd b. Süheyl ve İkrime'den naklen İbn Abbâs'ın şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) bana dedi ki: "Hâlid b. el-Âs b. Hişâm'ı Mekke'ye vali olarak tayin ettim. Mekke ehli de insanların yaptıklarından haberdar oldular. Korkarım ki Mekke ehli vakfede ona karşı çıkar, o da onların yaptıklarını kabul etmez ve onlarla Allah'ın hareminde ve emîn beldesinde onlarla savaşır. Oysa insanlar kendilerine ait birtakım yararları yakinen görmeleri için uzak yollardan gelmişlerdir. Bu sebeple hac mevsiminin yönetim işlerini senin uhdene vermek istedim." Hac mevsimine katılan insanlara hitaben bir mektup yazdı ve onunla gönderdi. Mektupta hac ziyaretçilerinden kendisini kuşatanlardan hakkını almalarını istedi. İbn Abbâs yola çıktı ve Sulsul'da Âişe'ye uğradı. Âişe: "Ey İbn Abbâs! Allah hakkı için sana söylüyorum. Sana keskin bir dil verilmiştir. İnsanların bu adamı terk etmesi için çalış, insanların onun hakkında şüpheye düşmelerini sağla. İnsanların basireti açılmıştır. Yol işaretleri yükseltilmiştir ve gerçekleşmekte olan bir durum için insanlar muhtelif memleketlerden akıp gelmiştir. Talha b. Ubeydullah beytülmâl ve hazineler için anahtarlar edinmiştir. O işbaşına gelirse amcası oğlu Ebû Bekir'in yolundan gidecektir," dedi. İbn Abbâs dedi: "Ey anacağım! Adamın başına bir

iş gelirse insanlar adamımızdan[91] başkasına gitmezler." Âişe: "Ben seninle tartışmak istemem," dedi.

İbn Ebî Sebre dedi: Abdülmecîd b. Süheyl bana şöyle anlattı:

Osman'ın mektubunun bir nüshasını İkrime'den aldım. Mektupta şunlar yazılıydı:

Bismillahirrahmânirrahîm. Müminlerin Emîri, Allah'ın kulu Osman'dan müminlere ve Müslümanlara! Selamün aleyküm. O'ndan başka ilah olmayan Allah'a hamdederim. Size nimetlerini bağışlayan, size İslam'ı öğreten, sizleri dalaletten kurtarıp hidayete erdiren, sizi küfürden kurtaran, size apaçık
[408] ayetlerini gösteren, rızkınızı genişleten, sizi düşmanlarınıza karşı galip kılan ve nimetini esirgemeyen Allah'ı hatırlatırım. Allah şöyle buyurur: *"Allah'ın nimetini sayacak olursanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim ve çok nankördür!"*[92] Yine Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler! Allah'tan hakkıyla sakının ve ancak Müslüman olarak ölün. Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve dağılmayın. ... Onlar için büyük bir azap vardır!"*[93] Başka bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve O'na olan ahdinizi hatırlayın. Hani siz dinledik ve itaat ettik demiştiniz."*[94] Başka bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Bir fâsık size bir haber getirirse onu araştırın. ...Bu, Allah'ın fazlı ve nimetidir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir."*[95] Başka bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın ahdi ve misakına karşılığında kıymetsiz bir bedel satın alanlar.... onlar için elim bir azap vardır!"*[96] Başka bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Gücünüz yettiğince Allah'tan sakının... Onlar kurtuluşa erenlerdir."*[97] Başka bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Yeminleri sağlama bağladıktan sonra onları bozmayın... Sabredenlere ecirlerini en güzel şekilde vereceğiz."*[98] Başka bir ayette de şöy-

91 Kendi kabilesi olan Hâşimoğullarının lideri Hz. Ali'yi kastetmiş olmalı. (ed. n.)
92 İbrâhîm, 14/34.
93 Âl-i İmrân, 3/102-105.
94 Mâide, 5/7.
95 Hucurât, 49/6-8.
96 Âl-i İmrân, 3/77.
97 Tegâbun, 64/16.
98 Nahl, 16/91-96.

le buyurmuştur: "*Allah'a itaat edin. Allah'ın resulüne ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin... bu daha hayırlıdır ve daha güzel bir açıklamadır.*"[99] Başka bir ayette de şöyle buyurdu: "*Allah sizden iman eden ve salih amel işleyenleri yeryüzünde mirasçı kılacağını vadetti.... Kim ondan sonra küfre girerse onlar fâsık olanlardır.*"[100] Bir ayette de şöyle buyurur: "*Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar... Allah ona büyük bir ecir verecektir.*"[101]

Binaenaleyh Allah sizin için dinlemeyi, itaati ve cemaati [409] emretmiştir. İsyan, ayrılık ve ihtilaftan sakındırmıştır. Size sizden öncekilerin yaptıklarını haber vermiştir ve bu konuda sizi bilgilendirmek suretiyle isyana yöneldiğinizde size karşı hüccetini ikame etmiştir. O hâlde Allah'ın uyarılarını dikkate alın ve azabından sakının. Bilesiniz ki ihtilafa düşmeden bir ümmet helak olmaz. Onu birleştiren bir baş olması müstesna. Bunu gözetmediğiniz takdirde hep birlikte namazı kılamayacaksınız ve düşmanınız size musallat olacaktır. Birbirinizin dokunulmazlarını helal edineceksiniz. Bunlar gerçekleşirse Allah'ın dini ayakta kalamaz ve fırkalara bölünür. Allah, Peygamber'ine (sav.) şöyle buyurmuştur: "*Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir.*"[102] Ben de size Allah'ın size tavsiye ettiklerini tavsiye ediyor ve azabından sakındırıyorum. Nitekim Şuayb kavmine şöyle demiştir: "*Ey kavmim! Sakın bana karşı düşmanlığınız Nûh kavminin yahut Sâlih kavminin başlarına gelenler gibi size de bir musibet getirmesin....Rabbim rahîm ve vedûd (çok merhamet eden ve çok sevendir).*"[103]

Bu konuda söz söyleyen bazıları Allah'ın kitabına ve hakka davet ettiklerini insanlara göstermek istemişler, dünyayı ve dünya için bir çatışma istemediklerini iddia etmişlerdir. Hak onlara arz edildiğinde insanlar bu konuda farklı tavırlar ta-

99 Nisâ, 4/59.
100 Nûr, 24/55.
101 Fetih, 48/10.
102 En'âm, 6/159.
103 Hûd, 11/89-90.

kındılar. Kimisi hakkı alır. Ancak kendisine verildiği zaman onu almaktan meyleder. Kimisi de haktan imtina eder ve emir işinde onu terk eder. Kimisi de tehdit ve haksızlıkla hakkı almak ister. Ömrüm onlara uzun geldi. Yegâne emelleri emîrliktir. Bir an önce ecelimin gelmesini istediler. Size, kendilerine verdiğim taahhütlerle geri döndüklerini yazdılar. Onlara verdiğim taahhütlerden yerine getirmediğim bir hususun olduğunu bilmiyorum. Onlar hududun (ceza hükümleri) uygulanmasını istediklerini söylediler. Onlara: "Suç işlediklerini bildiğiniz insanlara uygulayın. Size uzaktan ve yakından zulmedenlere bu hükümleri uygulayın," dedim. Onlar: "Allah'ın kitabı okunuyor," dediler. "Okuyan okusun. Ancak Allah'ın kitabında indirdiği hükümlere aykırı aşırı te'villere kaçmasın," dedim. Onlar: "Mahrum olan rızıklandırılır. Mal da güzel ve örnek bir uygulamayla hak sahiplerine ifa edilsin; humus ve
[410] zekâtta haksızlık yapılmasın. Güç ve emanet ehli olanlar görevlere getirilsin ve gasbedilen haklar sahiplerine iade edilsin," dediler. Buna razı oldum ve sabır gösterdim. Hatta Peygamber'in (sav.) zevcelerine gittim ve onlarla konuştum. Onlara: "Bana ne emredersiniz?" dedim. Onlar dediler ki: "Amr b. el-Âs'ı ve Abdullah b. Kays'ı emîr olarak görevlendireceksin. Muâviye'yi de yerinde bırakacaksın. Zira senden önceki Halife onu görevlendirdi. Hem de bölgesini ıslah eden bir emîrdir, askerleri de ondan hoşnuttur. Amr'ı görevine iade edeceksin. Zira askerleri ondan memnundur. Onu görevlendirirsen bölgesini ıslah edecektir." Ben de bu istekleri yerine getirdim.[104] Ancak ondan sonra bana haksızlık yapıldı ve hakka tecavüz edildi.

Size bu satırları yazarken imaret hakkında söz söyleyen adamlarım, kaderin tahakkuku için acele ettiler ve beni namazı kıldırmaktan menettiler. Mescide gitmemi engellediler ve Medine'de güç yetirdiklerini zorla elde ettiler.

Size bu mektubumu yazarken onlar beni üç şeyde muhayyer kıldılar: Hatalı veya isabetli olarak uyguladığım cezalar-

104 Buradaki Amr b. el-Âs ismi karıştırılmış olmalıdır. Çünkü görevine geri gönderilmemiştir. (ed. n.)

dan dolayı bana kısasın istisnasız uygulanmasını istiyorlar. Ya da emîrlikten ayrılacağım ve benim yerime başkasını işbaşına getirecekler. Ya da onlara itaat eden askerlere ve Medine ehline haber göndererek Allah'ın bana ihsan ettiği ve onların bana karşı mükellefiyetleri olan itaat hakkımdan teberri etmelerini isteyeceklerdir. Onlara şöyle dedim: Kendi kendime ceza uygulamama gelince, bende önce hükmeden halifeler vardı. Onlar isabetli ve hatalı işler yaptılar. Ancak onların hiçbirine ceza verilmedi. Ben biliyorum ki bunlar benim canımı istiyorlar. İmaretten feragat etmeme gelince, beni kerpetenle parçalasalar Allah'ın hilafet görevinden feragat etmemden bana daha sevimlidir. Askerlere ve Medine ehline haber göndererek onları bana itaatten caydırmanıza gelince, bu hususta üzerinizde vekil değilim. Daha önce de onları bana itaat etmeye mecbur etmedim. Aksine onlar isteyerek itaat ettiler ve bununla Allah'ın rızasına nail olmayı ve hasımlar arasında arayı bulmayı murat ettiler. Sizden kim ki dünyayı murat ediyorsa bilsin ki ondan ancak Allah'ın ona kısmet ettiğini elde edebilir. Kim de Allah'ın rızasını ve ahiret yurdunun yararını ve ümmetin salahını ve Resulullah'ın (sav.) sünnetiyle ondan sonra gelen iki halifenin siretini dilerse bunun mükâfatını ancak Allah verecektir. Sizi ödüllendirmek bana ait değildir. [411] Size bütün dünyayı versem bu dininizin bir karşılığı olamaz ve size bir yararı olmayacaktır. Öyleyse Allah'tan sakının ve O'nun mükâfatını umun. Kim ahdini bozmaya razı olursa ben ona razı değilim. Allah da ahdini bozmanıza razı olmaz. Beni muhayyer bıraktıkları konular azil ve imaret konusudur. Ben kendime ve maiyetimde olanlara hükmediyorum. Allah'ın hükmünü ve nimet hâlini değiştirmesi O'nun Allah'ın takdiri olduğunu düşünüyorum. Kötülük yolunu, ümmetin ayrılığı ve kan akıtmayı çirkin buldum. Allah hakkı için sadece haktan yana olun ve bana da hakla davranın, azgınlığı ehline bırakın ve Allah'ın emrettiği gibi aramızda adaletle hareket edin. Emir ve hükümleri hakkında ahdinizi alan Allah adına size hitap ediyorum. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "*Ahde vefa*

gösterin. Zira ahit bir sorumluluktur."[105] Bu Allah'a karşı bir mesuliyettir ve umulur ki tezekkür ederler.

Diğer yandan ben nefsimi temize çıkarmıyorum. *"Şüphesiz nefis kötülüğü emreder. Rabbimin korudukları hariç. Rabbim çok bağışlayıcı ve çok merhamet edendir."*[106] Bazı insanları cezalandırdıysam bununla hayrı dilemekten başka bir maksadım yoktur. Yaptığım her hatalı işten dolayı Allah'a tövbe ediyor ve O'na istiğfarda bulunuyorum. Zira günahları bağışlayacak olan yalnız O'dur. Rabbimin rahmeti her şeyi kapsamıştır. Allah'ın rahmetinden ancak dalalette olanlar ümit keserler. O, kullarının tövbesini kabul eder, günahları affeder ve onların yaptıklarını bilir. Allah'tan, beni ve sizi affetmesini diliyor ve bu ümmetin kalplerini hayır üzere uzlaştırmasını, fâsıklıklığı onlara çirkin göstermesini niyaz ediyorum. Ey müminler ve Müslümanlar! Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinizde olsun.

İbn Abbâs dedi: Terviyeden[107] bir gün önce bu mektubu insanlara okudum.

Ravi dedi: İbn Ebî Sebre bana Abdülmecîd b. Süheyl ve Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe'den naklen şöyle anlattı:

İbn Abbâs şöyle dedi: Osman beni davet etti ve hac işlerine emîr olarak tayin etti. Bunun üzerine Mekke'ye gitmek üzere yola çıktım. Sonra hac işlerini yönettim ve Osman'ın mektubunu onlara okudum. Ardından Medine'ye döndüm ve Ali'ye biat edildiğini gördüm.

[412] **Osman'ın (ra.) Defnedildiği Yerle Namazını Kıldıran ve Defnedilinceye Kadar Bu İşleri Kimin İcra Ettiği Hakkında**

Ca'fer b. Abdullah el-Muhammedî bana Amir b. Hammâd ve Ali b. Hüseyin'den naklen Hüseyin b. Îsâ, babası, Ebû Meymûne ve Ebû Beşîr el-Âbidî'nin şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) üç gün defnedilmeden ortada bırakılmıştır. Sonra Hakîm b. Hizâm el-Kureşî, Benî Esed b. Uzzâ'dan bir adam ve Cübeyr b. Mut'im b. Adî b. Nevfel b. Abdi Menâf def-

105 İsrâ, 17/34.
106 Yûsuf, 12/53.
107 Terviye, zilhiccenin sekizinci günüdür. (çev.)

nedilmesi işini Ali'yle konuştular ondan akrabalarına bu hususta izin vermesini istediler. Ali isteklerini kabul etti ve bu iş için yakınlarına izin verdi. Bu husus duyulunca ellerinde taşlar olduğu hâlde bazı insanlar yolda beklediler. Az sayıdaki yakınları cenazesini kaldırdılar. Onu Haşşe Kevkeb diye bilinen bir bahçeye götürüyorlardı. Yahudiler ölülerini buraya defnediyorlardı. Cenazesi kaldırıldığında söz konusu grup cenazeyi taşladılar ve onu yere atmaya çalıştılar. Ali durumu haber alınca onlara haber göndererek mutlaka bu eylemlerine son vermelerini istedi. Bunun üzerine bu eylemlerine son verdiler. Bunun üzerine cenaze götürüldü ve Haşşe Kevkeb'de defnedildi. Muâviye b. Ebî Süfyân işbaşına geçince aradaki duvarın yıkılarak oranın Bakî' Mezarlığına katılmasını ve Müslümanların ölülerini mezarın etrafında defnetmelerini emretti. Böylece bu alan Müslüman mezarlığıyla birleşti.

Ca'fer bana Amr ve Ali'den naklen şöyle dediklerini anlattı: Hüseyin bize babası, Mücâlid b. Saîd el-Hemdânî, Yesâr b. Ebî Kerib –Ebû Kerib, Osman'ın beytülmâlinin amiliydi.– ve babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) akşam ile yatsı arasında defnedilde. Cenazesinde yalnızca Mervân b. Hakem, üç kölesi ve beşinci olarak kızı bulundu. Kızı yüksek sesle ona ağıt yakınca insanlar taşladılar, "Na'sel, Na'sel!" diye tempo tuttular ve az kalsın kızını recmedeceklerdi. Bunun üzerine "Bahçeye, bahçeye," dediler ve mezarlığın dışında kalan bahçede defnedildi.

Vâkıdî ise şöyle dedi: Sa'd b. Râşid kendisine Sâlih b. Keysân'ın şöyle dediğini anlattı: [413]

Osman (ra.) öldürülünce bir adam: "Yahudi mezarlığı Deyr Sel'de defnedilsin," deyince Hakîm b. Hizâm şöyle dedi: "Vallahi Kusay'ın zürriyetinden tek bir kişi kaldıkça bu olmayacak," dedi ve az kalsın kavga çıkacaktı. Bunun üzerine İbn Udeys el-Belevî: "Ey ihtiyar! Nereye defnedilirse defnedilsin. Bu neden sana dokunuyor?" dedi. Hakîm b. Hizâm: "Bakî' el-Garkad'da selefinin defnedildiği yerden başka bir yerde defnedilmeyecek," dedi. Hakîm b. Hizâm on iki adamla birlikte cenazeyi kaldırdılar. İçlerinde Zübeyr de vardı. Ancak namazını Hakîm b. Hizâm kıldırdı. Vâkıdî dedi: Bizce sabit olan Cübeyr b. Mut'im'in onun namazını kıldırdığıdır.

Muhammed b. Ömer dedi: Dahhâk b. Osman bana Mahreme b. Süleyman'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) cuma günü kuşluk vaktinde öldürüldü. Ancak onu defnedemediler. Bunun üzerine Nâile bint el-Ferâfise Huveytıb b. Abdiluzzâ, Cübeyr b. Mut'im, Ebû Cehm b. Huzeyfe, Hakîm b. Hizâm ve Niyâr el-Eslemî'ye haber göndererek durumu iletti. Onlar dediler ki: "Onun cenazesini gündüz kaldıramayız, zira Mısırlılar kapının önünde bekliyorlar." Bu nedenle bu işi akşam ile yatsı arasına bıraktılar. Grup bu vakitte içeri girdiler. Ancak ona ulaşmasına engel oldular. Bunun üzerine Ebû Cehm: "Vallahi kim engel olursa ölüme kadar mücadele edeceğim. Cenazeyi taşıyın!" dedi. Bunun üzerine Bakî'e taşındı. Nâile yanında Osman'ın kölesi olduğu hâlde bir fanusla onların peşinden gitti ve fanusu Bakî'de yaktı. Etrafı duvarla çevrili birkaç hurma ağacının bulunduğu bir bahçeye vardılar. Duvarı yıkarak geçtiler ve o ağaçlar arasında defnettiler. Namazını Cübeyr b. Mut'im kıldırdı. Nâile konuşmak istedi ancak grup ona kızarak: "Bu serseri insanların kabrini açmasından endişe ediyoruz," dediler. Bunun üzerine Nâile evine döndü.[108]

Muhammed dedi: Abdullah b. Yezîd el-Hüzelî, Abdullah b. Sâade'den naklen bana şöyle dediğini anlattı:

Osman öldürüldükten sonra iki gün bekletildi. Zira onu defnedemediler. Sonra Hakîm b. Hizâm, Cübeyr b. Mut'im, Niyâr b. Mikrem ve Ebû Cehm b. Huzeyfe'den oluşan dört kişilik bir grup cenazesini kaldırdı. Namazının kılınması için cenaze omuzlardan indirilince Ensardan bir grup geldi ve namazının kılınmasına engel olmak istediler. Bunların için-

108 Elbette birçok şey söylenebilir. Ancak bu olay bir başka "Kerbela" vak'asıdır. Resulullah'ın (sav.) şehrinde vuku bulan bir "Kerbela!" İşin en dramatik ve açıklanamaz tarafı, Hz. Ali ve diğer büyük sahabilerin gözü önünde cereyan eden bu linç hadisesi ve hatta cenazenin taşlanması ve Müslüman mezarlığına defnedilememesidir. Krizin kötü yönetilmiş olması da dâhil Hz. Osman'ın hataları tartışılmaz bir gerçektir. Ama bunlar bu muameleyi haklı kılmaz. Olup bitenler tamamen bir başka "Kerbela" vak'asından başka bir şey değildir ve Hasan b. Ali'nin (ra.) tespitiyle Medine'de olan herkes az veya çok bu vak'ada bir kusuru ve sorumluluğu vardır. Bkz. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, Ankara, 2017, s. 54. (çev.)

de Eslem b. Evs b. Becre es-Sâidî ve Ebû Hayye el-Mâzinî ve birkaç kişi vardı. Grup onların Osman'ı Bakî' Mezarlığına defnetmelerine engel oldu. Ebû Cehm şöyle dedi: "Onu defnedin. Allah ve melekleri namazını kıldılar."[109] Ensar grubu: "Vallahi Müslüman mezarlığına asla defnedilmeyecek," dediler. Bunun üzerine Haşşe Kevkeb'de defnedildi. Benî Ümeyye hâkimiyeti ele geçirince bu mekânı Bakî' Mezarlığına kattılar. Orası bugün Benî Ümeyye'nin mezarlığıdır.

Muhammed dedi: Abdullah b. Mûsâ el-Mahzûmî bana şöyle anlattı: [414]

Osman (ra.) öldürülünce başını cesedinden ayırmak istediler. Bunun üzerine zevcesi Nâile ve Ümmü'l-Benîn üzerine kapandılar; onlara engel olmak için çığlık attılar ve yüzlerine vurup elbiselerini yırttılar. İbn Udeys: "Onu bırakın," dedi. Osman yıkanmadan Bakî'e gönderildi. Cenazesini kaldıranlar cenaze namazgâhında namazını kılmak istedilerse de Ensardan olan grup buna engel oldu. Bu arada Umeyr b. Dâbiî, bir kapı kanadı üzerinde bulunan Osman'ın üzerine çıkarak bir kaburgasını kırdı: "Dâbi'i hapsettin, ölünceye kadar onu hapiste bıraktın," diye bağırdı.

Hâris bana İbn Sa'd, Ebû Bekir b. Abdullah b. Uveys'ten şöyle dediğini anlattı: Dedem Rebî' b. Mâlik b. Âmir'in amcası bana babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Osman öldürülünce cenazesini taşıyanlardan biriydim. Onu bir kapı kanadı üzerinde taşımıştık. Onu hızlı bir şekilde naklettiğimiz için başı kapıya çarparak ses çıkarıyordu. Büyük bir korku içinde Haşşe Kevkeb'de kabrine gömmüştük.

* * *

Seyf'in rivayetine gelince: Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Hârise, Ebû Osman, Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Osman öldürülünce Nâile, Abdurrahman b. Udeys'e haber göndererek ona şöyle dedi: "Sen bunların en merhametlisi olman gerekir. Bana yardım etmekte onlardan evlasın. Bu ölüleri buradan uzaklaştır!" Ancak adam ona sövdü ve onu azarladı. Gece yarısı olunca Mervân çıktı ve Osman'ın evine geldi.

109 Allah'ın "namazını kılması" ona rahmet etmesi anlamındadır. Meleklerin "namaz kılması" ona dua etmesi manasınadır. (çev.)

Akabinde Zeyd b. Sâbit, Talha b. Ubeydullah, Ali, Hasan, Ka'b b. Mâlik ve diğer bazı arkadaşları geldiler. Sonra cenazelerin bulundukları yere çocuklar ve kadınlar toplandılar; Osman'ı çıkararak namazını Mervân kıldırdı. Sonra onu götürdüler ve Bakî'e ulaştırarak Haşşe Kevkeb tarafından Bakî'e defnettiler. Sabah olunca geldiler ve Osman ile birlikte öldürülen kölelerini çıkardılar. Ancak onları gördüler ve defnedilmelerine mâni oldular. Bunun üzerine onları Haşşe Kevkeb'e aldılar. Akşam olunca onlardan ikisini alıp Osman'ın yanına defnettiler. Her birine beş erkek ve bir kadın refakat etti. Kadın, İbrâhim b. Adî'nin annesi Fâtıma'ydı. Sonra döndüler ve Kinâne b. Bişr'e gittiler. Ona: "Bize en merhametli olan sensin. Emir ver de bahçede kokmuş bu iki cenazenin kaldırılmasını emret," dedi. Kinâne onlarla konuştu. Ancak onlar isteğini kabul etmediler. Kinâne: "Ben Osman'ın Mısır'daki yakınlarının ve onların maiyetlerinin komşusuyum. Bu iki cenazeyi çıkarın
[415] ve onları atın," dedi. Bunun üzerine ayaklarından çekilip taş döşeli zeminin üzerine atıldılar ve cesetlerini köpekler yedi. Yevmü'd-Dâr vak'asında öldürülen iki köle Nüceyh ve Sübeyh olarak tanınırlardı. Köleler arasında üstünlükleri ve güzel edaları sayesinde isimleriyle anılıyorlardı. Yararlıkları ve gösterdikleri fedakârlık sebebiyle kölelerden yalnız bu ikisi isimleriyle anılır oldular. İnsanlar üçüncüsünün adını akıllarında tutamadılar. Osman yıkanmadı ve kanları içinde ve elbiseleriyle defnedildi. İki kölesi de yıkanmadılar.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Mücâlid'den naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini yazdı:

Osman (ra.) gece vakti defnedildi. Namazını Mervân b. Hakem kıldı. Kızı ve Nâile bint el-Ferâfise arkasından ağladılar. Allah onlara rahmet etsin.

* * *

Osman'ın Öldürüldüğü Tarih ve Saat

Osman'ın zilhicce ayında öldürüldüğü hususunda ittifak vardır. Kimisi 18 Zilhicce 36 tarihinde öldürüldü derken cumhur (çoğunluk) 18 Zilhicce 35 tarihinde öldürüldüğü görüşündedir.

36 yılında öldürüldüğünü söyleyenlerin rivayetleri:

Hâris b. Muhammed bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Ebû Bekir b. İsmâil b. Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Osman b. Muhammed el-Ahnesî'den naklen anlattı: Yine Hâris b. Sa'd, Muhammed b. Ömer, Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebî Sebre, Ya'kûb b. Zeyd ve babasından nakle şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) 18 Zilhicce 36 Cuma günü ikindiden sonra öldürüldü. Onun hilafeti on iki yıldan on iki gün eksikti. Öldürüldüğünde seksen iki yaşındaydı.

Ebû Bekir dedi: Mus'ab b. Abdullah bize şöyle anlattı: Osman (ra.) 18 Zilhicce 36 Cuma günü ikindiden sonra öldürüldü.

* * *

Diğer bazı raviler de şöyle dediler: 18 Zilhicce 35 tarihinde öldürülmüştür. [416]

Bu rivayetleri nakledenler:

Ca'fer b. Abdullah bana Amr b. Hammâd ve Ali'den naklen şöyle dediklerini anlattı: Hüseyin bize babası ve Mücâlid b. Saîd el-Hemdânî'den naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini anlattı:

Osman b. Affân (ra.) yirmi iki gün evinde muhasara altında tutuldu ve Zilhicce'nin on sekizinin sabahında Resulullah'ın (sav.) vefatından yirmi beş yıl sonra öldürüldü.

Ahmed b. Sâbit er-Râzî bana bir ravi ve İshâk b. Îsâ'dan naklen Ebû Ma'şer'in şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) 18 Zilhicce 35 Cuma günü öldürülmüştür. Onun halifeliği on iki yıldan on iki gün eksikti.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Ebû Hârise ve Ebû Osman'ın şöyle dediklerini yazdı:

Osman (ra.), 18 Zilhicce 35 Cuma günü Ömer'in (ra.) öldürülmesinden on bir yıl, on bir ay, yirmi iki gün sonra öldürüldü.

Zekeriyyâ b. Adî'den naklen bana şöyle anlatıldı: Ubeydullah b. Amr bize İbn Akîl'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) 35 yılında öldürüldü.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Hârise, Ebû Osman, Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Osman (ra.) Zilhicce'nin on sekizinde Cuma gününün son saatinde öldürüldü.

* * *

Diğer bazı raviler cuma günü kuşluk vaktinde öldürüldüğünü ifade ettiler.

Bu görüşte olanların rivayetleri:

Hişâm b. el-Kelbî'nin şöyle dediği anlatıldı:

Osman (ra.) 18 Zilhicce 35 Cuma sabahı öldürüldü. Onun halifeliği on iki yıldan sekiz gün eksikti.

Hâris bize İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer ve Dahhâk b. Osman'dan naklen Mahreme b. Süleyman el-Vâlibî'nin şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) 18 Zilhicce 35 Cuma günü kuşluk vaktinde öldürüldü.

* * *

Bazı raviler de "Teşrik günlerinde öldürüldü," dediler.

Bu görüşte olanların rivayetleri:

Ahmed b. Züheyr bana Ebû Hayseme, Vehb b. Cerîr, babası ve Yûnus b. Yezîd el-Eylî'den naklen Zührî'nin şöyle dediğini rivayet etti:

Osman (ra.) öldürüldü. Kimisi onun teşrik günlerinde öldürüldüğünü söylemişlerdir.

Kimileri de Cuma günü Zilhicce'nin on sekizinde öldürüldüğünü söylemişlerdir.

* * *

Osman'ın Yaşı Hakkında

Bizden önce selef bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları seksen iki yıl yaşadı, demişlerdir.

Bu görüşte olanlar:

Hâris bana İbn Sa'd'dan naklen Muhammed b. Ömer'in şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) öldürüldüğünde seksen iki yaşındaydı.

Muhammed b. Ömer dedi: Dahhâk b. Osman bana Mahreme b. Süleyman el-Vâlibî'nin şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) öldürüldüğünde seksen iki yaşındaydı.

[418] Muhammed dedi: Sa'd b. Râşid bana Sâlih b. Keysân'ın şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) seksen iki yaşındayken öldürüldü.

* * *

Bazıları da öldürüldüğünde doksan veya seksen sekiz yaşındaydı, demişlerdir. Bu görüşte olanlar:

Hasan b. Mûsâ el-Eşyeb'den naklen bana şöyle dediği anlatıldı: Ebû Hilâl bize Katâde'den naklen şöyle anlatıldı:

Osman (ra.) öldürüldüğünde doksan veya seksen sekiz yaşındaydı.

Bazılarına göre de yetmiş beş yaşında öldürüldü. Bu da Hişâm b. Muhammed'den nakledilmiştir.

Bazıları da altmış üç yaşında öldürüldü demişlerdir. Bu görüş Seyf b. Ömer tarafından bir grup raviye nispet edilmiştir. Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Hârise, Ebû Osman, Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı: Osman (ra.) altmış üç yaşındayken öldürüldü.

* * *

Bazıları da seksen iki yaşındayken öldürüldü, demişlerdir.

Bu görüşte olanlar:

Muhammed b. Mûsâ el-Haraşî bana Muâz b. Hişâm ve babasından naklen Katâde'nin şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) öldürüldüğünde seksen altı yaşındaydı.

* * *

Osman'ın Vasıfları

Ziyâd b. Eyyûb bana Hüşeym ve Ebü'l-Mikdâm'dan naklen Hasan b. Ebî Hasan'ın şöyle dediğini anlattı:

Mescide girdim. Osman'ın kendi ridasına yaslanmış olduğunu gördüm. Ona baktım. Güzel yüzlüydü, yüzünde suçiçeği izi vardı ve kılları kollarını örtüyordu.

Hâris bana İbn Sa'd ve Muhammed b. Ömer'den naklen şöyle dediğini anlattı: [419]

Amr b. Abdullah b. Anbese, Urve b. Hâlid b. Abdullah b. Amr b. Osman ve Abdurrahman b. Ebü'z-Zinâd'a Osman'ın vasıflarını sordum. Aralarında bir ihtilaf yoktu. Dediler ki: Orta boylu, güzel yüzlü, ince tenliydi. Sakalı gür ve uzundu. Esmerdi. Mafsalları iriydi. Omuz araları genişti. Saçları sık ve gürdü. Sakalını sarıya boyardı.

Ahmed b. Züheyr bana babası, Vehb b. Cerîr b. Hâzim, babası ve Yûnus b. Yezîd el-Eylî'den naklen Zührî'nin şöyle dediğini anlattı: Babamın şöyle dediğini işittim:

Osman orta boyluydu, güzel saçlı, güzel yüzlü, dökük saçlı ve yürürken ayaklarını bitiştirmezdi.

* * *

İslam'a Girişi

İslam'a Ne Zaman Girdiği ve Ne Zaman Hicret Ettiği Hakkında

Hâris bana İbn Sa'd'dan naklen Muhammed b. Ömer'in şöyle dediğini anlattı: Osman b. Affân'ın (ra.) İslam'a girişi ilk dönemlerde ve Resulullah'ın (sav.) Dârü'l-Erkam'a girmeden önce gerçekleşmiştir. O aynı zaman birinci ve ikinci Habeşistan hicretine de katılmıştır. Bu hicretlerde zevcesi ve Resulullah'ın (sav.) kızı Rukayye de bulunmuştur.

* * *

Künyeleri

Osman b. Affân'ın (ra.) Künyeleri

Hâris b. Muhammed bana İbn Sa'd'dan naklen Muhammed b. Ömer'den şöyle anlattı:

Osman b. Affân Cahiliye döneminde Ebû Amr künyesiyle tanınırdı. İslam döneminde Resulullah'ın (sav.) kızı Rukayye'den bir oğlu olunca ona Abdullah adını verdi. Ondan sonra Ebû Abdullah künyesiyle tanındı ve Müslümanlar da ona öyle
[420] hitap ettiler. Abdullah altı yaşına girince bir horoz gözünü gagaladı. Bunun üzerine hastalandı ve cemâziyelevvel ayında öldü. Resulullah (sav.) namazını kıldırdı. Osman (ra.) mezarına inerek onu kendi elleriyle defnetti.

Hişâm b. Muhammed dedi: Osman, Ebû Amr künyesiyle tanınırdı.

* * *

Nesebi

Osman b. Affân b. el-Âs b. Ümeyye b. Abdi Şems b. Abdi Menâf b. Kusay. Annesi Ervâ bint Küreyz b. Rebîa b. Habîb

b. Abdi Şems b. Abdi Menâf b. Kusay. Ervâ'nın annesi Ümmü Hakîm bint Abdülmuttalib'dir.

* * *

Çocukları ve Zevceleri

Rukayye ve Ümmü Külsûm. İkisi de Resulullah'ın (sav.) kızlarıdır. Onun Rukayye'den Abdullah adında bir çocuğu oldu.

Fâhite bint Gazvân b. Câbir b. Nüseyb b. Vüheyb b. Zeyd b. Mâlik b. Abd b. Avf b. el-Hâris b. Mâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe b. Kays b. Aylân b. Mudar. Bundan da bir oğlu oldu ve ona Abdullah adını verdi. Abdullah el-Asgar'dır, öldü.

Ümmü Amr bint Cündeb b. Amr b. Humeme b. el-Hâris b. Rifâa b. Sa'd b. Sa'lebe b. Lüey b. Âmir b. Ganm b. Dühmân b. Münhib b. Devs. Ezd'dendir. Ondan Amr, Hâlid, Ebân, Ömer ve Meryem adlarında çocukları oldu.

Fâtıma bint Velîd b. Abdi Şems b. Mugîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm. Ondan Velîd, Saîd ve Ümmü Saîd adındaki çocukları oldu.

Ümmü'l-Benîn bint Uyeyne b. Hısn b. Huzeyfe b. Bedr el-Fezârî. Ondan Abdülmelik adında bir oğlu oldu ve öldü.

Remle bint Şeybe b. Rebîa b. Abdi Şems b. Abdi Menâf b. Kusay. Ondan Âişe, Ümmü Ebân ve Ümmü Amr adındaki kızları oldu.

Nâile bint el-Ferâfise b. el-Ahvas b. Amr b. Sa'lebe b. el-Hâris b. Hısn b. Damdam b. Adî b. Cenâb b. Kelb. Ondan Meryem [421]
adında bir kızı oldu.

Hişâm b. el-Kelbî dedi: Ümmü'l-Benîn'den Osman'ın Abdülmelik ve Uyeyne adlarında iki oğlu oldu. Hişâm dedi: Osman'ın Nâile'den Anbese adında bir oğlu oldu.

Vâkıdî dedi: Osman'ın Nâile'den Ümmü'l-Benîn adında bir kızı oldu. Bu kız Abdullah b. Yezîd b. Ebî Süfyân ile evlendi.

Osman (ra.) öldürüldüğünde yanında Remle bint Şeybe, Nâile, Ümmü'l-Benîn bint Uyeyne ve Fâhite bint Gazvân adındaki zevceleri vardı. Ali b. Muhammed'in iddiasına göre Os-

man kuşatma altındayken Ümmü'l-Benîn adındaki zevcesini boşamıştır.

Bunlar Cahiliye ve İslam döneminde Osman'ın zevceleri ve erkek ve kız evlatlarıdır.

* * *

Valileri

Osman'ın Öldürüldüğü Yılda Vilayetlerdeki Valilerinin İsimleri

Muhammed b. Ömer dedi: Abdurrahman b. Ebü'z-Zinâd'ın bana anlattığına göre Osman (ra.) öldürüldüğünde vilayetlerdeki valileri şunlardır: Mekke Valisi Abdullah b. el-Hadramî, Tâif Valisi Kâsım b. Rebîa es-Sekafî, San'â Valisi Ya'lâ b. Münebbih, Cened Valisi Abdullah b. Ebî Rebîa, Basra Valisi Abdullah b. Âmir b. Küreyz –Abdullah, Basra'dan ayrıldığı hâlde oraya henüz vali tayin etmemişti.–, Kûfe Valisi Saîd b. el-Âs. –Bu vali de Kûfe'den ayrılmış ve bir daha oraya girmesine izin verilmemişti.– Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh. Bu adam da Osman'a gidince Muhammed b. Ebî Huzeyfe Mısır'da valilik görevini bir emrivaki olarak uhdesine almıştı. Abdullah kendi yerine Sâib b. Hişâm b. Amr el-Âmirî'yi vekil olarak bırakmıştı. Muhammed b. Ebî Huzeyfe ise onu uzaklaştırdı. Şam Valisi Muâviye b. Ebî Süfyân'dı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Hârise ve Ebû Osman'ın şöyle dediklerini yazdı:

Osman (ra.) öldüğünde Şam Valisi Muâviye'ydi. Muâviye'nin Humus amili ise Abdurrahman b. Ebî Bekir'di. Kınnesrîn amili Habîb b. Mesleme, Ürdün amili Ebü'l-A'ver b. Süfyân, Filistin amili Alkame b. Hakîm el-Hilâlî'ydi. Deniz komutanı Abdullah b. Kays el-Fezârî'ydi. Yargı reisi ise Ebü'd-Derdâ'ydı.

[422] Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Atıyye'nin şöyle dediğini yazdı:

Osman (ra.) öldüğünde Kûfe'de namaz işlerine Ebû Mûsâ, Sevâd'ın haraç işlerine Câbir b. Amr el-Müzenî –aynı zamanda su bentlerinden de sorumluydu– ve Simâk el-Ensârî bakarlardı. Savaş işlerinden de Ka'kâ' b. Amr sorumluydu. Karkisya amili Cerîr b. Abdullah, Azerbaycan amili el-Eş'as b. Kays,

Hulvan amili Uteybe b. en-Nehhâs, Mâh Valisi Mâlik b. Habîb, Hemzan amili Nüseyr, Rey amili Saîd b. Kays, İsbahan amili Sâib b. el-Akra', Mâsebezân amili Hubeyş'ti. Beytülmâl sorumlusu Ukbe b. Amr'dı. Osman'ın yargı reisi ise Zeyd b. Sâbit'ti.

* * *

Hutbeleri

Osman'ın Bazı Hutbeleri

Serî bana Şuayb, Seyf ve Kâsım b. Muhammed'den naklen Avn b. Abdullah b. Utbe'nin şöyle dediğini yazdı:

Osman kendisine biat edildikten sonra bir konuşma yaptı ve şöyle dedi:

Bana bir mesuliyet yüklendi ve ben de kabul ettim. Ben ittiba edenim, bidatçi değilim. Size karşı Allah'ın kitabı ve Peygamber'inin (sav.) sünnetinden başka benim üç mesuliyetim vardır: Üzerinde mutabık kaldığınız ve sünnet hâline getirdiğiniz hususlarda benden öncekilere uymak. Açıkça sünnetleştirmediğiniz hususlarda hayırlı insanların yolunu esas almak ve hak ettikleriniz haricinde size dokunmamak. Bilesiniz ki dünya yeşildir ve insanlara sevdirilmiştir. İnsanların birçoğu ona meyletmiştir. Dünyaya dayanmayın ve ona güvenmeyin. Zira güvenilir değildir. Dünya ancak onu terk edenlerin peşini bırakır.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Bedr b. Osman'dan naklen amcasının şöyle dediğini yazdı:

Osman'ın bir topluluğa hitaben yaptığı son konuşma şöyledir: Allah, dünyayı size, ona dayanasınız diye değil, onunla ahireti aramanız için vermiştir. Dünya fâni, ahiret bakidir. Fâni olan sizi şımartmasın ve baki olandan meşgul etmesin. Dünya son bulacak. Dönüş Allah'adır. Allah'tan sakının. Allah'tan sakınmak, azabından koruyan bir kalkandır ve O'na ulaştıran [423] bir vesiledir. Allah'ın gayretine dokunmaktan sakının. Cemaatinize sarılın. Hiziplere ayrılmayın. *"Hatırlayın ki bir zamanlar düşmanlardınız sizin kalplerinizi uzlaştırdı ve O'nun nimetiyle kardeş oldunuz."*[110]

* * *

110 Âl-i İmrân, 3/103.

Osman'ın Muhasara Altında Tutulduğu Sırada Resulullah'ın (sav.) Mescidinde Namaz Kılanlar

Muhammed b. Ömer dedi: Rebîa b. Osman bana şöyle anlattı:

O gün müezzin Sa'd el-Karaz, Ali b. Ebî Tâlib'e gitti ve "İnsanlara kim namaz kıldıracak?" dedi. Ali: "Hâlid b. Zeyd diye çağır," dedi. Müezzin Hâlid b. Zeyd'e seslendi. Hâlid namazı kıldırdı. –Nitekim ilk günden Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd olduğu biliniyordu.– O birkaç gün namazı kıldırdıktan sonra Ali namazı kıldırmaya başladı.

Muhammed dedi: Abdurrahman b. Abdülazîz bana Abdullah b. Ebî Bekir b. Hazm'in şöyle dediğini anlattı:

Müezzin Osman'a geldi ve namaz vaktinin geldiğini bildirdi. Osman: "Namaz kıldırmaya gelmeyeceğim. Kim kılacaksa ona git," dedi. Bunun üzerine müezzin Ali'ye gitti. Ali, Sehl b. Huneyf'e emretti. Sehl, son kuşatma gününde namazı kıldırdı. Zilhicce hilalinin görüldüğü geceydi. Namazı Sehl kıldırıyordu. Bayram günü Bayram namazını Ali kıldırdı ve Osman (ra.) öldürülünceye kadar namazı o kıldırdı.

Ravi dedi: Muhammed b. Nâfi' bana babasından naklen İbn Ömer'in şöyle dediğini anlattı:

Osman muhasara altına alınınca Ebû Eyyûb birkaç gün namazı kıldırdı. Sonra Ali, cuma ve bayram namazlarını kıldırdı. Osman (ra.) öldürülünceye kadar Ali kıldırmaya devam etti.

* * *

Mersiyeler

Osman Hakkında Bazı Şiirler/Mersiyeler

Osman öldürüldükten sonra şairler onun hakkında konuştular. Kimisi methederken kimisi de hicvetti. Kimisi ağıt yakıp
[424] ağlarken kimisi de sevindi. Onu methedenler arasında iki Ensar şairi Hassân b. Sâbit ve Ka'b b. Mâlik ile Temîm b. Ubey b. Mukbil ve başkaları vardı. Hassân'ın onu metheden ve katilini hicveden şiirlerinden bazıları şöyledir:

Cihat yollarını arkanızda bıraktınız da Muhammed'in kabrinin yanında bize karşı savaş mı açtınız?

Sizin hidayet yolu olarak gördüğünüz bu yol ne kötüdür! Günahkâr asinin planladığı bu plan ne kötüdür!

Eğer gelmeye yeltenirseniz, büyüklerinizi Medine'nin etrafındaki yumuşak toprağında ve silahlarla misafir edeceğiz.

Geri dönerseniz ne kötü bir yolculuktasınız. Büyüğünüzün hâli hiç de akıllı ve iyi bir hâl değildir.

Peygamber'in ashabı o akşam vaktinde âdeta mescidin kapısı önünde develer gibi kesilmişlerdir.

Ebû Amr güzel edasıyla ağlattı ve Bakî' el-Garkad'da ikamete mahkûm edildi.

Başka bir şiirinde de şöyle dedi:

İbn Ervâ'nın evi sahibinden boş kalırsa ve bir kapısı düşmüş ve bir kapısı da yakılmışsa,

Yine de hayır ehli onda ihtiyacını karşılar, şeref ve kerem ona yönelir.

Ey insanlar! İçinizdekini açığa vurmaktan kaçınmayın. Allah indinde doğrulukla yalan bir değildir.

İnsanların hükümdarının hakkını ifa edin, arkasında birlikler bulunan birliklerin baskınını göreceksiniz.

İçlerinde en önde ölüm alevi olan Habîb vardır. Yüzünü sarmış ve yüzünden gazap akmaktadır.

Hassân'ın onun hakkında daha çok şiiri vardır. Ka'b el-Ensârî ise şöyle demiştir:

Kaçırılan özün ve gözlerinden süzülen gözyaşların için erkeklere yazıklar olsun!

Yazıklar olsun bana gelen ve dağları yerle yeksan eden o korkunç hadise için.

Halifenin öldürülmesi feci bir olaydı. Korkutucu musibet onunla gelip çattı.

İmamın öldürülmesi için yıldızlar söndü ve güneş tutulmak suretiyle hüznünü gösterdi.

Ah kalbimin hüznüne! O sabah vaktinde omuzları ve kolları üzerinde onun naaşını taşıdılar.

Sırtlarını dönüp gittiler ve kabre kardeşlerini indirdiler. Üstü ka- [425]
patılan o kabir neler sakladı!

Şeref, cömertlik ve ihtiyaç sahiplerini tekeffül gibi meziyetleri ve mazisinde insanlara yaptığı iyilikleri barındırdı.

Nice yetimin kırık kemiğini kaynaştırdı. Şimdi de evinde kaybolmuşluk hâli hâkimdir.

Sürekli onları kabul eder ve mazlumiyetlerini ortadan kaldırırdı. Öyle ki kalbinin sevgiyle atışlarını duyar gibiyim.

O akşam vakti Bakî'de ikamet etmeye başladı. Onlar ise dağılmışlar ve süratle toplandılar.

İmamlarını öldürdükleri için varacakları yer cehennemdir. Osman bir güç ve destek idi ve iffet sahibi idi.

Ağır basan bir hilm ile sorumluluk meziyetini üstlendi. Hayır açık ve seçik olarak onun meziyetidir.

Ey Ka'b! Sürekli ve ömür boyu ağlayarak ülkelerde gez.

Asil ve sılayırahmi gözeten Ebû Amr'a ağlıyorum. Nitekim onların sancağı kıymetsiz ve basit değildir.

Onu tazim edenler onu savunurken süvariler, birlikler ve saflar arasında savaşırken ona ağlayadursun.

Ey Osman! Seni öldürdüler. Oysa sen tertemizdin. Ömrüne yemin ederim ki.

Hassân ise şöyle dedi:

Katıksız ve hâlis bir ölümü arzu eden Osman'ın evindeki aslanlar yurduna gelsin.

Halis demirden olan zırhlarını giymiş ve bedenlerini süslemiş kılıçlarını kuşanmış ve miğferlerini takmışlardır.

Sabırlı olun! Anam ve doğurdukları size feda olsun. Bazen sabır kötü durumlarda yararlı olabilir.

Seferber olan Şam ehlinden razıyız. Emîrden de razıyız. Kardeşleri de kardeş olarak biliriz.

Onlar uzakta da olsalar yakında da olsalar hayatta olduğum sürece ve adım Hassân kaldıkça ben onlardanım.

Onların diyarında yakında "Allahu Ekber! Osman için intikam!" nidalarını duyacaksınız.

Keşke kuşlar bana Ali ve İbn Affân arasında neler olduğunu bana haber verse.

Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt, Umâre b. Ukbe'yi tahrik ederek şöyle dedi:

Üç kişiden sonra insanların en hayırlısı Mısır'dan gelen Tücîbî tarafından öldürülmüştür. [426]

Annemin oğlu hakkındaki zannım doğruysa Umâre intikam ve öç almak peşinde değildir.

İbn Affân'ın yayları yanında olduğu hâlde gecelemektedir. Onun haymesi Havernak ile konak arasındadır.

Fadl b. Abbâs ona şöyle cevap verdi:

Bir öç peşindesin ki onunla bir alakan yoktur. İbn Zekvân es-Safûrî'nin Amr ile alakası nedir?

Bu hâlin Eşeğin kızının, iftihar ehliyle üstünlük yarışına girdiğinde annesine bağlanması ve babasını unutması gibidir.

Bilesin ki Muhammed'den sonra insanların en hayırlısı şeref ehlinin yanında Peygamber'in vasisidir.

O ilk namaz kılandır ve şeref sahiplerinin yanında Peygamber'in benzeridir.

Ensar amcanızın oğlunun zulmünü görse zulmünden dolayı ona karşı yardımcı olacaklardı.

Onun öldürülmesini işaretlerle teşvik etmeleri ve bu işi aidiyetleri karışık Mısırlılara tevdi etmeleri ayıp olarak onlara yeter.

Ferazdak'ın amcası Hubâb b. Yezîd el-Mücâşiî de şöyle dedi:

Babanın ömrü hakkı için kızma. Zira hayrın çoğu gitti.

İnsanlar dinlerinde akıllarını peynir ekmekle yediler. Doğrusu İbn Affân uzun sürecek bir şer bırakıp gitti.

Ey kınayan, herkes ölümlüdür. Öyleyse ey bayan Allah'a doğru güzel bir seyirle seyreyle.

Ali'nin Hilafeti [427]

Müminlerin Emîri Ali b. Ebî Tâlib'in Hilafeti

Bu yıl içinde Ali b. Ebî Tâlib'e hilafet için Medine'de biat edildi.

Ali'ye biat edenler ve ne zaman biat ettikleri:

Siyer ehli bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: Resulullah'ın (sav.) ashabı, Ali'den kendileri ve Müslümanlar için hilafet görevini üstlenmesini istediler. An-

cak o bu teklifi kabul etmedi. Onlar tekliflerinde ısrar ettiler ve taleplerini kabul etmesini istediler. Bunun üzerine halifelik görevini üstlendi.

Buna dair rivayet şöyledir:

Ca'fer b. Abdullah el-Muhammedî bana Amr b. Hammâd ve Ali b. Hüseyin'den naklen şöyle dediklerini anlattı: Hüseyin bize babası, Abdülmelik b. Ebî Süleyman el-Fezârî ve Sâlim b. Ebî Ca'd el-Eşcaî'den naklen Muhammed b. el-Hanefiyye'nin şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) öldürüldüğünde babamla birlikteydim. Kalktı ve evine girdi. Bunun üzerine Resulullah'ın (sav.) ashabı yanına geldiler ve şöyle dediler: "Bu adam öldürüldü. İnsanlar imamsız olmaz. Bugün bu iş için senden daha layık kimse görmüyoruz. İslam'da senden daha kıdemli ve Resulullah'a (sav.) senden daha yakın kimse görmüyoruz." Ali: "Hayır yapmayın Emîr olmaktansa vezir olmak benim için daha hayırlıdır," dedi. Onlar: "Hayır, vallahi sana biat etmeden gitmeyeceğiz," dediler. Bunun üzerine o şöyle dedi: "O zaman bu iş mescitte olsun. Zira biatim gizli olmaz ve Müslümanların rızası olmadan da olmaz," dedi. Sâlim b. Ebî Ca'd dedi: Bunun üzerine Abdullah b. Abbâs şöyle dedi: Mescide gitmesini istemiyordum. Zira bir kargaşa çıkmasından endişeliydim. Ancak o mescitte olmasında ısrar etti. Mescide girince Muhacirler ve Ensar mescide girip ona biat ettiler. Akabinde de diğer insanlar ona biat ettiler.

Ca'fer bana Amr ve Ali'den naklen şöyle dediklerini anlattı: Hüseyin bize babası ve Ebû Meymûne'den naklen Ebû Beşîr el-Âbidî'nin şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) öldürüldüğünde Medine'deydim. Aralarında Talha ve Zübeyr'in de bulunduğu Muhacirler ve Ensar toplandılar ve Ali'ye geldiler. Ona: "Ey Ebû Hasan! Gel sana biat edelim," dediler. O: "Benim işim yok sizin hilafet işinizle. Ben
[428] sizinle beraberim. Kimi seçerseniz ben ona razıyım. Siz seçin vallahi ben razıyım," dedi. Onlar: "Senden başkasını seçmeyiz," dediler. Ravi dedi: Osman (ra.) öldürüldükten sonra insanlar defalarca Ali'ye gidip geldiler. En son gelişlerinde ona: "Emîr olmadan insanların işleri düzene girmez. Bu iş uzadı," dediler. Ali onlara: "Sizler tekrar ve tekrar bana geldiniz. Ben size bir söz söyleyeceğim. Onu kabul ederseniz sizin emîrlik teklifinizi kabul edeceğim. Aksi takdirde bu işe ihtiyacım yok,"

dedi. Onlar: "Ne dersen inşallah o kabulümüzdür," dediler. Bunun üzerine mescide geldi, minbere çıktı ve insanlar etrafında toplandı. Şöyle dedi: "Ben emîrlik teklifinizden hoşnut değildim. Ancak başınıza geçmemi ısrarla istediniz. Bilesiniz ki sizin rızanız dışında bir tasarrufum olmayacak. Beytülmâlinizin anahtarları bendedir. Sizin rızanız olmadan oradan tek bir dirhem dahi almayacağım. Razı mısınız?" Onlar: "Evet," dediler. O: "Allah'ım! Şahit ol!" dedi ve onların biatini kabul etti.

Ebû Beşîr dedi: O gün ben de Resulullah'ın (sav.) minberi yanında ayakta idim ve sözlerini dinliyordum.

Ömer b. Şebbe bana Ali b. Muhammed, Ebû Bekir el-Hüzelî ve Ebû Melih'ten naklen şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) öldürülünce Ali çarşıya çıktı. 18 Zilhicce Cumartesi günüydü. İnsanlar peşinden gittiler ve onunla hoşnut oldular. Derken Benî Amr b. Mebzûl'un bahçesine girdi ve Ebû Amre b. Amr b. Mihsan'a: "Kapıyı kapat," dedi. Ardından insanlar geldiler ve kapıyı çaldılar. İçeri girdiler. Aralarında Talha ve Zübeyr de vardı. İkisi: "Ey Ali! Elini ver," dediler ve ona biat ettiler. Habîb b. Züeyb, biat ederken Talha'ya baktı ve: "İlk biat eden, eli felçli bir adamdır. Bu iş olumlu sonuçlanmayacak," dedi. Ardından Ali, mescide geçti ve minbere çıktı. Üzerinde bir izar, taylasan ve başında sarık, girerken elinde ayakkabısı olduğu hâlde mescide girmişti. Bir yaya yaslanmıştı. Sa'd'ı getirdiler. Ali ona: "Biat et," dedi. Sa'd: "İnsanlar biat etmeyinceye kadar biat etmeyeceğim. Ancak sana karşı bir tavrım yoktur," dedi. Ali: "Onu rahat bırakın," dedi. İbn Ömer'i de getirdiler. Ali ona: "Biat et," dedi. O: "İnsanlar biat etmedikçe biat etmeyeceğim," dedi. Ali: "Bana kefil getir," dedi. İbn Ömer: "Kefile gerek görmüyorum," dedi. Eşter: "Bırak boynunu vurayım," dedi. Ali: "Onu rahat bırakın. Onun kefili benim," dedi ve İbn Ömer'e: "Sen –seni bildiğimden beri– küçükken ve büyüdükten sonra da kötü huylusun," diye söyledi.

Muhammed b. Sinân el-Kazzâz bana İshâk b. İdrîs, Hüşeym ve Humeyd'den naklen Hasan'ın şöyle dediğini anlattı: [429]

Zübeyr b. el-Avvâm'ın Medine'nin bir bostanında Ali'ye biat ettiğine şahit oldum.

Ahmed b. Züheyr bana şöyle anlattı: Babam bana Vehb b. Cerîr, babası ve Yûnus b. Yezîd el-Eylî'den naklen Zührî'nin şöyle dediğini anlattı:

İnsanlar Ali b. Ebî Tâlib'e biat ettiler. Bunun üzerine Talha ve Zübeyr'e haber göndererek onları biat etmeye davet etti. Talha tereddüt edince Mâlik el-Eşter kalktı ve kılıcını kınından çıkararak: "Vallahi ya biat edersin ya da iki gözünün ortasına vuracağım," dedi. Talha: "Bundan kaçış yok," dedi ve biat etti. Akabinde Zübeyr ve diğer insanlar da ona biat ettiler. Talha ve Zübeyr ondan Basra ve Kûfe valiliklerini istediler. Ali: "Yanımda olacaksınız ki sizden güç alayım, sizin ayrılığınız bana dokunur," dedi. Zührî dedi: Bize bildirildiğine göre onlara şöyle de dedi: "Dilerseniz siz bana biat edin. Dilerseniz de ben size biat edeyim." Onlar: "Biz sana biat edeceğiz," dediler. Ancak sonradan, "Biz bunu can korkusuyla söyledik. Bize biat etmeyeceğini de biliyorduk," dediler. İkili, Osman'ın öldürülmesinden dört ay sonra Mekke'ye geçtiler.

Ömer b. Şebbe bana Ebü'l-Hasan, Ebû Mihnef, Abdülmelik b. Ebî Süleyman ve Sâlim b. Ebî Ca'd'dan naklen Muhammed b. el-Hanefiyye'den şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) öldürülünce akşamları babamla birlikte vakit geçiriyordum. Eve girince Resulullah'ın (sav.) ashabından bazıları yanına geldiler: "Bu adam öldürüldü. İnsanlar imamsız olamazlar," dediler. Ali: "Şûrâ mı olsun?" dedi. Onlar: "Biz sana razıyız," dediler. Ali: "O zaman mescitte olsun ve insanların rızasıyla olsun," dedi. Akabinde mescide gitti ve ona biat etmek isteyenler biat ettiler. Ensar da küçük bir grup hariç Ali'ye biat ettiler. Bunun üzerine Talha: "Bu işten bizim hissemize düşen, köpeğin burnunun koklaması kadardır," dedi.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Benî Hâşim'den yaşlı bir zat ve Abdullah b. Hasan'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) öldürülünce aralarında Hassân b. Sâbit, Ka'b b.
[430] Mâlik, Mesleme b. Muhalled, Ebû Saîd el-Hudrî, Muhammed b. Mesleme, Nu'mân b. Beşîr, Zeyd b. Sâbit, Râfi' b. Hadîc, Fadâle b. Ubeyd ve Ka'b b. Ucre'nin bulunduğu küçük bir grup hariç, Ensar Ali'ye biat ettiler. Bunlar Osman tarafını tutuyorlardı. Bir adam Abdullah b. Hasan'a: "Bunlar nasıl Ali'ye biat etmeyi reddettiler?" diye sordu. Abdullah b. Hasan şöyle dedi: Hassân ne yaptığını umursamayan bir şairdi. Zeyd b. Sâbit'e gelince Os-

man ona Divanı ve beytülmâli tevdi etmişti. Osman muhasara altına alınınca Zeyd iki kere: "Ey Ensar! Allah'ın yardımcıları olun," dedi. Bunun üzerine Ebû Eyyûb ona: "Osman'a yardım etmenin sebebi sana fazlasıyla hurma ağacı vermesidir," dedi. Ka'b b. Mâlik ise Osman onu Müzeyne'nin zekâtından sorumlu amil olarak tayin etti ve oradan tahsil ettiklerini ona bıraktı.

Ravi dedi: Zührî'den bana şöyle anlatıldı: Bir grup Medine'den Şam'a kaçarak Ali'ye biat etmediler. Kudâme b. el-Maz'ûn, Abdullah b. Selâm ve Mugîre b. Şu'be de ona biat etmediler. Bazı raviler derler ki: Talha ve Zübeyr de Ali'ye kerhen biat ettiler.

Bazılarına göre de Zübeyr biat etmemiştir.

* * *

Buna dair rivayetler:

Abdullah b. Ahmed el-Mervezî bana şöyle anlattı: Babam bana Süleyman, Abdullah, Cerîr b. Hâzim, Osman b. Affân'ın kölesi Hişâm b. Ebî Hişâm ve Kûfe ehlinden yaşlı bir zattan naklen başka bir yaşlı zatın kendisine şöyle anlattığını rivayet etti:

Osman muhasara altına alınınca Ali, Hayber'deydi. Medine'ye dönünce Osman onu çağırdı. Ali gidince ben de onunla gideyim de birbirlerine ne diyeceklerini dinleyeyim, dedim. Osman'ın yanına varınca Osman konuştu. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: Seninle İslam ve kardeşlik hukukumuz var. Nitekim Resulullah (sav.) ashap arasında kardeşlik bağını tesis edince ikimizi kardeş yaptı. Ayrıca akrabalık ve hısımlık hukukumuz da var. Ayrıca bana ahdin ve sözün vardır. Bütün bunlar olmasaydı ve Cahiliye döneminde olsaydık Benî Teym'in mülklerini onlardan gasbetmesi Benî Abdi Menâf'a ağır gelecekti.

Ardından Ali konuştu. Allah'a hamd ve senada bulunduk- [431]
tan sonra şöyle dedi: "Üzerimdeki hakların hususunda zikrettiğin her şey doğrudur. Senin Cahiliye döneminde olsaydık Benî Teym onların mülkünü onlardan gasbetmesi Benî Abdi Menâf'a ağır gelecekti, şeklindeki sözün de doğrudur. Buna dair haber de sana yakında gelecek." Akabinde çıktı ve mes-

cide gitti. Orada Üsâme'nin oturmakta olduğunu gördü. Onu çağırdı. Sonra eline dayanarak Talha'ya gitmek üzere yürüdü. Ben de onu takip ettim. Talha b. Ubeydullah'ın evine girdik. Ev insanlarla dolmuştu. Ali kalktı ve: "Ey Talha! İçine düştüğün bu durum da ne oluyor?" dedi. Talha: "Ey Ebü'l-Hasan! Semerin ipi memelere kadar sarktıktan sonra mı? (İş işten geçtikten sonra mı?)" dedi. Ali ona bir şey demeden çıktı ve beytülmâle gitti. "Bu kapıyı açın," dedi. Ancak anahtarları bulamadı. Bunun üzerine "Kapıyı kırın," dedi. Beytülmâlin kapısı kırıldı. Sonra şöyle dedi: "Malı çıkarın." İnsanlara dağıtmaya başladı. Ali'nin yaptığını Talha'nın evindeki insanlar duyunca orayı yavaş yavaş terk ettiler ve Talha yalnız kaldı. Haber Osman'a ulaşınca olup bitene sevindi. Talha da çıktı ve Osman'ın evine yöneldi. Kendi kendime: Bakayım bu adam ne diyecek dedim ve onu takip ettim. Osman'a gitmek için izin istedi. Osman'ın yanına varınca: "Ey Müminlerin Emîri! Allah'tan mağfiret diliyor ve O'na tövbe ediyorum. Bir plan düşündüm, ancak Allah buna mâni oldu," dedi. Osman: "Vallahi tövbe için gelmedin. Sen yenildin de öyle geldin. Ey Talha! Allah müstahakkını versin!" dedi.

Hâris bana İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Ebû Bekir b. İsmâil b. Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs ve babasından naklen Sa'd'ın şöyle dediğini anlattı:

Talha şöyle dedi: Kılıç başımın üzerinde olduğu hâlde biat ettim. –Sa'd: Kılıç başının üzerinde olup olmadığını bilmiyorum, ancak kerhen biat ettiğini biliyorum, dedi.– Ravi dedi: İnsanlar Medine'de Ali'ye biat ettiler. Ancak yedi kişi bekleyerek biat etmediler. Bunlar: Sa'd b. Ebî Vakkâs, İbn Ömer, Suheyb, Zeyd b. Sâbit, Muhammed b. Mesleme, Seleme b. Vakş ve Üsâme b. Zeyd idiler. Bildiğimiz kadarıyla bunların dışında Ensardan biat etmeyen yoktu.

[432] **Zübeyr b. Bekkâr bize şöyle anlattı: Amcam Mus'ab b. Abdullah bana Ebû Abdullah b. Mus'ab ve Mûsâ b. Ukbe'den naklen Zübeyr'in kölesi Ebû Habîbe'nin şöyle dediğini anlattı:**

İnsanlar Osman'ı öldürüp Ali'ye biat edince Ali, Zübeyr'e geldi ve girmek için izin istedi. Bunun üzerine bunu Zübeyr'e bildirdim. Zübeyr kılıcı kınından çıkardı ve yatağının altına koydu. Sonra "Ona izin ver," dedi. Ona izin verdim. İçeri girdi ve Zübeyr'e selam verdi. Zübeyr bağrı açık vaziyette duruyor-

du. Arkasından Ali çıktı. Zübeyr şöyle dedi: "Acaba girdikten sonra neden çıktı? Onun durduğu yerde dur, kılıcımın bir tarafını görecek misin?" Ben de Ali'nin durduğu yerde durdum ve kılıcın ucunu gördüm. Ona kılıcın göründüğünü söyledim. Zübeyr şöyle dedi: "Bu sebeple adam çıkmakta acele etti." Ali çıkınca insanlar ona neticeyi sordular. Ali: "Onu en hayırlı kız kardeş oğlu ve sıla hakkını en iyi gözeten olarak buldum," dedi. İnsanlar sonucun hayırlı olduğunu düşündüler. Ali, Zübeyr'in kendisine biat ettiğini söyledi.

Serî bana Şuayb ve Seyf b. Ömer'den naklen şöyle dediğini yazdı: Muhammed b. Abdullah b. Sevâd b. Nüveyre, Talha b. el-A'lem, Ebû Hârise ve Ebû Osman şöyle anlattılar:

Medine Osman'ın öldürülmesinden sonra beş gün boyunca el-Gâfikî b. Harb yönetiminde kaldı. (Baskıncılar) bu süre zarfında emîrlik tekliflerine icabet edecek bir kimse bulmaya çalıştılar. Ancak kendilerine icabet edecek kimse bulamadılar. Mısırlılar Ali'ye gidiyorlar, ancak Ali onlardan saklanmak için Medine bahçelerinde izini kaybettiriyordu. Kendisiyle karşılaşacak olsalar da onları uzaklaştırıyor ve onlardan teberri ediyor ve tekrarladıkları teklif ve taleplerini kabul etmiyordu. Kûfeliler de Zübeyr'i bulmaya çalışıyorlar ama bulamıyorlardı. Ona temsilciler gönderdiler ancak o da onları kendinden uzak tuttu ve tekliflerini kabul etmedi. Basralılar da Talha'yı bulmaya çalışıyorlardı. Talha da onlarla karşılaştığında aralarına mesafe koyuyor, defalarca onların teklifini reddediyordu. Nitekim bu gruplar Osman'ın öldürülmesi hususunda ittifak hâlindeyseler de halifelik için arzu ettikleri şahsiyetler farklıydı. Onlarla işbirliği yapacak ve tekliflerine icabet edecek kimse bulamayınca şer onları kendilerine ilk icabet eden üzerinde ittifak ettiler ve dediler ki: "Bu üç kişiden hiçbirini işbaşına getirmeyelim." Akabinde Sa'd b. Ebî Vakkâs'a haber gönderdiler. Ona: "Sen Şûrâ ehlindensin. Sende karar kıldık. Gel sana biat edelim," dediler. Sa'd onlara: "Ben ve İbn Ömer Şûrâ'dan çıktık. Benim hiçbir surette bu göreve ihtiyacım yoktur," dedi ve şu beyti dile getirdi:

Güzel ve hoş olan şeyleri habis ve kötü şeylerle karıştırma. Bu işten gerekirse elbiselerini çıkar ve çıplak olarak kurtul!

Ardından Abdullah b. Ömer'e gittiler ve ona: "Sen Ömer'in oğlusun. Bu görevi üstlen," dediler. O: "Bu işin içinde intikam vardır. Vallahi bu meseleye müdahil olmam, başkasını bulun," dedi. Bunun üzerine iş uhdelerinde olmasına rağmen ne yapacaklarını bilmiyorlardı.

[433] Serî bana Şuayb, Seyf ve Sehl b. Yûsuf'tan naklen Kâsım b. Muhammed'in şöyle dediğini yazdı: Talha ile karşılaştıklarında tekliflerini reddediyor ve şöyle diyordu:

Zaman ve devranın bir cilvesi olarak yalnız kalarak ne tatlı ne de acıya gelmiyorum.

Onlar ona: "Sen bizi tehdit ediyorsun!" diyorlar ve ondan ayrılıp gidiyorlardı. Sonra Zübeyr ile karşılaştıklarında ona teklif götürüyorlardı. Ancak o da onları reddediyor ve şöyle diyordu:

Ne zaman ki, geniş bir mekândan göçersen birlikler sana musallat olurlar.

Onlar ona: "Bizi tehdit ediyorsun!" diyorlardı. Ali'yle karşılaşıp ona teklif götürünce o da imtina ediyor ve şöyle diyordu:

Kavmimin ileri gelenleri bana itaat etselerdi onlara düşmanın başını döndüren bir emir verirdim!

Ona da: "Sen bizi tehdit ediyorsun!" diyorlar ve onu bırakıp gidiyorlardı.

Ömer b. Şebbe bana şöyle dedi: Ebü'l-Hasan el-Medâinî bize Mesleme b. Muhârib, Dâvûd b. Ebî Hind ve eş-Şa'bî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Osman öldürüldüğünde Medine çarşısında Ali'ye gittiler ve ona: "Elini ver, sana biat edelim," dediler. Ali: "Acele etmeyin. Ömer mübarek bir adamdı. O bu işin Şûrâ marifetiyle olmasını vasiyet etmişti. Mühlet verin insanlar toplansın ve istişare etsinler," dedi. Bunun üzerine ondan sarfınazar ettiler. Ardından bazıları: "İnsanlar Osman'ın öldürülmesi işiyle yetinip de onun yerine bir halife işbaşına geçmeden vilayetlerine dönerlerse insanların ihtilafa düşmemesi ve ümmetin fesada uğramamasından emin olamayız!" dediler ve tekrar Ali'ye gittiler. Eşter onun elini tuttu. Ali de onun elini tuttu. Eşter şöyle dedi: "Üç halifeden sonra öyle mi? Vallahi reddedersen bir zaman gelecek ve ona hasretle bakacaksın!" Ardından halk ona biat etti. Kûfeliler derler ki: Ona ilk biat eden Eşter oldu.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Ebû Hârise ve Ebû Osman'ın şöyle dediklerini yazdı:

Perşembe günü girince ve Osman'ın (ra.) öldürülmesinin beşinci gününde Medine ehlini topladılar. Sa'd ve Zübeyr'in hazır olmadıklarını gördüler. Talha'nın da bahçesinde olduğunu tespit ettiler. Benî Ümeyye'nin de kaçamayanları hariç kaçtıklarını gördüler. Velîd ve Saîd de ilk çıkanlarla birlikte Mekke'ye kaçtılar. Arkasından Mervân kaçtı. Ondan sonra da [434] kaçanlar oldu. Medine ehli toplanınca Mısırlılar onlara: "Siz Şûrâ ehlisiniz. İmamet akdini siz yapıyorsunuz. Emriniz ümmet nezdinde geçerlidir. Birisini siz işbaşına getirin, biz de size tâbi olacağız," dediler. Bunun üzerine cumhur: "Ali b. Ebî Tâlib olsun biz ona razıyız," dediler.

Ali b. Müslim bize Habbân b. Hilâl ve Ca'fer b. Süleyman'dan naklen Avf'ın şöyle dediğini anlattı: İbn Sîrîn'in şöyle dediğine şahidim:

Ali geldi ve Talha'ya: "Ey Talha! Elini aç sana biat edeyim," dedi. Talha: "Sen bu işe daha layıksın. Sen Müminlerin Emîri'sin. Elini aç sana biat edeyim," deyince Ali elini açtı, Talha ona biat etti.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

(Baskıncılar) Medine ehline: "Ey Medine ehli! İş uhdenizde. Size iki gün mühlet verdik. Vallahi bu işi bitirmezseniz yarın Ali, Talha, Zübeyr ve daha birçok kimseyi öldüreceğiz," dediler. Bunun üzerine insanlar Ali'nin başına üşüştüler ve ona: "İslam'ın başına gelenleri ve yakınlarımızın başımıza getirdiklerini görüyorsun, gel sana biat edelim," dediler. Ali: "Beni bırakın ve başkasını bulun. Zira öyle bir durumla karşı karşıya kalacağız ki farklı yüzleri ve değişik renkleri vardır, kalplerin mutmain olmadığı, aklın altından kalkamayacağı bir durum," dedi. Ona: "Allah hakkı için sana sesleniyoruz. Yoksa gördüğümüzü görmüyor musun? İslam'ın ne durumda olduğunu görmüyor musun? Fitneyi görmüyor musun? Allah'tan korkmuyor musun?" dediler. Ali: "Uygun görürsem size icabet edeceğim. Ancak size icabet edersem bildiğim istikamete yönelteceğim. Beni bırakırsanız ben de sizden biri olacağım ve işbaşına getireceğinize herkesten daha çok itaat

edeceğim," dedi. Akabinde yarın görüşmek üzere ayrıldılar. İnsanlar kendi aralarında konuştular ve istişarelerde bulundular. Kendi aralarında, bu işe Talha ve Zübeyr dâhil olurlarsa düzlüğe çıkılır, dediler. Bunun üzerine Basralılar Zübeyr'e bir Basralıyı gönderdiler ve ona: "Sakın Ali'ye karşı çıkma," dediler. Onların elçisi Hukeym b. Cebele el-Abdî'ydi ve bir heyetle gitti. Grup onu kılıçların gölgesinde getirdiler. Talha'ya da bir Kûfeliyi gönderdiler ve ona da: "Sakın Ali'ye karşı çıkma," dediler. Ona bir heyetle Eşter'i gönderdiler. Onu da kılıçların gölgesinde getirdiler. Basra ve Kûfe ehli kendi adamlarının hâline sevindiler. Ancak kendileri Mısırlılara tâbi oldukları ve onlar için âdeta bir dolgu malzemesi hâline geldikleri için
[435] üzülüyorlardı. Talha ve Zübeyr'e olan öfkeleri bir kat daha arttı. Cuma sabahı olunca insanlar mescitte toplandılar. Ali de geldi ve minbere çıktı. Şöyle konuştu: "Sözünüz ve izninizle diyorum ki bu karar sizindir. Sizin emrettiğiniz kişi hariç bu işte hiç kimsenin hakkı yoktur. Dün bir söz üzerine ayrılmıştık. Dilerseniz sizin için bu sorumluluğu üstleneyim. Aksi takdirde hiç kimseye bir şey diyecek değilim," dedi. İnsanlar: "Dün üzerinde ittifak ettiğimiz yerdeyiz," dediler. Talha'yı getirip ona: "Biat et," dediler. Talha: "Kerhen biat ediyorum," dedi. O felçliydi. İnsanların içinde kehanetlerde bulunuyordu. Uzaktan bakıyordu. İlk biat edenin Talha olduğunu görünce adam: "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn*! Müminlerin Emîri'ne biat eden ilk el felçli bir el oldu. Bu iş iyi sonuçlanmayacak," dedi. Sonra Zübeyr getirildi ve o da Talha gibi söyledi –ancak Zübeyr konusunda ihtilaf vardır– ve biat etti. Sonra bu işten uzak duran bir grup getirildi. Onlar da: "Allah'ın kitabını hâkim kılmak üzere yakın olsun uzak olsun ve izzette ve zillette biat ediyoruz," dediler ve biat ettiler. Akabinde umum insanlar kalktılar ve biat ettiler.[111]

111 Adı ne olursa olsun, bu ayaklanmanın neticesinden herkes çekiniyordu. Halife olmayı istedikleri hâlde hiç kimse ona açıkça talip olmadı. Zira yıkımdan sonra yeniden kurmak kolay değildi. Ayrıca bu işe kan bulaşmış ve failler ortadaydı. Ancak bu ne kadar gerçekse ümmetin başsız kalması daha vahim ve daha kötü sonuçlara yol açacaktı. Bu şartlarda bu sorumluluğu kabul etmek gerçekten ateşten bir gömlek giymekten başka bir şey değildi. Adaylarda hasıl olan tereddüt bunun sonucudur. (çev.)

Serî bana Şuayb, Seyf, Ebû Züheyr el-Ezdî ve Abdurrahman b. Cündeb'den naklen babası Cündeb'in şöyle dediğini yazdı:

Osman (ra.) öldürülüp de insanlar Ali üzerinde karar kılınca Eşter gitti ve Talha'yı getirdi. Talha ona: "Bırak bakayım insanlar ne yapacaklar," dedi. Ancak Eşter onu bırakmadı ve onu sert bir şekilde iterek getirdi ve minbere çıkarak biat etti.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Muhammed b. Kays'tan naklen Hâris el-Vâlibî'nin şöyle dediğini yazdı:

Hukeym b. Cebele, Zübeyr'i getirdi ve Zübeyr biat etti. Nitekim Zübeyr şöyle diyordu: Bana Abdülkays haramilerinden biri geldi ve kılıç boynum üzerinde olduğu hâlde biat ettim.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı: Bütün insanlar biat ettiler.

Ebû Ca'fer dedi: Bu getirilenleri biat için şart koşanlar da muvafakat ettiler. İş, Medine ehlinin arzusu istikametinde olduğundan, daha önce oldukları yerde oldular ve evlerine dağıldılar. Ancak aralarında hâlâ husumet ve kargaşa peşinde olanlar vardı.

* * *

Biat [436]

Ali b. Ebî Tâlib'in (as.) biat işinin tamamlanması

Ali'ye zilhiccenin bitimine beş gün kala, cuma günü biat edildi. İnsanlar gün hesabını Osman'ın (ra.) öldürüldüğü günden itibaren hesaplarlar. Ali, halife seçildikten sonra ilk hutbesini okudu. Serî bana Şuayb, Seyf, Süleyman b. Ebî Mugîre ve Ali b. el-Hüseyin'den naklen yazdığına göre Ali, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi:

Allah azze ve celle, bir hidayet kitabı indirdi ve onda hayır ve şerri gösterdi. Öyleyse hayrı alın ve şerden sakının. Farizalara sarılın ve Allah için onları eda edin ki sizi cennetle mükâfatlandırsın. Allah yasaklar koymuştur. Bunlar meçhul değildir. Allah Müslümanın saygınlığını bütün saygınlıklardan üstün kıldı. İhlas ve tevhid bağıyla Müslümanları bağlamıştır. Müslüman, haklı olmak dışında insanların dilinden ve elinden selamette kaldığı kimsedir. Hukukun gerektirdiği durumlar hariç Müs-

lümanı incitmek helal değildir. Kıyamet kopmadan veya ölüm gelip çatmadan salih amele sarılın. Zira insanlar önünüzde ve arkanızda kıyamet (ölüm) sizi kovalıyor. Günah ağırlığınızdan kurtulun ki Rabbinizin rızasına ulaşasınız. Önce gidenler, kalanları beklemektedirler. Allah'ın kulları ve beldeleri hakkında Allah'tan sakının. Sizler hayvanlardan ve bölgelerden de sorumlusunuz. Allah'a itaat edin ve ona isyan etmeyin. Hayrı gördüğünüzde onu alın ve şerri görürseniz ondan sakının. "*Hatırlayan bir zamanlar yeryüzünde azdınız ve mustazaftınız.*"[112]

Ali hutbesini bitirince ve henüz minberdeyken Mısırlılar şu mısraı dile getirdiler:

Ey Ebû Hasan! Görevi üstlen ve dikkatli ol. Bizler işi sağlama bağlarız.

Ali şöyle karşılık verdi:

Ben âciz kaldım. Bunun için bir mazeret ileri sürmüyorum. Ancak bundan sonra akıllı davranacak ve öyle devam edeceğim.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali evine gitmek isteyince Sebeiyye şöyle dedi:

[437] *Ey Ebû Hasan! Hilafeti al ve dikkatli ol! Biz işi sağlama bağlarız.*

Gemilerin direkleri gibi dimdik duran bir kavmin Meşrefî kılıçlarıyla saldırması gibi saldırırız.

Mülkü kovanın ipi gibi yumuşak bir darbeyle vururuz ki işler zahmetsiz olarak görülsün.

Ali konuştu ve onların, verilen vaat ve ümitle topluluğu terk etmelerini zikretti; verilen işaretle geri döndüklerini ve kendilerini koruyamaz duruma düştüklerini ifade etti. Ardından şu beyitleri terennüm etti:

Ben bir kere âciz kaldım. Bir mazeret de ileri sürmüyorum. Ondan sonra akıllıca hareket edeceğim ve devam edeceğim.

Çektiğim eteğimi yukarıya çekeceğim ve dağılmış olan vaziyeti toparlayacağım.

Muzaffer olan acilciler kargaşa çıkarmazsa ya da beni silahla baş başa bıraksalar.

112 Enfâl, 8/41.

Talha ve Zübeyr girdikten sonra bir grup sahabi Ali'yle görüştüler. Şöyle dediler: "Biz ceza hükümlerinin uygulanmasını şart koştuk. Bu insanlar bu adamın kanını akıtmakta ortak oldular. Bunlar cezayı hak ettiler." Ali onlara: "Kardeşlerim, sizin bildiklerinizin cahili değilim. Ancak bize hükmeden ve bizim kendilerine hâkim olmadığımız bu insanlara ne yapabilirim? Bu insanların hareketine sizin köleleriniz katılmış ve A'râbınız onlara dönmüşlerdir. Bunlar aranızda ve diledikleri gibi size muamele ediyorlar. Sizin istediğiniz şeyleri uygulamak için bir imkân görüyor musunuz?" dedi. Onlar: "Hayır," dediler. Ali: "Vallahi ancak sizin tasvip ettiğiniz icraatta bulunacağım inşallah. Bu iş bir Cahiliye işidir. Bu insanların bir gücü vardır. Zira şeytan bir yol ihdas ettiğinde ortalığı boş bırakmaz. Bu iş karıştırılırsa şu durum ortaya çıkar: Bir grup sizin gibi düşünür. Bir grup da farklı düşünür. Bir grup da ne sizin ne de onların düşündüğü gibi düşünür. Öyleyse insanlar sakinleşsin, kalpler mutmain olsun ve haklar alınsın. O zaman beni rahat bırakın ve neler olacağını görelim sonra tekrar geri gelin," dedi.

Ali, Kureyş'e karşı kararlı durdu ve herhangi bir harekette bulunmalarına engel oldu. Onu bu tavrı takınmaya sevk eden Benî Ümeyye'nin kaçışı ve insanların dağılması oldu. Bazı insanlar: "Bu durum böyle devam ederse bu şirret insanlara karşı galip gelme imkânımız olmaz, Ali'nin dediği gibi ileriye ertelemek daha doğrudur," dediler. Bazıları da: "Bize düşeni en iyi şekilde yapalım ve sonraya bırakmayalım. Vallahi Ali görüşleri ve durumuyla bizden müstağnidir. Gördüğümüz kadarıyla Kureyş'e karşı başkalarından daha sert davranacak," [438] diyorlardı. Bu söylentiler Ali'ye aktarılınca kalktı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra Kureyşlilerin faziletlerinden ve onlara olan ihtiyacından bahisle onlara bakışını ve zarar verilmesine karşı olduğunu, onların güç ve imkânlarından başka bir beklentisi olmadığını ve ecrini Allah'tan beklediğini söyledi. Ali: "Mevlalarına dönmeyen kölelerden zimmetimiz beridir," dedi. Bunun üzerine Sebeiyye taraftarları ve A'râb burukluk duydular ve "Yarın bizim de

başımıza bu gelecek ve onlara karşı ileri süreceğimiz bir hücetimiz de yoktur," dediler.[113]

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali hilafetinin üçüncü gününde insanların karşısına çıktı: "Ey insanlar! A'râbı (bedeviler) aranızdan çıkarın. Ey A'râb! Siz de su bölgelerinize dönün," dedi. Sebeiyye taraftarları karşı çıktılar, A'râb da onlara uydu. Bunun üzerine Ali evine girdi. Talha, Zübeyr ve bazı sahabiler yanına geçtiler. Ali onlara: "Öcünüzü alabilir ve katilleri öldürebilirsiniz," dedi. Onlar: "Bundan kaçınmak lazım," dediler. Ali: "Bugünden sonra daha çok yüz çevirecek ve ters davranacaklardır," dedi. Sonra şu mısraı dillendirdi:

Kavmimin ileri gelenleri bana itaat etseydi. Onlara vereceğim emir düşmanların başını döndürürdü.

Talha: "Bırak gideyim ve Basra'dan süvarilerle geleyim," dedi. Ali: "Düşüneyim," dedi. Zübeyr de: "Bırak gideyim ve Kûfe'den süvarilerle geleyim," dedi. Ali: "Konuyu değerlendireceğim," dedi. Mugîre bu toplantıyı haber alınca çıkıp geldi. Ali'ye: "Seni bize karşı itaat ve nasihat hakkın vardır. Bugünün doğru görüşüyle yarını kazanırsın. Bugünkü kayıpla da yarını kaybedersin. Muâviye'yi görevinde bırak. İbn Âmir'i de görevinde bırak ve diğer valileri de yerlerinde bırak. Sana bağlılıklarını bildirdikten ve askerlerin biati bildirildikten sonra onları değiştirir veya yerlerinde bırakırsın," dedi. Ali: "Değerlendireceğim," dedi.

113 Hz. Ali devlet ve toplum düzenini altüst eden bu başkaldırı hareketini suhuletle ve kan dökmeden bertaraf etmeyi düşündüğü anlaşılmaktadır. Hz. Osman başta olmak üzere isyancıların kanlarını akıttıkları insanların haklarını teminat altına almak için kendisine yapılan müracaatleri nazarıitibara almakla birlikte bazı tedbirleri almak ve suçluları cezalandırmak için zamana ihtiyacı olduğunu ileri sürerek zaman içinde adaletin yerine getirileceğini düşünmektedir. Abdullah b. Sebe'in grubu ve bedevi Araplar da başlı başına bir sorun olduğu görülmektedir. Benî Ümeyye'nin Şam başta olmak üzere bazı vilayetlerdeki nüfuzları da devletin birliğini tehdit etmekteydi. Hz. Ali bu ağır şartlar altında hilafet makamına getirildi ve aralarında bir kısım sahabilerin bulunduğu birçok muhalifleri vardır. (çev.)

Mugîre çıktı sonra ertesi sabah döndü. Şöyle dedi: "Dün sana görüşümü aktardım. Ancak doğrusu onları görevden almandır. O takdirde itaat edenle itaat etmeyenler anlaşılacak ve itaat eden senin emrinde olacak." Akabinde çıktı ve içeri girmekte olan İbn Abbâs ile karşılaştı. İbn Abbâs, Ali'nin yanına girince ona: "Mugîre'nin senin yanından çıktığını gördüm. Sana ne için gelmişti?" dedi. Ali: "Dün bana şöyle şöyle bir teklifle geldi. Bugün de şöyle şöyle bir görüşle geldi," dedi. İbn Abbâs: "Dün sana nasihatte bulundu. Bugün ise seni aldattı," dedi. Ali: "O zaman doğrusu nedir?" dedi. İbn Abbâs: "Doğrusu, adam öldürüldüğünde veya daha önce, çıkacak ve Mekke'ye giderek evine yerleşecek ve kapını kapatacaktın. Araplar ızdırap içinde senin izinde çırpınacaklar ve senden [439] başkasını bulamayacaklardı. Bugün Benî Ümeyye'nin içinde bu işin bir parçasından seni sorumlu tutmakta makul bir talepte bulunacak ve insanların kafasını karıştıracaklar ve Medine ehli gibi talepleri olacak. Oysa sen bu talepleri karşılayamayacaksın. Onlar da buna güç yetiremeyecekler. Hatta işler onların uhdesinde olursa haklarını temin etmekte daha da âciz ve hareketsiz olacaklardır. Onlar sadece şüpheler yaymaya devam edeceklerdir," dedi. Diğer yandan Mugîre: "Vallahi ona nasihat ettim ancak dinlemeyince onu kandırdım," dedi ve Mekke'ye gitti.

Hâris bana İbn Sa'd, Vâkıdî, İbn Ebî Sebre, Abdülmecîd b. Süheyl ve Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe'den naklen İbn Abbâs'ın şöyle dediğini anlattı:

Osman beni davet etti ve beni hac emîri olarak görevlendirdi. Bunun üzerine Mekke'ye gittim ve insanların hac işlerini yönettim. Hacılara Osman'ın mektubunu okudum. Akabinde de Medine'ye döndüm. Ali'ye biat edildiğini gördüm. Onunla görüşmek için evine gittim. Mugîre b. Şu'be'nin onunla baş başa görüşmekte olduğunu gördüm. Mugîre yanından ayrılıncaya kadar beni bekletti. Ali'ye: "Bu adam sana ne dedi?" diye sordum. Ali: "Bundan önce bana: 'Abdullah b. Âmir, Muâviye ve Osman'ın diğer valilerine ahitlerini gönder ve onları görevlerinde bırak ki senin için insanların biatini alsınlar ve başında bulundukları vilayetlerde insanları teskin etsinler ve

vilayetlerini huzura kavuştursunlar,' dedi. Ancak ben kabul etmedim ve şöyle dedim: Vallahi bir günün tek bir saati için de olsa kendi içtihadımı yapar ve bunlara görev vermezdim. Zira bunlar gibisi işbaşına getirilmez."

Ali dedi: Sonra yanımdan ayrıldı ve biliyorum ki içinden benim yanlış düşündüğüm kanaatini taşıyordu. Şimdi tekrar geldi ve şöyle dedi: "Daha önce sana tavsiyede bulundum. Ancak tavsiyemi kabul etmedin. Sonra aklıma bir fikir geldi. Buna göre düşündüğünü hayata geçir ve onları azlederek güvendiğin kişileri görevlendir. Allah kâfidir. Kaldı ki onların kudreti eskiye göre zayıflamıştır." İbn Abbâs dedi: Ali'ye: "Birinci görüşmede sana nasihat etti. Son görüşmede ise seni kandırmıştır," dedim. Ali: "Nasıl nasihat etti?" diye sordu. İbn Abbâs: "Biliyorsun ki Muâviye ve adamları dünya ehlidirler. Onları yerlerinde bıraksan kimin işbaşına geçtiğini umursamazlar. Onları azletsen hilafet makamına şûrâ olmadan geçti. Bizim adamımızı da o öldürdü diyecekler ve insanları sana karşı kışkırtarak Şam ve Irak ehli sana karşı vaziyet alacaklar. Kaldı ki Talha ve Zübeyr'in sana karşı harekete geçmeyecek-
[440] lerinden emin değilim," dedi. Ali şöyle dedi: "Senin zikrettiğin gibi onları yerlerinde bırakmak hiç şüphe etmiyorum ki dünya maslahatını temin etmek açısından kısa vadede hayırlı bir şeydir. Ancak hak beni bağlar ve Osman'ın valilerini bilirim. Vallahi hiçbirini asla işbaşına getirmem. Hakka yönelirlerse onlar için daha hayırlıdır. Aksi takdirde kılıçla onlara cevap vereceğim." İbn Abbâs dedi: "Sözümü dinle ve Yenbû'daki malına git ve kapını kapat. Çünkü Araplar bir tur atacaklar ve sarsılarak senden başkasını bulamayacaklar. Vallahi bu insanlarla birlikte harekete geçsen yarın insanlar Osman'ın kanından seni sorumlu tutacaklar." Ali kabul etmedi ve İbn Abbâs'a: "Şam'a hareket et, seni oranın valiliğine atadım," dedi. İbn Abbâs: "Bu doğru bir fikir değildir. Muâviye, Benî Ümeyye'dendir ve Osman'ın amcası oğludur ve onun Şam valisidir. Osman'ın intikamını almak için boynumu vurmayacağından emin değilim. En az beni hapse atarak bana baskı yapar." Ali ona: "Neden?" dedi. İbn Abbâs: "Seninle akraba olduğumuz

için, sana yüklenen bana da yüklenir. Sen Muâviye'ye yaz ve ona vaitlerde bulun ve arzularını okşa," dedi. Ancak Ali bunları reddederek şeyle dedi: "Vallahi bunlar asla olmayacak."

Muhammed dedi: Hişâm b. Sa'd bana Ebû Hilâl'den naklen şöyle dediğini anlattı: İbn Abbâs dedi:

Osman'ın (ra.) öldürülmesinden beş gün sonra Medine'ye döndüm. Ali'yle görüşmek için gittim. Bana: "Mugîre b. Şu'be onun yanındadır," denildi. Bir saat kapıda bekledim. Mugîre çıktı ve bana selam verdi: "Ne zaman geldin?" dedi. "Şimdi," dedim. Akabinde Ali'nin huzuruna girdim ve selam verdim. Bana: "Zübeyr ve Talha ile karşılaştın mı?" dedi. İbn Abbâs: "Evet, Nevâsıf'ta onlarla karşılaştım," dedim. "Onlarla beraber kim vardı?" dedi. "Bir grup Kureyşliyle birlikte Ebû Saîd b. el-Hâris b. Hişâm vardı," dedim. Ali dedi: "Onlar henüz çıkmadan 'Osman'ın kanının davacısıyız,' dediler. Oysa vallahi Osman'ın katillerinin onlar olduğunu biliyoruz!" İbn Abbâs: "Ey Müminlerin Emîri! Bana Mugîre'nin durumundan haber ver. Seninle neden baş başa görüştü?" dedi. Ali: «Osman'ın öldürülmesinden iki gün sonra bana geldi ve: "Seninle baş başa görüşeyim," dedi. Onunla görüştüm. "Nasihat parayla değildir. Sen insanların bakiyesisin. Sana nasihat etmek istiyorum. Sana tavsiyem bu yıl için Osman'ın valilerini yerinde bırak. Onlara yazarak onları görevlerinde bırak. Sana biat ederlerse dilediğini azleder ve dilediğini görevinde bırakırsın," dedi. Ben ona: "Vallahi dinimde hile yapmam ve aşağılık insana görev vermem," dedim. [441] Mugîre: "Bu tavsiyemi kabul etmezsen dilediklerini görevden al, ancak Muâviye'yi yerinde bırak. Zira cesaret sahibidir. Şam ehli de onu dinler. Onu yerinde bırakman senin için bir hüccettir. Ömer b. el-Hattâb onu bütün Şam diyarına tayin etmişti," dedi. Ona: "Hayır, vallahi Muâviye'yi iki günlüğüne dahi tayin etmem," dedim. Bu tavsiyeyle yanımdan ayrıldı. Sonra geri geldi ve bana şöyle dedi: "Sana tavsiyede bulunmuştum ancak tavsiyemi kabul etmedin. Kendi kendime düşündüm ve haklı olduğunu gördüm. İşlerini icra ederken hileye yeltenmemelisin. Senin işinde kapalılık olmamalıdır," dedi.» İbn Abbâs şöyle dedi: Ali'ye şöyle dedim: "Bilesin ki ilk tavsiyesiyle sana nasihat

etti. Son tavsiyesiyle de seni kandırdı. Ben de sana Muâviye'yi yerinde bırakmanı tavsiye ediyorum. Sana biat etse onu evinden söküp çıkarmak bana ait." Ali: "Hayır vallahi ona kılıçla muamele edeceğim," dedi ve şu beyti dillendirdi:

İnsan kendinden geçince acz içinde kalmadan ölmek utanç duyulacak bir durum değildir.

Ben dedim ki: «Ey Müminlerin Emîri! Sen cesur bir adamsın ve savaştan kaçınan biri değilsin. Resulullah'ın (sav.): "Savaş hiledir," dediğini duymadın mı?» Ali: "Evet," dedi. İbn Abbâs şöyle dedi: "Vallahi sözümü dinlesen onları götürüp getireceğim ve onları bir şaşkınlık içinde bırakacağım; meselelere arkadan bakarak yüzünün nasıl olduğunu bilemeyecekler. Bu senin için bir eksiklik veya bir günah değildir," dedim. Ali bana: "Ey İbn Abbâs! Senin ve Muâviye'nin kötü işleriyle bir alakam yoktur. Bana tavsiyeni yap. Ben bakacağım. Senin tavsiyene uymasam da bana itaat edeceksin," dedi. "Ben itaat edeceğim. Benim sana karşı en kolay görevim sana itaattir," dedim.

* * *

Rumların Kralı Kostantin'in Müslümanlar Üzerine Yürümesi

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, Hişâm b. el-Gâz'dan naklen Ubâde b. Nüsey'den şöyle anlattı:

Bu yılda –35– Kostantin b. Hirakl, bin deniz aracıyla İslam diyarına saldırmak üzere bir deniz seferi düzenledi. Ancak Allah bir kasırgayı onlara musallat etti ve sulara gömüldüler. Kostantin kurtuldu ve Sicilya Adasına sığındı. Onun için bir hamam sefası düzenlediler. Ancak içeri girince: "Adamlarımızın ölümüne sebep oldun," diyerek onu öldürdüler.

[442] **Hicretin 36. Yılı**

Vali Atamaları

Ali'nin Vilayetlere Valilerini Göndermesi

36 yılı girince Ali valilerini vilayetlere gönderdi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali valilerini vilayetlere gönderdi. Osman b. Huneyf'i Basra'ya ve Umâre b. Şihâb'ı Kûfe'ye gönderdi –Muhacirlerdendir–, Ubeydullah b. Abbâs'ı Yemen'e, Kays b. Sa'd'ı Mısır'a ve Sehl b. Huneyf'i Şam'a gönderdi. Ancak Sehl yola çıktıktan sonra Tebük'e varınca bazı süvarilerle karşılaştı. Ona: "Kimsin?" dediler. "Emîrim," dedi. Onlar: "Nereye tayin edildin?" dediler. Sehl: "Şam'a tayin edildim," dedi. Onlar: "Osman seni tayin ettiyse hoş geldin sefalar getirdin. Başkası gönderdiyse geri dön," dediler. Sehl: "Olup bitenleri duymadınız mı?" dedi. Onlar: "Evet," dediler. Bunun üzerine geri döndü ve Ali'ye gitti. Kays b. Sa'd'a gelince: Eyle'ye varınca bazı süvarilerle karşılaştı. Ona: "Kimsin?" dediler. Kays: "Osman'ın kaçkınlarındanım. Ben ona sığınan ve ondan güç alanların peşindeyim," dedi. Ona: "Kimsin?" dediler. "Kays b. Sa'd," dedi. Onlar: "Devam et," dediler. Bunun üzerine yoluna devam etti ve Mısır'a varınca Mısırlılar gruplara ayrıldılar. Bir grup cemaate dâhil oldu ve onun tarafında durdular. Bir grup da Harbita'ya çekildi ve şöyle dediler: "Osman'ın katilleri öldürülürse sizlerleyiz. Aksi takdirde hareket etmeye mecbur edilinceye veya muradımıza erinceye kadar yerimizdeyiz." Bir grup da "Adamlarımıza kısas uygulamadığı takdirde Ali'nin yanındayız," dediler. Bunlar cemaate tâbiydiler. Kays, Müminlerin Emîri'ne durumu yazıyla bildirdi. Osman b. Huneyf ise yoluna devam etti ve Basra'ya girmesine hiç kimse mâni olmadı. Bu konuda İbn Âmir'in bir tavrı, bir kararlılığı veya bir savaş meyli söz konusu değildi. Basra'da da insanlar gruplara ayrıldılar. Bir grup önceki yönetimin tarafında olanlara uyarken bir grup cemaate dâhil oldu bir grup da: "Bakacağız, Medine halkı ne yaparsa biz de onlara uyacağız," dediler. Umâre'ye gelince: O yoluna devam etti. Zübâle'ye varınca Tuleyha b. Huveylid ile karşılaştı. İkili Osman'ın öldürüldüğü haberi onlara ulaşınca Tuleyha çıktı ve kanının davacısı olmak için insanlara çağrıda bulunmuş ve şöyle demişti: "Bu benim için bir hasrettir. Daha önce karşılaşmadığım ve idrak edemediğim bir olaydır." diyordu.

Keşke bu hadisede genç olsaydım ve hamle üstüne hamle yapsaydım! [443]

Ka'kâ' kendisine icabet edenlerle Osman'a yardım etmek için çıktıktan sonra dönünce Tuleyha, Kûfe'ye gelen Umâre ile karşılaştı. Ona: "Geri dön. Zira insanlar emîrlerinin yerine başka bir emîr istemiyorlar. Aksi takdirde boynunu vuracağım," dedi. Umâre döndü ve şöyle diyordu: "Sana isabet etmeden tehlikeden sakın. Şer daha kötü şerden hayırlıdır."

Umâre durumu bildirmek üzere Ali'ye döndü. Umâre işleri zora girdikten sonra ölünceye kadar bu darbımesele muhatap oldu. Ubeydullah b. Abbâs da Yemen'e gitti. Bunun üzerine Ya'lâ b. Ümeyye bütün vergileri topladı ve bunları yanına alarak muhafızlarıyla birlikte Mekke'ye geçti. Sehl b. Huneyf, Şam yolundan döndüğüne dair haberler intikal edince ve bazı amiller de geri dönünce Ali, Talha ve Zübeyr'i çağırarak görüştü ve şöyle dedi: "Ey kavmim! Sizi ondan sakındırdığım durum ortaya çıktı. Vuku bulan durum ancak bertaraf edilmekle hakkından gelinebilir. Bu, ateş gibi bir fitnedir. Ne kadar yakılsa ateşi yayılır ve alevi artar," dedi. Talha ve Zübeyr ona: "Bize izin ver Medine'den çıkalım. Ya inat edeceğiz ya da bize izin vereceksin," dediler. Ali: "Yapabildiğim kadar vaziyeti idare edeceğim. Çare bulamazsam son çare dağlamaktır," dedi.

Ali; Muâviye ve Ebû Mûsâ'ya yazdı. Ebû Mûsâ ona Kûfe ehlinin itaat hâlinde olduklarını ve biat ettiklerini yazdı. Kûfelilerden olup biteni tasvip edenlerle tasvip etmeyenleri bildirdi. Ayrıca iki tutum arasında bir çizgide olanları da bildirdi. Böylece Ali, Kûfe ehlinin durumuyla yüz yüze geldi. Ali'nin Ebû Mûsâ'ya elçisi Ma'bed el-Eslemî, Muâviye'ye gönderdiği elçi ise Sebre el-Cühenî idi. Muâviye cevap yazmadı, bir şey demedi ve elçiyi geri gönderdi. Cühenî ne kadar cevap vermesini istediyse de Muâviye şu beyitlerden fazla bir şey söylemedi:

Bir kale gibi devam et. Ya da kuruyu ve yaşı yakan devasa bir savaşa doğru seyreyle.

Komşunuz ve evladınızın öldürülmesi çok çirkin bir olay olup şakakları ve saçı ağarttı.

Avam da efendiler de karşısında âciz kaldı ve bizden başka bir efendisi ve hakemi bulunamadı.

Cühenî ne kadar beklentiye girse de Muâviye bu beyitlerden fazla bir şey yazmadı. Osman'ın öldürülmesinden üç ay [444] sonra safer ayında Muâviye, Benî Abs'ten bir adamı sonra Benî Revâha'dan Kabîsa adında bir adamı çağırdı ve ona mühürlenmiş bir tomar mektup verdi. Mektubun üzerinde Muâviye'den Ali'ye ibaresi yazılıydı. Ona: "Medine'ye vardığında tomarın alt tarafından tut," dedi ve ne diyeceğini de söyledikten sonra Ali'nin elçisine de yola çıkına izni verdi. İki elçi yola çıktılar ve rebîülevvel ayı başında Medine'ye ulaştıklarında ona emredildiği gibi elçi tomarı kaldırdı. İnsanlar çıkıp onu izlemeye koyuldular, akabinde evlerine dağıldılar. İnsanlar Muâviye'nin itiraz ettiğini anladılar. Elçi, Ali'nin huzuruna girdi ve mektubu teslim etti. Ali mührü çözünce mektubun içinin boş olduğunu gördü. Elçiye: "Ne diyeceksin?" dedi. Elçi: "Emniyette miyim?" dedi. Ali: "Evet, elçiler dokunulmazdır ve öldürülmezler," dedi. Elçi: "Arkada kısastan başka bir şeye razı olmayan insanların yanından geliyorum," dedi. Ali: "Kime kısasın uygulanmasını istiyorlar?" diye sordu. Adam: "Bizzat senden," dedi ve ekledi: "Arkada, Dımaşk minberi üzerine bırakılmış Osman'ın gömleği karşısında gözyaşı döken yaşını başını almış altmış bin adam bıraktım," dedi. Ali: "Osman'ın kanını benden mi istiyorlar. Ben de Osman gibi öcü alınmamış bir kimse değil miyim? Allah'ım Osman'ın kanından berîyim! Vallahi Allah'ın takdiri hariç Osman'ın katilleri yakayı kurtardılar. Sonuçta Allah'ın dediği olur", dedi ve elçiye: "Çık!" dedi. Elçi: "Emniyette miyim?" dedi. Ali: "Emniyettesin," dedi. el-Absî çıkınca Sebeiyye taraftarları: "Köpek burada. Köpeklerin temsilcisi burada, onu öldürün," diye bağırdılar. Bunun üzerine Adam: "Ey Mudarlılar, ey Kayslılar! Karşı tarafta süvariler ve okçular vardır. O, dört bin hadımlıyla karşılık verecektir! Erkeklerin ve süvarilerin nice olduklarını göreceksiniz," dedi. Onlar da ona saydırdılar ve Mudar'a dil uzatmasına engel oldular. Ona: "Sus!" dediler. Adam: "Hayır, vallahi bunlar iflah olmazlar! Vadedilmiş musibet bunların başına gelmiştir," diyordu. Onlar ona: "Sus!" diyorlardı. O: "Korktukları şey onların başına gelmiştir. Onların amelleri akim kalmış ve güçleri

tükenmiştir. Vallahi zillete duçar olmaları akşam kadar onlara yakındır!" diye sesleniyordu.

* * *

Zübeyr ve Talha

Zübeyr ve Talha'nın Ali'den İzin Talep Etmeleri

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Talha ve Zübeyr, umre ziyareti için Ali'den izin istediler. On-
[445] lara izin verdi. Bunun üzerine Mekke'ye geçtiler. Diğer yandan Medine ehli, Ali'nin Muâviye ve muhalefeti hakkındaki görüşünü öğrenmek istiyorlardı. Zira Kıble ehliyle savaş konusunda görüşünü merak ediyorlardı. Bu işe cüret mi edecek yoksa ondan kaçınacak mıydı? Kendilerine ulaşan habere göre Hasan b. Ali babasının huzuruna çıkmış ve ondan oturmasını, insanlardan uzak kalmasını istemiştir. Öte yandan Ziyâd b. Hanzale et-Temîmî'yi ona gönderdiler. Nitekim Ziyâd, Ali'ye bağlı bir kişiydi. Onun yanında biraz oturduktan sonra Ali ona: "Ey Ziyâd! Hazırlan," dedi. Ziyâd: "Neye hazırlanayım?" deyince Ali: "Şam üzerine savaşa gideceksin," dedi. Ziyâd: "Teenni ve yumuşaklık daha doğrudur," dedi ve şu beyti dillendirdi:

Birçok işte idareimaslahatta bulunmayan keskin dişlerle çiğnenir ve ayakaltına alınır.

Ali de muhatabını kastetmemiş gibi şu beyti dile getirdi:

Zeki bir kalp, keskin bir kılıç ve hamiyetli bir burunu bir araya getirirsen zalimler sana dokunmaktan kaçınır.

Akabinde Ziyâd insanların karşısına çıktı. Nitekim onlar da onu bekliyorlardı. Ona: "Arkada neler var?" dediler. Ziyâd: "Ey kavmim! Kılıç var," dedi. İnsanlar Ali'nin ne yapacağını anladılar. Ali, Muhammed b. el-Hanefiyye'yi çağırdı ve ona sancağı verdi. Abdullah b. Abbâs'ı sağ kanadın başına, Ömer b. Ebî Seleme'yi –veya Amr b. Süfyân b. Abdülesed'i– sol kanadın başına getirdi. Ebû Leylâ b. Ömer b. Cerrâh'ı da –Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın kardeşinin oğlu– çağırdı ve onu öncü birliğin başına getirdi. Medine'de de Kusem b. Abbâs'ı vekil olarak bıraktı. Osman'a başkaldıranlardan hiç kimseye görev vermedi. Kays

b. Sa'd'a yazarak insanları Şam üzerine göndermesini istedi. Osman b. Huneyf ve Ebû Mûsâ'ya da aynı şeyi yazdı. Kendisi de hazırlanmaya başladı. Medine ehline de hitapta bulundu ve onları tefrika ehline karşı savaşmaya çağırarak şöyle dedi: "Allah yol gösterici bir peygamber gönderdi. Onu konuşan bir kitap ve kaim ve vazıh bir dinle gönderdi. Onunla ancak helak olmayı hak edenler helak olur. Bidatler ve şüpheler helak edicidir. Allah'ın korudukları hariç. Allah'ın himayesinde durumunuz himaye altındadır. Ona eğip bükmeden ve gönüllü olarak itaat edin. Vallahi ya bunları yaparsınız ya da Allah İslam'ın hâkimiyetini sizden başkasına tevdi edecektir. Sonra bir daha ancak emri ona iade edinceye kadar hâkimiyeti size [446] iade etmez. Sizin birliğinizi bozmaya koyulan bu insanlara karşı harekete geçin. Umulur ki Allah sizinle vilayetlerdeki insanların tahribatını sizinle ıslah eder. Sizler de görevlerinizi ifa etmiş olursunuz." Onlar hazırlık içindeyken Mekke ehlinden tamamen farklı bir muhalefet haberi geldi. Ali bunun üzerine kalktı ve buna dair şöyle konuştu: "Allah bu ümmetin zalimine af ve mağfiret buyursun. Dininin emirlerine bağlı kalan ve istikamet üzere olanlara muvaffakıyet ve başarı ihsan buyursun. Bilesiniz ki Talha, Zübeyr ve Müminlerin Annesi emîrliğime karşı duydukları hoşnutsuzluk ve kızgınlık üzere ittifak etmişlerdir. İnsanları ıslaha davet etmişler. Birliğiniz bozulması konusunda endişe etmediğim sürece sabırlı davranacak ve bize zarar vermekten kaçındıkları sürece ben de onlara dokunmayacağım ve onlardan bize gelen haberleri takip etmekle yetineceğim."

Ardından insanlarla buluşmak ve ıslah için Basra'ya gitmek istedikleri haberini aldı. Bunun üzerine onların üzerine gitmek için seferber oldu ve eğer bunu yaparlarsa Müslümanların nizamı kesintiye uğrayacaktır. Onların bizimle birlikte yaşamaları hususunda onlara bir külfet veya baskı yapılmamıştır. Durum Medine ehline ağır geldi. Bu sebeple ağırdan aldılar. Bunun üzerine Ali, Kümeyl en-Nehaî'yi İbn Ömer'e gönderdi. Kümeyl onu getirdi. Ali ona: "Benimle birlikte hareket et," dedi. İbn Ömer: "Ben Medine ehliyle birlikteyim. Ben on-

lardan bir ferdim. Bu işe dâhil oldular ben de onlarla birlikte dâhil oldum. Onlardan ayrılmayacağım. Çıkarlarsa çıkacağım, otururlarsa oturacağım," dedi. Ali ona: "Bana çıkmayacağına dair bir kefil ver," dedi. İbn Ömer: "Sana kefil veremem," dedi. Ali: "Büyüklüğünde ve küçüklüğünde senin kötü huylarını bilmesem beni inkâr edecektin. Onu bırakın ben onun kefiliyim," dedi. Abdullah b. Ömer, Medine'ye döndü. Medineliler: "Vallahi ne yapacağımızı bilemiyoruz. Bu durum bizim için şüphelidir. Durum bizim için aydınlanıncaya kadar yerimizde duracağız," dediler.

İbn Ömer aynı gece çıktı ve Ali'nin kızı Ümmü Külsûm'a giderek Medine ehlinin söylediklerini ona nakletti, umre için Mekke'ye gideceğini, savaş hariç Ali'ye bağlı kalacağını söyledi. O doğru bir insandı. Bu sebeple Ümmü Külsûm ona inandı. Sabah olunca Ali'ye: "Dün, senin için Talha, Zübeyr, Müminlerin Annesi ve Muâviye durumundan daha tehlikeli bir olay oldu," denildi. Ali: "Nedir?" dedi. Adam: "İbn Ömer Şam'a gitti. Önce çarşıya uğradı ve binek hayvanlarının getirilmesini söyledi. Sonra insanları bindirerek her yola bir grubu yönlendirdi," dedi. Medine ehlinde bir hareketlenme oldu. Ümmü Külsûm olanları duyunca katırının getirilmesini istedi. Katırına bindi ve Ali'ye gitti; o çarşıda duruyordu ve insanları İbn Ömer'i bu-
[447] lup getirmeleri için görevlendiriyordu. Ona: "Sana ne oluyor? Bu adama bu kadar içerleme. Durum sana anlatıldığı gibi değildir. Ben ona kefilim," dedi. Bunun üzerine Ali hoşnut oldu ve insanlara: "Dağılın, vallahi Ümmü Külsûm de İbn Ömer de yalan söylemezler ve İbn Ömer benim yanımda güvenilir bir insandır," dedi. Bunun üzerine insanlar dağıldılar.[114]

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali, Medine ehlinin tavrını görünce onların itaatinden hoşnut olmadı ve bu şartlarda ona yardım etmeleri mümkün değildi. Bu sebeple Medine ehlinin ileri gelenlerini topladı ve onlara şöyle dedi: "Bu ümmet ancak başlangıçtaki hâliyle

114 Ümmü Külsûm Hz. Ali'nin kızıdır. Hz. Ömer'in eşi ve Abdullah b. Ömer'in üvey annesidir. (çev.)

ıslah ve muvaffak olabilir. Geçmişte sizden gelip geçenler hakkında Allah'ın takdirinin akıbetini gördünüz. Allah'a yardım edin ki Allah da size yardım etsin ve durumunuzu ıslah etsin." Bunun üzerine Ensarın iki önemli şahsiyeti ona icabet ettiler. Bunlar Ebû Heysem b. et-Teyyehân –Bedir gazisidir– ve Huzeyme b. Sâbit'tir. Bu zat, Zü'ş-Şehadeteyn olarak tanınan kişi değildir. Zira o, Osman (ra.) zamanında vefat etmiştir.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed, Ubeydullah ve Hakem'den şöyle dediğini yazdı:

Ona: Huzeyme b. Sâbit Zü'ş-Şehadeteyn, Cemel Savaşını idrak etti mi?" diye soruldu. O değildir. Bu zat Ensardandır ve başka bir kişidir. Zü'ş-Şehadeteyn Osman b. Affân (ra.) zamanında vefat etmiştir.

Serî bana Şuayb, Seyf, Mücâlid ve eş-Şa'bî'den şöyle dediğini yazdı:

O'ndan başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki söz konusu fitnede harekete geçen Bedir gazilerinin sayısı altı ya da yedidir.

Serî bana eş-Şa'bî, Seyf, Amr b. Muhammed ve eş-Şa'bî'den şöyle dediğini yazdı:

O'ndan başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki malum fitnede harekete geçen Bedir gazisi sayısı yalnızca altıydı. Ona: "İhtilafa düştünüz," dedim. Ravi: İhtilafa düşmedik. Ancak eş-Şa'bî, Ebû Eyyûb konusunda tereddüde düştü. Acaba Ümmü Seleme, Ebû Eyyûb'ü Ali'ye Sıffîn'den sonra mı gönderdi, yoksa hiç çıkmadı mı? Ama Ebû Eyyûb, Nehrevan'dayken Ali'ye gitti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Abdullah b. Saîd b. Sâbit ve bir raviden naklen Saîd b. Zeyd'in şöyle dediğini yazdı:

Peygamber (sav.) ashabından hayırlı bir iş için dört kişi bir araya gelip de muvaffak olmuşlarsa muhakkak bunların arasında Ali de vardır.

Ziyâd b. Hanzale insanların Ali'ye karşı ağırdan aldıklarını [448]
görünce hemen ona koştu ve ona: "Kim sana karşı ağırdan alırsa alsın biz seninle birlikte olmakta tereddüt etmeyiz ve seninle birlikte savaşacağız," dedi. Ali, Medine'de yolda yürürken Zeyneb bint Ebî Süfyân'ın şöyle dediğini duydu: "Mazlumiye-

timiz *müdemmem* (kırmızımtırak) ve *sürmedân* (koyu esmer) gibi olan iki adamın boynundadır." Bunun üzerine Ali: "O, onların kendisine karşı duydukları intikam hislerini bilir," dedi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Osman, Zilhicce'nin 18'de öldürüldü. Bu sırada Mekke Valisi Abdullah b. Âmir el-Hadramî'ydi. Hac emîri de Abdullah b. Abbâs'tı. Osman muhasara altındayken onu görevlendirmişti. Bazı insanlar acele ederek ikinci günden sonra İbn Abbâs'a yetişerek Medine'ye döndüler. Medine'ye vardıklarında Osman öldürülmüş ancak Ali'ye henüz biat edilmemişti. Benî Ümeyye, Mekke'ye kaçtılar. Zilhiccenin bitimine beş gün kala cuma günü Ali'ye biat edildi. Kaçanlar Mekke'ye üşüştüler. Âişe, Mekke'deydi ve muharrem ayında umre ziyaretini gerçekleştirmek istiyordu. Kaçanlar etrafında toplanınca onlara durumu sordu. Ona Osman'ın öldürüldüğünü ve muhaliflere emîrlik hususunda kimsenin icabet etmediğini söylediler. Âişe (ra.): "Onlara icabet etmemeleri iyidir. Ancak olay, aranızda vuku bulan kusur ve fesada dair tartışmaların sonucudur, dedi. Arkasından umre ziyaretini tamamlayıp yola çıktı ve Serîf'e varınca Benî Leys'ten dayılarından Ubeyd b. Ebî Seleme diye tanınan ve annesi Ümmü Kilâb'a nispet edilen bir adamla karşılaştı. –Âişe dayılarına sılayırahimde bulunur ve onlara şefkatle muamele ederdi.– Ona: "Nasılsın, ne haber?" dedi. Adam bir suskunluktan sonra mırıldanarak bir şeyler söyledi. Âişe ona: "Aleyhimizde mi lehimizde mi söz söylüyorsun?" dedi. Adam: "Bilmiyor, Osman öldürüldü ve sekiz gün beklediler," dedi. Âişe: "Sonra ne yaptılar?" diye sordu. Adam "Medine ehlini Ali üzerinde ittifak etmeye yönelttiler. Hâlâ Medine'ye hükmediyorlar," dedi. Bunu üzerine Âişe, Mekke'ye döndü ve ağzından tek bir kelime çıkmadı. Mescid-i Harâm'ın kapısı önünde indi ve Hicr'e geçerek orada gözlerden uzak kalmaya çalıştı. Ancak insanlar etrafında toplandılar. Onlara şöyle seslendi: "Vilayetlerin ahalisi, çöldeki su muhitlerindeki ahali ve Medine'deki kölelerden oluşan kalabalıklar, zaruret hâlini, daha önce yaşını başını almış insanlar işbaşına getiri-

lirken bu kez genç kişileri işbaşına getirmesi ve umuma ait toprakları himâ etmesini gerekçe göstererek dün öldürülen bu zata karşı harekete geçmişlerdir. Oysa himâ edilen bu sahalar ondan önce insanların maslahatı için himâ edilmiş ve o da ammenin yararı için bunları devam ettirmiştir. Başka bir [449] hüccet ve mazeretleri kalmayınca da karıştırmaya başladılar, saldırılara başladılar, söylemlerine aykırı işlere giriştiler, haksız yere kan akıttılar. Haram beldenin dokunulmazlığını çiğnediler. Haram mala el koydular, haram ayın hürmetine tecavüz ettiler. Vallahi onların topu Osman'ın parmağını etmezler. Onların etrafında toplanmaktan kurtulmanız ve başkasının onları bertaraf etmesi, onlardan sonrakilerin dağıtılması için iyi oldu. Vallahi Osman hakkındaki eleştirileri bir günahı sebebiyle olsaydı, altının arındırıldığı gibi arındırılabilir veya elbisenin suyla kirden temizlendiği gibi temizlenebilirdi." Abdullah b. Âmir el-Hadramî şöyle dedi: "Ben bu işe ilk talibim." Nitekim Âişe'nin (ra.) davetine ilk icabet eden ve ilk görevlendirilen kişiydi.

Ömer b. Şebbe bana Ebü'l-Hasan el-Medâinî, Vebre et-Temîmî'nin kölesi Süheym ve Ubeyd b. Amr el-Kureşî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Âişe (ra.), Medine'den çıktığında Osman muhasara altındaydı. Mekke'deyken Ahdar adında bir adam ona gitti. Âişe (ra.) ona: "İnsanlar ne yaptılar?" diye sordu. Adam: "Osman, Mısırlıları öldürdü," dedi. Âişe (ra.): "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn*! Hak talebinde bulunmak için gelen insanları nasıl öldürür? Vallahi buna razı olmayız," dedi. Ardından başka bir adam geldi. Ona: "İnsanlar ne yaptı?" diye sordu. Adam: "Mısırlılar, Osman'ı öldürdü," dedi. Âişe: "Hayret! Ahdar maktulün katil olduğunu iddia etti," dedi. Bu olay bir darbımesel oldu ve insanlar: "Ahdar'dan daha yalancı!" darbımeselini tedavüle soktular.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Amr b. Muhammed'den naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini yazdı:

Osman'ın öldürülmesinden sonra Âişe (ra.) Medine'ye gitmek üzere Mekke'den yola çıktı. Dayılarından bir adamla karşılaştı. Ona: "Geride neler var?" diye sordu. Adam: "Osman

öldürüldü ve insanlar Ali üzerinde karar kıldılar. Emîr kargaşa çıkaranların elinde," dedi. Âişe: "Bu haberin tamamen doğru olduğundan emin değilim. Beni Mekke'ye döndürün," dedi. Mekke'ye girince Abdullah b. Âmir el-Hadramî –Osman'ın Mekke valisiydi– yanına geldi. Ona: "Neden geri döndün ey Müminlerin Annesi?" dedi. Âişe (ra.): "Osman'ın mazlum olarak öldürülmesi dönmeme sebep oldu. Kargaşa çıkaranlar vaziyete hâkim oldukları sürece işler düzene girmez. Osman'ın kanını dava edinin İslam'ı aziz kılmış olursunuz," dedi. Ona
[450] ilk icabet eden Abdullah b. Âmir el-Hadramî oldu. Bu hadiseyle ilk defa Benî Ümeyye Hicaz bölgesinde söz söylediler ve başlarını kaldırdılar. Saîd b. el-Âs, Velîd b. Ukbe ve sair Benî Ümeyye bu işe destek verdiler. Abdullah b. Âmir, Basra'dan; Ya'lâ b. Ümeyye, Yemen'den; Talha ve Zübeyr de Medine'den gelmişlerdi. Uzun bir değerlendirmeden sonra Basra'ya gitmek hususunda fikir birliğine vardılar. Âişe (ra.) dedi ki: "Ey insanlar! Bu vahim bir olay ve çirkin bir hadisedir. Bunun için kardeşleriniz olan Basra ehline gidin ve buna karşı çıkın. Şam ehlinin yeteri kadar güçleri vardır. Umulur ki Allah, Osman'ın ve Müslümanların öcünü alır!"

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Davete ilk icabet eden Abdullah b. Âmir ve Benî Ümeyye idiler. Osman'ın (ra.) öldürülmesinden sonra Âişe'nin (ra.) etrafında toplanmışlardı. Sonra Abdullah b. Âmir ve ardından Ya'lâ b. Ümeyye geldiler. İkili Mekke'de ittifak kurdular. Ya'lâ'nın maiyetinde altı yüz bin dirhem ve altı yüz deve vardı. Develeriyle Ebtah mevkiinde konaklayarak kamp kurdu. Onlarla birlikte Talha ve Zübeyr de Mekke'ye geldiler ve Âişe (ra.) ile görüştüler. Onlara: "Geride bıraktıklarını ne durumda?" diye sordu. İkili: "Hafif eşyamızla Medine'deki kargaşa çıkaranlardan ve A'râbdan kaçarak geldik. Arkada ne yapacağını bilmeyen, hakkı tanımayan, bâtıla karşı durmayan, hatta kendi kendilerini koruyamayan bir topluluk vardır," dedi. Âişe (ra.): "O zaman bir plan kurun ve bu kargaşa topluluğuna karşı çıkın," dedi ve şu beyti dile getirdi:

Kavmimin büyükleri bana itaat etselerdi onları bağlardan ve fesattan kurtarırdım.

Kendi aralarında aldıkları kararla Şam'a gidelim, dediler. Abdullah b. Âmir: "Şam'da ikamet edenler oraya kâfidir," dedi. Talha ve Zübeyr ona: "Nereye gidelim?" dediler. Adam: "Basra'ya gidelim. Benim orada yaptığım iyilikler vardır. Ayrıca Talha'yı da severler," dedi. Ona: "Allah seni kötü etsin! Vallahi ne Müslüman ne de savaşçı değildin. Muâviye gibi bir duruş sergileseydin de Muâviye gibi senden yararlansaydık, Kûfe'ye gelerek bu kavmin yüzüne yolları kapatsaydık," dediler. Adam kabul edilebilir bir cevap veremedi. Görüşleri Basra üzerinde karar kılınca: "Ey Müminlerin Annesi! Medine'yi bırak. Zira oradaki fitneciler, buradakilere denk değil. Bizimle Basra'ya gel. Biz kaybedilmiş bir memlekete gidiyoruz. Onlar Ali b. Ebî [451] Tâlib'e biat hususunu karşımıza çıkaracaklar. Sen Mekke ehlini ayağa kaldırdığın gibi onları ayağa kaldıracaksın. Sonra oturacaksın. Allah durumu düzeltirse dilediğin gerçekleşmiş olacak. Aksi takdirde Allah hükmünü verinceye kadar karşılık beklemeden bu davayı bütün gayretimizle savunacağız."

Ona bu sözleri söyleyince –ve o olmadan bu hareket düzlüğe çıkmayacağına göre– Âişe (ra.): "Evet," dedi. Aslında Peygamber'in (sav.) zevceleri onunla birlikte Medine'ye gitmek niyetindeydiler. Görüşünü değiştirip Basra'ya gitmeyi düşününce onlar da Medine'ye gitme fikrinden vazgeçtiler. Ondan sonra Hafsa'ya gittiler. Hafsa: "Benim görüşüm Âişe'nin görüşünden yanadır," dedi. Sıra yola çıkmaya gelince: "Nasıl bineceğiz ve insanları hazırlayacak mal ve paramız yok," dediler. Ya'lâ b. Ümeyye: "Yanımda altı yüz bin dirhem ve altı yüz deve var, onlara binin," dedi. İbn Âmir de: "Benim şöyle şöyle malım var. Onunla hazırlığınızı yapın," dedi. Ardında bir tellal şöyle seslendi: "Müminlerin Annesi Âişe ile Talha ve Zübeyr, Basra'ya gitmek üzere yola çıkacaklardır. Kim İslam'ın izzetini korumak ve haramı helal kılanlarla savaşmak ve Osman'ın öcünü almak istiyor, bineği ve hazırlığı yoksa işte yol azığı ve hazırlık için gerekli maddeler." Altı yüz deveye altı yüz adam bindirildi. Ayrıca bineği olanlar da vardı. Toplam bin kişiydi-

ler. Malla gerekli hazırlığı yaptılar. Yola çıkmak için çağrı yapıldı. Bunun üzerine herkes bineğine bindi. Hafsa da çıkmak istedi. Ancak Abdullah b. Ömer ona gitti ve ondan oturmasını istedi. Hafsa oturdu ve Âişe'ye haber göndererek Abdullah'ın çıkmasına engel olduğunu haber verdi. Âişe: "Allah, Abdullah'ı affetsin," dedi. Ümmü'l-Fadl bint el-Hâris de Cüheyne'den bir adamı ücret mukabilinde Ali'ye mektubunu götürmesini istedi. Adam, Ümmü'l-Fadl'ın olup biteni haber veren mektubunu Ali'ye götürdü.

Ömer b. Şebbe bana Ali, Ebû Mihnef, Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Amre ve babasından naklen Ebû Katâde'nin Ali'ye şöyle dediğini anlattı:

"Ey Müminlerin Emîri! Resulullah (sav.) bana şu kılıcı verdi. Onu kınına koydum ve uzun zamandır kınında duruyor. Onu milleti kandıran bu zalimlere karşı kullanmak üzere kınından çıkarılmasının vakti gelmiştir. Dilersen beni öncü olarak görevlendir." Ümmü Seleme de kalktı ve şöyle dedi: "Eğer Allah'a karşı günahkâr duruma düşmesem –sen de buna razı değilsin– seninle birlikte bu sefere çıkardım. İşte oğlum Ömer –vallahi benim yanımda ruhumdan daha azizdir– seninle çı-
[452] kacak ve savaşlarına katılacak." Ömer onunla sefere çıktı ve maiyetinden ayrılmadı. Hatta onu Bahreyn'e vali olarak atadı. Sonra onu azlederek Nu'mân b. Aclân ez-Zürakî'yi tayin etti.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Mesleme ve Avf'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Ya'lâ b. Ümeyye, Zübeyr'e dört yüz bin dirhem destek verdi. Ayrıca yetmiş Kureyşliye binek hayvanı verdi. Âişe, Asker adı verilen ve seksen dinara satın aldığı bir deveye bindirildi. Yola çıktıklarında Abdullah b. ez-Zübeyr dönüp Kâbe'ye baktı ve: "Hayır isteyen ve şerden kaçınan kimseler için senin gibi bir bereket görmedim," dedi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Mugîre ve Saîd b. el-Âs onlarla birlikte Mekke'den bir merhale kadar yol gittiler. Akabinde Saîd, Mugîre'ye: "Senin görüşün nedir?" dedi. Mugîre: "Vallahi uzlete çekilmek en doğrusudur. Zira bunlar iflah olmazlar. Allah onu muzaffer kılsa ona gidip diyeceğiz ki: Kalbimiz senden yanaydı," dedi. İkisi

ayrıldılar ve oturdular. Saîd, Mekke'ye döndü ve orada ikamet etti. Abdullah b. Hâlid b. Esîd de onlarla birlikte döndü.

Ahmed b. Züheyr bana babası, Vehb b. Cerîr b. Hâzim ve babasından naklen şöyle dediğini anlattı: Yûnus b. Yezîd el-Eylî'nin Zührî'den naklen şöyle anlattı:

Sonra ikili –Talha ve Zübeyr–, Osman'ın öldürülmesinden dört ay sonra Mekke'de ortaya çıktılar. İbn Âmir orada dünyaya tutunup kendine doğru çekiyordu. Ya'lâ b. Ümeyye, çok miktarda mal, para ayrıca dört yüzden fazla deveyle Mekke'ye geçmişti. Bunlar Âişe'nin (ra.) evinde bir araya geldiler. Müzakerede bulundular. Kimisi Ali'nin üzerine gidip onunla savaşalım derken kimisi de: "Sizin gücünüz Medine ehline yetmez. Biz yola çıkalım ve Basra ile Kûfe'ye gidelim," dediler. Nitekim Talha'nın Kûfe'de taraftarları ve saygınlığı vardır. Zübeyr'in de Basra'da havası ve desteği vardır. Neticede Basra ve Kûfe'ye gitmekte karar kıldılar. Abdullah b. Âmir onlara, çok miktarda mal, para ve çok sayıda deve verdi. Mekkeli ve Medineli yedi yüz kişiyle yola çıktılar. Daha başka katılımlarla sayıları üç bine çıktı. Onların yola çıkış haberi Ali'ye ulaştırıldı. Bunun üzerine Medine'de emîr olarak Sehl b. Huneyf el-Ensârî'yi bı- [453]
raktı ve sefere çıktı. Sekiz gün süren yolculuğu sekiz gün sonra Zükār'a vardı ve burada konakladı. Maiyetinde Medine ehlinden bir grup insan vardı.

Ahmed b. Mansûr bana Yahyâ b. Maîn, San'â kādısı Hişâm b. Yûsuf, Abdullah b. Mus'ab b. Sâbit b. Abdullah b. ez-Zübeyr, Mûsâ b. Ukbe ve Alkame b. Vakkās el-Leysî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Talha, Zübeyr ve Âişe yola çıktıklarında Zâti Irk mevkiinde insanları denetlediler. Bu denetlemede Urve b. ez-Zübeyr ve Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm'ın yaşlarının küçük olduğuna karar verdiler ve onları geri çevirdiler.

Ömer b. Şebbe bana Ebü'l-Hasan, Ebû Amr, Utbe b. Mugîre b. el-Ahnes'ten nakle şöyle dediğini anlattı:

Saîd b. el-Âs, Zâti Irk'ta Mervân b. Hakem ve adamlarıyla karşılaştı. Onlara: "Nereye gidiyorsunuz? Sizin öcünüz develerin sırtındadır. Onları öldürün ve evlerinize dönün. Kendi canınıza kıymayın," dedi. Onlar: "Hayır, seferimize devam edeceğiz. Belki Osman'ın katillerinin tümünü öldürürüz," de-

diler. Bunun üzerine Saîd; Talha ve Zübeyr ile baş başa görüştü ve şöyle dedi: "Dostlarım muzaffer olursanız kim halife olacak?" dedi. "Birimiz olacak. İnsanlar kimi seçerlerse o olacak," dediler. Saîd: "Bilakis onu Osman'ın evlatlarına bırakın. Zira siz onun kanını dava konusu yaptınız," dedi. Onlar: "Muhacirlerin yaşını başını almış insanlarını bırakıp hilafeti onların evlatlarına mı bırakalım?" dediler. Saîd b. el-Âs: "Bu işi, Benî Abdi Menâf'ın yetki alanı dışına çıkarmaya çalışıyorum," dedi. Ardından Saîd ve Abdullah b. Hâlid b. Esîd döndüler. Mugîre b. Şu'be şöyle dedi: "Saîd'in görüşü doğru olandır. Sakīf'ten burada kim varsa dönsün." Saîd döndü. Diğerleri yollarına devam ettiler. Aralarında Ebân b. Osman ve Velîd b. Osman da vardı. Yolda birbirlerine girdiler. "Bu işi kime tevdi edelim?" dediler. Bunun üzerine Zübeyr oğlu Abdullah ile, Talha da Alkame b. Vakkās el-Leysî ile baş başa görüştüler. –Nitekim Talha, Alkame'yi oğluna tercih ediyordu.– Birisi, Şam'a gidelim, derken diğeri Irak'a gidelim, dedi. Her biri adamıyla müzakere etti ve neticede Basra üzerinde uzlaşma sağlandı.

[454] **Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Kays ve el-Ağar'dan naklen şöyle dediğini anlattı:**

Benî Ümeyye, Ya'lâ b. Ümeyye, Talha ve Zübeyr toplanınca ne yapacaklarını görüştüler ve onların topluluğu Osman'ın kanını talep etmek ve Sebeiyyeyle savaşarak intikam almak hususunda ittifak ettiler. Âişe onlara Medine üzerine gitme emrini verdi. Ancak onlar Basra'ya gitmek üzere anlaştılar ve onu da görüşünden vazgeçirdiler. Talha ve Zübeyr ona: "Biz kaybedilmiş ve Ali'nin tarafına geçmiş bir yere gideceğiz. Ali bizi kendisine biat etmeye mecbur etmiştir. Basralılar bu durumu gerekçe göstererek bizi terk ettiler. Bu sebeple çıkacaksın ve Mekke'de emrettiğin gibi orada da onlara emredeceksin ve döneceksin," dediler. Bunun üzerine tellal şöyle seslendi: "Âişe, Basra'ya gitmek istiyor. Altı yüz deveyle çıkmak ayaktakımına, Arap sürüsüne ve kölelere karşı durmaya kâfi gelmez. Bunlar yayılmışlar ve çıkacak ilk sesi bastırmak için hazır bekliyorlar." Âişe, sefere katılması için Hafsa'ya da haber gönderdi. Ancak Abdullah b. Ömer müdahale edince git-

mekten imtina etti. Bunun üzerine yanında Talha ve Zübeyr olduğu hâlde sefere çıktı. Namaz kıldırma görevini Abdurrahman b. Attâb b. Esîd'e verdi. Öldürülünceye kadar yolda ve Basra'da namazı o kıldırdı. Âişe ile birlikte Mervân ve korku içinde olanlar hariç Benî Ümeyye de harekete katıldı. Seferde Evtâs'a uğramayarak sağ tarafından bir güzergâhı izledi. Kendi şahsi binekleriyle katılanlar dışında altı yüz biniciydiler. Normal yoldan saparak bir gün boyunca mera arayışında ve göçer bir grupmuş gibi davranarak sağ taraf istikametinde yürüyüşünü sürdürdü. Sahil yolunu takip ederek Münkedir, Vâsıt ve Felc yakınından geçmekten kaçındı. Sonunda da bereketli ve verimli bir yılda Basra'ya ulaştılar. Âişe (ra.) şu beyitleri dillendirdi:

Suları bol ve yararlı da olsa zulüm gruplarının diyarını terk et ve korkuya kapılmış bir insan gibi oradan kaç.

Bitki ortamını tercih et ve yüksek yerlerde ve yağışla derinliklerinde su birikmiş vadilerde hayvanlarını güt.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Ömer b. Râşid el-Yemâmî ve Ebû Kesîr es-Suhaymî'den naklen İbn Abbâs'ın şöyle dediğini anlattı:

Cemel vak'ası insanları altı yüz deveyle yola koyuldular. Aralarında Abdurrahman b. Ebî Bekre ve Abdullah b. Safvân el-Cumahî de vardı. İkili, Meymûn kuyusunu geçince birkaç devenin kesilmiş olduğunu ve kanın fışkırdığını gördüler. Bunu uğursuzluğa yordular. Mervân, Mekke'den ayrıldıklarında ezan okudu ve ikilinin yanına gelerek: "Hanginize emîrliği, hanginize namaz kıldırma görevini vereyim," dedi. Abdullah b. ez-Zübeyr: "Ebû Abdullah'a ver," derken Muhammed b. Talha da: "Ebû Muhammed'e ver," dedi. Bunun üzerine Âişe (ra.), Mervân'a haber göndererek: "Ne yapmak istiyorsun? Bi- [455]
zim birliğimizi dağıtmak mı istiyorsun? Kız kardeşimin oğlu namazı kıldırsın," dedi. Bunun üzerine Abdullah b. ez-Zübeyr, Basra'ya varıncaya kadar namazı kıldırdı. Bu nedenle Muâz b. Ubeydullah şöyle diyordu: Vallahi muzaffer olsaydık birbirimize girecektik. Zübeyr bu işi Talha'ya bırakmaz, Talha da Zübeyr'e bırakmazdı.

* * *

Ali'nin Hareketi

Ali'nin Basra'ya Gitmek İçin Rebeze'ye Gitmesi

Serî bana Şuayb, Seyf ve Sehl b. Yûsuf'tan naklen Kâsım b. Muhammed'in şöyle dediğini yazdı:

Talha, Zübeyr ve Müminlerin Annesi hakkındaki haber Ali'ye ulaşınca Temmâm b. Abbâs'ı Medine'de emîr olarak bıraktı. Mekke'ye de Kusem b. Abbâs'ı gönderdi. Kendisi de onları yolda yakalamak ümidiyle yola çıktı. Onların önünü kesmek istiyordu. Ancak Rebeze'de onları kaçırdığını anladı. Haberi ona Hâris b. Hazen'in kölesi Atâ b. Riâb getirdi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini anlattı:

Ali, Medine'deyken Talha, Zübeyr ve Âişe'nin Basra'ya gitmek üzere anlaştıkları ve bu konuda ittifak hâlinde oldukları haberini ve Âişe'nin sözlerine dair haberi aldı. Bunun üzerine Ali, Şam üzerine gitmek için seferber ettiği orduyla bir gecikmeye meydan vermeden Talha, Zübeyr ve Âişe'ye karşı sefere çıktı. Kûfeli ve Basralılardan aktif olanlar, hafif teçhizatla onunla çıktılar, yedi yüz kişiydiler. Onlara yetişmek ve onları engellemek istiyordu. Derken Abdullah b. Selâm ile karşılaştı. Abdullah bineğinin yularını tuttu ve: "Ey Müminlerin Emîri! Medine'den çıkma! Zira buradan çıkarsan bir daha dönemezsin ve Müslümanların hâkimiyeti buraya geri gelmeyecek," dedi. Bunun üzerine ona kötü söz söylediler. Ali: "Adamı bırakın! Muhammed'in (sav.) güzel bir sahabisidir!" dedi. Ali yoluna devam etti ve Rebeze'ye ulaştı. Burada onların geçtiği haberini aldı. Bunun üzerine bir müddet ikamet etti ve hareket tarzını belirledi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Hâlid b. Mihrân el-Becelî ve Mervân b. Abdurrahman el-Humeysî'den naklen Târık b. Şihâb'ın şöyle dediğini yazdı:

Osman'ın (ra.) öldürüldüğü haberi bize ulaştıktan sonra umre ziyareti için Kûfe'den yola çıktık. Sabaha doğru Rebeze'ye varınca yol arkadaşlarımızın birbirlerine yöneldiklerini
[456] gördüm. "Ne oluyor?" dedim. Onlar: "Müminlerin Emîri burada," dediler. "Niçin buraya geldi?" dedim. Onlar: "Talha ve Zübeyr ona karşı çıktılar. O da onları durdurmak için önlerini

kesmek üzere yola çıkmış. Onların geçtiğini haber alınca da onların izini takip etmek için yola çıkmış," dediler. Ben: "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn*! Şimdi ne yapacağım? Ali'ye katılıp bu iki adama ve Müminlerin Annesi'ne karşı savaşayım ya da ona muhalefet mi edeyim? Gerçekten zor bir durum," dedim. Ancak çıktım ve ona gittim. Henüz ortalık karanlıktı. Namaz için kamet getirildi ve Ali namazı kıldırdı. Namazı bitirince oğlu Hasan ona geldi ve şöyle dedi: "Ben sana tavsiyede bulundum ancak beni dinlemedin. Yarın boşu boşuna ve yardım edenlerin olmadığı hâlde öldürülebilirsin!" Ali ona: "Ne cariye gibi burnundan konuşuyorsun? Bana ne tavsiye ettin de seni dinlemedim?" dedi. Hasan: «Osman (ra.) kuşatıldığı gün sana: "Medine'den çık. O öldürüldüğünde sen Medine'nin dışında olmalısın. Öldürüldüğü gün de sana vilayetlerin ve Arapların temsilci heyetleri ve vilayetlerin biatleri sana gelmeden biat kabul etme! dedim. Ardından bu iki adam yaptıklarını yapınca sana evinde oturmanı ve onlar anlaşmaya yanaşıncaya kadar evine çekilip oturmanı söyledim. Buna rağmen bir fitne fesat çıkarsa bunun müsebbibi başkası olacaktı. Bütün bu hususlarda beni dinlemedin," dedi.» Ali: «Oğulcuğum! "Osman kuşatıldığı gün Medine'den çıkacaktın," sözüne gelince: Vallahi o nasıl kuşatıldıysa biz de kuşatılmıştık. "Vilayetlerin biati gelmeden biat kabul etme," sözüne gelince: Bu hususta yetki Medine ehlinindir. Bu yetkinin kaybolmasını uygun görmedim. Talha ve Zübeyr karşı çıktıklarında tedbir almamak ise Müslümanlar için bir zafiyettir. Vallahi işbaşına geldiğimden beri kahrolmuş vaziyetteyim ve gereken işleri gerçekleştirmekte olması gerekenden uzağım. "Evinde otur," demene gelince: Benim mesuliyetim ne olacak? Nasıl olmamı istersin? Bana: "Ayıcığım, Ayıcığım! O burada değil, diyerek iki ayağındaki bağları çözülen ve çıkarılan sırtlan gibi muameleye tutulmamı mı istersin? Ben bu hususta görevlerimi düşünmezsem kim düşünecek?" Oğulcuğum! Artık bana bunları söylemekten vazgeç,» dedi.

* * *

Hav'eb Köpekleri

Âişe'ye (ra.) Deve Satın Alınması ve Hav'eb Köpekleri

İsmâil b. Mûsâ el-Fezârî bana Ali b. Âbis el-Ezrak, Ebü'l-Hattâb el-Hecerî ve Safvân b. Kabîsa el-Ahmesî'den naklen devenin sahibi el-Urenî'nin şöyle dediğini yazdı:

[457] Ben devem üzerinde seyrederken karşıma bir süvari çıktı ve "Ey deve sahibi! Deveni satar mısın?" dedi. "Evet," dedim. Adam: "Kaça satacaksın?" dedi. "Bin dirheme," dedim. Adam: "Deli misin bir deve bin dirheme olur mu?" dedi. "Evet, bu devem bu miktarı eder," dedim. Adam: "Neden böyle pahalı?" dedi. "Bu deveyle kimi kovaladıysam ona yetiştim, üzerindeyken kim beni kovaladıysa muhakkak onu geçtim," dedim. Bana: "Onu kimin için satın alacağımızı bilsen, bize yardımcı olacaktın," dedi. "Onu kim için satın almak istiyorsun?" dedim. Adam: "Annene," dedi. "Annemi evde bıraktım. Orada oturuyor ve yerinden ayrılmak istemiyor," dedi. Adam: "Ben onu Müminlerin Annesi Âişe'ye satın almak istiyorum," dedi. Ona: "Senin olsun, onu karşılıksız al," dedim. Adam: "Olmaz, ancak bizimle kafilemizin olduğu yere gel. Sana bir deve verelim ve üstüne de para verelim," dedi. Bunun üzerine onlarla gittim. Bana bir deve ve üstüne de dört yüz veya altı yüz dirhem verdiler. Sonra bana: "Ey Ureyneli! Yol rehberliğin var mı?" dedi. "Evet, yol konusunda insanların en maharetlisiyim," dedim. Adam: "Bizimle gel," dedi. Onlarla gittim. Yolda yanından geçtiğimiz ne kadar kuyu ve vadi varsa hepsini bana sordular. Derken akşam vakti Hav'eb suyuna ulaştık. Buranın köpekleri bize doğru havlamaya başladılar. Bana: "Bu hangi sudur?" dediler. "Hav'eb suyudur," dedim. Bunun üzerine Âişe en yüksek sesiyle bir çığlık attı ve devesinin ön bacağına vurarak devesini çöktürdü ve şöyle dedi: "Vallahi ben Hav'eb suyunun köpeklerinin akşam vaktindeki hedefiyim!" Üç kere tekrarladı. Beni geri döndürün. O devesini çöktürünce diğerleri de develerini etrafında çöktürdüler. Onlar yola devam etmesini isterken o gitmemekte ısrar ediyordu. Bu bekleyiş ertesi günün aynı saatine kadar devam etti. Bu sırada Abdullah b. ez-Zübeyr geldi ve: "Kurtuluş! Kurtuluş!

Vallahi Ali b. Ebî Tâlib size yetişmek üzeredir." Bunun üzerine yola devam ettiler ve bana sövüp saydılar. Ben de ayrıldım. Kısa bir süre sonra Ali b. Ebî Tâlib ve üç yüz kişiden oluşan kafilesiyle karşılaştım. Ali bana: "Ey yolcu!" diye seslendi. Bunun üzerine ona gittim. Bana: "Mahfede seyreden kadınla nerede karşılaştın?" dedi. Ben: "Falanca yerde. İşte bu deve de onundur. Devemi onlara sattım," dedim. Ali: "Senin devene mi bindi?" dedi. "Evet, onlarla birlikte seyrettim. Hav'eb suyuna ulaşınca oranın köpekleri ona yönelerek havlamaya başladılar. Bunun üzerine şöyle şöyle dedi. Onların işlerinin karıştığını görünce ben döndüm onlar da yollarına devam ettiler," dedim. Ali bana: "Zükār'ın yolunu bilir misin?" dedi. "Bazen insanlara yol rehberliği yaparım," dedim. Ali: "O zaman bizimle gel," dedi. Onlarla gittim ve Zükār'a ulaştık. Burada Ali iki çuval getirilmesini istedi. Bunlar birbirlerine dayandırıldı ve bir havut getirilip üstüne konuldu. Ali yürüyerek geldi ve bunun üstüne çıkarak oturdu ve iki ayağını aşağıya sarkıttı. Akabinde Allah'a hamd ve senada bulundu. Muhammed [458]
(sav.) salat ve selam getirdi. Sonra "Bu insanların ve bu kadının yaptıklarını gördünüz," dedi. Bunun üzerine Hasan ağlayarak kalktı. Ali ona: "Gelmişsin ve cariye gibi burnundan konuşuyorsun," dedi. Hasan: "Evet sana söyledim, sen beni dinlemedin. Bugün boşu boşuna öldürülüyorsun ve yardımcın da yok," dedi. Ali: "İnsanlara bana söylediklerini anlat," dedi. Bunun üzerine Hasan şöyle dedi: "İnsanlar Osman üzerine gittikleri zaman sana Araplar iyice dolaşıp dursunlar. Sonra sensiz karar veremeyecekler. Bu gerçekleşmeyinceye kadar biat için elini açma, dedim. Ancak beni dinlemedin. Bu kadın yürüyüşe geçtiği ve bu insanlar yapacaklarını yaptıkları zaman sana Medine'de kalmayı ve taraftarlarından sana icabet edenlere durum hakkında talimatını göndermeni söyledim." Ali dedi: Vallahi doğru söyledi. Ama ey oğulcuğum! Vallahi gelen sese kulak veren sırtlan gibi olmak istemiyorum. Peygamber (sav.) vefat edince hilafeti benden daha çok hak eden kimse görmüyordum. Ancak insanlar Ebû Bekir'e biat edince ben de onlar gibi biat ettim. Ardından Ebû Bekir vefat edince

bu işi benim kadar hak eden kimse göremiyordum. Ancak insanlar Ömer b. el-Hattâb'a biat edince ben de ona biat ettim. Arkasından Ömer vefat edince bu işe benden daha layık kimse görmüyordum. Ancak beni altı hisseden bir hisse kıldı. İnsanlar Osman'a biat edince ben de onlar gibi ona biat ettim. Sonra insanlar Osman (ra.) üzerine giderek onu öldürdüler. Akabinde insanlar gönüllü olarak ve zorlanmadan gelip bana biat ettiler. Şimdi ben bana uyanlarla bana muhalefet edenlerle savaşacağım ve nihayetinde Allah benimle onlar arasında hükmünü verecektir.

* * *

Âişe Basra Yolunda

Âişe'nin (ra.) "Vallahi Osman'ın Kanını Dava Konusu Yapacağım" Demesi; Onun, Talha ve Zübeyr'le Onlara Uyanların Basra'ya Gitmeleri

Ali b. Ahmed b. Hasan el-İclî bana Hüseyin b. Nasr el-Attâr, Ebû Nasr b. Müzâhim el-Attâr, Seyf b. Ömer, Muhammed b. Nüveyre ve Talha b. el-A'lem el-Hanefî'den naklen; Ömer b. Sa'd ve Esed b. Abdullah'tan rivayetle ilim ehlinden söz konusu dönemi idrak edenlerden şöyle anlattılar:

Âişe (ra.) Mekke'den Medine'ye dönüş yolunda Serîf'e va-
[459] rınca Abd b. Ümmü Kilâb ile karşılaştı. –Annesine nispet edilen bu zatın adı Abdullah b. Ebî Seleme'dir.– Ona: "Ne haber?" dedi. Adam: "Osman'ı öldürdüler ve sekiz gün beklediler," dedi. Âişe: "Sonra ne yaptılar?" dedi. Adam: "Medine ehli ittifakla ele aldılar ve hayırlı bir sonuca vararak Ali b. Ebî Tâlib üzerinde ittifak ettiler, dedi. Âişe: "Senin adamın için bu iş tamamlanacağına, sema arzın üzerine çökse! Beni geriye döndürün, beni geriye döndürün," dedi ve Mekke'ye yönelerek şöyle diyordu: "Vallahi Osman mazlum olarak öldürüldü. Vallahi onun kanının davacısı olacağım," dedi. İbn Ümmü Kilâb ona: «Neden? Vallahi onu ilk olarak sen eleştirdin ve "Na'sel'i öldürün! Zira o kâfir olmuştur!" dedin,» dedi. Âişe: "Onlar tövbe etmesini söylediler. Tövbe ettikten sonra da öldürdüler. Evet aleyhinde söz söyledim. Onlar da söylediler. Son sözlerim önceki sözlerimden daha iyidir," dedi. Bunun üzerine İbn Ümmü Kilâb ona şu beyitlerle cevap verdi:

Başlangıç senden, gayretler senden, rüzgâr senden, yağmur da senden İmamın

Öldürülmesi emrini sen verdin ve bize, o kâfir oldu dedin.

Onu öldürmekte sana itaat ettik. Bize göre onun katili öldürme emrini verendir.

Bundan dolayı ne tavan üzerimize çöktü ne güneş ne de ay tutuldu.

İnsanlar kudretli bir zata biat ettiler. O soğuğu yok eder ateşi tutuşturur.

O savaş kıyafetine bürünür. Vefa gösterenle ihanet eden bir değildir.

Âişe, Mekke'ye gitti ve Mescid-i Harâm'ın kapısı önünde indi ve Hicr'e yöneldi ve etrafına sütreler çektirdi. İnsanlar etrafında toplandılar. Onlara: "Ey insanlar! Osman mazlum olarak öldürüldü. Vallahi onun kanının davacısı olacağım," dedi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali bu insanların yönelişlerinden endişe ediyor ve nereye götürüleceklerini bilmiyordu. Basra'ya gitmelerini daha çok istiyordu. Onların Basra yoluna meylettiklerinden emin olunca sevindi: "Kûfe'de Arapların önemli şahsiyetleri ve belli başlı aileleri vardır," dedi. İbn Abbâs ona: "Seni bu konuda sevindiren beni endişelendirmektedir. Kûfe şehri bir merkezdir. Burada Arapların ünlü şahsiyetleri ve aileleri vardır. İnsanların adedi onları kaldırmaz. İçlerinde hâlâ arzu ettiği konuma gelmemiş [460] insanlar vardır. Durum böyle olunca bunlar istediği konuma gelenlere karşı insanları tahrik edecek ve insanlar birbirlerine karşı fitne ve fesatta bulunacaklar," dedi. Ali: "Durum senin dediklerine benzemektedir. Ancak bu konuda tercih ve öncelik itaat ve kıdem ehlinindir. Eşitseler onları muaf tutacağız ve onların ihtiyaçlarını karşılayacağız. Buna kanaat getirirlerse onlar için hayırlıdır. İkna olmazlarsa bizi onları yerlerinden ayırma külfetine sokacaklar. Bu da kimileri için kötü olacaktır," dedi. İbn Abbâs: "Bu durum ancak kanaatle sağlanabilir," dedi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Talha, Zübeyr, Âişe ve Mekke'deki Müslümanlar, Basra'ya gitmek ve Osman'ın katillerini yenilgiye uğratmak hususunda ittifak edince Talha ve Zübeyr çıktılar ve İbn Ömer'le görüşerek kendisini hareketlerine katılmaya davet ettiler. Ancak o şöyle dedi: "Ben Medineliyim. Medineliler kalkmak üzere ittifak ederlerse kalkarım, oturmak üzere ittifak ederlerse otururum," dedi. Bunun üzerine onu bırakıp döndüler.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Saîd b. Abdullah'tan naklen İbn Ebî Müleyke'nin şöyle dediğini yazdı:

Zübeyr sefere çıkmak isteyince bazı oğullarına veda etti, bazılarını da sefere çıkardı. Esmâ'nın her iki oğlunu yola çıkardı. "Ey Amr! Ey filan kal!" dedi. Oğlu Abdullah bunu görünce: "Ey Urve! Kal. Ey Münzir! Kal," dedi. Zübeyr ona: "Sana ne oluyor? İki oğlumu yanıma alıyorum ve onlardan yararlanacağım," dedi. Abdullah: "Hepsini çıkaracaksan çıkar, birilerini bırakırsan onların ikisini bırak ve kadınların arasında Esmâ'yı çocuklarını kaybetmeye mahkûm etme," dedi. Bunun üzerine Zübeyr'in gözyaşları aktı ve onları bıraktı. Akabinde yola çıktılar. Evtâs dağlarına varınca sağa saparak Basra istikametinde seyretmeye başladılar ve asıl yolu izlemediler. Basra'ya yaklaşınca Münkedir'e yöneldiler.

Serî bana Şuayb, Seyf, İbnü'ş-Şehîd ve İbn Ebî Müleyke'den şöyle dediğini yazdı:

Zübeyr ve Talha yola çıkarak Mekke'den ayrıldılar. Akabinde Âişe çıktı ve onu Müminlerin Anneleri takip ederek Zâti Irk'a gittiler. O gün kadar İslam için ağlama görülmedi. Bu güne yüksek sesle ağlama günü anlamında "Yevmü'n-Nehîb"
[461] denildi. Âişe, Abdurrahman b. Attâb'a emrederek namazı kıldırmasını istedi. Abdurrahman namazı kıldırıyor ve onlara adil davranıyordu.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Muhammed b. Abdullah'tan naklen Yezîd b. Maîn es-Sülemî'nin şöyle dediğini yazdı:

Âişe'nin askerleri Evtâs'ın sağını izledikten sonra Melîh b. Avf es-Sülemî'ye uğradılar. Melîh kendisine ait olan şeyleri çıkarmıştı. Adam Zübeyr'e selam verdi ve: "Ey Ebû Abdillah! Ne oluyor?" dedi. Zübeyr: "Müminlerin Emîri'ne haksızlık yapıldı ve sebepsiz yere öldürüldü," dedi. Melîh b. Avf: "Kim öldürdü?

Vilayetlerden gelen avam takımı, kabilelerin sığıntıları, onlara destek veren köleler ve bedeviler," dedi. Melîh b. Avf: "Ne yapmayı düşünüyorsunuz?" dedi. Zübeyr: "İnsanları harekete geçireceğiz ve bu kanın heder olmaması için gereğini yapacağız. Zira bu kan heder olursa aramızda geçerli olan Allah'ın hükmü ebediyen zaafa uğratılmış olacak. İnsanlar bundan alıkonulmazsa hiçbir imam bundan vareste değildir ve bu tür insanlar tarafından öldürülecektir," dedi. Melîh: "Vallahi bu işi terk etmek ağır bir mesuliyettir ve nereye evrileceğini bilemezsiniz," dedi. Ardından birbirlerine veda ederek ayrıldılar ve insanlar yollarına devam ettiler.

* * *

Basra'nın Ele Geçirilmesi

Basra'ya Girmeleri ve Osman b. Huneyf ile Savaşmaları

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediğini yazdı:

İnsanlar seyirlerine devam ettiler. Basra'nın önüne varmışlardı. Ardından yoldan meylederek Basra'nın önüne gelince Umeyr b. Abdullah et-Temîmî onlarla karşılaştı. Ona: "Ey Müminlerin Annesi! Allah hakkı için bugün bir kavme uğra, onlardan bazı insanlara mektup yaz, onlar senin için Basralılarla görüşüp onları ikna etsinler," dedi. Âişe: "İyi bir fikirle geldin, bu işe yarayacak bir adam lazım," dedi. Umeyr: "İbn Âmir'i acilen gönder. Onun adamları var. Adamlarına gitsin ve onlar da insanlarla görüşsünler, sen gidinceye kadar sizin geliş sebebini insanlara anlatsınlar," dedi. Bunun üzerine Âişe onu gönderdi ve insanlarla görüştü. Ayrıca Basralı bazı şahsiyetlere mektuplar yazdı. Ahnef b. Kays, Sabre b. Şeymân ve benzerleri olan Basra ileri gelenlerine yazdı. Akabinde ilerleyerek Hufeyr'e kadar gitti ve burada gelecek haberi bekledi. Haber, Basra ehline ulaşınca Osman b. Huneyf, bir avam adamı olarak İmrân b. Husayn'ı davet etti ve onu bir havas adamı olarak Ebü'l-Esved ed-Düelî ile birlikte görevlendirerek onlara şöyle dedi: "Bu kadına gidin, onun ve maiyetinin geliş sebeplerini ve taleplerini öğrenin," dedi. İkili çıktılar ve Âişe ile maiyetindeki insanlarla görüştüler. Hufeyr'de ikamet ediyorlardı. İkili

görüşmek için izin istediler. Âişe onlara izin verdi. Selam verdiler ve şöyle dediler: "Emîrimiz bizi sana göndererek geliş sebebini sormamızı istedi. Bize bildirecek misin?" Âişe dedi: "Vallahi benim gibi bir insan gizli kapaklı bir iş yapmaz ve evlatlarından bir şey saklamaz. Vilayetlerdeki avam takımı ve kabile sığıntıları Resulullah'ın hareminin bulunduğu şehre saldırdılar. Orada suç işlediler ve suç işleyenleri himaye ettiler; Allah'ın ve Resulü'nün lanetini hak ettiler. Müslümanların imamını sebepsiz ve haksız yere öldürme vebalini üstlendiler. Haksız yere kan akıttılar. Kendilerine haram olan malı yağmaladılar ve haram olan beldenin dokunulmazlığını çiğnediler. Haram beldenin ve haram ayın dokunulmazlığını çiğnediler. İnsanların bedenlerini, derilerini parçaladılar. Kendilerini istemeyen insanların evlerinde ikamet ederek onlara zarar verdiler. Sakınmadılar ve yararlı bir iş yapmadılar. Haramdan sakınmaz ve güvenilmez insanlardır. Çıktım ki Müslümanlara bu insanların yaptıklarını ve arkada bıraktığımız diyarda insanların hâlini anlatayım ve bu durumu düzeltmek için ne yapmaları gerektiğini dile getireyim. Şu ayeti okudu: '*Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen müstesna.*'[115] Allah'ın emrettiği ve Resulullah'ın (sav.) büyük küçük, erkek kadın herkese emrettiklerini ortaya koymak ve bozulan durumu düzeltmek üzere ayağa kalkacağız. Size marufu emretmek, sizi buna teşvik etmek, münkerden sakındırmak ve onu değiştirmek için sizi teşvik etmek gayemizdir."

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ebü'l-Esved ve İmrân, Âişe'nin yanından çıkıp Talha'nın yanına geçtiler. Ona: "Seni getiren nedir?" dediler. Talha: "Osman'ın kanı," dedi. İkili: "Ali'ye biat etmedin mi?" dediler. Talha: "Evet, ancak kılıç boynumun üzerindeydi. Bizimle Osman'ın katilleri arasındaki davayı halletmezse Ali'yi affetmeyeceğim," dedi. Ardından Zübeyr'e gittiler ve ona: "Seni getiren nedir?" dediler. "Osman'ın kanı," dedi. Ona: "Ali'ye biat

115 Nisâ, 4/114.

etmedin mi?" diye sordular. Zübeyr: "Evet, ancak kılıç boynum üzerindeydi. Osman'ın katilleriyle olan davamızı halletmedikçe Ali'yi affetmeyeceğim," dedi. Akabinde Müminlerin Annesi'ne gittiler ve ona veda ettiler. Âişe, İmrân'a veda ettikten sonra Ebü'l-Esved'e: "Ey Ebü'l-Esved! Sakın heva ve heves seni ateşe sürüklemesin," dedi. Ardından "*Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden şahitler olun!* ayetini okudu. Onları geri gönderdikten sonra tellalı hareket için çağrı yaptı. İki adam Osman b. Huneyf'in yanına döndüler. Ebü'l-Esved, İmrân'dan önce davranarak şöyle dedi:

Ey İbn Huneyf! Üzerine gelindi, ayağa kalk. Bu toplulukla vuruş, [463]
celadet sahibi ol ve sabır göster.

Onlara karşı kollarını sıva ve yüzünü sararak onlara karşı meydana çık!

Osman b. Huneyf: "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn*! (Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz). Kâbe'nin Rabbine yemin olsun İslam'ın değirmeni dönmüştür. Şimdi tezyif ve tahkirleri göreceksiniz," dedi. İmrân: "Evet, vallahi uzun uzadıya sizi yoğurup sıkacak ve sizden çok şey alacaktır," dedi. Osman: "Ey İmrân! Bana tavsiyede bulun, ne yapayım?" dedi. İmrân: "Ben oturacağım. Sen de otur," dedi. Osman: "Hayır, Müminlerin Emîri Ali gelinceye kadar onları engelleyeceğim," dedi. İmrân: "Allah'ın dediği olur," dedi ve evine gitti. Osman görevini yapmaya karar verdi. Hişâm b. Âmir yanına geldi ve dedi ki: "Bu azmettiğin iş, senin hoşlanmadığından daha fazla kötü bir neticeye ulaştıracaktır. Bu iş birleştirilemeyecek bir ayrılığa, kaynaşamayacak bir kırılmaya yol açacaktır. Ali gelinceye kadar onları hoş gör ve onlara karşı gelme!" Ancak Osman çağrıda bulundu ve insanların hazırlanmasını emretti. Silahlarını kuşandılar ve büyük mescitte toplandılar. Ardından Osman adamlarını düzene sokmaya yöneldi, sahip oldukları silah ve teçhizatı görmek istedi ve onlara hazır olmalarını emretti. Kays kabilesinden bir Kûfeli düzenbazı karşı tarafa göndererek durumlarını öğrenmek istedi. Adam kalktı ve şöyle konuştu: "Ey insanlar! Ben Kays b. el-Akdeyye el-Humeysî'yim. Sizi getiren bu insanlar eğer korktukları için getirdilerse kuşun

bile emniyette olduğu yerden getirmişlerdir. Osman'ın kanını dava konusu etmek için getirdilerse biz Osman'ın katilleri değiliz. Bu konuda beni dinleyin ve bu insanları geldikleri gibi geri gönderin." Bunun üzerine Esved b. Serî' es-Sa'dî kalktı ve şöyle dedi: "Onlar biz Osman'ın katilleri olduğumuzu mu iddia ettiler? Onlar bizden ve başkalarından Osman'ın katillerine karşı yardım almak için bize geldiler. Bu insanlar iddia ettiğin gibi yurtlarından çıkarılmış olsalardı onları çıkarmaktan kim koruyacaktı? Kişiler mi yoksa beldeler mi? Bunun üzerine insanlar Kays'a çakıl taşları attılar. Osman b. Huneyf bundan hareketle onların Basra'da taraftarları olduğunu anladı ve bu durum onun moralini bozdu. Âişe (ra.) maiyetindekilerle ilerleyerek yukarı tarafından Merbid'e gitti. Burada durdular ve Osman'ın maiyetindekilerle çıkmasını beklediler. Basra ehlinden Âişe ile hareket etmesini isteyenler de onun tarafına geçtiler. İki taraf Merbid'de toplandılar. İnsanların buraya intikali sürdü ve bu mevki hınca hınç doldu.

Talha konuştu. Merbid'in sağında duruyordu ve yanında
[464] Zübeyr ve Osman vardı. Osman b. Huneyf de sol tarafta durmuştu. O hamd ve senada bulunduktan sonra Osman'ı andı, onun faziletlerinden ve şehrin dokunulmazlığından dem vurdu. Orada gerçekleşen eylemlerin vahametini dile getirerek insanları Osman'ın kanının davacısı olmaya davet etti. Bununla Allah'ın dininin ve hâkimiyetinin aziz kılınacağını dile getirdi. Mazlum halifenin kanının davacısı olmak, Allah'ın hudududur. Bu haddi uygularsanız isabet etmiş ve durumunuz düzelmiş olur. Terk ederseniz, ayakta duracak güç ve otoriteniz kalmaz ve bir nizamınız olmaz.

Sonra Zübeyr de benzer şeyler söyledi. Bunun üzerine Merbid'in sağında olanlar: "İkisi doğru konuştular, hayırlı şeyler söylediler, hakkı ifade ettiler ve hakkı emrettiler." Solunda olanlar ise: "İki adam da kötü konuştu, ihanet ettiler, bâtılı ifade ettiler ve bâtılı emrettiler. İkili biat ettikten sonra gelip böyle konuşuyorlar." Bunun üzerine iki taraf atıştılar ve birbirlerini çakıl taşlarıyla taşladılar, aralarında kargaşa çıktı. Akabinde Âişe konuştu. Sesi yüksek çıkardı, vakur ve me-

habetli bir kadının ses tonuyla konuşurdu. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle konuştu: "İnsanlar, Osman'ı haksızlıkla suçluyor, itham ediyor ve amillerini kötülüyorlardı. Medine'ye gelir ve bu konuda bize bilgi aktarıyor ve görüşümüzü soruyorlardı. Biz iki tarafın arasını düzeltecek güzel şeyler söylüyorduk. Sonra bakıyorduk ki Osman o iddialardan berîdir, muttakidir ve vefa ehlidir. O ithamları yapanlara bakıyorduk ve onları fâsık, yalancı ve göründüklerinden farklı olduklarını görüyorduk. Bunlar güçlenip çoğalınca ona karşı husumetlerini arttırdılar ve evini bastılar. Haksız yere kan akıttılar. Haksızlıkla mal yağmaladılar ve Haram beldenin dokunulmazlığını haksızlıkla çiğnediler. Sizin için yapacak tek şey Osman'ın katillerini derdest etmek ve Allah'ın kitabını hâkim kılmaktır: "*Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmez misin ki aralarında hükmetmesi için çağrılıyorlar. Sonra içlerinden bir grup cayarak geri dönüyor.*"[116]

Bunun üzerine vali Osman b. Huneyf'in adamları iki gruba ayrıldı. Bir grup: "Vallahi Âişe doğru ve iyi konuştu, marufu savundu," derken bir grup: "Vallahi yalan söylüyorsunuz, dediklerinizi kabul etmiyoruz," dediler. İki taraf atıştılar çakıl taşlarıyla birbirlerini taşladılar ve aralarında kargaşa çıktı. Âişe bu vaziyeti görünce sağ taraftakilerle aşağıya doğru meylederek Osman b. Huneyf'in taraftarlarından ayrıldılar Merbid'de Debâğîn mevkiinde konuşlandılar. Osman'ın taraftarları kendi aralarında itiş kakış hâlinde kaldılar ve arkasından birbirlerinden ayrıldılar. Bir kısmı Âişe tarafına geçerken kalan kısım vali Osman b. Huneyf tarafında ana caddenin ağzında kaldılar. Sonra Osman b. Huneyf maiyetindekilerle caddenin, mescide [465] giden ve Debâğîn mevkiinin sağında bulunan caddenin ağzına gelince karşı tarafın önüne çıktılar ve caddenin ağzında onları durdurdular.

* * *

Nasr b. Müzâhim, Seyf, Sehl b. Yûsuf ve Kâsım b. Muhammed'den naklen şöyle dediğini rivayet etti: Câriye b. Kudâme es-Sa'dî geldi ve şöyle dedi:

116 Âl-i İmrân, 3/23.

"Ey Müminlerin Annesi! Vallahi Osman b. Affân'ın öldürülmesi senin bu uğursuz devenin üzerinde evinden çıkıp gelmen ve silahlara hedef olmandan daha hafif kalır! Sen Allah tarafından örtünmüş ve korunmuştun. Ancak kendi örtünü açtın ve saygınlığını çiğnedin. Sana karşı savaşmayı gerekli gören seni öldürmeyi de göze alacaktır. Gönüllü olarak üzerimize geldiysen kendi evine dön. Zorla getirildiysen insanlardan yardım talebinde bulun." Ravi dedi: Benî Sa'd'dan genç bir adam çıktı ve Talha ve Zübeyr'e gitti ve şöyle dedi: "Ey Zübeyr! Sen Resulullah'ın (sav.) havarisiydin. Ey Talha! Sen de kendi ellerinle Resulullah'ı korudun. Görüyorum ki Anneniz de sizinle beraber gelmiştir. Karılarınızı da getirdiniz mi?" diye sordu. İkili: "Hayır," dediler. Genç adam: "O zaman benim sizinle hiçbir işim yok," dedi ve ayrıldı. Benî Sa'd'dan olan bu genç şu beyitleri dillendirdi:

Zevcelerinizi korudunuz ancak annenizi sürükleyip getirdiniz. Yemin ederim ki bu insafsızlıktır.

Evindeyken eteğini çekmesi emredilmişken bir düşüşle süratle çölü geçmiştir.

Oğulları garazla onu savunarak oklar, mızraklar ve kılıçlarla savaşmaktadırlar.

Örtüleri Talha ve Zübeyr yüzünden açıldı. Bu onların iç yüzünü yeterince göstermiştir.

Yine Cüheyne'den bir genç Muhammed b. Talha'ya –Muhammed âbid bir kişiydi– yöneldi ve dedi ki: "Bana Osman'ın katillerini haber ver," dedi. Muhammed: "Evet, Osman'ın kanının sorumluluğu üçe bölünebilir. Üçte biri deve üzerinde mahfede oturan kadın yani Âişe, üçte biri kırmızı devenin sahibi yani Talha, üçte biri de Ali b. Ebî Tâlib'e aittir," dedi. Genç güldü ve: "Kendimi yanlış yerde görüyorum," dedi ve Ali tarafına geçti ve şu beyitleri dillendirdi:

Talha'nın oğluna sordum. Medine'de öldürülen ve usule uygun defnedilmeyen adam hakkında sordum.

Dedi ki: İbn Affân'ı öldüren üç kişidir, bundan ibret al!

Üçte biri mahfesinde oturan kadına aitse üçte bir de kırmızı devenin binicisine aittir.

Üçte biri de Ali b. Ebî Tâlib'in mesuliyetidir. Biz de tam bir gürültü ve bir hengâmedeyiz. [466]

Ona ilk ikisi hakkında doğru söyledin. Ancak üçüncüsü –ki tertemizdir– hakkında hata ettin.

* * *

Şimdi söz tekrar Seyf'in Muhammed ve Talha'dan naklettiği rivayete döndü. Seyf dedi: Ebü'l-Esved ve İmrân çıktılar ve Hukeym b. Cebele, süvarilerin başındaydı. Hukeym, savaşı başlattı. Âişe'nin savaşçıları mızraklarını hasımlarına doğru yönelttiler, ancak karşı taraf saldırmaktan kaçınsın diye saldırmaktan imtina ettiler. Ancak Hukeym vazgeçmedi ve vazgeçirilemedi. Hukeym saldırıyordu ancak Âişe'nin adamları nefsi müdafaa dışında mukabelede bulunmuyorlardı. Hukeym atlarını kızdırarak onlara saldırıyor ve şöyle diyordu: "Bunlar Kureyş'tir. Onların korkaklığı ve çılgınlığı, onları yere serecek!" İki taraf cadde girişinde vuruştular. Çevredeki evlerde taraflara meyli olanlar, damlarının üstünden izlediler; taş atarak hasımlarına mukabelede bulundular. Ardından Âişe, taraftarlarına emir verdi ve sağ istikametinde çekilerek Benî Mâzin Mezarlığına dayandılar ve burada konuşlandılar. İnsanlar onlara karşı harekete geçtiler. Ancak gecenin girmesiyle iki taraf çekildiler. Osman, konağa döndü. İnsanlar da kabilelerine döndüler. Bu arada Benî Osman b. Mâlik b. Amr b. Temîm'den Ebü'l-Cerbâ; Âişe, Talha ve Zübeyr'e gitti ve kendilerine bulundukları mekândan daha uygun bir mekân tavsiye etti. Onlar onun tavsiyesini kabul edip görüşüne uydular. Bunun üzerine Benî Mâzin Mezarlığı civarından ayrılarak Cebbâne tarafından Basra Su Bendinin istikametinde ilerleyerek Zâboka'ya, oradan da Dârü'r-Rızk'ın aşağısındaki Benî Hısn Mezarlığına kadar gittiler ve orada konuşlanarak gece boyunca hazırlık yaptılar. Osman b. Huneyf'in savaşçıları da gece boyunca onların üzerine gittiler. Dârü'r-Rızk sahasında sabahı beklediler. Ayakta bekliyorlardı. Osman b. Huneyf de sabah vakti onların yanına intikal etti. Hukeym b. Cebele de sabah vakti hazır bulundu. Elinde mızrak olduğu hâlde bar bar bağırıyordu. Abdülkays'tan bir adam ona: "Kime sövüyor-

sun ve duyduğum lafları söylüyorsun?" dedi. Hukeym: "Âişe," diye cevap verdi. Adam: "Ey kötü kadının oğlu! Müminlerin Annesi'ne mi bunu söylüyorsun?" deyince Hukeym mızrağı göğsüne saplayarak onu öldürdü. Hukeym sövmeye devam etti ve yanından geçtiği bir kadın ona: "Seni bu sözleri sarf etmeye kim itti?" dedi. Hukeym: "Âişe," dedi. Kadın: "Ey kötü annenin oğlu, Müminlerin Annesi'ne mi söylüyorsun?" dedi. Bunun üzerine Hukeym mızrağı iki memesi arasına saplayarak onu öldürdü. Sonra yürüyüşüne devam etti. Karşı karşıya geldiklerinde karşılıklı durduktan sonra Dârü'r-Rızk'ta şiddetli bir muharebeye tutuştular. Muharebe güneş doğduktan sonra başladı ve öğleye kadar sürdü. İbn Huneyf'in adamları içinde çok sayıda ölü vardı. İki tarafın yaralı sayısı da hayli fazlaydı. Âişe'nin tellalı, insanlara çağrıda bulundu ve onları
[467] muharebeye son vermeye davet etti. Ancak icabet etmediler. Ne zaman ki zora girdiler o zaman Âişe'nin savaşçılarına seslendiler ve sulhe ve akrabalık bağını gözetmeye davet ettiler. Onlar icabet ettiler ve sözleştiler. Ayrıca Medine'ye bir elçi göndermek için anlaştılar. Elçi, Medine'den dönünceye kadar savaşılmayacaktı. Eğer Talha ve Zübeyr biate zorlandılarsa Osman, Basra'yı onlara terk edecek aksi takdirde Talha ve Zübeyr Basra'yı bırakıp çıkacaklardı. Mektup şöyledir:

Bismillahirrahmânirrahîm. İş bu akit Talha, Zübeyr ve maiyetlerinde bulunan mümin ve Müslümanlarla Osman b. Huneyf ve maiyetinde bulunan mümin ve Müslümanlar arasında yapılan sözleşmedir. Osman sulh yapılınca bulunduğu yerde konumunu muhafaza edecektir. Talha ve Zübeyr de bulundukları konumda kalacaklar. Bu durum iki tarafın emini ve elçisi Ka'b b. Süver, Medine'den dönünceye kadar devam edecektir. İki taraftan her biri diğerine mescitte, çarşıda, yolda, su kaynağında zarar vermeyecektir. Ka'b haberle dönünceye kadar iki taraf arasında açık bir mütareke vardır. Eğer dönerse, Talha ve Zübeyr'in biate zorlandıkları kabul edilirse o takdirde takdir ikilinin elinde olacak. Osman dilerse çıkacak ve kendi grubuna katılacaktır. Dilerse Talha ve Zübeyr ile birlikte kalacaktır. Elçi, biate zorlanmadıkları haberiyle gelir-

se yetki Osman'da olacaktır. Talha ve Zübeyr dilerlerse Ali'ye itaat edecekler dilerlerse çıkacak ve kendi gruplarına iltihak edeceklerdir. Müminler iki taraftan birine iltihak edebileceklerdir. Aynı zamanda onlar mücadeleyi kazananın yanında olacaklardır.

Ka'b yola çıktı ve Medine'ye vardı. İnsanlar gelişi sebebiyle toplandılar. Cuma günü Medine'ye varmıştı. Ka'b kalktı ve şöyle konuştu: "Ey Medine ehli! Ben Basra ehlinin size elçileriyim. Bu insanlar, Ali'ye biat etsinler diye bu iki zatı zorladılar mı, yoksa isteyerek mi biat ettiler?" Kimse cevap vermedi. Ancak Üsâme b. Zeyd kalktı ve dedi ki: "Allah için söylüyorum, onlar zorla biat ettiler." Bunun üzerine Temmâm emir vererek Sehl b. Huneyf ve diğer insanlar onun üzerine yürüdüler ve onu derdest ettiler. Suheyb, Ebû Eyyûb b. Zeyd ve aralarında Muhammed b. Mesleme'nin de bulunduğu bir kısım sahabi, Üsâme'nin öldürülmesi ihtimaline karşı harekete geçtiler. "Allah için söylüyorum doğrudur. Adamı serbest bırakın," dedi. Bunun üzerine onun etrafından dağıldılar. Suheyb de onun elini tutup evine soktu ve dedi ki: "Ümmü Âmir'in ahmak olduğunu bilirsin. Bizim gibi susamaz mıydın?" Üsâme: "Ha- [468]
yır, vallahi durumun bu raddeye geleceğini, büyük bir tehlikeye sürükleyeceğini düşünmüyordum," dedi. Ka'b döndü. Bu arada Talha ve Zübeyr bazı şeylere takılmışlar ve bunları önemsemişlerdi. Bunlardan biri Muhammed b. Talha'nın durumudur. Nitekim o namaza düşkün bir insandı ve Osman b. Huneyf'e yakın bir mekânda ikamet etmişti. Ancak bazı Zuttu ve Seyâbice onun başka bir amaçla geldiğinden endişe ettiler ve onu uzaklaştırdılar. Bunun üzerine Talha ve Zübeyr; Osman'a, "Bu bir," diye haber gönderdiler. Ayrıca Ali, Medine'ye gönderilen elçiden haberdar olmuştu. Bunun üzerine ivedi olarak Osman'a mektup göndererek onu bilgilendirdi ve dedi ki: "Vallahi tefrika endişesiyle, cemaat ve fazilet saikiyle zorlandılar. Eğer biatten azade olmak istiyorlarsa bu hususta bir mazeretleri söz konusu değildir. Başka bir talepleri varsa biz de onlar da düşünür, değerlendiririz." Mektup Osman b. Huneyf'in eline geçti. Ka'b da Medine'den dönmüştü. Bunun üze-

rine Osman'a: "Çık ve terk et," diye haber gönderdiler. Ancak Osman mektubu gerekçe yaparak: "Şu anda farklı bir durumla karşı karşıyayız," dedi. Bunun üzerine Talha ve Zübeyr; karanlık, soğuk, yağışlı ve fırtınalı bir gecede adamlarını topladılar ve mescide yöneldiler. Yatsı namazı vaktiydi. Yatsı namazını biraz geç kılıyorlardı. Osman b. Huneyf gecikince Talha ve Zübeyr, Abdurrahman b. Attâb'ı öne geçirdiler. Bunun üzerine Zuttu ve Seyâbice silahlarını çekerek onlara saldırdılar. Onlar da karşılık verdiler ve mescitte vuruştular. Onlara direnip onları bertaraf ettiler. Kırk kişiydiler. Osman'ı derdest etmek için adamlarını da konağa soktular. Onların yanına getirilinceye kadar onu hırpaladılar ve yüzünde tek bir kıl bırakmayarak sakalını yoldular. Talha ve Zübeyr bunu garipseyip durumu Âişe'ye bildirerek görüşünü sordular. Âişe onlara: "Onu serbest bırakın, dilediği yere gitsin, onu hapsetmeyin," diye haber gönderdi. Bunun üzerine konaktaki Osman'ın korumalarını çıkardılar ve konağa girdiler. Osman'ın her gün her gece için kırk koruması görev yapardı. Abdurrahman b. Attâb da yatsı ve sabah namazlarını kıldırdı. Âişe ile Talha ve Zübeyr arasında haberci de oydu. Durumu Âişe'ye bildirdi ve cevabını ikisine de ulaştırdı. Onların elçisiydi.

Ömer b. Şebbe bize Ebü'l-Hasan, Ebû Mihnef, Yûsuf b. Yezîd ve Sehl b. Sa'd'dan şöyle dediğini anlattı:

Osman b. Huneyf'i derdest ettikleri zaman Ebân b. Osman'ı Âişe'ye göndererek durumunu onunla istişare ettiler. Âişe:
[469] "Onu öldürün," dedi. Ancak yanındaki bir kadın ona: "Allah için sana sesleniyorum! Osman, Resulullah'ın (sav.) sahabesidir," diye ricada bulununca Âişe: "Bana Ebân'ı geri çağırın," dedi. Ona: "Onu öldürmeyin. Onu hapsedin," dedi. Ebân ona: "Bunun için çağırdığını bilseydim geri gelmezdim," dedi. Mücâşi' b. Mes'ûd onlara: "Onu kırbaçlayın ve sakalını yolun," dedi. Bunun üzerine ona kırk kırbaç vurdular ve saçını, sakalını, kaşlarını ve kirpiklerini yolarak hapse attılar.

* * *

Ahmed b. Züheyr bana babası, Vehb b. Cerîr b. Hâzim ve Yûnus b. Yezîd el-Eylî'den naklen Zührî'nin şöyle dediğini anlattı:

Bana anlatıldığına göre Talha ve Zübeyr; Ali'nin Zükār'da konakladığı haberini alınca Basra'ya gittiler. Münkedir istikametini izlediler. Âişe köpeklerin havlama sesini duyunca: "Burası hangi sudur?" dedi. "Hav'eb," dediler. Âişe: «*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn!* O kadın benim! Resulullah'ın (sav.) yanında eşleri olduğu hâlde şöyle dediğini duydum: "Keşke bilebilsem sizden hanginize Hav'eb köpekleri yönelip havlayacak!" dedi» ve dönmek istedi. Ancak Abdullah b. ez-Zübeyr yanına geldi ve: "Burası Hav'eb'dir, diyen yalan söylemiştir," dedi ve devam etmesi için ısrar etti. Âişe ve maiyeti Basra'ya ulaştılar. Şehrin başında Osman b. Huneyf vardı. Osman onlara: "Neden halifenize karşısınız?" dedi. Onlar: "Onu bu işe bizden daha layık olduğunu görmüyoruz. Ayrıca yanlış şeyler de yaptı," dediler. Osman: "O beni buranın emîri olarak görevlendirdi. Ona yazayım da sizin gelişinizi ve amacınızı bildireyim. Onun mektubu bize gelinceye kadar namazı kıldırayım," dedi. Onlar başında durdular o da mektubu yazdı. Ancak iki gün geçer geçmez ona saldırdılar ve Medînetü'r-Rızk civarında Zâboka'da onunla çatıştılar ve ona galip geldiler. Osman'ı derdest ettiler ve onu öldürmek istediler. Ancak Ensarın öfkesinden çekinerek onun saçını yoldular ve ona eziyet ettiler. Talha ve Zübeyr kalktılar, insanlara hitap ederek şöyle dediler: "Ey Basra ehli! Günaha karşı tövbe. Müminlerin Emîri olarak Osman'ı eleştirmek istedik, öldürülmesini istemedik. Ancak akılsızlar akıllı insanlara baskın gelerek onu öldürdüler." İnsanlar Talha'ya: "Ey Ebû Muhammed! Senin bize gönderdiğin mektuplar bu şekilde gelmiyordu," dediler. Zübeyr onlara: "Ben size onun hakkında hiç mektup gönderdim mi?" dedi ve Osman'ın nasıl öldürüldüğünü ve başına gelenleri anlattı. Ali'nin bu hususta kusurlarını dile getirdi. Bunun üzerine Abdülkays'tan bir adam kalktı ve ona: "Ey adam! Dinle de biz konuşalım," dedi. Abdullah b. ez-Zübeyr: "Sen ne konuşacaksın, konuşmayla ne alakan var?" dedi. Adam: "Ey Muhacirler! Sizler Resulullah'ın (sav.) davetine ilk icabet edenlersiniz. Bu sizin için bir faziletti. Ardından insanlar sizin gibi İslam'a girdiler. Resulullah (sav.) vefat edince sizden [470] bir kişiye biat ettiniz. Vallahi bize istişare etmediniz. Biz de razı

olduk ve size uyduk. Allah onun emîrliğini Müslümanlar için bereketli kıldı. Ardından vefat etti ve size sizden birini halife bıraktı. Onda da bize danışmadınız. Ancak razı olduk ve kabul ettik. Emîr vefat edince işi altı kişiye tevdi etti. Yine bize danışmadan Osman'ı seçtiniz ve ona biat ettiniz. Ancak adamın bazı uygulamalarını kötülediniz ve bize danışmadan onu öldürdünüz. Akabinde bize danışmadan Ali'ye biat ettiniz. Ona neden kızdınız da ona karşı savaşacağız? Feyi zimmetine mi geçirdi? Ameli hakka aykırı mı? Yoksa münker olarak gördüğünüz bir şey mi yaptı ki biz de ona karşı sizinle hareket edelim. Yoksa bu yaptığınız ne anlama geliyor?" dedi. Onlar adamı öldürmeye yeltendiler. Ancak aşireti onu savundu. Ertesi gün ona ve maiyetindekilere saldırdılar ve yetmiş kişiyi öldürdüler.

* * *

Şimdi Seyf'in Muhammed ve Talha'dan naklettiği rivayetine dönelim. Muhammed ve Talha şöyle dediler:

Talha ve Zübeyr, beytülmâl ve muhafızlar ellerinde oldukları hâlde sabahladılar. İnsanlar da onlarla beraber idiler. Onlarla olmayanlar ise saklanmış ve ortalıkta görünmeyenlerdi. Sabahlayınca Hukeym'in de topluluğun arasında olduğunu bildirdiler. Âişe: "Osman'ı hapse atmayın, onu serbest bırakın," diye haber gönderdi. Talha ve Zübeyr onu serbest bıraktılar. Osman çıktı ve işine gitti. Hukeym b. Cebele ise süvarilerinin başında olduğu hâlde Abdülkays'tan ve Rebîa'nın sığıntılarından onlara uyanlarla birlikte sabahladı ve Dârü'r-Rızk'a doğru yöneldi: "Ona yardım etmezsem, onun kardeşi değilim," diyor ve Âişe'ye (ra.) sövüyordu. Onun kavminden olan bir kadın sözlerini işitince ona: "Ey kötü ananın oğlu! Ağzından çıkanlara sen daha layıksın," deyince onu mızrakla vurarak öldürdü. İzini kaybettirenler dışında Abdülkays bu hadiseye kızdılar ve: "Dün de aynı şeyi yaptın. Bugün de bunu tekrarlıyorsun. Vallahi seni kendi başına bırakacağız, belki Allah senin cezanı verir!" dediler ve onu bırakarak geri döndüler. Hukeym, maiyetindeki kabile sığıntılarından Osman'a baskın yapan ve onu muhasara edenler olduğu hâlde hareketini sürdürdü. Bunlar Basra'da ikamet edemeyeceklerini anlayınca

Hukeym'in etrafında toplandılar. Hukeym onları Dârü'r-Rızk civarındaki Zâboka'ya kadar götürdü. Âişe: "Size saldıranlar dışında kimseyi öldürmeyin ve 'Osman'ın katillerinden olmayanlar bizden elini çeksin. Zira Osman'ın katillerinden başka bir hedefimiz yoktur, kimseye karşı ilk saldırıyı yapmayız,' diye seslenin," dedi. Ancak Hukeym çağrıya kulak asmadı ve muharebeyi başlattı. Bunun üzerine Talha ve Zübeyr: "Allah'a hamd olsun. Basra ehlinden öç alacağımız hasımları bizimle karşı karşıya getirdi. Allah'ım onlardan hiç kimseyi sağ bırakma, onların cezalarını ver ve canlarını al," diye niyazda bulundular. Onlara karşı ciddi bir muharebeye giriştiler. İki taraf arasında çok şiddetli bir muharebe oldu. Hukeym'in safında [471] dört komutan vardı. Hukeym, Talha'ya karşı; Zerîc, Zübeyr'e karşı; İbnü'l-Muharriş, Abdurrahman b. Attâb'a karşı; Hurküs b. Züheyr de Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm'a karşı vaziyet almışlardı. Talha, Hukeym'e saldırdı. Maiyetinde üç yüz kişi vardı. Hukeym kılıcıyla vuruyor ve şöyle diyordu:

Sert olan kılıcımla ve yüzü asık bir gencin edasıyla onlara vuruyorum.

Hayattan ümidini kesmiş, odalarda rekabet ve yarış içindedir.

Derken bir savaşçı onun ayağına vurdu ve ayağını kesti. Hukeym emekleyerek ayağını aldı ve onu adama fırlatarak onu devirdi ve üzerine giderek onun işini bitirdi. Sonra ona yaslandı ve şöyle dedi:

Ey uyluğum, gözetmiyorsun. Yanımda benim kolum var,

Onunla bacaklarımı korurum.

Şu beyti de dillendirdi:

Ölmem benim için bir utanç vesilesi değildir. İnsanlar arasında utanç meydandan kaçmaktır

Yok olmak şeref için bir rezalet değildir.

Ruhunu teslim etmesine ramak kalmıştı ki bir adam ona rast geldi. Başı yanındaki ceset üzerindeydi. Ona: "Ey Hukeym! Ne oluyor?" dedi. Hukeym: "Öldürüldüm," dedi. Adam: "Seni kim öldürdü?" dedi. Hukeym: "Yastığım," dedi. Onu taşıdı ve adamlarından öldürülen yetmiş kişinin arasına aldı. O

gün Hukeym tek ayak üzerinde dururken ve kılıçlar onları biçerken konuştu. Takılmadan şöyle diyordu: "Bu iki kişi Ali'ye biat ettikten ve ona itaatlerini bildirdikten sonra Medine'den ayrıldık. Şimdi de muhalif ve savaşçı olarak gelmişler ve Osman'ın kanını dava konusu yapıyorlar. Aramıza tefrika soktular. Oysa biz aynı diyarın insanları, birbirimizin komşularıyız. Allahım! Bunların davası Osman değildir." Tam bu sırada birisi şöyle seslendi: "Ey kötü adam! Allah'ın cezası seni bulunca feryat ediyorsun. Sen ki seni ve arkadaşlarını ayaklandıranların sözüne kanarak mazlum İmama karşı cinayet işlediniz, cemaati dağıttınız, kan akıttınız ve dünya menfaatine kondunuz. Şimdi de Allah'ın cezasını ve intikamını tat ve adamlarınızla birlikte ikamet edin."

Zerîc maiyetindekilerle öldürüldü. Hurküs b. Züheyr ise
[472] adamlarından bir grupla birlikte kurtuldular ve aşiretlerine sığındılar. Talha ve Zübeyr'in tellalı Basra'da şöyle seslendi: "Kabileleriniz içinde Medine üzerine yürüyenlerden olan varsa onları bize getirin." Bunun üzerine köpekler gibi getirildiler. Hurküs b. Züheyr dışında onlardan hiç kimse kurtulamadı. Onu Benî Sa'd korudu. Nitekim Benî Sa'd'dandı. Bundan dolayı zor durumda kaldılar. Onu teslim etmeleri için onlara bir süre verdiler. Benî Sa'd'ı öfkelendirdiler. Oysa Osman'ın taraftarıydılar. Öyle ki kendi köşemize çekilelim, dediler. Benî Sa'd öfkelendiği gibi Abdülkays da öfkelendi. Zira savaştan sonra kendilerinden ve onlara sığınanlardan öldürülenler oldu. Ayrıca Ali'ye itaat etmenin gerektiğine inanmaktaydılar. Talha ve Zübeyr insanlara atiyyelerinin verilmesini emrettiler. Bu hususta itaat eden ve kendilerini dinleyenleri tercih ettiler. Bunun üzerine Abdülkays ve Benî Bekir'den çok sayıda insan atiyyelerden mahrum edildikleri için çıktılar ve beytülmâle yöneldiler. İnsanlar da onlara yöneldiler ve onlardan yararlandılar. İnsanlar çıktılar ve Ali'nin yolunda konakladılar. Talha ve Zübeyr de Basra'da ikamet ediyorlardı ve Hurküs dışında kendisinden öç alacakları kimse kalmamıştı. Şam'a yazarak yaptıklarını ve vardıkları neticeyi bildirdiler. Dediler ki: "Savaşı bitirmek Allah'ın kitabını hâkim kılmak ve O'nun hükümlerini asil ve basit

insanlara, azlıkta ve çoklukta ayırım yapmaksızın uygulayarak Allah'ın inayetine nail olmak için ortaya çıktık. Bunun üzerine Basra ehlinin hayırlıları ve necip olanları bize biat ettiler. Onların şirretleri ve asileri bize karşı geldiler. Silahla karşımıza çıktılar, onları hakka davet ettiği ve onları buna teşvik ettiği için Müminlerin Annesi'ni rehine alacaklarını söylediler. Allah onlara Müslümanların yolunu tekrar tekrar gösterdi. Bir hüccet ve mazeret kalmayınca da müminlerin katilleri cüret göstererek öldürülüp düşecekleri yerlere çıktılar, Hurküs b. Züheyr dışında onlardan kurtulan olmadı. İnşallah Allah onun da cezasını verecektir. Onların akıbeti Allah'ın vasıflandırdığı gibi oldu. Size de Allah için sesleniyoruz. Muhakkak bizim gibi kıyam edin. Biz de siz de görev ve sorumluluğumuzu ifa etmiş olarak Allah'a mülaki olalım."

Mektubu Seyyâr el-İclî'yle gönderdiler. Kûfe ehline de benzer bir mektup yazarak onu Benî Amr b. Esed'den Muzaffer b. Muarrid adında bir kişiyle gönderdiler. Başında Sebre b. Amr el-Anberî'nin bulunduğu Yemâme'ye de Hâris es-Sedûsî ile bir mektup gönderdiler. Medine ehline de İbn Kudâme el-Kuşeyrî'yle bir mektup gönderdiler. İbn Kudâme mektubu Medine ehline gizlice ulaştırdı.

Âişe (ra.), Kûfe ehline elçileri vasıtasıyla şöyle yazdı: Size Allah'ı ve İslam'ı hatırlatırım. Hükümlerini hâkim kılmak suretiyle Allah'ın kitabını hâkim kılın. Allah'tan sakının ve O'nun ipine sarılın. Allah'ın kitabının yanında olun. Biz Basra'ya gel- [473]
dik ve Basra ehlini Allah'ın kitabını ve hükümlerini hâkim kılmaya davet ettik. Salih olanları bu davete icabet ettiler. Hayırsız olanlarıysa bizi silahla karşıladılar ve "Sizi de Osman'ın akıbetine duçar edeceğiz," diyerek hududu daha da hükümsüz kılmaya çalıştılar. İnat ettiler ve bizi küfürle itham ederek kötü söz söylediler. Onlara: "*Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmez misin ki aralarında hükmetmesi için çağrılıyorlar. Sonra içlerinden bir grup cayarak geri dönüyor.*"[117] ayetini okuduk. Onların bir kısmı bana itaat ettiler. Kendi aralarında

117 Âl-i İmrân, 3/23.

ihtilafa düştüler. Biz onları kendi hâllerinde bıraktık. Ancak önceki görüşlerinde ısrar edenler benim ashabıma karşı silah kullanmaktan imtina etmediler. Osman b. Huneyf onlara emir vererek bana karşı savaşmalarını söyledi. Neticede Allah salih kullarıyla beni korudu ve onların oyunlarını bozdu. Yirmi altı gün boyunca onları Allah'ın kitabını ve hükümlerini hâkim kılmaya –yani (ceza hükümleri gereğince) kanının akıtılması helal olanlar dışında– kan akıtmamaya davet ederek bekledik. Ancak onlar kabul etmediler ve bazı konuları gerekçe olarak ileri sürdüler. Biz onlarla bu konuda bir uzlaşmaya gittik. Ancak korktular ve ihanet ettiler. Allah Osman'ın (ra.) öldürülmesinin hakkını onlara bırakmadı ve bir kişi hariç onların hepsinin cezasını verdi. Allah, Umeyr b. Mersed, Mersed b. Kays, Kays'tan bir grup, Ribâb ve Ezd'den bir grupla bize yardım etti ve bizi onlardan muhafaza etti. Osman'ın katilleri hariç herkese rızayla yaklaşın ki Allah Osman'ın hakkını alsın. Hainlere yardımcı olmayın ve onları korumayın. Allah'ın hududunun zayıflatılmasına rıza göstermeyin ki zalimlerden olmayasınız. Bazı adamlara özel mektuplar gönderdim. Bunlara, insanları bu asileri korumaktan ve onlara yardım etmekten alıkoyun. Kendilerine "Evlerinize çekilin ve oturun," diye tembih ettim. Zira bu gelen insanlar, asilerin Osman b. Affân'a (ra.) yaptıklarına, ümmetin birliğini bozmalarına, kitaba ve Sünnete muhalefet etmelerine razı olmadılar. Onlara, Allah'ın kitabını ve hükümlerini hâkim kılmak için telkinde bulunduğumuz ve bu hususlarda onları teşvik ettiğimiz için bizi tekfir ettiler ve kötü söz söylediler. Salih insanlar bu iddiaları reddetmişler, bunun vahim bir iddia olduğunu ifade etmişler ve: "İmamı öldürmekle yetinmediniz, şimdi de size hakkı emrettiği için Peygamberinizin eşine karşı geliyorsunuz, onu ve Resulullah'ın (sav.) ashabını ve Müslümanların imamlarını öldürmeye yelteniyorsunuz," dediler. Bu insanlar Osman b. Huneyf'in maiyetinde ve onlara itaat eden cahil insanlar ve ayaktakımı kimselerle, Zuttu ve Seyâbicelerle bize karşı harekete geçtiler. Onlara karşı şehirdeki insanlardan bir grubun yardımına sığındık. Bu durum yirmi altı gün sürdü. Bu süre

zarfında onları hakka davet ettik, hakkı savunmamıza engel [474]
olmamalarını istedik. Ancak bize ihanet ettiler. Buna rağmen onlara mukabelede bulunmadık. Sonra Talha ve Zübeyr'in biatini ileri sürdüler ve Medine'ye bir posta gönderdiler. Ancak posta onların aleyhinde delil getirince hakkı tanımadılar ve hakta sebat gösteremediler. Sonra sabahın köründe beni öldürmeye yeltendiler. Oysa savaşanlar benden başkalarıydı. Benim evimin dış kapısına gelip dayandılar. Ancak evimin kapısında bekleyen ve aralarında Umeyr b. Mersed, Mersed b. Kays, Yezîd b. Abdullah b. Mersed, Kays'tan bir grup, Ribâb'dan ve Ezd'den bir grubun bulunduğu muhafızlarla karşılaştılar. İki taraf arasında çıkan çatışma onların aleyhine sonuçlandı. Müslümanlar onları basarak bertaraf ettiler. Böylece Allah, Basra ehlinin sözünü Talha ve Zübeyr'in üzerinde ittifak ettikleri "Öcümüzü alırken öldürürsek mazur sayılırız," anlayışlarına uydu. Muharebe rebîülâhirin bitimine beş gece kala vuku buldu. Ubeyd b. Ka'b cemâziyelevvel ayında yazdı.

Ömer b. Şebbe bize Ebü'l-Hasan, Âmir b. Hafs ve üstatlarından naklen şöyle anlattı:

Cüddân'dan Duhaym adında bir kişi Hukeym b. Cebele'nin boynunu vurdu. Cebele'nin kafası sarktı, deriyle asılı kaldı, yüzü sırtına düştü. İbnü'l-Esham el-Cüddânî dedi: Hukeym'i öldüren Yezîd b. Eshum el-Hudânî'ydi. Hukeym, Yezîd b. Eshum ile Ka'b b. Eshum'un cesetleri arasında öldürülmüş olarak bulundu.

Ömer bana dedi: Ebü'l-Hasan bana Ebû Bekir el-Hüzelî ve Ebü'l-Mesîh'ten naklen şöyle dediğini anlattı:

Hukeym b. Cebele öldürülünce Osman b. Huneyf'i öldürmek istediler. Osman: "Nasıl isterseniz. Bilesiniz ki Sehl b. Huneyf Medine valisidir. Beni öldürürseniz o müdahale edecek," dedi. Bunun üzerine onu öldürmekten vazgeçtiler. Namaz kıldırmak hususunda ihtilaf ettiler. Bunun üzerine Âişe (ra.), Abdullah b. ez-Zübeyr'i bu göreve getirdi. Abdullah namazı kıldırdı. Zübeyr insanlara erzaklarını dağıtmayı ve beytülmâldeki şeyleri taksim etmeyi düşündü. Bunun üzerine oğlu Abdullah: "İnsanlar erzaklarını alınca dağılacaklar," dedi. Ab-

durrahman b. Ebû Bekir'in üzerinde uzlaşarak onu beytülmâlin başına getirdiler.

Ömer bana dedi: Ebü'l-Hasan Ali bize Ebû Bekir el-Hüzelî ve Cârûd b. Ebî Sebre'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Osman b. Huneyf'in derdest edildiği gece Medînetü'r-Rızk sahasında insanların erzakı vardı. Abdullah erzakı kendi adamlarına dağıtmayı düşündü. Hukeym b. Cebele de Osman'ın başına gelenleri haber alınca, "Ona yardım etmez-
[475] sem Allah'tan korkan bir kişi olmayayım," dedi ve çoğu Abdülkays'tan olan ve Bekir b. Vâil'den de katılanların olduğu bir grupla geldi. İbnü'z-Zübeyr Medînetü'r-Rızk'a geldi. Hukeym'e: "Sana ne oluyor?" dedi. Hukeym: "Bu erzaktan rızıklanmak istiyoruz. Ayrıca Osman'ı serbest bırakmanızı istiyoruz. Aranızdaki yazılı mutabakat gereğince Ali gelinceye kadar Vilayet Konağında ikamet etsin. Vallahi yardımcılar bulsam onlarla sizi vuracağım ve bununla yetinmeyerek öldürdükleriniz karşılığında sizi bertaraf edeceğim! Kardeşlerimizden öldürdüklerinize karşılık kanlarınızın akıtılması bize helal oldu. Allah'tan korkmuyor musunuz? Bu kanları akıtmayı nasıl helal görüyorsunuz?" dedi. İbnü'z-Zübeyr: Osman'ın kanıyla," dedi. Hukeym: "Öldürdüğünüz insanlar mı Osman'ı öldürdüler? Allah'ın gazabından korkmaz mısınız?" dedi. Abdullah b. ez-Zübeyr ona: "Bu erzaktan size yedirmeyiz ve Ali'yi halletmediği sürece Osman b. Huneyf'i serbest bırakmayacağız," dedi. Hukeym: "Allah'ım Sen adil bir hakemsin. Sen şahit ol!" dedi ve adamlarına da "Bunlarla savaşmanın gerektiğine dair bir tereddüdüm yoktur. Bu konuda şüphesi olan çekilip gitsin," dedi ve onlara karşı savaşmaya başladı. İki taraf şiddetli bir şekilde vuruştular. Bir savaşçı Hukeym'in ayağına vurdu ve ayağını kesti. Bunun üzerine Hukeym ayağını aldı, hasmının boynuna fırlatmasıyla onu yere serdi ve ağır yaraladı. Sonra emekleyerek yanına vardı ve onun işini bitirdi. Akabinde de ona yaslandı. Yanından bir adam geçti ve ona: "Seni kim vurdu?" dedi. Hukeym: "Yastığım," dedi. Bu çatışmada Abdülkays'tan yetmiş kişi öldürüldü. Ravi Hüzelî dedi: Ayağı kesildiğinde Hukeym şu beyitleri dillendirdi:

Azmimin ciddiyetiyle ayağıma diyorum ki ey ayağım, sen gözetilmeyeceksin.

Bana yardım edecek kolum vardır.

Âmir ve Mesleme şöyle dediler: Hukeym ile birlikte oğlu Eşref ve kardeşi Rail b. Cebele de öldürüldüler.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Müsennâ b. Abdullah ve Avf el-A'râbî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Bir adam Basra'da mescitte oturan Talha ve Zübeyr'e gelerek şöyle dedi: "Allah hakkı için size soruyorum, bu gelişinizle ilgili Resulullah'ın size bir vasiyeti mi var?" Bunun üzerine Talha cevap vermedi ve kalktı. Zübeyr'e aynı soruyu sordu. Zübeyr: "Hayır, ancak duyduk ki paranız vardır. Bunun üzerine size ortak olmaya geldik," dedi.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Süleyman b. Erkam, Katâde ve Zübeyr'in kölesi Amre'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Basra ehli, Talha ve Zübeyr'e biat edince Zübeyr: "Ali'nin üzerine gitmek için bin süvari yok mu? Gece veya sabah vakti üzerine gideyim de bize ulaşmadan onu öldüreyim?" dedi. [476] Ancak kimse icabet etmedi. Bunun üzerine "Bir zamanlar hakkında konuştuğumuz fitne işte budur," dedi. Onun kölesi ona: "Bunun adını fitne olarak koyuyorsun ve içinde savaşıyorsun, öyle mi!" Zübeyr: "Be adam! Bize gösteriliyor ancak göremiyoruz. Hiçbir işimde adımımı nasıl atacağımı bilmiyor değildim. Ancak bu iş hariç. Bilemiyorum devam edecek miyim, yoksa geri mi döneceğim?"

Ahmed b. Mansûr bana Yahyâ b. Maîn, San'â kâdısı Hişâm b. Yûsuf, Abdullah b. Mus'ab b. Sâbit b. Abdullah b. ez-Zübeyr, Mûsâ b. Ukbe ve Alkame b. Vakkâs el-Leysî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Talha, Zübeyr ve Âişe (ra.) Talha'nın kalabalık olmayan yerlerde oturmayı tercih ettiğini gördüm. Otururken de sakalını göğsüne yaslayarak başını öne eğiyordu. Ona: "Ey Ebû Muhammed! Kalabalık olmayan yerlerde oturmayı tercih ettiğini, sakalını göğsüne dayayarak başını öne doğru eğdiğini görüyorum. Bu durumdan hoşlanmıyorsan otur," dedim. O bana şöyle dedi: "Ey Alkame b. Vakkâs! Şimdilik başkasına karşı birbirimizle tek el gibiyiz. Demirden iki dağ gibi bu işten güç-

lü çıkarsak bu sefer birbirimizle uğraşacağız. Osman'a karşı benim kusurlarım oldu. Benim tövbem de ancak onun kanı uğrunda kanımın akmasından başka bir şekilde olmaz!" Ona: "O zaman Muhammed b. Talha'yı geri gönder. Zira senin köyün ve evladüiyalin vardır. Senin halefin olsun," dedim. Talha: "Bu işin içinde faal olan hiç kimseyi alıkoymak istemiyorum," dedi. Muhammed'e gittim ve ona: "Sen bu işin dışında kalsan da babana bir şey olursa ailesi ve emlaki üzerinde onun halefi olursun," dedim. Muhammed bana: "Onun durumunu insanlara sormak istemiyorum," dedi.

Ömer b. Şebbe bana şöyle dedi: Ebü'l-Hasan bize Ebû Mihnef'ten naklen Mücâlid b. Saîd'in şöyle dediğini anlattı:

Âişe (ra.) Basra'ya geldiğinde Zeyd b. Sûhan'a şöyle yazdı: Müminlerin Annesi ve Resulullah'ın (sav.) sevgilisi Âişe bint Ebî Bekir'den muhlis evladı Zeyd b. Sûhan'a! Mektubum sana ulaşır ulaşmaz gel ve bu işimizde bize yardım et. Bunu yapmazsan insanları Ali'den uzak tut.

Zeyd ona şöyle yazdı: Zeyd b. Sûhan'dan Resulullah'ın
[477] (sav.) sevgilisi Âişe bint Ebû Bekir es-Sıddık'a! Evine dönsen ve bu işten vazgeçsen senin muhlis evladınım. Aksi takdirde sana karşı ilk çıkan ben olacağım. Zeyd b. Sûhan şöyle dedi: Allah Müminlerin Annesi'ne rahmet etsin. Ona evinde ikamet etmesi emredildi. Bize de cihat etmemiz emredildi. Ancak kendisine emredileni terk ederek onu bize emretti. Bize emredileni kendisi yaptı ama bizi ondan menetti.

* * *

Ali Basra Yolunda

Ali b. Ebî Tâlib'in Basra Seferi

Serî bana Şuayb, Seyf ve Ubeyde b. Muattib'den naklen Yezîd ed-Dahm'ın şöyle dediğini yazdı:

Ali, Medine'deyken kendisine Âişe, Talha ve Zübeyr'in Irak'a hareket ettikleri haberini alınca onlara yetişip onları geri döndürmek ümidiyle acele olarak yola çıktı. Rebeze'ye varınca onların yolda mesafe katettikleri haberini alınca birkaç gün Rebeze'de kaldı. Bu kez de ona onların Basra'ya gitmek istedik-

leri haberini aldı. Bu işe mesrur oldu ve dedi ki: "Kûfe ehli beni daha çok sever. Arapların ileri gelenleri ve ünlüleri de oradadırlar." Onlara: "Sizleri diğer vilayetlere tercih ettim," diye yazdı.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Beşîr b. Âsım, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ ve babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Ali, Kûfe ehline şöyle yazdı: Bismillahirrahmânirrahîm. Ben sizi seçtim ve aranızda ikamet etmeyi tercih ettim. Sizin Allah'a ve Resulü'ne (sav.) olan sevginizi bilirim. Bana gelen ve yardım eden hakka icabet etmiş ve görevini ifa etmiş olur.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Hibbân b. Mûsâ, Talha b. el-A'lem, Bişr b. Âsım, İbn Ebî Leylâ ve babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Muhammed b. Ebî Bekir ve Muhammed b. Avn, Kûfe'ye gönderildiler. Bunun üzerine insanlar Ebû Mûsâ'ya gelerek ona çıkmak hususunda istişare ettiler. Ebû Mûsâ: "Ahiretin yolu evinizde kalmaktan dünyanın yoluysa çıkmaktan geçer. Yine de siz bilirsiniz," dedi. Ebû Mûsâ'nın sözü iki Muhammed'e ulaştı. İkili ona karşı çıkıp kaba davrandılar. Ebû Mûsâ şöyle dedi: "Vallahi Osman'ın biati benim ve sizi gönderen arkadaşınızın boynundadır. Savaşmak istesek Osman'ın katillerinden tek bir şahıs kalmayıncaya kadar savaşmayacağız. Onlar nerede olurlarsa olsunlar öldürüleceklerdir." Ali, Medine'den rebîülâhir ayının sonunda, 36 yılında ayrıldı. Benî Abdiluzzâ b. Abdi Şems'ten Ali b. Adî'nin kız kardeşi şu mısraları dile getirdi:

Allah'ım! Ali'nin devesini öldür ve onu taşıyan deve mübarek olmasın!

Bilesiniz ki Ali b. Adî onunla değildir.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Ebû Mihnef ve Nümeyr b. Va'le'den naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini anlattı:

Ali, Rebeze'de konakladığı zaman Tayy'dan bir grup insan yanına geldi. Ona: "Tayy'dan bir grup sana geldi. Bir kısmı seninle sefere çıkmak bir kısmı da sana selam vermek isterler," denildi. Ali: "Allah hepsinin iyiliğini versin. Allah cihat edenleri oturanlara üstün kılmış ve mükâfatlarını büyük kılmıştır," dedi. Akabinde huzuruna girdiler. Ali onlara: "Bizi nasıl görüyorsunuz?" dedi. Onlar: "Seni sevdiğin gibi gördük," dediler.

Ali: "Allah sizi hayırla mükâfatlandırsın. Sizler gönüllü olarak Müslüman oldunuz, mürtetlere karşı savaştınız ve zekâtınızı Müslümanlara takdim ettiniz," dedi. Bunun üzerine Saîd b. Ubeyd et-Tâî kalktı ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! İnsanlardan bir kısmı dilleri kalplerindekini ifade eder. Ben ise gönlümdekilerin tümünü ifade edemiyorum. Ancak yine de ifade etmeye çalışacağım. Tevfik Allah'tandır. Bana gelince sana açıktan ve gizli olarak sadık kalacağım. Senin düşmanına karşı her yerde savaşacağım. Senin hakkını zamanındaki herkesten daha büyük göreceğim. Zira fazilet sahibisin ve Resulullah'ın (sav.) yakınısın." Ali: "Allah sana rahmet etsin. Dilin içindekileri ifade etti," dedi. Sıffîn'de onun safında şehit oldu.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali, Rebeze'ye geçtikten sonra oradan Muhammed b. Ebû Bekir ile Muhammed b. Ca'fer'i Kûfe'ye gönderdi ve Kûfe ehline şöyle yazdı: "Sizi vilayetlere tercih ettim ve vuku bulan olaylar sebebiyle size sığındım. Allah'ın dininin yardımcıları ve destekleyicileri olun. Bizi destekleyin ve bizimle ayağa kalkın. Islah bizim hedefimizdir. Bununla ümmetin kardeşliği tekrar gerçekleşecektir. Bunu seven ve tercih eden hakkı sevmiş ve onu tercih etmiş olur. Kim buna buğzederse Hakka buğzet-
[479] miş ve O'nu küçümsemiş olur." İki zat gittiler ve Ali, Rebeze'de kalarak hazırlık yaptı. Medine'ye de haber göndererek ihtiyaç duyduğu binek ve silahlar ona yetiştirildi. Sıkı emir ve talimatlar verdi. İnsanlara hitap etti ve şöyle dedi: Allah bizi İslam'la aziz kıldı ve onunla yüceltti. Zillet, azlık, husumet ve uzaklaşmaktan sonra bizi kardeş kıldı. İnsanlar bu çizgi üzerinde yollarına devam ettiler. Dinleri İslam, rehberleri Kur'an'dır. Hak onların arasında hükmünü icra etmekteydi. Durum böyleyken bu insan şeytanın saptırdığı, dolayısıyla bu ümmetin arasını bozmak için malum topluluğun eliyle öldürüldü. Aslında bu ümmet önceki milletler gibi muhakkak fırkalara bölünecektir. Meydana gelmekte olan şerden Allah'a sığınırız." Sonra tekrar "Olması mukadder olan durum muhakkak olacaktır. Bilesiniz ki bu ümmet yetmiş üç fırkaya bölünecektir. En kötüsü de bana

intisap edecek ancak benim amelimle amel etmeyecek. Sizler yetiştiniz ve gördünüz. Öyleyse dininize sarılın ve Peygamberinizin hidayet yolunu izleyin ve Sünnetine uyun. Size müşkül olan meseleleri Kur'an ile çözmeye çalışın. Kur'an'ın kabul ettiği şeylere sarılın ve reddettiği şeyleri reddedin. Allah'ı Rab, İslam'ı din, Muhammed'i (sav.) peygamber ve Kur'an'ı hakem ve imam olarak kabul edin."

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali, Rebeze'den Basra'ya hareket etmek isteyince Rifâa b. Râfi'in oğlu kalktı ve ona şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Ne yapmayı düşünüyorsun ve bizi nereye götüreceksin?" dedi. Ali: "Yapmak istediğimiz ve niyetimiz ıslahtır. Tabi ki bunu kabul eder ve bize icabet ederlerse," dedi. Adam: "Ya buna icabet etmezlerse," dedi. Ali: "Onları onları özürleriyle baş başa bırakır, haklarını verir ve sabrederiz," dedi. Adam: "Buna da razı olmazlarsa ne yapacaksın?" Ali: "Bize dokunmadıkları sürece onlara dokunmayız," dedi. Adam: "Bizi rahat bırakmazlarsa?" dedi. Ali: "Kendimizi onlardan koruruz," dedi. Adam: "Evet," dedi. Haccâc b. Guzeyye el-Ensârî de kalktı ve şöyle dedi: "Beni sözlerinle ikna ettiğin gibi ben de eylemimle seni ikna edeceğim." Akabinde de şu mısraları dile getirdi:

Zaman geçmeden yetiş de yetiş. Bizi harekete geçir ve bize sese doğru götür ve yücelt.

Şahsım kıymetini kaybetsin eğer ölümden korksam!

"Vallahi, bize Ensar adını verdiği gibi Allah'ın dinine yardım edeceğim," dedi. Ardından Müminlerin Emîri yola çıktı. [480]
Öncü birliğinin başında Ebû Leylâ b. Ömer b. Cerrâh vardı. Sancak Muhammed b. el-Hanefiyye'nin elindeydi. Sağ cenahın başında Abdullah b. Abbâs, sol cenahın başında Ömer b. Ebî Seleme veya Amr b. Süfyân b. Abdülesed vardı. Ali, yedi yüz altmış kişiyle yola çıktı. Çıkarken şairi şöyle diyordu:

Ebabil kuşları gibi seyredin ve hızlı hareket edin. Sefere azmedince hayır söyleyin.

Belki siz ve onlar hayırla karşılaşırsınız. Bu seferle Talha ve Zübeyr'e karşı gazaya çıkıyoruz.

Şair, Müminlerin Emîri'nin önünde seyrediyordu. Müminlerin Emîri kızıl bir deve üzerinde seyrediyordu. Deveye de koyu kahverengi bir at bağlıydı.[118] Feyde'de Benî Sa'd b. Sa'lebe b. Âmir'den Mürre adında bir gençle karşılaştılar. Genç: "Bunlar kim?" diye sordu. Ona: "Müminlerin Emîri," diye cevap verildi. Mürre: "Fâni bir sefer ve fâni insanlarından kan akacak bir sefer," dedi. Ali bu sözleri duyunca onu çağırdı ve ona: "Adın nedir?" dedi. "Mürre," dedi. Ali: "Allah hayatını acı kılsın! Gününü kehanetlerde bulunarak mı geçiriyorsun?" dedi. Mürre: " (kuşların hareketlerinden anlamlar çıkaran ve onları yorumlayan anlamında) Âifim," dedi. Ali, Feyde'de konaklayınca Esed ve Tayy kabileleri geldiler ve ona yardım teklifinde bulunarak: "Kararlı olun. Muhacirler kâfidir," dediler. Ali Feyde'den çıkmadan önce Kûfe ehlinden bir adam geldi. Ali: "Kimsin?" dedi. Adam: "Âmir b. Matar," dedi. Ali: "Leysî misin?" dedi. Adam: "Şeybânîyim," dedi. Ali: "Geride durum nasıl?" dedi. Adam ona bilgi verdi. Sonra Ebû Mûsâ hakkında sordu. Adam: "Sulhu istersen Ebû Mûsâ ona vardır. Ancak savaş istersen Ebû Mûsâ ondan yana değildir," dedi. Ali: "Vallahi bize reddedilmeyinceye kadar sulhtan başka bir şey istemiyorum," dedi. Adam: "Ben sana durumu haber verdim," dedi. Sonra sustu ve Ali de bir şey demedi.

Ömer bana şöyle dedi: Ebü'l-Hasan bize Ebû Muhammed, Abdullah b. Umeyr ve Muhammed b. el-Hanefiyye'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Osman b. Huneyf, Rebeze'de Ali'nin yanına geldi. Saçı, sakalı ve kaşları yolunmuştu. Osman: "Ey Müminlerin Emîri! Beni sakallı olarak gönderdin. Ancak köse olarak huzuruna geldim," dedi. Ali: "Senin için hayır ve ecir vardır. Benden önce iki halife işbaşına geldi. Kitap ile amel ettiler. Arkasından üçüncüsü işbaşına geldi. İnsanlar onun aleyhinde konuştular ve yapacaklarını yaptılar. Sonra bana biat ettiler. Talha ve Zübeyr de bana biat ettiler. Ardından biatimi ihlal ettiler ve insanları bana karşı kışkırttılar. Hayret vericidir ki Ebû Bekir ve Ömer'e itaat ettik-

118 Uzun yolculukta deve tercih edilir. Zira devenin seyri binicisini yormaz. Atlar da develere bağlanır ve onlar da binicisiz seyrederlerdi. Böylece atlar da yorulmamış olurlar.

leri hâlde bana muhalefet ettiler. Vallahi bilirler ki seleflerimden daha aşağı değilim. Allah'ım onların düğümledikleri düğümü çöz. Onların kararlarını neticeye ulaştırma ve yaptıklarının kötü olduğunu onlara göster," diye dua etti.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı: [481]

Ali, es-Sa'lebiye'de konaklayınca Osman b. Huneyf ve muhafızlarının başına gelenlerin haberini aldı. Bunun üzerine kalktı ve insanlara durumu haber verdi ve şöyle dua etti: "Allah'ım! Beni, Talha ve Zübeyr'in başına gelen Müslümanları katletme musibetinden koru. Bizi onlardan koru." el-İsâd'a varınca da Hukeym b. Cebele ve Osman b. Affân'ın katillerinin başına gelenleri öğrendi. Bunun üzerine: "Allahu Ekber! Talha ve Zübeyr öçlerini almaya muvaffak olurlarsa beni veya onları ne kurtaracak?" dedi ve şu ayeti okudu: "*Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın.*"[119] Ve şu beyti de dile getirdi:

Hukeym azimli ve kararlı olarak davette bulundu ve bu davetle çekişmenin merkezine yerleşti.

Zükâr'a vardıkları zaman Osman b. Huneyf, Ali'ye gitti. Sakalı kesilmişti. Ali onu görünce kendi adamlarına baktı ve şöyle dedi: "Bu adam ihtiyar olarak yanımızdan ayrıldı, genç olarak bize döndü." Ali, Zükâr'da iki Muhammed'i bekledi durdu. Buradayken Rebîa'nın başına gelenlerle Abdülkays'ın çıkışını ve yolunda konakladığı haberini aldı ve şöyle dedi: "Rebîa'nın en hayırlı kolu Abdülkays'tan ve her Rebîa'da hayır vardır." Ayrıca şu beyitleri dile getirdi:

Dinleyen ve itaat eden Rebîa'ya üzüntüm büyüktür.

Savaşın külfetini benden önce onlar çekti. Ali hayırlı bir davette bulundu.

Onlar bu davette yüce bir dereceye nail oldular.

Ravi dedi: Bekir b. Vâil de Ali'ye safında savaşmayı teklif ettiler. Ancak onlara da Tayy ve Esed'e söylediklerini söyledi.

119 Hadîd, 57/22.

İki Muhammed Kûfe'ye varıp da Müminlerin Emîri'nin mektubunu verip insanlara onun davetini arz edince bir cevap alamadılar. Akşam vakti olunca bazı akil insanlar Ebû Mûsâ'ya gidip ona: "Çıkmaya ne dersin?" dediler. Ebû Mûsâ: "Aslında bugün değil dün bazı şeyleri yapmak gerekiyordu. Ancak geçmişte işi ağırdan almanız ve önemsememeniz bunları başınıza getirdi. Şimdi de önünüzde iki yol var. Ahiretin yolu oturmaktan, dünyanın yolu çıkmaktan geçer," dedi. İki
[482] Muhammed kızdılar ve Ebû Mûsâ hakkında ağır konuştular. Bunun üzerine Ebû Mûsâ şöyle dedi: "Vallahi Osman'ın biati benim ve adamınızın boynundadır. Eğer illa da savaşılacaksa nerede bulunurlarsa bulunsunlar Osman'ın katillerinin meselesi çözülmeden savaşmayız." İkili gidip Zükâr'da Ali'nin huzuruna çıktılar ve durumu bildirdiler. Eşter'le beraber çıkmış ve Kûfe'ye bir an önce gitmek istiyordu. Ali, Eşter'e: "Ey Eşter! Sen Ebû Mûsâ hakkında bizim adamımızsın ve her şeye itiraz edensin. Sen ve Abdullah b. Abbâs gidin, bozduğunu düzeltin," dedi.

Bunun üzerine Abdullah b. Abbâs yanında Eşter olduğu hâlde yola çıktılar. Kûfe'ye varınca Ebû Mûsâ'yla konuştular ve ona karşı Kûfeli bazı insanlardan da destek aldılar. Ebû Mûsâ, Kûfelilere şöyle dedi: "Ben Ceraa günü sizin adamınızdım. Bugün de sizin adamınızım." Sonra insanları topladı ve şöyle konuştu: "Ey insanlar! Zor günlerde Peygamber'in (sav.) maiyetinde bulunan sahabileri, Allah'ı ve Resulü'nü maiyetinde bulunmamış olanlardan daha iyi bilirler. Sizin üzerimizde hakkınız vardır. Onu ben size ödeyeceğim. Doğru olan odur ki Allah'ın hâkimiyet hükmü konusunda aceleci davranmamalı ve cüretkâr olmamalıydınız. İkinci görüş de Medine'den gelenleri Medine'ye geri gönderecektiniz. Onlar toplanacaklardı ve imamet sizden kimin hakkı olduğunu daha iyi bilirler. Bu işin külfetini üzerinize almayacaktınız. Ancak olan oldu. Olanlar büyük bir fitnedir. Uykuda olan uyanık olandan, henüz uyanan oturandan, oturan ayakta olandan, ayakta olan bineğine binenden daha hayırlıdır. Sizler Arapların aslı ve mümbit zemini olun. Bu durum iyileşinceye bu fitne son buluncaya

kadar kılıçları kınlarına geçirin. Mızrakların ucunu çıkarın. Yayları kesin. Mazlumu ve mağduru himaye edin."

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

İbn Abbâs, Kûfe'den dönüp de durumu haber verince Ali bu kez de Hasan b. Ali'yi çağırdı ve Ammâr b. Yâsir'i de onunla gönderdi. Ammâr'a: "Git de bozduklarını düzelt!" dedi. İkili Kûfe'ye gittiler ve mescide girdiler. Onlara ilk uğrayan Mesrûk b. el-Ecda' oldu. Adam selam verdi ve Ammâr'a yönelerek şöyle dedi: "Ey Ebü'l-Yakzân! Osman'ı (ra.) neden öldürdünüz?" Ammâr: "Irzlarımıza sövüldüğü ve bedenlerimize dayak atıldığı için," dedi. Adam: "Vallahi cezanız misliyle olmadı ve sabretseydiniz sizin için daha hayırlıydı," dedi. Sonra Ebû Mûsâ çıkıp geldi ve Hasan'ı kucakladı ve Ammâr'a yönelerek: "Ey Ebü'l-Yakzân! Müminlerin Emîri'ne tecavüz edenlerin ara- [483]
sında mıydın? Kendini fücur ehlinin arasına mı kattın?" dedi. Ammâr: "Bunu yapmadım. Sonra neden bana kötü davranıyorsun?" deyince Hasan araya girerek Ebû Mûsâ'ya yöneldi ve şöyle dedi: "Ey Ebû Mûsâ! İnsanları neden bizden alıkoyuyorsun? Vallahi düzeltmekten başka bir gayemiz yoktur ve Müminlerin Emîri hiçbir konuda endişe edilecek bir insan değildir." Ebû Mûsâ ona: "Doğru söyledin anam babam sana feda olsun! Ancak istişare edilen kişi emin olmalıdır. Resulullah'ın (sav.) şöyle dediğini duydum: 'Bir fitne vuku bulacaktır. Bu fitne karşısında oturan ayakta olandan, ayakta olan yürüyenden, yürüyen bineğine binenden daha hayırlıdır! Allah bizi kardeş kıldı ve mallarımızı ve kanlarımızı bize haram kıldı.' Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı bâtılla aranızda yemeyin. (...) Kendinizi öldürmeyin. Allah sizi esirgeyecektir."*[120] Başka bir ayette de şöyle buyurur: *"Kim kasıtlı olarak bir mümini öldürürse onun cezası cehennemdir."*[121] Bunun üzerine Ammâr öfkelendi ve ayağa kalkarak dedi ki: "Bu sözü onun şahsına söyledi. Sen bu işin içinde ayakta olan değil oturan ol, de-

120 Nisâ, 4/29.
121 Nisâ, 4/93.

miştir," dedi. Bunun üzerine Benî Temîm'den bir adam ayağa kalktı ve Ammâr'a: "Ey köle, sus! Dün sen ayaktakımı grupla beraberdin. Bugün de gelmişsin bizim emîrimizle atışıyorsun," dedi. Bu durum karşısında Zeyd b. Sûhan ve grubu hareketlendiler. Diğer insanlar da hareketlendiler. Ebû Mûsâ ise insanları teskin etmeye çalışıyordu. Akabinde minbere çıktı ve insanları teskin etti. Zeyd ise bir merkep üzerinde gelip mescidin kapısına dayandı. Üzerinde Âişe'nin (ra.) kendisine yazdığı mektupla Kûfe ehline yazdığı mektup olmak üzere iki mektup vardı. Yani genel ve özel olmak üzere iki mektup taşıyordu. Mektupta: "Ey insanlar! Osman b. Affân'ın (ra.) katillerine karşı hariç, harekete geçmekten sakının ve evinizde oturun," diye yazılıydı.

Mektubu okuduktan sonra şöyle dedi: Âişe'ye bir emir verildi, bize de bir emir verildi. Ona evinde oturması emredilmiş ve bize de fitne kalmayıncaya kadar cihat etmemiz emredildi. O bize kendisine verilen emri tavsiye ederken bize emredileni yerine getirmek üzere bineğine binerek çıkmıştır. Bunun üzerine Şebes b. Rib'î kalktı ve ona şöyle dedi: "Ey Ummanlı! –Nitekim Zeyd, Umman'ın Abdülkays kabilesinden olup Bahreynli değildir– Celûlâ'da hırsızlık yaptın da Allah seni cezalandırdı. Şimdi de Müminlerin Annesi'ne muhalefet ettin. Allah senin canını alsın! İnsanların arasını bulmaya dair Allah'ın emrini tavsiye etti." Bunun üzerine insanlar arasında bir dalgalanma oldu. Ebû Mûsâ ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Bana itaat edin Arapların aslı ve mümbit toprağı gibi olursunuz. Mazlum size sığınacak ve korku içinde olanlar sizde emniyeti bulacaktır. Muhammed'in (sav.) ashabı olarak
[484] bizler ondan duyduklarımızı daha iyi biliriz. Fitne geldiği zaman şüphe konusu olmaktan uzaklaştığı zaman daha belirgin görünmektedir. Bu fitne bir iç hastalığı gibidir. Kuzeyden güneyden, doğu ve batı cihetlerinden eser. Bazen durmakta ve nereden eseceği bilinmemektedir. Hilm sahibini dünün çocuğu gibi âciz bırakmaktadır. Kılıçlarınızı kınına sokun, mızraklarınızı parçalayın, oklarınızı atın ve yaylarınızı kesin. Evlerinize çekilin. Bırakın Kureyş –Hicret yurdundan çıkacaksa

ve idare işini bilenlerden ayrı kalacaksa– çatlağını ve yarığını giderip düzeltsin. Bunu yapacak olursa kendi lehinedir. Bundan imtina ederse kendi aleyhine helakini hazırlamış ve yağını yiyeceğine akıtmış olur. Benim tavsiyemi alın ve yaramı deşmeyin. Bana itaat edin ki dininiz ve dünyanız selamette kalsın, bu fitneyi çıkaranlar onun sıcağında şekavete maruz kalsın."

Bunun üzerine Zeyd kesik elini kaldırarak kalktı ve şöyle dedi: "Fırat'ı yatağından geri akıt. Aktığı yatağından başladığı gibi dönmesi için geri akıt. Bunu yapabilirsen dilediğini gerçekleştirebileceksin. Öyleyse yapamayacağın şeyleri bırak!" Sonra "*Elif-Lâm-Mîm. İnsanlar imtihandan geçirilmeden sadece 'iman ettik' demekle bırakılıvereceklerini mi sandılar?*"[122] ayetlerini okudu. Müminlerin Emîri'ne ve insanların efendisine gidin. Hepiniz ona gitmek için seferber olun ki hakkı bulasınız."

Ardından Ka'kâ' b. Amr kalktı ve şöyle konuştu: Size nasihat ediciyim ve size müşfikim. Rüşt ile hareket etmenizi diliyorum. Size hak olan bir sözü söylemek istiyorum. Emîrin söylediği söz olabilseydi gerçeğin kendisiydi. Zeyd'in sözlerine gelince: Zeyd işin içindedir. Ondan nasihat beklemeyin. Zira o, hiç kimseyi fitneden çekip çıkarmaz ve fitneye yönelen hiç kimseyi ondan alıkoymaz. Gerçek olan şudur ki insanları nizama sokacak, zalimi zulmünden alıkoyacak ve mazlumu aziz kılacak bir yönetime ihtiyaç vardır. İşte Ali bu işi üstlenmiştir. Davetinde de insaflı davranmıştır. O ıslaha davet etmektedir. Siz de harekete geçin ve bu işte görünen ve işitilen bir yerde olun.

Seyhân da şöyle dedi: "Ey insanlar! Bu işin ve bu insanların bir valisinin olması gerekir. Zalimi bertaraf edecek, mazlumu aziz kılacak ve insanları bir araya getirecek bir vali. İşte valiniz kendisiyle iki muhalifi arasındaki meseleyi değerlendirmek için sizi davet etmektedir. Bu insan ümmetin emini, dinin fakihidir. Kim ona yönelirse onunla birlikte yürüyeceğiz." Bunun üzerine öfkelenmiş bulunan Ammâr yumuşadı. Seyhân

122 Ankebût, 29/1-2.

konuşmasını bitirdikten sonra Ammâr konuştu ve şöyle dedi:
[485] "Bu zat Resulullah'ın (sav.) amcasının oğludur. Sizi Resulullah'ın (sav.) zevcesine, Talha ve Zübeyr'e karşı harekete geçmeye davet ediyor. Ben dünya ve ahirette onun zevcesi olduğuna şahidim. Sonra bakın ve hakkı düşünün, Ali'nin safında savaşın." Bunun üzerine bir adam: "Ey Ebü'l-Yakzân! O, ona şahitlik etmediğin kimseyle değil, cennete gideceğine şahitlik ettiğin kimseyle cennette olacaktır," dedi. Hasan: "Ey Ammâr! Artık bizi rahat bırak. Islahın ehil insanları vardır," dedi.

Ardından Hasan b. Ali kalktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Emîrinizin davetine icabet edin ve kardeşlerinizin yanına gidin. Zira bu iş için harekete geçecek insanlar vardır. Vallahi bu işe akıllı insanlar sahip çıkarsa dünyada da ahirette de daha hayırlıdır. Öyleyse davetimize icabet edin ve başımıza gelenle başınıza gelenler karşısında bize yardım edin." İnsanlar hoş karşıladılar ve icabet ederek onu benimsediler. Tayy'dan bir grup da Adî'ye gelerek: "Görüşün nedir ve ne emredersin?" dediler. Adî: "İnsanların ne yapacaklarını bekleyeceğiz," dedi. Ona, Hasan'ın konuşması ve konuşmacıların söyledikleri haber verilince şöyle dedi: "Bu zata biat ettik, bizi güzele ve bu büyük davaya davet etti ve düşünmemizi söyledi. Biz de bu yolda seyredecek ve düşüneceğiz."

Hind b. Amr da kalktı ve şöyle dedi: Müminlerin Emîri bizi davet etti ve elçilerini bize gönderdi. En son oğlu da geldi. Onun sözünü dinleyin ve emrine uyun. Emîrinize gidin ve onunla birlikte bu işe bakın ve görüşlerinizle ona yardımcı olun.

Hucr b. Adî de kalktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Müminlerin Emîri'ne icabet edin ve başta ben olmak üzere hafif ve ağırlıklı olarak harekete geçin. Sonra Eşter kalktı ve Cahiliyeyi ve şiddetini anlattı. İslam'ı ve rahatlığını dile getirdi. Akabinde Osman'dan bahsetti. Bunun üzerine Mukattı' b. el-Heysem b. Fecî' el-Âmirî –ve el-Bükkâî– kalktı ve şöyle dedi: "Sus, Allah seni rezil etsin! Havlayan salınmış köpek gibisin." İnsanlar hareketlendiler ve onu oturttular.

Mukattı' kalktı ve şöyle dedi: Vallahi bundan sonra hiç kimsenin imamlarımıza çatmasına izin vermeyeceğiz. Ali bizim nezdimizde bu işe ehildir. Vallahi eğer yol ve yöntem böyle olursa Ali'ye rıza gösterilmeyecektir. Bir adamın dilini ısırdığına şahit olduk. İkilinin sizi teşvik ettikleri istikamete yönelin.

Hasan şöyle dedi: "Şeyh (yaşlı) doğru söyledi ey insanlar! Sabah yola çıkacağım. Dileyen benimle bineğine binip gelsin. Dileyen su yoluyla gelsin." Hasan ile dokuz bin kişi çıktı. Bunlardan bir kısmı kara yoluyla bir kısmı da su yoluyla çıktılar. Her yedi kişinin başında bir kişi vardı. Kara yoluyla altı bin iki yüz, su yoluyla da iki bin sekiz yüz kişi çıktı.

Nasr b. Müzâhim el-Attâr, Amr b. Saîd, Esed b. Abdullah ve ilim ehlinden olaya şahit olan bir zattan naklen şöyle anlattı: [486]

Abdi Hayr el-Hayvânî kalktı ve Ebû Mûsâ'ya şöyle dedi: "Ey Ebû Mûsâ! Bu iki adam –Talha ve Zübeyr– Ali'ye biat edenler arasında mıydılar?" Ebû Mûsâ: "Evet," dedi. Adam: "Biatini ihlal etmeyi caiz kılan bir suç işledi mi?" dedi. Ebû Mûsâ: "Bilmiyorum," dedi. Adam: "Bilmiyorsan, sen bilinceye kadar seni terk edeceğiz ey Ebû Mûsâ! Fitne olduğunu söylediğin bu işin dışında kimse var mı? Hâlen dört fırka vardır: Ali, Kûfe'nin yukarısında; Talha ve Zübeyr, Basra'da; Muâviye, Şam'da; fey toplamayan ve düşmana karşı savaşmayan bir fırkada Hicaz'da," dedi. Ebû Mûsâ: "İşte onlar insanların en hayırlılarıdır. Evet bu bir fitnedir," dedi. Abdi Hayr ona: "Ey Ebû Mûsâ! Şüpheciliğin sana hâkim olmuştur," dedi.

Ravi dedi: Eşter kalkıp Ali'ye şöyle demişti: "Ey Müminlerin Emîri! Bu iki zattan önce Kûfe'ye bir adam göndermiştim. Ancak bir iş beceremediğini ve bir şey yapamadığını gördüm. Gönderdiğin bu iki şahıs ise işin arzu ettiğiniz şekilde neticelenmesi için en uygun kişilerdir. Ancak durumun nasıl olacağını da bilmiyorum. Ey Müminlerin Emîri! (Allah seni onurlandırsın) Uygun görürsen beni bu iki kişinin izinden gönder. Şehir halkı bana güzel şekilde itaat eder. Gidecek olsam onlardan hiç kimsenin bana muhalefet etmeyeceğini umuyorum." Ali ona: "Onlara yetiş," dedi. Eşter yola çıktı ve Kûfe'ye ulaştı.

İnsanlar büyük camide toplanmışlardı. Eşter, mescit olsun, oturma meclisi olsun, nerede ve kimle karşılaşırsa onlara konağa kadar benimle gelin, diyordu. Yanında bir grup insan olduğu hâlde konağa kadar gitti ve konağa girdi. Bu sırada Ebû Mûsâ insanlara hitap ediyor ve yerlerinde kalmaları için onları teşvik ediyordu. Şöyle diyordu: "Ey insanlar! Bu kör çetin bir fitnedir. Yularına basmaktadır.[123] Bu durumda uyuyan oturandan, oturan ayakta olandan, ayakta olan yürüyenden, yürüyen koşandan, koşan biniciden daha hayırlıdır. O bir iç hastalığı gibidir. Size emin olduğunuz yerlerden gelmiştir. Akıl sahibini âdeta dün doğmuş bir bebek gibi âciz bırakmaktadır. Biz Muhammed'in (sav.) ashabı bu fitneyi daha iyi bilmekteyiz. Fitne geldiğinde şüphelere bürünmektedir. Çekilip gittiği zaman ise daha belirgin görülmektedir." Ammâr ve Hasan da onunla konuşuyorlardı. Hasan ona: "Valilik görevini bırak ve minberimizden in!" dedi. Ammâr ona: "Sen bu sözleri Resu-
[487] lullah'tan (sav.) mı duydun?" dedi. Ebû Mûsâ: "İşte elim, söylediğimin karşılığı olsun," dedi. Ammâr: "Resulullah (sav.) bu sözü sana has bir tavsiye olarak söylemiştir: 'Senin o fitnede oturman ayakta olmandan daha hayırlıdır,' demek istemiştir. Allah kendisine karşı mücadele eden ve nimetine nankörlük edeni mağlup eder."

Nasr b. Müzâhim dedi: Ömer b. Saîd bize bir ravi ve Nuaym'dan naklen Ebû Meryem es-Sekafî'nin şöyle dediğini anlattı:

Vallahi o gün ben de mescitteydim. Ammâr, Ebû Mûsâ ile konuşurken Ebû Mûsâ'nın muhafızları çıktılar ve yüksek sesle şöyle seslendiler: "Ey Ebû Mûsâ! Eşter konağa girdi ve bize vurarak bizi çıkardı." Bunun üzerine Ebû Mûsâ minberden indi ve konağa girdi. Eşter ona: "Konağımızdan çık! Allah canını alsın! Vallahi sen eski münafıklardansın," diye seslendi. Ebû Mûsâ: "Bu akşam için bana mühlet ver," dedi. "Sana mühlet veriyorum ancak geceyi konakta geçirmeyeceksin," dedi. İnsanlar içeri girerek Ebû Mûsâ'nın eşyasını yağmalamaya kalktılar. Ancak Eşter onlara engel oldu ve onları konaktan çı-

123 "Yularına basmaktadır" tabiri, körü körüne seyretmekte ve yularına basarak tökezlemektedir, anlamında kullanılmaktadır. (çev.)

kararak: "Ebû Mûsâ'yı konaktan çıkardım," dedi. Bunun üzerine insanlar ona dokunmaktan imtina ettiler.

* * *

Müminlerin Emîri'nin Zükār'a İntikal Etmesi

Serî bana Şuayb, Seyf, Amr ve eş-Şa'bî'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Zükār'da buluştukları zaman Ali onları aralarında İbn Abbâs'ın da bulunduğu bir heyetle karşıladı ve onlara: Ey Kûfe ehli! Acemlerin gücünü ve hükümdarlarını siz bertaraf ettiniz. Onların topluluklarını siz dağıttınız. Böylelikle onların miraslarına kondunuz. Memleketinizi varlıklı kıldınız ve insanlara düşmanlarına karşı yardım ettiniz. Basra'daki kardeşlerimizle görüşmelerimizde hazır bulunmanız iç sizi davet ettim. Dönerlerse amacımız gerçekleşmiş olur. Tutumlarında ısrar ederlerse onları yumuşaklıkla düzeltmeye çalışacağız ve bize zulmetmeye yeltenmedikçe onlarla aramıza mesafe koyacağız. İnşallah hiçbir hayırlı girişimden kaçınmayacağız ve ıslahı fesada tercih edeceğiz. Kuvvet ancak Allah'tandır.

Zükār'da yedi bin iki yüz kişi toplandı. Abdülkays da topyekûn yolda konuşlanmış Ali'nin gelişini bekliyorlardı. Onların sayısı binlerceydi. Su yoluyla gelenler de iki bin dört yüz kişiydiler.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen kendi senedleriyle Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali, Zükār'a intikal ettikten sonra İbn Abbâs ile Eşter'i gönderdi. Nitekim daha önce Muhammed b. Ebû Bekir ile Muham- [488]
med b. Ca'fer'i Kûfe'ye göndermişti. İbn Abbâs ve Eşter'den sonra da Hasan b. Ali ve Ammâr'ı gönderdi. Bu durum sebebiyle seferber olanların tümü süratle harekete geçtiler. İleri gelenler kendi tâbilerine öncülük etmediler. Seferber olanlar beş bin kadardılar. Bunların yarısı kara yoluyla yarısı da deniz yoluyla intikal ettiler. İtaat ehlinden olan ve cemaate bağlı olmakla beraber seferberliğe katılmayan ve bu amaçla çalışmayanlar da harekete geçtiler. Bunların da sayısı dört bindi. Cemaatin reisleri: Ka'kâ' b. Amr, Si'r b. Mâlik, Hind b. Amr ve Heysem b. Şihâb idiler. Seferberlik birliklerinin reisleri: Zeyd

b. Sûhan, Eşter Mâlik b. el-Hâris, Adî b. Hâtim, el-Müseyyeb b. Necebe ve Yezîd b. Kays idiler. Onların maiyetinde kendilerine tâbi olanlarla içlerinde Hucr b. Adî ve İbn Mahdûc el-Bekrî gibi kendi emsalleri olmakla beraber, kendilerine görev verilmeyenler de vardı. Kûfe ehli içinde onlardan başka bu fikre sahip olan kimse yoktu. Az bir kısmı hariç süratle harekete geçtiler. Zükār'a intikal edince Ali, Ka'kâ' b. Amr'ı çağırdı ve onu Basra'ya gönderdi. Ona: "Ey İbn el-Hanzaliyye! Bu iki şahısla görüş. –Ka'kâ' sahabi idi– Onları ülfete ve cemaate çağır, ayrılığın vahim bir durum olduğunu anlat," dedikten sonra şöyle dedi: "Sana tavsiye ettiklerimin dışında onlardan sana bir teklif gelirse ne yaparsın?" Ka'kâ' şöyle dedi: "Senin verdiğin emirlerle onlarla buluşacağız. Onlardan gelecek bir teklifle ilgili olarak senin bir tavsiyen varsa onunla cevap veririz Eğer senin tavsiyen yoksa içtihatta bulunur ve onlarla işitip görebileceğim kadar onlarla konuşurum," dedi. Ali: "Sen bu işe ehilsin. Gidebilirsin," dedi. Ardından Ka'kâ' yola çıktı ve bir müddet sonra Basra'ya vardı. Görüşmelerine Âişe (ra.) ile başladı. Ona selam verdi ve şöyle dedi: "Anacığım! Bu beldeye seni getiren sebep nedir?" Âişe: "Oğulcuğum! İnsanların arasını düzeltmek," dedi. Ka'kâ': "O zaman Talha ve Zübeyr'i çağır, benim ve onların sözlerini dinle," dedi. Âişe onlara haber gönderdi. Talha ve Zübeyr geldiler. Ka'kâ': "Ben Müminlerin Annesi'ne sordum ve dedim ki: 'Sen neden çıktın, bu beldeye seni getiren sebep nedir?' O: 'İnsanları barıştırmak,' dedi. Siz ne dersiniz? Siz buna muvafık mısınız yoksa muhalif misiniz?" Onlar: "Muvafıkız," dediler. Ka'kâ': "İnsanların arasını düzeltmek hangi yolla olacak? Bilirsek ıslah edeceğiz, bilemezsek ıslah edemeyiz," dedi. İkili: "Osman'ın (ra.) katillerinin cezalandırılması. Zira bu icra edilmezse Kur'an terk edilmiş olur. Bu hüküm uygulanırsa Kur'an ihya edilmiş olur." Ka'kâ': "Osman'ın Basralı katillerini öldürdünüz. Onları öldürmeden önce siz bugünden istikamete daha yakındınız. Beş yüz doksan dokuz kişi öldürdünüz.[124] Bunun üzerine buna kızan altı

124 Hz. Osman'a karşı gerçekleşen isyana katılan herkesi infaz etmek anlamına gelen bir eylem, en az isyan kadar korkunç ve vahim bir hadisedir. Adil bir yargılama sonunda bir karara varmak gerekirken topyekûn bir savaş

bin kişi sizden ayrıldılar ve aranızdan çıkıp gittiler. Sonra o kaçan adamın –Hurküs b. Züheyr– peşine düştünüz ancak altı bin kişi onu himaye ettiler. Ondan vazgeçerseniz iddianızdan vazgeçmiş olursunuz. Eğer onlarla ve sizden ayrılanlarla savaşırsanız, onlar size galip gelirlerse o zaman sakındığınız başınıza gelecek ve bu işe yönelişinizin sebeplerinden daha vahim bir durum ortaya çıkacaktır. Böylelikle Mudar ve Rebîa'yı bu diyarda kızdırdınız. Onlar da o insanları himaye etmek üzere sizinle savaşmak için toplandılar. Buna karşılık bu taraftakiler de bu büyük suç ve büyük hadise için toplanmışlardır." Bunun üzerine Müminlerin Annesi: "Senin görüşün nedir?" dedi. Ka'kâ': "Ben diyorum ki bu meselenin ilacı ortamı sakinleştirmektir. Ortalık sakinleşirse kaynaşma olacak. Bize biat ederseniz bu hayra alamet, rahmet için bir müjde, ümmet için afiyet ve selamet olacaktır. Aksi takdirde bundan imtina eder ve bu işte yan çizer ve münazaaya yönelirseniz bu şerre alamet olur ve suçluyu cezalandırma imkânı ortadan kalkar. Bu aynı zamanda Allah'ın bu ümmeti bela ve musibetlerle karşı karşıya bırakmasının sebebi olur. O hâlde afiyeti tercih edin ki afiyet size ihsan edilsin. Hayrın anahtarları olun ki hayrı bulasınız. Bizi ve kendinizi belaya maruz bırakmayın. Aksi takdirde bela iki tarafı da yere serer. Allah'a yemin ederim ki ben bunları söylerken ve size çağrıda bulunurken endişe içindeyim. Korkarım ki Allah, metaı azalan ve başına musibet gelen bu ümmet hakkında hükmünü icra etmeden bu çağrının gereği gerçekleşmeyecektir. Nitekim vuku bulan bu hadiseler tahmin edilemeyen ve sıradan hadiseler değildir. Zira bu sadece bir adamın bir adamı katletmesi, bir grubun bir kişiyi bertaraf etmesi veya bir kabilenin bir kişiyi ortadan kaldırması gibi bir olay değildir." [489]

Onlar: "Evet, doğru ve güzel söyledin. Sen dön. Ali gelip de senin görüşünde olursa bu iş düzelmiş olacak," dediler. Bunun üzerine Ka'kâ' döndü ve Ali'ye durumu haber verdi. Ali du-

veya infaz ameliyesi meşru ve ahlaki bir temele dayanmaz. Adil bir yargılama için rayından çıkmış devlet otoritesinin tesis edilmesi ve olağanüstü şartların son bulması gerekiyordu. Bunun için de ilk şart seçilmiş halifeye biat edilmesidir. (çev.)

rumdan hoşnut oldu. Beğenilsin veya beğenilmesin taraflar sulha yaklaşmış oldular.

Zükār'a intikal ettikten sonra Basra'nın heyetleri Ali'yi ziyaret etmeye başladılar. Ka'kâ' henüz dönmeden Temîm ve Bekir kabilelerinin heyetleri geldiler. Kûfe'deki aynı kabilelerden olan yakınlarının görüşlerini öğrenmek ve ne maksatla harekete geçtiklerini bilmek istiyorlardı. Onlar Kûfe'dekilere kendilerinin görüşünün arayı düzeltmek olduğunu ve savaş istemediklerini bildirmek ve bunu akıllarına bile getirmediklerini anlatmak istiyorlardı. Kûfe'deki aşiretleriyle buluşup Basra'daki aşiretlerinin görüşlerini ilettiler. Kûfeliler de aynı görüşleri paylaştıklarını söyledikten sonra onları Ali'yle görüştürdüler. Ali, Cerîr b. Şeris'e Talha ve Zübeyr hakkında
[490] sordu. Cerîr ona Talha ve Zübeyr'in durumlarını ayrıntılarıyla anlattı ve ona şu beyitleri okudu:

Ne olur, Benî Bekir'e bir elçi gönder ve haber ver ki Benî Ka'b'a ulaşmak mümkün değildir.

Sizin zulmünüz daha uzun el ve kollarla size geri dönecektir.

Ali de şu şiirle cevap verdi:

Ey Ebû Sim'ân! Bilmez misin ki biz senin gibi baş ağrısı olan ve yaşını başını almış kimseyi geri göndeririz.

Savaşla aklını başından alırız da davet eden olmadığı hâlde icabet edecek duruma düşer.

Bekir kabilesi Huzâa'yı savunurken ey Sürâka, senin savunacak bir takatin yoktur!

* * *

Ebû Ca'fer dedi: Ziyâd b. Eyyûb bir kitap çıkarıp bana gösterdi. İçinde bazı şeyhlerden (raviler) duyduğunu söylediği rivayetler vardı. Bir kısmını bana okudu. Bazılarını da okumadı. Bana okumadıklarını ben yazarak aldım.

Ziyâd dedi: Mus'ab b. Selâm et-Temîmî bize Muhammed b. Sûka ve Âsım b. Küleyb el-Cürmî'den naklen babasının şöyle dediğini anlattı:

Osman b. Affân zamanında bir rüya gördüm. Rüyada bir adamın insanların başına geçtiğini ve hasta hâlde yatakta olduğunu, yanında bir kadın olduğunu, insanların ona ulaşmaya

çalıştığını, buna çabaladıklarını, kadın onları ona ulaşmaktan alıkoysa bundan kaçınacaklarını ancak kadının buna tevessül etmediğini, o kişilerin onu alıp öldürdüklerini gördüm. Bu rüyayı mukimken ve yolculuklarda anlatırdım. Dinleyenler de hayret edip anlam veremiyorlardı. Osman (ra.) öldürülünce ve katil olayını gazalarımızdan dönüş yolunda haber alınca arkadaşlarımız bana: "Ey Küleyb! Senin rüyan gerçekleşti," dediler. Basra'ya döndükten kısa bir süre sonra da Talha ve Zübeyr'in Müminlerin Annesi'yle birlikte geldiklerini haber aldık. İnsanlar bundan dolayı dehşete düştüler, hayretler içinde kaldılar. Onlar insanlara Osman'ın öldürülmesine kızdıkları ve onu yalnız başına bırakıp sahip çıkmadıklarından dolayı tövbe etmek niyetiyle çıktıklarını söylüyorlardı. Müminlerin Annesi şöyle diyordu: "Üç konuda sizin için Osman'a kızdık: Genç çocukları işbaşına getirmesi, meraları himâ etmesi ve insanların kırbaçla ve asayla dövülmesi. Eğer onun için size üç konuda kızmasak adil davranmamış oluruz: Haram ayda ona saldırdınız. Dokunulmazlığı olan beldede ona tecavüz ettiniz ve kanını akıttınız." İnsanlar: "Ali'ye biat etmediniz mi, onun emrine girmediniz mi?" dediler. Onlar: "Evet, yaptık [491] ama kılıç boynumuz üzerindeydi," dediler. Ali sizi gölgeledi, denildi. Bunun üzerine kavmim bana ve iki arkadaşıma: "Gidin ve Ali'yle görüşerek ona kafamızı karıştıran bu durumu sorun," dediler. Yola çıktık. Karargâhlarına yaklaştığımızda bir katır üzerinde seyreden yakışıklı bir adam bize göründü. Ben iki arkadaşıma: "Size bahsettiğim kadını gördünüz mü? Hani onun hükümdarın başının ucunda olduğunu söylediğim (rüyadaki) kadın, bu adama ne kadar benziyor!" dedim. O, kendisi hakkında konuştuğumuzu anladı. Bizim yanımıza gelince: "Durun, beni gördüğünüzde benim hakkımda ne konuşuyordunuz?" dedi. Biz anlatmaktan kaçındık. Bunun üzerine bize bağırdı: "Vallahi bana anlatmadan yerinizden ayrılamazsınız," dedi. Onun karşısında mehabete kapıldık ve ona meseleyi anlattık. Akabinde yanımızdan ayrıldı ve "Vallahi hayret verici bir şeye şahit oldum," dedi. Kampın bize yakın duran adamlarına: "Bu adam kimdi?" dedik. Onlar: Muhammed b.

Ebû Bekir idi," dediler. Bu karşılaşmadan sonra söz konusu kadının Âişe (ra.) olduğunu anladık. Bu yüzden de onun tutumuna karşı duyduğumuz hoşnutsuzluğumuz daha da arttı. Ardından Ali'nin huzuruna çıktık. Ona selam verdikten sonra durum hakkında kendisine soru sorduk. O şöyle dedi: İnsanlar bu adama haksızlık ettiler. O sırada ben bir köşeye çekilmiştim. Onu öldürdüler. Sonra istemediğim hâlde beni işbaşına getirdiler. Din için endişe etmeseydim onlara icabet etmeyecektim. Akabinde bu iki şahıs biati ihlal etmeye teşebbüs ettiler. Ben onlara mâni oldum ve onlardan söz ve ahit aldım. Sonra umre için onlara izin verdim. Bunun üzerine Resulullah'ın (sav.) zevcesi olan annelerine gittiler ve eşleri için hoş görmedikleri işi ona gördüler ve kendileri için caiz olmayan ve yaraşmayan duruma maruz bıraktılar. Bunun üzerine İslam'da bir çatlak meydana getirmelerine ve cemaati bölmelerine engel olmak için onları takip ettim.

Ardından onun arkadaşları: "Vallahi onlar bize saldırmadan biz onlarla savaşmak istemeyiz, biz ancak ıslah için çıktık," dediler. Ali'nin arkadaşları: "Bize biat edin, biat edin," dediler. İki arkadaşım biat ederken ben: "Kavmim beni bir görevle göndermişken onlara dönmeden bir şeye karar vermeyeyim," dedim. Ali: "Eğer onlar biat etmezlerse ne yapacaksın?" dedi. "Ben de biat etmeyeceğim," dedim. Ali: "Onlar seni rehber olarak gönderdikten sonra sen onlara dönüp su ve meranın yerini gösterdiğin hâlde onlar susuz ve kurak yere gitmeyi tercih ederlerse ne yaparsın?" dedi. "Onlardan ayrılıp su ve mera olan yere giderim," dedim. Ali: "O zaman elini ver," deyince vallahi imtina edemedim ve elimi uzatıp biat ettim. Adam: "Ali, Arapların en dâhisidir," diyordu. 'Talha ve Zübeyr'den neler duydun?" diye sordu. Dedim ki: Zübeyr: "Kerhen biat ettik," diyor. Talha ise şu şiiri söylemeye yatkın ve yaklaşmış durumdadır:

[492] *Ne olur, Benî Bekir'e bir elçi vasıtasıyla haber ver, de ki: Benî Ka'b'a ulaşmanın yolu yoktur.*

Zulmünüz size dönecektir. Hem de daha uzun el ve kollarla!

Ali: Hayır, öyle değil şöyle demek evladır:

Ey Ebû Sim'ân! Bilmez misin ki senin gibi yaşını başını almış başı dertli adamı sağır ederiz.

Savaşla onun aklı başından çıkar ve davetsiz olarak icabet edecek duruma düşer.

Ardından yürüyüşüne devam ederek Basra civarında konakladı. Talha ve Zübeyr burada hendekler kazdırmışlardı. Basralı yakınlarımız bize: "Kûfeli akrabalarımız ne dediler, ne düşünüyorlar?" diye sordular. Onlara: "Sulh için çıktıklarını ve savaş istemediklerini söylediler," dedik. Biz bunları konuşuyor ve başka bir ihtimali aklımıza getirmezken iki tarafın gençleri atıştılar ve karşılıklı olarak birbirlerine sövdüler. Arkasından köleleri aynı şeyi yaptılar, ardından iki tarafın cahilleri atıştılar ve savaş başladı. Savaşın seyri onları hendeklere çekti. Burada vuruştular ve buradan muharebenin yapıldığı yere geçtiler. Ali tarafı buraya geçince karşı taraf çekildi.

Bunun üzerine Ali'nin tellalı: "Kaçanı takip etmeyin, yaralılara saldırmayın, evlere girmeyin," diye seslendi ve insanları bu tür eylemlerden sakındırdı. Ardından insanlara haber göndererek biat için çıkmalarını istedi ve sancaklar üzerinde onların biatlerini aldı. Ali şöyle dedi: Kim kendisine ait bir şey bulursa onu alsın. Her iki karargâhta ne varsa sahipleri tarafından teslim alındı ve hiçbir şey kalmadı. Arkasından Kays'tan bir grup genç yanına geldiler ve onların sözcüsü konuştu. Ali onlara: "Komutanlarınız nerede?" diye sordu. Sözcü: "Deveyi bekleyenler tarafından vuruldular," dedi ve konuşmasını sürdürdü. Bunun üzerine Ali: "İşte konuşmasında takılmayan hatip bu!" dedi. Ali, biat işini tamamladı. Ardından Abdullah b. Abbâs'ı Basra valisi olarak tayin etti. Ancak bir müddet burada kalarak işleri yoluna koymak istedi. Diğer yandan Eşter bana Basra'da en kıymetli deveyi satın almamı söyledi. Onun talebini yerine getirdim. Bana: "Deveyi Âişe'ye götür ve selamımı ilet," dedi. Deveyi götürdüm. Ancak Âişe ona beddua etti ve: "Deveyi ona geri götür," dedi. Ben de gittim ve ona durumu ilettim. Eşter: "Onun kız kardeşinin oğlunu kaçırdığım için bana kızıyor!" dedi.

Eşter, İbn Abbâs'ın vali olarak atandığı haberini alınca kızdı ve "Yaşını başını almış adamı neden öldürdük? Yemen Ubey-

dullah'ın, Hicaz Kusem'in, Basra Abdullah'ın Kûfe de Ali'nin," dedi. Sonra bineğinin getirilmesini istedi, bindi ve geri döndü.
[493] Haber Ali'ye ulaşınca: "Yola çıkılacak," diye seslendi. Ali yolda süratle intikal etti ve ona yetişti. Çaktırmadan ona: "Bu ne hız? Bizi geçmişsin!" dedi. Ali, Eşter yalnız başına bırakılırsa insanların kalbine kötü şüpheler bırakmasından endişe etti.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Basra ehlinin heyetleri Kûfe'ye gelince ve Ka'kâ' da Müminlerin Annesi'yle Zübeyr ve Talha'nın yanından mutabakatla dönünce Ali insanları topladı ve zahire dolu çuvallardan kurulan bir platform üzerine çıkarak bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra Peygamber'e (sav.) salat getirdi. Sonra Cahiliye dönemini ve şekavetini dile getirdi ve İslam'ı ve onun ümmet için sağladığı saadeti anlattı ve Resulullah'tan (sav.) sonra Allah'ın cemaatle, birinci ve ikinci halifeyle ümmete olan ihsanını hatırlattı. Sonra şöyle dedi: Ondan sonra bu malum hadise meydana geldi. Dünyayı isteyen bazı insanlar buna sebebiyet verdiler. Bunlar Allah'ın ihsanına ve fazilete nail olmuş insanları kıskanarak her şeyi geriye götürmeye yeltendiler. Ancak Allah hükmünü icra edecek ve O'nun dediği olacaktır. Bilesiniz ki ben yarın yola çıkacağım. Siz de yola çıkacaksınız. Ancak Osman'a karşı eylemi ve yardımı olan hiç kimse bu sefere iştirak etmeyecektir. Beyinsizler kendilerini benden müstağni kılsınlar.

Bunun üzerine aralarında İlbâ b. el-Heysem, Adî b. Hâtim, Sâlim b. Sa'lebe el-Absî, Şüreyh b. Evfâ b. Dubey'a ve Eşter'in de bulunduğu, Osman'ın üzerine giden veya buna rıza gösteren bir grup bir araya geldiler. Onlarla birlikte Mısırlılardan İbnü's-Sevdâ ve Hâlid b. Mülcem de onlarla birlikte gelmişlerdi. Kendi aralarında istişarede bulunup şöyle dediler: Görüşün ne? Vallahi Ali bu, kendisi Allah'ın kitabını en iyi bilen, Osman'ın katillerinin peşinde olanlardan bu işe daha yatkın ve bunu fiiliyata dökmeye yakın duran bir kişidir. Hem de söyleyeceğini söylemekten kaçınmayan bir kişidir. Hele onları yakından tanır, onlar da onu tanırlarsa, onların çokluğuna

karşılık azlığımızı görürlerse üzerinize gelecekler ve sizin için kurtuluş yoktur. Eşter şöyle dedi: Talha ve Zübeyr'e gelince: Onları iyi biliriz. Ali ise bugüne kadar onun duruşunu bilmiyorduk. Bu insanlar bizim hakkımızda aynı şeyi düşünüyorlar. Aliyle anlaşırlarsa kanımız üzerine anlaşacaklar. O hâlde Ali'nin üzerine gidelim ve onu da Osman'ın akıbetine çekelim ki bir fitne kopsun ve sükûneti sağlamak suretiyle bize rıza gösterilsin.

Abdullah b. es-Sevdâ şöyle dedi: Ne kötü düşünüyorsun! [494]
Siz Osman'ın Kûfeli katilleri Zükâr'da iki bin beş yüz veya iki bin altı yüz kişisiniz. İbnü'l-Hanzaliyye ve adamları da beş bin kişi olarak yol bulurlarsa sizi öldürmeye can atıyorlar. O hâlde öncelikle duruşunu düzelt.

İlbâ b. el-Heysem de şöyle dedi: "Onları bırakalım ve çekip gidelim. Azalırlarsa düşmanları güçlenmiş olacak. Çoğalırlarsa sizin aleyhinize sulh yapmaya daha yatkın hâle gelecekler. Onları bırakın, geri dönüp herhangi bir memlekete çekip gidin ve sizi himaye edecek birileri ortaya çıkıncaya kadar orada bekleyin ve insanlarla bir araya gelmekten kaçının." İbnü's-Sevdâ şöyle dedi: "Ne kötü düşünüyorsun! Vallahi insanlar sizin tek başınıza bir grup olarak bulunmanızı ve beri insanlara karışmamanızı isterler. Böyle olursa herkes sizi kapıp götürebilir." Adî b. Hâtim şöyle dedi: "Vallahi ben ne istedim ne de karşı çıktım. Ancak onu öldürmekte tereddüt edenlerin konuşmakta tereddüt etmelerine şaşıyorum. Eğer arzu edilmeyen bir durum ortaya çıkarsa, insanlar karşısında bu konuma düşerse bizim atlarımız ve silahlarımızdan oluşan bir teçhizatımız ve hazırlığımız vardır. İleriye atılırsanız biz de ileriye atılırız. Elinizi çekerseniz biz de elimizi çekeriz." İbnü's-Sevdâ: "Güzel söyledin," dedi.

Sâlim b. Sa'lebe şöyle dedi: "Kim sahip olduğu imkânlarla dünyayı istiyorsa ben istemiyorum. Vallahi yarın onlarla karşılaşırsam evime dönmem. Onlarla karşılaşırsam benim kalışım ne kadar uzasa da bir hayvanın kesimi süresinden uzun olmayacak. Allah'a yemin ederim ki siz kılıçlardan öyle kor-

kuyorsunuz ki akıbeti kılıçlarla karşılaşmak olan bir topluluk olacaksınız." İbnü's-Sevdâ: "O da bir görüştür," dedi.

Şüreyh b. Evfâ şöyle dedi: Ortaya çıkmadan önce işinizi sağlama bağlayın. Acilen yapmanız gerekenleri ertelemeyin. Vakti gelmemiş işleri de yapmaktan kaçının. İnsanlar nezdinde bizim menzilimiz en kötüsüdür. Yarın insanlar karşılaşırlarsa ne yapacaklarını bilemiyorum!

Ardından İbnü's-Sevdâ konuştu ve şöyle dedi: "Sizin kıymetiniz, insanlarla kaynaşmanızdadır. Onlarla yapmacık ilişkiler kurun. Yarın insanlar karşılaşırlarsa savaşı başlatın. Düşünmelerine fırsat vermeyin. Maiyetinde olduğunuz kimse bundan imtina edemeyecek. Allah Ali, Talha ve Zübeyr'i sizin hoşlanmadığınız durumdan uzak kılsın." Böylece görüşlerini netleştirip ayrıldılar ve insanlar bundan bihaberdiler.

Ali sabah vakti bineğine bindi ve Abdülkays'a giderek onların ve Kûfe ehlinden sefere iştirak edenlerin yanında
[495] konakladı. Onlar da buranın ilerisindeydiler. Akabinde oradan ayrıldı ve ileride bulunan Kûfe ehlinin yanında indi. Ali, insanları geride bırakarak ilerliyor, onlar da onu takip ediyorlardı. Basra ehli karşı tarafın görüşünü öğrendikten Ali de konakladığı yerde konaklamaya başlayınca Ebü'l-Cerbâ kalktı ve Zübeyr b. el-Avvâm'a: "Doğrusu bin süvariyi göndereceksin ve henüz adamları yanına intikal etmeden sabah akşam bu adamı izleyecek ve tarassut altında tutacaklar," dedi. Zübeyr: "Ey Ebü'l-Cerbâ! Biz savaş işlerini biliriz. Ancak bunlar davamızın ehli olan insanlardır. Bu durum daha önce yaşanmamış bazı sebeplerle ortaya çıktı. Kim bu işe haklı bir sebeple müdahil olmazsa kıyamet günü Allah nezdinde özrü olmaz. Bununla beraber onların heyetiyle bir mutabakatımız oldu. Umarım ki aramızda sulhu gerçekleştiririz. İyimser ve sabırlı olun. Sabre b. Şeymân geldi ve şöyle dedi: "Ey Talha! Ey Zübeyr! Bu adama karşı süratle hareket edelim ve fırsatı değerlendirelim. Zira savaşta plan ve tedbir şiddet ve kuvvetten daha iyidir." Onlar şöyle dediler: "Ey Sabre! Biz ve onlar Müslümanız. Daha önce böyle bir durum yaşanmadı ki Kur'an

onun hakkında bir hüküm vermiş olsun veya Resulullah'ın (sav.) bir sünneti varit olsun. Bu yeni bir durumdur. Bazıları şimdilik bu işin karıştırılmaması gerektiğini söylüyorlar. Bunlar Ali ve onunla hareket edenlerdir. Bizse bu işi ortada bırakamayız ve erteleyemeyiz, diyoruz." Ali dedi ki: "Bu insanlara hâlihazırda dokunmamak ve onları hatalarıyla kabul etmek kötüdür. Ancak ondan da kötüsü vardır ve bu durum ondan daha iyidir. Bu ulaşılamayacak bir durum gibidir. Bu görüş anlaşılmaya yatkındır. Nitekim Müslümanlar için vazedilen hükümler, umumun menfaatini gözeten ve şüpheden uzak olanı tercih etmeyi esas almıştır." Ka'b b. Süver de geldi ve dedi ki: "Ey insanlar! Hasımlarınızın baştaki unsurlarına kadar yaklaşmalarınıza rağmen daha neyi bekliyorsunuz? Bu başkanı bu insanlardan koparın!" Onlar diyorlar ki: Ey Ka'b! Bu mesele bizimle kardeşlerimiz arasındadır. Çetrefilli bir konudur. Hayır, vallahi, Allah peygamberini gönderdiğinden beri Muhammed'in (sav.) ashabı hangi yolu izledilerse ayaklarının nereye bastığını biliyorlardı. Bu hadise ortaya çıkınca ileriye mi yoksa geriye mi gittiklerini bilemez oldular. Bugün bizim nezdimizde güzel olan bir şey, kardeşlerimiz nezdinde çirkin görülebiliyor. Aynı şey yarın kardeşlerimiz için güzel bizim için çirkin olabiliyor. Onlara delil gösteriyoruz ancak onlar onu delil olarak kabul etmiyorlar. Halbuki aynı delili benzer konularda delil olarak ileri sürüyorlar. Bizim dileğimiz sulhun gerçekleşmesidir. Tabii ki sulh davetine icabet ederler ve tam olarak uyarlarsa. Aksi takdirde dağlamak son çaredir.

Kûfe ehlinden bazı insanlar Ali b. Ebî Tâlib'e giderek karşı tarafın üzerine gitmeleri hakkında sorular yönelttiler. Bunlardan A'ver b. Bünân el-Minkârî kalktı ve ona soru sordu. Ali ona: "Sulh için ve düşmanlığı bertaraf etmek için geldik. Belki Allah bu ümmetin dağınıklığını bizim vasıtamızla birleştirir ve onların savaşına son verir. Kaldı ki bana icabet ettiler," dedi. A'ver: "Eğer bize icabet etmezlerse?" diye sordu. Ali: "Onlar bize dokunmadıkça onları kendi hâllerinde bırakacağız," dedi. A'ver: "Onlar bizden vazgeçmezlerse?" diye sordu. Ali: "Onla- [496]

rı üzerimizden defederiz," dedi. Ali: "Onların da buna hakları var mı?" diye sordu. Ali: "Evet," dedi.[125]

Ardından Ebû Selâme ed-Deelânî kalktı ve Ali'ye şöyle dedi: "Karşı tarafın kan davasını gütmekte bir delilleri olduğunu düşünüyor musun? Bunlar bu işi Allah için mi yapıyorlar?" dedi. Ali: "Evet," dedi. Adam: "Bu davayı ertelemekte bir delilin olduğunu düşünüyor musun?" dedi. Ali: "Evet. Bir şeyi elde etmek mümkün değilse onun hakkında verilecek hüküm, ihtiyatlı olanı ve umumun menfaatini esas almaktır," dedi. Adam: "Yarın biz ve siz bir imtihanla karşı karşıya kalırsak bizim ve sizin hâliniz ne olacak?" dedi. Ali: "Ümidim ve duam odur ki bizden ve onlardan kalbini arındıranlar öldürülecek olurlarsa Allah onları cennete girdirsin," dedi.

Mâlik b. Habîb de kalktı ve ona şöyle dedi: "Bu insanlarla karşılaşırsan ne yapacaksın?" dedi. Ali: "Bizim için ve onlar için belli olmuştur ki ıslah bu işten el çekmektir. Bize biat ederlerse mesele yoktur. Eğer onlar ve biz savaşta diretirsek bu kapatılamaz bir çatlak olur," dedi. Mâlik b. Habîb: "Savaş imtihanıyla karşılaşırsak ölülerimizin uhrevi durumu ne olacak?" dedi. Ali: "Muradı Allah olana bu yönelişinin ona faydası olacak ve kurtuluşuna vesile olacaktır," dedi.

Arkasından Ali kalktı ve insanlara hitap etti. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: Ey insanlar! Kendinize hâkim olun. Elinizi ve dilinizi bu insanlara karşı kullanmaktan imtina edin. Onlar sizin kardeşlerinizdir. Önünüze çıkacak olanlara karşı sabırlı olun. Sakın önümüze geçmeyin, zira bugün galip gelen yarın mağlup olabilir.

Sonra yola çıktı ve ilerlemeye devam ederek seferber ettiği insanları harekete geçirdi. O da onlarla birlikte ilerliyordu. Karşı tarafı görünce onlara Hakîm b. Selâme ve Mâlik b. Ha-

125 Hz. Ali'nin bu ifadesinden anlaşılıyor ki itiraz etmek ve muhalefet etmek, kaba kuvvete dönüşmedikçe dokunulmazdır. Muhalefet bir eylem ve isyana dönüşürse misliyle mukabele edilerek bertaraf edilir. İlginç olan ise muhalefetin aynı hakka sahip olmasıdır. Yani muhalefet hakkını kaba kuvvete başvurmadan yaptığı hâlde devletin caydırıcı gücüyle karşılaşırsa nefsi müdafaa hakkına sahiptir. (çev.)

bîb'i onlara gönderdi ve şöyle dedi: Ka'kâ' b. Amr'la vardığınız mutabakata bağlıysanız elinizi çekin ve bizi kabul edin. Biz de ineceğiz ve bu duruma bakacağız!

Bunun üzerine Ahnef b. Kays ve Benî Sa'd hazırlıklı olarak ve Hurküs b. Züheyr'i himaye etmiş olarak Ali'yi karşılamaya çıktılar. Ancak onlar Ali b. Ebî Tâlib ile birlikte bilfiil savaşmayı istemiyorlardı. Ahnef: "Ey Ali! Basra'da bizim kavmimiz diyor ki: Yarın galip gelirsen onların erkeklerini öldürecek ve kadınlarını esir alacaksın!" dedi. Ali: "Benim gibi bir insanın böyle bir şeye tevessül etmesi düşünülemez. Kaldı ki böyle bir şeye ancak kâfir olan ve dinden yüz çevirenler tevessül edebilir. Allah'ın "*Onların üzerinde bir zorba değilsin. Ancak yüz çeviren ve küfredenler müstesna,*"[126] ayetini duymadın mı? Kaldı ki bunlar Müslümandırlar. Sen kavmini bana karşı savaşmaktan alıkoyabilir misin?" dedi. Ahnef: "Evet," dedi. Ali: "Sana iki teklifim var. Bunlardan birini tercih et. Ya sana geleyim ve [497]
bizzat seninle birlikte olayım. Ya da on bin kılıcın sana karşı savaşmasına mâni olayım," dedi. Ahnef döndü ve insanları savaşa çıkmamaya davet etti. Şöyle seslenerek başladı: "Ey Mihnef!" diye seslendi. Bazı insanlar ona icabet ettiler. Sonra "Ey Temîm!" dedi. Bazı insanlar ona cevap verdiler. Akabinde "Ey Benî Sa'd!" diye seslenince bütün Benî Sa'd ona icabet etti. Ahnef bunlarla bir kenara çekildi ve insanların ne yapacaklarını bekledi. Savaş vuku bulup da Ali kazanınca kalabalık bir hâlde ona gelerek biat ettiler.

Muhaddislerin Ahnef hakkındaki rivayetlerine gelince: Bunlar Seyf'in üstatlarından naklettiği rivayetlerden farklıdır. Muhaddislerin rivayetlerinden bazıları şöyledir:

Ya'kûb b. İbrâhim bana İbn İdrîs, Husayn ve Amr b. Ce'vân'dan naklen Ahnef b. Kays'ın şöyle dediğini anlattı:

Hacca gitmek üzere Medine'ye gittik. Konakladığımız yerde eşyamızı indirirken yanımıza bir adam geldi ve dedi ki: "İnsanlar korku ve telaş içinde mescitte toplandılar." Bunun üzerine biz de gittik. İnsanların mescidin ortasındaki bir grubun

126 Gâşiye, 88/22-23.

etrafında toplandığını gördük. Ali, Talha, Zübeyr ve Sa'd b. Ebî Vakkâs da oradaydılar. Tam o sırada Osman b. Affân çıkageldi. "İşte Osman geldi," denildi. Osman'ın üzerinde sarı renkte bir hırka vardı, başını da onunla örtmüştü. Osman: "Ali burada mı?" dedi. "Evet," dediler. Sonra, "Zübeyr burada mı?" dedi. "Evet," dediler. Sonra "Talha burada mı?" dedi. "Evet," dediler. Osman: «O'ndan başka ilah bulunmayan Allah hakkı için söyleyin. Bilmez misiniz ki Resulullah (sav.) şöyle demişti: "Kim falancaların arsasını satın alırsa Allah ona mağfiret buyursun." Bunun üzerine onu yirmi bine veya yirmi beş bine satın aldım. Sonra Resulullah'a (sav.) gittim ve ona: "Yâ Resulellah! Arsayı aldım," dedim. Resulullah (sav.): "Onu mescidimize kat ve ecri senin olsun," buyurdu,» dedi. Hazırûn: "Doğrudur," dediler. Sonra Osman buna benzer başka bağışlarını da zikretti. Ardından Talha ve Zübeyr'le karşılaştım. Onlara: "Bana kimi tavsiye edersiniz ve kimi önerirsiniz. Zira bu adamın öldürüleceğini sanıyorum," dedim. İkisi: "Ali," dediler. Onlara: "Onu bana tavsiye ediyor ve buna razı mısınız?" dedim. "Evet," dediler. Akabinde Mekke'ye gittim. Biz henüz Mekke'deyken Osman'ın (ra.) öldürüldüğü haberini aldık. Müminlerin Annesi Âişe de Mekke'deydi. Ona mülaki oldum ve ona: "Kime biat etmemi emredersin?" dedim. "Ali," dedi. Ona: "Onu bana
[498] emrediyor ve buna razı oluyor musun?" dedim. "Evet," dedi. Bunun üzerine Medine'ye uğradım ve Ali'ye biat ettim. Sonra Basra'ya döndüm ve işlerin düzene girdiğini gördüm. Derken kısa bir süre sonra birisi geldi ve bana: "Âişe, Talha ve Zübeyr gelmiş ve Hureybe civarında konakladılar," dedi. Ben de: "Acaba niçin geldiler?" dedim. Bana dediler ki: "Sana haber göndererek seni davet ediyor, Osman'ın kan davası konusunda senden yardım istiyorlar," dediler. Bu benim için karşılaştığım en feci durumdu. Dedim ki: Aralarında Müminlerin Annesi ve Resulullah'ın (sav.) havarisi olduğu hâlde bunları terk etmem zor bir şeydir. Ancak Resulullah'ın amcasının oğluna karşı savaşmam da zordur. Onlara gidince bana: "Osman'ın (ra.) kan davası konusunda yardımlaşmak için geldik. Zira mazlum olarak öldürüldü," dediler. Ben: "Ey Müminlerin Annesi! Allah

için söyle! Sana: 'Kime biat etmemi emredersin,' dediğimde sen bana 'Ali,' demedin mi?" Âişe: "Evet," dedi. Sonra "Tekrar onu bana emreder ve buna razı mısın?' deyince 'evet,' demedin mi?" diye sordum. Âişe: "Evet, ancak tavrını değiştirdi," dedi. Arkasından, "Ey Zübeyr! Ey Resulullah'ın (sav.) havarisi, ey Talha! Allah için söyleyin. Size kimi emredersiniz demedim mi? Sonra tekrar size, onu bana emreder ve buna razı mısınız, dediğimde siz evet, demediniz mi?" dedim. Onlar: "Evet ancak tavrını değiştirdi," dediler. Onlara: "Yanınızda Müminlerin Annesi ve Resulullah'ın havarisi olduğu hâlde size karşı savaşmam. Ancak Resulullah'ın (sav.) amcasının oğlu olan bir adama karşı da savaşmam. Bana ona biat etmemi söylediniz. Size üç teklifim var: Ya bana köprüyü açın Farsların tarafına geçeyim ve burada Allah'ın takdirini bekleyeyim. Ya da Mekke'ye gideyim ve Allah'ın takdirini bekleyeyim. Ya da uzlete çekileyim, yakın bir yerde ikamet edeyim," dedim. Onlar: "Konuyu görüşelim, ondan sonra sana haber verelim," dediler. Kendi aralarında görüştüler ve dediler ki: "Köprüyü ona açsak bizimle ilgili bilgileri karşı tarafa bildirecek. Bu doğru bir şey olmaz. Onu yakın bir yerde, kulağına basabileceğiniz ve gözlemleyebileceğiniz bir mekânda tutalım." Bunun üzerine Basra'nın iki fersah ötesinde Celhâ'da uzlete çekildi. Yanında da altı bine yakın kişi vardı.

Sonra iki taraf karşılaştı. İlk öldürülen Talha oldu. Ka'b b. Süver de elinde mushaf olduğu hâlde ve iki tarafı uyarırken öldürüldü. İki taraftan da öldürülenler oldu. Zübeyr ise Basra'nın Sefevân bölgesine geçti. Buranın Basra'dan uzaklığı, sizin Kādisiye'den uzaklığınız kadardır. Mücâşi'den Neir adında bir adam onunla karşılaştı. Ona: "Ey Resulullah'ın (sav.) havarisi! Nereye gidiyorsun? Bana gel sen benim zimmetimdesin. Hiç kimse sana ulaşamaz," dedi. Bunun üzerine ona refakat etti. Haberi Ahnef'e ulaştı ve ona, Sefevân'da Zübeyr'e rast [499] geldiler. "Ne emredersin?" dediler. Ahnef: "Müslümanları karşı karşıya getirdi ve kılıçla birbirlerinin alnına vurdular. Şimdi de evine dönecek," dedi. Onun bu sözlerini Umeyr b. Cürmûz, Fadâle b. Hâbis ve Nüfey' duyunca bineklerine binip onu ta-

kip ettiler. Onu Neir ile buldular. Umeyr b. Cürmûz zayıf bir at üzerinde olduğu hâlde arkadan ona yaklaşarak hafif bir şekilde mızrakla vurdu. Bunun üzerine Zübeyr bir hamleyle ona yöneldi. Zübeyr'in işini bitireceğini anlayan Cürmûz: "Ey Nâfi', ey Fadâle!" diye seslendi. İkili ona saldırdılar ve onu öldürdüler.

Ya'kûb b. İbrâhim bana Mu'temir b. Süleyman, babası, Husayn, Amr b. Ce'vân ve Benî Temîm'den bir adamdan naklen şöyle dediğini anlattı:

Ona dedim ki: "Ahnef'in uzlete çekildiğine şahit oldun mu? Nasıl oldu?" Benî Temîmli adam şöyle dedi: Ahnef'in şöyle dediğini işittim: Hac niyetiyle Medine'ye gittim... Sonra öncekine benzer bir rivayet anlattı. Allah'ın hüküm ve takdirine hamdolsun.

* * *

Ali b. Ebî Tâlib'in Kûfe Ehlini Seferber Etmeleri İçin Oğlu Hasan ile Ammâr b. Yâsir'i Kûfe'ye Göndermesi

Ömer b. Şebbe bana şöyle dedi: Ebü'l-Hasan bize Beşîr b. Âsım, İbn Ebî Leylâ ve babasından naklen şöyle dediğini anlattı: Hâşim b. Utbe Rebeze'deyken Ali'nin yanına gitti. Ona Muhammed b. Ebû Bekir'in gelişini ve Ebû Mûsâ'nın sözlerini nakletti. Ali dedi ki: "Ben onu azletmek istedim. Ancak Eşter onu yerinde bırakmamı istedi." Sonra Hâşim'i Kûfe'ye geri gönderdi ve Ebû Mûsâ'ya şöyle yazdı: Hâşim b. Utbe'yi emrindeki Müslümanları benim için harekete geçirmek üzere gönderdim. İnsanların çıkmasını sağla. Ben sana görev verdim ki hak yolunda benim yardımcılarımdan olasın. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, Sâib b. Mâlik el-Eş'arî'yi çağırdı ve ona: "Bu işe ne dersin?" diye sordu. Sâib: "Sana yazdıklarına uymanı tavsiye ediyorum," dedi. Ebû Mûsâ: "Ancak ben böyle düşünmüyorum," dedi. Bunun üzerine Hâşim, Ali'ye şöyle yazdı: "Ben dengesiz, zorlu ve açıkça kin ve husumet güden bir insana geldim." Mektubu Muhill b. Halîfe et-Tâî ile gönderdi. Bunun üzerine Ali; Hasan b. Ali ve Ammâr b. Yâsir'i insanları hareke-
[500] te geçirmek için gönderdi. Karaza b. Ka'b el-Ensârî'yi de Kûfe'ye vali olarak gönderdi, Ebû Mûsâ'ya bir mektup yazarak

onunla gönderdi: Ebû Mûsâ'ya! Allah'ın sana nasip etmediği bu işten uzak durman seni benim emrimi reddetmeye engelleyeceğini düşünüyordum. Hasan b. Ali'yi ve Ammâr b. Yâsir'i insanları harekete geçirmek için gönderdim. Karaza b. Ka'b'ı da şehre vali olarak gönderdim. Sen bizim işimizi yerilmiş ve kovulmuş olarak bırak. Bırakmazsan ona seninle mücadele etmesini, ona karşı gelirsen sana güç yetirirse seni parça parça etmesini emrettim.

Mektup Ebû Mûsâ'ya ulaşınca görevi bıraktı. Hasan ve Ammâr mescide girdiler ve şöyle dediler: Ey insanlar! Müminlerin Emîri diyor ki: Ben bu seferime zalim veya mazlum olarak çıktım. Allah'ın hukukunu gözeten herkese seferber olmasını istiyorum. Mazlumsam bana yardım etsin. Zalimsem bana mâni olsun. Vallahi Talha ve Zübeyr bana ilk biat edenlerdir. İlk ihanet edenler de onlardır. Ben zimmetime bir mal mı geçirdim! Bir hüküm mü değiştirdim! Öyleyse seferber olun! Marufu emredin ve münkerden nehyedin.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Ebû Mihnef, Câbir ve eş-Şa'bî'den naklen Ebü't-Tufeyl'in şöyle dediğini anlattı:

Ali dedi: Kûfe'den size on iki bin bir kişi iltihak edecek. Bunun üzerine Zükâr Tepesine çıktım ve onları saydım. Ne fazla ne de eksik çıktı.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Beşîr b. Âsım ve İbn Ebî Leylâ'dan naklen babasının şöyle dediğini anlattı:

Ali'ye on iki bin adam iltihak etti. Onlar yedi kabileye mensuptular. Kureyş, Kinâne, Esed, Temîm, Ribâb ve Müzeyne'nin başında Ma'kıl b. Yesâr er-Riyâhî, Kays'ın başında Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafî, Bekir b. Vâil ve Tağlib'in başında Va'le b. Mahdûc ez-Zühelî, Mezhic ve Eş'arîlerin başında Hucr b. Adî; Büceyle, Enmâr, Has'am ve Ezd'in başında da Mihnef b. Süleym el-Ezdî vardı.

* * *

Ali'nin Basra'nın Zâviye Bölgesine İntikali

Ömer b. Şebbe bana şöyle anlattı: Ebü'l-Hasan bize Mesleme b. Muhârib'den naklen Katâde'nin şöyle dediğini anlattı:

Ali, Zâviye'de konakladı ve burada birkaç gün kaldı. Ah-
[501] nef ona haber göndererek: "Dilersen sana geleyim, dilersen de dört bin kılıcı sana karşı savaşmaktan alıkoyayım," dedi. Ali ona haber göndererek: "Adamlarına uzleti nasıl kabul ettireceksin?" dedi. Ahnef: "Onlarla savaşmak Allah'a vefa göstermenin gereğidir," dedi. Ali ona: "Alıkoyabildiklerini alıkoy," diye haber gönderdi. Sonra Ali, Zâviye'den hareket etti. Talha, Zübeyr ve Âişe de Furda'dan hareket ettiler. İki taraf Ubeydullah –veya Abdullah– b. Ziyâd'ın konağının bulunduğu mevkinin yanında karşılaştılar. İnsanlar konaklayınca Şekîk b. Sevr, Amr b. Merhûm el-Abdî'ye: "Çık ve bizi Ali'nin karargâhına doğru yönlendir," diye haber gönderdi. İkili, Abdülkays ve Bekir b. Vâil'in başında harekete geçip Müminlerin Emîri'nin karargâhına doğru yöneldiler. İnsanlar: "Bunlar kimin tarafında olursa o taraf galip gelecektir," dediler. Şekîk b. Sevr sancaklarını Reşrâşe adındaki köleye teslim etti. Bunun üzerine Va'le b. Mahdûc ez-Zühelî, Şekîk'e: "Soy sop kayboldu. Kavminin onur nişanesini Reşrâşe'ye teslim ettin," dedi. Şekîk ona: "Sen kendi işine bak, biz işimizin hakkını veririz," diye haber gönderdi. İki taraf üç gün boyunca beklediler ve aralarında herhangi bir çatışma olmadı. Ali bu süre içinde onlara haberci gönderdi, onlarla konuştu ve onları caydırdı.

Ömer bize Ebû Bekir Hüzelî'den naklen Katâde'nin şöyle dediğini anlattı:

Ali, Zâviye'den hareket ederek Talha, Zübeyr ve Âişe üzerine gitti. Onlar da Furda'dan hareketle onun üzerine gittiler. İki taraf cemâziyelâhire ayının ortasında, 36 yılında perşembe günü Ubeydullah b. Ziyâd'ın konağının bulunduğu mevkinin yanında karşılaştılar. İki taraf birbirlerini görünce Zübeyr atı üzerinde ve zırhlı olarak çıktı. Ali'ye: "İşte Zübeyr!" denildi. Ali: "İki adam arasında Allah ona hatırlatılırsa O'nu hatırlamaya daha yatkındır," dedi. Talha da çıktı. Bunun üzerine Ali onların karşısına çıktı. Ali ikisine o kadar yaklaştı ki atlarının boyunları karşı karşıya geldi. Ali onlara: "Ömrüm hakkı için silah, atlar ve adamlar hazırlamışsınız. Allah katında da bir mazeret hazırladınız mı? Allah'tan sakının ve ipliğini sağlam bir şekilde eğirdikten sonra onu çözen kadın gibi olmayın. Ben dinde kardeşiniz de-

ğil miydim? Kanımı akıtmayı haram bilirsiniz, ben de kanınızı akıtmayı haram bilirim. Kanımı akıtmayı caiz kılan bir suçum, bir muhalefetim oldu mu?" dedi. Talha: "İnsanları Osman'a karşı kışkırttın," dedi. Ali: «"*O gün Allah onlara cezalarını hakkıyla verecek ve Allah'ın hak olduğunu apaçık bir şekilde bileceklerdir.*"[127] Ey Talha! Osman'ın kan davasını güdüyorsun öyle mi? [502] Allah Osman'ın katillerine lanet etsin! Ey Zübeyr! Resulullah (sav.) ile birlikte Benî Ganm'a uğradığınız günü hatırlıyormusun? Hani Resulullah bana bakıp da gülümsemiş, sen de ona gülümsedin ve dedin ki: "İbn Ebî Tâlib gurur ve şıklığından geri kalmaz," demiştin de Resulullah (sav.) sana: "Sus, onda gurur ve kibir yoktur. Sen ona karşı zulmen savaşacaksın," demişti,» diye hatırlattı. Zübeyr: "Allah'ım! Doğrudur. Bunu hatırlasaydım bu yola çıkmazdım. Vallahi sana karşı savaşmayacağım," dedi.

Akabinde Ali adamlarının yanına döndü ve şöyle dedi: "Zübeyr'e gelince o size karşı savaşmayacağına dair Allah'a söz verdi." Zübeyr ise Âişe'nin yanına döndü ve ona şöyle dedi: "Kendimi bildiğimden beri ne yapacağımı hep bilerek hareket ederdim. Ancak bu kez ne yapacağımı bilemiyorum," dedi. Âişe: "Ne yapmayı düşünüyorsun?" dedi. Zübeyr: "Bırakıp gitmek istiyorum," dedi. Oğlu Abdullah ona: "Bu iki orduyu karşı karşıya getirdikten iki taraf birbirine karşı bilendikten sonra onları bırakıp gitmek istiyorsun. İbn Ebî Tâlib'in sancaklarını yakinen gördün ve bunların civanmert gençler tarafından taşındığına şahit oldun," dedi. Zübeyr: "Ona karşı savaşmayacağıma dair Allah'a yemin ettim," dedi ve ona söylediğini anlattı. Abdullah: "Yemininin kefaretini ver ve ona karşı savaş," dedi. Bunun üzerine Mekhûl adındaki kölesini çağırdı ve onu azat etti. Abdurrahman b. Süleyman et-Teymî şu beyti dile getirdi:

Bugün bir kardeş gördüm ki onun gibisini görmedim. Rahman'a isyan için yemininin kefaretini veriyor.

Yine şairlerinden biri şu beyti dillendirdi:

Dinini korumak için yemin kefareti olarak Mekhûl'ü azat ediyor. Ancak yeminini bozduğu alnında görülebiliyor.

127 Nûr, 24/25.

* * *

Şimdi söz sırası Seyf'in Muhammed ve Talha'dan naklettiği rivayettedir. İmrân b. Husayn insanlara haber göndererek tıp-
[503] kı Ahnef gibi onları her iki tarafı bırakmaya çağırıyordu. Benî Adî'ye de haber gönderdi. Onun elçisi onların mescidinin kapısında şöyle seslendi: Bilesiniz ki Ebû Nüceyd İmrân b. Husayn size selam ediyor ve diyor ki: Vallahi bu iki saftan birine bir ok atmaktansa muhkem bir dağda yeşilimsi keçiler ve koyunların başında olmayı ve onların yünü kırparak ve sütlerini içerek yaşamak benim için daha sevimlidir. Bunun üzerine Benî Adî tek bir ağızdan, Müminlerin Annesi'ni kastederek: "Vallahi Resulullah'ın (sav.) emanetini hiçbir şey karşılığında terk etmeyiz," dediler.

* * *

Amr b. Ali bize Yezîd b. Zürey', Ebû Nuâme el-Adevî, Huceyr b. Rebî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

İmrân b. Husayn bana şöyle dedi: Kavmine git ve toplu olarak bulunduklarında ayağa kalk ve de ki: Resulullah'ın (sav.) arkadaşı İmrân b. Husayn beni size gönderdi. Size selam ediyor ve Allah'a yemin ederek diyor ki: "Burnu kesik bir Habeşli köle olmam ve Hadan keçilerini ölene kadar bir dağ başında gütmem bu iki topluluk arasında bir ok atmaktan bana daha sevimlidir." Bunun üzerine kabile büyükleri başlarını kaldırdılar ve Resulullah'ın (sav.) emanetini hiçbir şey karşılığında terk etmeyiz, dediler.

* * *

Söz tekrar Seyf'in Muhammed ve Talha'dan naklettiği rivayetine döndü. Basra ehli fırkalara ayrıldı. Bir fırka Talha ve Zübeyr'le bir fırka Ali'yle bir fırka da her iki grupla birlikte savaşmaya karşıydı. Âişe (ra.) kaldığı evden çıkarak Ezd mıntıkasındaki el-Huddân mescidine geldi. Nitekim muharebe de onların bölgesinde cereyan ediyordu. Ezd'in başında da Sabre b. Şeymân bulunuyordu. Ka'b b. Süver ona şöyle dedi: "Taraflar birbirlerini görüp karşılaşınca yapamazsın. Zira bu karşılaşma dalgalanan bir deniz gibi olacaktır. Bu sebeple bana ita-

at et ve onlara şahit olma. Kavmini bir kenara çek. Zira korkarım ki sulh olmayacak. Bu nutfenin koruyucusu ol. Mudar ve Rebîa'dan oluşan bu iki orduyu terk et. Zira iki taraf kardeştir. [504] Eğer sulh yaparlarsa bu bizim de arzumuzdur. Savaşırlarsa yarın onlara hâkim olacağız," dedi. –Ka'b, Cahiliye döneminde Hristiyandı.– Sabre ona: "Korkarım sende Hristiyanların izi vardır. Bana insanlar arasında sulh yapmaktan uzak durmamı mı istiyorsun. Yoksa sulh tekliflerini reddederlerse Müminlerin Annesi ile Talha ve Zübeyr'i terk etmemi ve Osman'ın kan davasından vazgeçmemi mi istiyorsun? Hayır, vallahi bunu asla yapmayacağım," dedi. Bunun üzerine Yemen ehli bu işte sahnede olmayı kararlaştırdılar.

Serî bana Şuayb, Seyf, Dureys el-Becelî ve İbn Ya'mer'den naklen şöyle dediğini yazdı: Ahnef b. Kays, Ali'nin yanından dönünce Hilâl b. Vekî' b. Mâlik'e rast geldi. Hilâl ona: "Ne düşünüyorsun?" dedi. Ahnef: "Uzlete çekilmek. Senin görüşün nedir?" dedi: Hilâl: "Müminlerin Annesi'nin tarafında durmak. Bizim büyüğümüz olduğun hâlde bizi terk edecek misin?" Ahnef: "Yarın öldürülürsen ve ben kalırsam sizin büyüğünüz olacağım," dedi. Hilâl: "Şimdi de liderimizsin," dedi. Ahnef: "Ben kendisine karşı başkaldırılan bir liderim. Sense itaat edilen gençsin," dedi. Bunun üzerine Benî Sa'd, Ahnef'e uydular. Ahnef onlarla birlikte Vâdi's-Sibâ'a çekildi. Benî Hanzale ise Hilâl'e tâbi oldular. Benî Amr da Ebü'l-Cerbâ'nın peşinden gittiler. Her iki grup da savaşa girdiler.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed ve Ebû Osman'dan naklen şöyle dediğini yazdı:

Ahnef gelince: "Ey Edd! Bu işte uzlete çekilin ve bu işin başarısını ve aczini bu iki gruba bırakın," dedi. Bunun üzerine Mincâb b. Râşid kalktı: "Ey Ribâb! Uzlete çekilmeyin, bu işe katılın ve başarısını sahiplenin," dedi. Bunun üzerine Ribâb ayrıldı. Sonra "Ey Temîm! Bu işten uzlete çekilin, bu işin başarısını ve aczini bu iki gruba bırakın," deyince Ebü'l-Cerbâ –bu adam Benî Osman b. Mâlik b. Amr b. Temîm'dendir– kalktı: "Ey Amr! Uzlete çekilmeyin, bu işin başarısını sahiplenin," dedi. Böylece Ebü'l-Cerbâ, Benî Amr b. Temîm'in başına ge-

çerken Mincâb b. Râşid, Benî Dabbe'nin başına geçti. "Ey Zeydi Menât! Bu işten uzlete çekilin, bu işin başarısını ve aczini bu iki gruba bırakın," deyince Hilâl b. Vekî': "Bu işte uzlete çekilmeyin ey Hanzale! Bu işin başarısını sahiplenin," dedi ve Hanzale'nin başına geçti. Sa'd ise Ahnef'e itaat etti ve Vâdi's-Sibâ'a çekildiler.

[505] Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Hevâzin, Benî Süleym ve onlara tâbi olanların başında Mücâşi' b. Mes'ûd es-Sülemî, Âmir'in başında Züfer b. el-Hâris, Gatafân'ın başında Asur b. en-Nu'mân el-Bâhilî ve Bekir b. Vâil'in başında Mâlik b. Misma' vardı. Abdülkays ise ikamet eden bir adam hariç Ali'nin tarafına geçtiler. Bekir b. Vâil'den de ikamet edenler vardı. Uzlete çekilenler kadar kalanlar da vardı. Bunların başında Sinân vardı. Ezd'in başında üç lider vardı. Sabre b. Şeymân, Mes'ûd ve Ziyâd b. Amr. Şevâzib'in başında iki lider vardı. Bunlardan Hirrît b. Râşid, Mudar'ın başında; Kudâa ve ona tâbi olanların başında Ru'bî el-Cermî –bir lakaptır– bulunuyordu. Bunun dışında kalan Yemenlilerin başında ise Zü'l-Âcire el-Himyerî bulunuyordu.

Talha ve Zübeyr insanların başında el-Erzak köyünün mevkiindeki Zâboka'dan indiler. Mudar tümüyle sulhtan emin olarak indi. Rebîa da sulhtan emin olarak onların yukarısında konakladılar. Bütün Yemenliler de onların aşağısında konakladılar ve sulhtan şüphe etmiyorlardı. Âişe, Haddân'da; insanlar da Zâboka'da bulunuyorlardı. Adı geçen reisleri onların başında oldukları hâlde otuz bin kişiydiler. Hakîm ve Mâlik'i Ali'ye geri göndererek Ka'kâ' ile vardıkları mutabakata bağlı olduklarını bildirdiler. Ali onlara doğru ilerledi. İkisi çıktılar ve bu haberle ona geldiler. Bunun üzerine hareket ederek onların karşısına gelip konakladı. Kabileler kendi yakınlarıyla buluştular. Mudar, Mudar'la; Rebîa, Rebîa'yla Yemen, Yemen'le buluştular. İnsanlar sulhtan emin bulunuyorlardı. Karşılıklı olarak konaklamışlar ve birbirlerine uğruyorlardı. Sulhtan başka bir şeye niyetleri yoktu, bunun dışında bir şey konuşmuyorlardı. Müminlerin Emîri'nin maiyetinde yirmi

bin kişi vardı. Kûfe ehli Zükâr'a geçerken başlarında bulunan reislerinin idaresindeydiler. Abdülkays'ın başında üç reis vardı: İbnü'l-Cârûd, Cezîme ve Bekir; Amûr'un başında Abdullah b. es-Sevdâ; Hecer ehlinin başında İbnü'l-Eşec; Basralı Bekir b. Vâil'in başında İbnü'l-Hâris b. Nehâr; Zuttu ve Seyâbice'nin başında Dinver b. Ali bulunuyorlardı. Ali, Zükâr'a on bin kişiyle gelmiş ve burada da ona on bin kişi daha katılmıştı.

* * *

Ömer b. Şebbe bana Ebü'l-Hasan, Beşîr b. Âsım, Fıtr b. Halîfe, Münzir es-Sevrî ve Muhammed b. el-Hanefiyye'den naklen şöyle dediğini anlattı: [506]

Medine'de yedi yüz kişiyle çıktık. Kûfe'den bize yedi bin kişi katıldı. Etrafımızdan da iki bin kişi bize katıldı. Bunların çoğu Bekir b. Vâil'dendi. Bir görüşe göre de bunlar altı bin kişiydiler.

* * *

Söz sırası Muhammed ve Talha'nın rivayetine geldi. Şöyle dediler: İki taraf konaklayıp da yerlerinde karar kılınca Ali meydana çıktı. Talha ve Zübeyr de çıktılar ve üçü karşı karşıya durarak ihtilaf konularını konuştular. Üçü de sulhtan ve savaşı gündemden çıkarmaktan daha ideal bir çözüm olmadığını gördüler. Durum ortaya çıkmış ve önü alınamayacak hâl almıştı. Bu sebeple bu karar üzerinde ayrıldılar. Akabinde Ali kendi karargâhına, Talha ve Zübeyr de kendi karargâhlarına döndüler.

Cemel Savaşı

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Akşam vakti Ali, Abdullah b. Abbâs'ı Talha ve Zübeyr'e gönderdi. İkisi de yine akşam vakti. Muhammed b. Talha'yı Ali'ye gönderdiler. İki taraf kendi adamlarıyla konuyu istişare etmeyi kararlaştırdılar. Akşam olunca –cemâziyelâhir ayında– Talha ve Zübeyr, onlara tâbi olanların reislerine haber göndererek çağırdılar. Ali de Osman'ı vuranlar dışında kendisine tâbi olanların reislerine haber göndererek çağırdı. İki taraf da sulh kararıyla geceledi̇ler. Ulaştıkları netice sebebiyle ve farklı arzula-

rı olanlarla farklı planlar kuranlardan uzaklaştıkları için geceyi çok huzurlu geçirdiler. Osman etrafında fitne koparanlar için yaşadıkları en kötü gece oldu. Zira helak olmakla karşı karşıya kalmışlardı. Gece boyunca kendi aralarında istişarelerde bulundular. Gizlice savaşı başlatmaya karar verdiler. Kurdukları şer planının fark edilmemesi için bunları gizli yapıyorlardı. Henüz sabahın köründe ve ortalık karanlıkken erkenden ve komşularının fark edemeyecekleri şekilde eylemlerini gerçekleştirmek için karşı tarafa sızmalar gerçekleştirdiler. Mudarlılar, Mudarlılara, Rebî'ler Rebî'lere, Yemenliler Yemenlilere sızarak silahlı baskınlar yaptılar. Bunun üzerine Basra ehli ayaklandılar ve her aşiret kendilerini şaşırtan ve yalan söyle-
[507] yen adamlarına karşı harekete geçtiler. Zübeyr ve Talha, Mudar'dan ileri gelenlerle çıktılar ve Rebîa kabilesinden oluşan ve başında Abdurrahman b. el-Hâris b. Hâşim'in bulundu sağ kanada haber göndererek onları uyardılar. Sol kanadın başında da Abdurrahman b. Attâb b. Esîd vardı. İkisi ise merkezdeki yerlerini aldılar. "Ne oluyor?" diye sordular. İnsanlar: "Gece vakti Kûfeliler bize baskın yaptılar," dediler. İkili: "Ali kan akıtmadan ve hürmeti çiğnemeden durmayacağını, bizimle uzlaşmayacağını biz biliyorduk," dediler. Sonra Basra ehliyle geri döndüler. Basralılar sızan grubu vurarak geri püskürttüler ve kamplarına döndüler. Ali ve Kûfeliler, sesleri duydular. Komplocular, ona duyurmak istediklerini duyurmak için Ali'ye yakın bir yerde bir adam yerleştirmişlerdi. Ali: "Ne oluyor?" deyince adam: "Karşı taraftan gece vakti bize aniden baskın yaptılar. Ancak onları geldikleri yere geri püskürttük. Bir de baktık ki karşı taraf ayaklanmış, bize saldırıyor," dedi. Bunun üzerine insanlar ayaklandı. Bunun üzerine Ali sağ kanat komutanına "sağ kanadın başına," sol kanat komutanına da "sol kanadın başına geç! Biliyorsunuz ki Talha ve Zübeyr kan akıtmadan ve hürmeti çiğnemeden durmayacaklar, bizimle uzlaşmayacaklar," dedi. Bu arada Sebeiyye taraftarları da boş durmuyorlardı. Ali insanlara: "Ey insanlar! Durun kötü bir durum yok," diye seslendi. Nitekim o fitnede hepsinin ortak görüşü, saldırıya maruz kalmadan saldırmamaktı. Amaç savaşmak için haklı

bir sebep ve gerekçeye dayanmak, hasımları karşısında meşru ve haklı bir konumda olmaktı. Kaçanı öldürmemek, yaralıya saldırmamak ve kimseyi takip etmemek hususunda iki taraf ittifak etmişler ve bunu ilan etmişlerdi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha ve Ebû Amr'ın şöyle dediklerini anlattı:

Ka'b b. Süver, Âişe'ye (ra.) geldi ve ona: "Yetiş, iki taraf savaşa kalkıştılar. Belki Allah seninle ıslah eder," dedi. Bunun üzerine Âişe devesine bindi. Onun mahfesini zırhlarla donattılar ve öyle gönderdiler. Devesinin adı Asker idi. Ya'lâ b. Ümeyye onu Âişe için iki yüz dinara satın almıştı. Âişe meskûn bölgeden çıkınca, kalabalığın sesini duymaya başlayınca durdu. Kısa bir süre sonra daha büyük bir gürültü duydu. "Bu gürültü nedir?" diye sordu. "Asker'in gürültüsü," dediler. "Hayır mıdır, şer midir?" dedi. "Şerdir," dediler. Âişe: "Bu gürültü hangi taraftan çıkıyorsa o hezimete uğrayacaktır," dedi. Âişe henüz yerinde dururken hezimet haberini aldı. Zübeyr başını alıp gitti [508] ve Vâdi's-Sibâ' güzergâhını takip etti. Talha'ya da meçhul bir ok isabet etti ve dizini deldi. Pabucu kanla dolup da ağırlaşınca kölesine: "Beni arkana bindir ve beni tut. Sonra beni bir yere götür ve orada indir," dedi. Basra'ya girerken kendisiyle Zübeyr'in durumunu şu beyitlerle dillendirdi.

Hadiseler beni yönlendirip okum hedefi şaşırdıysa

Bir okun peşinden düşünmeden gidince öyle bir gidiş oldu ki aklımı kaybettim

Benî Sehm'in rızasını istemeyerek satın alınca Küsi' gibi pişmanlık duymaya başladım.

Onlara itaat ettim, Benî Lüey'den ayrı düştüm. Onlar da etimi ve kanımı yırtıcı hayvanlara attılar.

* * *

Başka Bir Rivayette Cemel Vak'ası

Ebû Ca'fer dedi: Seyf'in dışındakiler ise bu vak'ayla Zübeyr'in durumu ve izlediği tutumu bırakıp ayrılması hakkında Seyf'in iki raviden naklettiklerinden farklı bir nakilde bulunmuşlardır.

Bu rivayetlerden biri de Ahmed b. Züheyr'in bana Ebû Hayseme, Vehb b. Cerîr b. Hâzim, babası Ebû Hayseme ve Vehb b. Cerîr b. Hâzim'den naklen şöyle anlattı: Babamdan şöyle dediğini duydum:

Ali, Talha, Zübeyr ve Âişe'nin seferlerine ilişkin olarak Yûnus b. Yezîd el-Eylî, Zührî'den şöyle anlattı: Ali, Basra'da Abdî'nin maiyetinde yetmiş kişinin öldürüldüğü haberini aldı. Bunun üzerine Ali on iki bin kişiyle yola çıktı ve Basra'ya geldi. Şöyle diyordu:

Rebîa'ya vah hasretim vah! Dinleyen ve itaat eden Rebîa!

Onun akıbeti elim bir vak'a oldu.

İki taraf karşı karşıya gelip koklayınca Ali atına binerek çıktı ve Zübeyr'i çağırdı. İkili karşı karşıya geldiler. Ali ona: "Seni buraya getiren nedir?" dedi. Zübeyr: "Sen. Seni bu işe de layık
[509] görmüyorum ve bizden de daha layık değilsin," dedi. Ali: "Osman'dan sonra asıl sen bu işe layık değilsin. Biz seni Benî Abdülmuttalib'den kabul ediyorduk. Ancak senin oğlun büyüyünce kötü bir evlat olarak bizi birbirimizden ayırdı ve bazı şeyleri hatırlattı. Ona, bir gün Peygamber (sav.) ikisinin yanından geçerken Ali'ye: "Halanın oğlu sana ne diyor? O zulmen sana karşı savaşacak!" diye söylediğini hatırlattı. Bunun üzerine Zübeyr: "Ayrıldı ve ben sana karşı savaşmayacağım," dedi. Ardından oğlu Abdullah'ın yanına gitti: "Bu savaş hakkında net bir görüşe sahip değilim," dedi. Bunun üzerine oğlu ona: "Sen net bir görüşle çıktın ancak İbn Ebî Tâlib'in sancaklarını gördün ve onların altında ölüm olduğunu anlayınca korktun," dedi ve onu sinirlendirip kızdırınca şöyle dedi: "Be adam! Onunla savaşmayacağım diye ona yemin ettim," dedi. Oğlu ona: "Yemininin kefareti olarak kölen Serces'i azat et," dedi. Bunun üzerine Zübeyr kefaret olarak kölesini azat etti ve saf tuttu. Ali, Zübeyr'e: "Benden Osman'ın kanının hesabını soruyorsun. Oysa Osman'ı sen öldürdün. Allah ikimizden bu işte dahli olana bugün daha kötüsünü musallat etsin," dedi. Ayrıca Talha'ya: "Sen Resulullah'ın (sav.) zevcesini getirip onunla savaşırken kendi zevceni evde saklıyorsun! Sen bana biat etmedin mi?" dedi. Talha: "Kılıç boynum üzerinde olduğu hâlde biat ettim," dedi. Ardından Ali adamlarına: "Sizden kim bu mushafı ve içindekileri onlara arz

edecek? Eli kesilirse Kur'an'ı öbür eline alsın. Eğer o da kesilirse onu dişleriyle alsın," dedi. Bir genç: "Ben," dedi. Ali bunu adamlarına arz etti. Ancak o genç dışında hiç kimse bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Ali ona: "Bu mushafı onlara arz et ve onlara: 'Bu mushaf başından sonuna kadar aramızda olsun. Kanlarımız ve kanlarınız hakkında Allah'tan sakının,' diye söyle," dedi. Elinde Kur'an olduğu hâlde gence saldırdılar. Her iki eli kesildi. Bunun üzerine onu dişleriyle taşıdı. Ancak öldürüldü. Bunun üzerine Ali: "Şimdi vurmak hak oldu. Onlarla savaşabilirsiniz," dedi. O gün yetmiş kişi öldürüldü. Bunların hepsi Âişe'nin devesinin yularını tutuyorlardı. Deve öldürülüp de karşı cephenin insanları hezimete uğrayınca kendisine isabet eden bir okla Talha öldürüldü. İddiaya göre Talha, Mervân b. Hakem'in attığı bir okla öldürüldü. İbnü'z-Zübeyr de Âişe'nin devesinin yularını tutmuştu. Âişe: "Bu kimdir?" deyince ona kendisini tanıtmış. Bunun üzerine: "Esmâ'yı kaybedesin," dedi. Abdullah burada yaralandı ve kendini yaralılar arasına attı. Ardından oradan çıkarıldı ve yarası iyileşti. Muhammed b. Ebû Bekir, Âişe'yi alıp götürdü ve bir çadıra yerleştirildi. Ali başında durdu: "İnsanları kışkırttın, onlar da harekete geçtiler. Onların arasını bozdun ve birbirlerini öldürdüler," dedi ve uzun bir tenkitte bulundu. Âişe şöyle dedi: "Ey İbn Ebî Tâlib! Hâkim oldun. [510] Artık müşfik davran. Bugün kavmine ne güzel bir imtihandan geçirdin! Akabinde Ali onu serbest bıraktı ve onunla bir grup erkek ve kadın gönderdi. Onun ihtiyaçlarını karşıladı ve kendisine on iki bin dirhem verilmesini emretti. Abdullah b. Ca'fer bu parayı az buldu ve ona çok miktarda para takdim etti ve dedi ki: "Müminlerin Emîri onaylamazsa benden olsun," dedi. Zübeyr de öldürüldü. Bir iddiaya göre onu İbn Cürmûz öldürdü ve Müminlerin Emîri'nin kapısına kadar gelerek korumasına: "Zübeyr'in katili için görüşme izni iste," dedi. Ali: "Ona izin ver ve onu ateşle müjdele," dedi.

Muhammed b. Umâre bana Ubeydullah b. Mûsâ, Fudayl, Süfyân b. Ukbe, Kurre b. el-Hâris ve Cevn b. Katâde'den naklen anlattı: Kurre b. el-Hâris şöyle dedi:

Ahnef b. Kays ile birlikteydim. Amcam oğlu Cevn b. Katâde de Zübeyr ile birlikteydi. Cevn b. Katâde bana şöyle anlattı:

Zübeyr (ra.) ile birlikteydim. Derken bir atlı geldi. –İnsanlar Zübeyr'e selam verirken "Selamün aleyküm ey Emîr!" diye selam veriyorlardı– Adam: "Selamün aleyküm ey emîr!" dedi. Zübeyr: "Aleyke's-selam," dedi. Adam: "Bu insanlar falanca yere gelip konaklamışlar. Senin üzerine gelen bu topluluk kadar silahları çürük, sayıları az, kalplerine korku hâkim olmuş başka bir topluluk görmedim," dedi ve ayrıldı. Sonra bir atlı daha geldi ve "es-Selamu aleyke ey emîr!" dedi. Zübeyr: "Ve aleyke's-selam," dedi. Adam: "Bu insanlar falanca yere geldiler. Ancak Allah'ın sizin için kısmet ettiği çokluğu, silah ve teçhizatı ve hiddeti işitince Allah kalplerine korku saldı. Bunun üzerine çekip gittiler," dedi. Zübeyr: "Be adam! Ne diyorsun? Vallahi İbn Ebî Tâlib *arfec* ağacından başka bir silah bulamazsa da onunla bizim üzerimize gelirdi!" dedi. Sonra adam ayrıldı. Akabinde bir atlı geldi. Ortalığı toz duman kaplayınca az kalsın süvariler harekete geçiyorlardı. Adam: "Bu insanlar geldiler! Ammâr ile karşılaştım ve onunla karşılıklı konuşmamız oldu," dedi. Zübeyr: "İçlerinde Ammâr yok," dedi. Adam: "Vallahi içlerinde var," dedi. Zübeyr: "Hayır, Allah onu içlerinde kılmamıştır," dedi. Adam: "Hayır, vallahi onu içlerinde kıldı," dedi. Zübeyr: "Hayır, Allah onu içlerinde kılmamıştır," dedi ve adamın ısrarını görünce bir yakınına: "Bin ve git bak, bu adam doğru mu söylüyor," dedi. Bunun üzerine adamla birlikte bindi ve birlikte gittiler. Ben de onlara bakıyordum. İkili bir süre atların yakınında durduktan sonra geri döndüler. Zübeyr kendi adamına: "Ne yaptın?" dedi. Adam: "Bu adam doğru söyledi," dedi. Zübeyr: "Burnu kesilesi –veya sırtı bükülesi–." Muhammed b. Umâre: Ubeydullah dedi: Fazîl: "Bu iki ifadeden hangisini kullandığını bilmiyorum," dedi. Sonra onu bir titreme aldı. Öyle ki silahı bile titriyordu. Bunun üzerine Cevn: "Annem beni kaybedesi! Ben bunu göreceğime ölmeyi ya da hayatta kalmayı tercih ederim. Ruhum yedi kudretinde olduğu Allah'a yemin ederim, Zübeyr'e hâkim olduğunu gördüğüm bu durum onun Resulullah'tan (sav.) gördüğü veya işittiği hadis sebebiyledir." İnsanlar birbirleriyle meşgul olunca Zübeyr ayrıldı, bineğine bindikten sonra gitti. Cevn de ay-

rıldı, bineğine binerek Ahnef'e gitti. O sırada iki atlı geldi ve Ahnef ile arkadaşlarının yanında indiler. Akabinde Ahnef'e yanaştılar ve bir müddet onunla baş başa görüştükten sonra ayrıldılar. Peşinden Amr b. Cürmûz, Ahnef'e geldi ve ona: "Vâdi's-Sibâ'da yetiştim ve onu öldürdüm," dedi. Bu nedenle Cevn: "Ruhum yedi kudretinde olduğu Allah'a yemin ederim ki Zübeyr'i öldürten Ahnef'ti," dedi.

Ömer b. Şebbe bana Ebü'l-Hasan, Beşîr b. Âsım, Haccâc b. Ertât ve Ammâr b. Muâviye ed-Dühnî'den –Becîle'nin Ahmes kabilesinin bir koludur– naklen şöyle dediğini anlattı:

Cemel günü Ali bir mushaf aldı ve onunla adamları arasında dolaşarak: "Kim bu mushafı ölümü pahasına alıp onları muhtevasına uymaya davet etmek ister," dedi. Üzerinde içi pamuklu beyaz bir kaftan bulunan Kûfeli bir genç ayağa kalkarak: "Ben almak istiyorum," dedi. Ali ona vermedi ve tekrar "Kim bu mushafı alıp ölümü pahasına onları onun muhtevasına uymaya davet etmek ister," dedi. Aynı genç: "Ben," dedi. Bunun üzerine Ali mushafı ona verdi. Genç onlara çağrıda bulununca sağ elini kestiler. Genç, mushafı sol eline aldı ve tekrar çağrıda bulundu. Bu kez de sol elini kestiler. Genç onu göğsü üzerine aldı ve kanları beyaz kaftanı üzerinde akıyordu ve ruhunu o şekilde teslim etti. Ali şöyle dedi: "Şimdi onlara karşı savaşmak hak oldu." Bunun üzerine gencin annesi oğluna şöyle ağıt yaktı:

Allah'ım! Müslim Allah'ın kitabını korkusuzca okuyarak onlara çağrıda bulundu!

Onlar şer oyunlarını sergilerken onların anneleri duruyor ve onları görüyordu. Ancak onları menetmedi. [512]

Onların sakalları kanla boyanmıştı.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Ebû Mihnef ve Câbir'den naklen eş-Şa'bî'nin şöyle dediğini anlattı:

Müminlerin Emîri'nin sağ kanadı Basralıların sol kanadına saldırdı. İki taraf kıyasıya savaştılar. İnsanlar Âişe'nin (ra.) etrafında toplandılar. Onların çoğunluğunu Dabbe ve Ezd kabilelerinin mensupları oluşturuyordu. Muharebe güneşin gökyüzünde yükselmesinden ikindiye, bir rivayete göre öğle

vaktine kadar sürdü. Neticede Basralılar hezimete uğradılar. Bunun üzerine Ezd'den bir adam seslenerek "Hücum!" diye bağırınca Muhammed b. Ali onun elini kesti. Bu kez "Ey Ezd! Kaçın," diye bağırdı. Ezd'den çok sayıda insan öldürüldü. Bunun üzerine "Ali b. Ebî Tâlib'in dinindeniz," diye seslenmeye başladılar. Benî Leys'te bir adam şu beyitleri dile getirdi:

Ezd ile karşılaştığımız gün bizim hakkımızda sor. Kırmızımtırak ve gül renkli atlar düşmanı kovalıyordu.

Onların ciğerlerini ve parçalayıp kollarını kesince artık uzak olsunlar uzak.

Ömer b. Şebbe bana Ebü'l-Hasan, Ca'fer b. Süleyman ve Mâlik b. Dînâr'dan şöyle dediğini anlattı:

Ammâr, Cemel günü Zübeyr'e saldırdı ve mızrakla onu kontrolü altına almaya başladı. Zübeyr ona: "Beni öldürmek mi istiyorsun?" dedi. Ammâr: "Hayır, gidebilirsin," dedi. Âmir b. Hafs da şöyle dedi: Cemel gününde Ammâr, Zübeyr'e yöneldi ve mızrakla onu kontrol altına aldı. Zübeyr: "Ey Ebü'l-Yakzân! Beni öldürmek mi istiyorsun," dedi. Ammâr: "Hayır, ey Ebû Abdullah," dedi.

* * *

Şimdi söz sırası tekrar Seyf'in rivayetine geldi. Seyf, Muhammed ve Talha'dan naklen şöyle dediklerini anlattı:

Basralılar günün ilk saatlerinde hezimete uğrayınca Zübeyr şöyle seslendi: "Ben Zübeyr'im, bana doğru gelin!" Yanındaki kölesi de şöyle diyordu: "Resulullah'ın (sav.) havarisinden mi kaçıyorsunuz!" Ardından Zübeyr, Vâdi's-Sibâ'a doğru çekip gitti. Bazı atlılar onun peşine düştüler. Onu takip edenler çevredeki insanlardan çekinerek ona dokunamadılar. Zübeyr bazı
[513] atlılar tarafından takip edildiğini görünce onlara yöneldi ve onları dağıttı. Ancak ona hücum ettiler. Onu tanıyınca, "Zübeyr!" diye çağırdılar. Öte yandan İlbâ b. el-Heysem onlara saldırınca, Ka'kâ' da maiyetinde bir grup olduğu hâlde Talha'ya rast gelince onun: "Ey Allah'ın kulları bana gelin. Sabır, sabır!" dediğini gördü. Bunun üzerine ona: "Ey Ebû Muhammed! Yaralısın. İstediğini yapamazsın zira yaran var. Evlerin bulunduğu şehrin meskûn mahalline gir," dedi. Bunun üzerine: "Ey genç! Beni gö-

tür ve bana uygun bir yer bul," dedi. Talha yanında iki adam ve bir hizmetçi olduğu hâlde Basra'nın içine götürüldü. Ardından yine insanlar savaştılar. Hezimetten sonra insanlar Basra'ya yöneldiler. Ancak Mudar'ın deveyi kuşattığını görünce tek yürek olarak ilk karşılaştıkları gibi savaşmaya başladılar. Bu yeni bir durumdu. Rebîa, sağ kanat ve sol kanat olarak Basra'da durdu. Âişe: "Ey Ka'b! Deveyi bırak, onları Allah'ın kitabına davet et," dedi. Bunun için de ona bir mushaf verdi. Önde Sebeiyye taraftarları olduğu hâlde Ali tarafı ilerliyordu. Sebeiyye taraftarları, iki taraf arasında sulhun yapılmasından endişe ediyorlardı. Ancak Ka'b onları mushafla karşıladı. Arkada da Ali vardı. Onları durdurmak istediyse de onlar kabul etmediler. Ka'b onları Kur'an'a davet edince ona ok atarak öldürdüler. Mahfesinde bulunan Âişe'ye de attılar. Bunun üzerine: "Oğulcuklarım! Kalanlar, kalanlar! Dikkat edin," diye seslenmeye başladı. Yüksek sesle: "Allah, Allah! Allah'ı ve hesap gününü anın," diyordu. Ancak onların üzerine gelenler durmuyorlardı. Onlar durmayınca: "Ey insanlar! Osman'ın katillerine ve taraftarlarına lanet olsun deyin," dedi ve kendisi de beddua etmeye başladı.

Basra ehli de bedduayla ortalığı inlettiler. Ali b. Ebî Tâlib de gürültüyü duyunca: "Bu ne gürültü?" diye sordu. Dediler ki: "Âişe, Osman'ın katillerine ve taraftarlarına beddua ediyor, insanlar da bedduaya katılıyorlar." Bunun üzerine Ali de: "Allah'ım! Osman'ın katillerine ve onların taraftarlarına lanet et!" dedi. Âişe; Abdurrahman b. Attâb ve Abdurrahman b. el-Hâris'e, yerinizde sebat edin," diye haber gönderdi. Kûfelilerin üzerine geldiklerini ve Basralılara saldırmaktan vazgeçmediklerini görünce askerlerini cesaretlendirmeye başladı. Bunun üzerine Basra'nın Mudarı muharebe alanına yaklaşarak Kûfe'nin Mudarı'na saldırdı. Hatta Ali sıkıştırıldı ve Muhammed'in ensesini dürterek: "Saldır," diye emir verdi. Ancak ağır davranınca Ali sancağı onun elinden almaya yeltendi. Muhammed saldırıya geçince de sancağı elinden bıraktı. Bu kez Kûfe'nin karşıt taarruzu başladı. İki taraf, bitap düşünceye kadar devenin çevresinde vuruştular. Kanatlar kendi hâl- [514]
lerinde ve bir şey yapmadan bekliyorlardı. Ali'nin maiyetinde

Mudar'dan başka kişiler de vardı. Bunlardan biri de Zeyd b. Sûhan idi. Kavminden bir adam ona: "Kavminin arasına geç, neden böyle duruyorsun? Mudar'ın senin hizanda, devenin de senin önünde olduğunu ve ölümün onun etrafında kol gezdiğini bilmiyor musun?" dediler. Zeyd: "Ölüm hayattan iyidir. Ben ölmek istiyorum," dedi. Akabinde Zeyd ve kardeşi Seyhân vuruldular. Sa'sa' da ağır yaralandı. Savaş daha da kızıştı. Ali vaziyeti görünce Yemen ve Rebîa'ya: "Yakınınızda olanlar karşısında toplanın," diye haber gönderdi. Bu arada Abdülkays'tan bir adam kalktı ve karşı tarafa: "Sizi Allah'ın kitabına davet ediyoruz," dedi. Karşı taraf da: "Allah'ın hududunu uygulamayanlar, Allah'ın davetçisi Ka'b b. Süver'i öldürenler bizi Allah'ın kitabına nasıl davet ederler?" diye karşılık verdiler. Rebîa askerleri ona bir ok atarak onu öldürdüler. Sonra onun yerine Müslim b. Abdullah el-İclî geçti. Onu da bir ok atarak öldürdüler. Kûfe'nin Yemenlileri, Basra'nın Yemenlilerini davet ettiler. Bunun üzerine onları ok yağmuruna tuttular.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Savaşın ilk aşamasında muharebe gün ortasına doğru şiddetleniyordu. Talha (ra.) bu aşamada öldürüldü. Yine Zübeyr bu aşamada çekip gitti. Taraftarları Âişe'nin etrafında toplanıp da Kûfeliler de savaşmakta ısrar edip özellikle Âişe'yi hedef alınca Âişe taraftarlarını cesaretlendirdi. İki taraf kıyasıya savaştıktan sonra birbirlerine çağrıda bulunarak ayrıldılar. Ancak öğleden sonra tekrar muharebeye tutuştular. Takvim cemâziyelâhir ayının bir perşembe gününü gösteriyordu. Günün ilk saatlerinde Talha ve Zübeyr komutasında, günün ortasında ise Âişe'nin komutasında savaştılar. İki ordu yüz yüze savaşıyorlardı. Basra'nın Yemenlileri, Kûfe'nin Yemenlilerini yenilgiye uğratırken Basra'nın Rebîası Kûfe'nin Rebîası'nı hezimete uğrattı. Bunun üzerine Ali, Kûfe'nin Mudarı ile Basra Mudarı'na karşı taarruza geçti ve şöyle dedi: "Ölümden kurtuluş yoktur. O kaçanı bulur ve direneni de bırakmaz!"

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Ebû Abdillah el-Kureşî, Yûnus b. Erkam, Ali b. Amr el-Kindî ve Zeyd b. Hassâs'tan naklen şöyle dediğini anlattı: Muhammed b. el-Hanefiyye'nin şöyle dediğini işittim:

Cemel günü babam sancağı bana verdi ve ileri diye emretti. Karşı tarafla aramda bir mızrak kadar mesafe kalınca durdum. Bunun üzerine babam bana: "Be adam, ilerlesene!" dedi. Ben duraksadım ve: "Mesafe yok, bir mızrak kadar bir mesafe var," dedim. Bunun üzerine kim olduğunu görmediğim biri [515] sancağı elimden kaptı. Bir de ne göreyim babam önüme geçmişti ve şu beyti dile getiriyordu:

Beni kandıran senin güzelliğin oldu. Ey hayat! Bu kavim bize düşmanca davranmakta.

Alttan almak evlat ile kavga etmekten evla!

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Sağ ve sol kanatlar karşılıklı saldırılarla tıpkı iki merkez gibi şiddetli bir muharebeye tutuştular. Her iki taraftaki Yemenliler de vuruştular. Müminlerin Emîri'nin on Kûfeli sancaktarı öldürüldü. Kim sancağı teslim aldıysa öldürüldü. Neticede Hemdan kabilesinden beş, Yemen'in diğer kabilelerinden de beş kişi sancağı taşırken öldürüldüler. Vaziyeti gören Yezîd b. Kays sancağı devraldı ve sebat ederek şu beyti dile getirdi:

Ey nefsim! Yaşadın ve bir ömür bol bol nimetlendin. Bugün dayanabilsen sana yeter.

Ancak hayatta kaldığın sürece de uzun ömürlü olmak isterim.

Yezîd daha önce şair tarafından söylenen bu beyitleri içinde bulunduğu duruma bir örnek olarak verdi. Nimrân b. Ebî Nimrân el-Hemdânî de şöyle dedi:

Kılıcımı Ezdli savaşçılara karşı kınından çıkardım. Onların yetişkinlerine de gençlerine de vurmaktan geri durmam.

Evet bana uzanan kolları uzun bütün adamlarını vururum.

Rebîa meydana yöneldi. Sol kanadın sancağını taşıyan Kûfelilerden Zeyd, Sa'sa', Seyhân, Abdullah b. Rakabe b. el-Mugîre ve Ebû Ubeyde b. Râşid b. Sülmâ öldürüldüler. Ebû Ubeyde öldürülürken şöyle diyordu: "Allah'ım sen bizi dalaletten hidayete yönelttin. Bizi cehaletten kurtardın. Fitneyle imtihan ettin. Bu konuda hep şüphe içinde ve tereddütte kaldık." Ar-

dından Husayn b. Ma'bed b. en-Nu'mân öldürüldü ve sancağı oğlu Ma'bed'e devretti. Oğluna şöyle diyordu: "Ey Ma'bed! Yavrusunu ona yaklaştır ki ona eğilsin." Sancak elinde olduğu hâlde sebat etti.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Cesur savaşçılar Kûfe'nin Mudarı ile Basra'nın Mudarı'nın sabır ve sebatlarını görünce Âişe'nin ordusuyla Ali'nin ordusuna seslenerek: "Ey insanlar! Sabır tükenince zafer gecikirse
[516] el ve ayaklara vurun." Bunun üzerine el ve ayaklara vurmaya başladılar. Öncesinde ve sonrasında bu vak'adaki kadar el ve ayak kesildiği görülmedi. Hatta kimliği bilinmeyen çok sayıda kişi bu duruma maruz kaldı. O gün öldürülmeden önce Abdurrahman b. Attâb'ın da eli kesildi. İki tarafın insanlarından eli ve kolu kesilenler, ölünceye kadar vuruşurlardı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Sa'b b. Atıyye b. Bilâl ve babasından naklen şöyle dediğini yazdı:

Savaş zora girdi. Bunun üzerine Kûfe'nin sağ kanadı merkeze yapışacak kadar merkeze yanaştı. Basra ordusunun sol kanadı da merkeze kadar yanaştı ve yanında olmasına rağmen Kûfe'nin sağ kanadının kendi merkezleriyle birleşmesine mâni oldu. Kûfe'nin sol kanadıyla Basra'nın sağ kanadı aynı şeyi yaptılar. Âişe (ra.) solundakilere: "Kimlersiniz?" diye sordu. Onlar: "Sabre b. Şeymân, Ezd kabilesinden evlatlarınız," dediler. Âişe: "Ey Gassân! Bugün hakkınızda hep duyduğumuz celadetinizi gösterin," dedi ve şu beyti örnek verdi:

Gassân'dan şerefini koruyanlar celadetlerini gösterdiler. Hinb, Evs ve Şebîb de gösterdi.

Sonra sağındakilere: "Kimlersiniz?" dedi. Onlar: "Bekir b. Vâil," dediler. Âişe: Şair sizin için söylemiştir:

Zırhlı olarak bize geldiler. İzzet ve savunmalarıyla Bekir b. Vâil gibidirler.

Karşınızda Abdülkays var! İki taraf öncekinden daha çetin bir muharebeye tutuştular.

Âişe önündeki bir birliğe döndü: "Kimlersiniz," dedi. Onlar: "Benî Nâciye," dediler. Âişe: "Ne güzel, ne güzel! Abtahî kılıçlar,

Kureyşî kılıçlar! Öyle bir celadet gösterin ki karşınızdakiler kaçacak yer arasınlar," dedi. Arkasından Benî Dabbe onun etrafında vaziyet aldılar. Onlara: "Haydi bakalım! Ey cemrelerin cemresi, (bir ateş korusunuz)!" dedi. Sonra azalınca onlara Benî Adî de karıştı ve Âişe'nin etrafında çoğaldılar. Onlara: "Kimsiniz?" dedi. Onlar: "Benî Adî'yiz, kardeşlerimizin arasına katıldık," dediler. Âişe: "Devenin başı hâlâ dik duruyor. Benî Dabbeliler etrafımda öldürüldüler ve devenin başını dik tuttular ve taksiratsız olarak savaştılar, el ve kol kesmeye yeltenmediler," dedi. [517] Her iki tarafta el ve kol kesme tarzı çoğalınca deveye yöneldiler deve öldürülmeden karşı taraf direnmeye devam edecek, dediler. Ali ordusunun iki kanadı birbirlerine yanaşarak merkezle birleştiler. Basra ordusu da aynı şeyi yaptılar. İki taraf hışımla birbirlerine yöneldiler. Artık iki merkezle birlikte topyekûn savaştılar. İbn Yesribî devenin başını tutarak şiir söylüyor ve İlbâ b. el-Heysem, Zeyd b. Sûhan ve Hind b. Amr'ı katledenin kendisi olduğunu iddia ediyor ve şöyle diyordu:

Beni tanımayanlar bilsin, ben İbn Yesribî'yim. İlbâ ve Hind el-Cemelî'nin katiliyim!

Ali'nin dininden olan İbn Sûhan'ı da ben öldürdüm.

Bunun üzerine Ammâr ona şöyle seslendi: "Ömrüme yemin ederim, muhkem bir yere sığındın. Sana ulaşılamıyor. Doğru söylüyorsan bulunduğun birliğin içinden çık ve bana gel." İbn Yesribî devenin yularını Benî Adî'den bir adama bıraktı ve iki tarafın arasındaki bir noktaya geldi. İnsanlar onunla karşılaşması için Ammâr'a yol verdiler. Karşılaşmada Ammâr kalkanını kullanarak hasmının saldırısını karşıladı. Ammâr'a bir kılıç darbesi indirdi. Ancak kılıç kalkana saplandı. Onu çekmeye çalıştıysa da çıkaramadı. Bu kez Ammâr bütün hiddetiyle ona yöneldi ve eğilerek iki ayağını kesti. Adam arkası üzerine düştü ve arkadaşları tarafından taşındı. Ancak bir müddet sonra öldü ve Ali'ye getirildi. Ali boynunun vurulmasını emretti. İbn Yesribî'nin akıbeti böyle olunca Adevî yuları bıraktı ve ortaya çıkarak: "Kim karşıma çıkacak?" dedi. Ammâr ondan sarfınazar edince Rebîa el-Ukaylî ona karşı çıktı. Amre b. Becre diye bilinen Adevî adam çok gür sesli olup şu beyitleri dillendirdi:

Ey Anamız! Bildiğimiz en hak çiğneyensin. Oysa anne çocuğunu besler, ona acır

Kaç kahramanın vurulduğunu, kolun ve elin kesildiğini görmez misin?

Sonra vuruştular ve birbirlerini yaralayarak öldürdüler.

Atıyye b. Bilâl dedi: Günün son demlerinde Benî Dabbe'den Hâris adında bir adam Adevî adamın yerine geçti. Ondan daha güçlü bir kimse görmedik. Şöyle diyordu:

[518] *Biz Cemel Savaşının kahramanları Benî Dabbe'deniz. İbn Affân'ı mızraklarımızla anarız.*

Bizde ölüm baldan tatlıdır. Siz bize büyüğümüzü geri verin, tek isteğimiz budur.

Ömer b. Şebbe bana Ebü'l-Hasan, Mufaddal b. Muhammed, Adî b. Ebî Adî ve Ebû Recâ el-Utâridî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Cemel günü elindeki kılıcı bir delgeç gibi çevirirken şu beyitleri dillendirdiğine şahit oldum:

Biz Cemel Savaşının kahramanları ola Benî Dabbeliyiz. Ölüm inince ölümle savaşırız!

Bize göre ölüm baldan da tatlıdır. İbn Affân'ı mızraklarla anarız.

Bize yaşlı büyüğümüzü geri verin başka bir şey istemeyiz.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Mufaddal ed-Dâbiî'den naklen şöyle dediğini rivayet etti:

Bahsi geçen adam Vesîm b. Amr b. Dırâr ed-Dâbiî'ydi.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, el-Hüzelî'den naklen bana şöyle anlattı:

Amr b. Yesribî, Cemel günü devenin yularını nöbetleşe tutan kavmini teşvik ediyordu. Onlar deveyi korurken şöyle diyorlardı:

Biz Benî Dabbe'yiz, kaçmayız. Kelleler düşene kadar direniriz.

Kellelerden kırmızı kan akmadıkça bırakmayız.

* * *

Ey Anamız, ey Âişe! Gözetmeyecek misin? Bütün evlatların kahramandırlar.

Ey Anamız, ey Peygamber'in zevcesi! Ey mübarek ve hidayet rehberinin zevcesi!

Devenin yularını tutan kırk adam öldürüldü. Âişe bu konuda şöyle dedi: "Devem Benî Dabbeli savaşçıların sesi kesilinceye kadar hep ayakta ve düzgün duruyordu." O gün Amr b. Yesribî, İlbâ b. el-Heysem es-Sedûsî, Hind b. Amr el-Cemelî ve Zeyd b. Sûhan'ı öldürdü. Vuruşurken şu beyitleri dillendiriyordu:

Onlara vuruyorum ancak Ebü'l-Hasan'ı göremiyorum. Hüzün olarak bu bana yeter. [519]

Biz işi yular ipini çeker gibi yürütürüz.

el-Hüzelî'nin rivayetine göre bu şiir Sıffîn'de dillendirildi. Ammâr İbn Yesribî'ye karşı çıktı. Ammâr o sırada doksan yaşındaydı. Üzerinde bir kürk vardı ve belini liften bir iple bağlamıştı. Amr b. Yesribî erken davranarak hamle yaptı ve kılıcıyla Ammâr'a bir darbe indirdi. Ancak Ammâr kalkanıyla kılıcı karşıladı ve kılıç kalkana saplandı. İnsanlar da ona ok atarak vurdular. Yaralı hâliyle şöyle diyordu:

Beni öldürürseniz de gam yoktur. Zira İlbâ ve Hind el-Cemelî'nin katili benim!

Ali'nin dininden olan İbn Sûhan'ı da ben öldürdüm.

Nihayetinde onu esir olarak Ali'ye götürdüler. Ali'ye: "Beni öldürme," dediyse de Ali ona: "Üç kişinin üzerine kılıcınla gidip onunla yüzlerine vurduktan sonra mı?" dedi ve öldürülmesini emretti.[128]

Ömer dedi: Ebü'l-Hasan bana Ebû Mihnef, İshâk b. Râşid, Abbâd b. Abdullah b. ez-Zübeyr ve babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Cemel gününde otuz yedi yerimden yaralandım. Cemel günü gibisini hiç görmedim. Bizden hiç kimse kaçmak nedir bilmiyordu. Her birimiz âdeta kara bir dağ gibi sebat ediyorduk. Devenin yularını kim tuttuysa öldürüldü. Onu Abdurrahman b. Attâb tuttu ve öldürüldü. Sonra onu Esved b. Ebü'l-Buhterî onu eline aldı ve bertaraf edildi. Sonra ben gidip yuları aldım. Âişe bana: "Sen kimsin?" dedi. "Abdullah b.

128 Savaş başlamadan önce Hz. Ali kesin olarak yaralılara saldırılmayacak diye emir verdiği bilinmektedir. Esirlerin de öldürülmemesi genel kabul gören bir husus olmasına rağmen bu rivayet sahih ise bu durumun savaş psikolojisinin bazen kural tanımadığına dair bir örnektir. (çev.)

ez-Zübeyr," dedim. Âişe bana: "Vah Esmâ'nın başına gelen!" dedi. Derken Eşter yanımdan geçti. Bunun üzerine onunla kucak kucağa dövüştük ve ikimiz yere düştük. "İkimizi öldürün!" diye seslendim. Bunun üzerine bizden ve onlardan bazı adamlar yanı başımızda vuruştular ve ikimiz birbirimizi bıraktık. Bu sırada yular kayboldu. Ali: "Deveyi vurun, deve vurulursa dağılacaklar," diye seslendi. Bunun üzerine bir adam deveye vurdu ve deve düştü. Devenin o bozlaması kadar şiddetli bir ses görmüş değilim.

Ali; Muhammed b. Ebû Bekir'e emir vererek Âişe için bir kubbe çadır kurulmasını emretti ve ona: "Bak ona bir şey ulaştı mı?" dedi. Muhammed başını çadırın kapısından soktu. Âişe ona: "Kimsin?" dedi. Muhammed: "Senin en sevmediğin akrabanım," dedi. Âişe: Has'amiyye'nin oğlu mu?" dedi. Muhammed: "Evet," dedi. Âişe: "Anam babam sana feda olsun. Seni afiyette bırakan Allah'a hamdolsun," dedi.

[520] İshâk b. İbrâhim bana Habîb b. eş-Şehîd, Ebû Bekir b. Ayyâş ve Alkame'den nakle şöyle dediğini anlattı:

Eşter'e: "Osman'ın (ra.) öldürülmesini hoş karşılamıyordun. Seni Basra'ya çıkaran sebep nedir?" diye sordum.

Eşter: "Bu insanlar Ali'ye biat ettiler. Sonra caydılar. –Âişe'yi sefere çıkmaya zorlayan İbnü'z-Zübeyr idi.– Bu sebeple Allah'tan beni onunla karşılaştırmasını diliyordum. Onunla yüz yüze geldik. Kollarımın gücüyle yetinmedim ve üzerinden kalktım ve başına bir darbe indirmek suretiyle onu yere serdim.

Biz: "Beni ve Mâlik'i öldürün, demedi mi?" diye sorduk. Eşter: Hayır. Onu bıraktım, içimde ona karşı bir garaz yoktu. Bahsettiğiniz olay, Abdurrahman b. Attâb b. Esîd ile aramızda oldu. Onunla karşılaştık ve karşılıklı olarak vuruştuk. Birlikte düştük. Öyleyken o, 'Beni de Mâlik'i de öldürün,' dedi. Onlar hangimizin Mâlik olduğunu bilmedikleri için beni öldürmediler, yoksa beni öldüreceklerdi.

Sonra Ebû Bekir b. Ayyâş: "İşte mektubun, onun şahididir," dedi.

Mugîre bana İbrâhim ve Alkame'den naklen Ebû Bekir b. Ayyâş'ın Eşter'e yukarıdaki sözü söylediğimi bana anlattı: Abdullah b. Ahmed bana babası, Süleyman, Abdullah, Talha b. Nadr, Osman b. Süleyman ve Abdullah b. ez-Zübeyr'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Bir genç, yanımızda durdu ve: "Bu iki adamdan sakının," dedi. Sonra rivayeti zikretti. –Eşter'in alametifarikası ayaklarından birinde bir fazlalık olmasıdır.– Abdullah b. Zübeyr: Karşılaştığımızda mızrağını ayağıma doğru tuttu. Kendi kendime: "Bu adam ahmaktır. Ayağımı kesecek olursa onu öldüreceğim!" dedim.

Bana yaklaşınca iki eliyle mızrağı tuttu ve onunla yüzüme dokundu. Kendi kendime bir akranım olsa gerek, dedim.

Ömer b. Şebbe bana Ebü'l-Hasan, Ebû Mihnef, İbn Abdurrahman b. Cündeb, babası ve dedesinden şöyle dediğini anlattı:

Amr b. el-Eşref, devenin yularını tutmuş, ona kim yaklaşsa kılıcıyla vuruyordu. Derken Hâris b. Züheyr el-Ezdî geldi ve şu beyitleri dile getiriyordu:

Ey Anamız! En hayırlı ana olduğunu biliriz. [521]

Nice kahramanın vurulduğunu görmüyor musun?

Nicelerini kellesi ve bileği kesilmektedir.

İkili karşılıklı darbelerle birbirlerine vurdular. İkisinin ayaklarıyla yeri eşeleyerek tepindiklerini ve öldüklerini gördüm. Medine'de Âişe'nin yanına uğradım. Bana: "Sen kimsin?" dedi. "Ezd'den bir adamım ve Kûfe'de ikamet ediyorum," dedim. Âişe: "Cemel gününde bize şahit oldun mu?" dedi. "Evet," dedim. Âişe: "Bizim tarafımızda mıydın yoksa karşımızda mıydın?" dedi. "Karşınızdaydım," dedim. Âişe: "'*Ey Anamız! En hayırlı ana olduğunu biliriz,*' şiirini söyleyeni bilir misin?" dedi. "Evet, o amcamın oğludur," dedim. Bunun üzerine ağladı, susmayacağını sandım.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Ebû Leylâ ve Dînâr b. Ayzâr'dan naklen Eşter'in şöyle dediğini anlattı:

Abdurrahman b. Attâb b. Esîd'le karşılaştım. İnsanların en güçlüsü ve en çevik olanıydı. Onunla kucak kucağa kapıştık ve birlikte yere düştük. Bunun üzerine: "Beni ve Mâlik'i öldürün!" diye seslendi.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, İbn Ebî Leylâ ve Dînâr b. el-Ayzâr'dan naklen Eşter'in şöyle dediğini anlattı:

Abdullah b. Hakîm b. Hizâm'ı gördüm. Kureyş'in sancağını taşıyor ve Adî b. Hâtim et-Tâî'yle iki deve gibi birbirlerine saldırıyorlardı. Ona karşı yardımlaştık ve onu –yani Abdullah'ı– öldürdük. Vuruşma esnasında Abdullah, Adî'ye vurdu ve gözünü çıkardı.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Ebû Mihnef ve amcası Muhammed b. Mihnef'ten naklen şöyle dediğini anlattı: Hepsi de Cemel Savaşına katılmış kabilenin bazı yaşlı insanlarından naklen şöyle dediklerini anlattı:

Kûfeli Ezdîlerin sancağı Mihnef b. Süleym'in elindeydi. O gün öldürüldü. Bunun üzerine ailesinden sancağı uzun boylu ve kardeşi Abdullah b. Süleym aldı. Ancak onu da öldürdüler. Bunun üzerine sancağı el-Alâ b. Urve teslim aldı ve zafer gerçekleşti. Kûfeli Abdülkays'ın sancağı Kâsım b. Müslim'deydi. Kâsım öldürüldü ve onunla birlikte Zeyd b. Sûhan ve Seyhân
[522] b. Sûhan da öldürüldüler. Ondan sonra birkaç kişi daha sancağı aldılar ve öldürüldüler. Bunların içinde Abdullah b. Rakabe ve Râşid de vardı. Sonra sancağı Münkız b. en-Nu'mân aldı ve onu oğlu Mürre b. Münkız'a teslim etti. Savaş bitinceye kadar sancak onda kaldı. Kûfeli Bekir b. Vâil'in sancağı Benî Zühl'deydi. Sancak Hâris b. Hassân b. Hût ez-Zühelî'deydi. Ebü'l-Arfâ er-Rakkâşî ona: "Kendini ve kavmini koru," dedi. Hâris ileriye atıldı ve şöyle dedi: "Ey Bekir b. Vâil topluluğu! Resulullah nezdinde adamınız kadar derecesi olan yoktu. Bu sebeple ona yardımcı olun," dedi. Adam ileriye atıldı ve öldürüldü. Ayrıca oğlu ve beş kardeşi de öldürüldüler. Bunun üzerine Bişr b. Hût vuruşurken onun için şu beyti söyledi:

Ben Hassân b. Hût'un oğluyum. Babam da bütün Bekirlerin Resulullah'a giden elçileriydi.

Oğlu da şöyle dedi:

Reis Hâris b. Hassân'ın öldürülmesini Zühl ailesi ile Şeybân ailesine ilan ederim.

Zühl'den bir adam da şöyle dedi:

Savaşta ve akranlarla karşılaşmada Adnân'ın en hayırlı insanının öldürülmesini bize bildiriyorsun!

Kûfeli Benî Mahdûc'dan riyasetin kendilerinde olduğu bazı adamları da öldürüldü. Benî Zühl'den de otuz beş adam öldürüldü. Bir adam vuruşurken kardeşine: "Ey kardeşim hak üzerindeysek bizim savaşımız ne güzeldir," dedi. Kardeşi: "Biz hak üzereyiz. İnsanlar sağa sola saparken biz, Peygamberimizin Ehl-i beytine sarıldık," dedi ve ikili öldürülünceye kadar savaştılar. Basralı Abdülkays'ın –Ali tarafındaydılar.– riyaseti Amr b. Merhûm'daydı. Bekir b. Vâil'in riyaseti ise Şakîk b. Sevr'de, sancakları da kölesi Reşrâşe'de idi. Basralı Ezdlerin riyaseti –bunlar Âişe tarafındaydılar– Âmir b. Hafs'ın bana rivayet ettiğine göre Abdurrahman b. Cüşem b. Ebî Huneyn el-Hammâmî'deydi. Bir rivayete göre de Sabre b. Şeymân el-Huddânî'de, sancakları da Amr b. Eşref el-Atekî'deydi. Bu adam ve yakın akrabalarından on üç kişi öldürüldü.

Ömer bana Ebü'l-Hasan, Ebû Leylâ, Ebû Ukkâşe el-Hemdânî, Rufâa el-Becelî ve Ebü'l-Buhterî et-Tâî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Dabbe ve Ezd, Cemel gününde Âişe'nin etrafında savaştılar. Ezd'den bazı adamlar devenin tersini koklayıp: "Anamızın devesinin tersinin kokusu misk kokusu gibidir," diyorlardı. Ali'nin tarafında savaşan bir adam da şöyle diyordu: [523]

Ezd'in adamlarına karşı kılıcımı kınından çıkardım. Onların yetişkinlerine ve gençlerine vururum.

Kolları uzun adamlarını hizaya getiririz.

İnsanlar birbirlerine girdiler. Bunun üzerine biri çığlık atarak: "Deveyi öldürün," dedi. Kûfe ehlinden Buceyr b. Dülce ed-Dâbiî deveye vurdu. Ona: "Neden deveyi öldürdün?" denilince Buceyr, kavmimin öldürüldüğünü görünce yok olacaklarından korktum. Deveyi öldürmekle onların varlığının devam edeceğini ümit ettim," dedi.

Ömer bana Ebü'l-Hasan ve Salt b. Dînâr'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Benî Ukayl'den bir adam Ka'b b. Süver'in (ra.) cesedinin yanına gitti ve mızrağının ucunu iki gözüne batırarak salladı ve: "Senden daha sağlam ve kıymetli bir para görmedim," dedi.

Ömer bana Ebü'l-Hasan'dan naklen Avâne'nin şöyle dediğini anlattı:

Cemel Savaşında bir gün gece vaktine kadar savaştılar. Bunun üzerine biri şu beyitleri dillendirdi:

Kılıç Zeyd ve Hind'i bertaraf etmekle sadra şifa oldu. Adî b. Hâtim'in gözünün çıkması da içimize su serpti.

Bir gün gece vaktine kadar mızraklar ve keskin kılıçlarla onlara karşı sebat ettik.

İbn Sâmit de şöyle dedi:

Ey Dabbe! Seyret, yeryüzü geniştir. Senin solunda ölüm yerde kol gezmektedir.

Bir birlik ki doğan güneşin ışınları gibidir. Müdafaa edenler bir sel gibi akmaktadır.

Her muharebe meydanında size karşı Meşrefî kılıçlarla vurarak karşı dururuz.

Abbâs b. Muhammed bize Ravha b. Ubâde, Ravha'dan naklen Ebû Recâ'nın şöy-
[524] le dediğini anlattı:

Kulağı kökten kesilmiş bir adam gördüm. Ona: "Doğuştan mı yoksa bir kaza mı?" dedim. Adam bana: Sana anlatayım. Cemel Savaşında ölüler arasından geçerken bir adamın ayağını yere sürterek şöyle dediğini gördüm:

Anamız bizi ölüm sahasına sürdü. Oradan da ancak güzel bir görünümle oradan ayrıldık.

Kureyş'e itaat etmemiz de bir akıl tutulması idi. Hicaz ehline yardımımız da bizim için bir sıkıntı oldu.

Ona: "Ey Abdullah! Lâ ilâhe illallah de," diye seslendim. Adam bana: "Yaklaş ve telkinde bulun zira kulağım sağırdır," dedi. Ona yanaşınca bana: "Kimlerden oluyorsun?" dedi. "Kûfeli bir adamım," dedim. Adam aniden fırladı ve kulağımı kökünden kopardı. Sonra bana: "Ananı görürsen ona de ki: "Umeyr b. el-Ehleb ed-Dâbiî beni bu hâle soktu!" diye söyledi.

Ömer bana Ebü'l-Hasan'dan naklen Mufaddal er-Râviye, Âmir b. Hafs ve Abdülmecîd el-Esedî'nin şöyle dediklerini anlattı:

Cemel Savaşında Umeyr b. el-Ehleb ed-Dâbiî yaralandı. Ali'nin adamlarından biri yaralılar arasında bulunan Umeyr'in yanından geçerken ona: "Bana yaklaş," dedi. Adam yaklaşınca onun kulağını kesti ve şu beyitleri söyledi:

Anamız bizi ölüm sahasına sürdü. Biz de güzel bir görünümle oradan ayrıldık.

İbn Dabbe'nin anasına ve taraftarlarına yardım etmekten imtina etmesi mümkündü.

Benî Teym b. Mürre'ye itaat etmemiz bir bedbahtlıktı. Aslında Teym köle ve cariyelerdir!

Serî bana Şuayb, Seyf ve Mikdâm el-Hârisî'den naklen şöyle dediğini yazdı:

İçimizde Hânî el-Hattâb adında bir adam vardı. O da Osman'ın üzerine gidenlerden idi. Cemel Savaşında da bulunmadı. "*Biz Cemel Savaşının kahramanları Benî Dabbe'yiz!*" beytini duyunca Kûfe'de ona şöyle karşılık verdi:

Mezhic ve Hemdan kabilelerinin şeyhleri Na'sel'i eskisi gibi geri getirmekten imtina ettiler

Rahmân'ın yaratmasından sonra yeni bir hilkat.

Serî bana Şuayb, Seyf, Sa'b b. Atıyye ve babasından naklen şöyle dediğini yazdı: [525]

Ebü'l-Cerbâ Cemel Savaşında şu beyitleri dile getiriyordu:

Meşrifî kılıcının keskinliğini tatmadan mı Ali'yi dinliyor, ona itaat ediyorsun?

Oysa hak yolunda olan Peygamberin zevcelerini kendi kaderleriyle baş başa bırakıyorsun. Bir kavim biliyorum ama onları umursamıyorum.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Müminlerin Annesi Mudar'ın muhtelif kollarına mensup civanmert ve basiret ehli kişilerin oluşturduğu bir halka içinde bulunuyordu. Devenin yularını tutanlar sancak ve livâyı da taşırlar ve onları başkasına bırakmayı hoş karşılamazlardı. Yuları alanlar devenin etrafında halka oluşturanlar tarafından bilinen kişilerdi ve Âişe'ye: "Ben falancanın oğlu falancayım," diye kendini takdim ediyordu. Onlar deveyi savunmak için savaşıyorlardı. Bu aynı zamanda ölümdü ve ancak ona talip olmak, hırslı olmakla elde edilebilirdi. Ali'nin adamlarından kim saldırsa ya öldürülür ya da kaçarak kurtulurdu ve bir daha dönmezdi. Ordunun kanatları merkezle birleştikten sonra Adî b. Hâtim deveye karşı bir hamle yaptıysa da gözü çıktı ve çekildi. Akabinde Eşter geldi ve Abdurrahman b. Attâb b. Esîd onunla karşılaştı. Eli kesik ve kanamalı olduğu hâlde onunla kapıştılar ve onu bineğinden düşürerek yere serdi, al-

tında çırpınarak kaçıp kurtulmayı başardı ve bundan büyük üzüntü duydu.

Serî bana Şuayb, Seyf, Hişâm b. Urve ve babasından naklen şöyle dediğini yazdı:

Yuları tutmaya kim gelse "Ben filanın oğlu filanım," diye kendini takdim ederdi. Bu kez Abdullah b. ez-Zübeyr geldi. Kendini takdim etmeyince Âişe (ra.): "Sen kimsin?" dedi. Abdullah: "Ben Abdullah. Kız kardeşinin oğluyum," dedi. Âişe (ra.), kız kardeşini kastederek "Vah, Esmâ'nın başına gelen!" dedi. Ardından Eşter ve Adî b. Hâtim devenin bulunduğu noktaya geldiler. Bunun üzerine Abdullah b. Hakîm b. Hizâm, Eşter'in üzerine yürüdü. Eşter de ona doğru yürüdü. Karşılıklı birbirlerine birer vuruş vurdular. Eşter onu öldürdü. Bu kez de Abdullah b. ez-Zübeyr üzerine yürüdü. Eşter onun kafasına bir vuruş kaydetti ve onu ağır yaraladı. Abdullah da ona bir darbe indirdi ancak hafif bir darbe oldu ve yüz yüze kapıştılar ve ikisi de yere yuvarlandılar. Yerde de kavgaları devam etti. Abdullah b. ez-Zübeyr: "Beni ve Mâlik'i birlikte öldürün," diye seslendi.

Mâlik şöyle derdi: Abdullah, "Eşter" kelimesini kullan-
[526] mak istemedi. Oysa ben kızıl develerin sahibiyim. Böyleyken Ali'nin ve Âişe'nin adamları hızla ikilinin yanına gelerek herkes kendi adamını alıp götürdü.

Serî bana Şuayb, Sa'b b. Atıyye ve babasından naklen şöyle dediğini yazdı:

Muhammed b. Talha geldi ve devenin yularını tutarak: "Anacığım, bana emret!" dedi. Âişe: "Sana, terk edildiğinde Âdemoğullarının en hayırlısı ol," diye emrediyorum. Muhammed saldırdı. Ona kim saldırsa o da saldırıyor ve "*Hâ-Mîm. Muzaffer olamayacaklar,*" diyordu. Bir grup birlikte ona saldırdılar. Hepsi de onu öldürdüklerini iddia ettiler. Bunlar, el-Mükâ'bir el-Esedî, el-Mükâ'bir ed-Dâbiî, Muâviye b. Şeddâd el-Absî ve Affân b. el-Aşkar en-Nasrî idiler. Bunlardan bazıları mızrağı vücuduna sapladı. Onlardan onu katleden şöyle dedi:

Saçı sakalı dağınık, Rabbinin ayetlerini okuyan, zararsız ve gözün görebildiği kadar iyi bir Müslümandır.

Mızrakla gömleğinin yakasını parçaladım. Hemen elleri ve ağzı üzerine yere düştü.

Mızrakla onu vururken beni "Hâ-Mîm" diyerek uyardı. Keşke vuruşmadan önce "Hâ-Mîm"i okusaydı.

Bir şey için değil, Ali'ye tâbi olmadığı için. Hakka tâbi olmayan pişman olur.

Serî bana Şuayb, Seyf, Sa'b b. Atıyye ve babasından naklen şöyle dediğini yazdı:

Ka'kâ' b. Amr, Eşter'i kışkırtarak: "Yoksa dönmek mi istiyorsun?" dedi. Ancak Eşter cevap vermedi. Bu kez de: "Bazılarımız savaşmayı senden iyi biliriz," dedi ve saldırdı. Bu sırada yular, Züfer b. el-Hâris'in elindeydi. Nitekim yuları tutan son kişiydi. Vallahi Benî Âmir'den yaşlı başlı ne kadar adam varsa o gün devenin önünde vurulmuştur. Öldürülenler arasında İshâk b. Müslim'in dedesi Rebîa da vardı. Züfer şu beyitleri dillendiriyordu:

Ey Anamız! Ey Âişe! Gözetmeyeceksin! Ama bütün evlatların cesur ve kahramandır.

Onlar tereddüt ve şüphe içinde değil ve çoban da değil.

Ka'kâ' da şöyle dedi: [527]

Kapalı ve karanlık bir yere uğrasak orayı açar aydınlatırız. Yasakladığımız yere gitmeye de kimsenin gücü yetmez.

Beytini (mevcut duruma) örnek olarak verdi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

O gün son savaşanlardan biri de Züfer b. el-Hâris'ti. Ka'kâ' ona karşı bir hamle yaptı ve devenin etrafında yetişkin ne kadar Âmirî varsa hepsi vuruldular. Âdeta ölmek için yarışıyorlardı. Bunun üzerine Ka'kâ': "Ey Buceyr b. Dülce ! Kavmine seslen, onlar vurulmadan ve Müminlerin Annesi zarar görmeden deveyi vursunlar," dedi. Buceyr: "Ey Dabbeliler, ey Amr b. Dülce! Beni yanına çağır," dedi. Amr onu çağırdı. Bu kez "Ben dönünceye kadar emniyette miyim?" dedi. Amr: "Evet," dedi. Bunun üzerine devenin ayağını kesti. Deve yan yattı ve bozladı. Ka'kâ' yakınındakilere: "Emniyettesiniz," dedi ve Züfer ile birlikte devenin kuşağını kestiler ve Âişe'nin içinde bulunduğu mahfeyi kaldırıp bir kenara koydular ve etrafını kontrol ettiler. Bu arada orada bulunan insanlar kayboldular.

Serî bana Şuayb, Seyf, Sa'b b. Atıyye ve babasından naklen şöyle dediğini yazdı:

Akşama doğru Ali ilerledi, deve ve etrafındakiler kuşatıldı. Buceyr b. Dülce devenin ayağını kesti ve herkese: "Emniyettesiniz," dedi. Bunun üzerine insanlar vuruşmaktan imtina ettiler. Ali, akşam olup da vuruşma son bulunca şu beyitleri terennüm etti:

Rabbim sana kusur ve günahlarımı arz ediyorum. Gözlerimin görmesini perdeleyen topluluğu da Sana şikâyet ediyorum!

Onlardan Mudarlıyı Mudarlıyla öldürdüm. İçimi rahatlattım ancak topluluğumu öldürdüm![129]

Serî bana Şuayb, Seyf, İsmâîl b. Ebî Hâlid ve Hakîm b. Câbir'den naklen şöyle dediğini yazdı:

O gün Talha: "Allah'ım! Osman'ın hakkını benden al ki benden razı olsun," dedi. Derken kim tarafından atıldığı bilinmeyen bir okun hedefi oldu. Onun dizini delen ok eyere kadar geçti. Talha, pabucu kanla doluncaya kadar sebat etti. Durumu ağırlaşınca kölesine: "Beni arkana al ve tanınmayacağım müsait bir yere götür. Benim kadar yetişkin bir insanın kan kaybettiğini görmedim," dedi. Kölesi bindi ve onu tutmaya çalışıyordu. Bize yetiştiler deyip duruyordu. Nihayet onu Basra'nın metruk bir evine kadar götürdü. Akabinde Benî Sa'd Mezarlığında defnedildi. [528]

Serî bana Şuayb, Seyf, Buhterî el-Abdî ve babasından naklen şöyle dediğini yazdı:

Rebîa, Cemel Savaşında Ali tarafında savaşıyordu. Onlar Kûfe ehlinin üçte biri kadar ve savaşta askerin yarısı kadardılar. Savaş planlarına göre Mudar, Mudar'a karşı; Rebîa, Rebîa'ya karşı ve Yemen, Yemen'e karşı vaziyet alması şeklindeydi. Bu nedenle Benî Sûhan: "Ey Müminlerin Emîri! Bize izin ver de Mudar'la savaşmayalım," dediler. Ali izin verdi. Sonra Zeyd geldi. Ona: "Seni deve ve Mudar'a karşı kayıtsız durmaya sevk eden nedir? Ölüm seninle ve senin karşında kol geziyor,

129 Hz. Ali'nin nasıl bir ruh hâlini yaşadığını bu ifadeler çok iyi göstermektedir. Burada dram, hüzün, gözyaşı ve hepsinden önemlisi bir nefis muhasebesi ve belki de bir nedamet vardır. Âdeta kontrolden çıkmış bir felaket yaşanmış ve herkes sele kapılmış gibidir. Durdurmak ve hatta durmak bile mümkün olmamıştır. (çev.)

bize katıl," dediler. Zeyd: "Ölümü istiyoruz," dedi. Nitekim o gün öldürüldüler ve onlardan kurtulan Sa'sa' oldu.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Sa'b b. Atıyye'den naklen şöyle yazdı:

İçimizde Hâris adında bir adam vardı. Şöyle dedi: Ey Mudar! Size ne oluyor? Birbirinizi neden öldürüyorsunuz? Bu işte acele ediyorsunuz. Bir mukadder akıbete gidiyoruz gibi. Bu konuda duracak gibi değilsiniz.

Abdullah b. Ahmed bana babasından naklen Süleyman, Abdullah b. el-Mübârek ve Cerîr'den şöyle dediğini anlattı: Zübeyr b. Hirrit ve Haremeyn'den Ebû Cübeyr adında bir raviden naklen şöyle dediğini anlattı:

Ka'b b. Süver'in yanından geçtim. Âişe'nin (ra.) devesinin yularını tutuyordu. Bana: Ey Ebû Cübeyr! Vallahi ben şairenin söylediği gibiyim:

Oğulcuğum görünme ve savaşma

Zübeyr b. Hirrit bana şöyle dedi: Ali, Ka'b'ın cesedinin yanından geçti ve başında durarak şöyle dedi: Vallahi bildiğim kadarıyla hak için çok çetin idin. Adil şekilde hüküm verirdin. Başka meziyetlerini de saydı ve onu methetti.

Serî bana Şuayb, Seyf, İbn Sa'sa' el-Müzenî –veya Sa'sa'dan–, Amr b. Ce'vân ve Cerîr b. Eşres'ten naklen şöyle dediğini yazdı: [529]

Savaş günün ilk saatlerinde Talha ve Zübeyr komutasında başlamış ve Basra ordusu hezimete uğramıştı. Âişe ise sulhu düşünüyordu. Ancak karşı tarafın saldırmasıyla beklemediği bir hamleyle karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine Mudar onun etrafında konuşlandılar. İnsanlar savaş için hazır beklediler. Böylece günün ortasında savaş Âişe'nin komutasında devam etti. Ali de (Ordusunun başındaydı). Ka'b b. Süver; Âişe ve Ali'nin mushaflarını aldı ve iki saf arasında, iki tarafa da çağrıda bulunarak Allah adına kanlarını korumalarını istedi. Kendisine zırhı verildi ancak onu yere attı. Kalkanı ona verildi ancak onu da parçaladı. Böyle olmasına rağmen onu ok yağmuruna tutarak öldürdüler (Allah ondan razı olsun) ve karşı tarafa mühlet vermeden saldırıya geçtiler ve savaş şiddetlendi. Böylece Müminlerin Emîri ve Âişe'nin gözü önünde öldürülen ilk Kûfeli Ka'b b. Süver oldu.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhalled b. Kesîr ve babasından naklen şöyle dediğini yazdı:

Akrabalarımıza çağrıda bulunması için Müslüm b. Abdullah'ı gönderdik. Ancak merkezdekiler Ka'b'a yaptıkları gibi onu da ok yağmuruna tuttular. Böylece Müminlerin Emîri ve Âişe'nin (ra.) gözü önünde öldürülen ilk kişi oldu. Bunun üzerine Ümmü Müslim ona ağıt yakarak şöyle dedi:

Allah'ım! Müslim onlara çağrıda bulunmak için gitmişken onu ölüme teslim ettiler.

Korkmadan onları Allah'ın kitabına davet etmişti. Ancak onları davet ederken kan revan içinde bıraktılar.

Anneleri de orada duruyor ve kötülük yapmak için plan kurduklarını görüyor ve onları menetmiyor!

Serî bana Şuayb, Seyf, Sa'b b. Hakîm b. Şerîk, babası ve dedesinden naklen şöyle dediğini yazdı:

Cemel günü akşamında Kûfe ordusunun sağ ve sol kanatları bozguna uğrayınca merkeze yöneldiler. Basra'nın Ka'b b. Süver'den sonraki kādısı İbn Yesribî ve onun kardeşleri Cemel gününde bulunmuştu. Onlar Abdullah ve Amr kardeşlerdir. İbn Yesribî devenin önünde atı üzerindeydi. Bu sırada Ali: "Deveye kim bir hamle yapacak?" diye sordu. Hind b. Amr el-Murâdî bu işe talip oldu. Bunun üzerine İbn Yesribî karşı-
[530] sına çıktı ve ikili karşılıklı olarak birer kılıç darbesiyle hasımlarını karşıladılar. İbn Yesribî, Hind b. Amr'ı öldürdü. Akabinde Seyhân b. Sûhan saldırdı. Yine İbn Yesribî onu karşıladı ve karşılıklı iki darbe neticesinde İbn Yesribî hasmının işini bitirdi. Ardından İlbâ b. el-Heysem saldırdı. İbn Yesribî onu da öldürdü. Sonra Sa'sa' saldırdı, İbn Yesribî onu da vurdu. Böylece İbn Yesribî üç kişiyi, muharebe sırasında yaraladıktan sonra onlara tekrar saldırarak onları öldürdü. Bunlar İlbâ, Hind ve Seyhân'dır. Sa'sa' ve Zeyd'i de ağır yaraladı, onlardan biri öldü, diğeri yaşadı.

Serî bana Şuayb, Seyf, Amr b. Muhammed ve eş-Şa'bî'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Cemel Savaşında devenin yularını Kureyş'ten yetmiş adam eline almıştı. Hepsi bu görevi icra ederken öldürüldüler. Eşter deveye karşı bir hamle yaptı. Ancak Abdullah b. ez-Zübeyr

karşısına çıktı. Karşılıklı birer kılıç darbesiyle birbirlerine saldırdılar. Eşter'in darbesi Abdullah'ın kafasına isabet etti. Abdullah ise Eşter'in üzerine atıldı ve yere düşürdü. Eşter'le boğuşurken: "Beni ve Mâlik'i öldürün," diyordu. İnsanlar onu Mâlik adıyla tanımıyorlardı. Eşter deseydi bin ruhlu da olsa kurtulamazdı. Eşter, Abdullah'ın ellerinden kurtuluncaya kadar çırpınıp durdu. Bir adam deveye karşı saldırıp da kurtulursa bir daha bu işi denemezdi. O gün Mervân ve Abdullah b. ez-Zübeyr yaralandılar.

Abdullah b. Ahmed bana şöyle anlattı: Amcam bana Süleyman, Abdullah, Cerîr b. Hâzim, Muhammed b. Ebî Ya'kûb ve İbn Avn'dan naklen Ebû Recâ'nın şöyle dediğini anlattı: O gün Umeyre el-Kādî'nın kardeşi Amr b. Yesribî ed-Dâbiî şu beyti terennüm etti:

Biz Benî Dabbe'yiz ve Cemel Savaşının kahramanlarıyız Ölüm gelip çatsa ona meydan okuruz!

İbn Avn, İbn Ebî Ya'kûb'un rivayetinden başka bir rivayette şu ilaveyi de yapmıştır:

Öldürmek bizim yanımızda baldan da tatlıdır. İbn Affân'ı da mızrak ve kılıçlarla anarız.

Şeyhimizi (yaşlı büyüğümüzü) bize iade edin, yeter.

Serî bana Şuayb, Seyf, Dâvûd b. Ebî Hind ve Benî Dabbe'den yaşlı bir zattan naklen şöyle dediğini anlattı:

İbn Yesribî o gün şöyle dedi:

Beni tanımayanlara diyorum, ben İbn Yesribî'yim. İlbâ'yı ve Hind el-Cemilî'yi ben öldürdüm!

Ali'nin dininden olan İbn Sûhan'ı da öldüren benim! [531]

İbn Yesribî: "Kim karşıma çıkacak?" dedi. Bunun üzerine karşısına bir adam çıktı. Ancak İbn Yesribî onu öldürdü. Sonra bir kişi daha çıktı ve onu da öldürdü ve şu beyti dillendirdi:

Onları öldürürüm ve gözüm Ali'yi arar. Dilerim ki ona güçlü bir kişi olarak onu mızrağımla vururum.

Bunun üzerine Ammâr b. Yâsir onun karşısına çıktı. Aslında Ammâr onunla savaşanların en zayıfıydı. Ammâr meydana çıkınca insanlar, "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn*: Allah'tan

geldik ve O'na döneceğiz," sözünü tekrarlıyorlardı. Ben de içimden, "bu da giden arkadaşlarına yetişecek," dedim. Ammâr zayıf yapılı ve ince bacaklıydı. Üzerindeki kılıcın askıları vücudunda kısa kalıyor, koltuk altına yakın duruyordu. İbn Yesribî kılıcıyla ona bir darbe indirdi. Ancak kılıç kalkana batıp sıkıştı. Bunun üzerine Ammâr karşılık olarak öldürücü bir darbeyle hasmını vurdu. Ali'nin askerleri de ona taş atarak ağır yaraladılar ve akabinde öldü.

Serî bana Şuayb, Seyf, Hammâd el-Bürcümî ve Hârice b. Salt'ın şöyle dediğini yazdı:

Dabbî, Cemel günüyle ilgili olarak:

Biz Dabbeliyiz ve Cemel Savaşının kahramanlarıyız. İbn Affân'ı kılıçlarımızla anarız,

Yaşlı büyüğümüzü bize iade edin!

deyince Umeyr b. el-Hâris şöyle karşılık verdi:

O ölmüş ve kurumuşken bizler onun göğsüne vurmuş ve yere sermişken onu size nasıl iade edebiliriz?

Serî bana Şuayb, Seyf, Sa'b b. Hakîm, babası ve dedesinden naklen şöyle dediğini yazdı:

Devenin ayağını kesen Benî Dabbe'den İbn Dülce –Amr veya Buceyr– adında bir şahıstı. Âişe'nin adamlarından olan Hâris b. Kays bu konuda şu beyitleri dillendirmiştir:

[532] *Biz bacağına vurduk da yere yığıldı. Topluca gerçekleştirilen ve işi bitiren bir darbeydi.*

Eğer Resulün ümmeti olmasaydık ona olan hürmet olmasaydı acilen bizi bölüşeceklerdi.

Bu beyitleri Ali'nin adamlarından Müsennâ b. Mahreme yanlış nispet etmiştir.

* * *

Cemel Gününde Savaşın Şiddetlenmesi ve A'yen b. Dubey'a'nın Âişe'nin Mahfesinin İçine Bakması

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Nüveyre ve Ebû Osman'dan naklen şöyle dediğini yazdı:

Cemel Savaşında merkezin muharebesinin Sıffîn Savaşına benzemesi kadar bir benzerliğe şahit olmadım. Hasımlarımızı

mızraklarımıza dayanarak kılıçlarımızla onlarla itişiyorduk. Onlar da aynı şeyi yapıyorlardı. Öyle göğüs göğüse geldik ki topluluğumuzun üzerinden âdeta insanlar geçebilirdi.

Îsâ b. Abdurrahman el-Mervezî bana Hasan b. Hüseyin el-Urenî, Yahyâ b. Ya'lâ el-Eslemî, Süleyman b. Karm ve el-A'meş'ten naklen Abdullah b. Sinân el-Bâhilî'nin şöyle dediğini anlattı: Oklarımız bitinceye kadar oklarla atıştık. Sonra göğüs göğüse gelinceye kadar mızraklarla savaştık. Öyle katıştık ki üzerimizden develer bile geçebilirdi. Sonra Ali: "Ey Muhacirlerin çocukları! Kılıçlara sarılın," dedi. Şeyh (ihtiyar) dedi: "Ne zaman Velîd'in evine girsem o günü hatırlarım."

Abdula'lâ b. Vâsıl bana Ebû Fukaym, Fıtr ve Ebû Beşîr'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Cemel Savaşında efendim ile bulunuyordum. Velîd'in evinin önünden ne zaman geçsem ve kassarcıların[130] vuruşlarının sesini duysam Cemel savaşçılarının muharebesini hatırlarım.

Îsâ b. Abdurrahman el-Mervezî bana Hasan b. Hüseyin, Yahyâ b. Ya'lâ, Abdülmelik b. Müslim ve Îsâ b. Hattân'ın şöyle dediğini anlattı: Basralılar kaçmaya yeltenmişlerdi. Sonra döndük ve Âişe'nin kahverengi bir deve üzerinde ve kırmı- [533]
zı bir mahfede olduğunu gördük. Mahfeye saplanan oklarla mahfe, âdeta bir kirpiyi andırıyordu.

Abdullah b. Ahmed bana babası, Süleyman, Abdullah ve İbn Avn'dan naklen Ebû Recâ'nın şöyle dediğini anlattı:

Cemel Savaşını anlatırlarken Âişe'nin mahfesi atılan oklarla gözümün önünde bir kirpi gibi canlandı.[131] Ebû Recâ'ya: "O gün savaştın mı?" diye sordum. O: "Vallahi oklar attım ancak nereye isabet ettiklerini bilemiyorum," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Râşid es-Sülemî ve Meysere Ebû Cemîle'den naklen şöyle anlattı:

130 Çamaşır ağartanlara denir. (ed. n.)

131 Savaşın rasyonel bir ilişki biçimi olmadığı gibi makul ve normal şartlarda düşünüldüğünde insanın güzel duygularına ne kadar ters düştüğü anlaşılmaktadır. Peygamber'in (sav.) eşinin mahfesine atılan oklar savaşın insani ve güzel duygulardan ne kadar uzaklaştırdığını gösterir. (çev.)

Muhammed b. Ebû Bekir ve Ammâr b. Yâsir, devenin ayağı kesildiğinde Âişe'nin yanına gittiler. Devenin palan bağını kestiler ve mahfeyi taşıyarak bir kenara koydular ve Ali'nin bu konuda emrini beklediler. Ali: "Onu Basra'ya götürün ve Abdullah b. Halef el-Huzâî'nin evine alın," dedi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali, Âişe'nin mahfesinin cesetler arasından taşınması için bir gruba talimat verdi. Ka'kâ' ve Züfer b. el-Hâris mahfeyi devenin sırtından indirip yanına yerleştirmişlerdi. Daha sonra Muhammed b. Ebû Bekir, bir grupla birlikte geldi ve elini mahfenin içine soktu. Bunun üzerine Âişe: "Kim o?" dedi. "Sadık kardeşin," dedi. Âişe: "Asi adam," dedi. Ammâr b. Yâsir: "Anacığım, evlatlarının yaptığı muharebeyi nasıl buldun?" dedi. Âişe: "Sen kimsin?" dedi. "Sadık evladın Ammâr," dedi. Âişe: "Ben senin anan değilim," dedi. Ammâr: "İstemesen de evladınım," dedi. Âişe: "Zafer kazandınız diye öğünüyorsunuz. Öfkenizin tesiriyle hareket ettiniz. Heyhat! Vallahi hâli böyle olan zafer kazanamayacak," dedi. Akabinde onu mahfesiyle birlikte cesetlerden uzaklaştırdılar. Onu insanlardan uzak tuttular. Mahfesi çok sayıda okun hedefi olduğu için kamışlı bir ekin gibiydi. A'yun b. Dubey'a el-Mücâşiî geldi ve mahfenin içine baktı. Âişe ona: "Allah sana lanet etsin!" dedi. Adam: "Vallahi, gördüğüm beyaz bir kadındı," dedi. Âişe: "Allah seni rezil rüsva etsin, elini kessin ve mahremini açığa çıkarsın," diye ona beddua etti. Nitekim bu adam Basra'da öldürüldü,
[534] selebi alındı, eli kesildi ve çıplak bir hâlde cesedi Ezd harabelerinden birine atıldı. Akabinde Ali ona uğradı ve ona: "Anacığım! Allah bize ve size mağfiret buyursun," dedi. Âişe de: "Allah bize ve size mağfiret etsin," dedi.

Serî bana Şuayb, Seyf, Sa'b b. Hakîm b. Şerîk, babası ve dedesinden naklen şöyle dediğini yazdı:

Yanında Ammâr b. Yâsir olduğu hâlde Muhammed b. Ebû Bekir devenin yanına gitti ve mahfeyi deveye bağlayan kuşağı keserek mahfeyi devenin sırtından indirdiler. Onu yerine yerleştirdikten sonra elini içeriye soktu ve: "Kardeşin Mu-

hammed'im," dedi. Âişe yerilmiş anlamında "Müzemmem," dedi. Muhammed: "Kardeşim, başına bir şey mi geldi?" Âişe: "Seni ilgilendirmez," dedi. Muhammed: "Dalalette olanları mı ilgilendirir?" dedi. Âişe: "Hayır, hidayette olanları ilgilendirir," dedi. Akabinde Ali yanına geldi ve: "Anacığım! Nasılsın?" dedi. Âişe: "İyiyim," dedi. Ali: "Allah sana mağfiret buyursun," dedi. Âişe: "Allah sana da mağfiret etsin," dedi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Gecenin son demlerinde Muhammed, Âişe'yi Basra'ya götürdü ve onu Abdullah b. Halef el-Huzâî'nin evine yerleştirdi. Burada Safiyye bint el-Hâris b. Talha b. Ebî Talha b. Abduluzzâ b. Osman b. Abduddâr'ın misafiri oldu. Safiyye, Talha et-Talahât b. Abdullah b. Halef'in annesidir.

Cemel vak'ası, Vâkıdî'nin görüşüne göre 10 Cemâziyelâhir Perşembe günü vuku buldu.

* * *

Zübeyr b. el-Avvâm'ın (ra.) Öldürülmesi

Serî bana Şuayb, Seyf ve Velîd b. Abdullah'tan naklen babası Abdullah'ın şöyle dediğini yazdı:

Cemel günü Talha ve Zübeyr'in ordusu hezimete uğrayıp da Zübeyr ayrılınca Ahnef'in grubunun yakınından geçti. Ahnef onu görüp de onun hakkında bilgi edinince: "Vallahi o bu işi isteyerek yapmadı," dedi ve: "İnsanlara kim onun hakkında bize malumat getirebilir?" diye söyledi. Bunun üzerine Amr b. Cürmûz adamlarına: "Ben," dedi ve onun peşine düştü. Ona [535] yetişince Zübeyr –öfkeli hâliyle– ona: "Ne istiyorsun?" dedi. Adam: "Sana bir şey sormak istedim," dedi. Zübeyr'in yanında Atıyye adında bir kölesi vardı. Atıyye, Zübeyr'e: "Adamın bir hazırlığı var," dedi. Zübeyr: "Nihayetinde bir kişidir neden endişelendiriyor seni?" dedi. Derken namaz vakti girdi. İbn Cürmûz: "Namaz," dedi. Zübeyr: "Tamam," dedi ve namaz için indiler. İbn Cürmûz, Zübeyr'i kollayarak arkadan zırhının yakasından onu vurdu ve öldürdü; atını, silahını ve yüzüğünü aldı, kölesini serbest bıraktı. Onu Vâdi's-Sibâ'da defnetti. Sonra dönüp durumu haber verdi. Ahnef ona: "Vallahi bilemiyorum,

iyi mi yaptın, kötü mü yaptın?" dedi. Akabinde yanında İbn Cürmûz olduğu hâlde Ali'nin yanına gitti ve durumu bildirdi. Ali kılıcı istedi ve bu kılıç: "Resulullah'ın (sav.) sıkıntılarını gidermiştir," dedi. Sonra durumu Âişe'ye bildirdi. Sonra Ahnef'e yöneldi ve: "Beklemede kaldın," dedi. Ahnef: Ey Müminlerin Emîri! Ben iyilik yaptığımı düşünüyordum. Olanlar da senin izninle oldu. Bize lütufla muamele et. Zira uzun bir yoldasın ve yarın bana dünden daha çok muhtaçsın. Benim iyiliğimi bil ve yarınlar için sevgimi kazan. Bana bunları söyleme, zira ben sana samimiyetle ve sadakatle yaklaşıyorum.

* * *

Cemel Savaşında Kaçan ve İzini Kaybettirerek Çeşitli Bölgelere Gidenler

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Hezimet gününün ilk demlerinde Zübeyr yaya olarak Medine'ye doğru yola çıktı. Ancak İbn Cürmûz onu öldürdü. Utbe b. Ebî Süfyân, Abdurrahman b. Hakem ve Yahyâ b. Hakem de hezimet günü yola çıktılar ve muhtelif memleketlere uğradılar. Derken İsmet b. Ebyer et-Teymî ile karşılaştılar. Onlara: "Civarımda ikamet etmeye, ne dersiniz?" dedi. Onlar: "Kimsin?" dediler. "İsmet b. Ebyer," diye cevap verdi. "Evet," dediler. Adam: "O zaman seneye kadar benim himayemdesiniz," dedi ve onları götürdü. Onları himaye etti ve iyileşinceye kadar onlara baktı. Ardından "Nereye gitmek isterseniz sizi oraya ulaştırırım," dedi. Onlar: "Şam'a gitmek istiyoruz," dediler. Bunun üzerine Teymü'r-Ribâb'dan dört yüz süvariyle yola çıkar-
[536] dı. Kelb diyarının derinliklerine varınca Dûme'de ona: "Sen zimmetini ve onların da zimmetlerini ifa ettin ve sana düşeni yaptın. Artık dönebilirsin," dediler. Bunun üzerine İsmet geri döndü. Şair bu konuda şöyle demiştir:

İbn Ebyer elde mızraklar olduğu hâlde Ebî Âsî ailesine karşı görevini ifa etti. Bu unutulmayacaktır.

İbn Âmir'e gelince o da yerden yere intikal ederek yoluna devam etti. Benî Hurküs'tan Müreyy adında bir adam ona rast

geldi ve onu himayesinde kalmaya davet etti. İbn Âmir: "Olur," dedi. Adam onu himaye etti ve ona baktı. Sonra "Hangi memlekete gitmek istersin?" dedi. İbn Âmir: "Dımaşk," dedi. Bunun üzerine Müreyy, Benî Hurkūs'tan bir grupla birlikte onu yola çıkardı ve Dımaşk'a ulaştırdı. Hârise b. Bedr –Âişe'nin tarafında durdu ve savaşta oğlu veya kardeşi Zurâ' vuruldu– bu konuda şöyle dedi:

Bana gelen haberlere göre İbn Âmir, Dımaşk'ta konakladı ve orada demir attı.

Mervân b. Hakem ise Hezimet günü Anze'den bir aileye sığındı. Onlara, Mâlik b. Misma'a: "Nerede olduğumu bildirin," dedi. Bunun üzerine Mâlik'e giderek onun yerini haber verdiler. Mâlik kardeşi Mukātil'e: "Bize haber göndererek yerini bildiren bu adamı ne yapacağız?" dedi. Mukātil: "Kardeşimin oğlunu gönder ve onu himaye et. Sonra da onun için Ali'den aman dileyin. Eğer aman verirse bu arzu ettiğimiz bir şeydir. Aman vermezse kılıçlarımızla onu olduğu yerden çıkarırız. Onun peşine düşerlerse onu kılıçlarımızla savunuruz. Ya başarırız ya da onun için şerefimizle ölürüz," dedi. Aile reisi kardeşi Mukātil'den önce diğer akrabalarına danışmıştı. Onlar onu, korumaktan imtina etmesini söylediler. Ancak kardeşinin görüşüne uyarak onların görüşüne itibar etmedi. Adam Mervân'a haber gönderdi ve onu evine alarak gerektiğinde onu himaye edeceğine karar verdi ve "Himayesindeki için ölmek bir vefadır," dedi. Nitekim Benî Mervân bu ailenin iyiliğini unutmadılar. Bu aile de onların iyiliklerini gördüler ve onlar nezdinde değer ve şeref sahibi oldular. Abdullah b. ez-Zübeyr de Ezd'den Vezîr adında bir adamın evine sığındı. Abdullah ev sahibine: "Git, Müminlerin Annesi'ne yerimi haber ver. Sakın Muhammed b. Ebû Bekir bunu duymasın," dedi. Adam Âişe'ye (ra.) giderek durumu haber verdi. Âişe: "Muhammed bana ait," dedi. Adam: "Ey Müminlerin Annesi! Abdullah bana Muhammed'in haberdar olmasın diye tembih etti," dedi. Ancak Âişe Muhammed'e haber göndererek: "Bu adamla git ve bana kız kardeşinin oğlunu getir," dedi. Muhammed adamla gitti ve Abdullah'ın yanına vardı. Ev sahibi Abdullah'a istemediğin ki- [537]

şiyle geldik. Zira Müminlerin Annesi bunda ısrar etti. Abdullah ve Muhammed birbirlerine söverek çıktılar. Muhammed, Osman'ın adını zikrederek ona sövdü ve Abdullah b. Halef'in –savaşta Âişe'nin tarafında olan bu zatın kardeşi Osman, Ali tarafındaydı ve öldürüldü– evinde bulunan Âişe'nin yanına varıncaya kadar Abdullah'a sövdü. Âişe bazı yaralıları ve bu arada Mervân'ı da himayesine alarak aileye ait evlere aldırdı.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali karargâhındayken ileri gelenler Âişe'nin etrafını sardılar. İlk ziyaret edenler arasında Ka'kâ' b. Amr vardı. Ka'kâ', Âişe'yi selamladı. Âişe dedi ki: Dün benim önümde birbirleriyle vuruşan iki adam gördüm ve şu beyitleri dile getiriyorlardı. Bunlardan Kûfeli olanı tanır mısın? Ka'ka': "Evet, o 'bildiğimiz en asi anne' sözünü sarf eden adamı bilirim. Vallahi o yalan söylemiştir. Sen bildiğimiz en hayırlı annesin," dedi. Âişe: "Vallahi, yirmi yıl önce ölmeyi isterdim," dedi. Akabinde Ka'kâ' çıktı ve Ali'ye gitti. Ona, Âişe'nin kendisine sorduğu soruyu haber verdi. Ali: "O iki şahıs kimdir?" dedi. Ka'kâ': "*Sahibi Ali'yi görmem için"* ifadesiyle başlayan beyitleri söyleyen Ebû Hâle'dir," dedi. Bunun üzerine Ali: "Vallahi, yirmi yıl önce ölmeyi isterdim," dedi. Böylece ikisi de aynı temenniyi dile getirmiş oldular.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Yaralılar gece vakti sıvışarak saklandılar. Hareket imkânı olanlar Basra'ya geçtiler. O gün Âişe bazı insanları sordu. Bunların bazısı onun tarafında, bazıları onun karşısında yer almıştı. İnsanlar etrafını sarmışlardı. Abdullah b. Halef'in evinde bulunuyordu. Kimin ölüm haberi ona bildirilse "Allah ona rahmet etsin," derdi. Onun tarafında yer alan bir adam: "Bu nasıl olur?" diye sordu. Âişe şöyle cevap verdi: "Resulullah (sav.) öyle dedi: Falan da falan kişi de cennettedir." Ali b. Ebî Tâlib de: "Dileğim odur ki Allah bunlardan her birinin kalbini arındırmış ve cennete almıştır," demiştir.

Serî bana Şuayb, Seyf, Atıyye, Ebû Eyyûb ve Ali'den naklen şöyle dediğini yazdı:

Peygamber (sav.), Allah'ın indirdiği ayetler içinde *"Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. Allah çoğunu affeder,"*[132] ayeti için sevindiği kadar başka bir ayete sevinmemiştir. Resulullah (sav.) şöyle buyurmuştur: «Dünyada Müslümanın başına gelen bir musibet günahları sebebiyledir. Allah'ın affı daha büyüktür. Dünyada başına gelen musibet de onun için bir kefarettir. Allah'ın affına tâbi olan günahların kıyamet günü cezası yoktur. Dünyada başına gelen musibetler onun için bir kefarettir. Dünyada Allah'ın affına uğrayan günahlar affedilmiş olur. Allah affından dönmeyecek kadar azamet sahibidir.» [538]

* * *

Ali'nin Cemel Savaşında Öldürülenler İçin Üzülmesi ve Basra Ordusunun Karargâhında Kalan Mal ve Eşyayı Toplatıp Basra'ya Göndermesi

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali üç gün boyunca karargâhında kaldı ve Basra'ya girmedi. İnsanlar, ölülerini teşhis etmek için gönderildiler. Bunun üzerine çıkıp defnettiler. Ali onlarla birlikte cesetlerin teşhis edilmesi ve toplanması işine iştirak etti. Ka'b b. Süver getirildiğinde yanındakilere: "Siz diyordunuz ki onlarla ancak akılsız ve sefih insanlar çıktı. Görüyorsunuz ki bu büyük âlim de bu işin içinde." Sonra Abdurrahman b. Attâb'ın cesedinin yanından geçti ve şöyle dedi: "Bu da kavminin büyüğüydü. Yani insanlar onun etrafında toplanmış ve kendilerine namaz kıldırmasına razı olmuşlardı." Böylece Ali ne kadar hayırlı bir insanın cesedinin yanından geçse şöyle derdi: "Kimileri de iddia ediyorlardı ki bize karşı çıkanlar yalnızca kuru kalabalıklardır! İşte bu şahıs bir âbid müctehiddi." Ali, Basralıların cenaze namazlarını kıldırdı. Kûfe ehlinin de cenaze namazlarını kıldırdı. Her iki taraftan olan Kureyşlilerin namazlarını da kıldırdı. Kimileri Mekkeli kimileri de Medineliydi. Kesik organları da büyük bir kabirde defnetti. Kamplarında bulunan mal ve

132 Şûrâ, 42/30.

eşyayı toplatıp Basra Mescidine gönderdi. Kim kendisine ait eşyayı tespit edebilirse onu alsın. Ancak hazineye ait olan ve üzerinde resmî kayıt bulunan silahlar hariç. Bunlar kaldığına göre tanınmayan eşyadır. Allah'ın malından size getirdiklerini alın. Müteveffa Müslümanların malından olan şeyler başka bir Müslümana helal değildir. Söz konusu silahlar her ne kadar ellerinde idiyse de hâkim güç tarafından kendilerine temelli onlara verilmemiştir. [539]

* * *

Cemel Savaşında Öldürülenlerin Sayısı

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Cemel Savaşının deve etrafında cereyan eden muharebesinde can kaybı sayısı on bindi. Yarısı Ali'nin tarafından, yarısı da Âişe tarafındandı. Ezd'in kayıpları iki bin, geride kalan Yemenlilerin kaybı beş yüz, Mudar'dan iki bin, Kays'tan beş yüz, Temîm'den beş yüz, Benî Dabbe'den bin ve Bekir b. Vâil'den beş yüzdü. Bir rivayete göre de birinci muharebede Basralıların kaybı beş bin, ikinci muharebede de beş bin olmak üzere on bindi. Kûfelilerin can kaybı beş bindi. Muhammed ve Talha dediler: O gün gençler ve Kur'an okumamış olanlar hariç Benî Adî'den hepsi de Kur'an okumuş yetmiş şeyh (yaşlı) öldürüldü.

Âişe (ra.) şöyle dedi: Benî Adî'nin sesleri kayboluncaya kadar zafer ümidimi muhafaza ettim.

* * *

Ali'nin Âişe'yi Ziyaret Etmesi ve Ona Saygısızlık Edenlerin Cezalandırılmasını Emretmesi

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali pazartesi günü Basra'ya girdi ve mescide giderek namaz kıldı. Sonra şehre indi. İnsanlar yanına geldiler. Akabinde de katırına binerek Âişe'nin yanına gitti. Basra'nın en büyük evi olan Abdullah b. Halef'in evine varınca kadınların Âişe ile birlikte Abdullah b. Halef ve Osman b. Halef'e ağlamakta olduklarını gördü. Safiyye bint el-Hâris de örtülü olarak ağlıyor- [540]

du. Ali'yi görünce şöyle dedi: "Ey Ali! Ey sevgililerin katili ve onları birbirinden ayıran! Abdullah'ın evladını yetim bıraktığın gibi Allah da senin evladını yetim bıraksın!" Ali ona cevap vermedi ve vakarını muhafaza etti. Sonra Âişe'nin yanına girdi ve ona selam verdikten sonra yanında oturdu ve şöyle dedi: "Safiyye bizi kötü karşıladı. Oysa cariye olduğu günden bugüne kadar onu görmüş değilim." Ali çıkınca Safiyye yine ona yöneldi ve aynı sözleri tekrarladı. Bunun üzerine katırını durdurdu ve şöyle dedi: Evdeki kapıları işaret ederek şu kapıyı açayım ve orada bulunanları öldüreyim. Sonra o kapıyı açayım, o bölümde olanları öldüreyim, diğerini açayım ve oradakileri öldüreyim diye aklımdan geçti. Nitekim yaralıların bir kısmı Âişe'ye sığınmışlardı. Ali onların orada bulundukları bilgisine ulaştı. Ancak onları görmezden geldi. Bunun üzerine Safiyye sustu. Ali çıktı. Ezd'den bir adam: "Vallahi, bu kadın bizi tahrik etmesin!" dedi. Bunun üzerine Ali öfkelendi ve şöyle dedi: "Sussana! Sakın bir örtüyü açmayın. Kimsenin meskenine girmeyin. Herhangi bir kadını incitmeyin. Onlar sizin dokunulmazlarınıza sövseler, amirlerinize ve salih insanlarınıza hakaret etseler de. Zira onlar zayıftırlar. Hatta müşrik oldukları hâlde onları incitmekten kaçınmamız bize emrediliyordu. Erkek, kadına mukabelede bulunur ve onu dövmeye yeltenirse ondan sonra evladı bile bu ayıpla yaşamak zorunda kalır. Sakın birisinin bir kadını incittiğini duymayayım! Aksi takdirde ceza olarak ona insanların şirretlilerini musallat ederim." Ardından yoluna devam etti. Derken bir adam ona yetişti: "Ey Müminlerin Emîri! Safiyye'nin seni incitmesinden daha çok incitecek sözler söyleyen iki adamla evin kapısında karşılaştım," dedi. Ali: "Yoksa Âişe mi incitildi?" dedi. Adam: İki adam kapıda durdular ve birisi şöyle dedi:

Ey Anamız! Bizden dolayı cezanı bulasın!

Diğeri ise şöyle dedi:

Ey Anamız tövbe et, günahkâr oldun.

Bunun üzerine Ali, Ka'kâ'ı kapıya kadar gönderdi. Ka'kâ' orada bulunanların hepsini alıp götürdü. Suç iki adama isnat

edildi. Ali: "Boyunlarını vurayım," dedi. Sonra şöyle dedi: "Onları bitap düşürecek bir ceza vereyim," yüzer kırbaç vurdurdu ve elbiselerini çıkarttırdı.

Serî bana Şuayb, Seyf ve Hâris b. Hasîre'den naklen Ebü'l-Kenûd'un şöyle dediğini yazdı:

Bu iki adam Kûfe Ezdi'nden olup İcl b. Abdullah ve Sa'd b. Abdullah adındadırlar.

[541] **Basralıların Ali'ye Biatleri ve Beytülmâldeki Malları Onlara Taksimi**

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ahnef akşam vakti biat etti. Zira Ahnef, Benî Sa'd ile birlikte Basra'dan çıkmıştı. Sonra hep birlikte Basra'ya döndüler. Basra ehli sancaklarıyla biat ettiler. Ali yaralılar ve aman ehli dâhil Basralıların biatini kabul etti. Mervân dönünce Muâviye'ye iltihak etti. Bazı ravilere göre de Mervân, Sıffîn Savaşı bitinceye kadar Medine'den ayrılmadı.

Muhammed ve Talha dediler: Ali, Basra ehlinin biatini aldıktan sonra beytülmâlin durumuna baktı ve burada altı yüz bin küsur para olduğunu tespit etti. Parayı kendisiyle birlikte savaşa katılanlara taksim etti, her birine beş yüz düştü. Onlara: "Şam'da da Allah sizi muzaffer kılsa sizin için atiyyelerinize ilaveten bu kadar ikramiye vardır," dedi. Sebeiyye bu konuda eleştirilere daldı ve gizliden gizliye Ali'nin aleyhinde konuştu.

* * *

Cemel Savaşında Ali'nin Hasımlarına Muamelesi

Serî bana Şuayb, Seyf ve Muhammed b. Râşid'den naklen babasının şöyle dediğini yazdı:

Ali'nin bir uygulaması da kaçanı öldürmemek, yaralıya saldırmamak, örtüyü açmamak ve başkasına ait bir malı almamaktı. Bunun üzerine bazı insanlar: "Mallarını bize haram kılan ve kanlarını akıtmayı yasaklayan nedir?" dediler. Ali: "Bu insanlar sizin gibidir. Kim bize hoşgörüyle muamele ederse o bizdendir. Kim de üzerimize gelmekte ısrar ederse ona muka-

bele ederiz. Sizin onların humusuna ihtiyacınız yoktur," dedi. Bunun üzerine Hâricîler o gün aleyhinde konuştular.

* * *

Eşter'in Âişe'ye Bir Deve Satın Alması ve Âişe'nin Basra'dan Mekke'ye Dönmesi

Ebû Küreyb Muhammed b. el-Alâ bize Yahyâ b. Âdem, Ebû Bekir b. Ayyâş ve Âsım b. Küleyb'den naklen babası Küleyb'in şöyle dediğini anlattı:

Cemel Savaşını bitirdikleri gün Eşter bana gidip bir deve [542] satın almamı istedi. Gittim ve Mehre'den bir adamdan yedi yüz dirheme bir deve satın aldım. Eşter bana: «Deveyi Âişe'ye götür ve ona de`ki: "Eşter Mâlik b. el-Hâris bu deveyi gönderdi ve senin devenin bir bedeli olduğunu söyledi," diye söyle. Ben de deveyi Âişe'ye götürdüm ve ona: "Eşter sana selam eder ve der ki: Bu deve onun devesinin karşılığıdır." Âişe: "Allah ona selamet ve afiyet vermesin! O Arapların büyüğünü –İbn Talha'yı kastetmektedir– öldürdü ve kız kardeşimin başına neler getirdi!" Küleyb dedi: "Bunun üzerine deveyi Eşter'e geri götürdüm ve ona durumu anlattım. Eşter iki kıllı kolunu uzatarak, beni öldürmek istiyorlardı, ne yapabilirdim! Dedi.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Âişe, Mekke'ye gitmek üzere Basra'dan yola çıktı. Mervân ve Ebü'l-Buhterî de Medine'ye gitmek üzere aynı yoldan Medine'ye gittiler. Âişe hacca kadar Mekke'de kaldı. Hacdan sonra Medine'ye döndü.

* * *

Ali b. Ebî Tâlib'in Kûfe Valisine Fetih Haberini Mektupla Bildirmesi

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Ali, fetih haberini kendisi Mekke'deyken Kûfe valisine şöyle yazdı:

Müminlerin Emîri ve Allah'ın kulu Ali'den. Cemâziyelâhir ayının ortasında Basra'nın dış sahalarından Huraybe'de karşılaştık. Allah Müslümanlara zafer ihsan etti. Ancak bizden

ve onlardan çok sayıda insan öldürüldü. Bizden öldürülenler arasında Sümâme b. el-Müsennâ, Hind b. Amr, İlbâ b. el-Heysem, Seyhân b. Sûhan, Zeyd b. Sûhan ve Mahdûc vardır.

Ubeydullah b. Râfi' yazdı. Kûfe'ye müjdeyi ulaştıran elçi Züfer b. Kays idi ve mektubu cemâziyelâhirde ulaştırdı.

[543] **Ali'nin İnsanlardan Biat Alması ve Ziyâd b. Ebî Süfyân ile Abdurrahman b. Ebî Bekre Hakkında**

Biat metninde şu ifadeler yer alıyordu: Allah'ın ahdine ve misakına bağlı olmakla barışta ve savaşta ahdine vefa göstereceğine, elinle ve dilinle bize karşı gelmekten imtina edeceğine söz vereceksin! Ziyâd b. Ebî Süfyân uzlete çekilen ve savaşa iştirak etmeyenlerdendi ve yerinde oturdu. Nâfi' b. el-Hâris'in evinde ikamet ediyordu. Ali biat işini bitirdikten sonra Abdurrahman b. Ebî Bekre aman dilenenlerden biri olarak geldi ve selam verdi. Ali ona: "Amcan da oturup beni izliyor ve savaşın neticelenmesini bekliyor." dedi. Abdurrahman: "Ey Müminlerin Emîri! Vallahi o sana sevgi beslemekte ve seni sevindirmeye isteklidir. Ancak bir rahatsızlığı olduğu haberini aldım. Onun hakkında bilgi alayım ve sana geleyim," dedi. Ali onunla istişare edinceye kadar bulunduğu yeri Ali'den sakladı. Ali yerini söylemesini emredince onun yerini söyledi. Ali: "Önüme düş ve beni ona götür," dedi. Abdurrahman onu götürdü. Ali girince ona: "Oturdun ve beni izleyip neticenin ne olacağını bekledin. Sonra elini göğsüne koyarak açık söylemek gerekirse bu inciticidir," dedi. Bunun üzerine Ziyâd özür diledi. Ali onun özür dilemesini kabul etti ve onunla istişarede bulundu. Ali onu Basra'ya vali yapmayı teklif etti. Ancak Ziyâd: "İnsanları teskin edecek akrabalarından birini yapman evladır. Hem insanlar onunla mutmain olacak, ona daha çok itaat edeceklerdir. Ben de ona yardımcı olmaya çalışacağım ve meşveret görevimi yapacağım," dedi ve İbn Abbâs'ın vali olması uygun görüldü. Ardından Ali evine döndü.

* * *

İbn Abbâs'ın Basra'ya Vali Olması ve Ziyâd'ın Haraç İşlerine Tayin Edilmesi

Ali, İbn Abbâs'ı Basra valisi olarak tayin etti ve Ziyâd'ı da haraç işleriyle beytülmâl idaresine tayin etti. Ali, İbn Abbâs'a Ziyâd ile istişare etmesini ve tavsiyelerine kulak vermesini emretti. İbn Abbâs şöyle derdi: İnsanlardan kaynaklanan bir kötülük hususunda ona danıştım. Bana: "Eğer haklı olduğunu, muhalefet edenlerin bâtıl üzerinde olduklarını biliyorsan sana yapılması gerekeni tavsiye edeceğim. Bilmiyorsan da yine yapman gerekeni söyleyeceğim," dedi. Ben haklıyım ve onlar haksızdır, deyince bana: "Sana itaat edenlerle, itaat etmeyen ve emirlerine uymayanları vur. Hatta böylelerinin boynunun vurulması İslam için daha yararlı ve daha hayırlı ise onların boynunu vur," dedi. Onu kâtiplik görevinde çalıştırdım. Görevinin başına geçince yaptıklarını gördüm ve doğru bildiklerini bana tavsiye etmek için gayret gösterdiğini anladım. Öte yandan Sebeiyye, Ali'nin bir an önce ikamete son vermesini istedi ve iznini almadan ayrıldılar. Bunun üzerine onların peşinden yola çıktı ve yapmayı [544] planladıkları bir şey varsa onu bertaraf etmeyi düşündü. Oysa bir müddet daha Basra'da kalmayı düşünüyordu.

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Medineliler Cemel vak'asının vuku bulduğunu, perşembe günü güneş batmak üzereyken anladılar. Şöyle ki: Medine'nin etrafında uçan ve bir şey taşıyan bir kartalın ne taşıdığını insanlar düşünürken kartal onu düşürdü. Bir de ne görsünler, parmağında yüzük bulunan bir el ve yüzüğün üzerinde Abdurrahman b. Attâb yazılıydı. Basra ehlinden Mekke ve Medine arasında olanlarla Basra'ya yakın veya uzak olanlar ürktüler. Savaşın vuku bulduğunu kartalların taşıdıkları el ve ayaklardan anladılar.

* * *

Ali (as.) Âişe'yi (ra.) Basra'dan Yola Çıkarması

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini anlattı:

Ali, Âişe'yi muhtaç olduğu binek, azık ve eşyayla teçhiz etti. Ayrıca ikamet etmek isteyenler dışında onunla birlikte hareket eden ve kurtulanları da onunla birlikte yola çıkardı. Ali tanınmış Basralı kadınlardan kırk kadını seçti ve ona yol arkadaşı yaptı. Sonra "Ey Muhammed! Hazırlan ve onu götür," dedi. Yola çıkacağı gün Ali yanına geldi ve ayakta durdu. İnsanlar da hazır bulundu. Âişe de insanların huzuruna çıktı ve onlara veda etti. Onlar da ona veda ettiler. Bu esnada şöyle dedi: "Evlatlarım! Birbirimizi suçladık ve itham ettik, taksiratta bulunmakla şikâyet ettik ve işleri savsaklamakla eleştirdik. Hiç kimse bu hususta duyduklarını başkasının aleyhinde kullanmasın. Vallahi eskiden beri Ali'yle aramızdaki mesele bir kadının kayınlarıyla olan meselelerden başkası değildir. O benim nezdinde hayırlı olanlardandır." Ali şöyle karşılık verdi: "Vallahi doğru ve hayırlı şeyler söyledi. Onunla aramızdaki mesele başka bir şey değildir. O dünyada ve ahirette Peygamberinizin zevcesidir."

Âişe Receb ayının başında cumartesi günü 36 yılında yola çıktı. Ali birkaç mil ona refakat etti ve oğullarını bir gün boyunca onunla yola gönderdi.

* * *

[545] **Cemel Savaşının Can Kaybını Çok Gösteren Rivayetler**

Ömer b. Şebbe bana Ebü'l-Hasan ve Muhammed b. Fadl b. Atıyye el-Horasânî'den naklen Saîd el-Kutaî'nin şöyle dediğini anlattı:

Kendi aramızda Cemel Savaşının can kaybının altı binden fazla olduğunu söylüyorduk.

Abdullah b. Ahmed b. Şebbeveyh bana şöyle anlattı: Babam bana Süleyman b. Sâlih, Abdullah, Cerîr b. Hâzim, Zübeyr b. el-Hirrit ve Ebû Lebîd Lemmâze b. Ziyâd'dan şöyle anlattı:

Ona: "Neden Ali'ye sövüyorsun?" dedim. "Bizden güpegündüz iki bin beş yüz adam öldüren bir adama sövmeyeyim mi?" diye karşılık verdi. Cerîr b. Hâzim dedi: İbn Ebî Ya'kûb'un şöyle dediğini işittim: Ali, Cemel Savaşında iki bin beş yüz kişi öldürdü. Ezd'den bin üç yüz elli, Benî Dabbe'den sekiz yüz ve diğer insanlardan üç yüz elli kişi.

Babam bana Süleyman ve Abdullah'tan naklen Cerîr'in şöyle dediğini anlattı:

Cemel Savaşında Muarrid b. İlât öldürüldü. Bunun üzerine kardeşi Haccâc şu beyti dile getirdi:

Hiçbir gün sağ eli sol elinden ayrılmış sol eliyle bu kadar gayret gösterdiğine şahit olmadım.

Muâz dedi: Abdullah bana Cerîr'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Muarrid b. İlât, Cemel günü öldürüldü. Bunun üzerine kardeşi Haccâc şöyle dedi:

Hiçbir gün sağ eli sol elinden ayrılmış sol eliyle bu kadar çabaladığına şahit olmamıştım.

* * *

Cemel Savaşı Bittiğinde Ammâr b. Yâsir'in Âişe'ye (ra.) Söylediği

Abdullah b. Ahmed bana şöyle anlattı: Babam bana Süleyman, Abdullah ve Cerîr b. Hâzim'in şöyle dediğini anlattı: Ebû Yezîd el-Medînî'nin şöyle dediğini işittim:

Ammâr b. Yâsir, Cemel Savaşı bitince Âişe'ye (ra.) şöyle dedi: "Ey Müminlerin Annesi! Bu sefer sana verilen ahitten ne kadar da uzaktır?" Âişe: "Ebü'l-Yakzân mısın?" dedi. Ammâr: "Evet," dedi. Âişe: "Vallahi bildiğim kadarıyla sen hakkı çok- [546]
ça söyleyen bir kişisin," dedi. Ammâr: "Senin lisanınla lehime hüküm veren Allah'a hamdolsun," dedi.

* * *

Cemel Vak'asından Sonra

Ali b. Ebî Tâlib'in Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi Mısır'a Vali Tayin Etmesi

Kays b. Ubâde

Bu yıl –36– içinde Muhammed b. Ebî Huzeyfe öldürüldü. Öldürülmesinin sebebi şöyledir: Mısırlılar Muhammed b. Ebû Bekir ile birlikte Osman'a karşı harekete geçince Muhammed b. Ebî Huzeyfe Mısır'da kaldı ve Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i Mısır'dan kovdu, orayı zapturapt altına aldı. Osman öldürülüp Ali'ye biat edilinceye kadar da burada ikamet etti. Muâviye muhalefetini ilan etti, Amr b. el-Âs da ona biat etti. Muâviye

ve Amr b. el-Âs, Kays b. Sa'd henüz Mısır'a gitmeden Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin üzerine gittiler. İkili Mısır'a girmeye çalıştılarsa da buna imkân bulamadılar. Bu kez Muhammed b. Ebî Huzeyfe'yi kandırmaya çalıştılar. Muhammed bunu sonucunda Mısır'ın Arîş bölgesine bin kişiyle geçti ve burada korunmaya çalıştı. Amr b. el-Âs geldi ve ona karşı mancınık kurarak harekete geçti. Bunun üzerine otuz arkadaşıyla muhkem mevkiinden indiler. Ancak derdest edildiler ve öldürüldüler. Allah rahmet eylesin.

Hişâm b. Muhammed ise Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ b. Saîd b. Mihnef b. Süleym'in kendisine şöyle anlattığını nakletti: Benî Hâris b. Hazrec'den Muhammed b. Yûsuf el-Ensârî'nin Abbâs b. Sehl es-Sâidî'nin kendisine şöyle naklettiğini anlattı:

Muhammed b. Ebî Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa b. Abdi Şems b. Abdi Menâf, Mısırlıları Osman b. Affân üzerine gönderen kişiydi. Onlar Osman üzerine yürüyüp onu muhasara altına alınca Muhammed de Mısır'da Benî Âmir b. Lüey el-Kureşî'den olan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh üzerine gitti. Abdullah, Osman'ın Mısır valisiydi. Muhammed, Abdullah'ı Mısır'dan kovdu ve insanlara namaz kıldırdı. Bunun üzerine Abdullah, Mısır'dan ayrıldı ve Filistin'e yakın bir bölgeye geçti. O Osman'ın durumunun ne olacağını bekledi. Bir gün bir yolcunun geldiğini gördü. Ona: "Ey Allah'ın kulu! Geldiğin yerde neler var? Geride kalanların haberleri nasıldır?" diye sordu. Adam: "Müslümanlar Osman'ı (ra.) öldürdüler," dedi. Abdullah: "*İnnâ lillahi*
[547] *ve innâ ileyhi râci'ûn!* Başka ne yaptılar?" dedi. Adam: "Ondan sonra Resulullah'ın (sav.) amcasının oğlu Ali b. Ebî Tâlib'e biat ettiler," dedi. Abdullah b. Sa'd: "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn!*" dedi. Adam ona: "Sanki Ali b. Ebî Tâlib'in velayeti senin yanında Osman'ın öldürülmesine denktir!" dedi. Abdullah: "Evet," dedi. Adam ona: "Eğer kendini düşünüyorsan kurtuluş, kurtuluş! Zira Müminlerin Emîri senin ve senin adamların hakkında kötü düşünüyor. Eğer ele geçirirse sizi öldürecek veya Müslümanların yurdundan sürecek. Nitekim arkadan bir vali geliyor," dedi. Abdullah: "Bu emîr kimdir?" dedi. Adam: "Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî," dedi. Abdullah b. Sa'd: "Allah, Muhammed b. Ebî Huzeyfe'yi kahretsin! O amcasının oğluna başkaldırdı ve onun aleyhinde çalıştı. Oysa o, onu büyütmüş

ve ona iyilik yapmıştı. Buna rağmen çevresine kötülük etti, amillerine karşı harekete geçerek adamlarını gönderdi ve öldürüldü. Sonra onun amillerine saldırdı ve üzerine adamlarını göndererek onu öldürdü, kendisinden ve Osman'dan daha uzak biri başına getirildi. Memleketinin idaresinde bir yıl ve hatta bir ay bile istifade etmesine imkân vermedi, onu bu işe ehil görmedi," dedi. Adam: "Sen kendini kurtar, öldürülmeyesin," dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Sa'd yola çıkarak kaçtı ve Dımaşk'ta Muâviye b. Ebî Süfyân'a gitti.

Ebû Ca'fer dedi: Hişâm'ın bu anlattıkları Muhammed b. Ebî Huzeyfe henüz sağken Kays b. Sa'd'ın Mısır'a vali olduğunu göstermektedir.

* * *

Bu yıl içinde Ali b. Ebî Tâlib, Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'yi Mısır'a gönderdi.

Hişâm b. Muhammed el-Kelbî bu konuda şöyle anlattı: Ebû Mihnef bana Muhammed b. Yûsuf b. Sâbit'ten naklen Sehl b. Sa'd'ın şöyle dediğini anlattı:

Osman (ra.) öldürülüp de Ali b. Ebî Tâlib işbaşına geçince Kays b. Sa'd el-Ensârî'yi çağırdı ve ona: Mısır'a git, seni oraya vali yaptım. Çık yol hazırlığını yap ve güvendiğin, sana eşlik etmesini arzu ettiğin insanları da yanına al ve Mısır'a yanında askerlerin olduğu hâlde gir. Bu seni düşmanın için korku ve [548] dostların için güç verecektir. İnşallah oraya vardığında iyiye iyilik yap ve şüphecilere karşı şiddetli olacaksın. Avama ve havasa merhametle muamele et. Zira merhamet berekettir.

Kays b. Sa'd, Ali'ye şöyle dedi: Allah'ın rahmeti senin üzerinde olsun. Söylediklerini anlıyorum. Ancak askerle Mısır'a git demene gelince, vallahi Medine'den götüreceğim askerle oraya gideceksem oraya hiç gitmem. Götüreceğim askerleri sana bırakacağım. Onlara ihtiyaç duyarsan senin yakınında olsunlar. Dilersen de onları senin komutanlarından birine gönderirsin istersen senin için hazır bir güç olsunlar. Ben Mısır'a yalnızca ailemle birlikte gideceğim. Bana merhametle davranmak ve iyilikle muamele etmek şeklindeki tavsiyene gelince, bu hususta Allah bana yardımcı olsun.

Ravi dedi: Kays b. Sa'd yedi kişiden oluşan bir arkadaş grubuyla yola çıktı ve bir müddet sonra Mısır'a girdi. Vardığında minbere çıktı ve yanında getirdiği Müminlerin Emîri'nin mektubunun okunmasını emretti. Bunun üzerine mektup Mısırlılara okundu. Mektup şöyledir:

Bismillahirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve Müminlerin Emîri Ali'den mektubumun muhatabı olan mümin ve Müslümanlara! Selamün aleyküm. O'ndan başka ilah olmayan Allah'a hamdederim. Allah güzel işleri, takdiri ve tedbiri gereğince kendi katında, melekleri ve elçileri nezdinde İslam'ı hak din olarak seçti. Elçilerini de bu dinle kullarına gönderdi. Yarattıklarından seçtiklerine bu dini has kıldı. Allah, bu ümmete bir ihsan olarak Muhammed'i (sav.) gönderdi ve onunla da onları üstün kıldı. Böylece onlara kitabı, hikmeti, feraizi ve sünneti öğretti. Bununla hidayeti buldular. Onları dağılmamak üzere birleştirdi, arınmaları için onları temizledi, zulmetmemeleri için onları müreffeh kıldı. Peygamber (sav.) görevini tam ifa edince Allah onun ruhunu teslim aldı. Allah'ın salatı, rahmeti ve bereketi onun üzerinde olsun. Ardından Müslümanlar iki salih emîr seçtiler. Bunlar kitap ve sünnetle amel ettiler ve siretleri güzel oldu. Sünneti de ihlal etmediler. Sonra Allah onların ruhunu teslim aldı. İkisinden Allah razı olsun. Onlardan sonra bir kişi daha işbaşına getirildi. Bazı aykırı uygulamaları
[549] oldu. Ümmet aleyhinde söylenecek şeyler buldu ve nitekim söylediler. Sonra ona kızdılar ve onun yönetimine son verdiler. Akabinde de bana geldiler ve bana biat ettiler. Allah'tan bana hidayet yolunu göstermesini diliyorum, takva hususunda yardımını diliyorum. Bilesiniz ki Allah'ın kitabı ve Resulü'nün sünnetiyle amel etmek size karşı bizim sorumluluğumuzdur. Sizi yönetmekte onu hakkıyla uygulamak ve Peygamber'in sünnetine uymak ve gıyabınızda hukukunuzu gözetmek görevimizdir. Yardımı dilenecek olan yalnız Allah'tır. Allah bize kâfidir. O ne güzel vekildir. Size Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi emîr olarak gönderdim. Ona destek verin ve onu koruyun. Ona, iyinize iyilik yapmasını, şüphe yayanlara da sert davranmasını, avam ve havasınıza merhametle muamele etmesini emrettim.

O rehberliğine rıza gösterdiğim ve salahını ve samimiyetini umduğum bir kişidir. Bize ve size Allah'tan temiz ameller, büyük sevaplar ve geniş rahmetler diliyorum. Size selam olsun ve Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerinde olsun.

Ubeydullah b. Ebî Râfi' yazdı. 36 yılının Safer ayı.

Akabinde Kays b. Sa'd ayağa kalktı ve hitapta bulundu. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra Muhammed (sav.) salat ve selam getirdi ve şöyle dedi: Hakkı getiren, bâtılı yok eden, zalimleri bertaraf eden Allah'a hamdolsun. Peygamberimiz Muhammed'den sonra en hayırlı olan kişiye biat ettik. Ey insanlar siz de kalkın ve Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın sünneti üzerine biat edin. Bunlarla amel etmezsek sizin üzerinizde biat hakkımız yoktur.

Bunun üzerine insanlar kalktılar ve biat ettiler. Mısır onun emrine girdi. Amillerini de görevlendirdi. Ancak "Hiribta" adında bir beldesinde bazı insanlar Osman b. Affân'ın (ra.) öldürülmesini büyük bir suç olarak telakki ettiler. Bu beldede Kinâne ve Benî Müdlic'den Yezîd b. el-Hâris b. Müdlic adında bir şahıs vardı. Bunlar Kays b. Sa'd'a haber göndererek şöyle dediler: Biz seninle savaşmayız. Amillerini gönder. Yer senin yerindir. Ancak bizi kendi hâlimizde bırak. Bakalım insanların durumu ne olacak!

Ravi dedi: Mesleme b. Muhalled el-Ensârî, Kays b. Sa'd'ın kavminden ona yardım edenlerle birlikte harekete geçti ve Osman b. Affân'ı (ra.) anarak kanının yerde kalmamasını istedi. Bunun üzerine Kays b. Sa'd ona haber göndererek: "Bana [550]
karşı harekete mi geçtin? Vallahi Mısır'dan Şam'a kadar benim olsa seni öldürmek istemem," dedi. Mesleme şöyle cevap gönderdi: Mısır'da vali kaldığın sürece ben sana karşı gelmem.

Ravi dedi: Kays b. Sa'd kararlı ve azimli bir insandı. Hiribta'dakilere şu mesajı gönderdi: "Ben sizi biate mecbur etmiyorum. Sizi kendi hâlinizde bırakıyor ve size dokunmuyorum." Kays onlarla ve Mesleme b. Muhalled'le bir mütareke içinde kaldı ve oranın vergisini toplattı. Hiç kimse de ona karşı gelmedi.

Ravi dedi: Müminlerin Emîri, Cemel ehli üzerine sefere çıktığında Kays, Mısır'da görevi başındaydı. Savaş sonrasında Basra'dan Kûfe'ye dönünce de Kays, Mısır'da bulunuyordu. Kays, Allah'ın kulları arasında Muâviye'nin en çok tedirgin olduğu kişiydi. Zira Şam'a yakındı ve Ali, Iraklılar üzerine gidecek olsa Kays, Mısırlılarla üzerine gidebilir ve Muâviye iki taraf arasında sıkışabilirdi.

Muâviye b. Ebî Süfyân, Ali b. Ebî Tâlib henüz Kûfe'deyken ve Sıffîn'e hareket etmeden önce Kays b. Sa'd'a şöyle yazdı:

Muâviye b. Ebî Süfyân'dan Kays b. Sa'd'a! Selamün aleyk! Osman b. Affân'a (ra.); bir ayrıcalık, bir kırbaç cezası, bir kişiye sövme veya bir sürgün ve gençlere önemli görevler verilmesi gibi sebeplerle kızmış olabilirsiniz. Ancak bildiğiniz gibi –eğer biliyorsanız– bunlar size onu öldürme hakkını vermez. Siz ağır bir suç işlediniz ve feci bir olaya sebebiyet verdiniz. Ey Kays b. Sa'd tövbe et. Zira insanları Osman b. Affân üzerine celbedenlerdendin. –Tabii ki mümini öldürmekten dolayı tövbe edilebilirse– Senin adamın ise kanaatimiz odur ki, insanları ona karşı kışkırtan ve onları onu öldürmeye sevk eden kişidir. Onun kanından kavminin çoğunluğu beri değildir. Ey Kays! Osman'ın kan davasını savunanlardan olmak istiyorsan bunun için yapacağını yap ve bu işte bize uy. Muzaffer olduğum takdirde ve hayatım boyunca Irakayn hâkimiyeti senin elinde olacak. Ayrıca ailenden istediğin kişiye Hicaz'ın hâkimiyetini tevdi edeceğim. Bundan başka bir talebin varsa onu da benden isteyebilirsin.
[551] Benden ne istersen muhakkak sana verilecektir. Sana yazdığım hususlar hakkındaki görüşünü yaz. Selamla.

Muâviye'nin mektubu kendisine ulaşınca Kays onu oyalamak istedi ve gerçek niyetini ortaya koymaktan ve acilen bir savaşa girmesine sebep olmaktan imtina etti. Ona şöyle yazdı:

Mektubun bana ulaştı. Osman'ın öldürülmesi konusunda söylediklerini anladım. Bu işi yapmadım, bu eyleme katılmadım. Bana adamımızın insanları Osman'a karşı kışkırttığını ve onları onun üzerine göndererek onu öldürttüğünü söylüyorsun. Ben böyle bir şeye vâkıf değilim. Yine aşiretimin ekseri-

yetinin bu işten berî olmadığını, ilk olarak onların bu işe yeltendiklerini beyan ettin. Bu işte ilk olarak aşiretim kıyam etti. Sana uymam hususunda benden talebine gelince: Bu konuda bana bazı taahhütlerde bulunmuşsun. Bunu da anlıyorum. Ancak bu konuda düşünmem ve değerlendirmem gerekir. Bu konuda aceleci davranmamak gerekir. Ben sana karşı bir harekette bulunmayacağım, benden sana karşı hoşlanmayacağın herhangi bir hareketim olmayacaktır. Biz de sen de bakıp göreceğiz. Sığınılacak olan ancak Allah'tır. Allah'ın selamı rahmeti ve bereketi senin üzerinde olsun.

Ravi dedi: Muâviye mektubu okuyunca onun yakın ve uzak bir yaklaşım içinde olduğunu, bu hususta kendisine karşı bir oyun oynamadığından emin olamadı. Bunun üzerine ona tekrar yazdı:

Senin mektubunu okudum. Ancak seni yakın görmedim ki barış ehlinden göreyim. Seni uzak da görmedim ki harp ehlinden kabul edeyim. Sen bu konuda devenin çenesi gibi duruyorsun. Emrinde askerleri ve elinde atların yularları bulunan benim gibi bir kimse, kandıranlara karşı yapmacık davranışlarda bulunmaz ve hile yapana kanmaz. Selamla.

Kays b. Sa'd, mektubu okuyunca Muâviye'nin oyalamayı kabul etmediğini gördü. Bunun üzerine gerçek niyetini ortaya koydu ve ona şöyle yazdı:

Bismillahirrahmânirrahîm. Kays b. Sa'd'dan Muâviye b. Ebî Süfyân'a! Benim hakkımda kendi kendini kandırman, bana tamah etmen ve görüşümü nazarıitibara almaman hayret verici bir durumdur. Bana insanların içinde uyulmaya en layık olan, en çok hakkı söyleyen, en doğru yolda olan ve vesile olarak Resulullah'a (sav.) en yakın olan emîrin emrinden çıkma külfetini yüklemek ve insanlar içinde bu davadan en uzak olan, en yalancı, en çarpık yolda olan ve Allah'tan ve Resulü'nden (sav.) en uzak olan, dalalet içinde ve insanları dalalete sevk edenlerin evladı ve İblis'in tağutlarından biri olan senin emrine girmemi mi istiyorsun! Bana, Mısır'ı sana karşı süvariler ve piyadelerle [552] dolduracağım, diyorsun. Vallahi seni kendinle meşgul edece-

ğim ve yalnız kendini düşünecek hâle sokacağım. Sen şanslı birisin. Selamla. Kays'ın mektubu Muâviye'nin eline geçince ondan ümidini kesti ve durduğu yer ona ağır geldi.

* * *

Abdullah b. Ahmed el-Mervezî bana şöyle anlattı: Babam bana Süleyman, Abdullah ve Yûnus'tan naklen Zührî'nin şöyle dediğini anlattı:

Ali işbaşına geçtiğinden beri Mısır, Kays b. Sa'd b. Ubâde'nin yönetimindeydi. O Resulullah'ın maiyetinde Ensarın sancaktarıydı. Görüş ve savaş adamlarındandı. Muâviye b. Ebî Süfyân ve Amr b. el-Âs, Mısır'a hâkim olmak için onu oradan çıkarmaya çalışıyorlardı. O dehası ve plan kurma kabiliyetiyle kendini muhafaza etti. Bu yüzden ona güç yetiremediler ve Mısır'ı ele geçiremediler. Bunun üzerine Muâviye, Ali tarafından Kays'a hile yaptı. Şöyle ki: Muâviye görüş ve kanaat sahibi Kureyşlilere şöyle diyordu: Kays bana karşı kendini muhafaza edince Irak'ta bulunan Ali tarafından ona kurduğum plan benim indimde kurduğum en ilginç plandı. Şam ehline: Kays b. Sa'd'ın aleyhinde konuşmayın, ona karşı savaşmaktan bahsetmeyin. Zira o bizim taraftarımızdır. Bize gizlice güzel nasihatleri oluyor. Yönetimindeki Hiribta'da bulunan kardeşlerinize nasıl davrandığını görmüyor musunuz? Onlara atiyyelerini ve erzaklarını vermekte, onların topluluğunu himaye etmekte, sizden oraya giden yolculara yardım etmekte ve hiçbir konuda ondan şikâyet etmemektedirler, diye söyledim.

Muâviye dedi: Hatta düşündüm ki Ali'nin Şam'daki ve Irak'taki casusları duysunlar diye Irak ehlinden taraftarlarıma yazayım. Nitekim yazdım ve Ali bunları duydu. Bu bilgileri ona Muhammed b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Ca'fer b. Ebû Tâlib ilettiler. Bunun üzerine Ali, Kays'tan şüphe duymaya başladı, ona yazarak Hiribta ehline karşı savaş açmasını emretti. O gün Hiribta'nın nüfusu on bindi. Ancak Kays b. Sa'd onlarla savaşmaktan imtina etti ve Ali'ye şöyle yazdı: "Onlar Mısır ehlinin eşrafı ve vefa ehlidirler. Onların topluluğunun güvenliğinin sağlanmasını ve erzaklarının teminini benden talep ettiler. Muâviye'ye meyyal olduklarını anladım. Senin için ve benim için
[553] yaptığımdan daha kolay bir plan bilmiyorum. Ben onlara savaş

açsam bana rakip olacaklar. Onlar Arapların aslanlarıdırlar. Bunların içinde Büsr b. Ertât, Mesleme b. Muhalled ve Muâviye b. Hudeyc vardır. Beni bırak ben bunları nasıl idare edeceğimi daha iyi bilirim." Ancak Ali onlarla savaşmaktan vazgeçmedi Kays da onlarla savaşmaktan imtina etti.

Bunun üzerine Kays, Ali'ye şöyle yazdı: "Eğer benden şüphe ediyorsan beni azlet ve bu göreve başkasını gönder." Ali, Mısır'a vali olarak Eşter'i gönderdi. Kulzüm'e vardığında bal şerbeti içti ve ölümüne sebep oldu. Olay Muâviye ve Amr tarafından duyulunca Amr: "Allah'ın baldan askerleri vardır," dedi.

Ali, Eşter'in Kulzüm'de öldüğünü duyunca Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır'a vali olarak gönderdi. Zührî'nin anlattığına göre Ali, Eşter'in Kulzüm'de ölümünden sonra Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır'a vali olarak gönderdi. Hişâm b. Muhammed ise Ali, Muhammed b. Ebû Bekir'in ölümünden sonra Eşter'i Mısır'a gönderdi.

* * *

Şimdi söz tekrar Hişâm'ın Ebû Mihnef'ten naklettiği rivayete geldi: Muâviye, Kays'ın ona itaat etmesinden ümidini kesince bu durum ona ağır geldi. Zira onun kararlı ve güçlü olduğunu biliyordu. Ancak yanındaki insanlara: "Kays b. Sa'd size tâbi olmuştur. Onun için Allah'a dua edin," dedi ve onlara, başta kendisine yazdığı ve ona karşı yumuşak bir üslupla yazdığı mektubunu okudu. Ravi dedi: Bundan başka Muâviye, Kays b. Sa'd adına bir mektup uydurdu ve onu Şam ehline okudu.

Bismillahirrahmânirrahîm. Emîr Muâviye b. Ebî Süfyân'dan Kays b. Sa'd'a! O'ndan başka ilah olmayan Allah'a hamdederim. Düşününce gördüm ki Müslüman olan hayırlı, takva sahibi, muhsin ve kanını akıtmanın haram olduğu imamlarını öldüren bir kavme destek vermeyi hazmedemedim. Allah'tan günahlarımızı bağışlamasını ve dinimizi korumasını diliyoruz. Bilesiniz ki ben size sulhu teklif ediyorum ve Osman'ın katillerine karşı savaşma talebine icabet ediyorum. O, hidayet imamıdır ve mazlumdur. Benden destek olarak dilediğin mal ve savaşçıları iste, acilen sana göndereceğim. Selamla.

Bunun üzerine Şam ehli arasında Kays b. Sa'd'ın Muâviye b. Ebî Süfyân'a biat ettiğine dair haberler dolaşmaya başladı. Ali b. Ebî Tâlib'in casusları ona bu bilgileri aktarınca ona
[554] ağır geldi ve vahim olduğunu düşündü. Ali buna hayret etti, oğullarını ve Abdullah b. Ca'fer'i çağırarak onlara: "Bu konuda ne düşünüyorsunuz?" diye sordu. Abdullah b. Ca'fer: "Ey Müminlerin Emîri! Şüpheli durumu bırak ve şüpheli olmayanı al ve Kays'ı azlet," dedi. Ali onlara: "Vallahi Kays hakkındaki bu iddialara inanmıyorum," dedi. Abdullah: "Onu azlet. Senin dediğin doğruysa Kays senden ayrılmaz," dedi.

Onlar böyleyken Kays b. Sa'd'dan şu mektup geldi:

Bismillahirrahmânirrahîm. Müminlerin Emîri'ne arz edeyim ki benim bölgemde uzlete çekilmiş insanlar var. Bunlar benden onlara dokunmamamı ve insanların durumu istikamete girinceye ve biz de onlar da görüşümüzü belirleyinceye kadar onları kendi hâllerinde bırakmamı talep ettiler. Ben de onlara dokunmamaya karar vererek onlarla savaşa girmekte acele etmemeyi düşündüm. Bu süre içinde onların gönlünü kazanmak istedim. Belki Allah onların kalplerini bize meylettirir ve onları içinde bulundukları yanlış yoldan kurtarır.

Abdullah b. Ca'fer şöyle dedi: "Korkarım ki Kays bu tutumuyla onlarla işbirliği içindedir. Ey Müminlerin Emîri! Ona onlara savaş açmasını emret." Bunun üzerine Ali ona şöyle yazdı:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bahsettiğim topluluk üzerine git. Müslümanların girdiği yola girerlerse mesele yok. Aksi takdirde onlarla savaş!

Ali'nin mektubu Kays'ın eline geçince onu okudu ve Müminlerin Emîri'ne şöyle yazmaktan kendini alamadı:

Ey Müminlerin Emîri! Senin durumuna hayret ettim. Sana karşı hareket etmekten geri duran dolayısıyla sana, düşmanlarına karşı savaşmana fırsat veren bir topluluğa savaş açmamı istiyorsun! Sen onlara savaş açsan sana karşı düşmanına yardım etmiş olacaklar. Ey Müminlerin Emîri! Benim dediğimi dinle ve onlara dokunma. Onları kendi hâllerinde bırakmak en doğrusudur. Selamla.

Bu mektup Ali'ye ulaşınca Abdullah b. Ca'fer ona şöyle dedi: Ey Müminlerin Emîri! Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır'a gönder ve Kays'ı azlet. Muhammed bu meselenin hakkından gelir. Vallahi duyduğuma göre Kays şöyle diyor: Bir yönetim Mesleme b. Muhalled'in öldürülmesiyle tamamlanacaksa o ancak kötü bir yönetimdir. Vallahi Şam ve Mısır'ın mülkü İbn Muhalled'i öldürmekle olacaksa ben o mülkü istemiyorum.[133] Ravi dedi: Abdullah b. Ca'fer ile Muhammed b. Ebû Bekir ana [555] bir kardeşlerdi. Ali, Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır'a vali olarak gönderdi ve Kays'ı görevden aldı.

* * *

Muhammed b. Ebû Bekir

Muhammed b. Ebû Bekir'in Mısır Valiliği

Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle dedi: Hâris b. Ka'b el-Vâlibî –Ezd'in Vâlibe kolundandır– babasından naklen bana şöyle anlattı:

Ali kendisiyle Mısır ehline bir mektup gönderdi. Mektup ile Kays'a gelince Kays ona: "Müminlerin Emîri'ne ne oldu? Onu değiştiren nedir? Birileri mi onunla aramıza girdi?" dedi. Adam: "Hayır, o aynı zamanda senin de emîrindir," dedi. Kays: "Hayır, vallahi seninle bir saatliğine de olsa ikamet etmem," dedi ve onu azlettiği için kızdı ve Mısır'dan ayrılarak Medine'ye döndü. Hassân b. Sâbit durumuna sevinerek yanına gitti –Nitekim Hassân, Osman'dan yanaydı.– ve ona: "Ali b. Ebî Tâlib seni azletti. Osman'ı da öldürdün, suç senin boynunda kaldı. Ali sana güzelce teşekkür etmedi," dedi. Kays ona: "Ey kalbi kör, basireti bağlanmış adam! Vallahi aşiretimle aşiretin arasında bir savaşa sebebiyet vermeseydim senin boynunu vururdum. Çık git," dedi.

Ardından Kays, Sehl b. Huneyf ile yola çıktılar ve Ali'nin yanına gittiler. Kays, Ali'ye bilgi verdi. Ali onun doğruluğuna inandı. Akabinde de Kays ve Sehl, Ali'yle birlikte Sıffîn'de bulundular.

133 O günün şartlarına göre olağanüstü bir basiret ve dirayet sahibi bir Müslüman. Eğer bir insanı öldürmekle bu mülk tamamlanacak ve devam edecekse ben bunu istemiyorum, demek sadece o gün için değil her zaman ve her yerde mutlak manada mükemmel bir inancın gerçek ve güzel bir yorumudur. Nitekim Mısır'a vali olarak atandığında Halife'ye: "Askerle Mısır'a vali olacaksam bunu istemiyorum. Ben ancak ailem ve bazı yakınlarımla gideceğim," demişti. Savaşmadan yönetebilme kudretini gösteren bu insan savaşarak yönetmeyi reddetti ve azlini istedi. Nitekim de azledildi. (çev.)

Zührî ise şöyle demiştir: Abdullah b. Ahmed bana babası, Süleyman, Abdullah ve Yûnus'tan naklen Zührî'den şöyle anlattı:

Muhammed b. Ebû Bekir, Mısır'a gidince Kays, Medine'ye döndü. Mervân ve Esved b. el-Buhterî onu tehdit ettiler. Derdest edileceği veya öldürüleceğinden endişe edince bineğine bindi ve Ali'ye gitti. Muâviye, Mervân ve Esved'e haber göndererek onlara kızdı ve onlara: "Ali'ye Kays b. Sa'd'ı, görüşünü ve konumunu kazandırdınız. Vallahi Ali'ye yüz bin asker kazandırsaydınız, görüşü ve konumuyla Kays'ı ona kazandırmanızdan bana daha ağır gelmezdi," dedi. Kays, Ali'nin yanına vardı. Kays, Ali'yle etraflıca konuşunca ve Muhammed b. Ebû Bekir'in öldürülme haberi onlara ulaşınca Ali, Kays'ın büyük oyunlarla karşı karşıya kaldığını, Kays b. Sa'd'ı azletmeye teşvik edenlerin ona doğru ve dürüst davranmadıklarını anladı. Bu yüzden Ali her konuda Kays'ın görüşüne uyardı.

[556] Hişâm, Ebû Mihnef'ten naklen şöyle dedi: Hâris b. Ka'b el-Vâlibî bana babasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Mısır'a gittiğinde Muhammed b. Ebû Bekir'in yanındaydım. Mısır'a varınca onlara Ali'nin ona ahdini okudu:

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu ahit Allah'ın kulu ve Müminlerin Emîri'nin Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır valiliğine tayinine dairdir. Ona, gizli ve açık olarak Allah'tan sakınmasını ve O'na itaat etmesini, görünür ve görünmez hâllerinde Allah'tan korkmasını, Müslümanlara yumuşak, fücur ehline sert davranmasını, zimmet ehline adaletle muamele etmesini, mazluma insafla, zalime sertçe davranmasını, insanları affetmesini, gücü yettiğince iyilikte bulunmasını emretti. Allah iyilik yapanları mükâfatlandırsın, zalimlerin cezasını versin. Ayrıca ona, emri altındakileri itaate ve cemaate davet etmesini emretti. Bunlarda onlar için takdir edemeyecekleri, mahiyetini bilemeyecekleri kadar güzel bir akıbet ve büyük bir sevap vardır. Ona, haracı önceki dönemde toplandığı kadar toplamasını, ne eksiltmesini ne de artmasını, onu daha önce olduğu gibi hak sahiplerine taksim etmesini, insanlara tevazuyla yaklaşmasını, meclisinde ve topluluğunda onlara eşit muamele yapmasını, hak karşısında yakın ve uzak olanların eşit tutulmasını, insanlar arasında hakla hükmetmesini, adaleti ayakta tutmasını, heva ve hevesi-

ne uymamasını, Allah hakkında kınayanın kınamasından korkmamasını emrettim. Allah takva ehli olan ve O'nun emrini ve taatini başka şeylere tercih edenle beraberdir.

Resulullah'ın (sav.) azatlı kölesi Ubeydullah b. Râfi' ramazan ayı başında bu ahdi yazdı.

Ravi dedi: Akabinde Muhammed b. Ebû Bekir bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: Bizi ve sizi hakkında ihtilaf edilen konularda bize hidayet yolunu gösteren ve cahillerin göremediği birçok konuda bize doğruyu gösteren Allah'a hamdolsun. Bilesiniz ki Müminlerin Emîri sizin idarenizi bana tevdi etti ve dinlediğiniz hususlarda bana ahitte bulundu. Ahdinin bir kısmını da şifahen bana tavsiyede bulundu. Gücüm yettiğince size iyilik yapmaktan kaçınmayacağım. *"Ve başarmam ancak Allah'ın yardımıyladır. Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na döneceğim."* Benim emîrliğimi ve amelimi Allah'a itaat ve takva olarak görürseniz, bundan dolayı Allah'a hamdedin. Zira hidayete erdiren O'dur. [557] Kimin haktan saptığını ve haksız davranışlarda bulunduğunu görürseniz onu bana bildirin ve onun hakkında beni eleştirin. Bundan dolayı mutlu olacağım. Sizler böyle davranmaya şayansınız. Allah bizi ve sizi rahmetiyle salih amellere muvaffak kılsın. Sonra da minberden indi.

Hişâm, Ebû Mihnef'ten şöyle rivayet etti: Yezîd b. Zabyân el-Hemdânî bana şöyle anlattı:

Muhammed b. Ebû Bekir vali olunca Muâviye b. Ebî Süfyân'a mektuplar yazdı. İkili arasında bazı yazışmalar oldu. Yezîd bunları zikrettiyse de bunları nakletmeyi uygun görmedim. Zira içinde avamın tahammül edemeyeceği ifadeler vardır. Ravi dedi: Muhammed b. Ebû Bekir bir ay geçmeden, uzlete çekilen ve Kays b. Sa'd'ın onlarla mütareke yaptığı topluluğa haber gönderdi ve onlara: "Ya bizim emrimize gireceksiniz ya da memleketimizden çıkacaksınız," dedi. Onlar ona: "Yapmayacağız. Bizi kendi hâlimizde bırak durumumuzun ne olacağını bilinceye kadar bizi kendi hâlimizde bırak. Bizimle savaşmak için acele etme," dediler. Ancak Muhammed b. Ebû Bekir bunu kabul etmedi. Bunu üzerine kendilerini emniyete aldılar ve ona karşı

tedbir aldılar. Bu sırada da Sıffîn Savaşı patlak verdi. Bu grup da Muhammed'e karşı hazır bekliyorlardı. Ancak Muâviye'nin Ali ve Irak ehline karşı sabırla savaşı sürdürmesi, Ali ve Irak ehlinin Muâviye ve Şam ehli üzerine gitmekten vazgeçerek döndükleri ve meseleyi hakem heyetine bıraktıkları haberini alınca Muhammed b. Ebû Bekir'e karşı cüret kazandılar ve meydan okudular. Muhammed bu durumu görünce Hâris b. Cümhân el-Cu'fî'yi Hiribta üzerine gönderdi. Hiribta'da Benî Kinâne'den Yezîd b. el-Hâris de vardı. Hâris onlarla savaştı. Ancak onu öldürdüler. Ardından onların üzerine Kelb'den İbn Mudâhim adında bir adam daha gönderdi. Ancak onu da öldürdüler.

* * *

Ebû Ca'fer dedi: Rivayete göre bu yıl içinde Merv Merzübânı Māheveyh daha önce İbn Âmir ile yaptıkları sulha bağlı olduğunu bildirmek üzere Ali'ye geldi.

Buna dair rivayetler şöyledir:

Ali b. Muhammed el-Medâinî, Ebû Zekeriyyâ el-İclânî, İbn İshâk ve üstatlarından naklen şöyle dedi:

Merv Merzübânı Māheveyh Ebrâz, Cemel Savaşından sonra Ali b. Ebî Tâlib'e gelerek sulha bağlı olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Ali, Merv'de bulunan dihkânlara, komutanlara, askerlere ve orada ikamet edenlere hitaben bir mektup yazdı:

Bismillahirrahmânirrahîm. Hidayete uyanlara selam olsun. Merv Merzübânı Māheveyh Ebrâz bana geldi. Ben ondan razıyım.

[558] Bu mektup 36 yılında yazıldı. Ancak bir müddet sonra sulh hâlini reddettiler ve Ebreşehr'i kapattılar.

* * *

Ali'nin Huleyd b. Tarîf'i Horasan'a Göndermesi

Ali b. Muhammed el-Medâinî şöyle dedi: Ebû Mihnef bize Hanzale b. el-A'lem, Māhân el-Hanefî ve Asbağ b. Nübâte el-Mücâşiî'den naklen şöyle dediğini anlattı:

Ali, Huleyd b. Kurre el-Yerbûî'yi –bir rivayete göre de Huleyd b. Tarîf– Horasan üzerine gönderdi.

* * *

Amr b. el-Âs

Amr b. el-Âs'ın Muâviye'ye Biat Etmesi

Bu yılda –36– Amr b. el-Âs, Muâviye'ye biat etti. Ali'yle savaşmak konusunda onunla mutabık kaldı. Bunun sebebi hakkında nakledilen rivayetler şöyledir:

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed, Talha, Ebû Hârise ve Ebû Osman'ın şöyle dediklerini yazdı:

Osman (ra.) kuşatılınca Amr b. el-Âs, Medine'den ayrıldı ve Şam diyarına hareket ederek şöyle dedi: "Ey Medine ehli! Vallahi bu şehirde ikamet edip de bu adamın öldürüldüğüne şahit olursa muhakkak Allah onu zillete mahkûm eder. Ona yardım edemeyen kaçsın." Akabinde yola çıktı ve yanında iki oğlu Abdullah ve Muhammed de vardı. Arkasından Hassân b. Sâbit de yola çıktı, başkaları da ayrıldılar.[134]

Seyf, Ebû Hârise ve Ebû Osman'dan naklen şöyle dediklerini anlattı:

Amr b. el-Âs ve iki oğlu Aclân'da otururlarken yanlarından bir yolcu geçti. Ona: "Nereden geliyorsun?" diye sordular. "Medine'den," dedi. Amr: "Adın nedir?" dedi. Adam: "Hasîre," dedi. Amr: "Muhasara altındaki adamla ilgili ne haber var?" dedi. Adam: "Geldiğimde adam muhasara altındaydı," dedi. Amr: "Adam öldürülecektir," dedi. Birkaç gün bekledikten sonra yanlarından bir yolcu daha geçti. Ona: "Nereden geliyorsun?" diye sordular. Adam: "Medine'den," dedi. Amr ona: "Adın nedir?" dedi. Adam: "Kattâl," dedi. Amr: "Adam öldürülmüştür, ne haber var?" diye sordu. Yolcu: "Adam öldürüldü ve ben çıktığımda başka bir şey olmadı," dedi. Birkaç gün bekledikten sonra yine bir yolcu geçti. Ona: "Nereden geliyorsun?" dediler. Adam: "Medine'den," dedi. Amr ona: "Adın nedir?" dedi. Yolcu: [559]
"Harb," dedi. Amr: "Savaş olacak, ne haberler var," dedi. Adam: "Osman b. Affân (ra.) öldürüldü ve Ali b. Ebî Tâlib'e biat edildi," dedi. Amr: "Ben Abdullah'ın babasıyım. Savaş olacak ve

134 Daha sonra Müslümanlar arasındaki fitnenin kızışması, her tarafı sarması neticesinde büyük Sıffîn vak'asının patlak vermesinde Amr b. el-Âs'ın oynadığı rol iyi değerlendirildiğinde onun masumane mülahazalarla Şam diyarına gitmediği anlaşılır. Nitekim Mısır valiliği mukabilinde Muâviye ile birlikte büyük bir savaşın fitilini yakmışlardır. (çev.)

kim yarayı kaşırsa onu kanatmış olacak. Allah, Osman'a rahmet etsin, ondan razı olsun ve günahlarını bağışlasın," dedi. Selâme b. Zinbâ' el-Cüzâmî şöyle dedi: "Ey Kureyş topluluğu! Araplarla aranızda bir kapı vardı. O kapı kırıldı. Şimdi başka bir kapı edinin." Amr: "Biz de onu istiyoruz. Ancak kapıyı düzeltecek olan hakkı savaş ve şiddetin definesinden çıkaracak bir matkaba ihtiyaç var. İnsanlar adaletin karşısında eşit olmalıdır," dedi ve şu beyitleri okudu:

Mâlik'e vay hasretim vay! Hasret kaderin gücünü bertaraf edebilir mi?

Ateşli bir hastalık mı onları alıp götürdü ki onları mazur göreyim yoksa kavmim sarhoş mudur?

Arkasından yaya olarak ve kadın gibi ağlayarak yola çıktı ve: "Vah Osman'ım vah! Hayâ ve dinin ölümünü ilan ediyorum," diyordu. Nihayet Dımaşk'a vardı ve daha önce elde ettiği bilgiyle amel etti.

Serî bana Şuayb, Seyf, Muhammed b. Abdullah ve Ebû Osman'dan şöyle dediğini yazdı:

Peygamber (sav.) Amr'ı Umman'a göndermişti. Oradayken Ehl-i kitaptan bir âlimden bir söz duymuştu. Sözünün doğru çıktığını görünce ona: "Bana Resulullah'ın (sav.) vefatını, ondan sonra kimin işbaşına geçeceğini söyle," diye haber gönderdi. Adam: "Sana yazan ondan sonra kısa bir müddet için işbaşına geçecek," dedi. Amr: "Ondan sonra kim olacak?" dedi. Adam: "Kavminden (aşireti) biri, onun gibi bir dereceye sahip olacak," dedi. Amr: "Ne kadar işbaşında kalacak?" dedi. Adam: "Uzun süre işbaşında kalacak ve öldürülecek," dedi. Amr: "Münferit bir suikast sonucu mu, yoksa bir işbirliği sonucu mu?" Adam: "Bir suikast sonucu," dedi. Amr: "Ondan sonra kim işbaşına geçecek?" dedi. Adam: "Kavminden bir adam olacak ve onun derecesinde olacak," dedi. Amr: "Ne kadar işbaşında kalacak?" dedi. Adam: "Uzun bir süre işbaşında kalacak ve öldürülecek," dedi. Amr: "Münferit bir suikast sonucu mu, yoksa bir işbirliği sonucu mu?" dedi. Adam: "Bir işbirliği sonucu," dedi. Amr: "Bu daha vahim bir durumdur. Ya ondan sonra kim olacak?" dedi. Adam: "Kavminden bir adam olacak,

insanlar dağılacak, bunun üzerine insanlar arasında çetin bir savaş olacak. Onun hükmü altında birleşme sağlanamadan öldürülecektir," dedi. Amr: "Bir suikast mı, yoksa bir işbirliği sonucu mu?" dedi. Adam: "Münferit bir suikast sonucu. Ondan sonra da onun gibisini göremeyecekler," dedi. Amr: "Ondan sonra kim işbaşına gelecek?" dedi. Adam: "Mukaddes toprak- [560]
ların emîri olacak ve uzun süre işbaşında kalacak. O fırkanın insanları ve dağılanlar onun etrafında toplanacaklar ve ondan sonra ölecektir," dedi.

Vâkıdî'ye gelince: Mûsâ b. Ya'kûb bana amcasından naklen şöyle dediğini anlattı:

Amr, Osman'ın (ra.) öldürüldüğü haberini alınca şöyle dedi: Ben Abdullah'ım ve Vâdi's-Sibâ'dayken onu öldürdüm. Acaba ondan sonra kim işbaşına geçecek? Talha işbaşına gelirse o Arapların mert insanıdır. İbn Tâlib işbaşına gelirse gördüğüm kadarıyla hakkı esas alacaktır. Benim indimde o bu işe en istemediğim kişidir. Ravi dedi: Ali'ye biat edildiği haberini duyunca bu Amr'a ağır geldi, teenniyle hareket etmek ve insanların ne yapacağını görmek için birkaç gün beklemeyi düşündü. Derken Talha ve Zübeyr'in öldürüldükleri haberini aldı. Bu haber onu sarstı. Birileri ona: "Muâviye, Şam'dadır ve Ali'ye biat etmek istememektedir. Muâviye'ye yakın durabilirsin," dediler. Nitekim Muâviye ona, Ali b. Ebî Tâlib'den daha sevimliydi. Ayrıca ona, Muâviye'nin Osman b. Affân'ın öldürülmesini vahim bir olay olarak gördüğü ve kan davası için insanları tahrik ettiği söylendi. Bunun üzerine Amr: "Bana Muhammed ve Abdullah'ı çağırın," dedi. İkisi çağrıldı. Onlara: "Siz de bilirsiniz ki Osman (ra.) öldürüldü ve insanlar Ali'ye biat ettiler. Muâviye de Ali'ye muhalefet etmenin hazırlığını yapmaktadır. Bu işe ne dersiniz? Ali'nin yanında menfaat yoktur ve o İslam'daki kıdem ve hizmetiyle övünmektedir. Ayrıca beni bu işe ortak etmeyecektir," dedi. Abdullah b. Amr şöyle dedi: "Peygamber (sav.) senden razı olarak vefat etti. Ebû Bekir de vefat ettiğinde senden razıydı. Ömer (ra.) de vefat ettiğinde senden razıydı. Görüşüm odur ki, elini çek ve evinde otur. İnsanlar bir imam üzerinde ittifak edince ona biat edersin." Muhammed b. Amr ise şöyle dedi:

"Sen Arapların dişlerinden birisin. Bu iş ele alınırken senin sesinin çıkmaması ve senden bahsedilmemesini uygun görmüyorum." Amr şöyle karşılık verdi: "Ey Abdullah! Sen bana ahiretim içi hayırlı ve dinim için doğru olanı tavsiye ettin. Sen ey Muhammed! Bana dünyamda benim için yararlı ve ahiretim için zararlı olanı tavsiye ettin." Ardından Amr yanında iki oğlu olduğu hâlde yola çıkıp Muâviye'nin yanına gitti. Amr, Şam ehlinin Muâviye'yi Osman'ın kan davasının peşine düşmesini talep ve teşvik ettiklerini gördü. Amr onlara: "Haklısınız. Mazlum Hali-
[561] fe'nin kanının peşine düşün!" dedi. Muâviye ise Amr'ın sözlerine dönüp bakmıyordu. Bunun üzerine iki oğlu ona: "Görmüyor musun, Muâviye senin sözlerine iltifat etmiyor. Başkasına git," dediler. Bunun üzerine Amr, Muâviye'nin yanına girdi ve şöyle dedi: "Sana hayret ediyorum. Ben sana destek veriyorum sen ise benden yüz çeviriyorsun! Vallahi senin yanında savaşa katılsak nefsimizin bazı emellerine uyarak bunu yapacağız. Zira savaşacağımız insanın kıdemini, üstünlüğünü ve karabetini sen de bilirsin. Bizim gayemiz bu dünyadır." Muâviye onunla uzlaştı ve ona sempatiyle yaklaştı.

* * *

Ali-Muâviye

Ali'nin Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi Muâviye'ye Göndermesi ve Onu Emrine Girmeye Davet Etmesi

Bu yıl içinde Ali, Cemel Savaşının bitirmesinden ve Basra'dan Kûfe'ye intikalinden hemen sonra Muâviye'yi biate davet etmek üzere Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi Şam'a gönderdi. Ali savaşmak üzere Basra'ya gittiğinde Cerîr, Hemezan'da vali olarak görev yapıyordu. Bu makama da Osman tarafından getirilmişti. el-Eş'as b. Kays da Azerbaycan'da vali olarak görev yapıyordu. Bu göreve Osman tarafından atanmıştı. Ali, Basra'dan Kûfe'ye dönünce ikisine yazarak emirlerindeki insanlardan adına biat almalarını ve yanına gelmelerini emretti. İkili emrini yerine getirdiler ve yanına gittiler.

Ali, Muâviye'ye elçi göndermeyi düşündü. Ömer b. Şebbe'nin Ebü'l-Hasan ve Avâne'den naklen bana şöyle anlattı: Ali

elçi göndermeyi düşününce Cerîr b. Abdullah: "Beni ona gönder, zira o beni sever. Onu sana itaat etmeye davet edeceğim," dedi. Eşter, Ali'ye: "Onu gönderme. Vallahi Cerîr'in ona meyilli olduğunu düşünüyorum," dedi. Ali: "Bırak gitsin bakalım bize nasıl bir cevapla dönecek," dedi. Ali, Cerîr'i gönderdi ve bir mektup yazarak ona verdi. Mektupta Muhacir ve Ensarın biatinde ittifak ettiklerini, Talha ve Zübeyr'in biatlerini bozmaları üzerine onlarla savaştığını anlatarak Muhacir ve Ensar gibi kendisine itaat etmesini istedi. Cerîr, Muâviye'ye gitmek üzere yola çıktı. Cerîr, Muâviye'nin yanına varınca Muâviye onu oyaladı ve bir müddet bekletti. Sonra Amr'ı çağırarak Ali'nin yazdıkları hususlarda onunla istişarede bulundu. Amr ona Şam'ın ileri gelen şahsiyetlerine haber göndererek onlarla birlikte Ali'yi Osman'ın kanından sorumlu tutmasını ve onunla savaşmasını tavsiye etti. Nitekim Muâviye öyle yaptı. [562]

Serî bana Şuayb ve Seyf'ten naklen Muhammed ve Talha'nın şöyle dediklerini yazdı:

Nu'mân b. Beşîr, Osman'ın (ra.) öldürüldüğünde üzerinde bulunan ve kana boyanmış hâldeki elbisesini ve eşi Nâile'nin mafsaldan kesilmiş parmaklarını, iki parmak ve avuçtan bir miktar, iki parmak kökten ve başparmağın yarısını getirip teslim edince Muâviye elbiseyi minberin üzerine koydu ve askerlere durumu yazdı. İnsanlar toplandılar ve bir yıl boyunca karşısına geçip ağladılar. Nâile'nin parmakları da elbiseye asılmıştı. Şam ehlinin erkekleri Osman'ın katillerini ve onları savunanları öldürmeden veya ruhlarını teslim etmeden eşleriyle yatmayacaklarına, ihtilam hâli hariç gusül yapmayacaklarına, yatakta uyumayacaklarına dair yemin ettiler. Bir yıl boyunca Nâile'nin kesik parmaklarının asılı olduğu elbise, minberin üstüne geçiriliyor ve etrafında toplanılıyordu.

Cerîr b. Abdullah, Ali'ye dönünce durumu ona anlattı.

Ömer b. Şebbe bana Ebü'l-Hasan ve Avâne'den naklen bana şöyle anlattı:

Cerîr, Ali'ye Muâviye'nin tutumunu ve Şam ehlinin onunla birlikte savaşmaya kararlı olduğunu, onların Osman'a ağladıklarını, Ali'nin onu öldürdüğünü ve onun katillerini barındırdığını, ya o onları ya da onlar onu öldürünceye kadar bu

işin peşini bırakmayacaklarını söylediklerini anlattı. Bunun üzerine Eşter, Ali'ye: "Ben sana Cerîr'i göndermemeni ve onun husumetini ve hileci olduğunu söylemiştim. Beni gönderseydin onun yanında ikamet eden ve açılmasını umduğu ne kadar kapı varsa onu açan; korktuğu ne kadar kapı varsa onu kapatan bu şahsı göndermekten daha isabetli olurdu," dedi. Cerîr ona: "Sen gitseydin seni öldüreceklerdi. Zira senin Osman'ın katillerinden olduğunu söylüyorlardı," dedi. Eşter: "Ey Cerîr! Vallahi ben gitseydim onlara cevap vermekte acze düşmez, Muâviye'yi acilen bana cevap vermeye mecbur edecektim. Müminlerin Emîri benim sözümü dinlese bu işler hâl yoluna girinceye kadar seni ve senin gibi olanları hapsedecekti," dedi.

Ardından Cerîr, Karkisya'a gitti ve Muâviye'ye durumu yazdı. Muâviye onu yanına gelmesi için davet etti. Müminlerin Emîri de yola çıktı ve Nuhayle'de kamp kurdu. Abdullah b. Abbâs da Basra ehlinden kendisiyle hareket edenlerle birlikte gelip ona katıldı.

Sıffîn'e Hareket

[563] ### Ali b. Ebî Tâlib'in Sıffîn'e Hareket Etmesi

Abdullah b. Ahmed el-Mervezî bana şöyle anlattı: Babam bana Süleyman, Abdullah, Muâviye b. Abdurrahman ve Ebû Bekir el-Hüzelî'den naklen şöyle anlattı:

Ali, Abdullah b. Abbâs'ı Basra'da bırakıp Kûfe'ye gittikten sonra Sıffîn için hazırlığa başladı. Konuyu insanlarla istişare etti. Kimileri ona, askerleri göndermesi ve kendisinin Kûfe'de kalmasını söylerken kimisi de sefere çıkmasını söylediler. Kendisi de bizzat katılmayı tercih etti ve insanları sefere hazırladı. Muâviye durumdan haberdar olunca Amr b. el-Âs'ı çağırdı ve onunla istişare etti. Amr: "Onun sefere çıktığını haber aldığında sen de bizzat katıl, görüş ve planlarınla işin gıyabında kalma," dedi. Bunun üzerine Muâviye: "Ey Ebû Abdullah! O hâlde insanları savaşa hazırla," dedi. Bunun üzerine Amr insanları teşvik etmeye başladı, Ali'yi ve taraftarlarını zafiyet içinde göstermeye çalıştı. Şöyle dedi: "Irak ehli birliklerini dağıttılar, güçlerini zaafa uğrattılar ve keskinliklerini körelt-

tiler. Basra ehli de Ali'ye muhaliftir. Nitekim Cemel Savaşında onların ve Kûfe ehlinin cengâverleri bertaraf oldu. Ali küçük bir grupla sefere çıkmıştır. Bunların içinde Halifenizi öldürenler de vardır. Allah'tan sakının ve hakkınızı zayi etmeyin. Kan davanızı da iptal etmeyin." Şam askerlerine yazarak seferber etti. Muâviye sancağını Amr'a verdi. Amr da kölesi Verdân'la iki oğlu Abdullah ve Muhammed'e sancak verdi. Ali de kölesi Kanber'e sancak verdi. Amr şu beyitleri dile getirdi:

Verdân, Kanber'e karşı bana kâfî mi? Sekkûn da Himyer'e karşı bana yeter mi?

Cengâverler demirden silahlarını kuşandıkları ve zırhlarını giydikleri zaman.

Ali bunu duyunca şu beyitleri dillendirdi:

Asinin oğlu Asi üzerine alnını bağlamış yetmiş bin savaşçıyla sabah vakti hamle yapacağım.

Atları genç develere bağlamış ve zırhları kuşanmış olarak saldıracaklar.

Muâviye bunları duyunca kendi kendine şöyle dedi: İbn Ebî Tâlib'in sana karşı yeterli hazırlığı kesin olarak yaptığını düşünüyorum. Muâviye yürüyüşünde teeniyle hareket ediyordu. Ayrıca Ali'den korktuğunu düşündüğü veya onu yeren, [564] Osman'ın kanını önemseyen ve kendilerinden yardım isteyebileceği kişilere yazdı. Velîd bu durumu görünce şu beyitleri dile getirdi:

Muâviye b. Harb'e haber verip de ki: Sen güvenilir bir kardeş tarafından kınandın

Zamanı kestin tıpkı dişisinden yüz çeviren, bu yüzden muazzep olan koç gibi Dımaşk'ta bozluyorsun. Ne yapmak istiyorsun?

Ali'yle yazışman da tıpkı kurtlanmış deriyi tabaklayan kadın gibi boş iş yapıyorsun.

Her geçen kafile sana imaret vaadiyle Irak enkazına doğru hızlı bir seyir içindedir.

Öç alacak kimse işleri savsaklayan kişi olamaz. Öcünün peşine düşen inatla hedefe doğru seyredendir.

Öldürülen sen, hayatta olan o olsaydı kılıcı kınından çıkarır, manevra yapmadan ve usanmadan işi bitirirdi.

O öç almaktan kaçınmaz ve mezelleti reddederek usanmaz, yere mıhlanıp kalmaz.

Medine'deki kavmin de bertaraf edildiler ve çer çöp olup ortalığa savruldular.

Ebû Bekir'den başkası şöyle dediler: Muâviye kendi kâtibi olan Şeddâd b. Kays'ı çağırarak şöyle dedi: Bana bir tomar bul. Şeddâd bir tomar getirdi. Bunun üzerine kalemini aldı ve yazdı: Muâviye: "Acele etmeden yaz," dedi.

Adam teenniyle hareket ettiğimiz için hayretler içindedir. Savaş onu iteklese de yerinde kıpırdamayacak.

Sonra dedi: "Tomarı dür." Onu Velîd'e gönderdi. Onu açınca içinde yalnızca yukarıdaki beyti gördü:

Ebû Bekir el-Hüzelî şöyle dedi: Ali b. Ebî Tâlib, Muâviye
[565] üzerine yürüyünce Iraklı bir adam Muâviye'ye şu iki beyti yazdı:

Irak'ın lideri Müminlerin Emîri'ne haber ver ki savaş günü geldiğinde

Irak ve ehli senin yolunu gözlemektedir. Artık buyrun gel, buyrun gel!

* * *

Söz sırası yine Avâne'nin rivayetine geldi: Ali, Ziyâd b. Nadr el-Hârisî'yi sekiz bin kişilik bir öncü birlikle gönderdi. Şüreyh b. Hânî'yi de dört bin kişiyle onu takviye etti. Ali de maiyetindekilerle Nuhayle'den yola çıktı. Medain'den çıkınca oradaki askerler de ona katıldı. Ali çıkarken Muhtâr b. Ebî Ubeyd'in amcası Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafî'yi Medain'in başına getirdi. Ayrıca Ma'kıl b. Kays'ı üç bin kişilik bir kuvvetle yola çıkardı, kendisiyle buluşuncaya kadar Musul istikametinde ilerlemesini emretti.

* * *

Ali'nin Fırat Üzerinde Köprü Kurulmasını Emretmesi

Hişâm b. Muhammed, Ebû Mihnef, Ḥaccâc b. Ali ve Abdullah b. Ammâr b. Abdi Yagûs el-Bârikî'den naklen bana şöyle rivayet edildi:

Ali, Rakka'ya varınca Rakka ehline: "Şam'a intikal etmem için bir köprü kurun," dedi. Ancak Rakkalılar bu talebi red-

dettiler. Nehirdeki gemileri de kendi taraflarına çekmişlerdi. Bunun üzerine Ali, Menbic Köprüsünü kullanmak üzere oradan ayrılmaya karar verdi ve Eşter'i onların başına getirdi. Ali askerleriyle birlikte Menbic Köprüsünden geçmek üzere yola çıkmak için hazırlığa başladı. Bu arada Eşter Rakkalılara seslenerek şöyle dedi: "Ey bu kalenin sakinleri! Allah'a yemin ederim ki Müminlerin Emîri ayrılır da onun için şehrinizin yanında köprü kurmazsanız size karşı kılıçları kınlarından çıkaracak, erkeklerinizi öldürüp memleketinizi tahrip edecek, mallarınıza el koyacağım! Bunun üzerine kendi aralarında görüştüler ve Eşter yemin ettiyse bunun gereğini yapacak söylediğinden daha beterini yapabilecektir. Evet, doğrudur dediler ve ona haber göndererek: "Sizin için köprü kuracağız, gelebilirsiniz," diye söylediler. Bunun üzerine Ali geldi ve Rakkalılar köprüyü kurdular. Ali ağırlıkları ve askerleriyle köprüden geçti. Ali, Eşter'e emir vererek herkes geçinceye kadar üç bin süvariyle beklemesini emretti. Herkes geçip hiç kimse kalmayınca kendisi de yaya olarak geçti.

Ebû Mihnef dedi: Haccâc b. Ali bana Abdullah b. Ammâr b. Abdi Yagûs'tan nakleden şöyle anlattı: [566]

Süvariler köprüden geçince sıkışmalar oldu, Abdullah b. Ebî Husayn'ın sarığı düştü. Abdullah atından indi, sarığını alıp atına bindi. Aynı şekilde Abdullah b. el-Haccâc el-Ezdî'nin de sarığı düştü, o da atından inerek onu aldı ve atına bindi. Abdullah b. el-Haccâc arkadaşına şöyle dedi:

Eğer iddia edildiği gibi kuşların hareketlerini yorumlayanların dediği doğruysa ben ve sen yakında öldürüleceğiz!

Abdullah b. Ebî Husayn ona: "Söylediğin şeyden bana daha sevimli başka bir şey yoktur," dedi. Nitekim her iki zat Sıffîn'de öldürüldüler.

Ebû Mihnef dedi: Hâlid b. Katn el-Hârisî bana şöyle anlattı:

Ali, Fırat'ı geçtikten sonra Ziyâd b. Nadr ile Şüreyh b. Hâṇî'yi çağırdı, onları Kûfe'den yola çıkardı, Muâviye'nin geliş istikametinde harekete geçirdi. Ali onları Kûfe'den yola çıkardığında Fırat kenarında seyrederek Ânât'a kadar ilerlediler. Burada Ali'nin el-Cezîre yoluyla Şam üzerine yürüdüğünü haber

aldılar. Aynı zamanda Muâviye'nin de Şam ordusuyla Ali'yle karşılaşmak üzere Dımaşk'tan yola çıktığı haberini aldılar ve şöyle dediler: "Müminlerin Emîri'yle aramızda bu deniz (gibi nehir) olduğu hâlde yürüyüşümüzü sürdürmemiz doğru değildir. Aynı şekilde destekten ve yardımdan uzak bir şekilde, az sayımızla Şam ordusuyla karşı karşıya gelmemiz bizim için hayırlı olmayacak!" Bu sebeple Ânât'tan Fırat'ı geçmek istediler. Ancak Ânât ehli onlara engel oldular ve gemileri de alıkoydular. Bunun üzerine Hît tarafına döndüler ve buradan Fırat'ı geçtiler ve Karkisya'nın yakınındaki bir köyde Ali'yle buluştular. Ânât ehlini cezalandırmak istedilerse de onlar kaçtılar ve kalelerine çekildiler. Öncü birlik Ali'yle buluşunca, "Öncü birliğim arkadan bana yetişiyor," diye sitem etti. Ancak Ziyâd b. Nadr el-Hârisî ve Şüreyh b. Hânî haberlerini aldıktan sonra yaptıklarını kendisine arz edince Ali: "Doğru yapmışsınız," dedi. Arkasından Ali ilerleyişini sürdürdü, Fırat'ı geçtikten sonra onları öncü olarak Muâviye'nin gelişi istikametinde harekete geçirdi. İkili, Rum suruna varınca Ebü'l-A'ver es-Sülemî ve Amr b. Süfyân, Şam ehlinden oluşan bir birlikle onları karşıladılar. Bunun üzerine Ali'ye haber göndererek: "Ebü'l-A'ver
[567] es-Sülemî komutasındaki askerlerle karşılaştık, onlara çağrımızı yaptık, ancak onlardan davetimize icabet eden olmadı, bize emrin nedir?" diye bildirdiler. Bunun üzerine Ali, Eşter'e haber göndererek şöyle dedi: "Ey Eşter! Ziyâd ve Şüreyh bana haber göndererek Şam ehlinden bir birliğin başında bulunan Ebü'l-A'ver es-Sülemî'yle karşı karşıya geldiklerini bildirdiler. Elçi bana: 'İki tarafın karşı karşıyadır ve beklemektedirler. Çağrıda bulunan öncülerimizin imdadına yetiş,' dedi. Onların yanına gittiğinde sen onlara komuta edeceksin. Onlar savaşı başlatmadan, onlarla buluşup onlara çağrıda bulunmadan, onları dinlemeden sakın savaşı başlatma. Onlara olan husumetin onları davet etmeden, defalarca onları uyarmadan sakın seni onlarla savaşmaya sevk etmesin. Sağ cenahının başına Ziyâd'ı, sol cenahının başına da Şüreyh'i getir. Sen de maiyetinle ortada duracaksın. Onlara savaşı başlatacakmış gibi çok yaklaşma. Aynı şekilde savaştan kaçınıyormuş gibi de on-

lardan uzak durma. Ben sana gelinceye kadar bu vaziyette kal. İnşallah senin izinden süratle geleceğim." Ravi dedi: Elçi Hâris b. Cümhân el-Cu'fî'ydi. Ali, Ziyâd ve Şüreyh'e şöyle yazdı:

Daha sonra, başınıza Mâlik'i getirdim. Onu dinleyin ve ona itaat edin. Onun hızlı hareket etmesi gereken yerde yavaş seyretmesi, yavaş seyredilmesi gereken yerde de hızlı hareket etmesi, hata yaparak tökezlemesinden endişe edilmemektedir. Ona da size emrettiğim hususları emrettim. Karşı tarafla buluşmadan, onlara çağrıda bulunmadan ve onları uyarmadan savaşı başlatmamasını tembih ettim.

Eşter yola çıktı ve Şam ordusunun karşısında vaziyet aldı. Ali'nin emirlerine uydu ve savaşı başlatmaktan imtina etti. İki taraf yerlerinde duruyorlardı. Akşam olunca Ebü'l-A'ver es-Sülemî onlara karşı saldırıya geçti. Onun saldırısına karşı sebat ettiler, bir saat kadar saflarında bir dalgalanma oldu. Arkasından Şam ordusu karargâhlarına çekildiler. Ertesi sabah Hâşim b. Utbe ez-Zührî sayıları, silah ve teçhizatları iyi süvariler ve piyadelerle onlara karşı saldırıya geçti. Onlara karşı da Ebü'l-A'ver çıktı ve gün boyu savaştılar. Süvariler süvarilere, piyadeler de piyadelere saldırıyorlardı. İki taraf da sebat ederek savaştılar. Sonra karargâhlarına çekildiler. Ancak bu kez Eşter onlara karşı bir hamle yaptı ve çatışmada Abdullah b. Münzir et-Tenûhî öldürüldü. Onu henüz çok genç olan Zabyân b. Ammâr et-Temîmî öldürdü. Oysa Tenûhî, Şam ordusunun cengâverlerinden biriydi. Eşter'se: "Ne olur bana Ebü'l-A'ver'i gösterin!" diye sesleniyordu.

Bu kez de Ebü'l-A'ver askerlerine seslenerek onları önceki yerine çekti. Eşter de askerlerini onların tahliye ettiği alana konuşlandırdı ve Sinân b. Mâlik en-Nehaî'ye: "Ebü'l-A'ver'e git ve onu mübarezeye davet et," dedi. Sinân: "Benimle mi, yok- [568]
sa seninle mi?" diye sordu. Eşter: "Sana onunla mübarezeye çık desem çıkar mısın?" dedi. Sinân: "Evet. Vallahi, onların safına karşı kılıcımla saldırmamı emretsen kılıcımla onların safını vurmadan dönmem," dedi. Eşter ona: "Allah sana uzun ömürler versin. Vallahi sana olan rağbetim daha da arttı. Ey

kardeşimin oğlu! Onu seninle değil benimle mübarezede bulunması için davet etmeni söyledim. O ancak kudret ve şeref sahibi kimselerle mübarezeye çıkar. Allah'a şükür sen kudret ve şeref ehlisin, ancak henüz gençsin. O, genç savaşçılarla mübarezeye çıkmaz. Sen onu benimle mübarezede bulunması için davet et," dedi. Bunun üzerine Sinân b. Mâlik ona gitti ve: "Bana aman verin, ben elçiyim," diye seslendi. Ona aman verilince Ebü'l-A'ver'in yanına kadar gitti.

Ebû Mihnef dedi: Nadr b. Sâlih Ebû Züheyr el-Absî bana Sinân'ın şöyle dediğini anlattı:

Ona yaklaştım. "Eşter seni mübarezeye davet ediyor," dedim. Ebü'l-A'ver uzun bir süre sustuktan sonra şöyle dedi: "Eşter'in hafifliği ve kötü görüşü, Osman'ın (ra.) amillerinin Irak'tan çekilmelerine sebep oldu. Osman'a karşı olan kalkışması onun güzelliklerini çirkin hâle getiriyor. Yine Eşter'in hafifliği ve kötü görüşlerinden biri de İbn Affân'ın üzerine gitmesi, meskenine tecavüz etmesi, onu öldürenler arasında yer almasıdır. Artık o onun kanından sorumludur. Onunla mübarezeye ihtiyacım yok," dedi. Sinân dedi: "Ona, sen konuştun. Şimdi beni dinle sana cevap vereyim," dedim. O: "Seni dinlemeye ve senin cevabına ihtiyacım yok, haydi git," dedi. Onun adamları da bana seslendiler. Bunun üzerine yanından ayrıldım. Eğer dinleseydi ona Mâlik'in delil ve gerekçelerini anlatacaktım. Akabinde Eşter'e gittim ve onun mübarezeden kaçındığını söyledim. Eşter: "Bu onun tercihi," dedi. Onlarla karşı karşıya durduk ve gece girince iki taraf birbirinden ayrıldı, gece boyunca kendimizi emniyet altına aldık. Sabahladığımızda onların gece vakti çekilmiş olduklarını gördük. Derken Ali b. Ebî Tâlib sabah vakti bize yetişti. Eşter ise komutasındaki askerlerle Muâviye'nin yanına kadar gitti, iki taraf karşı karşıya durdu. Ali de süratle Eşter'in konuşlandığı yere intikal etti. İki taraf uzun bir süre yerlerinde durdular.

Arkasından Ali, ordusu için uygun bir yer bulmaya çalıştı. Uygun yer bulunca insanlara emir vererek ağırlıklarını oraya indirdiler. Akabinde gençler ve hizmetçiler su almaya gittiler. Ancak Şam ehli onlara engel oldular. Bunun üzerine insanlar

su üzerine vuruştular. Eşter daha önce Ali'ye: "Şam ehli su yolunu tutmuş ve geniş ve rahat bir karargâh yeri edinmişler. [569] Dilersen onları geçip çıktıkları beldenin üzerine gidelim. Zira onlar bizi takip edecekler. Bize yetişirlerse onlarla aynı arazi şartlarında konuşlanmış oluruz," demişti. Ancak Ali bunu uygun görmedi. "Herkes yol meşakkatine katlanamaz," dedi ve askerlerini orada konuşlandırdı.

* * *

Su Savaşı

Ebû Mihnef dedi: Temîm b. el-Hâris el-Ezdî bana Cündeb b. Abdullah'tan naklen şöyle dediğini anlattı:

Muâviye'nin üzerine gittiğimizde onun düz ve geniş bir alanda konuşlandığını gördük. Biz oraya intikal etmeden önce orayı seçmişti. Yer Fırat'a açılan bir su yolunun üzerindeydi. O bölgede ondan başka su yolu yoktu. Muâviye su yolunu da kontrolü altına almıştı. Ebü'l-A'ver'i de su yolunu tutmakla, kontrol altına almakla görevlendirmişti. Bu su yolundan başka bir su yolunu bulmak için Fırat kenarında yukarıya doğru çıktık, ancak su yolu bulamadık. Bunun üzerine Ali'ye geldik, insanların susadıklarını, karşı tarafın kontrolündeki su yolundan başka bir su yolu bulamadığımızı haber verdik. Ali: "Su için onlarla savaşın," dedi. Eş'as b. Kays el-Kindî, Ali'ye geldi. "Ben onlara gideceğim," dedi. Ali: "Git," dedi. el-Eş'as onlara doğru yürümeye başladı, biz de ona refakat ettik. Suya yaklaşınca bize karşı harekete geçerek bizi ok yağmuruna tuttular. Biz de bir saat boyunca onlara ok attık. Ardından uzun süre mızraklarla vuruştuk. Akabinde kılıçlarla yaklaşık bir saat savaştık. Arkasından Yezîd b. Esed el-Becelî, süvariler ve piyadelerle Şam ehline takviye olarak savaşa katıldılar ve bize doğru yöneldiler. Acaba Müminlerin Emîri bunlara karşı bize takviye göndermeyecek mi diye düşünürken dönüp baktığımda, Yezîd ve adamlarına karşı bizi desteklemek için onlar kadar veya daha fazla sayıda takviye bir güç gönderdiğini gördüm. Bu birliğin başında Şebes b. Rib'î er-Riyâhî vardı. Gelen takviyelerle muharebe daha da şiddetlendi. Bu sırada Amr b. el-Âs, Muâviye ordusunun karargâhından çok sayıda askerle

üzerimize geldi. Amr, Ebü'l-A'ver ve Yezîd b. Esed'e destek vermeye başladı. Eşter de çok sayıda askerle Ali tarafından savaş meydanına doğru intikal etti. Eşter, Amr b. el-Âs'ın Ebü'l-A'ver
[570] ve Yezîd'e destek verdiğini görünce kendisi de el-Eş'as b. Kays ve Şebes b. Rib'î'ye destek vermeye başladı, aramızda cereyan eden muharebe daha da şiddetlendi. Abdullah b. Avf b. Ahmer el-Ezdî'nin söylediği şu beyitleri unutmuyorum:

Fırat'ın akan sularını bize bırakın. Aksi takdirde büyük ve ağırlıklı ordunun önünde sebat etmeye çalışın.

Cansiperane savaşan, kavminin sözcüsü, mızrağıyla vuruşan, düşmanın üzerine atılan büyüklerin karşısında sebat edin.

Düşmanın kellelerini alan kahramanların karşısında sebat edin.

Ebû Mihnef dedi: Hârice b. et-Temîmî'nin yakınlarında bir adam bana şöyle anlattı: Zabyân b. Umâre o gün savaşıyor ve şöyle diyordu:

Ey Zabyân! Senin için yeryüzünde su olmadan beka mümkün mü?

Yer ve göğün Rabbine yemin ederim susuz yaşamak mümkün değildir. O hâlde gaddar düşmanın yüzlerine vur.

Savaş kızışınca kılıçla vur ki sana icabet etsinler.

Zabyân dedi: Vallahi onlara öyle vurduk ki sonunda bizi suyla baş başa bıraktılar.

Ebû Mihnef dedi: Babam Yahyâ b. Saîd bana amcası Muhammed b. Mihnef'ten naklen şöyle dediğini anlattı:

O gün babam Mihnef b. Süleym ile birlikteydim. Henüz on yedi yaşındaydım. Ben atâ işine dâhil değildim. İnsanlar sudan menedilince babam bana: "Eşyamızın yanından ayrılma," dedi. Müslümanların suya doğru hareket ettiklerini görünce sabredemedim ve kılıcımı alarak insanlarla birlikte çıktım, savaştım. Derken Irak ehlinin bir kölesiyle karşılaştım. Elinde bir kırba vardı. Şam ehlinin su yolunu boşalttıklarını görünce hızlı bir şekilde suya gitti ve kırbasını doldurup döndü. Ancak Şam ehlinden bir adam ona saldırdı, ona bir darbe indirerek yere düşürdü. Elindeki kırba da düştü. Ben de Şamlıya saldırdım, onu bir darbeyle yere serdim. Bunun üzerine arkadaşları koşarak onu tahliye ettiler. Ona: "Kurtulacağından emin değ-

liz!" dediklerini duydum. Ben de kölenin yanına gittim, onu taşıdım. Benimle konuştu. Yarası genişti. Derken onun efendisi geldi, onu alıp götürdü. Ben de onun kırbasını aldım. Su doluydu. Kırbayı Ebû Mihnef'e götürdüm. Ebû Mihnef: Bunu nereden getirdin?" dedi. Ben: "Satın aldım," dedim ve olayı anlatmak istemedim. Zira bana kızabilirdi. Adam bana: "İn- [571]
sanlara su ver," dedi. Onlara su verdim. Onlardan son kişi de içti. Sonra gönlümden savaşmayı arzu ettim ve ileriye atılarak savaşanlarla birlikte savaşmaya başladım. Bir saat kadar onlarla vuruştuktan sonra su yolunu bize açtılar. Henüz akşam olmadan bizim sucularımızla onların sucuları, kalabalık bir vaziyette, birbirlerini rahatsız etmeden su yolunu kullanıyorlardı. Bunun üzerine geri döndüm. Bu sırada kırba sahibinin efendisiyle karşılaştım. Ona: "Bu kırba sizindir. Birini gönder alsın ya da yerini söyle ben birisiyle göndereyim," dedim. Adam: "Allah senden razı olsun. Bize yetecek kadar su vardır," dedi. Akabinde ben ayrıldım, o da gitti. Ertesi sabah babama uğradı ve durup ona selam verdi. Beni yanında görünce "Bu genç neyin oluyor?" dedi. Babam: "Oğlumdur," dedi. Adam: "Allah seni onunla sevindirsin. Dün Allah onunla hizmetçimi ölümden kurtardı. Bizim kavmimizin gençleri bana, dün insanların en cesuru olduğunu anlattılar," dedi. Babam yüzüme öyle baktı ki yüzünden bana kızdığını anladım. Ben sustum. Adam gidince babam bana: "Sana emrediyorum," dedi ve bana yemin ettirerek bir daha onun izni olmadan savaşmaya çıkmayacağımı söyledi. O günden sonra bir daha savaşmadım.

Ebû Mihnef dedi: Yûnus b. Ebî İshâk es-Sebîî bana Yezîd b. Hânî'nin kölesi Mihrân'dan naklen şöyle dediğini anlattı:

Vallahi efendim Yezîd, kırba elinde olduğu hâlde su üzerinde savaşıyordu. Şam ehli su yolundan uzaklaşınca su almak için döndüm. Ancak böyleyken de savaşıyor ve ok atıyordum.

Ebû Mihnef dedi: Yûsuf b. Yezîd bana Abdullah b. Avf b. el-Ahmer'den naklen şöyle dediğini anlattı: Sıffîn'de Muâviye ve Şam ehliyle karşılaştığımızda onların geniş ve düz bir mevkide konuşlandıklarını gördük. Suyolunu da kontrolleri altına almışlardı. Ebü'l-A'ver es-Sülemî, süvari ve piyadeleri

de buraya yerleştirmişti. Okçuları da öne konuşlandırmıştı. Onların yanına da mızraklı, kalkanlı, miğferli bir saf savaşçı yerleştirmişti. Onlar bizi suya yanaştırmamak için karar almışlardı. Bunun üzerine Müminlerin Emîri'ne giderek durumu arz ettik. Bunun üzerine Sa'sa' b. Sûhan'ı çağırdı ve ona: "Muâviye'ye git ve ona söyle: Biz sizin üzerinize geldik. Ancak sizi uyarmadan sizinle savaşmayı hoş görmeyiz. Biz seninle savaşmadan sen süvarilerini ve piyadelerini ileri sürdün ve bizimle savaştın. Yani savaşı sen başlattın. Biz sana çağrımızı
[572] yapmadan, hüccetimizi ileri sürmeden seninle savaşmaktan imtina etmeyi düşündük. Yaptığınız bir diğer hata da insanlarımızın suya ulaşmasına engel oldunuz. Ancak onlar içmeden geri durmayacaklar. Adamlarına haber gönder de insanları suya gitmekten alıkoymasınlar. Aramızdaki meseleleri görüşünceye, buraya bizim ve sizin geliş amacını birlikte değerlendirinceye kadar savaşmaktan imtina etmelerini söyle. Ancak geliş amacımızı bir kenara bırakıp insanların su üzerine birbirleriyle savaşmalarına meydan vermek, galip gelenlerin su içmeleri senin tercihin ise ona da varız." Muâviye adamlarına: "Bu konuda ne düşünüyorsunuz?" dedi. Velîd b. Ukbe şöyle dedi: "Osman'ı nasıl sudan mahrum ettilerse ben de onları sudan mahrum bırakacağım. Onu kırk gün muhasara ederek sudan ve taze yiyeceklerden mahrum ettiler. Onları susuzlukla öldüreceğim. Allah onları susuzlukla öldürsün!" Amr b. el-Âs ona şöyle dedi: "Onların suya ulaşmalarına izin ver. Zira sen suyu kana kana içerken onlar susuz kalmayacaklar. Sen sudan başka işlere bak. Onlarla arandaki meselelere bak." Velîd b. Ukbe sözlerini tekrarladı. Abdullah b. Serh de şöyle dedi: "Onları gece vaktine kadar sudan alıkoy. Güçleri yetmezse geri dönecekler. Geri dönmeleri kaçmaları anlamına gelir. Onları sudan alıkoy. Allah onları kıyamet gününde de mahrum etsin!" Sa'sa': "Kıyamet günü Allah kâfirleri, fâsıkları ve şarapçıları ondan mahrum bırakacaktır. Allah seni ve bu fâsıkı –Velîd b. Ukbe– çarpsın!" dedi. Bunun üzerine ona sövdüler, ona tehditler savurarak saldırmaya yeltendiler. Ancak Muâviye: "Onu bırakın o bir elçidir," dedi.

Ebû Mihnef dedi: Yûsuf b. Yezîd bana Abdullah b. Avf b. el-Ahmer'den naklen şöyle anlattı:

Sa'sa' dönünce bize Muâviye'ye söylediklerini ve onun cevabını anlattı: Ona: "Sana ne cevap verdi?" diye sorduk. Sa'sa' şöyle dedi: "Ayrılmak istediğimde ona, bana cevabın nedir?" dedim. Muâviye: "Cevabım size gelecek," dedi. Vallahi bize cevabı, insanları sudan alıkoymak için süvarileri Ebü'l-A'ver'e göndermesi oldu. Bunun üzerine Ali bizi onların üzerine gönderdi. Önce oklarla atıştık. Sonra mızraklarla, ondan sonra da kılıçlarla vuruştuk ve onlara galip geldik. Su kontrolümüze geçti. Bu kez biz: "Vallahi onlara içirmeyiz," dedik. Ancak Ali bize: "Sudan ihtiyacınızı alın. Zira Allah zulmettikleri ve azdıkları için sizi onlara galip getirdi," dedi.

* * *

Mektuplar-Mübarezeler [573]

Ali'nin Muâviye'yi İtaate ve Cemaate Davet Etmesi

Ebû Mihnef dedi: Abdülmelik b. Ebî Harre el-Hanefî bana şöyle anlattı:

Ali: "Bugün hamiyetle zafere ulaştığınız bir gündür," dedi. İnsanlar da karargâhlarına döndüler. Ali iki gün bekledi ve bu süre zarfında Muâviye'ye kimseyi göndermedi. Muâviye de ona göndermedi. Ardından Ali, Beşîr b. Amr b. Mihsan el-Ensârî, Saîd b. Kays el-Hemdânî ve Şebes b. Rib'î'yi davet ederek onlara: "Bu adama gidin ve onu Allah'a, taate ve cemaate davet edin," dedi. Şebes b. Rib'î: "Ey Müminlerin Emîri! Sana biat ederse senin nezdinde itibarlı bir konumda olması için ona bir makam ve rütbe vermek suretiyle onu teşvik etmek, arzularını tatmin edecek bir vaatte bulunmak istemez misin?" Ali: "Onunla görüşün, delillerinizle ona hitap edin, onun görüşüne bakın," dedi. Zilhicce ayının başıydı. Bu zevat ona gittiler ve onunla buluştular. Ebû Amre Beşîr b. Amr, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey Muâviye! Senin için de dünya fânidir, ahirete döneceksin. Allah seni amellerinden dolayı hesaba çekecek, yaptıklarından dolayı senin ceza veya mükâfatını verecektir. Allah adına sana söylüyorum. Sakın bu ümmetin birliğini bozma, kanlarını akıtmalarına sebep olma."

Muâviye, Beşîr b. Amr'ın sözünü kesti. "Adamına da bu tavsiyeleri yaptın mı?" dedi. Beşîr b. Amr: "Adamım senin gibi değildir, âlemin içinde fazileti, dinine bağlılığı, İslam'daki kıdemi ve Resulullah'a (sav.) yakınlığı sebebiyle bu işe en layık kişidir," dedi. Muâviye: "Ne diyor?" dedi. Beşîr b. Amr: "Seni Allah'ın takvasına, amcazadenin hakka davetine icabet etmeni istemektedir. Bu senin için dünyada selamet ve ahirette de hayırlı bir akıbet demektir," dedi. Muâviye: "Osman'ın (ra.) kanını da heder edeceğiz, öyle mi? Hayır, vallahi bunu asla yapmayacağım," dedi. Bu kez Saîd b. Kays konuşmaya başladı. Ancak Şebes b. Rib'î sözünü kesti ve konuşmaya başladı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey Muâviye! İbn Mihsan'a verdiğin cevabı anladım. Vallahi senin maksadın, talebin bizce meçhul değildir. Sen insanları saptırmak, kalplerini kazanmak, sana itaat etmelerini sağlamak için
[574] "İmamınız mazlum olarak öldürüldü. Biz onun hakkını arıyoruz!' sözünden başka bir iddian yoktur. Nitekim ahmak ve düşük kişiler bu iddiaya icabet etmişlerdir. Yine biliyoruz ki talip olduğun bu imaret işine nail olmak için ona yardım etmekte geciktin ve öldürülmesini arzu ettin. Ancak nice emel ve arzu sahibi vardır ki Allah kudretiyle onun emellerine kavuşmasına engel olur. Bazen dilek sahibi dileğine, hatta ondan da daha hayırlısına kavuşabilir. Vallahi her iki hâlde de senin için hayır yoktur. Dileğine kavuşmazsan o hâlinle Arapların en kötüsüsün. Dileğine kavuşursan da bu dileğine ancak cehennem ateşi karşılığında kavuşabilirsin. Bu sebeple ey Muâviye, Allah'tan sakın ve üzerinde bulunduğun hâlini bırak ve hak sahipleriyle çekişmekten vazgeç."

Muâviye, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Senin ahmaklığını ve aklının hafifliğini, kavminin lideri, asil ve şerefli insanın sözünü kestiğinde anlamıştım. Sonra bilmediğin konulara daldın. Sen ey kaba ve katı bedevi! Bütün söylediklerinde ve nitelemelerinde yalan söyledin, alçakça konuştun. Yanımdan gidin ve sizinle aramda yalnız kılıç vardır," dedi ve öfkelendi. Heyet çıktı. Şebes: "Bizi kılıçla mı tehdit ediyorsun? Allah'a yemin ederim ki acilen kılıçla üze-

rine gelinecektir," dedi. Elçiler döndüler ve Ali'ye Muâviye'nin söylediklerini aktardılar. Takvim zilhicce ayını gösteriyordu. Ali önde gelen bir şahsiyete emir vererek maiyetindeki bir grupla meydana çıkmasını istiyordu. Bunun üzerine bunlar meydana çıkıyor ve Muâviye'nin adamlarından ileri gelen bir grupla süvari ve piyade olarak çarpışıyorlar sonra da çekiliyorlardı. Bütün Irak ordusunu Şam ordusuyla karşı karşıya getirmek istemiyorlardı Zira kökten bir yok oluştan korkuyorlardı. Ali; Eşter, Hucr b. Adî el-Kindî, Şebes b. Rib'î, Hâlid b. Muammer, Ziyâd b. Nadr el-Hârisî, Ziyâd b. Hasafe et-Teymî, Saîd b. Kays, Ma'kıl b. Kays er-Riyâhî ve Kays b. Sa'd gibi şahsiyetleri savaş meydanına çıkarıyordu. Bunlardan Eşter en çok meydana çıkan kişiydi. Buna karşılık Muâviye; Abdurrahman b. Hâlid el-Mahzûmî, Ebü'l-A'ver es-Sülemî, Habîb b. Mesleme el-Fihrî, İbn Zilkilâ' el-Himyerî, Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb, Şürahbîl b. Simt el-Kindî ve Hamza b. Mâlik el-Hemdânî'yi savaş meydanına çıkarıyordu. Bu muharebe tarzı bütün zilhicce ayında devam etti. Bazen günde sabah ve akşam olmak üzere iki kere savaş meydanına çıkıyorlar ve savaşıyorlardı.

Ebû Mihnef dedi: Abdullah b. Âsım el-Fâişî bana şöyle dedi: Kavmimden bir ravi bana şöyle anlattı: [575]

Eşter maiyetinde Kurradan adamlar ve bazı Arap cengâverleri olduğu hâlde savaş meydanına çıktı ve savaşmaya başladı. Muharebe şiddetlenince daha önce onun uzunluğunda ve onun gibi iri yarı bir adam görmediğim bir savaşçı bize karşı çıktı ve mübareze için meydan okudu. Eşter'den başka hiç kimse mübarezeye yanaşmadı. İkili karşılıklı olarak birbirlerine birer darbe indirdiler. Eşter darbesiyle onu öldürdü. Vallahi biz Eşter'e acımış ve ona karşı çıkmamasını rica etmiştik. Eşter hasmını öldürünce adamlarından biri şu beyti dillendirdi:

Ey ok! Ey İbn Ebî Ayzâr'ın oku! Ey Zâre'den bildiğimiz en hayırlı insan!

Zâre, Esed'in bir koludur. Adam: "Allah'a yemin ederim ki senin katilini ya ben öldüreceğim ya da o beni öldürecek," dedi. Adam meydana çıktı ve Eşter'e saldırdı. Ancak Eşter ona

yöneldi ve ona bir darbe indirdi. Adam atının önüne yuvarlandı. Bunun üzerinde arkadaşları yardımına koşarak onu yaralı olarak kurtardılar. Ebû Rufeyka el-Fehmî şöyle dedi: "Bu adam ateşti ve bir kasırgayla karşılaştı." İki taraf zilhicce boyunca bu tarzda savaştılar. Zilhicce ayı bitince insanlar, belki Allah bir sulh veya bir birliktelik ihsan eder, ümidiyle muharrem ayında savaşmaktan imtina edilmesi çağrısında bulundular. Bunun neticesinde birbirlerine saldırmaktan imtina ettiler.

* * *

[576] Bu yılda hac mevsiminde hac işleri Ali'nin emriyle Abdullah b. Abbâs tarafından icra edildi. Bu hususu bana Ahmed b. Sâbit er-Râzî bir raviden naklen İshâk b. Îsâ ve Ebû Ma'şer'den rivayet etti.

* * *

Vâkıdî'nin rivayet ettiğine göre Kudâme b. el-Maz'ûn bu yılda vefat etti.

Dördüncü Cildin Sonu

DİZİN

A

Abbâd b. Abdullah b. ez-Zübeyr 583
Abbâs 75, 255, 257, 448
Abbâs b. Abdülmuttalib 340, 447
Abbâs b. Sehl 254, 612
Abbâs b. Utbe b. Ebû Leheb 383, 447
Abdi Menâf 255, 259, 260
Abdullah b. Abbâs 68, 298, 299, 431, 453, 476, 496, 500, 537, 540, 553, 569, 630, 644
Abdullah b. Abdillah 62, 65, 111, 138, 139, 144, 157, 159, 183, 204, 205, 206
Abdullah b. Ahmed 585, 593, 595, 597, 611, 622
Abdullah b. Ahmed b. Şebbeveyh 200, 380, 610
Abdullah b. Ahmed el-Mervezî 441, 479, 618, 630
Abdullah b. Âmir 69, 221, 238, 274, 292-298, 323, 333, 335, 350, 368-370, 378, 406, 409, 410, 421, 470, 489, 500-503, 505
Abdullah b. Âmir b. Küreyz 292, 293, 449
Abdullah b. Âmir b. Rebîa 69, 221
Abdullah b. Ammâr b. Abdi Yagûs 632, 633
Abdullah b. Amr b. el-Âs 298, 299
Abdullah b. Avf b. el-Ahmer 638, 639, 641
Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ 158, 205, 426
Abdullah b. Ca'fer 216, 236, 263, 340, 395, 405, 573, 620, 621
Abdullah b. Ebî Akîl 111, 190
Abdullah b. Ebî Bekir 240, 472
Abdullah b. Ebî Rebîa 239, 261, 271, 470
Abdullah b. Ebî Serh 321, 322
Abdullah b. el-Hâris 417, 423
Abdullah b. el-Mu'temm 44-50, 52, 60
Abdullah b. Erkam 39, 153
Abdullah b. es-Sevdâ 377, 569
Abdullah b. ez-Zübeyr 49, 298, 426, 434, 438, 504, 507, 510, 525, 531-533, 585, 590, 594, 595, 601
Abdullah b. Hakîm b. Hizâm 586, 590
Abdullah b. Halef 598, 599, 602, 604
Abdullah b. Hâlid b. Esîd 280, 381, 505, 506
Abdullah b. Hâzim 295, 335, 348, 349
Abdullah b. Kays 76, 78, 161, 290, 291, 458
Abdullah b. Mes'ûd 158, 165, 281, 301, 302, 341
Abdullah b. Muhammed 372, 396, 399
Abdullah b. Mus'ab b. Sâbit 505, 533
Abdullah b. Nâfi' b. Abdülkays 282, 284, 285
Abdullah b. Nâfi' b. Husayn 282, 284
Abdullah b. Ömer 130, 133, 218, 254, 255, 256, 260, 298, 299, 377, 482, 498, 504, 506
Abdullah b. Rakabe 579, 586
Abdullah b. Sa'd 127, 279, 282-286, 291, 321-324, 350, 368-370, 377-379, 390, 395-397, 406, 408, 417, 418, 421, 422, 441, 470, 611-613
Abdullah b. Saîd 13, 74, 302, 446, 447, 499
Abdullah b. Sebe' 375, 488
Abdullah b. Selâm 441, 479, 508
Abdullah b. Serh 385, 640
Abdullah b. Ukeyın 281, 390
Abdullah b. Umeyr 205, 248, 293, 538
Abdullah b. Umeyr el-Eşcaî 111, 371
Abdullah b. Verkâ 159, 161, 211
Abdullah b. Verkâ er-Riyâhî 157, 158, 211
Abdullah b. Zi's-Sehmeyn 97, 155
Abdurrahman 49, 180-182, 253, 259, 261, 263, 266-268, 297, 337-339, 356, 366, 404
Abdurrahman b. Abdülazîz 439, 472

Abdurrahman b. Attâb 399, 507, 524, 527, 570, 577, 580, 583-585, 589, 603, 609
Abdurrahman b. Avf 39, 69, 140, 153, 217-219, 230, 232, 255-258, 260, 262, 263, 267, 279, 297, 309, 340, 405, 406, 444
Abdurrahman b. Ebî Bekir 221, 223, 270, 470, 531
Abdurrahman b. Ebî Bekre 507, 608
Abdurrahman b. Ebü'z-Zinâd 440, 467, 470
Abdurrahman b. el-Hâris 128, 440, 570, 527, 577
Abdurrahman b. Esved 403-405
Abdurrahman b. Ganm 116, 391
Abdurrahman b. Hâlid 185, 355, 360, 365
Abdurrahman b. Mehdî 161, 228, 253
Abdurrahman b. Muhammed 82, 439
Abdurrahman b. Rebîa 158, 176, 178, 179, 181, 182, 304, 312, 337, 340
Abdurrahman b. Sehl 95, 98
Abdurrahman b. Udeys 415, 425, 435, 463
Abdurrahman b. Udeys el-Belevî 386, 396, 399, 414, 424, 425
Abdurrahman b. Udeys 408, 410
Abdülazîz 43, 268
Abdülkays 59, 86, 94, 96, 318, 361, 485, 521, 525, 526, 528, 532, 539, 542, 547, 556, 564, 568, 569, 578, 580
Abdülmecîd b. Süheyl 455, 456, 460, 489
Abdülmelik 319, 424
Abdülmelik b. Ebî Süleyman 476, 478
Abdülmelik b. Umeyr 30, 369
Abdülmelik b. Yezîd b. Sâib 449
Abdürrezzâk 222
Acem diyarı 41, 133, 156, 157, 190
Acemler 16, 28, 33, 35, 48, 63, 93, 106, 107, 130, 131, 142-148, 155, 160, 161, 165, 189, 190, 273, 275, 326, 343, 344, 353, 547
Aclân 396, 625
Adî b. Hâtim 548, 554, 555, 586, 588-590
Adî b. Süheyl 76, 80, 293
Afrika 279, 282-285, 321
Afrika gazası 350
Ahmed b. Abdüssamed 233, 234
Ahmed b. Mansûr 505, 533
Ahmed b. Sâbit er-Râzî 71, 111, 118, 119, 129, 165, 198, 200, 219, 271, 279, 282, 287, 296, 298, 319, 336, 350, 453, 465, 644
Ahmed b. Züheyr 466, 468, 478, 505, 524, 572
Ahnef 104, 111, 190-197, 248, 294, 318, 334, 343-348, 559, 561, 562, 564-568, 575, 599, 600, 606
Ahnef b. Kays 87, 91, 95, 101, 110, 188, 211, 334, 344, 350, 515, 559, 567, 573
Ahvaz 57, 84, 87-99, 102, 104, 108, 139, 144, 145, 160, 208, 293, 332
Âişe 13, 218, 220, 224, 225, 255, 258, 430, 431, 455, 456, 500-534, 542, 548, 552, 553, 560, 561, 564-566, 568, 571, 572, 573, 575, 577, 578, 580-611
Akîle 81, 83, 209, 210
Akk 59, 107
Alâ 95, 96, 137, 288
Alâ b. Abdullah b. Zeyd el-Anberî 368
Alâ b. el-Hadramî 49, 93, 95
Ali 30, 59, 70, 127, 191, 217, 218, 238, 239, 240, 244, 246, 248, 254-256, 259-261, 266-268, 296, 300, 308, 318, 334, 370, 373, 374, 379-381, 387-389, 391, 394, 395, 397, 399, 400, 402, 404, 408, 410, 411, 416, 417, 421, 429, 430, 438, 453, 460, 461, 464, 472, 474-487, 494, 495, 498, 499, 504, 508, 513, 516, 528, 532, 534, 536, 538, 539, 541, 543, 547-550, 552-554, 556, 558, 560, 562, 563, 569, 572, 573, 583, 587, 589, 592-594, 596, 597, 601, 602, 606- 608, 610, 613, 619, 628, 644
Ali b. Hüseyin 369, 370, 425, 460, 476, 485
Ali b. Muhammed 220, 223, 238, 245, 246, 254, 292, 295, 298, 299, 318, 324, 334, 452, 469, 477

Ali b. Mücâhid 205, 240, 295, 298, 299, 335
Ali b. Sehl 127, 253, 291
Âl-i Hazm 430, 431
Alkame 339, 584, 585
Alkame b. en-Nadr 111, 190
Alkame b. Kays 338, 342, 356
Alkame b. Mersed 211, 448
Alkame b. Mücezziz 78, 128, 320
Alkame b. Vakkâs el-Leysî 505, 506, 533
A'meş 14, 20, 21, 24, 219, 253, 254, 697
Amevâs vebası 71, 72, 74, 111, 117
Âmir 38, 55, 60, 222, 533, 568
Âmir b. Abdi Kays 27, 100
Âmir b. Abdülkays 362, 368
Âmir b. Ebî Muhammed 219
Âmir b. Hafs 531, 576, 587, 588
Âmir b. Matar 146, 538
Âmir eş-Şa'bî 33, 164, 275
Ammâr 51, 105, 156-158, 164, 165, 183, 185- 187, 261, 341, 377, 383, 391, 397, 398, 404, 447, 541-547, 562, 563, 574, 576, 581, 583, 595, 596, 598, 611
Amr 14, 19, 23, 27-29, 31, 33, 37-39, 43, 47, 49, 52-54, 58, 60, 61, 64, 82, 84, 88, 90, 92, 97, 104, 107, 109, 110, 120, 123-127, 137, 156, 160, 163, 165, 183, 189, 198, 202, 204, 209, 220, 253, 280, 286-288, 370, 378, 395, 396, 407, 408, 410, 444, 461, 475, 476, 547, 596, 626
Amr b. Abese 76, 78
Amr b. Ali 161, 566
Amr b. Ce'vân 559, 562, 593
Amr b. Cürmûz 575, 599
Amr b. el-Âs 73, 116, 119, 120, 122, 124, 164, 224, 229, 258, 268-270, 279, 282, 285-287, 320, 321, 369, 370, 395, 400, 406, 458, 611, 612, 618, 625, 630, 637, 638, 640
Amr b. el-Hamik 360, 414, 415, 439, 440
Amr b. Hammâd 368, 369, 425, 460, 465, 476
Amr b. Hazm 412, 426, 439
Amr b. Hureys 133, 366, 367
Amr b. Ma'dîkerib 26, 28, 36, 130, 145, 163, 181, 347
Amr b. Mâlik 33, 35
Amr b. Mâlik b. Utbe 33, 35
Amr b. Merhûm 564, 587
Amr b. Meymûn 254, 260
Amr b. Muhammed 42, 155, 432, 499, 501, 594
Amr b. Süfyân 496, 537, 634
Amr b. Şuayb 126, 445
Amr b. Utbe 338, 339
Amr b. Yesribî 582, 583, 595
Ânât 633, 634
Araplar 71, 86, 139, 141, 142, 161, 225, 236, 253, 326-329, 331, 333, 353, 384, 396, 399, 446, 489, 490, 513, 535, 540, 542, 552, 627, 642
Arfece b. Herseme 45, 46, 49, 95, 98
Asbahân 105, 156
Âsım 18, 221, 232, 233
Âsım b. Amr 15, 95, 98, 110, 111, 205, 293, 294
Âsım b. Küleyb 199, 317, 550, 607
Atâ b. es-Sâib 21, 237
Atıyye 17, 22, 66, 75, 108, 308, 314, 341, 361, 375, 377, 470, 599, 602
Âtike bint Avf 216, 263
atiyye 52, 236, 238, 275, 344, 370, 385, 528, 606, 618
Attâb b. Esîd 49, 111, 182, 584
Avâne 238, 587, 628, 629, 632
Avas 387, 388
Avf el-A'râbî 292, 533
Avn b. Abdullah 302, 304
Ayn Şems 123, 124, 126
Azerbaycan 33, 156, 157, 161, 165, 167, 170, 174,-176, 184, 275, 276, 365, 470, 628
Azerbaycan ehli 174, 175, 178, 276
Âzerbeyân 201, 202

B

Bâb 33, 137, 139, 175, 176, 179, 181, 182, 184, 312, 337, 338, 365, 372
Bâb Elyon 119, 120, 122
Bahreyn 49, 92, 93, 94, 111, 128, 165, 201, 226, 271, 295, 353, 504

Bakî' 464, 474
Bakî' Mezarlığı 48, 341, 461, 463, 473
Basra 49, 53, 60, 63, 74, 82, 87, 92, 94, 96, 97, 107, 110, 117, 140, 142, 143, 156, 157, 165, 176, 182, 183, 187, 190, 197, 198, 202-204, 206, 208, 211, 212, 226, 271, 292-295, 298, 318, 334, 336, 349, 361-363, 375, 377, 390, 400, 410, 422, 429, 446, 478, 488, 493, 497, 502, 503, 505-508, 513-515, 518, 522, 525, 526, 528, 533, 534, 537, 545, 547, 548, 550, 553, 554, 559, 560, 571, 577, 584, 594, 598, 599, 602-604, 606-609, 628
Basra ehli 52, 53, 54, 59, 81, 83, 87, 88, 93, 97, 133, 141, 142, 183, 184, 192, 294, 350, 387, 388, 389, 409, 426, 502, 515, 518, 523, 525, 527, 529, 531, 533, 554, 556, 566, 570, 577, 606, 609, 630, 631
Basralılar 183, 198, 387-389, 481, 484, 506, 515, 570, 576, 597, 603, 604, 606
Basra'nın Mudarı 577, 578, 580
Batn-ı Nahle 96, 296
Becîle 47, 55, 59, 575
Bedr b. Osman 18, 272, 428, 471
Behrâm 170, 175
Behrâm b. Ferruhzâz 175
Behrâm Şûbîn 26
Behüresîr 11-15, 20-22, 52
Bekir b. Vâil 35, 70, 318, 532, 539, 563, 564, 568, 569, 580, 586, 587, 604
Belencer 179, 336, 337, 338
Belencer gazası 179, 339
Belh 190-193, 195, 294, 346, 347
Belh Nehri 192, 205
Benî Abdi Menâf 431, 479, 506
Benî Abs 37, 38, 53, 138, 495
Benî Adeviyye b. Hanzale 85
Benî Adî 22, 235, 375, 566, 581, 604
Benî Âmir b. Sa'sa' 82, 387
Benî Bekir 528, 550, 552
Benî Dabbe 54, 568, 581, 582, 589, 595, 596, 604, 610
Benî el-Ami 85, 87
Benî Esed 53, 55, 138, 157, 351, 379, 451, 460
Benî Hâris b. Ka'b 16, 218
Benî Hâşim 217, 235, 249, 251, 261, 262, 478
Benî Hilâl 81, 82
Benî Hurküs 600, 601
Benî Ka'b 550, 552
Benî Kinâne 67, 337, 624
Benî Leys 435, 436, 445, 500, 576
Benî Mürre 82, 347
Benî Osman b. Mâlik b. Amr b. Temîm 521, 567
Benî Rebîa b. Mâlik 101, 151
Benî Sa'd 520, 528, 559, 567, 606
Benî Tağlib 50, 65-67, 303
Benî Temîm 74, 270, 334, 349, 542
Benî Teyın 235, 479
Benî Ümeyye 121, 261, 356, 370, 386, 394, 401, 405, 407, 423, 424, 430, 453, 463, 483, 487-490, 500, 502, 506, 507
Benî Zühl 586, 587
Berâ b. Mâlik 98, 99, 100
Berâz 329, 332, 336
Beşîr b. Amr 641, 642
Beşîr b. Âsım 535, 562, 563, 569, 575
Beşîr b. el-Hasâsiyye 31, 146
Beyaz Konak 14, 21, 22, 24
Beyrût 208, 211
Beyrût ehli 208, 209
Bîverd 333, 335
Buceyr b. Dülce 587, 591, 592, 596
Bükeyr 157, 168, 170, 174-176, 178
Bünyan 91, 96

C-Ç

Câbir 234, 317, 563, 575
Câbir b. Amr el-Müzenî 32, 158, 470
Câbiye 62, 63, 65, 66, 71, 72, 75, 78
Ca'fer 215, 369, 370, 410, 461, 476
Ca'fer b. Abdullah 407, 425, 460, 465, 476
Ca'fer b. Süleyman 483, 576
Cahiliye 102, 145, 179, 223, 303, 352, 353, 363, 395, 435, 452, 468, 470, 479, 487, 544, 554, 567
Cârûd 94, 201

Câzeveyh 146, 189
Cebbâne 237, 521
Cebrail 254, 313
Cedîle 55, 59
Cehcâh el-Gıfârî 406, 407
Celûlâ 29, 32-35, 37, 38, 39-44, 47, 49, 52, 105, 118, 189, 542
Celûlâ Savaşı 32, 35, 42, 51
Cemel günü 575, 576, 578, 582, 583, 585, 587, 594, 599, 611
Cemel Savaşı 349, 499, 507, 582, 586-589, 592, 594-597, 599, 604, 607, 609-611, 624, 628, 631
Ceraa 367, 370, 382
Ceraa günü 371, 540
Cerîr 42, 186, 367, 593, 611, 628
Cerîr b. Abdullah 130, 155, 186, 365, 470, 629
Cerîr b. Abdullah el-Becelî 97, 130, 146, 628
Cerîr b. Abdullah el-Himyerî 97, 146
Cerîr b. Hâzim 222, 479, 595, 610, 611
Cermîzan 166, 174
Cerrâh b. Sinân 137, 138
Cevn 573, 574, 575
Ceyy 159, 183, 190
Ceyy ehli 159, 160
Cez' 91, 97
Cez' b. Muâviye 63, 90
Cezîre 62, 63, 65, 111, 118, 164, 184, 187, 226, 281, 319, 355
Cîlân 337, 338
cizye 64-67, 120, 121, 155, 167, 172, 175, 177, 178, 199, 291
cizye vergisi 17, 60, 121, 172, 177, 178, 196
Cûr 199, 200, 201
Cübeyr b. Mut'im 164, 235, 309, 399, 460, 461, 462
Cüfeyne 269, 270
Cüheyne 55, 504, 520
Cünâde b. Ebî Ümeyye 287, 288
Cündeb 176, 303, 304, 305, 351, 485
Cündeb b. Abdullah 309, 637
Cündîsâbûr 91, 96, 101, 108, 109, 143
Cürcan 165, 169, 172, 173, 180, 298, 299, 300, 335, 337, 338
Cürcan ehli 172, 300
Cürzan 184, 185
Cüzcan 343, 345, 346
Çin 194, 196

D
Dabbe b. Mihsan 209, 210
Dabbe kabilesi 166, 575
Dağlık bölge 13, 35, 37, 89, 99, 139, 177, 178, 184
Dahhâk b. Kays el-Fihrî 263, 278
Dahhâk b. Osman 462, 466
Dâhir 26, 127
Danyal 108, 109
Dârâbücerd 110, 202, 203
Dârü'r-Rızk 521, 522, 526, 527
Dâvûd 222, 318, 348
Dâvûd b. Ebî Hind 313, 482, 595
Dâvûd b. Yezîd 337, 339
Deccal 107, 108
deniz seferi 93, 96, 127, 287, 289, 321, 322, 323, 492
Derâverdî 48, 222
Destebâ 167, 168, 169
Destimeysân 84, 85
Dımaşk 78, 128, 164, 271, 291, 309, 320, 355, 495, 601, 613, 626, 631, 634
Dırâr b. el-Hattâb 14, 47, 60
Dicle 11-22, 32, 35, 45, 50, 65, 88, 90, 98, 158
Dînâr b. Ayzâr 585, 586
Divan 227, 234, 235, 236, 479
Dünbâvend 169, 171, 449

E
Ebân b. Osman 506, 524
Ebreşehr 298, 333-336, 345, 350, 624
Ebû Amr 76, 109, 211, 247, 270, 309, 391, 452, 473, 474, 505, 571
Ebû Avâne 51, 143
Ebû Avn 395, 440, 441
Ebû Bahriye el-Kindî Abdullah b. Kays 128
Ebû Bekir 33, 93, 94, 139, 218, 224, 225, 232, 235, 246, 249, 252, 260, 263, 267, 268, 271, 296, 297, 314, 323, 354, 385, 389, 407, 446, 455, 465, 511, 538, 632

Ebû Bekir b. Abdullah 271, 465
Ebû Bekir b. Ayyâş 58, 228, 232, 584, 607
Ebû Bekir b. İsmâil 356, 406, 465
Ebû Bekir b. İsmâil b. Muhammed b. Sa'd 219, 480
Ebû Bekir el-Hüzelî 141, 295, 477, 531, 532, 564, 630, 632
Ebû Bekre 81, 82, 83, 97
Ebû Berâz 328-331
Ebû Beşîr 460, 476, 477, 597
Ebû Büceyd 17, 43
Ebû Ca'fer 11, 82, 111, 117-119, 121, 124, 128, 129, 131, 165, 197, 215, 219, 220, 222, 225, 232-234, 263, 291, 405, 485, 550, 571, 613, 624
Ebû Cehm 462, 463
Ebû Cenâb 211, 214
Ebû Eyyûb 472, 479, 499, 602
Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd 271, 472
Ebû Habîbe 128, 406, 407, 420, 480
Ebû Hârise 69, 70, 74-78, 112, 116, 121, 124, 247, 282, 287-290, 319, 320, 363, 380, 386, 429, 432, 434, 463, 465, 467, 470, 481, 483, 625
Ebû Hayseme 466, 572
Ebû Hilâl 223, 467, 491
Ebû Huşşe el-Gıfârî 305, 309
Ebû Huzeyfe 254
Ebû Hüreyre 128, 180, 237, 337, 338, 391, 435
Ebû Kurre 49, 111
Ebû Küreyb 227, 228, 232, 233
Ebû Leylâ 585, 587
Ebû Lü'lüe 216, 217, 218, 269, 270
Ebû Ma'şer 71, 111, 118, 119, 129, 165, 198, 200, 219, 240, 271, 279, 280, 282, 287, 296, 298, 319, 336, 350, 364, 375, 453, 465, 644
Ebû Meryem 121, 122, 125
Ebû Meymûne 460, 476
Ebû Mihnef 254, 27-277, 334, 478, 504, 524, 534, 535, 563, 575, 583, 585, 586, 612, 613, 619, 621-624, 632, 633, 636-639, 641
Ebû Mufezzer 338, 342
Ebû Mûsâ 71, 81-83, 97-101, 105, 106, 108-110, 157, 160, 176, 183, 185, 187, 202, 208-211, 227, 273, 293-295, 367, 371, 372, 382, 470, 494, 497, 535, 538, 540-542, 545, 546, 562, 563
Ebû Mûsâ el-Eş'arî 61, 64, 111, 133, 160, 198, 271, 292
Ebû Muverri' 303, 306, 307, 450
Ebû Müfezzir 13, 16, 38, 170
Ebû Nadre 229, 392, 393, 426
Ebû Osman 17, 18, 69, 70, 74-78, 112, 116, 121-124, 203, 247, 282, 287, 288, 290, 319, 320, 363, 380, 386, 392, 429, 432, 434, 463, 465, 467, 470, 481, 483, 567, 596, 625, 626
Ebû Osman en-Nehdî 17, 18
Ebû Ömer 23, 24
Ebû Recâ 582, 588, 597
Ebû Saîd 74, 292, 302, 392, 393, 426, 428
Ebû Sebre 61, 96, 99, 101, 107, 109
Ebû Sebre b. Ebî Rühm 95, 96, 98
Ebû Seleme 39, 223
Ebû Semmâl 302, 303
Ebû Sevr 370, 371
Ebû Sim'ân 550, 553
Ebû Süfyân 103, 109, 200, 247, 248, 324
Ebû Şüreyh 301, 302
Ebû Talha 217, 256, 258
Ebû Tu'me 139, 141
Ebû Ubeyde 61, 62, 63, 64, 66, 72, 73, 78, 79, 112, 113, 116, 122, 319, 320
Ebû Ubeyde b. Cerrâh 49, 61, 68, 71, 72, 116, 496
Ebû Useyd el-Ensârî 392, 426
Ebû Useyd es-Sâidî 372, 399
Ebû Ümâme 70, 391
Ebû Vâil 143, 253
Ebû Velîd el-Mekkî 246, 248
Ebû Yezîd el-Medînî 226, 611
Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Mus'ab 226
Ebû Zer 271, 287, 314, 315, 316, 317, 341, 342
Ebû Zeyd 173, 223, 227
Ebû Zeyneb 303, 306, 307
Ebü'd-Derdâ 287, 291, 315, 391, 470
Ebü'l-A'ver 636, 637, 638, 641

Ebü'l-A'ver b. Süfyân 408, 470
Ebü'l-A'ver es-Sülemî 634, 635, 639, 643
Ebü'l-Buhterî 21, 607
Ebü'l-Buhterî et-Tâî 370, 587
Ebü'l-Cerbâ 54, 521, 556, 567, 589
Ebü'l-Esved 515, 516, 517, 521
Ebü'l-Eşheb es-Sa'dî 346
Ebü'l-Hasan 478, 504, 505, 507, 524, 531, 533,-535, 538, 562, 563, 569, 575, 576, 578, 582, 583, 585-588, 610, 628, 629
Ebü'l-Hasan el-Medâinî 482, 501
Ebü'l-Mikdâm 318, 443, 467
Ebü'l-Mücâlid 77, 78, 112, 113, 287, 288, 319
Ebü'l-Yakzân 185, 398, 541, 544, 576, 611
Efrîzîn 14, 106
Ehl-i beyt 261, 262
Ehl-i kitap 185, 361, 626
Ehrâ 76, 78
Endülüs 283, 284, 285
Enes b. Mâlik 83, 101, 390
Ensar 34, 55, 68, 75, 82, 116, 133, 157, 217, 218, 224, 233, 253, 256, 260, 269, 285, 382, 386, 399, 412, 417, 439, 450, 462, 463, 472, 475, 476, 478-480, 499, 525, 537, 618, 629
Entâk 44, 45
Erdeşîr Hurre 110, 198, 318
Ermeniye 177, 178, 276-278, 324
Ermeniye gazası 275, 277
Esâvide Gazası 129, 319
Esed 55, 59, 538, 539, 563
Esed b. Abdullah 512, 545
Esed b. Mûsâ 133, 215
Esîd b. Müteşemmis 160, 211
Eslem 227, 230, 232, 235, 237, 247, 423, 424
Esmâ 514, 573
Esvâf 415, 422
Esved b. el-Buhterî 583, 622
Esved b. Serî' 89, 518
Esved b. Yezîd 253, 342, 356, 390
Eş'as b. Kays 78, 146, 163, 365, 371, 470, 628, 637, 638
Eşter 309, 351, 355-357, 365-367, 370, 413, 414, 418, 422, 427, 450, 477, 482, 485, 540, 544-547, 553-555, 562, 584, 585, 589, 590, 594, 607, 619, 629, 630, 635, 636, 638, 643
Evtâs 507, 514
Eyle 75, 421, 493
Eyyûb 222, 228
Ezd 55, 59, 530, 531, 563, 566, 568, 585, 587, 598, 601, 604, 605, 610

F
Fâhite bint Gazvân 96, 469
Fâriyâb 343, 345
Fars bölgesi 92, 93, 98, 107, 108, 110, 144, 145, 156, 161, 198, 201, 293, 294, 296, 318, 327, 334, 348
Farslar 12, 21, 22, 26, 33, 34, 42, 43, 71, 85, 93-99, 104, 108, 120, 133, 137, 139, 143, 144, 154, 178, 194, 198, 200, 208, 333, 353, 430, 561
Fâtıma bint Evs 424, 425
Fâtıma bint Kays 263, 268
Fâzûsefân 159, 160
Feremâ 123, 124
Fergana 192, 194, 197, 293, 328
Ferruhzâz 327, 328, 329
Fesâ 110, 202, 203
fey ehli 40, 41, 275
Feyrûz 26, 273
Feyrûzân 37, 43, 44, 139, 143, 146, 150, 151, 166, 190
Fırat 11, 32, 42, 43, 51-53, 63, 90, 158, 227, 351, 367, 543, 632-634, 637, 638
Filistin 64, 78, 118, 164, 320, 396, 400, 422, 470, 612
Furât b. Hayyân 44, 46, 67

G
Gâfikî 392, 437
Gâfikî b. Harb 386, 481
Gâlib 86-88, 97
Gatafân 59, 568
Gaylân b. Hareşe 292, 294, 295
Gusn b. Kâsım 180, 302, 304, 308, 337

H
Habîb 25, 178, 184, 253, 278, 340, 429
Habîb b. Ebî Sâbit 41, 43
Habîb b. Mesleme 65, 66, 176, 178, 184, 185, 278, 292, 324, 337, 340, 390, 470, 643
Habîb b. Suhbân 20, 21, 24
Haccâc 185, 451, 452
Haccâc b. Ali 632, 633
hac mevsimi 188, 198, 252, 292, 319, 336, 364, 379, 431, 432, 444, 455, 644
Hadramut 59, 312
Hafsa 503, 504, 506
Hâkān 26, 127, 190, 192, 193, 194, 195, 197
Hakem 202, 207, 384
Hakem b. Amr 206, 207
Hakem b. Ebi'l-Âs 200, 201, 446
Hakem b. Umeyr 110, 111
Hakîm b. Câbir 453, 592
Hakîm b. Hizâm 399, 460, 461, 462, 590
Hakîm b. Selâme 365, 558
Halhâl b. Zurrî 338, 342, 343
Hâlid 61, 62, 77, 79, 116, 122
Hâlid b. el-Âs 454, 455
Hâlid b. Ma'dân 289, 291, 320
Hâlid b. Mülcem 377, 554
Hâlid b. Velîd 62, 76-78, 163, 182, 355
Hamrâ 37, 43, 44, 52, 59
Hamza 141, 259
Haneş b. Mâlik 298, 299
Hânikîn 37, 43
Hanzale el-Kâtib 146, 390, 431
haraç 40, 43, 49, 67, 92, 117, 129, 154, 158, 172, 183, 205, 212, 214, 216, 274, 286, 300, 336, 343, 344, 395, 609
Harem 280, 353
Hârice b. Salt 36, 596
Hâris 219, 220, 221, 223, 225, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 271, 463, 466, 468, 480, 489
Hâris b. Cümhân el-Cu'fî 624, 635
Hâris b. Hassân 44, 46, 190, 586
Hâris b. Hişâm 71, 76
Hâris b. Ka'b el-Vâlibî 621, 622
Hâris b. Muhammed 465, 468
Hâris b. Yezîd 47, 48
Harmele 85, 86, 87, 88, 89, 97, 98, 99, 144, 145, 285, 441
Harran 62, 64, 65, 117, 118, 355
Harsâ' Birliği 18, 21, 26
Hârûn b. Sa'd 368, 370
Hasan 104, 160, 200, 211, 225, 226, 295, 298, 347, 388, 391, 413, 427, 429, 433, 438, 453, 464, 477, 511, 541, 544, 546, 563
Hasan b. Ali 138, 391, 434, 496, 541, 544, 547, 562, 563
Hasan b. Ebî Hasan 443, 467
Hasan el-Basrî 164, 443
Hassân 233, 473, 474, 478
Hassân b. Sâbit 372, 399, 472, 478, 621, 625
Hâşim b. Utbe 33, 43, 47, 63, 281, 562, 635
Haşşe Kevkeb 461, 463, 464
Hâtim b. en-Nu'mân 190, 194, 336
Hav'eb 510, 511, 525
Hav'eb suyu 510, 511
Hayber 128, 311, 479
Hazer 337, 338
Hecer 59, 96, 569
Hemdan 55, 59, 579, 589
Hemezan 56, 58, 150, 151, 152, 157, 165, 166, 167, 168, 169, 174, 198, 365, 628
Heraklius 26, 47, 64, 118, 127, 289, 313
Herat 190, 294, 334, 335, 347, 348
Herim b. Hayyân 86, 294, 318, 391
Hevâzin 59, 568
Heyâtıla 334, 335
Hısneyn 46, 49
Hicaz 311, 312, 375, 545, 554, 616
Hicr 500, 513
Hicret yurdu 382, 390, 542
Hilâl 75, 567
Hilâl b. Vekî' 567, 568
Himyer 59, 107, 631
Hind 247, 588, 594
Hind b. Amr 67, 171, 173, 544, 547, 581, 583, 594, 608

Hirbiz 94, 199
Hîre 53, 55, 56, 186, 215
Hiribta 615, 618, 624
Hirrît b. Râşid 294, 568
Hişâm 277, 284, 285, 621
Hişâm b. Âmir 83, 292, 390, 517
Hişâm b. el-Kelbî 466, 469
Hişâm b. Muhammed 220, 222, 223, 276, 326, 467, 468, 612, 613, 619, 632
Hişâm b. Sa'd 223, 322, 491
Hişâm b. Urve 75, 244, 311, 590
Hişâm b. Yûsuf 505, 533
Hît 47, 48, 634
Horasan 127, 137, 139, 157, 190-192, 205, 274, 293, 294, 298, 300, 318, 325, 327, 331, 333-335, 348, 349, 350, 624
Horasan bölgesi 110, 190, 191, 294, 350
Horasan ehli 154, 194, 195, 197, 336
Horasan gazası 188, 298
Hristiyanlar 62, 66, 121, 333, 431
Hucr b. Adî 36, 544, 548, 563, 643
Hukeym 361, 387, 391, 418, 422, 484, 485, 521, 522, 526-528, 531-533, 539
Hukeym b. Cebele 361, 387, 391, 418, 422, 484, 485, 521, 526, 531, 532, 539
Huleyd 94, 95
Huleyd b. Zefere 187, 220, 271
Hulvan 20, 22, 28, 33, 35, 37, 41-44, 49, 60, 105, 137, 139, 157, 165, 365, 367, 471
Humrân b. Ebân 361, 362, 448
Humus 47, 61, 62, 64, 65, 78, 79, 128, 158, 163, 164, 184, 287, 320, 355, 360, 470
Hureybe 560, 607
Hurküs 89-92, 97-99, 387, 527-529, 559
Hurküs b. Züheyr 89, 90, 97, 387, 527, 528, 529, 549, 559
Husayn 347, 562
Husayn b. Abdurrahman 51, 143
Husayn b. Ebî Hurr 95, 293, 362
Husayn b. Ma'bed 98, 580
Hutaye 210, 211
Huzeyfe 50, 51, 52, 107, 136, 150, 152, 153, 155, 159, 163, 165, 166, 298, 299, 312, 336, 340, 372
Huzeyfe b. el-Yemân 32, 130, 131, 133, 135, 144, 146, 151, 155, 158, 276, 298, 340, 371
Huzeyfe b. Esîd 32, 158, 176, 178
Huzeyfe b. Mihsan 98, 111
Huzeyfe b. Muhsin 49, 95
Hübeyre b. el-Eş'as 25, 27
Hürmüz 26, 246
Hürmüzân 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 111, 133, 137, 143, 161, 190, 269, 270, 273
Hürmüz diyarı 184, 185
Hüseyin 298, 370, 408, 410, 465, 476
Hüseyin b. Îsâ 368, 425, 460
Hüsrev 106, 107
Hüsrevşunûm 44, 151, 152, 166
Hüşeym 443, 467, 477
Hüzelî 324, 582, 583

I-İ
Irak 24, 41, 51, 62, 63, 64, 69, 70, 78, 97, 146, 311, 325, 336, 342, 352, 355, 365, 420, 441, 506, 534, 618, 636
Irak ehli 490, 624, 630, 638
Îsâ b. Abdurrahman 360,597
Îzec 98, 143, 183, 293
İblis 250, 617
İbn Abbâs 49, 68, 239, 248, 249, 250, 251, 296, 313, 316, 453, 454, 455, 460, 489, 490, 491, 492, 500, 507, 513, 541, 547, 553, 608, 609
İbn Affân 302, 340, 396, 474, 475, 520, 582, 595, 596, 636
İbn Âmir 295, 318, 334, 335, 336, 344, 347, 348, 349, 350, 361, 362, 373, 379, 397, 414, 452, 488, 493, 503, 505, 515, 600, 601, 624
İbn Avn 252, 413, 595, 597
İbn Beşşâr 228, 230, 253
İbn Cüreyc 222, 254, 272
İbn Cürmûz 573, 599, 600
İbn De'b 239, 244

İbn Ebî Adî 222, 227, 228
İbn Ebî Leylâ 535, 562, 563, 586
İbn Ebî Sebre 48, 285, 448, 455, 456, 460, 489
İbn Ebî Tâlib 565, 572, 573, 574, 631
İbn Ebî Ya'kûb 595, 610
İbn Ervâ 269, 449, 452, 473
İbn Hâzim 348, 349
İbn Humeyd 63, 67-69, 71-73, 111, 118-120, 129, 164, 220, 234, 249, 253
İbn İdrîs 227, 559
İbn İshâk 32, 63, 67, 68, 71, 75, 118, 119, 129, 164, 240, 324, 425, 624
İbn Mes'ûd 164, 281, 297, 304, 342
İbn Müleyke 153, 272
İbn Ömer 48, 163, 219, 221, 222, 258, 286, 321, 322, 472, 477, 480, 481, 497, 498, 514
İbn Rebîa es-Sülemî 343
İbn Sa'd 119, 216, 220-225, 233, 234-238, 271, 272, 463, 465-468, 480, 489
İbn Sîrîn 335, 343, 483
İbn Sûhan 581, 583, 595
İbn Şihâb 68, 69, 221, 222, 271
İbn Udeys 396, 399, 416, 422, 463
İbnü'l-Efkel 46, 49
İbnü'l-Hattâb 244, 246, 372, 374, 448
İbnü'l-Huceyr 46, 50
İbnü'l-Muharriş 387, 527
İbnü'l-Müsennâ 222, 227
İbnü'l-Müseyyeb 48, 81
İbn Ümmü Gazâl 111, 190
İbnü'r-Rüfeyl 12, 17, 25
İbnü's-Sevdâ 314, 315, 361, 365, 386, 445, 554, 555, 556
İbnü'z-Zübeyr 163, 299, 429, 433, 439, 532, 573, 584
İbn Yesribî 581, 583, 594, 595, 596
İbn Zilhabeke 351, 449
İbn Zi's-Süneyne 46, 50
İbrâhim 42, 254, 425, 585
İbrâhim b. Adî 424, 425
İdrîs b. Hanzale el-Ammî 300, 335
İkrime 249, 313, 453, 454, 455, 456
İlbâ 581, 583, 594
İlbâ b. el-Heysem 554, 555, 576, 581, 583, 594, 608
İmaret Konağı 63, 356
İmrân 233, 295, 516, 517, 521
İmrân b. Husayn 83, 390, 515, 566
İsbahan 145, 157, 159, 160, 161, 183, 189, 190, 208, 209, 326, 327, 334, 365, 471
İsbîzehan 146, 150
İsfendiyaz 167, 174, 175
İshâk b. Îsâ 71, 111, 118, 119, 129, 165, 198, 200, 219, 271, 279, 282, 287, 296, 298, 319, 350, 375, 453, 465, 644
İshâk b. Yahyâ 380, 440, 453
İskender 123, 124
İskenderiye 119, 120, 121, 123, 124, 279
İsmâil 226, 228
İsmâil b. Ebî Hâlid 20, 32, 186, 251, 281, 453, 592
İsmâil b. İbrâhim 225, 229, 413
İsmâil b. Muhammed 236, 237, 405
İsmet b. Abdullah 159, 161, 167
İstahr 13, 94, 95, 105, 198, 199-201, 286, 292, 294, 325, 326, 334
İyâd 45, 46, 59
İyâz 62, 64-66, 78, 117, 185, 232, 320
İyâz b. Ganm 63, 64, 65, 319

K

Ka'b 218, 379, 577, 593
Ka'b b. Mâlik 85, 372, 399, 464, 472, 478, 479
Ka'b b. Süver 98, 99, 100, 117, 271, 391, 522, 557, 561, 566, 571, 578, 587, 593, 594, 603
Ka'b b. Zilhabeke 449, 450
Kabc 174, 177
Kâbe 24, 117, 225, 504, 517
Kâbil 274, 293, 328
Kabîsa 138, 495
Ka'bü'l-Ahbâr 70, 216, 227, 285, 316
Kādisiye 11, 13, 39, 42, 49, 55, 59, 93, 146, 156, 310, 311, 350, 370, 561
Kādisiye Savaşı 31, 52, 62, 84, 88, 183, 184, 195
Ka'kâ' 26, 36, 37, 44, 62, 150, 365, 382, 429, 494, 548, 550, 554, 568, 576, 591, 598, 602, 605

Ka'kâ' b. Amr 18, 19, 33-35, 37, 43, 49, 52, 60-62, 146, 148, 152, 155, 156, 166, 365, 367, 371, 382, 390, 470, 543, 547, 548, 559, 591, 602
Karaza b. Ka'b 167, 562, 563
Karîb b. Zafer 140, 144
Kârin 152, 154, 348, 349
Karkisya 47, 48, 60, 61, 365, 367, 470, 630, 634
Karse' 338, 339
Kâsım 70, 447
Kâsım b. Muhammed 221, 445, 471, 482, 508, 519
Kâsım b. Velîd 19, 281
Kasrü'l-Ahnef 345, 346
Katâde 223, 254, 467, 533, 563, 564
Kays 604, 616
Kays b. Aylân 249
Kays b. Ebî Hâzim 20, 32, 281
Kays b. Heysem 294, 295, 348, 349, 410
Kays b. Mekşûh 28, 36, 130, 131
Kays b. Sa'd 493, 496, 612-623, 643
Kayser 124, 312
Kayseriyye 64, 118
Kays kabilesi 410, 517
Kelb 366, 624
Kelb diyarı 247, 600
Kelb kabilesi 302, 401
Kesîr b. es-Salt el-Kindî 398, 425
Kesker 129, 143
Kıble ehli 361, 371, 496
Kıbrıs 286, 291, 292, 350, 364
Kınnesrîn 61, 77, 78, 79, 164, 184, 320, 470
Kıptiler 122, 124, 125, 322
Kinâne 59, 246, 563
Kinâne b. Bişr 377, 386, 439, 440, 464
Kinde 55, 59
Kirman 110, 156, 160, 161, 189, 195, 204, 205, 294, 295, 318, 324, 327, 331, 334, 348
Kisrâ 25, 26, 29, 31, 32, 42, 124, 133, 151, 156, 186, 191, 195, 201, 312, 313, 343, 344
Kisrâ hanedanı 12, 21, 40, 88, 131, 182, 195, 197, 335, 351
Kisrâ'nın eyvanı 23, 24, 29
Kostantin 322, 323, 492
Kostantin b. Hirakl 321, 323, 492
Kubâz 26, 37, 44, 52, 137
Kubâz b. Abdullah 60
Kudâme b. el-Maz'ûn 93, 128, 479, 644
Kûfe 29, 37, 41, 43, 44, 47, 49-57, 60-63, 66, 70, 71, 88, 90, 91, 93, 97, 98, 99, 101, 107, 108, 110, 111, 117, 128, 132, 133, 137, 138-145, 149, 154-158, 161, 164-166, 170, 174, 182, 183-191, 197, 198, 202, 208, 211, 226, 271, 273, 274, 276, 277, 280-282, 298, 300-310, 335, 340, 341, 350, 351, 355, 356, 359-361, 364-367, 370, 371, 376, 377, 382, 386, 387-390, 400, 429, 431, 446, 450, 451, 470, 478, 479, 484, 488, 493, 494, 503, 505, 508, 513, 529, 535, 536, 538, 540-550, 554-557, 562, 563, 569, 577, 578, 580, 585, 587, 589, 592, 594, 603, 607, 608, 616, 628, 630, 631, 633
Kûfeli Ezdîler 586, 606
Kûfeliler 108, 153, 154, 184, 192, 195, 294, 311, 371, 388, 389, 481, 482, 550, 570, 578, 579, 604
Kûfe Mescidi 56, 371
Kûfe'nin Mudarı 577, 580
Kuhistan 331, 334, 335, 348
Kulzüm 117, 619
Kümis 169, 171, 172, 298, 300
Kureyş 19, 235, 239, 250, 261, 262, 285, 295, 309, 352, 353, 356, 357, 366, 436, 443, 444, 452, 487, 521, 542, 563, 586, 594
Kusem b. Abbâs 496, 508
Kuteyre es-Sekkûnî 386, 437
Küleyb 86, 87, 88, 97, 607
Küleyb b. Ebî Bükeyr 217
Kümeyl 452, 497
Kümeyl b. Ziyâd 351, 357, 360, 450
Küreyb 113, 285
Kürtler 42, 88, 208, 293

M

Maarret Mâh 153, 154, 165, 183, 365, 471
Mâhân 40, 41, 42, 63

Mâh Dînâr 152, 184
Mâheveyh 325, 326, 328, 329, 330, 624
Mâheyn 152, 155, 165, 166, 183
Mahreme b. Nevfel 80, 235
Mahreme b. Süleyman 462, 466
Ma'kıl b. Kays 632, 643
Ma'kıl b. Yesâr 161, 163, 563
Mâlik 590, 601, 635
Mâlik b. Abdullah 449, 452
Mâlik b. Âmir 19, 463
Mâlik b. Evs b. el-Hadesân 82, 321
Mâlik b. Habîb 47, 365, 471, 558
Mâlik b. Misma' 568, 601
Mâlik el-Eşter 356, 357, 478
Mâsebezân 46, 47, 60, 471
Matar b. Selc 181, 182
Meczee b. Sevr 95, 98, 99, 100
Medain 11, 13-15, 17, 19-24, 27-29, 31-35, 37-39, 41, 42, 44,-45, 47, 49-53, 60, 96, 118, 157, 170, 186, 201, 311, 632
Medâinî 105, 186, 205, 219, 223, 224, 225, 501, 624
Medine 31, 38, 49, 57, 62, 67, 68, 75-83, 101, 103, 108, 111-116, 120, -122, 132, 136, 146, 151-155, 164, 168, 170, 175, 185, 209, 211, 217, 232, 237, 239, 247, 253, 259, 273, 279, 297, 302, 305-317, 341, 342, 355, 362, 375, 376, 379-383, 386-400, 407, 408, 410, 412, 416, 418, 421, 422, 425, 426, 429, 432, 436-438, 441, 444-446, 450, 458, 460, 473-480, 489, 491, 494-503, 506, 508, 512, 519, 520, 522, 523, 528, 531, 535, 536, 540, 559, 560, 569, 600, 606, 607, 609, 613, 621, 622, 625
Medînetü'r-Rızk 525, 532
Mekke 80, 120, 121, 142, 165, 270, 297, 309, 312, 342, 421, 454, 455, 460, 478, 483, 489, 494, 496, 500, 501-508, 512-514, 560, 561, 607, 609
Melîh b. Avf 514, 515
Menâzir 84, 85, 86, 87, 88, 96, 98, 208
Merbid 518, 519
Mercü'l-Kal'a 144, 145, 152, 165, 166
Mergâb 324, 325, 326, 345
Mersed b. Kays 530, 531
Merv 97, 137, 190, 194-196, 324-335, 345, 624
Mervân 286, 381, 395, 399-404, 411, 415, 416, 420, 421, 423-425, 435, 438-440, 454, 463, 483, 507, 601, 602, 606, 607, 622
Merv ehli 325, 336, 344, 345, 347
Merverrûz 190, 191, 192, 194, 195, 343, 344, 345, 346, 347, 350
Merveşşâhicân 190, 194, 350
Merveyn 191, 294, 350
Merv Nehri 312, 330, 331
Mescid-i Harâm 54, 80, 500, 513
Mesleme 293, 318, 348, 349, 504, 533
Mesleme b. Muhalled 615, 619, 621
Mesleme b. Muhârib 248, 334, 482, 563
Mevbez 105, 326
Meysân 84, 85, 98
Mezhic 59, 563, 589
Mısır 69, 78, 116-122, 127, 163, 165, 226, 232, 282, 283, 285, 286, 291, 320, 321, 361, 376, 377, 391-397, 408, 416, 417, 420, 422, 425, 429, 440, 447, 464, 475, 493, 613, 615-619, 621
Mi'dad 337, 338, 339
Mi'dad eş-Şeybânî 338, 343
Mihnef b. Süleym 563, 586, 638
Mihrân 24, 32, 33, 34, 37, 43, 44, 169, 639
Mihrân er-Râzî 20, 33
Mihrecan Kazek 84, 87, 91, 96, 104, 184, 186, 190
Mikdâm el-Hârisî 12, 589
Miltât 52, 351
Mina 258, 296, 297, 319, 449
Mincâb b. Râşid 294, 567, 568
Misver b. Mahreme 216, 258, 259, 260, 263, 405, 441
Mityâr 326, 327
Muâviye 59, 76, 154, 182, 184, 206, 223, 247, 252, 271, 274, 278, 286-291, 308, 314, 315, 316, 320, 350, 351-359, 362, 363, 365, 369, 374,

378-382, 397, 409, 414, 421, 429, 439, 458, 488-498, 545, 606, 611, 616-619, 622, 624-632, 636, 637, 639, 640, 641
Muâviye b. Hudeyc 390, 619
Muâz b. Cebel 71, 73
Mudar 549, 567, 568, 570, 577, 578, 589, 592, 593, 604
Mudârib el-İclî 47, 170, 171
Mufaddal ed-Dabbî 346, 582
Mugîre 61, 81-83, 97, 146, 148, 150, 162, 188, 488, 489, 491, 504, 585
Mugîre b. el-Ahnes 426, 433, 435
Mugîre b. Şu'be 49, 97, 103, 130, 131, 133, 136, 146, 155, 161, 162, 164, 165, 167, 187, 198, 216, 218, 244, 258, 262, 268, 271, 273, 274, 280, 373, 438, 479, 489, 491, 506
Muhacir 34, 75, 101, 133, 233, 253, 260, 269, 380, 386, 412, 629
Muhacirler 68, 96, 157, 166, 213, 215, 217, 253, 285, 399, 443, 476, 493, 506, 525, 538, 597
Muhalled b. Kays 28, 51, 53
Muhammed b. Abdullah 13, 42, 51, 113, 188, 225, 237, 254, 265, 445, 514, 626
Muhammed b. Amr/Ömer 271, 399
Muhammed b. Ca'fer 432, 536, 547
Muhammed b. Ebî Huzeyfe 322, 323, 391, 396, 397, 446, 470, 611, 612, 613
Muhammed b. Ebû Bekir 323, 383, 391, 396, 404, 414, 421, 423, 427, 431, 432, 436, 437, 439, 447, 536, 547, 551, 562, 573, 584, 597, 598, 601, 611, 618, 619, 621-624
Muhammed b. el-Hanefiyye 476, 478, 496, 537, 538, 569, 578
Muhammed b. Huzeyfe 396, 422
Muhammed b. İshâk 68, 69, 71, 72, 73, 111, 120, 220, 249, 424
Muhammed b. İshâk b. Yesâr 407, 410
Muhammed b. Kays 42, 153, 485, 506
Muhammed b. Küreyb 32, 302, 308
Muhammed b. Mesleme 57, 137, 377, 391, 399, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 478, 480, 523
Muhammed b. Mihnef 586, 638
Muhammed b. Müslim 49, 70, 420
Muhammed b. Nüveyre 512, 596
Muhammed b. Ömer 219-223, 225, 234-238, 271, 323, 356, 360, 396, 399, 400, 403, 405, 406, 417, 420, 421, 423, 439-441, 448, 462, 465-468, 470, 472, 480, 492
Muhammed b. Râşid 597, 606
Muhammed b. Sa'd 219, 221, 223
Muhammed b. Sâlih 238, 246, 319, 399, 406
Muhammed b. Sûka 317, 550
Muhammed b. Talha 433, 434, 507, 520, 523, 534, 569, 590
Muhammed b. Umâre 573, 574
Muhârib 55, 59, 292
Mukâtil b. Hayyân 336, 344
Mukattı' 544, 545
Mukavkıs 122, 123, 126
Mukrân 127, 206, 207, 293, 295
Mukterib 101, 107, 108, 143, 144, 145
Mus'ab b. Abdullah 230, 271, 465, 480
Mus'ab b. Hayyân 336, 344
Mûsâ b. Talha 303, 380, 440, 453
Mûsâ b. Ukbe 238, 420, 480, 505, 533
Mûsâ b. Ya'kûb 237, 627
Musul 29, 46, 49, 52, 55, 60, 65, 111, 157, 184, 277, 365, 632
Mûtâ 167, 168, 169
Mu'temir b. Süleyman 392, 426, 562
Mübârek b. Fedâle 133, 160, 254
Mübeşşir 80, 320, 447
Mübeşşir b. el-Fudayl 28, 115, 317
Mücâlid 28, 37, 38, 60, 76, 186, 204, 220, 240, 271, 273, 356, 438, 464, 499
Mücâlid b. Saîd 461, 465, 534
Mücâşi' 146, 199, 318, 429, 561
Mücâşi' b. Mes'ûd 110, 144, 146, 198, 199, 318, 319, 334, 410, 524, 568
Mühelhil b. Zeyd 166, 167
Mühelleb 11, 14, 19-31, 33, 37-39, 43, 44, 47, 49, 52, 53, 54, 58, 60, 64, 78, 82, 84, 88, 90, 92, 97, 109, 110, 137, 155, 156, 160, 165, 183, 189, 198, 202, 204, 209, 451
Müreyy 600, 601
Müslim b. Abdullah 52, 60, 578, 594

Müstenîr b. Yezîd 42, 338, 365
Müzeyne 55, 115, 479

N
Nadr b. Serî 12, 17, 25
Nâfi' 84, 112, 222, 237, 254, 407, 453
Nâfi' b. Cübeyr 32, 302
Nâfi' b. Kelede 81, 83
Nahîrcan 20, 131
Nâile 401, 403, 428, 437, 439, 462, 463, 469, 629
Nâile bint el-Ferâfise 292, 401, 402, 437, 462, 464, 469
Na'sel 406, 407, 439, 461, 512, 589
Nasr b. Müzâhim 519, 546
Nebatiler 86, 154
Nehr 191, 293
Nehrevan 20, 21, 24, 28, 40, 499
Nehr Tira 84, 85, 86, 87, 88, 96, 98, 208
Neir 561, 562
Nemir 45, 46, 59
Neyzek 329, 330
Nihâvend 107, 108, 109, 129, 130, 131, 133, 137, 143, 144, 145, 146, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 159, 165, 166, 326
Nîsâbûr 190, 191, 295, 334, 336, 348
Niyâr 424, 425
Niyâr b. Mikrem 399, 462
Niyâr el-Eslemî 423, 462
Nuaym 144, 166, 167, 169, 170, 171, 174, 546
Nuaym b. Hammâd 48, 222
Nuaym b. Mes'ûd 84, 85, 86
Nuaym b. Mukarrin 84, 85, 86, 146, 150, 152, 156, 157, 166, 168, 169, 170, 171
Nûbiler 124, 125
Nuhayle 630, 632
Nûh kavmi 432, 457
Nu'mân 26, 98, 99, 101, 107, 130, 131, 136, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 153, 162, 183
Nu'mân b. Beşîr 478, 629
Nu'mân b. Mukarrin 97, 98, 129, 130, 132, 133, 135, 143, 148, 155, 158, 161
Nusaybin 62, 64, 65, 118
Nümeyr b. Va'le 334, 535
Nüseyr 144, 165, 471
Nüseyr b. Sevr 51, 152, 165

O-Ö
Osman 59, 127, 154, 173, 180, 194, 200, 217, 218, 226, 247, 252, 255-262, 266-269, 272, 273, 275-286, 291-297, 301-305, 306-308, 310, 312, 313, 316, 319, 320, 323, 324, 336, 340-342, 348, 350-362, 365-429, 433, 438-440, 444-448, 450, 452-456, 460, 462-464, 468-470-478, 480, 485, 489-491, 493-495, 501, 502, 505, 512, 551, 554, 555, 569, 572, 577, 589, 592, 602, 611, 613, 628
Osman b. Ebi'l-Âs 49, 64, 110, 111, 199, 200, 202, 271, 286, 294, 295
Osman b. Huneyf 32, 158, 164, 165, 493, 497, 515-519, 521-525, 530, 531, 532, 538, 539
Ömer 26, 28-33, 37-39, 42, 43, 46-50, 53, 55, 58, 59, 61, 62, 64, 66-69, 72, 73, 76, 77, 79-82, 87-115, 118, 119, 122, 125, 127, 128, 130, 132, 133, 136, 137-140, 143-146, 151-154, 156, 158, 161, 164, 166, 168, 170, 171, 174-177, 179, 182, 183, 185-188, 191, 194-209, 213, 216, 219, 221-240, 244-249, 251, 258, 260, 267, 268, 270, 272, 274-276, 280-282, 287-291, 293, 296, 297, 300, 314, 318, 320, 323, 354, 373, 378, 383, 385, 389, 393, 395, 407, 413, 442, 446, 448, 453, 478, 482, 504, 507, 531, 532-535, 538, 563, 575, 578, 582-588
Ömer b. Ebî Seleme 496, 537
Ömer b. Mâlik 47, 48, 60
Ömer b. Sa'd 64, 512
Ömer b. Sürâka 97, 101, 157, 183, 187, 211
Ömer b. Şebbe 245, 246, 254, 298, 299, 477, 478, 482, 501, 504, 505, 524, 531, 534, 562, 563, 569, 575, 576, 582, 585, 610, 628, 629

R
Râfi' b. Hadîc 317, 342, 478
Rakka 62, 64, 65, 117, 355, 632
Rakka ehli 65, 632
Râmhürmüz 89, 90, 91, 96, 97, 98, 99, 105, 111, 143, 183
Râsil 127, 206
Rebeze 316, 317, 342, 410, 508, 534, 535, 536, 537, 538, 562
Rebî' 69, 74, 75, 76, 78, 112, 288, 319
Rebîa 62, 281, 526, 539, 549, 567, 568, 572, 577, 578, 579, 592
Rebîa b. Osman 167, 230, 472
Rebî' b. en-Nu'mân 70, 113, 116, 247, 287
Rebî' b. Süleyman 133, 215
Rebî' b. Ziyâd 208, 209
Recâ b. Hayve 287, 380
Re'sül'ayn 64, 118
Reşrâşe 564, 587
Rey 44, 156, 165-171, 174, 189, 276, 312, 327, 365, 471
Rey ehli 42, 167, 170
Ribâb 59, 530, 531, 563, 567
Rib'î b. Âmir 47, 99, 111, 144, 146, 166, 190, 191
Rib'î b. el-Efkel 44, 46, 49
riddet ehli 33, 93
riddet hareketi 179, 180
Rifâa b. Râfi' 426, 537
Ruhâ 62, 64, 65, 117, 118
Rukayye 468, 469
Rum diyarı 65, 66, 67, 78, 128, 182, 278, 290, 350
Rûme suyu 427, 454
Rumlar 45, 58, 61, 62, 64, 71, 113, 116, 124, 142, 155, 277, 278, 287, 288, 290, 291, 292, 321, 323, 430
Rûzbeh b. Büzürcmihr 56, 58
Rüstem 13, 18, 43, 167, 325

S-Ş
Sâbât 35, 138
Sa'b b. Atıyye 580, 589, 590, 591, 592, 593
Sa'b b. Hakîm b. Şerîk 594, 596, 598
Sabre b. Şeymân 515, 556, 566, 568, 580, 587
Sâbûr 110, 198, 280
Sa'd 11, 12, 14-22, 24, 26, 28, 33, 35, 37, 38, 40, 43, 44, 47, 50-61, 64, 84, 96, 97, 98, 118, 129, 137-140, 158, 188, 189, 217, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 266, 270, 274, 280-282, 301, 380, 398, 421, 438, 477, 480, 481, 483, 568
Sa'd b. Ebî Arcâ 95, 362
Sa'd b. Ebî Vakkâs 22, 49, 63, 95, 111, 156, 238, 256, 261, 265, 269, 273, 274, 280, 320, 398, 416, 420, 480, 481, 560
Sa'd b. Mâlik 32, 53, 58, 60, 61, 67, 270, 391
Sa'd b. Mes'ûd 186, 563, 632
Sa'd b. Râşid 461, 466
Safiyye bint el-Hâris 599, 604
Sâib b. el-Akra' 131, 144, 151, 153, 160, 365, 471
Sâib b. Yezîd 236, 237
Saîd 14, 19, 23, 24, 27, 28, 29, 31, 33, 37, 38, 39, 43, 44, 47, 49, 52, 53, 54, 58, 60, 70, 137, 156, 160, 165, 183, 298, 299, 308, 309, 310, 355, 360, 365, 366, 378, 380, 382, 401, 432, 449, 454
Saîd b. el-Âs 278, 298, 299, 300, 306, 307, 308, 309, 312, 323, 335, 336, 350, 355, 356, 360, 364, 365, 368, 369, 370, 371, 378, 397, 399, 421, 426, 432, 433, 470, 502, 504, 505, 506
Saîd b. el-Merzübân 14, 23
Saîd b. el-Müseyyeb 48, 245, 270, 446, 447
Saîd b. Kays 299, 365, 471, 642, 643
Saîd bölgesi 408, 425
Saîd b. Zeyd 261, 399, 401, 444, 499
Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl 255, 416
Sakîf 22, 55, 82, 131, 506
Sâlih b. Keysân 221, 244, 461, 466
Sâlim 80, 227, 254, 320
Sâlim b. Abdullah 69, 444, 446, 447
Sâlim b. Ebî Ca'd 228, 476, 478
Sâlim b. Sa'lebe 554, 555
Salt b. Dînâr 335, 587
San'â 236, 270, 470, 505, 533

Sâriye b. Züneym 110, 198, 202, 203, 204
Sa'sa' 351, 353, 355, 358, 363, 578, 579, 593, 594, 640, 641
Sa'sa' b. Sûhan 357, 640
Sebeiyye 450, 486, 487, 488, 577, 606, 609
Sefevân 74, 561
Sehl 98, 447
Sehl b. Huneyf 472, 493, 494, 505, 523, 531, 621
Sehl b. Sa'd 524, 613
Sehl b. Yûsuf 114, 445, 482, 508, 519
Seken b. Kutâde el-Ureynî 334, 348
Seleme b. Kays 211, 212, 213, 214, 215
Seleme b. Osman 318, 343
Selmân 17, 18, 50, 51, 158, 340
Selmân b. Rebîa 29, 38, 178, 180, 276, 278, 336, 337, 340, 365
Selmân el-Fârisî 21, 337, 338
Sencan 329, 332
Serahs 329, 333, 335, 336
Serğ 67, 68
Serî 11-14, 17, 18, 20-32, 35, 36, 38-43, 47, 49, 50, 52, 53, 54, 58, 60-64, 66, 69, 70, 74-78, 80, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 97, 103, 107-115, 119, 121, 122, 124, 126, 137, 141, 153-156, 160, 165, 180, 183, 185-189, 191, 198, 199, 200-204, 209, 211, 214, 220, 254, 272-275, 280-282, 284, 285, 287-289, 290, 293, 295, 301-308, 311-320, 337, 339-341, 350, 357, 361-365, 371, 375, 379, 386, 391, 392, 428, 429, 432, 434, 438, 443-451, 463, 464, 465, 467, 470, 471, 481, 483-486, 488, 492, 496, 498-504, 508, 513-516, 534, 536, 537, 541, 547, 554, 567, 569, 571, 578-580, 589-607, 609, 625, 626, 629
Serîf 500, 512
Sevâd 37, 60, 139, 470
Sevâd bölgesi 37, 41-43, 93, 97, 98, 139, 183, 186, 356, 366
Sevâd ehli 12, 40, 43
Seyâbice 523, 524, 530, 569
Seyf 11-47, 49-54, 58, 60-70, 74-77, 80, 82, 86, 88, 90, 92, 97, 103, 104, 107, 108-116, 119, 121-124, 126, 127, 137, 141, 144, 153-156, 160, 165, 167, 176, 180, 183-191, 198, 199-204, 209, 211, 214, 220, 247, 254, 270, 271-275, 280-295, 301-320, 337-342, 350, 361, 362, 363, 365, 371, 375, 377, 379, 381, 386, 391, 392, 428, 429, 432, 434, 438, 443-451, 463-467, 470, 471, 482, 483-488, 492, 496, 498, 499-508, 513-516, 519, 521, 526, 534, 536, 537, 539, 541, 547, 554, 559, 566-569, 571, 576, 578-580, 589-609, 625, 626, 629
Seyf b. Amr 84, 118
Seyf b. Ömer 129, 156, 165, 298, 300, 467, 481, 512
Seyhân 543, 578, 579, 594
Seyhân b. Sûhan 586, 594, 608
Sıffîn 158, 499, 536, 583, 616, 621, 630, 633, 639
Sıffîn Savaşı 92, 308, 371, 596, 606, 624
Sicistan 110, 139, 205, 206, 274, 293, 294, 295, 327, 348
Sicistan ehli 127, 205
Simâk b. Hareşe 167, 168, 170, 174, 175, 176
Simâk b. Mahreme 167, 168, 169, 171, 173
Simâk b. Ubeyd 167, 168, 174
Simâk el-Hüceymî 13, 22
Sinân 568, 635, 636
Sind 137, 205, 207
Sirâr 230, 237, 410
Si'r b. Mâlik 33, 547
Siyâh 105, 106, 107
Siyâvahş 26, 169
Sûdân b. Humrân 377, 386, 414, 415, 423, 437, 439, 440
Suğd 192, 325
Suğd ehli 192
Suhâr el-Abdî 190, 207
Suheyb 217, 218, 220, 255, 256, 258, 266, 270, 272, 480, 523
Sûkü'l-Ahvaz 84, 86, 87, 89, 96, 98, 99

Sûkü'l-Ahvaz Köprüsü 86, 89
Sus 84, 91, 96, 97, 101, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 143
Süfyân 221, 227, 253, 290
Süheyl 65, 205, 207
Süheyl b. Adî 61, 64, 65, 66, 98, 110, 111, 160, 161, 204, 206
Süleym 55, 568
Süleyman 52, 237, 585, 593, 595, 597, 611, 618, 622, 630
Süleyman b. Abdülazîz 216, 263
Süleyman b. Büreyde 211, 214
Süleyman b. Rebîa 63, 337
Süleyman b. Sâlih 200, 610
Sülmâ 85, 86, 87, 88, 97, 98, 99, 144, 145
Sülmâ b. el-Kayn 86, 87
Sürâka 177, 178, 179, 550
Sürâka b. Amr 176, 177
Sürrak 90, 96
Süveyd 32, 100, 131, 172, 173
Süveyd b. el-Mes'abe 100, 343
Süveyd b. Mukarrin 97, 144, 146, 156, 158, 171, 172, 173, 298
Süveyd ordusu 171
Şa'bî 28, 29, 37, 38, 42, 43, 50, 58, 62, 76, 104, 112, 155, 164, 186, 204, 220, 227, 238, 272, 273, 280, 304, 334, 337, 356, 438, 444, 464, 465, 482, 499, 501, 535, 547, 563, 575, 594
Şağar köyü 89, 90
Şam 62-64, 67, 69-72, 76, 78, 127, 142, 165, 184, 226, 235, 247, 277, 287, 309, 314, 350, 355, 357, 360, 365, 376, 377, 381, 391, 409, 429, 441, 446, 449, 479, 490, 493, 496-498, 503, 508, 528, 545, 600, 606, 615, 616, 618, 621, 633, 635
Şam ordusu 73, 278, 634, 635, 643
Şebes b. Rib'î 542, 637, 638, 641, 642, 643
Şebîb 580
Şeddâd b. Evs 271, 287
Şehrberâz 13, 176, 177, 179, 181, 182
Şehr b. Havşeb 72, 254
Şehrek 95, 96, 200, 201, 202
Şehriyâr 106, 107
Şerîk 219, 221
Şibl b. Ma'bed 81, 83, 200
Şîrzâz 11, 12
Şu'be 227, 228
Şûrâ Heyeti 218, 219, 220, 257, 258, 262, 263, 268, 272, 389
Şübeyl b. Übey el-Ezdî 301
Şürahbîl 16, 68, 74, 76, 403, 421, 423, 643
Şüreyh 165, 271, 634
Şüreyh b. el-Hâris 117, 390
Şüreyh b. Evfâ 554, 556
Şüreyh b. Hânî 632, 634

T
Taberistan 165, 169, 171, 173, 298, 299, 300, 327
Taberistan gazası 298
Tabeseyn 190, 205, 331, 334, 348
Tağlib 45, 46, 55, 59, 67, 563
Tâif 49, 165, 270, 297, 312, 385, 446, 470
Talha 11, 14, 19, 20, 22, 23, 26-29, 31, 33, 37, 38, 39, 41-44, 47, 49-54, 58, 60-64, 82, 84, 88, 90, 97, 104, 107, 109, 110, 137, 155, 156, 160, 165, 183, 189, 198, 202, 204, 209, 213, 217, 239, 248, 256, 258, 262, 265, 274, 281, 282, 284, 285, 293, 295, 301, 303, 305, 308, 311, 312, 337, 340, 341, 350, 361, 362, 371, 376, 377, 379, 380, 386-389, 391, 392, 395, 397, 404, 413, 422, 429, 430, 432, 434, 438, 444, 445, 449, 453, 463, 465, 467, 477, 478-486, 488, 491, 492, 496, 497, 498, 500, 502-508, 513-516, 518, 520-522, 525-527, 533, 534, 536, 537, 539, 541, 547, 552, 554, 556, 560, 561, 564-573, 576-580, 585, 589, 591, 592, 598-600, 602-609, 625, 627, 629
Talha b. el-A'lem 40, 481, 512, 535
Tâlikân 345, 346
Târık b. Şihâb 71, 228, 508
Tâvus 94, 95, 96, 198
Tayy 166, 535, 539, 544
Tazer 144, 145

Temîm 55, 59, 86,166, 550, 563, 604
Tevvec 198, 199, 201
Tiflis 178, 184, 185
Tiflis ehli 184, 185
Tikrît 14, 29, 32, 44, 45, 46, 49
Tuharistan 191, 345
Tuleyha 36, 145, 147, 148, 153, 351, 493, 494
Tuleyha b. Huveylid 28, 130, 145, 493
Tûs 294, 333, 335
Tücîbî 439, 475
Türkler 71, 180, 181, 192, 193, 195, 205, 278, 324, 325, 337, 338
Türk yurdu 179, 328
Tüster 89, 90, 91, 97, 98, 99, 105, 106, 107, 143, 318

U-Ü
Ubâde 116, 122, 287, 288
Ubâde b. es-Sâmit 271, 287, 315, 391
Ubeyde b. Muattib 27, 534
Ubeydullah 200, 201, 269, 270, 499, 553, 574
Ubeydullah b. Abbâs 493, 494
Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe 460, 489
Ubeydullah b. Ma'mer 200, 201, 293, 294
Ubeydullah b. Ömer 112, 222, 232, 254, 269, 270, 311, 407, 643
Ubeydullah b. Râfi' 406, 608, 623
Uhud 390, 434
Ukbe b. Amr 146, 390, 471
Ukbe b. Mukrem 34, 37
Umâre 493, 494
Umâre b. Ukbe 303, 356, 474
Umeyr 293, 451, 588
Umeyr b. Cürmûz 561, 562
Umeyr b. Dâbi' 450, 451, 463
Umeyr b. Mersed 530, 531
Umeyr b. Osman b. Sa'd 293, 294, 295
Umeyr b. Sa'd 117, 164, 320
Umman 111, 295, 353, 542, 626
umre 80, 252, 348, 376, 396, 397, 421, 496, 498, 500, 552
Urve b. ez-Zübeyr 240, 505
Urve b. Şuyeym 386, 440
Utârid 183, 185
Utbe 87, 88, 90, 92, 95, 96, 97, 174, 175, 176
Utbe b. Ebî Süfyân 246, 600
Utbe b. Ferkad 49, 157, 174, 175
Utbe b. Gazvân 53, 60, 84, 85, 88, 95
Utbe b. Va'l 46, 50
Uteybe b. en-Nehhâs 170, 171, 173, 174, 365, 471
Ümeyye b. Hâlid 51, 143
Ümmü Cemîl 81, 82, 83
Ümmü Ebân bint Utbe b. Rebîa 225
Ümmü Habîbe 430, 431
Ümmü Külsûm 204, 215, 224, 469, 498
Ümmü'l-Benîn 463, 469, 470
Ümmü Seleme 499, 504
Ürdün 74, 78, 164, 320, 470
Üsâme 385, 480
Üsâme b. Zeyd 237, 286, 377, 453, 480, 523
Üsâme b. Zeyd b. Eslem 222, 235, 274
Üsâme b. Zeyd el-Leysî 285, 407

V
Vâc er-Rûz 167, 168, 169, 174
Vâdi'l-Kurâ 128, 409
Vâdi's-Sibâ' 567, 568, 571, 575, 576, 599, 627
Vâil b. Hucr 146
Vâkıdî 48, 49, 52, 67, 80-82, 117-119, 128, 129, 163, 164, 165, 167, 182, 185, 198, 216, 224, 271, 272, 274, 278-280, 282, 285, 286, 291, 292, 296, 297, 298, 319, 321, 324, 336, 340, 350, 372, 394, 414, 440, 453, 461, 469, 489, 599, 627, 644
Va'le b. Mahdûc ez-Zühelî 563, 564
Vehb b. Cerîr 466, 468, 505, 524, 572
Vekî' 221, 254
Velîd 67, 187, 277, 304, 305, 306, 307, 308, 597
Velîd b. Abdullah 17, 33, 37, 41, 44, 599
Velîd b. Müslim 127, 291
Velîd b. Ukbe 62, 65, 66, 274, 275, 276, 280, 281, 282, 300, 301, 303, 309, 356, 449, 450, 474, 502, 640
vergi 171, 175, 274

Y
Yahudiler 128, 461
Yahyâ b. Maîn 251, 505, 533
Yahyâ b. Saîd 270, 446, 638
Ya'kûb b. İbrâhim 161, 221, 225, 226, 228, 229, 251, 252, 413, 426, 559, 562
Ya'kûb b. Utbe 340, 424
Ya'kûb b. Zeyd 271, 465
Ya'lâ b. Ümeyye 49, 111, 182, 494, 502, 503, 504, 505, 506, 571
Yemâme 49, 111, 128, 165, 529
Yemen 120, 121, 165, 239, 312, 438, 493, 494, 502, 553, 578, 579, 592
Yemen ehli 142, 297, 567
Yemenliler 568, 579, 604
Yerfe 213, 214, 215, 248, 374
Yezdicerd 11, 17, 20, 33, 35, 37, 44, 97, 105, 139, 156, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 318, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333
Yezdicerd b. Şehriyâr b. Kisrâ 189, 193
Yezîd 365, 372, 382, 579
Yezîd b. Ebî Habîb 286, 421, 441
Yezîd b. Ebî Süfyân 68, 71, 73, 78, 320
Yezîd b. el-Hâris 615, 624
Yezîd b. Esed 409, 637, 638
Yezîd b. Kays 167, 168, 169, 365, 367, 371, 382, 548, 579
Yezîd b. Kays el-Hemezânî 168, 169
Yezîd b. Muâviye 182, 338, 339
Yezîd el-Fek'asî 308, 314, 341, 375
Yûnus 225, 226, 618, 622
Yûnus b. Ebî İshâk 254, 639
Yûnus b. Yezîd el-Eylî 466, 468, 478, 505, 524, 572
Yûsuf b. Yezîd 524, 639, 641

Z
Zâboka 521, 525, 527, 568
Zâti Irk 505, 514
Zâtu's-Savârî 322, 323
Zekeriyyâ b. Siyâh 62, 186
Zerenc 205, 206
Zerîc 527, 528
Zeyd 104, 366, 588, 592, 594
Zeyd b. Eslem 222, 223, 230, 232, 239, 247
Zeyd b. Sâbit 49, 80, 164, 372, 391, 399, 464, 471, 478, 480
Zeyd b. Sûhan 360, 387, 450, 534, 542, 547, 578, 581, 583, 586, 608
Zeynebî 44, 1167, 69, 170
Zî Huşub 388, 394, 397, 399, 410, 412, 415, 417, 453
Zî Huşub mevkii 375, 387
zimmet ehli 11, 40, 41, 43, 65, 91, 92, 95, 104, 172, 274, 354, 361, 416, 622
zimmî 50, 142, 218, 289
Zirr b. Abdullah b. Küleyb 101, 109
Zirr b. Küleyb 143, 144
Ziyâd 29, 33, 56, 58, 59, 81, 83, 84, 158, 210, 334, 496, 608, 609, 634
Ziyâd b. Ebî Süfyân 38, 210, 608
Ziyâd b. Eyyûb 443, 467, 550
Ziyâd b. Hanzale 157, 158, 176, 496, 499
Ziyâd b. Nadr 387, 632, 633, 634, 643
Zuttiler 524, 530
Zuttu 523, 569
Zübeyr 122-124, 217, 256, 259, 260, 266, 379, 380, 387-389, 391, 395, 429, 430, 431, 437, 438, 461, 478-485, 488, 497, 498, 504, 505, 508, 514-518, 522, 525, 531, 533, 556, 560, 561, 564-566, 569, 571-578, 599, 600
Zübeyr b. Bekkâr 480
Zübeyr b. Hirrit 593, 610
Züfer b. el-Hâris 568, 591, 598
Züheyr b. Hüneyd 336, 346
Zühre 21, 24, 25, 38
Zührî 81, 237, 240, 323, 466, 468, 478, 479, 505, 524, 572, 618, 619, 622
Zükâr 505, 511, 525, 539, 540, 547, 548, 550, 555, 563, 569
Zü'l-Hâcib 130, 131, 146, 161
Zü'l-Himâr 306, 307
Zü'l-Kurt 46, 50
Zü'l-Merve 387, 388

İBN CERÎR ET-TABERÎ

Târihu't-Taberî -4-

Savaş ganimetleri Celûlâ'dan Ömer'e getirilince deriden olan torbaları açtı. İçindeki yakut, zümrüt ve mücevheratı görünce ağladı. Bunun üzerine Abdurrahman ona: "Ey Müminlerin Emîri! Neden ağlıyorsun? Vallahi bu durum şükretmeyi gerektirir," dedi. Ömer: "Vallahi onun için ağlamıyorum. Allah'a yemin ederim ki Allah kime bu serveti ihsan ettiyse birbirlerine haset ettiler ve birbirlerinden nefret ettiler. Birbirlerine haset edince de kendi aralarında kavgaya tutuşurlar!" dedi.

Osman (ra.) üç gün defnedilmeden ortada bırakılmıştır. Sonra defnedileceği duyulunca ellerinde taşlar olduğu hâlde bazı insanlar yolda beklediler. Az sayıdaki yakınları cenazesini kaldırdılar. Onu Haşşe Kevkeb diye bilinen bir bahçeye götürüyorlardı. Yahudiler ölülerini buraya defnediyorlardı. Cenazesi kaldırıldığında söz konusu grup cenazeyi taşladılar ve onu yere atmaya çalıştılar.

Ali şöyle dedi: "Sakın kimsenin meskenine girmeyin. Herhangi bir kadını incitmeyin. Onlar sizin dokunulmazlarınıza sövseler, amirlerinize ve salih insanlarınıza hakaret etseler de. Zira onlar zayıftırlar. Hatta müşrik oldukları hâlde onları incitmekten kaçınmamız bize emrediliyordu. Erkek, kadına mukabelede bulunur ve onu dövmeye yeltenirse ondan sonra evladı bile bu ayıpla yaşamak zorunda kalır. Sakın birisinin bir kadını incittiğini duymayayım! Aksi takdirde ceza olarak ona insanların şirretlilerini musallat ederim."

ANKARA OKULU YAYINLARI